
Др Ђуро Затезало
ЈАДОВНО – ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА

Музеј жртава геноцида

Др Ђуро Затезало
ЈАДОВНО – ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА
Књига II

1. издање

Издавач
Музеј жртава геноцида

Уредник
Јован Мирковић

За издавача
Ненад Борђевић

Рецензенти
Проф. др Миодраг Зечевић
Јован Мирковић

ISBN 978-86-906329-4-7

Copyright © 2007, by Музеј жртава геноцида

Публиковано уз финансијску помоћ
Министарства културе Републике Србије

Помоћ у реализацији:
Његово Високопреосвештенство Митрополит
Загребачко-љубљански и целе Италије
Господин Јован

Др Ђуро Затезало

ЈАДОВНО
ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА

Књига II

Београд ❖ 2007

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	19
FROM THE PREFACE TO THE COLLECTION OF THE DOCUMENTS	21
I УСТАШКЕ ВЛАСТИ ОЗАКОЊУЈУ И ПРОВОДЕ МАСОВНЕ ЗЛОЧИНЕ НАД СРБИМА И ЈЕВРЕЈИМА	23
Закони, законске одредбе, наредбе, одлуке и извјештаји	23
1. Заклетва поглавника Независне Државе Хрватске др Анте Павелића и министара у његовој влади	23
2. Законска одредба за одбрану народа и државе	24
3. Законска одредба о забрани ћирилице с Проведбеном наредбом Министарства унутарњих послова и Законска одредба о хрватском језику, о његовој чистоћи и о правопису	24
4. Законска одредба о држављанству	27
5. Законска одредба о заштити аријске крви и части хрватског народа	28
6. Законска одредба о расној припадности	29
7. Наредба за евакуацију Срба у Загребу који станују у одређеним сјеверним дијеловима града	31
8. Одредба да се Срби смију кретати Загребом само по дану	32
9. Законска одредба о заштити народне и аријске културе хрватског народа	32
10. Наредба војсковође Славка Кватерника о обавезној пријави Србијанаца градским поглаварствима и редарствима	33
11. Налог Равнатељства за јавни ред и сигурност НДХ жупским редарственим равнатељствима о упућивању свих непоћудних Срба и Јевреја у концентрациони логор Госпић	34
12. Проглас Србима да се пријаве Равнатељству усташког редарства у Загребу	35
13. Списак од осам Срба које је Редарствено равнатељство у Сарајеву упутило првим транспортом у концентрациони логор Госпић	36
14. Телефонски налог Усташког редарства Загреб Великој жупи Хум у Мостару да се Срби интелектуалци свакодневно, у групама од 20 до 30, упућују у концентрациони логор Госпић	37
15. Налог Равнатељства усташког редарства НДХ у Загребу великим жупама за хапшење и отпремање Срба, Јевреја и комуниста у концентрациони логор Госпић	37

16.	Налог Равнатељства усташког редарства у Загребу великим жупама да изврше попис свих Срба	39
17.	Одлука Предстојништва градског редарства у Сиску да се 26 Јевреја и 44 Србина упуте у концентрациони логор Госпић	41
18.	Допис Усташког редарства Бања Лука Редарственом равнатељству Госпић да се у концентрациони логор упућују 31 Јеврејин и 8 Срба – комуниста	43
19.	Допис Предстојништва градског редарства у Сиску Равнатељству концентрационог логора Госпић о упућивању 47 Срба у логор	44
20.	Признаница железничке станице Сисак о транспортовању 29 Јевреја у концентрациони логор Госпић	46
21.	Извјештај Групе краљевских карабињера из Задра о злочинима усташа	46
22.	Допис Усташког редарства Бања Лука Редарственом равнатељству Бања Лука да се припреми транспортовање 40 Јевреја у концентрациони логор Госпић	47
23.	Одлука Равнатељства за јавни ред и сигурност НДХ упућена великим жупама да се сви ухапшени Јевреји и Срби без доказног поступка упуте у концентрациони логор Госпић	49
24.	Обавјештење Редарственог равнатељства у Сарајеву Великој жупи Врхбосна у Сарајеву о упућивању 14 лица у концентрациони логор Госпић према приложеном списку	50
25.	Захтјев Котарске области у Брчком Великој жупи Посавје да спречи непланско упућивање Срба у концентрациони логор Госпић	52
26.	Телеграм Велике жупе Дубрава опуномоћенику Анте Павелића у Мостару генералу Владимиру Лакси којим извјештава да је усташки повјереник за Босну и Херцеговину Јуре Францетић упутио 145 људи, жена и дјеце у концентрациони логор Госпић	54
27.	Телеграфски налог Државног равнатељства НДХ у Загребу Котарској области Босанска Костајница да се не хапсе чланови породица чији су мушки чланови већ у концентрационим логорима или су нестали, осим ако су пребјегли у Србију	55
28.	Извјештај Државног равнатељства за понову НДХ Министарству вањских послова поводом дописа њемачког војног заповједника Србије у вези с пресељењем српског становништва с подручја НДХ у Србију и отпремањем у концентрационе логоре	56
29.	Налог Равнатељства за јавни ред и сигурност НДХ великим жупама да се до даљег не шаљу у концентрационе логоре комунисти римокатолици, муслимани и евангелисти	58
30.	Заповједништво 1. хрватске оружничке пуковније обавјештава Врховно оружничко заповједништво у Загребу о партизанским акцијама и о злочинима „дивљих усташа“ над српским народом у Лици	59
31.	Извјештај Котарске области Дервента упућен Равнатељству за јавни ред и сигурност НДХ о хапшењу 73 Срба и Јевреја, те о исељавању из Дервенте 30 српских обитељи са 118 чланова	62
32.	Извјештај Котарске области Љубушки Равнатељству усташког редарства Загреб да је Петар Ивас из Сиверића код Дрниша упућен у концентрациони логор Госпић	63

33. Котарска област Љубиње обавјештава Државно тужилаштво да је ухапсила и отпремила 145 Срба у логор Госпић и одузела сав њихов иметак, укључујући крупну и ситну стоку	64
34. Извјештај Котарске области у Коњицу Великој жупи Хум у Мостару о хапшењу 10 Срба и њиховом отпремању у концентрациони логор Госпић	65
35. Извод из извјештаја Заповједништва 1. хрватске оружане пуковније Равнатељству за јавни ред и сигурност НДХ о догађајима везаним за концентрациони логор у Госпићу	66
36. Котарска област Високо обавјештава Велику жупу Лапва и Глаж да су ухапсили 57 Јевреја и Срба и отпремили их у логор Госпић	68
37. Писмо Богдана Рапковића генералу Милану Недићу о злочинима усташа над Србима у логорима и затворима на територији НДХ, а посебно у логору Јадовно	69
38. Заповједништво 1. хрватске пуковније обавјештава Равнатељство за јавни ред и сигурност НДХ у Загребу о партизанским акцијама у Лици и о злочину усташа над 30 мушкараца, жена и дјеце српске националности у засеку Рапчин Понор	71
39. Извјештај Котарске области Карлобаг упућен Великој жупи Винодол и Подгорје у Сењу о прегледу безданих јама на Велебиту и отоку Пагу, гдје су усташе масовно убијали Србе	74
40. Извјештај Крилног заповједништва у Госпићу о акцијама партизана и односима између италијанских и хрватских војних власти у Лици	76
41. Допис Команде 2. италијанске армије Повјереништву НДХ при истој Команди, у којем се тражи обавјештење о томе шта је било с Васом Гаћешом и Јанком Ивошевићем у логору Госпић	80
42. Обавјештење Жупске редарствене области Сарајево Великој жупи Врхбосна да је Милан Бољевић још 8. августа упућен у логор Госпић	81
43. Законска одредба о упућивању непоћудних и погибелјних особа на присилни боравак у сабирне и радне логоре	81
44. Писмо др Првослава Грисогона упућено 8. фебруара 1942. из Земуна надбискупу Алојзију Степинцу у Загреб, у којем га моли да се заложу код усташких власти да се заустави геноцид над српским народом	83
45. Писмо словенаčkih католичких старјешина из Србије од 1. марта 1942, у којем моле београдског надбискупа др Јосипа Ујчића да учини све што је могуће против злочина над српским народом у Независној Држави Хрватској	86
46. Објашњење Усташке надзорне службе од 18. новембра 1942. Повјереништву код вишег заповједништва италијанских оружаних снага „Словенија – Далмација“ у вези с пуштањем Срба из концентрационих логора Госпић и Јасеновац	92
47. Захтјев Усташке надзорне службе од 7. јануара 1943. Повјереништву Усташке надзорне службе Сарајево да се доставе подаци за четири службеника „Шипада“ који су августа 1941. упућени у логор Госпић	93
48. Објашњење Главног равнатељства за јавни ред и сигурност од 18. маја 1943. Повјереништву код вишег заповједништва италијанских оружаних снага „Словенија – Далмација“ да нема података за тражена лица у логору Госпић, а да се из логора Јасеновац не могу пустити због „непоћудности“ за НДХ	94

II ИЗЈАВЕ И СВЈЕДОЧЕЊА О ХАПШЕЊИМА, ЗЛОСТАВЉАЊИМА И МАСОВНИМ УБИСТВИМА 97

Лика и Горски котар 97

49. Изјава Драге Стилиновића и Мате Антоновића
о успостављању усташке власти у Госпићу, првим
хапшењима, казнионици Окружног суда, злостављању
и убијању Срба у априлу и мају 1941. године 97
50. Изјава Милана Богдановића, вјероучитеља гимназије у Госпићу,
о злочинима усташа над Србима Лике током 1941. године 98
51. Изјава Буре Тркуље о успостављању усташке власти
у Госпићу у априлу 1941. године и о хапшењима
и убиствима многобројних Срба 101
52. Изјава Вукашина Стјепановића о успостављању усташке
власти у Госпићу и о злочинима усташа над српским
народом од 10. априла до 7. јуна 1941. године 111
53. Изјава Јелене Басарић о злочинима усташа
над Србима у Госпићу, на Велебиту,
у Јастребарском, Крушчици и другим логорима 117
54. Изјава Јелене Почуче о злочину усташа
у шуми Крушковача у августу 1941. године 122
55. Изјава Милана Алексића, учитеља,
о злочинима усташа над Србима у Госпићу током 1941. године 128
56. Изјава Данила Обрадовића о злочинима усташа у Госпићу
и на подручју општине Лички Осик током 1941. године 130
57. Изјава Милана Љуштине из Доњег Лапца
о злочинима усташа у логору Госпић током 1941. године 135
58. Изјава Даринке Радмановић, ученице учитељске школе
из Госпића, о злочинима усташа над Србима које су хапсили
у Госпићу и онима које су допремали у логор Јадовно
из других крајева НДХ у априлу и мају 1941. године 142
59. Изјава Марије и Милице Вујновић о злочинима усташа
у Дивоселу и у логору Госпић током 1941. године 145
60. Изјава Душана Арамбашића о злочинима
усташа у Дивоселу током 1941. године 147
61. Изјава Дмитра Станића из села Ведро Поље
код Госпића о страдању Срба у његовом крају
у времену од априла до августа 1941. године 149
62. Изјава Милице Крајновић о пресељавању Срба из сјеверног дијела
Загреба и о заточеништву у логору Госпић у јулу 1941. године 152
63. Изјава др Ферде Чулиновића о успостављању усташке власти
у Госпићу, о првим хапшењима, злостављању и убијању Срба
и комуниста Хрвата у априлу 1941. године 153
64. Изјава Јосипа Девчића о злочинима усташа у логорима
Госпић, Јадовно, Слана и Ступачиново током 1941. године 155
65. Изјава Јосипе Мишкулин о хапшењу њеног супруга
Петра 10. априла 1941. године у Госпићу
и његовом убиству у логору Јадовно 163
66. Изјава Анте Рукавине из села Трновца и Јакова Ратковића
из Брушана о хапшењу и злочину у логору Јадовно 1941. године 164

67. Изјава Звонимира Чорка о хапшењу и убиству његовог послодавца Милана Јбуштине, убиству Милановог сина Ненада и злостављању кћери Десанке	169
68. Изјава Јована Теслића из села Острвице, котар Госпић, о страдању његове породице од стране усташа	170
69. Изјава Јоце Његомира о хапшењу Срба у Госпићу и његовом мучењу у казнионици Окружног суда у Госпићу у мају 1941. године	171
70. Изјава Јеје Јанић и Милке Крајновић о злочину усташа у селу Читлук 28. јуна 1941. године	172
71. Изјава Томе Радошевића и Невенке Глумичић о злочину усташа у селу Крушчица, опћина Косињ, 6. августа 1941, када су у кућама спалили 196 мушкараца, жена и дјеце	173
72. Изјава Јове Ђатовића о злочину усташа у селу Ђатовићи 22. јула 1941. године	176
73. Изјава Анте Крпана о злочину усташа у селу Смокрићу, опћина Ловинац, 20. јула 1941. године	177
74. Свједочење Дане и Николе Узелца о одвођењу Срба из села Липово Поље у логор Јадовно у јулу 1941. године	178
75. Изјава Марице Цвијановић, Кате Кекић и Каје Рабатић из села Липе код Госпића о одвођењу Срба у казнионицу Окружног суда у Госпићу и њиховом убиству у логору Јадовно	179
76. Изјава Миле Јаворине и Милке Павловић о хапшењу Срба у селу Студенци, опћина Перушић, од маја до августа 1941. године	180
77. Изјава Милице Вујновић о злочину усташа у Дивоселу у јулу 1941. године	181
78. Изјава Зорке Петковић и Дмитра Лазића о злочину над 92 мушкараца, жена и дјеце у селу Горња Плоча 30. јула 1941. године	182
79. Изјава Луке и Исе Димића о злочину усташа у Вребачкој Стази 8. августа 1941. године	185
80. Изјава Милана Богића о злочину над Србима села Богданић и Заблате код Госпића 2. августа 1941. године	187
81. Записник о увиђају Земаљске комисије Хрватске за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача састављен на лицу мјеста, код Шивић јаме, 25. августа 1945. године	189
82. Изјава Смиље Пантелић из Грачаца о окупацији овог дијела Лике и злочинима усташа над српским народом 1941. године	191
83. Изјава Саве Стојисављевића и Николе Косановића из Грачаца о успостављању усташке власти и злочинима над српским народом у априлу 1941. године	194
84. Изјава Милана Маринковића из Брувна о злочинима усташа у југоисточном дијелу Лике у времену од маја до јула 1941. године	198
85. Изјава Петра Бањанина из Томингаја, опћина Грачац, о злочинима усташа над српским народом у времену од 20. априла до 28. јуна 1941. године	200
86. Изјава Анте Петровића о злочинима усташа у Грачацу током 1941. године	202
87. Изјава Никице Рапајића о злочинима окупатора и усташа у Грачацу током 1941. године	207

88. Изјава Ангелине Грозданић из Оточца о злочинима усташа у логорима Госпић и Јадовно	211
89. Изјава Жарка Цвјетичанина о злочинима усташа у селима Швица, Старо Село, Врзић Село, Жута Локва и Брлог и граду Оточцу и о одвођењу у логор Јадовно у времену од маја до септембра 1941. године	213
90. Изјава Мате Касунића о злочинима усташа над Србима у Оточцу и транспортовању у логор Јадовно 1941. године	215
91. Изјава Јове Обрадовића и Боже Кртинића о злочинима усташа у Доњем Лапцу и његовој околини, о хватању, мучењу и бацању Срба у јаму на Куку и јаму Јасеновача крај села Боричевца	217
92. Изјава Милице Медић о хватању Срба у Доњем Лапцу, Србу, Суваји, Бубњу, и о масакрирању и убијању жена и дјеце у јулу 1941. године	221
93. Изјава Васе Грбића о злочину усташа у Сврачку Селу, опћина Подлапац, у времену од јуна до августа 1941. године	225
94. Изјава Милице и Милана Дмитрашиновића о хапшењу, злостављању и одвођењу Срба с подручја Коренице у логор Јадовно	228
95. Изјава Маре Допуђе о злочину усташа на православном гробљу у Удбини 10. јуна 1941. године и о одвођењу Срба у Госпић	230
96. Изјава Лазара Милошевића о хватању и одвођењу Срба из Удбине у логор Јадовно и о злочинима у селу Висућу	232
97. Изјава Драгана Калембера из Коренице о масовним злочинима усташа над српским народом 1941. године	234
98. Изјава Душана Сладића из Шаламунића о злочинима усташа над Србима у опћини Бунић у мају 1941. године	238
99. Изјава Славка Глумца о злочинима усташа над српским народом у Кореници током 1941. године	240
100. Изјава Раце Марковића и Раде Пуповца о хапшењу 11 Срба у Дебелом Брду, њиховом спровођењу у логор Госпић и убиству у логору Јадовно у априлу 1941. године	241
101. Изјава Богдана Мрвоша из Јљубошине о злочинима усташа у Гомирју и Огулину	242
102. Изјава Глише Батала о хапшењу и злостављању Срба из Огулина и његове околине у Огулинској кули и њиховом транспортовању у логоре у Копривници и Госпићу у времену од маја до јула 1941. године	244
103. Изјава Златка Манојловића о хапшењу Срба у селу Оток код Огулина и њиховом одвођењу у затвор у Огулину и у логоре у Копривници и Госпићу у времену од маја до јула 1941. године	247
104. Изјава Ане Вучковић о хапшењу Срба у селу Оток и Огулину и њиховом одвођењу из Огулинске куле у логор Госпић у мају 1941. године	249
105. Изјава Милана Јанчића о хапшењу и убијању Срба из Јосипдола, њиховом одвођењу у затвор у Огулин, као и о злочинима у околним селима и логору Јадовно, у времену од маја до августа 1941. године	251
106. Документ Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача о злочинима усташа над Србима у Огулину и његовој околини у времену од маја до августа 1941. године	255

107. Изјава Маре Манојловић о хапшењу Срба у селу Отоку код Огулина у мају 1941. године	259
108. Изјава Милана Драгаша о злочинима усташа у српским селима опћине Плашки и одвођењу Срба у логоре Даница и Јадовно током 1941. године	262
109. Изјава Јована Трбојевића о злочинима усташа над Србима у Плашком и у грачачком срезу у времену од маја 1941. до јануара 1944. године	264
110. Изјава Душана Мишчевића из села Војновца код Плашког о злочинима усташа над Србима тога краја у јулу и августу 1941. године	268
111. Изјава Милана Огризовића из Беговца о злочинима усташа над Србима у Плашком и околним селима и о њиховом одвођењу у логоре у Копривници и Госпићу у времену од маја до августа 1941. године	270
112. Изјава Јована Вучковића о хапшењу Срба у Српским Моравицама и одвођењу у Огулин, затим логоре Даница и Госпић, у времену од јуна до августа 1941. године	273
113. Изјава Наде Томић о хапшењу њеног супруга и других Срба у Српским Моравицама у јуну 1941. године	276
114. Изјава Драгиње Метикош о злочинима усташа у огулинском срезу	278
Шибуљина (Трибањ) и Слана на отоку Пагу	281
115. Изјава Стевана Пољака из Шибуљине о томе како су усташе бацили у јаму на Велебиту четрдесет двојицу Срба 3. маја 1941. године	281
116. Свједочанство Серђе Пољака из Шибуљине о бјекству из јаме у Велебиту	283
117. Изјава Ане Лукић о злочинима усташа у селу Шибуљина и на отоку Пагу у августу 1941. године	286
118. Документ Окружне комисије за ратне злочине Задар о злочину усташа на Илиндан, 2. августа, 1941. године у селу Шибуљина	287
119. Изјава Милице Бабац о злочинима усташа над српским народом у селу Шибуљина, опћина Стариград, на Илиндан 1941. године	290
120. Изјава Јована Пољака из села Шибуљине о злочину усташа над Србима 2. августа 1941. године	292
121. Изјава Анте Букше о изгледу усташког логора Слана на Пагу у августу 1941. године	293
122. Изјава Шиме Боровића о спаљивању лешева жртва, Срба и Јевреја, које су усташе измасакирали на отоку Пагу у времену од јуна до августа 1941. године	294
123. Изјава дон Јосе Фелициновића из Задра о злочинима усташа над Србима и Јеврејима на отоку Пагу и на Велебиту	296
124. Изјава Шиме Маржића, који је августа 1941. године својим бродом превозио Србе и Јевреје из Карлобага на оток Паг, у логор Слана	297
125. Изјава Орена Ружића-Јегора о злочинима усташа над Србима и Јеврејима у логору Слана на отоку Пагу 1941. године	300
126. Изјава Ивана Фестинија о злочинима усташа у логору Слана на Пагу 1941. године	301

127. Изјава Иве Билића, поморског светионичара са Пага, о злочинима усташа над Србима и Јеврејима у логору Слана 1941. године	302
128. Изјаве Ивана Кустића и Јурја Лончарића о злочинима усташа у логорима Слана и Метајна на отоку Пагу 1941. године	303
129. Изјава Анте Фабијанића о изгледу логора Слана након ликвидације у августу 1941. године	307
130. Изјаве Павла Ловрића и Николе Цара о спаљивању посмртних остатака Срба и Јевреја, које су обавили италијански војни санитарци након ликвидације логора Слана на отоку Пагу у септембру 1941. године	310
131. Изјаве Вилка Марковине и Николе Бачића о спаљивању посмртних остатака Срба и Јевреја, које су обавили италијански војни санитарци након ликвидације логора Слана на отоку Пагу у септембру 1941. године	313
132. Изјава Ивана Шкунца, Дује Билића, Шиме Маричевића, Шиме Боровића, Јосипа Фабијанића и Шиме Граше о изгледу логору Слана непосредно после завршетка рата	315
Загреб, Карловац, Кордун и Банија	317
133. Изјава Драгице Ећимовић из Загреба о хапшењу и убиству њеног супруга Ђуре, рођеног у селу Кукуњевац, котар Пакрац	317
134. Изјава Славка Радеја о злочинима усташа над Јеврејима у Независној Држави Хрватској у времену од 1941. до 1945. године	318
135. Писмо Драгутина Мартића супруга Анђи из логора Даница, 26. јуна 1941. године	324
136. Изјава Боже Шварца о хапшењу 165 Јевреја у Загребу 27. маја 1941. године и о заточеништву у логорима Даница, Јадовно, Јасеновац и Стара Градишка	327
137. Изјава Владе Малачеца, адвоката из Копривнице, о хапшењу и заточеништву у логору Јадовно 1941. године	330
138. Изјава Ота Радана о заточеништву у логорима Јадовно и Слана у времену од јуна до августа 1941. године	332
139. Изјава Роберта Фаркаша, адвоката из Загреба, о хапшењу и заточеништву у логорима Јадовно и Слана од краја јуна до 20. августа 1941. године	335
140. Изјава Беле Хохштетера о хапшењу у Загребу и заточеништву у логору Јадовно	338
141. Изјава Терке Гојмерац из Загреба о заточеништву у логорима Госпић и Стара Градишка	339
142. Изјава Јована Стефановића о терору усташа и хапшењу Срба у Загребу у јулу 1941. године	341
143. Изјава Бранка Пешића, трговца из Загреба, о заточеништву у логору Јадовно	343
144. Изјава Наде Фојерајзен о хапшењу у Загребу и заточеништву у логору на отоку Пагу у јулу 1941. године	345
145. Изјава Мате Бутковића из Загреба о заточеништву у логорима Даница и Јадовно у времену од јула до августа 1941. године	347
146. Изјава Лује Тропама о хапшењу у Загребу у јулу 1941. године и заточеништву у логорима Госпић и Даница	349

147. Изјава Карла Вилка о хапшењу његовог сина Златка у Загребу и заточеништву у логору Госпић у јулу и августу 1941. године	350
148. Изјава Леонида Бролиха о хапшењу у Загребу и заточеништву у логорима Госпић, Јаска и Даница у јулу и августу 1941. године	352
149. Изјава Јакоба Данона о злочинима усташа у логорима Јадовно и Јасеновац, у којима је био заточен од 1941. до 1945. године	354
150. Изјава Вере Грегуровић из Загреба о злочинима усташа у логорима Јадовно и Јасеновац	379
151. Извод из записа Милана Радеке о прогонима и ликвидацијама српског становништва у Карловцу, насилном прелажењу у римокатоличку вјеру и одвођењу у логоре	382
152. Изјава Михајла Ђурчије о хапшењу Срба у Карловцу, убијању и одвођењу у логоре Јадовно и Јасеновац	386
153. Изјава Еве Фундук о хапшењу и убиству Срба из Карловца у логорима Даница, Јадовно и Јасеновац током 1941. и 1942. године	388
154. Изјава Милана Мацута о хапшењу и одвођењу Срба из Карловца у логоре Даница и Јадовно	390
155. Изјава свештеника Душана Дејановића о злочинима усташа на подручју котара Вргинмост током 1941. године	393
156. Изјава Милке Батало о злочинима усташа над Србима у Топуском, Старом Селу, Пецкој и другим српским селима на обронцима Петрове горе током 1941. и 1942. године	395
157. Изјава Анке и Маре Мишчевић о злочинима усташа над српским живљем у Топуском и његовој околини и уништавању православних цркава и надгробних споменика у времену од маја 1941. до марта 1942. године	399
158. Изјава Вукосаве Галогаче, учитељице из Бовића, о злочинима усташа над српским живљем Вргинмоста у времену од маја до августа 1941. године	403
159. Изјава Марка Линте о злочинима усташа над српским народом у Вргинмосту и околини у времену од маја до августа 1941. године	406
160. Изјава Јелке Шкаре о злочинима усташа у Топуском у времену од маја до августа 1941. године	410
161. Изјава Илије Батала о злочинима усташа у Топуском и казнионици Округног суда у Госпићу 1941. године	413
162. Изјава Зорке Радојчевић, Данице Сужњевић, Катице Бабић, Анђе Радовановић и Еве Еремић о злочинима усташа у Глини у времену од априла до августа 1941. године	414
163. Изјава Станка Кантрге, пароха из Обљаја, о хапшењу Срба у Глини, одвођењу у логоре и масовном убијању у току маја 1941. године	419
164. Изјава Стеве Симића из села Цепелиша, котар Петриња, о злочинима усташа у логорима Јадовно и Јасеновац током 1941. и 1942. године	422
165. Изјава Милована Зеца о хапшењу Срба у Петрињи и о свом заточеништву у затвору у Загребу и у логорима Јасеновац и Стара Градишка током 1941. и 1942. године	432
166. Изјава Илије и Мирка Србљанина, Николе Врлинића и Љубана Вујаковића о злочинима усташа у селима опћина Стаза и Мајур на Банији, о покрштавању православаца и одвођењу у логоре Јадовно и Јасеновац у времену од маја до августа 1941. године	437

167. Изјава Стеве Мусулина, Милана Прице и Бранка Вучковића о хапшењу и одвођењу српског становништва с подручја општине Градуса, из села Кињачка, Блињски Кут и Бестрма, у логоре Даница, Госпић и Јасеновац у мају 1941. године	441
168. Изјава Лазара Чавића о злочинима усташа у Вукопчевачкој парохији, котар Петриња, у времену од априла до јуна 1941. године	443
169. Изјава Љубе Србљанина и Љубана Голуба о хапшењу 40 Срба из Доњег и Горњег Храстовца, убијању неких у Костајници и одвођењу других у логоре Даница и Госпић у јуну 1941. године	446
Сјеверозападна Хрватска, Славонија и Срем	448
170. Изјава Милана Стаменковића из Осијека о заточеништву у логору Госпић	448
171. Изјава Аврама Гаона из Осијека о хапшењу и одвођењу у логор Госпић 31. јула 1941. године	451
172. Пријава Жидовске богоштовне општине Осијек Комисији за утврђивање ратних злочина окупатора и његових помагача, поднета 22. јуна 1945. године, којом се захтева покретање поступка против починилаца злочина над Јеврејима у Осијеку	452
173. Изјава Мирослава Ауфербера о хапшењу Јевреја и Срба у Осијеку и о њиховом страдању у логорима Јадовно и Јасеновац	455
174. Изјава Руже Немчевић о хапшењу Срба у Осијеку и упућивању у логор Госпић у августу 1941. године	477
175. Изјава Милице Редлих о хапшењу њеног брата Светислава у августу 1941. године у Осијеку и његовом убиству у логору Госпић	478
176. Изјава Ђуре Медића о хапшењу и одвођењу Срба из Славонског Брода у логоре Госпић, Јастребарско, Копривницу и Јасеновац	478
177. Изјава Катарине Радовић из Ориовца о хапшењу и транспортовању Срба у логор Госпић и о присилном прекрштавању удовица с дјецом	486
178. Изјава Светозара Ђералинца о прекрштавању и хапшењу Срба у Подравској Слатини и одвођењу у логоре Госпић, Јасеновац и Стара Градишка	488
179. Изјава Иде Ханжек из Крижеваца о хапшењу њеног супруга Ладислава и његовом злостављању у логору Јадовно 1941. године	493
180. Изјава Ивана Вуковића и Фрање Рабудића о хапшењу Срба и непоћудних Хрвата у Крижевцима у априлу 1941. године	494
181. Изјава Франа Прауншпергера о хапшењу у Крижевцима у априлу 1941, о злостављању затвореника у логору Даница и упућивању у логор Јадовно	496
182. Изјава Свете Лазић из села Ласовац, општина Северин, котар Бјеловар, о злочинима усташа над Србима током 1941. године	502
183. Изјава Драгице Бараћ о хапшењу у Бјеловару и заточеништву у логорима Госпић, Јастребарско, Крушчица, Лоборград и Горња Ријека	504
184. Изјава Димитрија Романића, трговца из Бјеловара, о хапшењу Срба 22. априла 1941. године, злостављању у затворима у Загребу, логору Даница и убиствима на Велебиту	506

185. Изјава Милана Полака о хапшењу у Бјеловару и заточеништву у логору Даница, и о транспортовању заточеника у логор Јадовно	510
186. Изјава Наде Тодоровић из Нових Пављана, котар Бјеловар, о хапшењу њене породице 1941. и 1942. године	512
187. Изјава Феликса Хиршла из Бјеловара о злочинима усташа у логорима Госпић, Јадовно, Јастребарско и Јасеновац	513
188. Изјава Ота Брејера о злочинима усташа у Бјеловару и у логорима Госпић и Јасеновац	522
189. Изјава Цвете Јовановић о злочинима усташа у српским селима у околини Пакраца током 1941. и 1942. године, о одвођењу у логоре Даницу, Госпић и Јасеновац и о покољу у православној цркви у селу Кукуњевци	526
190. Изјава Илије Шуркаловића и његове супруге Вукосаве о злочинима усташа у Пакрацу и Липику током 1941. године и одвођењу Срба у логоре Госпић и Јасеновац	530
191. Изјава Данице Праштало из Грубишног Поља о хапшењу и одвођењу Срба у логоре Даница и Госпић	533
192. Изјава Ђуре Мркишића и Михајла Ђаковића из Вировитице о терору усташа над Србима и одвођењу у логоре Даница и Госпић 1941. године	535
193. Изјава Милке Ускоковић о хапшењу њеног мужа Станка и других Срба у општини Пивница, котар Вировитица, у августу 1941. године	537
194. Изјава Милке Кнежевић из села Срдинца, котар Копривница, о хапшењу Срба и одвођењу у логоре Даница и Госпић у времену од априла до јула 1941. године	538
195. Изјава Драге Јагодић из села Плавшинца, котар Копривница, о одвођењу Срба у логоре Даница и Госпић, прекрштавању и затварању њихових цркава током 1941. и 1942. године	540
196. Изјава Богдане Милојевић, учитељице из Великог Поганца, котар Копривница, о одвођењу Срба у логоре Даница и Госпић и њиховом прекрштавању током 1941. године	542
197. Изјава Милана Вуксановића о хапшењу Срба у Сремској Митровици у мају 1941. године и њиховом одвођењу у логоре Даница и Госпић	544
Босна и Херцеговина	547
198. Изјава Марије Радошевић о хапшењу Срба у Сарајеву и одвођењу у логоре Даница, Госпић, Јасеновац и Лоборград	547
199. Изјава Наде Трнинић о хапшењу и одвођењу 126 Срба из Сарајева у логор Госпић 26. јула 1941. године	549
200. Изјава Радојке Васиљевић о хапшењу Срба у предузећу Шипад 1. августа 1941. и транспортовању 280 Срба из Сарајева и околине у логор Госпић 8. августа 1941. године	552
201. Изјава Уроша Милетића о хапшењу у Сарајеву и заточеништву у логорима Госпић, Јастребарско, Даница и Јасеновац	560
202. Изјава Дуње Ђокић о хапшењу у Сарајеву и заточеништву у логорима Госпић и Лоборград током 1941. године	569
203. Одломци из дневника Радослава Грубора о његовом хапшењу, заточеништву и бијегу из логора Јадовно 12. августа 1941. године	571

204. Изјава Мирка Пајкића из Високог о заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац	575
205. Изјава Миливоја Николића и Реље Билановића о хапшењу Срба из Високог, Бугојна и Тузле и о заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац	581
206. Изјава Добриле Мартиновић о рушењу православних цркава, хапшењу Срба у Котор Вароши, Бањалуци и околним мјестима и масовним злочинима усташа током 1941. и 1942. године	596
207. Изјава Јелисавете Боцарић о хапшењу њеног оца Шпире, директора Етнографског музеја у Бањалуци, и његовом убиству у логору Госпић у јулу 1941. године	599
208. Изјава Даринке Микичић, Мире Вујовић, Анке Човић, Мирјане Курилић и Добриле Крнете о злочинима над Србима, хапшењу у Модричи и Сарајеву и заточеништву у логорима Госпић и Лоборград	601
209. Изјава Ђуре Дракулића, учитеља из села Језеро, котар Јајце, о злочинима усташа над Србима и транспортовању у логор Госпић у јуну и јулу 1941. године	605
210. Изјава Светозара Вујанића о хапшењу Срба у Босанском Шамцу већ у априлу и одвођењу у логор Госпић у августу 1941. године	608
211. Изјава Драге Свјетличића о хапшењу Срба у Добоју и заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац 1941. године	611
212. Изјава Кристине Бурсаћ и Јање Дражић из села Отоке, котар Босанска Крупа, о злочину усташа над Србима и транспортовању у логор Госпић 1941. године	622
213. Изјава Божане Орел и Милице Вукојевић из Врнограча, котар Цазин, о масовним убиствима Срба, хапшењу и одвођењу у логор Госпић током 1941. године	624
214. Изјава Јелице Мијатовић из села Рујнице, опћина Тржачка Раштела, котар Цазин, о злочинима усташа над Србима и одвођењу у логор Госпић током 1941. године	629
215. Изјава Абдулаха Ибрахимпашевића, начелника града Бихаћа, о злочинима усташа над српским народом у Бихаћу и његовој околини у времену од априла до августа 1941. године	632
216. Изјава Касима Сарајлије, Барице Тркуље и Асима Муминагића о масовном убијању Срба у Великој Кладуши и њеној околини током 1941. године	634
217. Изјава Драге и Саве Хаџи-Чолаковића, Јоце Чолаковића, Дике Томића и Пане Петровића из Бијељине о хапшењу Срба и заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац	636
218. Изјава Симе Ђурковића о хапшењу Срба у Зеници и заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац	649
219. Изјава Ристе Стјепановића из села Јање, котар Бијељина, о хапшењу Срба у времену од јуна до августа 1941. године и заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац	665
220. Изјава Антонија Церовића о хапшењу Срба у Рогатици током 1941. године и њиховом одвођењу у логор Госпић	670
221. Изјава Невенке Мићић из Власенице о злочинима усташа и о хапшењу 200 Срба и њиховом одвођењу у логор Госпић 28. јула 1941. године	673

222. Изјава Маре Церовине, Јованке Грубјеше, Анике Новокмет, Анђе и Душанке Биберџић и Фимије Тохол о покољу Срба из Љубиња и села у околини Стоца у јуну 1941, о хапшењу 2. августа 1941. године и заточеништву у усташким логорима	676
223. Изјава Госпаве Сворџан и других свједока о хапшењу Срба у Мостару и заточеништву у логору Госпић	687
224. Изјава Салка Ефице Црног и других свједока о одвођењу људи из Мостара у логор Госпић у јулу и августу 1941. године	693
225. Изјава Ангелине Ковачевић о хапшењу њеног супруга Данила, брата Илије и 400 Срба из Мостара и њиховом транспортовању у логор Госпић 22. јула 1941. године	669
226. Изјава Десанке Тупоње о злочинима усташа у Мостару и хапшењу и одвођењу њеног супруга Бранка у логор Госпић	701
227. Изјава Иве Чорића о хапшењима у Мостару и о транспортовању и заточеништву у логорима Госпић, Јастребарско и Даница	702
228. Изјава Јованке Јањић из Мостара о хапшењу и транспортовању њеног супруга Стојана у логор Госпић у јулу 1941. године	706
229. Изјава Хакије Дугалића из Мостара о хапшењу и одвођењу у логор Госпић 21. јула 1941. године	707
230. Изјава Божице Мркић из Мостара о хапшењу и транспортовању њеног супруга Михајла у логор Госпић 22. јула 1941. године	708
231. Изјава Милке Крстовић из Мостара о хапшењу и транспортовању њеног супруга Радослава у логор Госпић	709
232. Изјава Наталије Милушић из Мостара о хапшењу и заточеништву у логорима Госпић, Јастребарско, Крушчица и Лоборград	710
233. Изјава Јеле Јањић о хапшењу и одвођењу њеног супруга Марка у логор Госпић и о томе како је са петоро дјеце била интернирана из Мостара	712
234. Изјава Зорке Радовановић из Мостара о хапшењу 2. августа 1941. године и заточеништву у логорима Јабланица, Госпић, Крушчица, Лоборград и у затвору у Загребу	713
235. Изјава Драгиње Рељин из Мостара о хапшењу и одвођењу њеног супруга Јове у логор Госпић 2. августа 1941. године	715
236. Изјава Олге Покрајчић из Мостара о хапшењу и одвођењу њеног супруга Душана у логор Госпић 2. августа 1941. године	716
237. Изјава Стаке Вулић из Мостара о хапшењу и одвођењу њеног супруга Душана, сина Миодрага и свекра Гаврила у логор Госпић 3. августа 1941. године	717
238. Изјава Загорке Јалић о хапшењу њеног оца Симе у Мостару 8. августа 1941. године и о свом и заточеништву њене мајке Миле у логорима Јабланица, Госпић, Јастребарско, Крушчица и Лоборград	718
239. Изјава Стане Марковић из Мостара о одвођењу ње и њене дјеце, Жарка и Бранке, 8. августа 1941. године и заточеништву у усташким логорима	719
240. Изјава Јованке Тешановић и Милеве Перковић о хапшењу и убијању Срба из Требиња током маја, јуна и јула 1941. године и о свом заточеништву у усташким логорима	720
241. Изјава Босиљке Радан и других свједока о заточеништву у усташким логорима	724

242. Изјава Милке Тошовић о хапшењу Срба у Дубровнику током јула и августа 1941. године и о свом заточеништву у усташким логорима	735
243. Изјава Раде Станојевића о заточеништву у логорима Гостпић и Јасеновац	738
III ИТАЛИЈАНСКИ ДОКУМЕНТИ	745
Документи о акцији италијанских санитараца	745
244. Извјештај потпоручника лијечника Виторија Финдерлеа о стању јама на Велебиту у које су усташе бацали Србе и Јевреје и масовних гробница на отоку Пагу, упућен 6. септембра 1941. године Војној здравственој дирекцији 5. армијског корпуса 2. италијанске армије	745
245. Приједлог Војно здравствене дирекције 5. армијског корпуса за асанацију стратишта на којима су усташе убијали Србе и Јевреје	751
246. Наређење Војно здравствене дирекције 5. армијског корпуса да се у неке јаме на жртве баци креч, а да се из других лешеве ископају и спале	752
247. Извјештај поручника лијечника Санта Стација о ископавању лешева на отоку Пагу и њиховом спаљивању у септембру 1941. године	753
Извјештаји италијанских војних органа	757
248. Извод из извјештаја о злочинима над српским народом и црквеном хијерархијом у НДХ у времену од успоставе хрватске власти до 20. јула 1941. године	757
249. Извјештај генерала Рикарда Балоча и пуковника Клементе Примичерија о усташком логору на отоку Пагу упућен команди 2. армије	769
250. Информација пуковника Морозинија о убиствима Срба и Јевреја заточених у логору Слана на отоку Пагу	770
251. Извод из изјаве потпуковника Ђузепе Гала из Оперативног одјела команде 2. армије о злочинима усташа над Србима	771
252. Извјештај генерала Фурија Монтичелија о догађањима у Далмацији припојеној Хрватској у времену од 20. маја до 29. јула 1941. године	774
253. Извод из дневника генерала Фурија Монтичелија, команданта пјешадијске дивизије „Сасари“, о злочинима усташа над српским народом у НДХ током 1941. године	777
Регистар имена	823
Регистар географских појмова	889
Извод из рецензија	905

ПРЕДГОВОР

Независна Држава Хрватска већ 1941. године доноси низ закона, одредби, наредби, одлука и разних упутстава, којима озакоњују наци-фашистички метод масовног злочина по расној и вјерској основи, примењујући га над Србима, Јеврејима и Ромима.

Злочини се озакоњују и по политичкој припадности – над комунистима, антифашистички предвиђеним Хрватима и Муслиманима, као и свим онима који се нису слагали са злочинима које су проводили усташе.

Тако утемељеним законодавством, усташка надзорна служба (УНС), велики жупани, усташки функционери, доглавници, министри, стожерници, таборници, усташе, њихове јединице, заповједници и појединци, уз благослов Бога и закона, када хоће, гдје хоће и колико хоће, проводе појединачна, групна и масовна убиства мушкараца, жена и дјеце, у основи само зато што су Срби, Јевреји, Роми. Људе убијају у кућама, на њивама, у шумама, школама, црквама, на путевима, гдје стигну – увијек у име Бога и закона за „чистоћу хрватског народа“. Истовремено, отварају и низ сабирних и концентрационих логора, у којима су жртве биле свирепо мучене. Независна Држава Хрватска је постала фабрика смрти Срба, Јевреја и Рома.

Један од првих логора који су основани у НДХ био је логор Госпић-Јадовно-Слана. У 132 дана његовог постојања, од средине маја па до краја августа 1941. године, када је логор ликвидирао интервенцијом италијанске војске, свакодневно је у логор упућивано просјечно 320 невиних људи, који су овдје пристизали без икаквих судских процеса. На његовим бројним стратиштима у Велебиту и на отоку Пагу, дневно је, на стравичан начин, убијано 304 мушкараца, жена и дјеце с цијелог подручја НДХ.

Жртве су транспортоване теретним жељезничким вагонима за стоку, камионима, запрежним колима или довођене пјешице. Путем до логора су били натискани у возилима, трпјели глад и жеђ и редовно били тучени.

Документи који слиједе, њих 253, односе се на усташке злочине извршене над српским и јеврејским народом у оквиру комплекса усташких логора Јадовно, на његовим стратиштима у Велебиту и на отоку Пагу.

У првом поглављу овог зборника износим тек мали број докумената, њих 48, чија садржина свједочи о геноцидности законодавства Независне Државе Хрватске.

У другом поглављу, Хапшења, злостављања и масовна убиства, налази се 195 докумената, и то: у Лици и Горском котару – 66, у Шибуљини (Трибањ) и Слатој на отоку Пагу – 18, Загребу, у Карловцу, Кордуну и Банији – 37, у сјеверозападној Хрватској, Славонији и Срему – 28 и у Босни и Херцеговини – 46. Од 195 докумената у овом поглављу, 105 су документи Комисија за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача из времена 1944 – 1946. године; 83 документа су записничке изјаве сачињене у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду 1941. и 1942. године, а седам изјава је дато другим органима.

У трећем поглављу је 10 докумената италијанске провенијенције.

Документи које објављујем чувају се у многобројним архивима на подручју бивше Југославије, а у највећем обиму у Архиву Хрватске у Загребу, Архиву Југославије, Архиву Србије и Војноисторијском архиву у Београду, Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву, хисторијским архивима у Мостару, Бањалуци, Ријеци, Задру и Карловцу, Покрајинском архиву у Новом Саду, Државном архиву у Риму и у више музеја и библиотека.

Документи су настали 1941, 1942. године и одмах по завршетку рата, у вријеме извршења злочина и непосредно после њега. Дали су их људи који су хапшени, злостављани, који су били логораша у Госпићу, Јадовном, Слатој и Јасеновцу, као и понеки који су успјели побјећи са самог стратишта.

Њихове изјаве су прецизне у навођењу имена и презимена ухапшених, одведених и убијених у логорима, јер преживјели наводе само имена и презимена жртава које су добро познавали и запамтили их, док друге који су били с њима износе само бројком.

За разлику од навођења имена и презимена, свједочење о броју убијених у логорима или о логорским капацитетима је засновано на субјективним процјенама. Но, без обзира на различите процјене о броју убијених, документи представљају аутентична свједочанства о злочинима усташа над Србима и Јеврејима у комплексу логора Јадовно.

Посебну вриједност имају изјаве преживјелих, дате непосредно по изласку из логора или у првим данима након завршетка рата. Из њих се упечатљиво сагледава трагедија српског и јеврејског народа, али и погубно дјеловање квислиншког режима Независне Државе Хрватске, у којој су владале неразумне људске страсти и најнижи нагони. И данас, после пола вијека, жива су слика злог времена у којем се човјек најмање осјећао човјеком.

Највећи број докумената објављујем у цијелости, при чему је њихов изворни текст досљедно сачуван. Поштујући оригиналност докумената, погрешке нису исправљане, осим очитих дактилографских и штампарских грешака. Није интервенисано ни у погледу скраћеница, којих има више, како термилолошких, тако и текстуалних.

Аутор

FROM THE PREFACE TO THE COLLECTION OF THE DOCUMENTS

Summary

Mass crimes on racial and religious basis, as well as crimes because of political affiliation, against Communists, anti-Fascist-minded Croats, Muslims and other people regardless of their nationality or religious background were legalized by law, rules, orders, decisions and various instructions of the Independent State of Croatia.

Thus, backed by legislature, organs and organizations of the Ustasha state, groups and individuals, with the blessing of the Church and Law, committed individual, group and mass murders of men, women and children just because they were Serbs, Jews or Gypsies, whenever and wherever they liked and as many as they liked.

The Ustasha authorities committed mass murders in houses, in the fields, in forests, in schools, in churches, on roads, anywhere they could, and always in the name of God and Law, for "purity of the Croat people". At the same time they set up a number of concentration camps where torture and mass crimes and liquidations of the undesirables were perpetrated.

The Independent State of Croatia became the factory of death for the Serbs, Jews and Gypsies where individual, group and mass liquidations of innocent men, women and children were carried out.

Exactly such a factory of death was the Ustasha concentration camp Jadovno on Velebit and the Slana camp on the island of Pag in 1941. Their numerous places of execution were also there, where several hundred of human lives was being extinguished every day, already from mid-May to late August 1941, when these camps were disbanded.

The Serbs and Jews from all over the ISC were arrested and brought there by trains, trucks, drawn carts or on foot. They were transported in freight trains in which 70 to 90 men, women and children were pressed together in locked cattle wagons, without water and food, featuring signs "Spoiled fruit".

In order to understand the documents which follow and which concern the Ustasha crimes committed against the Serbian and Jewish peoples in the Jadovno concentration camp complex and its places of execution on Velebit and on the island of Pag, only a smaller part of the documents speaking about the genocidal nature of the laws of the Independent State of Croatia and decisions, orders of police administrations and other state organs about sending the Serbs and Jews

to the Gospić concentration camp, the Jadovno camp and the Slana camp on the island of Pag was published in the first chapter of this Collection.

The second chapter contains the documents of the Commission for Establishing the Crimes of the Occupiers and Their Abettors from 1944 to 1946, minutes statements made in the Commissariat for Refugees and Migrants in Belgrade in 1941 and 1942 and the documents of Italian origin.

The documents are arranged according to territorial and chronological principle. All these documents speak about the crimes in the Jadovno concentration camp complex in 1941.

These documents are kept in many archives in the territory of the former Yugoslavia, the bulk in the Croat State Archives in Zagreb, in the Archives of Yugoslavia, the Archives of Serbia, the Archives of the Institute for Military History in Belgrade, the Archives of Bosnia-Herzegovina in Sarajevo, in the Historical Archives in Mostar, the Historical Archives in Banja Luka, the Provincial Archives in Novi Sad, the State Archives in Karlovac, the State Archives in Zadar, the State Archives in Rome and in several museums and libraries.

The documents came into being in 1941 and 1942 and immediately after the end of the war, i. e. already at the time the crimes were committed. They were given by the people who had been arrested, manhandled, who were in Gospić, Jadovno, Slana and Jasenovac concentration camps, and sometimes by the people who were at very places of executions but managed to escape from there.

Their testimonies – statements – are precise in adducing the given and family names of those arrested and shipped to concentration camps, as well as of the ones killed in the camps, since the survivors adduce only names of those victims whom they knew well and remembered, whereas for other persons detained and shipped with them they adduce only numbers. Unlike mentioning concrete first and family names, when talking about them, witnesses base the numbers of the killed and the capacities of the camps in their own estimates.

Particularly valuable are the statements of the survivors made right after they had left the camps or in the first days after the end of the war. The tragedy of the Serbian and Jewish peoples is clearly reflected in them, as well as the tragedy of the actions of the regime of the Croat Ustasha state in which the basest passions and instincts, stemming from the ideological basis and pogrom – like political program of the Ustasha organization reigned.

The documents are being published in their entirety, with scrupulous observance of their original texts. Only the obvious typing errors were corrected. Other errors were not corrected. Respecting their originality, no interventions were made in the text, not even in the case of abbreviations of which there are several, both terminological and textual.

Author

I

УСТАШКЕ ВЛАСТИ ОЗАКОЊУЈУ И ПРОВОДЕ МАСОВНЕ ЗЛОЧИНЕ НАД СРБИМА И ЈЕВРЕЈИМА

Закони, законске одредбе, наредбе, одлуке и извјештаји

Бр. 1

Заклетва поглавника Независне Државе Хрватске др Анте Павелића и министара у његовој влади¹

„Ја др. Анте Павелић, Поглавник НДХ, присижем Богу свемогућему, све-знајућему, да ћу бити вјеран хрватском народу и све радити за његово добро, да ћу чувати и бранити независност државе Хрватске, те да ћу се у своме раду држати усташких начела. Тако ми Бог помогао!“

Прије присега министара Поглавник им је управрио ове ријечи:

„Министри стојите пред свечаним чином у којем ћете положити присегу у част када будете преузимали у своје руке послове народне, послове државне, послове у НДХ. Ја Вам дозивам пред очи светост присега и посљедице пред Богом и пред хрватским народом за оно што будете чинили, вашу одговорност пред Богом и пред хрватским народом за сваки чин или пропуст што бисте га на штету или на зло хрватског народа и НДХ учинили.“ Послије тога јављали су се редом министри, који су полагали присегу овако: „Ја Славко Кватерник, Ја др. Мирко Пук итд... присижем Богу свемогућему и свезнајућему, да ћу хрватском народу, НДХ и Поглавнику као претставнику њеног суверенитета вјеран бити, да ћу уставне одредбе и законе њене поштовати и њих се држати, да ћу у свом раду добро НДХ и народа хрватског увијек пред очима имати и пожртвовно га промицати и да ћу све своје силе и своје знање уложити у вршење своје дужности. Тако ми Бог помогао! Амен!“

Министри су ову присегу положили понављајући ријечи Поглавника, који им је свакоме особно честитао послије положене присега.

Након тога је замјеник Поглавника и Војсковођа Славко Кватерник поздравио Поглавника и рекао: „Поглавниче! У име хрватског народа, у име присутних министара, обећајем ти, да ћемо савјесно вршити наше дужности. Ти заповједај, ми ћемо слушати, Ти одреди, ми ћемо радити! Сви ми и цијели хрватски народ за Тобом у живот и смрт!“

¹ Новак Виктор, *Magnum crimen*, Београд 1986, 548.

* Објављено у: *Усташа, Документи о усташком покрету*, приредио: Пожар Петар, Загреб 1995 (даље: *Усташа, документи*), 144.

Бр. 2**Законска одредба за одбрану народа и државе²**

1. Тко било на који начин повриједи или је повриједио част и животне интересе хрватског народа или било на који начин угрози опстанак Независне Државе Хрватске, или државне власти, па макар дјело и остало само у покушају, чини се кривцем злочинства велеиздаје.

2. Тко се учини кривцем злочина у точки 1. наведенога има га стићи казна смрти.

3. За судовање по овој законској одредби, поставља министар за правосудје по потреби изванредне народне судове од три особе, које имаду судити хитним поступком по прописима укинутог хрватског казненог поступника о приједном суду.³

У Загребу, дне 17. травња 1941.

Поглавник
Др Анте Павелић, в.р.

Бр. 3

**Законска одредба о забрани ћирилице с Проведбеном наредбом
Министарства унутарњих послова и Законска одредба
о хрватском језику, о његовој чистоћи и о правопису**

ЗАКОНСКА ОДРЕДБА О ЗАБРАНИ ЋИРИЛИЦЕ⁴**1.**

На подручју Независне Државе Хрватске забрањује се употреба ћирилице.

² „Народне новине“ од 17. травња 1941.

* Живковић Никола – Качавенда Петар, *Срби у Независној Држави Хрватској, Изабрана документа*, Београд 1998 (даље: *Срби у НДХ*), 78; *Злочини на југословенским просторима у Првом и Другом светском рату*, Зборник докумената, Том I, *Злочини Независне Државе Хрватске 1941-1945*, Књига 1: *Злочини Независне Државе Хрватске 1941*, Београд 1993 (даље: *Злочини НДХ*), 16; *Усташа, документи*, 149.

³ Законска одредба је представљала основу за почетак терора над Србима, Јеврејима и Ромима. Убиства Срба су почела већ 11. априла 1941, а масовни покољи су добили невиђене размере током маја, јуна, јула и августа 1941. на Кордуну, Банији, у Лици, Славонији, Срему, Херцеговини и Босни, уопће на цијелом подручју НДХ. Срби су проглашавани за вјековне непријатеље хрватског народа, страном тијело, досељенике који морају бити ликвидирани у име национално чисте хрватске државе.

⁴ „Народне новине“, 25. травња 1941.

* *Злочини НДХ*, 16; *Срби у НДХ*, 97; *Усташа, документи*, 151; *Усташки закони*, Приређивач: Бабић Горан, Београд 2000 (даље: *Усташки закони*), 15.

2.

Ова законска одредба ступа на снагу даном проглашења у „Народним Новинама“, а провођење повјерава се министарству унутарњих послова.

У Загребу, 25. травња 1941.

Поглавник:

Број: XXV-33-Z.p.-1941.

Др Анте Павелић, в.р.

Предсједник

законодавног повјереништва при Поглавнику:

Др Милован Жанић, в.р.

**Проведбена наредба Министарства унутарњих послова
Законској одредби о забрани ћирилице⁵**

1.

Забрањена је свака употреба ћирилице на цијелом подручју Независне Државе Хрватске. То се нарочито односи на цијело пословање свих државних и самоуправних тијела, на уреде јавног поретка, на трговачке и њима сличне књиге и дописивање и на све јавне написе.

Према томе наређујемо:

да се на цијелом подручју Независне Државе Хрватске одмах обустави свака употреба ћирилице у јавном и приватном животу. Свако штампање ма каквих књига ћирилицом је забрањено.

Сви јавни написи писани ћирилицом имају се неодвласно а најкасније у року од три дана скинути.⁶

2.

Прекршитељи ове наредбе казнит ће се по управним областима новчано 10.000 динара и затвором од мјесец дана.

У Загребу 25. травња 1941.

Министар унутарњих послова

Број 34-Z. p.-1941.

Др. Андрија Артуковић, в.р.

Законска одредба о хрватском језику, о његовој чистоћи и о правопису⁷

Чланак 1.

Језик, што га говоре Хрвати, јест по свом изговору, по повијестном развиту, по својој распрострањености на хрватском народном подручју, по начи-

⁵ „Народне новине“, 25. травња 1941.

* Злочини НДХ, 17; Срби у НДХ, 98; Усташки закони, 16.

⁶ Срби су отпуштани из службе, хапшени, убијани на својим огњиштима и у логорима. Њихова имовина је пљачкана, а кретање ограничавано. Под ударом се нашао и Српска православна црква. Православна вјера је преименована у грчко-источну, а православне вјерске школе су укинуте.

⁷ „Народне новине“, 14. коловоза 1941.

* Злочини НДХ, 512; Усташки закони, 128.

ну изговора, по словничким правилима и по значењу појединих риечи изворни и осебујни језик хрватског народа, те није истовјетан ни с једним другим језиком, нити је нарјечје било којег другог језика или било с којим другим народом заједничког језика.

Зато се зове „хрватски језик“.

Чланак 2.

Хрватски је језик јавно добро хрватског народа, па га нитко не смије изкривљавати нити нагрђивати. Стога је забрањено у изговору и у писању употребљавати риечи, које не одговарају духу хрватског језика, а у правилу риечи туђице, посуђене из других па и сличних језика.

Изнимно се могу употребљавати риечи, које су већ задобиле посебно значење, те се могу само тежко или никако надомјестити домаћим риечима.

Чланак 3.

Забрањује се давати нехрватска имена и називе трговинама, предузећима, заводима, друштвима и било каквим установама, а исто је тако забрањено извјешавати и постављати јавно било какове надписе који стоје у протимби с установама ове законске одредбе.

Чланак 4.

Хрватски службени и књижевни језик јест штокавско нарјечје јекавскога односно иекавскога говора. Гдје је у икавском говору кратко „и“, има се писати и изговарати „је“ а гдје је у икавском дуго „и“, има се изговарати и писати „ие“.

Чланак 5.

На књижевним дјелима написаним на било којем нарјечју или говору има се на истакнутом мјесту видљиво означити, да је написано на односном нарјечју.

Чланак 6.

Мјесто неодређеног глаголског облика не смије се у будућем времену употребљавати „да“ са садашњим временом.

Чланак 7.

На хрватском се језику има писати по кориенском, а не по звучном правопису.

Чланак 8.

Министарство ће наставе поставити наредбеним путем повјеренство, које ће одредити све потребно, да се установе ове законске одредбе приведу у дјело, и које ће се бринути, да се хрватски језик очисти, а правопис устали у духу ове законске одредбе, те ће уједно прописати и казне за заштиту чистоће језика и правописа.

Чланак 9.

Док повјеренство, споменуто у чл. 8, не изрази коначна правила хрватског правописа у духу ове законске одредбе, моћи ће се привремено у школама употребљавати књиге приређене на темељу министарске одредбе о правопису од 23. липња 1941.

Чланак 10.

Ова законска одредба задобива правну моћ даном њезина проглашења, а provedба се повјерава министру наставе.

Дано у Загребу, дне 14. коловоза 1941.

Број CCLIX-1083-Z-p.-1941.

Министар наставе:
Др. Миле Будаk, в.р.

Поглавник
Независне Државе Хрватске:
Др. Анте Павелић, в.р.

Предсједник
Законодавног повјеренства

Министар:
Др. Милован Жанић, в.р.

Бр. 4

Законска одредба о држављанству⁸

Точка 1.

Државни припадник је особа, која стоји под заштитом Независне Државе Хрватске.

Државно припадништво стиче се по прописима законске одредбе о државном припадништву.

Точка 2.

Држављанин је државни припадник аријског поријетла, који је својим држањем доказао, да није радио против ослободилачких тежњи хрватског народа и који је вољан спремно и вјерно служити хрватском народу и Независној Држави Хрватској.

.....

У Загребу, 30. травња 1941.

⁸ „Народне новине“ од 30. травња 1941.

* Злочини НДХ, 22; Срби у НДХ, 150; Усташа, документи, 160; Усташки закони, 18.

Бр. 5

Законска одредба о заштити аријске крви и части хрватског народа⁹

Точка 1.

Брак Жидова и иних особа, које нису аријског поријетла с особама аријског поријетла, је забрањен. Исто тако је забрањен брак особе, која поред аријских предака има једног предка другог кољена по раси Жидова или другог еуропског неаријца с особом, која је по раси једнаког поријетла.

Које особе вриједе као Жидови или неаријци одређује законска одредба о расној припадности.

Точка 2.

Посебна дозвола за склапање брака потребна је у слиједећим случајевима:

1. за брак особе са два предка другог кољена Жидова по раси с особом, која имаде једног предка другог кољена еуропског неаријца по раси, или с особом, која је аријског поријетла,

2. за брак особе, која имаде међу предцима припаднике других неееуропских раса с особама исто таквог поријетла, или с особом, која имаде једног или два предка другог кољена Жидова по раси или једног предка другог кољена Циганина по раси, или с особом аријског поријетла,

3. за брак између држављанина и државних припадника, уколико нису по точки 1. забрањени.

Дозволу за такав брак издаје министарство унутарњих послова по саслушању раснополитичког повјеренства.

Точка 3.

Изванбрачно сполно опћење Жидова или ине особе, која није аријске крви, са женском особом аријског поријетла је забрањено.

Мушка неаријска особа, која се огријепи против ове забране почиња злочин оскврнућа расе, те се кажњава са затвором или тамницом. У нарочито тешким случајевима, напосе ако се ради о силовању невине девојке, може се изрећи смртна казна.

Точка 4.

Жидови или ине особе, које нису аријског поријетла, не смију запослити у кућанству женске особе аријског поријетла испод 45 година старости.

Точка 5.

Неаријцима и државним припадницима је забрањено извјешање државне и народне заставе и истицање хрватских народних боја и емблема.

⁹ „Народне новине“, 30. травња 1941.

* Злочини НДХ, 25; Срби у НДХ, 89; Усташа, документи, 163; Усташки закони, 22.

Све промјене жидовских презимена које су извршене послје 1. просинца 1918. стављају се изван кријепости, те се имају замјенити са првотним презименом.

Тко је Жидов одређује законска одредба о расној припадности.

Точка 6.

Министар за унутарње послове издат ће наредбу о provedби ове законске одредбе.

Точка 7.

Ова законска одредба ступа на снагу даном проглашења у Народним новинама.

Загреб, 30. травња 1941.

Број: XLIV-67-Z.p. – 1941.

Предсједник законодавног
повјереништва при Поглавнику:

Др. Милован Жанић, в.р.

Поглавник:

Др. Анте Павелић, в.р.

Бр. 6

Законска одредба о расној припадности¹⁰

Точка 1.

Аријског поријетла је особа, која потјече од предака, који су припадници еуропске расне заједнице или који потјечу од потомака те заједнице изван Еуропе.

У колико за становите службе не постоје друге одредбе аријско се поријетло доказује крсним (родним) и вјенчаним листом предака првог и другог кољена (родитеља те дједова и бака). Код припадника исламске вјерске заједнице, који не могу придонијети наведене исправе, потребно је писмено посвједочење двојице вјеродостојних свједока, који су познавали њихове предке, да међу њима нема особа неаријског поријетла.

У двојбеним случајевима доноси одлуку министарство унутарњих послова на приједлог раснополитичког повјеренства.

Точка 2.

Особе, које поред аријских предака имају једног предка другог кољена Жидова или другог еуропског неаријца по раси изједначају се на стицање држављанства с особама аријског поријетла.

¹⁰ „Народне новине“ 30. травња 1941.

* Злочини НДХ, 23; Срби у НДХ, 87; Усташа, документи, 160; Усташки закони, 19; Милетић Антуан, Концентрациони логор Јасеновац, Документа, I-III, Београд – Јасеновац 1986-87 (даље: Милетић, I-III), III, 16.

Особе са два предка другог кољена Жидова по раси такођер могу бити обзиром на држављанство изједначене с особама аријског поријетла, у колико то у точки 3. није другачије одређено.

Точка 3.

Као Жидови у смислу ове законске одредбе вриједе:

1. Особе, које потјечу барем од троје предака другог кољена (дједова и бака), који су Жидови по раси. Дједови и баке вриједе као Жидови, ако су Мојсијеве вјере или су се у тој вјери родили.

2. Особе, које имају два предка другог кољена, који су Жидови по раси, и то у овим случајевима:

а) ако су биле 10. травња 1941. припадници мојсијеве вјере или ако су касније на ту вјеру прешли,

б) ако имају брачног друга, који вриједи као Жидов у смислу 1.,

ц) ако су послје ступања на снагу ове законске одредбе склопили брак с особом, која има двоје или више предака другог кољена Жидова по раси, и потомци из таквога брака,

д) ако су незаконита дјеца са Жидовом у смислу 1., а роде се послје сијечња 1942.,

е) ако министарство за унутарње послове на образложени приједлог раснополитичког повјеренства одлучи, да вриједе као Жидови.

3. Особе, рођене изван територија Независне Државе Хрватске од родитеља који не потјечу из Независне Државе Хрватске ако су биле 10. травња 1941. мојсијеве вјере или имају најмање двоје предака другог кољена Жидова по раси, или вриједе као Жидови у смислу закона земље, из које потјечу.

4. Особе, које су послје ступања на снагу ове законске одредбе склопиле обилажењем законске одредбе о заштити аријске крви брак, који је забрањен и њихови потомци,

5. Особе, које су незаконита дјеца Жидова у смислу 1.

Точка 4.

Као Циганин у смислу ове законске одредбе вриједи особа, која потјече од двају или више предака другог кољена, који су Цигани по раси.

Точка 5.

Код министарства унутарњих послова оснива се расно политичко повјеренство, које донаша мнијења и приједлоге у свим двојбеним случајевима расне припадности.

Коначно рјешење у двојбеним случајевима расне припадности донаша министарство унутарњих послова.

Прописе о устројству и дјелокругу рада тога повјеренства издати ће министарство унутарњих послова посебном наредбом.

Точка 6.

Особама, које су се прије 10. травња 1941. исказале заслужнима за Хрватски народ, напосе за његово ослобођење, као и њиховим брачним друговима, с којима су склопиле брак прије ступања на снагу ове законске одредбе и потомцима из таквог брака, у колико би се на те особе могла односити ова наредба, може поглавар државе изван прописа ове наредбе признати сва права која припадају особама аријског поријетла.

Точка 7.

Проведба ове наредбе повјерава се министру унутарњих послова.

Точка 8.

Ова законска одредба ступа на снагу даном проглашења у Народним новинама.

Број: XLV – 67 З.р. 1941.
Предсједник законодавног
повјереништва при поглавнику:
Др Милован Жанић, в.р.

Поглавник:
Др. Анте Павелић, в.р.

Бр. 7

**Наредба за евакуацију Срба у Загребу који станују
у одређеним сјеверним дијеловима града¹¹**

Рок евакуације траје 48 сати

Загреб, 7. свибња. Редарствено равнатељство у Загребу издало је данас овај оглас:

Одређујем, да се у року од 48 сати проведе евакуација свих становника Срба, који станују сјеверно од цестовног потеза укључиво Сплавница, сјеверна страна Илице, до Иличког трга укључиво Илички трг, Кукуљевићева улица, Зеленгај преко Прекрижја до Шестинске митнице. Надаље потез Сплавница, Ткалчићева улица, Медведградска улица све до митнице на Ксаверској цести. Сви становници Срби који станују на напријед означеном подручју, имаду се у горњем року безодвлачно преселити у дио града јужно од горе наведеног цестовног потеза.

Сви односни кућевласници одговарају по постојећим законским прописима за provedeње предње одредбе.

У Загребу, 7. свибња 1941.

Равнатељ редарства:
Маријан И. Никшић, в.р.

¹¹ „Хрватски народ“, бр. 85, 8. свибња 1941, 3.

* Усташа, документи, 172.

Бр. 8**Одредба да се Срби смију кретати Загребом само по дану¹²**

Загреб, 7. свибња. Редарствено равнатељство у Загребу издало је данас ову одредбу:

Редарствено равнатељство у Загребу издаје ради опћег знања и обдржавања слиједећу

О Д Р Е Д Б У:

1. Становници града Загреба српско-православне вјере, смију се кретати на подручју града Загреба од 8 сати прије подне до 6 сати послје подне. Од 6 сати послје подне па до осам сати ујутро не смију излазити и имаду се задржавати у својим становима.

2. Улаз на подручје града Загреба као и излаз са подручја града Загреба је за особе православне вјере забрањен.

Ова одредба ступа одмах, на снагу.

Равнатељ редарства:
Маријан И. Никшић, в.р.

Бр. 9**Законска одредба о заштити народне и аријске
културе хрватског народа¹³****Пар. 1.**

Жидови по раси не смију никаквом сурадњом утјецати на изградњу народне и аријске културе, па им се забрањује свако судјеловање у раду, организацијама и установама, друштвеног, шпортског и културног живота хрватског народа уопће, а напосе у књижевности, новинарству, ликовној и глазбеној умјетности, урбанизму, казалишту и филму.

Пар. 2.

Проведба ове законске одредбе повјерава се надлежним министарствима богоштовља и наставе, удружбе и унутарњих послова.

¹² „Хрватски народ“, бр. 85, 8. свибња 1941, 3.

* Усташа, документи, 172.

¹³ „Народне новине“, 4. липња 1941.

* Злочини НДХ, 73; Срби у НДХ, 90; Усташки закони, 34.

Пар. 3.

Ова законска одредба ступа на снагу даном проглашења у „Народним новинама“.¹⁴

У Загребу, 4. липња 1941.

Поглавник:

Др. Анте Павелић, в.р.

Број: СХLVII – 333-З.р. – 1941.

Министар богоштовља и наставе:

Др. Миле Будак, в.р.

Министар удружбе:

Др. Јозо Думанџић, в.р.

Министар унутарњих послова:

Др. Андрија Артуковић, в.р.

Бр. 10

**Наредба војсковође Славка Кватерника о обавезној пријави
Србијанаца градским поглаварствима и редарствима¹⁵**

Н А Р Е Д Б А

о дужности пријаве Србијанаца

Позивају се сви Србијанци, који бораве на територију Независне Државе Хрватске, да се у року од 10 дана рачунајући од дана проглашења ове наредбе пријаве опћинском, односно градском поглаварству свог боравишта, а у граду Загребу редарственом равнатељству.

Ова се наредба односи на све Србијанце, који су се доселили на подручје Независне Државе Хрватске послје 1. сијечња 1900. године, као и на њихове потомке ма којег они звања били, дакле и на сељаке.

Ова наредба обухваћа и особе које се налазе у притворима или болницама.

Тко се од наведених не одазове овом позиву на пријаву у означеном року, сматраће се ратним заробљеником и бит ће одведен у заробљенички логор.

Пријављене уносит ће опћинско, односно градско поглаварство у попис по реду пријаве редним бројем и пријављеном издавати потврду.

¹⁴ Усташка расна револуција је била усмјерена против Срба, Јевреја и Рома. Срби су проглашавани за вјековне непријатеље хрватског народа, страно тијело и досељенике на тло Хрватске, а „чишћење“ хрватске нације спровођено је физичким уништавањем, пресељавањем и покрштавањем српског православног народа. „Легализација“ антисрпске политике у НДХ настављена је масовним убиствима Срба, која су отпочела већ крајем маја 1941. године и трајала до ослобођења од фашизма, до маја 1945.

Најекстремнији представници римокатоличке хијерархије сматрали су да је покрштавање православаца њихов повратак на „вјеру својих отаца“.

Уништавањем Јевреја усташе су слиједиле њемачку расистичку политику.

¹⁵ „Народне новине“, бр. 43, година 1941.

* Злочини НДХ, 93; Усташа, документи, 191; Милетић, III, 19.

По измаку прописаног рока за пријаву опћинска ће поглаварства препис пописа доставити надлежној котарској области, а градска поглаварства котарској области свог сједишта.

За опћинску управу одговорне особе (начелници и други) који начине какав пропуст односећи се на ову наредбу, бит ће потегнуте на казнену одговорност по прописима, који вриједе за кажњавање оних, који сакривају побјегле ратне заробљенике и отпуштене од службе.

Исто тако поступат ће се са сваким, за кога се докаже да је знао за Србијанца, који се не пријављен крије, а не буде то власти пријавио.

Котарски предстојници имаду дужност да се побрину, да подручна опћинска поглаварства проведу уредовања по овој наредби.

Обзиром на важност и хитност предмета дужни су сви дневници, који излазе на подручју Независне Државе Хрватске на видном мјесту одштампати ову наредбу.

Све котарске области и сва опћинска поглаварства и редарствено равнатељство у Загребу дужни су ову наредбу одмах прогласити не чекајући доставу.

У Загребу дне 7. липња 1941.

Број 372 З.р. 1941.

У заступању министра

унутарњих послова

Војсковођа:

Славко Кватерник, в.р.

Бр. 11

Налог Равнатељства за јавни ред и сигурност НДХ жупским редарственим равнатељствима о упућивању свих непоћудних Срба и Јевреја у концентрациони логор Госпић¹⁶

РАВНАТЕЉСТВУ ЗА ЈАВНИ РЕД И СИГУРНОСТ ЗА НДХ

Број: 8993

Предмет: Смјештање интернираца.

У Загребу,

дне 8. српња 1941.

**ЖУПСКОМ РЕДАРСТВЕНОМ РАВНАТЕЉСТВУ – СВИМА
РЕДАРСТВЕНОМ РАВНАТЕЉСТВУ У ЗАГРЕБУ
ПРЕДСТОЈНИЧТВО ГРАДСКОГ РЕДАРСТВА – СВИМА**

Када интерес јавне сигурности захтијева одстрањење непоћудних особа из њиховог боравишта имаде се све гркоисточњаке¹⁷ и Жидове (и који су прешли

¹⁶ АВИИ, а. НДХ, к. 180, рег. бр. 10-1.

* Срби у НДХ, 166; Милетић, I, 52.

¹⁷ Православци.

на католичку вјеру послје 10. травња 1941.) слати у Госпић на диспозицију Жупског редарственог Равнатељства, у Госпићу, а никога више у концентрациони логор „Даница“ у Копривници.¹⁸

Католике и Муслимане нема се слати у Госпић.

ЗА ДОМ СПРЕМНИ!

М. П.

По налогу равнатеља
Помоћник
Обертински, в.р.

Бр. 12

Проглас Србима да се пријаве Равнатељству усташког редарства у Загребу¹⁹

(бс) З а г р е б, 9. српња. Равнатељство Усташког редарства Независне Државе Хрватске у Загребу издало је данас слиједећи проглас за Србе:

Позивају се сви Срби, мушкога и женскога пола, то јест православци, без обзира да ли су прешли на другу вјеру, од 16. до 60. год. живота, да се пријаве ради евиденције код Равнатељства Усташког Редарства Независне Државе Хрватске у Загребу, Звонимирова ул. бр. 5. I кат.

Који се не одазову, бит ће одведени на присилни рад у логоре. Пријаве морају слиједити сваког дана од 8 сати и то:

Четвртак 10. српња 1941. сви од А-Г,

петак 11. српња 1941. од Х-Н,

субота 12. српња 1941. од О-Ж,

Загреб 9. српња 1941. год.

Равнатељ Усташког Редарства
Независне Државе Хрватске
БОЖИДАР ЦЕРОВСКИ, в.р.

¹⁸ Концентрациони логор у Копривници се налазио у просторијама некадашње творнице хемијских производа „Даница“. Основан је 15. априла 1941. године, а први логораши су у њега стигли трећег дана по оснивању, 18. априла. Прва масовнија група, 510 Срба с подручја Грубишног Поља, допраћена је у овај логор из Загреба 29. априла око 17 сати. Након тога су стизали транспорти из Бјеловара, Карловца, Огулина, Вараждина, Сарајева, Бијељине, Бањалуке, Босанске Дубице, Тузле и других мјеста Независне Државе Хрватске. На теретним железничким вагонима за стоку је обично писало „Покварено воће“.

Први заповједник логора је био Мартин Немец, а послје њега Никола Херман, који је уједно био и усташки повјереник за град и котар Копривницу.

Немец и Херман су директиве и задатке примали од Еугена Кватерника, Мије Бабића и Мије Бзика. Поред њих, у логор је долазио и министар унутрашњих послова Андрија Артуковић. Оснивање логора су врло активно помогли Нијемци.

¹⁹ „Нови лист“, бр. 72, 10. VII 1941, 7.

Бр. 13

**Списак од осам Срба које је Редарствено равнатељство у Сарајеву
упутило првим транспортом у концентрациони логор Госпић²⁰**

РЕДАРСТВЕНО РАВНАТЕЉСТВО У САРАЈЕВУ.

През. Бр. 520/41.

Сарајево, дне 12. српња 1941. г.

Прилог: 1 попис.

ИЗАСЛАНИКУ ВЛАДЕ СЛОБОДНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ

Предстојнику за јавни ред и сигурност

САРАЈЕВО.

Част ми је доставити попис лица, која су одређена да са првим транспор-
том оду у Госпић у интернацију. –

По одредби Равнатеља,
Шеф Президијала:
(Потпис нечитак)

М. П.

1. ТРАНСПОРТ.–

ПОПИС

лица која су одређена да са првим транспортом оду у интернацију у Госпић

Ред. број	Презиме и име:	Год. стар.	Занимање:	Разлог интернације:
1.	Чуковић Михаило	37	приватник	четниковање
2.	Чуковић Велимир	25	трговац	четниковање
3.	Марушић Мирослав	36	жељ. служб.	четниковање
4.	Пандуровић Божо	43	кројач	четниковање
5.	Божјић Миладин	22	радник	четниковање
6.	Јанковић Слободан	21	радник	четниковање
7.	Живковић Миле	23	радник	четниковање
8.	Танасиловић Спасоје	24	жељ. служб.	четниковање

Сарајево дне 12. српња 1941.

По одредби Равнатеља,
Шеф Президијала:
(Потпис нечитак)

М. П.

²⁰ Архив ОС, а. НДХ, к. 169, рег. бр. 9/1-2.

* Милетић, III, 30.

Бр. 14

Телефонски налог Усташког редарства Загреб Великој жупи Хум у Мостару да се Срби интелектуалци свакодневно, у групама од 20 до 30, упућују у концентрациони логор Госпић²¹

Телефонски налог!

Имаде се постепено сваког дана почети са упућивањем у концентрациони логор у Госпић Србе, финансијално и интелектуално јачих у групама од 20 – 30 људи и то из такозв. села, заселака са православним житељством. Имаде се поступати тактично и пристојно.²²

Загреб 19. српња 1941.

Замјеник Усташког редарства

Бр. 15

Налог Равнатељства усташког редарства НДХ у Загребу великим жупама за хапшење и отпремање Срба, Јевреја и комуниста у концентрациони логор Госпић²³

**РАВНАТЕЉСТВО УСТАШКОГ РЕДАРСТВА
НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ У ЗАГРЕБУ**

Број: тајни: I/1941.

Загреб, дана 23. српња 1941.

Предмет: Притварање и отпремање
у збиралиште, Срба и Жидова
– комуниста – окружница.

Особно!

ЖУПАМА 1 – 22.²⁴

²¹ АВИИ, а. НДХ, к. 189, рег. бр. 21/I.

* Срби у НДХ, 216; Милетић, I, 56.

²² У намјери да контролишу српски живаљ усташки „стожери“ и „станови“ су издали слиједеће наређење:

„Смјеста обавијестите све православце Ваше опћине преко сеоских кнезова, да несмију изићи из свог села без бијеле траке на лијевој руци на којој мора бити латиницом написано ПРАВОСЛАВАЦ.

Тко се огријеш о наредбу бити ће ухапшен и најстрожије кажњен.“ (АВИИ, а. НДХ, к. 313. рег. бр. 55/1; Милетић, I, 56)

²³ АВИИ, а. НДХ, к. 89, рег. број 3л/7.

* Злочини НДХ, 366; Срби у НДХ, 216; Милетић, I, 56.

²⁴ Територија НДХ била је подијељена на 22 Велике жупе.

УСТАШКОМ ПОВЈЕРЕНИШТВУ ЗА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ – САРАЈЕВО – Г. ФРАНЦЕТИЋ²⁵

Позива се наслов, да одмах изда сходну одредбу подручне Редарственом равнатељству, Равнатељству усташког редарства у колико су већ таква основана у сједиштима Жупа, Предстојништвима редарства и котарским областима у мјестима гдје нема Редарства, да се најнужније изврши притварање свих Жидова и Срба – православаца, који су били познати већ као комунисти, било пак да су и мало сумљиви, да су склони томе покрету.

Исте мјере ваља подузети и против комуниста католичке или муслиманске вјероисповјести, као и других тиме, да се придрже до даљњег у притвору, док Србе и Жидове има се смјеста одпремити у збиралиште (конц. логор) Госпић.²⁶

О успјеху те броју отпремљених односно притворених особа ваља журно поднијети непосредан кратак извјештај са особним подацима (презиме, име, занимање те одакле је) позивом на број горњи.

ЗА ДОМ СПРЕМНИ!

М. П.

РАВНАТЕЉ УСТАШКОГ РЕДАРСТВА
НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ:
ЦЕРОВСКИ,²⁷ в.р.

²⁵ Јуре Францетић, усташки пуковник Павелићеве тјелесне бојне, познате „Црне легије“. Због кvara на авиону, спустио се 22. децембра 1942. на слободну партизанску територију, у близини села Мочила код Слунџа на Кордуну. Мјештани су га препознали и, знајући за његове злочине које је почињо над невиним становништвом Босне и Лике, предали га партизанима, који су га убили 27. децембра. Павелић га је прогласио витезом а Степинац, као председник бискупског духовног стола, одобрио да се унесе у молитвеник, величајући његове „подвиге“. (Милетић, I, 57)

²⁶ Према „Споменици православних свештеника – жртава фашистичког терора и палих у НОБ-у“, те мојим истраживањима, у концентрационом логору Госпић – Јадовно – оток Паг убијени су слиједећи православни архијереји, свештенослужитељи, ђакони, монаси, теолози и богослови: Андрић Јове Чедомир, Бан Никола, Бјеговић Стеве Јован, Богуновић Јове Никола, Божић Милана Милан, Бракус Данило, Бркић Ђоке Владимир, Будимир М. Илија, Вујић Никола, Вукић Милан, Вучинић Раде Петар, Гаковић Марка Богољуб, Гашић Ђ. Војислав, Госпић М. Ђорђе, Грозданић Саве Ђуро, Грозданић Саве Јован, Диклић Раде Милан, Докмановић Илије Милан-Љути, Дошен Мане Милојко, Дујић П. Владимир, Ђукић Тодора Милан, Живадиновић Чедомира Лазар, Зимовић Богдана Петар, митрополит дабро-босански, Илић Вучена Илија, Јерковић Дмитра Димитрије, Јерковић Милан, Јовановић Р. Михајло-Мико, Јовић С. Севастијан, Катанић Павле, Косановић Теофан, Крајновић Ђуре Александар, Крњевић Луке Душан, Крњић Ц. Љубомир, Лаврња Спасо, Лалић Јове Богдан, Ландуп Пантелија, Магарашевић Душана Јован, Мајсторовић Илије Петар, Мандић Тривуна Милош, Марин Јове Адам, Марјан Гојка Георгије-Ђуро, Марковић Ј. Ристо, Милојевић Ђорђе, Насадил Франтишека Станислав, Неђић Емилијан, Нешковић Тихомир, Обрадовић Т. Павле, Павлица Јована Илија, Пантелић Луке Димитрије, Пањковић Вујадин, Петровић-Коповић Антим, Поповић Миленко, Поповић Ђ. Стеван, Рајчевић Јована Милан, Рајчевић С. Урош, Рашета Јована Петар, Станисављевић Исе Раде, Станојевић Јован, Степанов Саве Јаша, Стијачић В. Матија, Стојановић Петра Ђуро-Ђорђе, Суботин Методије, Товирац Цвијана Петар, Тодоровић Максима Константин, Трлајић Стефана Светозар – Сава, епископ горњокарловачки, Ђулумовић Антим, Ђурчић Ђуре Стеван, Чуповић Александар, Чутурић Јован, Шкорић М. Љубомир и Штрбац Панае Дамјан.

²⁷ Божидар.

Бр. 16

**Налог Равнатељства усташког редарства у Загребу
великим жупама да изврше попис свих Срба²⁸**

**РАВНАТЕЉСТВО УСТАШКОГ РЕДАРСТВА
НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ У ЗАГРЕБУ**

Број: Тајни: 2/1941. – II.

Препис.

Загреб, дана 23. српња 1941.

Предмет: Регистрирање Срба – православаца –
околуница. –
ОСОБНО:

ЖУПАМА 1-22.

**УСТАШКОМ ПОВЈЕРЕНИШТВУ ЗА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ
САРАЈЕВО – Г. ФРАНЦЕТИЋ.**

Наслов се позива да према узорцима приложених тисканица изда сходну одредбу Редарственом Равнатељству, Равнатељству Усташког Редарства, у колико су већ таква основана у сједиштима Жупа. – Предсједништвима Редарства и Котарским областима у мјесту, гдје нема редарства, да свако на своме подручју тј. сједиштву редарства, Котарске области (град, мјесто), проведе у року од 15 дана регистрирање свих Срба, као и оних, који су били када православне вјере.²⁹

Ваља испунити најприје упитне листове, а затим само најважније податке (лично и породично-вјерске), преписати у картоне, те сложити картотеку по бројевима и абecedним редом. –

Картотеку треба водити у дуплику, од којег ће се један примјерак слаати овом Равнатељству. –

²⁸ АВИИ, а. НДХ, к. 156, рег. бр. 1/1.

* *Злочини НДХ*, 364; *Милетић*, I, 53.

²⁹ Став Министарства унутарњих послова НДХ према. Украјинцима био је 30. јуна 1941. слиједи: „Овому Министарству част је саопћити и умолити слиједиће: У Независној Држави Хрватској налази се око 25.000 Украјинаца сељака и то: у Босни и Сријему, наполе у котару Прњавор.

Потребно је одредити сходне мјере и дати слободне налоге свим подручним и надлежним органима, да се тим Украјинцима не би ништа догодило пригодом сељења Срба.

Уопће се с Украјинцима у Хрватској не смије поступати као с осталим православцима односно Србима, него се има узети у обзир и разликовати оне, који су били и јесу противници совјетског поретка и режима.“

Сличан став је Министарство имало и према Русима: „Поводом стављених питања наслови се упућују, да са Русима, иако су православни – не треба поступати као са Србима, већ гледати поступке и предузимања евентуалних потребних мјера гледе Руса, поступати и одлучивати посебно у сваком поједином случају, а не доносити никаквих опћених одредаба, које би Русе изједначавало са Србима.“ (АВИИ, а. НДХ, к. 201, рег. бр. 4/22-1; *Милетић*, I, 53).

Потребни персонал замолити од Усташког стожера у мјесту. –

Ваља радити само са поузданим људима, точно и савјесно, Главу тисканице промијенити према називу уреда, који ће спроводити регистрирање. –

О учињеном са бројем регистрираних Срба (без тзв. мјешовити бракова, и већ проведених на католицизам),³⁰ извјестити непосредно ово Равнатељство, позивом на број горњи. –

ЗА ДОМ СПРЕМНИ!

М. П.

**РАВНАТЕЉ УСТАШКОГ РЕДАРСТВА
НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ:
ЦЕРОВСКИ, в.р.**

³⁰ Павелић и врхови католичке цркве, уз подршку Ватикана и папе Пија XII, жељели су од НДХ створити непрелазну брану против православља. А то је значило да 1.885.943 Срба у НДХ имају да пређу у католичку вјеру, да се иселе у Недићеву Србију или да буду убијени (како су то католички свештеници духовно тумачили: „одапиљањем богу на истину, са спасеним и неспасеним душама“). Већ 3. маја 1941, Павелић издаје „Законску одредбу о пријелазу с једне вјере на другу“, а канцеларија надбискупског духовног стола у Загребу ову одредбу 15. маја 1941. претвара у Окружницу, коју доставља свим свештеницима широм НДХ. Затим слиједи акт Министарства Правосуђа и богоштовља од 30. јуна 1941, о прелазу грко-источњака на католицизам, с потписима Андрије Артуковића, Блажа Лорковића и Чураца. Пошто је за ово требало ангажовати католичку цркву, донет је још један акт, који гласи:

Упуте о вјерским прелазима*

Независна Држава Хрватска
– Министарство Правосуђа и Богоштовља.
Број 42.678-Б-1941

Загреб, 14. српња 1941.

Предмет: Православни вјерозаконски прелазии.

БИСКУПСКИМ ОРДИНАРИЈАТИМА НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ.

Молим преузвишени Ординаријат, да би у повјерљивој форми обавјестио све жупске уреде у погледу примања православних у католичку цркву.

Православнима се неће у ни којем случају допустити да прелазе у гркокатоличку цркву.

Интенције су хрватске Владе, да се у католичку цркву не примају православни попови, учитељи, затим уопће интелигенција и напoкон богати слој трговаца, обртника и сељака, ради каснијих евентуалних одредаба с обзиром на њих, да се не би извржавала неугодностима вјера и углед католицизма. Што се тиче горњих лица, у колико је једно од њих везано с католицизмом на који начин, као на примјер да је једно од женидбених другова католичке вјере и хрватске народности, онда се у тим случајевима може примити у католичку цркву, али уз претходну дозволу Министарства Правосуђа и Богоштовља, које ће уважити све момените, који говоре за то, да се дотична странка прими. Веома је важно при том, да ли је брак склопљен у католичкој цркви и да ли су дјеца одгојена у католицизму. Сви ови ванредни случајеви морају бити претходно, послани к овом Министарству уз потребне препоруке католичких жупских уреда и хрватских националних установа.

Ниже сиромашно православно пучанство допуштено је примити уз претходну поуку у католичким истинама. У колико би и горе споменути наваљивали да буду примљени, треба их у згодној форми задржавати у катекоменту, или их на други начин одклонити.

Прочелник одјела за богоштовље
А. Р. Главаш, в.р.

М. П.

[Андрија Радослав]

* АВИИ, а. НДХ, к. рег. бр. 37/27; Милетић, I, 54.

Бр. 17**Одлука Предстојништва градског редарства у Сиску да се 26 Јевреја и 44 Србина упуте у концентрациони логор Госпић³¹**

ПРЕДСТОЈНИШТВО ГРАДСКОГ РЕДАРСТВА У СИСКУ

Број пов. 45/41.

Предмет: Жидови упућивање на присилни рад.

Сисак, дне 24. српња 1941.

О Д Л У К А

На основу отвореног налога Равнатељства Усташког редарства Независне Државе Хрватске Загреб, а у вези са чл. 12а. Уредбе о измјени и допуни Закона о заштити јавне безбједности и поредка у Држави под М. с. бр. 1640 од 15. XII 1940.

ОДЛУЧУЈЕМ

Да се од бр. 1 – 31 изузев број 2, 3, 9, 12 и 15 из Сиска, Жидов, стар разне год. упуту на присилни рад у Концентрациони логор Госпић.³²

РАЗЛОЗИ

Овако је одлучено ради разних дјела саботаже, дјељења комунистичких летака и подметања експлозива, а у интересу осигурања јавног реда и мира.

На основу 2 цитиране Уредбе допуштена је жалба на Вел. Жупу Гора у Петрињи путем овога Предстојништва уз наплату таксе од Дин. 30. – у року од 8 дана од дана примитка одлуке, али жалба на основу 119 зуп. не одгађа извршење.

О томе обавијест:

1. Странки од – 31, изузев 2, 3, 9, 12 и 15
2. Концентрационом логору Госпић

Предстојник редарства:
(Потпис нечитак)

³¹ АВИИ, нерегистровани препис документа.

* Милетић, I, 59.

³² Под редним бројем 2 се налазила Хелена Армут, под бројем 3 Берислав Дојч, под бројем 9 Стјепан Фишер, под бројем 12 Бранко Херлигер и под бројем 15 Милан Нојбург. Међутим, у одлуци не пише да се у попису налази и 30 Срба

Равнатељство за јавни ред и сигурност Госпић је 25. јула 1941. потврдило да је примило 26 Јевреја, док Србе не спомиње. У допису Котарске области Сисак од 24. јула захтева се да се „Жидов Паул Фишер из Лекеника упуту у концентрациони логор Госпић“. (Милетић, I, 59)

Пов. 45/41.

П О П И С

ОСОБА УПУЋЕНИХ У КОНЦЕНТРАЦИОНИ ЛОГОР ГОСПИЋ
НА ОСНОВУ ОТВОРЕНОГ НАЛОГА РАВНАТЕЉА
УСТАШКОГ РЕДАРСТВА Г. БОЖЕ ЦЕРОВСКОГ.

ЖИДОВИ

Армут Марко
Др Људевит Дојч
Максо Дојч
Милан Еренфројнд
Фишер Изидор
Фишер Јосип
Фишер др. Златко
Хан Бранко
Линенберг Јакоб
Меов Бењамин
Плачик Ото
Полак др. Рудолф
Рихтман Александар
Рознер Давид
Штајнер Вилим
Шварц Александар
Шварц Јосип
Шварц Леополд
Траутман Фрањо
Траутман Мирослав
Вегнер Александер
Штилер Александер
Мајер Станко
Нојберг Егон
Катић Адолф
Швабениц Марко

ГРКО-ИСТОЧНИ
Алексић Светозар
Бобсић Милан
Бадрић Гојко
Батало Милић
Цветичанин Мирко
Чакара Никола
Чулибрк Бранко³³
Кесић Душан

Јовановић Ђуро
Голић Адам
Кукић Драган
Кузмановић Љубан
Ливун Станко
Лукић Борислав
Мандић Јово
Мартић Митар
Миљковић Дмитар
Петровић Анђелко
Радичић Радослав
Репач Никола
Сарапа Ђуро
Стрижак Бранко
Сважић-Марковић Драгутин
Миљковић Миле
Шапоња Јанко
Борас Стево
Шпица Милан
Тепшић Перо
Теслић Никола
Теслић Милорад
Вукелић Петар
Бањац Алекса
Стјепанчевић Миле
Лазић Петар
Рајновић Илија
Ђукић Стеван
Ђукић Гојко
Ђукић Владимир
Кукољ Милан
Вуковић Раде
Станболија Марко
Пешут Мане
Грашчанин Миле³⁴
Станић Перо

³³ Ђулибрк.³⁴ Орешчанин Миле.

Бр. 18

**Допис Усташког редарства Бања Лука Редарственом
равнатељству Госпић да се у концентрациони логор
упућују 31 Јеврејин и 8 Срба – комуниста³⁵**

НЕЗАВИСНА ДРЖАВА ХРВАТСКА

Усташко Редарство
Број 265 1941.

Бања Лука, 24. српња 1941.

РЕДАРСТВЕНОМ РАВНАТЕЉСТВУ
На руке Равнатеља г. Рубинића³⁶

Г О С П И Ћ

Упућују Вам се доле наведени Жидови и Срби-комунисти у концентрациони логор, а спровађа их Усташки доводник Љубомир Чорко са десеторицом Усташа.

Умољавате се, да нам на копији потврдите примитак припосланих Жидова и Срба-комуниста.

ЖИДОВИ

Штајнер Андро Самуела
Сотингер Мориц Игнаца
Маестро Давид Мојсије
Леви Саламон Леонов
Барух Салом Јозефа
Леви Рафаел Задиков
Моско Салом Абрахама
Папо Самуел Сантин
Штајнлауф Израел Хаимов
Леви Абрахам Мајеров
Монтијас Мошо Хаимов
Монтијас Саломон Аврамов
Монтијас Јозеф Аврамов
Саломон Леви Хаимов
Атијас Давид Аврамов
Алтарац Изаак Садиков
Леви Алберт Леонов

СРБИ-КОМУНИСТИ

Љубанић Стево
Стајић Богдан
Шево Лазо
Морача Душан
Сабљић Душан
Билбија Љубо
Копчица Јово
Ђукић Максим

³⁵ АВИИ, а. НДХ, к. 167, рег. бр. 7/1.

* Милетић, I, 61.

³⁶ Овај усташки равнатељ у свом допису од 25. јула 1941. пише: „Овим се са стране овог Равнатељства потврђује примитак 39 допраћених Срба и Жидова по усташком воднику Љубомиру Чорку.” (АВИИ, а. НДХ, к. 168, рег. бр. 7/17; Милетић, I, 61)

Атијас Самуел Јозефа
 Розенраух Адолф Михајла
 Хаим Нахмијас Јозефов
 Елиас Изидор Абрахама
 Леви Михаел Мојсије
 Монтијас Давид Аврама
 Алтарац Изак Самуела
 Атијас Шимун Исаков
 Садик Леви – Тодороса
 Монтијас Самуел Хаимов
 Полак Павао Фрање
 Алтарац Саламон Калмој
 Теодор Вајс Конаса
 Сарафић Јозеф Изидор

ЗА ДОМ СПРЕМНИ!

По налогу Равнатељ тајник:
 АНТУН РЕБАЦ

Бр. 19

**Допис Предстојништва градског редарства у Сиску Равнатељству
 концентрационог логора Госпић о упућивању 47 Срба у логор³⁷**

ПРЕДСТОЈНИШТВО ГРАДСКОГ РЕДАРСТВА У СИСКУ

Пов. број 45/41.

Предмет: Срби упућивање на присиљан
 рад – Концентрациони логор, Госпић. –

Сисак, дне 26. српња 1941.

**РАВНАТЕЉСТВУ КОНЦЕНТРАЦИОНОГ ЛОГОРА
 ГОСПИЋ**

Наслову се препраћују у предмету наведених 47 Срба упућених како се из приложених четрдесет и седам одлука види на основу отворенога налога Усташког Редарства у Загребу.

Моли се посебним списком потврдити примитак овога списка од четрдесет и седам, лица чије се одлуке прилажу.

Предстојник редарства
 (Потпис нечитак)

³⁷ АВИИ, Нерегистрована копија документа.

* Милетић, I, 63.

Потврђује се примитак списка, те одлуке о упућивању 47 особа као и примитак свих особа и то:

Алексић Светозар

Ђукић Владимир

Батало Милић

Цветичанин Мирко

Чакара Никола

Ћулибрк Бранко³⁸

Кесић Душан

Јовановић Ђуро

Јовановић Симо

Голић Адам

Стрижак Бранко

Сважић-Марковић Драгутин

Миљковић Миле

Шапоња Јанко

Шорман Стево

Шпица Милан

Тепшић Перо

Теслић Никола

Теслић Милорад

Вуковић Петар

Бањац Алекса

Лазић Петар

Кукић Драган

Кузмановић Љубан

Дивун Станко³⁹

Лукић Борислав

Мандић Јово

Мартић Митар

Миљковић Дмитар

Петровић Анђелко

Бобсић Милан

Бадрић Гојко

Радичић Радослав

Репач Никола

Сарапа Ђуро

Стјепанчевић Миле

Рајновић Илија

Ђукић Стеван

Ђукић Гојко

Кукољ Милан

Вуковић Раде

Станболија Марко

Пешут Мане

Орешчанин Миле

Станић Перо

Примио:

У Госпићу дне српња 1941.

³⁸ Ћулибрк.

³⁹ Ливун.

Бр. 20**Признаница жељезничке станице Сисак о транспортовању
29 Јевреја у концентрациони логор Госпић⁴⁰**

ЈУГОСЛАВЕНСКЕ ДРЖАВНЕ ЖЕЉЕЗНИЦЕ
ХРВАТСКЕ

ЦИВИЛНИ ПРЕВОЗНИ РЕГИСТАР

Признанице предаје бр. 142. састављена 28. VII 1941.
Жидова упућених на присилни рад, на рачун пов. бр. 45/41.
Од Сиска до Госпића преко Загреб – Оштарије.
Количина: 29 отправаља се са путничким возом бр. 12...⁴¹

Бр. 21**Извјештај Групе краљевских карабињера из Задра о злочинима усташа⁴²****ТЕРИТОРИЈАЛНА ЛЕГИЈА КР. КАРАБИЊЕРА У АНКНИ
– ЧЕТА ЗАДАР**

N I/53 прот. Пов. Задар, 28. српња 1941-XIX

Предмет: Вијести с оне стране границе

КР. ГУВЕРНАТОРУ ДАЛМАЦИЈЕ – Кабинет⁴³

ЗАДАР

Према обавјештењима датим карабињерима у Кистању од вјеродостојних лица, репресалије против православних Срба изгледа да су постале још крвавије након одласка талијанских трупа из Грачаца.

По прилици 200 метара од куће неког Марчетић Ђорђа, трговца, постоји рупа у којој изгледа да су лешеве мушке и женске дјеце, неколико десетина метара извирују ноге и руке закопаних лешева.

Увијек према обавјештењима, дана 16. о.м. усташе-Муслимани изгледа да су запалили село Граб у општини Грачац и бодежом убили двије жене на улици.

Дана 21. о.м. изгледа да су усташе у Грачацу убили банковног директора Милана Шпирановића одрубивши му главу и бацивши је кроз прозор.

⁴⁰ АВИИ, Нерегистрована копија оригинала.

* Милетић, I, 66.

⁴¹ Изостављене непопуњене рубрике формулара.

⁴² Зборник докумената и података о НОР-у Југославенских народа, Том V, књ. 1, 513, док. 30 (даље: Зборник НОР).

* Милетић, I, 65.

⁴³ Изостављене су друге команде и установе којима је овај извјештај достављен.

Дознаје се из веродостојног извора да је у Смиљану код Госпића подигнут концентрациони логор гдје се налази око 5 000 православних Срба. Тврди се да су услови живота тако рђави да несумњиво проузрокују полагамо смрт онима који се ту налазе.

(М. П.)

Капетан, Командант чете
Умберто Бонасизи, с.р.

Бр. 22

**Допис Усташког редарства Бања Лука Редарственом равнатељству
Бања Лука да се припреми транспортовање 40 Јевреја
у концентрациони логор Госпић⁴⁴**

Бања Лука, 29. септембра 1941.
НЕЗАВИСНА ДРЖАВА ХРВАТСКА
Усташко Редарство
Број 304, 1941.

РЕДАРСТВЕНОМ РАВНАТЕЉСТВУ

БАЊА ЛУКА

Упућује Вам се списак доље наведених Јидова с молбом, да их се спреми у Ваше Равнатељство, јер ће исти бити транспортовани у концентрациони логор. Када буду сви допремљени изволите обавијестити ово Равнатељство.

1. Пољокан Р. Јакоб
2. Краус И. Александар
3. Монтијас Х. Рафаел
4. Монтијас Х. Исак
5. Пољокан Р. Исак
6. Монтијас И. Јозеф
7. Леви Ј. Мамо
8. Баум И. Лавослав
9. Полгар Р. Фрањо
10. Леви М. Леон
11. Леви М. Јозеф
12. Леви М. Алберт
13. Леви Ј. Исак
14. Рот М. Јосип
15. Најбах Б. Хуго

⁴⁴ АВИИ, а. НДХ, к. 169, рег. бр. 2/2. Под бројем 7, 26, 33 и 38 руком је дописано „пуштено“ и „г. Ребац“.

* Милетић, I, 67.

16. Зеликовић А. Самуел
17. Штајнлауф Л. Давид
18. Нахмијас Д. Јозеф
19. Штајнлауф Х. Изидор
20. Нахмијас С. Јозеф
21. Леви Ј. Мајер
22. Монтијас Х. Леон
23. Леви И. Хајим
24. Нахмијас Ј. Самуел
25. Хофман М. Филип
26. Драмер Р. Ернест
27. Херцог М. Леополд
28. Алтарац И. Јозеф
29. Ласло М. Игњат
30. Салом А. Аврам
31. Леви Т. Исак
32. Барух Ј. Исак
33. Браун М. Јулио
34. Леви Ш. Мориц
35. Алтарац М. Мико
36. Лихтенштајн И. Јозеф
37. Папо С. Јозеф
38. Папо А. Сумбул
39. Салом Алберт Бертин
40. Кабиљо А. Алијас⁴⁵

ЗА ДОМ СПРЕМНИ!⁴⁶

М. П.

РАВНАТЕЉ УСТАШКОГ РЕДАРСТВА
БАЊА ЛУКА
НАДЗОРНИК УСТАШКОГ РЕДАРСТВА ЗА
БИВШУ ВРБ. БАНОВИНУ
(Кватерник Озрен)

⁴⁵ Елијас.

⁴⁶ У логор Госпић су током јула и августа 1941. упућени Душан Бошковић, Урош Хрисафовић и Јован Даковић из Сарајева и Петар Ивас из Јџубушког. (АВИИ, а. НДХ, к. 179. рег. бр. 52 и 53/6, к. 180, рег. бр. 56/2, к. 189, рег. бр. 31/7.) Из Славонског Брода и околних села су одведени Станко Станковић, Божо Терзин, Мито Памић, Илија Одобашић, Петар Клаић, Васо Папић, Станко Гроздановић, Марко Деспотовић, Филип Деспотовић, Никола Радојчић, Милош Поповић, Јово Белач, Марко Поповић, Адам и Михаило Поповић, Драган Лазић, Раде Јока, Стојан Цумур, Дарко Поповић, Раде Здјелац, Илија Сркулић, Никола Панић, Димитрије Панић, Јова Бајић, Петар Булатовић, Буро Брзић, Јован Миљковић, Петар Крнић, Лазо Будисављевић, Петар Будисављевић, Милош Радојевић, Станко Муцић, Лазо Дуганџија, Младен Мишћевић, Михаило Тарбук, Петар Богдановић, Илија Прица, Душан Прица, Павле Паластер, Стеван Двока и Милка Двока. (АВИИ, Нда, к. 39, рег. бр. 1/5-2, 30/4, 36/-9; *Милетић*, I, 69.)

Бр. 23

Одлука Равнатељства за јавни ред и сигурност НДХ упућена великим жупама да се сви ухапшени Јевреји и Срби без доказног поступка упуте у концентрациони логор Госпић⁴⁷

**РАВНАТЕЉСТВО ЗА ЈАВНИ РЕД И СИГУРНОСТ
ЗА НЕЗАВИСНУ ДРЖАВУ ХРВАТСКУ.**

Број: 15013/II-1941.

У Загребу, дне 30. српња 1941.

Предмет: Срби и Жидови под
сумњом ради комунизма – поступак.

ВЕЛИКИМ ЖУПАМА

– С в и м а. –

**РЕДАРСТВЕНИМ РАВНАТЕЉСТВИМА:
ЗАГРЕБ, БАЊА ЛУКА, САРАЈЕВО. –**

У интересу јавне сигурности имаду се сви Жидови⁴⁸ (покрштани или не), и Срби (прешли на католицизам или не), затворени под сумњом ради комунизма, а против којих иначе не предлежи никакав доказни материјал, да би се

⁴⁷ АВИИ, а. НДХ, к. 169, рег. бр. 8/2.

* Милетић, I, 69.

⁴⁸ Усташе и Нијемци су тијесно сарађивали у „рјешавању јеврејског питања“ у Хрватској, Славонији и Срему. Са тих територија је, од око 25.000 Јевреја, колико их је било прије Другог светског рата, у усташким и нацистичким логорима страдало око 20.000. Поред домаћих Јевреја, страдало је и неколико стотина избјеглица из Њемачке, Аустрије, Пољске и Чехословачке (из Липика 59, Дарувара 200, Сушака. 200, Писаровине 23, Драганића 178, Загреба 200, Руме 200 итд.).

У дјелу др Самуела Пинта „Злочини окупатора и њихових помагача извршени над Јеврејима у Босни и Херцеговини“, наведена су имена око 2.900 Јевреја који су страдали у БиХ (осим у Сарајеву). Према томе, на територији Босне и Херцеговине је страдало око 10.500 Јевреја, од укупно 14.500, колико их је било до рата, односно, страдало их је око 75%. Осим тога, страдало је и неколико стотина јеврејских избјеглица из Аустрије, Њемачке и Чехословачке (Босански Шамац 34, Брчко 147, Дервента 120, Слатина код Бањалуке 58 итд.).

Према непотпуним подацима, укупан број Јевреја који су страдали на територији НДХ износи око 30.500 (без јеврејских избјеглица из разних европских земаља). Прије рата је на овој територији живјело око 39.500 Јевреја, па проценат страдалих износи око 75,07%.

Поред Јевреја из Југославије који су страдали као жртве фашистичког терора, страдало је и преко 3.000 јеврејских избјеглица из земаља западне Европе, које су пребјегле у Југославију и конфиниране у разним мјестима. (Романо Јаша, *Јевреји Југославије 1941-1945, жртве геноцида и учесници народноослободилачког рата*, Јеврејски историјски музеј, Београд 1980, 133 и 201; Милетић, I, 69)

могли ставити пред пријеки суд, одпремити у сабирни логор Жупског редарственог равнатељства у Госпићу.

У вези овог налога, обавијестити и упутити све подложне власти. —

За Дом Спремни!

М. П.

По налогу Равнатеља:
ПРЕДСТОЈНИК ОДСЈЕКА:
Вутуц,⁴⁹ в.р.

Бр. 24

Обавјештење Редарственог равнатељства у Сарајеву
Великој жупи Врхбосна у Сарајеву о упућивању 14 лица
у концентрациони логор Госпић према приложеном списку⁵⁰

РЕДАРСТВЕНО РАВНАТЕЉСТВО
У САРАЈЕВУ

През. број: 1065/41.

Сарајево дне 2. коловоза 1941. г.

Интернација 14 лица

Са 1 пописом

ВЕЛИКОЈ ЖУПИ ВРХБОСНА

С а р а ј е в о

Част ми је доставити Вам попис лица, која су одређена да са петим транспортном оду у Госпић у интернацију. —

М. П.

Замјеник
Редарственог Равнатеља:

...
(потпис нечитак)

⁴⁹ Мирко.

⁵⁰ Архив ОС, а. НДХ, к. 173, рег. бр. 31/1.

* Милетић, III, 34; Злочини НДХ, 431.

V. ТРАНСПОРТ

СПИСАК
лица одређених за интернацију
у концентрациони логор у Госпићу.

Редни број	Презиме и име	Год. старости	Занимање	Разлог интернације ⁵¹
1	2	3	4	5
1.	Капус Јосеф	43	трговац	Жидов
2.	Вукадин Марко	58	тежак	четниковање
3.	Ђосовић Неђо	33	тежак	четниковање
4.	Ђосовић Дамјан	34	тежак	четниковање
5.	Гранић Војислав	45	кахведија	четниковање
6.	Пикула Никола	35	трговац	четниковање
7.	Пикула Ђорђе	50	гостионичар	четниковање
8.	Продановић Петар	64	пензионер	четниковање
9.	Ђурковић Симо	35	инжењер	комуниста
10.	Грујић Илија	38	гостионичар	четниковање
11.	Јегдић Драго	30	тежак	четниковање
12.	Бернер Јосип	52	фотограф	Жидов
13.	Клајн Леон	37	трг. заст.	Жидов
14.	Фукс Јосип	34	заступ. трг.	Жидов

Сарајево дне 2. коловоза 1941. г.

(М. П.)

Замјеник
Редарственог Равнатеља:

...

(потпис нечитак)

⁵¹ Разлози наведени у овој рубрики су тачни у случајевима означеним са „Жидов“ и „комуниста“, док су се под ознаком „четниковање“ подразумевали „Срби“. (Милетић, III, 34)

Бр. 25

**Захтјев Котарске области у Брчком Великој жупи Посавје да спречи
непланско упућивање Срба у концентрациони логор Госпић⁵²**

Котарска област у Брчком

Стр. Пов. 15/41.

Брчко, 5. коловоза 1941.

ВЕЛИКОЈ ЖУПИ ПОСАВЈЕ

БРОД на Сави.

Усташки логор у Брчком започео је уназад три дана са хапшењем Срба у котару Брчком поименце опћинама Брезово-Поље и Челић. Ово је учињено без одобрења ове области, па су већ неки хапшеници пребачени у котар Бијељину, одакле су наводно одпослати за Госпић.

Међу овим хапшеницима који су упућени у Госпић налазе се биљежник и благајник опћине Брезово Поље, те је та опћина остала потпуно без чиновника.

Мени је на овај начин онемогућено на вријеме извршавати налоге предпостављених власти, јер обзиром на ту чињеницу нећу моћи прибавити од те опћине потребне извјештаје.

Да се неби због тога трпило, посебним сам поднеском затражио да се у ту опћину делегира из опћине Рачиновци тамошњи благајник, који ће привремено вршити ту дужност.

Али и иначе ова котарска област са овим радом Усташког логора долази у неприлике за правилно одржавање реда и мира те удовољавање свима налозима предпостављених власти.

По наређењима Равнатељства за понову имаду се извршити пописи свих православних у котару Брчанском са точним подацима о њиховом имовном и обитељском стању, да би се на основу ових података, могао саставити план за иселење.

Рад око тога је већ у току.

У колико би се међутим са стране Усташког логора наставило са даљним хапшењем и одапиљањем у концентрационе логоре, биће рад по наређењима Равнатељства за понову знатно отежан, јер ће за многе обитељи мањкати глава куће због његовог отправаљања у логор, па ће бити иселењавање жена и дјеце без мушке главе готово непроведиво.

Али и мимо тога са садањим хапшењем и отпремањем тих људи у концентрациони логор неће се ништа постићи, ако би их се и отпремило у концентрациони логор а и преко 1.000 људи, јер котар Брчански имаде преко 40.000 Срба.

Већи број од тога неби се могао ни у којем случају одпремити у логоре јер их логор не би могао ни примити, а са оваким дјеломичним отпремањем само се

⁵² Архив ОС, а. НДХ, к. 174, рег. бр. 10/11-1.

* Милетић, III, 37.

постизава то, да се народ узнемирује и усплахирује, па се на тај начин самим тим ствара могућност евентуалног нереда и отпора. Ово је тим опасније, што усташе у овом котару ради некакових превирања у логору уопће нијесу још организирани.

Мишљења сам стога, да би требали првенствено вршити рад по наређењима Равнатељства за понову, и тактичним начином спровести исељавање, и то оних јачих и имућнијих и непоћудних изван одређеног контингента за исељавање да се изврши одпремање у концентрационе логоре, а никако да се проводи првенствено одпремање у логоре, па онда исељавање.

На овај начин сматрам, да ће то бити најлакше provedљиво, јер Брчански Срби до данас нијесу подузели никакову акцију противну данашњем стању.

У колико би се наставило са појединачним евентуално скупним мањим исељавањем у концентрационе логоре прије исељавања ова област се боји, да не би то код преосталих изазвало узнемирење, бјежање од куће, те евентуални отпор.

Ради тога молим, да се хитно издају Усташком логору у Брчком упутства да не подузимају никакова хапшења без знања и одобрења ове власти, него да све чине у сагласности са овом облашћу; да се забране сваке контрибуције.

2. да се сагласите са оваковим планским провађањем, како је то ова област горе изложила, јер је то једино у интересу одржавања реда и поретка.

3. да ми се издају даљна упутства, у колико се наслов неслаже са оваковим излагањем.

Да се хитно именује односно делегира благајник из Рачиноваца на рад у општину Брезово-поље.

Котарски предстојник:

М. П.

...

(Потпис нечитак)

Бр. 26

Телеграм Велике жупе Дубрава опуномоћенику Анте Павелића у Мостару генералу Владимиру Лакси којим извјештава да је усташки повјереник за Босну и Херцеговину Јуре Францетић упутио 145 људи, жена и дјеце у концентрациони логор Госпић⁵³

ДРЖАВНИ ТЕЛЕГРАМ

...⁵⁴ Време предаје 5/8. у 10,32 ч. Време отправања 5. у 10,57 ч.

Посебном опуномоћенику Поглавника госп. подмаршалу Лакси

МОСТАР

Молим Вас да примите до знања овај брзојав котарске области Љубиње стоп Савезно наредби тај број В.З.Д. 1/41 извјештавамо да је по наредби усташког повјереника, за Босну и Херцеговину госп. Францетића⁵⁵ тајни број 378 од 31. српња ове године ухићено 235 лица православних стоп Од тог досад упућено у логориште Госпић 145 лица а остало је још ухићен 90 стоп Међу ухићеним лицима било је 80 посто жена и дјеце а тако исто и међу овим који су остали морало се је иселјавати и жене и дјеца јер су старјешине биле ухићене а за њих се тко није имао старати стоп. Молим налог шта да радим са осталим ухићеним лицима стоп. Тајни број 74/41. котарски предстојник. Бр. Пр. 931/41.

М. П.

Дубровник, 5. VIII 1941.

Велика Жупа Дубрава

⁵³ АВИИ, а НДХ, к. 308, рег. бр. 2/1.

* Милетић, I, 72.

⁵⁴ Изостављене непопуњене рубрике телеграма.

⁵⁵ Види док. бр. 15.

Бр. 27

**Телеграфски налог Државног равнатељства НДХ у Загребу
Котарској области Босанска Костајница да се не хапсе чланови
породица чији су мушки чланови већ у концентрационим
логорима или су нестали, осим ако су пребјегли у Србију⁵⁶**

Министарство Пошта телеграфа и телефона

ТЕЛЕГРАМ

Котар. Област

Бос. Костајница

Из	Бр. телеграма	Врста	Број ријечи	Вријеме пријема			Службени подаци	Вријеме пријема			Потпис телеграф чиновника
				дана	сата	мин.		дана	сата	мин.	
Загреб 6	288	Сл	37	6	17	%		6	9	3	нечитак

У вези са изданим налогом за ухићење немојте ухитити чланове обитељи којих су мушки чланови у концентрационом логору у Госпићу или су нестали, осим ако су пребјегли у Србију.

4059 Државно Равнатељство за прехрану

⁵⁶ Архив ОС, а. НДХ, к. 203, рег. бр. 31/2.

* Милетић, III, 39.

Бр. 28

Извјештај Државног равнатељства за понову НДХ Министарству вањских послова поводом дописа њемачког војног заповједника Србије у вези с пресељењем српског становништва с подручја НДХ у Србију и отпремањем у концентрационе логоре⁵⁷

Загреб, дне 13. коловоза 1941.

НЕЗАВИСНА ДРЖАВА ХРВАТСКА
ДРЖАВНО РАВНАТЕЉСТВО ЗА ПОНОВУ
ЗАГРЕБ

Број 6080

Предмет: Смештај Срба у логорима.

МИНИСТАРСТВУ ВАЊСКИХ ПОСЛОВА
ЗАГРЕБ

Часник за везу са војним заповједником Србије код њемачког посланства у Загребу доставио је својим дописом од 12. VIII о.г. слиједеће:

„Из Београда нам је саопћено да се унаточ свих опомена још увјек са стра- не Усташа хапси и скупља много Срба. Војни заповједник Србије скреће стога позорност, да се не сакупља више Срба, него што се може преселити у Србију, а то је само толико, колико буде Словенаца пресељено у Хрватску. Стога се по- новно упозорава, да се логори не претрпавају, јер Београд преко тога броја Срба неће примити, ма у логорима претила због претрпаности и опасности заразе.

Поновно се умољава за уредовање у том циљу, да се у овој околности по- веде рачуна већ код избора људи а поготово код сакупљања Срба у сабиралиш- тима.“

Доставља се предње са замолбом да се изда одређени налог у предњем смислу, јер се на хапшења, и сакупљања Срба, која се врше по налогу овог рав- натељства предње не односи. О логорима и сабиралиштима, као ни о броју љу- ди сакупљеним у логорима успостављеним без налога овог равнатељства нема- мо конкретнијих података, осим изнешених у извјештају бојника г. Микеца за логор Јабланица, а који је извјештај⁵⁸ достављен наслову 9. VII. о.г.

⁵⁷ Архив ОС, а. НДХ, к. 238, рег. бр. 47/3.

* Злочини НДХ, 497; Милетић, III, 41.

⁵⁸ У попратном допису уз тај извјештај Државно равнатељство за понову НДХ је 9. августа 1941. Министарству вањских послова написало следеће:

„Према усменом налогу Војсковође ово је равнатељство послало 5. о. мј. зракопловом бојни- ка г. Микеца у Јабланицу код Мостара ради испитивања прилика у тамошњем логору.

Војсковођа је издао предњи налог овом равнатељству на протест њемачких власти (из Бер- лина) и рачунајући да логор у Јабланици припада овом равнатељству и да је устројен по истоме.

Молимо да се подуму најенергичније мјере да се хапшења, сакупљања и пресељавања Српског пучанства врше искључиво и само по налозима овог равнатељства, јер ће у противном – према извјештају њемачких власти доћи у питање даље пресељење пучанства према склопљеном уговору.

М. П.

ДРЖАВНИ РАВНАТЕЉ
Ј. Стожичић⁵⁹

Достављам извештај послатог бојника г. Микеца, ради даљег уредовања уз извештај, да логор Јабланица није устројен по налогу овог равнатељства, нити је равнатељству до сада било познато да овај логор постоји. Исто тако логори у Бугојну, Витезу и Крупчици, које спомиње бојник г. Микец не припадају овом равнатељству, нити ово равнатељство са истим располаже. Предлог: Извештај бојника г. Микеца“.

У свом извештају од 7. августа 1941. ваздухопловни бојник (мајор) Никола Микец је, између осталог, написао:

„Кажите ви господи из Равнатељства за понову, да они немају право турати нос у послове заповједника усташке бојнице нити прегледавате његове логоре, јер ја имам писмени налог од поглавника да могу све потребно урадити. Изнимно ћу Вам господине бојнице дозвољети да уђете у логор.“ Горњу изјаву о „господи из равнатељства за понову“ ми је два пута поновио и морао сам му обећати да ћу ту поруку извршити. Особито ми је нагласио да у логору смијем разговарати са ухапшеницима само у присутности заповједника логора. Осим тога је изјавио да је у логор смјестио људе од којих ће неки бити отпремљени у Госпић, неки ће бити враћени кући, а неки неће ићи ни у Госпић ни кући, но претходно против ових потоњих да ће бити проведена истрага, јер су се огријешили о Хрватску.

16) На путу из Јабланице сусрео сам један самовоз са 3 њемачка часника од СС трупа. Они су ми изјавили:

а) да су још пред 2 дана (дакле 4. VIII) ушли у логор, прегледали га, пописали све ухапшене и фотографирали их. Један од њих је обећао да ће у току данашњег дана (7. VIII) доћи са тим подацима из Сарајева и Загреба и предати их Државном равнатељству за понову.

б) да је у времену око 3. VIII крај логора у пољу била ископана 1 рака дугачка око 30 метара и широка неколико метара и да су у њој ови ухапшеници требали бити постријељани, но пошто су они (Нијемци) извршили попис и фотографисање ухапшеника, да је рака у току ноћи затрпана. Мјесто гдје је била рака фотографисано је.

17) Један од тих њемачких СС часника рекао ми је: „Господине мајоре, овакви поступци наносе штету угледу Хрвата, бацају на њих велику љагу и не могу дати добре резултате.“

18) Овај исти њемачки часник по доласку, у Сарајево назвао ме је преко брзогласа и саопштио да је крај Бугојна, Крупчице и Витеза исти такав логор као у Јабланици и да је у њима извршено оно, што је у Јабланици било припремљено (мислећи при том на стријељање у маси), и замолио ме да по мом доласку у Загреб у име његово као и њемачког часника, поднесем о томе извјешће.

Зракопловни бојник

...
(Потпис нечитак)

(Милетић, III, 41)

⁵⁹ Јосип

Бр. 29

Налог Равнатељства за јавни ред и сигурност НДХ великим жупама да се до даљег не шаљу у концентрационе логоре комунисти римокатолици, муслимани и евангелисти⁶⁰

**РАВНАТЕЉСТВО ЗА ЈАВНИ РЕД И СИГУРНОСТ
НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ**

Прс. број: 2201-П-1941.

У Загребу, 14. коловоза 1941.

Предмет: Комунисте римокатолике,
муслимане и евангелике –
задржавати у затворима.

**ВЕЛИКИМ ЖУПАМА – С В И М А.
РЕДАРСТВЕНИМ РАВНАТЕЉСТВИМА: Загреб, Сарајево, Б. Лука.**

Све комунисте римокатолике, муслимане и евангелике, који се налазе у затворима на тамошњим подручјима, до даљњег не треба слати у концентрационе логоре без одобрења овог Равнатељства, већ се имају задржати у затворима.⁶¹

Подручне области јавити ће, по пријему ове окружнице колики је број таквих притвореника у затворима.

У вези овога потребно је, да Наслов обавијести све подручне власти ради тачног придржавања и извршења.

За Дом спремни!

М. П.

По налогу Равнатеља,
Предстојник одсјека:
Павер,⁶² в.р.

⁶⁰ АВИИ, а; НДХ, к. 189, рег. бр. 7/2.

* *Злочини НДХ*, 514; *Милетић*, I, 73.

⁶¹ Они су служили као таоци при извођењу мјера одмазде.

⁶² Вјекослав.

Бр. 30

Заповједништво 1. хрватске оружничке пуковније обавјештава Врховно оружничко заповједништво у Загребу о партизанским акцијама и о злочинима „дивљих усташа“ над српским народом у Лици⁶³

Загреб, 15. коловоза 1941. године

Савезно са извјешћима ове пуковније Тај. Бр. 405 од 8.-438 и 451 од 12. коловоза т.г. достављам извјешће крилног оружничког заповједништва Госпића Тај. Број 149 од 13. коловоза 1941. у слиједећем:

Дне 11. коловоза 1941. упућено је са два теретна самовоза домобранства из Госпића ради претреса плантаже „Борик“ код Медка – резултат негативан.

Истог дана наше снаге из Грачаца вршиле су претрес и чишћење подручја око Рудопоља и Брувна, но резултат је био негативан, јер су наше снаге наишле на јак отпор комунистичко-четничке банде, па су биле присиљене након борбе повући се натраг у Грачац. Том приликом рањен је један часник, 7 домобрана, 1 домобран убијен, а 1 нестало.

Уопће до сада на страни нашег домобранства има губитака око 30 момака, што убијених а што рањених и од тога 10 несталих, за које се сумња да су такођер поубијани.

Оружничка постаја Стари Град⁶⁴ 12. ов. мј. извјестила ме је, да је у натраг 10 дана вршено тако звано усташко чишћење села Шибуљине у подручју исте постаје (Ово је село настањено грчко-источним живљем). Тамошња оружничка постаја у јачини од 8 момака врши претресе терена а уз припомоћ наоружаних мјештана. За сада тамо влада ред и мир као и на подручју оружничке постаје Масленица.

Дне 11. VIII т.г. оружничка постаја Сењ и Св. Јурај извјестила је брзогласно, да је на подручју оружничке постаје Св. Јурај у Велебиту код објекта „Грабово“ примјећено око 50 четника. Издао сам заповијед да се изврши провјера путем оружничких опходњи Сењ, Св. Јурај, Красно, Брлог и Вратник. – 12. ов. мј. извјештен сам од водног заповједништва Сењ, да се вршеном провјером није могла утврдити појава четника.

Дне 12. ов. мј. брзојавно сам обавјештен да је нађена лешина оружничког наредника Ивана Беванде, заповједника оружничке постаје Буњић, на објекту Љубово у шуми. Издао сам потребну заповијед за сахрану.

Дне 12. ов. мј. Велики Жупан из Госпића издао је заповијед да се прекине са жетвом на подручју општине Медак с тим, да су становници општине Медак дужни сами да изврше жетву, тако исто издат је проглас преко оружничке постаје Медак од стране истог Жупана, да се сви мјештани поменуће општине врате

⁶³ АВИИ, а НДХ, к. 86, рег. бр. 23/1-1

* Злочини НДХ, 499.

⁶⁴ Стариград под Велебитом.

својим кућама, а ко се не врати, тај ће се сматрати бунтовником и ако се ухвати, поступит ће се са њиме по закону. Ово је учињено зато, да би се предусрели даљњи сукоби жетелаца и житеља опћине Медак.

Талијанске војне власти и на даље раде противу наших интереса, јер четнике,⁶⁵ као такве познате, које они ухвате држе у својим логорима с мотивацијом да их заштите од усташа, а у ствари им служе као конфиденти.

Приликом задњег напада четника на оружану постају Горња Плоча, заповједнику исте постаје нареднику Мерцу одузео је поручник Вараждинске бојнице, 4. сатније Иван Перши приватни писаћи stroj и није га хтио вратити говорећи, да је то ратни плијен. Интервенирао сам код заповједника наше бојне посаде у Грачацу, па ми је обећано, да ће се stroj вратити.

Прилог пријепис заповједништва талијанске пјешачке дивизије „САСА-РИ“ којим ова забрањује путовање и пролаз нашим наоружаним снагама на подручју операција. На интервенцију заповједника госпићког здруга генерала г. Лукића, одложено је извршење ове заповједи, док се не добију потребне инструкције. Од стране заповједника посаде Грачац овом захтјеву талијанских трупа није удовољено, како се то види из пријеписа В.Т. Бр. 195. посаде Грачац.

Такођер прилажем пријепис изјаве Сијечић Абдулаха влаковође из Грачаца, о стању на подручју овог крила као и подручју 2. оружане пуковније од 29. српња до 7. ов. мј. Са истим влаковођом путовао је и предстојник жељезничке постаје Грачац г. Орешковић, који је дао изјаву генералу г. Лукићу, а коју нисам могао добити ради узимања података или пријеписа с разлога, што је у истој изјави нападан часнички кор, но нисам могао утврдити, да ли наш или талијански и од кога је нападан. Дне 12. ов. мј. дошао ми је и дао изјаву повјереник из Подлапца а која је провјерена као тачна и гласи: „Жупни стан претворен је у затвор.

У овај затвор довели су дивљи усташе у току ових дана Даницу Лемаић (грчко-источне вјере) а муж јој је заробљен у Њемачкој, са 4 дјеце, старих 2, 4, 9 и 10 година. Ноћу је дошао бивши робијаш Дане Бунчић, усташа из Подлапца те жену и дјецу тукао, затим их одвео у подрум, те се даље о њима ништа не зна.

Једног дана довели су дјевојку Соку 19-20 година стару, непознатог презимена, такођер грчко-источне вјере. Исту је један дивљи усташа метнувши јој нож под врат силовао“.

Дивљи усташе организују се по петорица. Одлазе у околна српска села, тамо пљачкају те робу и новац довозе у Подлапац и дијеле по селу.

Поводом ових догађаја упућена је данас 13. ов. мј. од стране заповједника госпићког здруга, споразумно са Великим Жупаном из Госпића једна сатнија на теретним самовозима из Госпића преко Бунића у Подлапац, да ове „дивље усташе“ разоружају и евентуално коловође предају суду.

Данас 13. ов. мј. сахрањен је усташа Шиме Газић из Трибња, котар Карлобаг, који је био у борби код Дивосела тешко рањен а 12. ов. мј. у овдашњој државној болници преминуо.

⁶⁵ Усташе су партизане називали четницима.

Данас око 10 сати испаљено је на сељаке Читлука и Почитеља, котар Гопић, при пољском раду око 70 набоја од стране усташа, који су чували наше жетелице. Сељаци су се разбјежали. Код Великог Жупана интервенирао је заповједник гопићког здруга.

Дне 10. коловоза т.г. талијански обскрбни часник код талијанске војне јединице у Перушићу, сусревши наше двије жене Хрватице у близини села Студенци, опћина и котар Перушић, упитао их је шта су оне, да ли Српкиње или Хрватице, ове су му одговориле, преваривши га да су Српкиње, а на то им је он рекао, да се ништа не требају бојати, јер да ће убрзо доћи свуда у овом дијелу Хрватске талијанска војска, па ће Хрвате смирити и растјерати. О овоме што им је он рекао нека никоме не говоре. Овај часник влада Хрватским језиком, чина је поручничког а имена му се незна.

Доставља се предње на знање.
Са 3 прилога.

Достављено:
Равнатељству за јавни ред и
сигурност Независне Државе
Хрватске и Врховном оружничком
Заповједништву.

Заповједник, пуковник:
Чанић⁶⁶

⁶⁶ Драгутин.

Бр. 31

**Извјештај Котарске области Дервента упућен Равнатељству
за јавни ред и сигурност НДХ о хапшењу 73 Срба и Јевреја,
те о исељавању из Дервенте 30 српских
обитељи са 118 чланова⁶⁷**

Котарска област у Дервенти

Прс. број: 82/41.

дне 16. коловоза 1941. године

Предмет: Извјешће о ситуацији.

РАВНАТЕЉСТВУ ЗА ЈАВНИ РЕД И СИГУРНОСТ

ЗАГРЕБ

Петрињска 7

У вези са извјештајем о опћој ситуацији од 21. српња 1941. број горњи извјешћује се слиједеће:

I. Опћа политичка ситуација:

а.) Комунизам: Стање од последњег извјештаја непромијењено, осим што је до сада похапшено 73 сумњивца – Жидова и гркоисточњака – комуниста, који су отпремљени у Госпић Равнатељству усташког редарства. Ширење летака или друге илегалне литературе није примјеђено. Радништво је задовољно и мирно ради свој посао.

б.) Српство: Од последњег извјештаја исељено је са овог подручја око 30 обитељи са 118 чланова у главном из Дервенте. Њихово свећенство исељено је већ прије. Сељаштво се држи мирно, и задовољно је, ако га нитко не дира. Четници⁶⁸ се држе мирно и сада су повучени, али се постепено поједини истакнутији хапсе и на тај начин онемогућује њихов деструктивни рад. Сада се проти њима воде извиди, јер сам дознао, да још имаду сакривеног оружја.

ц.) Чланови Х.С.С. и Сељачке заштите те Господарске Слоге приступају Усташком покрету.

д.) Жидови су мирни и повучени, али им се не може вјеровати. Нијесу задовољни успоставом Независне Државе Хрватске, те ће бити отпремљени на присилан рад.

⁶⁷ Архив ОС, а. НДХ, к. 174, рег. бр. 4/11-1

* Милетић, ПП, 40 (скраћено).

⁶⁸ Односи се на партизане.

II. Криминалитет је у опадању. Тежих деликата уопће није било.

III. Социјална питања и прехрана: Стање исто као и код прошлог извјештаја.

Народ још увјек оскудијева, премда је жетва довршена, јер услијед лоших прилика нијесу могли засијати довољне површине житарицама. Овакво стање ће остати све до бербе кукуруза, ако Равнатељство за прехрану не буде у овај котар упутило довољне количине хране, што је ова котарска област већ више пута тражила, али до сада без успјеха.

Према свему може се рећи, да је ситуација на подручју овога котара задовољавајућа. Догађаји у другим крајевима нијесу овдје имали никаквог одјека.

Молим да се овај извјештај узме на знање.

За дом спреман!

Котарски предстојник:
Верхас, в.р.

Бр. 32

Извјештај Котарске области Љубушки Равнатељству усташког редарства Загреб да је Петар Ивас из Сиверића код Дрниша упућен у концентрациони логор Госпић⁶⁹

Котарска област Љубушки
Број: 4595/41.

Предмет: Ивас Петар пок. Јакова
из Сиверића – отпремање
у збиралиште – извјештај.

Љубушки, 18. коловоза 1941.

Равнатељству усташког редарства

З а г р е б

Позивом на број тајни 1/1941. од 23/VII 1941.⁷⁰ поднаша се извјешће Наслову, да је Ивас Петар пок. Јакова, стар 49 год. ожењен, грчко источне вјере, без занимања, из Сиверића, опћина Дрниш, отпремљен замолбом преко Предстојништва градског редарства у Мостару у збиралиште у Госпић.

⁶⁹ Архив ОС, а НДХ, к. 189, рег. бр. 31/7.

* Милетић, III, 45.

⁷⁰ Овај документ није пронађен.

Именовани је затечен у скитњи дана 16. ов. мј. на подручју опћине Хумац овог котара у ноћно доба, а установљено је, да исти већ два мјесеца путује од Шибеника – Сплита – Омиша – Макарске – Вргорца, пак постоји сумња да је у обавјештајној служби комуниста или четника.

НЕЗАВИСНА
ДРЖАВА ХРВАТСКА

Котарски предстојник
у.з.
Батистић, в.р.

Бр. 33

Котарска област Љубиње обавјештава Државно тужилаштво да је ухапсила и отпремила 145 Срба у логор Госпић и одузела сав њихов иметак, укључујући крупну и ситну стоку⁷¹

Независна Држава Хрватска
Котарска област у Љубињу
Број: 1447/41

Предмет: Бесправно клање стоке, која је преузета од ове котарске области у име Равнатељства за држ. понову.

Државном тужитељству

Т р е б и њ е

Ова котарска област изселила је око 145 лица грчко-источне вјероисповијести за логор у Госпићу. Приликом тога изсељивања вршен је попис цјелокупног иметка изсељеника, као што је то наређено односним окружницама Државног Равнатељства за Понову.

Међу иним објектима, које је било власништво изсељеника, било је доста крупне и ситне стоке. Та је стока дата на чување извјесним лицима.

Међутим Усташки логор у Љубињу, чији је логорник госп. Јуре Бороје из Равног, без знања, и овласти ове области или Државног Равнатељства за Понову издао је налог да се та стока коље за потребе усташког логора. Тако је заклато око 81 комад стоке, што крупне, што ситне, а подписани је и овом приликом, као и свагда, од усташког логора стављен пред готов чин.

⁷¹ АВИИ, а НДХ, к. 201, рег. бр. 37/21-1.

* Злочини НДХ, 548.

Овјеровљени пријеписи саслушања одговорних лица, као и други докази кривње прилажу овом извјештају, а оригинали послати су Државном тужитељству у Требињу.

Предње ми је част доставити, с молбом на знање и даљњи законски поступак.

М. П.

Котарски предстојник:
(Потпис нечитак)

Бр. 34

**Извјештај Котарске области у Коњицу Великој жупи Хум
у Мостару о хашпењу 10 Срба и њиховом отпремању
у концентрациони логор Госпић⁷²**

Котарска област у Коњицу
Број през. 58/41.

Предмет: Притварање и отпремање
у збиралишта Срба и Жидова,

Великој Жупи Хум

М о с т а р

Савезно наредби број през. 178 од 2. коловоза 1941. г. извјешћујем, да сам слиједеће Србе одпремио у збиралиште Госпић:

1) Јаковљевић Перо,	6) Куљанин Алекса,
2) Куљанин Данило,	7) Јаковљевић Трифко,
3) Голубовић Ђорђо,	8) Куљанин Ђуро,
4) Јаковљевић Милош,	9) Ламбић Ристо,
5) Мрвајић Недјељко,	10) Домић Миле.

Котарски предстојник

М. П.

...

(Потпис нечитак)

⁷² Архив ОС, а. НДХ, к. 189, рег. бр. 6/2.

* Злочини НДХ, 560; Милетић, III, 50.

Бр. 35**Извод из извјештаја Заповједништва 1. хрватске оружничке пуковније
Равнатељству за јавни ред и сигурност НДХ о догађајима
везаним за концентрациони логор у Госпићу⁷³**

**ЗАПОВЈЕДНИШТВО 1. ХРВАТСКЕ
ОРУЖНИЧКЕ ПУКОВНИЈЕ
Тај. Број 533/J.S.**

Извјешће о четничко-
комунистичкој акцији
на подручју крила Госпић.

**РАВНАТЕЉСТВУ ЗА ЈАВНИ РЕД И СИГУРНОСТ
НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ**

**ЗАГРЕБ
Ђорђићева 4**

Загреб, коловоза 1941.

Савезно са извјешћем ове пуковније Тај. Број 517/J.C. од 19. овог мјесеца достављам накнадно приспјело извјешће крилног оружничког заповједништва Тај. Број 169 од 20. коловоза 1941. у слиjedeћем:

...⁷⁴ Оружничка постаја Госпић извјестила је: Према заповједи котарског предстојника из Госпића, упућена је једна оружничка опходња са 5 радника у Дивосело, ради покапања људских и животињских лешева поубијаних од стране „Дивљих усташа“ и четника.

Дне 18. овог мјесеца око 6 сати послје подне на ову опходњу и раднике испаљено је 7 пушчаних набоја без посљедица. Оружници нису пуцали. Утврђено је, да су „Дивље усташе“ Петар Милковић из Перушића, котар исти и Стипан Штимац из Личког Новог, котар Госпић, пазећи на рад жеталица, у једној празној кући нашли једну слику већег формата и једно огледало, па то поставили у правцу цркве и у то гађали, а да нису видјели у близини оружничку опходњу са радницима, а затим су пуцали и на једног пса. Ова опходња, са радницама је у току 18. и 19. ов. мј. пронашла леш једног дјетета, тројице старих људи и двију жена, те више лешева од паса и других домаћих животиња.

⁷³ Архив ОС, а. НДХ, к. 152, рег. бр. 24/4.

* Милетић, III, 46.

⁷⁴ Са три тачке су обиљежени дијелови текста који се не односе на логоре.

Дана 19. ов. мј. од 3 до 6 сати на 36 теретних самовоза одвежени су четници из сабирног логора из Госпића на овдашњу жељезничку постају, гдје су утоварени у вагоне и одвежени у правцу Загреба. Точно одредиште се није могло утврдити.⁷⁵

Дне 19. ов. мјесеца, на основу добивене заповједи сви чланови усташке организације покупили су сву своју опрему и са оружјем отпутовали у Загреб, на више жељезничких влакова.

... У току 19. ов. мј. међу становништвом у Госпићу се поговарало, да су талијанске власти тражиле окупацију цијелог подручја Лике до закључно линије Карловац – Бихаћ – Книн. Услед овога поговарања, те чињенице да су усташке формације одлазиле у Загреб, настала је у Госпићу паника у толикој мјери, да је Хрватски живаљ почео да бјежи у правцу Загреба користећи влакове и самовозе. Неки су и успјели отићи док није ово запажено, па је затим од стране котарске области обустављено даље издавање пропусница, а неким особама су већ издате пропуснице на овдашњој жељ. постаји одузете и уједно је предстојнику жељезничке постаје у Госпићу заповјеђено, да никоме несмије издати карте за путовање, ако не покаже пропусницу. Паника је још трајала и даље у извјесној мјери, но кулминација је прошла.

... Дне 20. коловоза т.г. у току ноћи одпремљено је из сабирног логора из Госпића око 2.000 Жидова влаком у правцу Загреба, а ноћас тј. од 20. на 21. ов. мј. бити ће одпремљена слиједећа партија такођер Жидова.

Дне 20. ов. мј. у близини жељезничке постаје Госпић, опходња овдашње постаје нашла је на путу без тјераоца 8 колских запрега са коњима, а које су оставили усташе из околних мјеста, који су влаком отпутовали у Загреб. Пронађени коњи и кола су предани Повјереништву за понову у Госпићу док се не пронађу власници истих.

... Данас у 18. сати био сам позван од заповједника 2. талијанске пјешачке пуковније са сједиштем у Госпићу, пуковника г. Соду, који ме је извјестио, да он има информације, да би ноћас тј. од 20. на 21. ов. мј. четници требали напасти влак, са којим четници и комунисти (уствари комунисти и Жидови), одлазе из сабирног логора из Госпића, па је исти самном у договору предузео осигурање жељезничке пруге Госпић – Врховине – до границе њиховог подручја, а на подручју овог крила.

Оружничка постаја Новаља је извјестила, да се тамо преносе гласови о наводној окупацији отока Пага по италијанској војсци,⁷⁶ те да међу народом влада

⁷⁵ Сви преживјели логораши из концентрационог логора Госпић су 19. 20. и 21. августа 1941. пребачени у друге логоре, углавном у новоформирани концентрациони логор Јасеновац, а неки у логор Крушчица крај Травника, у Лепоглаву, Стару Градишку или у Копривницу.

⁷⁶ О реокупацији Друге италијанске окупационе зоне и ликвидацији логора на отоку Пагу види опширније у књизи I ове едиције.

паника, издао сам заповјед, да се ове алармантне вијести сузбију и под сваку цијену одржи ред и мир!

Доставља се предње на знање:

Достављено:

Равнатељству за јавни ред и сигурност Независне Државе Хрватске и Врховном оружничком заповједништву.

РАВНАТЕЉСТВО ЗА ЈАВНИ РЕД И СИГУРНОСТ
за Независну Државу Хрватску
У ЗАГРЕБУ

Прс., Број 2652
дне 25/VIII 1941. прилога

Заповједник, пуковник:

...

(потпис нечитак)

Унешено у извјештај 1-IX 41

а/а

Zb, 1-IX 41.

(Параф нечитак)

Бр. 36

Котарска област Високо обавјештава Велику жупу Лашва и Глаж да су ухапсили 57 Јевреја и Срба и отпремили их у логор Госпић⁷⁷

Котарска област Високо
Т. број: 159/41.

Притварање и отпремање у збиралиште Срба и Жидова – Комуниста – Окружница.

ВЕЛИКОЈ ЖУПИ ЛАШВА И ГЛАЖ

Т Р А В Н И К

У вези Вашег налога број Т. 105/41. од 1. коловоза 1941. и налога усташког повјереника у Сарајеву број 378/41. ухићено је и отпремљено у Госпић 57

⁷⁷ АВИИ, а. НДХ, к.195, рег. бр. 4/20-1.

* Злочини НДХ, 572; Милетић, I, 76.

Жидова и Срба наклоњених комунизму. Пригодом ухићења горњих особа побјегао је непознато куда Илија Ботић из Високог. Прије неколико дана исти се је повратио и јавио овој Котарској области.

Молим за овлашћење шта да урадимо са горњом особом.

За Котарског предстојника:
потпис нечитљив

Бр. 37

Писмо Богдана Рапковића генералу Милану Недићу о злочинима усташа над Србима у логорима и затворима на територији НДХ, а посебно у логору Јадовно⁷⁸

Предмет: Спасовање Срба из
Независне Државе Хрватске

ПРЕСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА БЕОГРАД

Срби у НДХ се убијају, кољу, муче и прогањању начином, који није познавала до сада историја ни нашег ни других народа. Према исказима немачких упућених кругова, као најмеродавнијих, убијено је од априла до данас до 300.000 Срба у НДХ а око 50.000 налази се у разним познатим логорима и затворима. Мучења и убиства, уколико се до почетка августа за њих сазнало, изнео је у свом извештају комесарима др. Петар Костић адвокат из Бања Луке.

После устанка у Кочићевој Крајини зверства усташа су још појачана масовним убијањем Срба. Наводим само неколико карактеристичних примера:

1) Приликом напада четника на Госпић, убијена су у току једнога дана сва лица у логору Јадовно. Број ових лица износио је 5 670. –

2) После крваво угушеног устанка, усташе, па и делови хрватске војске, убијали су у повраћеним крајевима све што је православно по улицама и путевима. Било је потребно више дана да се невине жртве склоне. Убијана су по изјави једног усташе и сва деца од 5 година на више.

3) У околини Приједора православни народ скупио се у недељу 6. августа по већ упола разрушеним богомољама. Усташе су забарикадирали врата цркава и сву паству пушкомитраљезима кроз црквене прозоре побили.

⁷⁸ АВИИ, а. Нда, к 1-а, рег. бр. 3/1. На маргини документа је црвеном оловком написано: „4/IX, Г. Јанковићу, видјети по чијем је наређењу овај железнички чиновник пошао у НДХ, па да да извештај за г. Цинцар Марковића, генерал Недић“.

* Милетић, I, 77; Атанасије Јевтић, *Великомученички Јасеновац*, Ваљево-Београд, 1990, 165 (пренеси нешто ширу верзију овог писма); Исто и у: *Јасеновац, место натопљено крвљу невиних*, Споменица, Београд, 1990, 113.

4) Транспортирање Срба железницом из логора у логор врши се на нечовечански начин. У Јастребарско стигао је 20. августа један блумбиран транспорт из Госпића са 5, а 21. августа са 11 мртвих. У вагоне је стрпано по 60 до 70 људи и транспортовано 3 дана у затвореним вагонима без воде и хране. Два Србина, који због пренатрпаности нису више могли да уђу у вагон, убијени су на лицу места.

5) На дан 31. августа транспортована је из Босне преко Сл. Брода једна група виђених Срба и на прелазу преко понтонског моста на Сави код Брода, усташка стража убила је 50 људи, који су пребачени и сахрањени на босанској страни.

6) НДХ данас по рђавом времену држе Србе напољу, а где их стално прати невреме, а поред тога дневно примају један оброк хране који се састоји од једне осмине хлеба и једне кашике топле хране. Децу, жене и мушкарце оптерећују грубим и тешким пословима, што ствара незадовољство јер их код сваког рада бију кундацима и газе ногама тако да се сваког дана пуне болнице и амбуланте.

Да би прикупили податке о овим зверским поступцима усташа и да би се спасли бар најугроженији и виђенији Срби од мученичке смрти, предузео сам са неколико пожртвованих и храбрих другова путовања по НДХ и носећи им потребне пропуснице из Београда, довео их у Србију, са јединим циљем да се спаси Српство. Ову мисију предузео сам из своје личне иницијативе, без икакве награде и обављао је предано уз похвалу службе пуковника г. Фурстера. При сваком путу настојавао сам, да уздигнем углед Србије и да преко званичних фактора у НДХ олакшам судбину напаћених Срба. Спашавање наших сународника вршено је у почетку без пратње, а у последње време, на интервенцију Комесара г. Пантића у пратњи официра и војника немачке војске.⁷⁹

Овим нашим радом уздигнут је углед Србије како код Немаца, тако и Хрвата, а нарочито код угрожених Срба, који су упрли очи и све наде у свету земљу Србију, од које очекују једини спас од зверске усташке тираније.

У интересу Српства и човечанства потребно је овај хумани рад интензивно продужити у досадањем обиму и молим Господина Претседника Министарског савета као и остале г. г. Министре за моралну помоћ и пуну подршку.

Богдан М. Рашковић
Виши чин. Мин. саобраћаја
и рез. капетан II класе

⁷⁹ До септембра 1941, а затим и у наредним мјесецима, немачки окупатор је починио бројне злочине у окупираној Србији, на чијем се челу налазио М. Недић. Најмасовнији су били: стријељање становништва Крагујевца и околине, стријељање у Београду, злочини у логорима на Бањици и Сајмишту. У извјештају њемачког опуномоћеног команданта у Србији од 20. децембра 1941. пише да је као мјера одмазде убијено 11.164 и да према квотама 1:100 и 1:50 треба убити још 20.174 људи, жена и дјеце. (*Зборник докумената и података о НОР-у народа Југославије*, том XII, књига 1, док. 285; *Милетић*, I, 79)

Бр. 38

Заповједништво 1. хрватске пуковније обавјештава Равнатељство за јавни ред и сигурност НДХ у Загребу о партизанским акцијама у Лици и о злочину усташа над 30 мушкараца, жена и дјеце српске националности у засеку Рапин Поно⁸⁰

**ЗАПОВЈЕДНИШТВО 1. ХРВАТСКЕ
ОРУЖНИЧКЕ ПУКОВНИЈЕ**

Тај број 629/J.S.
Извјешће о комунистичко-
четничкој акцији на под-
ручју крила Госпић.

**РАВНАТЕЉСТВУ ЗА ЈАВНИ РЕД И СИГУРНОСТ
НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ**

ЗАГРЕБ

Загреб, 2. рујна 1941.

Савезно са извјешћем ове пуковније Тај. Број 587/J.C. од 29. коловоза 1941. године достављам накнадно приспјело извјешће о комунистичко-четничкој⁸¹ акцији на подручју крила Госпић. Тај. Број 200 од 31. коловоза 1941. године у сљедећем „Оружничка постаја Широка Кула извјестила је: 25. коловоза т.г. око 3 сата био је покушан напад од стране четника на Ново Село, котар Госпић. Исти су нападали у двије групе, свега их је било око 70 људи, ноћне сеоске страже Новог Села, овај напад су одбиле без жртава. Напад и одбрана је била са пушчаном ватром.

Оружничка постаја Бунић извјестила је: 26. коловоза т.г. око 17 сати оружничка опхођења ове постаје у јачини од 3 оружника, враћајући се из Коренице ради осигурања поште Бунић-Кореница и обратно, на мјесту зв. „Раздоље“ (подручје постаје Бунић), нападнута је од комунистичко-четничке банде пушчаном ватром, од њих око 100. Опходња се возила колима, те су се коњи од пуцања поплашили и на тај начин је опходња брзо измакла из подручја четничке ватре без жртава.

Оружничка постаја Карлобаг извјестила је: 26. коловоза т.г. приспјело је у Карлобаг 20 талијанских карабињера под водством једног карабињерског поручника, смјестили су се у згради опћинске управе а гдје су раније биле смјештене усташе.

⁸⁰ АВИИ, а. НДХ, к. 61-а, рег. бр. 5/2-2.

* Злочини НДХ, 633.

⁸¹ Усташе су партизане називали четницима, четничко-комунистичком бандом, православним побуњеницима, шумарима и слично.

Оружничка постаја Плитвичка Језера извјестила је: 26. коловоза т.г. стигло је у село Прибој,⁸² котар Кореница, 40 усташа из Бихаћа у грађанском одјелу, наоружаним нашим војничким оружјем с циљем осигурања Прибоја од четника. Послани су од стране Великог Жупана из Бихаћа.

Оружничка постаја Широка Кула извјестила је: 28. коловоза т.г. око 23 сата четничко-комунистичке банде покушале су напад на село Лички Осик, котар Госпић, од стране сеоске страже напад је одбијен. Напад и одбрана извршено је ватреним оружјем.

Оружничка постаја Брушане извјестила је: 27. коловоза т.г. повратили су се сељаци грчко-источне вјере својим кућама у село Заблате, Рапшин Понор и Селиште, опћине Смиљан, котар Госпић. По повратку својим кућама ови су тражили од усташког повјереника за село Трновац, Ново Село и Јадовно, Павелића из Трновца, котар Госпић, да им се врати одузета стока и остале ствари из њихових домова. Поменути повјереник позвао је све ове сељаке у село Трновац, гдје ће им вратити одузето благо, и робу. Чим су ови сељаци стигли у село Трновац, повјереник Павелић је организовао са својих неколико наоружаних људи напад на ове сељаке грчко-источне вјере, те их одвео у засеок Рапшин Понор, гдје је њих око 30 што мушких и женских дао убити и у јаму бацити, па 28. овог мјесеца закопати. (Присвојену робу и благо задржали су и даље за себе). Наводно да су ови сељаци грчко-источне вјере пријетили се повјеренику Павелићу и свим Хрватима да ће се они па кад тад за ово што су их они упропастили њима осветити.

Дана 28. овог мјесеца дошао је у крилну стојбину пописивач жетве на подручју опћине Медак, котар Госпић, Миховил Фајдетић из Компоља, котар Оточац, а који је на служби пописивача жита одређен од надлежног равнатељства за понову и који је тада дао своју изјаву о приликама на подручју опћине Медак, а која се изјава овдје прилаже припису.

Оружничка постаја Плитвичка Језера извјестила је: 29. коловоза т.г. око 16 сати, комунистичко-четничка банда извршила је напад на село Прибој, котар Кореница, те је том приликом рањена једна жена. Напад је по сеоској стражи одбијен. Напад је био ватреним оружјем.

Оружничка постаја Широка Кула извјестила је: 29. коловоза т.г. повратили су се сељаци грчко-источне вјере својим домовима у село Подови, котар Госпић, а у којем селу такођер станују и Хрвати. По доласку разоружали су усташког повјереника да их овај не би напао. С овим је код неких Хрвата настао страх, па су њих неколицина побјегли у Широку Кулу.

Оружничка постаја Медак извјестила је: 29. коловоза т.г. око 18 сати, запажено је кретање комунистичко-четничких банди од Медка ка Почитељу, котар Госпић, а према изјави њиховог вође из Медка Миће Маодуша, да ће извршити ових дана напад на Госпић. О овоме извјестио сам заповједника посадног заповједништва у Госпићу подпуковника г. Пихлера и заповједника 2. талијанске пјешачке пуковније пуковника г. Соду. Пуковник г. Соду преузео је тада од

⁸² Пријебој, Кореница.

оружничке испоставе у Госпићу осигурање електричне централе, поште брзојава и брзогласа и жељезничког коловоза у Госпићу, те појачао осигурање у Госпићу. Напад није уследио.

Дана 29. коловоза т.г. стигли су у стојбину тог крила из Кулен Вакуфа оружнички наредник Анте Лешевић, оружник Миле Грдић и покусни оружник Миле Месић, те сам исте привремено распоредио на службу оружничкој постаји Госпић. Ови оружници су били на оружничкој постаји Доњи Лапац стално на служби.

Дана 29. коловоза т.г. јавила се у стојбини овог крила Љуба Мајцен из Јопана, котар Удбина, те је иста саслушана о приликама њеног мјеста становања, те акцији четничко-комунистичких акција-банди. Њено саслушање шаље се у прилогу. Оружничка постаја Бунјић изјавила је: 29. коловоза т.г. око 21 сат, настао је пожар у згради поштанског уреда у Бунјићу, пожар је на вријеме примјењен и угушен, те је мало оштећено предсобље поштанског уреда. Ова пошта имала је само брзојавни апарат који је пренијет у војарну оружничке постаје Бунјић, пошто је уговорни поштар који је водио ову пошту побјегао.

Поштански и брзојавни саобраћај са Бунјићом је обустављан, те се овај обављао преко оружничке постаје Широка Кула.

Сумња за овај пожар креће се у правцу четничких банди.

Оружничка постаја Кореница изјавила је: 30. коловоза т.г. писмено је од четника обавјешћен Звонко Матић, државни лутар из Руденовца,⁸³ котар Кореница, сада у Кореници, да су његовог сина одведеног 27. коловоза т.г. уцијенили са 50.000 куна и 6 пушака са потребним бројем муниције, а заједно са његовим сином одведеног Стјепана Тужбовића, да су уцијенили на 40.000 куна и 4 пушке са потребним бројем стрелјива. О овоме извјешћен је заповједник талијанске посаде ради преузимања потребних мјера и заштите нашег пучанства.

Дана 30. коловоза т.г. повратио се из Загреба заповедник Личког здруга, генерал г. Лукић са својим главаром стожера у Госпићу ради организације повлачења наших војних снага у своје посаде, те организовања цјелокупног рада на уништењу комунистичко-четничких банди на подручју овог крила, а савезно постојећем уговору између наше државе и Краљевине Италије.

Оружничка постаја Ловинац изјавила је: 20. коловоза т.г. сеоска стража у селу Св. Рок, котар Грачац, ухватила је Милу Милошевића 17 годишњег сељака из Жажућа, општине Скрадин, котар Шибеник, који је испитан изјавио, да је дошао као курир четника у циљу утврђивања јачине наше војске као и прилика по Хрватским селима. Такођер је изјавио да у шуми око Малог Алана у Велебиту има око 150 наоружаних четника, као и да имају једну стројницу којом рукује неки Шпиро Стојадиновић. Имаду и двије стројне пушке. Стројницу да возе на једној двоколици, коју вуче коњ. Четници су обучени махом у грађанска одјела, а само двојица у одјела бивше југословенске војске с кокардом у виду мртвачке главе на шајкачи. Ухваћени Милошевић предан је заповједнику наше Домобранске посаде у Грачацу.

⁸³ Рудановац.

Заповиједник наше домобранске посаде у Ловинцу, сатник Штефанов, примио је 29. коловоза т.г. писмо по једном дјетету донешено из Горње Плоче, а садржине како се то види из приложеног приписа уз ово извјешће.

Заповиједник Личког здруга генерал г. Лукић данас напушта досадње сједиште Госпић, те са својим стожером одлази у Карловац, гдје ће му бити сједиште.

Према тражењу заповиједника 2. талијанске пјешачке пуковније В.Т. Број 1699 од 30. коловоза 1941. заповиједио сам да код страже талијанске војске на Будачком мосту (пут Госпић-Перушић) и на Билајском мосту (пут Госпић-Медак) стално буде на служби један наш оружник ради контроле и легитимирања свих особа које улазе у град Госпић и излазе из Госпића, а која су непозната.

Доставља се предње на знање.

Са три прилога.

Достављено:

Равнатељству за јавни ред и
сигурности Независне Државе
Хрватске и Врховног оружничког
заповједништва

Заступа

заповједника пуковник

Ољача

Бр. 39

Извјештај Котарске области Карлобаг упућен Великој жупи Винодол и Подгорје у Сењу о прегледу безданих јама на Велебиту и отоку Пагу, гдје су усташе масовно убијали Србе⁸⁴

Котарска област Карлобаг
Број Про. 106/1941.

Предмет: Преглед јама у којима се налазе
мртваци по Велебиту и Сланом по
тал. вој. лијечнику, изасланику
II тал. Армата у Карловцу.
В. Т.

Великој Жупи Винодол и Подгорје

Се њ

Част ми је поднијети сљедеће извјешће:

⁸⁴ АВИИ, а. НДХ, к. 200, рег. 47/1-1.

* Злочини НДХ, 642.

Дана 2. рујна о.г. дошао је самовозом из Госпића један тал. војни лијечник у униформи поручника, који је перфектно говорио хрватски језик, те је тим поводом био од овдашњег заповједника тал. војске једног пуковника позван потписани, те је замољен, да би означио мјеста на Велебиту и у Сланом на отоку Пагу, гдје су бацали убијене Србе, образлажући овај захтјев тиме, да пријети погибелљ ширење заразних болести и епидемије услед тога што вода, коју пије пучанство, талијански војници у свим мјестима у Приморју као и на отоку Пагу, пролази кроз те јаме.

Потписани је одговорио, да њему о томе није познато ништа, а на то су сами тал. часници означивали поједина мјеста у Опшаријама, код Јадовна, поврх св. Магдалене и у Сланом на отоку Пагу, из чега је потписани разабрао, да су исти часници врло добро у свему упућени и дапаче су показивали потписаном разне фотографије о тим јамама, које су слике, како је потписани дознао из разговора, снимали тал. официри, који се од раније налазе са својим трупима у близини наведених мјеста.

Истог дана је наведени тал. лијечник био код јаме изнад св. Магдалене опћина Стариград п/В, котар Карлобаг, те је у јаму бацио неке кемијске твари, по којима треба установити, да ли пролази вода коју пију становници околних мјеста, кроз ову јаму.

Дана 3. рујна о.г. био је исти лијечник заједно са тал. пуковником и више официра у Сланом на отоку Пагу, те је то исто учинио на неколико мјеста гдје се налазе мртваци.

Данас дне 4. рујна о.г. отишао је овај лијечник на Велебит изнад Опшарија, опћина Карлобаг, да ово исто учини тамо горе и у Јадовно.

Предње ми је част ради знања јавити тиме, да је један допис послан Равнатељству за јавни ред и сигурност Загреб, Главном усташком стану Загреб, Великој жупи у Госпићу и Равнатељству за јавни ред и сигурност код исте жупе у Госпићу.

М. П.

Управитељ котара:
Ђивановић, в.р.

Бр. 40

Извјештај Крилног заповједништва у Госпићу о акцијама партизана и односима између италијанских и хрватских војних власти у Лици⁸⁵

ЗАПОВЈЕДНИШТВО I. ХРВАТСКЕ
ОРУЖНИЧКЕ ПУКОВНИЈЕ
Тај. Број 647 – Ј.С.

Извјешће о комунистичко-четничкој
акцији на подручју крила Госпић.

ВРХОВНОМ ОРУЖНИЧКОМ ЗАПОВЈЕДНИЧТВУ
ЗАГРЕБ

Загреб, 5. рујна 1941.

Савезно са извјешћем ове пуковније Тај. Број 642-Ј-С. од 4. рујна 1941. доставља се накнадно приспјело извјешће крила Госпић Тај. Бр. 210 од 3. рујна 1941. у слиедећем:

„Оружничка постаја Широка Кула извјестила је: оружник Јосип Вугрин, Валентин Благушки и Томо Коситер, са оружничке постаје Бунић, 2. рујна т.г. прије подне кренули су из Бунића за Широку Кулу у циљу осигурања цесте, те дочека заповједника постаје Бунић наредника Анте Бутковића, који је овог дана дошао у Госпић ради пријема берива за оружнике своје постаје. Наредник Бутковић имао је суходника оружника Ивана Смолчића. У друштву са опходњом постаје Бунић, тј. оружницима Јосипом Вугрином и другима, ишао је и биљежник општине Бунић за Широку Кулу и кад су ови били код села Љубова, котара Госпић, напали су их четници, те том приликом заробили ову тројицу оружника и биљежника. Биљежник и оружник Валентин Благушки спасили су се из заробљеништва према једном извјешћу, но до овога часа нису се још нигдје јавили. Оружник Јосип Вугрин и Томо Коситер, остали су у заробљеништву и предпоставља се да су убијени.

Заповједник оружничке постаје Бунић наредник Анте Бутковић, данас 3. ов. мј. у 10 сати у стојбини овог крила извјестио ме је: 2. ов. мј. око 13 сати кренули смо са 4 кола и то ја, мој суходник оружник Иван Смолчић, оружник Мијат Старчевић са оружничке постаје Подлапац, који је такођер као и ја носио берива за оружнике своје постаје. У нашем друштву налазио се начелник општине Подлапац Иван Јавор, домобран 2 бојне 12 пјешачке пуковније из Госпића Милан Сертић, те још два домобрана из исте пуковније и десетак грађана из Подлапца,

⁸⁵ *Зборник НОР*, V/1, 375–378.

* У истовјетном тексту Заповједништво оружничког крила Госпић (у потпису: Адолф Сајдл) 3. септембра доставља извјештај Групи генерала Лукића код 2. армије. (АВИИ, а. НДХ, к. 67, рег. бр. 20/3); в. *Злочини НДХ*, 637.

те 2 жене из Подлапца. У колима смо возили животне потребе за Бунић и Подлапац као, брашно, шећер, сол, дукан и друго. Истога дана око 17 сати када смо били спрема села Љубово, напали су нас четници и то тако, да су у првом моменту бацили једну бомбу испред самих коња од првих кола, а затим отворили на нас ватру из пушака са свих страна. Поскакали смо сви из кола и заузели мјеста за одбрану, те узвратили ватру из пушака у колико смо их имали. Видјевши да нас опкољавају, почели смо се повлачити ка Широкој Кули, што нам је и успјело, но сва 4 кола са коњима и стварима остала су на лицу мјеста. Обе жене су погинуле, а за мушкарце, услед повлачења нисам могао запазити број рањених или убијених. Од нас оружника није нитко страдао, а тако исто није страдао нити начелник обћине Подлапац г. Јавор. Новац т.ј. берива за оружнике у Бунићу и Подлапцу нису нам четници успјели отети.

Оружничка постаја Широка Кула извјестила је: 3. ов. мј. око 2 сата напали су четници оружничку постају Бунић, у којој се налазило 7 оружника, који су се након борбе са четницима а прије него што су били опкољени извукли из борбе, те се око 10 сати истог дана тројица јавила на постаји Широка Кула, а двојица су се изгубила и стигла на оружничку постају Перушић, док се за двојицу незна што је са њима.

Оружничка постаја Удбина извјестила је: По оружничка берива постаја не може упутити никога од оружника с разлога, што је мјесто Удбина опкољено четницима, а талијанска војна власт на Удбини не одобрава, да наша војна лица путују на њиховим теретним самовозима. Такођер иста талијанска команда не одобрава ни грађанским лицима приевоз својим самовозима.

Талијански теретни самовози свакодневно долазе из Удбине у Госпић и одлазе из Госпића на Удбину, преносећи пошту и животне потребе за своје војнике.

Оружници на постаји Удбина остали су без новчаних средстава, јер у колико су имали још новца, услед промјене у Куне морали су предати ради замјене Пореској управи Удбина. Грађанство неда никакве животне потребе на повјерење.

Оружничка постаја Врховине извјестила је: Ноћу од 30. на 31. коловоза т.г. понова су се појавили комунисти у Горњем Бабином Потоку, котара Оточац у групи од 25 војничким оружјем и бомбама добро наоружаних, те су том приликом напали кућу Ђуре Биге, однешавши му једно одиело и ципеле и тада се запријетили тамошњим сељацима, да морају са њима да иду у шуму у противном да ће доћи једнога дана, те их све побити, а њихове куће попалити.

Оружничка постаја Грачац извјестила је: 2. ов. мј. два наоружана четника отјерали су два коња са опремом на штету Николе Чубелића из села Чубелића, котара Грачац у правцу Велебита. Талијанска војна власт о овоме обавјештена, али резултат њиховог рада није познат.

Водни оружнички заповједник у Грачацу извјестио је: 2. ов. мј. позват сам од заповједника талијанских група у Грачацу са котарским предстојником у Грачацу г. Шпаљом, повјереником обћине Грачац г. Ивезићем и старешином одјелка финансијалне страже г. Луком Шкрињар и том приликом талијански

заповједник пуковник Умберто Салваторес саопћио нам је да оружништво и раздјел финансијске страже подпада под талијанско војно заповједништво и морамо вршити службу како нам он буде заповједио. Исто тако заповједио је да одузето оружје, стрелјиво и опрему од становништва и „дивљих усташа“, тј. све оно што припада нашој војсци, мора се предати талијанском оружништву у Грачацу, а никако се не смије чувати код котарске области у Грачацу или код оружничких постаја. Такођер издао је мени заповијед, заповједник талијанског оружништва поручник, чије име не знам, да се оружничка опходња Хрватског оружништва налазећа се на жељезничком коловозу Грачац одмах повуче, а да могу свакодневно само приликом одласка и доласка влака упутити по једног оружника ради контроле путника с тим, да о свим догађајима и новостима обавјестим увјек заповједника талијанског оружништва.

Оружничка постаја Широка Кула извјестила је: 3. ов. мј. у 20 сати, четници врше напад на само село Широка Кула и то из пушака и стројопушака. Видимо борбу. Државну опрему упутио сам колима под пратњом за Госпић.

Село Подлапац, котар Удбина, заузето је по четницима, наших 10 домобрана, који су се тамо још затекли, побјегли су и стигли у Широку Кулу. Хрватско становништво из Подлапца се разбјежало.

У Личком Осику код жупника Др. Биничког налази се као гост Доглавник г. Марко Дошен.

Према напријед изнијетом данас у 16 сати, упутио сам се са заповиједником 2 бојне 12 пјешачке пуковније из Госпића г. Антуном Пихлером и заповједником Усташко-редарствене бојне из Госпића г. Вилхаром (Овај потоњи говори перфектно талијански) код заповједника 2 талијанске пјешачке пуковније у Госпићу пуковника г. Содуа, сам том приликом интервенирао по предњим тачкама, а резултат је слиједећи:

Пуковник г. Соду дао ми је препоруку да Хрватске оружнике не држим на садањим мјестима као што је Бунин, Подлапац и Медак, гдје су опкољени са свих страна житељима грчкоисточне вјере, те четницима, него најбоље да их повучем из тих мјеста, јер ће ми их четници све побити.

Према овоме предузео сам да заиста оружнике постаје Бунин, који су и тако већ силом прилика данас напустили постају, сконцентришем на оружничкој постаји Широка Кула, а оружници са постаје Подлапац и Медак да остану и даље на својим мјестима.

Надаље пуковник г. Соду извјестио ме, да становништво грчкоисточне вјере у Медку и Вребцу изјављује, да ће бити мирно, али да не жели видјети у Медку Хрватско оружништво и домобранство.

У колико се односи интервенција поводом постаје Удбина, пуковник г. Соду рекао ми је, у пуној тајности могу да шаљем новац за Удбину, као и пошту по талијанским спроводником са воза – војником. Пошто ћу обичну слати, а тајну као и новац не могу на овај начин слати.

Пуковник г. Соду овом приликом а између осталог разговора рекао је, да ће он прво расчистити са четницима у равници, а пошто ту заврши, вршит ће чишћења у планинама. Тако исто напоменуо је, да ово садашње стање на под-

ручју овог крила је реакција рада наших људи, тј. сада се четници и остали житељи грчко-источне вјере освећују над Хрватима, а за учињену неправду и извршена убијства њихових ближих, јер да су Хрвати на подручју овог крила односно циеле Лике побили око 80.000 Срба, а у циелој Хрватској да је побијено око 300.000.

С приватне стране а не провјерене сазнао сам, да талијанске групе, односно поједини војници од посаде Перушић, одлазе до околних села као до Пазаришта и интересују се, гдје је мјесто гдје су убијени четници⁸⁶ и комунисти, као и гдје је Јадовно, односно рупа (бездан) гдје су бацани лешеве наводно убијених четника и комуниста.

Данас у 21 сат извјештен сам да су 4 теретна самовоза талијанске војске упућена из Перушића за Лички Осик и Широку Кулу с циљем уништења четника, који су се појавили вечерас у околици Широке Куле. Тако исто упућено је од стране 2. бојне 12. пјешачке пуковније из Госпића један вод наших домобрана за Лички Осик и Широку Кулу.

Према усменом извјешћу заповједника Усташке редарствене бојне из Госпића г. Вилхара, 2. овог мјесеца напали су четници у селу Барлете, котара Госпић, жетелице које су вршиле жетву на напуштеним имањима, те том приликом страдала су животом 4 чувара жетелица, тј. 4 члана усташко-редарствене бојне. Исти су данас уз велико учешће грађанства сахрањени на овдашњем гробљу.

Запажено је да талијанске војне власти не учествују у погребним поворкама убијених чланова усташких формација.

Доставља се предње на знање. Заповједио сам да се овај, а и у будуће извјешћа доставе и Опћем управном повјереништву код II талијанске Армате.

Заповједник, пуковник:
Чанић, в.р.⁸⁷

⁸⁶ Усташе су српски народ и партизане звали четницима.

⁸⁷ Драгутин.

Бр. 41

**Допис Команде 2. италијанске армије Повјереништву НДХ при истој
Команди, у којем се тражи обавјештење о томе шта је било
с Васом Гаћешом и Јанком Ивошевићем у логору Госпић⁸⁸**

Команда 2. армије В.П.

10, 29. септ. 1941-XIX

Одељење Цивилних послова
Прот. бр. 1996 (Цив. посл.) Поверљиво

Предмет: Гаћеша Васо

Опћем административном повјереништву
Независне Државе Хрватске при Команди 2. Армије

Седиште

Овој Команди се обратила именована Гаћеша Драгица ради добивања обавештења о судбини мужа:

Гаћеша Васо, ложач у Карловцу, рођен 14/8/1905. у селу Иванковић, грчко-православне вере, и брата Ивошевић Јанко, надзорник пруте у Карловцу, рођен 17/1/1898. у селу Ивошевић, грчко-православне вере, који су 25, односно 4. јула отишли на посао и више се нису вратили кући, па се сматра да су депортовани у Госпић, а да више нису дали гласа о себи.

Пошто се Госпић налази на подручју на којем је цивилна власт у надлежности ове команде, молимо да пружите нека обавештења у вези са овим.

Начелник штаба
Бригадни генерал
(Е. де Блазио)

⁸⁸ Архив ОС, а. НДХ, к. 220, рег. бр. 14/5.

Бр. 42

Обавјештење жупске редарствене области Сарајево Великој жупи
Врхбосна да је Милан Бољевић још 8. августа упућен у логор Госпић⁸⁹

ЖУПСКА РЕДАРСТВЕНА ОБЛАСТ САРАЈЕВО.

Проз. број 2528/41.

Сарајево, 15. студеног 1941.

Бољевић Милан:
боравак, подаци

ВЕЛИКОЈ ЖУПИ ВРХБОСНА

С а р а ј е в о.

На Ваш налог од 12. о. мј., Т. Број 1165 част ми је извјестити, да је Бољевић Милан, дана 8./8. о.г. ради четниковања упућен у збирни логор у Госпић.

За дом спремни!

Управитељ редарства

...

(Потпис нечитак)

Бр. 43

Законска одредба о упућивању непоћудних и погибелјних особа
на присилни боравак у сабирне и радне логоре⁹⁰

Члан 1.

Непоћудне особе, које су погибелјне за јавни ред и сигурност, или које би могле угрозити мир и спокојност хрватскога народа или тековине ослободилачке борбе хрватског усташког покрета, могу се упутити на присилни боравак у сабирне и радне логоре. Ове логоре овлаштена је оснивати у појединим мјестима Независне Државе Хрватске Усташка надзорна служба.

⁸⁹ АВИИ, а. НДХ, к. 179, рег. бр. 1/7-1.

* Милетић, III, 68.

⁹⁰ „Народне новине“ бр. 188, од 26. студенога 1941.

* Злочини НДХ, 851; Срби у НДХ, 231; Усташа, документи, 215; Милетић, I, 98; Усташки закони, 199.

Члан 2.

Трајање боравка у сабирним и радним логорима не може бити краће од три мјесеца ни дуже од три године.

Усташки надзорни заповједник може у свако вриеме по слободној разсуди појединој особи смањити трајање боравка и ублажити степен опреза и пазке.

Члан 3.

Одлука о упућивању особе на присилни боравак у сабирне и радне логоре, о времену трајања боравка и о степену опреза и пазке, а према прописима ове законске одредбе, доноси усташко редарство као грана усташке надзорне службе.

Све управне и самоуправне области, као и установе усташког покрета дужне су усташком редарству преко жупског редарства свога подручја пријавити особе, наведене у чл. 1. ове законске одредбе.

Проти одлуци усташког редарства о упућивању на присилни боравак у сабирне и радне логоре нема правног лијека ни тужбе на управни суд.

Члан 4.

Доношењу одлуке о упућивању особа на присилни боравак у сабирне и радне логоре има предходити поступак, предвиђен за управно казнено поступање. Поступак проводи усташко редарство непосредно или посредно преко управних области прве молбе.

Члан 5.

Вриеме, проведено у притвору управних области и редарству до доношења одлуке о упућивању особе на присилни боравак у сабирне и радне логоре, урачунава се у вриеме трајања присилног боравка у логорима.

Члан 6.

Усташки надзорни заповједник издат ће прописник о устројству, пословању и степену опреза и пазке у сабирним и радним логорима, те о уздржавању особа упућених у ове логоре.

Члан 7.

Ова законска одредба задобива правну моћ даном проглашења у Народним новинама, а provedба се повјерава усташком надзорном заповједнику.

У Загребу, 25. студенога 1941.

Поглавник Независне Државе Хрватске:
Др Анте Павелић, в.р.

Број: CDXXIX-2101-Z-1941.

Министар правосуђа и богоштовља:

Др Мирко Пук, в.р.

Бр. 44

Писмо др Првослава Грисогона упућено 8. фебруара 1942. из Земуна надбискупу Алојзију Степинцу у Загреб, у којем га моли да се заложи код усташких власти да се заустави геноцид над српским народом⁹¹

Амбасадор у Анкари Илија Шуменковић, упутио је предсједнику владе Слободану Јовановићу, 24. VII 1942, овај телеграм:

За Претседника Министарског савета.

Тупањанин молио ме доставити Вам овај његов телеграм:

Г. Др. Алојзије Степинац надбискуп
Загреб.

Пишем Вам ово као човек човеку, као хришћанин хришћанину, накањујућисе мјесецима на то, чекајући хоћели престати да стижу ужасне вести из Хрватске како би се могао сабрати и мирније писати.

Пуних десет мјесеци кољу се по Хрватској на најзверскији начин Срби и уништавају се милијарде њихових иметака. А црвенило стида и гњева облива лице сваког поштеног Хрвата.

Покољ Срба почео је још првих дана јадне Независне Државе Хрватске. Госпић, Глина, Гудовац, Босан. Крајина и.т.д. и траје без прекида и ових дана. Није ова страхота у самом убијању. Она је у убијању свега од реда: стараца, жена и деце, у убијању и страховитом и дивљачком мучењу. Те невине Србе набијали су на колац, ложили им ватру на голим прсима, пекли их живе на ватри, спаљивали их у кућама и црквама, поливали их врелом водом и кључалом и тада поливена места дерали и солили са сољу, вадили им живима очи, резали уши, језик, нос, свећеницима резали ножевима браду и бркове скупа са кожом и месом, одсецали им полове и затицали им у уста, везали их остраг за камионе и онда са њима јурили. Пребијали су људима и ноге и руке, и забијали им у главу ексере, голим ексерима закивали их за подове, бацали их живе

⁹¹ АЈ, 103-24-163. Ово писмо су објавили: Живојиновић Драгољуб и Лучић Дејан, *Варварство у име Христово*, Београд 1988, 766 (са факсимилом преписа документа); Милетић Антун, *Концентрациони логор Јасеновац*, књ. I, Београд 1986; Петровић В. Растислав, *Завера против Срба*, Београд 1990, 261-263 и Бобан Љубо, *Хрватска у архивима избјегличке владе 1941-1945*, Загреб 1985, 284-286.

За разлику од других, Љубо Бобан доводи у питање аутентичност писма и ауторства, што образлаже на више страница поменути књиге, а на исто питање се враћа и у књизи *Контраверзе из повијести Југославије*, 2, Загреб 1989, 301-311.

Не улазећи у аутентичност писма, његов садржај доносим у овом Зборнику докумената, који се углавном односи на логор Јадовно, због тога што текст који се односи на злочине усташа почињене у Лици, уз навођење масовних убистава Срба на најсвирепији начин, међу којима православних свештеника и једног српског владике, а то је владика горњокарловачки Сава Трлајић, одговара стварним догађањима на том простору.

Писмо др Првослава Грисогона се налази у архиву британског министарства спољних послова, под ознаком Foreign Office R. 5182/92. Sir Ronald Campbell Office, F. 0371/37630. Подаци из: Ривели Марко Аурелије, *Надбискуп геноцида*, Никшић 1999, 125.

у бунаре и провалије и озго на њих бацали бонбе, разбијали им главе гвозденим ђускијама; дјецу су бацали у ватру, у врелу воду, у кречане, растрзавали дјецу за ноге, разбијали им главе о зидове, пребијали им кичме о камење и кладе и још многа ужасна мучења извршавили, каква нормални људи не могу ни замислити. Тисуће и тисуће српских лепшина носила је Сава, и Драва у Дунав, као и притоке ових рјека. Била је лепшина са надписом: „Правац Београд, путује Краљу Петру“. У једном чамцу који је ухваћен на Сави код Београда, била је хрпа дјечијих глава са надписом: „Месо за Јованову пијацу у Београду“. Страховити је случај Милеве Божић из Табаце из које су на ножу извадили дијете из стомака. Па грозан случај нађених печених глава у Босни, нађених посуда српске крви, па случајеви присиљених Срба да пију врућу крв своје поклане браће. Силоване су многе небројене жене, дјевојке, дјевојчице, матере пред кћерима, а кћери пред матерама, а гомила жена, дјевојака и дјеце одвођени су у логоре за блуднице: чак су силовања вршена у православним олтарима. У котару Петрињском натеран је син да силује рођену матер. Покољ 3 000 Срба у Глинској православној цркви и убијање тисућа Срба у олтару у Кладушком све жељезним чекићем у главу; стоји без премца у повјести. За сва ова страховита и нечувена недјела постоје и детаљни и вјеродостојни записници. Ужас свих недјела запрепастио је и Њемце и Талијане. Они су фотографисали огроман број случајева ових ужасних покоља. Њемци говоре, да су Хрвати радили ово исто и за вријеме тридесет годишњег рата и да од тог доба постоји у Њемачкој изрека: Сачувај нас Боже од куте, глади и Хрвата. И сремски Њемци презиру пре Хрвате, ради тога и поступају више него човјечно са Србима. Талијани су фотографисали више од пет килограма српских очију, те једног Хрвата окићеног огрлицом нанизаних српских очију, као и једног који је дошао у Дубровник са два ђердана одрезаних српских језика. Страхоте логора у којима су поубијене тисуће Срба и пуштени да помру од глади и злостављања и зиме ужасна су. Њемци приповједају о једном логору у Лици у коме је било на тисуће Срба, а када су дошли тамо, нашли су га празног, натопљеног крвљу и крвавих крпа, рубља и одеће. Ту је, кажу изгубио главу и један српски владика. У логору у Јасеновцу и данас се вуку и пропадају на тисуће Срба, који су тамо по овој страшној зими смештени у подеране циганске бараке без довољно сламе и покривача. А то нит добијају за храну дневно по два кромпира. У повјести Европе није било оваквих случајева. Мора се ићи у Азију у доба „Темерлана“ или „Дингискана“ или у Африку у црначке државе или њихових крволочних владара, да се нађе на сличне случајеве. С овим је хрватско име осрамоћено за вјекове. Ништа нас више подпуно не може опрати. Ни последњем Циганину на Балкану нећемо више говорити о наводној тисућгодишњој хрватској култури, јер нити Цигани нам неће веровати, и мрзеће нас да виде. Зашто у свим овим безпримерним дивљачким злочинствима који су више него безбожни, суделовала је и наша католичка црква на два начина. Велики број свештеника, клерика, па фратара и организоване католичке младежи суделовало је у свему овоме активно. Догодила се страха да су католички свећеници, постали логорници и таборници усташки, па су као такви наређивали и одобравали та страшна мучења и

клања крштеног свијета. Чак је један католички свештеник лично заклао једног православног свјештеника. Овим то нису смјели учинити без дозволе својих бискупа, а ако су чинили, онда су морали изгубити службу и доћи пред суд. Будући да се то није догодило, значи да су бискупи дали своје дозволе.

Друго католичка црква употребила је све ово да покатоличи преживеле Србе. И док се земља још пушила од невинне крви мученика, док су јецаји раздирали груди преживелих несрећника, свећеници, фратри, часне сестре приносили су им усташки бодеж у једној руци, а у другој молитвеник и круницу. Сав је Сријем преплављен летцима, бискупа крупним словима Акшамовића, тискани у његовој тискарници у Ђакову у којима се позивају Срби да спасу животе и иметке прелажењем у католичку вјеру. Наша црква као да је хтјела показати да она убија душе, као усташка власт тјела.

А на католичку цркву пада још већа сумња зато што су у исто вријеме срушене многобројне цркве православне, друге обраћене у католичке, отети сви православни самостани, инвентари, развучена сва имовина, упропашћене велике повјесне драгоцености, па чак није остављена на миру ни патријаршијска црква у Ср. Карловцима. Сва ова насиља а на савести и на души нанела су још већу срамоту хрватском имену.

И ако се ми Хрвати нећемо никад моћи опрати од срамоте коју смо на се навукли овим злочинствима ипак можемо своју одговорност смањити пред свијетом и својом савешћу ако подигнемо свој глас против горе свега наведеног. Послије свију великих злочинаста у повјести човечанства долазиле су и велике казне. Шта ће бити од нас Хрвата ако се добије утисак да смо баш до краја у овим злочинствима учествовали.

У првом реду дужна је црква да дигне свој глас прије свега зато што је црква Крстова. А послије с тога, зато што је она моћна. У Њемачкој су великим католичким бискупима имали смјелости да дижу свој глас у корист прогоњених Жидова, а код нас још ни један бискуп није дигао свој глас за невинне Србе хришћане, који су страшније прогањани него Жидови у Њемачкој. И зато ће на главу католичке цркве пасти највећа одговорност за казну Божију и људску, која мора снаћи хрватски народ, ако се на вријеме не покаје за овај страшни неопростиви свој гријех.

Ово сам написао Вама да спасим своју душу од ових ужаса у XX веку, а Вама остављам да тражите и нађете пута за спасење своје душе ако је имате.

Земун, 8. II 1942. год.

Један од многих, који

је прво човек и хришћанин,

а онда и добар Хрват.

Др. Грисогоно, с.р.

Бр. 45

**Писмо словенацких католичких старјешина из Србије од 1. марта 1942,
у којем моле београдског надбискупа др Јосипа Ујчића да учини
све што је могуће против злочина над српским народом
у Независној Држави Хрватској⁹²**

ПРЕУЗВИШЕНИ!

Тешки догађаји, који се одигравају на југославенском земљишту и о којима мислимо, да би могли за дужу будућност судбински угрозити правилне одношаје међу југословенским католицизмом и православљем, силе нас да као Словенци и католичке старешине упутимо на Вашу Преузвишеност следеће писмо:

С болом у срцу пратимо месецима и месецима језива дела којима су изложена наша српска браћа у Н.Д.Х. Ми Словенци смо у току овог рата сами доживели трагедију какове нема примера у целој прошлости. Сваки дан пружа нам се прилика да се уживљавамо и задужујемо у болу и муку словенацких прогнаника. Али ако хоћемо да будемо праведни и истинољубиви, морамо признати да је судбина, коју су одмерили Србима њихова крвна браћа Хрвати, го-ра од свега што су претрпели Словенци на својим домовима.

У Словенији нису се убијали епископи и свештеници и њихова тела нису бацана у набујале реке, код нас се нису палиле и рушиле цркве и нису се убијали верници за време службе божије. Код нас нису клали становнике читавих села на ноћ, као што се стока коље, нису убијали очеве породицама на прагу домова на очиглед жене и деце и нису закопавани живи људи.

Нека српска статистика каже да је на такав или други начин било до сада убијених око 380.000 Срба. Тај је број, како се надамо, претеран. Но изван сваке је сумње да Срби данас преживљавају највеће прогонство у својој хисторији. Сваки посматрач мора да утврди, да се то, што су Срби претрпели задњих 10 месеци на територији Н.Д.Х. не може упоредити чак ни са насиљем и грозотом турских времена. У неком меморандуму којег су Муслимани из Бања Луке 12. новембра 1941. године упутили члановима загребачке владе, чак је речено, да су насиља која су извршена над Србима у Н.Д.Х. уопште „БЕЗ ПРИМЕРА У ИСТОРИЈИ МА КОЈЕГА НАРОДА.“ Тако пишу припадници ислама о католичком народу који баш ове године слави хиљадугодишњицу својих првих веза са светом столицом.

Зато нека се нико не чуди што је цео српски народ дубоко потресен због доживелих неправди. У масама опажа се убеђење да за те неправде носи пуну одговорност цео хрватски народ зато што трпи и без отпора гледа како се у ње-

⁹² Архив Србије, Комесаријат за избеглице и пресељенике 1941-1944., св 2. Акције римо-католичке цркве.

говој средини сатиру и уништавају Срби. Још је жалосније да се истовремено са мржњом против Хрвата шири у јавности и непријатељско расположење према католичкој цркви.

Иначе, мирни и трезни српски политичари држе се начела да ће Срби, чим се буде положај изменио, морати да врате Хрватима и католицима истом мером са којом се данас мери Србима у Хрватској. Када су на пример Хрвати сматрали за умесно и потребно, да као верска мањина у Босни и Херцеговини униште црквену организацију православне већине, онда нека се нико не чуди ако Срби првом приликом исто учине са католичком црквом. Начело једнаке мере захтева да се против католика употребе исте методе са којима се сада служе Хрвати против православља. Оцима језуитима у Босни и Херцеговини, како чујемо, већ су четници поручили да се спреме, јер да ће они први доживети судбину православних свештеника. Шта то значи, није потребно разлагати. Довољна је чињеница да су у Н.Д.Х. били сви православни владике и свештеници убијени, затворени, отерани у логоре, протерани, православни манастири и цркве срушене или затворене и сва црквена имовина преузета.

Ако се буду православци држали црквених, политичких начела, која су данас меродавна у Загребу, онда је већ сада лако схватљиво да на српској земљи а ту спада и Београд, неће ни један католички свештеник остати, ни једна католичка црква, нити један католички манастир. Једина је нада, да ће православни и поред у небо вапијућих неправди које подносе, ипак доказати више хришћанског духа него Хрвати те да ће нас зато у одсудном моменту поштедити. Ако не буде тако, требали би се католички свештеници и фрањевци у Србији већ сада припремити да се у моменту опасности спасу бегством преко границе.

Расположење, које данас захвата српску јавност, како видимо, пуно је експлозива и наговештава велику опасност у будућности. У нас Словенце, Хвала Богу, Срби још имају поверења и ми смо једини били више пута у стању да заузмемо свој став према јавном мишљењу Срба. У честом додиру са истакнутим Србима доказивали смо да су насиља која су извршена на православнима замисао постојећег политичког режима и дело једне странке, а не дело хрватског народа или чак католичке цркве. Скренули смо им пажњу на неустрашиве проповеди загребачког надбискупа Степинца, у којима је јавно осуђивао насиља извршена над православцима. Позивали смо се и на смело држање бањалучког бискупа Гарића.

С много труда и муке полако смо успевали: трезни Срби почели су полако увиђати да је држање сарајевског надбискупа Шарића и његове околине изузетак и да за њихов поступак не може бити одговорна католичка црква као таква. Још мање може бити одговорна католичка црква за злочине оних католичких свештеника, који су се прикључили усташком покрету или чак суделовали у крвничким одредима у Хрватској.

Сав тај посао постепеног смиривања у најновије време тешко угрожава ново, без сумње највеће насиље што га је до сада доживео српски народ. Вашој преузвишености је добро познато да православни у Хрватској прелазе данас у масама у католичку цркву.

На први поглед изгледа да је то по природи чисто верско и црквено питање, али ко познаје стварне прилике у Хрватској, мора се баш о противном уверити: тај зна, да данашње преобраћање православних у католичку веру у Н.Д.Х у својој суштини нема никакве везе са вером. Какве планове има Загреб са овим преобраћањем православних казао је управо савршеном искреношћу, један од најугицајнијих људи у Хрватској, министар др Будак. Он је у Госпићу званично изјавио: „ЈЕДАН ДЕО СРБА ЋЕМО ПОБИТИ, ДРУГИ РАСЕЛИТИ, А ОСТАЛЕ ЋЕМО ПРЕВЕСТИ У КАТОЛИЧКУ ВЕРУ И ТАКО ПРЕТОПИТИ У ХРВАТЕ“.

Према томе, коначни циљ данашње загребачке политике је уништење српског народа у Н.Д.Х. Том неморалном циљу има да послужи и покатоличавање. По замисли усташке владе преобраћење Срба у католицизам је средство које треба употребити упоредо са принудним иселавањем и упоредо са крвничким убијањем српског народа. Шта се догађа у Хрватској, не само да не произлази из било каквих верских побуда, већ шта више у суштини представља понижавајућу злоупотребу католичке цркве и судбоносно гажење њеног угледа и достојанства.

Са каквим се, на пример, разлозима може оправдати допис којег је загребачко министарство правде упутило дана 14. јула 1941. г. Ординаријатима Н.Д.Х. а у којем између осталог читамо: Замисао хрватске владе је, да „СЕ У КАТОЛИЧКУ ЦРКВУ НЕ ПРИМАЈУ ПРАВОСЛАВНИ ПОПОВИ, УЧИТЕЉИ, ЗАТИМ УОПШТЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈА И НАЈЗАД БОГАТИ СЛОЈ ТРГОВАЦА, ЗАНАТЛИЈА И СЕЉАКА“. Само „НИЖЕ И СИРОМАШНО ПРАВОСЛАВНО СТАНОВНИШТВО“ сме се примати у католичку цркву. Свакако нам значајно изгледа да је допис Министарства потписао католички или бивши католички свештеник А. П. Главаш.

У смислу предњих владиних директива са терором, који подсећа на верске прогоне у Мексику и Совјетској Русији, присиљавају се нижи православни државни службеници да у року од месец дана оставе веру својих отаца. Пред нама је допис хрватског Министарства правде Окружном суду у Земуну од 11. новембра 1941. године. У њему се позивају сви службеници да у року од месец дана „ПОДНЕСУ ОДПРЕМНИШТВУ СУДА ПОТВРДУ ЦКВЕНИХ ВЛАСТИ ДА СУ УПИСАНИ У КАТОЛИЧКУ, МУСЛИМАНСКУ ИЛИ ПРОТЕСТАНСКУ ВЈЕРОИСПОВИЈЕСТ И УПИСАНИ У МАТИЦУ ТИХ ВЈЕРОИСПОВИЈЕСТИ.“ Са каквим се верским побудама коме сада објаснити да се православни службеници у Н.Д.Х. присиљавају, на очиглед Београда, да пређу ако већ не у католичку, а оно бар у протестанску или турску веру.

Сваки непристран посматрач прилика у Хрватској мора признати, да се прелази православних у католичку веру врше у знаку најгорег политичког насиља, што га човек уопште може замислити. Између осталог за доказ нека послужи позив штампан у бискупској штампарији у Бакову, у којем се позивају православни да се „ЧИМ ПРЕ ПРИЈАВЕ У КАТОЛИЧКУ ЦРКВУ“ јер ће тобоже „КАО КАТОЛИЦИ МОЋИ ОСТАТИ У СВОЈОЈ ДОМОВИНИ“, те ће се „НЕСМЕТАНО“ посветити својим пословима и васпитању своје деце. Право-

славни се са страхом питају, шта ће се догодити са њиховим домовима, њиховим имањем и њиховом децом ако се не одазову овом позиву из Ђакова. Шта им се у том случају може десити, то довољно и јасно кажу претње министра Будака и трагична искуства српског народа у Н.Д.Х.

Хрватски епископат казао је своју реч дана 17. новембра 1941. г. у представци коју је упутио хрватској влади.

У њој хрватски бискупи наглашавају да се по учењу католичке цркве само такви прелази дозвољавају и вреде, које православни изврше без икаквога притиска, а то значи по својој потпуно слободној вољи и из унутарњег убеђења у истинитост католичке вере.

То начело и схватање могли су овдашњи православни кругови примити само са одобравањем. Једино што су желели у интересу српског народа било је да се од католичких бискупа проглашено начело и стварно спроведе у Хрватској. Заиста кад би хрватски епископат наредио својим свештеницима да се морају приликом примања православних тога начела строго досљедно и без бојазни придржавати, присилном прелазу српских маса у католичку веру био би одмах крај, а међу српском и католичком црквом у Хрватској би завладала пуна и уистину искрена сагласност.

У атмосфери несмиљених претњи, која су данас у Хрватској, дало би се данас на прсте једне руке побројати оне православце, који се пријављују за прелаз по слободној својој вољи и из унутарњих осведочења у истинитост католичког учења. Директива издата од хрватског епископата требала би, када би се стварно и проводила, значити према томе практичну забрану прелазу православних у католичку цркву.

У ствари, унаточ начелним изјавама и упутствима католичких бискупа, насилно преобраћање православних маса у католицизам, продужава се и даље у несметаном опсегу. Прелази о којима не може бити сумње да су по учењу католичке цркве у претежној величини неважећи, постали су тако многобројни да је хрватски епископат на својим седницама од 17. XI 1941. г. решио да оснује чак два одбора за питања прелажења православних у католичку цркву.

Оснивање тих одбора изазвало је у српским круговима огромно нерасположење. Да су хрватски бискупи, кажу српски Срби, били уистину решени да својим одлукама даду и практичну вредност и подршку, не би оснивали нарочите одборе за примање православних, те не би у својим резолуцијама од 17. новембра 1941. г. говорили, да су вољни у питањима прелажења православних на католичку веру „СУДЕЛОВАТИ“ са усташким Министарством правде, већ би били изабрали пригоднији поступак. Подређеним свештеницима би требали да једноставно забране примање у католичку цркву људи који немају веру без икаквог унутарњег убеђења, већ само из страха или користољубља. Против свештеника, који би упркос забрани у споразуму са усташама и даље обављали против законска и зато неважећа преобраћења православних у католицизам, требали би бискупи употребити најтеже и најмеродавније законске казне. Једино такви поступци би могли уверити Србе о доброј вољи и о потпуно несребичним намерама хрватског епископата.

Српски кругови признају да су хрватски бискупи у тачци 11 својих закључака дигли свој глас против прогона Срба у Н.Д.Х. Бискупи траже да се Србима не само зајамче већ и стварно даду сва држављанска права, у првом реду лична слобода и имовинска правда. Србима нека се изречу казне као и осталим држављанима, само на основу претходног судског поступка. Пре свега нека се најстрожије забрани свака „ЗАСЕБНА АКЦИЈА“ за рушење православних цркви и конфисковање њихове имовине.

Србима је овај глас протеста веома добро дошао, јер се из текста бискупске резолуције јасно види бесправно стање у којем живи српски народ у Хрватској. Опште противљење је морала изазвати у српским круговима констатација, са којом су хрватски бискупи сматрали за подесно да оправдају овај свој протест.

Србима, наиме, у Независној Држави Хрватској треба да се по мишљењу хрватског епископата осигура једна једнакоправност законом, лична слобода и право имовине ради тога, да се тако створи „МЕЂУ ПРАВОСЛАВНИМ СТАНОВНИШТВОМ ПСИХОЛОШКИ ОСНОВ ЗА ПРЕЛАЖЕЊЕ НА КАТОЛИЧКУ ВЕРУ“.

Покатоличавање, а то значи похрваћивање Срба, је по тим речима заједнички циљ епископата и усташке владе.

Спор између усташа и хрватских бискупа је настао по мишљењу православних, како се чини, само у погледу метода, тј. на који начин да се тај циљ постигне. По схватањима Срба, хришћанска дужност католичких бискупа требала би да буде, да се заузму за основна човечанска права православних суддржављана без посебних рачуна и намера, да протестују уопште против рушења православних цркава, а не само против „ЗАСЕБНИХ АКЦИЈА“ које та рушења врше, те да се стане на пут злочинствима почињеним против њихове хришћанске браће и то с тога, јер су то злочинства, а не за то, јер се средствима насиља отежава покатоличавање несрећних Срба.

Сада разумемо, наглашавају православци, зашто се није још до сада нашао у Н.Д.Х. ни један католички бискуп, који би био приправан устати у одбрану православних хришћана до скрајности, те ставити на коцку свој положај, па ако треба и своју личност. Такво апостолско јунаштво и хероизам били би не само потребни ради части католичке цркве, већ шта више обезбедило би за будућност углед католицизму на Балкану.

У општењу са најразличитијим представницима српског јавног мишљења, видели смо да је Србе разочарало не само поступак хрватског епископата, већ и досадашње пасивно држање Ватикана.

Насилно покатоличавање српских маса, убијање и мучење православних свештеника и владика, рушење њихових цркава и манастира, које се врши у Хрватској тобоже у интересу католицизма, задире без сумње и у интересе врховног вођства католичке цркве.

Срби су очекивали да ће света столица, као чуварица угледа католичке цркве, подићи свој глас пре или касније и јавно осудити кржаве прогоне који се врше у католичкој земљи у име католицизма над православним хришћанима.

И сада су у светској јавности још у доброј успомени свечани и гласни протести свете столице против прогоњења православне цркве и православних верника у Совјетској Русији. Срби се питају из којих разлога света столица сада ћути на страшну трагедију српске православне цркве.

Једина одлука свете столице за коју су Срби дознали и која се њих тиче, је одлука св. конгрегације за источну цркву, од 17. јула 1941. г. потписана од кардинала Еугена Тисерана. Одлука говори о прелазима православних у католичку вероиспосрест, те препоручује хрватским бискупима да не праве православнима сметње, ако се реше прелазу за источни обред у место латинског и да ће то користити правилном развиту католицизма у Хрватској где постоје толике наде у преобраћање неприсаједињених.

Последњи став у тексту одлуке конгрегације морао је испунити Србе дубоким неповерењем и учврстити их у убеђењу да у својој несрећи не могу рачунати ни на помоћ хрватског епископата, као ни на заштиту свете столице.

И тако се догодило да је Св. Архијерејски сабор Српске православне цркве у меморандуму упућеном војном заповеднику Србије, од 15. јануара 1942. г., замолио помоћ и заштиту национално-социјалистичке владе у Берлину. Православни се обраћају на национал-социјалисте с молбом, да они посредују у Загребу и исходе слободу вероисповедања и богослужења Србима у Н.Д.Х.

Догађаји наведени у писму Ваше Преузвишености испуњују нас забрињутошћу, због будућих односа између православља и католицизма у нашој домовини.

Свесни смо тога да је прошло много драгоценог времена и пропуштено много прилика, које је требало искористити, да се онемогуће или пак ублаже штетне последице братоубилачке верске борбе између Хрвата и Срба. Свакоме је јасно, да ће те последице имати да сноси цело наше покољење.

Поред тога ми још нисмо изгубили наду. Знамо да је света столица послала у Загреб свога делегата који проучава прилике у Н.Д.Х. Још увек верујемо да ће света столица, чим буде исцрпно и темељито обавештена о ситуацији, проговорити о српској трагедији и тиме спасити углед југословенском католицизму.

Брига за католичку цркву, којој смо од срца одани, даје нам слободу, да изразимо о томе веома важном питању своје озбиљно и дубоко промишљено мишљење. Уколико познајемо прилике у својој властитој домовини, сматрамо да је потребно следеће:

1) Света столица требала би првом згодном приликом јавно осудити и жигосати крваво прогањање народа и српске православне цркве у Н.Д.Х.

2) За време док траје у Хрватској страховлада, требала би света столица забранити у Н.Д.Х. сваки прелаз из православне у католичку цркву.

3) Ако појединци православне вере и унаточ начелне забране хоће да приђу католичкој цркви, нека се прелаз обави само на основу посебне дозволе свете столице, која треба да реши сваки поједини случај засебно.

4) Света столица требала би саветовати хрватским бискупима да у јавној одбрани православних хришћана и њихових свештеника наступају са одлучношћу и са апостолском куражи, која не преза ни пред каквим жртвама.

Са искреном молбом, да Ваша Преузвишеност благоизволи поднети ово наше писмо светој столици, остајемо Вам дубоко одани:

Београд, 1. III. 1942. г.

Словеначке католичке старешине
које живе у Србији.

Преузвишеном господину
Др. Јосипу Ујчићу, београдском надбискупу.

Бр. 46

**Објашњење Усташке надзорне службе од 18. новембра 1942.
Повјереништву код вишег заповједништва италијанских
оружаних снага „Словенија – Далмација“ у вези с пуштањем
Срба из концентрационих логора Госпић и Јасеновац⁹³**

НЕЗАВИСНА ДРЖАВА ХРВАТСКА
УСТАШКА НАДЗОРНА СЛУЖБА
УРЕД I.

Број 80683-III-1-1942.

Загреб, 18. XI 1942.

Предмет: Пуштање православаца из сабирног логора. –

На број: 10389/42. од 5. X 1942.

**ОБЋЕ УПРАВНО ПОВЈЕРЕНИШТВО КОД ВИШЕГ ЗАПОВЈЕДНИШТВА
ТАЛИЈАНСКИХ ОРУЖАНИХ СНАГА „СЛОВЕНИЈА – ДАЛМАЦИЈА“**

С У Ш А К

Савезно са приедлогом Суперслоде, којим тражи пуштање православаца, одведених у сабирне логоре у Хрватској, приобћује се наслову слиедеће:

1.) Особе, које су своједобно из Грачаца, Граба, Вучипоља, Кијана и Шти-каде, као непоћудне и погибелне по јавни ред и сигурност упућене у поједине сабирне логоре, упућене су већим дјелом у сабирни логор у Госпићу, па их се услед своједобних догађаја у Госпићу може сматрати несталим.

У колико су поједине особе упућене у сабирни логор у Јасеновцу, те су пак упућене на рад у Њемачку.

⁹³ Архив ОС, а. НДХ, У. 229, рег. бр. 35/5-1.

* Милетић, III, 236.

2.) Одведени православци, уколико су на животу, дошли су у сабирним логорима у везу с бољшевичким заточеницима, који су их већину предобили за своју ствар. Пуштање таквих заточеника појачало би у већини случајева партизанске борбене јединице, које су на подручју обалног појаса прилично бројне и јаке.

Мора се истаћи, да особе, које су упућиване у сабирне логоре, нису упућиване само ради разлике вјере или народности, него зато што са својим поступцима и дјелима показују, да су против бољитка Независне Државе Хрватске као и њене обстојности, па тако пуштање одведени особа са обалног појаса, не би користило смирењу у обалном појасу, него би шта више погоршало и онако доста тешко тамошње стање.

ЗА ДОМ СПРЕМНИ!

М. П.

УПРАВИТЕЉ:
(Павер)

Бр. 47

Захтјев Усташке надзорне службе од 7. јануара 1943. Повјереништву Усташке надзорне службе Сарајево да се доставе подаци за четири службеника „Шипада“ који су августа 1941. упућени у логор Госпић⁹⁴

**НЕЗАВИСНА ДРЖАВА ХРВАТСКА
УСТАШКА НАДЗОРНА СЛУЖБА**

Уред I.

Број 78301-Па-2/42.

Загреб, 7. сиечња 1943.

Предмет: Инг. Велимир Кос и др.,
податци.

ПОВЈЕРЕНИШТВО УСТАШКЕ НАДЗОРНЕ СЛУЖБЕ

С А Р А Ј Е В О

Овом су Уреду потребни ниже наведени конкретни податци за сваког посебно од слиједећих намјештеника Шипада, из Сарајева, који су 10. VIII 1941. по наслову ухићени и препраћени у заточенички логор у Госпићу.

То су: Инг. Велимир Кос, в.р. главног равнатеља Милан Жица, прокуриста и надстојник продајног одјела, Константин Костић, надстојник књиговодства,

⁹⁴ Архив ОС, к. 172, рег. бр. 10/7-4.

* Милетић, III, 257.

Милош Антонић, тајник, Вукан (не Владимир) Спајић, чин. набавног одјела, Душан Лакић, чин. набавног одјела

а податци су ови:

1) да ли су одведени поменути чиновници радили против пробитака части Хрватског народа,

2) да ли су или нису били завичајни на подручју Независне Државе Хрватске.

3) да ли су били чланови протухрватских друштава и установа,

4) да ли су они, као и чланови њихових обитељи, показивали лојално држање према Независној Држави Хрватској и

5) по могућности због којег су разлога одведени.

Доставите стога за сваког посебно горње податке.

ЗА ДОМ СПРЕМНИ!

М. П.

УПРАВИТЕЉ:
(Павер)

Бр. 48

Објашњење Главног равнатељства за јавни ред и сигурност од 18. маја 1943. Повјереништву код вишег заповједништва италијанских оружаних снага „Словенија – Далмација“ да нема података за тражена лица у логору Госпић, а да се из логора Јасеновац не могу пустити због „непоћудности“ за НДХ⁹⁵

**НЕЗАВИСНА ДРЖАВА ХРВАТСКА
МИНИСТАРСТВО УНУТАРЊИХ ПОСЛОВА
ГЛАВНО РАВНАТЕЉСТВО ЗА ЈАВНИ РЕД И СИГУРНОСТ**

Број: 51615-II/A-5/8-43.

Загреб, 18. свибња, 1943.

Предмет: Податци о особама у логорима. –

ОБЋЕ УПРАВНО ПОВЈЕРЕНИЧТВО

Код вишег заповједништва талијанских оружаних снага
„СЛОВЕНИЈА – ДАЛМАЦИЈА“

С У Ш А К

Допис наслова од 12. ожујка о.г. под број: пов. 2428/43. примљен је код овог Главног равнатељства на знање.

⁹⁵ Архив ОС, а. НДХ, к. 231, рег. бр. 26/9-1.

* Милетић, III, 273.

Овом Главном равнатељству је такођер овом приликом изтаћи, да особе, које су упућиване и одпремане у првим данима у сабирне логоре, а које се сада особе налазе или су се налазиле у логорима, без обзира на вјеру и народност, биле су и јесу такве које својим дјелима и радом против пробитака хрватског народа и Независне Државе Хрватске. Те су особе у првим данима револуционарног живота нашег народа биле елиминиране из јавног живота и упућиване у привремене и покретне логоре; нарочито у Госпић, одакле су услед познатих догађаја и нестале или им се приметно сваки траг. Према томе, нису ни одговори на питања о таквим особама, сматра се, могли бити одређенији. О њиховој судбини није се могло преко подручних области у касније вриеме ништа стварнога и одређенијег сазнати ни установити тим више, кад се има на уму, да је и организацију државне власти, у тим диеловима државе, услед сигурностних прилика било немогуће или тешко провести. Друге особе, које су биле смјештене и заточене у већ сталне и под уређенијом управом логоре, без двојбе, у колико су још на животу, нису могле бити пуштене на слободу, јер би се пуштањем таквих непоћудних особа појачали само редови противника и непријатеља државе, особито на подручју обалног појаса, гдје су они били нарочито бројни и јаки.

С молбом на знање. —

ЗА ДОМ СПРЕМНИ!

М. П.

ПО НАЛОГУ ГЛАВНОГ РАВНАТЕЉА
НАДСТОЈНИК ОДСЈЕКА:
(Др. Мајић)⁹⁶

⁹⁶ Јосип.

II

ИЗЈАВЕ И СВЈЕДОЧЕЊА О ХАПШЕЊИМА, ЗЛОСТАВЉАЊИМА И МАСОВНИМ УБИСТВИМА

Лика и Горски котар

Бр. 49

Изјава Драге Стилиновића и Мате Антоновића о успостављању усташке власти у Госпићу, првим хапшењима, казнионици Окружног суда, злостављању и убијању Срба у априлу и мају 1941. године⁹⁷

З а п и с н и к

Окружне комисије за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача Лика, 27. април 1945.

Ја Стилиновић Драго био сам 1941. опћински намјештеник као писар опћине Госпић.

Дана 10. априла 1941. г. налазио сам се у служби у опћини као дежурни и око пет сати послје подне, дошли су у просторије опћине с лијева први кат гдје сам се ја налазио и тадањи биљежник Иве Стилиновић; Јосип Самарџија, Ловре Дујић млађи и Звонко Јањић, те су од нас двојице одмах затражили кључе од канцеларије и нас одмах одстранили из уреда напоље са напоменом, да ће ту радити усташки стожер, те су у тим просторијама остали око 25 дана.

Тога дана односно наредних дана преузео је управу обћине начелник Жељко Бедековић са опћ. одборницима Јосипом Пећином, Јожом Кришковићем, Ником Колачевићем, Дујић Ловром старији и Иваном Банићем. Средином травња именован је за Вел. жупана Јурица Фрковић, а његов замјеник Илић Станко. Особни тајник био је вел. жупан Јосип Росандић (зван Попо).

Помоћно особље у жупанији била су следећа лица: Иван Штимац водитељ тајног уруцбеног записника, Анте Бркљачић из Каниже као писар.

Војну власт преузео је Антун Пихлер, бивши аустријски сатник, који тада добио одмах чин подпуковника, а његов замјеник је био сатник Стипе Миљинковић. Управу котарске области преузео је тада Ђиковић, као пристав, који је касније премјештен у Сарајево и добио IV. групу.

Од овога је преузео дужност по имену Анте Драшчић, а био је по прилици 6 мјесеци и послје је премјештен у Златар.

⁹⁷ АХ, Zh-41919-41934.

... Ја сам се налазио у служби као казнионички стражар код судб. стола у Госпићу и тако ме је 10. травња 1941. затекао на том положају, те сам видио, да је већ 11. априла 1941. одпочело масовно хапшење Срба.

Група усташа и то Марко Фрковић, Лулић Ићо и њих више чијих се имена данас не сјећам. Та група усташа избацила је одмах из казнионе дотадашњег управника Николу Рукавину и на мјесто њега поставили су усташу Милана Старачека, као њиховог повјерљивог човјека. Када је прва група Срба ухапшена, тј. Никола Дукић и другови, чување истих у казниони преузели су усташе и то Марас Марко Цигин из Брушана, Ивица Томљеновић, који је погинуо у Бихаћу 1942. Томо Шарић казн. стражар, Никола Шпелић из Дебелог Брда. Ови су усташе похапшене Србе у затвору злостављали...

... Ови усташе као и многи други говорили су, да ће сви похапшени Срби ићи на рад у Њемачку, пак сам једном приликом питао шофера усташу Милу Стилиновића и многе остале куда их возе, када се са камионом врате, након три до четри сата натраг, повјерио ми је Мила Стилиновић, да их возе у Јањче и тамо их стрелају и кољу и бацају у јаму. Колико ми је познато на Јањче је одвезено 4 до 5 камиона...

... Одмах по доласку у затвор ухапшеници су били позвани, да све ствари, као новац, сатове и прстење морају предати усташама, те су тај плијен усташе међусобно подијелили, а боља одјела су прије убијања над јамом са жртава свлачили и такођер међусобно дијелили јер су се знали послје убијања повратити пијани и како је који више нашао новаца и више опљачкао осталих предмета.

Стилиновић Драго, в.р.
Антоновић Мато, в.р.

Бр. 50

Изјава Милана Богдановића, вјероучитеља гимназије у Госпићу, о злочинима усташа над Србима Лике током 1941. године⁹⁸

Родом сам из села Врепча, општина Медак, срез Госпић, Служио сам као вјероучитељ гимназије у Госпићу где ме је затекао и момент прогласа државе Хрватске 10. априла 1941. године.

Срез Госпић бројио је око 35 000 становника, од тога 17 000 Срба, дакле 50%. Само место Госпић има 700-800 Срба. Истога дана по прогласу Независне Државе Хрватске почело је хапшење Срба од стране организованих хрватских омладинаца, који су вероватно још од пре били организовани у хрватски ослободилачки покрет „Усташа“. Тако су похапшени следећи грађани: Богдан Станић, трговац, Петар Станић, кафеџија и његов син Димитрије, ученик учитељске школе, Илија Опачић, директор учитељске школе, његов син Александар,

⁹⁸ АЈ, фасц. 910.

студент, Јанко Обрадовић, столар и његов син Милан, столар, (отац 7 деце), Никола Мићић и Светозар Радишић, велетрговац, Никола Дукић, велетрговац и председник православне црквене општине, и његов син Стеван, ученик гимназије, Никола Пејновић, трговац, Никола Станић, пензионер, Милош Пјевац, трговац, Ђуро Гледић, трговац, Миле Басарић, трговац, Никола Војводић, трговац, Ђуро Басарић, кафеџија, Никола Жегарац, пекар, Раде Наранчић, школски надзорник у пензији, Милан Чубрило, општински бележник у пензији, и његова жена, учитељица, Мара Теслић, домаћица, Марко Почуча, учитељ, Михајло Поткоњак, професор, Павле Кекић, ученик гимназије, Ђуро Рајчевић, ученик, Јован Пањковић, ученик учитељске школе, Гутеша Тошо, учитељ у пензији и његова жена Марија, Божо Плећаш, пензионер, Илија Плећаш, пензионер, Милан Новаковић, кафеџија, Милан Максимовић, књижар, Миливоје Зеџ, чиновник у срезу, и његов син Светозар, ученик учитељске школе, Плећаш Љубица, домаћица, Васо Плећаш, кафеџија, Јово Станић, чиновник окружног суда, Милан Цвијановић, писар окружног суда, Марко Саватовић, писар среског суда, Душан Кекић, узнички стражар, Никола Кекић, службеник, Богдан Станић, пекар, Ђуро Војновић, трговац, Дане Бањанин, опанчар, Душан Жегарац, трговац, Симо Станић, пензионер, Милан Станић, пензионер Исо Цигановић, капетан у пензији, Бранко Басарић, студент, Богдан Брујић, адвокат, Коста Рабатић, типограф, Јово Обрадовић, трговац, Бранко Обрадовић, узнички стражар, Милош Плећаш, пензионер, Милета Чанак, кафеџија, Никола Обрадовић, поседник, Стеван Чудић, пензионер, Н. Димић, пензионер, Мане Суђуковић, пензионер, Стево Плећаш, жељезничар, Јањо Димић, пензионер, Милан Теслић, жељезничар, Сава Узелац, узнички стражар, Ђуро Лемајић, кафеџија, Стојан Обрадовић, сељак, и његов син Обрад, Милан Љуштина, берберин, и његов син Никола, ученик средње техничке школе (у Београду), Ђуро Почуча, сељак, Мирко Драшковић, геометар, Димитрије Бјеговић, кафеџија, Ђуро Рабатић, наредник, Марко Рајчевић.

Осим побројаних 75 грађана места Госпић, затворено је и 10-20 сељака из општине Госпић, но имена им не знам. У судски затвор у Госпићу довођени су Срби из читавог среза. Тако знам за ова лица из среза Госпић: Љубомир Купрешанин, поседник из Метка, Дамјан Љубојевић, трговац из Метка, Владе Караичић, трговац из Врепча, Вујица Чубрило, сељак из Радуча, Јово Сунајко, председник општине Медак, Урош Рајчевић, свештеник из Могорића, Милојко Дошен, свештеник из Почитеља, Матеја Стијачић, свештеник из Смиљана, Димитрије Јерковић, свештеник из Широке Куле, Јанко Покрајац, учитељ из Радуча, Поткоњак Јово, учитељ из Читлука,⁹⁹ 19 сељака из села Врепча.

По исказу неких који су се спасили из истог затвора, сва ова лица доспевши у затвор била су мучена батинањем пар дана, неко више неко мање, а после су постепено ишчезавали и то ноћу.

Познато је да су товарени у камионе и од тог момента губи им се траг. Тражени су многи од стране породице на све стране, али резултат је био нега-

⁹⁹ Лички Читлук.

тиван. По причању, сви су одведени до неких провалија у Велебиту или Капели или су чак одведени у поноре реке Лике и ту претходно убијени и бачени у те провалије.

Лица која су били официри или војници, а нашли су се у затвору, те су преузели Талијани у ропство и тиме су спасени од сигурне смрти.

Талијани су окупирали крај 15. априла 1941. године и док су били као окупатори, прилике су биле сношљиве, али кад се постави граница између Хрватске и Италије, тада је настао неописиви терор од стране усташа. То је било око 20. маја 1941. год. Тада настају убијања без одвођења у затвор. Тако је у селу Дивоселу, општина Госпић, дана 30. маја 1941. погинуо сељак Никола Рибар. Убијен је у својем селу Метку Љубомир Петковић, студент теологије, убио га је из пушке с леђа Иван Павичић, ученик гимназије из Госпића. Мртвоме Петковићу исјекли су крст на челу и унаказили тело, а свештенику Милутину Вардинису дозволили да га сахрани. Тих дана зверски је мучен и најзад убијен трговац из Радуча Јован Дејаковић, те сахрањен на мјесту убиства поред државног пута у Метку. Ноћу између 30. и 31. маја 1941. довежено је у Медак 27 људи из Грачаца, међу којима је био свештеник Милош Мандић и др. Торбица, лекар. Те ноћи су сви убијени у боровој шуми између Метка и Вребца и бачени у јаме које су по усташком наређењу ископали цигани. Тих дана крајем маја (не сећам се тачно датума) убијен је свештеник у Радучу Грозданић заједно са братом, бившим официром, који је после прогласа државе Хрватске био дошао код брата. Изведени су ноћу из куће и недалеко убијени а три су дана остали несахрањени. Ноћу 7. на 8. јуна убијена је у Госпићу Драгица Плећаш, кафеџинка и опљачкана. 16. јуна обесио се у затвору у Госпићу свештеник Петар Мајсторовић јер није могао више слушати јаук затворених Срба, који су били мучени читаве ноћи. Такође је његов син Милојко идућег дана завршио у затвору наводно пресекавши вене, но вероватно издахнувши под ударцима усташа. Ова наведена дела вршили су омладинци а то су: ученици гимназије, ученици учитељске школе, свршени ученици учитељске школе, пропали ученици без занимања, трговачки помоћници, шегрти итд.

Сељака је било врло мало, а то што је било били су криминални типови, на пример: у српску општину Медак постављен је сељак из друге општине за председника, разуме се Хрват-усташа, а тај сељак, по имену Дуковац, осуђен је због убиства рођеног брата. Услед терора многи су грађани и сељаци подносили молбе за прелаз у католичку веру. Мали број су примили, многи су поред тога били одведени или су морали избећи. Број примљених у католичку веру не би могао навести али знам да је мали, у Госпићу свега 5 породица.

Остатак Срба из Госпића избегли су већином у Србију, мањи број у Италију. Приватна имовина, као и црквена, конфискована је у корист Независне Државе Хрватске.

Нисам могао запазити да се који грађанин Хрват заузео за Србе. Ја сам лично тражио заштите код познаника Хрвата но узалуд. У посљедњем моменту спасао је мене лично талијански официр који ми је омогућио бекство 18. јуна 1941. године.

Наведене чињенице догодиле су се за време мога боравка тамо, а сазнао сам их по исказу поузданих очевидаца. Доцније сам сазнао да у самом Госпићу од Срба није остао нико осим нешто мало око 5 породица који су прешли на католичку веру, све је избегло у Србију а мали број у Италију.

Велика околина Госпића очишћена је од Срба једноставним убијањем. Тако је село Липе страдало 14. јула 1941. Удаљенија српска села остала су донекле поштеђена. Но када је 9. аугуста наступила поновна Италијанска окупација, настало је сношљивије стање, тако се то даде наине закључити по писмима и вестима које ми избеглице можемо добити од својих.

Књажевац, 10. II 1942.

Милан Богдановић, проф.
катихета

Бр. 51

Изјава Ђуре Тркуље о успостављању усташке власти у Госпићу у априлу 1941. године и о хапшењима и убиствима многобројних Срба¹⁰⁰

Дана 10. априла 1941. године после подне око 4 сата сазнали смо ми у Госпићу да је генерал Кватерник у Загребу прогласио Независну Државу Хрватску. Код нас се то вече ништа нарочито није опајало ни догађало. Код мене је лично око 6 сати после подне свратио аутомобилом др Феликс Хас, један од власника фабрике у Дутој Реси, чији сам ја био заступник и информирао се дали је стварно истина да је проглашена Независна Држава Хрватска. Када сам му казао да је тачно, он је продужио својим аутом са женом и кћерком у Сплит.

Другог дана су све радње биле затворене. Код мене је дошао од пријатеља Дане Бањанин, брат министра Јове Бањанина, и разговарали смо о новоствореној ситуацији. Из моје куће смо видели око 10 сати неколико жандармеријских патрола које су се у паровима разишле по Госпићу. Из куће сам видио један пар где је отишао у кућу Николе Дукића, велетрговца, а други у кућу велетрговца Михића и Радишића. За час су били изведени Михић, Дукић и Радишић и по споменутим жандарима одведени у хапс. Непосредно пред мојом кућом је на улици одмах ухапшен трговац Богдан Стакић.¹⁰¹ Пријатељ Бањанин је на то пошао од мене својој кући јер је сматрао да ћемо бити сви похапшени, али је и он пред мојом кућом био ухапшен и у затвор одведен.

Тај дан су још од Госпићана Срба ухапшени: Плећаш Бошко, пензионер, Плећаш Илија, пензионер, Плећаш Васо, гостионичар, Жегарац Никола, пекар, Наранчић Раде, пензионер, Стакић¹⁰² Петар, гостионичар, и његов син Стакић

¹⁰⁰ АЈ, фасц. 910.

¹⁰¹ Станић.

¹⁰² Станић.

Дмитар, ученик III течаја преперандије, Обрадовић Никола, трговац, Цигановић Исо, официр, Обрадовић Јанко, столар, Алексић Љубиша, трговац и Чанак Милета, гостионичар.

После подне истога дана видео сам из свога стана где су допратили Мишкулина Петра, трговца из Кланца, пратио га је са једним жандаром Аџија Јосо, усташа. Овај Мишкулин је синовац бившег министра Мишкулина, а као Хрват је био националан и сарађивао са националним елементима, нарочито се истицао за време режима пок. Краља Александра.

То вече су допраћени још неки људи из околних села у казнионицу у Госпићу. Пратили су их већином усташе. Тако је допраћен из села Смиљана Стијачић Матеја, прота, и из Куле свештеник Јерковић Митар са још два сељака из Куле, Маном и Будом Чанак. Свештеника Јерковића су усташе успут тако изударали кундацима по леђима и по глави да је морао најприје бити упућен у болницу да га превију па су онако пребијена и у завојима стрпали у хапс.

Други дан је почело дотеривање Срба и из осталих крајева Лике у Госпић. Ја сам био на слободи и сматрао сам за дужност да порадим на ослобођењу ових невиних људи или бар да им олакшам њихов тежак положај. Ангажовао сам неколико виђених Хрвата за које сам знао да су истакнуте франковачке вође, и тражио од њих да раде за ове наше људе. Од ангажованих франковаца главни су били: Колачевић Нико, трговац и Колачевић Иво, књижничар, и казали су ми да ће ови људи сви бити пуштени на слободу чим прође кроз Госпић њемачка војска која међутим није у Госпић ни долазила. Но трећи ангажовани, трговац Павелић Милан, био је искренији и признао да су му казали у усташком стану ове речи: Немој се ти замарати за Србе, јер ако се будеш за њих залагао проћи ћеш и ти исто као што ће проћи и они.

Ситуација је из дана у дан постајала мучнија и за Србе све тежа и тежа. Мене више нико од Хрвата није хтео на улици ни погледати, иако сам са њима свима био врло добар, а сматрао сам да имам међу њима и добрих пријатеља.

Дана 14. априла 1941. године и сам сам доспио у хапс. Ухапсио ме је Фрковић Марко, брат новопостављеног великог жупана Фрковић Јурице и брат великоминистра шума Фрковић Ивице. Ухапшен сам био на улици, са наређењем једном усташи „води га“. У казнионици су ме стрпали у ћелију са затвореним мачековцима, народним заступником Иваном Мурковићем и тајником ХСС организације за срез Госпић, Иваном Стилиновићем, званим Чавлином, и једним сељаком из Новог, Францетићем. У истој ћелији био је са њима затворен и син последњег подбана Ивковића. Од Ивковића сам сазнао да је у хапсу и његова мати и да се налази у казнионичкој болници. Они су били на пропутавању на Хвар где наводно имају своју вилу. Међутим и Ивковић и његова мати, сигурно на неку велику интервенцију (др Будака), били су одмах други дан из хапса пуштени.

Једно вече тих дана дошао је у инспекцију активни усташа који је дошао с Поглавником из Италије, по имену Марић Дане, син биљежника Марића Фране, звани „Франђић“. У пратњи усташе Стилиновића Миле ушао је у ћелију у којој сам ја био, а само зато да погледа Хрвате. Правио се важан, питао је како

им је, и кад није добио никаквог одговора сам је одговарао: „Будите само добри па ће вам бити већ боље, све ће ово проћи. Други дан су допремљени из сусједних села Хрвати сељаци, мачековци Дошен са Новосела и Бркљачић Анте, син народног заступника Карла Бркљачића.

Ја сам био пуштан свако јутро на шетњу са Србима пошто се је и на то јако пазило да Хрвати и Срби ни у хапсу не долазе у контакт. У то време је Срба, већином Госпићана, било море у хапсу. Осим напред споменутих сећам се добро да су били још Перица Марић, резервни капетан и бивши добровољац, Чубрило Милан, пензионисани општински бележник, Љубиша Шакић, гостионичар, Никола Војводић, трговац, Милош Пјевач, трговац, Никола Пејновић, трговац, др Богдан Брујић, адвокат, Илија Опачић, директор препарандије и његов син Александар.

Директор препарандије Опачић је као трпљански зет дао свога сина Александра да студира високу комерцијалну школу у Трсту, а овај је, да би могао да похађа ту школу, морао претходно бити уписан као фашиста у Италијанску фашистичку омладину. Његова дужност као фашисте била је да се сместа стави на расположење италијанској војсци када је дошла и окупирала наше крајеве. Он је то и учинио. Усташки стан на челу са великим жупаном Јурицом Фрковићем копали су и рукама и ногама да овога младића оцрне код италијанских окупаторских војних власти и денунцирали га углавном да он није фашиста, него да је он отворен комунист. Након неколико дана убеђивања Италијани су попустили и овога младића разрешили дужности тумача, коју дужност је он код њихове команде дотле вршио.

У међувремену док је овај младић још био на дужности код талијанских војних власти, његов отац Илија је позвао једно вече команданта талијанске војне окупаторске власти, некаквог пуковника, коме ја не знам име, и изјавио му лојалност свију Срба у читавом нашем крају и растумачио му да се ту не ради о никаквом комунизму него да се ради о простом прогањању и уништавању српског елемента, а да су Срби вољни да приме лојално окупацију и да буду према окупатору мирни и лојални. Када су Хрвати, односно усташки стан за ово сазнали, они су сместа ухапсили Опачића Илију, директора препарандије, а после један или два дана и његовог сина Александра који је био међутим отпуштен из италијанске службе.

У хапсу је нарочито био мучен и злостављан Илија Опачић, а све ради тога што су усташе знале да је он са овом изјавом Талијанима хтео да спаси себе и да обустави прогањања и убијања која су у то време већ била настала.

Мене су неколико дана после тога преместили из хрватске ћелије у ћелију Срба Госпићана. То вече смо опазили први пута да је почело те ноћи злостављање и батинање људи. Ако се не вaram, било је баш на велики четвртак у ноћи. Сећам се добро из ћелије у којој сам ја био затворен извели су око девет сати увече некаквог железничког радника по имену Шербецију и одмах су га на ходнику лупали и тукли, силећи да им призна да је издао оружје четницима у Грачацу. Овога човјека видео сам други дан потпуно пребијеног и измрцвареног. Ту ноћ су били изударани и пребијени и жандари Бошко Дабић

и Шушњар. Други дан на шетњи ми је жандар Шушњар показао руком на чувара Шарића Тому и казао да га је страшно мучио.

На велики петак после подне око 4 сата дошли су усташе, већином го-спићки, предводио их је већ раније поменути Фрковић Марко. Били су пијани и још из авлије су загаламили да се људи склањају с прозора. Утрчали су у зграду и чуо сам врло добро пар ћелија од наше, како Марко Фрковић виче проти Матији Стијачићу: „А ди ти је Краљ Петар, прото? Отишао је у п... материну, као и ти што ћеш отићи за њим.“ То слепоподне био је тај прото Стијачић страховито изударан од усташа. Надаље су тукли и Плећаша Божу, пензионера. Од Хрвата су водали по ходницима и са револверима у руци плашили народног заступника Мурковића и тајника ХСС организације Стилиновића Чавлину, али њих нису тукли.

Осим поменутог Фрковића Марка по гласу сам познао од усташа још Ивицу Милетића, званог „Бађанина“ и Ивана Томљеновића, сина Матеше Стојкина са Новосела. Тај Иван Томљеновић са Новосела је био суђен непосредно пред рат за убиство 5 година робије, и одлежао је свега неколико месеци а кад је проглашена Независна Држава Хрватска, био је одмах пуштен на слободу и био је један од главних извршних усташких органа.

Од тога дана даље свако вече су били људи малтретирани, тучени и пребијани. Нарочито је био страховито малтретиран поменути прота Стијачић, јер су њега сматрали за организатора убиства пок. народног заступника Карла Брклјачића. Неколико пута су такођер добро премлатили и Милу Стоисављевић из Грачаца, не водећи при том рачуна да је овај био до краја самосталац и да је био за апсолутну слогу и сарадњу са Хрватима.

Један дан после подне дошао је усташа брицо Шимунец Мирослав у пратњи сина трговца Луке Адије, студента Јосе (Јоке) Адије. Успут су свратили у ћелију попа Јерковића и тамо су му чупали браду наслађујући се.

У другој ћелији су тукли Божу Плећаша, пензионера. Осим поменутих Срба и мачековаца било је у хапсу и неколико Хрвата већином студената, који су били ухапшени као комунисти. Од њих познам свега тројицу и то: Рукавину Јерка, Томичића Винка и Прпића Вјекослава. Они су у то време били третирани најпристојније. Једно вече су се дерали и певали неке песме, баш кад је поменути усташа Томљеновић саслушавао мачековца Дошена на ходнику.

Кад их је, отворивши њихову ћелију упитао ко то пева, они су сви ћутали и нису му ништа одговорили. Он их је онда сврстао у ходник, па им командовао неколико пута „лези, устани“, и после тога их опет питао да му кажу ко је певао, претећи им да ће их одвести у подрум па да ће му тамо све признати. Они су на то одговорили: „ПА НИСМО МИ СРБИ ЧЕТНИЦИ, МИ СМО ХРВАТИ КАО И ВИ, ПА АКО СМО ПЕВАЛИ, ПЕВАЛИ СМО СВИ И СВИ СМО КРИВИ“. Он их је на то пустио, и није их више гњавио.

Напред поменути смиљански прота Матеја Стијачић је скоро свако вече одвођен на некаква саслушања и пред јутро враћан у своју ћелију сав испребијан. Једно јутро сам га видео у ходнику како га стражари пишају, такав је изгледао да сам га ја једва познао, а иначе сам га знао одлично.

Између осталих који су били добро бијени у хапсу у Госпићу, сећам се и жандармеријског поручника Дракулића, али он је био млад човек, па је много издржао. Једнога дана су Талијани дошли у казниону и купили све официре, жандаре и војнике, везали их и отпустили у талијанско ропство. На тај начин група од једно 20 до 25 људи била је спасена.

Наши трговци су сви у хапсу добили одлуке усташког стана о постављању комесара у њихове радње. За комесаре су били постављени већином трговачки помоћници. Сећам се тако да је у радњу Николе Дукића био постављен Иван Аџија, а у радњу Михића и Радишића неки Дуковац из села Рибник,¹⁰³ у радњу код Рашете и Вујновића је постављен трговац пропаги Анте Старчевић, у радњу Николе Пејновића неки Мате Лекчевић итд.

Једнога дана баш, пре него што ћу бити пуштен из усташког затвора, дошла ми је жена и рекла, да је добила одлуку из општине да у року од 6 сати уплати 18 000 динара дужног пореза. Том приликом ми је казала да се са Србима у месту поступа исто као и са Јеврејима, да се одузимају имци на све могуће начине, тако је тих дана вршен кућни претрес у кафани Кекић, наводно ради оружја, а нашли су у ладици 50 000 динара и то су однели.

Једног дана позвали су велетрговце Михића и Радишића у суд који се налази у истој згради и казале им усташе у присуству Голубића судије, двојице активних усташа и трговца Ивана Банића, да они немају ништа против њих, јер да се они нису ничим огрешили о интересе хрватског народа, па да су вољни да их пусте из хапса на слободу, али траже од њих да положи 2 000 000 динара као гаранцију да се неће никуда из Госпића мицати ни бежати. Они су одговорили да немају расположива два милијона, него да су вољни положити један милион динара. Овај усташки судски форум је на то пристао, и људи су заиста одмах били пуштени из затвора – хапса кући. Кад су дошли кући, дали су заложити купатила да се окупају, и док се вода утрије, Светозар Радишић је узео 1.000.000 динара и однео да положи у суд. Код суда је добио потврду потписану између осталих и од свог првог комшије и колеге, горе поменутог Ивана Банића, на положени 1.000.000 динара. Кад се вратио кући, већ су га на кућним вратима дочекале усташе, па су и њега и његовог компањона Николу Михића опет натраг у хапс одвели, тако да нису на слободи ни цео сат били.

Након 18 дана хапса 3. V. 1941. године мене су пустили с тим да морам бити у кућном затвору. Пустили су ме зато, јер да се нисам никад огрешио о интересе хрватског народа. Тако је бар изјавио усташа Фрковић Марко, који ме је и ухапсио. Други дан послје мога пуштања на слободу, око 3 сата послје подне стрпали су око 35 Срба, већином Госпићана, у један камион и одвезли, наводно у загребачку полицију. То је био први транспорт који је отишао и који се на жалост никада више повратити неће. Када су фамилије од оних, наводно у Загреб отпратених људи, затражили пропуснице, добиле су их, али у Загребу нису нашли никога од својих. Распитивањем на све могуће стране није се могло сазнати гдје су ови људи и куда су одведени. Сами усташе су лансирали вест

¹⁰³ Лички Рибник.

да су отишли на рад у Немачку или Италију, неки су опет говорили да раде на путевима око Загреба, неки су опет рекли да су у Копривници, неки да су у Керестинцу итд. Међутим на свима тима странама су се одмах распитивали, и преко талијанских војних власти и других разних веза, али ништа се није могло сазнати. После тога су сваке недеље један или два камиона опет тако натрпани по 30-40 људи одвожени у неповрат.

Чуло се је о прогонима и убијању Срба из свију крајева Лике.

У Госпићу је тих дана ухваћен и одмах убијен сељак и гостионичар из села Радуча Чубрило Вујица.

Исто тако је ликвидиран на прецац у самом Госпићу и сељак из Врепча Сунајко Јово, дугогодишњи председник медачке општине. Овај Сунајко је био један од наших најбистријих и најпаметнијих сељака и водио је дуго година једну од највећих чисто српских опћина, тј. опћину Медак. Мислим да су обојица убијени у подруму опћине Госпић. Знам сигурно да је други дан био позван госпићки прото пок. Петар Вујновић да опоја два леша, а кад је питао да му даду податке ко су ти мртваци онда му из усташког стана нису хтели да кажу ко су ти, него су му рекли да их опоји ако хоће, ако неће да не мора.

На исти начин је био предведен у Госпић из Радуча преко усташа из Св. Рока радучки учитељ Покрајац Јанко и одмах ликвидиран. Овај Покрајац Јанко је био као млад препарандист уплетен у Јукићев атентат, на бана Џуваја, па је као такав побегао из препарандије у Пакрацу још негде 1913. године у Србију и овде у Србији свршио школе. Учествовао је као добровољац у ратовима од 1914-1918. године. Био је велики националиста. Имао је фамилију са шестеро женске деце, од којих је најстаријем било око 12 година.

Тих дана је био пуштен из затвора у Госпићу на интервенцију министра унутрашњих послова Др Андрије Артуковића, мој зет др Богдан Брујић, адвокат. Приликом његова пуштања велики жупан му је изричито казао да га пушта на интервенцију министра Артуковића и да они немају ништа против њега, него да би они радо ухватили његовог конципијента Јакова Блажевића, који је био комуниста. После три или четири дана дошао је, већ раније споменути усташа Томљеновић Ивица ујутро око 8 сати и одвео др. Богдана Брујића до казнице, где је већ чекао један камион напуњен Србима, убацио га у тај камион и одвезао и њега као што су одвежени и остали. После смо чули из редова усташа да је ово одвођење дра Брујића захтевао усташа Шарић Фрање, звани „Фрањић“.

Тих се дана чуло како су усташе убили на Удбини трговце Шакића Милана и Чанковића Петра. Ови су усташе наводно били из села Ловинца и Браника. Дакле, све сами сељаци. Надаље смо чули, да су у Куку убијени од госпићких усташа предвођени од Угарковића Јуце, неки лапачки грађани, међу њима Дукић Милан, трговац, Влатковић Јандра, гостионичар, Дивјак Душан, гостионичар и још неки други.

У то време се већ чуло да наше људе које одводе у камионима једноставно убијају и бацају у јаме на Јанчи¹⁰⁴, у Бужиму, или у поноре у Косињу.

¹⁰⁴ Јањче.

Ја сам се био склонио у болницу на рачун моје шећерне болести и мислио сам да ћу тамо бити колико толико сигурнији. Тамо су долазили људи са разних страна Лике, па сам на тај начин добио и разних обавештења од тих људи. Тако сам чуо од жандарма наредника из Перушића, за ког не знам како се зове, како су једно вече ухапшени и у Перушић доведени трговци из Косиња, Дане Брујић и Милан Кнежевић, а у Перушићу им је још додан перушићки трговац Мане Пејић и како су одвежени недалеко од Перушића и у камиону једноставно умлаћени и убијени. Ова три трговца иако су радили у скоро чисто хрватском крају, држали су читаву привредну ситуацију у својим рукама и били су у том крају најбоље стојећи људи. Специјално је то био Пејић Мане, трговац из Перушића, који је имао један врло добар и велики посао, иако често пута бојкотован од стране Хрвата из политичких разлога. Имао је најбољи и најсолиднији посао у Перушићу.

Надаље сам чуо од Колачевића Николе, сина гостионичара Томице Колачевића из Госпића, који је тада у болници похађао свога млађег брата оперисаног од слепог црева, како су сви Госпићани који су одвежени у камионима поубијани, а и да ни један није више жив.

Тај Колачевић Никола је причао како је он лично као усташа активно учествовао у хапшењу људи и батинању. Причао ми је како је био у Грачацу са усташама које је предводио госпићки усташа Гавре Шикић. Тамо у Грачацу похапсили су море људи међу којима је и поп Милош Мандић, др. Торбица, лекар, Данило Вукадиновић, старешина финансијског одељка и море Срба који су били као жељезнички чиновници и радници запослени.

Сви ови људи по причању овог Колачевића били су малтретирани и бијени још у Грачацу, а нарочито прото Милош Мандић. Њега су толико испребијали да је он кад су их хтели све скупа транспортовати за Госпић, наводно истраго једном усташи бајонет и хтео га с њиме пробости, а други усташе кад су то видели, кундацима су још у аутомобилу у Грачацу дотукли и убили проту Милоша Мандића. Када су их повезли за Госпић све скупа, ради мртвог проту Мандића, нису хтели да их возе у Госпић, него су се успут договорили па су стали иза Метка у шумици која се зове Медачка плантажа и тамо су и ове друге грађане побили и закопали. Пригодом убијања ових грађана, по причању овога Колачевића, нарочито се је јуначки држао споменути Данило Вукадиновић, старешина финансијског одељка из Грачаца. Изрешетан метцима још је увијек викао: „Живела Србија! Живео Краљ Петар!“ Нарочито је био мучен код ликвидације ових људи грачачки лекар др. Вељко Торбица. Њега су скинули до појаса голога, ножевима су му раздерали леђа и прса и у живе ране сипали со и питали: „Да ли је добро успела операција, докторе?“

Надаље ми је причао овај Колачевић да је тих дана дошла заповијед из Загреба која гласи: „Убиј сваког Србина где се год који нађе, зато се никоме не одговара.“ Надаље сам чуо од људи који су долазили из кореничког краја у болницу да је тамо убијен др. Бранко Калембер, прото Станисављевић, трговци Богдан Орлић, Јово Прица и Јово Кеча и још неки други наши људи.

На тај начин је настало истребљивање Срба у читавом личком крају.

Католички свећеници су сваке недеље један или два дана из читаве Ли-ке долазили у Госпић и одржавали у жупном уреду с госпићким жупником Кајкаљом, конференције, какве конференције до тада католичко свештенство у Госпићу никад није одржавало.

Једнога дана за време боравка у болници дошао ми је болнички економ (управитељ) Мате Томљеновић, који је брат активног усташе Јоже Томљеновића, који је с поглавником дошао из Италије и брат новог постављеног тужиоца Иве Томљеновића. То је било непосредно иза збора који је у Госпићу држао др Миле Будак и казао ми је, да је др Будак на интимној конференцији са усташама казао, да треба ако хоће неког од Срба и да пусте да пређе на католичку веру, али не много, а да друге треба ликвидирати. Он је том приликом понудио мени да пређем на католичку веру. Ја сам једва успео наговорити жену да затражи тај прелаз. Кад је затражила, онда су јој рекли да за мене морају питати Министарство правде. Тако сам из дана у дан био у све безизлазнијој ситуацији. Видим и чујем како одводе и убијају људе и нове ваздан доводе. У то време су почели доводити људе из Северне Далмације, нарочито из Книна. Ови људи су били сви толико страшно испребијани а међу њима је било неки пут и мртвих, који су довожени у госпићку казнионицу. Били су вожени у отвореним камионима, па само са церадама прекрити као товар робе.

Тих дана у Госпићу судио је ванредни суд двојици жандарма, од којих се један звао Врач Мијо. Ова два жандарма је негде пронашао и у Госпић довезао Јуцо Рукавина. Судио им је суд од редовитих судаца у чијем саставу је био и усташа Јосо Аџија, као судија. Овога Јосу Аџију је један од ових жандара наводно некад саслушavaо и тукао, а овај њему сада судио. Наравно, жандари су осуђени на смрт и обојица су јавно погубљени једнога дана после подне око 2 сата на српском гробљу. Кад су их убили, довели су децу, деца су их мртве камењем засипала, а маса је за време убиства играла коло и певала.

Једног дана извијестио ме је напред поменути болнички економ Томљеновић, да је за мене решено при усташком стану да изаберем или у Београд или у камион. Наравна ствар, ја сам се одмах одлучио за Београд. Пошто нисам одмах веровао економу, иако сам знао да ми је благодан, ствар сам дао и са других страна проверити и кад сам се уверио да је то истина, отишао сам из болнице кући, а из куће у усташки стан, а одатле опет у суд где сам склопио погодбу за мој иметак. У име усташког стана је са мном погодбу склопио поменути Томљеновић Ива, новопостављени државни тужилац, и дао ми за моје две куће 40.000 динара. Погађали се нисмо, ја сам пристао и погодба ми је у суду одмах исплаћена. Била је компликација у том што је мој пок. брат Илија био сувласник половине куће, а он је већ био у Београду у то време.

Мени је госп. Томљеновић шапнуо на уво да то уредим у канцелу судском, путем пуномоћи и показао ми са два прста као да броји новце. Ја сам стварно отишао у канцеларију и за 50 дин. уредио ствар са канцелистом Матом Крпаном. Наиме, он је оверовио потпис мога брата који сам ја ставио на пуномоћ као да га је пред њим мој брат потписао. Судија Пајо Радовиновић, који је био мени наклоњен, све је ово видио и ћутао је. Ишао ми је на руку.

Морало је бити одржано једно рочиште на ком су мене прогласили мом пасторку Милошу Потребиху за татора, јер је његов дотадашњи тотор Светозар Радишић у то време био непознатог боравишта, а стварно је већ преко месец и по дана био убијен. Све сам ово у суду свршио брзо уз благонаклоност судије Радовиновића и тај исти дан 21. јуна 1941. у 3 сата после подне отпутовао из Госпића за Београд.

Три дана после мене дошла је моја жена са сином и моја сестра са своје двоје деце.

Од Госпићана су камионима одведени и нестали по професијама:

Трговци:

Купрешанин Љубомир, Милан Новаковић, његова мати, жена и кћерка, Коста Кантрџа, Никола Микић, Светозар Радишић, Никола Дукић, Милан Максимовић, његова мати, Ђуро Вујновић, Никола Пејновић, Обрадовић Јово, Наранчић Владо, Војводић Никола, Гледић Ђуро, Пјевач Мишо, Алексић Љубиша, Басарић Мијо и његов син Бранко, Станић Богдан, Кнежевић Иван, Жегарац Душан, Опсеница Раде

Чиновници:

Пане Жигић, пензионер, Сава Вранеш, пензионер, Перица Марић, капетан, Лука Лемајић, капетан у пензији, Милош Мирчета, порески чиновник, Арамбашић Марија, учитељица са троје деце, Плећаш Илија, пензионер, Димић Тодор, пензионер, Гутеша Тешо, пензионер, Наранчић Раде, пензионер, Петричић Раде, судски чиновник, Гинић Петар, судски чиновник, Поткоњак Милан, професор и жена му Зорка, Јелача Милан, пензионер и жена му, Илија Опачић, директор препарандије и син му Александар, Косић Љубица, учитељица, Узелац Сава, стражар, Симо Поткоњак, чиновник код државног тужилаштва, Марко Јелача, лутар, Станић Мико, пензионер, Чудић Стево, пензионер, Плећаш Божо, пензионер, Обрадовић Бранко, стражар, Кекић Душан, стражар, Цигановић Исо, капетан у пензији, Саватовић Марко, чиновник код суда, Зеџ Миливој, срески чиновник, Џвијановић Милан, судски чиновник, Симо Станић, судски чиновник, Милош Плећаш, пензионер, Димић Јанко, жељезнички чиновник, Плећаш Стево, жељезнички чиновник, Обрадовић Илија, жељезнички чиновник, Добрић Станко, жељезнички чиновник, Обрадовић Стојан, стражар, Рајчевић Богдан, шеф поште, и син му Ђуро, Почуча Марко, учитељ, и син му, Плећаш Божо и жена му Љубица, Чубрило Милан и жена му Марија.

Обртници и гостионичари:

Божо Басарић, гостионичар, Милан Димић, гостионичар, Дане Бањанин, опанчар, Ђукан Лемајић, са женом и двоје дјеце, гостионичар, Милан Љуштина, брицо, и син му Ненад, Тркуља Гојко, хотелијер, Почуча Мика и кћерка Даца и син Богдан, црквењак, Обрадовић Јанко и син му Милан, столари, Кекић Богдан и Кекић Пајо, гостионичари, Шакић Љубиша, гостионичар, Жегарац Никола, пекар, Басарић Ђуро, гостионичар, Теслић Мара, поседница, Крпан Перо, месар, Пера Пејновић, ковачица, Мара Пејновић, гостионичарка, Станић Петар и синови му Дмитар и Миле, гостионичари, Стево Половина, бачвар, Вујновић Пајо и син му Мићо, гостионичар, Кекић Илија, брицо, Лончар Ђуро, опан-

чар и двоје његове дјеце, Теслић Симо и син му гимназиста, гостионичар, Чанак Милета и жена, гостионичари, Плећаш Васо и жена Драгица, гостионичари, Катић Душан, кантинер, Лемајић Дане, послужител.

Селјаци:

Обрадовић Стојан, Станић Љубо са женом и двоје дјеце, Плећаш Дмитар и синовац му Милан.

Хрвати који су учествовали и диригирали млађење и убијање Срба:

Томљеновић Јожа, усташа који је дошао са поглавником из емиграције, и Шарић Фрање, звани „Фрањић“, исто тако усташа који је дошао с поглавником из Италије, Фрковић Јурица велики жупан, Томљеновић Стипан, стожерник, Фрковић Марко, таборник, Јањић Звонко, логорник у усташком стану.

Осим ових горе поменутих били су још: Дујић Јосо, трговачки помоћник, Дујић Ловро, студент, Пихлер Брацо, студент, Самарџија Јосо, Аџија Миле, Аџија Полде, Аџија Јосо, син Лукин, Биљан Миле, Баричевић Ловре, Лекчевић Мате, Колачевић Нада, Томљеновић Ива, Вуковић Маријана, и вероватно још неки други а ја за ове позитивно знам.

Усташку милицију под водством Јањића Звонка, логорника, сачињавали су Гроспић Владо, препарандист, Аџија Јосо, ковач, Јурак Перо, Јурак Марко, Наглић Звонко, Стефановић Иве, Угарковић Јуцо, Матаија Иван, Матаија Милан, Колачевић Брацо, син трговца Нике Колачевића, Асанчајић Јосо, син Мирилов, Колачевић Никола, син Томичин, Павичић Ивица, син Иванов, Шикић Гавро, Колаковић Јоса, син Јосанов, Шимунец Миро, два брата Балена, Јенгић Томо, син Рожин, Фрковић Миле, општински бележник, Руделић Иван, шофер код Михића и Радишића, Дошен Тона и Дошен Пере, синови Данини, Влахињић Звонко, Сукнајић Јоца, син Јосипов, Старчевић Иван, син Антин, Павелић Звонко, син Марков, Павелић Мате, син Ђурин, Бубаш Ратимир, Бубаш Иван, синови Матини, Полић Лука и Полић Фрање, синови Фрањини, Милетић Иван, Гобац Лука и Милетић Ивица, син Јукин звани „Бађанин“. Од стражара у казнионици ови су ужасно малтретирали и злостављали наш свет за цело време у Госпићу, нарочито су се истицали: шеф страже Старачек, стражари: Шарић Томија, звани „Цота“, Рукавина Дујо, Сертић Дане, Андоновић Мате, Фрковић Стипе, Крмпотић, Томичић и Роквић.

Грађани који су били чланови Франковачке партије и стварни интелектуални зачетници свега зла које се тамо одиграло, и који су учествовали на седницама у усташком стану били су следећи: Банић Иван, трговац и председник Франковачке организације, Колачевић Нико, трговац, Пећина Јосо, трговац, Колачевић Иве, књијар, Матаија Винко, млинар, Угарковић Јуре, надзорник путева, Дујић Ловре, трговац, Јањић Јосип, професор, Трајбар Звонко, професор, Шаринић Јосип, професор, Курчић Владимир, професор, Брлић Звонко, професор, Аџија Лука, трговац, Наглић Мартин, резервни капетан, Фрковић Јуре, ременар, Дошен Дане, трговац, Дошен Никола, трговац, Мишкулин Грга, трговац, Самарџија Лука, лугар, Бедековић Жељко, трговац, Полић Илија, трговац, Шимић Мићо, чиновник пореске управе, Поје Фрањо, судија, Томљеновић Иван, државни тужилац, Соколић Божо, судија, Коњиковић Стје-

пан, судија, Вучић, учитељ, Мажуран Мате, надзорник путева, Риц Томица, поштански чиновник, Руделић Иван, звани „Вијуба“, финансијски прегледник, Руделић Јуре, димничар, Дошен Милан, трговац, Росандић Маркан, месар, Матијевић Јуре звани „Беле“, поштански чиновник, Бркљачић Ивица, звани „Бела“, гостионичар, Фрковић Анте, Јурелин, опанчар, Рупчић Лавослав, шпедитер, Старчевић Никола, судски чиновник, Светић Миле, сељак, Светић Роко, сељак, Шарић Милан, трговац, Никшић Јосип, трговац, Никшић Томо, трговац, Старчевић Анте, трговац, Пихлер Анте, трговац, Франић Нико, гостионичар, Мандекић Никола, столар, Фоглар др. Бела, срески лекар, Кнежевић Даша, трговац и Штимац Миле, трговац.

Надзорници повјереника који су вршили страшна крвопролића за жупанију Лику и Гацку били су: Стилиновић Миле, Мајикин, шофер, и Томљеновић Ивица, Матеше Стојкина са Новосела.

Овај Стилиновић Миле био је један од најкрвавијих злочинаца и он је лично све камионе са напред наведеним Госпићанима одводио и са другим усташама људе на најсвирепији начин ликвидирао.

Повјереници за околину Госпића који су ликвидирали српска села Дивосело, Ведро Поље, Смиљан, Кулу, Подове, Орнице и Читлук, били су ови људи: Томљеновић Лука, звани „Шаша“, Трошел Лука, Ковачевић Иве, звани „Шешелија“, Шарић Ивица, неки Адамовић из Брушана, Лисац Миле, Самарџија Јосо и Павелић Лука.

Шеф логора на Јадовном био је Риц Руде, учитељ из Кланца.

Његови помагачи су били Томљеновић Јосо, Галац Анто, Шпелић Никола и Руделић Иван.

Немам ништа више изјавити, а на све што сам изјавио могу се заклетити.

Ђуро Тркуља, с.р.
трговац

Бр. 52

Изјава Вукашина Стјепановића о успостављању усташке власти у Госпићу и о злочинима усташа над српским народом од 10. априла до 7. јуна 1941. године¹⁰⁵

УПРАВИ ПАРОХИЈЕ У МЛАДЕНОВЦУ

10. априла 1941. године проглашена је Независна Држава Хрватска. Од тога дана па до 7. јуна исте године преживио сам и видео следеће: На Велики четвртак, 10. априла, у пет сати после подне проглашена је Независна Држава Хрватска. Истога момента извјешене су хрватске заставе, разоружано оно ма-

¹⁰⁵ АЈ, фасц. 910.

ло војске што је остало, а Хрвати сви листом, без обзира на сталеж и положај, узели су пушке које су носили осам дана, па су их доцније неки предали властима и вратили се на дужност, а наоружани су остали само усташе. Одмах првог дана на Велики четвртак почело је хапшење Срба, које није престало све док нису и посљедњег Србина затворили. Сваки дан вршена је преметачина по српским кућама. Срби су исто били приморани да извесе хрватске заставе. Сви Срби трговци добили су комесаре у радње. Ти комесари имали су неограничену власт. Власник радње није имао никакво право у својој радњи. Новац од продане робе сваку вечер комесар је наводно односио у штедионицу. Кључеви од радње били су код комесара. Власник радње је дужан платити комесару 3.000 месечно, које је заправо сам комесар узимао, јер је он био власник радње, а газда је добио одређену своту месечно за издржавање. Хрватске власти одређивале су чак и шегрте за комесаре Србима. Непознато ми је ко је у самом почетку издавао наређења од Хрвата. Мало доцније успоставили су великог жупана. Велики жупан је био неки Фрковић, брат министра Фрковића, а по занимању трговац. 20. априла власт преузима од некаквог одбора велики жупан Фрковић. Прва дужност му је била да се сви Срби удаље са дужности. Следећим актом сви Срби чиновници па чак и жандари удаљени су са дужности: „На основу наредбе Великог жупана Баније и Лике¹⁰⁶ број 87/41 од 25. травња 1941. године удаљујете се од дужности.“

Трговац Богдан Станић имао је продају оружја и експлозива. Истога дана то му је одузето, тако исто Никола Дукић имао је велику продају соли и дувана на територији читаве Лике и њему је исто тако одузето право. Србима је ограничено време изласка у град, а било је дана када уопште нису смели изаћи напоље. Једне недеље Миле Будак, министар, одржао је у Госпићу скупштину, па је тога дана Србима забрањено служити службу. Хрватске усташе поставиле су у свако српско село један одред усташа и одатле камионом, колима или пјешице доводили непрестано дјецу и ноћу истакнутије Србе у централни затвор у Госпић.

Гледао сам велике поворке људи како једни одлазе да се и даље наставе њихове муке, док напослетку не испусте своје напаћене душе. Усташе су нарочито похваљене аплаузом и овацијама од хрватске омладине и грађана који су стајали на тротоару, када су они проводили улицама једну велику поворку Срба из Књина и околине, на чијем су се зачељу налазила четири православна свештеника свезана у ланце, исцепаних мантија, тако да им се на извесним местима видело голо тело, крвавих глава и руку. Међу грађанима који су с апетитом посматрали муке ових невиних Срба мученика видео сам католичког катихету Каргачина, који се исто тако наслађивао у страдању Срба.

По наређењу Великог жупана сви Срби у Госпићу морали су у року два сата платити сав порез. Ко није имао да плати, односили су му из куће најдрагоцјеније ствари, намирнице и стоку. Свим Србима одузети су радио-апарати, сва одликовања која су добили од Југославије, као и оружје.

¹⁰⁶ Велика жупа Лика и Гацка.

Једне ноћи око 10 сати ухапсили су 24 српска омладинца и одвели их у касарну бивше југославенске војске и тамо их тукли до шест сати ујутро. Било их је који су по неколико пута падали у несвест, па су их тада износили у круг касарне и метали их под велику чесму, па када би се освестили поново их тукли. Неке су ујутро родитељи носили кући полумртве. Око 3 сата ујутро звони звоно у католичкој цркви. Тада су усташе падали на колена, скрушено читали Оченаш и после тога наставили опет мучења тих невиних младића. Једног од тих страдалника, Богдана Почучу, ученика IV разреда учитељске школе, посјеђивао сам послје тог батињања. На његовим леђима није било ни квадратића милиметра белог, него је сва кожа била црна као мастило. Ноге и руке су му биле страшно отечене.

Како је Госпић са околином пасиван крај, у трговинама је нестало брашно. Хрватске су власти делиле грађанима кукуруз и брашно. Било је доста српске сиротиње која је била приморана тражити намирнице, али су све увјек одбијали и говорили им нека вам да Краљ Петар.

Усташе које су крстариле по српским селима говориле су појединим људима „поверљивио“ да прелазе на католичку веру. Многи људи су у томе гледали спас. Пошто се католичка црква налазила у самом граду, људи су са села навирали да тим путем спасе главе, али су их тамо друге усташе сачекале и одводиле одмах у затвор, тако им је било лакше похватати ту сиротињу, да се не би излагали непотребном труду одводећи их само у затвор.

Наређено је по свим српским селима да сељаци побију све псе, како би усташе несметано ноћу долазиле у сваку кућу и одатле одводили оне људе, који су се преко дана скривали од тих крволока. Првенствено су одвели са села православне свештенике и учитеље, па доцније виђеније сељаке. Има села у којима после месец дана није било нити једне мушке главе преко 15 година, а доцније су поубијане жене и деца, као што је то случај са селима Смиљан (ту се родио Н. Тесла) и са Липама. У та два села једне ноћи све је поклано на спавању а куће попаљене.

По причању Милана Алексића и Бранка Станића који су били затворени па доцније пуштени, живот Срба у затвору био је ужасан. „Веће кривце“ затварали су у самице, а „мање“ у заједничке собе. Они који су били из мјеста, добивали су храну од својих кућа, а они који су са села добивали су тамо храну. Усташе су сваку ноћ послје пијанке долазили к својим жртвама и тада би настало право мучење. Било је разних мука, али је интересно споменути ову казну.

Сви затвореници полегали би на патос, у једну велику собу, која је била за то одређена. Морало их је бити толико да се покрије сав патос, онда би усташе у војничким ципелама по пола сата играли коло на телима тих мученика. Муке ове врсте одржавале би се сваке ноћи, али не над истима. У свакој затвореничкој соби био је по један православни свештеник, „старешина собе“. Када би неко од усташа или чувара затвора ушао по „послу“, затвореници су морали скакати и стати мирно, али је било тешко са онима који су били јако испребијани, те нису могли устати, онда би их они који су мало отпорнији, дизали на ноге и тако их држали док се сврши рапорт кога је првенствено подносио свештеник.

Пре рапорта свештеник је морао поздравити онога који улази са речима: „Хваљен Исус и Марија“, што су и остали попутарили.

Пошто је сваки дан све већи број Срба дотериван у затвор, понестало је празних просторија. Онда су неке преко ноћи одводили камионима у непознатом правцу тако да су нови имали места. Онима који су одвођени ноћу у непознатом правцу, нико није могао пронаћи боравка. Било је богатих породица које су одлазиле у Загреб и давале адвокатима баснословне суме новаца да им пронађу њихове миле и драге, али их нису пронашли нити у једном логору. Пре-причавало се по народу да су их одводили у Велебит у неки логор чији је командант био учитељ Риц из Рибника. До данашњег дана нико није сазнао за судбину тих мученика, Срба из Госпића и његове околине.

Из читаве Лике и појединих делова Далмације довођени су у Госпић и одатле ноћу одвођени у непознатом правцу. Нико није из тих крајева транспортован у Србију, као што је то био случај са Сремом, Славонијом, Босном и Херцеговином. Једино они који су били сами побегли у Србију, спасили су се, а осталима је судбина до данас непозната. Из Госпића нас има врло мало који смо се спасили бјекством.

Као што сам напред навео, све наредбе о хапшењу, пљачки и одузимању српске имовине издавао је Велики жупан. Извршиоци су били устапе. Запажено је да је међу тим усташама било пет малолетника који су до тада били чланови крижарског друштва. Исте сам врло често виђао под крижарском заставом у поворци приликом великих црквених празника. Од њих много је било ђака гимназије, учитељске школе и студената. Најопаснији су били ти ђаци-крижари, па онда та петорица малолетника. Од ђака-крижара наводим имена неколицине који су се истакли као мајстори за мучење и који носе на својим душама многе српске главе: Павичић, уч. V разр. гимназије, Матаија, уч. III разр. учитељске школе, Наглић, уч. VII разреда гимназије, Стефановић, уч. VII разр. гимназије, Јањић, уч. VII разр. гимназије, Матић Никола, уч. III разр. учитељске школе, Аџија, свршени матурант гимназије, Аџија, студент филозофије, Дошен, син трговца и многи други којима се не могу сетити имена. Први Павичић убио је проту из Грачаца, Мандића и неколико сељака. То је он сам причао неким српским дјевојчицама. Читав православни живаљ сматра да су интелектуални кривци били: католички катихета Каргачин, капелник Михалец, проф. Јањић и неколико старијих студената. Католичка омладина скупљала се у католичком дому и ту би им се давале лекције. Катихета Каргачин није се устручавао ни у цркви да напада Србе. Богати трговци: Павичић, Банић, Дујић, Жагор који су зарађивали новац од Срба из околине, помагали су акцију тим истим новцем српске ситотиње да се та сиротиња побије и протера са својих огњишта.

Као што сам напред казао, многи људи са села преплашени од усташа да ће бити убијени ако на католичку вјеру не пређу, пошли су у град да се пријаве жупнику, па су пре стигли у затвор него да потпишу изјаву о преласку на католичку вјеру.

Од познатих Срба у Госпићу прешли су на католичку вјеру: Пјевач, столар, Љиљак, трговац, Корица, бивши трговац, један шофер и учитељ Бјеговић

који је морао побјећи са женом и троје деце у Италију. Учитељ у пензији Данило Вујновић није прешао у католичку вјеру, али је неколико пута бјежао, налази се сада у Госпићу.

За следећа лица знам сигурно да су убијена: Никола Рибар, сељак из Дивосела (убијен на Ускрс), Драгица Плећаш, гостионичарка из Госпића (убијена на Духове у свом подруму), Љубиша Петковић, студент теологије из Метка, Теслић Симо и његов син, ученик VII разреда гимназије и прота Мандић из Грачаца.

Следећа лица ухапшена су у времену од 10. априла па до 7. јула и одведена, као што сам казао напред, у непознатом правцу:

Никола Станић, шеф поште у пензији,

Богдан Станић, трговац,

Никола Дукић, велетрговац, и син му Стево, уч. VII разр. гимназије,

Михић Никола, велетрговац,

Радишић Светозар, велетрговац,

Мишо Пјевач, трговац,

Алексић Љубиша, трговац,

Војводић Никола, трговац,

Максимовић Милан, књижар и штампар,

Поткоњак Михајло, професор,

Станић Петар, гостионичар, и син му Милан, уч. I разр. учитељске шк.,

Пањковић Јован, уч. IV разр. учитељске школе,

Тркуља Гојко, хотелијер,

Станић Симо, пензионер,

Жегарац Никола, пекар,

Пејновић Никола, трговац,

Чанак Милета, гостионичар и трговац,

Гутеша Теодор, учитељ у пензији,

Наранчић Раде, школски надзорник у пензији,

Почуча Марко, учитељ,

Плећаш Милош, учитељ,

Обрадовић Јанко, поседник,

Обрадовић Милан, столар,

Плећаш Илија, пензионер,

Плећаш Божо, пензионер,

Рајчевић Богдан, управник поште и жена му Љубица и син им Ђорђе, уч.

III разр. учитељске школе,

Максимовић Сара, домаћица,

Плећаш Васо, гостионичар,

Станић Јован, управник казнионе,

Цвијановић Милан, судски чиновник,

Саватовић Марко, судски чиновник,

Покрајац Јанко, учитељ из Радуча,

Љуштина Милан, берберин, и два његова сина,

Кекић Илија, берберин,
 Кекић Марија, учитељица,
 Почуча Даница, кројачица, и отац њен,
 Почуча Милан, звонар, са сином студентом,
 Почуча Богдан, уч. IV разр. учитељске школе,
 Жегарац Душан, трговац,
 Басарић Мојо, трговац са сином студентом,
 Басарић Буро, гостионичар,
 Теслић Мара, трговац,
 Зеџ Миливој, чиновник среског начелства,
 Брујић др Богдан, адвокат,
 Кекић Пајо, уч. VI разр. гимназије,
 Марић Петар, поседник,
 Чубрило Милан, општ. биљежник у пензији и жена му,
 Чубрило Марица учитељица (остало четверо дјеце),
 Узелац Раде, чин. техн. секције,
 Станић Јово, пекар,
 Лончар Буро, опанчар,
 Војновић Буро, трговац,
 Гледић Буро, трговац,
 Лемајић Милан, послужитељ у гимназији,
 Наранчић Милан, велетрговац вина, и жена му,
 Наранчић Милка, домаћица и кћерка њихова,
 Рајчевић Љубица, жена официра,
 Опачић Илија, директор Учитељске школе у Госпићу и син му,
 Опачић Александар, студент високе поморске школе у Трсту,
 Око 10 жељезничара и 5 стражара из казнионе су исто одведени којима
 се не сјећам имена.

Свакога дана видјеле су се у граду многе жене из околине у црном како
 лутају као авети по граду пропитујући се за судбину својих синова и мужева,
 али су се увек враћале својим кућама утучене од туге не дознавши за судбину
 својих милих и драгих.

Срби су увек настојали да живе у добрим односима са Хрватима па су се
 често међусобно женили и одржавали трговачке односе. Многи су тражили за-
 штиту код истакнутих Хрвата али иако су до тада били пријатељи, нису ни у
 ком нашли заштиту. Нико од Хрвата, трговца, занатлија, интелектуалаца ни-
 је ни слова проговорио на надлежном месту да би заштитили невине Србе. Да-
 кле, нико. Сви су били као један сложни да се утамани тај „шизматички“ еле-
 менат, како су нас они звали. По мом мишљењу и мишљењу свих Срба, интелектуални кривци за страдање и прогон Срба јесу представници католичке
 цркве – свештеници.

На Велики петак (католички) 11. априла 1941. године око 10. сати, вра-
 ћао сам се у мантији од проте Вујновића и на мосту ишао ми је у сусрет Нико-
 ла Матић, уч. III разр. учитељске школе, усташа и крижар без оружја. Псовао

ми је још из далека матер влашку поповску и наређивао ми је да скочим, у воду. Пошто је био од мене физички слабији, није ми смио прићи ближе. Ступио сам у препирку с њим и почео викати на што су дотрчала двојица усташа с упереним пушкама на мене и одвели у жандармерију код мајора Цајдла, пореклом Немца. Пошто сам са истим био добар, пустио ме је и рекао ми је да будем миран и да се чувам тих подивљалих католика. Тако ме је тај човјек, који је видео што значи кад олош дође до власти, спасио од смрти. Становао сам изван града. Бјежао сам у оближња села, ноћу никада нисам спавао, него стајао у врту и слушао како усташе ноћу одводе сељаке бијући их пушкама и присиљавајући их да псују краља Петра, а да вичу „Живио Павелић“...

Младеновац, 15. IV 1942.

Такон
Вукашин Стјепановић, с.р.
вјероучитељ

Бр. 53

Изјава Јелене Басарић о злочинима усташа над Србима у Госпићу, на Велебиту, у Јастребарском, Крушчици и другим логорима¹⁰⁷

ЗАПИСНИК

Састављен у Комесаријату за избјеглице и пресељенике у Београду
17. априла 1942. године

На дан 10. априла 1941. године проглашена је Независна Држава Хрватска те исти дан увече појавили су се у Госпићу усташки одреди под водством Фрковић Јурице, трговца из Госпића. Следећег дана, тј. на 11. априла 1941. започело је хапшење Срба у Госпићу. Тада су ухапшени: Лукић Никола, трговац, Обрадовић Никола, трговац стоком, Плећаш Божо, управник казнионе у пензији, Плећаш Илија, чиновник, Станић Богдан, трговац, Плећаш Васо, гостионичар, Михић, трговац, др Брујић Богдан, адвокат, те више других Срба чијих се имена више не сјећам. Сви ови похапшени Срби били су затворени у казници и држани у затвору око 15 дана, а затим једне ноћи на камионима некуда одвежени и од тада се о њима ништа више не зна.

Усташе су наставиле са хапшењем Срба из Госпића и околине. Једна група усташа хапсила је Србе у Госпићу, а друге групе ишле су камионима по околним српским селима и тамо хапсили и допремали их у Госпић. То је непре-

¹⁰⁷ АЈ, фасц. 919.

* Дедијер Владимир – Милетић Антон, *Протеривање Срба са огњишта 1941-1944*, Београд 1989 (даље: *Протеривање Срба*), 109.

стано сваки дан чињено. Ухапшени су у то време: Војводић Никола, трговац, Пјевач Милош, трговац, Обрадовић Стојан, узнички стражар, Обрадовић Илија, жељезничар, Чанак Милета, гостионичар, Димић Јанко, жељезничар, Плећаш Стево, жељезничар, Почуча Ђуро, земљорадник, Теслић Марија, домаћица, сви из Госпића, те више других чијих се имена сада не могу сјетити. Похапшени Срби били су неко време у затвору, а из затвора су по ноћи на камионима некуд одвежени и о њиховој се судбини ништа није сазнало. Колико их је у то време одвежено, није ми познато, али знам да су одвежени сви Срби из Госпића, једино је остао Љиљак Милан, трговац. Исто тако одведено је по усташама много Срба сељака из околних села.

Једне ноћи, у месецу јулу 1941. године пијанчили су усташе читаву ноћ у гостиони Плећаш Драгице. Пред зору усташе онако пијане убили су гостионичарку и после тога опљачкали је. Њезина мужа Васу су још пре тога затворили, те некуда одвели.

На 1. августа 1941. приредили су усташе опћи покољ Срба у селу Липе крај Госпића. Усташе су по ноћи проваљивали у српске куће и од реда све клали. Мали број Срба из овога села могао се спасити бекством.

Идућег дана, тј. 2. августа 1941. наставиле су усташе са убијањем Срба у Госпићу. Тада су убили Теслић Дмитра, ученика 7. разреда гимназије, у његовој кући. Његова оца после тога одвели су у затвор. Тог дана су читаве српске породице из Госпића купили и одводили у логор у „овчарску станицу“ крај Госпића. После су све ове породице одведене за оток Паг и о њима се више ништа не зна. Тада су одведене породице: Димић Јанка, жељезничара, Плећаш Стеве, жељезничара, затим породице: Почуча, Новаковић, Гледић и многе друге чијих се имена више не могу сјетити.

Видећи да ћемо и ми погинути, одлучили смо да побегнемо у шуму, па смо на 2. августа 1941. године после подне побегли од куће у Велебит и то: мој отац Димитар, мајка Пера, сестра Софија, брат Јово, снаха Даница и њихова деца Влада стар 9 година, Бранко стар 8 година и Богдан стар 6 година. У Велебиту смо нашли много Срба који су тамо побегли пред усташама.

Четвртог дана што смо проборабили у шуми у Велебиту одлучио је мој отац да се из шуме врати кући. Мајка га је од тога одговарала, али он је на сваки начин хтио да отиде кући. Говорио је мајци да није ништа крив, па га усташе и хрватске власти немају зашто убити. Ја сам одлучила да не пустим самога оца, већ да га пратим и кренули смо нас двоје на пут из Велебита за Госпић. На путу нам се придружила још Обрадовић Милица стара 20 година из Госпића. Из шуме пошли смо пред вече и ишли по ноћи да нас нитко од усташа не би видео. Када смо стигли у брда у близини села Дивосело, а то је могло бити око 11 сати у ноћи, видели смо пожаре у околним селима Кулици, Острвици, Велебиту и Барлетама. Чули смо и пушкарање. Ја сам тада молила оца да не идемо даље већ да се вратимо натраг у Велебит. Отац се није дао одвратити, већ је наставио пут за Госпић, а нас двије смо остале у тим брдима до сутра ујутро, када смо и ми наставиле пут за Госпић. Око 8 сати ујутро дошле смо у Госпић и обавише отишле мојој кући која се налазила у близини жељезничке станице. Про-

зори куће били су полупани. Нас двије ушле смо у кућу кроз полупани прозор. Оца код куће нисмо нашле. Кућа је била сасма опљачкана и све ствари разнешене. Нашле смо у смочници још нешто меда и то смо јеле.

У кући нисмо смјеле остати јер нам живот није био сигуран, претила нам је погибелј да сваки час будемо убијене. У Велебит се више нисмо могле вратити, јер се је на све стране пуцало, па смо одлучиле да некако дођемо у везу са талијанском војском, па да замолимо Талијане да нас пребаце у Италију, јер су се тако већ многи Срби спасили. Изашли смо из куће и кријући се кроз жита у пољу дошле до жељезничке станице, која се налази крај Госпића и тако смо нашле два талијанска војника који су се шетали. Ми смо их замолили да нас приме к себи и некако пребаце у Италију, односно у Далмацију, која је по њима запоседнута. Они су нам одговорили да су дан пре тога многе српске породице спасили и пребацили у Италију, али да смо ми већ касно дошле. Међутим ипак су нам обећали да ће покушати да учине све што могу да би нас спасили. Један од ових талијанских војника говорио је француски, а други је знао само талијански.

Ја сам с њима говорила нешто француски, а нешто талијански. У разговору они су нас жалили. Обрадовић Милица, према споразуму, отишла је до једног талијанског камиона који је био у близини, села на камион и одвезла се. Требала сам после ње и ја да седнем у други камион, али баш у том моменту наишао је на бициклу један усташа, који ме је прогласио ухапшеном и позвао да идем с њим. Ја сам се опирала говорећи му, да нека ме радије одмах убије, него да ме води у затвор. Усташа је на то са рамена скинуо пушку и хтио да ме убије, али су то спречили талијански војници који су се у том моменту налазили близу нас. У то су наишла једна усташка кола и усташа на бициклу приморао ме је да седнем у та кола. Како се одмах нисам могла попети у кола, усташа ме је ударио пушком по леђима.

Усташа ме је одвео пред Великог жупана Фрковић Јурицу, и запитао га, да ли да ме даље води у шуму Јасиковац, где су Срби по усташама убијани, или у затвор. Велики жупан му је одговорио да ме води у затвор и ја сам из канцеларије Великог жупана одведена у затвор, у казниону. То је било 5. аугуста 1941. године.

Два дана била сам затворена сама у ћелији. Трећи дан била сам премештена у скупну ћелију, где сам нашла две дјевојке Српкиње из Дивосела крај Госпића, а друге су биле из Госпића. Из ове ћелије погледала сам једнога дана кроз прозор у двориште, у којем је било много Срба, и међу Србима видела свога оца. Он ме је опазио и руком ми показивао да је гладан, али му ја нисам могла ништа помоћи. Неколико дана после тога видела сам како су усташе мојег оца са много других Срба свезали жицом, а потом спојили ланцом и некуда одвели. Тада сам последњи пут видела оца. Сваки дан два пута одводили су усташе повезане Србе из казнионе. Једну групу су одводили пре подне а другу после подне. Куда су их одводили, ја не знам.

У казниони у Госпићу остали смо око 15 дана и за то време морали смо неколико пута рибати ходнике и ћелије, у којима су подови (патоси) били упрљани крвљу, а и зидови тих ћелија били су криви. Једнога дана пре подне гледа-

ла сам из своје ћелије кроз прозор у двориште и тада видела како је један усташа једног Србина након краћег објашњења из војничке пушке убио.

У казниони у Госпићу су стражу држали усташе. Ја нисам познавала нити једног усташу, јер су били из околних села крај Госпића. Један усташа звао се по имену Милица.¹⁰⁸ Бар су га тако други звали.

Око 20. августа 1941. године отпремљени смо једним транспортом, у којем је било и мушких и женских, у Јastreбарско. У овом транспорту биле су још Вујновић Марија и њезина сестра Милица, дјевојке из Дивосела крај Госпића, затим Васиљевић Рада, Баста Анкица и Иванковић Зора, чиновница Шипада из Сарајева, Крајновић Милица из Госпића, Бараћ Драгица, родом из једног села крај Госпића, те још много других чијих се имена више не сјећам.

У Јastreбарском смо сви били смештени у једној властелинској згради и то Срби мушкарци у подрум, а Жидови мушкарци и жене, Хрвати и Хрватице те ми Српкиње на спратовима те зграде. У Јastreбарском храна је била врло лоша. Кухињу су водили Жидови. Видела сам како је усташа зван „Милица“ родом из Пазаришта, срез Перушић, који нас је допратио из Госпића пендреком тукао неке Србе зато што су хтели од сељанки купити шљива.

Након боравка око 10 дана у Јastreбарском ми смо Српкиње и Жидовке биле отпремљене у логор Крушчицу крај Травника. Тамо смо стигле након путовања од два дана. На путу су нас пратили усташе и они нам за време читавог путовања нису дали ништа јести нити пити.

У логор у Крушчицу стигли смо трећи дан после подне. Ту смо ми Српкиње биле смештене у једну бараку на којој је кров прокишњавао и барака је била пуна блата. Барака је имала патос само на једној страни и на ту страну биле су смештене Жидовке, а ми Српкиње на другу страну, на којој није било патоса. Жидови су после поправили бараку и дали направити патос и на овој страни на којој смо ми Српкиње биле смештене.

Тога дана када смо стигле у Крушчицу, нисмо добиле ништа јести, а пошто нисмо ништа јеле нити за време путовања од два дана, то смо све биле страшно гладне. Видела сам како су неке заточенице вадиле срчику из зелене кукурузовине и сисале сок, само да утаже глад. Тек другог дана после подне добиле смо свака по једну кашику чорбе од граха, без круха, или чега другог. Следећих дана добивали смо сваки пут само једанпут дневно по једну кашику чорбе од граха и ништа више. То је била наша храна коју смо добивали од управе логора, за време читавог нашег боравка у Крушчици. Ради тога завладала је међу нама тешка глад. Многе су заточенице падале у несвест од глади, а сви од изнемоглости при ходу љуљали смо се. Жене су брале зелену коприву и лишће од бундева и то на ватри коју су припремиле, кухале и без соли и зачина то јеле и деци давале. Међутим обесни усташе нити то нису нам увек дозвољавали, већ су често пута већ тако припремљену храну ногом ударили и просули.

У логору је владала велика нечистоћа. Барака је била пуна ушију. Управа логора није ништа подузимала, да би бар колико толико одржала чистоћу.

¹⁰⁸ Миле Вркљан Милица.

Усташе су што више и нама онемогућавали да одржавамо чистоћу онолико колико ми можемо. Ако смо хтели да рубље или што друго оперемо на потоку, који је био у близини бараке, они су нам то забрањивали и наше рубље бацали у воду, а нас без рубља терали у бараку. Ако је која женска изашла пред бараку и хтела са себе да треби уши, они су јој то забранили и терали је натраг у бараку. Поступак усташа према нама био је у сваком погледу бруталан и нечовечан. Усташе су осим тога без икаквог повода кундацима и шамарима тукли заточенице. Гледала сам како су тукли Курилић Јелку и многе друге чијих се имена више не сјећам.

Једном су усташе наредили да по ноћи дођу к њима младе дјевојке, па да ће онда ићи на рад. Старије жене су се противиле томе и протестовале тражећи да дјевојке само по дану раде, јер су знале зашто усташе дјевојке по ноћи зову. Оне су се ради тога притужиле усташком заставнику и он је то спречио. Усташе су по ноћи залазиле у бараку, али ја не знам у коју сврху. Усташе су по ноћи ходали око барака, певали, викали, певали разне непристојне песме и лупали кундацима по бараци.

У логору у Крушчици боравили смо негде око месец дана, а затим смо премештене у Лобор град крај Загреба.

У Лобор граду биле смо смештене у једној напуштеној властелинској згради. Управу логора водили су немачки војници. Управник логора био је Хегер Карло, Немац из Загреба. У овом логору поступак према нама био је у сваком погледу добар, а и храна је била много боља, него у логору у Крушчици.

19. децембра 1941. године једна група Српкиња, међу њима и ја, премештене смо из логора у Лобор граду у логор у Горњој Ријеки, крај Новог Марофа. Управу овог логора водили су такођер Немци, а управник логора био је Пелц Карло, Немац из Загреба. У оба логора тј. у Лобор граду и Горњој Ријеки могле смо се дописивати са нашим породицама, а могле смо примати и посјету. Исто тако могле смо примати новац и пакете.

Док сам ја била у логору у Лобор граду, добила сам писмо од мојег брата Јове, које ми је послао из Госпића. Он ми је у писму јавио да је наша мајка, сестра, те моја снаха, а његова жена, и њихових троје дјеце убијени, а за оца да ништа не зна.

У Госпићу истакли су се као усташе у прогону Срба: Фрковић Јурица, трговац, а сада Велики жупан, Дошен, гостионичар, Соколић Жарко, абитуријент, Стилиновић Стипе, абитуријент, Девчић Миле, абитуријент, Мартиновић Милан, абитуријент, Матијан¹⁰⁹ Милан, абитуријент учитељске школе, Асић Иван, ученик гимназије, Угарковић Јурај, студент, Адија, студент, Јањић Звонко, студент, сви из Госпића, затим Павелић Лука, сељак из Смиљана. Било их је још много других из околних села, али им ја не знам имена.

30. марта 1942. године пуштена сам из логора у Горњој Ријеки и са више других заточеника допраћена у Земун, а потом превезена у Београд, камо сам стигла 31. марта 1942. године.

¹⁰⁹ Матаија.

Друго ништа немам исказати а на исказано и прочитано ми могу се заклетти.

Д О В Р Ш Е Н О:

Саслушао и оверава:

Родић Буро, с.р.

Записничар:

Аћимовић Јулијана, с.р.

Басарић Јелена, с.р.

Бр. 54

**Изјава Јелене Почуче о злочину усташа у шуми Крушковача
у августу 1941. године¹¹⁰**

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 18. априла 1942.

Када се држава распала, стали су се враћати у наше село људи из војске. Неко време све је било мирно и ми смо обрађивали наша поља и водили бригу о нашим имањима. Не сећам се више како је било али знам да су доскоро почели долазити усташе, колико се сећам, неки људи и младићи из Перушића и других околних места, у почетку већином ђаци. Ти усташе су одмах заредали по кућама, и вршили претресе. При томе су говорили да траже оружје. Међутим су покупили све вредно што су у кући нашли: новац, сатове, златнину, чак и тамбуре, па мушка вреднија одела и обућу, а нарочито су извлачили и односили спремљена дјевојачка руха, као и одећу млађих жена. Све су то износили и из моје куће. Мога мужа и друге угледније људе по селу су похапсили и затворили у школу, а после седам сати навече нико од нас женских и деце није смио да изађе из куће. Од усташа који су хапсили људе, познам само по презимену неког Пећину, који је одвео и мога мужа. Рекао ми је да га је одвео као свједока. Неко смо време ја и друге жене из села носиле мужевима храну. Једнога дана усташе су убиле младића Пају Вујновића из суседног села Кевиха Брда. Тада су усташе одвели из школе мога мужа и нашега комшију Свету Почуча на место убиства, да буду као неки сведоци. Путем су прошли мимо наше куће и свратили у кућу. Усташе су се лепо понашале, тешили мене да се не бојим, јер да се ништа неће догодити, чак ме је један помиловао. Ја сам била сва претрашена. Скухала сам чак и кафу за све њих. Међутим, мој муж није могао да пије кафу, јер је слутио ваљда што га чека. Био је много озбиљан и забринут. Рекао ми је да уредим коње, док се он не врати, и то је било последњи пут што сам га видела. Око поноћи вратио се наш комшија и рекао ми, да су ми мужа одвели у Госпић на испитивање и да ми је поручио, да пазим на коње и имање, а нарочито на децу, јер да ће он сутрадан доћи кући. Како нисам ништа знала сигурно, ја сам други дан опет спремила ручак и понела му у школу, где је и раније био затворен. Ту

¹¹⁰ АЈ, фасц. 919.

ми ручка нису хтели примити говорећи да ће мој муж ручати заједно са усташама и да му сутра не треба јело. Тако сам три пута носила јело и сваки су пут одбили да приме. Најзад су ми усташе рекле да ми је муж у Госпићу, и да пођем у усташки стан. Ја сам била и тамо. Но ту су ми рекли да га нема, него да погледам у казниони. Но ни ту га није било, иако су се ту налазили многи наши сељаци и сељанке. Тада сам се вратила кући и живила ту до пред Илијин дан, радећи у кући и на имању. Пред сам Илијин дан настала је у селу узбуна јер се прочуло да по Госпићу и свим околним селима усташе убијају Србе одреда. Како се и раније чуло о погибији Срба, та је вест коју је донела једна жена Хрватица, Марија Дошен с Опланка, узбунила села и све је стало да бежи у шуму. Људи, жене и деца, па и старци. Са њима сам кренула и ја са моје двоје деце. У селу је остала моја мајка и свекрва јер су веровали да њима, старицама нико ништа неће. И мени су говорили да останем тврдећи да ће доћи плачкаши само да плачкају, као што су и раније долазили и плачкали. Мислим да су остали и неки мушки који су се само посакривали по живицама и камењарима око кућа.

Сви ми који смо кренули у бекство, ишли смо око четири сата до једне веће шуме. Ту смо се сместили за ноћиште. У ту шуму слегло се још много света и из других села: Радаковића, Обрадовића, Вујновића и других.

Већ нас је ту било више стотина људи, жена и деце. Ту смо преноћили. Другога дана изјутра кренули смо даље на пут, јер су се људи бојали да би нас ту неко могао издати усташама. Успут су нам се придружили сељаци из других села и наша је група све више расла. Тако смо бежали око два сата и опет наишли у једну шуму, даље у Велебиту. Ту нас је већ било много, накупиле су се хиљаде и хиљаде људи, жена и деце. Било нас је поред споменутих села, још и из: Читлука, Матића, Ведро Поље, Клисе и уопште из свих српских села испод Дебеле Главице и околине Госпића, а било је и Госпићана. У тој шуми смо опет преноћили и други дан пред вече сви кренули даље јер смо се опет бојали издаје. У оном страху настојали смо отићи што даље у Велебит и да се попнемо што више изнад долина и наших села. Опет су успут наилазили многи Срби сељаци који су бежали из својих села на глас о покољу. Све се ту стицало и мислим да нас се тада накупило 10 до 15 а може бити и више хиљада људи, жена и деце. Сви смо се тако слегли у велику шуму повише баре Крушковаче. У тој шуми смо се сместили како смо знали и могли. Иако је ту био огроман народ, настојали смо да нас се што мање чује па смо пригушивали и глас своје деце да нас не би одала усташама. Овај силан народ није понио собом у брзини ништа од хране. Стога су наши старији рекли да се деца провуку кроз шуму и поред живица до најближих поља и села, да ископају што више крумпира и да их донесу. Деца су довела и много крва, да би било млека. Те смо краве стерали у бару Крушковачу. Мислили смо да ћемо ту издржати тих дана док не прође покољ. Међутим, нисмо сву ноћ преноћили на миру, кад одједном пред саму зору, затрешташе са свих страна пушке и митраљези. Били смо са свих страна опкољени од усташа. Тада су се по нама просула зрна и за тили час ваљало се у крви на хиљаде људи, жена и деце. Ужасан врисак деце и жена проломно се ваздухом заједно са пуцањем пушака и митраљеза. Људе је спопао страх и све што у том

часу није било убијено и рањено, нагнало је у дивље бекство кроз шуму. И ја сам, готово обневидила од страха, зграбила ово своје двоје деце и потрчала у шуму, не знајући ни сама куда ћу. Сама не знам колико сам лутала кроз шуму заједно са другима. Сви смо били изbezумљени од страха. За нама смо чули и даље пуцање и јаук. Чим се међу нама који смо бежали чуо плач деце или који гласнији повик, већ су то чули усташе којих је било свагдје око нас и они су сме-ста на нас пуцали. Многи су око мене падали рањени и убијени. Просто више се не могу ни сама начудити како сам прошла кроз тај пакао и остала жива са де-цом. То смо ми бежали кроз врлети и беспућа, прикључивајући се, чим би пре-стала пуцњава, и растурајући се приликом сваке пуцњаве када су нас усташе откриле. Тако је то непрестано трајало два до три дана и ноћи. Нигде нисмо мо-гли да нађемо мира, а све нас је мање и мање било.

Ја сам стално бежала са својом децом, како сам знала и могла. Већ друго-га дана наишла сам на седморо деце мога кума Митра Јерковића. Међу том де-цом била је и најмлађа, Олгица, којој је тада било једва година дана. Деца су онако бежећи тражили на све стране мајку. За време оне прве погибије отац им је међу првима погинуо. Најстарији Јерковићев син ми је рекао, да је мајка у оном првом страху повикала деци да беже и понела малу Олгицу. Но како је дете врискало, мајка се бојала да ће одати усташама где се налази, па да би спасила осталу децу, решила се у оном страху да Олгицу остави код мртвога тела свога мужа. У оној јурњави деца су доскора изгубила мајку из вида. Стали су да дози-вају и траже мајку и у том часу чули врисак мале Олгице. Брат то није могао да поднесе, па како није могао да нађе мајку, вратио се и узео Олгицу на руке те тако са њом бежао. При том је видео на стотине и хиљаде лешева и рањеника, те на стотине деце у колевкама које мајке нису стигле да понесу са собом. После сам се нашла и са Љубицом, једанаестогодишњом кћерком Милке Плећаш. Њој је била рука пробијена бајонетом код лакта. Она ми је рекла да јој је тамо код ба-ре Ребијаче погинула мајка. Она је остала код ње док нису дошле усташе, који су стали редом да кољу и боду и кундацима пребијају оне које су затекли живе. Њој су пребили руку до лакта и сама није знала како је одатле умакла.

Јерковићева деца су тада остала стално са мном. Само су се од времена до времена одвајала од мене да по шуми виде не би ли нашли негде мајку.

Док смо тако бежали, чули смо често пуцњаву усташа и међусобно дови-кивање: „Иво, Анте, ено их! Држ их, пуцај!“

Трећега дана пред вече нашли смо се недалеко групе људи из села Баса-рића. Спремили смо се да ту преноћимо. Међутим се кроз ноћ спремило велико невреме и ударила крупна какве ја у животу нисам доживела. Децу сам некако сместила под један грм, а најмању сам заштитила својим телом. Од крупе ми је било све тело испребијано, а руке све кржаве. Кад је најстрашније невреме про-шло, чули смо у нашој близини дозивање нашег света. Људи су се јављали једни другима и позивали да се скупе око ватре коју су наложили. Били су то све се-љаци из села Басарића. Ми смо дошли до ватре и ту преноћили. Изјутра смо опет чули пуцњаву недалеко од нас. Притајили смо се и пригушивали плач да усташе не би за нас дознале. Тек око подне, кад сам мислила да ће усташе бити

на ручку и неће толико пазити, решила сам да са децом кренем својој кући, па што било. Већ толико дана нисмо ништа окусили, па сам мислила да ћемо овако сигурно изгинути, било од пушке или од усташког ножа, било од глади и умора. Кренула сам са децем, све поред живица и уз камене међе, кроз шуме и камењаре. Пролазећи поред путева наилазила сам на кола којима су усташе одвозили нашу робу у своја села. Те усташе које су нас гониле, убијале и пљачкале, били су све сељаци Хрвати из околних села, највише из Трновца и Брушана, и других околних хрватских села. Није то била само млађарија, него и старији домаћини. Ја их не знам по имену, али их знам из виђења. Највише их је међу њима било таквих који су били напола просјаци и радили у нашим српским селима, али више просјачили.

Кријући се тако од очију усташа дошла сам са децом до свога села. Нисам се усудила да кренем одмах у моју кућу, јер сам са те стране чула пуцњаву и видела како на колима одвозе робу. Кренула сам стога до куће у којој сам се родила, лежала ми је мајка мртва у великој бари блата и крви. Мало подаље од ње до ћошка штале на исти начин је лежала моја свекрва. Ту сам се ја окаменила. Када сам зашла у кућу, нашла сам празне зидове. Сви су прозори били поразбијани, а из куће изнесено све до посљедње мрвице. Дотле су деца Јерковићева зашли од куће до куће и наишли на многе мртваце, онако поубијане, као и моја мајка и моја свекрва. Међу осталима нашли су и леш Милана Јерковића и Милице Јерковић, такођер пред њиховим кућама. После сам децу одвела у шуму Камењушгу недалеко од тих кућа. Ту сам децу оставила, и пошто сам им наредила да буду мирна, кренула сам и до своје куће. Мало пре мога одласка стигла је до нас дванаестогодишња кћи нашег комшије Бранка Вујновића. Он је био ожењен с катољкињом. За време бекства његова су жена и свастика залазиле у католичка села да успут обиђу своју родбину. Наши људи нарочито су пазили на Вујновића јер су се бојали да би их он могао издати. Неки су чак и тврдили да је он усташама издао где се ми налазимо. Он је био нашим сумњив због тога што су раније, пре великог покоља, усташе често залазиле у његову кућу, а он је и сам ишао к њима, што се ни један други Србин није смιο усудити. Уопште, наши су људи бежали од сваког усташе, само Бранко Вујновић се осећао пред њима сигуран. Ја сам се и сада бојала да би његова кћерка могла да ода усташама моје присуство и присуство моје деце у Камењуши, па јој више нисам дала да оде код свога ујака, како је она хтела, него сам је наговорила да остане са нама док се ја не вратим од своје куће. Од тада је и она остала с нама.

Кријући се како сам знала да ме не би приметио који Хрват, доспела сам до своје куће. Гледала сам како хрватски сељаци износе и посљедње ствари из наше куће, товари их на наша кола и одвозе у село Трновац, Брушане и сва она католичка села преко баре. У својој кући сам нашла све опљачкано. Пред вратима су биле још неке ствари које су зликовци спремили да их одвезу колима.

Пошто сам се вратила деци, преноћила сам у Камењуши. Сутрадан после подне наишла су два хрватска војника. Кад су их деца приметила, разбежали су се на све стране. Ја сам била и превише уморна и превише очајна, нисам марила више за свој живот, и стога сам остала на месту са својом децом и малом

Олгицом, те их сачекала. Када су дошли до мене, замолила сам их, да најприје убију мене па онда децу, да не гледам њихову погибију. Но они се за чудо лепо понашаху према мени. Рекли су ми да се не бојим и да ми они неће ништа на жао учинити. Они да нису усташе, него војска из Оточца и да је Павелић издао наређење, да се сви морају вратити својим кућама, и никоме се ништа не сме догодити. Даље су рекли да су овај покољ и велико зло починили зликовци и да зато нису имали дозволе. Говорили су даље да они нису ничему криви. Позвали су ме да се одмах вратим својој кући. Они су приметили да су се деца разбежала па су их дозвали и дали им круха. Ја сам им рекла да не могу да идем својој кући, да су ми мужа убили, из куће све изнели, а у селу нема живе ни мухе. Пошто су ме војници уверавали да могу да идем мирно кући и да обрађујем своје поље, додали су ми да је њихова дужност само то да смирују народ, па су отишли, пошто су рекли да ће мртве сахранити по наређењу Павелићевом. Ми смо остали ту још једну ноћ. Другога дана су дошле жене Хрватице из Трновца и Брушана и жњеле наше жито док су мушкарци наставили да одвозе и остатак наших ствари из села. Ми смо се договорили да се чувамо, а ако кога од нас усташе ухвате, да ни за живу главу не одамо да ту има још људи, него да каже да је ту сам. У неко доба дана наишли су у нашу близину усташе. Деца се опет разбежала заједно са свима осталима. Мени је било већ свега доста па сам ја и њих сачекала са својом децом и малом Олгицом. Дете је страховито плакало и када су се усташе приближиле, неколицина од њих су хтели да је убију. Но неки други то нису допустили и тако је дете остало живо. И те сам усташе познавала из виђења, били су сви из Трновца, Брушана и околних села. Они су ме препознали и нашли ми у њедрима књижицу Поштанске штедионице на неких 3 до 4 хиљаде динара, која је припадале моме мужу, а коју сам једино понела собом кад сам побегла из куће. Усташе су узели ту књижицу и рекли да је морају предати у усташки стан. На то су мене и децу повели према шуми званој Шедрван. Путем смо проšli мимо оних жетелица које су желе наша поља. Оне су ме питале чија је која ливада и чије је које жито. Једна ме од њих препознала јер је њезин син некада послуживао у мојој кући. Жена ме загрлила и расплакала се те преклињала усташе да ме не убију. Препознала ме и друга жена чији је син био међу усташама који су ме водили. На њему сам препознала ново одело мога мужа. Његова се мајка сажалила, нада мном, позвала га на страну и дуго му нешто објашњавала, машући рукама. Не знам што је она њему говорила, а што он њој. Али видела сам по свему да су усташе водиле мене и децу у ону шуму, да нас покољу, а на навалџивање споменутих жетелица, најзад су усташе пристале, да нас одведу и предају у усташки стан. У то је било подне и жетелице, заједно са свима усташама, кренуше на ручак. Повели су и нас. Ручак им је био приређен одмах до моје куће. Било им је испечено велико прасе. Усташе су изнели из моје куће један велики стари сто и још неколико други столова из других кућа, положили су прасе на столове, расекли га и ручали. Нудили су и мене, но ја нисам могла ни да окусим. Деца су се ту нахранила.

После ручка кренули смо сви заједно у Трновац. Пре одласка, још за време ручка, приметила сам да су моју мајку и свекрву сахранили на истом месту

где су лежале мртве. Познала сам то још по свежим хумкама. Успут до Трновца и у самом Трновцу, опет сам сусрела кола натоварена са стварима из наших кућа. У Трновцу су те ствари растоварили и разнели по својим кућама. Нека су кола настављала пут за Брушане и друга хрватска села. Кад смо стигли у Трновац била је вече. У Трновцу су ме опет препознале неке жене. Понека ме жалила и плакала, али многе су на мене и викале и говориле ми да нас треба све поубијати. Неке девојке рекоше ми да су ми мужа убили пошто су га много мучили. Кад сам им ја рекла да ми је мој комшија Стево Почуча који је био са њим одведен, па се вратио, рекао да није убијен, оне су ме уверавеле да су оне лично виделе погибију мога мужа, једнако као и Стево Почуча, само он није хтио да ми то каже. Оне су заједно са мном плакале док су друге жене говори- ле да је и право што ми је муж убијен јер да би он, кад би се нешто вратило, си- гурно њих Хрвате живе јео. Говориле су ми још да је овако боље што сам се ослободила мужа, јер да сам ја још млада и да ми је муж за мене био престар. И много другога су ми тако говорили док се мени срце каменило. Никако не знам како сам то издржала и како нисам пресвисла.

И опет су неке усташе хтеле да ме убију, но спасиле су ме друге усташе на наговор својих жена, па су ме најзад исте ноћи одвели заједно са децом у Го- спић. У усташком стану ме нису хтели да приме, него су наредили мојим пра- тиоцима да ме одведу у казниону. Но и у казниони је речено да ме неће да при- ме јер да је препуно. Најзад су ме одвели у логор „Овчарска станица“, где су ме примили. Ту сам се одморилa и нахранила децу и од тада сам делила исту суд- бину, коју и све моје сапатнице које су данас овде, а које су вам у својим иска- зима рекле све, што се са њима збило.

Кад сам дошла у логор „Овчарска станица“, моја су деца била болесна и са њима сам имала много мука. Од тога нисам могла да водим бригу о малој Ол- гици Јерковић, свом кумчету, па сам молила друге жене да је преузму. Жене су је прихватиле, сад једна сад друга, док је најзад није узела сасвим под своје у Оштаријама Јованка Тешановић са којом је дете остало све до дана данашње- га. Она га пази као своје рођено дете и вели да се од њега више неће растајати. Доцније негде од логора у којима сам била, сусрела сам се са женама из околи- не Госпића и оне су ми рекле, да је мајка мале Олгице била бачена од усташа у неку јаму у којој су као и неке друге јаме, усташе бацали многе Србе – људе, жену и децу, које су хватали живе за време онога нашега крвавога бекства о коме сам вам овде говорила. Олгичина мајка се, рекле су ми оне жене, некако извукла жива из те јаме и налази се тамо у једном селу, саката толико, да хода на штакама.

Више немам ништа да кажем, немам ништа ни да додам ни да одузем од онога што су вам о нашим заједничким патњама и животу већ исказале остале моје другарице кад сте њих испитивали.

Д О В Р Ш Е Н О:

Саслушао и оверава:
Бранко Вукобратовић, с.р.

Записничар:
Стана Тепавац, с.р.

Јелена Почуча, с.р.

Бр. 55

**Изјава Милана Алексића, учитеља, о злочинима усташа над Србима
у Госпићу током 1941. године¹¹¹**

По проглашењу НДХ Хрвати су се сви сврстали у редове усташа и стали да прогоне српски народ. На лукав и варљив начин покупили су од Срба све оружје и разделили га усташама. Ћирилске натписе са свих занатских и трговачких кућа су поскидали те су поразбијали и већ први дан почели претресати српске куће. Већину српских омладинаца – Сокола на лукав начин усташе су после пола ноћи изводили из њихових кућа у усташки стан, мучили их на најсвирепији начин и полумртве повратили у њихове куће.

Испребијаним омладинцима лекари нису смели издавати лекарско уверење, а по изјави г. Драге Бркљачића, заменика државног тужиоца, ни суд није смео примати њихове жалбе. По причању испребијаних омладинаца, највише су се истакли у свирепости мучења следећи: Миле Матага,¹¹² учитељски приправник IV године, син Винка Матаге, Јурица Угарковић, свршени матурант, Ивица Павичић, ученик II разреда трг. академије, син Ивана Павичића, трговца, који је убио свршеног теолога Љубишу Петковића из Метка, Звонко Јањић, Руде Риц, учитељ у Пазаришту, Душко Јелача, Лисац, шегрт, Шпољарић, кројач, син кројача Златка, Габре Шикић, син лекара Шикића, Биљак, земљорадник, син Марка из Мушалука, Наглић Звонко и Јуре, ученици, синови капетана Наглића, Тоне Дошен, гостионичар, син Николин, Стефановић Иван, ученик, и други.

Хапшења Срба су почела 11. априла 1941. године и затварани су у привтор окружног суда, а затим камионом у два сата по поноћи одвожени у непознатом правцу.

Ја сам први пут био затворен на Ускрс 20. априла и у мом присуству су убили земљорадника Николу Рибара из Дивосела. На моју молбу Италијани су ме вратили. Други пут ја сам ухапшен 16. јуна 1941. године. Пред вратима моје самице сам чуо врисак и силна мучења људи и жена. Усташе су доводиле малолетнике из завода, давали им цепанице, шила и друга средства да туку и муче затворенике.

Долазили су понеки и грађани Хрвати, па чак и сељаци из оближњих села, да туку и свете се затвореницима. Ђуро Басарић, гостионичар, причао ми је да се за читав месец дана није могао подићи са пода, једино се свестио када су га полили водом. Од туче био је модар и црн као земља. Тако исто и Мијо Басарић, пекар, Милан Цвијановић, судски чиновник, за које се не зна како су ишчезли из затвора. Милојко Дошен, свештеник, стар човек из Почитеља, морао је сваки час ако уђе какав апсанција, устати са свим затвореницима и поздравити га са поздравом „Хваљен Исус и Марија“. Одговор је од апсанције био: „Види како поп извршава усташка наређења, матер њему и Краљу Петру.“ Од усташких

¹¹¹ АЈ, фасц. 919.

¹¹² Матаија.

апсанција најгори су били по мучењу следећи: Шарић Иван, Светић Иван, Стилиновић и Бркљачић.

Од ухапшених Срба страдали су следећи: Никола Дукић, велетрговац, Никола Мижић, велетрговац, Ђоко Радишић, велетрговац, Богдан Станић, трговац, Љубомир Алексић, трговац, Ђуро Војновић, трговац, Ђуро Гледић, трговац, Никола Војводић, трговац, Милош Пјевач, трговац, Мита Кнежевић, трговац, Милан Максимовић, књижар, Милета Чанак, гостионичар, Милка Чанак, гостионичарева жена, Бошко Плећаш, пенз. тамничар (мучен у шкурници¹¹³), Љубица Плећаш, тамничарева жена, Раде Наранчић, пензионирани школски надзорник, Илија Опачић, директор учитељске школе, Александар Опачић, студент комерцијалне, син Тина Гутеше, пензионираног учитеља и жена му, Петар Станић, гостионичар, Дмитар Станић, учитељски приправник, син му, Богдан Рајчевић, поштар са женом, Ђорђе Рајчевић, поштарев син, учитељски приправник, Миле Чубро,¹¹⁴ пензионирани бележник, Марија Чубро, бележничкова жена, учитељица, Васо Плећаш, гостионичар, Исо Цигановић, пензионирани капетан, Стојан Обрадовић, апсанција, Бранко Обрадовић, апсанција, Сава Узелац, апсанција, Симо Станић, пензионер, Дућа Жегарац, трговац, Никола Жегарац, пекар, Н. Чудић, пензионер, Милош Плећаш, пензионер, Душан Плећаш, пензионеров син, срески чиновник, Марко Јелача, лугар, Марија Теслић, трговац, Ђуро Басарић, гостионичар, Бранко Басарић, студент, Мијо Плећаш, пензионер, Мићо Плећаш, пекар, Мићо Јовић, гимназијалац, Милан Љуштина, берберин са два сина, Богдан Брујић, државни адвокат, Јанко Обрадовић, столар, Милан Обрадовић, столарев син, Мићо Поткоњак, професор, Марко Почуча, учитељ, Никола Пејиновић, трговац, Гојко Тркуља, гостионичар, Бањанин Дане, поседник, Милан Новаковић, гостионичар, Ђукан Лемајић, гостионичар, Пајица Кекић, ученик VIII разреда, Јован Понковић, учитељски приправник, Лука Пајић, учитељ, Нико Станић, пензионер, Божидар Басарић, гостионичар, Пане Жигић, пензионер са женом и петеро деце, Симача Теслић, гостионичар, Стојан Обрадовић, поседник, Станко Кесић, поседник, Душан Карић, кантинер, Ђуро Лончар, опанчар са женом и кћерком, Јела Брчан, са двоје деце, Сава Почуча, са двоје деце, Мића Почуча, са сином и кћери, Ђуро Јелача, пензионер, Милан Димић, поседник, Дмитар Плећаш, сељак, Миливој Зећ, чиновник.

Напомињем да сам у затвору из овдашњих села наишао на следеће: Милојко Дошен, свештеник из Почитеља, Урош Рајчевић, свештеник из Могорића, Марко Саватовић, судски чиновник из Острице, Милан Јерковић, свештеник из Широке Куле, Љубо Купрешанин, трговац из Метка, Никола Богуновић, свештеник из Доњег Лапца, Петар Мајсторовић, прота из Дољана, и син му Милојко, председник општине у Доњем Лапцу, Диклић, свештеник из Косиња, Јанко Покрајац, учитељ из Радуча, Јово Сунајко, председник општине Медак, Матија Стијачић, свештеник из Смиљана.

¹¹³ Самица без прозора.

¹¹⁴ Чубрило.

Ови наведени Срби одважани су камионима свезани два по два у ланце у непознатом правцу. Одважања су почела од 1. маја па на даље. Чуо сам да су наведени живи бачени у поноре вртаче, а некоји да су стрељани под Велебитом. За проту Мајсторовића знам да се је обесио пошто је био претходно мучен на најсвирепији начин. Надаље Никола Богуновић причао ми је како су га мучили, тукли по табанима, браду чупали и боли иглама по бради, носу и читавом телу. Марко Саватовић, судски чиновник из Острвице, након великог мучења стаклом си је пререзао врат и по ноћи упућен у болницу, враћен натраг у затвор и одмах отпремљен камионом онако измучен и болестан. Лугар Радаковић из Отрића причао је како су га тукли и скакали по њему у војничким цокулама, боли га шилом и залијевали водом да дође к свијести. Тешко је мучен Матија Стијачић, прото из Смиљана, и Михајло Поткоњак, проф. из Госпића. За њега сам чуо да га је мучио његов бивши ученик Шпољарић, јер да је на његов предлог овај био искључен из гимназије. Надаље су мучени Мане Чанак, сељак из Широке Куле, Јован Пањковић, ученик IV разреда учитељске школе из Крбавице, Стево Дукић, ученик VI разреда гимназије, Бранко Басарић, студент, и многи други.

Ни жене нису поштедили од усташа. Највише су мучили Марију Пилић, трговкињу. Са мном скупа су били затворени Бранко Станић, професор, др. Никола Наранчић, адвокат и Милан Наранчић, директор штедионице. Исти су послије неколико дана пуштени на слободу под увјетом да одмах напусте Хрватску будући да су своје куће и имања даровали НДХ. Ја сам на слободу пуштен 26. јуна и одмах сам по наређењу Усташког стожера од 23. јуна са породицом морао напустити Госпић. Дућан свога сина ухапшеног Љубомира Алексића морао сам преписати и даровати НДХ. Напомињем да је моја комшиница Драгица Плећаш, супруга Васе Плећаша, гостионичара, који је одведен првим транспортом, убијена око 4 сата ујутро 1. јуна од Хрвата. Кућа је остала обијена, ствари покрадене, поразбијане, као да су вандали прошли кроз њу, а не Хрвати (усташе) с хиљадугодишњом културом. Послије мог одласка настала су још гора времена: пљачке, убијање, паљење и мучење и тјерања жена и дјеце у логоре.

Крагујевац, 15. маја 1942.

Милан Алексић, пенз. учитељ

Бр. 56

Изјава Данила Обрадовића о злочинима усташа у Госпићу и на подручју општине Лички Осик током 1941. године¹¹⁵

Позивом на број 139/1942. г. Високопречасног наслова од 2. маја 1942. године, а према наређењу архијерејске власти А. Е. М. бр. 7904/1941. од 20. октобра 1941. године, достављају се следећи подаци о прогону Срба на територији Хрватске у срезу Госпићком, општине Л. Осик.

¹¹⁵ АЈ, фасц. 111.

Описивати злочине хрватских усташа учињене над невиним и незаштићеним српским живљем заиста је немогуће, јер ти злочини превазилазе све злочине које је могао један народ у историји човечанства у свом садистичком говору да учини другоме.

По мом дубоком увјерењу људи из афричких џунгли иако без икакве културе и цивилизације човечније би се показали од носиоца хиљадугодишње културе – „Хрватских усташа“.

Да би трагедија српског народа била већа, одједанпут 98% хрватског живља постаде усташама чија је света дужност била убијати Србе који су у много и много момената толико добра чинили тим Хрватима прозваним усташа. Зато одвојити име усташа од имена Хрвата није могуће и неопростиво греше данас сви они који покушавају одвајати име усташа од имена Хрват. А да је то на жалост истина, најбоље нам о том говоре стотинама хиљада жртви најбољих српских синова у Хрватској.

У нашој општини Лички Осик, срез Госпић, коју сачињавају села: Острвица, Широка Кула, Барлете, Мушалук, Будац, Ј. Осик и Вукшић било је две трећине Срба и једна трећина Хрвата. У мом селу Острвици било је 129 српских кућа и 10 хрватских, а у Барлетама 108 српских кућа и 49 хрватских. Осим ова два села моју парохију сачињавали су засеоци Широке Куле: Рујница и Буковац, гдје није било ни једног Хрвата.

Првог дана по оснутку НДХ дала су се „браћа“ на посао, да очисте „Свету земљу Хрватску“ од цигана, како су они прозвали Србе још од прије, јер да Срби нијесу достојни да живе на тако „светом тлу“ као што је „Слободна Хрватска“. Да би свој посао што ефикасније и савесније направили основали су, односно ако то још од прије нису имали, саветодавни и извршни одбор.

У саветодавни одбор ушли су „свјеснији Хрвати“ такозвана интелигенција, на челу са једним римокатоличким жупником проповедником праве и неогрешиве и једино спасавајуће католичке вере. Поменути је одбор заседао сваке ноћи и давао директиве извршном одбору у који су ушли шегрти, калфе, негдје и по који бољи Хрват, а нарочито ђаци гимназије и учитељске школе, будући народни вођи и просветитељи, који су с нарочитом вољом и расположењем вршили свој посао, односно налоге саветодавног одбора.

У селима су такођер постојали такви одбори с којима су руководили римокатолички жупници. И тако формирани одбори отпочели су рад.

Прво наређење било је да се ћирилица са свих споменика, фирми и икона у року од 24 сата уклони. Поменуто наређење дошао је саопштити нашем селу председник општине Стипан Орешковић са још 12 наоружаних усташа.

Осим тога наређења такођер је саопштио да се до даљњег наређења заворе сви српско-православни храмови и да се у њима не смију вршити св. литургија као и остали обреди: крштење, венчање, покопи и остало.

Прва жртва хрватске власти био сам ја. Други дан после поменутог наређења дошло је шест усташа да ме убију пошто сам био српски свештеник, а осим тога водио сам сва национална друштва: соколску чету, српски народ у читаоницу, стрељачку дружину, набављачку кредитну и пчеларску дружину (за-

другу) и као такав проглашен непријатељем број један новоосноване хрватске државе.

У моменту њихова доласка био сам у кући без мантије, а усташе је предводио неки Хрват жандарм, иначе мој познаник који се звао Узелац. Када су ушли у кућу и саопћили ми да сам по наређењу стожерника ухапшен, замолио сам их да ми бар дозволе да обучем мантију, на што ми је Узелац уз најпогрднију псовку одговорио: „Шта ће ти, влашки попе, мантија та ваљда нећеш у цркву молити се за здравље твога балавог Краља Петра и Патријарха.“

На те његове речи одговорио сам му да знам куда ћу, кад ме они воде, али да хоћу да умрем као српски свештеник. Послије тога завезали су ме и повели.

У почетки мога исказа навео сам да сам у парохији, односно селу Острвици, имао 10 хрватских кућа које су, бар док сам ја био тамо, показале као једине које су браниле Србе. Кад сам доведен до тих хрватских кућа с којима сам увијек у пријатељству живео, пресрели су ме Хрвати сељани с пушкама и просто ме отели од усташа. После тога побегао сам у шуму где ми је Хрват Јосо Месић из мога села сваки дан доносио храну будући да се од Срба нико није смео од куће удаљавати. У шуми сам провео пуна два месеца одакле сам благодарећи Јоси Месићу као и католичком жупнику из Л. Осика др. Франу Биничком побегао у Србију. За све време док сам био у шуми сељани Хрвати из мога села чували су ми кућу, односно породицу од усташа да их не убију.

Поред тога што су поменути сељаци Хрвати из Острвице бранили Србе, усташе су док сам ја био тамо, ухапсили, мучили па тек онда убили следеће моје парохијане:

1 У Острвици:

1. Жарка Саватовића, кога су на најтеже муке ударали тако да је у затвору док су га тукли разбио прозор и стаклом пререзао гркљан. Да би га и даље могли мучити, послали су га у болницу, тамо га мало залечили и поново вратили у затвор док га једне ноћи са транспортом нијесу одвезли и бацили у једну јаму више Оточца.

2. Глишу Рамадановића исто тако иако човек у годинама, најпре су мучили па тек онда убили. Даље су убили: 3. Јанка Станковића, 4. Милана Колунџића, 5. Илију Саватовића, 6. Јову Саватовића, и сина му од 10 година Милана, 7. Милу Саватовића, 8. Стеву Половину, 9. Пају Половину, 10. Ђуру Петковића, 11. Дану Петковића, 12. Петра Радмановића, 13. Николу Богдана, 14. Саву Богдана, 15. Дмитра Шапића, 16. Тодора Димића, 17. Милу Димића, 18. Максима Димића, 19. Симу Димића, 20. Дмитра Пантића и 21. Марију Димић коју су на сваке муке ударали па је обешчастили, после чега се сама у затвору обесила.

Кад су поменуте виђеније сељаке побили, разумије се на најгрознији начин прије убиства мучили, издали су проглас да сваки онај Србин који пређе на римокатоличку веру неће бити убијен.

Напомињем да су све побројане Србе бацили у јаму код Сточца, а неке чак и живе, што ми је причао и Марко Ратковић, из Личког Осика, а који је био општински стражар за наше село, иначе један од најбољих пријатеља српских у читавом селу.

II У Барлетама:

1. Милана Цигановића, 2. Јову Цигановића, 3. Пају Цигановића, 4. Лазу Рајшића, 5. Милу Радмановића, 6. Ђуру Басарића, 7. Данила Басарића, 8. Милана Басарића, 9. Илију Басарића, 10. Пају Гаврила Басарића, 11. Јанка Басарића, 12. Стевана Рајшића, 13. Димитрија Рајшића, 14. Данила Рајшића, 15. Васу Рајшића, 16. Јована Никшића, 17. Данила Лазића, 18. Лазу Лазића, 19. Јанка Рашету, 20. Јову Рашету. Све су њих одвели у три групе у Широку Кулу, где су их мучили у подруму жандармеријске станице откидајући им поједине делове тела, некима ископавши очи и тако измрцварене бацили у јаму код Сточца.

III У Рујници:

1. Марка Паскаша, 2. Илију Паскаша, 3. Данила Паскаша, 4. Гаврила Репца, 5. Стојана Репца, 6. Лазу Репца, 7. Симу Репца, 8. Стојана Паскаша. Исте такођер мучили и побацали у јаме код Перушића, према исказу поменутог Марка Ратковића.

Споменуо сам да су издали проглас ко пређе у католичку веру, неће бити убијен. Неки су подносили молбе које су усташе већ пре одштампали и изнуђивали потписе од јадних Срба, али то није помогло, они су наставили са убијањем Срба и даље.

Тако је стање било до 2. августа 1941. године када је био и општи покољ Срба у коме су страдали хиљаде и хиљаде људи, жена и деце.

У мом селу Острвици, према извјештају веродостојних лица, 2. VIII 1941. запаљено је од 129 кућа 106 и много стотина људи жена и деце поубијано.

Док сам био тамо, дошао је римокатолички жупник из Широке Куле Стјепан Габрић, иначе по народности Мађар, и однио из Острвичке цркве књиге, св. утвари, барјаке и све што је могао да нађе, јер је ту било сад згодно да се усташким бодежом повећа број верника „једино спасавајуће“ вере.

Међутим није им ништа помогло и док сам тамо био, није ни један Србин хтео прећи у католицизам, што их је било још више разљутило.

Сада дати тачан број убијених Срба, врло је тешко јер су и после убијали и жене и децу.

У Широкој Кули убијен је на најсвирепији начин Димитрије Јерковић. Њему су одрезали кожу са главе заједно са косом, браду почупали и тек после 15 дана бацили га с осталим у јаму код Оточца где су за све време док сам био у Лици, скоро све Србе бацали.

Осим свештеника Јерковића убили су исто на најсвирепији начин Ману Чанка, једнога од најутледнијих сељака, Душана Узелца, трговца, Момира Бабића, трговца, са још 32 сељака из Широке Куле.

У Врепцу, општина Медак, убили су: председника општине Јову Сунајка, Владимира Наранчића, трговца, утледног домаћина Милу Угарак, и сина му Душана, са још 37 сељака. Сва убиства вршена су на најгрознији начин.

За моје време у Врепцу је било настањено 30 усташа, које су морале послуживати приликом ручка и вечере дјевојке и младе жене. Има много случајева гдје су дјевојке извршавале самоубиство. Од цркве у Врепцу створили су дрварницу и клозет. Најпре су полупали иконостас и спалили га те после столо-

ве и књиге у цркви спалили, а то све за срећу и напредак новоосноване државе Хрватске. Сада се из поузданих извора чује да је Вребац савијен са земљом, наиме, да је све попаљено и порушено, а народ који није могао да се склони, поубијан.

У Могорићу одведен је свештеник Рајчевић Урош, најприје у логор на Паг, односно Јадовно, и тамо убијен. И то село није поштеђено од усташке власти, гдје је стотинама људи, жена и деце поубијано.

У Почитељу убијен је стари свештеник Милојко Дошен са многим својим сељацима.

У Радучу убијен је свештеник Грозданић пред кућом те Чубрило Вујица, чувени сељак, и учитељ Јанко Покрајац, стари ратник и борац из прошлих ратова. Он је нарочито мучен. Откидали су му поједине делове тела док није издахнуо. Оставио је шестеро женске деце.

У Смиљану убијен је прота Матеја Стијачић на најсвирепији начин. Њега су кад су усташе дошле да га ухапсе толико премлатили да се није уопће могао мицати. Тако изудараног одвели су га у Госпић где су га још 15 дана свака два сата тукли док није издахнуо и тако мртвог баčili у јаму.

У Смиљану од 50 српских кућа ниједна није остала поштеђена док сељаци који нису могли побећи у друга села или у шуму, поубијани.

У Дивоселу усташе су убили тачно 1200 људи, жена и деце на 2. аугуста 1941. године. То је село које је дало до сада највише жртава. Поменутог дана према изјавама веродостојних сведока усташе су пекли на ражњу двоје деце и терали људе да једу месо.

У Госпићу данас скоро нема ни једног Србина. Од тога огромна већина је поубијана док је мали број могао избећи. Од Срба у Госпићу су остали Јово Пјевач, трговац Љиљак и Дане Вујновић, учитељ, са још неколико жена и деце.

Из госпићког среза мали број Срба је избегао јер су ту усташе били заиста немилосрдни. Од усташа који су у мом селу Острвици убијали Србе најсвирепији су били: Матаија, свршени ђак учитељске школе, син Винка Матаије из Госпића, и Секулић, ђак гимназије, син Секулића, шумара из Госпића.

Једини од интелектуалаца познао се као пријатељ Срба католички жупник Др. Фран Бинички и нажалост једини од католичких свештеника. Он је био у Л. Осику. Њему такођер благодарим да сам могао избећи смрт као и сељаку Јоси Месићу, јер су њих двојица доста Срба спасили.

Међу пријатеље Срба, односно браниоце, спадају и ови: Марко Гатковић из Л. Осика, Ивица Чорак из Острвице, Иван Шерић из Барлета и то су на жалост сви и једини Хрвати који су били пријатељи српском народу.

Описати злочине Хрвата учињене над Србима, понављам, немогуће је, то ће се тек моћи учинити када дође време. Колике је Срба убијено тако, односно чак и приближно, немогуће је знати јер сваким даном усташе раде свој свирепи посао, али верујем да ће цифра бити поражавајућа.

Усташе су вршиле мучења на разне начине. Једнима су копали очи, другима резали поједине делове тела, даља мучења су се састојала у откидању нока, полевању врелом водом, ударањем ексера у плећке, главу и ноге итд.

У мом селу од тих 10 хрватских кућа није био ни један Хрват који је нарочито гонио Србе. Међутим, долазили су други из Осика и Широке Куле. Нарочиту мржњу према Србима показали су у Широкој Кули поменути жупник Габрић, Јандра Орешковић, звани Носоња, Шаре, трговац, Пера Шоле, Фрањола и још други којима моментално не знам имена, а иначе познам их.

У Барлетама је прогонио Србе Јосо Жупан, сељак, Дреновац Јаков, сељак, Анте Милиновић са другима које такођер нисам познавао.

Из моје парохије, односно са мном и послѣ мене, прешло је осам људи.

На крају прилажем лист који је послао Јурица Фрковић, велики жупан, дру Франу Биничком из Л. Осика као одговор на писмо тога жупника који је молио, да се мени изда пропусница, да идем у Србију.

14. V. 1942.

У Београду

Јереј Данило Обрадовић, с.р.

Бр. 57

Изјава Милана Љуштине из Доњег Лапца о злочинима усташа у логору Госпић током 1941. године¹¹⁶

Записник Комесаријата за избеглице и пресељенике у Београду од 29. јула 1942. године

Дана 18. априла 1941. године затворен сам по жандарима хрватским у затвор среског суда Доњи Лапац, одакле сам 22. априла отпућен за окружни затвор у Госпић, где сам био све до дана 18. октобра¹¹⁷ 1941. године, кад су Талијани већ преузели власт и тога сам дана ослобођен изишавши из затвора те се повратио у Доњи Лапац. Ту сам сазнао за страховита зверства над српским живљем што су вршили усташе из Госпића и из Босне Муслимани-усташе. Тако нпр. најпознатији усташа који је чинио многа зверства у месту Суваја звао се надимком Мила,¹¹⁸ који се нарочито истакао у зверству над тим селом, јер су сви Срби у њему поклани.

Чуо сам од Мане Косића, гостионичара из Суваје, да су осим свих осталих заклали и његову сву чељад, а на ћерки је видио 100 убода ножем. Осим тога рекао ми је да су заклали сувајску попадију, која је била у благословеном стању, извадили су јој из утробе дете и дете распорили и цигерицу и срце обесили о врата. Друго дете су ранили и дете се притајило уз мајку. Кад су после свршеног зверства видели да је ово дете живо, рекли да ће се повратити по њега и још једну цурицу и да ће их одвести у болницу. Међутим када су се повратили, и њих су двоје заклали.

¹¹⁶ АЈ, фасц. 219.

¹¹⁷ Август.

¹¹⁸ Миле Вркљан-Милица.

Чуо сам и за Душана Дивјака, трговца из Д. Лапца, да су му скакали ногама по трбуху и да су му сва црева повадили и исекли. Сахранили су га на путу за Бихаћ. За проту Никшу Богуновића, који је био у Д. Лапцу, разговарао сам лично у затвору са њим и који се једва мицао од убода. Причао ми је да су му усијаном иглом чупали длаке из браде и бркова. Нос му је био отечен од удараца. Гостионичара Влатковића Јандру тукли су батинама по уду, уз сва остала мучења. Истога сам такођер видео у затвору у Госпићу, одакле је одмах други дан транспортован даље не знам где.

Видио сам у окружном затвору у Госпићу Милојка Мајсторовића, председника општине из Д. Лапца, као и његовог оца проту Мајсторовића из Дољана, који су ми причали, а и на њиховом лицу се видело да су страховито мучени и тучени. Мени је прота рекао да ово више не може издржати и да ће се убити. Ово ми је рекао кад смо ишли уз степенице из шетње. Критичне вечери пре него што ће се обесити, између 11 и 12 сати, доведена је једна женска у ходник пред самицу коју су страховито тукли. Била је то проф. Станић. Иста је викала након 79 удараца: „Не знам ја ништа, ето питајте кума проту“. Да ли је то била његова кума, ја не знам. Кад су се усташе повукле, око 1/2 12-12 сати у ноћи, о своје гаће обесио се стари прота Мајсторовић, а стражари, како полазе свако пола сата да обилазе, рекли су: „Куд пре да се обеси, сад смо били ту.“ Те речи изговорио је усташа, познати крвник и злотвор Гривичић Јосип. После овога извукли су га из самице, превезли кроз ходник и одвезли према католичком гробљу. Приликом преноса противног тела чуо сам један пуцањ. То је сигурно био метак намијењен проти јер су ради сигурности усташе пуцали у противно мртво тело. Одмах после овога случаја усташе су извеле на саслушање сина противног, који је био са њим у истој самици. Чуо сам, приликом саслушања, како се противин син брани говорећи: „Ја не знам ништа, ја сам спавао.“ Тога јутра противин син је пресекао вене на рукама после чега је довежен у амбуланту где су му провизорно завили руку.

У затвору је он остао још три дана, а после тога одвели су га у непознатом правцу. Усташе тврде да су му забили велики ексер у главу и да је умро а неки тврде да је транспортован у неки логор.

Видио сам такођер младиће Жарка Бајића, Бранка Шарца, Милана Дивјака, лутара, Милака Опачића, благајника општине, брицу Пајка, као и доста сељака Лапчана, који су сви били са страховитим изразом патње и исти су транспортовани у непознаом правцу. Појединци као Стевица Владетић, Васо Опачић, Тасило Косановић, Душан Дивјак и други нису уопште стигли до Госпића што значи да су у путу убијени, или толико страховито мучени да се из самица нису могли ни појавити. Највише зверства над српским живљем у Д. Лапцу починио је грунтовничар Фрањо Јановски и судија Маринковић, родом Далматинац, који су наредили осим хапшења, да се има 20 српских породица транспортовати тобоже за Србију, али је одређено било да се сви побацају у Небљушку јаму, гдје сам чуо да су бацили и неколико породица из Небљуса, међу њима и породицу, жену и децу проте Јове Обрадовића. Нена Дивјак, Нада Шипка, Савка Влатковић и још једна одређене су за стријељање, нашто су се неки Хрвати

заузели (као Полдо Адамовић, Милан Аливоједић, Јуре Зорица, Јосип Шпољарић) те су направили брзојав на великог жупана у Загреб, на шта је исти аутом дошао, обуставио транспорт породица за 5 дана а мојој жени издао пропусницу за Д. Вакуф. У времену од тих пет дана ударили су четници на Д. Лапац те су потпуно ликвидирали са зверствима усташким и тиме обуставили трагедију многих српских породица. Овај упад четника одиграо се 20. јуна 1941. године. Због овог случаја усташе су захтевале да се ови и судски затвореници Срби имају предати њима да их покољу. Тако смо неколико дана преживљавали паклене муке. Овај устанак подигли су Срби из Срба и Д. Лапца, као и Дрвара, и носио је чисто национални карактер у циљу самоодбране и одмазде. Овај четнички одред као одмазду за попаљена српска села и уништене породице попалили су село Боричевац и још неке куће Горњег Лапца, као и Кулен Вакуф, јер су се из тих села усташе најгоре понеле и највише зла учиниле. Међу највећим крвницима из Боричевца истицали су се Грцо Павичић и његова жена, која је причешћивала са вином Србе који су одлазили у јаме и говорила им: Сад ћете ви у мајку Србију, тамо ћете бити све што сте и овде, ко је био гостионичар, бит ће тамо гостионичар, имат ћете иста занимања и добит ћете све привилегије. Из те јаме где су бацани, побегла је једна жена која је 9 дана доле гладовала јер је жива бачена. Побегла је и један мушкарац и тада се тек сазнало где Срби иду. Да они не иду на рад, већ у јаме, па су због тога Срби, који су остали, почели бежати по шумама и прикупљати се на отпор. (Име ове жене саопштит ћу накнадно).

За мог боравка у Лапцу, после пуштања из затвора у новембру и децембру месецу 1941. године, где су осим четника владали и Талијани, сазнао сам да је у срезу лапачком нестало око 1 000 људи, жена, деце, од укупно 12 000 Срба, колико их је у том срезу било, поред неколико стотина Хрвата.

Док сам био у затвору у Госпићу, био сам сведок трагедије српског живота који су сваким даном допремани у затворе и отпремани даље, како су исти били мучени, те ми је познато да су их тукли гвожђем, штаповима, ногама, револверима, кундацима и свачим другим. Осим тога храну уопште нису добивали или врло ретко. Сваки трећи дан добивали су једно мало парче хлеба и голу чорбу. Али за та времена продавали су затвореницима разне шољице, чак и плуце, а који то нису имали, јели су из својих пешира а неки и из руку и то врућу чорбу. Појединци од глади су умирали, што сам својим очима видео, а неки јели су сплачине од прасади које је управник затвора Старачек за себе гајио код своје куће. Лонци за сплачине налазили су се у затворском кругу уз кухињу. Од Срба који су транспортовани даље, усташе су одузимали шалице и продавали их новим затвореницима уз цену од 50-60 динара.

Крух од 65 дкг достигао је некад цену од 80-165 динара, који су продавали кажњеници Хрвати и то кришом. Воду су им такођер продавали кажњеници тако да је поједини бокал воде коштао од 50-60 динара, а то су плаћали они који су случајно сакрили у постави новац јер су усташе одузимали сав накит и сав новац при улазу у затвор. Свако вече од 9 до 11 сати чуо сам револверске пуцње у самицама-шкуруицама (самице без прозора) из којих се осећао страшан

смарад од лешева који су тамо дуже задржавани. Од циганина Миле Удоровића, католика из Бриња, чуо сам да је он те самице чистио, а за накнаду добивао по који капут од убијених. Такођер ми је говорио да су те самице пуне крви до колена. Према томе изгледа да су тамо и клани. Неки од страха полудели. Тако је један од затвореника, који је полудео, викао стално: „Живео Краљ Петар“. После свега одвели су га у самицу из круга, путем га страховито тукли а у самици, како сам чуо, и језик му одрезали. Сем овога један од затвореника који је полудео, викао је: „Не чујем. Не видим.“ Други је почео држати придику: „Браћо и сестре, зар не видите да су овде све ово моја браћа, жена и деца“ итд. Сви су ови поубијани. Примијетио сам да су доведени једном 23 жељезничара из Сарајева под изговором да су припремали саботажу. Сви су они једне ноћи, по причању усташе Павичића, повереника за Грачац, убијени. Исти Павичић био је највећи крволок, који је случајно био у затвору због шверца, те сам за њега чуо од Буде Дропца из Грачаца, да је тај силовао по Далмацији српске дјевојчице и послје чина пуцао из карабина на њих. Затим да је једном човјеку кајише резао са њега, а сам се хвалио да је Србима четницима из Грачаца, пред порцију батинања давао један, како га је он звао „српски чај“, а то је било пола кг соли да поједу за 2 минута и послје чашицу воде. Такођер ми је причао да сви ови Срби затвореници иду у Јадовно провалију, звана Шаранова јама на клање где раде само два ножа, јер су метци прескупии.

Такођер озлоглашени Томо Брадићић, усташа из Оточца и хрватски поднаредник, који је случајно био затворен због силовања једне српске жене, али је ослобођен од усташа, говорио је да је он клао српско село Сувају у Д. Лапцу, међу осталим који су судјеловали у том клању, па и он каже да раде само два ножа у Јадовном. Такођер се хвалио како је једном скочио и петом здружио „јаја“ – мошнице једном Србину из Оточца, а судјеловао је и у клању српског села Дивосела код Госпића. Овај усташа је био случајно затворен баш са оним Србима које је мучио у Дивоселу, а то су: Јандро Вујновић, Тодор Јерковић, којом је приликом прича он, не само он него и ти поменути Срби, да су њихову мајку и оца тада тај усташа и остали убили. Жртве из тих двију породица усташе су довели у школу где су их убили укупно пет.

Познато ми је да су многи српски свештеници из Херцеговине, Босне, Лике и Далмације довођени у затвор у Госпић, где су их страховито мучили. Тако ми је познат случај са протом Стијачићем из Смиљана, који се једва мицао од батина, те су га напоследку, како сам чуо, стрљали у Загребу. Свештеник Милојко из Почитеља, Рајачић из Могорића,¹¹⁹ прота Магарашевић из Тузле, прота [Вујадин Пањковић] из Дебелог Брда крај Бунића, прота Рашета из Бунића, и његов син, који је живео у Београду, затим сенатор Ђерић из Тузле, владика из Сарајева, митрополит Петар, као и многи други прошли су кроз затвор у Госпићу.

Митрополита Петра видео сам лично. Сед, висок човек у мантији, био је гологлав, касније у затвору обријан. По наредби усташа морао је држати про-

¹¹⁹ Урош С. Рајчевић.

повед затвореним Србима, преносити цепанице на леђима, чистио двориште са једним Хрватом из Сушака – мачековцем, чуо сам од слушаоца да је митрополит, кад је био гоњен да држи проповеди, почињао речима: „Јао, Боже“, склапајући руке, али су му усташе одмах забрањивали и тражили од њега да држи проповед какву је Србима увек држао. Куда је митрополит одведен, тачно не знам, само смо пронашли у једној сламарици, пригодном чишћења, ја и Илија Ђурчић из Подума, Стјепан Краљић из Оточца, лепо широки појас, и сви кажу да је припадао митрополиту. Тај појас хтио је Краљић понети собом кући али су усташе наредиле да се баци у ђубре.

Проту Магарашевића срео сам кад је чистио ходник. Био је у црном оделу без мантије, без капе, потпуно поцрнио и смршавио, јер сам га познавао још из Тузле тако да сам га приликом изласка у шетњу кроз ходник једва препознао и питао га да ли је то он: „Ко сте ви?“ На ово сам му одговорио: „Ја сам Љуштина, порезник из Тузле.“ Онако сагнут, рибајући ходник, рекао ми је да сутра одлази на острво Паг и да му је судбина запечаћена, иде у логор. Друго нисмо смели више ништа говорити. Сутрадан је заиста транспортован у непознатом правцу.

Једном приликом био сам сведок када је усташа Вркљан из Пазаришта револвером убио три Србина по изговору да су се спремали побећи из затвора, а за једног је тврдио да је хтео да га нападне а за другог да је полетео на митраљез који се налазио напуњен пред излазним вратима уперен на Србе који су на киши, невремену и највећој студени, под отвореним небом, лежали без покривача на голој земљи. Онако уморним наређивали су усташе сваки час да легну и да се дигну. Ко се не дигне, тога одмах убију. То је било у време четничког устанка.

Често пута сам виђао по 20 и више свештеника у кругу који су транспортовани даље. То су српски свештеници из Далмације и Херцеговине. Њима су нарочито наређивали да имају своју „киблу“ где се врши нужда да је очисте да се цакли, па су их по неколико пута враћали и из самице у двориште да их својом голом руком или парчетом случајно пронађеног папира и песком очисте, јер ако их не буду врло добро очистили, да изгледају као нове, мораће их језиком полизати.

Неки су се усташе нарочито истицали у мучењу свештеника, као Никола Фрковић, Палиан Бркљачић, Никола Милинковић, Стипе Милинковић итд. Као најзлогласнији усташки стражар над њима и над осталим српским затвореницима истицао се између свих Никола Светић, из Будачке улице у Госпићу, који је и мене мучио. Нарочито ме је мучио усташа Штефановић, син Агнесе Штефановић, дечак од 17 година.

У Пазаришту, где ми је убијен брат Ненад Љуштина, студент технике из Београда, који је од бомбардовања дошао у Госпић и који је ухапшен иако су му дали пропусницу да се врати натраг. Брат ми је ухапшен од Звонка Верзона и Матаије, његових некада школских колега, зато што је разговарао са Талијанима техничарима, јер је и сам био техничар. У Пазаришту су га толико тукли да је три дана био у несвести, а потом, након месец дана, ишчезао. Тамо је био командант некадашњи југословенски соколаш, а преко ноћи највећи усташа Руде

Риц, учитељ из Пазаришта, за којег се тврди позитивно да је сам из митраље-за убио 10 000 Срба. И сада, колико сам обавештен, пошао је из Загреба са уста-шама на покољ над Србима. Поред мога брата у затвору у Пазаришту убијен је наредник Жигић из Госпића. То је причала мојој мајци Ана Чачић, гостиони-чарка из Пазаришта која јој је рекла, да кад су клали мога брата да су рекли да кољу Вељка Љуштину, капетана, који има 36 година, а међутим мој брат има 20 година. Или су били у заблуди да не знајући кога кољу или из беса, што нису ухватили Вељка, алудирали су на њега кољући Ненада.

Моју сестру Десанку Љуштину, канд. права, због тога што је тражила бра-та Ненада где се налази, рекли су јој да не знају а она им рекла да морају зна-ти и додала је: „Свака сила за времена и ваша ће усташка престати.“ Одмах су је ухапсили и јавно је у хотел „Европи“ опишали и послали у логор, одакле се једва избавила, јер ју је крадом пустио један усташа, Пудић, коме је обећала да ће се удати за њега, ако је буде спасио. Пудић је познат као командант логора и крволок, па не би ни њу поштедио да га није преварила. Мог оца Ђуру Љушти-ну, бријача, ухапсили су 25. јуна 1941. године и после седам дана транспортова-ли у Јадовно где је, како чујем, заклан иако је имао 66 година. Док сам био у за-твору у Госпићу, донео ми је један Хрват кажњеник, који се такођер истицао у мучењу Срба, кашику и казао ми: „Ево ти твоја кашика.“ Одговорио сам му да имам своју кашику и да она није моја. Он ми је одговорио да морам да је при-мим јер је моја. Одговорио сам му да су ми сигурно оца послали транспортом, на-што је он немо климнуо главом и отишао.

Познато ми је да је кроз госпићки затвор, док сам ја био у њему, прошло око 120 000 Срба, осим оних које нису доводили у затвор, већ их одмах са стани-це везане одводили, бацали у јаме и убијали јер су их лакше клали, пошто су били уморни.

У затвору од батина је умро Миливој Зец, звани Чико, по занимању чи-новник среског начелства у Госпићу, кога су у две сашивене вреће стрпали и послали у непознатом правцу. Кад је Србин, који је шио вреће запитао зашто две вреће заједно има да сашипе, одговорено му је да су потребне за пшеницу. Кажњеник Прпић Павао рекао ми је да је Миливоје Зец сигурно убијен и у те две вреће стављен.

Кад сам изишао из затвора, сазнао сам да се сада у Госпићу налазе само породице српске: Љбиљак, Вујновић, Пјевач, и поједине жене са нејаком децом, свега 50-100 душа, од свега 3 000 људи.

Познато ми је да су католички свештеници вршили преко усташа, а нај-чешће сами, пресију над Србима у циљу превјеравања, с напоменом да тиме спасавају живот и да ће имати пуна права као и Хрвати. Један од таквих јесте и жупник Драгутин Кукољ из Госпића, који је могао спасити Србе из Госпића, само да је хтео. Познато ми је да се увек састајао са великим жупаним Фркови-ћем из Госпића, који је познат као велики крвник Срба, а поготово задње време када је речено да ће поново доћи усташе у Госпић. И сам сам био присиљен од Кукоља да пређем у католичку веру и он ме лично превео говорећи да ћу на тај начин бити поштеђен смрти. Кад сам прешао и сазнао да долазе усташе и да ће

све поклати, и оне који су прешли и оне који су остали и даље у православној вери, поновно сам се обратио к њему и молио га за заштиту на што ми је он рекао да је он говорио са великим жупаном, али да они појединцима не могу у налету забранити што ће учинити него да се спасавам сакривањем. После овога одговора сам морао да побегнем у Италију. То се десило 24. априла 1942. године где сам боравио у разним местима, као у Кистању, Задру, Скрадину, Шибенику итд. пуна два месеца. Приметио сам да је однос Срба и Хрвата под Италијанима и даље доста сношљив, јер је сав усташки олош побегао у Хрватску. Исто тако приметио сам да православни свештеници врше службу као и раније.

Католички свештеник из Боричевца код Д. Лапца, познатог католичког села које се нарочито истакло у гоњењу Срба, такође је био један од главних усташких сарадника у покољу Срба. Тако мени изгледа да сав овај покољ Срба, нарочито над православним свештенством, вршен је с верског гледишта и све ово носи карактер једног верског рата. На пр. видео сам да су многе цркве од Хрвата рушене из митраљеза и топова као сувајска, доњолапачка идр. Познато ми је да су и многе цркве паљене заједно са верницима унутра. Скоро све су обесвећене тако да су или претворене у усташке штале или у њима вршене нужде.

Да све ово има карактер верског рата, и ово за доказ служи: Кад је један Србин питао у затвору усташког стражара Николу Светића зашто је у затвору кад није ништа крив, овај га је питао што је. Одговорио му је да је православца, на што му је овај опсовао мајку и рекао: „Па зато што си то.“

Сваког дана када су наилазили усташе, сви су Срби морали у самицама устајати и скидати капу и викати: „Хваљен Исус и Марија.“ Обавијештен сам да су се многи Хрвати одметнули у шуму а међу њима чак и усташе и пришли партизанима са намером да би изгладили онај покољ што су га учинили над Србима и да би се заштитили од Срба четника који врше одмазду над Хрватима само усташама и њиховим породицама. Кад су се појавили партизани у околици Госпића, усташама је ово згодна прилика да се заштите од четника од којих им је претила опасност, па су многи пришли партизанима. Нпр. познат је усташа Лео, наредник аутиста из Госпића, за кога сам сазнао да је побегао у шуму...¹²⁰

Београд, 29. јула 1942.

Милан Ђ. Љуштина в.р.
Шеф пореске управе у Д. Лапцу

¹²⁰ Даљи дио изјаве је испуштен пошто се не односи на логор Јадовно.

Бр. 58

**Изјава Даринке Радмановић, ученице учитељске школе из Госпића,
о злочинима усташа над Србима које су хапсили у Госпићу
и онима које су допремали у логор Јадовно из других
крајева НДХ у априлу и мају 1941. године¹²¹**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице у Београду 13. октобра 1942.

Мене је слом Југославије затекао у Госпићу. Одмах по успостави НДХ, хрватске власти су свим ученицима Хрватима у Госпићу дали војне пушке. Тако да су били војнички оборужани у Госпићу Хрвати, ђаци Учитељске школе и гимназије.

Ђаци су овако оборужани ишли по улицама и хапсили своје школске другове Србе које су год на улици срели, а упадали су и у приватне станове другова Срба и одводили их у затвор Окружног суда. Ђаци-Хрвати су своје другове-Србе у затвору управо на зверски начин мучили и злостављали. Тако су међу осталима одвели у затвор и мога рођака, ђака гимназије, Јовића Мићу, којег су у затвору Окружног суда страшно мучили, а међу осталим изрезали му са бедра једне ноге ножем месо и у рану сипали сол. Он се је на неки начин избавио из затвора и сада се налази негде у Србији.

Ђаци-Хрвати из Госпића своје похапшене другове Србе су у затвору неке убијали, а неке камионима одводили у Велебит и тамо их бацали мртве, а када и живе или полуживе у бездане.

Једнога дана месеца априла 1941. године око 6 сати после подне седили су на клупи пред школом ђаци Учитељске школе, а са њима и неколико ђака гимназије, те се хвалили како убијају Србе и колико су их већ убили. Подробно су описивали један другоме на који све начин ова убиства врше. Ја сам у близини неко време стајала и чула како они то причају. Чула сам како је Наглић Звонимир, који је онда ишао у шести разред гимназије, описивао убијање Срба и у једном моменту узвикнуо: „Када сам по њему распалио, одмах се преврнуо на под“. Ово се је односило на једног његовог друга, којег је он убио. У овој групи ђака-Хрвата, који су се хвалили и описивали како су извршавали убиства Срба, били су још три брата Наглића и то: Миле, студент, затим наведени Звонимир, ђак шестог разреда гимназије, и трећем не знам име, затим двојица браће Бален и то Мирослав и Лука, обојица ђаци Учитељске школе, Матаија, ђак Учитељске школе, који је од свих био најкрволочнији. Других по имену из ове групе нисам познавала.

Једне недеље после подне у првој половини маја 1941. ишла сам улицом са мојом другарицом Јапунчић Драгојлом и виделе смо тада како је крај нас про-

¹²¹ АЈ, фасц. 911.

шао у правцу казнионе један теретни камион, који је са стране и одозго био забијен даскама, а преко дасака пребачена церада. На камиону преко цераде сједили су три усташе, од којих је један био ђак гимназије, а двојица ђаци Учитељске школе. Неколико других усташа седило је крај шофера. Народ је видјевши овај камион викао: „Воде Србе“ и пошао за камионом, па смо се и нас две упутиле према казниони да видимо кога су довели. Када је камион дошао до казнионе, зауставио се је, а усташе-ђаци одбили су неколико дасака и ми смо видели тада да су у камиону лежали свезани Срби један на другоме као снопље. Били су свезани ланцима и конопцима. Сви су били потпуно изнемогли, а један је био крвав и по глави те су непомично лежали. Око овога камиона наједном се је створила група ђака усташа, међу којима сам видела напред већ поменуте: браћу Наглић, Балене и Матаију. Усташе су Србима наредили да изађу из камиона, али су Срби и даље непомично лежали, јер су били испребијани. Тада је ђак учитељске школе, наведени Матаија, стао кундацима ударати Србе по леђима. Неки Срби су се тада почели мицати и јаукати, а други су и даље непомично лежали. Тада су Матаија и његови другови силом Србе извукли из камиона на земљу. Неки су се Срби са земље дигли и тетуралујући као пијани ишли пред усташама-ђацима у казниону, а усташе-ђаци су их при томе тукли ногама, док други Срби нису могли ићи, па су их усташе вукли. Матаија је непрестано тучао ове јаднике и говорио: „Нека вам сада помогне краљ Петар“. Нас две смо се по томе удаљиле и отишле кући.

Тај исти дан увече седла сам у авлији са мојом баком Теодором, старом 76 година, и чуле смо око 10 сати како усташе воде са жељезничке станице у казниону групу сељака. Пришле смо до оградe авлије и виделе у групи око 100 Срба-сељака, свезаних два по два. Међу овим сељацима било је много старих људи. Водили су их шест оборужаних усташа, од којих је један ишао на челу групе, један отрага и са сваке стране по двојица. Усташе су наређивале овим сељацима да певају четничке песме, које су сељаци морали певати, а после тога су их усташе кундацима тукли. У овој групи настао је јаук. Усташе су свим сељацима осим тога наређивали час да трче, а час да стану. У задњем реду ишла су два млађа сељака, који су међу собом носили једнога старог сељака, који није могао ићи и био је сав крвав по глави. Баш пред нашом кућом налази се бунар и сељаци пролазећи крај овога бунара молили су усташе да им дозволе да се напију воде говорећи: „Умрећемо од жеђи“. Усташе им нису дозволили да се напију воде већ су им одговорили: „Нећете добити воде, јер треба да цркнете, истребити ћемо вас све Србе“.

Оваквих и сличних призора гледали смо скоро сваки дан док сам год била у Госпићу. Госпићки Хрвати излазили су на улице смијали се и одобравали. Ретки су били који су то осуђивали, и ти се нису хтели појавити на улици.

Срби из Госпића нису смели спавати код својих кућа, него су се преко ноћи скривали у поља и спавали у житу и трави, а по дану долазили кућама и чим би видели у даљини кога усташу, бежали су као дивље звери. Усташе су долазиле по ноћи у српске куће и плачкали их односећи из кућа све тако да су српске куће остале за кратко време потпуно празне.

Усташе су се послужили варком само да би Србе измамили, да по ноћи остану у својим кућама, да их тако лакше похватају.

У ту сврху издали су оглас да је поглавник Павелић помиловао све Србе и да се за то морају сви вратити својим кућама, па да им се неће ништа догодити. Срби су поверовали и повратили се кућама, код којих су остајали и по ноћи верујући да им се неће ништа догодити. Оборужани усташе су онда залазили по српским кућама у Госпићу и непосредној околици и клали све што им је дошло под руку. Клали су највећим делом жене и децу јер су мушкарци већ пре тога били одведени. Овај покољ извршили су у другој половини маја 1941. Тада су поклали скоро све Србе у Обрадовић Вароши, Липама, Смиљану, Дивоселу, Туку, Орницама и Читлуку. Мали број Срба се је бекством могао спасити. Нарочито су страдали Срби у Липама. Тамо су после тога покоља лешеве српских жена и деце ужасно изнакажени лежали по путевима и околу кућа. Међу осталима лежао је тамо крај куће и леш једне дјевојчице који је ножем био страшно изнакажен.

Ја и моја бака Радаковић Теодора, стара 76 година, одлучиле смо да се спасавамо бекством у Србију. Моја бака је на 29. маја отишла у варош да купи мени за пут чарапе, али се више није вратила. Ја сам се исти дан пропитивала шта је с њом па сам дознала, да ју је затворио неки Дошен, син гостионичара Дошена из Госпића.

Ја сам исти дан увече, тј. 29. маја 1941. године, побегла из Госпића у Загреб, где сам остала код једне моје рођакиње 15 дана, а затим сам отпутовала у село Трnavу, срез Нова Градишка, гдје сам код једне друге моје рођакиње, која је тамо била учитељица, остала све до октобра 1941., када сам прешла у Србију. О мојој баки нисам никада ништа чула. Сигурно је од усташа убијена.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Фрковић Јурица, бивши трговац а после Велики жупан, Алар Божо, posedник и његов син Ивица, бивши морнар, Алар Петар, posedник и његов син Никола, молер, Матаија, млинар и његов син већ споменути Матаија, ђак Учитељске школе, Балаћ,¹²² студент музичке школе и његова браћа Лука и Мирослав, ђаци учитељске школе, три брата Наглићи, од којих су двојица ђаци гимназије, а један студент шумарства, двојица синова Томљеновића Јурице, гостионичара, од којих је један био у емиграцији у Италији, брат великог жупана Фрковића, који је по занимању трговац, а којему не знам име, те више других, којима не знам имена.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:
Родић Буро, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Сведок:
Радмановић Даринка, с.р.

¹²² Бален.

Бр. 59

**Изјава Марије и Милице Вујновић о злочинима усташа у Дивоселу
и у логору Госпић током 1941. године¹²³****З а п и с н и к**

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
18. априла 1942.

Одмах после успоставе НДХ појавили су се у Госпићу усташе под водством Фрковић Јурице, трговца из Госпића. Они су одмах хапсили Србе из Госпића, затварали их и тукли, а после тога по ноћи камионима одвозили у непознатом правцу и о њиховој судбини није се после ништа сазнало.

Хапшење и одвођење Срба у Госпићу проведено је онако како је у својој изјави и записнику од 17. априла 1942. године исказала Басарић Јелена, свршена ученица гимназије из Госпића, чији исказ нам је предочен.

На православни Ускрс, тј. 20. априла 1941. први пут су дошли из Госпића усташе у наше село Дивосело. Тада их је дошло око 20 наоружаних војничким пушкама, те једним митраљезом. Тражили су од Срба оружје. Ову групу усташа водили су Трошељ Лука и Иван, земљорадници из Дивосела. У овој групи усташа били су још: Дошен Тома, гостионичар из Госпића, и Павичић, трговачки помоћник из Госпића. Имена других не знамо. Тада су ухапсили Рибара Николу, земљорадника из Дивосела, стрпали га у камион и са собом га повели у Госпић. Успут су га до Госпића страховито тукли, а пред Госпићом га убили.

У мају 1941. дана се не сећамо, дошло је 30 усташа из Госпића у Дивосело и ту су се настанили у згради основне школе. Срби из Дивосела морали су их хранити. Ови усташе били су под командом напред наведеног Трошеља Луке. Срби су морали овим усташама за храну бесплатно носити јањце, јаја, крух и све што су они захтијевали. У овој групи усташа били су још Павелић Лука и Дошен Јосо, земљорадници из Госпића, а остале усташе биле су из Перушића.

Усташе су тада хапсили Србе из Дивосела и одводили их у свој стан и тамо их тукли и убијали. Тако су ухапсили Бјеговића Дмитра, Поткоњака Милу, Обрадовића Јована, Поткоњака Петра, Гембића Ђуру, све земљораднике из Дивосела, те Крајновића Марка, Кричковића Саву, Јањића Бранка и Крајновића Николу, земљорадника из Читлука, општина Госпић. Њих су одвели у усташки стан у зграду основне школе, тамо их све страшно тукли и злостављали. Бјеговића Дмитра, Поткоњака Милу, Обрадовића Јована и Поткоњака Петра убили су у самој згради основне школе, а остали су превезени у казниону у Госпић, и они су после из казнионе одведени у Велебит и од тада се за њих не зна.

1. јуна 1941. рано ујутро, док смо још сви спавали, дошли су до наше куће двојица усташа, од којих се један звао Пећина а други Мићо, а обојица су родом

¹²³ АЈ, фасц. 919.

из Перушића. Били су обојица пијани. Они су лупали на наша врата и на њихову лупу пробудила се наша мајка и питала ко лупа. Када су се они јавили да су усташе, наша мајка им је отворила кућна врата. Одмах су питали где су мушкарци, а наша мајка је одговорила да још спавају. Они су захтевали да се мушкарци одмах пробуде. Пробудили смо се и ми сви укућани и то: наш отац Никола, стар 57 година, браћа Пајо стар 26 година, Дмитар стар 24 године, и Андрија стар 16 година, нас двије сестре и још трећа сестра Ружица стара 21 годину. Браћа Пајо и Дмитар чим су се обукли изашли су на усташки позив пред кућу. Усташе онако пијани одмах су пуцали и убили брата Пају. Брата Пају убио је усташа Пећина. Други усташа хтио је убити брата Дмитра, али је он у задњи час истргао из њихових руку пушку и опалио према усташа али га није убио, него само ранио. Усташа Пећина хтео је да убије брата Дмитра, али сам ја Вујновић Милица, задњи час прискочила и одбранила брата. Брат Дмитар побегао је затим у шуму. Брат Пајо није био одмах мртав, него тешко рањен, па су га наши рођаци положили на кола и хтели одвести у Госпић у болницу, али је пола сата после тога умро и његово тело су рођаци довели натраг у Дивосело.

Пола сата после овога догађаја дошла је нашој кући група од 25 усташа. Чим су се усташе примакле нашој кући, сестра Ружица побегла је од куће и није се више вратила. Усташе су у кући тукле наше родитеље, нашег брата Андрију те нас двије сестре. После тога су нас одвели све у усташки стан и ту наставили тући. С нама су довели у усташки стан још стрица Вујновић Петра, старог 85 година, кога су затекли болесног у кревету, Вујновић Марка, нашег стрицевића, Почуча Божу и Јерковића Тоду. У усташком стану су нас све скупа затворили у један подрум и ту нас ужасно тукли са кундацима, колцима и ужасно газили ногама. Нашег оца Николу, мајку Аницу, стрица Петра и Почуча Божу исти дан су усташе батинама убиле, а нас увече онако испребијане камионима пребацили у казниону у Госпић.

У Казниони у Госпићу биле смо око 2 и 1/2 месеца и цело то време нисмо уопште по ником преслушаване.

За време нашег боравка у казниони у Госпићу било је тамо много затворених Срба. Њих су усташе сваки дан тукли, а многе и убијали. Тамо смо видели једнога дана како је један заточеник Србин, који је излазио у двориште казнионе хтео прићи до чесме и напити се воде, али га је усташа у томе спречио и из пушке убио. Испалио је у њега још два хица, а затим га је још ножем пробио. Сваку ноћ смо слушале како усташе у ћелијама туку Србе, а они под ударцима јачу и стењу. Често пута смо морале прати патосе од ћелија, који су били потпуно крвави, и зидови од ћелија су били упрскани крвљу. Ћелија у којој смо ми спавале, била је такођер упрскана крви.

Из казнионе из Госпића усташе су сваки дан одводили два до три транспорта Срба за Велебит. У сваком транспорту било је 50 до неколико стотина Срба. Један транспорт ишао је пре подне а други после подне. Србе одвођене са транспортом за Велебит, усташе су сваки пут пре тога постројили на двориште, повезали им руке жицом, а затим их стезали са једним спојивим ланцем и тако их тјерали у Велебит. По који дан спремали су по три транспорта Срба за Ве-

лебит. У казниону стизали су сваки дан нови транспорти Срба, који су тамо довођени из свих крајева тако да је казниона била сваки дан пуна, јер колико је одвођено, толико је нових довођено. Срби који су транспортима довођени у казниону, били су испретучени и крвави.

Око 20. аугуста 1941. отпремљене смо транспортом из Госпића у Јастребарско. С нама је тада истим транспортом била отпремљена и Басарић Јелена, свршена ученица гимназије из Госпића, те даље усвајамо у целости исказ, који је она дала у свом записнику о саслушању 17. априла 1942. године, а који нам је исказ данас предочен. Једино надодајемо њезином исказу да су у логору у Крушчици вршили службу и неки усташе из Лике које ми познајемо и то: Шупер Милан, Шупер Никола, Дошен Марко, Дошен Стипе, сви земљорадници из села Ризвануше среза Госпић.

Наш брат Андрија који је исто по усташама одведен са нама из Дивосела и отпремљен у Госпић у казниону, после је из Госпића отпремљен у Јасеновац у логор где је, како смо то чуле, умро.

Друго ништа немамо за исказати, а на исказано и прочитано нам можемо се заклети.

Вујновић Марија, с.р.
Вујновић Милица, с.р.

Бр. 60

Изјава Душана Арамбапића о злочинима усташа у Дивоселу током 1941. године¹²⁴

Моја парохија Дивосело у општини Госпић у Лици, Хрватска, имала је око 3000 становника православне вере.

Услијед незапамћеног терора и прогона од стране „усташа“ над српским православним народом а нарочито над нама свештеницима у Лици и Крбави у Хрватској, морао сам и ја као последњи свештеник, који сам остао у Лици, у архијерејском намјесништву Личком избећи из своје парохије дана 1. јула 1941. због опште опасности по голи живот, јер да нисам у последњи момент избегао, био би убијен.

На сам Ускрс око подне дошли су у Дивосело на камиону, на коме је био митраљез, „усташе“ из Госпића, претражили и испретурали сав парохијски стан, понашајући се грубо, тако да сам мислио да ће ме одмах одагнати. Али на моју срећу било је дошло са „усташама“ на камиону и двадесетак талијанских војника са једним официром, који су се према мени врло уљудно и исправно понијели, да им то не могу заборавити док сам жив јер ме то спасило да нисам од стране „усташа“ ухапшен што знадем добро говорити талијански, па сам тако од стране талијанских војника и њиховог официра био заштитен.

¹²⁴ АЈ, фасц. 910.

Тога дана на Ускрс послје подне, одагнаше „ушаше“ сељака Николу Рибара и убише покрај пута према Госпићу близу шуме Јасиковац. Због убиства покојног Николе Рибара ушао је у народ моје парохије паничан страх.

Дана 7. јуна 1941. дошло је у моју парохију као стална ушашка постаја 25 „ушаша“, који су се истога дана смјестили у основној школи. Село им је дало сав намјештај, кревете и постелину а за њихову храну одређено је, да свака имућнија кућа редом даје храну.

Сутрадан, 8. јуна 1941. на Духове прије подне, преметнули су „ушаше“ сву цркву од св. олтара до звоника, вадећи чак из иконостаса св. иконе мислехи, да штогод има унутра. Истога дана ухватиле су „ушаше“ неколико виђенијих сељака, а сутрадан одагнале у затвор у Госпић.

На Духовски понедељак 9. јуна 1941. била је храмовска слава у филијалној цркви у Орницама и када сам дошао тамо да служим св. литургију, нисам нашао код цркве никога, осим једне једине жене. Колико је паничан страх ушао у народ види се најбоље из тога, што се нико није уфао доћи цркви, бојећи се да ће изгубити главу.

Послије неколико дана „ушаше“ ухапсише и одагнаше у затвор у Госпић још неколико сељака из заселака Орнице и Читлук, исто моје парохије дивоселске.

Иза тога настали су све тежи дани по српски народ у мојој парохији и по мене. Сталне преметачине, забрана крштења дјеце, мотивација, да их не треба крштавати у нашој св. вјери, јер да и онако сав народ мора прећи у римокатоличку вјеру, ако хоће да остане код своје куће, на својој земљи.

Ушашки повјереник Лука Трошељ стално је говорио народу да прелази на римокатоличку вјеру, чим прије, јер да ће касније бити касно. Одређено је свакодневно звоњење у јутро, у подне и вечер као и код римокатолика.

Дне 14. јуна 1941. мени је од стране другог ушашког повјереника Рока Трошеља, који се лично довезао пред парохијски стан, наређено да до сутра „морам обријати браду, јер да та брада не важи и да православних попова не треба“. Ако се до сутра не обријем, да ће ме он на суво обријати. Први повјереник Лука Трошељ рекао је лично мојој жени Марији, да мора прећи на римо-католичку вјеру а такође и ја, пак да могу бити римокатолички поп или учитељ, у противном да знам што ме чека.

Услијед терора и притиска неколико се породица пријавило молбом срећном начелству за прелаз у римокатоличку вјеру.

Слушајући сваки дан о прогонима, хапшењима и убијањима, немајући никада мирна сна, очекујући сваки час када ће „ушаше“ доћи по мене, јер сам једини од свештеника још остао у Лици, послао сам моју жену Марију моме познанику католичком свештенику професору катихети Николи Машпићу у Госпић да га упита, могу ли се надати да ће се прилике окренути на боље, тј. да ли ће престати прогони и хапшења. Он јој је одговорио да му је жао што ми не може помоћи и да је најбоље да се уклоним и то чим прије тим боље.

И послје тога ја сам остао на дужности све до дана 1. јула 1941. када су „ушаше“ почеле хапсити све бивше односно отпуштене жандарме, финансије,

полицајце и остале службенике, којих је био већи број из Дивосела. Тога је дана један бивши финанц убијен а један „ушташа“ рањен. Тада „ушташе“ заокружише село, наста хапшење људи, жена и дјеце а дођоше камиони и „домобранци“ из Госпића. Убише једног младића, Јову Расту, кога су позвали да им покаже пут.

Чувши шта се све догодило, склонио сам се у Читлук код моје пунице. Чим сам ја отишао већ су „ушташе“ дошли у парохијски стан да ме траже, али ме нису нашли. Моја жена Марија пошале ми послуже подне поруку да бјежим у Госпић ако мислим да сачувам главу, а ја 1. VII 1941. пред вечер, умакнем у Госпић и склоним се у једној кући а 2. VII у вечер успије ми да одем из Госпића.

Да нисам умакао био би страдао, јер би „ушташе“ своју мржњу и гњев искалили на мени као српском свештенику, а да не би ни мене, јединог још осталог свештеника, поштедили, доказ је што су некоји затворени а некоји, како сам чуо, на правди Бога убијени.

Напомињем да је моје понашање за цијело вријеме мога службовања било према римокатолицима исправно, а мој однос према римокатоличком свештенству пун највећег поштовања и братске љубави, али то ми свеједно код „ушташа“ није помогло.

Ја служим као свештеник већ двадесеттрећу годину, стар сам 49 год. имам жену и шестеро деце необскрбљене. Ништа са собом нисам донио, све ми је остало у Дивоселу.

Крагујевац, 15. маја 1942.

Јереј
Душан Арамбашевић, с.р.
парох дивоселски,
арх. намјесништво Личко, епархија
Горњо-карловачка

Бр. 61

Изјава Дмитра Станића из села Ведро Поље код Госпића о страдању Срба у његовом крају у времену од априла до августа 1941. године¹²⁵

З а п и с н и к

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 24. јула 1942.

Моје село Ведро Поље је мало село са двадесетак чисто српских кућа. У близини је Дивосело, много веће српско село.

У часу слома био сам на војној дужности у Добоју. Тек за осам дана стигао сам кући. У прво време после слома нису се у нашем селу ни у ближеј око-

¹²⁵ АЈ, фасц. 919.

лици примијетиле никакве промјене. Усташе су почеле наилазити из Госпића, ја их познавао нисам, тражећи и купећи оружје по селу. Успут су говорили да ће бити мир и ред, и да нитко не треба да страхује, ако буде поштивао нови ред и покораво се законима. Ми томе нисмо веровали, јер су се већ почели проносити гласови о зверствима и убиствима Срба у Хрватској. Зато смо живели у страху очекујући са зебњом нове догађаје.

Прочуло се било да усташе у Госпићу хапсе најприје све виђеније Србе, а после све остале редом, да их одвозе у непознатом правцу. Касније се чуло да су сви госпићки Срби побијени и бачени у једну јаму код Синца.

Усташе су почеле поново долазити у наше село овај пут тражећи прстење и другу златнину и готовину. То су купили а да нису давали потврда тврдећи да ће то бити касније све враћено. Јасно је било да је то обична неконтролисана пљачка.

Ипак смо тако у релативном миру проживели до половине јула када је једнога дана дошао у село камион са десетак усташа из Госпића. Одвели су сељаке Перу Бјеговића и Милу Поткоњака тобоже на саслушање у Дивосело, где су у школи усташе имали свој стан. Након кратког задржавања одвезена су та двојица према Метку у шуму „Имовина“ и тамо након зверског мучења побијени и закопани. То се касније открило тако јер су људи кришом ту јаму откопали и нашли 40 изнакажених лешева Срба из околине који су за живота били страховито мучени. Међу тима била су и наша двојица сељака.

После тога завладала је у свим селима паника у очекивању нових зверстава и убиства. Појединци су већ почели бежати у шуме и сакривати се на разне начине. Вести о масовним убиствима Срба су се дневно множиле.

Концем јула дошли су у наше село Јаков Блажевић, адвокат приправник из Госпића, Дане Вујновић, студент из Дивосела, Миле Почуча, столар, и Јуре Наглић, студент, обојица из Госпића. Сазвали су сеоски скуп и предложили да се цело село склони у шуму јер да предстоји навала усташа у село ради опћег покоља. Истовремено су позвали млађе људе да пођу са њима у Дивосело и да тамо побију усташе који су се задржавали у школи. Људи су заиста на то купили сваки своју фамилију, стоку и храну колико су могли, и пошли у шуму, да спасе голи живот. Импровизиран је логор на пропланку званом Крушковача. Ту се је слегло мноштво народа из нашег села, Дивосела, Орница и Читлука, могло је бити преко 3.000 људи.

Међутим споменута четворица су са тридесетак наших младића навалили на усташки стан у школи у Дивоселу. Тројицу усташа су убили, а седам-осам усташа је побегло у Госпић.

Ми смо тамо логоровали на Крушковачи десетак дана. Једног јутра рано у зору опколиле су усташе читав логор и отворили жестоку паљбу из пушака и митраљеза. Настала је страховита паника, са свих страна чуо се је лелек, жене и деца бежали су изbezумљени на све стране, а усташе су клали и убијали кога су стигли. Ту је страдало око 1.500 људи, жена и деце. Остатак од преко хиљаду душа спасио се бијегом. Сви смо бјежали према Метку. Међу нама је било много рањених. Око Метка нас је пресрео Богдан Кекић, гостионичар из Госпи-

ћа, који је преузео вођство наше групе и повео нас према југу. Многи су остајали у усташким селима код познаника и рођака.

Тако сам ја остао у Радучу код тетке. Сусретали смо италијанске војнике који су рањенике прихватили и отпремали камионима у болнице у Далмацији. И наша једна група упутила се у Далмацију.

У Радучу сам остао до конца аугуста. Ту је било мирно јер се усташе нису више усуђивале ићи по селима бојећи се италијанске власти, али и наших људи који су се били спремили на отпор.

Концем аугуста позвале су талијанске власти све избегле Србе да се врате својим кућама гарантирајући да им се неће ништа догодити, чак да ће им се вратити и имовина.

Тако сам се поред осталих вратио и ја кући. Код куће сам нашао голе зидове, све је било опљачкано и одвезено. У читавом селу тако. Талијанске власти су додуше позивале Хрвате из околних села да врате Србима отето добро, јер су га они присвојили, но без успеха. Касније су талијанске власти тражиле по хрватским селима стоку и осталу српску имовину, но ни то није имало значајнијег успеха. Нашло се је по које марвинче у селу.

Ми смо се снашли како смо умели и знали живећи оскудно, од мало крумпира и кукуруза па смо тако протаборили читаву зиму. Нико нас није дирао.

С пролећа је започела партизанска акција у шуми. Чули смо да том акцијом руководе поменути четворица на челу са Јаковом Блажевићем. Почеле су борбе са талијанским властима, то је уродило злим последицама за нас који смо мирно живели у селима. Талијански војници гонећи партизане долазили су у села, одводили стоку, палили куће, не питајући ко помаже партизане, а ко не. Тако је у нашем селу попаљено 14 а у Дивоселу 30 кућа. Слично се дешавало и у другим селима.

Борбе су настављене са променљивим резултатима, али са сигурним штетним последицама за српска села која су дневно све више страдавала. То ме је понукало да напустим своје село и да овамо пребегнем. Добио сам некако талијанску пропусницу и са њом се провукао до Земуна и прешао овамо. То је све што знам.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Др. Мрвош, ср.

Записничар:
Таталовић Невенка, ср.

Станић Дмитар, ср.

Бр. 62

**Изјава Милице Крајновић о пресељавању Срба из сјеверног дијела
Загреба и о заточеништву у логору Госпић у јулу 1941. године¹²⁶**

З А П И С Н И К

**САСТАВЉЕН У КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИКЕ
У БЕОГРАДУ 16. априла 1942. године**

КРАЈНОВИЋ МИЛИЦА, радница из Загреба, рођена 1915. у селу Чит-лук, општина и срез Госпић, кћи Јована и Марије, неударна, након што је опомену на исказ истине исказује слиједеће:

Од 1935. године живела сам стално у Загребу као радница, најпре у разним пиљарским радњама, а после тога у млекарским. Задњи мој посао био је у млекарској радњи у Трњанској цести број 56.

Кад је изашла одредба од загребачке полиције да се Срби и Жидови имају иселити из сјеверног дела града, ја сам се преселила из мојег стана у Петрињској улици бр. 26, јер сам се бојала тамо становати као Српкиња, па сам се настанила у Трњу – Пете Њивице број 21. 4. јула 1941. године дошла сам на загребачку полицију да пријавим свој нови стан и тамо су ме ухапсили. Била сам у полицији у затвору до 13. јула 1941. када сам под стражарском пратњом отпремљена у Госпић и предана општини. Општина ме је предала у логор у казниону и тамо сам се у казниони састала са Басарић Јеленом, свршеном ученицом гимназије из Госпића, те Вујновић Маријом и Милицом из Дивосела, општина и срез Госпић, са којима сам истовремено транспортована из Госпића у Јастребарско па сам с њима прешла и све остале логоре као и оне. Предочена ми је њихова записничка изјава коју усвајам у цијелости и истима немам да додам нити било шта да одузmem.

Д О В Р Ш Е Н О !

Саслушао и овјерава:
Родић Ђуро, с.р.

Записничар:
Аћимовић Јулијана, с.р.

Крајновић Милица, с.р.

¹²⁶ АЈ, фасц. 919.

Бр. 63

**Изјава др Ферде Чулиновића о успостављању усташке власти
у Госпићу, о првим хапшењима, злостављању и убијању
Срба и комуниста Хрвата у априлу 1941. године¹²⁷**

З А П И С Н И К

Земаљске комисије за ратне злочине од 5. новембра 1944. године.

Ја сам после 10. IV 1941. године удаљен по усташама од моје раније дужности као предсједник Окружног суда у Госпићу, остао сам у Госпићу још око два мјесеца, све док се нису злочини окупатора и њихових помагача, усташа (четници онда још нису били у Госпићу) размахали у страшној размјери. За моје вријеме сазнао сам о тим злочинима из непосредног опажања слиједеће:

Усташе су почеле са хапшењем одмах 11. априла 1941. године. Ухапшен је низ српских и хрватских антифашистичких породица. Када ме је мој наследић „судбеног стола“ у Госпићу, иначе судија Окружног суда Стјепан Коњиковић, позвао 13. априла 1941. да му ја „предам дужност“, а да је он већ 11. ујутро преузео све судске установе у Госпићу без мога присуства, ја сам морао посјетити и судски затвор у Госпићу. Тамо сам видео велики број Срба и Хрвата које су усташе већ тих дана похватали.

Они су били смјештени у малим ћелијама тако да нису могли нити стајати, него су спавали ослањајући се једно о друго стојећи, а само по који од њих могао је (како ми је причао касније убијени адвокат Богдан Брујић) некако चुћећи спавати. Храну су добивали врло ријетко, а батине сваки дан. Са њима су поступали звјерски тукући их готово сваки дан.

У затвору је био управник мој ранији чиновник Старачек, који се понашао према затвореницима нечовјечно допуштајући да усташе туку затворенике по ћелијама и ходницима затвора. То ми је причао др. Богдан Брујић кога су дан прије усмрћења пустили на слободу да га истога дана после подне усташе устријеле. Ово мучење ухапшеника нису вршили само Старачек и његови стражари, те усташе одређене за стражу по затвору, него и сами талијански војници који су поред усташа држали стражу у судском затвору заједно са усташама. То сам „предајући дужност“ и сам лично видео.

Међутим, за став Талијана у Госпићу значајан је слиједећи догађај: Око 20. априла 1941. године ухапшен је директор госпићке препарандије Илија Опачић са својим сином Александром, студентом тршћанске високе комерцијалне школе зване „Риволтрил“. Као студент ове високе тршћанске школе он је био и зачлањени фашиста, то ми је раније говорио његов отац, директор Илија Опачић, истичући да се морао зачланити у фашистичку странку ако је желио завршити тамо студије.

¹²⁷ АЈ, фасц. 919.

Директор Илија Опачић прије свог хапшења радио је код талијанске дивизије „Ре“ са црвеним краватама и то као тумач у нади да ће на тај начин спасити се од просекуција, које су усташе отпочеле у масама против Срба и антифашиста Хрвата. Директор Опачић био је лично познат с бројним талијанским официрима а нарочито са командантом талијанске дивизије и командантом талијанског пука ове дивизије, којему имена не знам, али знам да је становао у истој кући гдје је становао и директор Илија Опачић. Пред кућом Илије Опачића стајала је талијанска стража, али то није ништа сметало усташама да једне ноћи дођу дозволом талијанске страже, а свакако и талијанске команде (која је становала у истој кући), те да одведу из куће везаног директора Илију Опачића и да га заједно с његовим сином Александром, готово поред носа Талијана, стријељају као Србина.

Талијанска команда, нарочито командант дивизије и пука званог „Ре“, није том згодом управо ништа учинио да спаси свога тумача Опачића, већ је из свега свакоме било јасно да је све то учињено по споразуму и договору с талијанском командом. Пошто су усташе ноћу упале у стан Илије Опачића наоружани, поред све талијанске страже пред том кућом, јасно је да је све то учињено договорно.

Споразум талијанске команде са усташама о покољу слободољубивог елемента у госпићком судском затвору доказује чињеница да су поред све страже талијанске војске пред тим затвором и у ходницима затвора, затвореници не само звјерски пред њима тучени, него и масовно одважани камионима изван града и стријељани. За све то знали су Талијани, али нису ништа учинили да ове злочине спријече. Они су напротив све то помагали стражарећи пред затвором и ходницима, док су усташе мучили и убијали затворенике. Ови Талијани, односно њихови стражари, помагали су усташама у злостављању затвореника.

У госпићком судском затвору изгубило је живот неколико стотина људи за моје вријеме као на примјер трговац Дукић, адвокат др. Богдан Брујић, Илија Опачић и син му Александар те многи други.

Видећи овакав поступак усташа и њихов чит договор с Талијанима у циљу истребљења свега што је слободољубиво, ја сам почетком јуна 1941. утекао из Госпића.

Прочитано, потписано.

Др Фердо Чулиновић, в.р.

Бр. 64

**Изјава Јосипа Девчића о злочинима усташа у логорима Госпић,
Јадовно, Слана и Ступачиново током 1941. године¹²⁸**

Од распада бивше Југославије до 4. априла 1945. године налазио сам се на служби у Госпићу код жандармеријске чете као писар-магазинер.

Први представници власти по слому бивше Југославије били су у Госпићу и то: Фрковић Јурица, велики жупан Гацке и Лике, а његов тајник био је Росандић Јосип, оба из Госпића. Градоначелник града Госпића био је Жељко Бедковић, а градски одбор су сачињавали одборници, тј. вјећници, и то: Нико Колачевић, трговац из Каниже-Госпић, Јосип Кришковић, брицо из Госпића, Јосо Пећина, Ловре Дуић и Иван Банић, трговци из Госпића, биљежник је био Миле Фрковић а благајник Марко Пезељ, оба из Каниже Госпић. Стево Томљеновић из Госпића био је усташки стожерник којег је кроз 2 мјесеца замијенио Јосип Самарџија из Госпића те је на том положају остао све до 4. априла 1945. године. Командант мјеста био је домобрански потпуковник Пихлер Антон, његов замјеник домобрански сатник Милинковић Стјепан, први родом из Госпића а други из Пазаришта – Кланац. Иван Вилхар, усташки сатник, доцније бојник, налазио се је у усташком стану у Госпићу и служио је као тумач и веза између наших цивилних и војних власти с једне стране и талијанских војних власти с друге стране.

Заповједник жандармеријске чете био је жандармеријски мајор Сајдл Адолф, родом из котара Жупања – Срем.

Котарску област је водио пристав Ђиковић, а истог је, након мјесец дана, замијенио предстојник Антон Драшчић који је остао по прилици до конца листопада 1941. године.

Заповједник талијанске војске, која се је налазила са сједиштем у Госпићу, био је Генерал Пелигро Рафаело, док командант мјеста је био пуковник Франческо Соду Мило, који је имао преко себе и цивилну окупациону власт.

Одмах по расулу бивше Југославије настало је хапшење угледнијих православаца и непожељних Хрвата Х.С.С. како у самом граду Госпићу тако и у околним селима од стране усташких омладинаца из Госпића под командом Фрковић Јурице и другова. Похапшене људе су доводили у казниону Госпић наводно ради неког преслушавања док преслушавања уопће нису вршена, него су их одмах у теретне камионе трпали и под изговором да их воде у Загреб у логор, исте су одвезли у правцу Загреба од Госпића и на путу између Јањча и Личког Лешћа у једну јаму – бездан бацили.

Прије бацања у јаму ове су људе мучили на све могуће начине тј. тукли их и убијали са сикирама, крамповима, дрвеним и гвозденим батовима, боли и клали са ножевима, резали им поједине дјелове тјела, као и очи копали, потом из пушке и пиштоља убијали, потом у јаму бацали, док су неке у јаму бацали и

¹²⁸ АХ, ЗКРЗ, Zh-37918.

живе, те је познат случај Симе Ковача, сељака из Широке Куле, који је у јаму жив бачен, али како се је исти уставио на једној избочини у јами, успио је из јаме након неколико дана жив изаћи-побјећи и народ обавијестити куда се људи одводе и шта се све од људи ради. Ковач је доцније погинуо као борац у редовима Н.О.В. По причању народа у ову је јаму бачено око 700 родољуба. Код овога убијања и бацања у јаму највише се је истакао усташа Стјепан Марковић, тзв. „Мацола“, родом из Личког Лешћа, опћина Синац, котар Оточац, Хрват, те је народ прозвао ову јаму „Мацолина јама“. Након извјесног времена усташе су довозиле живо вапно и бацали у ову јаму по љепшинама, јер се иста налази близу главне цесте и из исте се је осјећао јак смрад.

Послије мјесец до два дана настало је у цијелој Лици масовно хапшење свега пучанства православне вјере свих сталежа, од најмлађег до најстаријег, те су све родољубе догонили у госпићку казнионицу. Исто тако почело је долазити из свих крајева земље као из Хрватске, Славоније, Босне, Херцеговине и Далмације, возовима читави транспорти родољуба свих сталежа у Госпић, кад казниона није могла више примати јер је била пуна. Тада су по наређењу великог жупана Јурице Фрковића и других образовани тј. успостављени логори и то један на самом жељезничком колодвору у Госпићу, један код заселка Јадовно у Велебиту, удаљено од Госпића око 18 км, један на Башким Општарјама заселак Ступачиново, један на отоку Пагу, на мјесту званом „Славо“, а неке су одгонили и у јаму бацали у Луковом Шутарју и Пазариштима, али у овим мјестима није било логора.

1. Логор на колодвору у Госпићу био је ограђен један већи комплекс земљишта под ведрим небом са бодљикавом жицом високом око 4 м. У овај логор би затварали родољубе које би допремали са влаком и у њему би их држали док не би направили мјеста у казниони. У овом логору није се убијало нити пљачкало.

2. У казниони у Госпићу сви похапшени и дотјерани са разних страна јесу по усташама били претрешени и ту је од сваког одузето све што се је код кога налазило, као нпр. готов новац, разни златни накит и драгуљи, као сатови, прстење, ланчићи, наушнице, наруквице итд. Исто тако одузимато је од ових родољуба сав веш, одјећа и обућа ако је који понео да има као резерву за пресвући се. Било је много случајева да су са појединца свлачили веш, или му дај какве старе прџе да на себе навуче. Послије претреса у казниони је падала одлука куда ће који ићи, тј. који су су за логор Јадовно, који за Башке Општарје, који за Паг. За све вријеме овога ужаса управитељ казнионе био је Старачек Милан, родом из околице Вуковара, који се је нарочито истицао код претресања и одузимања вреднијих ствари, који је послје јавно продавао робу и обућу одузету од родољуба. Ово ми је лично познато пошто му је био главни растурач и продавалац опљачкано робе Узелац Никола, бивши жандармеријски каплар родом из Цапрага код Сиска, а задње вријеме настањеног у Карловцу гдје је од пљачке купио кућу и отворио дућан са опљачканом робом од трговца из Медка.

3. Логор Јадовно био је ограђен један већи комплекс земљишта са бодљикавом жицом високом око 4 м. Терен тј. ограђено земљиште, било је неравно те су родољуби исти предии морали равнати и на њему су од лиснатог грања сами

правили колибе за смјештај догнатих родољуба. У овај логор су већином догањани православци док је Жидова било у мањем броју, а Хрвата је било посве незнатан број. Хрвати су били одвојени од Срба и Жидова. Од овог логора ближе Госпићу за око 5 км налази се једна велика јама-бездан и у ову су јаму свакодневно, како дању тако и ноћу, масовно убијали и бацали родољубе, на разне начине. Убијало се је са сјекирама, дрвеним и гвозденим батом, крамповима, колцима, из пушака, митраљеза, пиштоља, клало и боло са ножевима, а многи су и живи у јаму бачени. Лично сам слушао кад су сами између себе говорили да би их по 100 и више родољуба повезали у један ланац те да би најгоре било док неколицина првих из тог везаног ланца пало у јаму, онда би послје вукли ове друге за собом и да је то тако ишло филмском брзином да се није дало бројати како људи брзо падају у јаму. Говорили су да када би их почели убијати да би са свих поскидали сву робу и обућу и да би исте оставили само у гаћама, те су скинуту робу и обућу за себе задржавали и послје продавали и дијелили својим присташама. Исто тако у овом логору мучили су народ глађу и жеђу као и тучом и сваковрсним злостављањима и мрцварењем. Над млађим женскама вршена су сва могућа сексуална наслађивања. Многе су родољубе бацили у горе означену природну јаму-бездан, а многе су закопали у самом логору у неколико великих скупних јама које су сами родољуби за себе морали копати. Говорило се је да је у овом логору побијено и у јаме бачено око 35.000 родољуба, те пошто су из свих крајева земље, немогуће је имена истих навести. Послје су ове јаме засипали са сумпором и палили, а послје овога довозили и по јамама бацали живо вапно.

Главни заповједник овог логора био је усташки натпоручник доцније сатник Руде Риц из Госпића а његов замјеник усташки поручник Бешлић непознатог ми имена по причању Далматинац а остали су истакнути злочинци-кољачи и саучесници код овога масовнога убијање и клања и то:

1. Аџија Јосо, усташа из Липа, 2. Аџија Никола, усташа из Липа, 3. Аџија Полде, усташа из Госпића, 4. Аџија Петар, усташа из Госпића, 5. Аџија Анте и Владе, усташе из Липа, 7. Алић Матан Јандрин, усташа из Госпића, 8. Асић Драго Милинов, усташа из Госпића, 9. Буторац Паве, усташа-трговац из Госпића, 10. Баричевић Ловре, усташа и трговац из Госпића, 11. Бравар Иван, усташа из Госпића, 12. Богданић Делко, усташки пуковник из Лешћа, 13. Бркљачић Стипе, усташа из Госпића, 14. Бркљачић Анте (Пић), усташа и судија из Госпића, 15. Бољковац Мате, усташа електричар, из Рибника, 16. Чачић Вид, усташа и редарст. извидник из Бужима, 17. Чанић Иван Инов, усташа из Каниже, 18. Чанић Анте, усташа из Каниже, 19. Чанић Брацо Антић, усташа из Каниже, 20. Чанић Јосо (Јокан) усташа из Каниже, 21. Дошен Анте, усташа из Ризвануше, 22. Дуић Ловре, усташки логорник из Госпића, 23. Дуић Јосица, усташки омладинац из Госпића, 24. Дуковац Давид, усташа-цестар из Рибника, 25. Девчић Ива, поштански службеник из Баћинца, 26. Фрковић Никола Лукин, усташа из Личког Новог, 27. Фрковић Миле (Брле), усташа из Каниже, 28. Фрковић Милан, усташа из Личког Новог, 29. Фрковић Марко (Гуцин) усташа из Госпића, 30. Фрковић Марко (Прде) усташа из Лич. Нови 31. Гргурић Брђо,

усташа из Рибника, 32. Гроспић Владо, усташки поручник из Госпића, 33. Гргурић Иван, усташа-полицајац из Рибника, 34. Галац Миле, Јандрин, усташа-полицајац из Подоштре, 35. Јенгић Никола (Мафуд), полицијски-извидница из Каниже, 36. Јурјевић Иван, усташа-полицајац из Рибника, 37. Јањић Звонко, усташки поручник из Госпића, 38. Јелача Нико Томин, усташа из Госпића, 39. Јелача Јосо, усташа из Личког Новог, 40. Јенгић Иван (Магуд) усташа из Каниже, 41. Ковачевић Ивица, усташки бојник из Госпића, 42. Ковачевић Иве (Шешелија), узнички стражар из Смиљана, 43. Косић Милан, усташки поручник из Штикаде, 44. Левар Владо, усташа из Госпића, 45. Лулић Иван (Ићо), усташа из Госпића, 46. Милетић Фрањо, полиц. извидник из Ловинца, 47. Милинковић Никола, усташа из Кланца-Пазариште, 48. Милинковић Бранко, усташа из Кланца-Пазариште, 49. Милковић Петар, усташа-полицајац из Пазаришта, 50. Матовиновић Владимир, усташа из Ловинца, 51. Матаија Миле, усташки поручник из Госпића, 52. Матаија Винко, усташа из Госпића, 53. Марковић Стипе (Мацола), усташки поручник из Лешћа, 54. Наглић Звонко, усташки поручник из Госпића, 55. Наглић Цицо, усташки омладинац из Госпића, 56. Орешковић Јосо, усташа-гостионичар из Широке Куле, 57. Орешковић Миле, усташки сатник из Лешћа, 58. Пејиновић Милан (Мајик) из Смиљана, православац, 59. Павичић Никола, усташа из Личког Осика – објешен, 60. Павелић Јосо, усташа из Трновца, 61. Паве Поднар, усташа из Кутерева, 62. Руделић Никола, усташа из Дебелог Брда, 63. Стилиновић Стипе, усташа и шеф полиције из Госпића, 64. Сукнајић Јосо, усташа из Госпића, 65. Сергић Миле, усташа-водник из Удбине, 66. Старчевић Ивица, усташки омладинац из Госпића, 67. Сокуп Брацо, усташа из Перушића, 68. Секулић Дане, усташки повереник из Рибника, 69. Судар Фране, усташки пуковник из Брушана, 70. Стилиновић Миле, усташки поручник-шофер из Каниже, 71. Шпелић Никола, усташа из Колаковице, 72. Пезељ Мартин усташа из Смиљана, 73. Шерић Илија, усташа из Барлета и полицајац, 74. Шарић Милан (Шаре), усташа трговац из Госпића, 75. Шикић Габре, усташа-поручник из Госпића, 76. Шерић Томија, усташа из Смиљана, 77. Томљеновић Јосо, усташа из Подоштре, 78. Томљеновић Иве, судија из Госпића, 79. Томљеновић Лука (Шаша) из Смиљ. Поља, 80. Умиљеновић Никола (Мигин), из Жабице, усташа, 81. Здунић Анте, полицајац из Жабице, 82. Зорић Ивша, полицајац из Колаковице, 83. Жупан Иван (Прле), усташа из Липа-Госпић. Главни наредбодавци овога покоља били су др Миле Будак и Јуцо Рукавина, усташки пуковник из Перушића.

4. Логор Ступачиново на Башким Општаријама био је ограђен са бодљикавом жицом високом 3–4 м, један већи комплекс земљишта под ведрим небом. У средини логора налазила се је једна природна јама-бездан, те су у ову јаму бацани родољуби, који су из Госпића догоњени пјешнице, доважани са теретним камионима. Овај логор се је налазио под главном командом усташког бојника Девчић Ивана (Пивца) из Лукова Шутарја, а његов замјеник био је Ивица Бркљачић, римокатолички жупник из Брушана, сада разпоп. У овом логору су људе мучили на све могуће начине, са глађу, жеђу, мрцварили тукући их са сјекирама, батовима дрвеним и гвозденим крамповима, боли и клали са ножеви-

ма, копали очи и одсјецали поједине дијелове тијела, убијали из пушака, пиштоља, митраљеза а и живе у јаме бацали. Над млађим женскињама су вршен разна сексуална наслађивања. Навешћу један примјер који сам лично чуо од бојника Пивца у једној гостиони у Госпићу, гдје се је хвалио својим кољачима а то је. У селу Брушанима налазила се једна поштанска чиновница родом из околице Карловца колико се сјећам да је била из Нетретића, али јој се имена и презимена не сјећам, била је врло лијепе спољашности јер сам је лично познавао те им је бојник Пивац причао да је ову поштанску чиновницу имао на употреби два дана и двије ноћи и да се је на истој наслађивао на све могуће начине, те да је наредио трећи дан да и њу доведу на Ступачиново у логор и када је иста доведена да јој је он, Пивац, лично са ножем одсјекао груди потом узео један дрвени бат, исту ударио неколико пута по глави и тек онда је у јаму бацно. Ове страховите чињенице причао је са неким великим одушевљењем и заносом. Говорио је народ и може се са сигурношћу рећи да је у овом логору у јаму бачено око 10.000 родољуба оба пола из свих друштвених слојева, те пошто су родољуби били из свих крајева земље, немогуће је исте по именима навести.

Као најкрволочнији код овога покоља били су:

1. Томљеновић Никола (Амброз) из Башких Опшарија, 2. Прпић Јаков, усташки водник из Равног Дабра, 3. Бачић Мате, усташа из Равног Дабра, 4. Девчић Габре, усташа из Равног Дабра, 5. Дошен Мате, усташа из Дошен Плана, 6. Дошен Милан, усташа из Дошен Плана, 7. Дошен Фабијан, усташки водник из Дошен Дулибе, 8. Дошен Иван I, усташа из Дошен Дулибе, 9. Дошен Јуре, усташа из Дошен Дулибе, 10. Дошен Никола из Дошен Дулибе, 11. Дошен Иван II, усташа из Дошен Дулибе, 12. Дошен Мате, усташа из Дошен Дулибе, 13. Дошен Милан, усташа из Дошен Дабра, 14. Дошен Јосо, усташа из Дошен Дабра, 15. Левар Петар, усташа из Доњи Пазаришта, 16. Шикић Иван, усташа из Башких Опшарија, 17. Милан Бабурић, усташа из Ступачинова, сви као главни кољачи којих има још, али им имена свима не знам.

Као подстрекачи и саучесници код овог покоља јесу и то: 1. Дошен Божо, усташа из Дошен Дулибе, 2. Дошен Иван III, усташа из Дошен Плана, 3. Томљеновић Марко, усташа из Црног Дабра, а било је још и других за чија се имена није могло сазнати.

5. Логор који се налазио на отоку Пагу, мјесто зв. „Славо“, био је ограђен са бодљикавом жицом већа површина земљишта под ведрим небом, а било је подигнуто и неколико барака од дасака за смјештај усташа који су чували логор. У овај логор су из Госпића отпремани скоро сами Жидови и један мањи дио Срба, већином интелектуалаца.

Исто тако сви у овом логору су мучени са глађу и жеђу, држањем на великом сунцу тако да је било много случајева смрти од сунчанице, тукли су их свим могућим средствима, клали са ножевима, убијали из пушака и митраљеза, а највише се је истакао у убијању студент медицине Зубовић Ловре, родом из села Барбата на отоку Пагу, који је родољубима убризгавао отровне ињекције тако да је од добивених ињекција умирало дневно до 300 и више родољуба. Исто тако многе су родољубе бацали и живе у море, што би их претходно 5-6,

а и више родољуба повезали са жицом за руке-мишиће заједно, па теко скупа везане бацили у море. У овоме се је највише истицао Барић Мате (Вико) из Лукова Шугарја, који је исте са својим бродом-трабакулом превозио из Карлобага на оток Паг-Слано. Родољубе који би у логору били потучени поморени, они који су још били на животу морали су их сами у јаме копати а неке и у море бацати. Са сигурношћу се може рећи да је у овом логору уморено око 6.000 родољуба из свих крајева земље ради чега је исте немогуће по имену навести.

Главни заповједник овога логора био је злогласни усташки бојник Девчић Иван (Пивац) из села Лукова Шугарја, а његови сарадници и кољачи били су и то: 1. Девчић Ивица, усташки заставник, 2. Девчић Павао, усташки поручник, 3. Павичић Павао, усташа, 4. Павичић Роко (Рокица), усташа, 5. Девчић Марко, усташа, 6. Девчић Иван, усташа, 7. Барић Мато (Вико), усташа, 8. Девчић Павао, усташа, 9. Павичић Шиме, усташа, 10. Девчић Мате, лугар и усташа, сви из села Лукова Шугарја, општине Карлобаг, котара Госпић.

6. Из овога логора пребачено је око 100 родољуба у село Луково Шугарје на мјесто звано „Јасеновац“ које се налази више заселка Крижац високо од мора у Велебиту око 7 км, гдје се исто налази једна јама-бездан и ови су родољуби већином живи у јаму бачени. Како ова јама има јако узани отвор, међу пострадалим родољубима налазила се једна другарица која је била јако развијена те није могла кроз отвор јаме проћи, те су исту у комаде расјекли и те комаде у јаму бацили. Као најзлогласнији кољач у овоме логору истакао се је усташа Павичић Роко, звани „Рокица“.

7. Сва ова гнусна дјела и звјерства посматрали су талијански команданти који су напред наведени са својим јединицама, а било је доста талијанских официра који су многе моменте фотографирали и на истима се је осјећало велико задовољство при уништавању недужног народа. Навешћу и овдје један примјер који се је догодио у Карлобагу у 1941. години у највећем покољу. Дошао је из Госпића у Карлобаг талијански генерал Пелигро у пратњи свог ађутанта, једног мајора, да обиђе талијанску посаду која се налазила у Карлобагу. Видећи да је у Карлобаг дошао талијански генерал, родољуб Карло Будак, трговац, стар сада 93 године, још жив, искористио је овај његов долазак и код истог подигао свој глас о масовном покољу рекавши му: „Господине Генерале, обраћам се вама као шефу окупаторске власти – будући је ово било окупирано подручје – да спречите ово крвопролиће које се дешава пред вама и на вашој окупираној зони, нашто му је овај одговорио да се они неће да мјешају ради унутрашње управе хрватских власти, нашто му је стари родољуб одговорио и поново замолио да ако неће спријечити као заповједник и окупатор, онда нека спријечи као кришћанин и католик, јер да се баш у њиховој средини налази свети отац Папа, нашто је опет добио неповољан одговор, што је старог родољуба ово његово држање увриједило, те је Генералу рекао: „Не заборавите да ћете за ово одговорати данас-сутра пред народом и историјом свијета“.

Напомињем да је истодобно вршена силна пљачка покретне имовине од одведених родољуба у логоре, а непокретна имовина је уништена паљењем, рушењем и разбијањем како од усташа, тако талијанске војске и цивилног пучан-

ства, тако да поједина села уопће не постоје него само згаришта као на примјер Дивосело, Читлук, Почитељ, Медак, Вребац, Острвица, Липе, Широка Кула, Смиљан итд.

Сва горе описана дјела догодила су се у 1941. години, а мањи злочини догодили су се у 1942. години.

Смрт фашизму – Слобода народу!

Руководилац рада:
Јуре Јелача, в.р.

Свједок:
Јосип Девчић, в.р.

Записничар:
Анте Жупчић, в.р.

**Допуна изјаве Јосипа Девчића пред Земаљском комисијом
за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача
у Загребу 20. августа 1945. године¹²⁹**

Ја сам већ у записнику од 7. 6. 1945. године број 128/8 пред окружном комисијом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача дао свој исказ о усташким злочинима, извршеним 1941. године над жртвама Србима и Жидовима у подручју Госпића и околице, те на тај исказ надодајем:

Усташе су у котару Госпић и у мјесту Госпић основали логоре, у које су смјештали доведене Србе и Жидове из Лике и унутрашњости НДХ-а. Тако је основан прихватни логор крај Госпића код колодвора у који су усташе привремено упућивали са госпићке станице влаком доведене људе. У овом логору усташе би задржали заточенике највише пола дана, заправо док би припремили довољно мјеста у казнионичком логору у Госпићу. У госпићкој казнионици усташе би одлучивали, камо ће који заточеник бити одведен. У ту сврху усташе су основали логор Овчару на имању трговца Максимовића крај Госпића и логор Јадовно у Велебиту, затим логор Башке Оштарије и логор Слано на отоку Пагу.

Истичем да је логор Овчара био такођер прихватни логор у који су усташе смјештали заточенике због мањка простора у казнионичком логору, пошто су тада стизали транспорти Срба и Жидова, међу њима много жена и дјеце, те је у мјесецима у другој половини маја, цијелог мјесеца јуна и јула стизало у Госпић дневно по прилици око 1 000 људи. Из логора Овчара затвореници старији људи, жене и дјеца били би одведени изравно у Јадовно или у Башке Оштарије или у Слано на оток Паг, док би млади здравији и јачи људи били повезани у ланце и одвођени пјешке.

Сјећам се да је иза преузимања власти на подручју Лике од талијанске војске усташе ликвидирали логор Овчару на начин, да су већи дио заточеника укрцали у влак и одвезли према Загребу, док су мањи дио пустили на слободу.

Ја сам логор Јадовно поближе описао у горе наведеном записнику, а по крај тога логора, који се је налазио у Велебиту, и до њега се је стизало из Госпића, преко Трновца, од којег је мјеста био удаљен 9 км – налазила се је јама,

¹²⁹ АХ, Zh-47918.

удаљена према Трновцу од логора око 5 км,¹³⁰ што у логору, а што у јамама око њега говорило се је тада у Госпићу да је убијено око 35.000 људи.

На Башким Општаријама налазио се је логор, у којем су заточеници задржавани по 10 дана, а из овог логора људи су одвођени до заселка Ступачиново, удаљено од логора око 2 км, те су били убијани и бацани у јаму, која се је налазила уз сам заселак. По причању људи из Општарија, како оних који су посматрали, довођење људи у логор и извођење из логора, тако оних који су учествовали у извршењу тог стравичног злочина – у ту јаму је бачено око 10.000 људи.

Усташе су надаље одводили из Госпића људе у логор Слано на отоку Пагу. У тај логор долазило се је преко Карлобага и залива Селине. У овај логор је било смјештено око 6.000 Жидова међу којима око 300 српске интелигенције: професора, судца, адвоката и виших државних чиновника. Усташе су све заточенике у овом логору постепено убијали у мјесецима јуну и јулу 1941. године те им је у логору до преузимања власти од талијанске војске још остало око 1.500 људи, које су одједном поубијали из пушака и митраљеза, те лешеве убијених жртава оставили док су усташе побјегли и напустили логор. На обавијест рибара котарски предстојник из Карлобага Ђидовић¹³¹ издао је налог жандармеријској станици у Карлобагу да из пучанства околице скупи довољан број људи, који су жртве на мјесту гдје су поубијане покопали. Из логора Слано усташе су одвели око 100 људи до залива Крижац и уз брдо до јаме Јасеновац удаљене од обале 7 км, те су их побацали у наведену јаму. Познато ми је да су усташе из Госпића и из Оточца одводили људе до Мацолине јаме на Лешћу, удаљена од државне цесте Госпић-Оточац свега 50 метара, те су у ту јаму бацили око 700 људи, надаље су из Оточца одвели у Швицу (Забрдо) и у јаму Шеготинка бацили око 60 људи. Убијање и бацање људи у ову јаму извршили су усташе Иван Прпић Шућо, Стево Тонковић, Петар Костелац, Никола Тонковић, Иван Тонковић, Јуре Мишкулин, Божо Мишкулин, Стево Рупчић, Иван Прпић (бриџин), Јуре Барковић, Јуре Модрић, Мика Бартулац, Лука Самарџија и Јосо Амић (циганин), те други којима се имена не сјећам.

Познато ми је надаље да су усташе из Коренице и околице, похватили око 900 људи, по народности Срба, те их одвели до мјеста Пријебој и бацили у јаму Голубњачу. Овај злочин извршили су усташе Јуцо Угарковић, заповједник усташа у Кореници, родом из Госпића, Томица Риц, поштански чиновник у Кореници (године 1942. премјештен у Карловац или у Вараждин), Иван Девчић из Баћинца (убијен), Верзон Анте из Госпића (објешен), Грга Костелац, жандармеријски наредник из Коренице (убијен 1941. године у затвору у Кореници ножем од једног присилног затвореника), Звонко Матић, родом из Прозора, крај Оточца, те усташе Мажари и Колаковићи са Пријебоја, чија су имена непозната.

У котару Удбина усташе су ухватили, убијали и бацали Србе године 1941. у јаму на Куку. Организатор овога покоља Срба и бацања у јаму био је усташа Илија Сертић из Удбине, а колико је људи бачено у ту јаму, мени је непознато.

¹³⁰ Шаранова јама.

¹³¹ Ђивановић.

У котару Грачац усташе су хватали, убијали и бацали Србе у јаму Тучић која се налази у околини Грачаца. Чуо сам да су жртве из ове јаме године 1942. ексхумиране и покопане на гробљу у Грачацу од четника. Тада је ископано односно извађено око 500 лешева. Јама Тучић налази се између жељезничке станице Грачац и села Штикада код села Враце, удаљена од Грачаца 1 километар.

У котару Доњи Лапац усташе су по директивама Јуре Павића доглавника из Загреба, хватали, убијали и бацали Србе у јаму бездану код Малог Бубња у селу Боричевац, но колико је жртава бачено у ту јаму мени није познато.

У Котару Бриње усташе су жртве бацали у јаму на врху шуме Шкамлица, но колико је жртава бачено у ту јаму, такођер ми није познато. Организатор покоља у котару Бриње године 1941. били су поп Јосип Бујановић, родом из Заваља, Стипе Јавор, логорник из Бриња.

Познато ми је, да се налази у околици Кланца, опћина Пазариште, једна јама, у коју је бачено око 400-500 жртава одведених из Госпића из опћине Смиљан и око 20 жртава из опћине Пазариште.

Чуо сам да се у Горњем Косињу, котар Перушић, у близини цркве Св. Ане налази једна јама, у коју су бацане жртве из опћине Косињ, но колики број то ми није познато. Ову јаму усташе су покриле бетонском плочом.

Наводно се налази једна јама у Доњем Косињу, но ништа ми поближе није о њој познато.

Друго ми није познато.

Јосип Девчић, в.р.

Бр. 65

**Изјава Јосипе Мишкулин о хапшењу њеног супруга Петра
10. априла 1941. године у Госпићу и његовом убиству у логору Јадовно¹³²**

З А П И С Н И К

Окружне комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача,
Госпић, 16. јуна 1945. године

Дана 10. априла 1941. године, мој муж Петар Мишкулин, стар 48 година, рођен у Смиљану, а стално настањен у Пазаришком Кланцу, налазио се тада на војној вјежби у селу Луково Шугарје крај Карлобага. Видећи пропаст државе кренуо је истога дана за Лику са једним колима, те стигао у Госпић. У Госпићу га је тада опазио Јосо Аџија, усташа, стар 40 година, рођен у селу Липе крај Госпића, и Пуба Халупа, стар 35 година, месар из Госпића.

Чим су га опазили, ухапсили су га и одвели у главну казнионицу у Госпићу гдје су га затворили. Пошто сам дознала да је у затвору, отишла сам након

¹³² АХ, Zh-48043.

неколико дана код њега. Он ми је у сузама говорио да га јако боли пошто су га прошле ноћи усташе тукле и то:

1. Тона Дошен, стар 30 година, родом из Госпића,
2. Златан Стипетић, стар око 21 годину, родом из Загреба,
3. Иван Жупан, стар 44 године, родом из Пазаришког Кланца.

Кад сам га питала зашто и како су га тукли, он ми је одговорио да не зна пошто је био пао у несвијест, те о себи ништа није знао само осјећа тешке болове на свим дијеловима тијела.

Дана 22. липња одагнали су га у камиону с другима на Јадовно и тамо га убили на звјерски начин.

Уз ово прилажем његову смртвоницу коју ми је на моју молбу гдје се налази мој муж, послао тада Усташки судбени стол из Госпића.

Смрт фашизму – слобода народу!

Чланови комисије:

Петар Грујичић, в.р.
Илија Стакић, в.р.

Свједоци:

Јосипа-Пепа Мишкулин, в.р.
Иван Дуић, в.р.

Записничар:

Илија Стакић, в.р.

Бр. 66

Изјава Анте Рукавине из села Трновца и Јакова Ратковића из Брушана о хапшењу и злочину у логору Јадовно 1941. године¹³³

Записник Окружне комисије за утврђивање злочина,
Госпић од 18. јуна 1945, број 1826.

Анте Рукавина каже:

За вријеме масовног хапшења Срба и Хрвата године 1941. ухапшен сам и ја као велики пристапа ХСС и јединства Срба и Хрвата.

Ухапшен сам почетком мјесеца јуна 1941. када је био великим жупаном у Госпићу Фрковић Јурица. Мене су ухапсили усташе Ковачевић Иве (Шешелија) и Томљеновић Лука (Шаша), те су ме дотјерали у опшину Смиљан и ставили у затвор. Одавде су ме затворили у казниону у Госпићу. У казниони сам био тучен по стражару Светићу из Госпића, Будачка улица, а и многи су ме други тукли и злостављали, али их лично не познајем.

Након 23 дана затвора, отпремили су ме у логор Јадовно, те смо нас по прилици око 40 Хрвата смјештани у један крај логора. Пошто у том логору није било никаквих зграда за становање, то смо морали сами себи правити од грања

¹³³ АХ, ЗКРЗ, Zh-47918.

бараку за становање. Посебно су били у логору Срби, посебно Хрвати, а посебно Жидови.

У логору смо морали радити, тј. насипати терен на којем смо становали, пошто је терен био нераван. Око логора била је сплетена бодљикава жица висока 4 метра, а око жице извана била је постављена јака усташка стража. Дневно смо примали храну два пута и то обично грах или гриз кухано на води, без круха, тако да су људи од глади падали.

Колико се сјећам командант овога логора био је неки усташки поручник Бешлић, Далматинац, логорник и руководилац рада Калањ Божо или Бишкуповић из Пазаришта и усташа лугар Никола из Пазаришта, те много других усташа којих не познајем. Ја сам у логору био око 14 дана, те за то вријеме нисам могао видјети, да су усташе злостављали логораше.

Када би се нетко пријавио да је болестан, он би био одведен из логора, а да се више у логор не би повратио, те сам дознао да би овакви болесници били одведени до јаме, убијени и у јаму бачени. Ова се јама налазила далеко од логора око 5 км.

Када сам био у затвору у Госпићу, чуо сам јаук затвореника који су били по усташама у затвору злостављани. Надаље сам чуо да по ноћи пред затвор долазе камиони те су у те камионе трпали људе, које су одважали на Јадовно до јаме, ту су их стријељали и у јаму бацили, јер се је увијек чуло пуцање кад би ауто до јаме дошао.

Није ми познато, јесу ли још на какви начин ове жртве убијане, јер су усташе поставили око те јаме своје страже далеко 1 км и више оокрут. Дачае је сељацима било забрањено уопће у овај предјел ићи у шуму по дрва, која је забрана трајала за све вријеме док је ово убијање трајало и док је на Јадовном постојао логор.

Ја сам овако, што у затвору у казниони, што у логору на Јадовном провео 2 мјесеца. Након што сам изишао из затвора, чуо сам да на Јадовном више не постоји логор, пак сам једном приликом ишао на мјесто гдје је био логор и видио сам да су многе мање долинице, које су се налазиле у близини логора, затрпане, пак сам дознао да су ту покопани сви затвореници, који су се у том логору у мјесецу аугусту налазили. Како сам могао чути, они су сви постријељани митраљезима по команданту логора Бешлићу и његовим усташким сарадницима.

У мјесецу аугусту 1941. налазило се је у том логору око 1.000 Срба и око 300 Жидова.

Баш прије кратког времена обишао сам ову јаму, те она није затрпана, него се налази отворена, као и прије, јер ову јаму није могуће затрпати, пошто је то велика дубина.

Ја сам се интересирао код многих сељака села Јадовно, да ли би који могао поближе знати како су и на који још начин усташе, над овом јамом вршиле убијање родољуба, али нисам то могао дознати, јер како сам рекао, то никоме није било могуће да се приближи к јами пошто су биле усташке страже постављене по 1 км и више око јаме.

Послије како је овај логор на Јадовном ликвидирао, нису усташе више своје жртве на Јадовно доводиле, већ колико ми је познато, одводили су их у Општарује, које се село налази у шуми Велебит, на цести Госпић-Карлобаг, и ту су их убијали и бацали у једну јаму, која се јама налази у заселку Ступачиново.

С. Ф. – Слобода народу!

Руководилац рада:

Јуре Јелача, в.р.

Члан комисије:

Јосип Девчић, в.р.

Свједок:

Анте Рукавина, в.р.

Записничар:

Анте Жупчић, в.р.

Приступа Ратковић Јаков родом из Брушана, настањен у Госпићу, стар 76 година, умировљени жандармеријски наредник, народност Хрват, вјере римокатоличке, брачно стање ожењен и пријављује:

Предочен ми је изказ свједока Рукавина Анте у записнику од 30. маја т.г. те се са истим слажем са следећим додатком:

Дана 3. јуна 1941. када сам ухапшен, главни руководиоци цивилне власти у Госпићу били су:

Велики жупан Фрковић Јурица, његов лични тајник Росандић Јосо.

Војне власти Пихлер Антон, потпуковник, његов замјеник Стјепан Милинковић, усташки бојник Вилхар Иван, који је био тумач између Талијана и усташа.

Усташког стана: Томљеновић Стево, стожерник и његови помоћници Самарџија Јосип, Јањић Звонко, Дуић Ловре – Ловрин, Бркљачић Анте (звани Пић), Иван Томљеновић Јуришин.

Руководиоци обшине града Госпића: Бенковић¹³⁴ Жељко, градоначелник, а његови сарадници као обштински вјећници, Колачевић Нико, трговац, Пећина Јосип, трговац, Дуић Ловре старији, трговац, Банић Иван, трговац и Кришковић Јосип, бријач, обштински биљежник Фрковић Миле и благајник Пезељ Марко. Руководилац котара био је предстојник Ђиковић, а касније 1 мјесец дана Драшчић Анте.

Команданти талијанске војске у Госпићу били су тада генерал Рафаело Пелигро, пуковник Франческо Соду Мило, командант сектора Госпић Алесандро Баси, пуковник Анариоло Стањо Гвидо.

Колико сам могао чути како је јавност у Госпићу говорила, у јаму Јадовно¹³⁵ за вријеме управе горе наведених руководиоца бачено је око 20.000 родољуба.

На оток Слано¹³⁶ да је отправљено око 10.000 већином Жидова, који су тамо побијени и у море бачени.

¹³⁴ Бедековић.

¹³⁵ У јаме логора Јадовно.

¹³⁶ Логор Слана на отоку Пагу.

У јаму Ступачиново, у селу Опшарије на Велебиту, побијено је и бачено око 10.000.

Више ми није познато по овом злочину.

Смрт фашизму – Слобода народу!

Руководилац рада:
Јуре Јелача
Члан комисије:
Јосип Девчић

Свједок:
Јаков Ратковић

Записничар:
Анте Жупчић

**Допуна изјаве Јакова Ратковића пред земаљском комисијом
за утврђивање злочина окупатора и његових помагача
у Загребу 20. августа 1945. године¹³⁷**

Почетком јуна 1941. године био сам ухапшен од стожерника Ивице Томљеновића и усташе Миле Стилиновића и одведен у госпићку казнионицу, гдје сам затворен у самицу. Разлог хапшења није ми познат а свакако ће бити политичке природе.

У госпићкој казнионици задржан сам око 50 дана и никада нисам био позван на преслушање.

У самици сам остао око 12 дана и затим пребачен у заједничку ћелију. Кроз цијело вријеме док сам био у казнионици примјећивао сам како су усташе доводили у и изводили из казнионице. Видио сам како се је двориште казнионице по ноћи напунило доведених људи, а по дану заправо већ ујутро, двориште би се испразнило, људи су одведени према Велебиту.

По ноћи сам чуо јаук и запомагање тучених људи из сусједних ћелија, а било их је који ујутро при шетњи нису могли ни ходати.

Видили смо да су усташе истучене и изубијане људе у казниони трпали у камионе и некамо одвели. Ми смо сматрали да их усташе некамо воде да их убију. Поступак усташа према затвореницима, био је груб, дивљи и нечовјечански. Усташе су се на људе дерали, често их ударали кључевима по глави, по тјелу и ногама.

Храна је била врло слаба. Затвореници су примали 3 obroка дневно и мало круха. За доручак и вечеру давало се пола литре слабе супе а за ручак слабо вариво без масти.

Након 50 дана ја сам са још 31 заточеником превезен камионом у логор Јадовно. Овај логор се је налазио у једној долини на Велебиту. У логор се је улазило са западне стране кроз усташку стражарницу. У логору није било никаквих настамби изузевши сјенице од грађа и тријешња које су заточеници сами себи направили. Логор је био ограђен бодљикавом жицом високом око 3 метра.

¹³⁷ АХ, ЗКРЗ, Zh-47918.

У логору се је налазило тада око 1.000 Срба, сјећам се Стевана Ђирића из Новог Сада, православног свећеника из Залужнице, неког Вуксана из Швице, око 300 Жидова и 31 Хрвата, међу којима је био бивши министар Ханжек.

У логору се дневно радило цијели дан изузевши вријеме за јести. Заточеници су радили на равнању терена, који је био велик око 1.250 четворних метара.

Поступак усташа према заточеницима у логору био је општар и груб, али није било баш батинања и ударања заточеника, истина, једне вечери чуо се из једне бараке јаук и запомагање.

Сјећам се да је један затвореник при покушају бијега убијен. Заточеници су примали храну без соли, масти и хљеба три пута дневно углавном као у казниони. Хрватима се давало нешто боља храна (гушћа), а Србима скоро никаква.

Усташа је било око 30 са логорником Бешлићем. Сјећам се да је био међу усташама Ивица Абрамовић из Брушана и Марко Марас из Брушана, и других чијих ја имена не знам.

Усташе су из своје стражарнице имали стално према логору наперену стројну-пушку. Поручник је сваку вечер са балкона стражарнице преко логора пуцао из стројне пушке.

У логор се је могао за поједине заточенике прокријумчарити који пакет од родбине заточеника. Тако сам ја примио два пакета.

Након 13 дана мога боравка у логору, нас 31 Хрват одведени смо из логора у госпићку казнионицу из које сам ја дана 5. коловоза 1941. године био пуштен на слободу.

Приповједало се да су сви заточеници из логора Јадовно Срби и Жидови поубијани, но да ли су убијени и покопани у самом логору или бачени у јаму удаљену од логора око 5-6 км, то ми није познато.

Сјећам се да је министар Ханжек у логору показивао мени изударана леђа и да је он задржан у госпићкој казнионици од поручника Бешлића, а нас 30 је било предведено у стожер, гдје су нас из Госпића и околице у броју око 7 пустили на слободу, а осталих 20 вратили натраг у казнионицу, одакле су одведени у Јастребарско.

На горњи исказ могу се заклети.

Д о в р ш е н о.

Јаков Ратковић, в. р.

Бр. 67

**Изјава Звонимира Чорка о хапшењу и убиству његовог послодавца
Милана Љуштине, убиству Милановог сина Ненада
и злостављању кћери Десанке¹³⁸**

З А П И С Н И К

Окружне комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача за Лику од 28. сижечња 1946. године

Приступа Чорак Звонимир од пок. Филипа и мајке рођене Рукавина, родом и стално настањен у мјесту Госпић, стар 31 годину, по занимању бријач, по народности Хрват, вјере римокатоличке, неожењен те изјављује:

Ја сам се 1941. године налазио као бријачки помоћник код Милана Љуштине из Госпића. Одмах по оснутку Н.Д.Х. несјећам се датума ухапшен је од стране усташа у Госпићу мој послодавац Милан Љуштина, који је кратко вријеме био затворен у госпићкој казниони, потом одведен са осталим хапшеницима на Јадовно и тамо убијен.

Тко је од усташа ухапсио Милана Љуштину, није ми познато јер тога момента нисам био у кући, али свакако да је ово хапшење извршено по налогу бившег великог жупана Јурице Фрковића.

Након неколико дана послје хапшења мог послодавца Милана Љуштине ухапшен је и његов син Ненад који је тад био стар око својих 18 до 19 година, иначе студент технике. Ненада је ухапсио Руде Риц и Тона Дошен оба из Госпића, и истога затворили у госпићку казнионицу, а након неколико дана послје хапшења Ненад је по Рицу и Дошену одведен из казнионе из Госпића у Пазариште и тамо по њима убијен, те његов леш бачен у јаму.

Не сјећам се датума, али колико се сада сјећам могло је бити у мјесецу липњу 1941. године, једне вечери налазио сам се у бријачкој радњи мојих послодаваца Љуштине, те баш када сам затварао радњу дошао је усташа Владо Левар родом из Госпића у друштву са још три усташе које ја не познајем само се врло добро сјећам да су на глави имали фесове. Силом су ушли у кућу моје послодавке Љуштина Кристине ухватили њену кћерку Десанку и исту силом из куће извукли и одвели је преко цесте у тадањи хотел Европу гдје су исту опшипали са шкарама тако да је била право рутло јер су са шкарама исјекли ко-су на редове као овца кад се опшипа, те овако опшипану водили су је кроз Госпић, а послје је затворили у казниону у којој је остала затворена неколико дана, Послје извјесног времена пребачена је из казнионе на имање Максимовића крај Госпића, гдје се је налазио усташки логор зван „Овчара“, те је из овог логора доцније са осталим хапшеницима спроведена у Јаску. На који је начин изишла из логора мени није познато.

¹³⁸ АХ, ЗКРЗ, Zh-1335.

Да ли је Аџија Миле и Марић Иван звани Ицо као и Матијевић учествовали у хапшењима мени није познато, али свакако да су били организатори, покретачи и наредбодавци усташких покоља који су се догодили у граду Госпићу као и ближој и даљој околини 1941. године.

Мени даље о овоме ништа није познато.

Д о в р ш е н о.

Секретар:
Сунајко Андрија, в.р.

Свједок:
Звонимир Чорак, в.р.

Записничар:
Девчић Јосип, в.р.

Бр. 68

Изјава Јована Теслића из села Острвице, котар Госпић, о страдању његове породице од стране усташа¹³⁹

Моја жена Марија Теслић, домаћица, рођена у Госпићу 1890. године, Српкиња, вјере православне, ухапшена је 25. маја 1941. године у Госпићу од стране усташа. Била је у затвору у Госпићу до 24. јуна 1941. и одведена у непознатом правцу. После смо чули да је тада убијена.

Моја сестра Софија Теслић, домаћица, рођена 1880. године у Острвицама, срез Госпић, где је живела, Српкиња, вјере православне, неудата, заклана је у својој кући у Острвици 2. аугуста 1941. године и потом бачена у сјеник и спаљена. Тада су јој усташе спалиле кућу, одузели стоку тако да је од њене куће остало само згариште.

У Госпићу су усташе одузеле моју радњу мјешовите робе са цијелим инвентаром.

Као кривце за ове злочине сматрам Анту Павелића и све припаднике усташког покрета. Имена појединих усташа не знам.

Материјално сам оштећен плачком радње у износу од 120.000 предратних динара а спаљивањем имовине моје сестре 120.000 предратних динара.

За доказ својих навода позивам се на сведоке: Ружицу Зеца из Госпића и Перу Теслића из Острвице.

То је све што имам да кажем.

Иследник:
Иванка Шикиновић, в.р.

Записничар:
Вукосава Бранковић, в.р.

Свједок:
Јован Теслић, в.р.

¹³⁹ АХ, ЗКРЗ, Zh-41761, 41772.

Бр. 69

**Изјава Јоце Његомира о хапшењу Срба у Госпићу
и његовом мучењу у казнионици Окружног суда
у Госпићу у мају 1941. године¹⁴⁰**

О злочинима окупатора и његових помагача познато ми је ово:

I Када сам био у усташком затвору у Госпићу у мјесецу мају 1941. године, гледао сам како усташе: Павичић Мирко, Светић Лука и још неки којима се имена не сјећам мучили људе и то: Милету Чанка гостионичара из Госпића, Владу Наранчића, трговца из Вребца, професора госпићке гимназије Нећака, Ђуру Басарића гостионичара из Госпића, свештеника Куљске парохије коме се имена не сјећам, Марка Почучу, учитеља из Вребца, Буду Влаисављевића, сељака из Куле, неког из Острвице презивао се Богдан имена му не знам и још неке људе којих је било око 150 али им имена не знам.

Они су ово мучење вршили неколико дана, потом су их онако испребијане потоварили у камионе и одагнали у Јадовно и тамо убили. Приликом овог убијања са усташама је био и усташки стожерник из Госпића Матајија, син Винка Матајије, механичара из Госпића.

Са овим људима био сам мучен и ја од стране горе речених усташа, поред њих мом мучењу које је трајале непрекидно 10 дана стално је присуствовао и мучио ме и Пезељ Звонко, пропали ђак из Госпића, он је такођер учествовао у убиствима у Јадовном до јула мјесеца, после тога је био усташки повјереник у Вребцу.

II Када је био смјештен усташки стан, у Вребцу, гледао сам како су Пезељ Звонко, повјереник овог стана, са војним заповједником истог стана Јураком и још неким усташама којима имена не знам убили на путу и то: Мићка Новковића и његовог сина Ману Новковића, сељаке из Павловца¹⁴¹ и овако убијене су их оставили крај пута. Приликом овог убијања они су пуцали у њих свакога по 10 метака.

III Пезељ Звонко, повјереник усташког стана Вребац и војни заповједник Јурак са још неким усташама, похватили су око 25 људи из Вребца и одагнали их у усташки стан Вребац, тј. у конобу Саве Драгосавца из Вребца и тамо их мучили од чега је одмах умро Нино Новковић и још неки, док је њих 19 у камионима одагнато и поубијано у Медачкој плантажи. Међу овим убијеним био је: Никола Граовац, сељак из Завођа, Нина Бабић, сељак из Вребца, Јанко Драгосавац из Вребца, Јоја Крајиновић, сељак из Вребца, Стево Наранчић сељак из Вребца и још неки којима имена не знам.

Убијању ових људи присуствовао је и усташки повјереник из Рибника Дубовац и жандармеријски наредник Медачке станице Узелац, они су дапаче руководили овим убијањем.

¹⁴⁰ АХ, ЗКРЗ – 1970.

¹⁴¹ Павловац Вребачки.

Ових 19 поубијаних људи одмах по устанку ископано је из јаме гдје су били бачени, те је приликом тога вађења установљено да су ти људи пилани тестерама, сјечени секирама и слично, већини су били носеви одрезани и уши одсјечене а неким уста жицом зашивена.

IV Покољем народа (дјеце, жене и људи) у Барлетама, као и паљењу истог села руководио је Пезељ Звонко и усташки повјереник из Барлета звани Јоцко.

V Покољ над 24 дјеце, која су били у логору у Вребачкој стази, извршили су усташе из Подлапаче и Куле, њихове вође биле су: Милиша Војводић из Куле, Петар Стрилић из Куле и Старчевић, жандармеријски наредник из Подлапаче.

Напомињем да су већином овим делима присуствовали Италијани из Госпићког гарнизона. Гледао сам где су се они ругали и смијали људима које су мучили усташе, они су усташе гурали и терали да их још више муче. Они су долазили у самице госпићке казнионице и смијали се нама како смо изнакажени и испребијани, плували су на нас, вичући том приликом усташама да нас треба клати.

Ово вршење злочина гледао сам лично.

Јасиковац, 3. XI. 1944. године

Јоцо Д. Његомир, в.р.
комадант војне шк. 35. див.

Бр. 70

Изјава Јеје Јанић и Милке Крајновић о злочину усташа у селу Читлук 28. јуна 1941. године¹⁴²

З А П И С Н И К

Окружне комисије за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача у Госпићу, 3. маја 1945. године.

Дана 28. VI 1941. године дошле су у наше село двије групе усташа, и то једна група из Дивосела, а друга из Билаја. Ова група која је дошла из Билаја са повјереником Јуканом Мраовићем и Милом Бусијом, ушли су у кућу Марка Крајновића, трговца, те су почели лупати по кући, тражити пиће и остале ствари. Марко је био побјегао испред усташа у поље. Усташе су послали Маркову жену по Марка пошто је Јукан гарантирао да се Марку ништа неће догодити. Но чим је Марко ушао у кућу, усташе су га одма пограбиле и свезале га те почели тући. Затим су ухватили Николу Крајновића и продужили горе кроз Читлук до

¹⁴² АХ, ЗКРЗ, Zh-47826.

ове групе усташа која је дошла из Дивосела. Ови су исто похватали горе наведене људе лупајући по кућама и говорећи да ће их свију поклати итд. Одатле су их одагнали у Дивосело и држали их у затвору 6 дана где су их тукли и мучили. Потом су их одагнали у Госпић где су их тукли, морили са глађу и жеђу а онда у Јадовно где су их на звјерски начин убили и све бацили у јаму.

Чланови комисије:
Ђуро Крајновић, в.р.
Миле П., в.р.

Свјedoци:
Јеја Јанић, в.р.
Милка Крајновић, в.р.

Записничар:
Мика Крајновић, в.р.

Бр. 71

**Изјава Томе Радошевића и Невенке Глумичић о злочину усташа
у селу Крушчица, опћина Косињ, 6. августа 1941, када су
у кућама спалили 196 мушкараца, жена и дјеце¹⁴³**

З А П И С Н И К

Окружне комисије за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача, Косињ 8. августа 1945. године.

Дана 6. VIII 1941. године у 9 сати ујутро, дошло је око 30 усташа у село Крушчицу из правца Пазаришта на челу са усташом Рукавина Јосом из Кланца. Међу њима сам ја препознао Фрању Дуића и још неког Јоју Ђеића и Вркљан Илију, лугара. Исти су ме повели са собом као сеоског старјешину. Кад смо дошли у село Млакву, срели смо још једну групу од 35 усташа. Исти су дошли од Г. Косиња, а на челу им је био усташки таборник Мирко Старчевић, бивши учитељ. Међу њима сам препознао Манце Милана, Делач Давида, Пршу Милана, Маренић Петра, Шпољарић Пају, Цинцар Пају, Никовчић Петра и неког тзв. Руса. Сви су били добро наоружани.

Исти су одмах почели одводити народ из кућа тако да су их свију постројили и повезали осим жена са нејаком дјецом. Ова поворка кренула је у правцу Госпића. Народ је усташе упитао камо ће са њима, а они су на то одговорили да их селе у Пазариште у жицу. Кад су дошли на крај села Млакве, тј. у заселак Коса, онда су их пребројили, било је 196 душа. Док су народ спроводили, запиткивали су да ли су гладни, а када је неко рекао да јест, усташе су одговорили да ће сад бити печеног меса и вина. Затим су сав народ затворили у кући Глумичић Стеве одакле су бирали 10 по 10 мушкараца, чвршће их везали, потом одгонили у сусједну кућу Глумичић Јове и постројавали их уза зид, а онда су усташе Манце Милан, Делач Давид, Прша Милан, Маренић Петар, Шпољарић Пајо, Прпић Петар, Цинцар Пајо, Биљан Милан и још неки непознати почели

¹⁴³ АХ, ЗКРЗ, Zh-47944.

пуцати из пушака. Овако су поступили са свим мушкарцима, затим је наступило извођење жена и дјеце. И њих су све скупа нагурали у поменућу кућу. Малу дјецу су натрпали у ормаре, каце и томе слично и тамо их затворили. Онда су приступили стријељању жена и дјеце. На завршетку овога, метнули су ножеве на пушке и боли већ оборене лешеве. Уз тај рад пјевали су и врискали необично се веселећи.

Иза тога су донијели сламу у кућу и исту запалити. Кад је кућа планула, чуо се плач и вриска дјеце и оних који су били рањени.

Из ове ватре успио је побјећи мали Милеуснић, стар 14 година, Глумичић Невенка, стара 16 година, имала је 7 рана по себи, и Бобић Мане који је прогорио од ватре на ребрима, али су исти и данас живи. Но док су се и остали покушавали из ватре спасити, из непосредне близине чуо се непознат глас: Ето вам утјечу! Онда су усташе опколили кућу, али је народ опет скакао ван, кроз прозор, они су их хватали и живе бацали у ватру, а које нису могли ухватити, потукли су из пушака и поново бацали у ватру.

По завршетку овога позвао ме је Старчевић Мирко, усташки таборник, и рекао ми: „Ако ти не закопаш ове лешине, ја ћу те стријељати и убити као псе-то“. Ја од страха и грозоте нисам могао то учини тога дана, него сам тек трећег дана сакупио шест људи и оне лешеве, који су се видјели, мало загнуо.

Док је народ изагнат из кућа, усташки симпатизери и присталице наведеног злочина, који су већином били из Косиња, Пазаришта и Перушића, приступили су масовном пљачкању опустошеног села, тј. у првом реду одгоњењу стоке, пољопривредног алата, сточне хране, робе, намјештаја и људске хране.

Одагнато је стоке крупног зуба 490 комада у вриједности од 558.600 предратних динара, сточне хране у вриједности 441.000 предратних динара, људске хране у вриједности од 242.500 предратних динара, 196 комада свиња у вриједности од 583.300 предратних динара, разног пољопривредног алата у вриједности од 588.200 предратних динара, робе и намјештаја у вриједности од 4.704.000 предратних динара и шиваћих стројева 25 комада у вриједности од 75.000 предратних динара, спаљена је једна стамбена зграда и двије господарске зграде у вриједности од 75.000 предратних динара.

Особе убијене у овом злочину су слиједеће:

1. Пражић Бика, стара 32 године, удата, са 5 чланова
2. Пражић Јово, стар 70 година, неожењен, са 5 чланова
3. Пражић Анка, удовица, стара 55 година, са 8 чланова
4. Пражић Але, удовац, стар 50 година, са 2 члана
5. Муњас Јелка, удовица, стара 80 година, са 3 члана
6. Џвијановић Симо, ледичан
7. Милеуснић Мане, стар 58 година, ожењен, са 5 чланова
8. Милеуснић Илија, удовац, стар 75 година, са 8 чланова
9. Милеуснић Боја, стара 40 година, са 7 чланова
10. Милеуснић Анђа, стара 70 година, са 3 члана
11. Милеуснић Анка, стара 35 година, удата, са 3 члана
12. Варићак Мара, стара 34 године, са 4 члана

13. Грујичић Сока, стара 40 година, удата, са 6 чланова
14. Грујичић Гојко, стар 20 година, са 1 чланом
15. Јаворина Стево, стар 50 година, са 3 члана
16. Јаворина Анђа, стара 46 година, са 4 члана
17. Грујичић Миле, стар 73 године, са 1 чланом
18. Грујичић Мика, стара 58 година, са 4 члана
19. Грујичић Миле, стар 64 године, са 1 чланом
20. Радовић Дане, стар 55 година, са 5 чланова
21. Милеуснић Пејо, стар 60 година, са 5 чланова
22. Глумичић Вујо, стар 70 година, са 1 чланом
23. Глумичић Јово, стар 71 годину, са 4 члана
24. Бобић Миле, стар 40 година, са 5 чланова
25. Глумичић Милка, стара 40 година, са 1 чланом
26. Глумичић Стево, стар 34 године, са 3 члана
27. Цвијановић Мићо, стар 82 године, са 2 члана
28. Грујичић Боја, стара 30 година, са 5 чланова
29. Јаворина Милета, стар 60 година, са 1 чланом
30. Јаворина Ђуро, стар 46 година, са 1 чланом
31. Грујичић Сока, стара 30 година, са 4 члана
32. Бобић Миле, стар 38 година
33. Грујичић Анђа, стара 50 година
34. Јаворина Јека, стара 60 година, са 1 чланом
35. Јаворина Стоја, стара 60 година, са 1 чланом
36. Јаворина Марта, стара 55 година, са 5 чланова
37. Јаворина Милан, стар 11 година, са 1 чланом
38. Бобић Боја, стара 38 година, са 6 чланова
39. Бобић Марија, стара 35 година, са 3 члана
40. Бобић Илија, стар 13 година, са 1 чланом
41. Бобић Вујо, стар 80 година
42. Грујичић Јека, стара 41 годину, са 7 чланова
43. Варићак Манда, стара 41 годину, са 3 члана
44. Грујичић Ђуро, стар 72 године
45. Бобић Вајо, стар 71 годину, са 2 члана
46. Варићак Милка, стара 22 године, са 1 чланом
47. Стакић Стана, стара 68 година

Послије повратка усташа кроз село истог дана поубијали су из пушке и то: Миливоја Муњаса, Милу Милеуснића, Буду Милеуснића, Грујичић М., Цвијановић Јову, са 2 члана, Цвијановић Стоју, са 5 чланова, Цвијановић М. и Цвијановић Петра.

СМРТ ФАШИЗМУ – СЛОБОДА НАРОДУ!

Чланови комисије:

Петар Грујичић, в.р.

Илија Стакић, в.р.

Свједоци:

Томо Радошевић, в.р.

Невенка Глумичић, в.р.

Записничар:

Милан Варићак, в.р.

Бр. 72

Изјава Јове Гњатовића о злочину усташа у селу Гњатовићи
22. јула 1941. године¹⁴⁴

З А П И С Н И К

Окружне комисије за утврђивање ратних злочина окупатора
и њихових помагача, у Ловинцу, 7. маја 1943. године.

Приступа Јово Гњатовић, родом и стално настањен у селу Ловинцу, опћина Ловинац, стар 44 године, по занимању радник, по народности Србин, вјере православне, брачно стање ожењен, однос према НОП-у добар те изјављује: Дана 22. септембра 1941. године упала је једна група усташа увече у заселак Гњатовићи, а било их је око 20, међу којима су препознати слиједећи; Јура Здунић, Иван Пејновић, усташе из Ловинца, Никола Томичић из Ричица, Мате Здунић, Фране Здунић и Петар Машић из Ловинца, Марко Бален, Јосо Матијевић и Пава Матијевић, усташе из Личког Церја.

Напријед именовани нису тада припадали никаквој војној јединици, већ је исте организирао и са њима злочине изводио Михо Фрковић, жандармеријски поднаредник родом из Каниже, Госпић, који је тада био заступник командира жандармеријске станице у Ловинцу.

Овом приликом су пљачкали сву вреднију српску имовину као и готов новац злато и све вредније ствари, као готова одијела итд. Исто тако горе наведени убили су овом приликом ниже наведене особе и то:

1. Ђуру Гњатовића, земљорадника, Србина, старог 58 године, оца 5 дјеце
 2. Соку Гњатовић, домаћицу, Српкињу, стару 53 године, мајку 5 дјеце
 3. Петра Гњатовића, земљорадника, Србина, старог 14 година
 4. Милу Гњатовића, земљорадника, Србина, старог 65 година, оца 9 дјеце
 5. Марију Гњатовић, домаћицу, Српкињу, стару 18 година, неудата
 6. Марију Гњатовић, дијете (домаћицу), Српкињу, стару 12 година
 7. Јању Гњатовић, домаћицу, Српкињу, стару 64 године, мајку 4 дјеце
 8. Јеку Гњатовић, домаћицу, Српкињу, стару 68 година, мајку 9 дјеце
- Убиства су вршена у кућама и ван кућа с ватреним оружјем.¹⁴⁵

Д о в р ш е н о.

Руководилац комисије:
Ловро Пешут, в.р.

Свједоци:
Јово Гњатовић, в.р.

Записничар:
Никола Павичић, в.р.

¹⁴⁴ АХ, ЗКРЗ, Zh-41858-41867.

¹⁴⁵ Село Гњатовићи у опћини Ловинац је 29. јула и 2. августа 1944. године постало гробље масакрираних српских сељака. Од укупно 150 становника, усмрћено је њих 125. Село је опустјело, а по двориштима и њивама су остале жртве злочина. У непопаљене куће жртава су усељени Хрвати из Рудопоља, Јасенова и Голица.

Бр. 73

**Изјава Анте Крпана о злочину усташа у селу Смокрићу,
опћина Ловинац, 20. јула 1941. године¹⁴⁶****З А П И С Н И К**

Окружне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача,
СМОКРИЋ, 10. МАЈА 1945. ГОДИНЕ.

Приступа Анте Крпан, родом и стално настањен у селу Смокрићу, опћина Ловинац, стар 45 година, по занимању земљорадник, по народности Хрват, вјере римокатоличке, брачно стање ожењен, однос према НОП-у добар те изјављује:

Дана 20. липња 1941. године одведени су по усташкој банди и негдје у Велебиту убијени:

1. Петар Рончевић, земљорадник из Смокрића, заједно са 7 чланова обитељи те сви побијени.

2. Никола Рончевић, земљорадник из Смокрића, заједно са 11 чланова обитељи те сви побијени.

3. Марко Рончевић, земљорадник из Смокрића, заједно са 6 чланова обитељи те сви побијени.

Међу усташама препознати су Марко Прпић, звани Путаљ, и Фране Добрић, звани Канета, а били су под заповједништвом Анте Јеленића, усташког појереника из Госпића, док су прва двојица родом из Ловинца.

Овом приликом опљачкали су сву покретну и непокретну имовину напријед наведених жртава те са овом плљачком причинили штету у износу од 380 000 предратних динара.

Руководилац комисије:
Ловре Пешут, в.р.

Свједок:
Анте Крпан, в.р.

Записничар:
Никола Павичић, в.р.

¹⁴⁶ АХ, ЗКРЗ, Zh-41907-41909.

Бр. 74

**Свједочење Дане и Николе Узелца о одвођењу Срба из села
Липово Поље у логор Јадовно у јулу 1941. године¹⁴⁷**

З А П И С Н И К

Комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових
помагача за Лику. Косињ, 19. маја 1945. године.

У међу времену од 15. травња до 28. јула 1941. год. усташе су из Горњег Косиња, а под командом њиховог таборника Фадљевић Јосе 36 и Плеше Ивана тзв. Јарца 40 у овоме времену слали су усташе у село Липово Поље и то: Цинцар Милана 29, Манце Милана 28, Цинцар Пајо 26, Делач Давид тзв. Дава 40, Пршу Милана 40, сви из Горњег Косиња котара Перушић догонили и у затвор справљали сљедеће људе: Баства Милу 41, Глумац Николу 21, Глумац Обрада 40, Глумац Луку 40, Глумац Симу 17, Шкарић Дану 60, Шкарић Милу 62, Почуча Тодора 35, Почуча Јову 31, Глумац Милу 57, Шакић Јову 34, Шакић Бранка 22, Шакић Душана 33, Глумац Саву 24, Глумац Симу 36, Глумац Мару 36, Глумац Богдана 33, Глумац Илију 19, Гледић Пантелију 26, Глумац Марка 26, Глумац Душана 32, Глумац Стеву 24, Баства Дару 41, Баства Вују 43, Баства Богдана 38, Баства Милу 35, Баства Петра 28, Баства Вају 20, Баства Милу 30, Глумац Дару 32, Глумац Тодора 30, Глумац Миле 29, Ивковић Миладин 48, Узелац Косту 40, Узелац Гају 37, Узелац Вују 49, Шкарић Петра 40, Шкарић Митар 55, Мишчевић Мара 38, Мишчевић Мошо 60, Ђормарковић Ђуро 16, Гледић Николу 17, Кокотовић Ману 45, Кокотовић Буду 65, Кокотовић Ману 60, Кокотовић Николу 40, Кокотовић Станка 36, Шакић Буду 18, Шакић Пају 38, Шакић Славка 38, Боговац Мошо 40, Боговац Буду 32, Шкарић Петра 27, Брујић Благоја 54, Павловић Пају 63, Брујић Мошу 60, Павловић Душана 45, Брујић Милу 32, Милеуснић Душана 38, Варићак Дану 34, Варићак Вују 35, Милеуснић Дану 37, Павловић Ђуру 15, Гледић Вују 35, Гледић Милу 20, Ивковић Михајло 75, Ивковић Мошо 45, Птакић Марија 17, Гледић Милку 22, Гледић Мату 45, Кокотовић Вују 23 године.

Горе наведене Србе у затвору су мучили на разне начине и тако испребијане особе трпали у камионе и одагнали у правцу Госпића док по сазнању Брујић Благоја, њега је усташа Биљан Милан са чавлима приковао за камион за обе руке. Од горе наведених особа до данас не може се ништа дознати, вјероватно су их усташе побиле и у јаму Шаранову бачили.

Смрт Фашизму – Слобода Народу!

Чланови комисије:
Петар Грујичић, в.р.
Илија Стакић, в.р.

Свједоци:
Узелац Никола, в.р.
Узелац Дане, в.р.

Записничар:
Милан Варићак, в.р.

¹⁴⁷ АХ, ЗКРЗ, Zh-47927.

Бр. 75

Изјава Марице Цвијановић, Кате Кекић и Каје Рабатић из села Липе код Госпића о одвођењу Срба у казнионицу Окружног суда у Госпићу и њиховом убиству у логору Јадовно¹⁴⁸

З А П И С Н И К

Окружне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Госпићу од 19. маја 1945.

Дана 8. јуна 1941. године по ноћи дошла је једна група усташа у село Липе из Госпића. Усташки повјереник био је Јосо Аџија и Никола Аџија, те су похапсили људе и исте касније убили и то:

1. Дмитар Рабатић,	45 г. стар,	сељак,	Србин,	ожењен,	отац 2 дјеце
2. Милан	25	наредник,	Србин,	није	
3. Којо	64	радник,	Србин,	ожењен,	отац 9 дјеце
4. Никола	26	сељак,	Србин,	ожењен,	отац 2 дјеце
5. Петар	33	радник,	Србин,	ожењен,	отац 3 дјеце
6. Милка	62	сељанка,	Српкиња,	удата,	мати 9 дјеце
7. Пера	45	радник,	Србин,	ожењен,	отац 3 дјеце
8. Сава	48	радник,	Србин,	ожењен,	отац 5 дјеце
9. Ђуро	50	радник,	Србин,	ожењен,	отац 5 дјеце
10. Илија	48	радник,	Србин,	није	
11. Миле	68	радник,	Србин,	ожењен,	отац 6 дјеце
12. Илија Кекић,	69	радник,	Србин,	ожењен,	отац 3 дјеце
13. Богдан	35	радник,	Србин,	ожењен,	отац 3 дјеце
14. Душан	30	служитељ,	Србин,	ожењен,	отац 2 дјеце
15. Дане	48	сељак,	Србин,	ожењен,	отац 4 дјеце
16. Станко	26	мор. наред.,	Србин,	није	
17. Јека	62	сељанка,	Српкиња,	удата	
18. Маша	45	сељанка,	Српкиња,	удата	мати 6 дјеце
19. Никола	42	сељак,	Србин,	ожењен,	отац 6 дјеце

¹⁴⁸ АХ, ЗКРЗ, Зх-47826.

Поменуће Србе усташе су затворили у казниону у Госпићу држали их неколико дана, мучили и коначно на Јадовну убили и бацили у јаму.

Извршиоци овог дјела нису нам познати, само нам је познато да је велики жупан био у Госпићу Јурица Фрковић, а управник казнионе био је Милан Старачек, а командант логора Јадовно био је Руде Риц.

Смрт Фашизму – Слобода Народу!

Чланови комисије:

Исо Матић, в.р.

Миле Почуча, в.р.

Свједоци:

Марица Цвијановић, в.р.

Ката Кекић, в.р.

Каја Рабатић, неписмена,
даје отисак прста.

Записничар:

Јован Станић, в.р.

Бр. 76

Изјава Миле Јаворине и Милке Павловић о хапшењу Срба у селу Студенци, опћина Перушић, од маја до августа 1941. године¹⁴⁹

З А П И С Н И К

Окружне комисије за утврђивање ратних злочина окупатора
и њихових помагача, Госпић 31. маја 1945. године.

Од 10. маја до 6. августа 1941. године усташке патроле из Перушића крстарећи по селу Студенцима, опћина Перушић, учинили су низ злочина у поменутом селу. Међу њима сам препознао у више махова њиховог доласка у поменуто село и то: Ивицу Штимца, тзв. Унгара, стар 40 година, Милу Шиматовића, стар 30 година, Милу Умића, тзв. Мишина, стар 41 годину, Милу Ћутића, тзв. Штукмет, стар 34 године, Анту Влаинића, стар 53 године, Стипу Лулића, тзв. Драјица, стар 27 година, Мату Ћутића тзв. Јуричев, стар 29 година, Петра Милковића, стар 28 година, Мићу Милковића, стар 22 године и Јуру Милковића, стар 21 годину, сви Хрвати из опћине Перушић и Лешће.

У горе поменутом времену ухапсили су и одвели у затвор у Перушић и то: сељака Рацу Стакића, стар 58 година, Србин, отац 8 дјеце из села Студенаца, затим Душана Брујића, стар 54 године, Србин, отац 6 дјеце, Глигорију Стакића, стар 53 године, Србин, отац 9 дјеце, затим жељезничара Грују Иванчевића, стар 48 година, Србин, отац 7 дјеце, родом из Медака, Триву Стакића, стар 21 годину, Србин, нежењен, те Бранка Стакића, стар 19 година, Србин, нежењен, и трговца Дану Павловића, стар 47 година, отац 3 дјеце.

Док су једни хватали и хапсили људе, други су пљачкали трговину поменутог трговца Павловића.

¹⁴⁹ АХ, ЗКРЗ, Zh-48008.

Опљачкана је једна стамбена зграда са дућаном у вриједности од 300.000 предратних динара.

Особе ухапшене и одведене у затвор у Перушић, т.ј. напријед поменуте, након неколико дана одагнате су у непознатом правцу, те су сигурно на звјерски начин спаљени и бачени негдје у јаму, пошто се до сада ни један није повратио.

Приступа другарица Милка Павловић те изјављује: Приликом одвођења мога мужа Дане Павловића, ја сам препознала слиједеће усташе и то:

1. усташког таборника Јосу Фадљевића, старог 36 година
2. Пају Цинцара, старог 29 година
3. Милана Плешу, старог 30 година
4. Ражић Драгана, старог 26 година
5. Јосу Жагара, старог 27 година, сви из опћине Перушић
6. Јосу Рукавину, тзв. Ганга, стар 32 године
7. Милу Рукавину, стар 35 година
8. Николу Круљца, стар 37 година, сви из опћине Косињ.

СМРТ ФАШИЗМУ – СЛОБОДА НАРОДУ!

Чланови комисије:

Петар Грујичић, в.р.

Илија Стакић, в.р.

Свједоци:

Миле Јаворина, в.р.

Записничар:

Петар Грујичић, в.р.

Бр. 77

Изјава Милице Вујновић о злочину усташа у Дивоселу у јулу 1941. године¹⁵⁰

Приступа Милица Вујновић, родом и стално настањена у селу Дивоселу, опћина Госпић, стара 23 године, по занимању кућаница, по народности Српкиња, вјере православне, брачно стање неудата, однос према НОП-у врло добар, помагала и активно учествовала као борац, те пошто је упозната са предметом, изјављује:

Дана 1. јула 1941. године ухапшена сам ја са мојим родитељима, браћом и сестрама, а заједно са нама и мој стриц Петар Вујновић по усташама Павелић Луки из Смиљана који је уједно био и усташки повјереник и командант у Дивоселу, те Трошељ Луки и Дошен Јосипу, усташама, оба из села Аланак, те још много других мјештана из Дивосела. Приликом хапшења мојих родитеља, браће и сестара као и стрица Петра, ја сам заједно са мојим братом Милом дала усташама отпор, т.ј. усташе су пребациле пушку на мога брата Милу да ће га убити те сам зграбила усташу за пушку, нашто је брат скочио и отео пушку, те усташа оставши без пушке побјегао је заједно са осталим усташама. Исправљам

¹⁵⁰ АХ, ЗКРЗ, Zh-41773-41788.

и наводим да је мој један брат, Пајо, чим је изашао из куће, по усташама убијен пред кућом, а како су хтели убити и другог брата, Милу, ја сам се одлучила и ухватила усташу за пушку, нашто је након извјесног времена хрвања и отимања са усташама, притрчао мој брат Миле те пушку отео, док се је и усташа отео из мојих руку и побјегао, те је мој брат Миле за истим опалио два метка и истога ранио.

Послије овога, за неколико минута дошло је 25 усташа код наше куће те нас све похапсили и отјерали у затвор у школу, гдје смо остали затворени преко цијелог дана до навечер. Преко цијелог дана су нас у затвору мучили на све могуће начине тако да је у најтежим мукама од батина подлегао мој отац Никола, мајка Аница, стриц Петар и Божо Почуча, док су нас остале онако испребијане превезли из Дивосела у госпићку казнионицу са једним теретним камионом у којем је био шофер Тона Дошен, усташа из Госпића.

Онако мртва телеса мојих родитеља, као и стрица Петра Вујновића и Бошка Почуче, усташе су некуда одвезли и бацили негде у шуму Велебит.

Након извесног времена пронађен је леш мога покојног оца Николе, стрица Петра и Бошка Почуче, док леш моје мајке још до данас није пронађен.

Пошто сам по усташама била одагната у госпићку казнионицу а одавде у логор Јаску, то ми није више ништа познато како и на који су начин остали изгинули, само знам да их нема живих и да су од стране усташа потучени, а њихова имовина опљачкана и уништена.

У свему осталом потврђујем изјаву која ми је прочитана а коју је изјавила Смиља Бјеговић.

Руководилац комисије:
Јуре Јелача, в.р.

Записничар:
Јосип Девчић, в.р.

Свједок:
Вујновић Милица, в.р.

Бр. 78

Изјава Зорке Петковић и Дмитра Лазића о злочину над 92 мушкараца, жена и дјеце у селу Горња Плоча 30. јула 1941. године¹⁵¹

З А П И С Н И К

Окружне комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача, Горња плоча, 4. маја 1945. године.

Дана 30. српња 1941. године у 5 сати послеподне, дошла је једна група усташа од Љовинца са једним камионом, било их је око 30, а исти су били родом из Госпића и Љовинца, а међу њима био је један официр. Ове усташе припадале су усташкој бојни чији је командант био усташки пуковник Јуцо Рукавина.

¹⁵¹ АХ, Zh-41847 – 41857.

(Уредовна надопуна) Ове усташе предводио је Јурица Фрковић који је био велики жупан у Госпићу, а међу истим усташама из Госпића били су Никола Јелача, син Томин из Госпића, Анте Јеленић, усташа из Госпића, Марко Фрковић, усташа из Госпића, брат Јуричин, Никола Аџија, усташа из Госпића – Липе, Љовре Баричевић, трговац и усташа из Госпића, Милан Матаија, усташа из Госпића, Габре Шикић, усташа из Госпића, Владе Левар, усташа из Госпића, Тоне Дошен, усташа из Госпића који је био шофер камиона којим су се возили.

Чим су се искрцали из камиона, пошли су до првих кућа и почели хватати народ од реда по селу и кога су ухватили, тога су и убили, једино су двије жене успјеле побјећи усташама из руку. Усташе су овом приликом убиле 92 особе, а опљачкале су и собом одагнале 20 комада свиња, те запалиле осам кућа и осам господарских зграда – штала. Осим тога ове усташе су вршиле разне злочине над ухваћеним народом тако да су им резале уши, нос, копали очи, а женама и дјевојкама резале груди и вршиле силовања.

У селу су се задржале све до вечери те су послуже јели, пили, пјевали и веселиле се те напукон камионом отишле натраг у правцу Госпића.

Укупна штета опљачканих ствари и поплаћених зграда изнаша у новцу 1.550.000 предратних динара.

Овом приликом усташе су убиле ниже наведене особе:

1. Ђуро Петковић, Србин, сељак, стар 43 године, отац 5 дјеце и с њим погинуло двоје дјеце.

2. Милка Петковић, Српкиња, домаћица неудата, без дјеце.

3. Аница Петковић, Српкиња, домаћица, стара 45 година, без дјеце.

4. Марија Петковић, Српкиња, домаћица, стара 80 година, мајка 6 дјеце.

5. Никола Петковић, Србин, дијете старо 9 година.

6. Љуба Петковић, Српкиња, домаћица, стара 30 година, мајка 2 дјеце, те је обоје са истом убијено.

7. Марко Петковић, Србин, сељак, стар 45 година, отац 2 дјеце.

8. Пајо Петковић, Србин, сељак, стар 40 година, отац 5 дјеце те је с њим убијена му жена и 4 дијетета, мајка и маћеха.

9. Божо Кљајић, Србин, сељак, стар 70 година, отац 6 дјеце с којим је убијена му жена.

10. Јово Кљајић, Србин, сељак, стар 50 година, отац 5 дјеце.

11. Лазо Кљајић, Србин, сељак, стар 80 година, отац 4 дјеце с којим је убијена и жена му.

12. Миле Кљајић, Србин, сељак, стар 60 година, отац 2 дјеце с који је убијена и жена му.

13. Сава Кљајић, Србин, сељак, стар 60 година, без дјеце.

14. Мара Кљајић, Српкиња, стара 35 година, мајка 5 дјеце и са њом убијена 4 дијетета.

15. Боја Кљајић, Српкиња, домаћица, стара 28 година, без дјеце.

16. Пера Кљајић, Српкиња, домаћица, стара 28 година, мајка 2 дјеце с којом је убијено једно дијете.

17. Аница Петковић, Српкиња, домаћица, стара 40 година мајка 6 дјеце, с којом је убијено 3 дијетета.

18. Милева Лазић, Српкиња, домаћица, стара 20 година, мајка 1 дијетета.

19. Боја Лазић, Српкиња, домаћица, стара 60 година, мајка 2 дјеце.

20. Анђелија Петковић, Српкиња, домаћица, стара 70 година, мајка, а са истом убијена унука Јелка Петковић.

21. Милка Лазић, Српкиња, стара 50 година, мајка 2 дјеце.

22. Боја Стилић, Српкиња, домаћица, стара 60 година, мајка 5 дјеце.

23. Милка Стилић, Српкиња, домаћица, стара 70 година, мајка 2 дјеце.

24. Стевко Стилић, Србин, сељак, стар 80 година, отац 2 дјеце, с њим убијена жена Аница, снаја Стана и двоје снајине дјеце.

25. Пера Кљајић, Српкиња, домаћица, стара 50 година, мајка 3 дјеце

26. Никола Чутурило, Србин, сељак, стар 65 година, отац 7 дјеце.

27. Марко Дукић, Србин, сељак, стар 70 година, отац 2 дјеце.

28. Станка Дукић, Српкиња, домаћица, стара 35 година, мајка 2 дјеце.

29. Јованка Ајдуковић, Српкиња, стара 37 година, мајка 2 дјеце, обоје с њом убијено.

30. Анка Ајдуковић, Српкиња, домаћица, стара 20 година, мајка једног дијетета, које је с њом убијено.

31. Анка Кљајић, Српкиња, домаћица, стара 60 година, мајка 5 дјеце, с којом је убијен синчић.

32. Дане Павлица, Србин, сељак, стар 70 година, отац 6 дјеце.

33. Сека Павлица, Српкиња, домаћица, стара 40 година, мајка 6 дјеце.

34. Смиља Павлица, Српкиња, домаћица, стара 38 година, мајка троје дјеце с којом је убијено двоје дјеце.

35. Ђуро Павлица, Србин, сељак, стар 70 година, без дјеце.

36. Милка Павлица, Српкиња, домаћица, стара 50 година.

37. Ђуро Павлица, Србин, сељак, стар 47 година, отац 6 дјеце, с њим убијена жена Боја и једно дијете.

38. Буде Павлица, Србин, сељак, стар 57 година, отац 6 дјеце, с њим убијена два сина.

39. Илија Павлица, Србин, стар 30 година, неожењен.

40. Јово Поткоњак, Србин, сељак, стар 35 година, отац 3 дјеце, с њим убијена му и жена Милица Поткоњак.

41. Тривун Павлица, Србин, сељак, стар 35 година, отац 2 дјеце.

42. Смиља Будимлија, Српкиња, стара 40 година, мајка 5 дјеце, с њом убијено троје дјеце.

43. Миле Павлица, Србин, сељак, стар 50 година, отац 4 дјеце.

44. Стојан Орловић, Србин, сељак, стар 60 година, без дјеце.¹⁵²

У овом покољу препознат је Тона Дошен, усташа из Госпића, син трговца Дане Дошена из Госпића.

Довршено.

Руководилац комисије:
Ловро Пешпут, в.р.

Свједоци:
Зорка Петковић, в.р.

Записничар:
Никола Павичић, в.р.

Отисак палца десне руке, Лазић Дмитра
оверава
Никола Павичић, в.р.

Бр. 79

**Изјава Луке и Исе Димића о злочину усташа у Вребачкој Стази
8. августа 1941. године¹⁵³**

З А П И С Н И К

Окружне комисије за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача, Госпић, 21. 5. 1945.

1. 8. 1941. године, кад су усташке звијери почеле са потпуним уништењем српскога житељства у селу Широка Кула, народ из читавог нашега села побјегао је у Вребачку Стазу, потпуно напуштајући своје куће и сву своју покретнину. Након осам дана усташка војска из више праваца, тј. из Широке Куле, Подлапца, Госпића, Билаја, Личког Осика опколила је логор гдје се налазило становништво овога села. Број непријатељских снага није нам познат, али нам је познато да су у овом злочину учествовале усташе и то: Пиља Чачић, Иван Војводић, Миле Чачић, Нина Чачић из Широке Куле, Јуре Месић Госин, Маркина Месић, Јосо Чорак Томин, Тома Чорак, Ивица Чорак, Ружица Чорак и Каја Чорак из Острвице, Ика Војводић из Широке Куле, Јаков Чорак из Острвице, остали непознати.

Том приликом банди је успјело похватати 28 Срба и то слиједеће:

1. Анђа Димић, стара 38 год. Српкиња, сељанка, мати 4 дјеце малод.
2. Јека Димић, стара 50 год. Српкиња, сељанка, мати 5 дјеце малод.
3. Сава Димић, стара 36 год. Српкиња, сељанка, мати 8 дјеце малод.

¹⁵² За 48 убијених ни имена нису записана, а међу њима је било 32-је дјеце старости до тринаест година.

¹⁵³ АХ, Zh-47988.

4. Петар Димић, стар 3 год. Србин, дијете.
5. Милан Димић, стар 6 год. Србин, дијете.
6. Босиљка Димић, стара 5 год. Српкиња, дијете.
7. Неда Димић, стара 3 год. Српкиња, дијете.
8. Милка Галовић, стара 6 год. Српкиња, дијете.
9. Ковиљка Галовић, стара 3 год. Српкиња, дијете.
10. Милорад Пандрић, стар 21 год. Србин, сељак, нежењен.
11. Никица Димић, стар 20 год. Србин, сељак, нежењен.
12. Алекса Крањчевић, стар 48 год. Србин, сељак, отац троје дјеце, убијен са два члана породице.
13. Дане Радмановић, стар 61 год. Србин, сељак, отац 2 дјеце.
14. Сока Радмановић, стара 62 год. Српкиња, сељанка, убијена са два члана породице.
15. Тоде Димић, стар 19 год. Србин, сељак, нежењен.
16. Илија Димић, стар 40 год. Србин, сељак, нежењен.
17. Стана Димић, стара 70 год. Српкиња, сељанка.
18. Сока Теслић, стара 80 год. Српкиња, сељанка.
19. Симо Теслић, стар 32 год. Србин, сељак.
20. Сока Теслић, стара 68 год. Српкиња, сељанка.
21. Марта Зобеница, стара 52 год. Српкиња, сељанка.
22. Анђа Зобеница, стара 75 год. Српкиња, сељанка.
23. Стеван Радмановић, стар 69 год. Србин, сељак.
24. Боја Димић, стара 90 год. Српкиња, сељанка.

Том приликом усташка банда остала је у селу читави мјесец дана, те пљачкала и палила српску имовину.

Попљачкану робу, благо и живежне намирнице одвозили су у своје гарнизоне Билај, Госпић, Лички Нови, а у пљачки је учествовао хрватски живаљ из свих околних села.

Власници попаљених и порушених зграда јесу:

1. Димић Миле	стар 48 год. сељак, Србин,	отац 3 дјеце, стам. госп. згр.
2. Димић Мика	стара 40 год.	Српкиња, мајка троје
3. Димић Анђа	50	петеро
4. Димић Кока	55	мајка троје дјеце
5. Пандрић Петар	47	отац четворо дјеце
6. Димић Лука	40	6 дјеце
7. Димић Пејак	70	3
8. Димић Илија	38	6
9. Димић Мара	60	без дјеце
10. Димић Исо	35	отац 5
11. Теслић Јанко	64	3
12. Радмановић Стеван	70	2
13. Панџић Дуде	39	8
14. Зобеница Душан	25	1

Том приликом опљачкано је и 1 500 комада рогате стоке, 197 комада коња, 8 943 комада оваца и коза, 600 комада свиња, 7-8 000 живади, читави господарски пољопривредни алати, све живежне намирнице, робу и сву покретнину тако да је том приликом овоме селу нанесена материјална штета у вредности од 14 546 000 предратних динара, словима четрнаест милиона петсто четрдесет шест хиљада предратних динара.

Напомињем и то да је од 28 похватаних чланова бачено у ватру 7 а остали поклани и бачени у јаму. Даље напомињемо да се међу усташама највише истицао Иван Шоп који је убио и старицу Боју Димић, стару 90 година.

С.Ф. – С.Н.

Чланови комисије:
Миле Почуча, в.р.
Јово Димић, в.р.

Свједоци:
Лука Димић, в.р.
Исо Димић, в.р.

Записничар:
Мика Крајновић, в.р.

Бр. 80

Изјава Милана Богића о злочину над Србима села Богданић и Заблате код Госпића 2. августа 1941. године¹⁵⁴

З А П И С Н И К

Окружне комисије за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача, Госпић, 5. маја 1945. године.

Дана 2. коловоза 1941. године дошле су усташе на броју око 50 према селу Богданић те су приступили хапшењу народа, којег су догнали пред православну цркву, и ту су похапшени народ утоварили у камион (ауто) и одатле одвезли према селу Заблате до шумице „Бризик“. Ту је била ископана јама те су тамо доведени народ клали и убијали из пушака.

Истога дана дошла је друга група усташа испод шуме Велебит и покупила народ из села Заблате те су га утјерали у кућу сељака Миле Катића гдје су их клали и убијали из пушака, те након свега запалили.

Са житељима села Селиште, општине Смиљан, учињено је исто као и са житељима села Заблате, тј. сакупљени су у кућу сељака Петра Лемајића гдје су поубијани а касније спаљени.

Командант усташа је био Јосо Адија из Госпића-Липе, затим усташа Ковачевић (Шешелија), Нико Пејновић, Анте Фрковић (Јурела), Ловро Баричевић, Тона Дошен, Лука Полић, Дујо Шикић и др.

¹⁵⁴ АХ, Zh-47988.

Напомиње се још и то да је у Госпићу био главни заповједник усташког стана Јурица Фрковић, а главни усташки повјереник за село Смиљан био је Ивица Шарић (уредовна напомена).

Овом приликом спаљене су куће и штале слиједећих жртава:

1. Миле Катић из Заблата
2. Петар Лемајић из Селишта¹⁵⁵

Опљачкана стока, роба и алат из 68 кућа износи укупно штета од 6 800 000 динара.

Убијени су у овом злочину:

1. Илија Богић, Србин, стар 58 година, ожењен, отац четверо дјеце.
2. Јован Богић, син Илије, стар 20 година и Миле, стар 18 година.
3. Ђука Богић, Српкиња, стара 48 година, удата, мајка четверо дјеце од којих је с њом убијена: кћи Милица, стара 17 год. син Ђуро, стар 10 год. те кћи Сава, стара 16 година и њена заова Јелена, стара 50 година.
4. Сока Богић, Српкиња, стара 55 година.
5. Дане Богић, Србин стар 65 година.
6. Сека Пејновић, Српкиња, стара 48 год. Џука, свекрва, стара 70 год. и четверо дјеце у доби од 1 до 10 година старости.
7. Мица Басарић, Српкиња, стара 35 година, Аница, свекрва, стара 65 година, Ђуро, син, стар 10 година, Миле, син, стар 7 година и Анка, кћи, стара 3 године.
8. Исо Басарић, Србин, стар 70 година.
9. Кока Басарић, Српкиња, стара 58 година.
10. Сава Басарић, Српкиња, стара 38 година, Ђуро, син, стар 12 година.
11. Лука Басарић, Србин, стар 2 године, Кока, сестра, стара 7 година.
12. Дане Гаић, Србин, стар 75 година, Боја, жена, стара 80 година, Пера, унука, стара 40 год. и њене двоје дјеце у доби од 2 до 4 године.
13. Јована Пејновић, Српкиња, стара 60 година, Миле, муж, стар 65 година, Лука, син, стар 48 год., Мара, унука, стара 15 година.
14. Милица Басарић, Српкиња, стара 60 година, Анка, снаха, стара 30 година, Јелка, кћи, 20 година, и двоје унучади од 2 до 4 године.
15. Јандре Богић, Србин, стар 80 год. Пера, жена, стара 80 година.
16. Аница Богић, Српкиња, стара 75 година, Сека, унука, стара 25 година, два унука од 2 до 4 године.
17. Милица Лемајић, Српкиња, стара 42 године, Ката, кћи, 20 година, Милка, кћи, 18 година, Јелка, кћи, 10 година, Драга, кћи, 6 година, Никола, син, 5 година.
18. Лука Лемајић, Србин, стар 70 година.
19. Марија Делић, Српкиња, стара 65 година, Миле, унук, стар 18 година.
20. Илија Басарић, Србин, стар 20 година.
21. Маша Милашиновић, Српкиња, стара 65 година, спаљена у кући Милкана Катића.

¹⁵⁵ У овим кућама су спаљени сви сељаци убијени тога дана.

22. Аница Пејновић, Српкиња, стара 47 година, кћи Пепа, стара 26, кћи Марија, стара 24 и кћи Милка, стара 21 годину.

23. Рајчевић Симо, Србин, стар 70 година, Милка, кћи, стара 18, Даница, кћи, стара 15, Ана, кћи, 20 година и унука Марица, стара једну годину.

24. Марко Рајчевић, Србин, стар 6 година.

25. Служавка код Марка, родом из Почитеља, стара 24 године.

26. Јела Рајчевић, Српкиња, стара 70 година.

27. Миле Катић, Србин, стар 70 година.

28. Стана Катић, Српкиња, стара 35 година и њено троје дјеце од 1 до 7 година.

29. Борка Катић, Српкиња, стара 65 година.

30. Мара Катић, Српкиња, стара 73 године.

31. Никола Рајчевић, Србин, стар 80 година, кћи Марија, стара 30 и његова унука Даница, стара 11 година.

32. Марија Рајчевић, Српкиња, стара 70 година, кћи Маца, стара 20, унука из Дивосела стара 10 година.

33. Рајчевић Ђуро (Јуре), Србин, стар 80 година, жена Мара, 83, кћи Боја, 30 и унука Милка, стара 18 година.¹⁵⁶

Смрт Фашизму – Слобода Народу!

Чланови комисије:

Јандре Дуић, в.р.

Свједоци:

Милан Богић, в.р.

Записничар:

Стјепан Узелац, в.р.

Бр. 81

Записник о увиђају Земаљске комисије Хрватске за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача састављен на лицу мјеста, код Шевић јама, 25. августа 1945. године¹⁵⁷

Повјеренство се је упутило од Госпића до Пазаришта, одатле у село Врановине гдје је узело за водича Петра Рогића који је повјеренство одвео до брда Челина, удаљеног од Врановине 1 1/2 км, гдје је Петар Рогић предочио јаму звану Шевића јама у коју су усташе године 1941. бацали људе.

Јама је дуга од југа према сјеверу 7 метара, а широка од истока према западу око 4 метра. На јужној страни јаме налази се посебна удубина, а исто тако са сјеверне стране, док се у средини налази главна удубина изграђена од камене громаде. Над јамом се са западне стране истиче камена стијена из које је израсло једно липово стабло.

¹⁵⁶ Укупно је убијено, заклано, спаљено или бачено у ископану јаму 85 сељака, међу којима 31 дијете.

¹⁵⁷ АХ, ЗКРЗ – Zh-1355, кут. 152.

Дубина јаме не да се измјерити отприлике, јер је тама одмах испод површине, а пад камена траје, од отвора површинског до дна, 4 секунде.

Приступ к јами с источне стране је степенаст.

На површинској избочини јаме види се сандала која је припадала одраслом човјеку и један шешир.

Брдо Челина је удаљено од села Буцак 1/2 км.

Узете су снимке од јаме и то од сјевероистока према југу, од истока према западу и од запада према истоку.

Приступ к јами, како из села Врановине тако из села Буцак, води кроз врло кршовит и стрмовит шумски преддио.

Буде преслушан Петар Рогић, 46 година стар, римокатолик, Хрват, ожењен, отац једног дјетета, земљорадник из Врановине, опћина Пазариште, котар Перушић. Године 1941. у мјесецу мају или липњу 1941. усташе под командом усташе Риц Руде и Бранка Милинковића довели су први пут око 400 људи из Госпића у Кланац и одвели их преко Буцака на брдо Челина и ту их бацили у јаму Шевића. На који начин су доведени људи убијени, ја не знам али се је тада код наших кућа у Врановини чула пуцњава из митраљеза.

Други пут су усташе довели камионом једну групу људи, не зна се откуд, а ни број поближе се не зна, те их зауставили код гостионе Јуре Рибе,¹⁵⁸ одакле су их одвели кроз Врановину према Ваганцу до брда Челина гдје су их бацили у Шевића јаму.

Тада ја нисам чуо пуцање из митраљеза. Јесу ли ти људи претходно убијени или су живи бачени у јаму, мени није познато.

Народ је говорио да су из Пазаришта неки људи такођер убијени и бачени у јаму као Радошевић Марко, Вицко Милинковић и Марко Рукавина. Колико је мени познато, усташе више нису доводиле људе и бацали у наведену јаму.

Познато ми је да су 1941. године из Д. Пазаришта из села Калиновача били усташе Мате Старчевић, Јоканов, и Миле Вркљан (Милица) из Кланца (погинуо године 1942. у селу Крушчица). Јама је удаљена од села Буцак око 500 метара, а село Буцак је удаљено од Кланца 1 км.

Сматрам да би који сељанин села Буцак могао више знати о вођењу људи и убијању код јаме Шевића.

Д о в р ш е н о.

Чланови комисије:

Андрија Сунајко, в.р.

Јурај Башић, в.р.

Свједок:

Петар Рогић, в.р.

¹⁵⁸ Јуре Дуић-Риба.

Бр. 82

**Изјава Смиље Пантелић из Грачаца о окупацији овог дијела Лике
и злочинима усташа над српским народом 1941. године¹⁵⁹**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 14. јула 1942.

Грачац, среско место, има око 4.000 душа, од тога око 70% Срба. Остало су Хрвати. Такав је омјер и у срезу.

Хрвати у нашем крају дочекали су слом спремни и организовани, види се по томе, што су већ 10. априла 1941. године заузели све путеве и раскрснице, дочекивали тај дан и следеће дане наше војнике, разоружавали их и са њих скидали војничко одело и осталу спрему, остављајући их у самом рубљу. Тај дан и следећих дана ишли су по Грачацу и селима силећи Србе, да вјешају хрватске барјаке, а успут су тукли људе где су стигли.

12. априла била је субота, вапарни дан у Грачацу. Ту се сакупило много народа из околних села. Неки су дошли због вапара, а више због тога да сазнају шта ће бити јер је у целом крају завладала велика жалост ради слома државе. Опћенито је владао осећај страха и злих слутњи пред новим догађајима које су спремали Хрвати. И то се обистинило. Већ тај дан дошла је у Грачац једна група усташа, у ствари домаћих околних Хрвата сељака и грађана. Без икаквог разлога или повода отворили су паљбу из пушака на голорук народ на вапаришту. Срећом није било мртвих глава, али доста рањених, вероватно зато што ти усташе нису још били навикли руковати оружјем. Срби су се одмах организовали на отпор. На брзину су скупили нешто оружја из жандармеријске станице и потерали усташе који су умакли према селу Ричице. Сећам се да су том приликом међу тим усташама били: Јосип Иваниш из Грачаца, Јаков Шикић из Грачаца (један од најкрволочнијих, касније погинуо), Мемо Шикић, Никола Кнежевић, Пајо Кнежевић, Милан Кнежевић, сви из Грачаца, а међу њима био је, на нашу срамоту, још неки Србин Косић из Грачаца. Осталих се не сећам. Срби су, иза тога запосјели жељезничку станицу, покидали телеграфске и телефонске везе да омету даљњу акцију усташа.

У то се било прочуло да с југа наступају талијанске војне снаге. Срби су одлучили дати отпор. У ноћи су их сачекали на мосту код села Ричице, отворили ватру и побили око 10 талијанских војника а на страни Срба пало је троје. Видећи велику надмоћ талијанске војске, наши су се повукли. Талијанска војска је други дан прошла кроз Грачац без задржавања. Чак пуних пет дана пролазила је талијанска војска у камионима према северу. Истовремено с Талијанима наилазе усташе под водством споменутих вођа и они поново форсирају са

¹⁵⁹ АЈ, фасц. 919.

вјешањем хрватских застава и почињу хапсити тобожње четнике и одводити их према Госпићу возом. Могло их је бити око 50 из самога Грачаца. За њихову се судбину не зна, вероватно су погинули. Кроз пар дана скупили су у Грачацу нову групу Срба, које су одвели камионима према Госпићу. Међутим су све те довели до села Метка и тамо их у шуми званој „Плантажа“ на зверски начин побили. Ту су страдала 32 Србина, међу њима: Шпиро Шербеџија, ложач, Паљевић Томо, прометник, др Торбица, лекар, Милош Мандић, свештеник, Проко Јаљих, општински благајник, Милан Чича, жељезничар, Димић Милан, жељезничар, Рацко Вуковић, земљорадник, Милан Агбаба, месар, Илија Кончар, бравар, Лазо Кончар, бравар, Раде Кончар, земљорадник, Миоковић Милан, прометник, Милан Пантелић, ложач, Миле Стоисављевић, звани „Црни Миле“ и други.

За њихову погибију сазнало се тако, јер су чобани били у близини и чули страховит јаук и пуцњаву. Кад се пуцњава стишала, наишли су чобани на то место те видели огромну локву крви, остатке ватре и један велики хумак свеже земље. Јавили су то у Грачац, па су дошли људи и откопали тај хумак. Указала се је језовита слика. Гомила испретучених и изнакажених лешева, који су се једва могли препознати. Мора да су њихове муке биле неописиве и неизрециве. У тој гомили препознат је леш свештеника Мандића страховито изнакажен, брада му је била згуљена. Леш др Торбице нађен је у седећем ставу. Кожа му је била згуљена, види се да су звери над њим живим вршили операцију. Један још је једно време био жив, јер су му у грчевито стиснутим шакама нађени грумени земље. Овај крвави догађај десио се вероватно концем маја.

Крвави терор се наставља. Животињски инстинкти усташа бјесне даље. Врше се масовна хапшења у Грачацу и околини. Жртве се приводе у „Усташки стан“ у Грачацу (парохијски дом). То је била арена најкрвавијег збивања, што га може само злочиначка фантазија измислити. Јадним људима су кидали месо кљештима, кидали нокте, резали уши, носове, копали очи, секли месо и у живе ране сипали со. Хранили су их сољу да изазову неподношљиву жеђ, ломили руке и ноге и мучили један свијет незапамћеним мукама. После тих зверстава одводили су људе, мртве и полумртве, до јаме зване „Тучић“ изван села. Тамо су их одреда, и мртве и живе, бацали у бездан. Кроз пар месеци су на другом крају, у Далмацији, у реци Зрмањи, налазили делове тела тих јадника, јер тај понор има свој подземни водени ток. Једини живи сведок тих зверстава је Ђеранић, син Луке Ђеранића, сингера из Грачаца. Њему је успело побећи са кола на путу од усташког стана до те јаме. Додајем да се је јединственим случајем спасио један човек родом Далматинац из околине Книна, именом Илија, коме презиме не знам. У то време једнога дана наишли су неки талијански војници мимо те јаме из које се ширио неподношљив смрад. Заинтересовани, стали су час и чули из јаме јечање и гласове „Талијано – Сербо“. Војници су отрчали у село и јавили својим старешинама налаз. Одмах је формирана комисија која је изашла до јаме, па су спуштени ужетима талијански војници. Извадили су живог тога Илију у најтежем стању. Био је сав изнакажен, очију завезаних, сломљених руку и ногу. Осам дана проживио је у том паклу. Од мучке и глади изгризао је рукаве, а руке су му биле везане. Осим њега извађено

је девет изнакажених лешева, са њих је скинуто одело ради идентификације, а лешеве бачени натраг. Тај Илија је одвезен у болницу у Грачац, где су га Талијани неговали и успели спасити.

Колико је људи тога пута страдало, није се могло сазнати. Зна се само да је из саме грачачке парохије тога пута погинуло 580 Срба (мушкараца, жена и дјеце). Тај терор трајао је несмањеном тежином до краја јула. У међувремену је велики број Срба избегао у шуме уздржавајући се од сваке акције. Известан број жена и деце спасили су Талијани пребацивањем у Далмацију где су их прихватили и хранили.

Крај јула представља врхунац усташког зверства. У селу Штикади побијено је код цркве 85 људи и жена и бачено у понор „Јелар“. То је било 28. јула 1941. године. Људе су у малим гомилама везивали за руке жицом, доводили до понора, првога опшамутили, тај је пао у понор и повукао за собом остале живе. Децу су напросто кидали.

Додајем у погледу зверства у усташком стану у Грачацу још и ово. Тамо су децу живу секли, вадили им цигерице, пржили на жару и давали мајкама да једу, а ове сироте то нису ни знале, па су то јеле мислећи да је то животињско месо. Касније су им кухали друге делове тела. Тек када су те жене наишле на кухане прсте са ноктима, виделе су сву грозоту тих свирепости.

У то време талијанска војска се повукла водећи са собом извесан број жена и деце како сам већ рекла. Сада се већ развила на целом срезу борба између хрватске војске и усташа с једне стране и одбеглих Срба с друге стране. Изгледа да је Хрвата пало врло много. У самом Лапцу око 500. У тој борби успело је Србима већ опколити Грачац, међутим, наишле су поново талијанске формације које су ликвидирале хрватску власт, усташе разоружали и отерали. Хрватска војска се повукла према северу.

У току целог тог збивања чула сам да су католички свештеници у Грачацу, Ричицама и Ловинцу држали проповеди у цркви позивајући Хрвате на покол Срба. Знам само жупника Никшића из Грачаца.

Осим горе споменутих Хрвата, који су се истакли у зверствима према Србима, спомињем још: Бален Јосипа из Грачаца, Стилиновић Милана из Госпића, Шарића из Ловинца, Дошена, бравара из Ловинца (то је био нарочити крволок), Јакман, студент из Госпића, Змајновић,¹⁶⁰ бравар из Грачаца, Пешут, бравар из Ловинца, Владимир Менџл из Грачаца, Гавро Тиљак, сељак из Грачаца (тај је одсецао главе Србима), Божо Ђубалић, радник из Грачаца. Остали Хрвати који нису активно у томе учествовали, јавно су одобравали та зверства и плачкали српску имовину. По мом знању нико се није за Србе заузимао. Чуо се је само један глас и поклик: „Кољи Србе“...

У то време била сам и ја ухапшена и већ била одређена за стрељање, али сам се у задњи час спасила. У аугусту настаје сношљивије стање. Талијани су преузели потпуну власт, па се Срби враћају из шума у пусте и запаљене куће. Ништа им није остало осим голих зидова. Многе су куће и попаљене.

¹⁶⁰ Стјепан Змаиловић.

Додајем још и то. Чула сам на своје ушпи радио емисију из Загреба, месец дана после слома, где је поглавник Павелић лично позивао Хрвате Личане да кољу Србе и да му пошаљу 7 кг очију и 3 кг мозга. Како се види, Хрвати су га ревносно послушали. О свим тим зверствима Талијани су врло помно сакупљали податке, сликали лешеве, саслушавали људе, чак и филмски снимали. И ја сам имала много фотографија, али сам их оставила код куће бојећи се да ми их путем не пронађу. У току јесени, зиме и пролећа развиле су се борбе у нашем крају на све стране. Појавили су се партизани, засебно четници, па нисам могла опазити прави циљ, односно систем тога рада. Важно је то да се наш свет, колико га је остало, вратио каквом таквом нормалном животу.

Након свега тога могу рећи, и тако се код нас опћенито мисли, да је након свих зала остало нашег света око 70% у срезovima Грачаца, Доњи Лапац, Удбини, Кореница, Книн. За остале крајеве не знам.

Ја сам избегла на срећу и тако стигла синоћ преко Земуна овамо.

То је све што сам могла видети, чути и сазнати о страховитим приликама код нас. На исказано могу се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:
Др. Мрвош Бранко, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р. Пантелић Смиља, с.р.

Бр. 83

**Изјава Саве Стојисављевића и Николе Косановића из Грачаца
о успостављању усташке власти и злочинима
над српским народом у априлу 1941. године¹⁶¹**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 27. фебруара 1943. године

Срез Грачац, као и само место у огромној већини је настањено српским житељством. Мањина је хрватска.

Други дан после успоставе Независне Државе Хрватске, на 11. априла 1941. године, дошли су усташе из Госпића у Грачац. На жељезничкој станици у Грачацу дочекао их је Павичић Анте, месар из Грачаца, са неколико Хрвата из места. Усташе тај дан нису смеле ући у место Грачац, него су се задржали на жељезничкој станици.

¹⁶¹ АЈ, фасц. 919.

Сутрадан, тј. 12. априла 1941. године, дошло је овим усташама појачање из Госпића и они су тај дан покушали ући у само место Грачац и успоставити своју власт. Тај дан био је вапшар у Грачацу, на који је дошло више Срба сељака из околице. Срби из Грачаца са Србима сељацима из околице под вођством Стојисављевић Миле, трговца из Грачаца, успротивили су се доласку усташа у Грачац и дочекали су их на мосту преко потока Отућа. Усташе нису смели упусти се у борбу са Србима, већ су се повукли натраг на жељезничку станицу.

На 12. априла 1941. године, око 2 сата после подне, дошло је у Грачац на камионима из Цриквенице преко Обровца око 200 југославенских морнара под водством капетана бојног брода Блајвајса.

Овај Блајвајс је, како су то онда Хрватске новине донеле, у Цриквеници убио брата Кватерника Славка, који је тамо био дошао да организује усташку власт, па је за њим, са стране хрватских власти, била издана потерница. Морнари су дошавши у Грачац, растерали усташе и заузели положај крај Грачаца.

У ноћи од 12. до 13. априла 1941. године дошла је до Грачаца талијанска војска и након краће борбе са југославенском морнарицом, зауставила се је пред Грачацом, а југославенски морнари са Блајвајсом повукли су се у Босну.

Талијанска војска није одмах ушла у Грачац, него је сутрадан, тј. на 13. априла 1941. године позвала представнике Срба у Грачацу да загарантирају да неће чинити отпор, а они ће у том случају поштедити Грачац од бомбардовања. Срби су дали талијанској војсци тражене гаранције и после тога талијанска војска ушла је у Грачац. Када је талијанска војска дошла у Грачац тада су и усташе исти дан стигли у Грачац, из Госпића под водством Шикића Јакова. Овај Шикић био је у емиграцији са Артуковићем. Усташе су одмах преузели управу у Грачацу и почели већ сутрадан са безразложним прогоном Срба.

На дан 14. априла 1941. године усташе су ухапсили више угледнијих Срба из Грачаца и на 15. априла 1941. год. после подне посебним возом отпремили их у Госпић. Тада су ухапшени и отпремљени у Госпић: Стојисављевић Миле, трговац, Гаћеша Раде гостионичар, Мандић Дане, опанчар, Вучинић Тоде, жељезнички чиновник, Шербеџија Шпиро, жељезнички чиновник, и његов син Ђуро, и још неки чијих се имена не сјећам.

Ови Срби били су у Госпићу у затвору око 2 месеца, а затим су некуда отпремљени и о њиховој се даљњој судбини више ништа не зна.

Усташе су после тога почеле у Грачацу пијанчевати, па су осим тога вршили и пљачку српске имовине, а успут се бавили и крађама, те су осим тога вршили и силовања малолетних српских дјевојака, па је талијанска војна власт ради тога била присиљена да их разоружа, и преузме сама у своје руке и цивилну власт у Грачацу. Истодобно талијанска војна власт ухапсила је тројицу усташа и то: Павичић Анту, месара, Кнежевић Божу, жељезничара, и Змаиловић Стјепана, жељезничког бравара, сви из Грачаца. Њих је талијанска војна власт ухапсила и отпремила у Задар ради почињеног силовања које су извршили над једном малодобном српском дјевојком из Обровца.

После одласка усташа из Грачаца и преузимање власти по Талијанима, настао је у Грачацу, као и целом срезу мир и ред. Овакво стање потрајало је до

почетка месеца јуна 1941. године када је дошло до разграничавања између Краљевине Италије и Независне Државе Хрватске. Тада је поново цивилна власт преузета по усташама који су и овај пут дошли из Госпића. Са поновним доласком усташа у Грачац и преузимањем власти по њима, настају за Србе најстрашнији покољи.

На 3. јуна 1941. године по усташама су ухапшени: Мандић Милош, свештеник, др Торбица Вељко, срески лекар, Димић Дане, жељезнички возовођа и његов син Милош, жељезнички бравар, Шкарић Бранко, трг. помоћник, Лалић Проко, општински благајник, Вукадиновић Јово, прегледник финансијске контроле, Цветковић Раде, жељезнички ложац, Чича Милан, жељезнички пословођа, Суша Лазо, државни путар, сви из Грачаца, те још неколико других Срба из Грачаца, чијих се имена сада не сећам, али знам поуздано да их је тада ухапшено 27. Истог дана пред вече ови су Срби отпремљени камионима у Медак, где су убијени у једној шуми недалеко Метка.

Усташе су и даље наставили са хапшењем и убијањем Срба. Једно време усташе су ухапшене Србе одважали у Госпић и тамо су једноставно нестајали, тако да се о њиховој судбини ништа не зна. Ово одвођење Срба у Госпић трајало је по прилици до конца јуна 1941. године. У то време ухапшени су и одведени у Госпић: Ђекић Божо, жељезнички саобраћајни чиновник, Пањевић Томо, жељезнички саобраћајни чиновник, Миоковић Милош, жељезнички саобраћајни чиновник, Лукић Миле, жељезнички ложац, Париповић Дане, жељезнички благајник, Гаћеша Стево, судски канцелиста, Жутић Никола, жељезнички чиновник, сви из Грачаца, те још више других Срба из Грачаца и околине чијих се имена сада не можемо сетити. Сви ови Срби нестали су из Госпића без икаквог трага и до данас се о њиховој судбини није ништа сазнало.

После тога, и то почетком јула 1941. године, усташе више нису одводили Србе у Госпић, него су их убијали у Грачацу, заправо живе бацали у јаму звану „ТУЧИЋА ПОНОР“, крај Грачаца. Овај понор је ужасно дубок и у њ понире поток Ричица. У овај понор усташе су почетком јула 1941. године бацали: Мандић Светозара, жељезничког чиновника, Дупор Саву, жељезничара, Гаћеша Душана, ковача, једног жељезничара именом Танасије, а презимена му не знам, Мунижабу Радугу, земљорадника, Мунижабу Јову, гостионичара, Угрица Даринку, домаћицу, сви из Грачаца и околине, те још више других Срба чијих се имена сада више не сећам.

Нетко је ово пријавио талијанској војној власти у Грачацу, па је тада до „Тучића понора“ изашла једна талијанска војна комисија да се увери о тачности пријаве. Талијански војници спустили су се у јаму и тамо нашли људске лешеве, или делове лешева, који су се били задржали на гребенима понора. Лешеве су били по талијанским војницима изнешени, али су били толико изнакажени да се нису могли распознати. Талијани су ове лешеве фотографисали и усташама забранили бацање лешева у овај понор.

И после тога усташе су наставиле са покољом Срба. Припремили су око Св. Илије 1941. године велики покољ у селу Штикади, гдје су поклали много Срба и то без разлике мушкараца, жена и деце. У овом селу поклали су тада

читаве српске породице. Нама о томе није поближе ништа познато јер смо ми већ почетком јула 1941. године напустили Грачац и побегли у Србију и од тада стално овде живимо.

Познато нам је да су после ових покоља преживели Срби из онога краја бежали у шуму, да би тако спасили своје голе животе. Срби су тада организовали и отпор против даљих усташких зверстава, па је долазило до сукоба између Срба и усташа, али ми о томе поближе не знамо ништа јер смо тада већ били у Србији.

Још за време нашег боравка у Грачацу усташе су уз потпору редовних хрватских власти вршили страпан притисак на Србе, да пређу на римокатоличку веру претећи им се убојством и слањем у хрватске логоре. При том су обећавали да ће сви они Срби који пређу на римокатоличку веру бити равноправни са Хрватима. Усташе су у то време силом одводили неке железничке чиновнике из Грачаца у котарску област и с њима састављали записнике о прелазу на римокатоличку веру. Ове записнике су ти Срби морали потписати. Затим су их усташе одводили римокатоличком жупнику који је од свих Срба узимао неке податке и достављао Бискупији у Сењу. Известан мањи број Срба прешао је тада на римокатоличку веру.

Српска православна црква у Грачацу је одмах у почетку по усташама опљачкана и затворена. Тако исто опљачкане су и затворене све остале цркве у овом крају.

Особито су се истакли и око прогона Срба и као усташе: Павичић Анте, месар, Змаиловић Стјепан, железнички бравар, Дошен Иван, железнички бравар, Бјелобрк Ђука, свршени ђак обртне школе, син трговца Бјелобрка, Шикић Јаков, железнички радник, Шикић Мемо, железничар, Кнежевић Божо, железничар, Тиљак Анте, поседник, Кнежевић Ивица, отпуштени железнички возовођа, Кнежевић Дане, железнички званичник, Стилиновић Милан, ђак гимназије, син Стилиновић Полде, железничког машиновође, Шикић Марко, железнички радник, Томичић Јуре, гостионичар, Кушлан Рудолф, надзорник железничке пруге, Менџл Владе, железнички машиновођа, Пешпут Милан, железнички бравар, сви из Грачаца, те још много других из Грачаца и околице. Може се мирне душе казати да су безизнимно сви Хрвати из среза Грачац суделовали у усташком покрету, те покољу Срба. У прогону грачачких Срба из Госпића истакли су се већином ђаци гимназије и учитељске школе, од којих знамо сина проф. Јапунџића, сина трговца Љовре Дујића и сина Смолчића, лугара.

Друго ништа нам није познато а на исказано и прочитано нам можемо се заклети.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Ђуро Родић, с.р.

Записничар:
Стана Тепавац, с.р.

Сведоци:
Стојисављевић Сава, с.р.
Косановић Никола, с.р.

Бр. 84

Изјава Милана Маринковића из Брувна о злочинима усташа у југоисточном дијелу Лике у времену од маја до јула 1941. године¹⁶²**СВЕТОМ АРХИЈЕРЕЈСКОМ СИНОДУ
Српске православне цркве****БЕОГРАД**

Првих дана југославенске трагедије, а нарочито после повлачења италијанске као окупаторске војске, отпочело је прогањање Срба-православних у Хрватској од стране хрватских усташа. У почетку су хапшени само виђенији људи, а првенствено богатији, који су претходно опљачкани. Из целе Лике и једног дела Босне ухапшеници су одвођени у Госпић наводно ради преслушања. Људи се нису пуно ни плашили, знајући да су невини, веровали су да ће после саслушања бити пуштени својим кућама. Многи и многи су похапшени и одведени док се је сазнала страшна истина о њиховој судбини. Ухапшеници нису ни одвођени у Госпић, већ су са њима живима, на пола испребијанима, успут затрпавали јамуре, поноре и рупчаге по личким шумама и крчагама, где су у највећим мукама од рана и глади умирали. Српски народ је обузела паника, почео је да бежи по шумама остављајући стоку и њиве, а спасавајући само голе животе. Тада су усташке власти објавиле да је револуционарно време прошло и позвали су народ да се врати својим домовима гарантирајући сваком личну и имовинску безбедност. Народ је поверовро и повратио се својим кућама и оплакујући своје мртве наставио редовне послове на својим пољима будући су пољски радови били у највећем јеку. Када се је народ смирио мислећи да је у истину био искрен позив хрватских усташа и да је све најгоре прошло, тада су усташе као дивље звери иза жбуна вребали своје жртве, отпочели са клањем српског народа у масама, старо и младо, мушко и женско, па чак и децу у колевкама. Да није ускоро италијанска војска окупирала Лику и спречила пакао, од Срба не би нико жив остао. Од села у југоисточном делу Лике највише су страдали: Дивосело и Смиљан, као и друга села око Госпића, затим Доњи Лапац, Добро Село, Дољани, Срб и Суваја, а како сам после сазнао, и Томингај.

Моја парохија Брувно, срез Грачац, не знам којим случајем, остала је скоро нетакнута. Верујем да су оване допринели месни усташе Калуђер Лука и Мухар Иван, који заправо нису били усташе, који су се преобукли у усташка одела, заузели дужности усташа у месту и спашавали Србе колико су могли, од усташа зликоваца, који су долазили из Госпића и Перушића. Иначе се нико други није истакао у заштитивању Срба, већ су сви равнодушно остали по страни.

То је у главним цртама приказ страдања Срба у југоисточном делу Лике у коме сам крају службовао до мог избеглиштва. Број жртава ми није познат,

¹⁶² АЈ, фасц. 919.

али је огроман. Цркве су све опљачкане и на најбезобразнији начин оскрнављене. Прије мог избеглиштва нисам чуо да је ико био приморан на покрштавање, а и зашто када је усташама био само циљ да убијају, плачкају и обешчасте, а не да покрштавају.

На најзверскији начин су убијени свештеници: Пр. епископ горњокарловачки Сава, прота и арх. намесник Милош Мандић из Грачаца, Дошен Милојко, парох из Почитеља, Стијачић, парох из Смиљана, Јерковић Димитрије, парох из Широке Куле, Диклић Милан, парох из Косиња, Станисављевић Раде, парох из Коренице, Рашета Петар, парох из Бунића, Пањковић Дујо,¹⁶³ парох из Дебелог Брда, Накарада Василије, парох из Петровог Села,¹⁶⁴ Обрадовић Пајо, прота из Небљуса, Богуновић Никола, парох из Доњег Лапца, Мајсторовић Петар, парох из Дољана. Сви само из југоисточног дела Лике.

Са свештеницима су побијени на најсвирепији начин и већина чланова њихових породица као нпр. жена са троје мале деце Н. Богуновића, бачена је жива у бездан где су нашли грозну смрт.

Што се пак мене тиче, ја сам 22. маја 1941. ухапшен као старешина Сокола у моме месту и као просветак соколске жупе Сушак-Ријека за личко окружје, са још двојицом мојих парохијана, поведен за Госпић.

Спроводила су нас тројица усташа и при пролазу кроз Грачац срела нас је патрола италијанских карабињера-жандарма и заједно са усташама спровели су нас њиховом команданту. Након кратког саслушања командант нас је ослободио и пустио кући, а усташе је дао разоружати. После тога више нисам смио остати код куће већ сам се склонио у забачена села спашавајући живот и очекујући смирење.

Жена са петеро деце остала је у кући и кад су, како сам напред споменуо, усташе почеле клати и жене и децу, побегла је са ситном дечицом у планину и планинска села и ту родивши и шесто дете сачекала поновни долазак италијанске војске која је прекинула усташке зликовце у даљњем клању преосталих Срба.

Када сам сазнао да ми је породица избегла не знајући ни где се налазе, а кућа потпуно опљачкана да ни прашина у њој није остала, нисам имао више што да чекам. Решио сам да пређем у Србију, па макар и по цену живота. Захваљујући само милости Божјој успео сам. Делоом пешице а делом и возом прешао сам пут до Београда где сам приспио на Петровдан 12. јула 1941. године.

15. јула 1941. постављен сам за болничког свештеника у Смедереву одакле сам почетком августа послао Св. архијерејском Синоду извјештај о мом избеглишту и страдању Срба у мом крају.

1. новембра 1941. добротом и очинском старању Њ. Пр. Епископа банатског, господина др Дамаскина, примљен сам у епарихију банатску и постављен за административног парохијског помоћника у Банатском Карађорђеву где се и сада налазим на дужности.

¹⁶³ Вујадин Пањковић, парох из Дебелог Брда.

¹⁶⁴ Личко Петрово Село (Кореница).

Према Хрватима сам се огрешио само толико што сам у школи и друштву, на улици и свакој прилици, доказивао да смо браћа, а сада ме они, ево демантоваше доказавши ми савршено да браћа нисмо, јер брат од брата ово не би чинио.

Истина је па ако је и горка.

У Банатском Карађорђеви, 9. марта 1942.

Учтив:

Маринковић М. Милан, с.р.

Бр. 85

**Изјава Петра Бањанина из Томингаја, опћина Грачац,
о злочинима усташа над српским народом у времену
од 20. априла до 28. јуна 1941. године¹⁶⁵**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице у Београду 14. фебруара 1942.

Ја сам живио код родитеља у Томингају од 20. априла до 28. јуна 1941. године када сам напустио своје родно село и дошао овамо у Београд.

За вријеме мога боравка код куће усташе су вршили велика насиља над Србима.

Знам да су усташе пет дана пред Видовдан убили православног свештеника из Грачаца Мандића Милоша. Овога свештеника усташе су по ноћи извели из његове куће, одвели га до понора потока Ричице недалеко од Грачаца, тамо га убили и бацили у понор. Леш свештеника Мандића накнадно је пронађен.

У исто време убили су усташе Шијана Дмитра и Бјелобабу, трговце из Грачаца. Њих су усташе извели из куће, одвели некуда и убили.

Почетком месеца јуна 1941. године усташе су покупили и отјерали за Голспих у логор: бившег водника жандармеријског вода у Грачацу, којем не знам име, само знам да је био поручник, Михића Николу, трговца из Грачаца, Кривокућу Раду, земљорадника из Грачаца, и Дукића Раду, земљорадника из Грачаца. Усташе су Михића Николу убили на путу и његов је леш пронађен у Штикадским барама код села Штикаде, а Дукића, железничара, убили су одмах у Грачацу када су га сместили у кола. За судбину осталих се не зна. Вероватно да су и они убијени.

У селу Томингају убили су усташе на сам Видовдан Мрдаља Тому, старијега и млађега.

Њих су усташе одвели у Грачац у усташки стан и тамо их убили.

¹⁶⁵ АЈ, фасц. 919.

Неколико дана пред Видовдан дошли су усташе у село Дерингај, општина Грачац, где су нашли на њиви на копању 6 људи, 2 жене и двоје деце из племена Миловановића. Њих су усташе одвели у Грачац, а одатле у село Враце недалеко од Грачаца, тамо их убили и њихове лешеве бацили у један понор. У овом понору је после по талијанским војним властима нађено 15 људских лешева, међу којима су препознати лешеве наведених Миловановића из села Дерингаја.

У месецу мају 1941. године усташе су у селу Јовинцу убили 11 Срба, који се сви називају презименом Ђатовић. Њих су усташе одвели под изликом да их воде у Госпић, па су их убили на једној ливади близу Јовинца, где су после њихови лешеве пронађени.

У селу Подкокирна убили су усташе 23. јуна 1941. три човека и две жене из племена Мунижаба. Њих су убили у самом месту.

Осим описаних покоља усташе су вршили и уцјене над имућнијим Србима. Тако су уценили Поповић Милу и његовог брата Луку, трговца из Грачаца, са 100.000 динара, коју су своту они и платили. Уценили су Бјелобабу и Шијана, трговце из Грачаца, са 100.000 динара. Ову своту су Бјелобаба и Шијан платили, али су их усташе после тога свеједно убили. Уценили су Остојића Петра, месара из Грачаца, са 40.000 динара, коју је своту он платио.

Усташе су у месецу јуну 1941. похапсили српско село Литица Кесић, те заселац крај Грачаца звани Ђекићи.

Девојке Српкиње из Грачаца морале су преко дана да долазе у усташки стан у Грачацу и тамо су остајале све до 10 сати увече. Наводно су чистиле усташки стан.

Од усташа који су вршили ова злодјела познајем: Бјелобрка, студента, сина Бјелобрк Антуна, обућара из Грачаца. Он је био усташки логорник. Тиллак Анте, земљорадник из Грачаца, показивао је усташама оне Србе које треба убити. Друге усташе ја не познам, јер сам био пре већи дио времена одсутан од куће као активни војнички наредник. Знам да су у срезу Грачац дјеловали и страни усташе – особито из Перушића, те неки муслимани из Босне. Председник општине био је један Хрват, коме имена не знам. Он се није истицао у прогону Срба.

Ја сам напустио своје родно место још 28. јуна 1941. и од тада се стално налазим у Србији.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми могу да се закунем.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:
Ђуро Ј. Родић, с.р.

Записничар:
Катанић Милена, с.р.

Свједок:
Бањанин Петар, с.р.

Бр. 86

**Изјава Анте Петровића о злочинима усташа у Грачацу
током 1941. године¹⁶⁶**

Након слома Југославије у Грачац су дошли први усташе из Госпића под водством Марка Фрковића, из Госпића, брата усташког великог жупана Јурице Фрковића. Овај је дошао са неких 15 људи обучених у цивилу, али су имали неке траке око руке. Они су дошли са талијанском војском. Овај Марко Фрковић са тим својим људима дао је похапсити око 15 младића из Грачаца и ближе околице, који су 12. априла 1941. кад су неки усташе из Гудуре (мјесто крај Грачаца) купали надрјети у Грачац, узели оружје из жандармеријске станице и ове потјерали, а да није дошло ни до окршаја.

Ти младића одведени су у Госпић и за њих се више никада није сазнало, те је посве сигурне да су тамо побијени.

Кратко вријеме иза тога основан је усташки стан у Грачацу и први је усташки повјереник био Стјепан Шарић, пријашњи начелник опћине Ловинац. Док је он водио усташки стан, био је по усташама у Грачацу ухапшен жандармеријски поручник Дракулић Душан, командир жандармеријског вода у Грачацу. Чуо сам да је био исти, приликом отпремања у Госпић, на жељезничкој станици у Грачацу изубијан. Видио сам га кад су га усташе водили на станицу. Касније сам чуо да га је талијанска војска избавила од усташа као официра и као заробљеника отпремила на Ријеку.

У другој половини маја 1941. год. био је Шарић смјењен као усташки повјереник и отишао из Грачаца, а мјесто њега дошао је као повјереник усташког стана у Грачацу из Госпића Габре Шикић. С њим је дошло неких 12-15 усташа из Госпића. Чим је овај Шикић преузео водство усташког стана, почеле су усташе под водством Шикића хапшењем, мучењем, убијањем Срба у Грачацу и околици, те пљачком и палежом српских кућа. Међу усташама из Госпића истицали су се браћа Бален, од којих је један био гимназијалац у Госпићу, а други слушач конзерваторија у Загребу, обојица родом из Грачаца, те Наглић, који је негдје концем јуна 1941. године након одласка Шикића постао повјереник усташког стана у Грачацу. Од домаћих у злочинима усташа над српским народом Грачаца и околице судјеловали су и нарочито се истицали: Дошен, намјештеник ложионице (који је већ прије једном био у лудници), Измаиловић,¹⁶⁷ бравар код исте жељезничке ложионице, Анте Павичић, месар и гостионичар у Грачацу, Бјелобрк Ђука, млађи син Ђукин, несвршени ђак средње-техничке школе из Грачаца, те Анте Пиљак,¹⁶⁸ сељак из Тиљковог Гаја (крај Грачаца).

Талијанска војска је била у Грачацу, а усташки стан налазио се у згради жандармеријске станице. Одмах почетком маја или још у априлу 1941. ухапшени су неки мјештани Грачаца, Срби. Међу овима сјећам се књижара Дупора

¹⁶⁶ АХ, ЗКРЗ-Zh-872, кут. 150.

¹⁶⁷ Змаиловић.

¹⁶⁸ Тиљак.

из Грачаца и Стоисављевић Миле зв. Црни, трговца из Отрића. Ови су одведени у Госпић и тамо им је њихова родбина неко вријеме носила храну, али им је касније речено да су отпремљени у Њемачку. Међутим њихова је родбина са знала сигурно, да су побијени у Госпићу. Концем маја 1941. почеле су усташе по наређењу наведеног Шикића у већем обиму хапшењем Срба у Грачацу. У неких пар дана било је похапшено око 80 људи међу којима православни свешеник у Грачацу Мандић, котарски лијечник у Грачацу др Вељко Торбица, опћински благајник опћине Грачац, Проко Лалић, официјал котарског суда Грачац, Стево Гаћеша и других које не знам.

Сви ухапшени вођени су у усташки стан, пријашњу жандармеријску станицу и ту су мучени на најгрознији начин. Тако сам чуо да су проти Мандићу чупали браду и косе и резали лице. Када су га уносили у камион, морали су га носити у шаторском крилу, јер су му биле пребијене ноге и руке и уопће је сав био изломљен, тако да га се није могло ни на рукама носити.

Као судац тражио сам да судског официјала Гаћешу пусте на слободу јер је он државни чиновник, али су ми дали потврду, да је он ухапшен по усташком стану, а када сам о томе извјестио окружни суд у Госпићу, нисам уопће добио одговор. Нису ми дозволили да са Гаћешом ни разговарам, нити да га видим, премда сам то тражење оправдао службеним послом суда. Стекао сам увјерење, да га не могу показати, јер су га већ били испребијали и измрцварили. Тако је било и са свим другим ухапшеницима.

Ова звјерства су се догађала за вријеме, док је талијанска војска била у Грачацу, па и ако се је запомагање и врисак мучених чуо и на улици (то је било усред мјеста) и ако су се талијански официри, који су у близини становали, тужили да не могу по ноћи спавати од вриска и запомагања мучених, ипак талијанске војне власти нису ништа подузимале да ова звјерства спрече.

Све ове похапшене њих око 60, усташе су одвезли камионима већином ноћи, али на очиглед талијанских окупаторских војних власти, тобоже за Госпић. Међутим, уистину су их одвезли до мјеста Медак на тзв. Плантаже и ту су све побили на свирепи начин. Саме усташе су причале својим присталицама да су нпр. лијечнику др Торбици најприје распарали кожу на прсима, под кожу на трпали сол, огулили су кожу с главе, скалпирали га, и коначно живоме му извадили срце. Љешине а и неке живе бацали су у бездане поноре.

15. јуна 1941. талијанска је војска напустила Грачац, а у њем су остале усташе, те је дошла као посада, неких 40 домобрана. Сад су усташка дивљања постала још јача и већа, док се домобрани у то нису пачали.

Усташки стан преселио се по одласку талијанске војске у кућу – власништво убијеног попа Мандића. Подрум у тој кући служио је као мучилиште и стратиште. Овамо су доводили Србе, мушкарце, жене и нејаку дјецу, младе и старце те их мучили и на најгрознији начин. Ту су им копали очи, ремење резали са леђа, пребијали им удове, палили их и слично. Вршили су силовања над дјевојчицама од 12 година, као и над старицама од 60 до 70 година. Знао да је у том стану била силована, а затим мучена, жива резана а затим убијена Даринка Угрица, 60 година стара из Грачаца.

Убијене, као и неке живе, бацили су у бездан, поноре на барама око Грачаца, од којих је најпознатији бездан зван Тучић. У селу Штикада, након што су побрали и након мучења побили све мушкарце који нису побјегли, једног дана побрали су жене и дјецу, њих око 100, одвели их на баре крај самог мјеста. Ту су сами морали ископати јаме. Затим су их крамповима и лопатама и кољем поубијали и побацали у те јаме. Колико сам чуо, само из тог мјеста, Штикада, побијено је овако дивљачки око 400 мушкараца, жена, стараца и дјеце.

По свим српским селима опћине Грачац, а тих је велика већина, починиле су усташе из усташког стана у Грачацу иста и слична злодјела, те та села попалили. Рачуна се да је само у усташком стану у Грачацу побијено 400 особа, а у опћини Грачац око 1 000 особа, све редом Срба.

Ова звјерства извршили су усташе из усташког стана у Грачацу, а били су то неки из Госпића, те младићи из Перушића под командом горе наведеног Габре Шикића из Госпића, кога је након његовог одласка, као повјереника усташког стана у Грачацу замјенио већ наведени Наглић, препарандиста из Госпића. Код вршења ових дивљачких и страшних злочина истицала су се горе наведена браћа Бален, Дошен, Измаиловић, Анте Павичић, Бјелобрк Ђука мл. те још неки гимназијалци из Госпића, којима не знам имена.

Посебну игру код свега тога играо је Анте Тиљак, сељак из Тиљковог Гаја крај Грачаца. Он је био проказивач и доушник усташа. Прије сваке акције он је био питан и зван на савјетовање, он је проказивао људе који су хапшени и упућивао у која околна мјеста треба ићи пљачкати, убијати и палити. Он је из усташког стана на колима ноћу возио љешине и живе људе до понора у које су бацани. Потпуно је вјероватно да је и сам властитом руком мучио и убијао.

Уз горе описане злочине усташе су вршили и уцјењивање. Тако су жену књижара Дупора у Грачацу, који је одведен међу првима у Госпић и тамо убијен, уцијенили са 50.000.- динара. Знам да им је платила, но не знам да ли читаву своту јер је кукала да нема новаца толико. Исто тако су уцијенили двије старице, самохране жене именом сестре Дошен, трговкиње из Грачаца, па браћу Поповиће, трговце из Грачаца. Узелцу трговцу из Грачаца су за своту од 30.000.- динара издали пропусницу за Сплит, са којом је и побјегао у Сплит.

Дмитар Шијан и Дане Бјелобаба имали су заједничку трговину у Грачацу. Њих су уцјењивали тако дуго, док им ови нису издали сву робу из дућана, те сав новац који су имали, а обећали су им да ће им поштедити живот. Коначно су их довели у усташки стан, тамо их присилили да им потпишу неку цедуљу на којој је писало, да ови дарују своју кућу усташама у Грачацу, у којој се налазила пошта. Након тога су их мучили и убили, јер више ништа нису имали. С овом цедуљом је дошао један усташа у грунтовницу котарског суда у Грачацу, да се на темељу овог, та кућа препише на НДХ као власницу. Тада сам видио ту цедуљу. Јасно да им је било одбијено да се проведе таква укњижба.

Усташки стан у Грачацу био је издавао радницима и намјештеницима жељезничке станице и ложионице и то Србима неке „потврде“ у којима је стајало да се онај, који је добио ту потврду није огрјешио о интересе хрватског народа и да му се гарантира живот и сигурност. Ове потврде су издавали јер је ве-

ћина радника и намјештеника те станице и ложионице, били Срби, па су се бојали, да се ови не би на једном разбјегли и ове установе остале пусте. Међутим ове су „потврде“ постепено одузимаи онима, којима су издали и њих само одвели и убијали. Код тога се особито истицао већ наведени Дошен, који је такве раднике и намјештенике Србе, дочекивао кад су подигли своју зараду одводио их у подземно склониште од нападаја из зрака ископано крај саме жељезничке станице у Грачацу, ту их опљачкао и након мучења убијао. То је радио по бијелом дану.

Ова усташка дивљања трајала су до 27. 7. 1941. кад су народне масе и које су испред усташа побјегле у шуму напаи Грачац. Тако су дошли у Грачац најприје домобрани, а 3. 8. 1941. вратила се је талијанска окупациона војска. Сви кољачи и уопће сви усташе су први, одмах када је Грачац био нападнут, побјегли за Госпић па даље. Накнадно је дошло премјештење за оне, који су били у државној служби, па су наведени Дошен и Измаиловић накнадно, након што су већ побјегли из Грачаца, премјештени један у Бјеловар а други у Загреб.

Још један од кољача био је и Марко Ивезић из Гудуре (опћине Грачац) који је био први усташки повјереник опћ. поглаварства у Грачацу. То знам по томе, јер су га талијанске окупационе власти почетком марта 1942. отпремиле из Грачаца и уопће са територије II талијанске окупационе зоне са мотивацијом да је клао Србе, па да је непоћудан у том крају. Тада су наике Талијани уз помоћ попа Ђујића из Зрмање и Николе Новаковића зв. Лонге из Книна, те других, организирали четнике. Само ради ових макнули су тога кољача, јер га нису позвали на одговорност, нити од НДХ тражили да се казни.

У јеку усташког клања, дакле некако концем маја или почетком јуна 1941. дошао је из Лудбрега у Грачац за котарског предстојника Иво Шпаљ, родом из Госпића. На потицај жупника у Грачацу Морбер Миливоја, браће Осремана¹⁶⁹ трговаца из Грачаца и мене, који сам тада био судак у Грачацу, покушао је тај котарски предстојник да код усташког стана у Грачацу изради да се обустави клање и дивљање. И заиста му је то тамо обећано, да се више неће убијати и мучити, пљачкати и палити. На ово он је издао проглас, којим је позивао Србе, који су побјегли у шуму, да се врате, гарантирајући онима који се врате у року од три дана, живот и имовину. Срећом се није нитко вратио, јер су усташе већ трећи дан наставили са својом злочиначком работом. Предстојник Шпаљ је био огорчен на овај њихов поступак, јер су тиме њега како је сам говорио, као представника власти компромитирали, те је напакон испало говорио је он, да је позвао Србе да се врате кућама, како би њих усташе могле да побију. Ради тога је отишао у Госпић до тадашњег усташког стожерника и великог жупана, злогласног Јурице Фрковића. Кад се је вратио из Госпића, мислио је по свему супротно, те ми је рекао, на ово што се дешава у Грачацу, да треба видјети што се ради у Госпићу и околици, да се јама Јадовно крај Госпића пуни и коначно да Србе треба побити. Очито да је овај преокрет настао код њега након састанка са великим жупаном Фрковићем. Од тада се није више пачао у рад усташа.

¹⁶⁹ Остерман (Радослав и Ђукица).

Карактеристично је и ово. Кад је Павелић концем јуна 1941. издао проглас у којем је тобоже осудио злочине, како их је он назвао, дивљих усташа, распустио све усташке „дужностнике“, забранио прогањање Срба и коначно запретио са казним санкцијама онима, који би радили противно, те чак тај свој проглас назвао „законска одредба“, позвали смо у кућу троваца браће Остерман тадашњег новог функционера код усташког стана у Грачацу, већ наведеног Ђуку Бјелобрка мл. Ту смо жупник Морбер, браћа Остерман и ја, из новина показали ту „поглавничкову законску одредбу“ те сам му ја читајући поцртао црвеном оловком она мјеста у тој одредби, гдје се забрањује клање, убијање, пљачкање и палеж, те уопће свака дјелатност усташа, као и она мјеста гдје се пријети казном свакоме ономе, који би противно поступио. Он је те новине однио собом у усташки стан, али унаточ тога усташе су наставиле са својим злочинима. Сазнали смо да су из усташког стана у Грачацу, обзиром на ту одредбу, тражили упуте од стожерника и великог жупана усташе Јурице Фрковића у Госпићу и он је наредио да продуже са убијањем Срба, јер да је одредба само про форма. Тако су они и поступили и наставили са својим кривим послом.

Како сам већ навео ово криво коло трајало је до напада на Грачац, када су усташе побјегле.

3. августа 1941. године поново је дошла у Грачац талијанска војска и поново га окупирала (они су то звали геосcupazzion). Одмах првих дана, након што су издали проглас да им се има предати све оружје и да ће бити одмах стријељани они код којих се нађе оружје, на гробљу у Грачацу без икаквог суда, стријељали су два сељака из заселка Подкокирна крај Грачаца и то крај ископаних гробова и припремљених мртвачких сандука, што су стрељани прије егзекуције гледали. Стрељали су их под исприком да су код њих нашли оружје, премда сам од народа чуо, да то није истина, па је сигурно да су то стрељање извршили да би народ застрашили. Стрељање је наредио пуковник, командант легије фашистичке милиције у саставу талијанске дивизије „Sessari“¹⁷⁰ а извршили су га војници те легије.

У мјесecu мају 1942. године талијанска окупациона војска била је већ у Грачацу организирала четнике. Они су били под командом обавијештајног официра команде горе већ наведене легије, фашистичке милиције поручника Barballi (заправо Барбали) поријеклом из Башке на отоку Крку, који је у цивили био банковни чиновник на Ријеци. Ови четници у Грачацу спадали су у четничку банду попа Ђујића из Зрмање, а непосредни команданти у Грачацу били су им Бошко Мандић, син проте Мандића, шофер из Грачаца и неки Седлан из Томингаја из Грачаца. Ова четничка банда из Грачаца, заједно са талијанском војском, од једне групе другова из Далмације, која се је преко Велебита пребацивала у Лику, ухватили су њих 25, од којих 16 Срба и 9 Хрвата. Дан прије католичког Спасова, пред вечер, довели су их у Грачац и затворили у затвор котарског суда. Исте ноћи су талијански официри и кр. карабиниери вршили преслушање, те су те другове страховито тукли. Један од њих је пригодном мучења

¹⁷⁰ Сасари (Sassari).

угризао за руку једног талијанског карабињера, тако да је овај неколико дана носио повезану руку. Преслушавање су вршили у канцеларији котарског суда, па како је исти био крвљу жртава попрскан, још прије зоре су га дали опрати, али како се још увијек крв познала, по мрљама крви просули су тинту. Код тог и таквог преслушавања судјеловао је и прије наведени поручник Барбали.

Сутра дан тј. на Спасово 1941. по наређењу команданта већ наведене фашистичке легије, након претходног споразума са командантом дивизије „Sessagi“ у Книну, 24 од ухваћених другова стрељани су покрај Грачаца. Међу њима су била два старија човјека, између 50 и 60 година. Стрељање су по наређењу талијанске команде извршили 5 четника тако да су пуцали из пушака 5 четника на 5 жртава, па онда на других 5 и тако док их нису све пострелили. Међу ових 5 четника који су вршили то стрељање били су, већ горе споменути Бошко Мандић и младић Ракоци, бивши помоћник жељезничке ложioniце у Грачацу.

Један од ових ухваћених није стрељан, већ предан четничком команданту распопу Ђујићу из Зрмање. Касније сам чуо да овај није стрељан, јер је то био четник, који је припремао групу и издао другове Далматинце.

Др Анте Петровић, в.р.

Бр. 87

Изјава Никице Рапајића о злочинима окупатора и усташа у Грачацу током 1941. године¹⁷¹

З А П И С Н И К

Државне комисије за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача, новембар 1944. године.

12. априла 1941. године дошла је у Грачац прва група наоружаних усташа која се углавном састојала од Ловинчана и Гудурана. Ту је групу наоружани народ одмах протјерао. 14. априла 1941. дошла је у Грачац талијанска моторизација, а са њом једна група усташа из Госпића, око 10-12, под водством познатог усташе, касније члана усташког покретног суда, Марка Фрковића, брата великог жупана Јурице Фрковића.

Та група усташа почела је хапсити све оне за које им је било речено да су учествовали у протјеривању напријед споменуте групе усташа из Грачаца. Све хапшене доводили су у кућу трговаца браће Остерман у Грачацу и тамо их је споменути Марко Фрковић преслушавао. Како сам од раније био познат са Марком Фрковићом, замолио сам га да не би злостављали ухапшене који су махом били малолетници. Он ми је одговорио да им се неће ништа догодити и да ће бити пуштени чим се поврате кућама, пријаве и предају оружје. Међутим, колико ми је познато, нико од ухапшених није се никада више вратио, а било их је, колико

¹⁷¹ АЈ, I.2-549-22.

се сада сећам, 15, и након споменутог преслушања били су одведени у Госпић. Међу ухапшенима био је један младић који се звао Шербечија, син једног жељезничког намјештеника, који је живио на станици у Грачацу, а поријеклом је из Дебелог Брда, котар Кореница. И осталу његову фамилију, како сам касније сазнао, поубијали су усташе у Грачацу, осим једног брата од десетак година, који се сада налази у једној партизанској радионици на Кордуну. Одмах иза тога успостављен је усташки стан у Грачацу у којему је први повјереник био Стјепан Шарић, пјесник, опћински начелник из Ловинца. Шарић је дао ухапсити бившег жандарског поручника водника Душана Дракулића, кога су везали, везаног на жељезничкој станици у Грачацу тешко премлатили, након чега су га одвели у Госпић гдје су га водећи кроз град тешко млатили, тако да је био сав израђаван. Убрзо је Шарић био смијењен са дужности усташког повјереника а за повјереника постављен Габре Шикић из Госпића, са којим је дошло 15 младих из Госпића, међу којима су били најпознатији као крволоци браћа Балени, а истакнут је био Наглић, препарандиста из Госпића.

Доласком ове групе усташа под заповједништвом Габре Шикића отпочео је најстрашнији усташки терор у Грачацу. Колико се сада сећам, међу првим су ухапшени Проко Лалић, опћински благајник у Грачацу, родом из села Компоља, котар Кореница, и Стево Гаћеша, судски официјал из Грачаца. Њих су након неколико дана мучења одвезли камионима по ноћи са још двадесеторицом према Метку и тамо их поубијали у Медачкој плантажи. Исти су ухапсили дра Вељка Торбицу, среског лијечника у Грачацу, родом из Доњег Лапца, те православног попа Мандића кога су страховито мучили у усташком стану, тако да су му чупали браду и косу и живоме палили бркове. Толико су га грозно измрцварили да су га напола мртвог убацили у камион, са којим су њега, споменутог дра Торбицу и још већу групу људи одвезли у споменуту плантажу крај Метка, гдје су их након грозног мучења убили. Навелико се приповиједало да су доктору Торбици живоме извадили срце.

Споменути Габро Шикић вршио је злочинства не само у Грачацу него и у Доњем Лапцу и Отрићу. Од усташа из Грачаца најпознатији и најкрволочнији били су: Дошен, намјештеник жељезничке ложионице у Грачацу, Измаиловић,¹⁷² који је такођер био намјештеник у ложионици, Анте Павичић, месар и гостионичар на станици у Грачацу, Ђука Бјелобрк, млађи син Ђуке Бјелобрка у Грачацу, један жељезничар, родом из Сиска, коме име не знам, те Анте Тиљак, сељак из околице Грачаца.

Анте Тиљак био је главни усташки доушник и сва хапшења вршена су на основу његовог дојављивања. Све оне жртве које су усташе убили у усташком стану, возио је по ноћи у својим колима да их баце у јаму. Исто тако возио је и оне које су усташе још живе бацали у бездане јаме у околици Грачаца, међу којима безданима је најпознатија Тучић, покрај жељезничке станице Грачац. Сви остали споменути били су главни учесници свих усташких звјерстава која су у Грачацу вршена. Споменути Дошен, између осталих злочинстава, са седам ре-

¹⁷² Змаиловић.

волверских метака убио је по дану жељезничара пред усташким станом у Грачацу у кући попа Мандића, када се је исти покушао ослободити хапшења ударивши једног усташу ножем. Наведени Павичић осим безбројних злочина учествовао је са споменутим Измаиловићем у нападу на једну кућу на граници далматинско-личкој, уз цесту Обровац-Грачац, гдје су извршили или су покушали извршити силовање, али су их ухапсиле талијанске власти, јер је то спадало под подручје прве талијанске окупационе зоне. Након хапшења су их одвели у затвор у Задар, одакле су их касније пустили на слободу.

Све ухапшене Србе усташе су редовито мучили у усташком подруму гдје су неки и подлегли у мукама, а оне који нису подлегли, по ноћи су живе бацали у бездане јаме. О тим усташким злочинима које су они подузимали у усташком стану врло много зна Остерман млађи, из Грачаца, који је често залазио у усташки стан, браћа Мухари, трговци из Грачаца, те један срески ветеринар, који је радом кратко вријеме био у Грачацу, а који је био исправан и страховито осуђивао усташка звјерства због чега је и отишао из Грачаца. Усташка злодјела која су вршена у усташком стану у Грачацу била су му позната тако што му је увијек о свему казивао напријед споменути жељезничар којему име не знам, а који је исто био као што сам напријед навео родом из Сиска.

Осим жртава усташког терора које сам напријед навео, позната су ми још имена: Дупор, књијар из Грачаца, Миле Стоисављевић Црни, трговац са Отрића, Лазо, мислим да се звао Миоковић, судски писар из Грачаца, које су усташе ухапсиле и одвеле у Госпић, откуд се више никада нису вратили. Затим ми је познато да су усташе у усташком стану у кући попа Мандића страховито мучили 60-годишњу старицу Даринку Угрицу из Грачаца, па су је међу осталим њих 17 силовали. Њезиног сина ухапсили су усташе и отпремили са најпрвом групом ухапшених у Госпић, одакле се није више вратио.

Познато ми је, на основу приповиједања очевидаца, чијих се имена више не сјећам, да су усташе из усташког стана у Грачацу групу народа из Штикаде, која је бројила више од 100 жена и дјеце, натјерали да на штикадским барама ископају себи раку, а онда су их крамповима, лопатама и кољем поубијали и затрпали у ту раку. По причању кћерке лутара Наранчића из Штикаде, једне ноћи пред устанак у њихову кућу дошли су по ноћи усташе из Грачаца, гдје су јој у кући убили оца и матер, те још неколико чланова фамилије, а она је успјела побјећи иако је у бијегу била рањена. Те ноћи поубијали су на тај начин већи број народа у Штикади.

Важно је овдје напоменути да су усташе међу осталима у Грачацу ухапсили и Ђуру Миоковића, опћинског писара из Грачаца, кога су у усташком подруму након страшног злостављања (откидали му са ногу нокте) оставили оне свијештеног у коноби мислећи да је мртав, након чега је он успио побјећи и то ради тога јер наведени може најбоље да опише усташка звјерства.

Што се тиче злочинства талијанске окупационе војске док сам био у Грачацу, познато ми је да су Талијани знали за сва злочинства, која су усташе вршили над Србима у Грачацу, да су сакупљали податке о тим злочинствима, али их нису спречавали. Кад су Талијани окупирали другу зону и вратили се

у Грачац, одмах су ухапсили два сељака из села Подкокирне под изговором да су код њих нашли оружје и јавно их стријељали на Грачачком гробљу. То је учинила фашистичка легија у саставу дивизије „Сасари“ чији је штаб био у то вријеме у Грачацу. Један од наведених сељака звао се Никола Цвјетковић.

Коначно напомињем још ово. Кратко вријеме иза како су усташе преузеле власт у Хрватској, Миле Будак, усташки министар и доглавник, одржао је политички збор у свом родном мјесту Св. Року крај Ловинца. На том збору у свом говору инт. Миме Росандић, шумар, родом из Госпића, дао је директиву за убијање Срба говорећи да их треба све поубијати.

Одмах након тога, и то или исту или другу вечер, усташе из Ловинца и околице поубијали су у засеку Гњатовић крај Ловинца, дванаест људи презимена Гњатовић, тако да је од свих мушкараца заселка остао жив само један одрасли мушкарац, којему је успјело некако побјећи и спасити се.

За подручје котара Кореница:

У Кореницу сам дошао кад су усташе протјерани, а власт су имали Талијани. То је било у јесен 1941. године. Талијанска војска вршила је пљачку по селима у околици Коренице. То је био батаљон црних кошуља (фашистичка милиција), који је концем јесени премјештен у Оточац. Тај батаљон спалио је читаво село Врело које је бројило око 80 кућа. Затим су спалили кућу Раде Корге у Понору и том приликом побили двоје дјеце из Понора.

Послије њих у Кореницу је дошао један батаљон црвених кравата италијанске дивизије „Ре“. Они су наставили пљачку. Попалили су већину села око Коренице. Кад су палили село Калеговац, поубијали су и живе спалили око 30 особа и то људи, жена, стараца, и дјеце. Јаук оних које су убијали и живе бацали у ватру разлијегао се и парао небо, мијешајући се с димом и пламеном, те страшним завијањем и риком говеда, паса, свиња који су горили.

То је било паклено вече око нове године 1942. Код тог је судјеловао и један дио напријед споменутог батаљона црних кошуља (фашистичке милиције) који су тада опет дошли из Оточца. Дио тог батаљона идући из Оточца према Кореници палио је куће по Хомолцу-Брезовцу, а на путу Врело-Кореница ухватили су Стеву Глумца, ковача из Врановаче, и убили га у Кореници.

Грозна недјела починила су та два талијанска батаљона на подручју котара Кореница. Они су већи дио села тога котара потпуно опљачкали и у пепео претворили, а велики број народа поубијали.

Војници талијанске краљевске војске (Cravate Rosse и дивизије Re) показали су се још гори, него и саме црне кошуље (фашисти). Једне ноћи у јесен 1941. године дошла је у кућу Стеве Шолаје, млинара из Михаљевца крај Коренице, једна јединица наведеног батаљона краљеве војске (дивизије Re). Опљачкали су стоку, свиње, храну, новац, све до чега су дошли. Јели су и пили, занередили све по собама и кад су се враћали у Кореницу, повели су са собом Стеву, старца од 70 година и његовог синовца, те их дуго држали у затвору у Кореници а касније у Оточцу. У Кореници су спалили гимназију, православну цркву и зграду среског начелства.

инт. Никица Рапајић, в.р.

Бр. 88

**Изјава Ангелине Грозданић из Оточца о злочинима усташа
у логорима Госпић и Јадовно¹⁷³****З А П И С Н И К**

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду,
18. априла 1942.

Ја сам са својим мужем живела у Оточцу од 1929. па све док нисам отпремљена у логор.

Прво хапшење и одвођење Срба из Оточца и околице извршено је по усташама почетком месеца маја 1941. Тада је ухапшено и у Оточац доведено више Срба сељака из села Швице, Старог Села и Подума. Били су затворени у касарни жандармеријске станице где су их тукли, а затим убијали и њихове лешеве одвезли на поље звано Руњавица, које се налази на путу из Оточца у Шкаре и ту закопали. Тада су усташе ухапсили и довели у Оточац једнога Србина, трговца из Швице, којему је било име Стево, а презимена му се не сећам, те још тројицу Срба сељака. Њих су усташе у касарни жандармеријске станице страховито мучили и на послетку исекли на комадиће и онако исечена њихова тела изложили у касарни жандармеријске станице и позвали свет да то гледа. Исечена телеса ових Срба била су изложена у касарни жандармеријске станице кроз два дана и свет је долазио и то проматрао.

Концем месеца маја 1941. ухапсили су усташе Карлеушу Владу, трговца из Оточца. Њега су одвели најприје у Госпић, а из Госпића у Загреб и ту му се је изгубио сваки траг. Послије његовог одвођења усташе су сву његову покретну и непокретну имовину узели, а његову жену са двоје дјеце послали у Србију.

У месецу јуну 1941. ухапшени су: Бракус Мића, срески школски надзорник, Бранковић Перо, трговац, Ружић Буде, банковни чиновник, Жегарац Стево, чиновник пореске управе, Секиз, пензионер, Врањеш Никола и његов брат, трговац, сви из Оточца, те још неки други чијих се имена не сјећам.

Истодобно су ухапшени и неки Срби сељаци из околних села али њихова имена не знам. Сви су они отпремљени у Госпић, а из Госпића у Велебит и о њиховој се судбини даље ништа не зна.

Треће хапшење Срба извршено је 26. јула 1941. Тада смо ухапшени мој муж¹⁷⁴ и ја, затим др Илић Станиша, адвокат, Варда, гостионичар, те још неколико Срба из Оточца и више Срба сељака из Швице. Укупно било нас је тада ухапшено 20 Срба, а међу њима и једна жена.

Исти дан повезали су усташе похапшене Србе мушкарце и све нас заједно отпратили у један камион и отпремили у Госпић у казниону где сам ја остала око три недеље.

¹⁷³ АЈ, фасц. 919.

¹⁷⁴ Стеван.

Чим смо стигли у Госпић мушкарци су одмах уврштени у транспорт и отпремљени у Велебит. Мој муж и др Илић Станиша били су заједно везани за руке у транспорту за Велебит. Ја од тада ништа не знам о своме мужу. Вјерујем да су они сви убијени у Велебиту.

Из казнионе у Госпићу одвозили су сваки дан по два транспорта Срба за Велебит. Сваки транспорт имао је 200 до 400 Срба. Срби који су одређени за транспорт, били су по усташама сваки пут прије тога постројени у двориште, повезани жицом за руке два по два, а затим сви скупа са једним дугим спојени ланцем, па ако је тај ланац био кратак, онда су наставили још на њега жицу и тако су вођени у Велебит. Видела сам једнога дана у транспорту, који је био одређен за Велебит, бившег команданта места у Оточцу пуковника, али којему не знам име, само знам да је родом из Србије, те Митровића, капетана, и више других официра. И они су сви одведени у Велебит.

Колико је Срба одвођено у Велебит, толико их је нових пристизало у казниону са новим транспортима који су са свих страна стизали. Срби, који су долазили у Госпић са транспортима, били су скоро сви испретучени и кржави. Било их је скоро голих, са искиданим оделима, а сељака само у гаћама и кошуљама онако како су их нашли на пољу код рада и покупили.

Усташе су у казниони у Госпићу Србе тукли и убијали. Слушала сам како их у ћелијама туку и злостављају, а они од болова јаучу и стењу. Ћелије су биле скоро све кржаве од људске крви, кржави су били ходници и стубишта. Усташе су поједине Србе и убијали. Ја сам лично гледала како је на дворишту једнога дана убијен један жељезничар који је транспортом био допутовао и хтио се напити воде на чесми, а усташа га је почекао на чесми и убио. Врло често пута су по ноћи на колима возили из казнионе лешеве убијених.

Око 20. августа 1941. године отпремљена сам са једним транспортом из Госпића у Јastreбарско.

У погледу живота и доживљаја у логорима у Јastreбарском, Крушчици и Лобор граду, усвајам у целости исказе, које су дали пригодном саслушања Басарић Јелена, ученица гимназије из Госпића, те Вујновић Марија и Милица, домаћице из Дивосела, које су са мном у тим логорима биле.

У Оточцу истицали су се као усташе у прогону Срба: Богданић Делко, бивши поручник југословенске војске, син Богданић Илије, Жубринић Драго, бивши студент, др Локмер Крунослав, адвокат, Биондић Блаж, гостионичар, и његов син Перо, Банић Анте, бријач, Жубринић Ивица, трговац, Фарфара Јосо, писар код др Локмера. Као усташе били су тада у Оточцу настањени многи сељаци из Пазаришта и Перушића који су судјеловали у прогону и убијању Срба, а ја њихова имена не знам.

Друго ми ништа није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:
Родић Ђуро, с.р.

Записничар:
Аћимовић Јулијана, с.р.

Свједок:
Грозданић Ангелина, с.р.

Бр. 89

**Изјава Жарка Цвјетичанина о злочинима усташа у селима
Швица, Старо Село, Врзић Село, Жута Локва и Брлог и граду
Оточцу и о одвођењу у логор Јадовно у времену
од маја до септембра 1941. године¹⁷⁵**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
11. августа 1942.

У првој половини месеца маја 1941. године долазили су више пута усташе из Оточца у Брлог, те су уз помоћ домаћих усташа купили угледније Србе и одводили их у Оточац. Из Оточца су их даље одводили у Госпић. Некоје од одведених Срба убијали су на путу за Госпић у близини села Лешћа код јаме зване „Жути Бездан“ и њихове лешеве бацали у јаму, док су друге одвозили у Госпић и предавали у казниону.

У то време одведени су из Брлога: Томић Исо, општински благајник, Томић Лука, земљорадник, Џакула Стеван, земљорадник, Џакула, општински бележник у пензији, Љубобратовић Милан, лугар, Љубобратовић Милан, земљорадник, Пухало Вукашин, финансијер и његова жена, Глумац Владо, земљорадник и његова мати Мица, Џакула Милан, земљорадник, Огризовић Лука, земљорадник, и његов отац, којем се не сећам имена, Варда Милан, земљорадник, Пањковић Пепо, трговац, Љуботина Симо, учитељ, те више других чијих се имена не могу сетити, само знам за сигурно да је тада одведено из Брлога 37 Срба. Варда Милан убијен је у Компољу крај Брлога са још двојицом младића из Швице. Мати Глумца Владе и Пухало Вукашин убијени су након мучења у Оточцу у дворишту пекара Марића. Паљковић Пепо мучен је страшно у Оточцу у усташком стану. Њему су усташе пребили руке и ноге, а затим га полумртва одвезли до пећине зване „Жути Бездан“ крај Лешћа и тамо га бацили у ту пећину. Остале све такођер су мучили у Оточцу, а након тога су их одвезли у камионима за Госпић. Некоје су убили још на путу и бацили у поменути „Жути Бездан“, а некоје су одвезли у Госпић и предали у казниону. О судбини ових потоњих не зна се ништа, али се верује да су сви отерани у Велебит и тамо убијени.

У исто време одводили су усташе Србе из села Швица, Понор и Горић, општина Оточац. Из Швице одвели су све одрасле Србе мушкарце, осим два младића, а из осталих села одвели су већину Срба мушкараца. Некоје одведене из ових села доводили су у православну цркву у Швицу и тамо их након мучења убијали. Као првог Србина из среза Оточца одвели су из Швице Бутину Јову, земљорадника. Њега су у усташком стану у Оточцу кроз читавих 15 дана страшно мучили. Резали су му нокте и ударали клинце под нокте, секли прсте,

¹⁷⁵ АЈ, фасц. 919.

пребијали руке и ноге и уопште мучили га на све могуће начине. Овај Бутина је након непрекидног мучења од 15 дана у највећим мукама умро. Остале покупљене Србе из Швице, Понора и Горића усташе су након претходног мучења убили и то некоје одмах у близини села, а некоје одвели у православну цркву у Швици и тамо најприје мучили, а онда убили. Одвођење и убијање Срба из Швице, Понора и Горића извршили су домаћи усташе из Швице.

У оно време одведени су по усташама из Оточца: Карлеуша Владе, трговац, Поповић Јово, трговац, Бранковић Перо, трговац, Варда Раде, гостионичар, др Илић Станиша, адвокат, те много других, чијих се имена не сјећам. Они су одведени у Госпић и тамо им се замео сваки траг.

У исто време одведени су из Старог Села крај Оточца Кантрга, отац и син, земљорадници, те још четворица земљорадника, чија имена не знам. И они су одведени у Госпић и тамо им се замео сваки траг.

Из Врзић Села, општине Брлог, одведени су у Госпић тројица земљорадника, презименом Врзић. И о њима се даље ништа не зна. Познато ми је да је у оно време одведен из Бриња камо се је био склонио Марјан, свештеник из Сења. Њега су усташе такођер одвели у Госпић и тамо га је нестало.

У месецу септембру 1941. године дошли су у Жуту Локву, среза Сењ, и суседно село Прокике, среза Бриње, усташе и тако купили и одводили Србе, одвели су их у оближњу шуму и тамо убили. Баш у то време наишли су у Жуту Локву на путу за Сењ деветорица Срба, већином младића и девојака из Брлога. Њих су усташе такође одвели заједно са Србима из Жуте Локве у оближњу шуму и тамо убили.

Када су сењски усташе који су извршили покољ Срба у Жутој Локви, дошли у суседно село Прокике, да тамо наставе са покољем, нису скоро никога нашли јер су тамошњи Срби правовремено сазнали за покољ у Жутој Локви и побегли у шуму. Ухватили су само два човека из Прокике и убили.

Када су Срби у оном крају видели да ће их усташе све побити, стали су бежати у шуме да би тамо спасили своје голе животе. Срби су у шумама почели давати усташама отпор. Чим су то усташе видели, повукли су се и нису више нападали српска села.

Не смијући више усташе нападати српска села, служили су се лукавством. Они су из бусије нападали поједине одреде талијанске војске, а онда дојављивали талијанским војним властима да су то извршили Срби, само да изазову одмазду талијанске војске против српских села. Тако су у месецу фебруару 1942. године усташе из села Компоља напали један одред талијанске војске на путу из Сења за Оточац. Након тога известили су талијанску војну команду да су то учинили Срби из Брлога. После тога ушла је талијанска војска у заселак Пухалово Село и за одмазду на лицу места убила 27 Срба.

Прошле године, под јесен, позивала је котарска област и општина Србе да пређу на римокатоличку веру па да им се онда неће ништа догодити. Онима који не би прешли, претило се је убиством и слањем у логор. Ову агитацију вршили су чиновници котарске области из Оточца и општине. Срби нису хтели прећи на римокатоличку веру осим појединаца.

Српске православне цркве у Брлогу, Шкарама, Дабру, Швици и Проки-кама усташе су још прошлога лета потпуно опљачкали однесавши сву црквену имовину и вредније ствари.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Богданић из Лешћа, бивши југословенски официр, који је усташки логорник, Филипчић Силвестер, трговац из Брлога, кога су четници после убили, Банић, бивши државни лугар и поштар, кога су такођер четници убили, Кајфеш Јосип и Милан, браћа земљорадници, Огризовић Марко, земљорадник, сви из Брлога, затим циганин Јосо, коме не знам презиме, а који је родом од Оточца и као усташа је био крволочан и на зверски начин убијао и мучио Србе.

Највише су у мом крају усташе из Оточца, Госпића и Сења, којима ја не знам имена.

Ја сам 3. аугуста 1942. године напустио Брлог и кренуо на пут за Београд. Пропусницу сам добио од талијанске војне власти и то до Старе Пазове, али сам ја са њоме допутовао до Земуна. У Београд сам прешао 10. аугуста 1942. помоћу једног мога пријатеља.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:
Родић Ђуро, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Свједок:
Цвјетичанин Жарко, с.р.

Бр. 90

Изјава Мате Касунића о злочинима усташа над Србима у Оточцу и транспортовању у логор Јадовно 1941. године¹⁷⁶

Записник Окружне комисије за злочине окупатора
и њихових помагача, Оточац 15. 6. 1945.

Године 1941. када је проглашена НДХ налазио сам се у Оточцу, гдје имам свој тон-кино, а поред тога бавим се и механичарским послом. Као таковога чим је проглашена НДХ присилно су позивали да чешће возим војнички ауто, који кадкада, служио и усташама за њихове потребе. Исто тако позивали су ме усташе да им кадкада извршим какве опоравке било на бржавама или на чему другоме, те су ме тако једног дана позвали да поправљам браве на усташком стану. Једнога дана немогу се сјетити датума, али знам добро да још прогон Срба није почео у нашем котару, поправљао сам браву у једној соби у усташком стану. Док сам тако поправљао чуо сам у сусједној соби, од које су врата била отворена разговор између тадашњих усташких дужностника Драге Жубринића, Делка

¹⁷⁶ АХ, Zh-420.

Богданића, Ивице Милинковића и Јосипа Фавале, са једне стране, а са друге стране била су двојица талијанских официра који су говорили доста слабо хрватски, а њихов разговор кретао се око тога како треба Србе клати и прогонити, а талијански официри су горе поменуте подстрекавали говорећи им, да они Талијани стоје иза усташа и да се ништа не боје.

За време овога разговора они ме нису ни примјетили, јер сам ја тобоже забавио се око поправке браве и стајао иза врата. Одмах послје тога изишао је проглас да се сви Срби морају пријавити у усташки стан ради пописа те су исти долазили да се пријављују. Послије тога једнога дана добио сам налог да идем у Швицу, а у камион су сјели Делко Богданић, усташки сатник, Јура Дујмовић, месар из Оточца, Павао Поднар још неколико усташа које не познам те смо отишли у Швицу у школу гдје су се налазили похапшени Срби из мјеста Швице Горића, те када смо дошли у Швицу исти су потрпани у камион и одведени у Оточац у усташки стан. Када су их товарили у камион у Швици усташа Поднар ударао је по некоје са кундаком. Када су људи били доведени из Швице ја сам им помагао да са аута сиђу, јер су били старији људи, а том приликом сам се са многима руковао што су усташе криво гледале. Послије за судбину ових људи не знам, али се је приповједало да су сви убијени, а то поткрепљујем слиједећим: Једне ноћи добио сам налог да са аутом будем дежурни пред усташким станом.

Око 11 сати ноћи те исте вечери дошао је к мени из усташког стана усташа Павао Поднар, те ми је наредио да гурнем ауто натраг у двориште усташког стана, а кад сам запитао зашто ћу гурати у двориште јер ми је то изгледало сумњиво, исти се на мене издерао нашто сам ја запалио машину и почео ауто гонити натраг у двориште, док сам са аутом ушао у двориште и док још нисам право ни стао, већ су ми бацили једнога мртвога човјека у ауто, што сам при мјесечини видио, а ја док сам то видио зауставио сам ауто и дао кључ од аута Дани Тутеку усташи и побјегао сам кући рекавши Тутеку да ја то нећу возити нашто ми се овај насмијао. Увјерен сам да је људи морало бити много мртвих у томе ауту, јер је ауто тек за један сат пролазио мимо моје куће натоварен. Познато ми је као и многим Оточанима другима из приповједања да је тих дана много људи поубијано у усташком стану у Оточцу.

Једнога јутра рано дошао је мени један дебели усташа из Лешћа којем имена и презимена не знам, и наредио ми да морам ићи к ауту пред усташки стан јер да ће ауто требати некуда ићи. Ја сам дошао тамо још није ни свануло и видио сам како усташе воде пок. Стевана Грозданића капетана и његову жену Гину, а водили су их Филипчић Звонко, стар око 25 година усташа из Оточца, Јура Дујмовић месар из Оточца, стар око 30 година и још двојица усташа које непознам, а исто тако, том приликом, доведени су др Илић Станиша, Раде Варда, Љуботина Никола, сви из Оточца и још некоји су доведени за које се сада не сјећам, те су сви одведени најприје у усташки стан, послје тога су изведени и трпани у ауто. Послије некога времена изведени су сви из усташког стана, не сјећам се да ли су били везаните су их утоварили у камион а у камион су ушли Филипчић Звонко усташа из Оточца, Поднар Павао усташа из Кутерева, Јука

Дујмовић, месар из Оточца, један усташа из Лешћа зван „Фрајлица“, те још неколико усташа, а са меном је сјео у кабину усташки сатник Делко Богданић и дао ми је налог да возим напред, а правац ми је код сваке раскрснице одређивао он. Ја сам га питао да куда ћемо а он ми је одговорио да шта ме је брига, те ако ми је криво да ће и мене метнути међу ухапшене. Тако возећи стигли смо у Госпић и довукли похапшене људе у казниону Окружног суда у Госпићу, гдје је било већ много људи затворено. Послије сам ја отишао нешто јести у хотел Лику, а послвије некога времена видео сам да су исти они људи које сам ја довео повезани у жицу два по два те опет сви један за другога проведени цестом која води за Карлобаг односно за Велебит и вјеројатно су убијени на Јадовном, јер је то постала гробница хиљаде и хиљаде људи, о којој ће се дуги низ година приповједати и која ће бити вјечни свједок усташких злочина и насиља над нашим мирним народом.

Више ствари неби знао ништа рећи с разлога што ја више нисам хтио да возим усташки ауто, а они су нашли другога шофера, а мени су се изругивали да сам кукавица и слаб човјек. Валенчић Фрањо индентичан је са Филипчић Звонком, а Остојић Јуре са Дујмовићем Јуксом.

Смрт фашизму. Слобода народу!

Свједок:
Касунић Мате, в.р.

Бр. 91

Изјава Јове Обрадовића и Боже Кртинића о злочинима усташа у Доњем Лапцу и његовој околини, о хватању, мучењу и бацању Срба у јаму на Куку и јаму Јасеновача крај села Боричевца¹⁷⁷

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
2. јуна 1942.

Срез Доњи Лапац, скоро је чисто српски срез. Има једно једино хрватско село – Боричевац, са око 120 домова. Читав срез има око 11.500 становника, од тога 11.000 Срба и око 500 Хрвата из наведеног села.

У почетку Независне Државе Хрватске Срби су у срезу Доњи Лапац били углавном мирни све до православних Духова. Читаво то време нису тамо долазили усташе са стране, а домаћи Хрвати из Боричевца као мањина нису смели у нас дирати.

На православне Духове прошле године, тј. 8. јуна 1941. године, дошло је у Доњи Лапац око 50 наоружаних усташа из Госпића. Њима су се одмах придружили и домаћи Хрвати из Боричевца, које су усташе из Госпића наоружали

¹⁷⁷ АЈ, фасц. 919.

војничким пушкама. Усташе су одмах купили све виђеније Србе из Доњег Лапца и околине, затварали их у школу у Доњем Лапцу, где су их страшно тукли и злостављали. Некима су одрезали носеве и уши, а некима су избијали из вилице златне зубе и те зубе себи присвајали као ратни плен. Тако су Дивјак Душану, трговцу из Доњег Лапца, одсекли нос и уши, избили му златне зубе из вилице и напослетку га убили. Влатковић Андри, гостионичару из Доњег Лапца, исто тако су одрезали нос и уши, повадили му из вилице златне зубе и потом га убили. Богуновић Николу, свештеника из Доњег Лапца, страховито су мучили, палили му ватром браду, тукли га, а затим га одвели у планину звану „Кук“ и тамо га жива бацили у дубоку јаму. После тога су усташе дошле у кућу свештеника Богуновића, коју су потпуно опљачкали, а његову жену Дару и два малодобна синчића¹⁷⁸ ухватили, одвели их у село Боричевац и бацили живе у дубоку јаму крај Боричевца звану „Јасеновача“.

Усташе су почеле са покољем Срба у срезу Доњи Лапац на православне Духове прошле године, тј. 8. јуна 1941. године, како смо то већ напред истакли. Са овим покољем су наставили и следећих дана, све до Св. Илије прошле године, тј. до 2. аугуста 1941. У том времену поклали су усташе у срезу доњелапачком око 600 Срба. Усташе су хватали Србе у Доњем Лапцу и суседним селима, доводили их у Доњи Лапац и затварали у зграду основне школе, где су их страховито тукли и злостављали, а по ноћи их трпали у камионе и одвозили и то неке у планину „Кук“, а неке у Боричевац и највише живе бацали у дубоке јаме. Оне који су били јаки и опирали се, ударали су колцима те им поломили руке и ноге и онда их бацили у јаму. Двојица Срба, који су већ били доведени над јаму „Јасеновачу“ и требали бити бачени спасили су се тиме, што су у задњи час изнад јаме побегли. Једна жена била је већ бачена жива у јаму „Јасеновачу“ но код пада се је задржала на дубини око 7 метара и девети дан извукла се из јаме. На горе описани начин спасили су се: Балаћ Ђуро, земљорадник из села Круге, општина Доњи Лапац, Шкорић Илија, ковач из Срба, те Поповић Дара, сељанка из Небљуса. Сви су они остали живи и сада се још налазе код својих кућа, као живи сведоци грозота које су усташе начинили над Србима у срезу доњелапачком.

У наведеном времену тј. од 8. јуна до 2. аугуста 1941. усташе су поклали, односно живе бацили у јаме, следеће Србе: Из Доњег Лапца: Богуновић Николу, свештеника, његову жену Дару и два малодобна сина, Влатковић Јандру, гостионичара, Дивјак Душана, трговца, Дукић Милана, трговца, Тадић Илију, месара, те још многе друге, чијих се имена сада не сјећам. Из села Небљуса: Обрадовић Пају, свештеника и бившег сенатора, Поповић Стевана, земљорадника, са целом његовом породицом, Матић Марицу, домаћицу, са сином Радом, кћерком и унучетом, Љубовић Милу, пензионера са целом његовом породицом, Добровић Пају и његовог брата Николу, трговца, те још много других, чијих се имена сада више не могу сјетити, али знам сигурно, да је из села Небљуса у то време по усташама убијено, или су живи бачени у јаму укупно 96 особа.

¹⁷⁸ Пајо и Ђокица.

Из села Круге усташе су убили, односно живе бацили у јаме: Балаћ Вукашина, Балаћ Јову, Балаћ Николу, Биљетина Стеву, Биљетина Мару, сви земљорадници. Из села Бубањ усташе су убили, односно живе бацили у јаму око 64 Срба. Имена њихова не можемо навести. Из села Срба и Суваје такођер је убијено много Срба, од којих су већина жива побацана у јаму, али њихова имена не можемо навести. Потоња два села усташе су истодобно попалили, након што су их пре тога темељито опљачкали. И остала села среза доњолапачког, усташе су тада опљачкали, али их нису попалили. Однели су из села све живежне намирнице, робу и опште све ствари од вредности. Такођер су одагнали и стоку, а нарочито ситну као напр. јањад.

Срби који су пред насиљем усташа побегли у шуме, организовали су тамо одреде ради даљне одбране српских села од усташких злочина. Нас обојица смо такођер тада избјегли у шуме и ступили у српске одреде. Одбегли Срби били су тада само делимично наоружани војничким и ловачким пушкама, и то највише једна четвртина, а остали су се наоружали рогуљама и копљима које су сами направили.

На Св. Илију прошле године, тј. 2. аугуста 1941. извршили смо први напад на хрватско село Боричевац, јер су се сељаци из тога села одмах придружили усташама и помагали им убијати Србе. Осим тога усташе које су биле дошле из Госпића, осећали су се несигурним у Доњем Лапцу, па су се склонили у Боричевац. У Боричевцу нисмо никога нашли, јер су усташе, као и житељство из тога места, побегли у Кулен Вакуф. Ми смо ово село као усташко гнездо попалили.

После тога смо се организовали са Србима из суседног среза Босански Петровац. Заједно са њима било нас је 600 до 700 бораца. Једна четвртина ових бораца била је наоружана војничким и цивилним пушкама, а остали су као оружје имали рогуље и копља, која су сами направили. Командант нам је био Матић Стојан, потпоручник бивше југословенске војске, који је родом из Небљуса, срез Доњи Лапац. Он је погинуо половицом фебруара 1942. године у Доњем Лапцу.

Почетком септембра 1941. напали смо Кулен Вакуф где је било много усташа. Осим тога у Кулен Вакуфу је било око 250 домобрана. Ми смо Кулен Вакуф опколили са свих страна и поставили по суседним бреговима заседу. У то време послато је из Грачаца 1 500 домобрана да ослободе Кулен Вакуф од наше опсаде. Ми смо их сачекали у такозваној „Пишталској Драги“ на путу за Кулен Вакуф и позвали их на предају. Домобрани су нам одговорили да се војска не предаје, а потом је њихов командант командовао: „У стрелце!“ и „Пальбу!“. Наши одреди су истовремено одговарали са пальбом на домобране. Том приликом погинуло је око 160 домобрана, а 60 смо их заробили. Остали су се повукли назад, откуда су и дошли. Том згодом смо запљенили 6 тешких митраљеза, 8 пушко-митраљеза, око 160 војничких пушака и више хиљада метака. Са наше стране погинуло је 6 бораца. Њихова имена не знамо. Ми смо и надаље остали на нашим положајима код Кулен Вакуфа.

У првој половини октобра 1941. дошло је око 600 усташа и домобрана из Бихаћа преко Рипачког кланца у намери да ослободе Кулен Вакуф, а одатле да

заузму Доњи Лапац. Код Кулен Вакуфа су се са нама сукобили и борба је трајала неколико часова. Пошто су усташе и домобрани били много боље наоружани, а ми смо осим тога били раздвојени у 2 дела, јер је један део чувао стражу у шуми Дреновачи према Бихаћу, те смо се ми морали повући, а они су ослободили Кулен Вакуф од наше опсаде и преко Боричевца дошли су у Доњи Лапац. Преко ноћи наши разједињени одреди су се опет сјединили и стегли обруч око Доњег Лапца. Усташе и домобрани осјећали су да ће бити од нас нападнути, па су одлучили да напусте Доњи Лапац. Један сат пре него што је свануло, кренули су из Доњег Лапца према Бихаћу. Ми смо то приметили и напали их и то једни отрага, а други са бокова. Том згодом погинуло је усташа и домобрана око 300, дакле половина од укупног броја, а друга половина је успела побећи према Бихаћу. Ми смо тада од њих запленили један пољски топ са 95 граната, око 100 пушака и четири пушко-митраљеза са више муниције. Са наша стране погинуло је 9 бораца. После овога усташе и домобрани нису се више усудили долазити у ове крајеве.

Настало је затишје које је трајало све до јануара 1942. За то време један део српских одреда прешао је у партизане, и то већина, док је мањина била противна томе. Нас двојица смо такођер били противни преласку у партизане, јер смо предвиђали, да ће у том случају доћи до међусобне борбе међу самим Србима и ради тога смо се повукли из одреда. Команду над партизанима узела су два Хрвата и то један адвокат из Госпића и један новинар од бившег „Јутарњег листа“ из Загреба. Имена њихова не знамо. Партизани и сада владају срезом Доњи Лапац, те суседним срезом кореничким.

Познато нам је да су усташе још прошле године порушили српску православну цркву у Бихаћу. Рушење ове цркве наредиле су саме хрватске власти. У срезу доњолапачком остале су цркве од усташа поштеђене, захваљујући томе да смо се ми већ 2. аугуста 1941. дигли на одбрану.

Прошле године усташе су нас силиле да пређемо на римокатоличку веру, али то није хтио нико учинити.

У прогону Срба и као усташе истакли су се: Маринковић, срески судија из Доњег Лапца, Матијевић, командир жандармеријске станице из Небљуса, Павички Ивица, обућар из Боричевца, и његов брат Грга, млинар, те његов син, којему не знамо име. Већина сељака из Боричевца прикључили су се усташама који су дошли из Госпића, али ми њихова имена не знамо.

Ми смо 26. маја 1942. напустили Доњи Лапац и кренули на пут са пропусницом коју смо добили од котарске области у Грачацу. Из Земуне смо прешли у Београд 29. маја 1942. године са пропусницама које смо си у Земуну исходили.

Друго ништа немамо исказати, а на исказано и прочитано нам можемо се и заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:
Родић Ђуро, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Сведоци:
Обрадовић Јово, с.р.
Кртинић Божо, с.р.

Бр. 92

**Изјава Милице Медић о хватању Срба у Доњем Лапцу,
Србу, Суваји, Бубњу, и о масакрирању и убијању
жена и дјеце у јулу 1941. године¹⁷⁹**

Одмах после распада Југославије, терор хрватских усташа над Србима почиње да бесни, и да се развија муњевитом брзином по читавој територији хрватске државе. Нема ни једне српске куће нити породице која није прогањана или мучена на разне начине, породице сасвим уништене, куће попаљене, а имовина подељена најзаслужнијим усташама, тј. онима који су знали мучити на најзверскији начин. Идеал усташа је била само освета, како они кажу, за двадесетогодишње робовање Србима који нису никада правили разлику, чак су Хрвати уживали више него Срби. Срез Доњи Лапац је био поштеђен од свега овога до 10. јула 1941. када долази у усташки стан у Доњи Лапац са усташама који су се већ по другим срезовима осветили Србима и метод мучења им је био већ врло добро познат. Почетак њихов је био уцењивање трговаца и других угледнијих људи док су за остало становништво гарантовали. Међутим, то је било само да би наиван народ поверовао и за тренутак одагнао страх од себе. Скоро сваког дана лепљени су плакати на видним местима, у којима се прети свима онима који се не затекну код куће да ће се сматрати као антидржавни и зато ће искусити најстрожу казну, како он тако и његова породица. Али то је било само зато да би људи још једном поверовали. Пошто су наши људи живели у добрим односима са суседним Хрватима, поверовали су њиховим тврђењима, али је сваки Хрват мање или више био усташа са истим начелима. Према томе, сваки Србин, па макар био са њим у извесним родбинским везама био је на исто осуђен. Када су завршили са угледнијим људима, одводећи их наводно на саслушање у Госпић, почињу се расијавати по селима и засеоцима, вршећи претрес и тражећи оружје, али том приликом су одводили сваког мушкарца од 15 година па на више, без обзира да ли су нашли нешто или не. То је ишло из дана у дан, по истим кућама, застрашивали су чак и децу, стављајући им пушчану цев на груди, тукли су жене и вршили у исто време и крађу разних предмета, који су се њима свидели. Да би ипак некако заварали траг свога циља, они су појединце пуштали да би их након пар сати или дана опет ухватили у своје канце из којих се ретко ко истраго. Не налазећи често застрашене људе код куће, почели су већ са страшним терором: паљењем кућа, хапшењем жена и деце и томе слично, док су наводили разлог да су нападнути од стране четника, морали да се бране и употребе методу, коју могу употребљавати људи без имало људскости у себи.

У срезу лапачком најприје су страдали Суваја, Срб и Небљуси, затим долази ред и на друга места овога среза. После Суваје и осталих места дошао је ред на село Бубањ 3. јула 1941. Било је око два сата после подне. Народ је био једнога дана обавештен од стране меродавних власти да нико никуда не иде, да

¹⁷⁹ ХАК, кут. бр. 2, ЗКРЗ.

ради на својој њиви и да се не боји ништа, јер су рачуни пречишћени и да нема више никакве разлике, Србин као и Хрват у Независној Држави су једнаки тј. уживају иста права. Та наредба и топли јулски дан извео је народ у поље, где га је жељно чекали летина, која је била у погледу обрађивања закаснила услед вечитог страха за сопствени живот и живот своје породице. Још од раног јутра почели су пролазити муслимани из Кулен Вакуфа говорећи о тој наредби а припремајући терен за згодна пљачкања. Тог јутра је долазио један усташа, Суљо Пеливановић, из Острвице више Вакуфа и говорио како нико никуда не треба и не сме да иде. Иако смо одмах после ручка чули пуцњаву код суседних кућа, нисмо се уплашили јер наредбом смо били убеђени и осигурани. Људи су скоро сви били побегли, јер ипак су мислили да само њима прети опасност. Одједном, проломи се страховита пуцњава на све стране, куће све опкољене, пуцњеви су се укрштали тако да је изгледало као на фронту, чује се јаук на све стране, куће горе, горе људи живи у њима. Док у кућу, у којој сам се ја налазила сама са једном рођаком, улази један усташа и пита једним изопаченим гласом: „Што радите“, страх је био јачи, ми неодговорисмо ништа, он се удаљи и после пар секунди зачу се пуцањ. Рођака се моја сруши мртва један метар испред мене. Постадох стена, следише се сва осећања и кретох се по кући као механизам. Након 10 минута зачух кораке, познадох војничке цокуле и прво што угледах била је војничка нога. Као муња сијевну ми кроз главу: враћа се да сврши са мном. Страх уопште није било, јер како рекох, стена не осећа. Али тај ми усташа рече да бежим куда год знам, у ствари то је био познат усташа наших рођака, наглашавајући ми да се молим Богу њему за здравље, и да је хтео да ми спасе мајку и сестру, али да је било све касно кад је он стигао. Чувши ову грозну вест, тражила сам да видим мајку и сестру, али ми је усташа саветовао да не идем јер тамо вели други усташа чува стражу. Ја га замолах да ме проведе из села, али ми рече да не може, јер мора ићи даље. Остадох сама у кући поред мртве рођаке, на све стране букти пожар, надчовечанска вика жена и деце, који су умирали недужни у највишим мукама. Након 1/4 сата долази у кућу мали синчић те рођаке, који је једини остао жив из те куће, пошто се био сакрио у подрум. Призор је био страшан. Дете наилази на мртву мајку, почиње плакати, али не смедосмо дуже остати, већ смо изашли из куће без игде ичега и онако бесциљно кренули смо кроз шуму. Пролазећи крај суседних кућа наилазили смо на страшне призоре: мала деца су лежале мртва на кућним праговима, те мале невине жртве биле су циљ крвожедним усташама. Њихово војничко достојанство тражило је противника себи равног и у њему је нашао жену и дете. Усташа наоружан до зуба устремио се као кобац на српске жене и децу, да искали свој гњев, да опљачка, да осветли образ роду. Ишли смо шумом. Када смо се попели на суседно брдо, на све стране су се дизали велики стубови дима, ватра је пламсала и топли јулски дан био је без имало ветра. Изгледала је сва природа зачуђена, а ваздух је притискивао душу, сјађену душу оних који су то преживљавали и опет остали живи. Таман смо мислили да смо изван опасности кад почне за нама пуцати митраљез. Крволоци су нас приметили и хтели да нас униште, међутим било им је без успеха. Побегли смо. Наишли смо на неке хрватске

куће, куће су биле пуне усташа, ту су они јели и одмарали се. Сви су цивили били наоружани. И жене, и деца, и људи су мирно и спокојно проматрали како пропадају српски животи и крвљу стечена имовина. То су били суседи којима су наши чинили највеће услуге. Они нису више имали према нашим осећање. Једина је њихова жеља да тих Срба нестане, да њихова имања приграбе, и да у своје амбаре поставе српски кукуруз, крвљу српском покопан. Ноћ проведена у шуми била је збиља страшна, мисли су биле истргане страхом, срце које је крварило за нашим најмилијима, страх од шуме, све је то будило у нама чудна осећања, осећања човека који губи свест. Њива на којој ми је трагично завршила мајка и сестра била је крај самога пута. Тога дана су моји рођаци скупили копаче, било их је 12 а са њима су били моја мајка, сестра и брат. Они су били изашли мало на ваздух. Мајка је била прилично нервозна, јер све што се одиграло утицало је на већ ожалостњено њезино срце, јер су јој брата и оца раније убили усташе. Када су усташе наишле, свих њих је било 15 на овој њиви. Међутим, 3 мушкараца која су била ту успела су да побегну, тј. да се сакрију у оближње жбуње, остале су само женске, од којих је било 9 девојака и 3 жене. Прича ми брат који је био један од те тројице, а био је свега пар метара удаљен од њих у једном жбуну, да чим су дошли, викнуо је усташа Миле Павичић „У строј“ и на рамену је држао машинску пушку. Настала је очајна вика, молбе, али то није ништа помагало. Попадаше сви као снопље, чуо се смртни ропач, једно опште крчање, и најзад наста тајац. Тада се одмах усташе изгубише, остављајући само једног на стражи. Ликовали су јер су збиља јуначки поступили, обрачунали се са голоруким дјевојкама и децом. Брат из једног грма посматрао је све, гледао како умире мајка и сестра. Велики су то болови, али даље се не може. Усташе су и њега приметиле и за њим су пуцали, али нису знали тачно у коме је жбуну. Долази тај Миле Павичић до грма у коме је он био, баца један велики камен и виче: „Устај, пуцаћу!“, али он је био свестан и лежао је даље. Био је камуфлиран, стављајући једну плочу од камена на главу, а једну пред очи. Пошто га нису приметили, отишли су али је жеља у Миле Павичића била велика и хтео је пошто пото да га убије. Долази поново до грма, и тражи га по грму са пушком, али у оном бесу и дивљаштву није га приметио. Пошто је морао да се жури, отишао је а брат ми је побегао у шуму. Ја и брат нисмо знали неколико дана једно за друго док напokon не сазнадосмо преко неких пријатеља и рођака. Прошли смо обоје још кроз много перипетија и страдања, док најзад нисмо дошли код оца, за кога је ово био велики ударац, јер место нас четверо, вратило се нас двоје. Другог дана после те несреће вратио се један човек из комшилука, Давид Радаковић, да види како је код куће, да ли су све опљачкали. Међутим, налази на усташе који су плачкали и они га ухвате. Злочин који су извршили над њим, није једини, има их безброј. Прво су му уши одрезали, затим нос и најзад му очи ископали и водили га тако изнакаженог скоро пола километра на слађивајући се надчовечанским јауком српске жртве. Напоследку одрезавши му и језик, он је издахнуо у највећим мукама. Након неколико дана дошли смо са неким жандарима да видимо да ли је нешто у кући остало. Ништа нисмо нашли, само голе зидове и мрље од крви палих жртава. Све је било пусто, сву-

да тишина, само по које преостало живинче крикне, престрашено и ужаснуто свим што се догодило.

За ову несрећу знали су сви Хрвати из околних села. У суседном селу Боричевцу усташе су биле почашћене месом и вином у гостиони Грге Павичића, баш када су пошли да изврше злочин у Бубњу, по заповести политичког повереника судије Винка Маринковића и усташког команданта Миле Матаије, ученика учитељске школе из Госпића. Када се већ злочин завршио тј. кад су Бубањ сравнили, брат Грге Павичића, Ивица Павичић из Боричевца, председник општине у Доњем Лапцу, пошао је да то спречи. Међутим, он је тачно знао да је то већ готово. Ето тако су од прилике били сви српски заштитници. После трагедије враћам се са братом код ујака у Доњи Лапац где сам имала прилике да разговарам са једним усташом који се звао Иван Секулић, свршени матурант госпићке гимназије. На сва моја постављена питања зашто је све то тако, не уме ништа да ми каже, него одбија на то да сваки преокрет мора да има жртава. То изговора усташа осветник какав је он монограм носио.

Такођер и усташа Стипан Ковачевић из Боричевца није изаостајао иза других, звер, огорчени непријатељ српски, затим Марко Крпан из Боричевца, па онда Никола Кокотовић из Перушића, бивши југословенски жандарм, који је на зверски начин убио Србина Матића, жандармеријског наредника из Небљуса, који је после преокрета дошао кући, Милан Здунић, ђак гимназије из Госпића и Гроспић Иван, такођер госпићки ђак, оба двојица усташе, Дане Шикић из села Сравца крај Лапца, Ивица Видаковић, пређашњи робијаш за крађе, сада усташки агент и велики хрватски мученик, човек који је по српским кућама сакупљао податке, тј. прислушкивао и сваку реч обртао да би што више Хрватима допринео. По наређењу полит. повереника Винка Маринковића, грунтоvnичара Фрање Јановског и бележника Драгићевића, Срби из Доњег Лапца били су транспортовани за Србију, тј. за трпање у бездане провалије које нам је после показала једна девојка из Небљуса по имену Шкорић, која је дванаести дан изашла из провалије, одакле је успела изаћи, кад је њихова стража отишла, мислећи да су сви у провалији мртви. Куће које су остале пусте насељавали су одмах Хрвати који су имали највише заслуга, они који су највише уништили Срба. Овај покољ у Бубњу уништио је око 270 српских живота.

Из свега овога се види да је мржња била потенцирана и нагоном за пљачку. Сваком је усташа било речено „уби па узми“. У овим приликама није било ни једног Хрвата који је штитио Србе, но ако се нашао који, тражио је баснословну суму да живот спасе, па да ли се то може назвати спасилац? Или било је таквих који су некога спасили да би себе евентуално осигурали. Срби су били остављени на милост и немилост ових крволочника којима је српска крв била потребна да угаси њихову жеђ мржње.

Бр. 93

**Изјава Васе Грбића о злочину усташа у Сврачкову Селу,
општина Подлапац, у времену од јуна до августа 1941. године¹⁸⁰**

З А П И С Н И К састављен у Комесаријату за избеглице
и пресељенике у Београду 17. априла 1943.

Под општину Подлапац потпадају ова српска села: Толић, Пишаћ, Мекињар, Средња Гора и Шврачково.¹⁸¹ У свим тим селима живе искључиво Срби. У Подлапцу је измешано становништво, па тамо има Срба и Хрвата, али Срби су ипак у већини. Постоје и друга села где живе Хрвати, но рачунајући становништво целе општине, Срби су ипак у апсолутној већини. У ближој и даљој околини леже такође села са поменутиим становништвом који потпадају под општине: Лички Осик, Удбину итд. Из ове етнографске ситуације лако се може закључити на опасност која је нама Србима запретила оснутком усташке Хрватске.

По слому Југославије вршили су Талијани окупаторску власт, као у другим деловима Лике, тако и код нас. То стање трајало је око шест недеља. Кроз ово време прилике за Србе биле су доста повољне, јер нас нико није дирао и прогонио. Усташке власти у свему су успеле тада да нам нареде да носимо око лево руке беле траке, које су имале да жигошу Србе.

Након одласка Талијана из нашег краја, настало је за Србе ужасно стање. Сву власт преузели су усташе у своје руке. Они су се код нас организовали између домаћих Хрвата, а било је доста усташа који су дошли из других места. Нарочито су нас страни усташе посећивали као наоружани усташки одреди који су обилазили и друга места са циљем да врше прогон и убијање Срба. Сваки Србин који им је допао шака био је мучен, затваран и на крају убијан.

У селу Подлапцу за подручје наше општине био је успостављен одмах на почетку такозвани усташки табор. У ствари то је усташки партијски штаб где су се ковали сви пакленски планови за прогон и истребљење Срба по нашим селима.

Међу домаћим Хрватима који су се истакли у усташком покрету, главну реч водио је у Подлапцу Јуре Халар и Лука Матанић, а с њима којекакви младићи, беспосличари и други сумњиви типови.

Пар дана након што су Талијани напустили Удбину, дошли су у наше село једнога дана са камионима наоружани усташе у великом броју. Међу њима дошле су усташе из Бунића, Перушића, Чанка, Личког Осика и других личких места. Запажен је доста велики број Муслимана из Босне који су се придружили овој усташкој експедицији. Чим су усташе приспели у село Шврачково, растурили су се по селу обилазећи поједине српске куће и вршећи свој крвави посао над српским становништвом.

¹⁸⁰ АЈ, фасц. 919.

¹⁸¹ Сврачково Село.

Једна група усташа дошла је и пред моју кућу. У тој групи од домаћих усташа били су: Бунчић Иван, Росандић Јосо, Јавор Божо и Матанић Јосо, сви из Подлапца. Сем њих било је још пет до шест страних усташа, које нисам препознао. Наоружани до зуба, усташе су хтели да провале у моју кућу. На кућном прагу усташе је, међутим, дочекао мој син Мирко са секиром у руци. Он је усташама рекао да немају шта тражити у мојој кући и да нитко од нас није ништа крив. Према томе, нарочито је нагласио, да нека не прекорачују кућни праг, јер да им то не дозвољава и да преко њега живог не могу ући у кућу. На то је моме сину Мирку опсовао влашку матер усташа Бунчић Иван. Уједно је усташа Бунчић Иван уперио на мога сина пушку и испалио на њега два метка. Смртно погођен у само срце, мој син Мирко стропоштао се мртав преко кућног прага.

Моја снаја Ана, видећи да јој паде њен муж мртав, дотрчала је к вратима и почела из гласа запомагати и плакати. Она је кроз плач усташама рекла, да нека и њу сада убију, када су јој убили мужа. Усташа Бунчић Иван без икојег оклевања прискочио је к мојој снаји и пробо је ножем који је имао натакнут на пушци. Од задобивених повреда моја снаја Ана срушила се мртва преко свога мужа.

Мој други син Никола хтео је такођер да притрчи у помоћ брату и снаји, али прије што је могао ма што учинити, ударио га је један усташа секиром по леђима. Једанпут га је ударио општрицом секире по левој плећи и засекао му доста дубоко секиру у раме. Сем тога ударио га је пар пута ушицама секире по леђима. Иако тешко повређен, њему је ипак успело да се извуче из усташких руку, па је у једном моменту одскочио од усташа у собу и кроз прозор побегао напоље, а одатле даље у шуму.

Усташе су сада несметано ушле у кућу. У кући су нашле мене, старца од 85 година и моју стару жену. Усташа Бунчић Иван дошао је к мени и тражио од мене да му предам једну малу слику Краља Петра II коју сам у медаљону носио у запучку. Ја сам доиста ову слику имао. Усташама је сигурно ту ствар пријавила Бунчић Ружа из Подлапца која је чешће пута била у мојој кући и видела на мени ту слику. Усташа Бунчићу рекао сам да немам никакве слике. У ствари ја сам у критичном моменту расекао ђон од ципеле и у расекотину метнуо слику. Моме порицању усташа Бунчић није веровао. Одмах је исти са осталим усташама одлучио да ми ударе 25 батина. Усташку пресуду извршио је Матанић Јосо из Подлапца, који ме је тукао са воловском жилом. Неколико пута под тешким ударцима жиле падао сам у несвест. Усташе су ме поливали водом, па када би се освестио, усташа Матанић продужио је да ме туче. Један од присутних усташа ударио је ушицама секире моју жену Резу (која је по народности Хрватица) по леђима. Када су тако усташе извршили у мојој кући свој крвави посао, отишли су даље да наставе са убијањем Срба у суседним кућама, а ја сам са мојом женом и мојим рођеним сином Николом побегао у шуму.

Колико су Срба усташе тога дана поубијали у Шврачкову, то не знам, јер се више нисам враћао у село. Свакако, да је број поубијаних људи био врло велик, јер су усташе изненада упали у село, па су се скоро сви људи затекли код својих кућа. Усташе су многе Србе поубијали у њиховим кућама, а многе су натрпали на камионе и некуда их одвезли и вероватно поубијали.

За време док сам се задржавао у шуми недалеко села, видео сам како су усташе палили поједине куће у селу. Колико сам ја могао из шуме видети, установио сам да је пламен обухватио око 20 кућа. Моја кућа такође је изгорела.

Мој рањени син Никола, моја жена Реза и ја наставили смо пут преко личких планина у Босну. На овом мучном путу провели смо десет до петнаест дана. Највеће потешкоће задавао ми је мој рањени син. Од задобивених повреда он је трпио страшне болове, па га чешће пута и несвестица хватала. Немајући при руци других лекова, били смо принуђени да му рану испиремо мокраћом. Пробајајући се тако под најтежим околностима кроз босанске планине, дошли смо коначно на Дрину. Код Вишеграда смо се пребацили једне ноћи преко Дрине у Србију где су нас у тамошњим селима врло лепо примили и угостили српски сељаци.

Неко време провео сам у унутрашњости Србије. После тога настанио сам се у Београду где и сада живим.

Једнога дана прошле зиме, пошто сам добио пропусницу за пут од надлежних власти, прешао сам из Београда у Земун и тамо посетио неке своје рођаке. Неки мој рођак упозорио ме је тада да су на станицу Земун стигли хрватски рањеници и да би било добро да их видимо, па можда кога познатог међу рањеницима нађемо. С тим рођаком пошао сам на железничку станицу. Јако сам се изненадио, када сам међу рањеницима уочио усташу Бунчић Ивана из Подлапца, који је убио мога сина Мирка и починио онолико зла у мојој кући. Видећи га рањеног, ја сам ипак пришао к њему и питао га шта му је. Њему је било јако неугодно кад ме је видео, али ми је ипак одговорио да је негде у борби изгубио обе ноге. Кроз сузе је признао, гоњен ваљда грижњом савести, да ми је велику несрећу проузроковао и да ми је много крив. Ја сам га даље упитао да ли му нешто треба. И прије него што сам добио одговор, пружио сам из џепа двије јабуке. Он је одбио да прими јабуке, па ме је молио ако је како могуће, да му опростим. Саосећајући у његовој несрећи, а видећи да се каје због свога неразумног и зверског дела, који је заувек упропастио мене и моју породицу, казao сам му, да му опраштам проживши му јабуке, које је он тада примио. Ћутали смо и један и други. Без речи окренуо сам се и отишао брзо са тога места гушећи се у сузама.

Сем усташа које сам већ навео, не знам који су се домаћи Хрвати још истакли у прогону Срба. Ово не знам с тога, јер као што се види из свега што сам горе изложио, ја сам био принуђен побећи од своје куће већ у самом почетку усташког терора, па нисам имао прилике опажати, како су се ствари даље развијале и који су се људи у усташком покрету доцније ангажовали. Од страних усташа такођер не могу никога навести.

Друго немам ништа рећи, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О:

Саслушао и оверава:
Јакшић Бранко, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Сведок:
Грбић Васа, с.р.

Бр. 94

Изјава Милице и Милана Дмитрашиновића о хапшењу, злостављању и одвођењу Срба с подручја Коренице у логор Јадовно¹⁸²

З А П И С Н И К састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду 23. октобра 1942. године.

ДМИТРАШИНОВИЋ МИЛИЦА, супруга Дмитрашиновића Тодора, општинског бележника из Коренице, општине и среза истог, стара 45 година, мати троје деце, сада настањена као избеглица у Београду, изказана избегличком легитимацијом број 114467.

ДМИТРАШИНОВИЋ МИЛАН, ђак петог разреда реалне гимназије из Коренице, син Тодора и Милице рођ. Грубић, стар 17 година, нежењен, сада настањен у Београду, изказан путницом број 4789/42. изданом од Котарске области у Оточцу, – сугласно су изказали:

Срез Кореница јест скоро чисто српски срез, а само место настањено је искључиво са Србима. Одмах после слома Југославије и успоставе Независне државе Хрватске дошло је из Госпића у Кореницу око 30 усташа, где су се стално настанили као представници нове хрватске власти. Ови усташе били су скоро искључиво ђаци гимназије из Госпића. Повремено долазили су у Кореницу некои Хрвати из суседног села Пријебоја и они су помагали усташама код њиховог крвничког рада. Усташе су одмах започели са прогоном Срба.

У мају 1941. године одведена је из Коренице у Госпић прва група Срба. У овој групи били су: Жигић Васо, чиновник Катастарске управе; Вукмановић Милан, земљорадник; Шупут Раде, земљорадник; Ђујић Никола, кројач; Косановић Стево, земљорадник; Крга Дане, лутар, те његов син, којему не знамо име; Дракулић Илија, земљорадник; Белић, обућар; Баста Маниша, опанчар; Жигић Младен, студент права, те више других, чијих се имена не можемо сетити. О судбини одведених Срба не зна се ништа, али се са правом верује, да су сви убијени...

Концем маја 1941. године хрватске власти су дигле све Србе из свих села око Плитвичких језера, тј. из целе општине Плитвичка Језера и протерали их у Дрвар у Босну са мотивацијом да на Плитвичким језерима и околици, као хрватском купалишном месту, не сме бити нити једног Србина. Њихове куће су усташе и домаћи Хрвати потпуно опљачкали, а потом већину кућа попалили. Након три месеца лутања по Босни ови су се Срби повратили опет натраг на згаришта својих домова.

На 21. јула 1941. године одведена је друга група Срба из Коренице у Госпић. У овој групи били су: Дмитрашиновић Тодор, општински бележник; Прица Јово, трговац; Орлић Богдан, трговац; Кукић Јово, директор реалне гимназије; Рапајић Богдан, управник поште; Вујичић Васо, геометар; Милановић Да-

¹⁸² АС, бр. 282/2-3.

не, професор; Дракулић Војин, геометар. О судбини ових одведених Срба не зна се ништа, али се верује да су и они убијени.

На 23. јула 1941. године, одведена је из Коренице у Госпић и трећа група Срба. У овој групи били су: Кеча Јово, трговац; Кеча Дане, трговац; Ђерић Спасе, гостионичар; Влаисављевић Стево, обућар; Дракулић Бранко, месар; Дракулић Дане, земљорадник; Оклобџија Владо, срески школски надзорник; Дракулић Дане звани „Овчара“, гостионичар; Дракулић Милан, отац Данин, земљорадник; Фундук Богдан, абитуријент; Љутица Нино, студент, те још неки други, чијих се имена сада више не можемо сетити. И овим одведеним Србима изгубио се сваки даљни траг. Сви ови Срби који су одведени у Госпић, одведени су из Госпића у Велебит и тамо убијени.

После тога усташе су одводили у масама Србе-сељаке из околних села у Госпић, па су и ови Срби-сељаци убијени на исти начин, као и грађани Коренице. Тако су одведени у Госпић многи Срби-сељаци из Врела Коренице,¹⁸³ Омољца,¹⁸⁴ Трнавца, Крбавице, Калевовца, Бунића, Понора, Компоља, Михаљевца, Врановаче, Бијелопоља¹⁸⁵ и других села. Имена њихова не можемо навести.

Једног дана месеца јула 1941. године, усташе су похапсили око 130 Срба из околине Коренице и одмах их увече одвели у хрватско село Пријебој, где су их побили, а делом поклали, те њихове лешеве баčili у једну јаму крај Пријебоја. У исто време ухапсили су усташе др Калембера Бранка, адвоката из Загреба, који је по хрватским властима био протеран у Кореницу, као родно место; Станисављевића Раду, свештеника из Коренице и Бракуса, свештеника из Бијелопоља. Њих су држали неколико дана у затвору жанд. станице у Кореници, а затим их једне ноћи свезали, потрпали у кола, извезли некуда изван места и убили.

Многи Срби су били затварани у Кореници и у затвору на све могуће начине мучени и злостављани, а затим убијани. Многи сељаци су довођени из околних села у Кореницу и тамо затворени у усташки стан и до сутрадан већ их није било.

Хрватске власти, као и усташе, присиљавали су Србе у години 1941. да пређу на римо-католичку веру, претећи им се логорима и запленом целокупне имовине. Тек појединци су се покрестили, а народ није хтео.

Српско-православна црква у Плитвичком Љесковцу је прошле године у месецу мају срушена до темеља. Рушење ове цркве морали су извршити домаћи Срби. Српско-православне цркве у Кореници и Бунићу су спаљене. Пре палежа и рушења, све ове цркве су по усташама темељито опљачкане. Српске православне цркве у Врелу Коренице и Бјелопољу су само опљачкане и затворене.

Усташе, који су дошли из Госпића у Кореницу и тамо вршили покољ Срба били су: Бркљачић Иван, ђак гимназије; Бравар Јосип, ђак гимназије; Црнковић Иван, ђак гимназије; Месић Мартин, ђак гимназије; Колачевић Иван,

¹⁸³ Врело Кореничко.

¹⁸⁴ Хомољца.

¹⁸⁵ Бјелопоље.

ђак гимназије; Верзон Анте, фотограф; Девчић Иван, надзиратељ поштанско-телеграфских прута; Бален Лука, ђак учитељске школе; Рукавина Јуцо, које-му не знамо занимање; Риц, поштар, те још неки други из Госпића, чија имена не знамо; затим Сужњевић Перо, земљорадник из Врановаче; Мажар Иван, земљорадник из Рудановца, те више других Хрвата из Пријебоја и Чанка, чија имена не знамо.

Ми смо кренули на пут у Србију на 18. октобра 1942. године са пасошима, које смо добили од Котарске области у Оточцу. У Београд смо стигли 22. октобра 1942. године.

Друго ништа нам није познато, а на изказано и прочитано нам можемо се и заклети.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Родић Буро, с.р.
Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Сведоци:
Дмитрашиновић Милица, с.р.
Дмитрашиновић Милан, с.р.

Бр. 95

Изјава Маре Допуђе о злочину усташа на православном гробљу у Удбини 10. јуна 1941. године и о одвођењу Срба у Госпић¹⁸⁶

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 20. јуна 1942.

Одмах после успоставе Независне Државе Хрватске, појавили су се у Удбини усташе под водством Могуш Мате, римокатоличког жупника из Удбине, Сертић Илије, пекара и бившега народног посланика, те Здункић Николе, трговца. Домаћи усташе нису одмах почели са прогоном Срба.

У другој половини месеца маја 1941. дошли су у Удбину усташе из Госпића под водством Дујића, ученика учитељске школе из Госпића. Тада су госпићски усташе заједно са домаћим усташама затворили из Удбине и околице око 100 Срба које су најприје страховито мучили у усташком стану, а затим их на камиону отпремили у Госпић. Од тада се о њима више ништа не зна. Верује се да су сви убијени. Тада су покупљени и одведени у Госпић: Кораћ Миле, трговац и гостионичар, Кораћ Лазо, гостионичар, Шакић Милан, трговац, Шакић Дане, трговац и његов син Буда, студент, Мајсторовић Стојан, земљорадник, Станић Јово, земљорадник, сви из Удбине, те неколико сељака из села Висућа којима не знам имена.

¹⁸⁶ АЈ, фасц. 919.

4. јуна 1941, била је среда, усташе су одвели мојега мужа Допуђа Петра, столара, те још тројицу сељака, од којих су двојица била из Средње Горе, а један из Јошана. Потоњу тројицу сељака довели су усташе у Удбину где су их у усташком стану заједно са мојим мужем страховито мучили, а затим их све одвели на Крбавско поље, одмах испод Удбине, и ту их убили. Њихови лешеве су на истом месту и закопани.

После тога довели су усташе из Дрниша у Удбину, камо се је био склонио, Чанковић Петра, трговца из Удбине. Њега су у Удбини у затвору Среског начелства и у усташком стану страховито злостављали и на све могуће начине мучили, затим га оваког крвавога водили по месту и показивали другом свету. Њега су усташе више дана држали у затвору и мучили. За то време затворили су још: Кнежевић Јована, земљорадника из Мутилића, Допуђу Раду, пекара из Удбине, једног сељака из Дубоког, те још једног сељака из Крчане којему је било име Дане. Њих су усташе у усташком стану најприје мучили, а затим их 10. јуна 1941. године, био је тада уторак, одвели у шуму звану Гај крај Висућа, где су их убили и покопали.

На Св. Илију прошле године тј. 2. августа 1941. затворили су усташе 11 Срба из Удбине и околице, које су најприје у усташком стану страховито злостављали, а затим их исти дан одвели у суд, где су их повезали жицом и одвели на православно гробље и ту све ножевима заклали. Тада су по усташама заклани на православном гробљу: Кнежевић Стево, Кнежевић Раде, Кнежевић Мане, Кнежевић Петар, Хајдуковић Петар и Хајдуковић Јово, сви земљорадници из Мутилића, затим Мајсторовић Јово, земљорадник из Удбине, и његова два синовца којима не знам имена, те још један Мајсторовић из Удбине који је тамо био прижењен и један земљорадник из околице Удбине.

Неколико дана пре Св. Илије прошле године, затворили су око 10 жена Српкиња из Удбине и хтели су их на Св. Илију заједно са осталим женама и децом Србима из Удбине убити. Већ су за то ископали јаме у Шупњаревом Гају крај Удбине, али су у задњи час дошли талијански официри и спасили од покоља жене и децу.

Неколико дана после Св. Илије покупили су усташе и затворили око 35 Срба из Удбине. Најприје су их у Удбини страховито тукли и злостављали, а затим их све одвели у Госпић, и од тада се о њима ништа не зна. Верује се да су сви убијени. Тада су одведени у Госпић: Крњић Раде, гостионичар, Ђуришић Ђука, казанџија, сви из Удбине, Вукмировић Милан, трговац из Јошана, те више Срба сељака из околних села, чија имена не знам навести.

Све наведене покоље извршили су домаћи усташе са усташама из Госпића. Заједно са покољем усташе су вршили пљачке српских кућа, а након пљачке многе су куће и попалили. Односили су из српских кућа новац, живежне намернице, робу и све до чега су дошли. Срби се ради ове пљачке нису смели никоме потужити.

У месецу септембру 1941. дошла је у Удбину поново талијанска војска и тада су се усташе привремено умирили. После тога било је појединачних напада усташа на Србе по селима, али је сваки пут интервенирала талијанска вој-

ска и Србе спапавала. Око Ускрса ове године дошла је хрватска војска и по-
палила сва села око Удбине. Народ је из тих села избегао.

Прошле године присиљавани су Срби од стране усташа да пређу на ри-
мокатоличку веру, али Срби то нису хтели. Тек погдекоји се је прекрстио.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Могуш Мате, римо-
католички жупник из Удбине, који је после побегао у Загреб бојећи се освете.
Он је био стварни вођа усташа и наређивао је који ће се Срби одводити и убити.
За све покоље Срба у срезу удбинском он носи највећу кривњу. Уз њега су се
посебно истакли у прогону Срба Здунић Никола, трговац, и Сертић Илија, пе-
кар и бивши народни посланик, обојица из Удбине. Затим су се истакли у про-
гону Срба и као усташе Шутуја Перо, пекар, Шутуја Јосо, гостионичар, Шуту-
ја Брацо, гостионичар, Сертић Никола, поштански служитељ, Сертић Анте, го-
стионичар, Никола, звани „Риђан“, без занимања, Месић, жандарм, Мијо, жан-
дарм, Тртањ Милан, месар и гостионичар, Рајковић Миле, месар и гостионичар,
Војнић Ивица, гостионичар, Милобара Милан, бравар, Бегич Дане, опанчар, Ми-
лобара Перо, млинар, сви из Удбине, затим Риц Руде, учитељ из Подлапаче,
које је после отишао у шуму и придружио се партизанима, двојица синова Цвит-
ковића Марка из Мутилића, четворица синова Крмпотића Луке из Удбине, те
Дујић, ђак учитељске школе из Госпића. Још су се истакли и други али им име-
на не знам.

Ја сам отишла из Удбине још у марту и задржала се у Госпићу до 10. ју-
на 1942, када сам кренула за Србију. У Београд сам прешла из Земуна помоћу
мојих пријатеља.

Друго ништа ми није познато а на исказано и прочитано ми могу се за-
клети.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Родић Ђуро, с.р.

Записничар:
Таталовић Н.

Допуђа Мара, с.р.

Бр. 96

Изјава Лазара Милошевића о хватању и одвођењу Срба из Удбине у логор Јадовно и о злочинима у селу Висућу¹⁸⁷

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 3. марта 1943.

Неколико дана после Ускрса 1941. једно јутро дошли су четири усташе
из Госпића у Висућ. Баш у то време стајали су пред кућом мој стриц Милоше-

¹⁸⁷ АЈ, фасц. 919.

вић Мане и мој брат Бранко. Чим је мој брат приметио усташе, побегао је у шуму испод куће, а стриц Мане остао је и даље пред кућом. Када су усташе дошле до мојега стрица, запитали су га тко је то побегао. Мој стриц им је одговорио да је са њим стајао пред кућом његов синовац Бранко. На питање усташа зашто је побегао, одговорио је мој стриц да он не зна. Усташе су се затим упутиле у правцу шуме, камо је мој брат побегао, и не нашавши га повратили су се натраг и нашавши мојега стрица где још увек стоји пред кућом, наредили му да се окрене леђима према њима. Када се је мој стриц окренуо, они су му пуцали у леђа и убили га. После тога су се удаљили из Висућа као да се није ништа догодило.

После одласка усташа мој се брат повратио кући и после стричеве сахране напустио је Висућ и пребегао у Србију, те се сада овде налази само му ја не знам адресу.

Некако у другој половини маја 1941. дошле су усташе из Госпића у Удбину где су уз помоћ домаћих усташа похапсили више угледнијих Срба и затворили их у усташки стан у Удбини. Овде су их тукли, а затим камионом пребацили у Госпић. Тада су из Удбине одведени у Госпић: Кораћ Миле, трговац, Кораћ Лазо, гостионичар, Шакић Милан, трговац, Шакић Дане, трговац, и његов син Буде, студент, Мајсторовић Стојан, земљорадник и Станић Јово, земљорадник. У исто време дошле су усташе у Висућ где су покупили: Завађа Богдана, Кораћ Душана, Кораћ Дану, земљораднике, те још пет до шест земљорадника које су такође одвели на Удбину, а из Удбине у Госпић. О судбини свих ових Срба више се ништа не зна, али се верује да су убијени.

После тога усташе су покупили и затворили: Кнежевић Јована, земљорадника из Мугилића, Допуђа Раду, пекара из Удбине, те још неколико Срба сељака из среза удбинског. Њих су у затвору мучили, а затим их једнога дана одвели у шуму Гај, крај Удбине, где су их убили и покопали.

Неколико дана последије Св. Илије усташе су ухапсили и некуда одвели Мајсторовић Илију, земљорадника из Удбине. О судбини овога Мајсторовића више се ништа не зна.

У исто време усташе су одвели у Госпић Вукмировић Милана, трговца из Јошана. О његовој се судбини такођер ништа не зна.

О Св. Илији 1941. дошле су усташе у село Висућ где су најприје скоро све куће опљачкали, а затим су око десет кућа попалили. Тада је запаљена кућа и мојега оца.

О Малој Госпојини 1941. поновно је дошла у овај крај талијанска војска и тада је тамо за неко време повраћен ред.

О Ускрсу 1942. дошли су у Удбину усташе са хрватском војском и попалили сва српска села у околици Удбине. Тада су у селу Висућу попаљене све преостале куће тако да село више не постоји. Народ је бежао из села у шуму, а усташе и војска пуцали су на свакога, кога су у селу видели. Тада је у Висућу погинуло више људи, жена и деце. Знаш да су тада убијени у Висућу: Ковачевић Душан, младић око 12 година и Кораћ Милка, жена Данина. Имена других убијених се не сећам.

Неколико дана после Ускрса 1942. године дошли су у село Јошане¹⁸⁸ усташе са хрватском војском где су убили неколико Срба, чија имена не знам. Друге Србе из Јошана су купили и одводили на Удбину. Како сам се и ја у то време налазио у Јошанима код своје тетке Ковачевић Стоје, то су усташе и мене покупили и одвели на Удбину. На Удбини су нас затворили у судски затвор и тамо страховито тукли. Тукли су и мене. После тога су нас потрпали на камион и одвезли у Ловинац. У Ловинцу су нас затворили у једну кућу и ту су нас држали око два месеца. За то време су нас много тукли и мучили нас глађу. Неке су отпремили у Госпић и о њиховој се судбини више ништа не зна. Ја сам био пуштен кући. У Госпић су отпремљени младићи именом Милан, Сава, Душан, Мићо, Илија, још један Мићо, Петар и Мирко. Потоњи се је презименом звао Завађа а другима не знам презиме. До месеца октобра 1942. живио сам са мојим родитељима крај Висућа у једној колиби јер је село попаљено.

Концем месеца октобра 1942. напустио сам овај крај и упутио сам се без икакве пропуснице у правцу Земуна. Ишао сам много пешнице, а каткада се возио на железници. У месецу децембру 1942. дошао сам у Земун. У Земуну ме је ухапсила полиција и остао сам у затвору до пре 15 дана. Једнога дана пре 15 дана били смо изведени из затвора и вођени изван Земуна, ја ни сам не знам куда. Када смо изашли из града и дошли до неког грмља, ја сам са још двојицом другова, којима не знам имена, побегао и сакрио се у грмље. Полиција нас је тражиле, али нас није могла наћи. Исти дан дошао сам у Земун и наишао на један теретни камион који је товарио за Београд даске. Ја сам помогао товари-ти даске, а након тога се на камиону превезао у Београд.

Од усташа познајем само једног кафеџију из Удбине који се звао надимком Бура.

Друго ми ништа није познато а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Д о в р ш е н о.

Милошевић Лазар, с.р.

Бр. 97

Изјава Драгана Калембера из Коренице о масовним злочинима усташа над српским народом 1941. године¹⁸⁹

З А П И С Н И К састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду 6. септембра 1943. године

Почетком месеца маја 1941. године дошла је једна група од око 50 наоружаних усташа из Госпића у Кореницу. Ове усташе предводио је неки Јуцо

¹⁸⁸ Јошан.

¹⁸⁹ АС, бр. 283/2-1.

Угарковић, гимназијалац, и Риц Томо, поштански чиновник, оба из Госпића. Усташе из Госпића који су тада дошли у Кореницу, основали су тамо усташки логор. Први логорник у Кореници био је Угарковић Јуцо док је Риц Томо водио углавном све послове и вршио као главни усташки фактор власт у целом срезу.

У самој Кореници усташку акцију са своје стране подупрли су: Девчић Иван, поштански намештеник; Верзон Антон, фотограф; Биторајац Стјепан, тадашњи срески начелник; сви из Коренице; затим Марко Колаковић, трговац и гостионичар; Милан Милобара, гостионичар и још неки други из Пријебоја, општина Плитвичка Језера, који су се као усташе стално населили у Кореници.

Усташе су најпре поставили у свима српским радњама у Кореници комесаре. Усташа Колаковић Марко, који је напустио своју радњу у Пријебоју био је постављен за комесара у радњи Јове Кече. У великој радњи Орлића Богдана преузео је положај комесара један усташа из Сиска, коме не знам имена. У другим српским радњама постављени су за комесаре хрватски сељаци из Пријебоја које по имену не знам.

Као што је био случај и у другим местима, усташе су и код нас већ првих дана забранили сваку употребу ћирилице, чак и у чисто приватном саобраћају. Све натписе ћирилицом са појединих радња морали су сопственици одмах уклонити под претњом смртне казне.

У првим данима своје власти, усташе су похапсили све виђеније Србе у Кореници. Њих су у двије партије експедовали за Госпић, а куда су даље доспели није ми познато. Ниједан од одведених Срба није се после тога вратио кући нити се јављао, па верујемо да су сви они побијени... Према једној верзији највећи број ових Срба убијен је на Јадовну крај Госпића.

Међу ухапшеним и одведеним Србима за Госпић били су следећи: Јово Кеча, трговац; Богдан Орлић, трговац; Јово Прица, трговац; Спасо Берић, гостионичар, Васо Жигић, чиновник катастарске управе; Младен Жигић, студент права; Јован Кукић, директор гимназије; Данило Милановић професор; Стево Влаисављевић, обућар; Мане Грубић, чиновник среског начелства; Милан Вукмановић, пензионер; Ђуро Белић, седлар; Богдан Рапајић, поштански чиновник; Никола Љутица, студент права; Раде Станисављевић, свештеник; Дане Крга, надлугар; Бранко Дракулић, пекар; Маниша Баста, обућар; Дане Дракулић, поседник; Василије Вујичић, шеф катастарске управе; Војислав Дракулић, геометар; сви из Коренице, затим Петар Вукадиновић, млинар из Компоља; Милан Квочка, радник из Шегановца; Милан Шукут, отпуштени полицајац из Шегановца; Стево Косановић, млинар из Компоља; Илија Дракулић из Калевовца и други, чијих се имена сада не могу сетити.

Ухапшени Срби из Коренице пре него што су били отпремљени за Госпић провели су у затвору пар дана у самој Кореници. Свештенике Раду Станисављевића и Данила Бракуса, усташе су у затвору усташког логора у Кореници који је за ту сврху био импровизиран у кући пок. Јове Жакуле, трговца, необично тешко мучили на разне начине. Тукли су их штаповима и злостављали их. Њихове браде посипали су бензином и палили их. Ови свештеници са осталим Србима одведени су у Госпић напола мртви.

После неких десетак дана стална усташка посада у Кореници уз помоћ Хрвата из Пријебоја, отпочели су масовно хапшење Срба у целом кореничком срезу. Да би што већи број Срба ухапсили, они су се служили разним триковима. Позивали су у самој општини кореничкој Србе на присилан рад. Први пут су Срби провели на раду два дана а после тога вратили су се својим кућама. Кад су усташе други пут њих позвали на рад, извршили су хапшење тако да се ти људи више нису вратили својим домовима. И друге трикове за што ефикасније хапшење усташе су употребили у својој акцији. Рачуна се да је у срезу кореничком ухапшено у свему око 400 Срба.

Познато ми је да су усташе ухапшене Србе са подручја општине Кореница у неколико партија одвукли у Пријебој. Тамо су их мучили и на зверски начин поубијали, а њихова тела бацили у две дубоке провалије недалеко самог Пријебоја. Како сам чуо поред ових Срба из кореничке општине, бачени су у исте провалије поубијани Срби из Личког Петровог Села, којих је било око 5-600.

Познато ми је даље да су усташе похватане Србе из општине Буних у срезу кореничком одвели и поубијали негде на Велебиту, вероватно на Јадовну.

Некако у исто време, по наређењу Кватерника Љубомира, тадашњег великог жупана у Бихаћу, исељена је једна маса Срба из општине Плитвичка Језера, у поједине пасивне срезове у Босни. Њих су пребацили у Босну са стоком и најпотребнијим стварима. Ови исељеници провели су у Босни пар месеци а после су враћени својим кућама. У ствари они су се вратили на згаришта својих кућа, јер су у међувремену та села била спаљена и разорена од стране усташа. На самим Плитвичким Језерима дао је Кватерник Љубомир све зграде разрушити и православну цркву, тако да ни трага од тих зграда остало није.

Мој шеф у среском суду био је Томица Југовић, родом из Крижеваца. Он се је врло лепо понео, иако Хrvat, па је своје особље у суду заштитивао. Благодарни њему усташе нису нас Србе са среског суда дирали.

Једног дана у месецу јуну 1941. године, на позив усташких власти сазван је састанак свих преосталих Срба са подручја кореничког среза. На тај састанак дошао је римокатолички жупник из села Ваганац. Овај жупник водио је главну акцију за покрштавање Срба у нашем крају. Сакупљеним Србима одржао је говор срески начелник Биторајац Стјепан. Многи Срби били су приправни да се покрсте и да пређу на римокатоличку веру само да имају мира од усташа. У ту сврху они су се пријавили ради преслушања у среском начелству. Међутим срески начелник Биторајац Стјепан, који је важио као истакнути усташа, отворено је рекао Србима да их ни покрштавање не може спасити и да ће свеједно бити исељени. Кад су то Срби чули одустали су од своје намере да се прекрсте.

Почетком месеца августа 1941. године, напустила је усташка посада Кореницу, пошто је извршила масовне покоље Срба у нашем крају и после тога није се више враћала у Кореницу. У Кореници су остале само редовне хрватске власти.

После одласка усташа из Коренице, дошла је у Кореницу талијанска војска, која је окупирала срезове: коренички, доњолапачки, удбински, а већ пре тога држали су под окупацијом срезове: госпићки и грачачки. У то време вла-

дао је код нас потпуни ред и мир. Талијанска војска задржавала се једно време у Кореници, а после тога напуштала је Кореницу да би се после извесног времена вратила опет натраг. Тако стање трајало је све до 31. децембра 1941. године.

Дана 31. децембра 1941. године напала је једна група партизана састављена од далматинских Хрвата на талијанску посаду у оближњем селу Бијело Поље.¹⁹⁰ Партизани су побили сву талијанску посаду односно једну групу Талијана, која се задржавала у Бијелом Пољу ради куповине стоке. Пошто је о томе обавештена талијанска команда у Кореници послала је у Бијело Поље нападнутим Талијанима једно 200 војника. Партизани су се са овом талијанском војском упустили у борбу која је трајала један дан и једну ноћ. После тога Талијани су се повратили из Бијелог Поља у Кореницу. Партизани из Далмације запосели су нека села у околини Коренице, па су водили борбу са Талијанима око месец дана. Талијанска војска у извршењу репресалија спалила је више села у нашем срезу. Коначно је од стране талијанске казнене експедиције спаљена и сама Кореница у којој су изгореле све зграде осим неколико њих, које се налазе на путу из Коренице према Врелу, т.ј. од гимназије до краја места. Кад је талијанска војна експедиција завршила свој задатак, талијанска војска повукла се из Коренице, једним делом у Грачац из Удбине, а једним делом у Врховине и Оточац.

После одласка талијанске војске партизани су успоставили своју власт у свима селима среза кореничког као и у самој Кореници. После извесног времена они су заузели и суседне срезове: Доњи Лапац, Удбину, један део среза грачачког као и један део среза госпићког.

Међу партизанима претежну већину сачињавају Хрвати. У нашем крају било је скупљених партизана са свих страна. Међу њима је било Хрвата из Далмације, Горског Котара, Хрв. Приморја, Лике, Баније и Кордуна. Водеће личности су сви одреда Хрвати, дочим Срба има један мањи део.

Наш српски народ осећа се доста слаб под партизанском власти. Ово због тога што због присуства партизана долази до бомбардовања наших села из авиона и до борби са талијанском војском. Надаље је за народ велика потешкоћа што мора издржавати партизанску војску иако нема довољно намирница ни за себе, живећи у пасивном крају. Само се по себи разуме да партизани употребом своје власти реквизирају од народа нарочито од имућнијих домаћина све што је њима потребно. Партизани издају уместо новца за реквирирану храну некакве бонове који се не могу нигде есконтovati. У својим поступцима приликом реквизиције партизани врло строго поступају, па понекад понеке од таквих сељака, који се неће да покоре њиховим наређењима, затварају па чак и убијају. У Кореници су убили познатог загребачког адвоката и бившег директора загребачке железничке дирекције др Милана Кусуљу, родом из Врела, општина Кореница, који се је био настанио у Кореници после успоставе Независне државе Хрватске, пошто је побегао из Загреба испред усташког терора. Њега су убили

¹⁹⁰ Бјелопоље.

партизани ради тога, јер су га окривили да је радио против њих и да је био у вези са Талијанима.

Пошто се ни ја лично нисам осећао сигурним у оваковим приликама побегао сам од куће из Коренице најпре у Бихаћ, а потом преко Земуна у Београд.

Друго ништа немам рећи, а на изказано и прочитано ми могу се и заклети.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Јакшић Бранко, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Калембер Драган, с.р.

Бр. 98

Изјава Душана Сладића из Шаламунића о злочинима усташа над Србима у општини Бунић у мају 1941. године¹⁹¹

Ја сам из Хрватске избегао на територију окупиране Србије 27. октобра прошле године, те о приликама у општини Бунић могу изјавити ово: У првим данима по слому било је у Лици доста мирно, па тако и у срезу Кореница. Усташе су само основале у Бунићу усташки стан те се њихов рад сводио на то што су од народа тражили да преда оружје па је народ оружје углавном и предао.

У месецу мају почели су усташе хапсити угледније људе из Бунића и целе општине и одводити их у Госпић. Тако су међу првима ухапшени и одведени: Остоја Кнежевић, трговац, Илија Сердар, поседник и бивши претседник општине, прота Пера Рашета и његов син Воја, Ђуро Маринковић и сестра му Анка, Драго Шолаја, Вукмировић Вујо, Јован Хрњак, Јован Шевер, Јово Петраковић, Вујо Дмитрашиновић, све земљорадници из села Шаламунић, општина Бунић. Сви су ови људи и жене по усташама одведени у Госпић и за њихову се судбину ни до данас не зна. У исто то време убијени су од усташа у општини Бунић: др Нада Кнежевић, свршена медицинарка, кћи Томе Кнежевића који је избегао у Београд. Њу су убили усташе у цркви у Бунићу, а потом запалили цркву, затим Мане Дражић, ковач из Шаламунића, којег су усташе убили у његовој кући. Убили су га на тај начин, што су га живог исекли на комаде и то заједно са четворо његове деце. Исто тако убили су му на исти начин и жену. Убијен је и Гајо Вукмир и кћи му Боја, Васо Секиз и његов синовац којем име не знам, Дане Кнежевић и његов отац, којима су усташе кућу запалиле. Том згодом запалили су усташе цео заселак Тонковић од 10 кућа. Убијени су даље: Проко Кнежевић, путар, са децом и женом и само случајно остало му је на животу једно дете старо три године. Ухапшеном и напред споменутом Илији Сердару, заклане су две кћери и то Душка стара 18 година и Вера стара 10 година.

¹⁹¹ АС, фасц. 220.

Приликом убиства браће Кнежевића усташе су опколили кућу Николе Хинића, к. бр. 163, где су затворили општинског бележника Мићу Кнежевића са још 11 лица, већином чланова Кнежевићеве фамилије и ближих суседа и по томе кућу запалили и у њој су сва ова лица изгорела. Од куће Николе Хинића до места зв. Пећина усташе су запалили око 90 кућа које су све изгореле до темеља, јер су куће густо једна уз другу, док је свет из кућа успео да се склони. У Бунићу има у свему 10 католичких кућа и информације о Србима у Бунићу давали су госпићким усташама домаћи католици. Од усташа који су вршили недела у општини Бунић један део је био из Госпића а остали су били домаћи људи. Од домаћих усташа који су суделовали у прогањању Срба у то време наводим: Стипу Јурасовића, који је био усташки повереник у Бунићу, Стипу Марковића, Миру Растића, Илију Амића и Луку Шњарића, а сви остали усташе дошли у Бунић из Госпића.

Заједно са усташама суделовао је у убиствима Срба и бивши жандарм Беванда којему име не знам, но који је тих дана погинуо. Ови прогони натерали су српско житељство да се склони у оближње шуме. После овога настала је општа пљачка по селима и усташе су покупили стоку и друге све ствари од вредности, које су налазили по напуштеним српским домовима. Осим тога усташка власт забранила је Србима у кореничком срезу да са стоком долазе на сајмове било да купују или продају стоку. Срби који су одбегли у шуме убрзо су се организовали тако да су за кратко време очистили Бунић и околицу од усташа и тако је то трајало до месеца септембра прошле године када су у срез коренички дошли Талијани. Од тога времена стање се поправило и прилике се стишале. Осим појединачних инцидената с усташама није се догодило ништа нарочито нити је било већих прогона Срба.

Споменућемо и то да су усташе концем месеца маја прошле године иселили сву околицу Плитвичких језера настањену Србима и народ протерали у Босански Петровац. Колико ми је познато, из Коренице су одведени тада у Госпић: Стево Шолаја, Илија Дракулић, Васо Жигић и Младен, син Воје Жигића. Осим тога убијена су 4 младића из Коренице у једној шуми, које су младиће усташе собом повели, да пронађу студента Делића из Бјелопоља. О ономе што се збило после месеца септембра прошле године не бих знао ништа рећи.

На све што сам изјавио и што ми је познато из мога личног сазнања могу се заклети.

Сладић Душан, с.р.

Бр. 99

**Изјава Славка Глумца о злочинима усташа
над српским народом у Кореници током 1941. године¹⁹²**

З А П И С Н И К

Земаљске комисије за ратне злочине од 16. новембра 1944. године

Кад су усташке власти почеле вршити терор у Кореници и околини априла 1941. године њиховим акцијама управљали су слиједећи:

1. Руде Риц, учитељ из Госпића, усташки поручник
2. Антић, урар из Коренице, родом из Госпића, око 30 година стар
3. Звонко Матић, државни лутар на Рудановцу, око 38 година стар. Он је специјално правио спискове за хапшење и убијање у кореничкој општини и истовремено је примао мито да ће тобоже штитити људе.
4. Сужњевић Пере, око 22 године, ђак, рођен у Врановачи, Кореница
5. Иван Девчић „Жицар“, надзорник телефонско-телег. линије
6. Дујаш из Пријебоја, око 42 године стар, био је повјереник усташа у општини Кореница
7. Стипе Бален из Врановаче, Кореница, сељак око 32 године стар.

Надаље су терор и зверства над народом вршила и слиједећа лица која су по мом знању сада мртва: Срески начелник Биторајац, Марко Колаковић из Пријебоја, Иван Мажар из Рудановца, Петар Мажар „Пекара“, Милан Мажар „глувог Стипана“, ђак и још више усташа из Госпића и Пријебоја којима се даље не сјећам имена.

Средином априла стигли су Талијани тако да је Кореница као и сва села била потпуно заузета војском. Прије доласка Талијана усташе се нису усудиле хапсити и права злодјела су почела након доласка Талијана.

Усташе су најприје ухапсили 20 људи из Плитвичке општине и предали их Талијанима, који су их одвели у интернацију. Током маја и јуна мјесеца усташе су позивале људе у Кореницу, хапсили их и отпремали у Госпић. Тако су из Коренице отпремили у Госпић око 100 људи, које су после поубијали у Госпићу и околини.

Из Босне су усташе свакодневно превозили за Госпић по 30-40 људи, који су, као што сам касније сазнао, били поубијани по усташама.

Крајем јуна или почетком јула 1941. усташе су на Пријебоју поклали око 200 људи, Срба из Коренице и околице. Покољ је вршен под водством Девчића „Жицара“ и Марка Колаковића из Пријебоја. Овај масовни злочин описао ми је сада већ покојни Стеван Жакула из Јасиковца, који је побјегао са самога страстишта. Жртве су убијане маљевима и колцима. Жртве су биле повезане још у Кореници у ланац и жицу и тако отјеране на Пријебој. Међу жртвама био је убијен и Дмитар Дракулић око 30 година стар, Сава Крга око 70 година стар, Ни-

¹⁹² АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 8052/3-45, кут. 8.

кица Дракулић око 20 година стар, и Проко Дракулић око 20 година стар, сви из Коренице односно најближе околине.

Народ је из Коренице и околине, а нарочито жене хапшеника и мајке, тражио заштиту код талијанске војске, али талијанска војска није хтјела пружити помоћ мада су усташе ова звјерства вршиле на очиглед Талијана. Талијански војници често су се подсмјивали гледајући ова недјела усташа,

Јула мјесеца у Кореници је остао само један батаљон фашиста „Црних кошуља“ а остала војска је била отишла наводно на источни фронт.

Кад су усташка звјерства досегла врхунац, народ из околине Коренице почео је давати отпора на што су се усташе још више разбјесниле. Тада је избио у Кореници и околини народни устанак. То је било већ аугуста мјесеца. Устанак је избио против усташа. Народ није дирао у Талијане, али су се Талијани почели увелико мијешати помажући усташке акције. Тако су Талијани, и то баш онај батаљон фашиста из Коренице, спалили село Врело. Талијани су осим тога, и то карабињери и фашисти из Коренице, хапсили све људе у околини Врела, тукли их и мучили у затворима а потом слали у интернацију. При томе су Талијани вршили пљачку у Кореници и околним селима, нарочито живежних намирница и перади...¹⁹³

Свједок:

Глумац Славко, в.р.

Бр. 100

Изјава Раце Марковића и Раде Пуповца о хапшењу 11 Срба у Дебелом Брду, њиховом спровођењу у логор Госпић и убиству у логору Јадовно у априлу 1941. године¹⁹⁴

ЗАПИСНИК

Окружне комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача, Дебело Брдо, 19. јуна 1945. године.

У априлу 1941. године, по наређењу тадањег усташког повјереника у мјесту Бунићу, Стипе (Чипаје) Јурасовића, дошле су усташе у наше село Дебело Брдо те ухапсили 11 људи и одагнали их у правцу Госпића. Тада је у Госпићу главни заповједник усташке Велике жупе био Јурица Фрковић, родом из Госпића.

Одведени људи били су мучени на разне начине, те на крају убијени и бачени у бездане јаме. Наведени злочин учињен је у раздобљу од 10. априла до 28. јула 1941. године. У том истом раздобљу опљачкане су и три трговачке радње и то:

¹⁹³ Даљи дио изјаве је испуштен пошто се не односи на логор Јадовно.

¹⁹⁴ АХ, Zh-41656-57.

1. радња Миле Влаисављевића
2. радња Стеве Војновића
3. радња Српске земљорадничке задруге.

Штета опљачканих радњи цијени се у вриједности на 3.560.000 предратних динара.

Имена жртава овог терора су:

1. Стево Хинић, стар 22 године, неожењен
2. Ђурађ Хинић, стар 54 године, ожењен, отац шестеро малодобне дјеце
3. Марко Влаисављевић, стар 21 годину, неожењен
4. Раде Влаисављевић, стар 21 годину, неожењен
5. Милкан Чортан, стар 38 година, ожењен, отац двоје малодобне дјеце
6. Никола Влаисављевић, стар 29 година, ожењен, отац троје малодобне дјеце
7. Буде Чортан, стар 21 годину, неожењен
8. Раде Вуковић, стар 61 годину, ожењен, отац шестеро малодобне дјеце
9. Никола Вуковић, стар 62 године, ожењен, отац петеро малодобне дјеце
10. Перо Вранеш, стар 67 година, удовац, отац четверо малодобне дјеце
11. Драган Чортан, стар 23 године, неожењен.

Сви горе наведени постали су жртве по наређењу тадањег усташког појереника Стипе (Чипаје) Јурасовића за мјесто Буних.

СМРТ ФАШИЗМУ – СЛОБОДА НАРОДУ!

Чланови комисије:

Ковачевић Ђурађ, в.р.
Мане Хинић, в.р.

Свједоци:

Рацо Марковић, в.р.
Раде Пуповац, в.р.

Записничар:

Мане Матијевић, в.р.

Бр. 101

Изјава Богдана Мрвоша из Љубошине о злочинима усташа у Гомирју и Огулину¹⁹⁵

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
30. јула 1942.

Моје село Љубошина је мало, чисто српско село од тридесетак кућа. Општина Гомирје је сада већ 95% српска, растурена у много малих села и заселак, јер лежи у планинском крају Велике Капеле.

Слом ме је затекао на војној дужности у Љубљани. Кући сам дошао 12. априла 1941. године. Убрзо су нашим крајем прошле талијанске војне јединице

¹⁹⁵ АЈ, фасц. 919.

не заустављајући се. Успут су само наређивали да се преда оружје талијанским властима у среском месту Огулину.

Тако је први месец дана после слома прошао у миру без икаквих промена код нас. Али већ су почеле стизати вести из других крајева о терору усташа над Србима, па смо и ми страховали да и на нас не би дошао ред, јер је Огулин одвајкада био познат као Франкопанска кула.

И доиста, с почетком маја дошли су у наше село камионом усташе из Огулина и Јосипдола наоружани, њих 40, претресли све село тражећи оружје и војну спрему. Где су нашли оружје, укућане су испремлатили. Једно време било је затишје.

28. маја, била је среда, недељни вапшар у Огулину. Тада су усташе извршили велико хапшење Срба из Огулина и околине, њих 40 највиђенијих грађана и сељака. Чуо сам да су том приликом ухапшени: Владо Боснић, трговац, Ђуро Таталовић, трговац, Јосо Трбовић, лугар, Раде Мрвош, трговац, Милош Вуксан, трговац, сви из Огулина, Нико Манојловић, трговац из Отока. Све су их затворили у затвор Окружног суда звани „Кула“ и зверски злостављали. Чуо сам да су у том зверству лично учествовали велики жупан Јурица Марковић и католички жупник Микан Иван. Следећих дана су те Србе усташе терали на рад да мету улице означивши их на леђима са словом „С“ (четник).

Исти дан одвели су усташе Владу Мрвоша, трговца из Гомирја, и затворили у Кули.

Следећих дана заредали су усташе по околним селима и хапсили и одводили Србе у Огулин, у Кулу. Том приликом одведен је из манастира Гомирје игуман Теофан Косановић.

Из Љубошине су одведени Марко Стипановић и Нико Маравић, старац од 74 године. Из Гомирја су одведени Марко Мамула, Миле Мамула, Јово Мамула и Јово Трбовић, свега је одведено из гомирске општине 50 људи.

Истих дана опљачкан је манастир Гомирје до голих зидова. Покућство је неколико дана одважано камионима. Иконостас, литије, црквене одежде и библиотеку су уништили и попалили. Тиме је упропаштен драгоцен манастирски архив и библиотека са ретим књигама и рукописима, а разнесене су разне драгоцене старине и вредноте. Сви су ти људи одведени у огулинску Кулу.

6. јула вратила су се двојица ухапшених из Огулина и то Стево Мамула и један непознати, који су се неким случајем спасили, па су причали да су остали Срби из гомирске општине са њима похапшени, исте ноћи одведени из Куле према Отоку и тамо у шикари побијени и у једној јами закопани.

Један дио ухапшеника из Куле спроведен је у логор Дрње крај Копривнице, нисам могао сазнати који су поименице.

После тога завладао је у нашем крају мир, говорило се, да је то заслуга Талијана. Талијани су држали војну власт и полицијску, а управу држали су Хрвати. У нашој општини замењено је српско чиновништво са Хрватима. Истовремено су долазила из Огулина наређења од великог жупана да се Срби имају покрстити на католичку веру. То су послушала само нека двојица, а и те су усташе ухапсили међу оном педесеторицом и касније побили. Прича се да су они

приликом хапшења истицали свој прелаз на католичку веру да би се извукли. Усташе да су им се смијале говорећи: „Вук длаку мења, али ћуд не.“

Тако је владао ред и мир све до јесени. Под јесен се почињу јављати партизани долазећи с Гомирја, међу којима и Хрвати. Дошло је до извесне сарадње и са Србима, но касније су се Срби одвојили и образовали четничке одреде, јер су Хрвати примали и бивше усташе српске крволоке, па је долазило до сукоба, у којима су Срби страдавали.

С пролећа је партизанска акција појачана. Партизани су углавном напали Талијане у близини српских села, па су репресалије погађале Србе. Чак су партизани наваљивали на српска села као Гомирје палећи куће из којих је било четника. Тако су попаљене три куће у Љубоштини по Талијанима, а општина, Соколана и шест кућа у Гомирју, што су учинили партизани.

Знам да су многи Хрвати грађани водили акцију против Срба. Знам за Ђуру Рупчића, шефа железничке станице из Гомирја, који је дао ухапсити Владу Мрвоша, премда су раније били најбољи пријатељи.

У Огулину се истицао велики жупан Јурица Марковић, жупник Иван Микан, Иван Лишкор, лугар, Иван Костелић, лугар, и многи други чија имена не знам.

Бојећи се партизана, ја сам избегао са пропусницом добивеном од котарске области у Огулину и јутрос се пребацио из Земуна овамо.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Мрвош Богдан, с.р.

Бр. 102

Изјава Глише Батала о хапшењу и злостављању Срба из Огулина и његове околине у Огулинској кули и њиховом транспортовању у логоре у Копривници и Госпићу у времену од маја до јула 1941. године¹⁹⁶

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
17. јула 1942.

После слома Југославије огулински срез запосјела је талијанска војска и док је она тамо била, био је свуда мир и ред. Талијанска војска повукла се 25. маја 1941. године. Сећам се да је била недеља када је предала власт Хрватима. Одмах после тога настао је прогон Срба.

На 28. маја 1941. године, била је среда, вашарски дан у Огулину, усташе су хапсили и затварали Србе. Тада су ухапшени: Боснић Владо, трговац, Вук-

¹⁹⁶ АЈ, фасц. 919.

сан Милош, трговац, Таталовић Ђуро, опанчар и гостионичар, Момчиловић Ђуро, срески школски надзорник у пензији, и његов син студент, Манојловић Нико, трговац стоком, Момчиловић, жандармеријски наредник, Таталовић Милан, ученик гимназије, син Јосе, сви из Огулина, затим: Бусић Светозар и Симо, браћа, трговци стоком из Горњих Дубрава, Мирић Симо, трговац дрвом из Горњих Дубрава, Затезало Симо, звани „Шорга“, трговац стоком, Затезало Тоде, трговац сировом кожом, Јаковић Михајло, жељезничар у пензији, Затезало Нико, звани „Дојле“, земљорадник, Вишњић Сава, служитељица код тех. одељка у Огулину, сви из Горњих Дубрава, Мрвош Владо, трговац из Гомирја, који је код своје куће ухапшен и тај дан доведен у Огулин заједно са једним свештеником, чије име не знам. Ухапшено је тада много других Срба, а нарочито жељезничара из околице који су се тај дан нашли у Огулину. Познато ми је, да је тај дан ухапшено у Огулину укупно 65 Срба.

Сви ови Срби били су затворени у такозваној „Огулинској кули“ и тамо остали око месец дана, а затим су отпремљени у логор Копривницу. После су сви из Копривнице отпремљени у Госпић и од тада се о њиховој судбини ништа не зна. Верује се да су сви убијени у Велебиту.

У месецу јулу 1941. године почели су усташе из Огулина залазити у околна српска села и одводити Србе. Тако су једнога дана у првој половини месеца јула 1941. дошли у Горње Дубраве, где су ухватили 12 Срба, одвели их у Огулин и затворили у „Огулинску Кулу“. Тада су одведени из Горњих Дубрава: Вишњић Ђуро, жељезнички радник, Микашиновић Илија, звани „Барон“, пензионер, Калуђеровић Раде, земљорадник, Вуцелић Раде, земљорадник, Јаковић Никола и његов брат Лазо, земљорадници, Ивковић Симо, трговац, и његов брат Никола, узнички стражар из Загреба, Ивковић Милош, поручник бивше југославенске војске, Лалић Игњатије, земљорадник, један златарски радник који је родом из Горњих Дубрава и којему име не знам, те још један земљорадник, чијег се сада имена не сећам. Сви ови Срби након краћег боравка у „Огулинској Кули“, отпремљени су у логор Копривницу, а одатле у Госпић и од тада се о њиховој судбини ништа више не зна. Сигурно је да су убијени.

У Горњим Дубравама налазио се је код своје куће на боловању Перић Петар, жељезничар са службом у Општарима. Једнога дана у месецу јуну 1941. позвао га је путем телефона шеф жељезничке станице из Општарја Црковић, да одмах тамо дође. Перић је дошао у Општарје где су га дочекале усташе и одвели у Огулин, а одатле одведен је у логор Копривницу, а из Копривнице у Госпић и тамо му се замео сваки траг. Верује се да је убијен.

Срби после тога нису смели посећивати вашаре у Огулину. Једнога дана пред конач месец јуна 1941. године прогласила је општина огулинска, јасно са бубњањем, да Срби убудуће могу слободно посећивати вашаре. После тога отишли су неки Срби из Горњих Дубрава у Огулин на вашар, али су их тамо усташе ухватили, одвели под „Клек“ и тамо убили. Тада су из Горњих Дубрава убијени у Огулину следећи Срби: Мирић Никола, Вишњић Ђоко, Муњас Раде, Радовић Никола, Јурјевић Раде, Кушић Душан, Бусић Никола и Вишњић Симо, сви земљорадници, те још више других чијих се имена више не сећам.

Вуцелић Никола, Вишњић Никола и Вишњић Милета из Горњих Дубрава били су у Огулину запослени као жељезнички службеници више година, а становали су код својих кућа у Горњим Дубравама. Једнога дана концем месеца аугуста 1941. године отишли су они возом у Огулин на своју дужност, као што су то редовито обичавали. Тамо су их на жељезничкој станици дочекали усташе, скинули са воза, одвели под Клек и тамо убили.

Једнога дана у почетку месеца аугуста 1941. године дошао је из Огулина у Горње Дубраве један усташа на моторном котачу и саопштио месном свештенику Алагићу Ђури, да се мора безувјетно истога дана пријавити у усташки стан у Огулину. Није му навео разлог за то. Алагић се је одмах спремио и истога дана отишао у Огулин и пријавио се у усташки стан. Усташе су га одмах затворили у Кулу, где је био око 20 дана, а после му се је замео сваки траг. Верује се да је убијен. Неколико дана после тога дошли су у Горње Дубраве двојица усташа из Огулина, од којих је један био Потисак Антун, лугар. Они су ухапсили Мутић Марка, учитеља из Горњих Дубрава, одвели га у Огулин и затворили у Кулу, а затим једне вечери одвели га на некадашњу стрељану крај Огулина и тамо убили.

Прошле године наговарао је општински биљежник из Горњих Дубрава Посавац Славко Србе да пређу на римокатоличку веру, па да им се онда неће ништа догодити. Његовом позиву одазвало се је око 150 Срба из читаве општине.

Православне цркве у Горњим Дубравама и Пониквама су затворене. Српско-православни манастир у Гомирју заједно са црквом усташе су потпуно опљачкали.

Видећи Срби да ће овако сви изгинути, почели су бежати од кућа у шуме, само да спасе голе животе од обесних усташа. Тако се и сада већи број Срба, који су пред усташама одбегли у шуму, крије тамо.

Особито су се истакли као усташе у прогону Срба: Микан Иван, римокатолички жупник из Огулина, који је главни иницијатор био за све прогоне Срба у срезу огулинском, Марковић Јурица, учитељ у пензији, а сада велики жупан у Огулину, Сушић Љовро, адвокат, сада хрватски министар, Вуксан Иван, старшина одељка финансијске контроле, Вичевић Оскар, апотекар, Арко, трговац и усташки стожерник, Држић, трговац, Потисак Антун, лугар, који је после погинуо, Колић, трговац, Салопек, бравар, и његов брат чије име не знам, сви из Огулина, те више других чија имена не знам.

Ја сам 5. јула 1942. године напустио Горње Дубраве и отпутовао за Београд. На пут сам кренуо са пропусницом коју сам добио од котарске области, а гласила је до Батајнице. Из Земуна сам прешао за Београд у теретном возу помоћу једног жељезничара. Овамо сам приспео 15. јула 1942. године.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

Д О В Р Ш Е Н О:

Саслушао и оверава:

Родић Ђуро, с.р.

Записничар:

Таталовић Невенка, с.р.

Батало Глишо, с.р.

Бр. 103

**Изјава Златка Манојловића о хапшењу Срба у селу Оток код Огулина
и њиховом одвођењу у затвор у Огулину и у логоре у Копривници
и Госпићу у времену од маја до јула 1941. године¹⁹⁷**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
1. аугуста 1942.

Одмах након успоставе Независне Државе Хрватске власти су оборужиле са војничким оружјем мушко становништво хрватске народности у оном крају. Војничко оружје носили су и дечади од 15 година. Сви су се прогласили усташама, али нису одмах прогнали Србе.

Једне среде у почетку месеца маја 1941. године био је мој отац Никола на вапшару у Огулину и усташе су га запазили и ухапсили, те ставили у затвор у „Кулу“. Почетком месеца јуна 1941. одведен је мој отац из Огулина у логор у Копривницу, а одатле у Госпић где му се замео сваки траг. Сигурно је убијен.

Неколико дана после тога дошли су усташе из Огулина и Општина у Оток и купили поједине угледније Србе, те их одводили у Огулин и затварали у „Кулу“. Тада су одведени из Отока: Дадасовић Ђуро, Рајак Миле, Капетан Ђуро, Шеган Јован, Јанчић Јован, Манојловић Петар и његова браћа Илија и Ђуро, и Вучковић Гојко, сви земљорадници. Усташе су их у затвору страховито тукли и злостављали, а затим их све отпремили у логор у Копривницу. После су отпремљени из Копривнице у Госпић и тамо им се изгубио сваки траг. Верује се да су сви убијени. Тада сам био и ја ухапшен у Отоку код своје куће, те моја мајка Марија и одведени у Огулин и затворени у „Кулу“. Ја сам лично гледао како су усташе у „Кули“ тукли и злостављали затворене Србе. Многи од њих су од болова падали у несвест. Ђурувија Ђуро, жељезничар, родом из Приморја, среза Слун, од задобијених озледа у затвору је умро. И мене су усташе тукли. Након три дана пуштен сам кући ја и моја мајка.

Усташе су наставили даље са хапшењем и одвођењем Срба. Скоро сваки дан су долазили из Огулина у Оток, купили Србе и одводили их у Огулин. То су чинили све док талијанска војска није поново запосела оне крајеве, а то је било некако у месецу септембру 1941. године. У том времену, тј. од месеца маја до септембра 1941, по усташама су одведени из Отока у Огулин: Поповић Паун, Дадасовић Симо, Рајак Трипе, Добрић Миле, те више других, чијих се имена више не сећам. Све ове Србе усташе више нису затварали нити отпремели у логор у Копривницу, него су их најприје у Огулину страховито мучили, а затим их одвели под Клек и убили.

Некако почетком месеца аугуста 1941. добили су пропуснице од немачких војних власти и са тим пропусницама кренули на пут за Београд: Поповић

¹⁹⁷ АЈ, фасц. 919.

Чедо и његов брат Јосо, Манојловић Петар, Манојловић Раде и Муњас Миладин, сви земљорадници из Отока. Њих су усташе на жељезничкој станици у Опшаријама скинули са воза, одвели их у Огулин, а одатле под Клек, где су их најприје мучили, а потом убили.

По доласку талијанске војске у онај крај у месецу септембру 1941. године усташе су се повукли и престали са покољом Срба.

Знам да су усташе у прошлој години одводили и убијали Србе и из других села среза огулинског, али ми поближе о томе није ништа познато, јер нисам смео из мојега села никуда одлазити.

Усташе су уједно и пљачкали српске куће. Односили су боље капуте које су нашли, бицикле, златнину, готов новац и све што би им се свидело. Мени су однели два бицикла, фотографски апарат и два златна прстена. На однете ствари нису никоме давали никакве потврде, а нити ствари вратили. Они су вршили пљачке и у другим српским селима, али ми поближе о томе није познато.

Прошле године све хрватске власти како редовне, тако и усташке силили су Србе да пређу у римокатоличку веру претећи им убиством и логорима. Из мојега села није хтео нико прећи на римокатоличку веру.

Српско-православну цркву у Отоку усташе су прошле године потпуно опљачкали и све вредније ствари са собом однели, а цркву затворили. И сада се та црква налази затворена. И остале православне цркве у ономе крају су прошле године по усташама потпуно опљачкане и затворене.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Марковић Јурица, бивши учитељ, а сада велики жупан у Огулину, Микан Иван, римокатолички жупник у Огулину, Смолић, жељезнички чиновник у Огулину, Држић Милан, студент из Огулина, Хољевац Милан, бравар из Огулина, Вичевић Оскар, апотекар из Огулина, Саламон, трговац из Огулина и његов син Драган, те више других, чија имена не знам.

Ја сам 29. јула 1942. отпутовао из Отока за Београд. Пропусницу сам добио од општине у Опшаријама. 30. јула 1942. године прешао сам из Земуна у Београд са пограничном пропусницом коју сам добио од земунске полиције.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:
Родић Буро, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Манојловић Златко, с.р.

Бр. 104

Изјава Ане Вучковић о хапшењу Срба у селу Оток и Огулину и њиховом одвођењу из Огулинске куле у логор Госпић у мају 1941. године¹⁹⁸

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 14. аугуста 1943.

Село Оток је читаво српско место. Има седамдесет домова и удаљено је од Огулина четири километра.

Одмах после успоставе Независне Државе Хрватске усташе су долазили у Оток и одводили Србе.

Око православног Ускрса 1941. дошли су усташе из Огулина у Оток, купили око 40 Срба мушкараца и собом одвели. Тада су одведени: Манојловић Нико, трговац, Манојловић Ђуро, земљорадник, и његова браћа Илија и Пеко, такођер земљорадници, Капелет Ђуро, земљорадник, Вишњић Милан, земљорадник, Манојловић Душан, поштар, Секулић Мишо, земљорадник, Дадасовић Ђуро, земљорадник, Шеган Јован, трговац, Вучковић Милан, жељезничар, те његов син Боро, ђак, Поповић Чедо, земљорадник, и његов брат Јосо, Поповић Паун, земљорадник, Добрић Миле, земљорадник, Дадасовић Миле, земљорадник, те још неки чијих се имена више не сећам. О судбини ових одведених Срба не зна се ништа, али је посве сигурно да су убијени. После се прочуло да су одведени из Огулина у Госпић, а одатле у Велебит и тамо убијени.

У исто време одведени су многи Срби од усташа из Огулина. Поименице су ми познати из Огулина по усташама тада одведени Срби: Боснић Владо, трговац, Таталовић Ђуро, трговац, Рапајић Драган, трговац, Вучковић Милан, гостионичар, Рајак Раде, земљорадник, Вуксан Милош, трговац, Маравић Ђуро, трговац, Ивошевић Илија, трговац, Аџибаба Милан, опанчар, Мусулин Милан, служитељ, Маравић Мића, земљорадник, Мамула Дане, земљорадник, Бабић Милан, жељезничар, Јоветић Милан, жељезничар, др Живановић, лекар, те још више других чијих се имена сада не могу сетити.

У исто време одведени су од усташа многи Срби из Плашкога а међу њима Трлајић Сава, епископ, и Докмановић, прота.

После тога су још више пута долазили усташе из Огулина у Оток али нису одводили Србе, јер су мушкарци сваки пут бежали од кућа у шуму а у селу су остајале само жене са децом. Усташе су тада пљачкали српске куће. Односили су готов новац, накит, обућу, робу, живежне намирнице и све што им се допало. Срби су морали мирно подносити пљачкање своје имовине јер се нису смеи нигде притужити.

Већ у почетку 1942. године наређивала је котарска област у Огулину преко општине, да сви Срби морају прећи на римокатоличку веру. У село Оток долазили су чешће пута општински начелник, општински биљежник и општински

¹⁹⁸ АЈ, фасц. 919.

стражари из Општарџа и позивали Србе да одмах пређу на римокатоличку веру претећи се да ће сви они, који не пређу на римокатоличку веру, бити послани у логор, а имовина одузета. Долазио је у наше село римокатолички жупник из Општарџа којем не знам име. И он је претио Србима да ће бити послани у логор, а имаће им одузето, ако не пређу на римокатоличку веру, јер да у хрватској држави не сме бити православне вере. Овај римокатолички жупник долазио је чешће у Оток и сваки пут се претио Србима. Међутим, успркос свих ових претњи, Срби се нису хтели прекрстити.

Српска православна црква у Отоку је у почетку Независне Државе Хрватске од усташа затворена и опљачкана. Усташе су ову цркву до темеља опљачкали однесавши из ње све, што је и најмању вредност имало.

Усташе су кроз целу 1942. годину чешће пута долазили из Огулина у Оток, али су Срби сваки пут бежали и склањали се пред њима у шуму. Усташе су сваки пут пљачкали село и са пленом се враћали у Огулин. Овакво стање потрајало је кроз читаву 1942. годину.

У години 1943. усташе су се примириле и нису више пљачкали Србе.

Од познатих ми усташа нарочито су се истакли у прогону Срба: Марковић Јурица, учитељ у пензији и велики жупан огулински, његов брат, општински бележник, којему се не сећам имена, Хољевац Милан, бравар, Турковић Јосо, бравар, Бадањак Миле, пиљар, Турковић Јосо, земљорадник, Колић Иве, гостионичар, Прибанић Тоне, земљорадник и бивши општински начелник, управитељ пословнице „Бата“ у Огулину, којему не знам име, Салопек Иван, пиљар, Микан Иван, жупник, сви из Огулина, затим Прибанић Јосо и Милан, браћа, земљорадници из Општарџа, те још многи други из Општарџа и Огулина којима имена не знам. Већина Хрвата из Огулина, Општарџа и Плашкога биле су усташе и суделовали у прогону Срба.

Ја сам 11. аугуста 1943. напустила Оток и кренула на пут за Београд са пасошем који сам добила од котарске области у Огулину. У Београд сам приспела 12. аугуста 1943. године и намеравам овде остати.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О:

Саслушао и оверава:
Родић Ђуро, с.р.

Записничар:
Ракић Невенка, с.р.

Вучковић Ана, с.р.

Бр. 105

Изјава Милана Јанчића о хапшењу и убијању Срба из Јосипдола, њиховом одвођењу у затвор у Огулин, као и о злочинима у околним селима и логору Јадовно, у времену од маја до августа 1941. године¹⁹⁹

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
9. септембра 1943.

Место Јосипдол налази се на личкој прузи Огулин-Сплит. Од Огулина према Лици, Јосипдол је друга станица. У самом месту има од прилике три четвртине Хрвата и једна четвртина Срба. Под општину Јосипдол потпадају следећа околна села и то: Војновац, Кунић, Радошевићи, Продановићи, Вељун, Церовник и неколико заселака. У селима Војновцу и Кунићу живе искључиво Срби. У осталим селима становништво је помијешано, а у претежној већини су Хрвати.

Другога или трећега дана после проглашења НДХ, пропутовао је кроз Јосипдол у својој пратњи аутом др Павелић Анте који се је враћао из Италије у Загреб да прими дужност поглавника НДХ. Долазак поглавника објављен је становништву Јосипдола, с тим да му се припреми свечани дочек. Дочек је приређен са стране Хрвата, нарочито оних, који су се већ у овим првим данима испојили као усташе. Ми Срби из Јосипдола као и из околних села решили смо да са Хрватима заједно узмемо учешћа код дочека, рачунајући са тим, да ће усташке власти с нама нормално поступати, ако на овај начин изразимо своју лојалност према новој држави. Сакупљени народ сачекао је Павелића у самом месту на једној раскрсници. Око пет сати после подне тога истог дана појавили су се аутомобили са Павелићем и његовом пратњом, који су се зауставили на раскрсници. Сакупљени народ поздравио је Павелића као свога државног поглавара, а он им се са неколико речи захвалио. У свом говору Павелић је истакао значење оснивања државе Хрватске, па је нарочито истакао, да у тој држави има места само за Хрвате и да се неће никаква друга народна смеса трпити. Осим тога из аутомобила су бацили летке, с којима се нападало Србе, и у којима је, поред осталог било на рачун Срба упућено: „Бежите псине преко Дрине“ и „бежите Власи Павелић долази“!

Главни организатор усташа у Јосипдолу био је Владимир Багар, гостионичар, који је постављен за првога усташког таборника у месту. Све послове у усташком табору водио је Михаљевић Фрањо, општински бележник. Надаље су се истакли као усташе: Жиц Лудвиг, директор стругаре, Михаљевић Иван, студент, Јурица Туркаљ, општински стражар, сви из Јосипдола.

Првих осам дана од оснивања НДХ вршили су домаће усташе преметачине по свим српским кућама, како у Јосипдолу, тако и у околним селима. Они

¹⁹⁹ АЈ, фасц. 919.

су одузимали народу оружје, војничку робу, као и остале војничке ствари, а успут су уништавали краљеве слике и иконе. У селу Вељуну тих дана усташе су срушили споменик, односно спомен плочу посвећену краљу Петру, на чесми, која је подигнута од прилога, који је у ту сврху краљ дао.

Између 15. и 20. априла 1941. године извршила је талијанска војска окупацију нашег места. Један одред талијанске војске са својим командантом остао је стално у Јосипдолу. Извесно време усташе нису могле ништа самостално против нас предузимати него су оптуживали поједине Србе талијанским војним властима. Да би створили што веће нерасположење талијанских власти код Срба, служили су се разним средствима. У оближњој шуми као и у самом селу понекад су усташе знали припуцати, а после тога отишли су код талијанског команданта и лажно оптужили Србе, наводећи имена појединаца, које су окривљавали за ово припуцавање. Италијанске власти на оптужбе усташа затварали су извесне Србе, а неке од њих су интернирали.

У току маја 1941. године усташе су похапсили у Јосипдолу и у селима, која потпадају под Јосипдол, око 60–70 Срба. Како смо обавештени, сви ови Срби одведени су у логор Јадовно.

Међу Србима који су одведени у Јадовно били су следећи: Орлић Коста, трговац, Орлић Никола, трговац, Кнежевић Милутин, трговац, Буда Дадасовић, лугар, Јово Поповић, обућар, Миле Поповић, шнајдер, Милош Шолаја, земљорадник, Миле Јанчић, пекар, Милан Мачак, пекар, Јазо Јанчић, земљорадник, Стево Поповић, земљорадник, Јово Клипа, земљорадник, Перо Шеган, земљорадник, сви из Јосипдола, Раде Поповић, земљорадник, Ђуро Поповић, земљорадник, Симо Поповић, земљорадник, Јован Поповић, цестар, Никола Поповић, земљорадник, Миле Поповић, млинар, сви из Поповића. Имена осталих интернираних Срба а поготово оних који су из околних села, не могу да наведем, јер те људе и не знам.

Хапшење Срба у сврху интернације извршили су домаћи усташе из Јосипдола. Они су сакупљали по местима као и по околним селима поједине Србе и доводили их у Јосипдол, где су их држали преко дана у згради основне школе. Редовито ноћу сакупљене људе превозили су теретним аутомобилима у Огулин, а одатле су их отпремали за Јасеновац.

Једнога дана једна група домаћих усташа дошла је у кућу Симе Боце у Јосипдолу и хтели га ухапсити, с тим да га после отпреме у логор. Симо Боца противио се хапшењу, говорећи да он није ништа крив. У међусобном натезању код тога хапшења потегло је усташа Јурица Туркаљ, општински стражар, револвер и убио Боцу усред његове куће.

Накнадно сам се сетио да су усташе отпремили у логор Јасеновац нашег пароха Симу Павлицу. После његовог одласка, усташе су провалили у српску цркву и потпуно је демолирали. Нарочито су поцепали све иконе и српски иконостас. Црквену зграду нису срушили, али је црква касније била употребљена за магацин.

Масовно клање Срба у мом крају пада у току месеца аугуста 1941. године. У сврху покоља дошло је најпре око 400 усташа из Огулина у наше место. Прво-

га дана ови усташе покупили су све угледније Србе у селу Војновцу. Следеће ноћи довели су похватане људе у Јосипдол и поубијали их у згради основне школе на зверски начин. Моме братићу Лази Јанчићу из Јосипдола те исте ноћи са тестером пресекли су врат. Исто тако пререзали су врат цестару Николи Воркапићу из Војновца. Један већи број Срба усташе су претукли са кундацима и батинама. Пуна двоја кола мртвих телеса превезле су усташе из школе на логориште које је удаљено од Јосипдола око километар и по и тамо их покопали. Осим тога једну партију живих Срба одвели су на то логориште звано „Ресе“ где су их поубијали. У тој истој партији био је Перо Мишчевић из Војновца, коме су усташе просвирали куршум поред чеоне кости, тако да није убијен. Сматрајући да је убијен, усташе су на њега набацали још три леша. Пошто убијене Србе нису одмах покопали него су поред њих оставили једног усташу на стражи, а остали су отишли у село да сакупе људе који ће извршити укуп. Тај усташа-стражар који је био странац приметио је, да је Перо Мишчевић још жив, па га је упитао да ли може ходати. Када му је овај одговорио да може, тај усташа извукао га је испод лешева и пустио га на слободу. Још и данас Перо Мишчевић налази се жив код своје куће.

Другога дана изаслани усташе из Огулина извршили су масовни покољ Срба у селу Радошевићима. Тамо су заредали од куће до куће и позивали Србе на састанак на коме ће им се одржати политички говор. Тај састанак заказан је на самоме сеоском гробљу. Срби из тога села као и из других засеока поверовали су усташама, па су се без икакве бојазни скупили у гробљу. Тачно знам да су усташе успели да сакупе на овоме месту 63 Србина. Кад су се сви људи сакупили, усташе су их постројили и из митраљеза поубијали све до посљедњега човјека. Кад су усташе извршили овај покољ, отишли су даље за својим послом, а породице поубијаних људи касније су на истом гробљу покопали своје рођаке.

Како у селу Радошевићима не познам људе, не могу навести поименце које су тада усташе поубијале.

Трећег дана усташе су похапсиле 40 Срба у самом Јосипдолу. У ствари било их је 41, али је један, Лазо Продановић, успео да побегне. Међу овим ухапшеним Србима био сам и ја. Око 4 сата после подне усташе су све нас затворили у сеоску школу и у школи нас страшно тукли кундацима и штаповима. Од силних батина подлегло је у самој школи пет Срба. Међу њима били су: Перо Поповић, земљорадник, Ђуро Продановић, земљорадник, док се имена осталих тројице не могу сетити. Истога дана усташе су нас Србе, којих је било 35, утоварили у један теретни вагон и превезли у Огулин. Тамо су нас затворили у двориште Владимира Боснића, трговца, кога су усташе још пре тога убили. У томе дворишту усташе су опет наставили да нас туку и злостављају. Нас је спопао ужасан страх јер смо држали, да ће нас усташе овде поубијати. Ово тим пре што смо на улазу у то двориште нашли два леша поубијаних Срба који су из неког другог места. За време ове тучњаве ушао је један господин, обучен у грађанско одело. Он је позвао усташе да се са тога места удаље, што су они одмах и учинили. Према томе смо закључили да је овај господин сигурно неки виши усташки функционер, који је изаслан из Загреба. Кад је овај господин остао сам

с нама, најприје нам је поделио једну кутију цигарета. Затим је загледао свакога од нас и згражао се над оним што су усташе из нас учинили. Да ли је то било искрено или лицемјерно, то не могу рећи. После тога изјавио је да је он послан од Поглавника да нам саопшти, да смо слободни и да можемо ићи својим кућама, јер да је утврђено да ми нисмо ништа криви. После ове изјаве тај господин пустио нас је из дворишта напоље и ми смо се вратили својим кућама.

После повратка кући, обавештен сам да су талијанске војне власти наредиле да се има обуставити сваки даљњи покољ Срба. У вези с тим сматрам, да је и ово наше ослобођење дошло по наређењу италијанских власти.

Талијанске власти у Јосипдолу извршиле су доцније попис свих Срба, који су на подручју наше општине поубијани и одведени у логоре. Колико се сећам, према томе званичном талијанском извештају, усташе су у моме месту и у околним селима поубијали и интернирали у свему око 350 Срба.

После масовног убијања Срба у Јосипдолу, које сам горе изложио, престао је усташки терор против српског живља, благодарећи талијанским војним властима, које су држале под окупацијом цео онај крај.

У последње време постале су опет прилике у моме месту несношљиве. У самом месту постоји талијанска посада, а има такође и усташа, који, иако не смију отворено прогонити Србе, ипак то раде мучки, па се деси да ноћи некога од Срба злостављају и чак убију. Сем тога пуне су шуме четника и партизана, који се између себе убијају и кољу, па и само становништво због тога нема мира.

Пошто ми је живот био несигуран у оваквим увјетима избегао сам из Хрватске и добио објаву за пут од хрватских власти из Загреба, пошто сам претходно дао обећање, да се више нећу враћати кући, па сам тако допутовао преко Земуна у Београд 8. септембра 1943. године.

Од усташа које још нисам споменуо у овом извјештају, а који су се истакли у прогону против Срба, наводим следеће: Михаљевић Милан, студент, Миле Туркаљ, земљорадник, Марко Туркаљ, земљорадник, Перо Кеснер, земљорадник, Фрањо Туркаљ, тишлер, Јурица Туркаљ, приватни намештеник, Нико Михаљевић, земљорадник, Јосо Грачанин, земљорадник, Јосо Јандалић, земљорадник, Јосо Туркаљ, земљорадник, Влада Костелић, земљорадник, Павичић Драган, лугар, Милан Туркаљ, земљорадник, сви из Јосипдола. Позитивно знам, да је у самом Јосипдолу било 46 усташа, који су као такви радили разна недјела против Срба, али се имена осталих не могу сетити.

Друго немам шта рећи, а на исказано могу се заклет.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:
Јакшић Бранко, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Јанчић Милан, с.р.

Бр. 106

**Документ Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина
окупатора и њихових помагача о злочинима усташа
над Србима у Огулину и његовој околини у времену
од маја до августа 1941. године²⁰⁰**

У срезу Огулин, католици су имали незнатну већину. Према попису становништва од 31. јануара 1921. г. Огулински срез имао је укупно 42.565 становника, од кога броја је на католике долазило 22.122, а на православне 20.371. Према попису становништва од 31. марта 1931. г. срез је имао 47.203 становника, од кога броја је на католичке долазило 24.592, а на православне 22.516. Православни су имали већину у општинама Гомирје, Горње Дубраве, Плашки и Дрежница. Католици су имали већину у општинама Генералски Стол, Јосип-дол, Модруш, Опшарије и Тоуњ. У самом Огулину католици су имали јаку већину: 7.488 католика према 2.469 православних (према попису од 1931.).

После слома Југославије, Огулински срез запосела је италијанска војска и док је она тамо била, владао је углавном ред и мир. Међутим Италијани су се повукли из среза 25. маја 1941. и предали власт Хрватима. Одмах су настали прогони Срба. У Огулин долази једна група усташа из Загреба и почиње са претресима српских кућа, тражећи оружје, стварно ради шиканирања и пљачкања Срба. Усташе су затим почеле наоружавати мушкарце Хрвате, тако да су оружје носили и дечади од 15 година. Кад су мислили да су све оружје покупили од Срба, усташе су почеле са хапшењем, мучењем и убијањем Срба.

28. маја 1941. била је среда и пијачни дан у Огулину. Тада су и многи Срби из околних места дошли у град. У Огулин је на тај дан имала бити одржана усташка скупштина на којој би држао говор адвокат огулински Љовро Сушић, који је био постао усташки министар. Усташе су тада спровели велико хапшење Срба, под изговором да су таоци и да ће бити пуштени после скупштине. Међутим, ухапшене Србе нису више ни пуштали. Тада су ухапшени око 65 Срба, међу којима: Боснић Владо, трг., Вуксан Милош, трг., Таталовић Ђуро, гостион. и брат му Ратко, студент, Момчиловић Ђуро, шк. надз. у пенз. и његов син, студент; Момчиловић, жанд. наредник; Таталовић Милан, уч. гимн., син Јосе; Рајачић Велимир, железн.; Радовић Пера, возовођа, браћа Милановић Илија и Никола, дрв. трг. и њихова 65-годишња мајка; Вучковић Радивоје, чин. катаст. управе; Мицић Никола, кројач; Кукић Марко, Трбовић Јосо, лугар; Мрвош Раде, лугар, Ђурувија и Јевтић, жељезничари, сви из Огулина; затим Манојловић Нико, трг. из Отока, Мрвош Влада, трг. из Гомирја, и др.

Ухапшене Србе држали су у окр. затвору зв. „Огулинска кула“, где су их страховито тукли жицама, боксерима, ногама и др., а неке су у затвору убијали ножевима. Поред мушкараца, било је у затвору и жена, као и девојака, које су исто злостављали, а доцније и силовали.

²⁰⁰ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 2523/45, кут. 22.

Затвореницима би стављали на леђа велико „Џ“ (што значи четник) и изводили у варош да чисте улице и при томе су их Хрвати плљували, исмијавали и злостављали, а затвореници су још морали певати усташке песме. Боснића Владу, који није хтео ово да ради, усташе су дланове потковали коњским потковицама и тако водили кроз варош, а кад би пао од бола, тукли би га и дизали.

У вршењу мучења у Кули, учествовали су лично, поред осталих и сам усташки велики жупан у Огулину Марковић Јурица, као и катол. жупник Микан Иван.

Од мучења у „Кули“, умрли су у затвору Радовић Перо и Ђурувија, а железн. Јевтић умро је у логору у Копривници (где је био пребачен) исто од убоја.

Јосиф Таталовић, трг. из Огулина, на време је избегао у Италију, са једним сином. Међутим усташе су му ухапсиле жену, другог сина и ћерку и опљачкали му целу кућу, где је остало двоје ситне деце, без ичега. Жену му, која је била Хрватица, тукли су боксерима по лицу и телу, грдећи је што се удала за Србина и тиме извршила издајство према Хрватској. Њену 16-годишњу ћерку силовали су и затим је употребљавали као јавну женску.

У „Кули“ ови ухапшени Срби остали су око месец дана, затим су отпремљени у логор у Копривницу, а одатле у Госпић, где им се губи сваки траг. Верује се да су сви побивени на Велебиту.

Јуна 1941. почели су усташе залазити у околна српска места и хапсити Србе. Тако су дошли у Горње Дубраве, ухапсили 12 Срба и одвели у „Кулу“. Међу ухапшенима налазили су се: Вишњић Ђуро, жељез. радник; Микашиновић Илија зв. „Барон“, пензионер; Калуђеровић Раде, земљ.; Вуцелић Раде, земљ.; Ивковић Симо, трг. и његов брат Лазо; Ивковић Милош, поручник; Лалић Игњатије, земљ.; и др. Они су спроведени доцније у Копривницу, па у Госпић и даље се за њихову судбину ништа не зна.

Перића Петра, железн. са службом у Општеријама, који се налазио на боловању у Горњим Дубравама, позвао је једног дана јуна месеца, шеф жељез. станице у Општеријама Црнковић да одмах дође. Кад је Перић дошао у Општерије, усташе су га одмах ухапсиле, одвеле у Огулин, а потом у Копривницу, па у Госпић, где му се изгубио траг.

Како су усташе хапшење у Огулину вршили обично средом, кад је у Огулину пијачни дан, Срби из околине престали су да долазе у Огулин на пијаци. Усташе су тада дали да се бубњем објави да Срби могу убудуће слободно посещивати огулинске вапаре. После тога, неки Срби из Горњих Дубрава отишли су у Огулин, али су их усташе ухватиле, одвеле под Клек и тамо побиле. Међу овим Србима били су: Мирић Никола, Вишњић Ђоко, Муњас Раде, Радовић Никола, Јурјевић Раде, Кушић Душан, Бусић Никола, Вишњић Симо, и др. сви земљорадници.

Вуцелић Никола, Вишњић Никола и Вишњић Милета, били су у Огулину запослени као железн. а становали су у Горњим Дубравама. Једног дана кад су дошли у Огулин на дужност, августа 1941, усташе су их скинули са воза, одвели под Клек и тамо побили.

Истог месеца, дошао је у Горње Дубраве мотоциклом један усташа и саопштио месном пароку Алагићу Ђури да се има истог дана јавити усташком стану у Огулину. Када је Алагић отишао у Огулин, усташе су га одмах затвориле у „Кулу“.

Неколико дана после тога дошла су у Г. Дубраве два усташа из Огулина, од којих је један био Потисак Антон, лугар. Они су ухапсили месног учитеља Мутића Марка, одвели у Огулин, затворили у „Кулу“, а затим једне вечери извели на стрељану крај Огулина и тамо убили.

У Јосипдолу је исто почео усташки терор чим је тај крај напустила италијанска војска. Међу првима ухапшени су Шолаја Милош, Поповић Стево и др. Затим су ухапшени Орлић Коста и Никола, трговци, и Павлица Илија, свештеник, сви из Јосипдола. У Војновцу су ухапшени Радошевић Мане, Јован, Павле, Мило и Петар; Мудрићи Милован, Никола и Петар; Мишчевић Петар и др. Они су у затвору мучени, пребијане им руке, ноге и ребра. Кад су се Италијани вратили у тај крај, лечени су од стране Италијана у школи у Војновцу.

У Примишљу убијен је, после мучења (чупање браде и вађење зуба) месни парох Бранко и његов син, студент права. Исто је мучен поп Докмановић Данило,²⁰¹ а за време мучења морао је певати „спремте се спремите четници“.

У Плашком почео је терор исто крајем маја. Похапшено је око 200 Срба. Владичин двор у Плашком опљачкан је и у њега се уселила оружница. Црква је претворена у магацин. Ухапшени су епископ плашки Трлајић Сава, свештенички намесници из Плашког: Исо Пејновић, Иван Рајчевић, Владимир Дујић, Милан Докмановић, Петар Вучинић и Јаша Степанов. Они су сви одведени у логор у Копривницу.

Августа 1941. прогласила је општина у Плашком наређење Министарства правосуђа да Срби могу прелазити у римокатоличку веру, али се је слабо ко од Срба одазвао.

Српска црква у Гомирју опљачкана је, на иконе је пуцано, срушен је кип Св. Саве, поскидана звона а црква претворена у магацин. Покућство манастира одважано је неколико дана камионима. Игумани Теофан Косановић и Методије,²⁰² као и Нектарије,²⁰³ јеромонах, ухапшени су и одведени у логор у Копривницу.

Из Гомирја стрељано је 60–70 Срба, крај њихових домова, а велики број ухапшен је и одведен у Огулин, међу којима: Мамула Марко, Миле, Јово и Стево, Трбовић Јово и др. Стево Мамула се спасао и причао да су многи одведени из „Куле“ на Отоку и побивени, а други су отпремљени у логор у Копривницу.

Из Љубошине одведени су, поред осталих, Стипановић Марко и Маравић Нико, старац од 74 године.

Жутића Ђурађа, свештеника из Дрежнице, ухапсиле су усташе 6. јуна 1941. и одвеле у „Кулу“. Ноћу 11. јуна изведен је са протом Алагићем Ђуром,

²⁰¹ Милан Докмановић, прота из Плашког.

²⁰² Суботин.

²⁰³ Дазгић.

из Горњих Дубрава и још 7 Срба из Огулина и доведен на стрељање, али су враћени у затвор. 4. јула протеран је у Србију, док се Алагићу изгубио траг.

Усташе су исто ухапсиле проту Дујића из Српских Моравица, и спровели у логор у Копривницу. Његовој жени забијали су игле у лице и чело и потпуно је унаказили.

У Огулину су исто ухапсили проту Стевана Ђурчића, спровели у Загреб, мучили чупајући му браду, пребивали му ноге и потом убили.

У Отоку је исто вршен терор. Маја 1941. ухапшено је 35 Срба, који су одведени у Огулин и затворени у „Кулу“. Међ њима налазили су се Капелет Ђуро, земљ.; Бабић Милан, железн., Дадасовић Ђуро, срески писар; Дадасовић Илија, пенз. цариник; Дадасовић Ђура, земљ.; Михајловић Никола, трг.; Михајловић Ђуро, баштован; Михајловић Милан, срески чин; Михајловић Миладин, земљ.; Вучковић Гојко, земљ.; Дадасовић Миле, земљ.; Дадасовић Симо, млинар; Рајак Миле, земљ.; Добрић Перо, земљ.; Манојловић Ђуро, жељез. радник; Манојловић Илија, земљ.; Манојловић Пера, земљ.; Шеган Јован, земљ.; Јанчић Јован, земљ., и др. У затвору су страшно мучени, а затим отпремљени у Копривницу, па у Госпић, где им се губи траг.

23. јула 1941. год. дошле су усташе у село Гојак (Горње Дубраве) и повеле једног сељака да га убију. Кад је жена сељака пошла за мужем кукајући, водећи собом ћерку од 10 г. и синчића од 4 г, један усташа убио је из пушке мајку и девојчицу, а мушкарчића натакао на бајонет и тако носио 200 метара док није стигао друштво, па ту треснуо дете о земљу и убио оца.

Доцније су усташе опет дошле у Оток и одводили Србе у Огулин. Тако су још одведени Поповић Паун, Рајак Триве, Добрић Миле и др. Ове су Србе прво мучили у „Кули“, а затим водили под Клек и тамо убијали.

Почетком августа 1941, добили су некако пропусницу од немачких власти и кренули за Београд: Поповић Чеда, Поповић Јоса, Манојловић Петар, Манојловић Раде и Муњас Миладин, сви земљ. из Отока. Међутим усташе су их у Оштаријама скинуле са воза, одвеле у „Кулу“, а затим под Клек и тамо побили.

Црква у Отоку је опљачкана и затворена.

У селу Подхуму²⁰⁴ усташе су похватили многе Србе мушкарце и одвели у суседно хрватско село Саборско и тамо их побили. Међ овим убијеним налазили су се: Грба Јосо, власник пилане, Драгаш Милован, обућар из Подхума, Косановић Мило, општ. стражар из Кунића и др...

Неколико дана доцније, почетком јуна 1941., усташе су поново дошле у Подхум, али су се сељаци разбежали. Усташе су тада продужиле до суседног села Јанчића. Позвали су све одрасле мушкарце, тобож да им прочитају неко Поглавничково наређење. Затим су их одвели на гробље, ту одвојили њих неколико, наредили им да легну потрбушке и затим их побили пуцајући им у потиљак. Међу овим убијеним налазе се: Јанчићи Мане, Милета, Симо, Кокан и Раде, Воркапић Миле и Воркапић Радован. Затим су побили из истог села 83 Срба, а село опљачкали.

²⁰⁴ Подхум Плашчански.

Усташе су залазиле и у друга села, одводили мушкарце Србе, а имовину плљачкали.

Поред ових масовних убијања Срба, усташе су истовремено вршили и појединачна убиства. Позивали би поједине Србе у усташки стан, под разним изговорима, па их затим затварали мучили и убијали. Тако су страдали: Срдић Милан, трг.; Пешут Никола, кафеџија и синови му Раде и Мане; Мочиларац Милован, обућар; Пешут Божо, трг.; Докмановић Данило, прота, сви из Плашког; Граховац Стеван, трг. из Подхума, и многи други.

Бр. 107

Изјава Маре Манојловић о хапшењу Срба у селу Отоку код Огулина у мају 1941. године²⁰⁵

Записник градске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Огулину 20. октобра 1945. г.

Присутни:

Тајник комисије: Јосип Рашпица

Члан комисије: Драгутин Домитровић

Записничар: Матилда Пајтл

Приступа кратким путем позвана Манојловић Мара, рођена 1891. г. из Оштарског Отока²⁰⁶ кбр. 10, Српкиња, православне вјере, удовица, мајка троје дјеце, те даје на записник слиједећу:

П р и ј а в у п р о т и в

1) Марковић Јурице, бившег великог жупана у Огулину, старог око 65 година, Хрвата, ркт. вјере, неожењеног, посљедње пребивалиште Огулин, садање боравиште непознато, јер је Огулин напустио 10. IV 1945. године са усташама.

2) Порецки Адалберта, бившег котарског предстојника у Огулину, старог око 65 година, Хрвата, ркт. вјере, ожењен, посљедње боравиште Загреб, сада наводно негдје у савезничком заробљеничком логору.

3) Шпаљ Јулиуса, бившег стожерника у 1941. години у Огулину, старог око 40 година, Хрвата, ркт. вјере, ожењеног, посљедње и садање боравиште непознато.

4) Смолчић Томе, бившег усташког логорника у 1941. години, старог око 32 године, Хрвата, ркт. вјере, сада наводно затворен у Загребу.

²⁰⁵ АХ, Zh-40175.

²⁰⁶ Оток Оштаријски.

5) Држић Томислава, бившег усташког таборника у 1941. години у Огулину старог око 24 године, Хрвата, ркт. вјере, студента, нежењеног, последње пребивалиште Загреб, садање боравиште непознато.

6) Саламон Ивана, рођеног 1921. године у Огулину, Жегар кбр. 4, Хрвата, ркт. вјере, нежењен, усташа, садање боравиште непознато.

7) Блашковић Мате, рођен 1904. године у Св. Јакову кбр. 65, Хрват, ркт. вјере, ожењен, последње пребивалиште Загреб, садање боравиште непознато.

8) Блашковић Мате из Св. Јакова кбр. 24 сина пок. Томе и Јаге, Хрват, ркт. вјере, последње боравиште Огулин, садање непознато.

9) Колић Мате, рођен 1911. године у Огулину, Прапуће кбр. 1, Хрват, ркт. вјере, усташа, последње пребивалиште Огулин којег је напустио 10. травња 1945.

10) Пишкур Ивана, рођен 1909. године у Ломосту кбр. 95, лугар, Хрват, ркт. вјере, последње боравиште Огулин, којег је напустио 10. травња 1945.

11) Жилић Живка, рођеног 1916. године у Општарјама кбр. 82, Хрват, ркт. вјере, нежењен, бивши узнички стражар окружног суда у Огулину, Последње пребивалиште Бјеловар, сада наводно стрељан по војном суду у Огулину.

Ради хапшења и убистава Манојловић Нике и других.

Ја сам са својим мужем Манојловић Ником живјела стално у селу Оток, којег спада под опшину Општарје.

Једне среде под конач мјесеца свибња 1941. године отишао је мој муж на сајам у Огулин, гдје је по пријављеном Саламон Ивану ухапшен, те затворен у овдашњу кулу из које је након 10 дана био одпремљен најприје у Копривницу, а из Копривнице након три мјесеца у Госпић од куда нисам о њему више ништа могла сазнати, па је исти сигурно тамо и убијен као и сви остали православци, који су тамо били одпремани.

Особни подаци мога мужа су слиједећи: Манојловић Нико, стар 45 година из Општарског Отока кбр. 10, Србин, прав. вјере, ожењен, отац троје дјеце, од који је само кћерка Беба – Невенка рођена 1926. године док су остала двојица пунољетна.

Исто тако знадем, да су некако по прилици у исто вријеме са територија општине Општарје одведени још и слиједећи православци, чија су хапшења извршили осим наведеног Саламон Ивана још и пријављени под редним бројевима 7, 8, 9, 10 и 11, а те жртве су слиједеће:

- 1) Поповић Јосица, кбр. 76 из Општарског Отока,
- 2) Поповић Чедо, кбр. 76 из Општарског Отока,
- 3) Капелет Ђуро, кбр. 63 из Општарског Отока,
- 4) Шеган Јован, кбр. 95 из Општарског Отока,
- 5) Дадасовић Ђуро, кбр. из Општарског Отока,
- 6) Илија Дадасовић кбр. 9 из Општарског Отока,
- 7) Дадасовић Симо, кбр. 87 из Општарског Отока,
- 8) Манојловић Раде, кбр. 11 из Општарског Отока,

- 9) Манојловић Перо, кбр. 48 из Општарског Отока,
- 10) Манојловић Милан, кбр. 48 из Општарског Отока,
- 11) Муњас Миладин, кбр. 12 из Општарског Отока,
- 12) Вучковић Гојко, кбр. 17 из Општарског Отока,
- 13) Вишњић Милан, кбр. 53 из Општарског Отока,
- 14) Манојловић Ђуро, кбр. 27 из Општарског Отока,
- 15) Манојловић Илија, кбр. 27 из Општарског Отока,
- 16) Манојловић Перо, кбр. 27 из Општарског Отока,
- 17) Јанчић Јован, кбр. 73 из Општарског Отока,
- 18) Радошевић Ђуро, кбр. 72 из Општарског Отока,
- 19) Секулић Мишо, кбр. 55 из Општарског Отока,
- 20) Манојловић Душан, кбр. 16 из Општарског Отока,
- 21) Рајак Миле, кбр. 23 из Општарског Отока,
- 22) Рајак Триве, кбр. ... из Општарског Отока,
- 23) Дадасовић Миле, кбр. 66 из Општарског Отока,
- 24) Поповић Паун, кбр. 2 из Општарског Отока,
- 25) Добрић Миле, кбр. ... из Општарског Отока,
- 26) Мрвош Раде, кбр. 308 из Општарија,
- 27) Мрвош Раде, кбр. 144 из Општарија,
- 28) Мрвош Мане, кбр. 143 из Општарија,
- 29) Шеган Стево, кбр. 41 из Општарског Подвељуна,
- 30) Манојловић Перо, кбр. 494 из Општарског Подвељуна.

Од горе наведених Капелет Ђуро под ред. бр. 3, Јован Шеган под ред. бр. 4, Дадасовић Ђуро под ред. бр. 5, Вучковић Гојко под ред. бр. 12, Манојловић Ђуро под ред. бр. 14, Манојловић Илија под ред. бр. 15, Манојловић Перо под ред. бр. 16, Јанчић Јован под ред. бр. 17, Радошевић Ђуро под ред. бр. 18, Манојловић Душан, под ред. бр. 20, Рајак Миле под ред. бр. 21, Дадасовић Миле под ред. бр. 23, били су након ухапшења одпремљени из Огулина у логор у Копривницу, а одатле у Госпић од куда се све до данас ни један од њих није кући повратио, па су исти сигурно као и мој муж Манојловић Нико тамо убијени, док су остали горе наведени одмах након ухапшења убијени овдје у Огулину, јер се исти након одведења од куће уопће нису јавили својим женама односно родитељима, који и уноточ распиткивања на све стране овдје у Огулину нису могли у погледу њихове судбине ништа позитивно сазнати, а нити су они, који су били из Огулина одведени у Копривницу и који су се више пута јавили о њима осталима, ништа нису спомињали.

Овом пријавом пријављујем Марковић Јурицу, Порецки Адалберта, Шпаљ Јулијуса, Смолчић Тому и Држић Томислава, зато јер су исти као главни усташки функционери одржавали тајне сједнице на којима су донашани закључци кога се све мора ухапсити и ликвидирати, те према томе исти у овом случају имаду да одговарају као наредбодавци за ово извршено масовно хапшење и убиство.

Ова хапшења православаца на територију општине Општарије вршена су већим дијелом по ноћи, те су пријављени од ред. бр. 6 до 11 долазили у Оток са

теретним аутомобилом, те ишли од куће до куће и хапсили све мушкарце, који су се налазили код својих кућа.

Тко је пак извршавао сама убиства горе наведених, који су убијени овдје у Огулину није ми познато, али свакако за ово има да снесе пуну одговорност пријављени чијом кривњом су жртве ухапшене.

Друго у овој ствари неби имала ништа за навести, док што се тиче преслушања свједока у доказ ових мојих навода препуштам одлуку тој комисији.

Д о в р ш е н о.

Мара Манојловић, с.р.

Бр. 108

Изјава Милана Драгаша о злочинима усташа у српским селима опћине Плашки и одвођењу Срба у логоре Даница и Јадовно током 1941. године²⁰⁷

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 21. маја 1942. године.

Одмах после образовања Независне Државе Хрватске, појавили су се у Плашком усташе под водством Томљеновића Јосипа, студента, сина судије Томљеновића. Испочетка усташе нису нападали Србе, нити су правили нереди, већ су се држали мирно.

У месецу мају 1941. године усташе су по ноћи упадали у српска села, проваљивали у српске куће, одводили Србе – мушкарце у хрватско село Саборско и тамо их убијали. Тако су тада по ноћи извукли из кућа, одвели у Саборско и тамо убили: Грбу Јосу, власника пиране из Плашкога, Драгаша Милована, обућара из Подхума; Косановића Милу, општинског полицијског стражара из Кунића, те више других, чијих се имена сада више не сећам.

Када су Срби то приметили, по дану су радили своје послове, а у вече су остављали своје куће и спавали у оближњим шумама. Приметивши усташе, да Срби не ноћивају код својих кућа, обуставили су прогон Срба на 15 дана, а затим су почели долазити у српска села по дану.

Концем месеца маја 1941. године, дана се тачно не сећам, дошли су наоружани усташе из Огулина и Плашког у село Подхум. Чим су их људи приметили, побегли су у шуму. Усташе су тада продужили пут до суседног српског села Јанчићи, где су људе затекли на пољским радовима. Усташе су одрасле мушкарце позвали, да се сакупе под изликом, да ће им прочитати неко поглавничково наређење. Људи су поверовали овоме и сакупили се. Усташе су их тада одвели у гробље изван села под изликом, да ће им тамо прочитати поглавничково

²⁰⁷ АЈ, фасц. 919.

наређење. Када су дошли у гробље, усташе су их опколили и из њихове групе изводили на страну 5-6 људи, изведенима наређивали, да легну на земљу по-трбушке, а затим су им пуцали из пушака у затиљке глава. Тако су их све побили. Исти дан, друге групе наоружаних усташа, отишли су у друга српска села и купили Србе – мушкарце.

Тако је једна група наоружаних усташа тај дан, отишла у село Војновац и тамо покупила извештан број Срба, одвезла их камионима у Огулин и од тада се о њима ништа не зна. Сигурно је, да су убијени.

Из села Јанчићи, тада су одведени у месно гробље и убијени: Јанчић Мане, Јанчић Милета, Воркапић Миле мл., и његов брат Воркапић Радован, Воркапић Миле ст., Јанчић Симо, Кокан и Раде, сви земљорадници. Имена других се не сећам, али знам добро, да је тај дан из овога села убијено укупно 83 човјека, те једна жена именом Јанчић Сава. Ова последња убијена је по усташама, зато, што им није хтела казати, где јој је муж, а муж јој се био сакрио на шталу и тако се спасао.

После овога покоља, усташе су долазили у поједина српска села и надаље, али су Срби сваки пут пред њима бежали у шуме. Усташе су тада пљачкали српске куће и односили све, што су од вредности нашли, као: новац, маст, сухо месо, сланину, жито, робу и друге ствари. Пљачку српских села вршила је такођер и хрватска војска, те жандарми. Тако је село Јанчићи, прошле јесени темељито опљачкано од усташа и хрватских домобрана.

После напред извршених масовних покоља Срба, усташе су прешли на убијање појединих Срба. Обично су их звали у усташки стан под изливом, да их требају саслушати и сваки онај, који је тамо отишао, није се више вратио. Тако су страдали: Срдић Милан, трговац; Пешут Никола, кафеџија, и његови синови Мане и Раде; Мочиларац Милован, обућар; Пешут Божо, трговац; Докмановић Данило (Милан), прота, сви из Плашкога, те Граховац Стеван, трговац стоком из Подхума, као и многи други из Плашког и околних села, којима се сада не сећам имена. Чуо сам, да су некоји од ових одведени у Огулин и убијени под Клеком крај Огулина, а други су одведени у логоре у Копривницу, па после у Госпић, а из Госпића у Велебит и тамо убијени.

У месецу септембру 1941. године, дошла је у Плашки талијанска војска и преузела војну управу, а усташе су се тада повукли из онога краја. Одласком усташа настао је тамо опет ред и Србе није нитко прогонио.

У месецу августу 1941. године, прогласила је општина у Плашком наређење Министарства правосуђа, да сви они Срби, који хоће, могу да пређу на римо-католичку веру. Тек један једини Србин и то неки Пешут Ђуро сељак из Клипине Драге, прешао је на римо-католичку веру.

Српско-православна црква у Плашком, претворена је у магазин а у владин двор уселила се је општина.

Нарочито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Томљеновић Јосип, студент, син судије Томљеновића; Стрениј Богомир, берберин; Буретић Петар, земљорадник; Кеба Ђуро, земљорадник, а сада намештеник у шумарији, сви из Плашкога.

Много усташа долазило је у Плашки из Огулина, али их ја по имену не познајем.

Ја сам на 16. маја 1942. године, напустио моје родно место и кренуо на пут за Србију. Из Земуна сам прешао у Београд помоћу једног мога пријатеља. У Београд сам стигао на 19. маја 1942. године.

Друго ништа ми није познато, а на изказано и прочитано ми могу се и заклети.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:

Родић Ђуро, с.р.

Записничар:

Таталовић Невенка, с.р.

Драгаш Милан, с.р.

Бр. 109

Изјава Јована Трбојевића о злочинима усташа над Србима у Плашком и у грачачком срезу у времену од маја 1941. до јануара 1944. године²⁰⁸

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду 8. јануара 1944.

Ја сам пре рата као дипломирани теолог службовао код црквеног суда у Плашком, где ме је затекао рат те оснутац НДХ.

Чим је основана НДХ, појавили су се на улицама у Плашком наоружани неки Хрвати, који су се издавали за усташе. Међу њима нарочито су се истакли: неки земљорадник из Плашког именом Перо, који је познат под надимком „Пљуца“, Стрениј, берберин, и његов син Богомир, те Милетић, месар. Након месец дана вратио се је кући из Огулина где је био на неком усташком курсу, Томљеновић Јосип, свршени ђак гимназије, син суца Томљеновића, и он је преузео водство усташа у Плашком. У исто време намештен је у Плашком за општинског бележника неки Марковић из Огулина и он је био главни помагач Томљеновића. Доласком Томљеновића и Марковића настало је за Србе тешко стање. Поједине Србе усташе су хапсили и одводили најпре у жандарску станицу у месту, где су их тукли, а одатле након једног или два дана, у Огулин. Како се је накнадно чуло, некоји одведени Срби убијани су у околини Огулина, а некоји су одведени у логор у Копривницу, а одатле у Госпић и Велебит, где су побијени. Исто тако поступали су усташе са Србима сељацима из околних села.

У времену од 15. маја до 13. јуна 1941. године одведени су из Плашког у Огулин: Докмановић Милан, прота, Пејновић Иса, прота, Рајчевић Милан, прота, Вучинић Петар, свештеник, Степанов Јаша, свештеник, Ђукић Милан, свештеник, Срдић Милан, трговац, Гаћеша Душан, шеф железничке станице, За-

²⁰⁸ АЈ, фасц. 919.

тезало Милош, надзорник жељезничке пруге, Мишчевић Јово, учитељ, Ивановић Миленко, учитељ, Вукас Дане, земљорадник, Косановић Душан, земљорадник, те још неки чијих се имена не могу сетити. Од одведених Срба повратио се је прота Пејновић и он је у мјесецу јуну или јулу пребачен преко логора у Цапрагу у Србију и сада се налази у Београду. Чуо сам да се је некако спасио из логора у Копривници Затезало Милош, надзорник жељезничке пруге, па је пребегао у Србију. Сви остали Срби одведени су из Огулина у логор Копривницу, одатле у Госпић, а из Госпића у Велебит где су и побијени.

Познато ми је да су у то време одведени и на исти начин побијени и неки Срби сељаци из околних села, али ја њихова имена не знам.

У исто време усташе су потпуно опљачкале црквени суд. Још пре одвођења свештеника, усташе су опљачкали у црквеном суду сав новац и уложне књижице, те остале вредносне папире што су нашли у каси. Однели су у готовом новцу, уложним књижицама и вредносним папирима око два и по милиона динара. После су одвезли покућство, постељину и све ствари што су у двору нашли. Све ове ствари одвезли су у камионима у Огулин и тамо је са њима намештена жупанијска област и стан великог жупана. Владичин особни аутомобил такођер је одузет и предат на употребу великом жупану у Огулину Марковић Јурици.

Видећи да ћу и ја једнога дана бити по усташама одведен, одлучио сам се да напустим Плашки и да се негде сакријем. 13. јула 1941. у пола ноћи преобукао сам се у одело талијанског војника, које сам добио од једног талијанског мајора, који је са службом био у Плашком. Тако преобучен сео сам одмах у воз и отпутовао за Сушак, где сам се настанио као избеглица. После мога одласка одведен је по усташама епископ горњокарловачки Трлајић Саво. С њим су одведени свештеници: Гаковић Богољуб, Стојановић Ђуро и Насадил Станислав. Њихово одвођење извршено је 17. јула 1941. Најприје су одведени у кућу наведеног усташе Томљеновића где су били затворени два дана у његовој штали и то завезани за јасле, а потом су одведени директно у Госпић и убијени у Велебиту.

Такођер одведени су после мога одласка Пешут Никола, гостионичар, и његова два сина, Мане и Раде. Ту ноћ усташе су пијанчевале у кући Томљеновићевој и онако пијани провалили су у кућу Пешутову и одвели њега и његове синове. Стрпали су их у теретни камион и одвезли у Огулин, а из Огулина према Јасенку или Српским Моравицама. У камиону су их држали свезане и целог пута тукли. Када су дошли у шуму иза Огулина извукли су их из аутомобила, извели на једну чистину подаље од пута, где су већ постојале ископане јаме. Најприје су одвезали старог Пешут Николу и наредили му да се свуче. Када је Пешут скинуо одело, одвели су га усташе до јаме и ту устрелили. После је дошао на ред старији син Раде. Када су усташе Раду повели према јами, и то након што се и он морао свући, Раде их је замолио да му дозволе да се најприје пољуби са братом. Усташе су му то дозволиле са речима: „Мајку ти српску, ајде пољуби се“. Усташе су остале код јаме, а Раде се је повратио да се пољуби са братом. Пољубио се с братом и у том моменту скочио у страну и побе-

гао у шуму. Усташе су за њим запуцали, али је он под заштитом шуме и мрака успео да побегне. Кријући се по шумама успео је након неколико дана да стигне у Сушак. Успут је добио одело у једном селу јер је био побегао онако у кошуљи и гаћама. Он ми је све ово испричао када се са мном у Сушаку састао. Његов млађи брат Мане убијен је заједно са оцем.

Још за време мога боравка у Плашком вршена је пропаганда за прелаз Срба на римокатоличку веру. Ову пропаганду вршили су сами усташе говорећи да се Срби могу спасити само тако ако пређу на римокатоличку веру. Некоји су Срби из страха предали молбу за прелаз.

У Сушаку сам остао као избеглица до 24. јула 1942. године. Издржавао сам се тако што сам био запослен као појак у српско-православној цркви у Сушаку уз месечну плату од 300 динара, а осим тога добивао сам потпору од сушачких Срба и неких Хрвата. За помагање Срба избеглица у Сушаку постојао је тамо један потајни одбор на чијем се челу налазио Добросављевић Јубо, учитељ из Сушака. Он је нарочито био агилан око сакупљања прилога у новцу за избеглице.

24. јула 1942. спроведен сам од карабињера из Сушака за Лику и то против моје воље. У возу су ми карабињери казали да могу да изађем и да се настаним у Врховинама, у Метку или Грачацу. Ја сам се одлучио за Грачац, јер сам тамо имао тетку. Кад сам дошао у Грачац, настанио сам се код своје тетке Мандић Софије.

Кад сам стигао у Грачац, тамо је вршила управу талијанска војска са четницима. Биле су и редовите хрватске управне власти, али су се оне углавном држале пасивно. На жељезничкој станици у Грачацу била је група 30 до 40 усташа, али они нису залазили у само место, него су пратили возове између Грачаца и Госпића. За то време није било никаквих прогона Срба јер усташе нису имале никакве власти.

За мојег боравка у Грачацу, и то око 20. аугуста 1942, дошли су Срби из села Штикаде, среза грачачког, у Грачац и замолили команду талијанске војске да им дозволи да могу из јама званих „Понори у Криваку“ извадити лешеве Срба које су усташе 1941. одвели, побили и у ове поноре бацили. Талијанска војна власт дозволила им је ово. Пошто се уз „Поноре у Криваку“ налази хрватско и усташко село Гудура, талијанска је војска за време вађења лешева поставила стражу према овоме селу, да не би житељи који су били фактички ти кривци за покољ Срба из Штикаде, а били су и наоружани, и навалили на Србе за време вађења лешева. Извађено је 180 до 200 лешева и то мушкараца, жена и деце. Некоји су лешеве већ били у распадању и то они који су лежали дубље у понору па се нису могли идентификовати, а некоји су били још добро сачувани и ти су се могли идентификовати. Лешеве су били побацани у три јама. У једној од оних јама нашли смо лешеве у стојећем ставу. Када смо копали, наишли смо најпре на лубање, а потом на остале делове лешева у стојећем ставу. Ово се је могле догодити на тај начин да су људи, жене и деца живи у ову јаму побацани, и то густо збијени, и онда одозго затрпани земљом. Међу овим стојећим лешевима, нашли смо како матере држе у наручју своју малу децу.

Све ископане лешеве одвезли смо на месно гробље и покопали их у заједничку гробницу. Покољ у селу Штикади извршили су усташе из поменутог суседног села Гудура уз помоћ тадашњег римокатоличког жупника из Грачаца којему не знам име. На дан покоља довео се римокатолички жупан у аутомобилу из Грачаца у Штикаду и позвао народ да се искупи на „Штикадске बारे“, где ће се извршити прелаз на римокатоличку веру, па да онда њих као Србе неће више нико дирати и прогањати. Срби су жупнику поверовали и искупили се у великом броју на одређеном месту. Некоји, који су дошли, били су присиљено доведени. Ипак се један дио Срба спасио, јер је побегао из села, слутећи да им се спрема покољ. Када су се Срби на овај начин искупили, извршили су усташе из села Гудура, који су сви били наоружани војничким оружјем, покољ. Некоји су убијани сјекирама и маљевима, јер се је пригодно ископавања лешева видело да су им лубање разбијене тупим тврдим предметима, а некоји су били закопани у стојећем ставу, како сам то већ навео.

4. марта 1943. године италијанска војска напустила је Грачац и пред партизанима се повукла у Книн. Пре одласка из Грачаца наредила је италијанска команда да се српске породице морају евакуисати из Грачаца. Извршавајући ово наређење, некоје су српске породице отпутовале у Книн, а некоје су заједно са четницима преко Велебита прешле у село Жегар, срез Бенковац. Ја сам такођер отпутовао у село Жегар, док је моја тетка Мандић Софија отпутовала у Книн.

У селу Жегару остао сам до краја јуле 1943. када сам се преселио у Книн мојој тетки. У Книну сам остао до капитулације Италије. Након капитулације Италије бојали смо се да ће опет доћи до прогона Срба са стране усташа па смо ми Срби напустили и Книн и избегли у брда око Далматинског Косова.

Када је у оне крајеве дошла немачка војска, издала је проглас, да се сваком гарантује лична и имовна безбедност. После тога смо се сви вратили у Книн.

6. октобра 1943. ја сам се са својом тетком повратио у Грачац.

14. новембра 1943. отпутовао сам из Грачаца у Сушак, да преузем моје документе који су ми били тамо остали после мога првог одласка из Сушака.

15. децембра 1943. повратио сам се у Грачац из Сушака. Путовао сам преко Трста и Задра јер других веза није било. У Грачацу сам остао до 4. јануара 1944. године, када сам кренуо на пут у Србију и на 9. јануара 1944. стигао у Београд.

Срез Грачац био је у већини насељен српским житељством. Већина српских села у срезу грачачком спаљена су. Познато ми је да су опљачкана села: Штикада, Брувно, Мазин, Љубовић, Тупола, Омсица, Кијани, Губавчево Поље и Глогово. Сва ова села спалила је талијанска војска за време операција против партизана. Сам Грачац није спаљен, али су многе куће порушене од бомбардовања од стране талијанске војске, која су извршили у вези акције против партизана.

Хрвати из Грачаца и непосредне околице напустили су своје куће још у току 1942. године и отишли у Загреб или Славонију и више се нису враћали својим кућама. Тако се у Грачацу и непосредној околици налазе само Срби.

Рачуна се да је у грачачком срезу погинуло од усташа 3.000 до 4.000 житеља Срба.

Пре мога одласка из Грачаца функционисала је само општинска управа на челу које се налазио Србин Станисављевић Никола, пензионисани морнар из Грачаца. Никакве друге цивилне власти нису функционисале у Грачацу нити околици за време мојег боравка тамо. Усташе су пролазиле кроз Грачац више пута али нису вршили никаква „уредовања“.

Познато ми је да су се истакли у прогону Срба у Плашком: Томљеновић Јосип, свршени ђак гимназије, Плеше Стипа, трговац, и његов син којему не знам име, а био је ђак трговачке академије, Милетић, месар, Стрениј Богомир, берберин, који се сада као усташа налази на некаквој дужности у Загребу, и Перо, звани „Пљуца“, земљорадник, сви из Плашкога. У Грачацу су се истакли у прогону Срба и као усташе: Бјелобрк, ђак гимназије, син трговца, браћа Мухар, трговци, од којих је једном име Јосо, а другом не знам име, браћа Остерман, трговци, и то Радослав и Ђукица, Домић Иван, намештеник државне лажонице, др Михелчић, лекар, сви из Грачаца.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклет.

Д О В Р Ш Е Н О:

Саслушао и оверава:
Ђуро Родић, с.р.

Записничар:
Рада Руџаић, с.р.

Трбојевић Јован, с.р.

Бр. 110

Изјава Душана Мишчевића из села Војновца код Плашког о злочинима усташа над Србима тога краја у јулу и августу 1941. године²⁰⁹

Избегаво сам на дан 15. VII 1941. пред директном опасности да будем ухапшен од усташа. Терор је почео одмах од како су ти крајеви престали бити окупирано подручје од стране Италије. Чим су усташе примиле власт од Италијана одмах су почеле са хапшењем. Међу првима ухапшени су били Милош Шолаја, стар око 50 год., Стево Поповић, још четворица Поповића чија имена не знам и Јанчић, име му такођер не знам, сви момци од 20-25 год. Вршене су преметачине по кућама, тражене су разне слике и оружје. Послије тога било је заштије и у том времену тражило се да се преда оружје ако ко има, пошто су већ прије Италијанске власти побрале оружје које је било пријављено. То је учињено по свим крајевима. Тек кад су били потпуно увјерени да нема нико оружја прогони су настављени. Једне сриједе, када је сајам у Огулину, пред саму политичку скупштину у Огулину на којој је говорио министар Љовро Сушић и

²⁰⁹ АЈ, фасц. 919.

други говорници, похапшени су сви Срби из Огулина, као и мноштво Срба који су дошли из разних мјеста на сајам, под изговором да су таоци и да ће бити пуштени након скупштине. Били су натрпани са затвореним Србима казниона у Огулину и још неколико приватних кућа. Један део је поубијан а други бачен у разне логоре, пошто су претходно били мучени.

Послије тога били су ухапшени Милан Косановић, Петар Мишчевић, Милан Мудрић и Мане Радошевић, сви из Војновца. Затим из Јосипдола браћа Никола и Коста Орлић, трговци, свештеник Илија Павлица и још многи други. Пошто су били страховито истучени одведени су у логор у Копривницу. Срби се хапсе на све стране и то тако док на једном мјесту хапсе од других су села мирни. Хапсе се сви виђенији људи, свештеници, гостионичари итд. Усташе из Огулина са камионима су одвукли сав намештај и ствари из двора православног епископа из Плашког. У камионима су били увијек усташе са пушкама у рукама и митраљезима на камиону.

Хапсе се по Плашком и околини мноштво људи. У затворима се врше мучења, дају грозне батине. На првог аугуста ухапшен ми је отац и много других Срба из Војновца. На 8. VIII стрељан је велики број Срба из села Јанчића и Воркапића на православном гробљу. Стрељање је извршено са дум-дум метцима и стрељани су тако накажено изгледали да је талијански капетан пао у несвест кад их је видио. Даље је ухапшено у Војновцу већи број Срба од којих знам следеће: Ману, Јована, Павла, Милу и Петра, сви Радошевићи, затим Милована, Николу и Петра, сва три Мудрића. Они су били испребијани, руке, ноге и ребра били су поломљени. То су дотичне, кад су довежени кући, лијечили Талијани у школи у Војновцу. У том времену ухапшен је и епископ Сава Трлајић у Плашком. Од 10. VIII настаје затишје које се свршава 24. VIII поновном талијанском окупацијом. По свим странама били су Срби страшно мучени и убијани. У Примипљу је убијен поп Бранко са сином студентом, пошто су му претходно опалили браду и бркове и повадили све зубе. Исто тако је чупана брада и попу Данилу Докмановићу (Љутом)²¹⁰ у затвору у Огулину за које је време морао пјевати: „Спремте се спремте четници...“ Све јаме и шпиље биле су пуне поубијаних Срба, пошто су претходно били мучени. Било их је и живих у јамама; тако су Талијани извукли двојицу живих из јаме у близини Госпића и превезли их у болницу у Госпић. Неописиви су начини и муке на које су мучени Срби.

Хапшење, стрељање и мучења вршили су домаће усташе, а у неким слушајевима и уз припомоћ страних. Усташки логор је био у Јосипдолу. Већином сви Хрвати у тим крајевима били су на страни Павелића и против Срба, иако нису сви били усташе. Ријетки су били они који су жалили Србе, пошто нису могли да их заштитију. Тако је Грга Хећимовић био народни посланик бивши од ХХС протествовао због прогона Срба па су га усташе истукле и пребиле 3 ребра. Поред усташа су добили оружје и многи Хрвати који су били у цивилу и ван усташких редова. Од домаћих усташа познајем следеће: логорник у Јосипдолу Михаљевић Иван, студент, Ивановић Јура, Циндрић Бранко, Жиц име

²¹⁰ Милан Докмановић-Љути.

не знам, Михаљевић Милан, сви из Јосипдола. То су били најважнији и водећи, док су били и многи други које не познам. Хапсити су им помагали и сељаци, комшије и суседи Срба.

Треба нарочито истаћи да су Срби након слома имали добро мишљење о Хрватима те су дошли сви без оружја кући. Надали су се да ће у слободној Хрватској бити спас и Србима и Хрватима. Било је и Срба „шпиуна“ у корист Хрвата, те је онај Србин који је донео нешто оружја, морао предати власти. Италијани су ишли на корист Србима колико је било могуће.

Мишчевић Душан, с.р.

Бр. 111

**Изјава Милана Огризовића из Беговца о злочинима усташа
над Србима у Плашком и околним селима и о њиховом
одвођењу у логоре у Копривници и Госпићу у времену
од маја до августа 1941. године²¹¹**

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 10. априла 1944.

Село Беговац удаљено је од Плашког 11 км у правцу Врховина. Има око 40 домова, а настањено је искључиво Србима. Општина Плашки има три четвртине Срба и једну четвртину Хрвата. Хрвати су настањени у селу Саборском, те нешто у самом Плашком, а остало су све Срби.

Чим је створена НДХ, хрватске власти су одмах позвале Србе да предају оружје под претњом смртне казне. Хрватске власти су истодобно гарантирале Србима сваку личну и имовинску безбедност. Срби су овом поверовали, па су добровољно предали оружје. Док су хрватске власти на овај начин Србе разоружали, дотле су истодобно Хрвате наоружали војничким пушкама и бомбама. Тако су већ у почетку НДХ Срби нашли голоруки напрама добро наоружаним Хрватима.

Већ почетком маја 1941. почеле су усташе из Саборског и Плашког долазити у село Беговац и остала суседна српска села и одводити људе. Одводили су их у Плашки где су их држали око 8 дана и батинали, те мучили глади, а затим пуштали кућама. Међу тада одведеним Србима били су, колико ми је познато: Докмановић Никола, земљорадник из Плавча Драге, Огризовић Бранко и Милан, земљорадници из Беговца. Њих су усташе у Плашком најприје батинали и мучили а затим их убили.

На 1. аугуста 1941. издао је усташки таборник из Плашког Томљеновић наређење свим Србима у општини Плашки, да не смију по ноћи држати псе од-

²¹¹ АЈ, фасц. 919.

везане већ да их морају држати затворене у шталама. Осим тога да се Срби не смију удаљавати никуда од својих кућа. Ово његово наређење важило је од 10. августа 1941. За то време долазиле су ноћу усташе из Плашког, Саборског и Јосипдола у српска села општине Плашки, купили људе те их одводили собом. Све покупљене одводили су у Плашки, где су их држали затворене у подруму таборника Томљеновића. За то време су их тукли и мучили глађу. Жене одведених Срба доносиле су им у Плашки храну, али су их усташе враћали кућама говорећи да ту нема никаквих затворених Срба.

У ноћи 8. на 9. августа 1941. потрпали су усташе затворенике Србе у један велики камион и одвезли их у правцу хрватског села Саборског. Успут су још купили друге Србе и све их трпали у камион као сноплје. Тада су успут ухватили мога брата Душана и одвезли га са осталим Србима у Саборско. Све су их побили у Саборском крај заселка Вуковићи и побацали у дубоку јаму. Некоји нису били потпуно убијени, већ су живи бачени у јаму и тамо неколико дана доживљавали помоћ, али им нитко није смео притећи у помоћ, јер се нитко није смио приближити јами пошто је један усташа са пушком држао стражу. Јаукање тешко рањених Срба чули су и пастири из Саборског, па су они то нама причали.

Тада су одвезени у Саборско и тамо убијени следећи Срби: Огризовић Душан и Огризовић Ђуро, земљорадници из Беговца, Грба Јосип, земљорадник из Плашког, Ковачевић Никола, Драгић Душан, Вукелић Богдан, земљорадници из Личке Јасенице, Клипа, бивши полицијски стражар из села Кунића. Имена осталих одведених и убијених Срба сада се не могу сетити, али знам поуздано, да их је тада одведено и поубијано у Саборском 37, највише их је било из Плашког.

Било би тада страдало животом много више Срба да нису испред усташа бежали у шуму. Чим су Срби примили наређење од усташког таборника Томљеновића да се од 1. до 10. августа 1941. не смију удаљавати од својих кућа и да морају држати своје псе ноћи завезане у шталама, одмах су знали да им се спрема неко зло па су поставили у села страже и чим би се усташе приближиле селу, Срби су бежали у шуму и тако се спасавали.

До 10. августа 1941. усташе су поклали и побили на разне начине око 75 Срба мушкараца из општине Плашки. Осим тога усташе су истовремено купили Србе за логор у Копривници. Тако су одведени у логор: Трлајић Сава, епископ, Докмановић Милан, прота из Плашког, Насадил, прота из Јасенице, Срдиф Милан, трговац из Плашког, Грба Михајло, трговац из Личке Јасенице, Милаковић Миљенко, трговац из Личке Јасенице, Малбаша Светозар, трговац дрвом из Личке Јасенице, Везмар Илија, млинар из Личке Јасенице, те још многи други чијих се имена сада више не могу сетити, али добро знам да их је одведено у логор у Копривницу око 100 Срба. Сви ови Срби отпремљени су истога љета из Копривнице у Госпић и од тада се о њиховој судбини ништа не зна. Прича се у народу да су из Госпића одведени у Велебит, а један дио на оток Паг и тамо убијени. После описаног одвођења и покоља Срба, преостали Срби су у масама почели остављати своја села и бежати у шуме, само да би спасили своје животе.

Италијанске војне власти, које су држале онај крај под окупацијом, ово су приметили и питали Србе, зашто беже у шуме. Када су им Срби изјавили да не смију бити у својим селима, јер долазе усташе и кољу их, а они голоруки, не могу да се бране, Италијани су их наоружали да се поврате у села, јер да усташе не смију више вршити покољ. Срби су и после тога страховали и нису смели бити у својим селима. Италијанска војска надзирала је српска села и штитила их од усташа. Усташе нису долазили за то време у српска села, али су стално претили да ће једне ноћи доћи и поклати све што је живо. Срби су и даље били на опрези и по ноћи остављали своја села и бежали у шуме. Овакво стање потрајало је до месеца фебруара 1942.

У месецу фебруару италијанске војне власти поделили су Србима у општини Плашки извештај број војничких пушака са одговарајућом муницијом да се овим оружјем у случају напада бране од усташа. На овај начин свако село добило је извештај број наоружаних људи. Усташе нису смели залазити у српска села и тако су Срби били потпуно мирни. Овакво стање потрајало је све до капитулације Италије.

Српске православне цркве у Плашком и Личкој Јасеници су већ у почетку од усташа темељито опљачкане, али нису спаљени ни срушене.

После капитулације Италије запосели су Плашки партизани а након тога и остала села општине.

7. марта 1944. ушле су у Плашки немачке трупе, а партизани су се повукли. Ја сам 14. марта 1944. напустио моје село Беговац и отишао у Плашки, где сам остао све до 24. марта 1944., а тада сам кренуо за Јосипдол. У Јосипдолу сам остао до 27. марта 1944. када сам са пропусницом коју сам добио од котарске области у Огулину, кренуо на пут за Београд. Овамо сам стигао 30. марта 1944.

Док сам се још налазио у Јосипдолу, дошла је једна жена из Плашког и причала ми да су партизани поново заузели Плашки.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Томљеновић, студент и усташки таборник у Плашком, син судије Томљеновића, Плеше, син Плеше Стипе, трговца из Плашког, којем не знам име, Антолић Марко учитељ из Саборског и његов брат Јуре, студент, те њихов отац Антолић Јуре старији, чувар железничке пруге у Личкој Јасеници, Џоњар Марко, земљорадник из Саборског, неки Јуре, звани „Копилан“ из Саборског којему не знам презиме. Сви млађи људи из Саборског служе као усташе у усташким формацијама по разним местима Хрватске, али им ја не знам имена.

Друго ми ништа није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклет.

Д О В Р Ш Е Н О:

Саслушао и обрадио:
Ђуро Родић, с.р.

Записничар:
Р. Никшић, с.р.

Милан Огризовић, с.р.

Бр. 112

**Изјава Јована Вучковића о хапшењу Срба у Српским Моравицама
и одвођењу у Огулин, затим логоре Даница и Госпић,
у времену од јуна до августа 1941. године²¹²**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
3. августа 1942.

У другој половини јуна 1941. године дошло је око 30 наоружаних усташа из Огулина у Српске Моравице под водством једног усташког сатника. Они су са домаћим жандарима и усташама извршили хапшење свих угледнијих Срба из Српских Моравица. Тада су ухапшени: Дујић Владимир, свештеник, Петровић Јован, машиновођа државних жељезница, Петровић Симеон, машиновођа државних жељезница, Вучинић Јосип, пословођа државних жељезница, Матић Владимир, електричар државних жељезница, Вучковић Илија, предложац државних жељезница, Комленић Симеон и његов брат Лазо, кочничари државних жељезница, Докмановић Јљубомир, маневриста државних жељезница, Петровић Симеон, трговац, Томић Милош, трговац, Лотина Милан, гостионичар, Петровић Гаврило, бравар државних жељезница, и Косановић Никола, ложац државних жељезница. Сви су они одведени исти дан из Српских Моравица у Огулин где су два дана били затворени у „Кули“, а затим отпремљени у логор у Копривницу. После тога су отпремљени из Копривнице у Госпић и ту им се замео сваки траг. Верује се да су сви убијени.

Томић Никола, син Томић Милоша, трговца из Српских Моравица, похађао је гимназију на отоку Крку. Када су усташе његовог оца одвели у Огулин, пошао је кући у Српске Моравице и на жељезничкој станици у Делницама ухватиле су га усташе и од тада се за њега ништа не зна. Сигурно су га усташе некуда одвели и убили.

25. јуна 1941. године жандарми и домаће усташе ухапсили су петорицу Срба из Српских Моравица и отпремили их у Огулин, где су били затворени у „Кули“ неких 25 дана, а неки један и пол месец, а затим су пуштени кућама.

У ноћи од 2. на 3. августа 1941. године огулински усташе у сарадњим са домаћим усташама поново су хапсили Србе у Српским Моравицама. Тада су ухапшени: Вучинић Раде, пружни чувар државних жељезница, Вучинић Благоје, кочничар државних жељезница, Вучинић Душан, позивар код државних жељезница, мој брат Вучковић Никола, ложац државних жељезница, Вучковић Симеон, жељезнички радник, Јакшић Лазо, жељезнички радник, Јакшић Димитрије, ложац државних жељезница, Вучинић Михајло, пензионер, и његов син Илија, Царевић Радован, ложац државних жељезница, Царевић Радован, пензионер, Царевић Илија, пензионер, Петровић Јован, жељезнички радник,

²¹² АЈ, фасц. 919.

Вучковић Никола, жељезнички кочничар, Рајновић Симеон, жељезнички радник, Трбојевић Илија, жељезнички радник, Матић Никола, бравар државних жељезница, Мрвош Стојан, кочничар и његов брат Раде, такођер кочничар државних жељезница, Вучинић Душан, ложач државних жељезница, те више других чијих се имена више не могу сетити, али знам поуздано да су усташе ту ноћ покупили у Српским Моравицама 175 Срба, већином жељезничара, стрпали их у два теретна вагона и одвезли у Огулин. Сви су ови Срби били један дан затворени у подруму Боснића Владе, трговца, а после тога замео им се је сваки траг. Како се је после чуло, одведени су у правцу Клека и поубијани код места званог „Галге“.

28. јула 1941. године били су у служби Матић Ђуро, машиновођа, и Срећко Јован, ложач државних жељезница. Тај дан су их усташе на жељезничкој станици у Огулину скинули са локомотиве и одвели у непознатом правцу. Од тада се за њих ништа не зна. Верује се са правом да су убијени.

3. августа 1941. био је у служби Вучковић Симеон, возовођа државних жељезница, и тај дан су га усташе на жељезничкој станици у Огулину скинули са локомотиве и одвели га у непознатом правцу и од тада се о њему ништа више није чуло. Сигурно је убијен.

8. августа 1941. било је са стране усташа одређено опште исељење свих Срба из Српских Моравица. Већ је неколико породица било доведено у основну школу на жељезничку станицу, али је баш тада дошао у Српске Моравице неки господин који је обуставио ово исељавање. Породице које су биле доведене у основну школу, повраћене су натраг својим кућама.

У септембру 1941. преузела је талијанска војска и управу у Српским Моравицама, а жандарску дужност од тада врше талијански карабинијери. Тада су се хрватски усташе повукли, јер више не смију некажњено вршити злочин над српским народом.

Приликом одвођења Срба из Српских Моравица, усташе су вршили и пљачку њихове имовине. Одузимали су од Срба и односили са собом живежне намернице као: маст, сухо месо, сланину, брашно, кафу, шећер, затим робу, готов новац, сатове, прстење, наруквице и све што им се свидјело. Тако су усташе свештеника Дујића потпуно опљачкали, однесавши му све. Петровићу Јовану, машиновођи државних жељезница, однели су сав готов новац и око 20 кг масти. Томићу Милошу, трговцу, однели су готов новац, штофове, платно, кошуље и друге ствари. Тако су усташе опљачкали и све остале Србе.

Српску православну цркву у Српским Моравицама усташе су прошлог лета потпуно опљачкали и то истодобно када су извршили пљачку над свештеником Дујићем. Из цркве су покупили и однели сав новац који су тамо нашли, те друге драгоцености и вредније ствари. Књиге и иконе су поцепали.

Прошлог лета усташе су силиле Србе да пређу на римокатоличку веру претећи им се убиством, логорима и исељавањем. Обећавали су оним Србима који се покрсте, да им се неће ништа догодити.

Жестоку акцију за прелаз на католичку веру водио је такођер римокатолички жупник из Врбовскога. Он је сам лично наговарао усташе да се свим сред-

ствима присили Србе из Српских Моравица на прелаз на римокатоличку веру. Име овога жупника не знам. Нико није хтео прећи на римокатоличку веру.

Ово се је све догађало, како сам већ напред истакао, док су усташе те хрватске власти имале у својим рукама целу управу у оном крају. Након што су талијанске војне власти и карабињери преузели управу, усташе су се повукли јер не смију више вршити злочина над Србима.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Штиглић Јосо, обућар, његов брат Рудолф, бравар у ложиони државних жељезница, Наглић Фердо, трговац, а сада жељезнички чиновник у Карловцу, Штимац Јосип, трговац, Борчић Мате, бравар у ложиони државних жељезница, Лисац Владимир, бравар у ложиони државних жељезница, Шпорчић Матија, бравар у ложиони државних жељезница, Шпорчић Матија, жељезнички радник и његова два сина, којима не знам имена, Карнелути Јосип, ревизор локомотива, Гргурић Јосип, надзорник локомотива, Малнар Мартин, машиновођа државних жељезница, Ковачевић Мирко, машиновођа државних жељезница, и Мајетић Јосип, свршени агроном, сви из Српских Моравица, затим: Марковић Јурица, бивши учитељ а сада велики жупан у Огулину, Микан Иван, жупник у Огулину, Будимир, машиновођа државних жељезница у Огулину, Блашковић, бравар државних жељезница у Огулину, те још много других из Огулина које по имену не познајем.

Ја сам на 30. јула 1942. године кренуо из Српских Моравица на пут за Београд. Помоћу неких Хрвата, мојих пријатеља, удесио сам тако да сам добио машинску листу и путовао сам као жељезнички службеник у службеном послу, све до Земуна. Из Земуна сам се превезао у Београд на једној локомотиви, а у Београд сам стигао 31. јула 1942. године.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:

Родић Буро, с.р.

Записничар:

Таталовић Невенка, с.р.

Вучковић Јован, с.р.

Бр. 113

**Изјава Наде Томић о хапшењу њеног супруга и других Срба
у Српским Моравицама у јуну 1941. године²¹³**

З А П И С Н И К

Опћинске комисије за ратне злочине Српске Моравице, од 21. XII 1944.

Дана 13. јуна 1941. године око 1 сат послерије подне дошле су у моју кућу усташе Колић Никола, жељез. стројовођа, 30 година стар, сада наводно у Огулину, односно накнадно је отишао у Осијек, неки Блашковић, жељез. бравар из Огулина, вршио дужност прегледача кола, а с њима су дошли још тројица непознатих усташа. Исти дана су мога супруга Томић Милоша старог 47 година одвели у Огулин.

Кад су дошли наведени усташе, дошао је за њима и тадашњи усташки таборник Наглић Фердо, 30 година стар, трговачки помоћник. Исти су почели по нашем дућану преметачину обављати и мене су из дућана истјерали и ја сам дошла у моју кухињу. За мном је дошао један усташа који је тукао најприје мога сина, односно посинка, Вељка Томића, 19 година старог, а кад сам ја приговорила зашто туку мог сина, онда је почео и мене тући. Код тога је био присутан и Наглић Фердо, који је гледао из других просторија гдје мене и мог сина туче усташа. Ја сам један моменат уграбила и побјегла к мојој сусједи Царевић Наранчи, а за мном је дотрчао и тај усташа и тражио је мене с ријечима: „Гдје је мајку јој Божју, говорите јер ћу Вас убити за њу“. Како мене није нашао, ја сам најприје побјегла у касарну, односно у дом гдје су били Талијани, а од туда су ме однесли у несвјести к Леш Марији.

Ивица Месић, 48 година стар, рекао је осталим огулинским усташама да се налазим код Леша, па је Ивица Месић са једним усташом дошао до Леш Марије да ме тражи.

Међутим, Марија Леш сакрила ме је, под свој кревет и изјавила да се не налазим код ње, тако да сам остала код ње све дотле док мој супруг Милош Томић није био одведен по усташама на станицу Српске Моравице, а по том влаком у Огулин.

Тај дан су ми усташе опљачкали сав дућан, али како смо ми имали у дућану много ствари, сада вам неби могла дати тачне податке о претрпљеној штети, већ ћу то накнадно приопћити, кад обавим попис моје робе из дућана, односно тај попис ће дати мој син Вељко Томић, који знаде точно што је из нашег дућана однешено.

Други дан тј. 14. јуна 1941. дошли су ујутро око 8 сати у мој стан Шлат Драго, стар 30 година, жеље. ложач, за чије боравиште сада не знам, затим Црнковић Антон, жељезнички ложач, стар 38 година, сада у Карловцу и још један мени непознат усташа. Они су ме из мог стана водили к мојој сестри у Јакшиће,

²¹³ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 4664/45.

јер да имадем још новаца код моје сестре. Тамо су правили преметачину и око 4 сата по подне дошао је један талијански официр, који је тражио да ме пусте на слободу и он ме је довео к мојој кући. За све вријеме док сам ја била код моје сестре, усташе су пљачкали мој стан и дућан, а са тим усташама из Огулина био је Наглић Фердо, усташки таборник.

У мојој кући налазио се тада као станар Гргурић Тоне, постолар, а исти ми је рекао да ће сада све Влахе клати и убијати.

Дана 15. јуна 1941. године дошао је одмах ујутро у моју кућу Шлат Драго, који је тражио од мене да му дозволим да врши код мене преметачину. Ја сам се томе противила и након кратког времена дошао је неки Борчић Мато, 35 година стар, усташа, који је забранио Шлату да врши преметачину јер да није за-присегнути усташа.

Пет дана након тога што је мој супруг одведен, дошли су у мој стан усташе Наглић Фердо, Штиглић Јосо и Месић Ивица, запечатали су мој односно мог супруга дућан и изјавили да сада више није мој дућан него њихов.

Након два мјесеца дошли су поново у мој дућан Наглић Фердо, Штиглић Јосо и Месић Ивица, отворили су дућан, поставили повјереника неког Фербера, који је продавао моју робу са Рупе Вјекославом, 45 година стар, трговац из Српских Моравица, сада негдје у околици Бјеловара.

Када је мој супруг Милош Томић био ухапшен и одведен везан у Огулин био је у Врбовском усташки логорник др Кумбатовић Филип, 35 година стар, ко-тарски пристав, у Српским Моравицама био је тада таборник Наглић Фердо, 30 година стар, Штиглић Јосо, био је замјеник таборника, 35 година стар, а као усташе су вршили дужност у Српским Моравицама слиједећи:

Цвитић Рудолф, 40 година, сада у Карловцу, Саболи Игнац, 19 година, са-да у Карловцу, Кустурин Душан, бравар, 19 година, сада у усташама Мелнари, Падеж Казимир, 19 година стар, сада у Мелнарима, Себрек Алојз, жељез. чи-новник, 30 година стар, сада у Земуну, Лазић, учитељ, 36 година стар, сада не-позната боравишта, Мајетић Маријан, ђак, сада у усташама, 19 година стар, Лу-јак, жељез. чиновник, 38 година стар, сада непозната боравишта. Сви горе на-ведени судјеловали су код хапшења људи и правили разне злочине у Српским Моравицама. Даље фингирали су као усташе и Коломбу Драгутин, 38 година стар, жељез. бравар, сада негдје у Загребу, Лисац Владо, бравар, 38 година стар, сада у Загребу.

Нада Томић, в.р.

Бр. 114

Изјава Драгиње Метикош о злочинима усташа у огулинском срезу²¹⁴

Приступа позвана Драгиња МЕТИКОШ, 31 год. стара, православ. вјере, из Бијелих Вода, учитељица, сада на дужности у просвј. одјелу ОКРУЖНОГ НОО Баније. Опоменућа на исказ истине, изјављује:

Кад је избио рат, т.ј. 6. априла 1941. налазила сам се као учитељица у селу Витуњ, котар Огулин. Неколико дана касније летили су над селом нем. авиони и бацали су летке, у којима је стајало да се је српска војска предала, и позивали су и војску у нашим крајевима односно све оне, који се боре, нека се предају. Народ је причао да цестом из Врбовског према Огулину крећу велике колоне војске, па сам се упутила у Огулински Хрељин, да видим што је на ствари. Стигавши до цесте код Хрељина видјела сам пролазити најприје талијанске моторизоване колоне, иза њих пролазила је у камионима талијанска и усташка пјешадија, а иза тих камиона видјела сам један луксусни ауто са хрватском тробојницом, на којој су нека слова била златом исписана. У колима се је налазио Павелић с неким официром, високим што нисам одмах знала, али сам то дознала слиједећи дан у Глини. Према томе се је Павелић довео под заштитом талијанске војске. Незнам точно којег датума је то било, али знам, да је слиједећи дан Павелић ушао у Загреб. Усташе који су се налазили у спом. камионима бацали су летке, на којима је писало: „Бјежите псине преко Дрине“, „Бјежите Власи, Павелић долази“. Одмах након тога омладина мобилисана од усташа запосјела је све цесте у оном крају и разоружавала је сваког југославенског војника, који би онуда пролазио. Ја сам опетовано долазила у Огулин и тамо сам видјела такође војнике, који су разоружани били од Талијана, смјештене у камионе и одведени. Што је даље с овима било, то ја не знам.

По прилици у мјес. јуну 1941. год. настао је глад међу Србима у читавом оном крају. Село наиме Витуњ и оближња су српска села и пошто је то пасивни крај, народ се је већином прехрањивао на тај начин, што је за малене новце увијек ишао куповати у Огулин најпотребније живежне намирнице. Међутим, иако је опћина подјелила била и српском становништву бонове за храну, оно није могло да добије потребну храну у дућанима Огулина, пошто Србима нису хтјели храну продавати. Мени је причала Војновић Јела из Витуња, која се и сада налази у Витуњу, да је њу и остали српски народ истјерао биљежник Марковић, брат великог жупана жупе Модруш из задружног дућана „Удруга“ рекавши „Марш из дућана, па идите на Косово да Вам дају храну.“

У мају или јуну 1941. усташе су похапсили све одрасле Србе мушкарце у Огулину и стрпали су их у затвор. Нисам видјела на који начин је хапшење вршено, али су ми причали моји знанци у Огулину, да су рано ујутро по усташама дигнути из својих кућа тиме, да их се води на преслушање. Неко вријеме након тог хапшења била сам у Огулину и видјела сам, како ти хапшеници

²¹⁴ АХ, ЗКРЗ, Zh-1355, кут. 152.

чисте улице наводно зато, јер је имао да стигне из Загреба „доглавник др. Сушић“. Ови Срби имали су на леђима таблицу с великим ћирилским словом „Ч“ (четник). Надзор над њима вршили су усташе, који су их нагнали да пјевају „Спремите се, спремите се четници“. Међу ухапшенима препознала сам многе знанце, од којих се сјећам Владе Боснића трговца, Милоша Вуксана, трговца, Ђуру Таталовића, гостионичара, Ђуру Таталовића, гимназијалца, Мицића, кројача, Момчиловића Жарка, студента. Кратко вријеме након тога ови су ухапшеници – како сам сазнала у Огулину – отпремљени у Копривницу, одакле су се неки писмено јавили, а одавле су даље отпремљени у Јадовно. Народу су усташе говорили, да ухапшеници иду у Њемачку на рад. За ове ухапшенике се више никада није ништа чуло. Међу споменутим ухапшеницима налазио се је и Момчиловић Ђуро, школс. надзорник, стар по прилици 55 год., који је ради болести био упућен у болницу, одакле је једног дана извучен и стријељан на гробљу. То су ми причале његова жена чије име не знам и његова кћерка Цица. Обе се сада налазе негдје у Србији.

Некако у исто вријеме ухапшена је учитељица из Поникава Анка, која је затворена у Кули у Огулину. Учитељ Дорчић Мато причао ми је да је она у кући (Кули) мучена и силована, па да је полудила и отпремљена у Стењевац. Поближе о томе што се је с њоме све десило у кули, није ми причао. Дорчић Мато налази се сада као партизан у Приморју, колико ми је познато.

У јуну 1941. године дошла сам у посјете учитељици Станков Мари у Огулинском Хрељину. За вријеме док сам се тамо налазила, дошао је један жандар и рекао да она мора одмах с њиме до среског начелника Орепкова. Она је пошла и није се више никада вратила. У кући је остало њено мало дијете Милица, стара 6 година, која је касније успјела уз припомоћ родбине прећи у Војводину, гдје се вјеројатно сада налази код оца Станкова Пере.

Некако у исто вријеме ухапсиле су усташе Јову,²¹⁵ учитеља из Плашког, Миленка Иванковића, учитеља из Плашког, Мутића Марка, учитеља из Дубрава и Војновића Перу из Гомирја, те су их одвели у затвор. У Огулину сам чула, да су из затвора одпремљени Мутић Марко и Војновић Перо у непознатом правцу, а Јово и Миленко Иванковић у Загреб, а одавле у Јадовно.

1. VIII 1941. налазила сам се у Витуњу, кад су усташе опколили село. Пуцали су из пушака по селу и народу, који је застрашен бјежао на све стране. Ухватили су Вујновића Марка, старца од 80 година, Вујновића Милоша, пензионера, Милана седлара, Вујновића кљобучара, те су их одвели са собом. О овима се више никад није ништа чуло. Иза Милана седлара остала је мајка његове жене, за коју је он водио бригу, а иза Вујновића, обућара, жена и 3 дјеце, од којих је најстарије било 7 година, иза Вујновића Милоша остала је жена.

У мјес. јуну или аугусту 1941. год. позвао је огулинс. срес. начелник Порецки службено лијечника др Живановића из Плашкога у Огулин. До тада нису Дра Живановића дирали, јер је имао Хрватицу за жену. У Огулину стављен је у затвор у кулу, а онда је изгледа његовој жени успјело да исходи, да га се

²¹⁵ Мишчевић.

пусти на слободу. Кад је изашао из куле и пролазио Огулином, ухватили су га на цести усташе, тукли га, отсјекли му руке, нос и уши, а затим га убили. О том би можда више знали, јер ја нисам била очевидац тог случаја, него ми је о том причао народ у Огулину; Косановић Марица, из Огулина, чија садашња адреса ми је непозната, те Голнер Хуго, који се сада налази у Глини.

Год. 1942. у љети ухватили су партизани у Огулинс. Хрељину 15 годишњег усташу Мију из околине Хрељина. Била сам присутна код његовог преслушавања. Он је причао да су у мјес. аугусту 1941. г. усташе једне ноћи одвели Србе – мушкарце, које су покупили у тамошњим селима, њих 16 на броју, у шуму звану „Крпељ“. Усташе су ухапшенике поредали над једном јамом и устријелили. Исти Мијо је по својем властитом признању и сам пуцао у једног од ухапшеника и устријелио га, убио. Надаље је овај усташа Мијо причао, да је у то вријеме усташ. крвник Пишкур на Галгама (поље код Огулина) Стипановића Милоша, жељезничара из Брестовца једне ноћи са колцем ударио по челу тако, да је овај одскочио 3 метра у зрак, а пошто још није био мртав, онда су га Пишкур и остали с колцима дотукли. Иза Стипановића Милоша остали су жена и 4 дјеце, који се вјеројатно још сада налазе на Брестовцу. Усташа Мијо је причао, да су на то поље Галге доводили често Србе, па су их тамо усташе најприје тукли и мрцварили, а затим убили.

Боснић Душка из Огулина, чије садашње боравиште ми је непознато, приповједала ми је да су у то вријеме усташе често доводили ухапшене Србе у подрум њене куће, гдје су ухапшеници страховито мучени. Она није том мучењу присуствовала, али је чула језовиту крику и јаук, а кад су ухапшенике изводили из подрума, видјела их је она потпуно измрцварене, па су они једва могли мицати, а и многи су и четвороножке пузали. Одавле су ти измрцварени људи четвороножке одвожени у Клечке Драге или Крпељ (крај Огулина) гдје су поубијани. О страхотама које су се дешавале у подруму Боснићкине куће причао ми је један Србин из Муњаве, чије име не знам, а који се налазио у задњој партији, која је тамо била мучена. Управо кад је требао да буде и он одведен на клање, дошло је наређење, да се даљње убијање имаде зауставити, па је тако остао жив. Он ми је причао, да су многи од оних, који су били с њиме у тој партији, кад су пуштени на слободу, четвороножке пузајући бјежали из Огулина.

Ја сам сама ишла гледати једну од јама у Клечким Драгама, гдје су ухапшени Срби убијени и бацани у јаму, па сам видјела како је сва трава унаоколо била изгорена од креча, видјела сам посушену крв, чуперке косе, одбијене вилице, комаде одијела, једну капу у дубини јаме, која је висила на једној гранчици. Дрвеће и лишће код јаме било је прорешетано метцима. Љешеве у јами нисам могла видјети, јер је та јама врло дубока, па јој се дно не види. Ту јаму звали су усташе „жељезничка пруга“ зато, јер су тамо поубијани многи жељезничари – Срби, из Српских Моравица, Хрељина и Брестовца.

Неки знанци у Огулину, од којих се сјећам Жагара Богдана, чију садашњу адресу не знам, причали су ми, да су од мјес. маја до 8. аугуста 1941. год. (кад је масов. клање престало) велики жупан Јурица Марковић и жупник који се је касније сам убио, свако јутро долазили у усташки стан и тамо награђивали

оне, који су убили становити број Срба. То је била посебна награда, пошто је постојала једна служб. награда, коју је сваки кољач добио за своју жртву. Интересантно је то да је тај велики жупан Марковић Јурица био особито побожан, те су он и његова фамилија, односно фамилија његовог брата, дневно ишли у цркву на мису.

У зими г. 1941. видјела сам на путу између Огулина и Бјелскога групу од петсто заточеника (500) мушкараца из опћ. Дрежнице у поворци, који су сви били везани ужетом. Гонили су их Талијани, и то карабињери и други војници талијанске регулар. војске, по највећем снијегу у Огулин у затвор. У Огулину стријељани су њих 14, малени број је враћен кући, а највећи дио отјеран је у логор у Италији. Ово потоње приповједао ми је Кришковић Младен из Огулина, који се сада налази у господарском одјелу Окружног НОО Горски котар...

Шибубина (Трибањ) и Слана на отоку Пагу

Бр. 115

Изјава Стевана Пољака из Шибубине о томе како су усташе бацили у јаму на Велебиту четрдесет двојицу Срба 3. маја 1941. године²¹⁶

З А П И С Н И К

Окружне комисије за ратне злочине Окружног НОО Задар
бр. 788 од 22. 3. 1945.

Жртве злочина:

1. Бабац Владимир, пок. Јована	5. Лукић Марко, пок. Мелентије
2. Пољак Никола, пок. Јована	6. Пилип Маринковић, пок. Пилипа
3. Пољак Серђе, Ђурин	7. Пољак Стеван, пок. Дамјана,
4. Лукић Драган, пок. Јована	сви из Трибња

Дана 25. или 26. травња 1941. дошао сам по наређењу Миле Сјауса, пок. Шиме, и Шиме Вукића, пок. Јуре, (обојица из Трибња), на жандармеријску станицу у Трибњу (Крупчица) гдје сам затекао двадесетак мојих сељана међу којима су били и горе означени од 1 до 6. Чим сам дошао, увели су ме у једну собу у којој су били осим напријед поменуте двојице још усташки водник Марко Чавић, Шимин (из Стариграда), и Ивица Девчић, (из Лукова Шутарја), те Анте Орловић, жандармеријски наредник, који је пригодном слома Југославије био ко-

²¹⁶ ХА Задар, Фонд Окружни Суд Задар, К. 51/52.

мандир жандармеријске станице у Трибњу. Овај тада није имао никакве власти, него је био писар код усташа; који су тада били уграбили власт.

Шиме Вукић, усташа, стао ме одмах испитивати да ли знадем гдје се налазе четници, те ме сумњичио да ја сарађујем са четницима, дапаче да сам ја сам четник. Будући, да нисам ништа о томе знао, те нисам ништа ни признао, па је усташа Миле Сјаус наредио стражару усташи Николи Шантину (из Лукова Шугарја) да ме гони у затвор, те ме је овај и одвео у затвор у подрум поште, гдје сам затекао горе означене под 3) и 6), а послѣје мене довели су у тај затвор осталу четворицу, тј. оне под 1), 2), 4), и 5), који су дошли јачући јер су их путем тукли пушкама.

Сутрадан око 11 сати извели су нас из затвора три наоружана усташе, а кад смо дошли на цесту дочекали су нас још осам усташа те смо праћени од тих једанаест усташа кренули пут Редина, а пред нама мало даље ишли су усташе Мило Сјаус и Шиме Вукић. Кад смо дошли у Редине (Луково Шугарје), подијелили су нас у двије групе и то: ост. под 2), 5) и 6), одагнавши су даље цестом, а нас осталу четворицу повели су к мору и ту нас затворили у један магазин гдје су нас стали ударати пушкама, ногама и разним тврдим предметима. Отприлике 1 сат након тога довели су у тај магазин и ону тројицу под 2), 5) и 6). Пред вечер кренули смо мотором, те смо искрцани код куће Луке Милака, (Луково Шугарје), и седморица затворени смо у једну собицу у кући поменутог Милака. С нама, тим мотром довезло се много народа, те су сви свратили у гостиону Милака гдје су сви пили и веселили се. Ту смо били три дана и двије ноћи. Кроз то вријеме препатили смо велике муке: сваке ноћи гонили су нас из куће у кућу, ударали су нас чим су год стигли и куд су стигли, стављали су нам оловке међу прсте па су нам стискали руке, натјеравали су нас да пјевамо па смо у тим мукама морали и пјевати, неколико пута везали су нас сву седморицу па би нас бацили на под, а онда су по нама скакали, а кад би њима то додијало, натјерали би дјецу да по нама скачу. Наговарали су нас да се покрстимо па да нас неће убити. Толико смо били изударани и мучени да је свима нама ишла крв на уши, нос, уста, уопће на све отворе, а сви смо били модри од јаких удараца.

Трећу ноћ око поноћи изведени смо из поменутог затвора те смо кренули пјешке, па смо ишли уз море покрај цесте отприлике десет километара, а онда смо прешли преко цесте па кроз планину дошли у Оштарије, а одавле продужили смо пут ка Брушанима цестом, гдје смо дошли око 3-4 сата поподне. Дошавши на Брушане, нашли смо усташу Марка Чавића, који је баш у том моменту зауставио један камион, који је долазио из Госпића. Чим се камион зауставио, изашли су из камиона три непозната усташе, од којих нам је један наредио да легнемо на цесту, те смо ми један до другог легли потрбушке, а шофер усташа поменутог камиона стао нас је пушком ударати међу плећа. Након тога побацали су нас сву седморицу у камион, а ја – видјевши да ми је куцнуо посљедњи час – скочим из камиона и станем преклињати усташу Марка Чавића да ми спаси живот, обећавајући му читаво моје стање. Поменути Чавић смиловао ми се и савјетовао ми да побјегнем кроз шуму и да кажем мојима да ми

је он живот спасио. Прије тога позвао је био Чавић шофера (са једним стакленим оком) напред поменутог камиона и с њим се нешто договарао, а онда ми тај шофер рече, да запамтим да ми је Чавић спасио живот. Ја сам одмах иза тога упутио се у планину, те сам тако два-три дана пробијајући се кроз планину дошао о Ђурђеви (6. V) кући.

Три дана након мога повратка кући, дошао је ост. под. 3) Пољак Серђе, те ми је причао, да су њих шесторица били онога дана из Брушана враћени у Општинарије, а одавле опет у Брушане гдје су усташе били догнали још 36 другова, те свих њих четрдесет и двојицу повезали по двојицу скупа, довели их до једне шуме камионом, гдје су их истоварили, а онда одвели их на јаму и ту по двојицу скупа бацали у јаму односно стријељани су над јамом, а онда би пали у јаму мртви, али, прије пуцања одвезивали су једног од другог и скидали са њих добру одјећу. Кад су пуцали у поменутог Серђа Пољака нису га погодили у главу него у руку, али он се свеједно бацио сам у јаму и прије дна јаме некако се зауставио, а кад су усташе довршили свој посао и било се већ све смирило, изашао је Серђо око 11 сати прије подне из јаме и вратио се кући. Према наводима Серђа Пољака злочин се одиграо 3. или 4. маја. Поменута јама зове се „ЈА-ДОВНО“ у Госпићу. Серђо Пољак погинуо је у септембру 1942. у борби као припадник НОВ иако је био без десне руке. Серђо ми је говорио како је видео кад су убијени и да су у јаму пали Бабац Владимир, Пољак Никола, Лукић Драган, Лукић Марко и Маринковић Пилип.

Стеван Пољак, с.р.

Бр. 116

Свједочанство Серђе Пољака из Шибубљине о бјекству из јаме у Велебиту²¹⁷

22. априла (1941) око осам часова ујутро стигосе из Крушчице исти наоружани позивари (усташе) по другу групу Срба из Шибубљине која је овог пута била нешто већа... Та друга група у којој су се налазили Бабац Владимир, Лукић Драган, Лукић Марко, Пољак Никола, Пољак Серђо и Пољак Стеван, кренула је из Шибубљине преко Крушчице за Карлобаг, из Карлобага су пјешнице отјерани преко Башких Општинарија и преко ребена Метле у Јадовно...

22. априла 1941. прије подне налазили су се у покрету, пјешнице на путу из Карлобага према Башким Општинаријама, везани жицом по двојица, ишли су лагано у првом реду Серђо са Драганом, иза њих Никола са Стеваном, а на зачељу Марко са Владимиром. Њих је пратило осам наоружаних усташа... Небо је било облачно, почела је падати ситна киша... Прошло је подне. Киша је престала... Ишли су право, уздигнуте главе, мирно и поносно, потпуно увјерени да су невини, и да су правда и Бог на њиховој страни. Старина Владимир Бабац,

²¹⁷ Бабац М. Павле, *Велебитско подгорје 1941-1945*, Београд 1965, 22-27.

познат по својој природној интелигенцији, веома начитан и духовит човјек, по-нео је тога дана собом књижицу Светог Писма...

Дан се почео гасити... Спустио се мрак... Ходање је постало знатно теже. Спустијајући се низ падине гребена Метле, видели су прва светла у кућама оближњег села. Видјело се по држању њихових пратиоца да ће скоро бити крај њиховом путу. Посрћући везаних руку, по мраку и неравној каменитој стази у правцу освијетљених кућа, прилазили су све ближе и напokon стигли на обронке Велебита у близини Рисове греде.

Зауоставише их поред стражаре гдје су обављене кратке службене формалности између спроводника и логорских чувара. За то вријеме скидоше им узе са руку. Држећи у рукама мале фењере, наоружане усташе их одведоше десетак метара даље, до једне гомиле људи која је лежала на земљи...

У логору је било преко хиљаду људи, на релативно малој и неравној кршској ледини са мноштвом колибица од сувог грађа. Простор није био дужи од педесетак метара, а ширина не већа од двадесетак метара. Цео овај простор био је ограђен густом бодљжковом жицом у 3 реда, висине 4 метара. Око жице налазиле су се јаке усташке страже, као и у дубини од око једног километра, тако да нити је ко могао логору прићи, нити је ико могао из логора побјећи.

Наши Шибубљчани узалуд су покушавали да пронађу своје земљаке из прве групе. У томе су их спречиле усташе, наредивши им да узму алат и изравнају крашке вртаче по логору. У току дана, и овде као и у госпићкој казниони, често се чује вика усташа и брујање камиона који су довозили нове жртве.

Серђо је непрестано мислио да се извуче из ове веома тешке ситуације, осјећајући инстинктивно да му је живот у опасности. Прва мисао која му је пала на ум била је да подметне десну руку када их буду везивали жицом. Серђо на десној руци није имао шаке, јер му је исту пре неколико година приликом рибарења, мина разнијела. Ако му то пође за руком у случају опасности, руку ће моћи лако извући из жице, а онда покушати побјећи.

Из размишљања о томе како да побјегне, тргли су га митраљески рафали који су се чули из даљине, са сјеверне стране логора. Неки људи поред њега рекоше да је тамо усташко војно стрелиште гдје се врше школска гађања. Митраљеци су штектали са краћим размацима скоро целог дана. Каква су то гађања, чудно се Серђо, а није никако могао да то схвати.

Око подне су их пустили на миру. Без хране, окупљени Шибубљчани су се чудили да овде још нису затекли четворицу својих земљака из прве групе. Сједели су на земљи, око једне вртаче и шаптали, понављали питања, куда ће их одвести, куда то одводе везане људе. Послије подне гладни и жедни наставили су да раде исти посао све до мрака. Тада је престало оно подмукло штектање митралеза. Наиђе још једна ноћ, која ће у њиховом животу бити посљедња.

Позваше их и повезаше жицом. Повезали су их жицом баш онако како је Серђо желио. Отворише велика врата и поведоше каменим путем у правцу запада, уз једну малу пошумљену главичицу сјеверним подножјем Велебита.

Послије једног часа хода, прије него ће избити на врх брежуљка наредише им стражари да стану. Одмах затим усташе избројише једно педесетак љу-

ди, међу којима и наше Шибубљчане, па их поведоше напред, низ главицу, ка једној уској долини. Ту је стајала једна група усташа, недалеко од њих један пољски шатор, а испред њега један сто са неколико столица. Док су прилазили, пратиоци им рекоше: „Тамо ћете бити позвани и разврстани за радове“. Један од усташа додаде: „Сада ћете добити ручак“.

Везани и престашени људи уђоше у круг који су направиле шмајсерима наоружане усташе. Примјетише и четири митраљеза постављена у правцу преко јаруге, коју ће примијетити тек пред сам крај... Приђе им усташки официр Руде Риц, бивши учитељ: „Ајте напријед, брже, брже“ и поведе их напријед до уздигнутог узаног каменитог платоа. Прођоше поред митраљеза и тада им усташки официр рече: „Ми овдје спремамо вјежбе у стрелби, а ви ћете нам помоћи тамо преко јаруге да постављате школске мете. Ајте брже“. Тако их је довео до самог зида и краја провалије изнад кршке јаме.

Официр се одмакао неколико корака, а у том тренутку заштекташе митраљези, настаде, јаук, шикнула је крв. Људи падаху као покошено сноплје. Усташе наоружане шмајсерима, које су стајале са стране, стадоше убијати недотучене жртве и гурати их ногама са платоа у јаругу.

Чим је чуо митраљеску паљбу, Серђо Пољак није губио време нити чекао да му приђу убице. Пошто се брзо ослободио жице, сам је трком скочио у јаму. Није дуго падао јер се убрзо задржао на једној заглављеној гомили лешева и одмах приљубио уз једно испупчење у зиду, обмро од страха. Примијетио је крв на лијевој руци, изнад шаке. Био је погођен једним митраљеским зрном. Слушао је подмуклу митраљеску паљбу и јауке, жртава. Затим се онесвијестио.

Када је посљедња група била ликвидирана, већ је пао мрак. Серђо се освијестио од тишине која је настала, а рекло би се прије од јаких болова које је тек сада почео осјећати. Кроз бол тек осјети да је жив и стаде покушавати да се из јаме извуче на површину. Јако га је бољела рањена рука, а на другој није имао шаку, но ипак, мало по мало почео се успињати али опрезно, бојећи се да га неко поново не убије. Када је дошао скоро до врха, притајио се неко вријеме ослушкујући. Никога није било и он изађе на ону зараван одакле се сам бацио.

...Кренуо је према гребену Метле... Поцијепав је кошуљу и превео рану... Ишао је сјеверним падинама Велебита, пролазећи испод Голог врха и Височице према Рујну...

Сутрадан, скоро пред подне, стигао је на Рујно и затекао свог старог оца испред стана. Пао му је у загрљај нијем од туге, умора и бола.

Бр. 117

**Изјава Ане Лукић о злочинима усташа у селу Шибуљина
и на отоку Пагу у августу 1941. године²¹⁸**

Записник Окружне комисије за ратне злочине при ОКР. Н.О.О. Задар
бр. 772/4. У Трибњу, дана 19. ожујка 1945. год.

Дана 1. VIII 1941. око 6 сати навечер дошао је у наше село један мотор из којег се у нашем селу искрцало око десет усташа. Чим су се искрцали, дошао је к мени у кућу један од тих усташа и затражио од мене да се постарам да нађем сламу њима за простирку, те смо одмах Стоја Пољак (сад покојна) и ја до- нијеле наручену сламу у попову кућу, гдје су се ти усташе били смјестили.

Сутрадан, тј. 2. VIII око осам сати изјутра, дошао ми је у кућу један од поменутих усташа држећи у рукама ланце, те ме је упитао да ли имам у кући каквих српских књига, па је сам мало погледао по кући играјући се са ланци- ма, али је кратко вријеме након тога изашао из моје куће. Слутила сам да се спрема неко зло, па сам била одлучила да побјегнем, али нисам се усуђивала да то одмах урадим, јер тај усташа, иако је био напустио моју кућу, није се од ње удаљавао, већ је стално на мене пазио. У то дође пред кућу Трошељ Мате (сад покојни) који ми рече да бјежим куд знам, јер су усташе договорили се са Та- лијанима, да покољу све у селу и да се Талијани не ће у то ништа пачати. Мате ми је говорио да је то сигурно, јер да је он (Мате) био тумач усташком воднику, који није знао талијански, кад је овај имао разговор са овдашњим талијанским капетаном у том смислу. Чувши то, ја сам око 9 сати отишла, упутила се да ћу у Трибањ на пристаниште, те сам се сакрила у грмље недалеко пристаништа и ту чекала пароброд, којим сам намјеровала око 2 сата поподне да побјегнем у За- дар. Око 2 сата хтјела сам да се укрцам у пароброд, али ми нису то дозволили, јер нисам имала пропусницу. Скупа са мном била су и моја дјеца Соња и Дарко, којима је тада било: Соњи 7, а Дарку 6 година. Кад сам видјела да ми није могу- ће побјећи у Задар паробродом, побјегла сам из села са дјецом и сакривала се по шкрапама. Дана 4. VIII сазнала сам да су ми усташе затворили оца Јосу Тро- шеља пок. Ивана и то да су га затворили због тога што сам ја побјегла, на што сам сутрадан, тј. 5. VIII дошла у Шибуљину и пријавила се скупа са дјецом уста- шама. Мене и дјецу одмах су одвели у православну цркву, а оца су ми пустили. Дошавши у цркву нашла сам њих око седамдесеторо: жена, стараца и нејаке дјеце међу њима. Ту су они били затворени још од 2. VIII око подне. Сви су би- ли исцрпљени од глади, жеђи и врућине, а како сам сазнала од присутних – многи су тучени, међу којима: Максим Пољак, пок. Симе, Пилип Маринковић, пок. Раде Бабац, пок. Јандрије, Ђуро Бабац, пок. Јандрије, Даница Пољак, пок. Марка Пољак пок. Тривуна, Лукић Јован, пок. Пилипа. На тим људима видје- ле су се посљедице тучења, јер су били пуни модрица на глави, а Пилип Марин-

²¹⁸ ХА Задар, Z. 378/45.

ковић и Раде био је већ и сипао с памети од великих удараца, које је био добио по глави. Те људе тукли су због тога што би исти за вријеме Југославије били незаслужено добили новаца од српских власти. Тиме су се наике усташе изговарали и тиме су хтјели оправдати пљачке, које су над тим извршили. У црквици сам преноћила скупа са поменутом седамдесеторицом, а сутрадан, тј. 6. VIII све нас укрцали у један брод и превезли нас у једну драгу нешто прије Карлобага гдје смо предани, а навечер прекрцали су нас из тог брода у један мотор, превезли нас на оток Паг, те нас искрцали на Слано (близу Пага), гдје смо на хридинама двије ноћи преноћили, а трећи дан, тј. 8. VIII, у сутон један усташа издвојио је мене и дјецу ми, те нас је одвео у логор гдје су били Жидови и ту нас држали четрнаест дана, а онда су нас скупа са Жидовима пребацили у Карлобаг одакле су нас троје ослободили.

За оно вријеме док смо били у цркви у Шибубљини мучили су нас глађу и жеђу, а напали смо се и врућине, јер је то било у почетку аугуста кад је највећа врућина, а осим тога црква је била потпуно затворена: и врата и прозори. Сунце је било врло јако, а црква је малена, па нам је све то скупа стварало живот напросто неподношљивим. Кад су нас извели из цркве, нама старијима давали су понешто сира, али осим тога ништа више, те смо све вријеме гладовали.

Кад је 8. VIII усташа мене и дјецу издвојио од осталих и одвео у логор гдје су били Жидови, они остали с којима сам ја била до тада, укрцани су у један мотор и не знам право камо су одвезени, али – како сам могла чути од једног жандара, који је био овдје за вријеме Хрватске – исти су одведени на оно мјесто (такођер на Пагу) гдје су Жидови копали ровове односно јаме у које су Жидови били бацани и затрпавани, те су ту и моји сумјештани заглавили.

Ана Лукић,
отисак прста

Бр. 118

Документ Окружне комисије за ратне злочине Задар о злочину усташа на Илиндан, 2. августа, 1941. године у селу Шибубљина²¹⁹

По слому Југославије, чим је створена НДХ, уграбили су у Трибњу власт усташе, међу којима се нарочито истицао Миле Сјаус, па је овај мало касније и постао усташки повјереник за Трибањ. Како у свим крајевима гдје је било српског живља, тако и у Трибњу и баш у православном засеоку Шибубљина, приступили су усташе одмах свом крвничком послу, па су већ 23. травња 1941, по налогу злогласног Јурице Фрковића, који је био тога дана аутом дошао из Госпића, четворица сељана: Маринковић Душан, син му Пилип, Штрбе Исо и Лукић Миле отпремљени у Госпић гдје су прва тројица убијени и бачени у јаму

²¹⁹ ХА Задар, Z. 378/45.

„Јадовно“ почетком јуна. Дана 25. IV одведени су у Госпић сељани: Бабац Владимир, Пољак Никола, Лукић Драган, Лукић Марко, Маринковић Пилип, пок. Пилипа, Пољак Серђе и Пољак Стеван, од којих посљедња двојица успјели су се спасити, дочим остала петорица десетак дана након тога убијени су бачени у јаму „Јадовно“ након што су кроз то вријеме звјерски мучени.

Почетком јула 1941. дошао је у Трибањ један одред талијанске редовне војске под командом капетана Дориано... Српски живаљ надао се сада, да ће престати усташка звјерства, јер ће их талијанска војска спрјечавати, али доскора ће се показати да му ни Талијани не желе добро.

И, доиста, уз претходни споразум са талијанском војском да се ова неће пачати у крвничку работу усташа, ови су о Илиндану (2. VIII), стали купити народ све одреда (старце, жене и дјецу) говорећи им да ће бити превезени у Италију гдје влада глад, па ради тога да понесу са собом сав новац и добру робу, а њихово благо да ће бити пописано и да неће пропасти. Сакупили су стотињак особа, међу којима је двадесеторици успјело да побјегну, а њих шездесет и осмеро доведено је у православну црквицу, гдје су задржани 4-5 дана под најтежим околностима: физички злостављани, мучени глађу, жеђу и врућином; пет дјевојака између 16 и 19 година силоване су. Затим су сви превезени на оток Паг гдје су убијени.

Напомиње се да су усташки крвници означеног дана извршили многобројне пљачке у بلاгу, роби и новцу.

Окружна комисија за ратне злочине, Задар

У Стариграду под Велебитом, дне 22. марта 1945.

ЖРТВЕ ЗЛОЧИНА (општећеници):

1. Бабац Алекса, пок. Павла, 74 год., ожењен
2. Бабац Јека, жена Алексина, 78 год.
3. Бабац Аница, кћи Алексина, 47 год.
4. Бабац Маријана, кћи Маркова, 11 год., неуд.
5. Пољак Никола, пок. Ђуре, 68 год., ож.
6. Пољак Манда, ж. Николина, 66 год.
7. Бабац Андрија, пок. Марка, 57 год.; Бабац Милица, 21 год.
8. Бабац Тодор, Андријин, 32 год., ож.
9. Бабац Никола, Андријин, 25 год., неож.
10. Бабац Ђуро, Андријин, 22 год., неож.
11. Бабац Драгица, кћи Андријина, 16 год., неуд.
12. Бабац Смиљана, жена Тодорова, 30 год.
13. Бабац Ђуро, Тодоров, 4 год.
14. Бабац Душан, Тодоров, 2 год.
15. Маринковић Никола, пок. Луке, 56 год.; Аница Маринковић, уд. Николе, 60 год., Милка, неуд. 28 год., кћи Николина
16. Маринковић Босиљка, кћи Николина, 23 год.
17. Пољак Марко, пок. Марка, 55 год., ож.
18. Пољак Даница, жена Маркова, 54 год.

19. Пољак Јека, кћи Маркова, 18 год., неуд.
20. Пољак Лука, пок. Симе, 75 год., ож.
21. Пољак Милица, жена Лукина, 76 год.
22. Пољак Лазо, Лукин, 48 год., неож.
23. Пољак Павица, жена Маркова, 37 год.; Марија, 5 год., кћи
24. Пољак Ђуро, Марков, 2 год.
25. Пољак Тодор, Николин, 44 год., ож.
26. Пољак Даринка, жена Тодорова, 38 год.
27. Пољак Миле, Тодоров, 12 год.
28. Пољак Милица, Тодорова, 8 год.
29. Пољак Никола, Тодоров, 5 год.
30. Маринковић Шпиро, пок. Раде, 55 год.
31. Пољак Алекса, пок. Јована, 76 год., ож.
32. Пољак Анђа, жена Алексина, 78 год.
33. Пољак Петар, пок. Јована, 78 год., Ика Пољак, уд. Петра, 58 год., жена;
Дара, 18 год. кћи
34. Пољак Јека, кћи Петрова, 19 год., неуд.
35. Пољак Максим, пок. Симе, 76 год., ож.
36. Пољак Марта, жена Максима, 66 год.
37. Лукић Јован, Николин, 24 год., неож.
38. Лукић Илија, Николин, 22 год., неож.
39. Маринковић Никола, пок. Јована, 28 год., Боја Маринковић уд. Николе,
25 год., жена; Љуба, 5 год., кћи
40. Маринковић Марта, уд. Јована, 62 год.
41. Пољак Љубица, жена Васина, 53 год.
42. Пољак Божица, кћи Васина, 22 год.
43. Пољак Милош, пок. Марка, 56 год.; Божица Пољак, уд. Милоша, 54
год., жена; Јагода, 12 год.
44. Пољак Ика, кћи Милошева, 22 год. неуд.
45. Пољак Манда, кћи Милошева, 15 год.
46. Маринковић Даринка, жена Милића, 40 год.; Вера, 3 год., кћи
47. Продан Божица, кћи пок. Боже, 13 год., неуд.
48. Продан Илија, пок. Боже, 73 год., ож.
49. Продан Манда, жена Илијина, 68 год.
50. Продан Божо, Илијин, 24 год., неож.
51. Пољак Стоја, уд. Јована, 56 год.
52. Пољак Тривун, пок. Луке, 48 год., ож.
53. Пољак Дмитра, жена Тривуна, 43 год.
54. Пољак Аница, уд. Луке, 65 год.
55. Пољак Драгица, кћи Тривунова, 18 год., неуд.
56. Пољак Дане, Тривунов, 3 год.
57. Маринковић Божо, Николин, 23 год., ож.
58. Маринковић Љубица, жена Божина, 21 год.
59. Маринковић Пилип, пок. Раде, 69 год., ож.

60. Маринковић Пилип, Пилипов, 22 год., неож.
61. Маринковић Даринка, Пилипова кћи, 36 год., уд.
62. Маринковић Радојка, ванбрачна кћи Даринке, 2 год.
63. Маринковић Стоја, жена Пилипова, 25 год.
64. Маринковић Милица, кћи Владина, 14 год.
65. Бабац Дмитар, пок. Марка, 78 год., ож.
66. Бабац Пера, жена Дмитрова, 73 год.
67. Маринковић Божица, уд. Јована, 63 год.

Бр. 119

Изјава Милице Бабац о злочинима усташа над српским народом у селу Шибуљина, опћина Стариград, на Илиндан 1941. године²²⁰

Записник Окружне комисије за ратне злочине при ОКР. Н.О.О. Задар, бр. 772/5, У Трибњу, 20. ожујка 1945.

Уочи Св. Илије 1941. навечер дошли су к нама кући четири жандара, који су служили тада у Трибњу, те су нам говорили како немамо чега да се бојимо и да можемо мирно радити свој посао, а с нама да ће у Италију за онима нашим сељанима, који су прије били побјегли. То су они нама говорили у намјери да нас лакше ухвате. То је било у нашим торовима у планини. Сутрадан ујутро око 7 сати враћала сам се скупа с браћом и сестрама с торова кући к мору, те недалеко наших торова сусрели смо два усташе, а мало затим још два усташе, који су нам говорили да можемо слободно вратити се нашим кућама к мору и да то кажемо и другима, који су били избјегли у планину. Мало послје тога сусрели смо једну већу групу усташа, њих двадесетак, те сам ја одмах почела бјежати, али ме један усташа ухватио, те је та група усташа одвела све нас у планину „Код стана Алексе Бабца“ гдје су се већ налазили многи наши сељани, које су усташе тога јутра били дотјерали скупа са свим благом. Знала сам које нам се зло спрема, па сам – дошавши на сад означено мјесто – покушала да се бацим у бунар, али ме у том спријечио један усташа зграбивши ме за руку и увјеравајући ме да немам чега да се бојим. Међу тим мојим сељанима било је жена, старца и нејаке дјеце. Мога стрица Дмитра, који је био слаб на ногама, јер је био 78 година стар, вукли су за браду кад није могао да хода. То сам ја видјела кад су нас усташе око 11 сати тога дана гонили из планине ка нашем селу. Истом том згодом видјела сам како су Максима Пољака изударали рукама. Нас је било све скупа око седамдесетеро. Кад смо се приближили на отприлике три километра од наше цркве, ја сам искористила прилику и прескочила један зид, те побјегла и сакривала сам се два дана у једној јами; а онда сам трећу ноћ изашла

²²⁰ ХА Задар, Z. 378/45.

из јаме и упутила се да ћу преко Велебита и тако сам кроз пет дана дању се сакривала по јамама а по ноћи сам се кретала док нисам дошла у Обровац. Кад сам ја побјегла оном згодом кад су нас водили ка нашем селу, била сам сама, али послје смо се скупили нас још четрнаесторо, којима је такођер било успјело побјећи, те смо сви скупа дочепали се јаме, у којој смо се крили пуна два дана. Кад смо послје седам дана дошли на 1 километар од Обровца, стали смо уз Зрмању и нисмо се усуђивали даље у сам Обровац због тога што смо морали прећи мост, а на мосту усташе су држали стражу, па смо били одлучили да ћемо препливати ријеку, који знамо пливати, а оне који не знају да ћемо конопом вући преко ријеке. Док смо ми говорили о том, угледамо неке усташе гдје трче ка нама, на што су двојица скочили у ријеку и препливали дочим ми остали стали смо бјежати, а усташе за нама; један од те двојице и то Марко Пољак, који је послје погинуо од Талијана, пренио је и дијете на леђима. Бјежећи пред усташама ми смо викали зазивајући у помоћ и то су чули неки цивили у Обровцу, који су обавијестили талијанску војску, која је одмах изашла након чега су се усташе вратили, а ми смо затим дошли код моста и ту нас је један цивил превезао лађом, јер је мост био срушен. У Обровцу сам остала једанаест дана, а онда смо скупа са још неколико стотина Личана превезени у Задар. Док сам била у Обровцу, један усташа, Анте (Брајин), рекао ми је, да сам ја избјегла од усташа у Трибњу, али да ми неће то успјети и сад у Обровцу. Кроз оно седам дана док смо дошли у Обровац, напатили смо се не само великог страха, него још и глади и жеђи. Кроз то вријеме двије ноћи падала је јака киша, те смо били добро поквашени, па смо у онако мокрој роби по дану скривали се по пећинама, а нисмо се усуђивали скидати је са себе да је сушимо, јер смо увијек морали бити спремни да бјежимо.

Колико сам могла чути, оно седамдесеторо отприлике наших сељана, који су о Илињу били ухваћени од усташа, дотјерани су тога дана у нашу цркву и ту су их држали пет дана под најтежим околностима: мучили су их глађу и жеђу а многи су били и тучени, четири дјевојке силоване и то: Пољак Јека, Маркова, Пољак Ика, Милина, Пољак Јека, Петрова и сестра ми Драгица, те Пољак Драгица, Тривунова, све дјевојке од 15 до 17 година. У септембру те године ја сам била дошла из Задра у наше село, па сам том пригодом била и у нашој цркви, те сам тада видјела у цркви трагове крви. Послје тога усташе су наредили нашим сељанкама да орибају под у цркви да се не виде ти трагови. У кући поповој нашла сам нешто одјеће моје браће, која су критичном згодом страдала; та одјећа била је крвава, те сам је ја покупила и закопала у земљу.

Чула сам од неких рибара из Кали причати, како су једног дана вукући мрежу негдје близу отока Пага извукли 13 лешина међу којима да су препознали лешину Максима Пољака, пок. Симе, који је критичном згодом страдао, па из тога закључујем, да су усташе свих седамдесеторо бацили у море.

На јесен 1941. била сам у Сливници, па ми је том пригодом једна женска, која је била са усташама, причала како су усташе критичних дана (између 2. и 5. VIII) ухватили у Селинама два мушкарца, једног старијег и једног млађег, те да су их одвели у Стариград и ту да су обојицу убили, и то оном млађем да су

очи извадили. Прама ономе, како ми је та женска описала поменућу двојицу и рекла, да се зову један Јандрија а други Ђуро, ја сам се освједочила, да су та двојица отац ми Јандрија и брат ми Ђуро, који су како сам сазнала били побјегли о Илињу и ухваћени.

Оном пригодом када су нас усташе ухватили, говорили су нам да ћемо бити одведени у гладну Италију, па ради тога да понесемо са собом сав новац и добру робу, те су многи од нас то и учинили, али усташе су им све то однијели.

Милица Бабац,
отисак прста

Бр. 120

Изјава Јована Пољака из села Шибуљине о злочину усташа над Србима 2. августа 1941. године²²¹

Записник Окружне комисије за ратне злочине при ОКР. Н.О.О. Задар
бр. 772/3. У Трибњу, 20. ожујка 1945. године

О Илињу (2. VIII) 1941. у грануће сунца дошли су у моју колибу на Рујну четири мени непозната усташе, који су водили десетак мојих сељана и рекли ми да понесем са собом сав новац и добру робу, јер да ћемо бити превезени у гладну Италију, а благо да остане овдје у селу и да ће то благо пописати њихов (усташки) водник. Ја сам са још четрнаесторицом мојих сељана отишао за усташама у правцу нашег села, те смо се на отприлике два-три километра од села (Шибуљина) скупили нас око 70. Кроз то вријеме неколико наших сељана, међу којима су били Сјаус Јуре и Анте, Трошељ Роко, Трошељ Иве Јандрин, Трошељ Иван Јосин, Зупчић Сладе Крстин, Сјаус Миле Томичин, Трошељ Бецо Матин, купили су наше благо, те су све благо одагнали у заселак Љуботић, гдје су га међу се подијелили. Усташе су нас дотјерали на два километра од наше цркве, кад сам ја искористио прилику и замакао иза једне ограде, а онда дао се у бијег у планину, те смо се у току тога дана нас петнаестеро прикупили у једну јаму, а међу њима је била и Милица Бабац Јандрина. За вријеме док су нас усташе гонили, видео сам како је усташки водник тако јако ударио Максима Пољака по глави, да је овоме одмах капа пала.

Свједок надаље исказује као свједок Милица Бабац.

Јован Пољак,
отисак прста

²²¹ ХА Задар, Z. 378/45.

Бр. 121

**Изјава Анте Букше о изгледу усташког логора Слана на Пагу
у августу 1941. године²²²**

З а п и с н и к Окружне комисије за ратне злочине
за Хрватско Приморје од 18. новембра 1945.

Присутни:

Референт: Др. Стјепан Петак

Записничар: Стјепан Палчић

Свједок: Букша Анте, стар 45 год., ркт. вјере, ожењен, радник, у Пагу, Крешимиrowa ул. 1, опоменуто да говори истину исказује:

Логор у Сланом започео је дјеловати у српњу 1941. године. Једину зграду, која се налазила у логору градили су сами интернирци материјалом довозеним из Карлобага и позадине, а требала је служити за становање усташама-стражарима, док су заточеници били присиљени боравити под ведрим небом, извргнути свим временским непогодама. Логор је обухватао пет јутара земље, а био је ограђен бодљикавом жицом у висини од два метра, у три реда. Са сјеверне стране налазио се један улаз, који је затваран „шпанским јахачима“. Будући се логор налазио у долини, то су се страже налазиле на узвисинама у поприлици шест, а и више стражарница укопаних у камену. Воде у логору није било, него су интернирци одлазили под стражом до извора на морској обали и црпили воду, која је била и иначе сланог укуса, а за узбрканог мора толико се мјешала с морском водом, да се није могла употребљавати за пиће. Воду би носили у посудама, које су имали са собом, или их касније набавили, најчешће су то биле чаше.

По одласку се на име усташа није нашла никаква већа посуда ни казан, који би био могао служити у ту сврху. Хране нису интернирци примали, а нису им ни усташе за њихов т.ј. интернираца новац храну куповали, него су се хранили травом и коријењем. Пакете, које су обитељи заточеника овима слали или пак мјештанима, да би се на тај начин могло садржину пакета прокриумчарити у логор, редовно нису заточеници примали, јер оне прве усташе нису насловницима изручивали, а потоње није било могуће достављати, будући да се логору није нитко смио ни могао приближити. У логору су нађена три огњишта једно крај другог, а та су вјеројатно служила чуварима логора, којих је било око стодвадесет. Мања огњишта постоје по читавом логору, а логораши су их морали палити, нарочито ноћу, како би усташама уз осветљење њихових ватара, био омогућен надзор над логором. Удаљивање се од ватре сматрало као покушај бјеге. Нужници и јаме нису постојали, него се нужда обављала било гдје. Болничка је њега у логору била непозната, није постојала ни амбуланта било које

²²² ХА Ријека, Досије к. 2207.

врсте. Мушкарци – логораши градили су цесте, жене, међутим, нису биле извођене на такву врсту рада, али су зато често пута служиле усташама за задовољење њихове похоте. Приликом градње цесте усташе су присиљавали људе да носе камење и то тако велико, да је било претешко и за човјека најјаче тјелесне конституције, а изнемогле и малаксале би једноставно стрелили. Гледе подјеле у самом логору – на Жидове, Хрвате и Србе – не може се позитивно знати, да су унутар логора постојале разлике ни у поступку, ни у смјештају – поступак је и с једнима и другима био лош – знаде се једино то, да је постојао посебни логор за Жидове, а налазио се у котлини, даље, од мора од прилике 250-300 метара. Усташе су често питали људе, да се добровољно јаве за премјештај или да се јаве за лијечнички преглед, па би онда пријављенике одводили и поклали. Након одласка усташа био сам у логору и разгледао га. Тамо се већ налазио др. Додоја, овдашњи лијечник, Билић Иван, лучки пељар, Сабалић Иво, судски служитељ, Персен Јурај, порески чиновник, те Букша Јеролим, радник, који су онамо пошли да виде страхоте усташких недјела.

Прочитано и одобрено.

Букша Анте, в.р.

Бр. 122

Изјава Шиме Боровића о спаљивању лешева жртава, Срба и Јевреја, које су усташе измасакирали на отоку Пагу у времену од јуна до августа 1941. године²²³

З а п и с н и к

Окружне комисије за ратне злочине
за Хрватско Приморје од 18. новембра 1945.

Свједок: Боровић Шиме, Андријин, рођен 11. I 1909. у Новаљи на Пагу, Хрват, ркт. вјере, ожењен, отац троје дјеце, јавни намјештеник референт за трговину обрт и индустрију код Н.О.-а у Пагу, са станом у Пагу, Вела улица.

Одмах по оснутку заточеничког логора у Слани почело, се говорити о страхотама и о страшном поступку усташа у логору. У Новаљи је у мјесецу српњу био афиширан оглас, са наређењем да се нитко не приближава логору на удаљеност од 6 км. С тим да ће сватко тко би се логору приближио бити стријељан. Како сам се у том раздобљу т.ј. концем 1941. налазио у Славонији куда сам отишао по храну састао сам на путу Кункеру Јуру, родом из Новаље, који је био стално намјештен у Загребу код твртке Леви, Свачићев трг 3, који нам је приповједао да је мјесеца аугуста те године отпремио два куфера свог газде,

²²³ ХА Ријека, Паг к. 2207.

који их је желио отпремити својим синовима, заточенима у логору у Слани. Исти Кункера саопћио ми је да је у Карлобагу наишао на свог рођака Кункеру Анту (тадањег усташког таборника у Новаљи, сада стријељаног по партизанима), који му је саопћио да хране више не носи Левијевима, јер их више нема на животу, па се овај Кункера Јуре, вратио у Загреб. Ја сам тада имао постоларску радњу у Новаљи и долазећи у контакт са сељацима у Метајни, имао сам прилике поновно слушати о страхотама, које су се тада почеле дешавати. Карактеристично је за цијелу ствар да сам крајем српња или почетком аугуста 1941. случајно слушао разговор двојице свећеника и то Тољанић Анте, родом из Крка, а жупника у Новаљи и Кункера Јосипа, капелана и Шкунце Ивана из Новаље; разговор се водио код рибарнице, па је том згодом Шкунца изјавио, да се у Слани убија, а на то је Тољанић смијући се одговорио, да ће Хрвати имати више зрака, чим буде мање Жидова и Срба.

Дошао је аугуст 1941. и Талијани су ставили оглас у Новаљи, да се ниједан униформирани усташа не смије у року од 48 сати наћи на отоку, а затим је пар дана иза тога освануо други оглас с позивом на пучанство, у коме је било речено – тко од пучанства жели разгледати логор може код команде посаде подићи пропусницу и доћи на Слану.

Око 40 људи кренуло је из Новаље за Слану махом млађег свијета па смо прегледали оба логора. Заточеници су логоровали под ведрим небом – бараке којих је било неколико, и то наглашавам, налазиле су се ван логора и испред жице т.ј. испред улаза, служиле су за наставбу усташама чуварима логора. На обали је камење било мјестимице кречено вапном, а мјестимице још криво, а у једном од логора наишли смо на гробне хумке, затим смо се удаљили од логора око два километра према јуту и примјетили дим који се дизао из једне долинице – пружио нам се страшан приказ – јама дугачка око 16 метара (мјерили смо је корацима, а дубока два до три метра била је испуњена љешевима мушкараца, жена и дјеце, потпуно испремијешанима, још готово свијежима – задах трулежи још се није особито јако осјећао.

Примјећујем да је дио грабе био још незатрпан, јер га усташе још нису доспјели затрпати. Цијенили смо, да се у незатрпаном дијелу налази пар хиљада људи. Видио сам два случаја, да је млада мајка држала у наручју дијете – жени је била пресјечена брада, а дјетету нога. У већини су сви љешеве били изнакажени ножевима. Примјећивало се људе лошије одјевене у одијелима, док су многи били голи и полуголи, па се могло претпоставити, да су људе из бољих одијела свлачили, опљачкавши их. Тик речене јаме, јарка, горјело је барем осам ватара на наслаганим цјепаницама лежало је десетак људских љешева, који су полако изгарали. Талијани који су вршили спаљивање били су војници „Re-parto Sanita“ праћени лијечницима, који су вршили и дезинфекцију јама – долазећи дневно ујутро, а послије подне око два сата одлазили за Паг. Тог сам се дана при повратку срушио онесвијештен. Тог дана на повратку кући, којих 500 метара далеко од логора наишли смо на свјеже набацану земљу. Сумњајући да и ту има закопаних људи, и да се увјеримо, почели смо рукама чепкати земљу, па су тада из земље почеле излијетати мухе. Сматрам и данас

са сигурношћу, да се на том мјесту налази неоткопано скупно гробиште. Изјављујем још, да ми је том пригодом моја стара тетка из села Метајне, Бачић Јосипа – сва згранута рекла дословно: „Дијете моје, у нашем су их селу (т.ј. заточенике) бацали у море!“ Сутрадан је пошао на лице мјеста свећеник Словенац Медвед Јанко, капелан у Новаљи и након повратка отворено говорио против усташа, па му је на то бискупски ординаријат забранио служити мису у Новаљи. Изјављујем још, да сам вољан на лице мјеста повести представнике надлежне власти, како би се могло установити трагове усташких звјерстава и откопати још неоткопана скупна гробишта.

Прочитано, одобрено!

Драг. Кекић, в.р.

М. П.

Шиме Боровић, в.р.

Бр. 123

Изјава дон Јосе Фелициновића из Задра о злочинима усташа над Србима и Јеврејима на отоку Пагу и на Велебиту²²⁴

Записник Окружне комисије за ратне злочине,
Задар бр. 838/45. од 8. 2. 1946. године.

Усташки логор „СЛАНО“ за Србе и Жидове био је удаљен од града Пага око 3/4 с чамцем.

Нитко се није смио приближавати логору на 500 м, јер би иначе усташе одмах пуцали. Тако је било оглашено народу у Пагу.

Мало прије Велике Госпе у аугусту 1941. умолио сам усташког повјереника Пага, лијечника Зубовића,²²⁵ да ме води у „Слано“, да говорим са заповједником логора, не би ли ми дозволио, да барем једанпут мјесечно држим за логораше службу Божју. Команданта логора није било, а замјеник команданта, звали су га Ивица, родом из Цесарице (Карлобаг), одбио је моју молбу. Тко је све био у логору, па и што је било у логору, не могу да кажем, јер ми није било дозвољено да идем у логор, већ сам морао чекати пред вратима једне бараке која је служила чуварима логора као спаваоница, и ту је све вријеме уза ме био један усташа, да не бих имао контакта са било ким у логору. Тако по властитом опажању и личном сазнању не могу ништа да кажем што се догађало у логору.

Почетком септембра 1941. Др Додоја, опћин. лијечник у Пагу, и Иво Биличић, пељар у Пагу, вође НОП-а у Пагу, повјерљиво су ми казали да се у „Сланом“ убијају логораше. Кад сам ја то чуо од њих, одмах сам написао писмо наде дру Степинцу, да интервенира код Поглавника за логораше у Слану и предао га

²²⁴ ХА Задар, Z. 378/45.

²²⁵ Ловро.

котар. предстојнику Бивановићу у Карлобагу, камо сам ишао баш у ту сврху, да га он (као противник режима) лично преда Степинцу.

Ја сам пак путовао за Сењ да молим бискупа дра Бурића да иде или пише Поглавнику за логораше у Пагу, али бискуп није био у Сењу, већ је био отпутовао у Загреб да се заузме за Србе у Лици и спаси их од покоља.

О покољима у Сланоме, по одласку усташа из Пага и Хрватског Приморја, јавно се говорило да су усташе водили Србе и Жидове, који су били у логору Слано, на Велебит и да су их ту убијали бацајући их за тим у једну јаму. То је говорио и народ у Карлобагу. У Пагу се причало да је у логору Слано било побијено много људи. Спомिњао се и број од 4000 до 5000 људи.

Поручник југославенске морнарице, Иво Билић (прозван Дујо), је једини из Пага са дром Додојом који, држим, највише могу приповиједати о Сланом јер су они штошта дознали од бродара, рибара и чобана. Поручник Иво Билић је био присутан ексхумацији лешева убијених од усташа (положај „Малин“) обављеној са стране талијанске здравствене комисије након одласка усташа из Пага. Те су лешеве онда кремирали. Можда би се нашао у Карлобагу који човјек који би знао што приповиједати, јер је Слано ближе Карлобагу, него ли Пагу и јер је у Карлобагу станао Девчић-Пивац, заповједник логора у Сланом.

Др Додоја налази се у Загребу, војничка болница у Влашкој улици, а поручник морнарице Иво Билић се налази у Пагу код Лучке капетаније.

Дон Јосо Фелициновић, в.р.

Бр. 124

Изјава Шиме Маржића, који је августа 1941. године својим бродом превозио Србе и Јевреје из Карлобага на оток Паг, у логор Слана²²⁶

Записник Јавног тужилаштва при Првој тенковској дивизији
у Крању од 29. децембра 1945.

У мјесецу аугусту 1941. године био сам мобилизиран од усташа да ја са мојим мотором превозим материјал за концентрациони логор политичких затвореника „Слано“ на отоку Пагу. Не сећам се којег сам дана почео преважати, али знам да сам ту службу вршио само дванаест дана. Након 12 дана управник државних монопола Винко Ружић избавио ме је из те тегобне службе тиме што је одредио да мој мотор мора ићи преузети неку нафту из Метковића за Паг. У међувремену за Метковић је отишао други мотор са задатком да преузме наведени бензин и тада су мене опет мобилизирали усташе да вршим исту дужност, али сам се ја тада отворено опирао да исту поновно преузмем пак је онда усташки повереник на Пагу, ЗУБОВИЋ Ловро, извадио револвер и запријетио ми да ће ме убити. Како се ја нијесам преплашио тих његових претњи и остао

²²⁶ ХА Ријека, Паг, к. 2207.

на томе да више нећу преважати материјал и људе за концентрациони логор, исти је наредио да ме ухапсе тиме да будем одмах стрељан. Моја родбина се заузела за мене те је успела истог подмитити тако да ме је овај коначно пустио на слободу и ја сам отпутовао за Метковић и више се нијесам вратио на Паг све док су са њиме управљале усташе.

Кроз горе наведених 12 дана, тј. док сам био мобилизиран са мојим мотором од усташа, ја сам превео три пута затворенике, и то: из Карлобага до Слане. Грађевни материјал сам превео 4 до 5 пута и то исто из Карлобага до Сланог.

У првој партији затвореника, које сам превео, било је око 150 људи и то: Жидова, православца, старца, жена, дјеце и осталих мушкараца. Неки су мушкарци били везани и то рукама на леђа. За време док су се исти укрцавали, усташе су их тукле кундаком тако да им је крв шикала из носа, устију и осталих делова тела, затим су их бацали са палубе брода у „стиву“ брода, тако да би се ту ови изударали и озлеђивали. Како су им биле руке везане, то нијесу могли да зауставе крварење и читав су мој брод попрскали крвљу. Код ових је мучења учествовао, поред осталих, чија имена не знам – ШЉИВАР, замјеник команданта логора, родом Босанац, затим Девчић Иван Пивац, усташки сатник, командант логора „Слане“, те неки Павица из Лукова Шутарја под Велебитом. Презиме овога последњег не знам. Ова су тројица били главни руководиоци у мучењу горе наведених затвореника. За време пута ови су се грозили затвореницима да ће их заклати, убити, објесити, итд. Када смо дошли до Сланог, и то за време док су се искрцавали наведени затвореници, један је од ових пао у „шкрипе“ и ишчашао је ногу. Како су му биле везане руке, није се могао сам дићи, а нити је од болова могао стајати на ногама, и тада му је пришао неки усташа и тукао га по тијелу, да се дигне. Касније су га два затвореника дигли и одвели према логору. Ја сам се сутрадан интересирао за судбину овога, код неког усташе именом Звонко, презимена му не знам и овај ми је рекао да су наведеног стријељали те ноћи. Додајем да је код ових мучења учествовао још и неки усташа презименом Баљак, имена му не знам, родом из околице Вињерца. Имена других усташа не знам, а нити имена затвореника, јер су ме усташе држале под строгим паском и било ми је од ових строго забрањено да разговарам са затвореницима. Приликом превоза друге партије затвореника, поступак је био исто као и горе, са разликом само што је било око 130 затвореника. Напомињем, да у „стиви“ брода може стајати само 50 људи, док су исти трпали „стиву“ са преко 100 људи и то, како сам горе навео, бацали их са палубе брода. Мучење су вршили исти људи које сам горе навео. Из горе наведених разлога нису ми позната имена затвореника.

У трећој партији затвореника које сам превео, такође су упућени са Карлобага за Слану. Њих је било око 50 на броју, а поступак је био исти од стране усташа као и према затвореницима прве партије те су мучења вршили такође исте усташе. Имена затвореника такође не знам.

Сјећам се надаље, да сам једном приликом донео материјал у Слану и за време док сам чекао са мојим мотором, пружио сам комад круха једном затворенику, и то је опазио горе наведени усташа Шљивар и зато ме је добро истри-

скао и рекао ми: „Ако то направиш још једанпут стријељаћу те“. Међу овим усташама налазио се је неки усташа Звонко, који је од истих био мобилизиран и није био пријатељски наклоњен усташама, пак сам ја преко њега сазнао да затвореници имају очајну храну, тј. пола литре воде са неколико зрна пасуља, па су са том храном морали радити цели дан. Услед слабости и умора ови су падали у несвијест и тада би их усташе тукле да се освесте. Надаље ми је причао да по ноћи долазе у логор горе наведене усташе: Шљивар, Павица и Пивац и да прозивају пет до шест затвореника саопштавајући им „веселу вијест да одлазе кући“.

Међутим, они би их извели из логора и стријељали. Јама у којој су се закопавали ови несретници, налази се око један километар од овог логора.

Једном приликом, када сам се налазио на обали „Сланог“, пришао је мени неки пливач, Жидов, члан неког загребачког пливачког клуба. Причао је да је једном био првак у пливању. Исти је био висока стаса, црн у лицу и лепо мушкарчки развијен. Исти се интересирао код мене како би могао побећи из логора, тј. да му покажем пут. Ја сам му показао пут и овај је ноћу покушао бежати, а ујутро ми је рекао горе наведени усташа Звонко, да је те ноћи један затвореник покушао бјекство, и да је ујутро рано био ухваћен и одмах стријељан.

Једном приликом сам превео из села Метајна у Слано тројицу затвореника, међу којим је био један дебели православцац, за којег ми је наведени усташа Звонко казао да је то неки бивши југославенски детектив и да ће сву тројицу, по доласку у Слано, стријељати. И заиста, кад смо дошли у Слано, ова су тројица отишла пут логора у пратњи горе неведених усташа: Шљивара, Пивца, Баљака и мало касније сам чуо пуцњаву из шмајсера. Сутрадан ми је казао усташа Звонко да су наведена тројица стријељани.

Мени се је једном приликом хвалио поп Дон Љубо, који је служио у средњем селу Барбата на Пагу, како је скупа с Павицом, силовао неку Жидовку, која је била млада и стара 18 година и како су је касније обојица убили. Ја сам овај случај пријавио једном функционеру народно-ослободилачког покрета и овај је поп ухапшен после ослобођења на Пагу 1943. године и осуђен на смрт.

На крају додајем, да би сваки пут када би дошао у Слано, видео затворенике како раде тешке послове. Исти су јако бедно изгледали, били су исцрпљени до изнемоглости, а усташе су их тукле кундацима, викале су на њих и тражили су све могуће начине како да им отежају њихов и онако тежак рад.

Усташа Звонко ми је још причао да усташки повереник Пага, Зубовић Ловре, који је иначе био студент медицине, да је давао затвореницима наводно инекције против тифуса. Међутим, затвореници су од ових инекција умирали што значи, да им је овај давао инекције отрова.

Како сам горе навео, нису ми познати детаљни подаци о усташама који су вршили ова мучења, али њихове податке може дати Мирко Барић, поморац, који је имао моторни брод „Сокол“. Исти је настањен у Барић Драги код Карлобага.

Друго немам шта да кажем, записник ми је прочитан.

Маржић Шиме, в.р.

Бр. 125

Изјава Орена Ружића-Јегора о злочинима усташа над Србима и Јеврејима у логору Слана на отоку Пагу 1941. године²²⁷

Записник о преслушању Окружне комисије за ратне злочине
за Хрватско приморје од 4. априла 1945.

Преслушава: инт. Карабаић Иван
Записничар: Милета Јосип

Свједок Ружић Орен-Јегор рођен у Сплиту, стар 25 г. занимањем студент технике, народност Хрват, однос према НОП помоћник полит. комесара Команде Подручја за Кварнерско оточје, исказује:

Довађање интернираца за логор Слано на Пагу вршило се бродовима браће Маржића из Пага. Интернирци били су у бродовима везани и побацани у брод. Усташки пратиоци злостављали су везане људе, газили по њима и редовито при сваком путовању бацали живе људе у море са каменом око врата. Ове податке добио сам при саслушању ухапшених усташа по капитулацији Италије, а који су били на дужности у логору.

Сам логор био је смјештен у пустом голом кршу на сјеверној обали отока Пага – Слана. Интернирци су смјештени у оградањени простор бодљикавом жицом, и то посебно смјештени „Срби-комунисти“, а у посебно оградањеном простору Жидови. Простор је био велик сса 100 метара промјера у који су смјештали 5-6.000 људи. У тако малом простору живот интернираца био је очајан. Заходске јаме налазиле су се у том простору, као и канали, а врло често су и убијане људе закапали у истом простору. Било се започело градњом барака, али није завршено. Храна им је била једанпут тједно супа. У наоколо оградањеног простора биле су саграђене стражаре и пушкарнице, из којих су усташе по некад пустили, по којима рафал из митраљеза на интернирце. 14. VIII 1941. усташе су се опили и отворили ватру из пушкарница у интернирце којом су приликом усташе побили око 700-800 људи, жена и дјеце (саслушање очевидца усташе Томљеновић Шима из Карлобага. Команда Мјеста Карлобаг).

Углавном убијања људи вршило се на слиједећи начин: сваких 8-10 дана прозивали би интернирце, да се спреме да иду својим кућама. Укрцали би их у брод те одмах иза једног рта иза увале Слано брод би искрцао људе, који су били присиљени да копају сами један дио крша, гдје је било нешто мало земље, те их послје исказапили ножевима и побацали у јаму која је била велика свега $20 \times 3 \times 3$, а у којој је било побијено око 2.000 људи. Био сам на лицу мјеста друти дан него је био расформиран логор. По извађеним љешинама могло се је видјети, да би усташе прије него би их бацали у јаму злостављали их на најгрознији начин. Тако сам видио један љеш жене из чијег је трбуха вирила гла-

²²⁷ ХА Ријека, Паг, к. 2207.

ва дјетета. Нађени су дјелови тјела одрезани, главе руке ноге, дјеца са поломљеним костима ногама и рукама. Још су масовно убијали путем отровних ињекција које је давао студент медицине Ловро Зубовић из Карлобага који се тада налазио као усташки логорник на Пагу. Серум правио се је у љекарни у Пагу у договору са осуђеним на смрт (од наших власти) љекарником из Пага и његовом женом који су то признали. Био сам очевидац линчовања људи који би одлазили по воду, боси по голом камењу, кршу, праћени са двојицом усташа.

Усташки бојник Девчић Иван зван Пивац причао је Мартину усташком надзиратељу телефонске линије у Пагу, који је једне вечери у гостиони „Голеша“ у Пагу у пијаном стању пријетио се моме друштву са пиштољем те рекао, да ће нас гађати као што Пивац гађа голе жене постројене у њихова гола прса.

У селу Барбату удаљеном 4 км од логора биле су смјештене по приватним кућама младе жене и дјевојке које су усташама служиле за задовољење њихових животињских инстинката, последице чега би наравно некоју и заклали. Овакве случајеве видео је друг Лончарић који је тада тамо живио. Исту ствар признао је и ухапшени поп Љубо Магаш који је редовито тамо одлазио недељом за своју наслалу, а који је од народних власти кажњен смрћу.

Задатак паљења љешина имао је талијански морнарички поручник Челани, иза како су Талијани преузели власт над Пагом. Фотографске снимке логора и злочина почињених у логору налазе се код Г. О. Ц. Хрватске.

П. П. П.

Бр. 126

Изјава Ивана Фестинија о злочинима усташа у логору Слана на Пагу 1941. године²²⁸

Окружна комисија за ратне злочине за Хрв. приморје
На уредовном вањском пословању у Пагу.

З А П И С Н И К

о саслушању свједока у предмету логора на Слани
сачињен 22. XI 1945. у Пагу.

Присутни:

Референт: Петак др. Стјепан

Записничар: Трампуж др. Милан

Свједок: Фестини Иван пок. Петра, родом из Пага, стар 50 год., ркт. Хрват, ожењен отац двоје дјеце, занимањем каванар и дрогерист, са станом у Пагу, Вела ул. 1, опоменут да говори истину изјављује:

²²⁸ ХА Ријека, Паг, к. 2207.

Одмах по оснивању логора у Слани, долазили би усташе из посаде логора к мени у кавану, гдје су пијанчевали. Разбацивали су се новцем, па сам закључивао, да им тај потјече од логораша који су они поплљачкали. Њихово понашање било је грубо и бахато. Мјесеца јуна не сјећам се точно дана у вечер усташа Мартин Марап-Жицар, припит, заподјео је кавгу и извукавши нож у намјери да њиме удари Голеш Анту из Пага, обалног радника, узвикнуо је: „Заклао сам их више па ћу и тебе.“ На то сам ја прискочио ухватио га за врат и избио му нож из руке. Гости су се сви у страху разбјежали. Пар дана иза тога сједећи пред каваном, исти Мартин Марап, приповједао је мојој жени, како је он у логору убијао жене. Живим женама резао дојке, хвалећи се да је то дивна ствар кад се нато човјек навикне. Многи од њих, чијих се имена не сјећам, а сви су били у логору стражари, усташе, хвалили су се својим недјелима почињенима у логору Слана. Говорили су да кољу људе, да их полуживе бацају у јаму. Један од њих хвалио се предамном и присутним усташама, како је он трудној жени распорио трбух, извадио дијете, а друго живо дијете старо око 3 године ставио у утробу. Жртве бацио је у јаму: ја сам ту јаму видео пар дана иза тога, ноћу, прикривши се до ткз. „Фурнаже“. Уз ту жену, било је и других лепшева у тој јами. Ишао сам тамо да се увјерим о истинитости причања тог усташе. Био сам потпуно сам, а пребацио сам се чамцем. На Велику Госпу (1941) ујутро, дошли су у кавану усташе међу њима и кољач Мартин Марап Жицар, те Фачини Вјеко, усташа Пажанин, сви са траговима крви на одијелима, чизмама и рукама које су биле запрљане и земљом. Говорили су: „Било је ноћас крви: поклали смо 700 од те багаже жидовске и српске“. Не могу се сјетити који су то говорили, јер им имена нисам свима ни прије знао. Говорили су то полутласно, већином међусобно. Имао сам прилике и прије тога чути о мучењима која су вршили у логору. По њиховом причању силили су логораше да легну на бодљикаву жицу. О догађајима и поступку са женама затвореним у кући др Триплата ништа ми није познато, јер о томе нисам никада чуо да би шта говорили.

Прочитано и одобрено.

Довршено.

М. П.

Петак др. Стјепан, в.р.

Др. Трампуж, в.р.

Фестини, в.р.

Бр. 127

Изјава Иве Билића, поморског светионичара са Пага, о злочинима усташа над Србима и Јеврејима у логору Слана 1941. године²²⁹

Одмах након што су усташе напустили логор „Славо“ – а то је било концем аугуста – отишли смо ја, Додоја др. Тома (који је сада мртав), Јеролим

²²⁹ ХА Задар, Записник од 6. марта 1953.

Сулеман и Персен Јуре на мјесто гдје се је логор налазио и нашли смо празне баракe у којима су заточеници становали. То је било у 1941. години. У логору смо нашли напуштене баракe и масу дјечјих ципела разбацаних по баракама. Заточеници су спавали у баракама на голим даскама. Пошто ту нисмо наишли на никакве трагове мучења и малтретирања заточеника отишли смо на мјесто гдје су усташе вршили клања. Чим смо кренули према том мјесту наишли смо најприје на леш једног студента медицине, код њега смо наине нашли легитимацију, 50 динара и неке слике. Није био уопће покопан, а изгледа да је био убијен ударцем ножа у шију (затиљак). Око 50 метара даље наишли смо на лешеве двојице студената, закланих на исти начин као и онај први. Идући напријед наишли смо на једну дугачку јаму (око 30 метара), широку око 4 метра, а дубоку око 1,5 до 2 метра. Вертикално на ту јаму наслањали су се прокопи истих димензија осим што су били нешто краћи. У главној и споредним ископима биле су набацане жртве једна до друге и веома слабо покрите са камењем. У оним вертикалним јамама били су само мушкарци, а у великој уздужној биле су жене и дјеца. Доктор Додоја је констатирао да се ту налази 2000 до 3000 убијених. Жртве су биле на најзвјерскије начине убијане. Сваки је био убијен ударцем ножа у леђа, жене су поред тога биле порене на прсима и трбуху.

Наилазили смо и на случајеве вађења очију и сл. Одатле смо кренули према јами у којој су се налазили побијени студенти. Било их је око 50 на свега пола метра дубине и покривени камењем и земљом. Испод земље су вириле ноге и остали дијелови тијела. Сви су били убијени ножем и то ударцем у затиљак, код ових су и тијела била искидана од удараца ножем. Одатле смо сви скупа кренули на чамац да би извадили моје врше из мора и одатле кренули за Паг.

Како је пар дана касније на мјесто гдје је био логор требало да отиђе једна талијанска комисија (војна) ради спаљивања жртава, био сам од њихове стране позван да им покажем пут. Пребацили смо се до тог мјеста бродовима, али мени нису одмах дозволили да пођем са њима, већ сам чекао на обали, да ме они позову. Они су отишли на мало прије описана мјеста и откопавали жртве, да би их кроз ноћ спалили, полијевавши их бензолом и петролеумом. Наједном ме је (изненада) позвао талијански доктор – у чину пуковника, говорећи ми од прилике ове ријечи: „Дује, дођите горе да видите шта чине хрватски барбари“. Кад сам дошао до њега видео сам једну жену како лежи на леђима са распореним трбухом, а у трбуху је имала двоје дјеце. Дјеца су јасно била мртва и скоро извађена из трбуха. Ово није био јединствен случај, било је поред овога безброј примјера нечовјечног и страшног мучења људи, жена и дјеце. Жртвама је вађена утроба, мучени су још били на разне начине, али ја све то нисам могао гледати јер је приказ био страховит и невјеројатан. Поред тога из јама се је ширио јак задах мртваца, јер је било љетно вријеме а љешине већ доста старе. Кад је главна јама била очишћена (након пар дана даноноћног рада) кренули смо према логору и талијански војници су пронашли у близини центра логора још два ископа у којима су се налазили побијени заточеници. У једном ископу било је око 50 до 100, а у другом поразбацано по неколико жртава. Ови су по свој прилици били убијани за примјер осталим заточеницима. Према изјави талијанског

доктора жртве су биле убијане на разне начине. Њему самом се је све то гадило и говорио је да су Хрвати барбари. На проналажењу и уништавању – спаљивању жртава радило је око 80 до 100 Талијана и задржали су се око мјесец дана. По томе се исто може закључити колики су посао имали извршити.

Поред ових, укупана је једна православка и пет или шест женских у Метајни, ово ми је причала Лончарић Тоница из Метајне и Лончарић Марија.

Возећи чамцем, ја, Додоја, Персен и Јеролим, уз обалу видјели смо у мору на разним дубинама од 3 и више метара: много жртава бачених у море. Жртве су биле у таквом положају да им је доле била глава а вертикално горе су биле ноге. Овакав положај су имале због тога што су им око врата били везани камени. Свим жртвама које сам ја видио били су распорени желуци. Пошто сам ја као свјетионичар онуда често пролазио то сам таквих случајева видио веома много, и више него они прије споменути. Доктор Додоја је закључио да је у море бачено најмање око 5 до 6 хиљада жртава, од којих је велики дио морском струјом однесен на веће дубине. Тај исти доктор је према подацима које је црпио од причања разних људи закључио да је у том логору поубијано најмање десетак хиљада људи.

Све ово могу потврдити другови Персен и Јеролим који су још живи, и били су тада са мном.

Да су моји искази дати у овај записник истинити и тачни тврдим уз пуну одговорност за давање неистинитих исказа.

Довршено, и свједоку прочитано.

Свједок:
Билић Иво, в.р.

Бр. 128

Изјаве Ивана Кустића и Јурја Лончарића о злочинима усташа у логорима Слана и Метајна на отоку Пагу 1941. године²³⁰

З а п и с н и к Окружне комисије за ратне злочине
за Хрватско приморје од 21. новембра 1945.

Присутни: Референт: Петак др. Стјефан
Записничар: Стјефан Палчић

Свједок: Кустић Иван, родом из Метајне, стар 42 год. ркт, Хрват, занимање земљорадник, ожењен, отац троје дјеце, опоменут да говори истину изјављује:

Одмах по распуштању логора упутио сам се са својим мјештанима у логор да видимо то страшно мјесто о којем се посљедње вријеме толико зла гово-

²³⁰ ХА Ријека, Паг, к. 2207.

рило. Ушао сам кроз отвор који је служио место врати, а затварао се шпанским јахачима. Читав логор био је ограђен бодљикавом жицом, ван којих су се налазиле на узвисинама стражарнице. У логору сам видео једну велику и више малих барака. По свуда по баракама налазили су се разни одјевни предмети који су могли припадати како мушкарцима тако и женама, тако градским као и сељачким, а највише је било видјети дрвених сандала. Надаље видео сам по тлу и дописнице, али које нисам читао јер сам слабо писмен.

Бараке нису биле зидане као нормалне, већ је то било грађено тако да су два реда дасака била наслоњена код врха један уз другога, без прозора и без вратију и стијена на почетку и на концу барака.

Уз јужни логор преко зида нађено је око 5-6 гробова, који су старији јер су већ мухе наилазиле.

О томе да су напустили логор усташе, разлијели су глас чобани још истог дана, чобани су наине примјетили да се усташе укрцавају, а да се нико не враћа. Да ли су се укрцавали цивили то не могу да кажем јер не знам.

На мјесту званом „Фурнажи“ наишли смо на јаму која је пред кратко вријеме морала бити затрпана, а у којој су се налазили убијени људи док је по околном камењу било још трагова крви. Судећи по задаху који се је ширио кад смо помакли камење судим да се покољ морао догодити пред пар дана (2-5 дана). Колико сам могао руком одгрнути земљу и камење наишао сам на мушке хлаче, из којих је вирила нога.

О судбини свих оних жена које су биле затворене у кући дра Триплата не знам ништа подробно, тек о једној која је убијена ноћу и закопана на крај шумице у мјесту званом „Дражица“. Према причању Јеле Лончарић жене Јуре ова несретница вођена је по усташама на мјесто убијања ноћу и чуло се је ударање пијука. Обзиром на то дјеца су трећи дан након тога открили гроб на кому нису били никакви крвави трагови.

Одмах на почетку оснивања логора 10 дана након њиховог доласка у Метајну заповједник усташа Девчић Павео „Жила“²³¹ сазвао је сеоски скуп и тражио да се отсели из Метајне читаво село, како би се могло исто претворити у логор и притоме се пријетио, тако да је изазвао међу сељацима велики страх. Међутим због доласка Италијана нацрт му је био осујећен.

У Триплатовој кући и још у друге двије мање куће било је интернирано по мом суду око 150-200 жена већином млађе женске, нешто дјеце и старијих жена. Једна је чак жена родила у истој кући. То су биле православке, Жидовке и Хрватице, које су до свог одласка око 1. аугуста 1941. слободно ходале по селу, по воду, млијеко и друге потребне ствари. У разговору са нашим женама нису се тужиле да би им било лоше, већ су се само распитивале гдје је Слана, јер да су им тамо мужеви. Ми сељани нисмо чули по ноћи никакве вапаје барем ја то нисам чуо. Из Триплатове виле биле су ове жене одведене у Слану. Након распуштања логора наше жене из села Метајне које су продавале грожђе у Карлобагу, видиле су много од ових жена у Карлобагу. Врло кратко вријеме на-

²³¹ Заменик команданта логора Слана.

лазили су се као усташе Датковић Јосип Шимин стар око 25 година родом из Метајне и Кустић Анте Петров око 25 година. Командант логора у Метајни био је Макс Очић.

Прочитано, одобрено.

Кустић Иван, в.р.

Свједок: Лончарић Јурај Јурин родом из Метајне, стар 22 године, Тајник МНО-а Метајна, настањен у Метајни, опоменут да говори истину исказује као свједок Кустић Иван и додаје:²³²

Командант логора у Метајни био је Очић Макс који је био усташа, а за вријеме боравка у Метајни био је унапређен за водника. Он је био један од највећих мучитеља интернираца и чак сам се је хвалио да их је и клао и тиме се је поносио.

Интернирке након свог доласка у Метајну биле су смјештене у три куће. Од почетка доласка биле су слободне, а касније је могла само једна или две под стражом кретати се по селу ради хране или воде. Једна се је звала Пуња и то је била Жидовка чију адресу зна моја мајка. Пуња се је жалила, да Макс силује православне и да је врло жесток, изгледа да је он извршио више силовања.

Кухале су саме, спавале су на поду без дека, које су им били усташе одузеле. Док су се кретале по селу имале су на себи наките. Према причању интернирки новац им је у највећем дијелу као и већина робе била одузета још у Загребу. Ону ноћ када је била она православна убијена на „Дражици“, била је иста преслушана у канцеларији усташкој која је била смјештена у нашој кући. То је било испод нашег стана јер смо ми становали у другом кату. Моја мајка чула је како позивају да нешто потпише, али она није хтјела, због чега су позвали и усташу Јожу који је одбио да присуствује саслушању, јер да он то не може гледати.

Ова православна жена је викала: Немојме силити Макс, када ја не могу не могу. Хорват Јожа је другог дана на питање причао мојој мајци и рођакињама да је било страшно те да је изашао ван. Због ових ноћних догађаја моја мајка није могла да спава те је уморила и стала на прозор заједно са оцем и мојом рођакињом те су проматрали кроз затворени прозор што се дешава. Најприје су изашли из Триплатове куће двојица усташа, са крампом и лопатама у правцу „Дражице“.

Одмах након тога је овај усташа Макс Очић и са још једним усташом узео из канцеларије ову православну те је водили у правцу „Дражице“. Православна је ходајући тетурала. Одмах након тога чуло се је ударање пијуком, а кад су се вратили није их се чуло. Такођер, Жидовка Пуња на питања моје мајке рекла је да су те исте ноћи извели ову православну и одмах након тога и њезинога сина старог око 5–6 година, за кога село не зна како је свршио.

Макс Очић био је стар око 27 година, изјављивао је да је из Загреба те говорио је да му је Девчић Иван „Пивац“ шогор. Датковић Иван Гргин из Метајне једном приликом успјело му је да се толико приближи логору, те да је са

²³² ХА Ријека, Пар, к. 2207.

једне узвисине проматрао живот у њему. Видио је људе лежећи на леђима који су били изгледа везаних руку и ногу, будући да их је видио у истом дану два пута. Овај тврди да их је било много.

Интернирци у Слани примали су пошту, као и друге пошиљке које би им усташе цензурисали и однашали. Више пута у Метајни је био и дон Љубо Магаш жупник у Барбату (Зубовићи), те често похађао је Слану. Такођер су често долазили у Метајну као и у Слану усташама у посјете Рухер Јурај, Херенда Вид и Фабијанић Анте. Једног дана у мјесецу августу 1941. године довели су са једним моторним бродом пун православног свјета у Метајну, које сам ја лично својим очима видио. По причању народа усташе су хтјели све побацати у неке двије јаме иза Барбата (Кустићи) у такозвану „Ивића јаму“. Али народ тамошњег села почео им је пребацивати и бунити се, да би се могла околина заразити. С тога су они окренули натраг те по причању народа побацали су их у море испод „Фашића Стијене“.

По мом суду било их је око 250 људи. Максим Очић био је висок, ћорав на једно око, плаве косе, без брка и браде. Усташе су се хвалили, а то сам чуо сам од једног усташе, да ноћу усташки стражари из стражарница у логору Слани отварају из пушака и митраљеца ватру, како би држали интернирце у што већем страху те тиме спријечили сваку побуну. Примјећујем да су на жалу испод шумице у Заглави нађени трагови гробова у којима морају бити закопане најмање три особе.

Прочитано, одобрено.

Д О В Р Ш Е Н О.

Палчић Стјепан, в.р.

Др. Стјепан Петак, в.р.

Лончарић Јурица, в.р.

Бр. 129

**Изјава Анте Фабијанића о изгледу логора Слана
након ликвидације у августу 1941. године²³³**

**З а п и с н и к Окружне комисије за ратне злочине
за Хрватско Приморје од 21. новембра 1945.**

Присутни:

Референт: Др. Трампуж Милан

Записничар: Стјепан Палчић

Свиједок: Фабијанић Анте Матин, родом из Пага, стар 24 године, Хрват ркт. студент Е.К.В.Ш, са станом у Пагу, број 16 ул. Петра Зринскога, опоменут да говори истину изказује:

²³³ ХА Ријека, Паг, к. 2207.

Неколико дана након одласка усташа са отока Пага у мјесецу аугусту 1941. године иза Мале Госпе, када су усташе напустили логор на Слани, пошао сам и ја на Слану да видим овај логор. Дошавши лађом до Сушца попео сам се до самог логора, који је састајао се из два дјела и то: сјеверног и јужног.

У сјеверном дјелу логора стајале су 3 веће бараке и неколико мањих барака са кухињом која се је налазила на узвисини нешто подаље од главних станбених барака, и према сјеверо-западној страни у удаљености око десет корака био је један нужник, који је био инпровизиран од камења.

Нужник је имао само једну ниску заштитну стијену од пола метра висине, а дуг је био зид око 4 метра. Заштитна стијена је склањала људе једино испред погледа особа настањених у баракама. На све остале стране нужник је био потпуно отворен, а јама је била плитка око 10 цм. Овдје су нађени остатци прљавог женског и мушког рубља. Одатле се је ширио страшан задах. По траговима судећи за читави овај дио логора био је само један нужник. Недалеко од нужника виђени су остатци за кухињу инпровизирани камените грађевине, која је била већ порушена. На дну саме котлине сјеверног дјела логора су стајале три велике бараке логора, које су служиле становању интернираца. Бараке биле су врло несолидне и никако не би могле заштити становнике пред јачим вјетром, буром која је на оном предјелу отока Пага врло јака. У баракама смо нашли по тлу разног рубља и одјеће, које су припадале градским особама, а осим тога нађене су и такве ствари, које су морале припадати нашем сељаку из Лике и других јужних крајева.

Будући да су поједине ствари биле сакривене испод камења у самом логору, закључујем да интернирци нијесу имали дрвеног пода, већ да су лежали на голом каменитом тлу. А о каквим креветима није било ни трага. Да ли су бараке имале прозоре са стаклима, не могу да кажем јер су већ биле порушене.

У самом логору није било ни трага о каквом извору воде, коју су свакако морали носити из увале Сушца, гдје одмах покрај мора извире на неколико мјеста жива вода, која је нешто слана. Сјеверни дио логора је био посебно ограђен са једноструком жицом у непосредној близини барака.

Јужни дио логора налазио се је на десној страни од камените грађевине, која је била истом до пола саграђена, а требала је да служи усташкој управи логора. Тамо сам истом приликом примјетио остатке порушених барака, а да не могу да кажем колико их је било и како су стајале, једино што је било још добро видљиво, а то су били каменити темељи. У погледу осталих зграда немогу да дам точне податке, јер су били усташе већ прије свога одласка доста порушили. Добро се сјећам, да је овај дио логора био ограђен троструком бодљикавом жицом у висини до 3 метра, а у ширини 2 1/2 метра. Кроз овакав жичани обруч неби се могао никако човјек провући.

У јужној страни овога истога логора непосредно до жице нађен је један гроб, који није био добро покривен и из којег се је ширио задах по лијешини. Јужније од овог мјеста изван жице нађено је више гробова од којих смо једнога ископали и установили смо, да је тамо био покопан један мушкарац око 40 година стар, јак обучен у црни градски капут.

Судећи по вањском изгледу био је покопан прије 15 дана. Код њега није нађена никаква легитимација.

У сјевероисточном правцу од тога мјеста гдје је ископан овај мушкарац удаљености 50–70 метара нађен је гроб једне жене. Ова жена је била обучена и имала је лице пригњечено од камења, а иначе није била покривена са даском, док је онај мушкарац био покривен са двије даске. Ови гробови су били дубоки око 20 цм.

Код ове жене у њеном гробу нашао сам једну слику са легитимацијом коју нисам могао прочитати јер је било већ од воде испрано. Сliku ћу приложити. Трагове о каквим повредама на нађеним лијешинама нисмо могли констатирати, јер их нисмо претраживали будући да су се лијешине већ распадале. Ова жена је била покопана најмање мјесец дана прије тога.

Иначе у сјеверном као и јужном дјелу логора нађена је по тлу гдје су стајале бараке преписка, дописне карте, цедуљице, итд. из чега се је могло закључити, да су интернирци примали пошту и слали је, а нека преписка је била још старија од времена прије оснотка логора, будући да је била старијег датума, а вјеројатно остала код интернирца од дана хапшења.

Преписка је била писана ћирилицом и латиницом, односи се на мјеста Загреб и на мјеста у Лици. Имена су била Жидовска и Православна.

Између сјеверног и јужног дјела логора изван жице на узвисини био је испланиран терен вјеројатно за игралиште за усташе. Напомињем да су у сјеверном дјелу логора по камењу иза жице као и изван жице нађени трагови крви, изгледа да је камење било попрскано крвљу убијених интернираца.

Повише барака изван жице на доминирајућим положајима ове читаве котлине биле су инпровизиране од камења стражарнице, са којих је стражар имао преглед у осматрачницу над читав логор. По траговима судећи било је таквих стражарница око четири.

Напомињем да је било јако много гробова разасуто по читавом оближњем терену логора, у већини били су то појединачни гробови.

Око 300 метара западно од сјеверног логора нађена је велика јама, која је изгледа била гроб многих интернираца. Будући да сам ја дошао на Слану истом након доласка Талијана, када су већ они били лијешине већином спалили, ипак сам имао прилику, да видим хрпу костију и остатке лубања.

Прочитано одобрено.

Анте Фабијанић, в.р.

Бр. 130

Изјаве Павла Ловрића и Николе Цара о спаљивању посмртних остатака Срба и Јевреја, које су обавили италијански војни санитарци након ликвидације логора Слана на отоку Пагу у септембру 1941. године²³⁴

З А П И С Н И К

Окружне комисије за ратне злочине
за Хрватско Приморје од 10. јануара 1946.

Присутни: Трампуж др. Милан, тајник Окружне комисије и Паула Печанић, писарица, записничар.

Свједок: Ловрић Павао, родом из Цриквенице стар 48 година ркт. по занимању шофер, ожењен са станом у Цриквеници, опоменут да говори истину исказује:

Неколико дана иза Велике Госпе године 1941. по наређењу Талијанске Армије у Цриквеници морао сам се заједно са Цар Николом и Катнић Томом укрцати на моторни чамац и упутити се за Паг-Краљевицу.

Најприје смо дошли у Краљевицу гдје смо укрцали 35 Талијана санитета од Согро Armate у којима је био један лијечник, поручник, један наредник и санитејци.

Осим тога укрцали смо нафту, живо вапно, вату и потребно гориво за паљење. Рекли су нам, да ћемо обићи ради дезинфекције касарне од Краљевице до Пага. Кад смо стигли у Паг, искрцали смо кревете и остале ствари, које смо узели са собом. Други дан смо се из Пага упутили до пунте Кристофора. Овдје се је искрцала комисија, која се састојала од Пашког жупника, који је био старији и једног војничког лијечника и једног поручника команде Фронтиере, који је био уједно командант мјеста Пага. Ови су се упутили на Слану и након пола сата су се вратили на брод и поновно се упутили у Паг. Исти дан послје подне су талијански санитејци са војним лијечником на челу отишли на Слану, гдје су били покопани интернирци, који су били поклани од усташа. Бродској момчади Талијани нису допустили, да би ишли са њима. Овог дана по причању Талијана попалили су око 120 љешина. Истом трећи дан су дозволили и момчади да је могла присуствовати паљењу љешева. Чим смо ступили на тло у оном дијелу обале, од којег се долази до оног предјела Слане, гдје се налази највеће гробиште, примјетили смо једног младића од 22 година црне косе средњег стаса у црном одијелу како лежи мртав на леђима. Према изјави лијечника умро је од убода у срце и ударца по челу, што је било видљиво по вањским траговима. Код њега је нађена легитимација, из које је било видљиво, да се ради о неком студенту медицине из Карловца старог око 22 год, чијег се имена не сјећам. Према свим околностима, у којим је нађен овај студент може се закључити, да се је у посљедњим тренуцима свога живота одуширао усташама, кад је могао видје-

²³⁴ ХА Ријека, Паг, к. 2207.

ти куда га усташе воде. Нешто подаље од тог мјеста налази се, односно видно је једно велико гробиште дугачко по мом мишљењу око 70 метара, које се састојало од једне велике уздужне јаме на коју је падало 7 попречних јама, које су биле дупком пуне поубијаних интернираца. Међу овим жртвама биле су жене, дјеца и мушкарци, које све особе су биле везане за руке жицом и то на леђима. Мајке и дјеца били су везани један за другог тако да су били окренути леђима, да се нису видјели.

Све ове жртве биле су поубијане убодима, ударцима пушкиним копитима и камењем по глави и према изразу лица морале су препатити страшне муке. У једном дијелу ове јаме било је покопано односно набачено и 350 студенткиња, које су се биле према причању упутиле на овај предιο Слане гоњене по усташама са пјесмом мислећи да иду на присиљан рад. То је причао светионичар Дује који је рекао да су их око 5 сати на вечер возили бродом од оног дијела обале од кога се долази у сам логор па до оног дијела обале од куда се долази на гробиште. Ове студентке биле су поубијане у року од пола сата без крика.

Код појединих жртава имао сам прилике видјети слике на легитимацијама које су код њих нађене и слике су се увијек подударале са жртвом. Осим тога свака жртва је имала уза себе и читав прибор. Према траговима на појединим љешевима ове жртве су биле мучене на разне начине убодом у срце, леђа и то највише од ножа и ударцима.

По мом мишљењу дјеца су била бацана жива у јаму, јер на њима се није видио никакав траг мучења или какова повреда, него су била само отворених устију.

Све документе које су нађене код жртава Талијани су купили стављали у лонац и експлозијом уништавали. Према документима судећи жртве су биле већином из Мостара, Загреба, Карловца, Госпића и из Лике и то православни, католици и Жидови, међу којима су били и свећеници и редовници. На другој страни овог великог гробишта и то на Карлобашкој страни Пага био је још један гроб у коме је било затрпано око 70–80 жена везаних заједно са дјецом како су то причали Талијани. Код главног пристаништа за логор видио сам лежати два мушкарца убијена на леђима, а која су се већ помало распадала. Осим тога примјетио сам у великом гробишту једну жену, која је имала пререзан трбух из којег је вирила глава дјетета од 6 мјесеци. Трбух је био сашивен жицом. Осим тога у логору самом гдје није било више барака, видели су се тамо само појединачни гробови који су били затрпани. У јужном дијелу логора видио сам један кревет од бодљикаве жице, који је очевидно служио за мучење интернираца. Према изјави лијечника жртве су морале бити поубијане нагло задњих 4 дана прије нашег доласка. Колико је жртва било поубијано укупно не могу да кажем. Али могу рећи да је покрај великог гробишта горело дневно 3 до 5 ломача и на сваку ломачу је било бачено 45–70 људи. А ово паљење крај великог гробишта трајало је 18 дана. Према томе може се закључити колико је било закопано само у великом гробишту. У великом гробишту је било највише жртава у доњем дијелу које су биле највише измрцварене. Приликом палења ових љешева лијечник је сваки љеш фотографирао. Овај лијечник је био лијечник из Милана

по чину је био поручник од *Согро Армата* у Краљевици, звао се је Стазио,²³⁵ који је био мало прије капитулације интерниран. Након завршетка палења Талијани су нам строго забранили да коме причамо што смо видјели, јер да ћемо иначе бити везани. Према причању грађана из Пага пашки жупник у својој проповједи је рекао да није истина да су то усташе клали, а ако се то учинило, јер да се то морало учинити, јер да су то били комунисти.

Из Карлобага у Паг је возио жртве за логор брод Врањак и брод бивша Штефанија из Барић Драге. Посада ових два брода могла би много шта да искаже. Бродом Штефанија су обично возили око 350 људи и ако је било мјеста само за 200 људи. Више људи су укрцали него што је било могуће само ради тога да би могли лакше људе већ путем бацати у море и поубијати. На казато се могу заклети.

Прочитано, одобрено.

Ловрић Павао, в.р.

Свједок: Цар Никола родом из Цриквенице, стар 43 г. од оца Николе и мајке Марије Цар, по занимању рибар, са станом у Цриквеници, опоменут да исказује истину исказује.²³⁶

Када ми се предочи исказ Ловрић Павла изјављујем, да је његов исказ у цијелости истинит јер је и то исто и мени познато из властитог опажања, будући да сам и ја био тада заједно са њиме када су Талијани палили љешине на Слани.

На казато се могу заклети.

Прочитано, одобрено.

Д о в р ш е н о.

др Милан Трампуж, в.р.

Цар Никола, в.р.
Печанић Паула, в.р.

²³⁵ Санто Стаци.

²³⁶ ХА Ријека, Паг, к. 2207.

Бр. 131

Изјаве Вилка Марковине и Николе Бачића о спаљивању посмртних остатака Срба и Јевреја, које су обавили италијански војни санитарци након ликвидације логора Слана на отоку Пагу у септембру 1941. године²³⁷

Окружна Комисија за ратне злочине за Хрв. Приморје
На уредовном вањском пословању у Новаљи (оток Паг)

З а п и с н и к о саслушању свједока у предмету логора Слано.
Сачињен 24. XI 1945. у Новаљи.

Присутни:

Референт: Петак др. Стјепан

Записничар: Трампуж др. Милан

Свједок: Марковина Вилко, пок. Јосипа, 47 год. стар ркт. Хрват, занимањем посједник, родом из Новаље, опоменут да говори истину изјављује:

Одмах по искапању љешина 1941. Талијани су исте стављали на ломачу и палили. Биле су то љешине из гробова на Фурнажи, а и из других у околини логора. Видио сам лешине још док су гориле на тим ломачама. Љешине су биле добро сачуване, на женским лешинама видјели су се трагови убода, удараца ножем у трбух. Женске лешине биле су већином голе. И мушке и женске лешине биле су згрчене, мушкарци били су већином обучени, али су и они имали на себи трагове дубоких рана, вјеројатно удараца ножем. Имао сам дојам да су љешине биле тискане у те јаме или још за живота побацане, па тако тумачим себи тај згрчени положај. Било је и дјечјих лешева помијешаних са осталима. Добро се сјећам једне жене убијене лакираних нокта, која је имала рану на десној страни трбуха у висини желуца. На сјеверној страни долине вододерине изнад логора видио сам више појединачних гробова, још неископаних. Око јама напишао сам на знатнију количину чахура, које су потјецале од усташких пушака. Крај јама у Фурнажи видио сам хрпу разних легитимација нисам их узео, јер сам мислио да су их војници талијански заборавили па ће се вратити по њих. Сјећам се врло добро једне легитимације чиновничке, већ потврђене по усташким властима, која је припадала неком инжињеру православцу. Исто тако сјећам се легитимације једне учитељице. Могу напоменути да су љешине, иако су по мом суду биле неке закопане мјесец до два, а многе и дуље све су биле у добром стању, воштана изгледа, рекао бих мумифициране.

Прочитано, одобрено.

Вилко Марковина, в.р.

²³⁷ ХА Ријека, Паг, к. 2207.

Настављено истог дана приступа као свједок Бачић Никола, пок. Фрање из Новаље, управни судија у пензији, стар 66 год, ожењен отац троје одрасле дјеце, Хрват, ркт. са сталним боравиштем у Новаљи, изјављује слиједеће:

Био сам очевидцем код спаљивања љешина несретних жртава усташког терора на Слану, дана 9. IX 1941. и тад је талијанска војска по својим санитарским одредима вршила речено спаљивање. Докази о нечовјечном мучењу били су безбројни: видио сам дакле љешеве жена, нејаке дјеце, трудне жене – једној од њих из разрезаног утеруса вирио је плод – љешеве у још свјежем готово стању имали су трагове страшних озљеда на разним дијеловима тијела, већином су то били убоди, а примјећивало се и удараца тупим предметима. Том приликом вршило се са стране осталих очевидаца, који су се са мном тамо налазили снимање фотоапаратима, од којих се моја серија снимака налази сада код проф. Томислава Кризмана, академског сликара у Загребу. Видио сам скупове љешина, како изгарају јаким пламеном уз пуцкетање, приказ је укратко био језив. Како су несретне жртве имале са собом мноштво својих предмета, слика, личне кореспонденције, исказница и сл, то смо такве предмете од случаја до случаја подизали и спремали претпостављајући, да ће се о томе своје време и те како водити рачуна о тим предметима обзиром на чињеницу, да се радило о доказима идентитета, па их дајем на располагање тој комисији. Сматрам да је логор био устројен иницијативом самог Павелића, који је морао добро познати Паг и Слану, ако ништа већ поводом свог бијега из Југославије, 1933. год. преко Карлобага, Слане, Барбата, Колана, па до Задра – пакленска идеја морала је никнути у његовој глави. Људи, овдашњи мјештани, кажу да се на банкноти од 1000 куна налазила силуета Слана, радо бих да се то провјери, (то је банкнота прве ткз. државне едиције). Гласа се надаље да је Павелић наградио неког дјечака (наводно неког Смојвера из Барбата – Зубовићи), који му је приликом споменутог његовог бијега помагао да утекне, па не би било збога те гласине провјерити.

Прочитано, одобрено!

Д о в р ш е н о.

Бачић Никола, в.р.

М. П.

Управ. судија у п.
др. Петак Стјепан
др. Трампуж Милан в.р.

Бр. 132

**Изјава Ивана Шкунца, Дује Билића, Шиме Маричевића,
Шиме Боровића, Јосипа Фабијанића и Шиме Граше о изгледу
логору Слана непосредно после завршетка рата²³⁸**

Окружна комисија за ратне злочине за Хрв. Приморје
На уредовном вањском пословању у Пагу.

Записник о увиђању
на лицу мјеста на Фурнажи и на Слани, гдје су се налазили
логори по усташама интернираних особа у години 1941.
Рађено дана 19. студеног 1945. на Фурнажи и на Слани

Присутни:

I. Трампуж Др. Милан, вођа екипе;
II. Вишпал Др. Јурај, референт Окр. комисије,
III. Петак Др. Стјепан, записничар,

Свједоци:

1. Шкунца Иван, предсједник Кот. Н.О-а у Пагу,
2. Билић Дује, лучки заповједник у Пагу,
3. Маричевић Шиме, лучки пељар у Пагу,
4. Боровић Шиме, референт Одјела за трговину, обрт и индустр.
Кот. Н.О-а у Пагу,
5. Фабијанић Јосип, земљорадник, Паг, Крешмирова ул. 5
6. Грашо Шиме, морнар, Паг, Крешмирова 6.

Фурнажа, предио сјевероисточног обронка отока Пага, удаљен је по прилици два километра од рта Св. Криштофора, док је Слана удаљена од истог рта нека три и пол км. Оба предјела су кршевита, нигдје нема ни трага каквој вегетацији. Гдјегод дуж обале примјећује се по који извор живе воде, која је међутим услијед мијешања с морем редовито слана укуса. Приступ морем до Слане могућ је с двије стране, и то са стране Карлобага, као и са стране Пашког заљева, тј. из увале зване Сушац. Кршевитим беспућем може се тешком муком прићи Слани из Фурнаже за пола сата хода. У таквој пустоши налазили су се логори несретних заточеника, суђених по усташким властима.

Из увале Сушац долази се стрмим успоном до котлине, у којој упада у очи недовршена зграда, која је имала служити управи логора. И онај дио, који је већ био изграђен сада је у рушевном стању. У тој котлини – заправо висоравни окруженој бреговима – налазе се остаци барака, тј. камени темељи њихови; према овим траговима може се утврдити, да се логор Слана дијелио на

²³⁸ ХА Ријека, Паг, к. 2207.

сјеверни и јужни дио логора, између којих се налазила испланирана мала узвисина, која је служила усташкој посади, као ногометно игралиште (1). Према споменутим траговима може се створити слика о постојању трију барака, које су се вјеројатно држале једна друге, и то двије успоредно, док је трећа стајала у продужењу једне од њих, а осим тих трију здања примјеђују се трагови мањих дрвених настамби. Нешто подаље уочљиве су рупе, у које су били усађени ступови за бодљикаву жицу, којом је сам логор био ограђен. На доминирајућим положајима ове котлине налазе се трагови стражарница и осматрачница. Тај, сјеверни, дио логора имао је површину од сса 200×150 метара. Кроз тај дио његов изграђен је пут, широк за једна кола, а повезивао је сјеверно пристаниште, наиме оно према Карлобагу, са управом логора.

Десно од тог пута одваљено је камење и створено корито, којим протјече, жива, но каљава од иловаче и скроз мутна вода.

Јужни дио логора налази се десно од већ споменуте узвисине, на којој се налазило игралиште. Према уочљивим траговима биле су и ту изграђене бараке у два реда, од којих је у једном реду стајало шест барака, а у другом реду четири бараке, а осим њих виде се још трагови настамби за стражаре, као и кућиња. И овај дио логора, као и његов сјеверни дио, био је окружен бодљикавом жицом, с разликом, да је овдје била постављена у три реда, што се може закључити по траговима, који се врло добро замјеђују. Око оба дијела логора, на узвисинама биле су постављене стражарнице за усташке стражаре, које су доминирале логором. Крене ли се сјеверозападним правцем од самог логора, долази се вијугавом вододерином до двију јама у дужини од деветнаест метара и у ширини од по прилици пет метара, а у дубини од нека три метра. Јаме су својевремено пригодом распуста логора ископали Талијани, ексхумиравши и спаливши након тога љешине, па се и сада виде остаци: пепео и погдјекоја потугљењела кост. Седам метара а повише јаме налази се хрпа камења на коју су усташе вјеројатно поставили били митраљезе из којих су пуцали на жртве а трагови се испалених метака још и данас на камењу виде. Ово је мјесто удаљено од самог логора од прилике један км хода.

Југо-источно од логора Слана кршевита висораван названа „Фурнажа“, удаљена пола сата вожње моторним чамцем од Пага. На узвисини крај мора видљиви су трагови гробне јаме, у којој је био наводно укопан неки студент медицине, из Карловца. То се мјесто налази којих двадесет корака од морске обале. Неких тристотине метара даље, уз бријег, упада у очи шест откритих ровова, који су једним крајем повезани попречним ровом, дутим 56 метара, а дубоким два до три метра, те широким по прилици три метра. Дубина споменутих шест ровова износи 1,75 м до 2 метра, док им је дуљина и до 7 метара. Тик попречног рова још је увијек видљив траг пепела и карбонизираних костију. На крају попречног рова (оном према мору), нађена је женска кожна ципела, са високом потпетицом, већ истрошена зубом времена. Мало подаље, у предјелу ближе мору, на равнини, налази се још једна јама 13 мет. дуга, широка 1,50 мет, а дубока пола метра. И уз ту јаму, видљиви су трагови спаљених костију људских. Наводно је у тој јами био закопан 21 студент – те су не-

сретне жртве биле повезане жицом и заклане. Остале се појединости, обзиром на околност, да су од времена престанка овог „логора смрти“ већ протекле четири године, нису могле уочити.

Прочитано, одобрено.

Загреб, Карловац, Кордун и Банија

Бр. 133

Изјава Драгице Ећимовић из Загреба о хашпењу и убиству њеног супруга Ђуре, рођеног у селу Кукуњевац, котар Пакрац²³⁹

З А П И С Н И К

Централне Градске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Загреб, 3. аугуста 1945. године.

Мој супруг Ећимовић Ђуро служио је као стражар код Загребачког редарства и то у својству шофера. Као такав био је приморан да почетком мјесеца травња 1941. године у часу када су Нијемци улазили у териториј Југославије, вози ондашње представнике банске власти који су у том часу бјежали из Загреба према Сарајеву. Након што је извршио своју дужност а не осјећајући се кривим, он се повратио у Загреб након 8 дана а у намјери да настави са својом службом. Међутим одмах по доласку у Загреб, он је био ухапшен од органа усташке власти који су га пар сати након доласка ухапсили у свом стану и везаног одвели у затвор у Петрињску улицу. То је било дана 19, односно 20. априла 1941. године.

У редарственом затвору мој је муж био задржан око 20 дана а потом је отпремљен у Госпић. Након његовог одласка у Госпић па све до данас, нисам добила ни једне вијести о њему ни са службене ни са приватне стране, па према томе могу једино да закључим да је по усташким органима ликвидирао.

Хапшење мога мужа извршио је агент редарства именом Бабић у друштву са још четворицом непознатих агената, који су били одјевени у усташке униформе. Осим тога Бабића није ми познато ни једно друго име које би судјеловало било код преслушавања, доношења одлуке о логору, односно код ликвидације мог мужа.

²³⁹ АЈ, Рег. број 2067.

За споменутог Бабића није ми познато гдје се он сада налази ни у којој је служби задње вријеме био. Знам једино да је био у служби Редарствене области за град Загреб у својству извидника.

Ећимовић Драгица, с.р.

Бр. 134

Изјава Славка Радеја о злочинима усташа над Јеврејима у Независној Држави Хрватској у времену од 1941. до 1945. године²⁴⁰

До 6. априла 1941. живило је на територију, које су касније ушле у склоп тзв. „НДХ“, око 30.000 Јевреја по вјероисповијести, а од тога око 12.000 у Босни и Херцеговини, а око 18.000 на територијама које су данас у саставу Народне Републике Хрватске. Усташким расним законима обухваћено је било још даљњих сса 6.000, па је укупно Јевреја по раси било у Босни и Херцеговини око 13.000, а у осталим крајевима „НДХ“ око 23.000.

У мјешовитим браковима налазило се око 1.300. Иако се и на ове Јевреје у мјешовитим браковима односило усташко расно законодавство, ипак су они претежним дијелом избјегли расно законодавство, ипак су они претежним дијелом избјегли физичком истребљењу. Често их се хапсило, али су већином пуштани опет на слободу. Остале дискриминаторне мјере као избацивање из станова, ношење жидовског знака, забрана залажења у локале, итд., као и плачка имовине примјењивале су се и на њих.

Осим југославенских Јевреја било је у „НДХ“ око 600 Јевреја иноземаца који су емигрирали у бившу Југославију из земаља окупираних од Нијемаца.

Из „НДХ“ успјели су избјећи у иноземство око 1.500 Јевреја, а данас живе у Босни и Херцеговини око 1.500, а у Народној Републици Хрватској око 3.500. Живи дакле укупно данас од Јевреја у „НДХ“ око 5.000, па је према томе погинуло око 29.600. Од 23.300 Јевреја са територија Народне Републике Хрватске живе око 4.500, тј. 3.500 у земљи, а око 1.000 у иноземству, па је према томе са тог територија настрадало око 19.000.

II

Обиљежавање Јевреја са посебним знаком провађано је у „НДХ“ већ у мају, односно у неким мјестима већ концем априла, 1941. Облик тих знакова одређивали су усташки органи, односно мјеста, тако да ти први жидовски знакови нису били једнаки у читавој земљи. У Загребу се тај знак састојао из двију крпа жуте боје у величини 12 × 7,5 од којих се једна крпа морала носити на лијевој страни прсију, а друга на лијевој страни леђа. У средини сваке крпе налазило се велико црно слово „Ž“. Те прве знакове морали су носити сви Јевреји, па и дојенчад, наравно по расном критерију, па се у прво вријеме виђало по

²⁴⁰ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 2235-4а/45, к. 10.

улицама дјечја колица са жидовским знаком, па и опатице и католички свећеници, који су били Јевреји по раси, морали су подићи те знакове. Познато ми је, да су надлежни црквени форуми на то забранили овим свећеницима и опатицама излазак на улицу, све док није на интервенцију црквених власти, укинула обвеза свећеника и опатица да носе такав знак.

Наредбом од 4. липња 1941. уведен је за читаву „НДХ“ јединствени знак, који се састојао из једне округле лимене плочице жуте боје, промјера 5 цм, у средини са црним словом „Ž“. Овај знак морали су носити сви Јевреји по раси изнад 14 година. Истовремено морале су све јеврејске радње и уреди бити обиљежени посебним ознакама „жидовска радња“, „жидовски уред“ и сл. Међутим већ раније, одмах након уласка Нијемаца у Загреб, појавили су се на многим нежидовским радњама натписи: „Жидовима улаз забрањен“, „Жидови непожељни“, итд.

Већ у априлу изашле су разне дискриминаторне одредбе као забрана посјеђивања рестаурација, кавана, казалишта, кина, уопће јавних локала, забрана задржавања по парковима, забрана задржавања на улицама иза 9 сати навече и прије 6 сати ујутро, забрана куповања живежних намирница прије 10 сати, дјеца су искључена из свих средњих, а у пучким школама морала су сједити у посебним клупама.

Јеврејима у Загребу било је од 6. маја 1941. забрањено становање у сјеверном дијелу града, и тко није успио до тог рока иселити, био је смјеста избачен из стана и све му ствари одузете. Но и након тога било је врло много случајева, да је који усташа упао у стан Јевреја, који су становали у дозвољеном дијелу града, избацио га из стана, а његове си ствари једноставно присвојио. Конкретно се сјећам ових случајева: У стан обитељи Вајс у Буцоњићевој ул. упали су једног дана два усташе, избацили стару госпођу Вајс са још три члана обитељи, забранили им, да узму са собом ствари, и дапаче старој госпођи нису хтјели изручити њено зубало. Исто случај десио се са госпођом Бенедик, старицом од преко 80 г. коју су усташе из њеног стана у Јуришићевој ул. бр. 25 избацили, забранивши јој да било шта понесе. Таква „исељавања“ извршена су у року од неколико минута.

III

„Законска одредба о расној припадности“ предвиђала је, да се „особама које су се прије 10. травња 1941. исказале заслужнима за хрватски народ“ може подијелити аријско право. Таква особа била је, односно требала бити изузета од свих прогона, међутим у пракси се усташе врло често на то нису обазирали. Било је случајева, да је докуменат о аријском праву, потписан по самом Павелићу, као безвриједна крпа папира потрган од усташа и такав носилац права одведен у логор. Нарочито Нијемци уопће нису се обазирали на то аријско право. Неким Јеврејима давале су тзв. допуснице, које су носиоцу давали право, да не треба евентуално носити жидовски знак и да смије се кретати по граду, но наравно и ове допуснице нису од усташа респектоване и прије или касније сви су овако привилеговани настрадали.

IV

Рушење храма у Прашкој ул. започело је, колико се сјећам, крајем јесе-ни 1941. а храм је потпуно срушен негдје концем априла 1942. Рушење храма извршено је по наредби тадашњег загребачког градског начелника Ивана Вер-нера. Касније су на земљишту, на којем је раније стајао храм, паркирали ње-мачки војнички аутомобили.

V

Прва хапшења у Загребу извршили су Нијемци, и то већ исти дан, кад су стигли у Загреб. Прве њемачке чете дошле су у Загреб 10. априла 1941. прије 4 сата послје подне, а већ око 5 сати неки су гестаповци упали у стан мога бра-та Др. Јојела Розенбергера с намјером, да га ухапсе. Међутим, мој брат је већ неколико мјесеци раније био отпутовао у Палестину. Слиједећи дан хапшени су истакнути јеврејски радници на челу са Др. Александром Листом и Др. Хин-ком Готлибом и функционери загребачке јеврејске вјероисповиједне опћине. Хапшења су извршили гестаповци. Сјећам се, да су у јеврејску богоштовну оп-ћину упали 11. IV 1942. гестаповци Рудолф Емих и Хајнрих Халаси, те су из-вршили преметачину опћине, запечатали благајну и читаву опћину, као и све јеврејске институције. Споменути истакнути Јевреји одведени су од гестапо-ваца у камионима у Грац, гдје су у затворима Гестапоа остали око 6 мјесеци. Након тога враћени су у Југославију, али су успјели на граници побјећи или спасили су се емигриравши у иностранство.

Појединачна хапшења вршили су усташе већ током априла 1941, и то обично имућнијих Јевреја. Усташе би одвађали жртве, поплљачкали што су наш-ли, и одвели их непознато куда, па се о тим жртвама обично више никада ни-шта не би чуло.

Почетком маја 1941. створен је код усташког редарства у Загребу жидов-ски одсјек, којему је најприје на челу био Церовски а касније Бараковић, Су-прина и Кинел. Тај одсјек одредио је почетком маја 1941. хапшење загребачких јеврејских адвоката, ухапшено је око 200 адвоката и адвокатских приправни-ка, који су одведени у Керестинац. Након неког времена они су пуштени на сло-боду, али су касније – мислим у јулу 1941. опет ухапшени и одведени у логоре, гдје су сви погинули.

У мјесецу мају 1941. разаслало је усташко редарство позиве јеврејским омладинцима од 17 до 23 године. У позивима је било наведено, да ће бити упо-тријебљени за радове у Копривници и назначено, које одјевне предмете да узму са собом. Ти поименични позиви услиједили су на основу регистрације свију Јевреја, које су усташе провели почетком маја 1941. Они омладинци, који се нису позиву одазвали, хапшени су у својим становима. Сви су одведени нај-прије у испоставу усташког редарственог заповједништва у Боговићеву ул. 7, а одавле отпремљени у логор „Даницу“ крај Копривнице. Било их је 319. На-кон неколико тједана ти су омладинци с осталим Јеврејима, који су се налази-ли у „Даници“ отпремљени у Госпић, а из Госпића даље у логоре на Пагу и на „Јадовно“. Колико их је одведено на Паг, а колико на „Јадовно“, нисам могао

сазнати. Само једна мања група тих омладинаца остала је у Госпићу, а та је касније одведена у „Јасеновац“.

Од тих омладинаца стигло их је 107 на Јадовно. Ови омладинци побијени су на слиједећи начин: Везани су жицом један уз другог, постављени на руб једне пећине, први гурнут у провалију, па су се остали стровалили за њим, а затим су усташе за њима бацали ручне бомбе. По причању једног мјештана, а мени је причао то његов рођак, још неколико дана након овог страховитог покоља чули су се из провалије јауци жртава. Сигурно знам, да се није спасио ни један од омладинаца, који су одведени на Јадовно и на Паг, док су од групе одведених у Јасеновац остали на животу двојица или тројица.

У мају 1941. ухапшени су у Загребу по налогу Бритвића, савјетника министарства унутрашњих послова, који је тада био на раду код усташког редарства у Загребу, овећи број загребачких имућних Јевреја, међу којима се сјећам Јулија Кенига, Теодор Гринфелд, Лео и Маријан Тоболски, Армин Шпрајнер, Марко Шлезингер. Сврха је хапшења била застрашити богате загребачке Јевреје и присилити их, да у име тзв. конституције предају усташама 1.000 кг чистог злата, односно протувриједност у златним предметима, драгуљима и вредносним папирима и страним валутама. Јулио Кениг ми је причао, да му је Бритвић ставио на прса револвер и пријетећим гласом упитао: „Гдје је жидовско злато?“ Кениг му је на то одговорио, да нема нигдје скупљенога жидовскога злата, а нарочито, да га он нема код себе. На то му је Бритвић одговорио, да ће их пустити на слободу са задатком да скупе 1.000 кг чистог злата, ако то не учине, да ће бити зло, а ако скупе и предаду, тада ће се са Жидовима поступати у рукавицама. Заstraшени овим поступком, загребачки су Јевреји основали „одбор у ствари подавања Жидова“ и након неког времена доиста су успјели сакупити наметнуту им контрибуцију, која је усташама изручена.

На захтјев Бритвића у исто вријеме морали су загребачки Јевреји путем споменутог одбора сакупити репрезентативни намјештај и други уређај за „уред маршалата“ и „репрезентативну просторију благоваоне за маршала Квартерника“, „за њемачког генерала“, за „усташке логоре I и II“, за „редарствено равнатељство“, за „равнатељство усташког редарства“ и за „репрезентативну дворану министарства војске“.

У другој половини јуна 1941. доведено је на Загребачки Збор око 800 Јевреја из Бјеловара, Лудбрега, Копривнице, Вараждина и осталих мјеста из оних крајева. Та група одведена је у Госпић, а оданле у „Јасеновац“.

Концем јуна почело је масовно хапшење Јевреја у Загребу по абецедном реду, па је концем јуна ухапшено око 800, а почетком јула око 700 загребачких Јевреја, који су најприје одведени у Загребачки Збор, а оданле у Госпић и коначно у Јасеновац“. У аугусту и септембру 1941. вршена су даљња хапшења, па је ухапшено око 1.500, који су најприје одведени за Завртницу, а одакле у „Јасеновац“.

У ноћи од 8. на 9. сијечња 1942. и током дана 9, сијечња похапшено је око 1.500 загребачких Јевреја, који су одведени најприје у затвор на Савској цести. Овдје су одвајани мушкарци од жена и дјеце, те су мушкарци отпремљени у Ја-

сеновац, а жене и дјеца једним дијелом у Стару Градишку, а једним дијелом у Баково.

У ноћи од 12. до 13. августа 1942. похапшено је у Загребу око 1.300 Јевреја, мушкарци, жене, дјеца, старо и младо и болесно, те су одведени у сабиралиште у школи у Крижанићевој ул. Овој групи прикључена је група од жена и дјеце и то њих 990, који су допремљени из логора у Лобор-граду и Горњој Ријеци. Сви ови отпремљени су у Аушвиц, и од те групе нитко се није вратио.

Задње масовно хапшење у Загребу извршено је у мају 1943, а почело је у ноћи од 2. на 3. маја. Том згодом похапшено је око 1.700 загребачких Јевреја. Ја сам 2. маја ујутро примио обавијест, да се спрема генерално хапшење свију Јевреја у Загребу, без обзира на функције, које врше, изузев оних, који су у мјешовитим браковима. Речено ми је, да ће се то хапшење извршити на изричит захтјев Нијемаца. Обавијестио сам о томе тадашње функционере у јеврејској вјероисповиједној опћини, али нажалост већи дио обавијештених, није вјеровао у то хапшење, јер су се већ раније биле преносиле такве гласине, а до хапшења није долазило, па су вјеровали, да и овај пут не пријети опасност. Читава ова група концентрирана је најприје у Крижанићевој ул. у школи, а затим по Нијемцима одведена у Аушвиц.

Од Јевреја у Хрватској одведено је преко Загреба у Аушвиц око 4.500, док су остали побијени у усташким логорима. У овом броју нису укључени Јевреји из осјечког округа, о којима ће боље податке моћи дати осјечка јеврејска вјероисповиједна опћина.

Организатор хапшења током 1942. био је, по моме знању, Кинел, шеф жидовског одсјека, а исто тако и године 1943.

Зашто су поједине групе одвођене у њемачке, а друге у усташке логоре, то ја не знам сигурно, али према ономе што сам чуо и према мојим утисцима изгледа ми, да је Нијемцима тамањење Јевреја у „НДХ“ ишло преполоко, па су они инсистирали, да се сви преостали још похapse и да буду сасвим сигурни, да ће бити ликвидирани, сами су их преузели и отпремили у своје логоре.

Хапшења су вршена у правилу тако, да су усташе у ноћи проваљивали у станове и одводили жртве, које су смјеле са собом понијети само најнужније ствари. Такво хапшење обављено је у неколико минута. Затим би усташе стан запечатали и касније опљачкали. Обично су се усташе, који су вршили хапшења, још исте ноћи враћали у станове и опљачкали их. Било је честих хапшења и по улицама, а жртве више никад нису виђене. Тако се сјећам, да је једног дана пред уредом јеврејске вјероисповиједне опћине Трг Томислава 9 ухапшен један 15-годишњи младић и одведен, а касније се за њега више није чуло.

Код хапшења усташе се нису обазирале на то, да ли је хапшеник стар или болестан, одводили су све, а често тешке болеснике на носиликама.

Сјећам се, да је вјеројатно у јануару 1945. у Сиску извршено хапшење свих Јевреја, који су још били преостали, па и оних у мјешовитим браковима. Ови су хапшени под изликом, да су давали помоћ партизанима, па су најприје затворени, а онда сви код Саве заклани. Организатор и извршилац овога злочина био је Лубурић и његова банда. Ја сам сазнао за ово хапшење тако, да је к

мени дошао један човјек из Сиска и молио мене односно јеврејску опћину, да интервенира за жртве. Међутим, интервенција није успјела.

VI

Убијање Јевреја у Загребу вршено је и на друге начине. Кад год је у Загребу извршен какав атентат, као на пр. на пошту, у Ботаничком врту, итд, увијек су похватани и неколико Јевреја и убијени. У новинама излазило би, да су суђени по пријеком суду или у име „одмазде“, а да стварно никаквог суђења уопће било није. На тај начин је сигурно у Загребу побијено неколико стотина Јевреја. Многи од њих прошли су кроз усташки затвор у Рачкога ул. 9, гдје су страховито мучени. Мени су причали неки који су прошли то усташко мучилиште у Рачкога ул. 9 о страшним мучењима, која су тамо вршена. Усташе би хапшеницима турали игле под нокат, палили им табане, тукли их до крви, на разне начине вјешали, палили са цигаретом, итд.

VII

У мају 1941. на налог усташа морала је јеврејска опћина у Загребу испразнити дом старца тзв. Шварцов дом у Максимирској ул. Опћина је успјела те старце пребацити у Стењевац у двије зграде, и старци су тамо остали несметано до љета 1944. Изгледа да су остали поштеђени до тог времена само зато, јер је успјело ставити на зграде знак „Дом старца црвенога крижа“. Крај Стењевца у Јанкомиру налазила се команда Sicherheitsdiensta [Служба сигурности] ради чувања прута, којој је на челу био Sturmführer Шукарт,²⁴¹ стар сса 30 г, који је наводно раније био на Криму и тамо починио страшна злочиња. По његовом налогу упали су његови људи у љети 1944. у старачки дом и одвукли управитеља дома Сингера, старца од 72 г, Вилка Вајса, Зору Хафнер, те гђу Нојмар са двоје дјеце и одвукли их у Аушвиц. Од ових се једино вратила мала Зденка Нојмар. У септембру 1944. ти су СД-овци опет провалили у дом, одвели 13 људи између 65 до 80 година, и запријетили се, да ће и ове и остале старце поубијати, ако у року од 10 дана не буде дом испразњен. Услијед тога била је јеврејска опћина у Загребу присиљена, да старце евакуише у Брезовицу, гдје су остали живи, захваљујући томе, да су скоро сваке ноћи у тај крај долазили партизани.

VIII

Усташки логори, у којима су страдали Јевреји били су: пролазни логори „Даница“ крај Копривнице, Госпић и Крушчица, те концентрациони логори на Пагу, Јасеновац, Ст. Градишка, Ђаково, Лобор-град са одјељењем у Гор. Ријеци (у којој је било око 20 жена), те Тење крај Осјека и Лепоглава.

У овим логорима погинуло је: на Јадовну 107 омладинаца, на Пагу око 300, у Крушчици 480, у Ђакову 574, а 3.208 жена и дјеце из логора Ђаково били су у јуну 1942. услијед епидемије тифуса пребачени за Јасеновац. Међутим, нису били доведени у логор, већ их се из вагона изравно одводило на Саву, гдје су

²⁴¹ Obersturmführer (SS поручник) Siegfried Schuchart.

сви до посљедњег поклани и бачени у воду. Надаље из Лобор-града одведени су сви, дакле 990 жена и дјеце, за Аушвиц, а у Лепоглави, Ст. Градишки и Јасеновцу погинуло је 20.000 до 21.000 Јевреја. Примјећујем, да се ове бројке односе на све Јевреје у „НДХ“, пошто се није могло установити, колико од прилике Јевреја је било из Хрватске, а колико из Босне и Херцеговине.

Током читаве окупације загребачка јеврејска вјероисповиједна опћина успјела је да се одржи. Разлог томе био је, што је она служила усташама као инструменат, преко које су вршили пљачку, тј. опћина је непрекидно сакупљала одјевне предмете и храну за заточенике у логорима, па су огромне количине упућиване у логоре. Међутим, врло мало од тих посланих ствари стигло је у руке заточеника, јер су управе логора односно поједини усташе већину пошљака опљачкали. Ми смо то додуше знали, али смо унаточ тога слали, надајући се, да ће ипак по које ствари стићи до заточеника. Слали смо и лијекове, које би усташе употребљавали за заточенике само онда, ако је избила каква опасна епидемија, па су се побојали за саме себе.

Функционери загребачке опћине постепено су хапшени и коначно су сви одведени код задњег великог масовног хапшења у мају 1943. осим оних који су били у мјешовитом браку.

IX

Мени су сви наведени прогони познати дјеломично из властитог опажања, дјеломично из причања очевидаца, а дјеломично из докумената и информација, које су долазиле преко загребачке јеврејске вјероисповиједне опћине. Ја сам наине током читаве окупације живио у Загребу, био сам додуше од усташа често шиканиран, избациван из стана и затваран, али остао сам на животу, јер ми је жена нежидовка. Према томе су по мени наведени подаци аутентични и могу их под заклетвом потврдити.

Довршено.

Славко Радеј, в.р.

Бр. 135

Писмо Драгутина Мартићака супруги Анђи из логора Даница, 26. јуна 1941. године²⁴²

Данас се навршила два мјесеца нашег растанка. Два мучна и тегобна мјесеца. Твоје тегобе су ми познате, док моје нису, и зато ћу их углавном описати, не само зато да их знаш, већ да остану за касније вријеме, да остану на успомени. Ради тога ово писмо спреми.

Ноћ од 26. на 27. травња непроспавана. Око 10 сати почела су усташка преслушавања. Долазили људи подерани и испребијани. Ујутро око осам сати до-

²⁴² АХ, ЗКРЗ, 6. 11. 1945.

шао сам ја на преслушавање. Довели су ме на срезу, задњу собу на јуту. Чекао сам неко вријеме са детективом Посавцом, који ме довео на преслушање. Кратко вријеме чекања појавио се Хајм у пратњи једног усташе за којег сам касније дознао да се зове Томић Виктор и два дерана, наводно загребачка детектива. Одмах је к мени приступио Хајм у руци са неким арком који је садржавао моје инкриминације. Назван је тај саставак уредовно извјешће без потписа и печата наводно састављено на сједници одржаној 26. VI у Бактериолошком заводу. На тој сједници били су др. Северовић као предсједник, др. Бићанић, Милетић, Гиричек,²⁴³ Лугомер, Ваљак,²⁴⁴ Першић и још неких 10 њих на броју. На тој је сједници закључено, да се позову усташе из Загреба и да они изврше хапшење и злостављање. Други дан 26. Бићанић и Милетић пошли су у Загреб и дошли са усташама и 25 стражара у четири камиона.

Хајм је ступио пред мене и рекао ми: Вама су познате методе преслушавања. Кад сам ја одговорио да ја не познам никаквих других метода него прописане поступником, намигнуо је Хајм тзв. детективима. Обојица су прискочили и зграбили ме за кравату и гушили ме док није кравата пукнула, растргали ми крагну и шамарали ме око 5 минута. Усташа ми зграбио уру, бадио на под, растргао дугме на прслуку и тукао пендреком по стегнима. Кад су свршили шамарање, рекао сам ако су то методе да су ми непознате, јер ја нисам никад и никога ударио лично, нијесам никада вршио никакву службу спојену са неким овластима, па нисам могао дати ни налог за злостављање. Чим сам изрекао, опет су ме тукли. На то сам рекао: „Пишите што желите, јер ви не тражите признање већ потврду ваших жеља“. Опет сам добио шамар. Сад је почело наводно саслушање. Инкриминирано ми је да сам био организатор СДС у Крижевцима, да сам изјавио да би рађе живио у Србији него у Хрватској, да имадем кућу у Загребу и да сам био у вези са Вечиславом. Прво сам признао да 1929. год. друго порекао, треће признао до 1929. г. (вријеме диктатуре). Записник издиктиран као да је све било задње вријеме. На мој протест добио сам опет батина. Под истима потписао сам и тај кривотворени записник.

Батине нису биле тешке јер су ти дерани били слабићи, леђа сам чувао уз један пулт, али сам трпио много психички, ради понижења.

Ту психичку бол савладао сам помисли да су и други и више трпили.

Истога дана око 4 сата поподне натоварили су нас 14 (Др. Ханжека,²⁴⁵ др. Праунспергера,²⁴⁶ др. Болковца, Маргулит,²⁴⁷ Шимића, Хорват Шиме, Јанкулица и 6 сељака) у тзв. зеленог Томаша и одвезли нас преко Гор. Ријеке, Високог, Бисага, Св. Ивана, Зелине, у Загреб на полицију. Ту су од нас узели тзв. хапшенице, а потом одвели у пријемну канцеларију. У њој страшна слика. На поду лежи један мртав са подрезаном брадом (сељак), други умире (сељак у опанцима), а три у стојећем ставу окренута к зиду са уздигнутим рукама. Ту су нам

²⁴³ Фрањо Гиришек.

²⁴⁴ Јосип.

²⁴⁵ Ладислав.

²⁴⁶ Фран.

²⁴⁷ Милан.

одузели све ствари, а потом одвели у један ходник у приземљу и поставили између двају усташа. Ту смо морали стајати мирно. Усташе су нам довикивали: Ви сте животиње! Ви сте крвопије хрватског народа! Све ћемо вас побити! и слично. Из самице које су биле иза нас, чули смо јауке и уздисаје (мучења). Уз нас су провели грофа Бомбелеса, на мучење, други дан смо знали да је мучен јер је смештен у једну ћелију у I кату сав испребијан. Тукли су својег човјека јер је он наводно приступио у њихове редове и одао њихову тајну, те потрошио њихов новац. Тиме је објашњен и онај нападај на његов ауто на Мирогоју.

Након стајања од око 3 до 4 сата смјестили су нас у ћелију. Ја сам смјештен у II кату у ћелију 23. Дошавши у ћелију рекао сам: Ја сам др Мартињак, адвокат из Крижеваца. Данас сам испребијан и измрцварен, имаде ли мјеста. Одмах су ми дали мјесто. Бацио сам се на приче између тих људи и заспао као заклан покривши се својим капутотом. Ујутро сам све упознао. Био је инг. Јурановић, др. Бањанин Данило, др. Стрижић, адвокат из Загреба, два детектива, Ракић и Дабичник, чиновник средишњег уреда и предсједник резервних официра Матијашевић. Касније је дошао пуковник Мирјевић. Дали су ми јести. Друштво добро и поуздано. У уторак дошла је самица. С њоме сам измијенио пар ријечи, јер је уз нас сједила нека женска, коју сам држао да је детектив. Кроз двије ноћи слабо сам спавао. Сваки зов на ходнику страшио ме да ће ме позвати на мучење. Тек трећи дан смирио сам се. Друштво се измјењивало. Једни одлазили, други долазили. Дошао је и Душан Дожић, нећак патријарха и његов тајник, те архимандрит самостана Остроље, Леонтије Димитријевић. Приповиједали су како су Нијемци опљигенили цијели самостан однесавши и старе лауфтепихе. Такођер и сав новац, око 15.000.000. динара. Тако сам проборавао 14 дана у ћелији у добру друштву и уз добру храну, дијелећи исту с друговима доста сношљиво, иако је цијела шетња износила око 10 минута на дан ходом од ћелије до праоне. 11. V одредба у Дрње. Чим сам чуо да логором управљају усташе, рекао сам: „Иако у Загребу нема слободе кретања, а у Даници могућност кретања, боље би било да сам у Загребу“. Одредба, одредба. Натоварили нас 30 у Томаша и камионе, пребацили на колодвор и путуј у Даницу. Наравно да нисам могао обавијестити самицу о одласку. У Крижевцима дозволили су нам стражари да преко познатих обавијестимо своје о путу у Даницу.

У Даницу смјестили нас у зграду која је ваљда служила за творничке чиновнике. Смјестили смо се у двије собе: др Ханжек, Праунспергер, Маргулит, Шумановић смјестили смо се у једну собу уз старе, које смо тамо затекли. Нашли смо ондје Бјеловарчане и Грубишно-пољце, њих око 1.000. Ја сам био 1.015. Друштво доста добро, упознавање људи и друштва. Говоркало се у логору да су тукли, но кроз првих 14 дана нисмо чули. Након 14 дана 25. V под вече почело прозивање, а око 10 сати дошли у нашу собу. Мене пограбили првога. Питали ме откуда сам. Када сам рекао да сам из Крижеваца, рекоше ми да станем на страну. Замијенили ме ваљда са др Ханжеком. Затим су позвали Ханжека, но иако је била можда забуна, исправити нису хтјели. Одузели нам сав новац, прстење, сатове а за ствари наложили да их оставимо у настамбама. Изгледало сумњиво. Одузимају вриједноте, ствари остављају и воде нас. Одвели нас у

посебну зграду. Ту су одбројили 40 и одвели на двориште. Ту их везали. Поми-сао јасна, губљење. Тим више што су прибавили и лопате. Морам признати, обрачунао сам и опростио се са животом. Ту ноћ просједио сам на столици. Други дан смо се размјестили по собама: др Ханжек и Маланчеу у једној соби, а ја са 25 Срба у другој. Углавном интелигенција. Хрвати католици (обиљежје наци-је католици) смјештени су посебно у сушиони.

Сада почињу дани и ноћи страве и језе. Немчеви синови са усташама ту-ку готово сваки дан и ноћ. У мојој соби у којој се смјестило 6 попова (Божих Ми-лан, прота из Сарајева, Живановић²⁴⁸ Лазар, протођакон метрополије загребач-ке, Милојевић Брацо,²⁴⁹ Николић Љубинко, парох из Миклеушке, професор Бан из Бјеловара и Марин Адам), др Омчикус, др Ковачевић, др Вукобратовић,²⁵⁰ Бранко Петровић, пуковник Вујчић Никола из Кутине, професор Балиш Јово из Бјеловара и други. Тукли су само Марина. Њега су једном у ноћи око 11 сати тукли кундацима страшно. Сваки ударац осјетио сам на себи. У сусједној соби тукли су Јовића, бившег полицијског чиновника, и лијечника др. Зелингера. Услијед те туче ја сам дошао већ на ивицу својих живаца. Држао сам да ћу по-лудјети, иако су углавном обрачунавали са Копривчанцима. Услијед тих зло-става умро је жељезничар Јоветић, снажан млад човјек, отац 4 дјеце и још је-дан. Неком Царевићу разбијена је глава, а једном ребра. То је трајало до 13. VI када се промијенила управа.

Бр. 136

Изјава Боже Шварца о хапшењу 165 Јевреја у Загребу 27. маја 1941. године и о заточеништву у логорима Даница, Јадовно, Јасеновац и Стара Градишка²⁵¹

Записник Градске комисије Загреб за утврђивање злочина
окупатора и његових помагача од 17. јула 1945.

Ја сам 27. маја 1941. ухапшен у Загребу и након пар дана одведен у ло-гор „Даницу“ у Копривници; заједно са 165 омладинаца Жидова. У логору „Да-ници“ затекли смо око 8.000 заточеника, већином Срба и нешто Жидова, а било је и нешто криминалаца. Било је и нешто католика, који су од нас били одијеље-ни. У то вријеме вршио је неку већу функцију у логору тада усташки поручник НЕМЕЦ и његова два сина.

Остали логорски функционери били су усташе емигранти, чијих се име-на данас не сјећам. Податке о злочинцима и злочинима у логору „Даница“ мо-гао би дати др Праунспергер, лијечник из Крижеваца. Током мјесеца јуна и

²⁴⁸ Живадиновић.

²⁴⁹ Ђорђе.

²⁵⁰ Мића.

²⁵¹ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 2235/45.

јула 1941. отпремљено је из тог логора неколико транспората заточеника за Госпић, одакле су сви отпремљени на Јадовно на Велебиту. Скоро сви католици остали су у „Даници“, док су Јевреји и православци сви отпремљени. Једним од тих транспората отпремљен сам и ја за Госпић, датума се више тачно не сјећам, мислим да је то било почетком јула. Возило нас се је у пломбираним вагонима, без хране и без воде, по 60–70 у једном вагону (марвинском).

Путовали смо два до три дана, а чим смо стигли у Госпић, натјерали су нас у неки ограђени простор код станице, гдје су нас пребројали, Србе везали два по два један другоме за руку. Одатле су нас отпремили за Јадовно и то Жидове с камионима, а Србе везане у густој колони, пјешнице на пут од 30 км.

Код пребројавања и пописивања заточеника у Госпићу судјеловао је МИХАЛОВИЋ ЈАНКО, усташки натпоручник, тајник усташког редарства у Госпићу, касније заповједник концентрационог логора у Јаски, иначе занимањем студент В.Е.С.К. у Загребу. Почетком 1944. пребјегао је са једним домобранским авионом савезницима, те колико ми је познато сада вози на „Либератору“. Сматрам да је и он један од одговорних за ликвидацију логора на Јадовну, јер је вршио такву функцију. Баш за вријеме ликвидације логора. Поред њега сматрам такођер одговорним и тадањег шефа усташког редарства у Госпићу РУБИНИЋ-а, занимањем кројача, родом из Јаске, око 30 година старог усташу.

Кад смо стигли на Велебит, затекли смо тамо на ограђеном простору око једне вртаче сса 3–4.000 заточеника. Заточеници лежали су под ведрим небом, на преко 1.300 м висине, изложени свим временским непогодама, гладни и болесни од упале зглобова и посљедица лежања на влажном тлу. За храну смо добивали нешто сирове хране, коју смо требали сами приредити, а круха уопће нисмо добивали. Запослило нас се је планирањем терена, разнашањем дрвећа и камења, те донашањем воде за потребу логора. Усташе су нам одређивали колико терена морамо планирати, па уколико не би дани задатак извршили, ускраћивали су нам храну. Прилике у логору описао је већ друг БУТКОВИЋ Мато у записнику рајонске комисије за I. рајон бр. 52 из 1945.

Један од руководећих функционера логора био је поручник ПУДИЋ (већ по народној власти јустифициран) и мислим натпоручник БЕПЛИЋ, око 25 година стари. Долазио је у логор и усташки поручник СТИЛИНОВИЋ, који је такођер вршио неку функцију у том логору. Један од цивилних функционера у логору, односно исправљам се по мом мишљењу неки повјерљиви човјек или конфидент УНС-а у логору био је СТОШЕК БОЖО, око 22 године стар, родом и настањен у Загребу, гдје још данас живи. Сам ми се је хвалио како је био код заточеника на Пагу и споменуо ми је неке другарице из Загреба, које су на Пагу биле заточене.

Ја сам био на Јадовну свега 6 дана, пребачен сам натраг у Госпић скупа са десеторицом другова, који смо били додијељени на рад госпићкој опћини као сметлари. У Госпићу смо након пар дана сазнали да је логор у Јадовну ликвидиран бацањем жртава у поноре. Знадем да су неколико дана након тога отишли неки госпићки заточеници камионима у Јадовно да покупе ствари које су остале иза побијених жртава.

На Јадовну су том приликом, а можда и у казниони у Госпићу, ликвидирани загребачки Срби интелектуалци, обитељ МИЛИНОВ, СЕРГИЈЕ ВУКОВИЋ, студент, вођа љевичара на техничком факултету (који је по режиму Цветковић-Мачек већ био ухапшен и стрпан у конц. логор у Лепоглави), Јула Вајнер, учитељица из Загреба, Др. Рознер, лијечник из Загреба, Др Бруно Блуевајс, лијечник из Загреба, Иво Маутнер и многи други. Ове сам све видио на Јадовну, и знадем да им се тада заметнуо сваки траг, па предпостављам да су том приликом ликвидирани.

Из Госпића пребачени смо у аугусту мјесецу у логор у Јаску, одакле сам касније, након сса 14 дана пребачен у Јасеновац у такозв. „логор 2“. У Јасеновцу остао сам свега до конца 1941, када сам пребачен у логор у Стару Градишку, гдје сам опет остао до маја 1942. када сам пребачен на економију у Феричанце, одакле сам из села Обрадовци, гдје сам био на испашаи стоке 12. септембра 1942. утекао и пребјегао у славонске партизане. Са мношћу су бјежали Др. Зорко Голуб, ветеринар из Загреба, Феликс Хиршл, капетан Ј.А., сада на служби у државном монопољу Бошковићева 33 (?) Брацо Данон²⁵² из Сарајева, у посљедње вријеме Комесар Бродског Подручја, Мирко Маутнер (погинуо у борби код Чаглина у 21. удар. бригади 28. ударне дивизије) Хуго Штерн, из Загреба или Ђуловца, Душан Холцер из Дарувара (погинуо у 1. славонској бригади).

Ја сам за вријеме боравка у НОВ написао низ чланака о страхотама логора Јадовно и Јасеновац, које је изашло у „Цепним Новинама“ 1943. XVII ударне бригаде 28. ударне дивизије II Армије, сада у Самобору.

Те се новине могу набавити код пропагандног Одсјека штаба 8. ударне дивизије у Самобору, а треба се обратити другу Бериславу Катунару поручнику, званом „Учо“ или другу Влади Поточњаку, старијем воднику, којима су ти моји чланци добро познати, а раде код поменутог пропагандног одсјека. Напомињем, да је 1943. године изашла на ослобођеном територију Славоније брошура под насловом „Страхоте јасеновачког логора“ која садржи много важних података о логору у Јасеновцу, а која би се могла добити код Агит-Пропа Обласног Комитета за Славонију у Осијеку, или код Агит-Пропа Обласног Комитета у Загребу. Након 3 године судјеловања у ослободилачкој борби, моје је памћење прилично изблиједјело, па не могу данас тачно да се сјетим свих злочинаца из разних усташких логора, кроз које сам прошао. Навести ћу само неке којих се данас сјећам.

Из Јасеновца: Љубо МИЛОШ, МАТКОВИЋ,²⁵³ натпоручник, инг. ПИЧИЛИ,²⁵⁴ сатник, Џони РЕМЕНАР,²⁵⁵ поручник-обскрбник, Макс ЛУБУРИЋ и његов брат звани „Брко“,²⁵⁶ МАТИЈЕВИЋ.²⁵⁷

²⁵² Цадик-Брацо.

²⁵³ Ивица.

²⁵⁴ Доминик Хинко Пичили.

²⁵⁵ Анте. Економски уред логора Јасеновац водио је Анте Ременар.

²⁵⁶ Фрањо.

²⁵⁷ У логору Јасеновац и Старој Градишци било је више усташа и усташких часника који су се презивали Матијевић.

Из Старе Градишке: поручник ПАВЛОВИЋ, студент технике, поручник Дано МИЛОШ²⁵⁸ из Имотског, поручник БРКЉАЧИЋ,²⁵⁹ поручник РАКО,²⁶⁰ заставник ВРБАН,²⁶¹ поручник МАРОЈЕВИЋ²⁶² из Шибеника, водник ЂОКИЋ,²⁶³ натпоручник МАРДУШИЋ²⁶⁴ и његов брат²⁶⁵ и поручник БАРБАРИЋ, опскрбник.

За Јасеновац могли би дати податке Др. Павел Лев, капетан II. Армије у Загребу, Златко Мајлер, поручник ЈА чије адресе међутим тачно не знам, Јакица АЛТАРАЦ, капетан, но и ту адресу не знам.

Божо Шварц, мајор, в.р.

Бр. 137

Изјава Владе Маланчеца, адвоката из Копривнице, о хапшењу и заточеништву у логору Јадовно 1941. године²⁶⁶

З А П И С Н И К

Градске комисије за утврђивање ратних злочина
окупатора и њихових помагача. Копривница 29. 9. 1945.

Приступа позвани др Владо Маланец, одвјетник у Копривници, те након прописане опомене исказује:

I. На опћенито питање: зовем се др. Владо Маланец, стар 47 година, син Др Мате и Драге Маланец, одвјетник, рођен у Загребу, боравим и завичајан сам у Копривници по народности Хрват, неожењен, власник приземне куће у Загребу.

II. На ствар: Поводом постављених питања о мом хапшењу, боравку у логорима, приликама у логору и како сам доспио на слободу, одговарам слиједеће:

Почетком травња 1941. ја сам био мобилизиран и моја је јединица одступала пред Нијемцима према Загребу. Стигли смо у Загреб непосредно прије Нијемаца, који су управо дошли за нама, али сам доспио да се брзо пресвучем у цивил и тако сам избјегао заробљавање. Будући се нисам могао из Загреба никуда кренути остао сам тамо и након пар дана сазнао да ме тражи загребачка полиција. Је ли то било на заповјед које друге полиције или не, то не знам, само знам да сам покушао сакрити се, но јер сам видео да би дуље сакривање

²⁵⁸ Дане.

²⁵⁹ Ивица.

²⁶⁰ Иван.

²⁶¹ Анте.

²⁶² Јозо.

²⁶³ Јуре.

²⁶⁴ Матија Мандушић-Мате.

²⁶⁵ Јуре Мандушић.

²⁶⁶ АХ, ЗКРЗ, к. 77.

било немогуће, нисам могао спријечити да ме загребачка полиција не ухапси. Након неког броја дана које сам одлежао код полиције у затвору у Петрињској улици, одпремили су ме под пратњом у полицијски затвор Копривницу. Ту сам био до конца маја 1941. Након тога су ме са другима ухапшеницима одпремили у концентрациони логор „Даница“ крај Копривнице. Ту нас је било неколико хиљада. Почетком српња исте године почели су нас одпремати. Мене су са неколико стотина ухапшеника натоварили у блумбиране вагоне те нас након гадног путовања од по прилици 30 сати изкрцали у Госпићу на жељезничкој станици. Одатле су нас у ноћи пјешнице тјерали у затвор Госпићког окружног суда. Након краћег времена одпремили су нас везане у групама на Велебит у крај, који се зове „Јадовно“. Само мјесто куда су нас смјестили зове се „Медвјеђи Брлог“. Ту смо били најприје помјешани са Жидовима и православцима, а онда су нас католике – свега 32 – одјелили, те нас неколико дана одпремили натраг у затвор госпићког окружног суда. Послије сам у Госпићу чуо, да су сви преостали ухапшеници на Јадовну, а и много других који су још тамо допремљени, (добрих неколико хиљада) потучени, поклани, те мртви или полумртви побаци у јаме.

Ја међутим не могу о тому говорити из властитог опажања, јер нисам више био на Јадовну.

Тешком муком успјело ми је моје рођаке обавијестити о мом боравку у затвору окружног суда у Госпићу, но кад су они за то сазнали, подузети су кораци у Госпићу да се мене ослободи. Успјело је изходити дозволу да ме се смјести у кућни затвор у Госпићу.

Остали ухапшеници из Госпића били су наједампут почетком аугуста 1941. одпремљени на влак те су одвезени на неколико дана у Јаску, а потом опет у „Даницу“, одакле су их разврставали за Јасеновац или Стару Градишку. Тек незнатан дио су пустили на слободу. Међутим свега тога је било врло мало према огромном броју оних, који су остали на Јадовну, у Госпићу или на Пагу.

Та изненадна селидба преосталих живих из Госпића дошла је ради тога, јер су у Госпић изненада имали доћи Талијани. Кад су међутим Талијани дошли, онда се нетко од усташа сјетио да сам још ја остао у Госпићу те су ме позвали и одредили да идем у Копривницу и да се тамо јавим. Уједно су ми рекли да немају више страже да ме пошаљу под пратњом, али да су увјерени да ћу ја сам тамо отићи те ми дали пропусницу и некакав спис.

Ја сам међутим био озбиљно оболио – осим на живцима и срцу – и на очима па кад сам стигао до Загреба једноставно сам сишао с воза и изгубио се пред усташама. Послије тога сам затражио да ме се прими на клинику за очне болести гдје сам био примљен, а јер се у болницама још онда није водила точна евиденција остао сам незапажен. Кад сам морао из болнице изаћи, сакривао сам се у Загребу и тражио начин да добијем неку одпусницу из логора јер се предпостављало да сам ја у логору и да сам се тамо пријавио. То ми је успјело након много макинација и концем децембра 1941. добио сам преко мојих пријатеља некакво рјешење да се одпуштам из логора. То рјешење издало ми је тадање равнатељство за јавни ред и сигурност преко полиције у Загребу.

Покушао сам тражити некакав посао да могу живјети у Загребу, али је то постало немогуће што ми је одмах било јасно и тако сам морао бити сретан да не доспијем опет у логор.

Полиција ме је наравно одмах примила у евиденцију, те су агенти долазили од времена до времена гледати у мој стан гдје сам био пријављен је ли се налазим тамо, пратили ме ако сам који пута изашао на улицу и слично. Ја сам имао још два непријављена стана (један код моје сестре Мире Цекуш, Малинова 24), те сам се у тим становима сакрио, кад ми је успјело потајно сазнати гдје ће бити какова рација, те јели се траже таоци или радници за транспорт у иностранство.

Након тих година пуних неприлика и вјечнога страха коначно је дошло ослобођење.

Поступак у логорима био је потпуно нечовјечански и очајан до скрајних граница. Усташки стражари вршили су потпуно самовољно и на своју руку над нама пљачку, мучења, тукли нас на све начине, мучили нас глађу и т.д. тако, да то нитко није могао никада предпоставити, што је уосталом већ познато.

Коначно напомињем да немогу овдје дати потанко извјештај о тому свему већ сам то описао у најкраћим цртама, јер кад би залазио у детаље, онда би од тога изашла читава књига, коју за цијело не би нитко читао у угодном расположењу.

Бр. 138

Изјава Ота Радана о заточеништву у логорима Јадовно и Слана у времену од јуна до августа 1941. године²⁶⁷

З А П И С Н И К

Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача у Загребу, 9. ожујка 1946. године

Након пробоја фронта код Зајечара повлачио сам се са јединицама бивше Југославенске војске до Ђуприје, гдје сам био заробљен по њемачким тенковским јединицама. Након два дана успјело је мени с још осам бивших југославенских официра да побјегнем од Нијемаца и да се пјешнице преко Ужица и Крушевца пребацимо до Сарајева. У Сарајево биле су међутим ушле њемачке војне снаге и пошто се почело тамо купити југославенске офицере за слање истих у њемачко заробљеништво, набавио сам од знанаца цивилно одијело и као цивилу успјело ми је да се возом пребацим преко Сл. Брода у Загреб. У Сл. Броду био је воз заустављен по члановима Мачекове заштите који су вршили службу у својим униформама заштите, само су на лијевој рукаву имали траку „У“. Међу њима било је неколико усташа емиграната. Након прегледа наших

²⁶⁷ АХ, ГУЗ 2235/47, кут. 10.

легитимација били смо пуштени и прослиједили смо пут возом до Загреба. У Загребу налазио сам се код куће до 21. јуна 1941. године. Тога дана био сам ухапшен од агената УНС и одведен у сабирни логор који се налазио у Загребачком збору. У истим просторијама налазиле су се неке усташке припремне бојне, које су заточенике употребљавали за обављање којекаквих послова и тим згодама долазило је увијек до туче и до злостављања заточеника.

У ноћи од 22. до 23. јуна дошао је у Збор шеф жидовског одсјека Бараковић, а иза тога већа skupина усташа и загребачких полицајаца. На колосјек загребачког Збора био је доведен воз са празним вагонима у које смо били утоварени и одвезени у Госпић.

У Госпићу одвели су нас поменути полицајци до усташког главног стана и тамо нас је дочекао ондашњи шеф за јавни ред и сигурност Рубинић с усташким официрима Бешлићем и Пудићем. Тамо смо ноћали, а слиједећег дана казао нам је Бешлић да ћемо бити упућени на Велебит, издвојио из наше skupине, која је бројала у то доба око 200 људи, њих 25, који су били камионом одвезени на Велебит и то на мјесто Јадовно. Ови су возили са собом жицу и имали су да обаве почетне радове у логору, док су остали имали слиједити слиједећег дана пјешнице.

Слиједећег дана су усташе мијењале ову одлуку и остатак је био упућен преко Карлобага на оток Паг. Дана 25. јуна стигла је прва skupина заточеника међу којима сам се и ја налазио, на Паг, гдје смо били дочекани од једне skupине усташа већином Личана и ми смо били одмах послани на радове око подизања једне бараке пошто на самом мјесту гдје је био замишљен логор, није постојало ништа од голог камена.

Први усташки командант био је неки емигрант у талијанској униформи, именом Ивица Девчић Пивац, који је био боловао од неке очне болести.

Дана 3. VII 1941. године дошао је у логор до онда неки непознати усташки официр, који је с осталим усташама одвојио од нас једну skupину од 55 људи, а казивало се је да ова skupина полази у неки нови логор на истом отоку. Били су изабрани само старији људи и то се није звало по имену, већ се углавном гледало на сиједу косу. Ови су били наводно укрцани на неки брод, а ми остали заточеници нисмо онога дана уопће смјели да излазимо на вањске радове. Изгледа да је ова skupина од 55 људи била ликвидирана на самом броду, и да су њихове лешине биле побацане у море. У логор су стизале међутим све нове skupине заточеника и градња велике бараке на два ката примицала се крају, па се почело са градњом цесте која је повезивала источну са западном увалом. Око 10. јула по ноћи, услијед јаке буре и услијед помањкања чавала код грађења саме бараке, срушила се иста и покопала под собом све заточенике који су у њој спавали. Код тога су тројица одмах погинула, међу њима Блажић (Зелигман) из Загреба, неки Хамбургер из Загреба и још један из Сарајева, а било је око 10 теже рањених, који су од заточеника били изнешени слиједећи дан на обалу и наводно имали бити упућени у болницу.

Командант заточеника био је Бруно Дијамантштајн, а његов замјеник инт. Пајташ. Skupине које су стизале на Паг долазиле би све из Госпића, а било их

је из свих мјеста Југославије. Међу првим дошла је једна скупина од 17 старца чланова жидовске масонске ложе у Загребу.

Жене су биле одмах одвојене и биле су у једном посебном логору у мјесту Метајна. Мушкарци нису имали са женама никакве везе, а како се касније сазнало у самом логору, биле су исте мучене, силоване и коначно све заједно ликвидиране. Дан-два након лома бараке, дошао је на инспекцију сам Рубинић из Госпића с још двојицом усташа, а Дијамантштајн га је известио да се барака срушила услед јаког вјетра.

Неколико дана иза тога почеле су стизати нове колоне православаца, Срба, већином сељака из Лике, Кордуна, који су долазили голи и боси, како су били похватани у својим селима.

Били су смјештени на једно 100 метара од жидовског логора, и поступак с њима био је, уколико је то уопће могуће, још гори него поступак са Жидовима, и они су полазили на вањске радове, али за сваку ријеч проговорену с једним од њих, био је дотични на мјесту убијен. За њих су усташе казивале да су четници, а они у доба док нису били на раду односно у логору, нису смјели ни ти усправно да стоје, већ су смјели само чучати и то с разлога како би их усташе ногом могле погодити у лице или у главу.

Прво јавно стријељање обавило се над Жидовом Вилхелмом Кајзером, бившим њемачким емигрантом, и то због наводног покушаја бјекства. Стријељање је изведено у жидовском логору од шесторице младих усташа који су прије самог стријељања изјавили свом заповједнику да још никада нису из пушке пуцали, али су их након тога остале усташе наговорили да изврше то стријељање. За то стријељање били су доведени и сви православци из сусједног логора. Слиједећег дана било је јавно стријељање у православном логору и то над двојицом сељака због наводног покушаја напада на неког усташу. На то стријељање били су као гледаоци доведени сви заточеници жидовског логора, а стријељање је обављено исто по усташама. У жидовском логору била је успостављена нека амбуланта с лијечницима и сакупљена је свота од 9 000 динара за купњу лијекова и то углавном с разлога што се у православном логору појавио један случај тифуса. Сви заточеници дали су за ову амбуланту лијекове које су понијели са собом, а самом амбулантом служили су се само усташе, а не заточеници. Свота од 9 000 динара била је са стране усташа утајена и за исту никад ништа није било набављено. Усташки команданти логора мијењали су се доста често, али сами заточеници с њима нису имали никакве везе, јер су долазили у дотицај само са усташама стражарима од којих су касније могли бити Муслимани с фесовима који су најзвјерскије поступали.

Следовање за заточенике састојало се од 80 грама хљеба дневно и неколико зрна пасуља скухано у топлој води. Православци, Срби, су пак имали још мање следовање. Као питка вода служила је вода из неких извора у близини обале, која је била мијешана с морем па је према томе слана. Слатке воде уопће није било.

На радовима остајало се 10-12 сати дневно и то на највећем сунцу, а на скупину 10-12 људи долазило би обично по двојица наоружаних усташа који

су заточенике премлаћивали, а каткада и убијали без икаквог повода, што се је установило тек увече, кад се дотични не би вратио. Ја сам средином аугуста био упућен у казнионицу у Госпић и није ми познато што се је тамо даље дешавало, а у доба док сам ја био тамо, није било масовних ликвидација.

У Госпићу састављали су се у то доба транспорти заточеника и то Жидова, православца и Хрвата сумњивих због комунизма, међу којима се налазила и скупина из Лепоглаве, у којој је био Стјепко Каурић, Крајачић и остали. Ти транспорти били су састављени према налозима Рубинића и Михаловића, а самим транспортима руководили су Бешлић, Пудић и Љубо Милош.

Људи су били везани жицом и ланцима, биле су им скидане ципеле и на тај начин су били одвођени на Јадовно или за Карлобаг.

Друго ми није ништа познато.

Довршено.

Ото Радан, с.р.

Бр. 139

Изјава Роберта Фаркаша, адвоката из Загреба, о хапшењу и заточеништву у логорима Јадовно и Слана од краја јуна до 20. августа 1941. године²⁶⁸

З а п и с н и к Земаљске комисије за утврђивање злочина
окупатора и њихових помагача, Загреб 16. ожујак 1946. године.

Дне 27. VI 1941. ухапшен сам у свом стану Гундулићева 7 и одведен у Загребачки Збор. Дошавши онамо нашао сам многе знанце ухапшенике, већином интелектуалце, те смо одмах одређени на рад тј. морали смо носити прљаву сламу и гњиле отпатке из једне просторије на сметлиште, тјерани по једном усташи да брзо радимо без икаквог одмора. Ту сламу морали смо носити рукама и док смо ишли из просторије на сметиште и натраг, псовао нас је усташа и многе ударао кундаком. Тако смо радили до на вечер и око 9 сати нам је речено, да обавимо нужду, јер у ноћи се неће никога пуштати ван, а ко ће изаћи бити ће стрељан. Легли смо на бетон у једној просторији збора и између 9 на вечер и 6 сати у јутро долазила је свака два сата измјена страже и сваки пут смо морали сви устати, стајати мирно док није стража изашла.

Други дан били смо опет раздијељени на разне послове: чишћење захода (без лопате већ рукама), ношење неких старих одијела, рибање подова, пометање просторија у којима су усташе спавале и тд. А ја сам имао да носим воду у један павиљон, тј. француски павиљон и тамо са женама и другим мушкарцима рибао под и чистио просторије. Хране нисмо добивали никакове, већ оно што је сваки имао са собом, у напртњачи.

²⁶⁸ АХ, ЗКРЗ, бр. 1872/47.

Другу вече око 9 сати легли смо спавати и око 1/2 11 били пробуђени, те смо се морали спремити и у јаким шпалиру стражара одведени до теретних вагона, који су стајали на колосјеку Збора, те утоварени. Одвучени смо на главни колодвор, гдје смо дуго стајали и у ноћи је кренуо воз, па смо били други дан, прије подне у Госпићу.

У Госпићу одведени смо у соколану, а на путу срели смо неке талијанске официре, који су нас фотографирали. Тако смо у тој соколани били до послје подне, када су жене и дјеца одвојени од мушкараца и речено је, да иду најприје они у логор, а касније да ћемо ми за њима, па ће бити један логор уз други тако, да ће мужеви своје жене и дјецу моћи сваки дан посјеђивати.

Било је много вике и плача, те су жене са дјецом тако рећи бачене на један камион и одведене. Те су отишле наводно преко Велебита у Карлобаг и на Паг, али се о тој групи жена и дјеце није касније више никада ништа сазнало. Ми мушкарци одведени смо на једном камиону послје подне на Велебит у шуму „Блатине“, високо око 1 200 и тамо смо у шуми спавали под ведрим небом. На Велебиту остали смо око 15 дана, ондје обављали неке шумске послове, чувани најприје од домобранаца, а касније од усташа, док 13. јула 1941. није једна група нас старијих одређена да оде на Паг, те смо ми под вечер одведени с камионом у Госпић, ондје преноћили, те били те ноћи злостављани од пијаних стражара усташа, а у јутро одведени смо преко Велебита у Карлобаг.

Морам још споменути, да је храна на Велебиту била од дана у дан слабија, да се састојала или од граха или од пуре, али од дана у дан све мање.

Кад смо стигли у Карлобаг превезла нас је на оток Паг једна мала лађица, на којој смо били натрпани тако, да се нисмо могли мицати, а да не буде опасност да се та лађица преврне. Били смо на лађици, а у штиви у простору за можда 10 особа били су смјештени неки православни заточеници, а могло их је бити око 30. Штива је била покрита једном даском тако да ти јадници нису имали ни свјетла ни зрака, те прије него смо дошли на обалу отока Пага иза можда пола сата чули смо из нутриње лађе запомагање.

Кад је један стражар дигао даску показала нам се ужасна слика, тј. људи изнемогли, гладни и жедни ловили су оно мало зрака, који је долазио кроз уски отвор, те након неколико часака опет је тај отвор затворен. Лађица је пристала уз једну пећину на отоку (страна према Карлобагу) и ми смо некако искрцани на ту пећину и по камењу прешли једно брдо, док нисмо након тешког и напорног пута дошли иза можда једне уре у увалу Слано. Тамо смо нашли неке заточенике.

Увала је била сам камен, те у тој ували није расла нити трава, а нити је било какво живо биће, тј. животиња, већ само камен и једна барака, у којој нас је био преко 400, док је мјеста у тој бараки могло бити за можда 150. Рад је био врло тежак, те су некоји градили цесту, некоји су забијали у камен ступове и вукли жицу, а некоји тј. старији и слабији правили су око барака путеве и вевелирали²⁶⁹ терен.

²⁶⁹ Нивелирали.

Врућина је била несносна, а храна из дана у дан све слабија, тако да смо након боравка од 10 дана добили један мали хљеб круха, који се дијелио на 16 дијелова, а касније и на 20, док задње вријеме уопће круха није било.

Каткада смо добивали неку јуху, тј. топлу воду, у којој је пливало нешто отпадака од купуса, којег су усташе у својој кухињи бацали у смеће. Ти отпатци били су још пуни земље и блата. Ако је било воде и дрва кухала се је у јутро вода и сватко је добио мало топле воде у коју је морао давати чај ако га је још имао. О подне добивали смо јуху, како сам горе навео, а каткада мало граха такођер у води кухано. Мали оброк круха, уколико смо га уопће добили, био је одређени за цијели дан. Колико знам нисмо за вечеру добили ништа, бар касније, док смо првих дана добивали нешто топле воде с грахом.

Хигијенске прилике нису биле никакове. Лијекова није било, прати се није могло, те оно мало воде што се тешко донашало било је одређено за пиће. Захода није било, већ само нека ад хок склепана латрина којих 30 метара од бараке удаљено сасвим отворена без заклона. Послије кратког времена почела се појављивати дизентерија, коју сам и ја преболио и касније скоро сви.

Смртог случаја услијед тога није било, али су људи врло ослабили и од глади, те болести почели малаксати и падати на раду, те сваки дан било је неколико озлијеђених, које су и несвјесном стању с рада донашали у бараке.

За вријеме мог боравка долазиле су групе нових заточеника, некоје су групе одлазиле, те нам је речено да иду или у други логор или на лакши рад или у солану у граду Пагу, а да се касније нико никада више није јавио.

Крај бараке Слано био је на другом брежуљку један српски логор, у који су врло често долазиле доста велике групе заточеника. Једног дана речено нам је да ћемо ми преселити у тај логор, јер да су Срби отишли и ми смо заиста преведени у тај логор који је био у страшном стању што се тиче хигијене, јер није било фекалија, пошто је харала у том логору дизентерија и јер је било необично много гамади. А кад смо ми дошли у тај логор још смо нашли два Србина, који су пред логором лежали и умирали, потпуно изнемогли у свом властитом крвавом блату.

Ми смо почели сами некако уређивати тај логор, али смо иза кратког времена одведени и пребачени преко Крлобага у Госпић. У наш логор у Сланом, у којем смо били најприје, дошла су иза како смо одведени у споменути српски логор, жене са дјецом, које су биле прије у Метајни.

Са задњег логора на Пагу одведени смо сви око 20. VIII 1941. и пребачени, како горе наведох, преко Карлобага, Велебита и Госпића за Јасеновац.

Друго ми није ништа познато.

Д о в р ш е н о.

Потпис нечитљив

Бр. 140

**Изјава Беле Хохштетера о хапшењу у Загребу
и заточеништву у логору Јадовно²⁷⁰**

З А П И С Н И К

Земаљске Комисије за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача у Загребу 19. ожујка 1946.

Ја сам по агентима усташке надзорне службе био ухапшен 28. липња 1941. год. и у 5 сати послје подне доведен у Загребачки Збор. У Збору налазиле су се веће групе загребачких Жидова, мушкараца, жена и дјеце, те смо око 12 сати у ноћи на колосјеку Збора утоварени у транспорт и транспортирани у Госпић, камо смо стигли 29. у јутро. У Госпићу одведени смо под усташком стражом у соколану, те су нас путем Талијани фотографирали.

У соколани одијељени су мушкарци од жена и дјеце, те смо нас око 30 камионима пребачени на Јадовно. Јадовно је врх Велебита, шумовит, 1200 м над морем, без икаквих кућа и насеља. На Јадовну смо затекли ранију групу Жидова око 30 на броју, који су стигли неколико дана прије нас. Читав дан били смо под ведрим небом, а радили смо на тобожњем планирању шуме, иначе један потпуно бесмислени посао, којему је сврха била тортура заточеника. Храну тако рекућ уопће нисмо добивали осим нешто мало граха куханог на води, а касније, када је дошла група жидовских младића из Копривнице, исти су скупљали по шуми неку траву и то кухали с лупинама од крумпира, којима су се хранили усташе, те смо то јели.

Крух уопће нисмо добивали. Док сам ја био на Јадовном догодило се тамо једно стрељање једног жидовског младића бријачког шегрта, који је убијен ради тога, јер је послје 9 сати ишао на латрину. Неколико дана након тога стрељан је један српски сељак, који је убијен на бијегу.

Након мог боравка у логору, од прилике 10 дана, допремљена је једна већа група Жидова и Срба из Данице. Ту је било око 700 Срба и око 300 Жидова. Осим тога налазило се у логору око 20 Хрвата, који су живјели одвојено и под нешто бољим увјетима.

Око 20. српња доведено је у логор 6 комунисткиња и неколико комуниста, но ми се нисмо смјели с њима разговарати, а након 24 сата поновно су отпремљени у Госпић. Ја сам се по свом доласку у Госпић распитивао за њихову судбину, али сам сазнао, да они никада нису стигли у Госпић, па претпостављам, да су путем од Јадовна до Госпића ликвидирани.

Заповједник логора Јадовно био је најприје Пудић,²⁷¹ затим Бешлић, па опет Пудић. Након боравка од 4 тједна у Јадовном одведен сам заједно с још двојицом другова у Госпић и тамо сам проборао у затвору око 14 дана. Док сам

²⁷⁰ АХ, ЗКРЗ, бр. 2235/45 кут. 10.

²⁷¹ Драгутин Пудић-Парализа.

био у затвору у Госпићу талијанска војна музика држала је пред затвором концерте. За вријеме мог боравка у затвору у Госпићу усташе су довађали дневно на хиљаде српских сељака, грађана и осталих заточеника у затвор у Госпић, а по том даље на Паг.

Ја сам у Госпићу састао примаљу Марицу Баленовић, коју сам познао раније из Загреба, те ми је она казала, да су други дан иза мог одласка с Јадовна тј. 1. коловоза читав логор Јадовно усташе побили, и то на тај начин да су поставили митраљез у своју бараку и заточенике из митраљеза побили, те њихове љешине побацали у понор.

Док сам још био у Јадовном, горе споменута група Срба, заправо српских интелектуалаца, њих око 700 када је дошла из Госпића на Јадовно била је у страшном стању, јер су сви били пребити и измрцварени од усташа у Госпићу, тако да неки нису могли ни ходати, него су их морали носити.

Посаду у логору сачињавали су усташе и то њих око 50, док су кроз 8 дана ту функцију вршили и домобрани помијешани с усташама.

Читав логор имао је површину од око 400-500 м², био је ограђен бодљикавом жицом, коју смо ми сами морали поставити.

Хигијенске прилике биле су страшне, јер је прање било уопће забрањено, па је тако једном приликом Бешлић ударио једног заточеника, кад га је затекао да се пере на извору изван логора.

Половицом коловоза пуштен сам из затвора у Госпићу и допраћен у Загреб. Друго ми није ништа познато.

Довршено.

Бр. 141

Изјава Терке Гојмерац из Загреба о заточеништву у логорима Госпић и Стара Градишка²⁷²

У казниону Госпић стигла сам 2. VII 1941. године. Ту сам видјела како се даномице одвајају људи, на хиљаде њих везани жицом, на Јадовно и оток Паг. Стално су долазили велики транспорти из читаве Босне. Ти људи су путовали по неколико дана у затвореним марвинским вагонима без хране и воде у српањској врућини. Онако жедни гурали су се око бунара у казнионичком дворишту. Чекали су у дугим редовима да дођу на ред до воде.

Један од њих је био мало нестрпљив и то га је одмах коштало живота. Убијен је од усташе Николе Вркљана из револвера и остао на мјесту мртв.

Често смо чули запомагање из ћелија гдје су усташе тукли и мучили људе. У тим ћелијама били су они осуђени на смрт гладовањем и батињањем. У ноћи, кад се гасило свјетло, знали смо што то значи: извлачили су мртве из ћелија, видјели смо то с прозора. То су хтјели обављати тихо и непримјетно.

²⁷² АЈ, Рег. бр. 391.

Држим да је оно вријеме, што сам била у казнионици Госпић, од 20. 7. до 19. 8. 1941. године, прошло кроз њу око 25 000 људи.

За нас политичке заточенике био је логорник Михаловић Јанко, а много је обилазио казниону и усташа Пудић Драгутин. Пудић је знао упадати у наше женске ћелије у ноћи и грозити нам се да ћемо ићи на стријељање ако не научимо брзо руски јер Црвена армија је пред вратима, овако нам је изазовно говорио. У логору „Даница“ у Копривници била сам свједоком како су усташе тукли два наша друга; Мирка Буковца и Маријана Крајачића.

Запамтила сам датум, 25. 9. 1941. године. Ова два друга ухваћена су у бијегу из логора на цести у непосредној близини самога логора. Крив је за то усташа Мишко који је јурио за њима на бициклу и довео их натраг у логор.

Од заповједништва како су били гањани до настамби, усташе Остриш (заповједник), Мишко и још двојица страховито су тукли биковачом ову двојицу наших другова и ударали по њима ногама. Затим су их бацили у торањ творнице, у неку избу на голи бетон и неколико пута на дан су их обилазили да их поново туку. У логору Стара Градишка у злогласној „Кули“ одведено је једне јануарске ноћи 1942. године 250 људи. За то вријеме док су одвукли толико људи за нас који смо остали, закључали су у ћелијама. Послије када су нам ћелије поново отворили, ишли смо опет на ходник и гледали кроз бушу на вратима ћелије у којима су остале само разбацане ствари одведених.

У ћелији број 5 нашли смо код прозора написано оловком „17. I. 1942. године у ноћи у пола 1 сат одведено нас 141 непознато куда“. То су били таоци Срби православци из околних села Старе Градишке.

За то вријеме био је заповједник логора Мандушић, а његови помагачи Анте Врбан, Станко Беванда, Грубишић, Илко Буковац и Гаџић.

У то вријеме често су обилазили логор крвници: Лубурић, Матковић, Љубо Милош, Скочибушић и други.

16. 3. 1942. године одведене су из „Куле“ наше добре другарице: Нада Димић, Вера Јелић, Нада Гаон и Нада Коџијан. Све четири биле су доста тешко болесне и требале су ићи у болницу у Нову Градишку. Међутим, оне никад нису дошле до болнице, већ су још исте ноћи убијене у логору Стара Градишка. У овом случају играо је главну улогу усташа звијер Љубо Милош.

1. новембра 1942. године на „Сесвете“ морали смо по налогу сви ићи у цркву на мису у 8 сати. Случајно сам била болесна и остала у настамби. За то сам имала прилике да видим како из „Куле“ одлази дуга поворка жена, дјеце и мушкараца православни и Жидови. Набројила сам их око 800. Сви су ишли према насипу Саве, ван из логора. Неколико усташа са стројницама пратило је ту дугу нијему поворку. Нису се ништа опирали, премда су многи од њих знали куда иду. Други дан су нађене њихове ствари у логору и усташко складиште робе опет се напунило.

На Бадњак 24. XII 1942. видјела сам како усташки крвник Мирослав Мајсторовић Филиповић²⁷³ стријеља људе. Заточеници су стајали у наступу на еко-

²⁷³ Вјекослав Филиповић – фра Томислав, алијас Мирослав Мајсторовић.

номату логора, а ми заточенице из женског логора, гледале смо са прозора наших настамби и чуле пуцњаве. Убио их је одједанпут 19. Да се крвник Мајсторовић увери да ли постријељани још живе, окренуо би их ногама и газио сваку своју жртву. А видјели смо и нож у његовим рукама.

Често сам била свједоком у времену од јесени 1942. до јесени 1943. године како усташка заповједница Маја Буждон²⁷⁴ брутално злоставља жене. За сваку најмању ситницу бацала их је у самице без хране и лежаја на голом поду. Осим ње истакнуле су се у окружности и мрцварењу жена усташнице: Нада Лубурић, Милка Прибанић, Божена Обрадовић.

Терка Гојмерац, с.р.

Бр. 142

Изјава Јована Стефановића о терору усташа и хапшењу Срба у Загребу у јулу 1941. године²⁷⁵

З а п и с н и к

Рајонске градске комисије у Загребу 26. 7. 1945.

Дне 5. VII 1941. поводом опћег прогона Срба у Загребу ухапшен сам ја, моја сада покојна жена и мој сада покојни син Александар у 5 сати ујутро, те смо одведени, а да нисмо могли узети са собом нити најпотребније животне потребштине, у Загребачки Збор, заједно с око 190 Срба.

Истог дана око 11 сати у ноћи одведени смо по усташама на колодвор Сава уз пријетње и псовке, да ће нас постријељати, те смо укрцани у три вагона, која су одмах по усташама пломбирана.

Ми смо држали да је наша судбина запечаћена и да ћемо завршити онако као што су и завршили остали Срби у Загребу, наиме, одведени су у логор Јадовно и тамо по усташким бандитима заклани. Међутим ја не знам којој срећи имамо да захвалимо, да је наша група била накнадно преузета по Нијемцима те су нас они преко Брода и Сарајева пребацили у Србију гдје смо дошли без ичјега.

Као што сам навео ја сам становао у Загребу у Посиловићевој улици број 7 у мојој властитој кући, састојећи се од једног стана од 6 соба. У часу ухапшења био је мој стан намјештен, те сам имао осим покућства и осталих кућних потрепштина богату библиотеку коју сам за читавог мог живота сабирао, јер се као свеучилиштни професор бавим науком. Осим тога оставио сам у својем стану рукописе својих радова и биљешке на темељу којих сам састављао своје радо-

²⁷⁴ Маја Буждон-Сломић.

²⁷⁵ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 4664/45, кут. 69.

ве и многе монографије за штампу, за мене од непроцјењиве вриједности, јер сам на томе дуго радио. Све сам то морао да оставим усташким бандитима.

Кратко вријеме послје мога хапшења доселио се у мој стан познати усташки првак Јанко СКРБИН, студент права (напомињем, да је он био мој студент на универзитету), заједно са својим оцем, мајком, сестром и малим братом, те ујаком. Не знам њихова имена и презимена, али ћу накнадно донијети тачне податке.

Кад сам дошао у Београд, настојао сам путем својих пријатеља, који су остали у Загребу, да дођем у везу са поменутиим Скрбином, те сам им поручивао да ми врате моје скрипте, рукописе и по могућности зимске капуте и најнужније ствари, јер смо ја и моја обитељ остали без свега. Иако су моји пријатељи често интервенирали, нису могли добити ништа од затраженог, иако то није представљало никакове вриједност за Скрбина, него су они на најбезбичнији начин отпремали сваког интервенијента и пријетили се да ће позатварати свакога који буде убудуће нешто за мене тражио. Да не изложим своје пријатеље невољи, одустао сам иза тога од сваког тражења.

Читаво вријеме рата живио сам у крајње оскудним приликама у Београду и кроз то вријеме изгубио сам своју жену и сина, који је већ у Загребу био болестан па му се болест услјед патње и оскудице погоршала. Кад сам послје ослобођења дошао у Загреб, ушао сам у свој стан, којег су претходно инвентарисали пуковник Југославенске Армије ГЕРОВАЦ, који се сада налази у Београду, заједно са сусједима ЦУНИЈОМ и ОГРИЗ, са станом у Посиловићевој ул. 7. Установио сам да су пријашњи усташки станари управо разорили читав мој стан и да ми мањка: читав лични веш мој, моје жене и мога сина, затим читава постељина, односно креветни веш, онда скоро сва одијела и хаљине, сва сребрина од вриједности, сва обућа коју сам оставио, разне научне књиге и један дио рукописа. Осим тога упропаштено је покућство, застори, сагови. Укратко, управо барбарски уништен је намјештај тако да ће ми бити тешко да икако оспособим стан.

Према опрезној процјени држим да су усташки станари причинили у мом стану штету у вриједности од најмање предратних динара 500.000. – а питање је да ли би се у данашњим временима уопће могло набавити оно што је упропаштено. Овдје не спомињем нестанак својих рукописа, као напр. мој рад „о међународном праву“ на којем сам радио близу 6 година. Према томе износ од 500.000.- представља само дио материјалну штету, док штету коју сам претрпио губитком мојих радова, не могу да процјењујем.

Усташа Јанко Скрбин побјегао је прије ослобођења заједно са својим усташким друговима, знајући да ће имати одговарати народној власти за злочинства и зулуме, док је његова ужа обитељ, која је заједно с њиме становала у мом стану, остала у Загребу. Гдје се она сада налази, не знам, али ћу вјеројатно кроз кратко вријеме дознати за њихов садашњи стан, те ћу о њима дати поближе податке.

Знам да је обитељ Скрбин још 15 дана по ослобођењу, док сам ја био у Београду, долазила у свој пријашњи стан и по ноћи однашала пуне кофере

ствари и да је то склањала на мени непознато мјесто. То ми је казала прије споменута другарица ЦУНИО и другарица ИВЕСА, обје су на стану у Посиловићевој улици, прва на број 8, друга на број 10.

Др Јован Стефановић, в.р.

Бр. 143

Изјава Бранка Пешића, трговца из Загреба, о заточеништву у логору Јадовно²⁷⁶

Дне 6. српња 1941. год. дошао је у моју трговину у Илици бр. 9. агент Загребачке полиције, предочио ми налог за предведење од наведене полиције, за ухапшење мене, моје супруге Антоније и моје кћери Ксеније. Моја супруга се одмах томе противила мотивирајући то, да је она Хрватица и да неће ићи у затвор и да не да ни своје дијете, нашу кћер Ксенију. Послије тога објашњавања, тај агент одвео је са собом мене у Загребачки Збор у Савској цести, гдје сам нашао неколико стотина ухапшених загребачких Срба.

Међу ухапшеним Србима у Загребачком Збору нашао сам: Светозара Милинова трговца, и његова четири сина, те његову супругу, Опачић Стеву, трговца са његовим сином, Светислава Ђукића, трговца са својом супругом, Бањанин, судца са својом супругом, мајком и једним дјететом из Србије, Прота Јакшић, Прота Кокић, професор Жарковић, трговац Крчадинац, адвокат Новковић и толики други чијих се имена данас више не сјећам.

Од усташких функционера који су били у Збору и одређивали хапшење, као и преслушање ухапшених Срба, били су: усташки сатник Херенчић, усташа Милутин Јурчић.

Око 11 сати истога дана навечер усташе су нас 24 Србина из Загреба одвојили у посебну просторију у Збору гдје су нас држали 2 сата, након чега су нас поновно одвели у пријашњу просторију, која је била потпуно испражњена, јер су остале иза нас отпремили у Србију.

Међу нама 24-ом били сви: Милинов, трговац са 4 сина и женом, трговац Опачић са сином, Крчадинац, Мунчанов, Попов, Ђукић са женом, сви трговци затим Зорић, држ. чиновник, те судца Бањанин са женом, мајком и наведеним дјететом.

Те ноћи усташе, којих имена не знам, тјерали су нас, да вршимо тјеловјежбе, да трчимо по сали, уперили би пушке у нас, трговца Милинова поставили су да стоји пола сата на сунцу с тим да се не смије бранити ни од муха.

Други дан око 1 сат поподне пустили су нас, својим кућама, но већ око четири сата истога дана, свију су поновно похапсили у нашим кућама и одвели поновно у збор, гдје смо преноћили под истим околностима као и прву ноћ, и сли-

²⁷⁶ АХ, ЗКРЗ, Zh-74918.

једећи дан у 15 сати укрцали у аутобус, који нас је одвезао према Госпићу гдје су нас затворили у казниону. У казниони одвојили су од нас жене и смјестили их у засебну ћелију, а нас мушке смјестили су све у једну ћелију.

Говорило се у казниони, да су усташе из Госпића, жене, које су стигле с нама из Загреба, већ други дан одвели из казнионе и смјестили их у Госпићу у приватне куће, те да су те жене од усташа кратко иза тога биле убијене, но да ли у Госпићу или изван, то нисам чуо, нити што дознао о томе.

У казнионици у Госпићу поступак са групом Срба, која је дошла са мном из Загреба, био је сношљив, али смо ми из наше ћелије чули из сусједних ћелија јаук људи, које су тукли и мрцварили усташе.

Тада су у Госпићу били водећи дјелатни усташе: Велики жупан Јурица Фрковић, Рубинић, шеф полиције, Риц, учитељ, Пудић Владо²⁷⁷ и Бешлић, поручник, а било их је и више но ја нисам дознао њихова имена.

Након 4 дана око 12. VII 1941. усташе су нас из казнионице са осталим притвореницима, којих је било у свему око 80, укрцали у камионе, те нас одвезли у Велебит у шуму Јадовно, гдје већ је био у једној ували постављен логор, ограђен двоструком бодљикавом жицом.

У логору није било никаквих настанба изузевши једне дрвене куће у којој су становали усташе, а на прозоре и балкон те куће усташе су поставили стројне пушке уперене на заточенике. Ми заточеници морали смо, већ према томе како је која група била доведена у логор, сами од грађа изграђивати бараке – сјенице, у којима смо становали. Заточеници у логору морали су обављати рад као на пр. изравнавање увале, гдје су се имале подићи бараке, прибављати дрва, око логора правити цесту, пренашати камен. Рад се вршио дневно 8, 9 и 10 сати, већ према томе како се усташама свиђало.

Заточеници су примали дневно 2 obroka хране и то један у подне, а други навечер. Обично би у подне добили 1/2 литре грахове неслане супе, а навечер пола литре неслане супе од кромпира. Круха нисмо никако добивали.

У логору је тада било 200 Жидова и око 350–400 Срба.

Тада је поступак са заточеницима био сношљив, али су ми заточеници показивали ране на тијелу, које су претрпјели од усташа у Госпићу.

Сјећам се да је једне вечери један младић Жидов именом Атијас изашао из своје бараке један метар далеко да обави нужду, и тада га је неки усташа на мјесту убио из карабинке.

Од групе Срба која је са мном у Загребу ухапшена и доведена у Госпић, а одавде у Јадовно, спасио сам се ја једини и то на начин да ме је заповједник логора Пудић дне 24. VII 1941. препратио у болницу у Госпић на лијечење. Већ слиједећи дан, 25. VII 1941, приповиједао ми је лијечник др. Никола Угарковић из Госпића, да је цијели логор у Јадовном ликвидирао на начин да су заточеници побијени стројним пушкама.

Заповједник логора је био усташки поручник Пудић, а логор је чувало око 40 усташа, већином младића из личких мјеста, но имена њихова не знам.

²⁷⁷ Драгутин Пудић-Парализа.

У болници у Госпићу остао сам од 24. српња до 5. коловоза 1941. када сам на молбу моје супруге био пуштен на слободу.

Ја сам био у логору Јадовно 10 дана, кроз то вријеме често су биле упућиване групе заточеника из логора у болницу у Госпић, али се је говорило да ти заточеници нису никада стигли до Госпића, него би их усташе путем поубијали и побацали у јаме.

Колико је мени познато из тог логора у Јадовном спасио се је бивши председник народне скупштине Стеван Ђирић.

Знам да су у логору Јадовно, међу осталима, били: Војислав Бесаревић, адвокат, професор Јањушевић и неки Шешлија, сви из Сарајева, затим је било Срба из Карловца, Сремских Карловаца, Пакраца, Петриње, Дарувара, Огулина, Госпића.

Чуо сам у болници у Госпићу приповиједати, да је логор Јадовно требао од Талијана бити spaшен, па да су усташе чувши за то ликвидирали логор побивши заточенике.

На горњи изказ могу се заклети.

Д о в р ш е н о.

Бранко Пешић, в.р.

Бр. 144

Изајава Наде Фојерајзен о хапшењу у Загребу и заточеништву у логору на отоку Пагу у јулу 1941. године²⁷⁸

Зовем се Нада Фојерајзен, рођена у Загребу, завичајна Церник-Чавке, удата, мајка 2 дјеце. Сада станујем у Бари, Виа Данте Алигијери 270/III к.

9. јула 1941. у Загребу била сам лишена слободе од усташке надзорне службе. Истом приликом лишен је слободе и мој муж и дете од 4 1/2 г. Редарствени органи; који су дошли по нас оставили су кући стару ми мајку зато, што сам им дала извјесну количину новца. У Загребачком збору били смо задржани 4 дана. Шеф самога логора у Збору био је усташки дужностник Бараковић. У истом логору налазило се неколико усташа, који су нас малтретирали, но њихова имена ми нису позната. Из Загреба смо отпутовали у ноћи између 12. и 13. јула по мом прорачуну било нас је око 650. Сви ми налазили смо се у пломбираним вагонима. У Госпић смо стигли 13. јула послје подне. Овдје смо били смјештени на отворен простор. Усташки функционер Пудић Драгутин одржао нам је говор, у којем нам је саопштио: сватко ко покуша бјежати да ће бити стрељан као и извјестан број других интернираца. Након одржаног говора били смо подељени засебно мушки, а засебно жене и дјеца. Том приликом нам је казато, да ће женске и дјеца ићи камионима за Карлобаг, а мушки да ће пјешке преко

²⁷⁸ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 2235, к. 11.

Велебита за Карлобаг. Нису ми позната имена усташа који су нас пратили. По доласку у Карлобаг били смо укрцани на једрењаке и моторне чамце.

По доласку у оток Паг искрцали смо се на обали испод мјеста Метајна и пјешке пошли за Метајну. У Метајни смо били смјештени у 2 виле и то 275 жена и дјеце. Један дио усташа био је уз виле, а други већи дио био је смјештен код такозваног Мерката. Овдје смо наишли и на жене од првог и другог транспорта. Од првог транспорта једино смо нашли 4, док су остале биле утопљене за време путовања и то око 44. Ове 4 остале су живе из разлога што су шивале кошуље усташама. Ту смо први пут срели и шефа логора Слано, усташког поручника Девчића Ивана Пивца сада усташки пуковник. Искрања била је минимална. Примали смо пасуљ за ручак, пасуљ за вечеру, скухан без зачина и 12 дкг круха. Усташе су нам препродавали сир, воће и остале артикле за исхрану по страховито високим цијенама. Након нашег доласка почеле су стизати и групе Српкиња, међу њима познала сам гђу. Милинов, супругу Бањанина, суца, кћерка и пуница. У групи Српкиња била је једна млада чиновница са поште, именом Соња (презиме не знам). Соњу су једну вечер усташе извели из виле, силовали је и након што су се сви усташе изредали, убили је и бацили у море. Другу вечер исти усташе дошли су узети и малу цурицу Бањанин, но она се изговарала, да их не може послужити, јер је имала менструацију. Но пошто јој нису вјеровали, извршили су преглед и након што су установили, да је говорила истину, пустили су је поред мајке, но с тим да је остала у обавези да у суботу у ноћ мора извршити своју обавезу. О свршетку мале Бањанин није ми више познато, јер смо ми прије суботе биле одвојене од Срба и пребачене у Слано. Из Метајне кренули смо за Слано, возећи се трабакулима. По том смо кренули једрењаком и након пола сата стигли смо у једну увалу, касније смо сазнали да је то увала Слано и ту нас искрцали. Приликом искрцавања усташе су нас тукли, млатили ногама псовали све живо и мртво. Један високи Босанац био је најгори од свих. У Слану били смо смјештени у дрвеној бараки. Зидала се кућа од камена, у коју су се касније смјестили усташе. У логору Слано почело је стварно мучење људи. Круха се више није примало, а од друге хране свега један оброк у току од 24 сата и то скуханог пасуља без зачина. Воде није било довољно. Један мали извор воде требао је подмирити потребу цијелог логора. Пошто се извор налазио у висини морске разине, то се вода увијек мјешала са морем кад су били валови. Под оваквим начином живота избила је у логору дизентерија. Но пошто су у току ноћи није смјело поћи изван барака, то се је нужда силом прилика морала обављати у самој бараки по ноћи. За време дана било је одређено мјесто за обављање нужде поред пута, где су мушкарци ишли на рад у каменолом. Пошто нас је неколицина имала термометре и нешто медикамента, узели су нам све са мотивацијом да кад немамо термометра не можемо бити ни болесни. Шеф логора Девчић дозволио је да се купамо, и то нас је он лично водио на купање, но на другу страну отока т.ј. на оној страни према Карлобагу. Разумљиво је, да смо се морале скинути голе. По повратку са купања, Девчић и остали усташе задржавали би поједине жене и наговарали на одношај. Могу изнети и случај са гђом Брајковић. Гђа Брајковић

није се хтјела подати Девчићу, и за освету није је хтео пустити из логора, иако је дошло рјешење из Министарства да се је мора пустити. Вероватно је ова жена и страдала у Пагу што није хтјела удовољити личном ћефу Девчића. У логору Слано било нас је смјештено око 600 жена и 78 дјеце. Бројно стање мушкараца није ми познато. Жене нису ништа радиле у овом логору, дочим су мушкарци радили на каменолому. Пошто је исхрана била врло слаба, то су мушкарци падали од слабости у несвијест, али нису нам дозвољавали ни да им пружимо чашу воде. Пошто је стварно завладала глад то се је ово стање најгоре одражавало на дјеци. Усташа звани Дебо забављао се на тај начин што би донео комад круха резао мале комадиће бацао по поду и гледао како се дјеца туку за парче хлеба.

Крајем аугуста или почетком септембра кренули смо са отока Пага преко Карлобага за Госпић. У Госпићу били смо укрцавани у вагоне. Чим би се један вагон напунио, био је одмах затворен и пломбиран. Ја сам кренула са првим транспортом. Оне жене, које су остале за други транспорт, остале су у Госпићу неколико дана. Ове жене биле су силоване пред властитим мужевима. Истом приликом усташе су им отимали прстене и остале драгоцености, па макар код тога нанијели и тежу физичку озлиједу. Након поласка из Госпића влаком смо се возили до Драганића. Овдје смо били смјештени под ведрим небом, и по том опет укрцани у вагоне затворене и спроведени до Загреба. У Загребу смо остали на колодвору неколико дана. Из Загреба возили смо се даље и дошли до Слав. Брода. У Слав. Броду укрцали смо се у камионе и пребацили преко Саве у Бос. Брод. По доласку у Бос. Брод укрцали смо се у вагоне ускотрачне железнице и кренули смо даље до Феса. За све ово време били смо без хране. Од Феса даље ишли смо неко вријеме пјешке а потом шумском железницом до логора Крушчице. У логору Крушчице било је што нас што Срба око 1.300.

Наводи моји су истинити.

Нада Фојерајзен, в.р.

Бр. 145

Изјава Мате Бутковића из Загреба о заточеништву у логорима Даница и Јадовно у времену од јула до августа 1941. године²⁷⁹

З А П И С Н И К

Централне Градске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Загреб, 2. јула 1945. године.

Дана 15. јула 1941. године отишао сам из Загреба за Копривницу да тамо набавим живежних намирница. Становао сам у селу Петеранцу код свог пријатеља Медварић Ђуре који ме је истога дана послао у Клијет по вино. Путем до

²⁷⁹ АХ, ЗКРЗ, к. 11.

Клијети зауставили су ме двојица усташа, који су вршили стражарску службу и уперивши бајонету у мене, присилили ме да станем, прогласили ме ухапшеним и одвели у Копривницу у опћински затвор. У затвору сам остао читави тједан, а онда су непознате усташе мене одвели у логор „Даницу“ код Копривнице. У то вријеме било је у том логору око 9 000 заточеника, већином Срба и Жидова, док су католици били у мањини, нешто око 400, и то у посебним баракама. Међу затвореницима било је много жена и дјеце. Ја сам случајно достигао међу Србе и Жидове. Заповједник логора био је неки Херман, бријач из Копривнице, ожењен, око 22 године стар, док се имена осталих логорских функционера више не сјећам.

Поступак у логору био је више него нечовјечан. Тако су на примјер логорски функционери сваке ноћи обилазили логорске заточенике, који су морали у лежећем ставу добивати батине, док им је један усташа држао бајонету пред устима, па ако је заточеник зајаукнуо, бивао је одмах кроз уста прободен. Таква су се звјерства понављала сваке ноћи.

Како ми је познато Хермана су убили партизани приликом једног напада ја на Копривницу, но вјерујем да је његова жена још жива, и по свој прилици живи још у Копривници па би можда она могла дати потребне податке.

У логору „Даница“ остао сам свега 9 дана. Дана 29. јула 1941. одведен сам са већом групом Срба и Жидова, око 1 800 на броју, за Госпић, одакле су нас сутрадан одмах по доласку отпремили на Велебит. Из Копривнице до Госпића путовали смо пломбираним марвинским вагонима, без воде и без хране, а од Госпића до Велебита тјерали су нас пјешнице везане ланцима два по два, изнемогле, гладне и испребијане.

Кад смо стигли на Велебит, затекли смо тамо при самом врху на једном великом ограђеном простору, по мом мишљењу 9-10 000 заточеника, самих мушкараца, већином. Срба и Жидова. Нас католика било је само 32. Дијелили су нас одмах од Жидова и православаца те ни једна група није смјела да са другом долази у било какав контакт. Барака или каквих шатора није било. Лежало се на земљи под ведрим небом и изложени свим временским неприликама. Заточеници су углавном пилили и разносили дрвеће и камење, те планирали земљишта за неку будућу градњу.

У логору на Велебиту остао сам око 20 дана, а онда сам као католик враћен натраг у казниону у Госпић, стрпали су нас 32 католика у камион и одвезли нас опет на Велебит, нисмо нашли ни једног човјека, дочим смо нашли разбацану пртљагу, кофере што су људи били донијели собом, те смо сву ову робу морали натоварити на камион, којим смо се опет морали вратити у казниону у Госпић. Касније смо чули да су сви ови људи који су били на Велебиту, побацани у личку јаму.²⁸⁰

Д о в р ш е н о.

Др Н. Гавранчић, в.р.
Ставрић В, в.р.

Бутковић Мате, в.р.

²⁸⁰ Јама на Гргином бријегу.

Бр. 146

**Изјава Лује Тропама о хапшењу у Загребу у јулу 1941. године
и заточеништву у логорима Госпић и Даница²⁸¹**

З а п и с н и к Градске комисије за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача у Загребу од 4. октобра 1945. године

Као непоћудан по усташки режим и као политички сумњив, још из времена бивше Југославије био сам ухапшен 15. српња 1941. године. Заједно са мном било је ухапшено још 13 до 14 другова и другарица, међу којима су били: Крсто Хегедушић, Марко Зовко, Фина Грковић, Ела Хофман, др. Јаша Буљан, Жељко Помпер и остали, чијих се имена не сјећам. Из Ђорђићеве улице били смо након пар дана отпремљени у Госпић. Тамо смо око 14 дана отсједили у затвору Судбеног стола. Усташе су у оно вријеме доважали у Госпић дневно око 700-1000 православаца, који су долазили из Босне, особито Сарајева и Мостара те са Кордуна. Њих су након пар дана без икакве евиденције водили даље за Јадовно, гдје су их ликвидирали. Жидови су имали свој посебни логор нешто изван Госпића.

Кад су Талијани окупирали Лику, усташе су бјежали из Госпића, и са собом повели све заточенике, тако да се испразнио и затвор и логори. Сви смо били допремљени у Јаску.

У згради Естерхазиевог имања било нас је затворено преко 1300. Из Лепоглаве било је доведено најприје у Госпић око 50 комуниста, који су још за вријеме Бановине били тамо интернирани. Они су заједно са нама били одпремљени у Јаску. Међу њима били су другови Мирко Буковац, Стјепан Каурић, браћа Тресих из Сплита, архитект Крајачић и остали.

У Јаски били смо здржани око мјесец дана, а након тога били су Жидови и православци одведени у Јасеновац, док смо ми остали нас око 230, били отпремљени у логор „Даницу“ код Копривнице. Заповједник тог логора био је у оно вријеме Остриш. Тај је измрцварио другове Буковца и Крајачића након неуспјелог покушаја бјега.

Логор „Даница“ служио је као нека врста сабирног логора, одакле се захиљало затворенике у остале логоре. Док сам ја био у логору нисам чуо, да би било каквих стрељања, али се причало да је прије нас било побито доста православаца и Жидова.

18. просинца 1941. године био сам допремљен у Загреб на Савску цесту, а 31. просинца био сам пуштен на слободу. Заједно са мном било је допремљено у Загреб и пуштено још 6 другова и другарица, међу њима др. Буљан, и остали, чијих се имена не сјећам. Од наше групе од 230 неки су били пуштени још прије мене, међу њима био је Мијо Раић, док су остали били отпремљени у Јасеновац и Стару Градишку.

²⁸¹ АХ, ЗКРЗ, бр. 293/45, к. 77.

Бр. 147

Изјава Карла Вилка о хапшењу његовог сина Златка у Загребу и заточеништву у логору Госпић у јулу и августу 1941. године²⁸²

З А П И С Н И К

Састављен пред Земаљском комисијом за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, 30. новембра 1945. године у Загребу.

I. Ја сам отац Вилк инг. Златка, инжињера творнице папира у Сушаку. Године 1941. мој је син још био студент технике у Загребу. Као такав он се још прије окупације на универзитету истицао као љевичар, а ово своје политичко називање није сакривао ни након окупације, па је и даље наставио на универзитету са својим дотадашњим политичким радом. Он је најиме обнашао на универзитету у тајним љевичарским групацијама функције, па је чини ми се био библиотекар комунистичке партије за технички факултет.

II. Дана 15. VII 1941, око 6 сати ујутро, дошао је у наш стан неки униформирани полицајац и предао позив за мога сина инг. Вилк Златка, да се имаде јавити на редарственој испостави у Влашкој улици. Мој се је син одмах дигао, па је око 7 отишао у мојој пратњи на редарствену испоставу.

Обојица смо ишли до неког чиновника који је овај предмет обрађивао, па нам је речено да се ради само о неком преслушавању, и да ће мој син након један сат бити враћен кући. Након тога сам ја отишао.

Међутим мој се син послјије тога уопће није вратио кући, па кад сам ја након неколико дана обијао прагове редарства да установим гдје ми се син налази, речено ми је коначно у Редарственој области за град Загреб, Ђорђићева улица 4, да се он код њих налази у затвору, а да ми друго ништа по том предмету не могу казати. Не сјећам се имена чиновника који је тај предмет истраживао, но држим да мој син уопће није био преслушаван.

Сва моја мољакања да му могу слати храну у затвор, односно деку, рубље и друге најпотребније предмете остала су узалудна. Тек крајем мјесеца јула, два дана прије него је мој син отпремљен у логор Госпић, дозвољено ми је да му пошаљем храну и једну деку.

III. Почетком аугуста, када сам једнога дана носио храну за мога сина у затвор у Петрињску улицу, саопћено ми је да га више нема код оног редарства. Тек након дугог испитивања свих могућих људи, који нису имали било каквих веза од полиције, сазнали смо да је читава група омладинаца, већином студентата, отпремљена у логор Госпић гдје су смјештени у казниону.

Моја је жена око 10. или 12. аугуста отпутовала у Госпић, да на било који начин сазна што се је догодило с нашим сином. Сједећи једно вече у гостионици у Госпићу, људи су је упозорили да се у истом локалу налази заповједник

²⁸² АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 4595/45.

логора Госпић, Михаловић Јанко, усташки у поручник, па га је она замолила да јој дозволи разговор са сином, но исти је ту молбу нарочито брутално одбио. Како је моја жена родом из Госпића, успјело јој је слиједећег дана преко неког кључара, који ју је још раније познавао, да види нашег сина, па се она управо запрепастила када га је угледала, толико је био измучен и пропао. Том згодом јој је он причао најстрашније договорштине из тога логора и како је чистим случајем избјегао сигурну смрт на Јадовном, тј. да је већ био одређен да га се одведе са једном групом младића на Јадовно, који су сви тамо бачени низ стрмину у један повор и тако нашли страшну смрт.

IV. Концем августа или почетком септембра мој је син Златко из логора Госпић пребачен у логор у Јаску, одакле ми се јавио једном дописницом. У Јаски је био заповједник исти као и у Госпићу, усташки поручник Михаловић Јанко, којег сам већ горе напоменуо.

Мој је син тамо био одређен за пољопривредне радове, па је успјело мојој кћери Вери Вилк да једанпут са њим разговара на рубу неке шумице у близини мјеста гдје је он био на пољском раду. Том приликом јој је мој син Златко испричао, како су путовали из Госпића до Јаске два дана те да им усташе нису дозвољавале за време транспорта ни вршење нужде, па када би који заточеник, на станицама гдје се влак задржавао, био изашао из вагона да обави нужду, јер већ није могао издржати, да су га усташе напросто убиле. Тако је за време тог транспорта убијено око 6 заточеника и заточеница,

V. Концем септембра или почетком октобра 1941. тај је логор пресељен у Копривницу у творницу Даница, гдје је мој син био заточен све до 10. XI 1941, када је на темељу свестраних интервенција са моје стране и након што смо моја жена и ја код усташке надзорне службе на тргу „Н“ потписали да за њега јамчимо са нашом слободом и читавим нашим иметком дана 10. XI 1941. пуштен на слободу, након чега му је онемогућен даљњи студиј тако да је изгубио више од годину дана на универзи.

Иначе по том предмету немам ништа да изкажем а на мој горњи исказ могу положити заклетву.

Д О В Р Ш Е Н О.

Инг. Карло Вилк (Wilck), в.р.

Бр. 148

Изјава Леонида Бролиха о хапшењу у Загребу и заточеништву у логорима Госпић, Јаска и Даница у јулу и августу 1941. године²⁸³

З а п и с н и к

Састављен у Канцеларији Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Загребу, 5. децембра 1945.

Друга Вилк инг. Златка, познајем још са Универзе као студента технике. До 1940. године он је био симпатизер љевичара, али није активно сарађивао, тек 1940. почима на Техничком факултету активно сарађивати са љевичарима те буде у стручном удружењу кандидован на листи љевичара, која је на Техничком факултету изабрана под носиоцем листе Томић Николом.

Након шта је та листа победила Вилк је обнашао и неку дужност у одбору, али не сјећам се коју.

Послије 10. IV 1941. мислим да је друг Вилк и даље активно сарађивао са љевичарима, али не знам тачно у којој групи, јер смо били подијељени у петорке, па чланови једне петорке нису знали за чланове друге петорке.

Дана 15. 7. 1941, нас 25-орица студената и студентика, међу њима Вучић Марко, Ракар, Рупчић Крешо, Флајдић Мирко, друг Вилк и ја били смо око 6 сати ујутро по стражару предведени на котареве полицијске, одакле смо у камиону тј. у тако званој „Црној Марици“ пребачени на редарствено равнатељство у Ђорђићеву улицу број 2. Тамо смо по мени неком непознатом чиновнику запримљени, тј. испуњене су хапшенице, те смо одмах након тога без преслушавања распоређени по затворским ћелијама, наравно одвојени један од другог. Тако смо задржани у том затвору око 14 дана, када је читава наша група у ноћи од 28. на 29. VII 1941. изведена на двориште затвора, гдје су нам руке везане ланцима, након чега смо опет у „Црној Марици“ пребачени на загребачку жељезничку станицу и у пратњи редарствених органа пребачени у казниону у Госпић. За вријеме читавог путовања из Загреба у Госпић ми смо сви били везани у ланцима све до приспјећа у казниону.

У казниони Госпић био је заповједник злогласни Рубинић. А поред њега истицао се је нарочитом окрутношћу неки усташки сатник звани „Мимица“, ²⁸⁴ бивши месар из Госпића или околине. Тај зликовац је пред мојим очима убио неког жељезничара православца из Сарајева.

Читава моја група у којој је био и друг Вилк смјештена је најприје кроз осам дана под ведрим небом у казнионичком дворишту. Прехрана се састојала од неке гријане воде дневно, а сваког другог или трећег дана добивали смо комадић круха од сса 5 дкг. Након осам дана смјештени смо у казнионичке просторије гдје смо били стрпани нас педесеторица у једну просторију, тако да

²⁸³ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 4595/45.

²⁸⁴ Миле Вркљан-Милица.

смо били нагрувани попут сардина у кутији. Како смо спавали један насупрот другоме били смо принуђени гурати један другоме ноге између нога, и то у скврченом стању, све ради пренатрпаности просторије. Тамо смо били заточени све до 23. VIII 1941, када су се усташе морале повлачити пред Талијанима.

Кроз читаво то вријеме даномице довођени су углавном православци, а и Жидови из свих крајева Хрватске, који су углавном након једног дана задржавања у казниони, везани жицом одвођени у масама на Јадовно, односно некуда у Велебит, одакле се више никада враћали нису, а међу нама се је говорило да су сви на најокрутнији начин по усташама поубијани.

Надаље са за вријеме нашег заточења у казниони Госпић најокрутније поступало са тамошњим заточеницима, тако да су неки од батина и изглађености чак и полудили. Један је православца у лудилу почео викати: „Дижимо се, браћо, против крвника“, а други је у лудилу почео викати: „Живио краљ Петар“, обојица су одмах одведени у ћелије и у њима ликвидирани, није ми познато ко је извршио ликвидацију. Дана 23. VIII 1941. ја сам заједно са другом Вилком у транспорту од сса 25 Хрвата пребачен у Јаску. Том транспорту била је прикључена група Жидова и православца који су пребачени за Јасеновац.

Путовање је трајало 2 дана и двије ноћи у марвинским вагонима који су били затворени. Кроз читаво вријеме вагони се нису отварали, а било нас је око 70 у једном вагону. Нисмо добивали ни воде ни нужду нисмо смјели обављати изван вагона.

У Јаски смо били смјештени у неку спремницу за жито на два ката, а логор је био ограђен бодљикавом жицом. Заповједник тог логора био је усташки натпоручник Михаловић Јанко, који се је истицао бруталним поступком и арогантним наступом према заточеницима. Из тог логора пребачени смо око 9. септембра 1941. у Копривницу.

Стигавши теретним вагонима у Копривницу смјештени смо у творницу Даница у неке грађене зграде. Заповједник тога логора био је Мишко Јакопанец, а главни терористи били су браћа Немец, којима имена не знам, обојица из Копривнице, синови Немец Мартина.

Дана 9. новембра 1941. нас осморица другова и другарица, међу њима и Вилк, изведени смо пред заповједника логора Јакопанца, који нас је дао везати двојицу по двојицу за руке, а ја сам био баш везан са другом Вилком, па смо отпремљени у Загреб гдје смо предани усташкој надзорној служби на тргу Н. Тамо нас је запримио неки чиновник коме не знам име, па смо пуштени још истог дана у 12 сати на слободу. Идућег дана морали су наши родитељи код УНС-а потписати записник у којем су изјавили да својим животима и читавом имовином јамче за наше лојално држање спрема усташког режима. Колико се мени, чини кратко вријеме из тога друг Вилк је побјегао из Загреба у Сушак. Иначе по том предмету немам ништа исказати, а на горњи исказ могу положити заклетву.

Бролих Леонид, в.р.

Бр. 149

Изјава Јакоба Данона о злочинима усташа у логорима Јадовно и Јасеновац, у којима је био заточен од 1941. до 1945. године²⁸⁵**З а п и с н и к**

Састављен у канцеларији Комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Загребу, 26. маја 1945.

Присутни:

Референт: Др. Вуковић Хрвоје

Записничар: Барић Злата.

Приступа ДАНОН Јакоб, рођен у Олову, 2. IV 1918, занимањем бријач, настањен у Завидовићима, без имовине, неосуђиван. Исказује слиједеће:

Ја сам 1. 8. 1941. затворен у Завидовићима у затвор Котарске испоставе. Мене је затворио Анте Драгичевић из Завидовића, усташа, који је како сам чуо, касније погинуо. Кад сам био доведен у затвор сабрало се је тога дана око 35 до 40 (четрдесет) људи, све Жидова и Срба. Точно се сјећам да су са мном били затворени: Данон Самуел, Данон Мориц, Кабиљо Јозеф, Елиша, Израел, Рафаел, Изаак, Максо, Алберт, Алберт Јозеф, Елиша Изаков (сви Кабиљо), Штернбергер Карло, инг. Штерн Руди, Штерн Карло, од породице Мусафија Хаим, Рафаел и Јозеф, Саламон Аврам, Шустер Зигфрид, Ледерер Драго, Зор Пали, Несто Арон, Борис Гарсон, Зоненфелд Павао, Шмуклер Силвије, Рознер Фриц, Вајс Александар, Шварберг Јозеф, Арденовић Богдан, Смиљанић Лазо, Влаићнић Ацо, Марковић Коста, Ајадиновић Бранко, Бојанић Перо, пекар Спасо, којему презиме не знам, Савић Ацо и његов отац. Сви наведени као и ја били смо у котарској испостави у затвору. Шеф тог затвора био је Куленовић који је у то вријеме био и шеф Котарске испоставе. Он нам је тог дана рекао да одлазимо сви за Загреб и да ћемо бити пуштени кући. Нама су рођаци донијели у тај затвор најнужније ствари јер смо ми били дигнути с посла. На вечер смо сви отпремљени у влак, и то за Босански Брод.

Кад смо дошли у Брод, били смо искрцани из вагона с нашим стварима и ту су нас опколили усташе и неки цивили, који су били на станици у Босанском Броду. Наши водичи усташе били су постављени од ових усташа на челу поворке, ваљда ради тога да не виде што ће се даље догађати. За вријеме пута од станице Босански Брод до станице Славонски Брод усташе и цивили који су крај нас ишли а све те смо нашли у Броду, почели су нас тући кундацима, пендреком и уједно одузимати нам ствари, све што је било вредно. Код тог истичем да је неки надзорник кола, који је био млад човјек у сељачкој униформи,

²⁸⁵ Архив ОС, а. НДХ, к. 315, рег. бр. 4/2.

* Милетић, III, 525.

мршав и доста висок, ударао поједине затворенике чекићем. Тако је и мене ударио. Овај поступак опазио је и спроводник нашег транспорта, неки жандар наредник, који је рекао усташама нека престану тући, јер да њих није нитко звао и да ће он цијели транспорт вратити натраг ако се овај поступак настави. На то је престало млаћење и ови усташе из Брода повукли су се један по један. Иза тог смо влаком упућени у Загреб гдје смо спровели 2 дана у збору, а одатле смо препраћени опет са влаком у Госпић. У Госпићу су нас смјестили у бившу овчару. Тамо смо већ затекли неке затворене људе тако да нас је било око 500. Међу том скупином било је мушкараца, жена и дјеце. Истичем да су мушкарци били Жидови а жене православке и Жидовке, док су православци који су са мном заједно затворени били још у Завидовићу, од нас растављени већ у Загребу. Чуо сам да се је у то вријеме све православце транспортирало за Госпић у посебан затвор, а одатле су их у то вријеме водили на ликвидације преко Велебита на неко мјесто Слано гдје иначе није нитко становао ни живио, налазило се је то место Слано. Наводно је тамо био логор одакле су се православци транспортирали за ликвидацију у Јадово.²⁸⁶ Заповједник логора на Овчари био је усташки поручник Драгутин Пудић. Ја сам био одређен за рад у селу Барлета и Лички Рибник, гдје сам са још 80 заточеника радио сељачке послове јер су из тих мјеста православни сељаци побјегли пред усташама. Сјећам се добро кад сам се тако једног дана вратио с посла у логор у Овчару, падала је јака киша. Преостали логораши који нису ишли на посао изван логора, жене и дјеца и мушкарци стајали су изван Овчаре на киши са свим стварима. Иза тога је Драгутин Пудић све нас покисле нађерао на таван и тамо смо морали остати цијелу ноћ, а да нисмо могли ни сједјети јер је било премален простор и све натрано. Разлог за такав поступак није постојао, јер нитко од заточеника није био ништа учинио.

Дне 19. 8. 1941. било нас је у овом логору већ око 900 људи и тада нам је рекао усташа надзорник рада да цијели логор иде за Госпић, а онда кући. Заиста 21. 8. 1941. упућен сам ја и сви остали пјешке за Госпић, а одатле влаком до Јаске. У Јаски је један дио, око 300, заточеника, остао, а нас око 600 упућени смо у Јасеновац.

На колодвору у Јасеновцу дошла је усташка стража из Јасеновца, почела нас тући кундацима, ножевима, шакама, отимати нам ствари рекавши да морамо све предати. Одузимали су златнину, одјећу, обућу, све што је вриједило. То није била само 1 ствар, већ је ствар долазила у 4 партије-групе и свака је исто чинила, тј. тукла и отимала.

Ови усташе војници код отимања су говорили да се о томе шути. Напокон је однекуд приступио неки Беретин, а којега су сви звали инг. Беретин. Он је био надзорник рада. Наводно је исти био из Загреба. Исти Беретин водио је послове рада кроз вријеме од 1941. године до поприлици свибња мјесеца 1942, а касније је опет отишао у Загреб, гдје је наводно био у усташкој редарственој служби (усташкој обрани). У то вријеме логор Јасеновац био је једна велика по-

²⁸⁶ Јадовоно.

љана ограђена жицом и дрвеним извидницама, које су имале облик торња. У тим торњевима била је усташка стража. Само заповједништво логора било је у селу Јасеновац. Заповједник тог логора и страже је усташки водник Прпић Миховил, а касније сатник. Овај логор има назив Јасеновац бр. 2. У том логору сабрало нас се је кроз два до три дана око 1.200 људи, све укупно. Тај логор је имао двије дрвене бараке у које је могло стати у сваку по 150 људи. Наравно да су усташе смјестили у сваку поједину много више људи док су остали морали спавати под ведрим небом, било љепо или киша. Ми смо у том логору били око осам дана.

Кроз то вријеме добивала се је као храна само некаква вода са пар зрна граха, а ми заточеници живјели смо од онога што нам је још преостало од наших властитих живежних намирница које смо са собом донијели. За ово вријеме плели смо петероструку жицу око логора, копали јаме, забијали ступове преко којих је била везана жица. За ово вријеме заточеници нису добили батина или били убијани. Једино смо добивали батине пригодом уласка у логор бр. 2 и то кундацима, цјепаницама и дршком ножа. У том логору били су сами мушкарци, јер смо жене и дјецу, које су с нама били на Овчари оставили у Јаски, а одатле су наводно те жене и дјеца отпремљени у Лоборград. Након 8 дана био је „наступ“ и извели су нас око 600 људи. Пред нас је дошао усташки водник Шарић којему имена не знам, а који је био висок, јак, црн, с брадом, а на лијевој страни образа и врата имао је ожиљак. Тај Шарић лупао је цјепаницом заточенике а напосе дра Леона Перића, лијечника. Овај др. Перић био је са мном у логору у Јасеновцу, све до пролећа 1942, а тада је отпремљен у логор Стара Градишка. Кад се је логор Стара Градишка испразнио ове године 1945. у травњу, онда је др Перић повучен с војском и рањеницима све до Јасеновца, али је овдје убијен. То судим по томе јер нитко за њега није више послјије знао. Дакле, др Перић је убијен 22. или 23. IV 1945. Тако су нас на јавном наступу пребројали 600 људи, те смо заједно с нашим стварима под усташком стражом пошли у непознато. Одвели су нас преко села Крапје још даље један км на једну пољану, гдје смо видјели 3 започете бараке, а које нису имали нити пода, нити крова. То је био логор бр. 1. У том логору ми смо били први становници. Ове недовршене бараке саградили су мајстори који су за то били узети и плаћени. Подузетник ових барака био је Арчевић²⁸⁷ Стево из села Уштица, код Јасеновца. Ми смо у овом логору живјели тако да смо ишли на рад и то они који су донекле способни радити. Рад се је састојао у крчењу шуме и поправљању насипа Савиног рукава именом: Струга.²⁸⁸ Надзорник рада био је усташа инг. Беретин. Сваки пута када смо ишли на рад, путем су заточенике усташка пратња (која се је састојала од 30 до 40 усташа) кундачили, а нарочито оне који су услјед слабости или старости били изнемогли. Увијек смо морали у трчећем ставу полазити на посао. Код тог поласка на рад догађала су се и већа злочинства него што је кундачење. Тако нпр. знадем да је заточеник Гомбош пригодом поласка

²⁸⁷ Арчабић.

²⁸⁸ Канал Струг.

на рад заостао, јер је имао преслабо срце па је нестао, тј. био ликвидираан. На исти начин нестајала би још по тројица којих више имена не знам. За ову четворицу тврдим да су побијени и то зато јер сам знао да су исти пошли с нама на рад а кад смо се ми вратили у логор с рада, мањкали су. То се је десило у раздобљу између половине IX 1941. и X 1941. Исто тако у истом раздобљу догодило се је и слиједеће злочинство: кад смо полазили на рад усташка пратња, пуцала је у нас заточенике вичући „брже, брже“ и при томе убила 2 заточеника којима имена не знам, а ранили у леђа Песак Саламона, којег је онда потајно лијечио заточеник др Перић. У истом раздобљу чинила су се злочинства и пригодом самог рада и то на тај начин да ако би се који заточеник одморио коју секунду од рада, дотле га је већ погодио метак усташког војника. На тај је начин погинуо у овом раздобљу бријач Кабиљо из Загреба и 2 брата Левија из Бијељине. Кројач Штерн из Загреба убијен је у том раздобљу зато, јер се је ишао напиту воде, што му је било дозвољено по једном војнику, а други га је усташки војник за то убио. Напокон истичем да смо у том истом раздобљу једног дана ишли с посла. Наша усташка пратња је путем пуцала у зрак, у стабла. На то је дојурио Љубо Милош, усташки поручник и одмах је замијенио нашу стражу с новом стражом, а прије тога је питао нашу стражу „тко је пуцао и зашто је пуцао“. Наши стражари су одговорили да су зато пуцали јер ми нећемо да радимо. На то је Љубо Милош одговорио да за то не треба пуцати, јер да сваки усташки војник има нож, па нека ножем закоље заточеника који неће да ради. Из овог тврдим да је Љубо Милош у то вријеме био главни заповједник логора Јасеновац 2 и 1 јер је прије свега издао горње упуте а друго је измијенио стражу. Коначно и из односа усташког водника који је био у неку руку заповједник логора број 1, видило се је да и Шарићу заповједа усташки поручник Љубо Милош. Храна у логору и кроз ово вријеме је била: 3 кухана кромпирића у љуски на дан. Крух су добивали само они, који су радили, и то нередовито, а и то 1 крух од највише 2 кг на 20 људи. Из логора бр. 1. је нас око 60 било упућено у логор 3 (Циглана) и били смо смештени на економији на тавану. Тамо смо већ нашли другове и било је нас у то вријеме свега скупа око 150. У раздобљу од прве половине мјесеца X до конца XI 1941. ми смо у логору 3 Циглана који смо били смештени на економији, радили разноврстан посао, тако у ланчари, циглани, на бајеру²⁸⁹ и коначно код подизања пекаре. За то вријеме су логораши из логора 2 радили на т. зв. малом насипу и довршили га. Управо код те градње малог насипа догађала су се кроз то вријеме злочинства и то на тај начин да се је заточенике тукло, а и код самог рада убијало ако су стали од немоглости. Колики је број заточеника убијен, не могу рећи јер се то тачно не може утврдити. Свакако је било доста. Исто тако у мјесецу XI 1941. догодило се је тешки злочин у логору бр. 1, када је у ноћи био сазван наступ заточеника те су усташки стражари из стројница побили око 50 људи. Те ноћи је падала јака киша, а ја знам за тај догађај из приповиједања другова који су случајно остали живи, а дошли су касније к нама из логора бр. 1. Ми који смо били на економи-

²⁸⁹ Бајер – јама створена ископом земље за циглану, која се претворила у језеро.

ји, кроз то раздобље живили смо боље од осталих, јер смо били т. зв. „стручни радници“.

У мјесецу XI 1941. преостатци заточеника из логора 2 и логора 1 смјештени су у т. зв. логор 3-а, 3-б и православну бараку. То су биле 2 бараке, док је логор 3-а имао мјесто – наставбу међу машинеријама циглане. Сви будући заточеници долазили су у тај логор 3-а, 3-б и православну бараку. Само су се стручни заточеници према потреби стављали тамо гдје сам био ја, т. ј. у економију, на циглану (логор 3 – циглана). У мјесецу XI 1941. позвали су усташе старце и слабије те болесне из логора 3-а, 3-б и православне бараке, који желе ићи на опоравак у Ђаково, на „наступ“. Ту се је нешто људи пријавило а нешто су усташа и сами изабрали. Иза тога су заточеници из тих логора 3-а, 3-б и православне бараке морали ископати јаме у бившем логору 2, камо су усташе одвели горе наведене старце, слабе и болесне и маљем их затукли те клали, те су ове опет мртве а и напола још живе логораши који су копали јаме, и закопали жртве били неки од њих такођер затучени. Преостали заточеници који су морали обавити тај посао, вратили су се натраг и добили за тај рад бољу храну, само за онај дан. То се је од тога времена стално дешавало. Даљње злочинство, а које сам ја својим властитим очима морао гледати, било је извршено 23. просинца 1941. када је Љубо Милош, усташки поручник, сазвао јавни наступ свих заточеника на простору између заповједништва и ланчаре, и том згодом одржао говор у којем је рекао да је неки слободњак Бранко, заточеник, на једног усташког војника у пијаном стању уперио револвер да га наводно убије, и да ради тога да се ово не би више догодило и ради одмазде, има бити стријељано 25 људи. Љубе је изабрао Љубо Милош и Модрић, заставник, родом из Босне, иначе црномањаст човјек, коштуњава лица. Било је одабрано 20 православних и 5 Жидова, а ја им не знам имена, а није им знао имена ни Љубо Милош јер је иза стријељања рекао да је заборавио питати прије како се они зову. Сву 25-орицу постријељао је сам лично Љубо Милош из пушке. На сам Божић 1941. извршено је слиједеће злочинство: у логор Јасеновац доведено је 50 заточеника. Одакле су исти били и тко су исти људи били, не знам. Чим су дошли у логор, били су заклани и то тако да је Јоцо Матијевић, заставник, сваког појединца са оштрицом ножа – бодезом на пушки убо у леђа и тако га гурао пред Љубу Милоша, тај Милош је дотичног заточеника ножем преко врата клао. Заточеници који су били гробари, одмах су закланог покапали. Да ли су баш свих 50 били заклани, или један, највише до 5 да ли се је од њих спасило, то не могу сам сигурно рећи. Сигурно је али да их је 45 заклано. Овај догађај гледао сам из цртаоне која је била преко пута заповједништва, а гдје се је злочинство извршавало.

Такођер у мјесецу просинцу 1941. године извршена је ликвидација заточеника из Олова и то: Леви Садоа, Леви Мајера, Фринет Јулија, те оца му, Озмо Аврама, Озмо Елијаса, Озмо Леона, инг. Покорног и сина му, и Озмо Исе Аврамовог. Ово злочинство извршено је тако да су заточеници затучени маљевима по глави или заклани ножем. Тко је извршио само ово злочинство, нисам могао видети, јер сам ја био у опасности, али је свакако за исто одговоран Љубо Милош, јер је био у оно вријеме управитељ логора.

Исто тако у години 1941. у зими јашио је Љубо Милош по логору и пролазећи крај тунела циглане видео је 2 електричара, којима се имена не могу сјетити, како га исти гледају, и тога једног од њих без икаквог разлога, убио из револвера. То је ваљда учинио да покаже како добро гађа. Ово ми је приповиједао преостали електричар, а који је брат погинулог. Ова 2 брата електричара били су из Загреба.

За сва ова злочинства, која сам до сада приказао у логору Јасеновац бр. 2, 3 и 1 одговорни су Љубурић Макс, као заповједник свих логора, и Љубо Милош, као управитељ логора.

У 1941. години и то од мјесеца сијечња 1942. па све до 23. марта 1943. био је заповједник логора Ивица Матковић, поручник а касније сатник. Кроз то вријеме био је заповједник Радне службе инг. Хинко Пичили, који је остао на том положају до конца постојања логора.

Током зиме 1942. по свој прилици у мјесецу сијечњу преуређена је пећ циглане за крематоријум. То је извршено под надзором инг. Пичилија. Од тог времена та је пећ послужила за посебну врсту ликвидације заточеника с циљем да се приметне траг злочинствима. Наиме, кроз цијелу зиму 1942. године, а која је потрајала све до свибња 1943. године, доводили су жене и дјецу из Градишке и друге затворенике из непознатих мјеста у логор и сви мушкарци, који су на тај начин били доведени а нису били потребни или способни за рад, били су ликвидирани на тај начин да су у циглани били затучени маљем а затим у пећи спаљени. Из нашег логора је било такођер таквих ликвидација, наравно мање, углавном оних који су се јавили болесни. Колико је људи кроз тих 4 до 5 мјесеци ликвидирано, не може се установити, али се је то вршило готово дневно, а ми смо то видели по црном диму који је сукљао из димњака циглане и мириса који је воњао. Да се је то доиста догодило, доказ је и тај што се у то време зими не пече цигла уопће, а напослетку мени је о тим зверствима причао очевидац заточеник гробар Дудица, презименом Барар,²⁹⁰ који је са још осморицом гробара вршио стављање тих убијених у пећ. Ти гробари заточеници звали су се група Д и сви су касније ликвидирани, да не би могли касније о томе говорити. Одговорност за ова масовна злочинства лежи на Максу Љубурићу, као заповједнику тих логора, Ивици Матковићу, као заповједнику логора, а посебно на Љуби Милошу усташком поручнику, који је вршио надзор код спаљивања, те инг. Пичилију који је изграђивао и преуредио пећ, знајући у коју сврху.

Даљња масовна злочинства извршена су од прољећа 1942. године до коловоза исте године над Циганима и Циганкама, те њиховом дјецом. Цигани су били доведени постепено из цијеле земље, те су Циганке и дјеца били одмах ликвидирани, а Цигани постепено, јер су мушкарце Цигане употребљавали за велики рад око подизања насипа између Кошутарице и Јасеновца. Ликвидација Цигана и Циганки извршена је у селу Градина и то обично маљем, а иза тога су их покапали и то Цигани Цигане. Мушкарци – Цигани били су смјештени у т. зв. III-ц логору, који је био на пољу ограђен жицом између циглане, пруге и

²⁹⁰ Баранон Дудо.

барака новоначињених за настамбе пријашњих заточеника. У тај III-ц логор придлазили су касније и други заточеници, тј. који нису били Цигани. За вријеме ликвидације Цигана, од прољећа до коловоза 1942, био је заповједник III-ц логора Маринко Полић, усташки заставник из Дервенте. Код саме ликвидације Цигана у Градини водио је главну ријеч Драгутин Пудић, тадашњи натпоручник, а којег сам ја први пут видео на „Овчари“ у Госпићу као заповједника онога логора. Још су пригодном ликвидације Цигана у Градини судјеловали: Јосип Фригановић зван „Жиле“, усташки поручник Маричић, мислим именом: Анто,²⁹¹ затим Којић Анто, усташки поручник, Брзица Перо, усташки поручник, иначе студент права из Херцеговине. Затим се сјећам да је код те ликвидације Цигана судјеловао Алиловић Франо, Алиловић Иван, усташки дочасници Пехар Петар, Галићи, три Будимира, којима имена не знам,²⁹² јер им је Будимир презиме, све усташки војници, касније дочасници, затим Сопић и многи други усташки војници и дочасници којима се имена не могу сјетити. Посебно је одговоран и Миро Филиповић Мајсторовић, фратар, усташки натпоручник, који је у пролеће 1942. постао управитељ.

Наравно да је за ову ликвидацију такођер одговоран Макс Лубурић и Ивица Матковић, први као заповједник свих логора, а други као заповједник логора. Укупно је ликвидирано око 20.000 Цигана.

У пролеће 1942. извршено је стријељање на јавном наступу над 5-орицом заточеника и то: Дијамантштајн Бруном, Зором,²⁹³ Кертненом,²⁹⁴ Шпилером²⁹⁵ и Пајташем, ради неке шверцерске афере која мени није поближе позната. Износим овај случај ради поступка Пудић Драгутина, који је за вријеме саслушања горње 5-орице пред звонаром Пајташу ножем одрезао ухо и дао му га да једе. Тог Пајташа су мучили око 10 дана усташки часници те је исти дан иза мучења био лијечен, а затим опет поново мучен. Кад су ова петорица била изведена на стријељање, Пајташ је био доведен сав умотан у овоје (завоје) јер је био по цијелом тијелу измучен и израњен, па су га завили да се то не види. Њега су водили јер он сам није могао ићи. Иза тога су свих пет на јавном наступу постријељани по усташким часницима и дочасницима. Те згоде кад је Шпилер био такођер устријељен, прискочио је к њему Ужичанин Рашид, усташки дужносник, те је још Шпилера ножем заклао и затим пио његову крв. Ово се је одиграло пред свим заточеницима у јав. наступу. Саме извршитеље стријељања не знам по имену, осим Рашида Ужичанина из Брчког и Пудић Драгутина.

За вријеме управитеља Мира Мајсторовића-Филиповића, а који је био управитељем логора од прољећа до касне јесени 1942. вршила се је даномице ликвидација заточеника у Градини и то на тај начин да су заточеници били маљем затучени. Код саме ликвидације главни ликвидатор био је сам Мајсторо-

²⁹¹ Јерко.

²⁹² Аугуст, Јаков и Мате.

²⁹³ Из Осијека.

²⁹⁴ Кертнер-Чаруга.

²⁹⁵ Херман.

вић. Ти заточеници који су ишли на ликвидацију, били су заточеници из нашег логора – циглане, а који су стално долазили па би их обично најприје одвели, на један простор код Градине који је био омеђен жицом, а одатле су се изводили у Градину на ликвидацију.

У лето 1942. злогласни Мајсторовић сједио је пред благоваоном и ручао. Двојица заточеника налазила су се у близини и купили чикове по земљи, иза њега, Мајсторовић је ово опазио, извадио је револвер и убио их, те су се обојица срушили мртви на земљу у удаљености од 2 метра а Мајсторовић је не обазирући се више на њих, наставио ручати.

Исто тако у лето 1942. прије подне порјечкали су се двојица заточеника, који су радили на пилани. То је опазио Анто Алтарац,²⁹⁶ усташки заставник из Дрвара те је дошао, сазвао јавни наступ пиланара и једног од њих устријелио на тај начин да је овај морао клекнути, а он му у главу опалио одострага метак из револвера, а да није претходно управитељу или заповједнику ништа о том јавио. Име убијеног не знам, само знам да је био око 20 година стар.

У јесен 1942. извршена је велика ликвидација групе заточеника са економије. Јозе Ђупић, усташки поручник из Славонског Брода, Некић Иво, усташки водник, и Томинац, заточеник из Сиска, вршили су избор оних које треба ликвидирати. Ликвидација је обављена на познати начин у Градини. Знадем да је том згодом ликвидиран Срећко Ткалчић, Унгар и неки Фукс.

Напосе истичем да је Томинац крив у толико што он није био као заточеник приморан да врши избор људи за ликвидацију, већ се је он добровољно тог посла прихватио да би имао боље привилегије у логору. Таквих је било више, само им се имена не сећам.

Чуо сам да је тај Томинац сада војник Југословенске војске у чину некаквог комесара, а исти је побјегао из логора 1943. Ја не знам како се тај Томинац зове именом, али има 2 брата Томинца. Један је од њих убијен у логору, а други је побјегао. У толико исправљам горњи навод јер не знам да ли је овај који је побјегао горе наведени, конфидент.

Уједно сам чуо да је сада један Томинац комесар у Сиску па би требало проверити да ли је то онај о којем сам напред говорио.

У касну јесен 1942. посебно злочинство представља ликвидација т. зв. III-ц логора. Преостатак људи наиме из III-ц логора, који није био још ликвидиран у Градини, ликвидиран је на тај начин да се је прибила табла пред III-ц логор с натписом „пјегави тифус“, тако да нитко није смео у тај логор, а заточеници, њих око 50, ликвидирани су углавном глађу. Ту су поједини заточеници јели мртве другове, причало се је тако о том у логору. Ја то нисам видео да су јели живи мртве, јер нисам имао прилике, али знам да заточеници нису добивали никакве хране.

За сва ова наведена злочинства одговоран је Макс Лубурић, Мајсторовић Миро, Матковић Ивица, први као заповјед. свих логора, други као управитељ логора, а трећи као заповједник логора.

²⁹⁶ Антун Атарач.

У прољеће 1943, некако дан или 2 пред Јосипово па све до 23. III 1943, трајало је у логору право безвлађе, а настало је услед тога што је логор остао без заповједника. Наиме, заповједник Матковић престао је бити заповједником, а нову дужност још није примио новоименовани Бркљачић Ивица, усташки бојник. Усташки часници, дочасници и војници су тих дана извршили масовно млађење заточеника, а при том су им помагали и криминалци заточеници, разни полицијски агенти, и усташе, који су били поради криминала затворени у логору. Тих дана рањено је много заточеника летвама, кундацима, цјепаницама, шакама, ножевима, а можда је који и погинуо. Напосе истичем да је тих дана био тучен у затвору логора Штерн Драго из Загреба, који је био обскрбник благоваоне, а којег су толико тукли да је месо на њему почело трунути. Тукли су га Никола Фишбергер, усташки водник, Стојчић Јозо, тада усташки поручник, а мислим и Брзица Петар, усташки поручник. Тај Брзица Петар и Никола Фишбергер били су стручњаци за давање т. зв. 25 батина по стражњици заточеника. Тих дана су хтели и мене смјенити с бријачког посла горе наведени криминалци, али им то није успело јер сам ја био добро реномиран као добар стручни радник и тако сам се некако спасио.

За тај злочин масовног млађења одговоран је: Макс Јубурић, Матковић Ивица, јер је потоњи био стварно још заповједник и горњи.

23. III 1943. примио је дужност заповједника логора Бркљачић Ивица, усташки сатник. Некако у то вријеме, а можда и мало после, свакако још у прољеће 1943. преузео је дужност повјереника за све логоре, Шарац, банковни чиновник из Мостара, док је Макс Јубурић смијењен. Шарац је био повјереник до конца 1943. а затим је опет дошао за заповједника свих логора Јубурић Макс. Бркљачић Ивица био је заповједник логора Јасеновац до прољећа 1944. За вријеме управника Бркљачића и заповједника био је надзорник логора Павловић Марко, усташки пуков, који је уједно био заповједник усташког здруга. Истичем да је за Шарчевог раздобља наступило знатно побољшање, т.ј. није било више масовног убијања. Из те чињенице закључујем да су се сва она убијања догађала знањем и по налогу Макса Јубурића. Кад би било обратно, тј. кад би се радило мимо знања заповједника свих логора, онда би се масовна злочинства догађала и за вријеме док је био заповједник свих логора Шарац, а томе није било тако.

У љето 1943. побјегла су 25 заточеника а можда и више са разних вањских радова и тада је по налогу Павловић Марка, надзорника логора, одређено да сви заточеници који иду на вањски рад имају бити у оковима на ногама. Осим тога свим заточеницима забрањено је примање пакета кроз мјесец дана, као и писање кући, и умањен је дневни оброк за 10 %.

Пакети који су у то вријеме дошли заточеницима, заплијењени су били у корист усташких часника логора.

За све ово сnose кривњу: Шарац, Бркљачић Ивица и Павловић Марко, усташки дужносници, обзиром на њихове функције у логору за то вријеме.

Под конач 1943, некако у мјесецу просинцу, извршене су двије ликвидације заточеника на тај начин да су одаслани у групи од 80 и око 60 њих на рад у

шуму, затим инсценирани напад и бјекство, а да се није нитко од њих повратио. Трећа таква ликвидација пада почетком сијечња 1944. у групи од 20-30 људи. Предмјевам да је овим ликвидацијама крив Лубурић Макс јер је он опет наступио на своју функцију заповједника свих логора.

Криви су за ово Бркљачић Ивица, Павловић Марко и Макс Лубурић.

На Бадњак 1943, у 10 сати навечер извршено је злочинство над обитељи Штолцер и Ајзенштадтер. Обитељ Штолцер састојала се од мужа, жене и кћерке Вивијане, док се је обитељ Ајзенштадтер састојала од мајке Ерне и кћерки: Божане, Зорице и Леле. Те двије обитељи биле су, не знам из којих разлога, ваљда као Жидови, интернирани у Јасеновац, тј. тамо су становали и слободно се кретали обрађујући земљу. Ову ликвидацију су извршили, колико смо чули: Јосип Матијевић, усташки надпоручник, поручник [Вјекослав] Иле (Далматинац) из Шибеника, Маић Крешимир, сатник из Херцеговине.

У ноћи од 3. на 4. сијечња 1944. ликвидирани су Иван Беговић и његова жена Гертруда, Винер Бернارد и жена му Елизабета, те троје дјеце и стари му отац. Тко их је убио од усташа, то не знам. Ови убијени били су слободњаци и становали у кући крај логора. Осам дана након овога убијен је, по мени непознатим усташама, брат убијеног Бернарда, Винер Арнолд, а који је био заточеник у логору и радио у ланчари. Убијен је вјеројатно ради тога да не би касније евентуално свједочио о злочинству над братом Бернардом.

Почетком VI 1944. побјегао је заточеник Волнер Иван из Загреба, студент, али је исти код Дубице уловљен и убијен, те његово мртво тијело довезено у логор Јасеновац, гдје је сазван „јавни наступ“ свих заточеника. У то вријеме био је управитељ логора Шакић Динко, усташки натпоручник, који је таквим постао некако у прољеће 1944. и вршио ту дужност до јесени исте године. За вријеме долажења заточеника на овај наступ, тукао је корбачем Пајо Михаић, усташки сатник, заточенике, говорећи им „Ступите ближе да видите Волнера“. Иза тога је било одабрано 20 људи као репресалија на бијег Волнера и то углавном Жидова, а одабрао их је управник Шакић Динко. За ово вријеме одабирања двојица заточеника су се насмијала. То су били младићи око 18 година стари и Шакић Динко их је одмах по томе особно убио оба из револвера. Међу овом 20-орицом спомињем: проф. Самлаића, брата му Данон Јакоба из Сарајева. Ових 20 заточеника нису били пред нама стријељани, већ су били одведени у звонару, па су нпр. неког Албахарија, који је такођер био одређен за стријељање, иначе незамјенив токар у логору, замјенили су с дром Славком Голдшмитом, исто тако замјенили су лимара Вајса с неким инжењером, којему имена не знам. Након такве учињене замјене одабрани су ликвидирани, само не знам точно на који начин.

За ово злочинство криви су: Лубурић Макс као заповједник свих логора, Шакић Динко, као управник логора, Павловић Марко, надзорник логора.

У љету 1944. учињено је масовно убијање жена заточеница у селу Млака, које су радиле у логорској економији. То злочинство извршио је Динко Шакић са својим вјерним помоћником Михаљевић Марком, усташким заставником, и другим усташким војницима. Кад сам ја дао Михаљевић Марка ухапси-

ти по Озни, сада у V 1945. у Марибору, онда је признао да је водио на ликвидацију око 50-60 жена.

Почетком IX. 1944. избила је у логору велика афера. Биле су наводно уловљене двије групе заточеника: 1. група заточеника од њих 21 осумњичена је да је имала везе с партизанима у шуми. Међу тим осумњиченима налазили су се: Лаци Матеа, ветеринар, др Миле Бошковић,²⁹⁷ лијечник Никола Пејновић из Сиска, Томо Марић из Загреба, Мусафија Хајнрих, Бошковић инг. Митар из Загреба, Ребац Ремзија, неки Боро, којему презимена не знам, ђак из Дарувара, др Бранко Конић, судија, др Милановић, зубар. Ово су били заточеници, а других се ја не сјећам. К томе су били тој групи повезани неки усташе и то Јурчев Марин, сатник, лијечник у болници, и његова жена, затим натпоручник Белушић, Јанковић Жарко и Рукавина Фрањо, ослобођени заточеници, писари логора. Сви наведени осумњичени су као комунисти и да имаду везе с партизанима. Сви су они страховито мучени и тучени неколико дана. Истрагу је водио неки др. Прпић, усташки сатник, иначе крволок. Помагали су му код млаћења и мучења Миле Судар, усташки водник, Приморац Силвестар, усташки заст., Павичић Перо, усташки водник, Неорчић Лаичо,²⁹⁸ усташки водник, Квесић Стипе, усташки водник, Шакић Динко, управник логора, Никола Пехар (Пудо), усташки заставник. Да су сви ови судјеловали код млаћења и мучења горњих, знам по томе што смо их ми заточеници видјели, гдје иду у зграду заповједништва са плетеним жицама и јер смо поједине осумњичене видјели када су их водили с преслушавања да су тучени. Код тог преслушавања употребљено је као специјално средство палење тијела са „лот“ лампом (за лотање). На овај начин нарочито је мучен Ребац Ремзија, јер ми је причао гробар који га је покопао, да је видио када га је свлачио да је сав изгорен од пламена те лампе по цијелом тијелу. Шакић је назвао то средство мучења „V 1“,²⁹⁹ јер је то јавно рекао у бријачници „V 1“ је успио. Заједно с овом истрагом водила се је истрага и против 5-орице због четништва. Међу тим осумњиченим налазио се је: Бранко Војновић, Перо Крајновић и неки Хаџија, Лубура Јово, а петог се не сјећам. Сигурно су и ови исто овако мучени и тучени. Та тзв. комунистичка група напријед наведена, објешена је, њих 21 на броју, дне 23. XI 1944. и то заточеници у логору пред нашим настамбама а усташе и слободњаци у селу Јасеновац. Други дан објешено је наведених 5 заточеника (православци). Ово сам друго вјешање морао ја гледати, јер ме је на то присилио Динко Шакић. Наведене православце вјешали су: Неорчић Лаичо, Стипе Квесић и други усташки дочасници.

Код тог вјешања питао је Приморац Силвестар заточеника Хаџију „да ли му опрашта (жалали) што га је тукао“, а овај му је одговорио да му неће никад опростити. Још је тај Силвестар Приморац рекао Хаџији кад је истому био већ коноп око врата: „Довиђења, на другоме свијету“. То наводим ради тога да се

²⁹⁷ Мило Бошковић.

²⁹⁸ Владимир-Лајчо.

²⁹⁹ Фау-1, немачки пројектили на ракетни погон, којима су Немци бомбардовали Лондон.

види, како су се сви усташки бандити ругали онима, који ће за пар секунди бити мртви.

У 1944. години свакако након овог вјешања објешена су још 3 заточеника и то електричара. Објешени су се звали: Алтарац Аврам, из Земунa, Израел, из електричне централе у Фојници, а имена му не знам, те електричар из Загреба, којему ни имена ни презимена не знам. Објешени су зато јер је онај трећи објешени електричар из Загреба добивао пакете с храном преко једног домобранског часника, који је био на служби код Јасеновца у против артиљерији.³⁰⁰

За ово дјело одговоран је Лубурић Макс, као заповједник свих логора, инг. Пичили Хинко, као заповједник логора, Марко Павловић, као надзорник логора. Истичем код тог да је инг. Пичили преузео функцију управитеља концем IX 1944.

У јесен 1944. и то 24. X затворени су заточеници који су радили у усташкој болници и то готово сви. Сјећам се следећих лица: Тито Вајс, медицинар, др. Клајн, лијечник, др. Лајндорфер,³⁰¹ лијечник, Зигфрид Шустер, др. Затлер, лијечник, Мијо, по занимању кухар у усташкој болници, др. Катић, зубар из Дарувара, и други чијих се имена не могу више сјетити. Ове је затворио Крешић Твртко, сатник, и Павличевић, усташки сатник. Видио сам их затворене у бившој цртаони. Били су сви везани оковима на ногама. Наведене су оптужили да су имали некакву „паклену машину“, али је ово била вјеројатно усташка прича у циљу да ми чујемо и да имају оправдања за ликвидацију истих. Сви наведени су ликвидирани, али не у један мах, него кроз више дана. Рачунам да их је било ликвидирано око 30-так, а задњи су били ликвидирани др. Клајн и др. Лајндорфер. За ово дјело је одговоран: инг. Пичили Хинко, као заповједник логора, Макс Лубурић, као заповједник свих логора, Марко Павловић, као надзор, логора, као и сами саучесници: Крешић Твртко и Павличевић. Сам начин ликвидирања није ми познат, али је ликвидација бездвојбено слиједила јер их више није нигдје било у логору.

Иза овог наступа посебно раздобље, које траје по прилици 1 мјесец дана. Почетак му иде од мјесеца листопада, а свршетак у мјесецу студеном 1944. године. Ту је уведен нови систем масовне ликвидације на тзв. Гранику. Кроз тај мјесец вршила се је ликвидација веома често, и то скоро сваког дана по 50-60 људи, из нашег логора и женског логора, придошлица те су сви били одведени на Граник (дизалицу) код Саве, истучени тврдим предметом, те затим бачени у ријеку. Да је био тврди предмет, знадем по звуку, који се је чуо код нас све до логора у жеки туп... туп... туп... У тим ликвидацијама учествовали су Миличевић Никица, усташки водник, Зринушић Анте, усташки заставник, Неорчић Владо (Лаичо), усташки водник, Миле Судар мл., Миле Судар ст., обојца усташки водници, Прпић Стипе, усташки натпоручник, Приморац Силвестар, усташки заставник, Хоџић Латић, усташа, Алага Ђуркић,³⁰² усташки водник, Мар-

³⁰⁰ Протузрачна битница (батерија противваздушне одбране).

³⁰¹ Густав.

³⁰² Алага Ђулкић.

тиновић Славко, усташки водник, Перковић Марко, усташки застав, Марковић Станко, усташки водник, Павичић Петар, усташки водник, Новосел Стјепан, усташа, Фрковић Миле, водник, Михаљевић Марко, заставник – емигрант.

Које су поједине функције или, точније, радње код тих ликвидација вршили наведени усташки часници и дочасници, не знам, јер нисам могао видјети, али је сигурно да су сви ови учествовали код ликвидација јер су у то вријеме тамо одлазили и задржавали се. Код тих ликвидација на Гранику судјеловали су зато још нарочито позвани: Марковић Анте, усташки дочасник, и Ђокић,³⁰³ усташа.

У тој ликвидацији на Гранику погинуло је око 3.500 људи, а то знадем по томе што је на почетку те ликвидације, према исказу писара заточеника, бројчано стање заточеника у логору било око 7.500, а након тога око 4.000.

За ово дјело, осим самих извршилаца, одговорни су Макс Лубурић, Марко Павловић и инг. Хинко Пичили.

У години 1945. било је појединачних ликвидација о којима не могу ништа потање рећи. 30. III 1945. био је бомбардиран логор Јасеновац у два маха, а исто тако и 5. IV 1945. и коначно иза тога неколико дана још једанпут али овај пута без учинка. Код прва два бомбардирања уништили су ланчару погон,³⁰⁴ затвор, дио стражаре, а осим тога настао је пожар на циглани. Пригодом бомбардирања страдало је животом око 40 заточеника, а становити број је и рањен. Код првог бомбардирања, када је настао пожар на циглани, усташе су терали све заточенике на гашење пожара. Код тога је био веома окрутан поступак усташа, а нарочито су се истакнули Зринушић Анто, усташки заставник, који је двојицу заточеника устријелио револвером и то сам видио на своје очи а исто сам тако видио да је Зовко Станко, усташки дочасник пуцао на заточеника, али не знам да ли га је погодио. Том приликом је погинуо Волф, радник-заточеник из ланчаре, али не знам да ли од метка Зринушића, Зовка или ког другог.

Други дан било је чишћење логора од рушевина и ту су усташе поновно тукли заточенике летвама, а нарочито се је код тога истакнуо Марко Михаљевић, усташа заставник, као и Марко Перковић, усташки заставник.

Још једном доживио сам масовно убијање заточеника, а то је оно које је вршено од 8. до 22. IV 1945. године. То је заправо била опћа ликвидација готово свих заточеника који су се у то вријеме налазили још у логору, а тих је било око 3.000. 8. априла 1945. године започела је та задња злогласна ликвидација на тај начин да су Пудић Драгутин, усташки часник, и Јосип Судар (Јоја), усташки сатник, затражили попис из канцеларије свих заточеника. Истога дана око 7 сати навечер изабрали су 10 заточеника Жидова за које знам: Боро Левија – бријача из Бијељине, Кабиљо Рафу, из Високог, и неког Штерна, док се других не сјећам. Њима је наређено да са стварима стану пред канцеларију а одатле да ће на рад. На вечер су их одвели и о њима више ништа не знам јер су ликвидирани.

³⁰³ Јуре.

³⁰⁴ Ланчара – фабричка радионица за израду ланаца.

9. IV 1945. у јутро изабрано је 10 људи православаца да иду на рад са стварима. Истога дана у подне одређено је даљњих 20 људи да иду на рад без ствари. Тих 20 видео сам како су прошли у правцу Градине. Опazio сам те вечери на 3 мјеста густо дим на Градини који није престајао да се пуши све до мог одласка из Јасеновца, тј. 22. IV 1945. Кажу, тако се је причало, да је тај дим долазио од костију људи које су ондје палили, а које су извукли из земље, као и од љешина заточеника које су касније у задњем овом раздобљу погубили и одмах палили да не остану трагови злочинства.

Слиједеће дане исто се је то понављало само с том разликом да су се групе за ликвидацију повећале бројчано. У то вријеме, ваљда пред пад Сарајева, доведено је у логор око 400 Сарајлија, што мушких, што женских, те су мушки стављени у зграду која је требала бити изграђена за месницу али није довршена, а женске су стављене у зграду управитељства. И ове Сарајлије, како мушке тако и женске, ликвидирани су у овом раздобљу јер их више касније нисмо видјели. Код те задње ликвидације нарочито су се истицали Пудић Драгутин, Јосип Судар, Љубо Милош, Приморац Силвестар, сви усташе часници. За то вријеме до 21. IV 1945. ликвидирано је од 3.000 заточеника све до по прилици 1.200 заточеника.

Ја сам 18. IV 1945. одређен по заставнику Лисцу за усташку болницу у самом Јасеновцу те сам тога дана отишао у Јасеновац у усташку болницу. У усташкој болници били су од заточеника слиједећа лица: др Кон, зубар, др Шпицер, интерниста, др Липковић Руди, хирург, др Зора Фајст,³⁰⁵ хирург, др Јонић Иво, окулиста, мр. пх. Јожа Шенцер, Буки Салом (Буки је надимак а име му не знам), дентиста, Финци Јозеф (Чучо), Алтарац Хаминко, из Зенице, електричар, Данон Јакоб, (тј. ја потписани), Данон Шалом, Маргита Фирст, Ђордана Мандић, Дорица, Катица, Видојка, Јула, Олга (којима презиме не знам) и затим Репац, именом из Нове Градишке те још 3 мушкарца којима се имена не могу сјетити. 21. IV 1945. настала је јака пучњава у ноћи IV која је трајала цијелу ноћ а заправо је била инсценирана од стране самих усташа као тобожњи неки нападај у циљу да се преостатак људи, којих је још било око 1.200, може ликвидирати.

Уједно је те ноћи логор Јасеновац миниран и становити дјелови логора су дигнути у зрак.

Ујутро су заточеници покушали продор из Јасеновца и то њих око 1.200. Како је исти учињен и са каквим успјехом то не знам из властитог опажања, али знам да ми је један усташки научник рекао дана 22. IV поподне, а који је дошао из логора Јасеновац, да логора више нема. Тог дана пред вечер ликвидирана је кожара, која се такођер налазила у самом мјесту Јасеновац тако да је настала опасна пучњава и видео се је велики дим, а чуло се је да су заточеници кожаре, њих око 150, покушали продор. Да ли је исти успио, колико и како, не знам. Ми преостали у усташкој болници у Јасеновцу помогли смо код селења болнице у непознатом правцу. Лијечници напријед наведени, одвезени су тако-

³⁰⁵ Др Зора Фајст – Радужков.

ђер са болничким стварима а с њима и Маргита Фирст и Ђордана Мандић, а на дне 23. IV 1945. на вечер дошао је неки Коцијан, усташа болничар, иначе доста поштен човјек, што се је ријетко налазило међу усташама, те је рекао нама управо жалосним гласом да морамо ићи на наступ у заразно одељење у први спрат болнице. Тамо нам је Јоја Судар рекао да ћемо бити отпремљени за Лоњу, али да ће нас повезати ради тога што су заточеници кожаре пригодном продора заклали једног усташког часника. Иза тога дошао је Томић, усташки поручник, иначе заповједник оружанског вода у Јасеновцу, те је са својим људима извршио везање заточеника, тј. нас. Након тога овако везани један за другим упућени смо даље. Ја сам био као и мој отац Шалом међу задњима. Када сам сишао у приземље усташке болнице, код излаза опазио сам Љубу Милоша. Мени је било јасно да се ради о нашој ликвидацији а то зато јер су заточенике из усташке болнице везали у оном одијелу, у одјећи у којој су се тог момента налазили а то не би учинили да су хтјели одвести нас онамо односно њих у Лоњу, јер би тада најприје одредили да се људи спреме на пут а према томе и обуку. Неки од наведених заточеника везани су у самој кошуљи, без капута. Ради тога сам знао о чему се ради. Кад сам опазио Љубу Милоша, рекао сам му: „Госпон Љубо, да ли сам ја то заслужио“, а он је на то одвратио нека идем даље. Затим се је одмах чуло све онако идући даље како је Милош Љубо неког упитао „да ли је то брицо“, а кад му је јасно одговорено, рекао је нек се вратим натраг. Ја сам повукао напоље и мог оца. Мени су одмах одвезали руке, а ја мом оцу. Те ноћи спавао сам са оцем у усташкој болници. Ја напомињем да сам видио и дјевојке заточенице из болнице, како су изашле из болнице напоље у непознатом правцу, само оне нису биле везане, али су све биле под оружанском пратњом. Други дан ујутро долазили су усташе и говорили ми како сам ја имао срећу, и да сам сигурно неке нешто учинио добра кад сам толико среће имао. Из тог закључујем да су сви остали заточеници усташке болнице ликвидирани. Ово слиједи из ријечи Коцијана болничара, који је критичне ноћи односно предвечерја молио Љубу Милоша нека пусти Видојку, болничарку, јер да му је рођакиња, иако му није била, рођакиња, али је Љубо Милош одговорио „не може“ те је поступак Љубе Милоша могао једино значити да су наведени заточеници и заточенице били одређени за ликвидацију јер у противном не би Коцијан молио.

Дне 23. IV 1945. одвезен сам с оцем и са усташким болничаром у Лоњу.

Према томе изјављујемо да су 24. 4. 1945. ликвидирани Јожа Шенцер, Буки Салом, Финци Јозеф, Алтарац Маминко,³⁰⁶ Дорица, Олга, Ката, Видојка и Јула, којима женским презимена не знам, Репац из Нове Градишке и још три мушкарца којима имена и презимена не знам.

У Лоњи сам нашао наше лијечнике заточенике и наше двије болничарке тако да нас је сада свега скупа било око 9, тј. др. Кон, др Шпицер, др Липковић Руди, др Зора Фајст, др Јонић Иво, ја Данон Јакоб, Данон Шалом, Маргита Фирст и Ђордана Мандић. Ми смо остали у Лоњи 4 дана, затим продужили за Сисак. Код тога истичем да нам је помогао др. Фабијанац по занимању лијеч-

³⁰⁶ Хаминко.

ник-кирург, који је кратко вријеме прије тога био мобилисан за усташку болницу у Јасеновцу. Он је прије свега спасио нас први пут на тај начин што је запријетио да се заточеници из усташке болнице пошаљу натраг у логор, а на њихово мјесто поставе лијечници и болничари усташе. Исто тако је тај др. Фабијанац на путу пазио на нас деветорицу, што више отпратио нас у Сисак, особно да нас не би можда путем побили усташе Стојчић и Јуричић (звани Учо) јер су ова двојица били вође наше пратње, а иначе познати бандити. Да се види разлика у поштењу, истичем да је прије доласка др. Фабијанца у усташкој болници био управитељ др. Комерски, усташа, који, чим је дошао, почео је радити на томе да се заточеници на служби у усташкој болници натраг упуте у логор, а на њихово мјесто упуте усташки болничари и лијечници. Тако је двојицу лијечника и двојицу болничара, по имену Краљица и др. Коргић (лијечници) и болничаре Штерн и Алберт Маестро упутуио натраг у логор а на њихово мјесто дошли су усташе. Тај Комерски провео би у цијелости на тај начин ликвидацију свих нас 9-орице, али је срећом дошао за управитеља др. Фабијанац, који је одмах енергично заузео став да смо ми сви пријеко потребни. Из Сиска смо отпремљени у Загреб, гдје смо остали до 5. 5. 1945. а одатле смо тако зв. болничким влаком 7. 5. 1945. кренули за Словенију у правцу Марибора. Двије станице прије Марибора ослобођени смо по Југословенској армији. Два дана смо били у логору заједно са усташама и њиховим обитељима.

Иза тога смо дали напима властима да ухапсе Марка Михаљевића, усташког заставника, Свагуш Андрију, усташког заставника, Бркљачић Ивицу, усташког бојника (бившег свештеника), Јуричић (Учо), усташког натпоручника, Јозу Стојчића, усташког натпоручника, др. Шиму Цвитановића, пуковника, Прпић Миховила, усташког сатника, Налетилић Божу, усташког натпоручника, Маријана Живановића, професора Јањића, усташког сатника и друге којих се сада не могу точно сјетити.

Описавши тако углавном што сам проживио додајем још и неке појединачне случајеве ликвидације.

У вријеме 1944. године, када је почела злогласна ликвидација на Гранику, дошао је једне ноћи Никола Брачић, усташки дочасник, по два заточеника и то: Леона Папу, из Брезе и Рафу Алтарца, из Загреба. Леон Папо се је одупро, тј. није га хтио слиједити на што су прискочили у помоћ Николи Брачићу Миле Судар млађи, и Лука Чоп, обојица усташки дочасници. Према причању логораша Леон Папо заклан је по Николи Брачићу одмах на лицу мјеста. Исто тако је ликвидиран и Рафо Алтарац, само не знам на који начин, али га од оног времена није било никад у логору. У јесени године 1943. посумњао је Коларић Златко, усташки натпоручник из Загреба, да Спасоје Јовановић, заточеник, иначе подворник код наведеног натпоручника, краде њему цигарете. Ради тога је Никола Хиршбергер, усташки заставник, водио истрагу на тај начин да је Спасоја Јовановића тукао и на концу му дао 3 набоја револверска у промјеру 9 мм да прогута, то је овај и учинио. Након тога је Спасоје Јовановић добио јаке болове, па је отишао лијечницима, који су му помогли. Спасоје Јовановић изгубио је живот 1944. на Гранику. У логору у мљекари радио је неки Кајмаковић из Бије-

љине, веома поштен човјек. Једне згоде љети 1943. узео је 15-20 дкг маслаца и око 40 дкг круха, хтијући то пребацили женским заточеницама, које су биле преко пута млекаре смештене у бараке. Том приликом наишао је Бркљачић Ивица, усташа и управитељ логора, и стрпао га у затвор. Иза тога сазвао је Бркљачић Ивица насуп свих заточеника, гдје је доведен у оковима Кајмаковић. Бркљачић Ивица прочитао је оптужницу и осудио га на 50 батина, рекавши: „Сада ти броји, ако се забуниш, добит ћеш изнова“. Иза тога је Бркљачић Ивица изабрао најјаче заточенике, неког тесара из Загорја, којем имена и презимена не знам, одредивши га као извршитеља осуде. Кајмаковић је скинут до гаћа. Бркљачић Ивица наполе је рекао тесару да мора добро ударати, јер ће га иначе на мјесту устријелити. Тесар је почео воловском жилом батинати Кајмаковића, а кад му је одрапио 7 батина, Кајмаковић је изјавио Бркљачићу: „Стријељајте ме“. А Бркљачић је одговорио: „Не, нећу те стријељати“. И казна се извршила до краја. Код тог батинања, да би било што болније, држао је Никола Хиршбергер, усташки заставник, главу стиснуту међу ногама Кајмаковићу, иза тога је Кајмаковић одведен у затвор 3 дана, а након тога бачен на тешки рад на Бајер. Да буде цинизам још већи *Corpus Delicti*, тј. маслац и крух добио је за награду споменути тесар пред нама на наступу. Кајмаковић је ликвидираан концем 1943. у првој шумској групи, о којима сам посебно говорио напријед.

Истичем наполе Кајмаковића у свијетлу успомену, да је много пута помогао нама заточеницима дајући млијека, а особито за болесне заточенике,

Године 1944. у јесен доведен је Финци Мориц, родом из Сарајева, а који је био као заточеник подворник брзог склопа у Јасеновцу. Исти је млаћен цијеле ноћи у ходнику затвора толико да се његова вриска чула у наше настамбе. Усташе су шириле вијест да је Финци хтио дићи у зрак брзи склоп, што не може одговарати истини јер би се тражили саучесници, тј. дуже би морала трајати истрага, а тога свега није било. Како се у јутро о Финцију није више ништа знало, сигурно је ликвидираан након мучења. Претпостављам да је код млаћења судјеловао Приморац Силвестар, Миличевић Никица и друге усташе.

У јесен 1944. једног дана доведени су у логор 5 партизана у одорама. Њих су дочекале усташе тако да су их одмах тукли, и то сви, а нарочито се је истакао Анте Зринишић који је једног партизана посјео на столицу у закрајак код складишта цигле и разговарао с њим, а затим га тукао испеченом земљаном цијеви (*rohr*) толико, да је исти био по глави сав крвав и пао у несвијест. Тому су партизани касније повили главу. Код тог млаћења партизана још се је посебно истицао Никола Пехар (Пудо), усташки заставник. Ови партизани били су у логору у затвору око 15 дана, а онда су одвезени камионом у непознато.

1944. у јесен Алтарац Јакоб, заточеник, иначе из Сарајева, радио је код једне пумпе код економије и ради тога је добио храну из економије, а није имао право тамо примати храну, већ у централној кухињи. То је пријавио заточеник Дангубић, који је био ради криминала затворен у логору а иначе страх и трепет свим у логору као конфидент. И то на тај начин, да се је почео са Алтарцем Јаковом свађати, нашто је пришао Никола Брачић, усташки дочасник, те почео тући Алтарца и заклао га јавно око поднева.

1941. или почетком 1942. пришао је Јусић Шабан, усташки дочасник из Бихаћа, Алтарац Нисиму, заточенику, иначе бријачу из Сарајева, те му хтио ножем извадити злато са зубију. Алтарац му је рекао нека причека, да ће он то сам извадити, те је извукао 8 комада златних зуба са златним мостом.

У Јасеновцу кроз цијело време што сам проборадио, био је обичај усташа, да сваком којег ликвидирају, ако има златне зубе, да му прије покапања исте поваде.

На концу дајем преглед усташких функционера и војника, који су се особито истакли својим бандитским поступком у логору Јасеновац.

1.) Лубурић Макс, заповједник свих логора од 1941. до прољећа 1943, и затим поновно у истој функцији од сијечња 1944. до ликвидације Јасеновца.

2.) Шарац (не знам му имена), цивил из Мостара, банковни чиновник, стар око 40 година, заповједник свих логора од прољећа 1943. до конца 1943.

3.) Милош Љубо, усташки сатник, негдје из љубушког краја, стар око 25 година, нежењен, према властитим наводима некад дописник „Политике“. Крупан, носи очале, тамносмеђ, био у логору управитељ од 1941. до љета 1942. али је и касније долазио у логор и имао важну и одлучну ријеч, коначно у травњу 1945, преузима поново управу логора све до конца логора.

4.) Матковић Ивица, усташки сатник, из Шибењика, 30 година стар, ожењен, с Миром, рођеном Јурић, из Јасеновца, управитељ и заповједник логора од љета 1942 до 23. III 1943. Опис: висок, мршав, смеђе ријетке косе, носи наочале.

5.) Инг. Пичили Хинко, усташки пуковник, мајка му живи у Славонском Броду, надстојник радне службе у логору, управитељ логора од конца IX 1944. до ликвидације логора.

6.) Бркљачић Ивица, усташки бојник, управитељ логора од 24. 3. 1943. до прољећа 1944, ухваћен по Озни Југославенске армије.

7.) Шакић Динко, од прољећа 1944. до рујна 1944. управитељ логора, раније надстојник опћег одсека логора, усташки натпоручник, родом из Босанског Брода, стар око 25 година.

8.) Пудић Драгутин, усташки часник, родом из Дервенте или Брода, 35 година стар, ћелав, управитељ логора на Овчари 1941. год. и организатор ликвидација у Јасеновцу.

9.) Коларић Златко, усташки натпоручник из Загреба, стар око 25 година, плав, био је на челу вода специјално одређена за клање и сам лично клао.

10.) Матаја Јосип, усташки бојник, Босанац, заповједник брзог склопа, 34 године стар, занимањем стројар и шофер, вршио с истим склопом по селима акције.

11.) Матијевић Миро, усташки бојник, заповједник стожерне сати, судјеловао код ликвидације заточеника на Градини и другдје.

12.) Полић Маринко, усташки часник из Дервенте, стар око 22 године, заповједник III-ц логора у Јасеновцу и извршилац ликвидирања.

13.) Зринушић Анте, усташки заставник, из Херцеговине.

14.) Прпић Стипе, усташки натпоручник, заповједник логорс. сатније у Јасеновцу, стар око 44 године, кривог носа, специјалиста за батине.

15.) Приморац Силвестар, усташки заставник, из Херцеговине, стар око 25 година, познати кољач и организатор ликвидације и за вјешања.

16.) Милковић Мартин, усташки натпоручник, занимањем шофер, замјеник заповједника брзог склопа, стар око 33 године.

17.) Павличевић (не знам му имена), усташки сатник, заповједник радног одсјека, познати батинаш, стар око 25 година, студент техничко-грађевинског одсјека.

18.) Ренђео (син п. проф. Ренђеа) из Загреба, усташки натпоручник, студент технике, заповједник радног одсјека Јасеновац, стар око 26 г.

19.) Инг. Беретин,³⁰⁷ (не знам му имена), часник, управитељ радног одсека у Јасеновцу и познати батинаш и убица у логору Јасеновцу, стар око 25 година, дошао из Загреба.

20.) Стојчић Јозо, усташки натпоручник, био је батинаш, стрелац по логору и кољач (ухваћен по Озни III Југослав. армије у Марибору).

21.) Лисац Славко, усташки заставник, 24 године стар, из Славонског Брода, приватник, занимање не знам, надстојник опћег одсека, батинаш и одабирач за ликвидацију заточеника.

22.) Колобарић Јосип, усташки заставник, родом из Дубровника, жељезнички надзорник пруга Жељче-Завидовић, у логору вршио функцију заповједника радног одсјека, батинаш, стар око 24 године.

23.) Хиршбергер Никола, усташки заставник, око 37 година стар, шофер, из Жупање, специјалиста за дијељење 25 батина и крволок.

24.) Судар Јосип (Јоја), усташки сатник, стар око 27 година, Личанин, из села Брушане, специјалиста код ликвидирања а нарочито се је истакао код посљедњег ликвидирања логора.

25.) Брзица Петар, усташки натпоручник, стар око 25 година, Херцеговац, студент права, специјалиста за дијељење 25 батина, ликвидатор (кољач).

26.) Пехар Никола (Пудо), кољач, батинаш, ликвидатор на Градини. Стар око 25 година, Херцеговац.

27.) Којић Анте, усташки поручник из Санског Моста, стар око 50 година, шофер, кољач.

28.) Којић Жарко, надзорник ланчаре, усташки поручник, из Санског Моста, стар око 28 година, млатио по логору и пуцао на заточенике.

29.) Маричић Анто,³⁰⁸ усташки натпоручник, трговачки помоћник, из Шибеника, стар око 25 година, ликвидатор и кољач у логору Јасеновац.

30.) Модрић (имена не знам), заставник, радио у Дрвару код Шипада, 30 година стар, кољач у логору Јасеновац.

31.) Кардун Никица, усташки натпоручник, родом из села Босанско Грахово, стар 27 година, специјалиста за батинање и млађење у логору Јасеновац.

32.) Гашпаровић Драган (Бонзо), родом из околине Глине, стар око 25 година, Лубурићева тјелесна стража, усташки заставник.

³⁰⁷ Фрањо.

³⁰⁸ Јеролим-Јере.

33.) Алтарац Анто,³⁰⁹ усташки поручник, стар око 24 године из Дрвара, убица и ликвидатор.

34.) Матијевић Јоцо, усташки натпоручник из Кутине, стар 25 година, многоструки ликвидатор у логору Јасеновац.

35.) Јуричић Јерко, усташки заставник, стар 22 године, Херцеговац, кољач и ликвидатор у логору Јасеновац, касније Јубурићев пратилац.

36.) Сабљић³¹⁰ Илија („стриц“), стар 53 године из Ливна, емигрант, усташки заставник, тукао по логору, промукло и неразумљиво говорио, неписмен.

37.) Зовко Станко, усташки водник, из Илића крај Мостара, стар 30 година, ожењен, батинао по логору, клао, пуцао на заточенике.

38.) Марковић Станко, усташки водник, из Илића крај Мостара, стар око 33 године, кључар затвора, везивао људе и помагао код ликвидације у логору Јасеновац.

39.) Шарац Анто (Венда), усташки водник, стар 24 године, из села Илића крај Мостара, учесник код ликвидације заточеника у логору Јасеновац.

40.) Алиловић Иван, усташки заставник, Херцеговац, стар 26 година, учесник у разним ликвидацијама заточеника.

41.) Чоп Лука, усташки водник, Личанин, стар око 25 година, пекар, учествовао у млађењу те код разних ликвидација.

42.) Судар Миле, усташки водник, стар 34 године, из села Прућане, Лика, кољач, крволок, батинаш, учествовао при разним ликвидацијама.

43.) Судар Миле млађи, усташки водник, стар 24 године, на десну ногу рањен и мало храмље.

44.) Неорчић Лајчо, односно Владимир, усташки водник, стар 25 година, из Суботице, риђе косе, риђе браде, учесник у ликвидацијама, вјешањима и клању заточеника логора Јасеновац.

45.) Мартиновић Славко (Цар), усташки водник, стар 37 година, просијед, из села Илића крај Мостара, радио у руднику крај Мостара, кољач и ликвидатор логора Јасеновац.

46.) Мандић Анто, усташки водник, Херцеговац, занимање клесар и зидар, стар око 42 године, у логору Јасеновац заточенике млатио, убијао и ликвидатор масовног убијања.

47.) Квесић Стипе, усташки водник, стар 20 година, Херцеговац, родом негдје од Љубушког, батинаш, крвник вјешањем и масовни ликвидатор.

48.) Рожић (Росић) Благо,³¹¹ усташки заставник, стар 24 године, Херцеговац, кољач и масовни ликвидатор у логору Јасеновац Јубурићев пратилац.

49.) Чрчек Јожа, усташки поручник, стар око 44 године, занимањем шофер, раније код тт. Унион твор. чоколаде у Загребу, из Кустошије крај Загреба, масовни ликвидатор у логору Јасеновац.

50.) Хорват Мато, усташки водник, стар око 40 година, занимањем бачвар, прави крволок, кољач и масовни ликвидатор, (ухапшен по Озни у Новској).

³⁰⁹ Антун Атирац.

³¹⁰ Сабљић.

³¹¹ Росић.

51.) Хорват Иван, усташки војник, стар 24 године, из близине Вировитице, учесник у масовним ликвидацијама.

52.) Брачић Никола, усташки водник, од Дрниша у Далмацији, кољач, ликвидатор, крвник, стар око 24 године.

53.) Чупић Јозо, усташки поручник из Славонског Брода, стар 24 године, ликвидатор, убица, крвник у логору Јасеновац.

54.) Некић Иван, усташки водник, Далматинац, стар око 26 година, ожењен, батинаш, кољач, криминалац, ликвидатор, прије полицијски доушник.

55.) Новосел Стјепан, усташки водник, Загорац, стар око 24 године, вршио стручну школу заточеника за цигларе, саучесник при ликвидирању заточеника у логору Јасеновац и млатио заточенике.

56.) Фрковић Миле, Личанин, усташки водник, стар 24 године, убица, бандит и учесник код масовних и појединачних ликвидирања и млаћења, у логорском затвору вршио дужност кључара.

57.) Павичић Петар, усташки водник из Брушана – Лика, стар 40 година, просијед, ожењен, убица, бандит и ликвидатор код масовних и појединачног убијања.

58.) Прпић Миховил, усташки сатник, заповједник I. бојне I. обрамбеног здруга Јасеновац, Личанин, стар 37 година, занимањем прије југославенски подофицир, учесник у млаћењу, дао своје људе у ту сврху.

59.) Михић Пајо, усташки сатник, стар 56 година, Сријемац, посједник, изучени месар, наводно млатио је заточенике по логору Јасеновац, а био је заповједник економије подручја логора Јасеновац (има очале).

60.) Михаљевић Марко, усташки заставник из Ливна, стар око 24 године, неписмен, крвник најгорег степена, ликвидатор у логору Јасеновац (ухваћен по Озни у Марибору).

61.) Перковић Марко, усташки заставник, стар 37 година, Ливно, писмен, био у логору Јасеновац, кољач, батинаш и ликвидатор код масовних убијања.

62.) Ђулкић Алага, усташки водник, од Бихаћа, у задње вријеме у вријеме Југославије живио у Загребу, стар 43 године, ћелав по глави, звијер, страховити крволок, садиста, учесник код масовних и појединих ликвидација у логору Јасеновац.

63.) Хоџић Латиф, усташки дужностник, столарски помоћник, стар око 22 године, од Бихаћа, учио занат у Загребу, учесник код ликвидација заточеника и на Градини.

64.) Ужичанин Рашид, усташки дужностник, из Брчког, стар око 26 година, био у Брчком побочник код усташког табора, кољач, пио крв мртвим заточеницима и ликвидатор масовних и појединачних.

65.) Мајсторовић Филиповић Миро, усташки бојник, разбојник, стар 28 година, прије био фратар из Дервенте, ужасан кољач, крволок у логору Јасеновац.

66.) Грбавац Иван, усташки дужностник, стар око 40 година, Херцеговац, има велику грбу на леђима, тукао заточенике, присуствовао код свих ликвидација у логору Јасеновац.

67.) Милковић Мартин, усташки натпоручник (описан под бројем 15 овог списка).

68.) Џеговић Јоцо, усташки заставник, стар око 25 година, родом из Добоја, задње становање на Градини (присуствовао и учествовао у разним ликвидацијама у логору Јасеновац и Градини).

69.) Делач Петар, усташки дужностник, занимањем машински бравар, стар око 31 годину, из М. Моравице, учествовао у разним ликвидацијама.

70.) Шанковић Марко, усташки заставник, стар 26 година, из Брушана, Лика, учествовао у батинању, клању и ликвидацијама у Јасеновцу и Градини.

71.) Мачковић Јосип, усташки дужностник, стар 40 година, из Јасеновца, ковач ланаца, касније надзорник шуме, групе у логору Јасеновац, млатио заточенике и ликвидирао их.

72.) Фригановић Анте, усташки водник, стар 24 године, из Шибеника, занимање трговачки помоћник, учествовао у разним ликвидацијама у логору Јасеновац.

73.) Шеповић Миро, пушкар, усташки ројник, стар 25 година, родом из Јасеновца, занимање пушкар, батинаш и учесник при ликвидацијама у логору Јасеновац.

74.) Мајетић Дане, усташки водник, стар 43 године, Личанин, становао у Орахови, Дубица,³¹² био кључар затвора у логору Јасеновац, млатио заточенике, учествовао у ликвидацијама у логору Јасеновац.

75.) Михаљевић Миле, усташки доводник, стар око 47 година, Личанин, из околине Оточца, батинаш, учесник при млаћењу у логору Јасеновац.

76.) Форентић Стјепан, усташки дужностник, из Пакраца, стар 20 година, занимањем електричар, својевољни изабирач људи из логора Јасеновац за ликвидацију, батинаш, криминалац.

77.) Јусић Шабан, усташки дочасник, од Бихаћа, стар 25 година, батинаш и кољач у логору 1941. и 1942. у Јасеновцу.

78.) Маркић Иван, усташки водник, стар 31 годину, Херцеговац, село Илићи крај Мостара, занимањем електричар, радио у руднику крај Мостара, иначе кољач, ликвидатор код појединачних и масовних убијања заточеника у логору Јасеновац.

79.) Лужић Стјепан, усташки водник, од Златара, стар око 24 године, занимање столар, прије 1941. године радио у Загребу, има изнакажену браду, батинаш, ликвидатор заточеника у логору Јасеновац.

80.) Андричевић Ивица, усташки водник, око 28 година стар, занимање столар, из Херцеговине, батинаш заточеника, присуствовао ликвидацијама истих у логору Јасеновац.

На горње приправан сам положити заклетву.

Д о в р ш е н о.

Вуковић, в.р.

Јакоб Данон, в.р.

³¹² Босанска Дубица.

Јакоб Данон је свој записник допунио 28. маја 1945. године:

Међу усташким злочинцима у логору Јасеновац, који су се нарочито истицали својим крволоштвом, био је и Ужичанин Рашид. То је био младић од поприлици 21 годину, родом из Брчког, Муслиман, син посједника, нешто изнад средње величине, доста јак, кестењасте косе. Био је страх и трепет у логору, јер је учествовао у свим крвопролићима, тукао је и мучио заточенике и лично их убијао. Прије свог доласка у логор био је у Брчком члан усташког стожера. Једном згодом налазио сам се у часничкој соби у логору, а у истој соби био је Ужичанин, који ме није видио. Том приликом он је причао неким другим усташама из Брчкога, како је у Брчком убијао Србе и Жидове и очекивао је да за то буде промакнут у чин натпоручника. Ужичанин је био у Јасеновцу по прилици од раног пролећа 1942. до касне јесени 1942. а затим је пребачен у логор у Градишкку. За вријеме док је он у Јасеновцу вршио дужност усташког дужносника, извршени су у Јасеновцу ови већи покољи:

У мају или јуну 1942. доведени су у Јасеновац и поубијани заточеници из Градишке, готово искључиво Јевреји, жене и дјеца, затим су у јуну и јулу исте године побијени око 25.000–30.000 Цигана. У аугусту и септембру исте године поубијани су жене и дјеца, Срби, који су ухваћени били од усташа пригодном офанзиве на Козару. Ових је било око неколико хиљада. Већином су те жртве убијене на Градини и то маљем. Код свих ових злочина Ужичанин је директно судјеловао.

Јакоб Данон наставио је своју изјаву 17. марта 1947:

Ја сам био заточеник злогласног логора мучилишта и клаонице Јасеновац кроз цијело вријеме његовог постојања, тј. од 21. коловоза 1941. до 23. априла 1945. г. те ми је врло добро познат свирепи и злочиначки поступак свих функционера логорске управе и страже, почев од разних управника логора па до последњег стражара кољача. Тако врло добро познам и очевидац сам тешких и окрутних злочина које су починили усташки функционери Бркљачић Ивица, Шакић Динко, Матеја Јосип,³¹³ браћа Пенавић и остали. У погледу Бркљачић Ивице знам да је он био управник логора Јасеновац од 20. марта 1943. па до пролећа 1944. године. Као и његови предчасници тако је и он, мада је у грађанству био раније католички богослов, наставио са систематским мучењима, злостављањима, мучењима глађу и масовним ликвидацијама несретних жртава, особито Срба и Јевреја. Од многобројних његових злочина које је лично починио или је дао налог да се изврше сјећам се добро случаја када је љети 1943. године пред наступом заточеника прочитао неку пресуду којом је осудио 6 заточеника Срба на смрт наводно што би они били покушали организовати бијег. Пресуда је одмах извршена пред свим заточеницима а само стријељање су извршили усташки кољачи Зринушић Анте и Павичић Перо. Исто тако остао ми је добро у памети случај када је у јесени 1943. злочинац Бркљачић пред наступом свих заточеника дао тешко мрцварити и злостављати заточеника Кајмаковић Милана из Бијељине само зато што је овај покушао дати једној гладној заточеници кома-

³¹³ Матаја.

дић круха. За вријеме тог бестијалног батинања жртве Кајмаковић, не могавши више издржати ударце, молио је да га стријељају да се ослободи мука. Међутим, злочинац Бркљачић саркастички му је одговорио: „Нећемо те убити, рађе ћемо те батинама дотући“. Након ове казне управник логора Бркљачић одредио је жртву на најтеже радове на „бајеру“ па је са групом од 80 заточеника и овај Кајмаковић ликвидирао. За вријеме док је зликовац Бркљачић био управник логора, по његовом налогу у јесен 1943. извршено је више масовних групних ликвидација заточеника који су били у групама од по 80, 40 и 20 слаби на рад ван логора али се нису никад више враћали, што је обичајној пракси значило да су сви свирепо маљевима или ножевима затучени односно заклани. Некако у прољеће 1944. датума се тачно не сјећам, Бркљачић је отишао из логора у Загреб, а на његово мјесто тада је дошао још већи кољач и крвник, злогласни усташки натпоручник Шакић Динко, шогор монструозног зликовца Макса Лубурића. Овај Шакић Динко већ је од ранијега био у логору као шеф опћег одјела. Он је био познат као садистички мучитељ небројених жртава – заточеника. Водио је истрагу и давао налоге за стријељање а често се дешавало да је на логорском кругу пред наступом свих заточеника лично из свог пиштоља стријељао заточенике.

Тако је, сјећам се баш да је било 4. јуна 1944. године, позвао све заточенике у наступ ради покушаја бијега студента Волнера који је тобоже на бјекству убијен и његов леш доведен пред заточенике. Тада је злочинац Шакић Динко питао остале заточенике ко је судјеловао код бијега студента Волнера. На ово су се у строју нешто гурнули два дјечака заточеника од 16–17 година, на што их је зликовац Шакић позвао из строја и одмах на лицу мјеста лично устријељио. Осим тога одредио је још 25 талаца између заточеника и то на тај начин што је једноставно из прозивника од реда прочитао 25 имена те их све дао ликвидирати.

Поред наведеног зликовац Шакић као управник логора Јасеновац у септембру 1944. године руководио је истрагом и лично дао стријељати групу интелектуалаца на челу са познатим др. Милом Бошковићем, лијечником из Црне Горе, и инг. Дмитром Бошковићем. Ова група у којој је поред споменутих Бошковића било још 19 других заточеника већином интелектуалаца, ухапшена је и свирепо злостављана ради тобоже покушане организације и везе са партизанима. Сви они су, укупно њих 21, дана 21. септембра у присуству свих заточеника и самог злочинца Шакић Динка по његовом налогу у логорском кругу повјешани на телефонске бандере тако да су по тројица висјела на једној, једино је стријељан др. Миле Бошковић који је као Црногорац рекао нека га се стријеља а не вјеша, на што га је злочинац Шакић лично из пиштоља убио. Познато ми је још да је овај злочинац Шакић лично вршио масовне ликвидације у селу Млака које је такођер спадало у дјелокрут логора Јасеновац гдје је он масовно убијао нарочито жене и дјецу. Сјетио сам се још да је сутрадан након вјешања групе Бошковића на истом мјесту убијена још даљња петорица заточеника, међу којима се сјећам Лубура Јове, Хаџија, бившег актив. југосл. официра, Пејновић, техничар грађевине, а других се не сјећам.

Познам такођер и злочинца Матаја Јосипа, звани Хаџија, из Босанске Крупе, стар 35 година, по занимању машиниста-аутомеханичар. Он је био лични шофер зликовца Лубурића Макса и дошао је у логор већ по оснотку истог. И овај Матаја био је познат као усташки кољач који се увек кретао у кругу функционера логорских управа познатих злочинаца Матковић Ивице, Милоша Љубе и осталих те је извршавао ноћне ликвидације заточеника. Убрзо је као припадник усташког обрамбеног здруга у логору Јасеновац постао усташки бојник и командант тзв. брзог склопа (моторизована јединица). Са овом јединицом, која је била формирана махом од окорелих усташких кољача, већином Херцеговаца, Имоћана и бивших легионара са источног фронта, Матаја је често вршио казнене експедиције на српска села с једне и друге стране Саве од Сиска па до Новске. Тако је он у јесен 1944. до темеља попалио, уништио и побио све становништво села Црквени Бок осим ријетких који су успјели побјећи. Исто тако попалио је, уништио и постријељао становништво српских села Шаш, Живаја у околини Суње. Кад год су била вршена масовнија ликвидирања у самом логору Јасеновац, злочинац Матаја из своје јединице је давао већи број кољача за ту сврху међу којима добро познајем усташког натпоручника Коларић Златка, усташу Догића, Марковић Анту и Николу Хиршбергера и Матијевић Јосу.

Што се тиче злочинца Руђаш Мирка, исти колико ми је познато, није дјеловао у логору Јасеновац него у логору Стара Градишка. Међутим чуо сам од небројених заточеника који су долазили или пребацивани из Градишке у Јасеновац да је Руђаш Мирко био један од најокорелијих зликоваца кољача који је вршио масовна злостављања и мучења и ликвидирања заточеника, нарочито заточеница Српкиња и Јеврејки у тзв. „Кули“ у логору Стара Градишка.

Познам такођер усташке кољаче из Јасеновца браћу Пенавић – Мату и Томицу. Знам да је Мато био једно вријеме ђак фрањевачке гимназије у Широком Бријегу и потом закључујем да су оба брата Херцеговци, родом негдје око Мостара или Широког Бријега. Злочинац Пенавић Мате дошао је у логор Јасеновац у прољеће 1942. године са својом сатнијом коју је довео из логора Ђаково, познатог мучилишта Јевреја и Срба, па је у логору Јасеновац са својом сатнијом вршио логорску стражу около логора. И ова сатнија вршила је ликвидирање заточеника и међу њима се је истицао нарочито усташа Борас Драго. Други брат, Пенавић Томица је био заповједник III усташке новачке сатније у чину поручника. Његова је сатнија била стално на посади код тзв. „Градине“ преко Саве на босанској страни преко пута логора Јасеновац па су ови припадници вршили пратњу заточеника на радове. Осим тога баш на мјесту Градини вршена су масовна ликвидирања заточеника чији су лешеве спаљивани или бацани у Саву. Знам да је касније, мислим 1944. године, злочинац Пенавић Томица са својом сатнијом отишао из Јасеновца у Савски Мароф.

Бр. 150

**Изјава Вере Грегуровић из Загреба о злочинима усташа
у логорима Јадовно и Јасеновац³¹⁴**

Ухапшена сам 4. VIII 1941. у Крапини. Одмах 5. VIII кренули смо у Госпић, гдје су нас већ на станици дочекали лички усташки бандити са батинама. Одведени смо у казниону, али зграда је била пренатрпана, а двориште је било крцато народом, из свих крајева Хрватске, углавном православни сељаци, који су дотјерани везани жицом, изгладњели од пута који је трајао по неколико дана, а да ништа нису добили за јести. Управа казнионе упутила нас је даље у логор „Овчару“ јер нас нису имали камо смјестити. У логору нису постојале никакве настамбе, осим штала у које смо ушли. Заповједник логора био је неки натпоручник Пудић, бандит, који је тукао са ременом жене и малу дјечицу, а мушкарце је слао на Велебит – Јадовно, гдје су их све помлатили. Сваким даном су одлазили транспорти... Углавном су то били Жидови и православци. Жене нису ништа радиле, један дио мушкараца је поправљао цесту. Глад је била страховита. Добивали смо на дан 3 кухана кромпира, а десило се, да се није доста скухало, па је велики дио заточеника остао и без тог малог obroка. Воде је било на цистерни, а добивали смо на дан 1/2 литре за пиће, прање и остало. Неколико дана после нашег доласка отпремљени су сви мушкарци православци на Велебит. Младе дјевојке сакривале су се да их усташе не виде, јер су пијани долазили по ноћи у логор и одвукли дјевојке ван, на двориште одакле се више никад нису вратиле.

У септембру 1941. пресељен је цијели логор, заједно са казнионом у Јаску. Пут је трајао 3 дана, по највећој жеги, нисмо добивали ни капи воде ни хране. Прије изласка из вагона у Јаску упали су неки усташе у вагоне и опљачкали нас до задње крпице.

Било нас је око 1.500 људи, усташе су нас малтретирали и тукли на сваком кораку, ради најмањег прекршаја затварали у подрум, на 8-10 дана потпуно без хране. Људи су живјели једино од тога што смо им ми убацивали криомице кроз прозор.

Десило се на пр. да су 3 другарице, омладинке, сједиле на једном мјесту у логору, гдје су их могли видјети Талијани који су били смјештени у сусједном дворцу. Ради тога су биле одведене пред заповједника логора, Михаловића, који их је свукао до гола, на мртво их изубијао и тако их бацио у подрум гдје су остале 12 дана.

Ту се појавио неки Рубинић,³¹⁵ усташки официр, који је све нас страховито гњавио, тукао и до бесвијести мучио. Он је касније од усташа интерниран у Градишки под именом У, после неколико мјесеци пуштен. Осим њега Миле Вркљан, Личанин, један од најкрволочнијих бандита које сам срела.

³¹⁴ АХ, ЗКРЗ, Zh-48876.

³¹⁵ Стјепан.

Након 8 дана одвојени су сви мушкарци Жидови и православци, послани у Јасеновац, а жене Жидовке и православке отишле су пар дана касније за Крушчицу, па у Лоборград. Католкиње и муслиманке пошле су након 8-10 дана у Копривницу.

Имена усташа, осим Гажија,³¹⁶ се не могу сјетити. Послана сам 9. XI у Загреб, да одем наводно кући, међутим сам прошла све загребачке затворе, Петрињску, Трг Н, Савску, те су ме послје 7 мјесеци вратили у логор у Стару Градишку.

Стање у Градишки добро је познато. Управитељ логора био је Миле Орешковић, па Анте Врбан, Беванда,³¹⁷ Росташ,³¹⁸ Руњаш,³¹⁹ Слипчевић,³²⁰ Гацић,³²¹ Буковац,³²² Гаџо,³²³ Љубо Милош, Матковић,³²⁴ Мајсторовић (Филиповић), Поп Брекало³²⁵ (који је касније умро у Јасеновцу), Маричић,³²⁶ Маја Буждон, Милка Прибанић, Нада Лубурић,³²⁷ Божица ...,³²⁸ Вилма ...,³²⁹ а глава свега Лубурић. Убијања, мрцварања, затварања у самице, одакле се више нитко није вратио, били су на дневном реду.

Транспорти су стизали сваки дан, кула се пунила, чим више није било мјеста, приредили су масовно клање, и опет је било мјеста за новопридошле. Ликвидације су се провеле у Јабланцу и Млаки.

Приликом претреса усташица Маја тукла је жене и стријељала за 2 динара, које је пронашла.

Масовно убијање дјеце, затварање другова који су дошли из Лепоглаве, у самице, гдје су послје неколико дана умрли од глади, огроман морталитет услјед слабе исхране и болести, све се то редало.

У љето 1943. пошло се на пољски рад у Јасеновац. Радило се од 5 сати ујутро до 9 навечер најтеже послове уз минималну исхрану. Заповједница женског логора Невенка Цигић, шогорица познатог разбојника пуковника Павловића, мучила нас је немилице. Није нас додуше сама тукла, али је довела најгоре усташе који су то са одушевљењем за њу чинили.

Неколико тједана након нашег доласка побјегла су 2 мушкарца (браћа Томинци конфиденти и пропалице). Ради тога стављени су сви мушкарци у ланце. Ликвидација је опет било све више, стражари су добили наређење да нас туку за вријеме рада тољагама.

³¹⁶ Фрањо.

³¹⁷ Станко.

³¹⁸ Фердинанд.

³¹⁹ Мирко.

³²⁰ Бранко.

³²¹ Никола.

³²² Илко.

³²³ Драго.

³²⁴ Ивица.

³²⁵ Звонимир.

³²⁶ Јерко-Јере.

³²⁷ Нада Танић-Лубурић, удата Шакић.

³²⁸ Обрадовић.

³²⁹ Хорват.

Ја сам у то вријеме отишла на пољски рад у Млаку (економија Јасеновца) гдје су Анте Врбан и заставник Чупић, господарили. Чим смо стигли тамо, стријељао је Врбан једну жену пред цијелим наступом ради неке ситнице. Кад су мушкарци у Јасеновцу оковани, дошло је исто наређење и у Млаки. Из непознатих разлога нас жене су од тога поштедили.

Једног дана, у јесен 1943. довезао се брод са 30 заточеника. На обали су их дочекали сви познати кољачи (још из 1941) са Чупићем, Пичилијем, Јурићем и многим другим. Било их је око 20. Дали су наређење да се у брод утовари сијено. Како год су људи силазили са брода, усташе су их дочекали тољагама и кундацима тако дуго док се један по један није рушио. Кад је брод био натоварен постројили су још остатак од 12 људи дотукли их и побацали у Саву. То је било око 11 сати прије подне. Отишли су и напили се до бесвијести. Чекали смо сваки час када ће нас позвати из куће и помлатити.

Рад у Млаки се завршио, вратили смо се у Јасеновац. Стање је било страховито. Убијало се јавно и тајно, на сваки начин, било нас је сваки дан све мање.

Већина жена вратила се у Градишку, нас 25 остали смо у Јасеновцу, у праони, да перемо усташама рубље.

Радили смо од раног јутра до касне вечери, ако и један комад није био на вријеме готов, пријетила је опасност да се изгуби глава.

У септембру 1944. почеле су масовне ликвидације. Најприје су повјешани око 30 наших најбољих другова, па се наставило са масовним клањем. Кољача је било безброј, од Пичилија и Павловића, заставника Јурића, Михаљевића (емигранта), старог Илије, браће Чачића,³³⁰ браће Прпића, Зовке, па све до оног најмањег усташе, све је клало. Заповиједница женског логора Марица Жабек, одабирала је сваки дан ујутро, прије него се пошло на посао, оне које нису дочекали идуће јутро. 25. XI 1944. био је највећи покољ којег сам ја доживила у логору. Ту су страдале наше најбоље другарице. У исто вријеме, у Млаки, гдје су још жене радиле, побили су у једном дану све Жидовке и православке. Водиле су их Милка Прибанић, Штефица Босак, Ружица Руњаш.

Марица Жабек харачила је по Јасеновцу. Водила је жене на ликвидацију, те им наређивала да пјевају. Знала је одабирати жене па под условом да њој пјевају, брисала их из пописа, да би их сутра поновно уписала.

Транспорти из разних крајева су још стално долазили, али је бројно стање ипак сваким даном опадало.

Када сам 28. II 1945. замијењена, стање се у логору није у ничем разликовало од оног 1941. Бандити су осјећали да им је дошао крај, па су свој бијес на нама искалили.

Вера Грегуровић, в.р.

³³⁰ Иван, Јосип, Никола.

Бр. 151

**Извод из записа Милана Радеке о прогонима и ликвидацијама
српског становништва у Карловцу, насилном прелажењу
у римокатоличку вјеру и одвођењу у логоре³³¹**

ИСКАЗ РАДЕКА МИЛАНА, професора и катихете из Карловца,
Карловац, 1941. г.

БРОЈ СРБА У ГРАДУ И СРЕЗУ КАРЛОВЦУ

У карловачком срезу има Срба готово једино у граду Карловцу. У вањским опћинама био је само по неки државни службеник (жандарм и жељезничар). Једино у Дутој Реси, где је велика фабрика, било је око 200 српских душа. Како је према наводима карловачког пароха, прот. Михајла Медаковића, 1939. године било у Карловцу 2.177, може се рачунати да је у читавом срезу било највише 2.500 Срба. Од тога је био велики број пролазног елемента, нарочито војних лица (официра и подофицира с породицама) и жељезничара, па се број сталног српског становништва у Карловцу може рачунати између 1.200 и 1.500 душа...³³²

ДАЉЕ МЕРЕ ПРЕМА УХАПШЕНИМА

22. априла, иза повратка у затвор, судија Громес саслушао је још несаслушане прот. Михајла Медаковића и Милана Радеку. Милану Радеки је код хапшења 16. априла било речено да је узет за таоца због онога што се догађа у Босни и на југу, јер је наводно надбискуп Шарић³³³ заклан и скопски бискуп Чикада убијен. Сада, 2. априла, није било више о томе ни говора, него је саслушање вршено о томе је ли ухапшеник четник. На то су, изгледа, све усташке власти полагале највећу пажњу. Професору Милану Радеки казао је код саслушања судија Громес: „Изволите у записник ставити у своју одбрану све што год желите, јер ја желим исто тако као и ви да се све ово добре сврши“. Записник је имао свега пола стране, јер није било никакве оптужбе па ни одбране.

24. априла сазнали смо преко поверљивих усташких омладинаца да ће нас разместити према тежини оптужбе. Једни су одведени у окружни суд, други у срески суд, а једни у полицију. Неки су пуштени, као прота Михајло Медаковић и обућар Димитрије Димић.

Професор Милан Радека је пребачен у окружни суд, а одатле 26. априла посебним вагоном у Загреб, заједно са Марком Сабљићем, Миланом Козомари-

³³¹ Архив ОС, Нда, к. 43 А, рег. бр. 1/2.

* Протеривање Срба, 127.

³³² У изостављеном дијелу текста се говори о организацији усташке власти у Карловцу 1941. године и о хапшењима Срба у Карловцу у априлу 1941.

³³³ Иван, надбискуп врхбосански.

ћем, те др. Николом Бадовинцем и инг. Ивом Голдштајном (Јеврејином). Благодареди срећној случајности (касном доласку у Загреб суботом увече), наведени су смештени у ћелију полицијског затвора у Петрињској улици (соба број 15 на II спрату), а да нису прије прошли кроз усташке руке. Остали из Карловца били су или пуштени кући, или отпремљени у логоре (Керестинац код Загреба³³⁴ или „Даница“ код Копривнице).

У соби 15/II (5 × 8 м) било је каткада до 50 особа, али било је једнаких соба (редовно са 12 особа), у којима је било и по 80 до 100 лица.

27. априла су допремљени Карловчани фотографирани и дактилоскопирани. После шест недеља, 6. јуна су отпремљени у логор „Даницу“, код Копривнице, сви осим Марка Сабљића, који је већ раније због чира на желуцу отпремљен у болницу, али у јулу из болнице у Лику.

У логору „Даница“ било је свега преко 30 Карловчана од 3.200 људи. Од 30. јуна даље отпремани су заточеници у пет транспората у Лику (30. јуна, 4. јула, 9. јула, 14. јула, 18. јула). Отпремљено је свега до 2.500 људи. Спасило их се свега неколико из последњег транспорта, на пр. трг. Васиљевић из Тузле, који се сада налази у Београду.

Милан Радека је 13. јула одведен из логора са још неким свештеницима и отпремљен у Цапраг (15. јула) где је нашао своју породицу (жену и троје деце). Из Цапрага су 1. августа пребачени по списку транспортом у Београд. Сва имовина остала им је у НДХ.

ПРВИ УСТАШКИ ЗЛОЧИН У КАРЛОВЦУ

Уочи Бурђевдана (5. маја 1941) одведен је увече из своје куће вођа самосталних демократа и познати бранитељ и заштитник Хрвата (!), адвокат Др Милан Вујичић (родом из Градусе код Петриње). Његов изнакажени леш нађен је пар дана касније у шуми крај села Речице код Карловца. С њиме је убијен и активни капетан, Карловчанин, Јањанин Гојко. Јањанин је наводно убијен из освете зато што је у војсци строго поступао. Отац Јањанина Гојка – Михајло,

³³⁴ Концентрациони логор у Керестинцу се налазио у дворцу бана Михаловића, 25 километара удаљен од Загреба. Формиран је 18. маја 1941. године. Прву већу групу затвореника усташе су довели 22. маја 1941. из затвора на Савској цести. У тој групи су се налазили: Божидар Адија, Огњен Прица, Отокар Кершовани, Дивко Будак, Андрија Жаја, Павао Марковац и други. С њима су доведени и Аугуст Цесарец, Иван Кридељ и други. У Керестинцу је тада било затворено око 50 комуниста, који су били смјештени у четири велике собе.

Број затвореника се постепено повећавао доласком комуниста из Травника, Винковаца и Загреба. Тих дана је у Керестинец доведена и већа група „адвоката Јевреја“. Из керестиначког логора је 8. јула одведена група у којој су били Божидар Адија, Алфред Бергман и остали, које су усташе 9. јула стрелале као „заточенике злочина“ над редарственим чиновником Јудевитом Тиљком, као таоце. Пошто је постојала веза између затвореника у Керестинцу и партијске организације у Загребу, одмах се пришло организовању бекства. Акцијом у ноћи између 13. и 14. јула руководили су Дивко Будак и Андрија Жаја. Међутим, дошло је до разних сметњи и акција се због недовољне координације није одвијала како је било предвиђено. У међувремену су биле алармиране усташке јединице и настала је општа потеря за бјегунцима, у којој су погинула 23 логораша. Већи дио је ухваћен одмах или у наредним данима, осим 14 заточеника који су се успјели спасти. Од ухваћених, 44 су убијена. Керестинец је послје тога практично ликвидан.

пензионисани професор, живи у Карловцу, а брат Војин служи као официр у Србији.

Смрт Вујичићева још није објашњена. Да ли је убијен зато да се Србима покаже шта их чека од Хрвата, који овако узвраћају свом највећем пријатељу, или је убијен као адвокат, да би један од најугледнијих карловачких усташа ријешио питање својих меничих дугова! Да је Вујичић нешто о том слутио, види се по томе што је казао својој жени: „Видећеш, мене ће само једнога дана нестати“. Његова супруга потакла је ову ствар преко свога ујака Боре Блашковића (некад председника Хрватског клуба у Београду), сада генерала хрватске војске.

Сличан случај с погибијом самосталних демократа је био и са адвокатом из Госпића др Богданом Брујићем.

2/3. јуна 1941. били су у загребачкој полицији као ухапшеници карловачки ђаци – усташе Александар Стјепанов Шантић, Гомбач (Иванов),³³⁵ Остарчевић, (ђак учитељске школе), Аугустиновић и Кроупа. Сви наведени и наводни учесници и убице др Милана Вујичића одмах су из ћелија изведени и интернирани у полицијској згради (упола слободни), а ускоро и пуштени, награђени намештењима, стипендијама, матурама и положајима у усташким редовима. То се могло видети и прочитати у Хрватским новинама.³³⁶

ПРОГОНИ СРБА

Какво је стање Срба у Карловцу било у јуну 1941, довољно сведочи порука оца Милана Радеке свом сину у логор „Даницу“. Он мисли да се налази на слободи у Карловцу. А дотле је било убијено свега 5 Срба у Карловцу. У исто је време таборник Мане Виловић изјавио да су карловачке усташе прекорели из Загреба, да су преблаги у поредби са осталим хрватским градовима.

Карловац је, изгледа, усташкој емиграцији био пружио мало чланова: Ивић³³⁷ из среза и неки Кларић (не професор) из града.

Око 20. јула, некако у највећем јеку транспортовања Срба у Лику, похапшено је неколико десетина Срба (наводно око 50 до 60), неки похватани и на повратку с купања, и сви онако како су ухапшени, одмах увече отпремљени у Госпић. Један од пратилаца (један од браће Балашан) причао је после са ужасом, да су му у Госпићу рекли, кад се занимао за судбину свих својих сутрађана, зналаца, па и другова, да ће сви у Велебит „гнојити букве“! Они су сви, као и остали доведени, и стварно одведени према Велебиту, привезани жицом уз колац.

Одведени Драган Чортак, дипломирани правник, има брата Вељка у Србији, пореског чиновника; одведени Предраг Пејић има мајку у Карловцу а 3 брата у Србији; одведени Миленко Мићић, ученик VII р. г., има мајку у Београду; они би о овој ствари више знали, јер су готово сви тада још били у Карловцу.

³³⁵ Јосо.

³³⁶ Реч је о усташким новинама.

³³⁷ Марко.

Чортак Веља живи у Србији као порески чиновник; Др Бошко Пејић адвокат је у Београду, а и Софија Мухић, рођ. Лолић, живи у Београду.

ЛИКВИДАЦИЈА СРПСТВА У КАРЛОВЦУ

Услед страха који је завладао на гласове о ужасним поступцима према Србима настао је у Карловцу, као и по осталим крајевима у НДХ, покрет за „Покрет“, како веле сељаци, тј. за прелаз у римокатоличку веру. Око 300 душа је прешло. Карловачки (Дубовачки) римокатолички жупник Мирко Веслај, обавио је тај прелаз са доста обзирности, док су они које су примали фрањевци – унутрашњост града – имали да издрже доста муке око припремања и прелажења. Ово наводим према причању удове Станка Ловрића, која је сада у Самошу у Банату.

Међутим, тим прелазом нису се карловачки Срби спасли од страдања. Сад су их почели гонити било за одмазду, када неки усташа погине у борбама на Кордуну, било као набеђене комунисте. Тако је око 20. новембра 1941, поводом убиства два усташе од стране „четника“ (тако су звали партизане) у самом граду, одведено (веле од 120 до 283) Срба Карловчана у Јасеновац и нико се од њих није вратио. Том приликом су одведени трговци браћа Милутин и Станко Ловрић, њихова два трговачка помоћника, адвокатски лицитатор Данило Милеуснић и други. Зет споменутог Милутина Ловрића, Синиша Илић, налази се сада у Београду, а удовица Станка Ловрића живи са четворо деце у Самошу у Банату.

Тако је крајем 1941. српство у Карловцу сасвим ликвидирано. Колико се чује, у Карловцу је остављено на миру нешто стараца а остали су прешли у римокатоличку веру.

Међу онима који су прешли на католичку веру наводим др Гају Петровића, председника црквене општине и породицу пок. катихете Васе Бањанина, чији син Богдан живи у Београду, а избегао је из Загреба.

ПОСТРАДАЛИ И ПРЕОСТАЛИ

Од 2.500 Срба карловачког среза затекло се 6. априла у Карловцу мање од 2.000. Од тога је побијено у 1941. години најмање 250 до 300 Срба, било у групама, било појединачно.

У Србију је избегло неколико стотина. Нешто се разбежало по српским селима у Н.Д.Х.

У Карловцу свакако има још која стотина Срба, нешто можда још и православних, а већина оних, који су прешли на римокатоличку веру, мушких одраслих готово да и нема, него сви старци, жене и деца.

У години 1942. неки од њих су гоњени као набеђени левичари, али како нема Срба, сад се гоне и Хрвати.

МИЛАН РАДЕКА, с.р.

Бр. 152

**Изјава Михајла Ђурчије о хапшењу Срба у Карловцу,
убијању и одвођењу у логоре Јадовно и Јасеновац³³⁸**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 17. јуна 1942.

Распадом бивше Југославије појавили су се у Карловцу усташе под водством Никшића Анте, председника Окружног суда у Карловцу. Усташе су одмах почеле прогонити Србе.

Одмах у почетку усташе су затворили у полицијски затвор: др Вујичић Милана, адвоката, Јањанин Гојка, капетана I класе југословенске војске, Сабљић Марка, професора, Улемек Милоша, трговца, др Бадовинац Николу, адвоката, Дракулић Стевана, официјала код полиције, Козомарић Милана, трговца, Новаковић Андрију, жељезничара, Докмановић Душана, жељезничког кондуктера, Пајића Ђорђа, гостионичара, Радека Милана, професора, сви из Карловца, те више других чијих имена се више не сјећам.

Једне ноћи, у месецу мају или јуну 1941. године, одвели су усташе из затвора др Вујичића Милана, капетана Јањанина и Докмановић Душана и убили их у једној шумици иза жељезничке станице. Њихове лешеве пронашли су пастири у распадајућем стању. После се у Карловцу говорило да су ово уморство извеле неки ђаци гимназије, као усташе, али се против тих ђака није ништа поступило.

Сви остали одведени су у месецу јуну у логор у Копривницу. Професор Радека је после из Копривнице пребачен у Србију. Трговац Козомарић је пре кратког времена тешко болестан пребачен у Београд, где је кратко време иза тога умро. О судбини осталих се ништа не зна.

У месецу јулу 1941. године, ухапшени су по усташама: Вучковић Јован, судски канцелиста, Кресојевић Никола, судски служитељ, Петровић Ђуро, гостионичар, те више других чијих се имена сада више не сјећам. Сви су они одмах отпремљени у Госпић и од тада се о њиховој судбини ништа не зна.

У месецу новембру 1941. године ухапсиле су усташе преко 200 Срба из Карловца, те их отпремили у логор Јасеновац. О њиховој се судбини даље ништа не зна. Ухапшени су и отпремљени у Јасеновац: браћа Ловрић Милутин и Станко, трговци, Новковић Новак, служитељ Окружног суда, Јојић Остоја, пекар, Бранковић Никола, ковач, Милић, приправник код пореске управе, Новаковић Јанко, кућевласник. Имена других се не сећам.

У месецу мају 1942. године ухапшени су по усташама: Здјелар Милош, кројач, Новаковић Миља, чиновница код шумске управе, Чанак, служитељ код Окружног уреда за осигурање радника, те његова жена и кћер, Тркуља Бранко,

³³⁸ АЈ, ф. 910.

месар, те више других чијих се имена не сећам. Сви су они одмах отпремљени у логор у Јасеновац и о њиховој судбини се ништа више не зна.

Ја сам такођер био три пута ухапшен и то: у месецу априлу 1941. године, 21. маја 1941. и 12. новембра 1941. Сваки пут сам након извесног времена пуштен на слободу. Пригодом мога другог и трећег хапшења тукли су ме полицијски агенти у полицијском затвору. Сваки пут су ме завезали за жељезне карике, отворили радио апарат и уз буку радио апарата, тукли ме воловском жилом. Окривљавали су ме да сам био члан Сокола.

Српска православна црква претворена је прошле године у магазин и у њој су смештене ствари које су отете од Срба и Жидова.

Прошле године присиљавали су усташе Србе из Карловца да пређу на римокатоличку веру грозећи им се убиством и логорима. Под таквим притиском већина Срба је прешла на римокатоличку веру. И ја сам прешао. Међутим, нити то није користило, јер су многи Срби, који су прешли на римокатоличку веру у месецу новембру 1941. и у месецу мају 1942. године ухапшени и отпремљени у логор у Јасеновцу.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Никшић Анте, председник Окружног суда, један фратар из Карловца, којему се не могу сетити имена, а који се стално још и сада налази у усташком стану и издаје усташама разна наређења, Биловић Мане, главни књиговођа електричне централе, Крмпотић Фрањо, кућевласник, Моцнај Велимир, књижар, Шомек, чиновник Југо-банке, Томљеновић Милан, гостионичар, Карл Хинко, бивши шеф полиције, а сада потпуковник у хрватској војсци, те садашњи шеф полиције, којему не знам име, али знам да је пре месец и пол дана дошао из Бања Луке.

Ја сам 11. маја 1942. године напустио Карловац и кренуо за Београд. Пропусницу сам добио од своје родне општине Вукманић, срез Војнић. У Београд сам стигао 15. јуна 1942. године.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Ђурчија Михајло, с.р.

Бр. 153

Изјава Еве Фундук о хапшењу и убиству Срба из Карловца у логорима Даница, Јадовно и Јасеновац током 1941. и 1942. године³³⁹**З А П И С Н И К**

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 8. августа 1942.

Ја сам у Карловцу водила гостионичарски посао још од године 1925. са мојом сестром Софијом, удатом Садак.

Једне ноћи у мају 1941. усташе су ухапсиле дра Вујичић Милана, адвоката, и Јањанин Гојка, пешадијског капетана, обојица из Карловца. Њихово хапшење извршили су усташе: Гомбач Јосо, студент, син Гомбача месара и Шантић, студент, син фотографа Шантића. Њих су ова двојица усташа исту ноћ аутомобилом одвезли преко Купе у село Мекушје и тамо их убили. Друго вече после овога уморства, убацили су кроз прозор у стан супруге дра Вујичића један комад ногавице од његових хлача.

Супруга дра Вујичића пријавила је Гомбача и Шантића властима ради овог уморства и то преко свог ујака Блашковића, генерала у хрватској војсци, који служи сада наводно у Сарајеву. Они су требали зато бити ухапшени, али су их велики жупан и шеф полиције правовремено о томе обавестили и издали им пасоше да могу побећи. Они су са тим пасошима побегли у Беч и тамо се налазе на студијама.

13. маја 1941. ухапшен је др Бадовинац Никола, адвокат из Карловца, и држан у полицијском затвору у Карловцу преко 2 мјесеца, а затим отпремљен у Загреб. Из Загреба је отпремљен у логор у Копривницу, а из Копривнице у Јасеновац, где је био у логору све до месеца јануара 1942. године, када је поново отпремљен у Загреб. У Загребу је био затворен у усташком редарству где је у месецу јануару убијен. Његова сестра, Бадовинац Марта, обавештена је од усташког редарства из Загреба да је њен брат тамо умро од упале плућа, али нису дозволили нити њој, нити осталој родбини да га покопа.

У јулу 1941. одведени су из Карловца у логор у Копривницу, а одатле у Госпић Срби: Сабљић Марко, професор, Дозет Божидар, трговац, Улемек Милош, трговац, Михајловић Јанко, трговац, те многи други чијих се имена сада више не могу сетити. Њих је у Госпићу нестало. Верује се да су сви убијени. Некако у исто време одведен је у Копривницу и Козомарић Милан, трговац из Карловца, и он је у месецу априлу 1942. године тешко болестан пребачен у Београд, где је кратко време после тога умро.

У ноћи од 22. на 23. новембра 1941. усташе су проваљивали у српске станове у Карловцу и хапсили Србе. Тада су ухапсили 283 Србина које су исту ноћ отпремили у логор у Јасеновац, где је већина од њих како сам после чула, убијена.

³³⁹ АЈ, ф. 910.

Тада су отпремљени у логор Јасеновац из Карловца: браћа Ловрић Милутин и Станко, трговци, њихов пословођа Дуганџија и Малешевић, опанчар. Имена других се не сећам, само знам врло добро, да их је тада отпремљено укупно 283.

У ноћи од 3. на 4. маја 1942. усташе су поново проваљивали у српске станове и хапсили Србе у Карловцу. Тада су ухапсили и мене. Осим мене тада су још ухапсили: Здјелар Милоша, кројача, Новаковић Миљу, чиновницу код шумске управе, Чанак, служитеља код Окружног уреда за осигурање радника, његову жену и кћер и Тркуља Бранка, месара. Сви смо били исту ноћ затворени у полицијски затвор, где су нас усташе и полицајци целу ноћ по реду тукли са воловским жилама и ланцима. Везали су нас тако, да су нам руке и ноге саставили, а онда испод ногу крај колена провукли су колац и у таквом ставу обесили су нас и тако обешене тукли. Осим тога забијали су нам игле под нокте и ексере у табане. И мени су забили једну иглу под нокат и један ексер у табан.

У полицијском затвору у Карловцу остали смо тачно један месец дана.

Ја сам се са неким другим женским налазила у ћелији број 9. У ноћи од 23. на 24. маја 1942. доведен је у суседну ћелију број 10 Хрват Филипац Петар, опанчар из Карловца. Њега је исту ноћ у ћелији тукао воловском жилом и ланцима у цаку лично сам шеф полиције Ђукман Алојз. Осим тога он је заједно са другим полицајцима скакао на овога Филипаца и газио по трбуху. Филипац је усред задобивених повреда исту ноћ у страшним мукама умро. Ми смо ухапшене све ово гледале из наше ћелије.

Леш Филипчев остао је у ћелији број 10 следећи цео дан до 11 сати у ноћи, кад је шеф полиције Ђукман најприје погасио светло у целој згради, а затим привезао свој службени ауто до саме ћелије, јер се ћелија налази у дворишту, затим је сам лично из ћелије изнио леш поменутог Филипаца, метнуо га у свој аутомобил и некуда га одвезао. И ово смо ми све гледале из наше ћелије. Са мном су се тада налазиле у ћелији међу осталима Хрватице Ивковић Ружа, чиновница код трговачког подuzeћа и Гојак Јања, швеља, обе из Карловца. Било је у ћелији још женских, али им имена не знам.

Наведени шеф полиције Ђукман био је пре тога поштански званичник у Бјеловару, а родом је од некуда из Загорја.

Шеф полиције, бојећи се да би га ми могле одати ради Филипчевог убиства, дао нас је 3. јуна 1942. отпремити у логор у Стару Градишку.

У логору у Старој Градишки била сам свега 12 дана и за то време нисам ништа нарочито доживила. Једино могу казати, да смо све биле јако гладне. За то време добивале смо једанпут дневно у врућој води пофурени шрот од кукуруза, који је уз то био покварен и неосољен. Разуме се да га нисмо могле јести па смо трпиле велику глад.

Да би се решила логора у Хрватској, ја сам се добровољно пријавила за рад у Немачкој и након 12 дана мојег боравка у Старој Градишки отпутовала сам за Немачку. Међутим у Марибору су ме лекарски прегледали и пронашли да сам болесна, ради чега сам повраћена кући у Карловац.

У Карловцу сам била 18 дана но након тога поновно ме је ухапсио шеф полиције Ђукман бојећи се, да га не би одала, ради почињеног убиства Филипаца у

затвору. Нарочито да то не би казала Филипчевим родитељима. У затвору сам била свега 5 дана, јер сам се помоћу домаћег Немца Пешкеа, фабриканта чарапа из Карловца, избавила из затвора и одмах кренула на пут за Београд.

У Београд ме је довео директно један други домаћи Немац.

За време мојег првог боравка у полицијском затвору у Карловцу, доведени су по жандарима у затвор 25. маја 1942. два младића, стара око 25 година. Један се је звао Родић, а други Грбић. Обојица су родом из Плитвичких Језера. Они су ми за време одмора у дворишту причали, а то је било недељом, да нису јели још од понедељка, дакле 8 дана, па су ме молили, да ли би им ја дала што јести када добијем. Уједно су ми причали да су их хрватске власти ухапсиле на Плитвичким Језерима и да их већ осам дана терају од Плитвичких Језера преко Бихаћа, Бање Луке у Карловац. За читаво време нису нигде добили ништа јести. Ја сам замолила моју сестру, која је мени у затвор доносила јести, да донесе и њима, па сам их тако нахранила, јер нити у Карловцу у затвору нису ништа добили за јести. Након два дана отпремили су их из Карловца у Госпић, јер тобоже не зна се где спадају, иако су их одвели из њиховог родног места Плитвичких Језера.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Никшић Анте, бивши председник Окружног суда, а после велики жупан у Карловцу, један братар из Карловца, којему не знам име, али знам да је рођак пекара Милисдорфера из Карловца, Узелац Никола, полицијски агент, Букман Алојз, шеф полиције, Згурић Јосо, трговачки помоћник, Пећина Јуре, трговац, Дупин, опанчар, Биловић Мане, чиновник у Градској муњари, Срића, градски чиновник, Пајтл Марјан, обућар, те многи други чијих имена не знам.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклет.

Ева Фундук, с.р.

Бр. 154

Изјава Милана Мацута о хапшењу и одвођењу Срба из Карловца у логоре Даница и Јадовно³⁴⁰

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 15. јула 1942.

Рођен сам у Пјешчаници, општина Вргинмост, срез исти, 15. IV 1915. године, где сам живио до 1927. године, када сам отишао у Београд, где сам остао до 1932. године, као обућарски ученик а иза тога живео сам у Загребу седам година радећи код Војног завода за израду обуће до 1940. године. У години 1940. ступио

³⁴⁰ АЈ, ф. 910.

сам код Пореске управе у Карловцу у службу као порески егзекутор и овде остао до 11. VII 1942. године, када сам избегао у Београд. Слом Југославије затекао ме је у Сиску као војника 26 пеш. пука, где сам остао свега око 8 дана, а тада сам се повратио у Карловац.

Након месец и по дана од успоставе Хрватске државе, стране усташе, католици из Лике, почели су са хапшењем у Карловцу. Тада су похапшени: Улемек Милош, трговац жељезом (умро у логору), Грудиф Ђуро, обућар, Каран Петар, поседник-бележник у пензији, Цревар Миле, кућевласник, Вујо Воркапић, обућар, Воркапић Андрија, књижар, Маројевић Душан, опанчар, Шариф Ђуро, опанчар, Петровић Урош, месар, Петровић Ђуро, месар, Др Никола Дракулић, лекар болнице, Козомарић Милан, трговац стаклом.

Пар дана раније дошли су посебно код др Милана Вујичића, адвоката из Карловца: Аугустиновић, шепирџија са станом Речка 18, Гомбач Иван, месар, Шантић Стјепан, фотограф, као усташе униформисани, који су у ноћи око 12 сати позвали др Вујичића, да има ићи са њима ради саслушавања у полицију, па су га аутом одвезли према Загребу и убили код Савског моста, јер им ауто није пуштен да уђе у Загреб. Мало касније исте ноћи исте ове усташе одвеле су Бадовинца Николу, адвоката, аутом у логор Дрње, а одатле је спроведен у Госпић где је умро пре 2 месеца. Поред прво наведених још су многи други похапшени од усташа Личана католика. Њих око 200 Срба који су исте ноћи по хапшењу камионима одвежени у логор Јасеновац, о којима се после ништа више сазнати није могло.

Једно два месеца владао је мир. Хапшења су вршена по томе појединачно. А са хапшењима у већем броју почели су 23. XI 1941. године, која су извршиле усташе из Загреба дошавши камионима. Тада су похапшени: Милош Мусулин, месарски помоћник, Пиљута Митар, носач, Вучковић Илија, отпуштени достављач Окружне благајне и жена му, Тркуља Бранко, месар, Маројевић Душан, опанчар, Комадина Никола, обућарски помоћник, Генераловић Јово, кројач, десет до петнаест жељезничара из ложионице Карловац, Димић Драган и Душан, браћа, кућевласници, Ловрић Милутин и још многи други, њих око 180, који су сви одведени у правцу Јасеновца, чија судбина је непозната до данас.

До априла 1942. године владало је затишје и било је само појединачно хапшење. Тада су почетком априла о.г. допремљени из Сјеничака, срез Вргин-мост, под стражом усташком и домобранском око 400 Срба ухваћених код куће, који су у Карловцу притворени код Среског начелства и овде су задржани око 6 дана, за које време вршена су испитивања над њима, а тада су отпремљени везани једним ланцем све два по два, наводно у Немачку на рад. Међу овима су били: Лончари, Рокнићи, Бјелићи, Манојловићи, Николиши и Тепшићи.

После овога, признавањем православне вере, настао је мир, али су Срби позивани у војску као и други.

По проглашењу Хрватске државе стрељано је у Карловцу око 60-70 особа, већином сељака, из унутрашњости и десетак Карловчана, међу потоњима Ристо Констатиновић, пекар, и други којих имена не знам. Међу овима је било неколико католика осумњичених као комунисти.

За време мога боравка у Карловцу било је појединачних присилних присвајања имовине, као Боже Гријаковића, гостионичара. Њему је одузета кућа са свим што се у њој нашло у Раковцу, као и сина му Владе, трговца, трговина поред гостионице првога са свим, што се нашло у трговини, обе куће и имовина присвојена у корист Хрватске државе. Тако је исто присвојена кућа за становање у корист Хрватске државе Николе Вучковића, поседника.

Колико ми је познато, нарочита наредба није јавно проглашена била по предмету покрштавања Срба, но ипак су већина њих око 70% поднело молбу ради прелаза, јер ко то на време није учинио одвођен је у логор. Ко је најавио прелаз остао је миран, па и поједини задржани су у служби, а што је било и са мношвом, иако ја нисам формално прешао на католичку веру, али ми је жена католикиња била. Исто тако су два полицијска стражара и један службеник суда задржани у служби, јер су поднели молбу ради прелаза на римокатоличку веру. Прелаз је извршио жупник Мирко Веслај и то тако, што је прелазнике провео у матицама и овима издао крсне листове ради легитимисања као католика. Посебни обред покрштавања није вршен. Пре тога жупник је упутио прелазнике на нове дужности према католичкој цркви.

Православна црква у Карловцу није порушена али је пресељена, тј. икономас и друге црквене ствари однесене су и похрањене на непознатом месту, а у цркву су смештене ствари жидовске и српске, већином покућство.

У прогонима Срба у Карловцу истакли су се месне усташе: логорник Фабијан Јакоповић, шнајдер, таборник, Милан Томљеновић, опанчар, сада чиновник у Банијанској помоћници, стожерник Марко Ивић, који је својевремено био усташки емигрант у Белгији. Најгори су и најкрволочнији били Аугустинић, шеширџија, Гомбач Иван, месар, Шантек Стеван,³⁴¹ фотограф, Блажевић Мирко, трговац.

У последње време окрутнo и зверскије је поступао са Србима садашњи шеф полиције у Карловцу, стар 25 година, по имену Чукман.³⁴² Он је дошао из Преграде.³⁴³ Колико сам чуо, иако овако млад, променио је 15 места и по чувању употребљиван је у местима где је требало највећа зверства чинити. Он је на улици сам хапсио и водио у затвор, па је у затвору сам убио Звонка Филиппа, студента Хрвата. Неку Садаковицу, девојку, Српкињу, чији је отац гостионичар, испребијао је сву, и по томе послао у логор у Стару Градишку.

Она је тражила начина да се избави из логора, па се је пријавила за рад у Њемачкој, но по прегледу враћена је, јер да је неспособна за било какав физички рад, јер је била испребијана. Вршио је још друга појединачна хапшења, али имена ових не могу навести.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

³⁴¹ Стјефан Шантић.

³⁴² Алојз Букман.

³⁴³ Хрватско Загорје.

Бр. 155

**Изјава свештеника Душана Дејановића о злочинима усташа
на подручју котара Вргинмост током 1941. године³⁴⁴****ГОРЊО-КАРЛОВАЧКЕ ЕПАРХИЈЕ
АРХИЈЕРЕЈСКОМ НАМЕСНИКУ****ПАЛАНКА**

У вези наређења А. Е. М. бр. 7604/41 од 16. октобра 1941. године о страдањима српске православне цркве и српског народа у општини Вргинмост, срез Вргинмост, подносим следећи

ИЗВЕШТАЈ:

1. У општини Вргинмост било је око 10 000 српских душа. Од тога страдало је око 5 000 душа. У мају 1941. године ухапшено је 14 виђенијих људи који су отпремљени у Загреб, а оданде у логор Копривницу гдје су били три мјесеца, а одатле отпремљени у Госпић. За исте се данас не зна више ништа. У Загребу су били мучени и 4 дана без хране и воде. У Копривници су били исто тако мучени и то по ноћи бијени, а дању терани на рад. У јулу месецу среско начелство у Вргинмосту издало је наређење преко учитеља да народ дође у Вргинмост и да прими католичку вјеру, те да им се неће ништа догодити. Сви мушкарци су се одазвали на позив и сакупили се на одређеном мјесту. Истог дана су камионом одвезени у Глину и у српској цркви, ноћу између 2. и 5. аугуста, сви заклани и исечени.

О том постоји изјава Хилмије Берберовића – муслимана који је учествовао у клању Срба у Глини.

У тој групи било је око 1 500 људи. Око 150 људи је покупљено 29. јула и одвезено камионом у шуму „Лоскуња“ срез Војнић и тамо убијени. Међу њима убијени су свештеници среза војнићког Петар Нинковић, Душан Шушњар, Миле Пеурача и Миле Докмановић.

Дана 11. августа блокирано је село Цреварска Страна, општина Вргинмост и сакупљени сви становници на једну ливаду поред жељезничке пруте. На тој ливади су већ лежала 4 леша, међу њима жељезнички радник Петар Малобабић, који није хтио ићи на прекрштавање, те је на оптужбу Јосипа Бељана, жељезничара, стављен на муке, сви, и његов син стар 18 година и обојица, заклани ножевима. Усташе су показале лешеве и запретице свима да ће и њима бити тако. Послије тога одвојиле су мушкарце од жена и мушкарце мучиле и клали, а жене су за то вријеме морале пасти траву. Пошто су мушкарце убили, жене и дјецу су отпремили у среско начелство у Вргинмост. Ту су одвојили жене од дјеце и жене отпремили у камиону у Карловац, а дјецу у Петрињу. О њима се данас ништа не зна.

³⁴⁴ АЈ, Рег. бр. 1368.

После ових масовних убијања вршена су појединачна убијања мушкараца и жена. Тако су у аугусту убили једног дана Катарину Лукач, удову свештеника, а другог дана Даницу Мркобрада, удову, и сина јој јединца Боривоја, ученика VII разреда гимназије.

Многи су убијени и бачени у клозетске јаме, а неки затрпани у јаме, а неки затрпани у земљу тако плитко да су поједини делови тела вирили из земље и пси су их развлачили.

У клозетској јами соколског дома у Вргинмосту нађено је неколико лешева, али се тада већ нису распознали. Прича се да је међу тим лешевима био леп свештеника Радована Лапчевића, старог 78 година.

Све је ово вршено по упутама др. Мирка Пука, министра правде, и великог жупана др. Мирка Јереца. Обојица су били адвокати у Глини па су заступали и срез Вргинмост. Како су оба ова среза били у већини српски, ова двојица су се богатали на грбачи српског народа.

Тако је Пук успео саградити три куће од којих су сигурно две из српских руку. За све ово време одужили су се Србима на напред поменути начин.

2. Избегло је око 350 душа и то већином државних службеника који су били отпуштени из службе, јер су Срби. Сви су избегли у Србију. Пресељени су само српски свештеници у Србију. Приликом пресељења свештеника поступано је врло грубо. Одузета је сва имовина, бачени у логор Цапраг где су терани на посао без разлике на доба старости и стање здравља.

3. Усташе су пљачкали и одузимаали све што им се допадало. Ако се неко противио, био је убијен. Тако су обили врата и провалили у трговину Душана Цреваре који је ухапшен још 6. маја 1941 и отпремљен у логор Копривницу. Из трговине су све ствари развукли и оставили празну кућу.

По селима су одузимаали новац, одећа и остале ствари од вредности. По ноћи су изводили сељаке из кућа и уцјењивали их те пошто положи тражену своту, пушта се, а ако нема, одвођен је у затвор и убијен. Такав случај је био са Радом Вргом из села Подгорја, опћина Вргинмост. Исти је изведен из куће и тражено му је 500 динара, али како није имао, то је исте ноћи узео на зајам од Дане Булата који је тога дана продао краву.

Када је положио тражену суму, Раде је пуштен кући. Таквих је случајева пуно, јер су се у усташке редове увукли нерадници и пљачкаши.

4. Српске цркве су порушене и спаљене. Одежде, барјаци и остало је спаљено, а златни и сребрени предмети су однети. У општини Вргинмост је спаљена црква у Пјешчаници и Славском Пољу. Соколски дом је у Вргинмосту одредбом министра унутрашњег дела одузет и грунтовно књижен као својина државе Хрватске. Инвентар и готовина је предана на управу тројици Хрвата одређених од среског начелства у Вргинмосту.

5. На ислам и протестантизам није прешао нитко, док је у католицизам неколицина мислећи да ће тим бити поштеђени прогона.

У гоњењу Срба у општини Вргинмост нарочито су се истакли: Јосип Клеменчић, месар, Никола Пазић, жандарски наредник, Павловић, жандарски поднаредник, Антон Шпрајц, чувар шума и Јосип Бељан, жељезничар. Сви су ови

по ноћи тајно конферисали и подносили оптужбе против Срба а усташе су или хапсиле и мучиле.

У мом месту уопште није било Муслимана, а од католика који су били живели, није се нико заузимао за Србе, а и они који су хтели помоћи нису смели.

У Јагњилу, 15. маја 1942. године.

Душан Дејановић, с.р.
Свештеник

Бр. 156

Изјава Милке Батало о злочинима усташа над Србима у Топуском, Старом Селу, Пецкој и другим српским селима на обронцима Петрове горе током 1941. и 1942. године³⁴⁵

Записник састављен у Комесаријату за избеглице
и пресељенике у Београду 18. марта 1943.

Општина Топуско као и само место настањена је Србима и Хрватима. Срба у општини имаде око две трећине, а Хрвата једна трећина.

Истодобно са успоставом Независне Државе Хрватске појавили су се у Топуском усташе под водством Брешки Илије, пекара из Топуског. Усташе су преузели сву власт,

14. априла 1941. усташе су ухапсили и затворили неколико Срба из Топуског под исприком да су били четници. Затворени су били: др Вурдеља Бранко, лекар, Будимир Богдан, кафеџија, Шкара Никола, пекар, Лончар Миле, трговац, Воркапић Јово, рестауратер, Шкара Станко, кафеџија, Јањанин Стојан, земљорадник, те још петорица Срба чијих се имена више не могу сетити. Сви Срби били су неколико дана у затвору у Топуском, где су их усташе страшно злостављали, а затим су отпремљени у Загреб и одатле након извесног времена, пуштени на слободу.

За неколико дана поново су ухапшени ти исти Срби, осим Лончара Миле, који је био некуд побегао. Они су овај пут из Топуског отпремљени у Петрињу, где су неко време држани у затвору, а затим једнога дана са више других Срба из разних места у Банији некуда одведени и од тада се о њиховој судбини ништа не зна. Верује се да су убијени.

Поновно хапшење Срба из Топуског и околине извршили су усташе 28. јула 1941. године. Тада су ухапшени из Топуског: Шкундрић Илија из Топуског, трговац, Жутић Милош, земљорадник, Парипац Љубан, месар, Лелић Јово, граничар, Батало Дмитар, трговац, Мишчевић Јован, земљорадник и његов син Љубан, општински писар, Мишчевић Ђуро, младић од 15 година, Батало Милан, земљорадник, Батало Драган, оџачар, Батало Илија, месар, Батало Миле,

³⁴⁵ АЈ, ф. 910.

опанчар, Батало Нико, земљорадник и његови синови Нико, земљорадник и Јанко, колар, Батало Мирко, благајник купалишне управе, Батало Матија, земљорадник и његов син Милош, Миљевић Милан, трговац, Парипац Нине, земљорадник, те још неки чијих се имена сада више не могу сетити. Сви ови Срби били су четири дана затворени у Топуском, где су их усташе сваки дан страшно тукли, а затим су их потрпали у воз и отпремили у Госпић. Даље се о њиховој судбини ништа не зна, али се опћенито верује да су сви побијени.

1. августа 1941. извршено је опет хапшење Срба. Овај пут су хапшене само жене и деца јер су мушкарци углавном већ били ликвидирани. Овај пут сам и ја била ухапшена, а са мном још моја мајка Јелена, сестре Љубица и Даница, те брат Милан, стар 13 година. Отац иза нас је остао код куће. Било нас је ухапшених свих скупа око 250 и то заједно жена, девојака и деце. Биле смо затворене на три места и то у православној цркви, парохијском стану и подруму, те општини. Ја сам са једном групом жена и деце била затворена у подруму парохијског стана.

Пригодом затварања усташе су над нама извршили преметачину и одузели нам све што смо имале а нарочито новац. Мојој матери одузели су 12 000 динара готовог новца, а мени су одузели 15 златника-дуката. Пригодом одузимања дуката наредили су ми усташе да то не смијем никоме казати, а ако би ме ко запитао, да му морам рећи да сам ја своје дукате дала на чување Бабић Илији³⁴⁶ и Стеви, кафеџијама. Три дуката била сам сакрила у косу и ови ми нису одузети.

Пред подрумом парохијског стана, где сам са другим Српкињама била затворена, усташе су били поставили стражу и нису нам дозволили излазак.

Сутрадан око 9 сати пре подне усташе су отворили подрумска врата и извели из подрума све нас дјевојке и млађе жене. Тада сам и ја била изведена из подрума. Одведени смо у авлију, а могло нас је бити око 40. У авлији смо морале по наређењу усташа певати и играти: „Павелићу, живела ти рука што ти уби српскога хајдука“. Затим смо морали играти коло и викати „Живео Павелић! Живео Кватерник! Живели усташе!“ и остало.

После тога су нас усташе присилили да певамо четничку песму „Спремте се, спремте, четници“. Ми нисмо на почетку хтеле певати ту песму јер смо знале да ће нас усташе онда тући. Али су нас ипак приморали и ми смо певали четничку песму те подједно играле. Како смо год ми певале и играле, тако су око нас стајале усташе и батинама нас тукли по леђима. После тога су нас поново одвели у подрум и стражу поставили пред врата.

По ноћи су нас усташе изводили из подрума у авлију и тамо вршили над нама насиље. На појединој дјевојци знало се обредати по више усташа. И ја сам тада по усташама била извођена на авлију и силована, а са мном и многе друге девојке, а међу нама и многе малодобне.

3. августа 1941. увече, била је недеља, довели су усташе и затворили у парохијски стан још неке Српкиње из Топуског са децом. Међу овим била је и же-

³⁴⁶ Иво.

на са кћерком дра Вурдеља Бранка, лекара из Топуског, кога су усташе већ пре тога одвели и убили. То вече су усташе и нас извели из подрума и сместили заједно са осталима у собе парохијског стана. То исто вече довели су у парохијски стан и жене са децом, које су биле затворене у општини.

У собама парохијског стана остале смо осам дана. За то време усташе су по ноћи опет изводили нас у авлију и тамо вршили над нама силовање. Ово су чинили редовито сваку ноћ. Изводили су нама и сасма малодобне девојчице. Силованја над нама вршили су, како страни тако и домаћи усташе и то једнако усташки официри као и обични усташе.

Од домаћих усташа вршили су над нама силовања Фердербар Иво, земљорадник, Фердербар Томо, земљорадник, Ишек Иван, молер, и Укиковац Ђуро, земљорадник. Потоња двојица су из Хрватског Села крај Топуског а остали из Топуског.

Првих пет дана у затвору нисмо добиле ништа за јести. Шестог дана одузели су усташе од мога стрица Батало Николе једно свињче, које су заклали и нама дали за храну. Тога мяса је толико било мало да су само мала деца добила за јести док смо ми одрасле и даље остале гладне.

Шестога дана увече смиловали су се на нас домаћи Хрвати Бабић Иво и Стево, кафеџије, па су нам послали у затвор доста мяса, хлеба и крумпира и тада смо се први пут најели. Сутрадан су нам они послали у затвор кафу. Ови Бабићи нису били усташе, већ су много жалили нас Србе и нашу тешку судбину.

Након осам дана ми смо сељанке пуштене на слободу, а грађанке су отпремљене у Петрињу. Оне су у Петрињи остале у логору дуље време, а након тога су и оне пуштене кућама са наређењем да се не смију настанити у Топуском већ само по селима.

Када сам дошла кући са мајком, сестрама и братом, нисмо у кући ништа нашли, јер су усташе за време нашег затвора све потпуно опљачкали. Нашли смо голе зидове. Оца нисмо нашли код куће. Он је после нашег хапшења некуда побегао, а можда је по усташама куда одведен и убијен. Њега после уопште нисам видела, а нити за његову судбину сазнала.

Усташе нам нити после нису дали мира. Стално су по ноћи долазили до наше куће, претили нам се и стално нас малтретирали. Једне недеље после подне око 4 сата дошла су у нашу кућу тројица наоружаних усташа из Топуског и то: Краварић Ића, земљорадник, Краварић Иван, обућар, и Малинац Иван, молер. Дошавши у кућу хтели су одмах да убију моју матер. Мати је те приметила и кроз друга врата изишла из куће и сакрила се у кукуруз. За матером побегле су обе моје сестре и брат, а ја сам са усташама остала сама у кући. Усташе су од мене захтевале да пронађем и доведем моју мајку. Ја сам имала још три златна дуката, па сам их понудила усташама, само да ме не дирају. Усташе су дукате примили и наредили ми да идем тражити матер. Ја сам изишла из куће тобож да тражим матер, па се више нисам вратила назад. У пољу сам се састала са матером, сестрама и братом и отишли смо сви заједно у Старо Село крај Топуског у родну кућу моје мајке. У кући моје матере у Старом Селу били смо по прилици до Велике Госпојине 1941.

О Великој Госпојини 1941. дошли су у Старо Село усташе са хрватском војском и тамо су поубијали свакога кога су у селу нашли. Затим су пљачкали куће, а потом их палили. Тада је погинуло много Срба у Старом Селу, а највише жена и деце. Усташе су у поједине куће доводили жене и децу и онда куће запалили тако да су ове жртве у запаљеним кућама живе изгориле. Овај пут сам у Старом Селу гледала својим очима како усташе врше ужасне злочине над беспомоћним српским народом. Гледала сам како су усташе утријаним гвожђем палили деци очи, а матере су то морале гледати, а затим су палили очи и материцама. Тада су усташе попалили цело село. Једино су две куће остале поштеђене и то зато да усташе у њима могу преноћити.

Ја сам са мајком, сестрама и братом побегла у шуму Орлова крај Старог Села. С нама су још побегли моја бака Рајшић Ката и ујна Рајшић Мила. У шуми смо остали осам дана, а за то време хранили смо се крumpирима које смо по ноћи у пољу покопали.

Након осам дана дошле су у шуму Орлова усташе са хрватском војском, а ми смо пред њима побегли у Петрову гору.

У Петровој гори биле смо око месец дана. За то време тамо смо се хранили такођер крumpиром који смо по ноћи копали по пољима крај шуме а спавали смо под дрвећем.

Некако у месецу новембру 1941. издала је хрватска влада проглас у којом је позвала све Србе, који су пред усташама одбегли у шуму, да се поврате у своја села гарантирајући им да се никоме неће ништа догодити. Ми смо се тада повратили у Старо Село и на згаришту моје баке подигли колибу од плетера и у њој становали.

У Старом Селу нисмо ни сада биле мирне. Већ након три недеље усташе су поново дошли, овај пут без хрватске војске. Опет су убијали свакога кога су год нашли у селу.

Ми смо опет побегле из Старог Села и овај пут се склониле у селу Пецка испод Петрове горе које је још било поштеђено од усташког зулума.

У селу Пецка биле смо мирне све до априла 1942. У априлу месецу 1942. дошле су усташе у село Пецка и ту су убијали свакога кога су нашли у селу, а куће пљачкали. Ми смо пред усташама поново побегли у Петрову гору.

Други дан после нашег бекства, дошли су усташе у Петрову гору, а ми смо пред њима бежали даље. Ту сам тада изгубила мајку, сестре, брата, баку и ујну и више их уопште нисам видела. Да ли су на животу или су убијени, ја не знам.

Чула сам од других Срба који су тада били на Петровој гори да су хрватске власти позивали Србе да се поврате у своја села и да им се неће ништа догодити. Ја сам тада отишла у Воркапић Село, општине Топуско, које је још било сачувано од усташког зулума. У Воркапић Селу дошла сам у везу са већ споменутиим Бабић Ивом и његовом помоћи отпутовала сам у Глину где ми је он изradio пропусницу на туђе име за Београд. Из Глине сам допутовала са колима у Петрињу, а одатле возом до Земуна. У Земуну сам остала четири дана и помоћу једног домаћег Немца прешла у Београд камо сам стигла 26. априла 1942. године.

У љети 1941. изашао је проглас у Топуском у којем су се прозивали сви Срби да пређу на римокатоличку веру, па да ће бити равноправни са Хрватима. Уједно се је у прогласу претило оним Србима који не пређу на римокатоличку веру да ће бити отпремљени у логоре, а њихова имања заплијењена у корист хрватске државе. Један дио Срба, и то већином жена, прешао је на римокатоличку веру, мислећи да ће се тако заштитити од усташког насиља, али им и то није користило јер су их усташе и после тога убијали као скотове.

Српска православна црква у Топуском срушена је још лети 1941. године. Пре рушења потпуно је опљачкана од усташа. Од црквених врата и икона направили су неки домаћи Хрвати кокошињце и свињце, само да би тиме што више понизивали Србе.

Особито су се у прогону Срба и као усташе истакли: Крамарић Ица, земљорадник, Бријешки Илија, пекар, један учитељ из Топуског којему се не могу сетити имена, Прус Стево, столар, Бабић Томо, земљорадник, Крамарић Иван, обућар, Малинац Иван, молер, сви из Топуског, затим Крамарићи, Абрамовићи, Фердербари, Видовићи и Попићи, земљорадници из Старог Села којима имена не знам. Наглашујем да су из Топуског и Старог Села сви Хрвати били усташе и суделовали у покољу Срба, или покољ помагали. Једино су били коректни и Србима наклоњени наведени браћа Бабићи, Стево и Иван, кафеџије из Топуског, који су Србе штитили колико су то могли.

Више ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О:

Саслушао и оверава:
Ђуро Родић, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Батало Милка, с.р.

Бр. 157

**Изјава Анке и Маре Мишчевић о злочинима усташа над српским
живљем у Топуском и његовој околини и уништавању православних
цркава и надгробних споменика у времену
од маја 1941. до марта 1942. године³⁴⁷**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 28. априла 1942.

14. априла 1941. године усташе су ухапсиле: др Вурдеља Бранка, купалишног лекара, Вујошевић Милутина трговца, Шкара Станка, гостионичара, Воркапић Јову, гостионичара, Шкара Николу, пекара, Бијелић Николу, коно-

³⁴⁷ АЈ, ф. 910.

бара, Жутић Милоша, земљорадника, сви из Топуског, те Воркапић Стојана, трговца из Воркапић Села, Јакшић Матију из Пецке, Бусић Душана, земљорадника из Воркапић Села, Бијелић Милу, земљорадника из Гређана, те много других Срба, чијих се имена више не сећам. Они су сви скупа били одведени у Вргинмост, а одатле у Сисак, па даље у Петрињу и из Петриње у непознатом правцу. Од тада се за њих више ништа не зна. Чули смо да су они одведени из Петриње у једну шуму крај Сиска и тамо убијени.

28. јула 1941, сећам се да је био понедељак, ухапшени су по усташама: Миљевић Илија, фијакериста, његов син Ђуро, машински бравар, и његов брат Никола, земљорадник и фијакериста, Жутић Матија, гостионичар, Прентовић Милош, жандармеријски наредник, Воркапић Љубан, месар, и његов стриц Воркапић Никола, земљорадник, Батало Дмитар, трговац, Батало Нинко³⁴⁸, земљорадник, и његова два сина Никола и Јанко, Мишчевић Јован, земљорадник, и његов син Љубан, општински писар, те унук Ђуро, Обрадовић Матија, гостионичар, Шкундрић Илија, трговац, Батало Матија, земљорадник, и његов син Милош, Батало Мирко, купалишни чиновник, Миљевић Милан, купалишни чиновник, Батало Милан, земљорадник, и његов брат Драган, димњачар, Батало Миле, опанчар, Кордић Милутин и његов син Петар, земљорадници из Гређана, Пован Мићо, земљорадник из Чемернице, те Миљевић Даринка, учитељица из Топуског, као и много других Срба из Топуског, а нарочито из околних села, чија имена не знамо.

Све Србе усташе су затворили у православну цркву и општину, где су их ужасно тукли и свакојако мрцварили. Када су их тукли у цркви, онда су им се још и ругали речима: „Сада се молити богу“. Поменути Прентовић Милош од задобивених озледа је умро. Њему су усташе чупали бркове и свакојако га мучили док није умро. Исто тако умрли су од озледа и поменути Кордић Милутин и његов син Петар, те Пован Мићо, земљорадник из Чемернице. Један дио ових Срба, а међу њима и поменути Миљевић Даринка, учитељица, одведени су 30. јула 1941. у Глину и тамо заклани у православној цркви. Други део, а међу њима и наши мужеви, већ поменути Мишчевић Петар и Љубан, одведени су у Госпић. О њиховој даљњој судбини ништа не знамо, чули смо, да су одведени у Велебит и тамо бачени у једну дубоку јаму.

1. августа 1941. усташе су купили све жене и девојке Српкиње, те децу и затварали их у православну цркву, општину и парохијски стан. Тада смо биле затворене и нас три и то у парохијском стану. Са нама су тада биле затворене већина жена и девојака из Топуског и околине. Усташе су од затворених жена и девојака захтевали да певају и играју коло и да вичу „Живео Анте Павелић“, иако су им пре тога поклали родитеље, браћу и мужеве. Жене и девојке су морале играти коло и певати, те викати „Живио Анте Павелић“, а ако би се која жена или девојка показала жалосном, њу су усташе тукли кундацима. Усташе су тада још нагнали жене и девојке из Воркапић Села, да певају четничке песме, па када би оне песму завршиле, онда су их усташе тукли.

³⁴⁸ Никола.

По ноћи су усташе долазили у собе, у којима смо спавале и са лампицама тражили младе девојке које су онда изводили са собом из собе и силовали. Матере су легале на своје кћери да их сакрију од усташа, али им је то мало вредило. Тада су усташе силовали Вурдеља Бранку, ученицу гимназије, Мишчевић Љубу, кћер Стојана, Мишчевић Мицу, кћер Марице, Ратковић Невенку, ученицу гимназије, Ратковић Милицу, те многе друге, чијих се имена више не сећамо. Ово силовање вршили су усташе и усташки официри, како домаћи тако и они што су дошли из Загреба. Док смо ми биле у затвору, наређивали су нам усташе да идемо у општину и тамо перемо патосе, који су били упрљани крвљу Срба, које су усташе тамо тукли.

Након 6 дана ми смо сељанке биле пуштене кућама, а грађанке из Топуског отпремљене су у логор у Петрињу, где су остале два месеца, а након тога пуштене кућама под условом да се не смију настанити у Топуском. Супруга и кћерка дра Вурдеље, кога су усташе прије тога убили, биле су задржане у логору у Петрињи три месеца. Пригодом нашег затварања усташе су нам одузели сав новац, који су код нас нашли, али нам одузети новац нису хтели повратити, нити код нашег пуштања на слободу.

Након што смо ми женске биле пуштене на слободу, наредили су нам усташе да одмах морамо прећи на римокатоличку веру, претећи се убиством свакој оној која не пређе. Срба мушкараца тада већ није било на слободи. Ми смо под таквим притиском усташа морали прећи на римокатоличку веру, али нам нити то није ништа помогло.

У аугусту 1941. усташе су порушили српско-православну цркву у Топуском. Први се је успео на црквени торањ и почео да руши усташа Малинац Мато, по занимању молер, из Хрватског Села крај Топуског. Он је сав материјал од цркве одвезао себи и од тога материјала направио кућу. Тада су усташе порушиле на православном гробљу капелицу, коју је била подигла жена Живковић Гаје, трговца из Топуског, а полупали су и све надгробне споменике. Усташе су у прошлој години порушили и остале православне цркве у оном крају.

На 1, 2, и 3. јануара 1942. усташе су одлазили из Топуског у српска села Чемерницу, Блатушу и Бовић, среза Вргинмост. Тамо су убијали народ те пљачкали и палили села. Упљачкану стоку из ових села доводили су у Топуско и ми смо то само гледале. Ову стоку су продавали месарима те сами клали и чистили се.

2. јануара 1942. дошли су усташе из Глине у село Гређане крај Топуског и тамо опљачкали куће Кате и Саве Ђале, те Кордић Стане. Из њихових кућа однели су сву бољу робу, а стоку са собом одвели. Неколико дана раније ушли су у кућу Бијелић Евице у Гређанима и отели јој 700 динара, те нешто јабука.

Срби у Топуском и околини морали су ове године славити римокатолички божић по прописима римокатоличке цркве. Са стране усташа ишла је по српским селима једна контрола и она је надзирала како Срби славе.

Видећи да усташе стално убијају Србе и пљачкају села одлучиле смо нас двије, Мишчевић Анка и Мара, да пред усташама побегнемо у шуму, што смо и учиниле. Ја, Мишчевић Анка, побегла сам у Петрову гору на дан Крсне славе

Св. Јована, тј. на 20. јануара 1942. године. Са собом сам повела мога сина Јову старог 7 година. Ја, Мишчевић Мара, побегла сам у Петрову гору на 21. јануара 1942. године и повела са собом кћерку Миру стару 2 године, на ово нас је нагнала и порука усташа у којој су они поручили Србима, да ће све поклати и да од Срба неће остати нико тко је тежи од пола кг.

Зиму смо провели у шуми у Петровој гори, а становале смо у колибама које су Срби тамо подигли. У Петровој гори настанили су се скоро сви Срби из срезова Вргинмоста и Војнића, које усташе нису доспеле поклати. Из ових срезова одбегли Срби понели су са собом и живежне намернице те све остало што су могли да понесу. Команду над нама имао је неки Хрват, којему не знамо име, а који нам се придружио. Његов помоћник био је Опачић Станко Ђаница из Тупиловића, срез Војнић. Мушкарци су имали за задаћу да нас све бране од напада усташа, па се усташе нису ни усуђивале да нас нападну.

Концем марта 1942. навалила је на Петрову гору хрватска војска са топовима и тенковима. Срби мушкарци морали су се пред војском повући.

На 20. априла 1942. погинуло је 14, а рањено 16 усташа на путу између Топуског и Велике Кладуше. Двојица рањених усташа умрли су на путу за Глину. Тко је напао ове усташе, није нам познато. Међу погинулим усташама био је заставник неки Буљић. Усташе су ради овог случаја поново почели убијати Србе и то жене и децу, јер мушкараца нема, те палити српска села. Тако су прошле недеље побили жене и децу у српским селима Катиновцу, Црном Потоку, Пецкој и Дебелој Коси. Усташе су у овим селима жене и децу доводили у поједине сељачке куће и онда куће палили тако, да су жене и деца у овим кућама изгорили. Ова села су још пре тога од усташа опљачкана.

Усташе које су се нарочито истицале у прогону, покољу и пљачки Срба из оног краја јесу: Лонгер Буро, земљорадник из Хрватског Села крај Топуског, Малинац Мате, молер из Хрватског Села крај Топуског, др Климек, лекар из Топуског, Бријешки Илија, пекар из Топуског, Коцман Анте, учитељ из Топуског, Крамарић Илија, земљорадник из Врановине, Путрић Јуре, земљорадник из Врановине и Путрић Томо, син општинског бележника Путрића Мартина из Топуског. У Топуско долазили су усташе из Загреба и Глине али њихова имена ми не знамо.

Ми смо из напред наведених разлога кренуле на пут за Србију и то са пропусницама које смо добиле од једне жене Хрватице из Глине. За сваку пропусницу платиле смо 2.000 динара. 27. овог месеца стигле смо у Београд.

Друго ништа немамо за исказати, а на исказано и прочитано нам можемо се и заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:
Родић Буро, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Мишчевић Анка, с.р.
Мишчевић Мара, с.р.

Бр. 158

**Изјава Вукосаве Галогаче, учитељице из Бовића,
о злочинима усташа над српским живљем Вргинмоста
у времену од маја до августа 1941. године³⁴⁹**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 16. фебруара 1942.

У априлу прошле године служила сам као учитељица у Бовићу, срез Вргинмост. По преврату све до маја месеца прилике у општини Бовић, као у целом срезу Вргинмост, биле су мирне.

На Ђурђев дан, 6. маја 1941. године, упале су ненадано усташе у Бовић и покупили 12 сељака Срба и то: Марчић Васу, Мраовић Милана, Мраовић Стевана, Бороту Милана, Вуковића, којему имена не знам, све земљораднике из Бовића и одвели их у село Бучицу, где су их на разне начине мучили и тукли, а затим их повели у правцу Загреба. Међутим на путу транспорт с овим људима које су водили усташе пресрела је немачка војска и када су се ови људи притужили немачким војницима на поступак усташа, Немци су их одузели усташама из руку и одвели их у Загреб а одатле упутили у Немачку у логор, одакле су се они јавили својим кућама.

Познато ми је да су усташе ову дванаесторицу људи још у Бовићу свезали у ланце те једном циганину наредили да их туче. Главни од усташа који је у хапшењу и злостављању ових људи суделовао јесте Шилобод којему име не знам, из села Бучице, као и неки Рожанковић из Бучице, којему имена не знам.

У месецу јуну није се збило ништа нарочито у општини Бовић и срезу Вргинмост, вероватно из стога што су тада у срез Вргинмост дошли Талијани. Овако сношљиво стање било је све до 29. јула прошле године. Тога дана дошле су у општину Бовић усташе из Глине са великим бројем камиона те су покупили из Бовића и околних села око 150 Срба, натоварили их у камионе и одвели у Глину. Овако велики број људи скупили су на тај начин, што је било објављено по Бовићу и околним селима да ће се 29. јула делити сељацима блокови за вршидбу. Готово сви ови људи покупљени су од усташа пред општинском зградом у Бовићу. Када су их усташе одвели у Глину, затворили су их у српску цркву и ту све до једнога поклали.

У самом месту усташе су 29. јула опљачкали Гледића, којему име не знам, за којега су знали да има новаца, те пошто су му одузели сав новац, заклали га у једној шуми крај Бовића. Истога дана убили су и Станојевић Јована, земљорадника, у његовом дворишту.

Међу оних 150 побијених Срба сељака из општине Бовић у православној цркви у Глини по именима могу навести ове: Смољановић Драгутина, учитеља,

³⁴⁹ АЈ, ф. 910.

ожењеног, оца троје дјеце, Радановић Никољу, трговца, сина му Душана и двојицу му браће од којих знам да се један зове Стеван. Сем тога споменутој браћи Радановићима убили су и оца којему име не знам. Надаље су убили: Станојевић Марка, Мраовић Адама и Борота Милана, земљораднике, браћу Мраовић Јована и Дамјана, трговце, Мраовић Станка, ковача, и Мраовић Дамјана, лугара. По имену других се људи сад више не могу сетити. Сви ови људи су из Бовића и околних села општине.

Поводом догађаја 29. јула људи су се почели склањати у друга села ближе шумама, а усташе су тада преко општинских повереника позвали народ и одбегле из својих села да се врате кућама и да се ни једном од њих неће ништа догодити.

Почетком аугуста упала је усташка војска у срез Вргинмост и запалила село Острожин, у којем је изгорело 20 кућа, а у местима Бовићу и Кирину запалили су цркве. Као разлог за то навели су усташе то што су људи, вративши се кућама по одласку усташа, отворили затворене и запечаћене цркве и звонили у звона да на тај начин објаве свој повратак кућама те да су цркве опет слободне.

На позиве хрватских власти народу да се врати кућама, тек некоји су се људи одазвали, но и ови су убрзо били похапшени. Тако је било са браћом Дамјаном и Вујом Гледићом, и Вујиним сином Пером, земљорадницима из Бовића, које су по повратку кући ухапсили, затим спровели у Карловац где су осуђени на смрт стрељањем, која је казна над њима и извршена. Исто тако били су од ових повратника кућама ухапшени и одведени у Карловац Светозар Мраовић и Борота Стево, земљорадници из Бовића, но ови су после проведеног поступка против њих пуштени кућама. Приликом упада усташа у села среза Вргинмост, у току месеца аугуста, долазило је на више места и до крвавих сукоба између усташа и народа који је одбегла у шуме, па је тако од стране усташа више њих погинуло као и жандармеријски наредник из Бовића Месић Томо, који је са усташама повереницима на превару позивао народ, који је одбегла у шуме да се врати кућама.

Месеци септембар, октобар и новембар прошли су доста мирно и није било већих прогањања Срба, углавном заузимањем котарског предстојника Мајоранца Антуна, који је премештен из Шида у Вргинмост.

У децембру почињу нова и тешка прогањања Срба од стране хрватске усташке војске. Усташе које су долазиле од реке Купе према Вргинмосту запалили су сва српска села од Купе до Вргинмоста, па су тако сасвим запаљена села Стипан, Кирињ, Бовић, Чремушница, Острожин, Трстеница, Козарац, Пјешчаница, те Горњи и Доњи Сјеничак као и село Чемерница. Данас у овим селима нема никога живог. Сву стоку и ствари из ових упропаштених и уништених села усташе су покупили и допремили најпре у Вргинмост а одатле отпремили у Загреб.

У јануару ове године одведени су од усташа из Вргинмоста они Срби који нису до тада прешли на римокатоличку веру. Одвели су их у непознатом правцу и за њихову судбину се ништа не зна.

У погледу акције на покатоличавање могу изјавити следеће:

Дана 3. аугуста 1941. године, путем општинских повереника те месне интелигенције у појединим селима среза Вргинмост, позвани су сви Срби православне вере са својим породицама да ради чина покрштавања дођу у Вргинмост, те се српски живаљ, да би спасио голе животе и своја огњишта, одазвао једним делом овоме позиву те су реченог дана дошли у Вргинмост и то из села општине Чемерница, из Пјешчанице и Славског Поља као и из Подгорја и Цреварске Стране. Било их је преко једне хиљаде. По њиховом доласку усташе су одмах опколиле читаву ову гомилу народа са свих страна и почели одвајати мушкарце од жена и деце. Није прошло неколико сати када су стали стизати камиони од Глине и Петриње и по доласку ових камиона одмах су све мушкарце натрпали у камионе којих је било око 30 и по томе све натоварене мушкарце у камионе одвезли у Глину.

Највећи дио одведених Срба убијен је у Глини а остали су одведени у логор у Госпић. Касније се установило да су и сви ови које су транспортом упутили у Госпић побијени.

Посреди је дакле била обична превара и није се радило на покрштавању него се само пронашао начин како би заварали српски живаљ и после тога побили људе.

Од усташа који су се нарочито истакли у прогањању Срба наводим: Клеменчић Јосипа, месара из Вргинмоста, који је био повереник општине Вргинмост и главни иницијатор хапшења и прогона Срба, Бељана, жељезничког стражара, којему име не знам, по чијем је налогу страдало читаво село Цреварска Страна у којем су усташе све мушкарце побили а жене и децу одвели у логор. Истицао се и један лугар из Вргинмоста којему се имена не сећам и који је заједно са напред споменутом двојицом углавном водио сву акцију у хапшењу и прогону Срба.

Котарски предстојник Мајоранац Антун одмах по доласку у Вргинмост, у месецу новембру, ухапсио је споменуте Клеменчић Јосипа и Бељана због разних незаконитости и тек заузимањем Великог жупана у Петрињи дра Петра Гвоздића пуштени су Клеменчић и Бељан на слободу. Ова двојица били су ухапшени ради вршења плачке по селима као и ради тога што су њиховим настојањем одведени и позатварани толики Срби.

Не могу точно навести број убијених Срба у срезу Вргинмост, али знам да су у селима Чемерници, Старом Селу, Топуском и Пјешчаници побијени готово сви Срби мушкарци. У општини Бовић убијено је око 150 Срба. Оно одраслих Срба што је остало на животу одбјегло је у Петрову гору и води борбу за опстанак са усташама. С њима налази се сада заједно и доста велики број Хрвата из околице Цапрага и Сиска, те заједно дају отпор усташама. У честим борбама између ових људи који су одбегли у шуме погинуло је доста усташа.

Разлог моме доласку у Београду је тај, што се ни сама више нисам осећала сигурном, а сем тога нисам хтела прећи на католичку веру. Допutoвала сам помоћу пропуснице издане од Немачког конзулата у Загребу но која ми је приликом доласка одузета на жељезничкој станици у Београду.

Од исправа имам само жељезничку легтимацију број 30924 од 10. VI 1937. Више не бих имала ништа да изјавим а на све напред речено и прочита-но ми могу се према потреби заклети.

Д О В Ш Е Н О.

Галогожа Вукосава, с.р.

Бр. 159

Изјава Марка Линте о злочинима усташа над српским народом у Вргинмосту и околини у времену од маја до августа 1941. године³⁵⁰

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице у Београду 22. октобра 1941.

6. маја 1941. дошао је у Вргинмост из Лике или Далмације усташки логор-ник по имену Марко а презиме му не знам. Он је дошао са 15 наоружаних уста-ша, већином из Топуског. Ухапсио је 15 виђенијих Срба из Вргинмоста и бли-же околине и сутрадан их отпремио наводно у Копривницу у логор. Тада су ухапшени и отпремљени: Кошутих Стојан из Војнић колодвора, Зорић Ђуро, пензионисани лугар из Славског Поља, Врга Стеван, пинтер, Малобабић Васо, месар, Драгојевић Раде, пензионисани лугар, Врга Перо, posedник из села Под-горја, Цревар Перо, трговац, Наташић Никола, месар, Ајдиновић Миле, по-седник и Полимац Милан, posedник, сви из Вргинмоста. Сви горе наведени од-ведени су наводно из Копривнице у Госпић, а после се о њиховој судбини није ништа знало.

11. маја о.г. дошла је у Вргинмост талијанска војска и остала тамо до 29. јула о.г. За време док је тамо била талијанска војска био је у Вргинмосту као и у читавом срезу мир и ред.

27. јула о.г. увече убијен је у близини Топуског усташа Бријешки Перо,³⁵¹ сељак из Топуског. Убио га је други усташа. За ово убиство окривљени су Срби, па су усташе из Топуског сутрадан 28. јула о.г. навалили на српско село Пони-квари-Пољани. У овом селу усташе су тада клали људе, жене и дјецу а куће палили. Изгледа да су код овог покоља судјеловали и стране усташе. Колико је ово село тада страдало, није ми познато. 29. јула отишла је талијанска војска из Вргинмоста. Исти дан рано ујутро дошли су у Вргинмост усташе у више терет-них аутомобила. Усташе су биле из Топуског, Глине, Петриње, Загреба и Оси-јека, а било их је око 50 до 60. Били су наоружани војничким пушкама. Одмах

³⁵⁰ АЈ, ф. 910.

³⁵¹ Исти догађај је у својој изјави описао и Илија Батало, који име убијеног наводи као Ши-ме Брешки.

су у Вргинмосту и ближој околини хватали Србе и затварали у авлију Цревар Марка и Цревар Душана из Вргинмоста. Затворили су и одвели 50–60 људи. Стрпали су их на камионе и одвели преко Војнића према Крњаку и тамо их у Ивановић јарку све убили, осим тројице које су пустили.

Некоји од убијених нису одмах били убијени потпуно, већ су се тешко рањени мучили у шуми неколико дана док су умрли. Њихови лешеве стајали су у шуми неколико недеља непокопани. Тада су по усташама одведени и убијени: Тешпић Јован и Станко – браћа, Јеросимић Ђуро и његов син Раде, Јеросимић Миле, Тедић Стево и Војислав – браћа, Тепшић Никола и његов син Раде, Тепшић Павао и његов унук, Коркут Љубомир и његов син Милош, богослов, Јањанин Петар, жандар у пензији, Јарћов Милан, пекар, Марковић Душан, трговачки помоћник, Владић Стојан, месар, Павловић Гојко, пекар, Ромчевић Бранко, гостионичар, Малобабић Јанко, општински благајник, Ивковић Марко, жељезничар, Обрадовић Миле, жељезнички скретничар, сви из Вргинмоста, Лапчевић Павао, Врга Никола, Линта Петар млађи, Булат Марко, Линта Максим, Булат Милош, сви из села Подгорја. Имена других сада се више не сјећам. Остали житељи су се спасили бекством у шуму. Истога дана тј. 29. јула о.г. један део усташа кренуо је камионима из Вргинмоста у село Перна. Житељи овога села су се већ унапред организирали и опазивши долазак усташа дали су звање црквених звона знак за узбуну. Усташе су се овога престрашили па су се повратили натраг у Вргинмост.

31. јула о.г. увечер понове су дошле усташе на камионима у Вргинмост и околна села.

Народ сазнавши за њихов долазак поново је побегао у шуме и оближње шикаре. Када усташе сутрадан нису могле у месту никога наћи, отворили су ватру у оближње шикаре. Тада су убиле Павловић Раду из Подгорја који је бежао од своје куће од усташа. Усташе су поставиле крај шумице и шире заседе и пуцали на свакога кога би год видели. Тај дан тј. 1. августа о.г. те следећа два дана, ишли су по селима домаће усташе Клеменчић Јозо,³⁵² месар из Вргинмоста и Шпрајц Антун, лугар из Вргинмоста. Они су говорили Србима сељацима да не требају никуда бежати већ да остану код својих кућа и да се пријаве код усташког заповједништва у Вргинмосту, јер да ће бити покрштења и да ће после тога народ слободно моћи бити код својих кућа и обављати своје послове.

Људи су поверовали и пријављивали се код усташког заповједништва у Вргинмосту. Заповједник им је казао да сви дођу 3. августа ујутро у 7 сати у Вргинмост у авлију соколског дома, да ће тамо доћи три римокатоличка жупника који ће обавити прелаз на римокатоличку веру, па да ће онда бити сви мирни. Људи су овоме поверовали и 3. августа ујутро дошли из општине Вргинмост и Чемерница око 1.700 људи. Како су поједине групе долазиле, тако су их усташе сачекивали и одводили у авлију соколског дома. Код дочека су са њима поступали врло пријазно, па су их дочекивали чак са музиком од тамбура. Највећу групу довео је Живчић Јосип, Хрват, повереник општине Чемерница. У соколском

³⁵² Јосип–Јосо.

дому чекали су људи по прилици 1-2 сата по подне. Тада им је усташки заповједник саопштио да ће око 4 сата доћи из Петриње велики жупан који ће им одржати велики говор. Када у одређено вријеме није дошао велики жупан, онда им је усташки заповједник казао да ће сутрадан ићи у Глину да полажу заклетву. Људима нису дозвољавали усташе да изађу из авлије. Жене и дјеца су долазили и распитивали се за њихову судбину, а када су видјели да су преварени, одлазили су кућама плачући.

Преко ноћи су их премјестили из авлије соколског дома у авлију стана старешине среског суда, а усташе су око њих држали стражу са митраљезима. Тројици или четворици је ипак успјело побјећи. Сутрадан, тј. 4. аугуста, долазили су поново жене и дјеца и донели јело али им усташе то нису дозволили. 4. аугуста у седам сати ујутро трпали су их усташе у камионе и одвезли у правцу према Глини. Ово одвођење трајало је по прилици до 11 сати. Одвезли су их око 1.700. По тврђењима сви су ови људи одвежени у Глину и тамо у српској православној цркви поклани. Тада су одведени и поклани: Цревар Симо, Јеросимић Никола, Вукмировић Илија, Тепшић Стеван, Родић Драган те многи други чијих се имена не могу више сјетити. Из села Подгорја одведени су у Глину и поклани: Врга Станко, Лапчевић Сава, Ајдиновић Петар, Ајдиновић Јанко, Врга Матија, Полојан Вујо, Полојан Раде, Љинта Теодор и Милош (браћа), Љинта Јанко и Петар, моја браћа, Љинта Милош и Стојан, моји синови, те многи други чијих се имена више не сјећам. После овог покоља народ је опет бежао у шуме, шикаре и поља и сакривао се да би спасио живот. Усташе су наоружане војничким пушкама претраживали куће, поља и шикаре, пуцали из пушака те убијали свакога кога би нашли. Крстарили су по свим селима среза Вргиност и убијали свакога кога би год нашли. Овај покољ у српским селима трајао је са малим прекидима од 28. јула до 20. септембра.

Најтежи напади усташа били су 16, 17. и 18. септембра. 16. септембра усташе су у јачим скупинама наоружани војничким пушкама и митраљезима кренули из Топуског према српским селима Перна и Маличка. Пре него су стигли у села, разделили су се у три групе. Једна група је кренула према селима Црни Поток и Пецка а друга према селима Перна и Маличка, а трећа према Блатуши.

Та три дана, тј. 16, 17. и 18 септембра, усташе су у тим селима вршили страховит покољ житеља, пљачку њихових кућа и палеж кућа. Собом су усташе тада повели и цигане, који су им помагали пљачкати и палити. У селу Малички убили су моју сестру Саву, удату Кљаић, њезино троје унучади старих од 2 до 5 година, те снају Јеку. Запаљили су им куће а лешеве побијених су бацили у горећу кућу. Запаљили су такођер сјеник и шталу. Спасили су се бекством син моје сестре Симо и унук Вујо. У суседству моје сестре убили су Пајић Љубицу, њену кћер Ружицу, две њене снахе и двоје унучади. Колико су усташе та три дана убили, не могу знати, али је свакако тај број велик.

Знам само да је у кући Војновић Раде у Црном Потоку изгорело око 30 особа. Ове особе су на преварен начин домамили у ту кућу, затворили кућу и запаљили тако да су сви изгорили.

Покретну имовину у овим селима су усташе опљачкали и одвезли у Топуско. И стоку су отерали. Највише су опљачкана села Блатуша и Пецка. Село Перна је потпуно спаљено. Није остала ни једна једина зграда. Спалили су и цркву и школу. Села Блатуша и Пецка спаљена су већим делом а остала села деломично. Српско село Старо Село у општини Топуско је такођер потпуно поклано и уништено. Чуо сам да су тамо остала само четири човјека. Српске цркве су попаљене и поробљене у Перни, Бовићу, Топуском, Чемерници, Славском Пољу. У Блатуши је црква само опљачкана а није срушена.

За вријеме описаних покоља, пљачки и палежи усташе су, како сам чуо, вршили и силовања жена и дјевојака. Жандармеријски наредник из Вргинмоста Павловић доводио је у Вргинмост у затвор некоје жене и усташе су тада у затвору вршили силовања над овим женским. Жену Врге Павла, ковача из Подгорја, усташе су како се говори – хтели у затвору силовати, а када им се она одупрла, они су је тада одвели у један шипраг и тамо убили.

За време описаних покоља и пљачки и палежа, усташе су се чистили, пекући прасце и јањце које су по селима опљачкали. И цигани који су дошли са усташама исто су се тако чистили пекући јањце и прасце из српских села.

Усташки стан у Вргинмосту је иначе дневно слао у српска села по стоку коју су доводили и клали и да се за то ником ништа није плаћало. У срезу Вргинмост поклано је и поубијано најмање 5 000 до 6 000 Срба.

Срески начелник у Вргинмосту Чадић Андрија штитио је Србе колико је то могао, али је био немоћан, према усташама. Он је увјек говорио да је народ добар и миран, да је он сигуран да може држати мир и ред без усташа, али се на то усташе нису обазирале, већ су долазили у српска села и вршили описане покоље и пљачке.

Од домаћих усташа главни су били Клеменчић Јосо, месар, и Шпрајц Антун, лугар, оба из Вргинмоста, жандармеријски наредник Павловић који је папанац Шпрајц Антуну. Сви остали усташе били су са стране и ја их нисам познавао.

Ја сам се за време описаних покоља и пљачки сакривао по селима и шумама мењајући места све до 25. септембра о.г. када сам са пропусницом кренуо за Београд камо сам стигао 26. септембра о.г.

Предњи исказ ми је прочитан и ја га усвајам као свој и потписујем.

Саслушао и оверава:
Ђуро Родић, в.р.
одј. саветник упр.

Записничар:
Петар М. Еремић, в.р.
канц. чинов.

Свједок:
Марко Линта, в.р.

Бр. 160

Изјава Јелке Шкаре о злочинима усташа у Топуском
у времену од маја до августа 1941. године³⁵³

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 5. јануара 1942.

Ја сам са својим мужем, сада покојним Станком Шкара, држала у Топуском рестаурацију звану „Јање“.

23. маја 1941. године ухапшен је од усташа мој муж са десет других грађана из Топуског. Тада су са мојим мужем ухапшени још: Др Вурдеља Бранко, лекар, Воркапић Јово, рестауратер, Вујошевић Милутин, трговац, Бијелић Никола, гостионичар, Поповић Перо, земљорадник, Шкара Никола, пекар, Обрадовић Матија, гостионичар, Воркапић Стојан, земљорадник и трговац, Бастајић Пајо, професор у пензији и Мамузић Илија, земљорадник.

Осим ових тада је ухапшено још 25 угледних Срба из околице Топуског. Исти дан свих ови, 36 ухапшених Срба, отпремљени су великим камионом у Вргинмост. Ту су држани у затвору 3 дана, а затим су отерани у Сисак, где су били затворени 11 дана. Из Сиска су одведени у Петрињу, где су били затворени 9 дана. У Петрињи у полицијском затвору осим осталог злостављања тукли су их и усташка деца у старости од 8-10 година. Деца су се при томе измењавала. Били су у Петрињи свега 9 дана. Из Петриње су једне ноћи одведени у правцу Сиска и од тада се за њих ништа не зна.

Мени је после тога причао Крпан Дујо, усташа и шофер из Петриње, да су одведени аутомобилом до шуме зване „Брезовица“ крај Сиска и да су тамо сви убијени.

Ја сам после мога мужа сама водила рестаурацију у Топуском. Сваки дан долазило је у моју рестаурацију стално шест усташа које сам ја морала бесплатно хранити и појити. Осим ових сталних усташа, навраћали су и повремено у моју гостиону и други усташе које сам такођер морала бесплатно частити јелом и пићем.

Усташе који су се стално код мене у рестаурацији чистили били су све домаћи из Топуског и околице. Међу овима је био: Лонгер Ђуро, земљорадник из Хрватског Села крај Топуског. Друге познајем само по виђењу, али не знам како се зову, само знам да су двојица из Врановине, а друга двојица из Старога Села крај Топуског.

Наведени Лонгер Ђуро одузео ми је тада 4.000 динара готовога новца, три златна прстена, један пар златних минђуша и један златни привјесак за сат. Ја сам га после молила да ми ове моје ствари поврати, а он ми је одговорио да нека молим Бога да ми је остала глава на рамену.

³⁵³ АЈ, ф. 910.

Тада је у моју гостиону залазио усташа из Загреба који се зове Звиншћак, а имена му не знам. Он је доводио друге усташе у моју гостиону и мени наређивао да их бесплатно частим јелом и пићем. Чим би ушао у гостиону, одмах је уперио на мене пушку и тако ме водио од предмета до предмета показујући ми оне предмете које сам му морала изручити. Овај Звиншћак је био најкрволочнији међу свим усташама. Он је знао мајке и децу поредати једно за другим у једној линији и пуцати на њих тако да их све са једним танетом убије. Тако је устрелио Рокнић Јоку са њено двоје деце, те њену јетрву са једним дететом. Одвео их је у оближњу шуму звану „Косе“ и тамо их устрелио. Рокнић Јока га је молила да јој устрели још и двоје млађе деце, јер да не могу сами остати, а он јој је одговорио да неће, већ да та деца имају остати да се пате. Отац те деце је пре тога заклан у православној цркви у Глини.

2. или 3. јула 1941. године усташе су похапсиле све Србе у Топуском, а међу њима и мене и све нас затворили у православну цркву и парохијски стан. Ја сам била затворена у парохијски стан. Тада су похапсили сељаке и сељанке из околних села и заједно их с нама затворили у Топуском. Куће су им све опљачкали, стоку одвели, а покретну имовину одвезли. Били смо затворени свега три дана. По ноћи су усташе одводили младе дјевојке и млађе жене у парохијску шталу и тамо их силовали. Тако су сваку ноћ одводили и силовали Бранку, кћерку дра Вурдеље, који је прије тога по усташама убијен, стару 17 година. Њу је одводио на силовање усташки официр Карлић Ђорђе, који је тада био дошао из Загреба, а који је био наводно официр у бившој југославенској војсци. Осим наведене силоване су и многе сеоске дјевојке и младе жене. Тако знам да су тада силоване дјевојке, које се презивају Батало, а имена им не знам, само знам да су из Топуског.

Те исте ноћи усташе су у православној цркви затворили Србе и клали их тамо. Тако су усташе тада заклали у православној цркви у Топуском: Шкундрић Илију, трговца из Топуског, Прентовић Милоша, жандарског наредника из Топуског, Кордић Милутина, земљорадника из Топуског, те његовог сина којему не знам име. Надаље су заклали тада у цркви у Топуском једног наредника родом из Босне, којему је име Никола а који је пошао преко Топуског у Босну, па су га усташе у Топуском ухватили, и одвели у православну цркву и тамо заклали. Надаље су заклали Кордић Николу, земљорадника из Топуског старог 78 година. Овај није могао сам ићи, па су га довели колима у цркву. Осим ових заклани су у цркви по усташама још 15-16 дечака у старости од 14-18 година. Знам да је тада заклан у цркви Злокас Душан, син Симе из Топуског, стар 14 година.

Имена других не могу навести, али сам их по виђењу познавала. Ми смо са прозора парохијског стана слушали страшну дреку и врисак у цркви, док су усташе обављале свој крвави посао.

После извршеног клања усташе су срушили православну цркву у Топуском. Цркву је порушио Малинац Мато, молер из Топуског, који је за ово добио награду од 30.000 динара, а материјал од порушене цркве превезао је својој кући.

Нас 68 особа, који смо били затворени одведени смо били из Топуског у Петрињу и тамо смештени у магацин фабрике штофова Тенцера. Овде смо били свега 2 месеца. У Петрињи нас је много прогонио усташки официр Грегц. Он нас је сваки дан страшио показујући нам место на којем ћемо бити поклани и закопани. То је исто говорио и нашој деци, те нас подједно уверавао да ћемо бити убијени чекићем по глави, јер да би било штета за нас трошити кугле. Након два месеца ја сам пуштена на слободу под условом да се више не смијем настани у Топуском, већ само у којем селу у околици Топуског. Са мном су под истим условима пуштени још некоји из Топуског. Ја сам се после тога настанила у селу Гређани крај Топускога. Након неког времена ја сам се преселила у Топуско и настанила код моје куме Грегорић Марије, која је римокатоличке вере и по народности Хрватица. Код ње сам остала све до 31. децембра 1941. године кад сам се преко Петриње и Загреба упутила за Београд.

На прелаз у Србију одлучила сам се на наговор Капац Луке, гостионичара, Бабић Иве, гостионичара, и његовог брата Стеве, те Кунића, управника бање Топуско. Они су сви Хрвати, а наклоњени су нама Србима и водили су рачуна да се мени ништа не догоди.

Капац Лука ми је казао, да је дошло наређење усташком натпоручнику Грегцу од Павелића, да пошто не могу у Босни увести ред, да морају убити све Србе на Кордуну и да тако прочисте са Кордуном. Ово наређење изводи Видаковић Никица, главни усташки повереник за Глину и сву околину. Он се стара да буде наређење извршено.

Усташе које су у Топуском и околици убијали и пљачкали Србе и палили њихову имовину, те вршили силовања дјевојака и жена јесу: Коцман Антун, учитељ у Топуском, Бријешки Илија, пекар у Топуском, Малинац, молер у Топуском, Санички Ђуро, земљорадник из Хрватског Села крај Топуског, Мато, пекар из Хрватског Села и његов брат Ђуро чије презиме не знам, Путрић Томо, син општинског биљежника из Топуског, Бријешки Томо, тишлер из Топуског, Прус Стево, тишлер из Топуског и његов брат Славко, Прус Иво, шпенглер³⁵⁴ из Топуског, Лонгер Ђуро, земљорадник из Хрватског Села, Звиншћак, усташа из Загреба, др Климељ, лекар из Топуског.

На послетку изјављујем да су сви Срби у Топуском и околици, под страшним притиском хрватских власти и усташа, морали у римокатоличку вјеру. Младе Српкиње, осим што су на силу прешле у римокатоличку вјеру, морале су се уписати у усташе те иако су им усташе заклале очеве и браћу, а имање опљачкали, морају ступати с усташама и пјевати усташке пјесме.

Предњи исказ ми је прочитан, ја га усвајам као свој и потписујем.

Саслушао и оверава:
Ђуро Ј. Родић, с.р.

Записничар:
Стана Тепавац, с.р.

Јелка Шкара, с.р.

³⁵⁴ Шпенглер (Spengler, њем.) – лимар, бравар.

Бр. 161

**Изјава Илије Батала о злочинима усташа у Топуском
и казнионици Окружног суда у Госпићу 1941. године³⁵⁵**

З А П И С Н И К

Земаљске комисије Хрватске за утврђивање ратних злочина окупатора
и њихових помагача, 6. децембра 1944. године.

Приступа Батало Илија, 34 године стар, из Пониквара (Топуско), месар, те изјављује:

Приликом слома Југославије ја сам био заробљен као војник у Книну и био сам три мјесеца у ропству у Италији. Талијани су ме пустили на слободу па сам 14. јула 1941. године стигао у Топуско. Осим оних усташких злочинаца, које је навео Ладислав Грегурић, добро су ми познати као злочинци: Сатлер Иван, лугар из Топуског, и Стево Прус, столар из Топуског, који се сада налазе у Петрињи. Када сам стигао у Топуско, др. Вурдеља и још неколико домаћих Срба из Топуског били су већ по други пут ухапшени, а затим одведени из Топуског у Сисак и убијени с другим Србима у шуми Брезовица.

У Топуском била је тада једна пуковнија талијанских берселеера. Око 20. јула дошло је из Загреба 8 младих чиновника које су усташе овамо послале као повјеренике за вршидбу жита у Топуском и околини.

Око 28. јула усташе су убиле Брешки Шиму у Поникварима који је, као што сам чуо од Грегурића, био у завади с усташким вођом, а нарочито са Илијом Брешки, због тога што су усташе опљачкали из касе око 2.000.000 динара па Шими Брешком нису дали његов дио. Усташе су тада Шиму Брешког убили, а тобожњу кривицу су бацили на Србе па су одмах сутрадан похапсили све мушкарце из Топуског и у најближим селима.

Између осталих био сам ухапшен и ја. Ја сам се налазио са многим домаћим Србима у опћинском затвору. Одмах прве вечери, око осам сати, усташе су нас у затвору почеле страховито тући кундацима, биковачама и некаквом гвозденом шипком. Нарочито су тукли Матију Жутића, месара, Илију Шкундрића, трговца, Тошу Петковића, апотекара. Услијед страховитих батина људи су запомагали и викали да се је могло чути на улицу. Апотекара Петковића сутрадан извукла је из затвора и спасила његова жена Њемица, а све нас остале Србе отјерале су усташе на станицу Топуско теретним аутомобилом. Из Топуског смо били влаком спроведени у Госпић, у тамошњи затвор. Кад смо стигли на госпићку станицу, био је дан три-четири сата послје подне. Усташе су нас са коловора проводиле у град, у затвор. Сјећам се да је на цести од града до коловора шетало много талијанских војника и официра. Усташе су нас успут тукле кундацима на очиглед талијанских војника.

³⁵⁵ АХ, ЗКРЗ, Zh-1912.

Било је нас свега 46 хапшеника из Топуског. Усташе су нас одвеле у усташки затвор Окружног суда у Госпићу. Ту је било у дворишту већ око 5 000 људи. Ударила је велика киша по ноћи. Један дио нас хапшеника усташе су смјестиле у ћелије затвора, а остали су остали у дворишту.

Усташе су млатиле пушкама кога су стигле. Сјећам се да се при овој тучи нарочито истакао усташа Миле Бркљачић. Одмах сутрадан усташе су отпремиле транспорт хапшеника за Паг и Јадовно. То су вршили на тај начин да су људе везали жицом за један дугачки ланац и тако их спроводили. Мене је спасио један пустер, који је дошао у казнионицу и одвео ме у своју радионицу гдје сам му ја помагао радити. Већину хапшеника усташе су одвеле и смакнули на Јадовну или на Пагу, а ја сам са једним малим дијелом хапшеника био одведен у интернацију, најприје у Јаску, а касније у Копривницу, одакле ме спасила моја жена која је по рођењу катољкиња.

О убиству усташе Брешки Шиме причао ми је покојни Ђуро Сјерић, сељак из Пониквара-Пољани, да је видео када је у Поникваре дошао Шиме Брешки, Иван Сатлер и они повјереници из Загреба, те Никола Хабел, столар из Топуског. Ова усташка патрола била је опколила кућу Ђуре Сјерића и почели су пуцати и у тој пуцњави убијен је Шиме Брешки.

Усташе су сами убили Шиму Брешког и то зато да се ријеше непријатног свједока, који је знао за пљачку оног новца, а с друге стране да створе погодан изговор за уништавање Срба.

Д о в р ш е н о.

Подпуковник НОВ:
Старчевић, в.р.

Записничар:
Едита Вајс, в.р.

Свједок:
Батало Илија, в.р.

Бр. 162

**Изјава Зорке Радојчевић, Данице Сужњевеић, Катице Бабић,
Анђе Радовановић и Еве Еремић о злочинима усташа у Глини
у времену од априла до августа 1941. године³⁵⁶**

З а п и с н и к састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 27. фебруара 1942. године

Непозване приступиле су РАДОЈЧЕВИЋ ЗОРКА, супруга Радојчевић Живка, директора Српске штедионице у Глини, стара 55 год. без деце, сада у Београду – Ул. Проте Матеје бр. 25; СУЖЊЕВИЋ ДАНИЦА, супруга др. Сужњевеића Ђуре, лекара из Глине, стара 49 год, мајка троје деце, сада у Београду,

³⁵⁶ АЈ, Ф. 110, фасц. 219.

Кнегиње Зорке улица бр. 64; БАБИЋ КАТИЦА, супруга Бабић Александра, трговца из Глине, стара 44 године, мајка двоје деце, сада у Београду, улица Проте Матеје бр. 25; РАДОВАНОВИЋ АНЂА, супруга Радовановић Петра, државног надлугара у пензији, стара 47 год. из Глине, мајка 4 деце, сада у Београду – улица Проте Матеје бр. 25 и ЕРЕМИЋ ЕВА, удова Еремић Ђуре, држ. надлугара из Глине, стара 72 год. сада у Београду – Проте Матеје бр. 25, те све су-гласно изказују следеће:

Око половице месеца априла 1941. дана се тачно не сећамо, ухапсили су усташе у Глини следеће: др Гајић Милицу, лекарку, Штефанчић Драгана, учитеља, Сужњевић Симу, намештеника у болници, Шурбата, мерника, Корака Адама, земљорадника, те још неке друге Србе из Глине, чијих се имена сада више не сећамо. Све ове усташе су одвели у Загреб у полицијски затвор. Штефанчић Драган, који је по народности Хрват, пуштен је из затвора након три месеца, др Гајић Милица пуштена је из затвора након 7 месеци, а за судбину осталих се до данас ништа не зна.

28. априла 1941. ухапсили су усташе др Сужњевић Ђуру, лекара, Ребрачу Станка, чиновника среског начелства у пензији и Живковића Милана, ковача – сви из Глине. Њих су усташе одвели у Загреб у полицијски затвор. Из полицијског затвора, преведени су у логор у Копривницу а из Копривнице даље у логор у Госпић. После тога за њихову судбину не зна се ништа.

Почетком месеца маја 1941. ухапсили су усташе Ресановића Адама, обућара из Глине, и Слијепчевић Стојана, земљорадника из Мајских Пољана. Њих су усташе затворили у општински затвор у Глини и тамо су их након мучења кроз неколико дана убили. С њима је био затворен и Бунчић из Шушњара. И њега су усташе мучили и хтели га убити, али је усташа Крештелица рекао осталим усташама, да је министар правде др Пук казао, да га не смију одмах убити, већ да га морају најприје мучити месец дана. Међу тим Бунчић је успио побећи из затвора и сада се налази у Београду.

У ноћи од 8. на 9. маја 1941. године провалили су усташе у стан општинског биљежника из Глине Ратковића Раде, извели Ратковића из стана у поље и тамо га убили. Преко његовог мртвога тијела претерали су усташе ваљак, којим се ваља пут, тако да је његов леш великом муком његова жена из блата извукла.

У ноћи од 10. на 11. маја 1941. вршили су хапшења домаћи усташе уз помоћ усташа који су дошли из Загреба. Тада су ухапшени: Бабић Александар, трговац, Бабић Бранко, студент права, Радовановић Петар, државни надлугар у пензији, Радовановић Јован, ученик пољ. привр. школе, Радојчевић Живко, директор Српске штедионице, Јеремић Ђуро, пензионер Окруж. уреда за осигурање радника, Сужњевић Небојша, студ. медицине, Сужњевић Ратко, Бадрић Јово, срески школски надзорник у пензији, Давидовић Светозар, бивши председник општине, др Бранковић Стеван, јавни службеник, Халер Стојан, грунтољивач, Вујичић Стојадин, судски писар, Пјевац Илија, земљорадник, Пјевац Ђуро, сврш. богослов, Пјевац Драган, земљорадник, Пјевац Петар, земљорад-

ник, Пјевац Ђуро, земљорадник, Крњајић Стеван, земљорадник, Крњајић Милош, земљорадник, Богуновић Станко, земљорадник, Арбутина Ђуро, земљорадник, Арбутина Јанко, земљорадник, Арбутина Ђуро (Душан), земљорадник, Арбутина Миле, земљорадник, Куколеча Никола, земљорадник, Куколеча Петар, трговац, Ребрача Миле, гостионичар, Богуновић Илија, трговац, Чавић Таназије, железничар у пензији, Чавић Славко, земљорадник, Чавић Ранко, земљорадник, Метикош Дамјан, трговац, Метикош Божо, трговац, Меанџија Никола, месар, Меанџија Божо, шумарски инжињер, Жутић Никола, трговац, Катић Јово, трговац, Бркић Божо, гостионичар, Брковић Никола, ковач, Брковић Милан, месар, Сунајко Коста, пекар, Сунајко Никола, гостионичар, Јакшић Станко, кројач, Џакула Милош, трговац, Џакула Перо, обућар, Арбутина Лазо, земљорадник, Стојић Јанко, општ. бележник у пензији, Милетић Перо, финанц у пензији, Гавриловић Ђорђе, равнатељ гимназије у пензији, Томић Драгомир, трговац, Томић Душан, трговац, Дрекић Миле, зидар и пећар, Самарџија Милош, ковач, Самарџија Милан, капетан, Муждека Стево, гостионичар, Сарапа Лазо, радник, Пејић Адам, трговац дрвом, Покрајац Богдан, трг. помоћник, Момић Миле, трговац, Опајић Милан, ђак средње техничке школе, Гавриловић Јосиф, трговац, Дмитровић Ђуро, поседник, Дмитровић Никола, трговац, Вујасиновић Марко, трговац, Вујасиновић Мојсија, трговац, Ђукић Станко, кројач, Балтић Петар, ременар, Штековић Перо, ђак трг. академије, Вујаклија Стојан, кројач, Ђеран Миладин, кројач, Гвоић Миле, трговац, Мркобрада Војо, чиновник катастарске управе, Брковић Милош, ковач, Брковић Милан, мерник, Грбљеновић Јоцо, пекар, Балтић Родољуб, крој. помоћник, Вијук Павле, обућар, Вијук Никола, обућар, Братић Јова, школски служитељ, Кривокућа Јова, школски служитељ, Узелац Никола старији, гостионичар, Узелац Никола млађи, гостионичар, Медић Петар, трг. путник, Гледић Сава, надзорник путева, Ђаковић Станко, кројач, Вујаклија Перо, земљорадник, Гајић Никола, земљорадник, Шеовић Стеван, земљорадник, Бадрић Марко, столар, Бајић Никола, земљ. Вујаклија Драган, писар имовне општине, Вујаклија Ђуро, земљорадник, Милошевић Јанко, гостионичар, Орепчанин Стево, надлугар, Летић Душан, ђак гимназије, Орепчанин Стево, трговац, Опалић Марко, трговац, Опалић Страхиња, ђак трг. академије, Стојановић (Пелеш) Славко, трговац, Стојановић (Пелеш) Петар, студ. права, Воркапић Станко, пошт. чиновник у пензији, Милојевић Давид, жандар у пензији, Мирковић Јово, срески судија, др Гајић Љубомир, лекар, Гајић Стево, трговац дрветом, Царевић Ненад, ђак гимназије, Царевић, финансијски прегледник, Опачић Богдан, свештеник, Царић Дмитар, поседник и његов син Јосиф, трг. помоћник, Кнежевић, обућар и његов син Бранко, ђак богословије, Јовановић Недељко, ђак богословије, Јакшић Станко, обућар, Грубић, жандар у пензији, Ђелап, поседник, Косановић, жанд. наредник, Дукић Лука, столар, Дукић Стојан, берберин, Дражић Михаило, чиновник среског начелства, Цревар Драган, чиновник имовне општине, Пулић Милан, котлар, Николиш Ђорђе, срески школ. надзорник, Кораћ Ђуро, железнички намештеник, Драгијевић Душан, железнички намештеник, Новаковић Симо, желез. радник, Љубичић Ђуро, обућар, Бадрић Стево, кројач, Марјановић Милан, кројач,

Бадрић Стево, фотограф, Мартиновић Стево, пинтер, и његов син, Егић Бранко, офицер, Бранковић Станко, бравар, Летић Илија, пекар, и његова два шегрта, убијени су исту ноћ одмах у кући, а сина Душана ранили су и рањеног одвели, др Метикош Милан, адвокат, др Гутеша Вељко, Томић Драгомир, банковни чиновник, Томић Душан, трговац, Штула Ђуро, књижар, Штула Васо, књижар, Ђорковић Пера, трговац, Шушњар Стојан, гостионичар, Арбутина Никола, гостионичар, Сужњевић Стево, кројач, Мркаљ Стево, учитељ у пензији, Мађарац Милош, учитељ у пензији, и његова два сина, Бранко, студ. права, и Перо, чиновник код суда, Поповић, судија среског суда, Блидовић, судија среског суда, Јанковић Ђуро, банковни чиновник и његов син Светислав, трг. путник, Сужњевић Илија, посластичар, и његов син Душан, трг. помоћник, Лацковић Никола, бријач, Брека Марко, бријач, Релић Перо, земљорадник, Меанџија Јово, месар, Цревар Раде, држ. надлугар у пензији, Новаковић Никола, поштански чиновник, Јојић Милош, поштански званичник, Орлић Стево, земљорадник, Шеовић Стеван, земљорадник. Тај дан на спроводу убијеног општинског бележника Ратковића били су његова два сина, његов брат и његова два синовца из Чемернице. Њих су усташе исту ноћ са осталим Србима из Глине ухапсили и одвели. Имена других се сада више не сећамо, али знамо, да је ту ноћ одведено из Глине укупно Срба 582. Само из дома малолетника у Глини одвели су усташе те ноћи 80 младића, затим много занатлијских научника, којима не знамо имена. Све ове усташе су затворили у затворе среског суда у Глини, те у остале судске просторије. Следећу ноћ од 11. на 12. маја 1941. усташе су све ове затворене Србе трпали у камионе и одвозили их у непознатом правцу. После тога о судбини ових Срба не зна се више ништа.

Пригодом хапшења Срба усташе су обављали и преметачине у њиховим кућама, па су том приликом и пљачкали њихове ствари. Тако су од Гребљеновић Јоце пригодом његовог хапшења однели 30.000 дин готовог новца и дувана за 2.500 дин. Од Стојановић Славка, трговца, однели су једно куферче са златом и брилијантима у вредности за онда од 500.000 дин. Ово је однео Ханих Јосип, учитељ музике и усташа у Глини. Од Пејић Стане однео је усташа Шапа Славко³⁵⁷ 4.000 динара у сребру. Похапшене Србе усташе су у судском затвору зловљављали прије него су их у непознатом правцу отпремили.

Око 15 дана после овога поновно су усташе хапсили још преостале Србе. Овај пут хапсили су са мушкарцима и жене. Тада су ухапшени: Јовић Никола, општински бележник у пензији, Шкарић Евица, жена Шкарић Милоша, капетана у пензији, Ребрача Сека, жена Ребраче Бошка из Мајских Пољана, Самац Стака, жена Савина из Мајских Пољана, Воркапић Станко, радник из Глине, те више других, чијих се имена сада више не сећамо. Све ове усташе су одмах одвозили у непознатом правцу у камионима и о њиховој судбини више се ништа не зна.

Између 26. јула и 2. августа 1941. године усташе су у камионима довозили Србе из села среза Глина и Вргинмост. Довозили су их у Глину тобож на по-

³⁵⁷ Славко Папо.

крштавање. Све су ове усташе затвориле у српску православну цркву у Глини и тамо су их клали. Лешеве закланих Срба извлачили су из цркве, товарили на камионе и одвезли у непознатом правцу, колико је Срба тада заклано од усташа у српско-православној цркви у Глини, ми не знамо, али се је видео крвав траг који је ишао из цркве на улицу, а који је настао цурењем крви из лешева закланих Срба, када су ове лешеве усташе извлачили из цркве и товарили на камионе. И камиони су били кржави од ових лешева.

Тројица Срба били су тада побегли на црквени торањ. На торњу црквеном били су три дана и тако су ожеднели, да су пружали дланове и хватали капљице кише и лизали их са дланова. Ово су видели усташе, који су били пред црквом и отворили на њих из пушака ватру и убили их. Сва тројица су мртва са торња пали на земљу.

На 1, 2. и 3. августа 1941. усташе су хапсили у Глини жене и децу јер људи више није било. Ухапсили су око 250 особа. Међу ухапшенима биле смо и ми Радовановић Анђа са кћерима Мартом и Катом те Еремић Ева. Све ухапшене жене и деца били су затворени у затворе среског суда. Тада су у затвор долазили усташе, а и неки други грађани Хрвати и говорили да ће бити пуштене на слободу оне жене, које су поднеле молбу за прелаз на римокатоличку веру, а остале су задржали у затвору. Међутим и ове су након два дана пуштене са наређењем да се у року од 2 дана имаду изгубити из Глине.

Почетком августа 1941. године почели су усташе рушити српско-православну цркву у Глини. Рушење цркве преузео је Фајерфер Стјепан, млинар и усташа из Јукинца крај Глине. Шубалић Стјепан, лимар из Глине, први се је попео на црквени торањ и срушио крст.

Усташе који су се истакли у прогону и покољу Срба у Глини и околици јесу: Видаковић Никола, столар, Папо Славко, кројачки помоћник, Видаковић Стјепан, студ. шумарства, Видаковић Мате, столар и општ. начелник, браћа Крештелице – Никола, Пајо и Стјепан, Муретић Ивица, гостионичар, Ханих Јосип, учитељ музике, Михаљевић Стево, општ. стражар, Буторац Францек, месар, Жинић Јосо, месар, др Девчић Јурај, адвокат и усташки логорник, др Ребок Јурај, лекар и усташки стожерник, др Војвода Катарина, лекар, др Јерец Мирко, адвокат, а касније велики жупан у Петрињи, Цвитовић Миховил, срески судија, сада управник казненог завода у Лепоглави, Галиновић Вељко, срески судија, Импер, котарски предстојник, Клобучар Мирко, студент, Жинић Звонко, студент, Прхлик Иво, учитељ, сада у Петрињи, Калајдић Драго, посластичар, Мисон [Јосип], трговац ликера, Новак Божо, шофер, Тиљак Мато, трговац, Мрган Славко, гостионичар, Мрган Павао, трговац, Хаупт, апотекар, Томпић Габријела, апотекарица, Медвед Стево, столар, Фабац, столар, сви из Глине, те сељак из села Прекопе звани „Чукље“.

Ми смо оставиле Глину и дошле у Београд још прошлог љета у јулу и августу и од тада стално живимо у Београду. Све наше непокретно имање оставиле смо у Глини, а од покретног већина је такође остала у Глини.

Ја Сужњевић Даница и Бабић Катица добиле смо пропусницу од хрватских власти тек онда када смо потписале изјаву да драговољно поклањамо сву

нашу имовину Независној Држави Хрватској и да се више никада нећемо повратити на хрватски териториј.

Више немамо ништа исказати, а на исказано и прочитано нам можемо се и заклети.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Ђуро Ј. Родић, с.р.

Записничар:
Д. Вујачић, с.р.

Радојчевић Зорка, с.р.
Даница Сужњевић, с.р.
Бабић Катица, с.р.
Анђа Радовановић, с.р.
Ева Еремић, с.р.

Бр. 163

Изјава Станка Кангрге, пароха из Обљаја, о хапшењу Срба у Глини, одвођењу у логоре и масовном убијању у току маја 1941. године³⁵⁸

Службовао сам у две парохије, Обљај и Бојна. Обе парохије бројиле су око 3800 људи. Села парохија су чисто српска а припадала су општини Маја, срез Глина.

Обљај има жандармеријску станицу, чији је командир за моје време тамо био муслиман Смајо Зубовић, са два у последње време млада Хрвата и једним усташом чија имена није вредно споменути. Поред речених у селу је службовао учитељ Хрват Стјепан Ковачевић са женом. Село Обљај иначе врло сиромашно не само једне него сваке године потребује већу количину хране за себе и за стоку. Из општине пође вест, да ће се у истој оснивати за сва села прехранбени одбор, па и за Обљај. Шест највиђенијих људи из Обљаја писменим путем буду позвани у општину ради тобожње прехране села. Како су у општини Маја као и у срезу Глина постојали усташки станови ти позвани људи одмах са стране усташа села Маја буду ухапшени и спроведени у Глину у затвор. Тако су спроведени: Јанко Љубичић, Миле Ракас, Петар Пејић, добровољац, Милан Лончар, Дмитар Ваљак и Лазар Чучковић. Страшне муке поднели су речени људи путујући само кроз шуму Јопаницу до Глине где су били два дана у затвору. Родбина јадних људи носила им је храну, но усташе нису ни чути хтели да им се дадне храна па чак ни да их родбина види. Из Глине су спроведени у Копривницу заједно са Др. Ђуром Сужњевићем, среским лекаром из Глине, утледним човеком у Кордуну и правим родољубом.

Мајске усташе су у први мах вршиле тобоже претраживање војних и државних ствари, али главна им је задаћа била пљачка меса, масти и новца. Тако

³⁵⁸ АХ, ЗКРЗ, кут. 690.

су усташе у Маји прикупили нешто оружја у српским селима ниже од Глине и Маје 900 кг масти, 700 комада пушки а новаца не зна се ни колико. Стожерник и заповедник у Маји је гласовити учитељ Болфек.

Народ српски је страховао и ноћивао по шумама. Престали су сви пољски послови и народ је само очекивао час њихова доласка. Понекад би престало тражење Срба и њихове имовине по неколико дана, само да би народ био у кућама, да га лакше похapse и побију.

Најстрашнији је био дан 11. мај када је тзв. „црна марица“ из Загреба стигла у Глину. Пошто су глински грађани поспали и предали се сну, усташе „црне марице“ заједно са глинским и мајским усташама чији су вође били Др. Јурај Ребок, злогласни тишлер Никица Видаковић, оба из Глине. Поставише стражу на свим излазима из Глине, тако да им не би ниједан Србин измакао. У највећем зору а у најлепшем сну упадали су у српске куће њих пет или шест са упереним пушкама те одводили полубуновне и полуобучене људе у своје камионе. Док би се, коме би било дозвољено, сироти људи спремали, облачили, породични плач и запомагање, дозвољавало је усташама да све што им до руке дође понесу са собом. Никуд се није могло утећи. Неки су се сакривали по свињцима а неки би опет прескакивали високе зидове да би умакли у двориште неког Хрвата мислећи да ће тамо спас наћи. Глински лекар Илија Летић, расан прав и угледан млад човек, приликом доласка код њега дао је отпор пуцањем, али одмах буде убијен, завијен у креветски чаршав и мртав однесен из куће у камион. Том приликом су одведени сви Срби из Глине од 16 године и старији, за чији се живот касније није могло ништа сазнати. Народ мисли да су ти Срби поубијани у хрватском селу Прекопи код Глине и бачени у већ приправљену општу раку, односно говоре, да се прича да су усташе викале: „Српска је војска ове ровове копала, па нека их Срби и затрпавају“. Тако су своје животе изгубили: свештеник Богдан Опачић, доктор Стево Бранковић, трговац Петар Воркапић, трговци кумови Никола Жутић и Јован Матић, трговац Марко Вујасиновић и многи други истакнути и заслужени за вјеру и народ.

Жене одведених Глињана, да би дознале ма шта о својим људима, давале су, а неке су усташе и примиле новац, да ће им тобоже нешто за људе послати, много новца, али је све остало на ономе до данашњег дана.

За све ово време био сам у парохији и вршио своју дужност чему је много допринео речени напред командир станице Зубовић, који по његовом причању није хтео помоћ за станицу у усташама, већ је на упит котарског предстојника Импера: „Колико ти требаш усташа“, одговорио: „Моје је село мирно, мени их не треба“, а Импер рече: „Како не треба, колико си Срба овамо спровео, колико их је мртвих код тебе?“ Зубовић одговори: „Макар ја не био жив, праве људе не могу спроводити и убијати“. Ово ми је причао сам командир Зубовић, само знам да усташе за све то време нису дошле у Обљај.

Доктор Ребок ми једнога дана поручи да ми прети опасност и да одмах бежим у Србију како знам, а ако ми је немогуће, да ће ми чак и пропусницу извадити. У први мах нисам веровао његовој поруци, а са мојим народом ми је било жао и растати се, скривао сам се неколико дана по кућама у парохији, а осам

дана сам провео у суседној парохији у Босни (Глиници) кријући се са сељацима и ноћивајући по шумама. Сваког дана сам добивао све гора и гора обавештења, чујем о хапшењу мојих другова са којима сам заједно радио, Ребок ми је и даље поручивао, да ако ми је мио живот, да бежим у Србију, па када сам дознао и за хапшење мога друга Стевана Ђурчића пароха у Огулину и о мукама што их је поднео у Вргин Мосту, а чувши од других пријатеља да ме усташе траже, на саветовање своје и својих парохијана, одлучим се да и народ и све своје оставим и Божјом помоћу пређем у Београд, на Спасов-дан.

После мога бекства у Београд, још су неки водили „бригу“ о мени чак су говорили: „Штета што је тај умакао, требао је да искуси казну“ итд. После мога одласка из Обљаја, разговарао сам се са учитељицом Зором Зеремски, која је заједно са мном службовала у Обљају, те она прича како су усташе, жандарми и војска са босанске стране, направили поход на моју парохију у Бојни и како су тамо чинили нечувена зверства. А људи видећи их да долазе, побегли су у шуме, а жене и децу су оставили код куће, мислећи да им се неће ништа догодити. Када је та маса наишла, направила је ужасну пљачку, насиље на женама и девојкама, палила је куће и штале, те и убију трговца Јована Мудринића, обесе га на крушку пред кућу, а под крушку седну и заповеде жени убијеног Јована, да им донесе хране и пића и да их служи. Понеком би се прохтјело да из пушке опали и у већ мртва Јована. Опљачкану робу браће Мудринића и сељана одвезли су камионима.

Речена учитељица ми прича, да су све глинске жене морале даровати своје куће (писати даровнице) Независној држави Хрватској, иначе нису могле никако бити пуштене да беже из Глине. Тако се је Хрват Мисан, продавац ликера, одмах дочепао „своје куће“, која је била једне удовице, чије име не знам.

Услед свих тих прогона, мучења, убијања и палења, неки су Срби правили (како дознајем) молбе за прелаз у римокатоличку веру, али како сам могао дознати нису их ни молбе ослободиле свега напред набројаног.

Дана 18. јуна добио сам од Његовог преосвештенства господина Симеона епископа шабачког парохију у Крнићу, те ми је било после немогуће дознати ма шта са оне стране.

У Крнићу, 13. I 1942.

Парох: Јереј Кангра Станко (с.р.)

Бр. 164

Изјава Стеве Симића из села Цепелиша, котар Петриња, о злочинима усташа у логорима Јадовно и Јасеновац током 1941. и 1942. године³⁵⁹

З а п и с н и к

Комесаријата за избеглице и пресељенике у Београду, априла 1942.

18. априла 1941. године поручио ми је усташки повереник из Храстовице, учитељ Банић Милан, да одмах дођем у Храстовицу, у општину, и тамо предам војничко одело. Ја сам његово наређење извршио одмах исти дан. Када сам дошао у Храстовицу и предао војничко одело, општински бележник ме је прогласио ухапшеним и ставио у општински затвор. Сутрадан, 19. априла, дошло је више мојих сељака Хрвата из Цепелиша да моле општинског бележника и усташког повереника да ме пусте из затвора, јер да ништа нисам крив и да они јамче за мене. Њима се придружио и Пањан Перо, трговац, Хrvat из Храстовице, и на њихову молбу ја сам пуштен на слободу.

21. априла 1941, на други дан православног Ускрса, дошло је из Петриње у Цепелиш око 30 наоружаних усташа, да од Срба траже оружје. Тада су ухапсили и собом одвели у Петрињу мене, мога сина Симића Глигу и мојег суседа Стојчевића Марка. Успут су ме усташе тукли кундацима по читавом телу а нарочито су ме ударили по прсима и плећима. Казали су ми да ме туку, јер да сам ја подигао у селу Цепелишу спомен чесму Краљу Александру. У Петрињи затворили су нас у полицијски затвор. Ја сам био сав крвав и модар од удараца, па је шеф полиције Враговић Ђуро, позвао градског лекара Др Болтека Густава да ме прегледа. Лекар ме је прегледао и на ране ставио ми фластер.

25. априла 1941. пуштени су из затвора Симић Глиго и Стојчевић Марко, а ја сам и даље остао у затвору. У самом полицијском затвору у Петрињи није ме нико злостављао, а храну сам примао од своје куће. Тада су се са мном у полицијском затвору налазили још: Клипа Душан, свештеник из Старог Села, Калинић Милан, трговачки путник из Петриње, Сабљић Дамјан, земљорадник из Велике Градусе, Николић Јово, лугар из Петриње, Милојевић Глишо, пензионер из Петриње, Релић Живко, браварски помоћник из Петриње и Обреновић Јоца, свештеник из Великог Шушњара, среза Глина. Сви наведени тучени су у полицијском затвору у Петрињи од усташа кундацима и воловским жилама и то дневно. Мене је само једном ударио усташа Крпан Дујо, шофер, али ме је узео у заштиту један усташа из Петриње, којега познам по виђењу, али му не знам име. У ноћи од 25. на 26. априла 1941. око 11 сати ноћу дошли су у полицијски затвор 5 пијаних усташа, међу којима и напред наведени Крпан Дујо, док имена других не знам. Усташе су онако пијани све затворенике пуна два сата тукли кундацима и воловским жилама. Једино мене нису тукли и то вероватно што је мене узео у заштиту напред споменути усташа.

³⁵⁹ АС, ф. 910.

Сутрадан, 26. априла 1941, један полицијски стражар и два усташе одвели су на жељезничку станицу мене и све напред наведене, осим свештеника Обреновића, којег су задржали у затвору. Били смо сви чврсто везани ланцима, а водили су нас полицијски стражар Лончаревић те усташе Шмисл Јошко и Грегуринчић Јосо, обојица земљорадници из Петриње. Укрцали смо се на воз и исти дан стигли у Загреб где су нас предали у затвор загребачке полиције.

7. маја 1941. преслушани смо на загребачкој полицији по једном полицијском агенту. Из преслушања сам разабрао да смо сви били окривљени да смо за време Југославије организовали четнике. Свега смо једном преслушани. На загребачкој полицији тада било је и злостављања заточеника али нас, који смо доведени из Петриње, није нико злостављао.

8. маја 1941. сви смо враћени натраг у затвор у Петрињу и предани у затвор Окружног суда. 29. маја 1941. саслушао нас је истражни судија Ковачевић, а окривљени смо били да смо организовали четничку акцију у Југославији.

У затвору Окружног суда у Петрињи били смо до 10. јула 1941. кад нам је истражни судија Ковачевић саопштио да се сви пуштамо на слободу јер да се наша кривња није могла установити. Свештеник Клипа, међутим, пуштен је из затвора Окружног суда дан раније, јер се његова породица налазила у логору у Петрињи спремна за транспорт у Србију, па су и њега придружили његовој породици.

Када смо 10. јула 1941. изашли из судског затвора, дочекала нас је пред зградом градска полиција, ухапсила нас је, повезала, одузела нам сав новац који смо имали, и предала нас среском начелнику који нас је ставио у затвор.

У затвору среског начелства били смо до 27. јула 1941. за које време нас није нитко о ничем саслушавао.

27. јула 1941, око седам сати увече, изведени смо из затвора среског начелства, повезани и по том припојени једној групи Срба сељака из глиноског среза, који су се налазили интернирани у дворишту основне школе у Петрињи. Тада су нас све скупа усташе и домобранци тукли кундацима и воловским жилама у дворишту основне школе. После тога извели су нас повезане из дворишта и водили на жељезничку станицу у Петрињи. Успут до жељезничке станице морали смо певати песму „Спремте се, спремите, четници“, а усташе су нас пратили и тукли су нас. Народ је гледао нашу поворку и при том урлао: „Удрите их, удриите“. Исто вече укрцани смо сви скупа у два теретна вагона и отпремљени у Госпић у логор. 28. јула 1941. стигли смо у Госпић где су нас на жељезничкој станици дочекали и преузели усташе из Госпића. Када су нас водили од жељезничке станице до казнионе у Госпићу, силили су нас опет да певамо песму „Спремте се, спремите, четници“, те још неке друге српске песме. Ми смо морали певати, а усташе су нас тукли. Франковачка руља у Госпићу је то гледала и одобравала.

У Госпићу смо смештени у казниони где смо затекли много Срба, који су тамо били доведени из свих крајева и смештени по затворима у дворишту.

Сутрадан, 29. јула 1941. године, сви они који су са мном дотерани из Петриње у Госпић, осим мене, те Калинић Милана, Николиш Јове, Релић Живка

и Сабљић Јована, повезани су и по усташама одведени у Велебит. О њиховој судбини више се ништа не зна. Сигурно је да су сви у Велебиту убијени.

Сваки дан одводили су усташе у Велебит по два транспорта Срба из казнионе Госпић. Један транспорт одводили су пре подне, а други после подне. У сваком транспорту било је око пар стотина Срба. Колико год их је дневно из казнионе у Госпићу одвођено у Велебит, толико их је нових пристизало у Госпић из свих крајева. Сваки дан су усташе све оне Србе које су одредили за транспорт у Велебит, постројили у дворишту у редове, повезали их чврсто жицом два по два, затим све заједно везали с једним дугачким ланцем и тако их онда одводили. О одведенима у Велебит није се никада ништа сазнало, али је потпуно сигурно да су сви тамо поубијани и да су одведени са том сврхом. Ја сам се спасао на тај начин да сам сваки пут, када би морао да идем у транспорт за Велебит, сакрио се за неке даске у авлији и изашао истом онда када је транспорт отишао. Тако су се спашавали од смрти у Велебиту и напред наведени Калинић, Николић, Релић и Сабљић. Познато ми је да је овако са једним транспортом одведен у Велебит и епископ из Плашкога Трлајић Сава са још неколико свештеника које не познајем. Знам исто да је одведен из Госпића у Велебит и Црљеница, бивши народни посланик за срез лудбрешки, те професор Сабљић Перо из Карловца. Имена осталих који су одведени у Велебит не знам.

Стражу у казниони у Госпићу држали су усташе и полиција. Поступак према нама био је врло лош. Усташе су Србе дневно тукли са кундацима, штаповима и воловским жилама. Једно јутро усташе су довели у ћелију у којој сам се налазио осам Срба из Госпића међу којима и три брата презименом Почуча. Нас је у ћелији већ прије тога било 18. Када су усташе уништили у ћелију са жилама и штаповима и све нас од реда тукли, а по дотераним Србима из Госпића још су осим тога газили ногама, те им чупали косу.

Било је случајева клања Срба у самој казниони. Тако сам ја једне вечери видео како су усташе изнели из једне ћелије двојицу Срба које су прије тога у ћелији заклали. Једног Србина убили су из пушке код чесме у авлији, па су и тога истодобно изнели мртвог из казнионе. Са овом тројицом мртвих извели су и једног живот, те их све заједно аутомобилом некуда одвезли.

Јаднога дана – сећам се добро да је била недеља – око 10 сати пре подне један Србин, сељак из околице Јајца у Босни, који се је налазио у авлији затвора са много других Срба, наједном је полудео и стао викали: „Дајте ми доведите моју децу да их видим! Живио Краљ Петар!“ Ово је овај сељак неколико пута опетовао. Усташе су се на то узбунили, изнели на авлију стројне пушке и хтели нас све стрељати. Међутим, управник казнионе је пришао томе сељаку који је полудео и одвео га у ћелију, а усташе су се тада умирили. Овога сељака су усташе исту вечер у ћелији заклали и његов леш замотали у плахту и изнели из казнионе.

Храна у логору у Госпићу била је врло лоша. Добивали смо на дан само чорбу од пасуља и парче хлеба од 250 грама и више ништа. Међутим нити то нисмо добивали сваки дан, већ често пута само други или трећи дан. Срба је било у казниони обично око 2.000 до 3.000, а од тога 200 до 300 жена и деце.

Стражу у казниони држали су казнионички стражари и усташе из Госпића и околице. Управник казнионе, ком не знам име, као и казнионички стражари, били су према нама увек коректни, док су усташе над нама вршили страшно насиље. Нити једног усташу не знам поименце.

21. августа 1941. отпремљени смо из Госпића у Јастребарско, јер је у Госпић тих дана долазила талијанска војска. Некоји Срби отпремљени су са транспортима дан раније.

У Јастребарском били смо смештени – нас 185 Срба – у подрум властелинског дворца, док су остали Срби из Госпића директно допремљени у логор у Јасеновац. Жидови, Хрвати и женске били су смештени на првом спрату исте зграде, те по авлији. Стражу над нама држали су усташе који су с нама врло лоше поступали. Многе су тукли штаповима.

Ми Срби, који смо смештени у подрум властелинског дворишта, нисмо уопће добијали храну, већ су нам храну давали Жидови који су од својих кућа добивали пакете. Стражу над нама вршили су усташе из Госпића који су нас допратили у Јастребарско.

1. септембра 1941. године ми Срби и Жидови отпремљени смо у логор у Јасеновац, а у Јастребарском остали су иза нас Жидови (један број, прим аутора) и Хрвати, те женске.

У Јасеновац смо стигли 1. септембра 1941, нас 180 Срба у два затворена теретна вагона, те неколико стотина Жидова у посебним вагонима. Тај дан смо у вагонима и ноћили.

Сутрадан, 2. септембра 1941, преузели су нас усташе из Јасеновца, постројили нас у ред два по два и то Србе напред, а Жидове отрага, те нас тако водили у логор. Успут су нас тукли кундацима, псовали нам српску мајку и Краља Петра, те од нас захтевали да певамо неке српске песме. Нитко није певао, јер су већ били изнурени, и усташе су зато и даље тукли кундацима све до самог вагона. Многи су путем падали под ударцима усташа.

Са мношћу су тада допраћени у Јастребарско, а одатле даље у Јасеновац, међу осталим: Пауновић Никола, срески школски надзорник из Вргинмоста, Мартиновић Бранко, учитељ, родом из Петриње, Чалић Ђорђе, учитељ из Срема, Пауновић Синиша, учитељ из Шпида. Сви су они били резервни официри. Дошли су као ратни заробљеници из Немачке, а усташе су их ухватили у Загребу и допремили у логор у Госпић.

У Јасеновцу смештени смо у логор који је подигнут на једној ливади удаљеној око 2 и по км западно од жељезничке станице у Јасеновцу. Кад смо дошли тамо, нашли смо још неколико стотина Срба који су неколико дана пре нас дотерани тамо директно из Госпића. Све нас Србе стрпали су усташе у једну велику бараку, а Жидове у другу. У овим баракама остали смо до 14. новембра 1941. када су се бараке морале испразнити јер је надошла вода. Ми смо тада премештени у други логор који се налазио у циглани Озрена Бачића, поседника из Јасеновца.

За време нашег боравка у овим баракама, морали смо навозити земљу на насип на реци Лоњи. Сваки дан, па и недељом, били смо запослени од јутра до

мрака. Сваки дан смо добивали два пута пасуљ са кромпиром, те каткада хлеба. Пасуљ није био никада зачињен, а често пута ни посољен.

Усташе, који су над нама држали стражу док смо радили на насипу, захтевали су од нас да више тачака земље навеземо на насип, него што смо то могли. Када нисмо могли да удовољимо њиховом захтеву, онда су нас тукли кундацима и штаповима. Редовно су нас тукли сваки дан. Ја сам лично радио на лоњском насипу само два дана јер сам после тога одмах био запослен у кухињи, али ми је поступак усташа према Србима, који су и даље радили на насипу, врло добро познат јер сам им ја сваки дан носио храну.

Од првога новембра 1941. престало се је радити на насипу Лоње, па су тада сви Срби премештени на рад око подизања насипа који се је правио око саме циглане Озрена Бачића, где је био смештен други логор. На овоме насипу радило се је до половине месеца новембра 1941. године. Поступак усташа према Србима запосленим на овоме насипу био је ужасан. Ја сам Србима и овде носио храну, па сам видео како су Срби морали на лопатама из поља носити земљу на насип, а усташе су их дочекивали и тукли кундацима и штаповима и то када су са лопатама носили земљу, као и када су се са празним лопатама враћали поновно у поље. Усташки официри тада су повремено долазили да обиђу насип, па су поједине Србе који су тамо радили, тукли са штаповима, а осим тога пуцали су у њих из револвера, па су неке и убили, а неке ранили. Ја сам то на властите своје очи гледао.

14. новембра 1941. испразњене су бараке у којима смо до тада боравили и ми смо премештени у логор који се налази у циглани Озрена Бачића, а који је удаљен око 3 км од барака у којима смо до тада боравили. Један дио Срба из ових барака премештен је у циглану један дан раније, тј. 13. новембра 1941, а партија с којом сам ја премештен, премештена је 14 новембра 1941. Србе који су премештени у циглану 13. новембра 1941. усташе су успут убијали, док нас који смо премештени 14. новембра нису убијали и то зато што су се ту налазили Срби који су углавном запослени били у кухињи и као послуга у канцеларији па су и ствари са собом носили.

Када смо 14. новембра 1941. године увече приспели у логор у Бачићевој циглани, били смо смештени у једној отвореној кухињи и то Срби на једној страни, а Жидови на другој. Како није било места за лежање, наређено нам је да целу ноћ морамо седети на нашим стварима и да се онако седећи покријемо са ћебадима по глави. Како сви нисмо имали ћебади, то нам је наређено да се нас неколико покријемо по глави једним ћебетом. Целу ноћ нисмо смели да се мичемо, нити да вршимо нужду, а нити да главу подигнемо испод ћебета. У неко доба ноћи дошло је у ову шупу више усташа и светлећи са џепним електричним лампицама прегледавали су наше ствари, па су оне које су им се свиђале одузима-ли. Ако би се који од нас макао или било како јавио, тога су усташе одмах извукле напоље и тамо га кундацима тукли све док се није срушио, а тада су га само приклали. Некоје су ту ноћ одмах заклали ножевима без икаквог повода. Након тога су у неко доба ноћи напустили шупу, оставивши само стражу. Мртви, који су иза њих остали, остали су и даље међу нама све до сутрадан.

То исто су чинили усташе и други дан у ноћи. Те две ноћи усташе су што убили, а што заклали у овој шупи око 40 Срба. Међу тада побијеним и закланим има највише сељака од Бијељине у Босни. Имена њихова не могу навести.

Трећу ноћ били смо смештени у један подрум где се је пре тога сушио преп. У том подруму нашли смо остатак оних Срба који су 13. новембра 1941. пресељени из логора у којем смо пре становали у ову циглану, а који од усташа успут нису били тада поубијани. Они су нам тада причали како су многи њихови другови пригодном премештаја из првог логора у циглану успут убијени од усташа. Међу овом групом Срба нашао сам од мојих познаника др Бараћа Бранка, свештеника из Сиска, Мартиновића Бранка, учитеља, родом из Петриње, Релића Живка, браварског помоћника из Петриње, те Гулана Тривуна, жељезничара из Сиска. Од њих сам чуо да су усташе на путу из једног логора у други међу осталима убили већ поменутога Пауновић Никољу, среског школског надзорника из Вргинмоста.

У овом подруму остали смо сви скупа око 10 дана. Подрум је био влажан и мрачан, а лежали смо на голој земљи. Здравии су по дану морали плести жицу око циглане, а болесници су читав дан лежали у том подруму. Каткада по ноћи залазили су у подрум пијане усташе и одреда тукли свакога штапом по задњици и то двадесет пет до седамдесет пет батина сваком су давали.

Након што смо десетак дана провели у том подруму извели су нас на двориште, те су одвојили све болесне, те некоје још друге, а највише чиновнике и сељаке, укупно њих око 40, а оставили су углавном занатлије. Ја сам их тада преварио да сам по занимању млинар. И зато су ме оставили. Одвојене су тај дан од јутра до мрака држали на дворишту на зими без јела.

Исти дан увече су натоварили камионе, покрили их церадом и одвели у логор из кога смо пре тога дошли. Након неколико дана сазнали смо да су они сви убијени. Знам да су тада одвојени, одведени у пријашњи логор и убијени: др Бараћ Бранко, свештеник из Сиска, Мартиновић Бранко, учитељ, родом из Петриње, Релић Живко, браварски помоћник из Петриње и Гулан Тривун, жељезничар из Сиска. Имена других не знам, само знам да су били већином из Босне.

20. новембра 1941. смештени смо ми сви Срби који смо још остали у циглани у једну бараку која је била скоро шупља, а кроз кров је падала киша и снег. У тој бараци била је ужасна зима, а били смо мокри, јер је на нас падала киша и снег. У овој бараци остали смо све до 6. јануара 1942. када смо премештени у нову бараку која је била нешто боља. Ни у једној бараци није било ништа осим голых дасака на којима смо лежали.

Нове транспорте Срба који су пристизали у Јасеновац, почевши од половине месеца новембра 1941. године, усташе су одмах убијали, а тим убијањем наставили су и даље све до мога одласка из логора. Усташе су убијање Срба, који су пристизавали новим транспортима, извршавали на следећи начин:

Месечно стизало је у Јасеновац од 4 до 5 транспорта Срба из свих крајева, највише из Босне. У сваком транспорту било је 30-200 Срба. Ови Срби били су већ на жељезничкој станици повезани у жице два по два и тако дотерани у ци-

глану пред усташку канцеларију. Ту су их дочекивали усташки официри. Сви-ма су одузели њихове ствари. Затим су из сваке групе Срба издвојили само по неколико најјачих и најздравијих и предали их управнику бараке, а остале су одмах одводили изван логора, где су их на једном пољу у близини саме циглане привођили до већ ископаних јама и ту их убијали и одмах покапали. Убијања су извршавали тако да су дрвеним маљевима и секирама тукли Србе по глави. Ако би случајно који после тога давао знакове живота, томе су онда ножем још пререзали гркљан. Убијања су извршавали усташки официри заједно са обичним усташама.

Грабе (јаме) где су ови Срби покопавани, морали су остали Срби и Жидови већ унапред ископати за сваки транспорт. Чим су усташе наредили да се има ископати јама, ми смо знали да тај дан стиже транспорт Срба које ће усташе убити и ту закопати. Овако су усташе радили до 15. марта 1942. године. Тада су престали закопавати лешеве убијених Срба, већ су их палили у пећи од циглане.

Палење лешева убијених Срба увео је усташки инжињер Пићини.³⁶⁰ Од тог времена усташе су Србе, који су пристизали транспортом, везане доводили изравно у саму циглану, где су их дочекивали други усташе, уводили их у саму циглану где се пекла цигла, и ту их убијали дрвеним маљевима и секирама по глави. Ако би који после тога давао знакове живота, томе су још ножем пререзали гркљан. Њихове лешеве бацали су тада у пећ од циглане и тамо палили. Овај посао су вршили саме усташе.

Пред цигланом и око циглане стално је стајала усташка стража и нитко није смео близо прићи. Тако је једнога дана, када су усташе обављали убијање Срба у циглани, случајно ту наишао један Жидов, на кога се један усташа продерао са питањем: „Куд си пошао?“ Међутим други усташа одмах је прискочио, погледао га и викнуо: „Дај га овамо“. Овога су Жидова тада увукли у циглану и заклали га заједно са Србима. Жидов је био постарији човек.

Некако концем месеца септембра 1941. некоји интернирани Срби радили су у шуми, па су двојица од њих том приликом побегли. Зато су усташе издвојили између нас Срба њих 26 и ставили их у простор ограђен са бодљикавом жицом, где су их држали 6 дана, а Жидови су морали над њима држати стражу. Ми смо им из кухиње доносили храну. 4. октобра 1941. ових 26 Срба извели су из жице, постројили их пред кухињом, свезали жицом свакога посебно са рукама на леђима и отерали их пред логорску канцеларију, одузели им све ствари, а њих кундацима тукли. После тога су их одвели изван логора и за кратко време чуло се пушкарање. Усташе су тада ове Србе убили. Међу убијенима налазио се је и већ споменути Николиш Јово, лугар из Петриње, те Сабљић Јово, трговац из Суње. Познато ми је да су тада одведени и убијени још: Божић Стево, трговац из Славонског Брода, Душан Бјеланчки, адвокатски приправник из Славонског Брода и Белић Лазо, трговац из Славонског Брода. Имена других не знам али знам да су већином били из Босне.

³⁶⁰ Пичили.

Осим горе описаних покоља Срба, извршена су још три већа покоља над Србима који су се налазили у самом логору и то:

Први покољ извршен је месеца новембра 1941. Тада су некоји Срби покушали бекство па су зато усташе све нас постројили крај циглане и држали нас тако у строју од 10 сати ујутро па до 2 сата после подне. Око 2 сата после подне дошао је до нас заменик команданта логора, усташки поручник Милош Љубо, са неколико усташких официра и усташа. Најприје су нас тукли кундацима, а некоје су одмах на лицу места убили из пиштоља, или су их ударали ножем у прса. Убили су их одмах 5-6, а међу њима и једног млађег свештеника. Видео сам лично, како је тада усташки поручник Милош својом руком једног Србина, сељака из Босне, неколико пута ударио ножем у прса, а другога, исто тако сељака из Босне, убио пиштољем у затиљак. После тога одвојили су 20 до 30 Срба и одвели их у стражару где су их страховито тукли а некоје убили. Знам да је од ових одвојених њих остало 12 неко време на животу, јер сам им ја лично носио храну неколико дана, а након тога сам добио наређење да им престанем носити храну.

Друга два покоља извршена су 1. и 2. јануара 1942. 1. јануара о.г. убијено је 60-70 Срба. 2. јануара убијено их је око 140.

1. јануара 1942. године око 4 сата после подне дошли су усташе и истерали из барака све Србе и постројили их пред бараком. Из тог строја издвојили су њих 60-70, свезали их жицом за руке и одвели их изван бараке на поље где су убијани и Срби који су стизавали транспортом. Сви ови Срби убијени су са дрвеним маљевима и секирама по глави и њихови лешеве покопани су у јаме које су пре тога приређене осталим Србима и Жидовима.

2. јануара 1942. године, у исто доба дана, дошли су поново усташе у бараку, истерали све Србе из бараке и постројили их пред бараком. Ту су одвојили и жицом повезали око 110 Срба а осталих 30, који су били стари и немоћни, одмах су дрвеним маљевима и секирама убили пред самом бараком. Повезане су одвели изван бараке и убили на пољу недалеко бараке, где су и остали Срби поубијани. Ја сам се оба та дана спасао, јер сам био запослен у кухињи, а куваре нису дирали.

Познато ми је да је тако 1. јануара о.г. убијен Томић Бранко, родом из Суње, који је као ратни заробљеник дошао из Немачке и у децембру 1941. године био доведен у логор са још 12 другова ратних заробљеника, међу којима и два Србијанца. Већина ових његових другова је поубијено али им ја не знам имена. Затим су тада, 1. јануара 1942, убијени Дабић Јован, Дабић Симо, Трнинић и још један Дабић, сви земљорадници из Комоговине, општине Меченчани, среза Коштајница.

Други дан, 2. јануара о.г., убијени су: Пејаковић Ђуро, земљорадник из Јошавице, општина Јабуковац, среза Петриња, те још двојица земљорадника из Јошавице, чијих се имена не сећам, Беговић Милан, општински благајник из Јабуковца, срез Петриња, Пешкир Стево, земљорадник из Моштанице, општине Блиња, срез Петриња, те још двојица земљорадника из Моштанице, чија имена не знам, те један земљорадник презименом Перовић, из села Дејановића,

општина Јабуковац, срез Петриња. Гледао сам како је тада 2. јануара 1942. маљем по глави пред бараком убијен Поповић Саво, свештеник из Јање, срез Бијељина, стар око 60 година – имена других не знам. Ја сам лично из кухиње гледао када су усташе и усташки официри убијали поменутих старих и изнемоглих 30 Срба пред бараком. Једни усташе су ове Србе гурали из бараке кроз врата напоље, а други су их дочекивали пред бараком и ударали дрвеним маљевима и секирама по глави. Како су којега по глави ударали, тако се тај срушио на земљу, и ако би и тада још показао знакове живота, томе су онда ножем гркљан пререзали. Њихове лешеве су морали Жидови однети изван бараке и закопати. Али како је било лоше време, јер је падао снег, то су неки лешеве остали пред бараком до сутрадан.

Нико се није смео од Срба јавити болесним јер су болесни одмах одвођени изван логора и убијани.

Познато ми је, да су за време зиме поједине партије Срба усташе одводили преко залеђене Саве у Босну у село Градину и тамо их убијали. Чуо сам да су их тамо живе затварали у куће и онда куће палили, али ми о томе није ништа поближе познато.

По мојем мишљењу усташе су у логору у Јасеновцу за време мог боравка убили и заклали 5–6 хиљада Срба а исто толико и Жидова.

8. и 9. јануара 1942. тукла је хрватска војска из топова српско село преко Саве – Градину. Пучанство је највећим делом побијено. Нешто је и побегло. После тога отишли су усташе из Јасеновца у Градину и село потпуно опљачкали. Сељаци из Јасеновца и Уштице, по наређењу усташа, возили су неколико дана ствари из Градине у Јасеновац. Све те ствари спремили су усташе у један велики магацин у циглани, једино су свињско сухо месо натоварили на камион и одвезли у Стару Градишку. Исто тако допремили су из Градине сву стоку и живину. Мањи део стоке и живине задржали су за себе, а остало су у три партије одагнали у Новску и тамо продали. Маст и месо од закланих свиња отпремили су у Загреб. Све ми је ово лично познато јер сам био додељен тада као му-жар крава.

Храна у логору била је врло лоша. Од 19. децембра 1941. па све до 22. марта 1942. године нисмо добивали никако хлеба, већ само ујутро кашу од кукурузног брашна а некада ништа, у подне грах или купус без ишта другог а увече чорбу од купуса, или по три смрзнута кромпира, који се нису дали јести. Храна је приређивана највећим делом без запришке, а често и без соли.

6. фебруара 1942. године дошла је у Јасеновац међународна комисија да прегледа логор. Неколико дана пре доласка те комисије морали смо сви радити дан и ноћ на подизању нових барака и што бољег уређења логора, па су нас усташе тада и добро хранили. Добијали смо тада један до два пута дневно доста меса са доста граха тако да смо могли бити сити. Чим је отишла међународна комисија, опет смо добијали лошу храну као и пре тога.

Један до два дана пре доласка међународне комисије добили смо сви траке око руку са бројем. Жидови су имали жуте траке, а Срби плаве. На свакој траци је био број. Ја сам имао на траци број 235. Истодобно смо добили од усташа

наређење да ако на нас који члан комисије запита за име и презиме, да му морамо одговорити само са речима: „Заточеник број тај и тај“. А ако би нас тко што и даље питао, ми смо морали одговорити: „Изволите се обратити у главну канцеларију под мојим бројем, па ћете тамо добити податке.“ Ништа друго нисмо смели говорити.

Све болесне и слабе, који су се налазили у логорској амбуланти, поубијали су усташе пре доласка комисије, а на њихова места довели су у амбуланту здравије и јаче људе. У амбуланти су се налази већином Жидови. Сећам се, када су једне ноћи водили из амбуланте болеснике изван барака да их убију, један Жидов је побегао и сакрио се у шталу у којој сам ја спавао, јер сам био мужар крава. Усташе су за њим дошли у шталу, пронашли га и одвели псујући га при том да се неће спасити.

Командант логора јесте Лубурић Вјекослав, усташки сатник, а његов заменик Милош Љубо, усташки поручник. Милош је родом из Љубушког и он је најкрволочнији. Он је лично учествовао у свим покољима и сам својом руком је заклао многе Србе. Познавао сам усташу Муслимана из Босне именом Мујо, који је исто као и Милош, био страشان крволоч. Он је за клање Срба дао си исковати посебан дугачки нож којим је клао Србе.

Имена других усташа не знам. Знам само да их је било око 100.

Заборавио сам напоменути да је почетком новембра 1941. године допремљен у логор у Јасеновац др Отон Гавранчић, адвокат и староста Сокола из Загреба. Њега су усташе сваки дан страховито мучили и тукли, а по ноћи су га затварали у жицу у којој се налазила вода, и он је од силних мука након десетак дана умро.

30. марта 1942. пуштен сам из логора са 12 мојих другова и транспортом сам дошао у Србију. Иза нас остало је у логору у Јасеновцу око 130, а у Старој Градишци око 200 Срба. Знам да су иза нас у логору у Јасеновцу остали: Миличић Слободан, из Јање, срез Бијељина, Чалић Никола, рез. поручник, који је дошао из Немачке као ратни заробљеник, Лемајић Миле, столар из Госпића, Радић Цвјетко, сељак из Јање, срез Бијељина, и Кајмаковић Милан, сељак из Бијељине. Имена других се не сећам, јер сам их познавао само по виђењу.

Друго ништа немам за исказати а на исказано и прочитано могу да се закунем.

Симић Стево, с.р.

Бр. 165

**Изјава Милована Зеца о хапшењу Срба у Петрињи и о свом
заточеништву у затвору у Загребу и у логорима Јасеновац
и Стара Градишка током 1941. и 1942. године³⁶¹**

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 30. јула 1942.

Са сломом Југославије појавили су се у Петрињи усташе који су по путевима наоружани пресретали јединице југославенске војске која се је повлачила и разоружавали војнике.

24. априла 1941. дошли су у Петрињу тројица полицијских агената из Загреба и то Камбер и Биркић, а трећему име не знам. Они су исти дан ухапсили дра Прибичевића Раду, адвоката из Петриње, Ханжек Берислава, студента права и његовог брата Марија, студента технике, Тринић Нику, студента права и мене. Исти дан смо препраћени у Загреб и предани у полицијски затвор.

Ја сам са браћом Ханжек и Тринићем био затворен у ћелији број 17 на другом спрату, док је др. Прибичевић, као болестан на плућима, био затворен у једној тобож бољој ћелији на првом спрату. Сећам се да су с нама били затворени у истој ћелији: Грубић Лазо, сељак из даруварског среза, кога су полицијски агенти једног дана ужасно истукли, један жандармеријски капетан, коме не знам име, а који је у ћелију био доведен ужасно испремлаћен, жандарски поручник, презименом Посавац, Сауха Франо, студент, родом из Дарувара, који је после стрељан, Тринајстић, учитељ, који је после премештен у затвор у женску казниону на Савској цести, а одатле изведен и стрељан, Јурековић Александар, студент, Коричанин, фабрикант, Ромић Фердо, месар из Загреба, два брата Шкара из Топуског, те више Срба сељака из Славоније, којима се не сећам имена, а који су након извесног времена били отпремљени у логор у Копривницу. У суседној ћелији број 16 били су тада затворени: Максимовић Тома, генерални директор Батиних фабрика из Борова, а садањи комесар за збрињавање избеглица у Београду и др Гавранчић Отон, адвокат из Загреба и староста Сокола.

Једнога дана посетио је све ћелије у полицијском затвору Кватерник Еуген, равнатељ јавне сигурности у хрватској држави. Он је у нашој ћелији питао нас, какав је поступак полицијских органа према нама и да ли је ткогод био злостављан. Разуме се, нитко се њему није потужио да је био злостављан, иако је злостављања било врло много, јер смо сви знали да се злостављање врши са његовим знањем и приволом и да би сваки онај, који би се ради тога потужио, још горе прошао.

Често пута слушали смо по ноћи јаук женских гласова, који је допирао из трећег спрата затвора. Ми смо мислили да то полицајци злостављају жене које

³⁶¹ АЈ, ф. 910.

су биле смештене на трећем спрату затвора. Међутим, после ми је причао неки Стојаковић из Мацара, среза Петриња, који је као затвореник вршио службу ордонаса и за то време стално био на ходнику, да су полицајци вукли са трећег спрата затворене Жидовке и Српкиње у приземље затвора и тамо их подводили појединим особама ради сполнога опћења.

Док смо били у полицијском затвору у Петрињској улици, могли смо добивати храну извана, тако да углавном нисмо били гладни.

4. јуна 1941. премештен сам из полицијског затвора у Закладну болницу јер сам добио упалу крајника и повишену температуру. Следећи дан, тј. на 5. јуна 1941, отпремљени су моји другови и то: браћа Ханжек и Трнинић у логор у Копривницу. Накнадно сам сазнао да је Трнинић после из Копривнице отпремљен у Госпић и тамо му се је изгубио сваки траг. Вероватно је убијен. Браћа Ханжек су били пребачени у Јасеновац, а из Јасеновца у Стару Градишку где је Марио Ханжек умро од дизентерије, а Берислав је пре кратког времена отпутовао у Немачку на рад. Др Прибичевић је био такођер премештен у Закладну болницу јер је боловао од туберкулозе плућа. Он је у болници остао дуље времена, а потом је премештен на клинику и на послетку пуштен на слободу.

Ја сам остао у Закладној болници до конца месеца аугуста 1941. У Закладној болници било је тада више Срба који су тамо привремено били смештени, јер су у полицијском затвору обојили. Сећам се добро да су таде били у Закладној болници смештени као болесни затвореници: Јефтановић Душан, поседник из Сарајева, Дожудић Коста, директор Гутмановог имања из Белишћа, др Бараћ Бранко, свештеник из Сиска, Максимовић Тома, генерални директор Батиних фабрика из Борова, и његов брат Стево, Симић, трговац из Тузле, Јовановић, железничар из Загреба, Трбојевић, сељак из Славоније, те још многи други чијих се имена не сећам.

После експлозије бомба код Ботаничког врта у Загребу 6. аугуста 1941. изведени су из Закладне болнице и стрељани: Јефтановић, Дожудић, Трбојевић, један служитељ Српске банке из Дубровника, те још један Србин чијег се имена не сећам. Тада је стрељан и др Богдановић Владимир, шеф криминалне полиције из Загреба, који је такођер био затворен са другим Србима. Железничар Јовановић био је после тога пуштен кући, а затим поновно ухапшен и злостављан у затвору. Он се је у затвору после једне злоставе обесио. Накнадно сам чуо да сам тада требао и ја бити стрељан, па да сам био и прозиван у полицији, али ме тамо нису нашли.

Две ноћи узастопце, око 12 сати у ноћи, упао је у Закладну болницу неки Томљеновић за кога сам после чуо, да је шофер код једног хрватског министра. Он је на један врло бруталан начин обављао претресе код Срба који су лежали болесни у болници. Испретурао им је све ствари, а изгледа да је сваки пут био припит. После тога се је удаљио уз претњу упућену нама.

Концем аугуста 1941. премештен сам из болнице у женску казниону на Савској цести у којој се је налазио усташки затвор.

Управитељ овога затвора био је из почетка неки Зајц, власник такси аутомобила из Загреба. Он се је према нама затвореницима понашао врло коректно.

У овом затвору било је око 500 затвореника – највише Хрвата. Овде сам нашао дра Гавранчић Отона, Гаљардија Емануела и Тринајстића, учитеља, кипара Мештровића и сликара Кљаковића. Из овога затвора изводили су усташе сваки дан извештај број затвореника на стрељање. Сећам се да је из овога затвора једног дана изведени учитељ Тринајстић и стрељан.

У овоме затвору била је храна релативно добра, а поступак углавном коректан. Овај затвор вреди у Хрватској као један од најбољих.

Почетком фебруара 1942. отпремљен сам у једном транспорту од 25 затвореника у логор у Јасеновац. У овом транспорту били су већином Хрвати. При поласку из Загреба у Јасеновац уручили су нам пресуде усташке надзорне службе. Моја је пресуда гласила да сам суђен на једну и пол годину заточења у логору у Јасеновцу јер да сам био четник, а као доказ за то наведено је у пресуди, да сам признао да ми је отац био четник. Ову пресуду су ми у Јасеновцу код доласка одузели.

Када смо дошли у Јасеновац, најпре смо доведени у усташки табор где су нас преузели јасеновачки усташе и одвели у логор у Бачићеву циглану.

Када смо дошли у логор у Бачићеву циглану, постројили су нас усташе у ред и позвали да им предамо сав новац, сатове, ланце, прстење и све вредније ствари које смо код себе имали. После тога усташки заставник Матијевић извадио је из ташке револвер и уперио према нама и претећим гласом поновно нас позвао да му изручимо сав новац и друге ствари уколико је тко код себе још задржао.

После тога ишао је усташки заставник Матијевић од једног до другог и сваког појединог ударио једним јаким ременом, који је на врху имао жељезну карику. Ако је који заточеник имао веће бркове, или косе, томе их је он чукао. После тога одузели су нам усташе и остале ствари као храну, резервно одело, деке и све остало.

Након тако обављеног првог усташког крштења, које су над нама обавили, одведени смо у једну бараку где смо смештени као заточеници и предани управи логорских заточеника. На челу ове управе био је неки Шпилер, Жидов-заточеник, по занимању трговачки путник. Сва места у интерној логорској управи била су у рукама Жидова заточеника. Једино заменик логорника Шпилера био је Србин заточеник, именом Слободан, а презимена му не знам. Овај Слободан је нама Србима ишао на руку колико је год то могао. Жидов Шпилер кажњавао је заточенике за сваку маленкост ужасним казнама. Тако је он знао поједине заточенике кажњавати на тај начин да их је потпуно голе везао уз ступ изван бараке код врло ниске температуре и тако везани су морали бити читаву ноћ. Ти несретници су се преко ноћи потпуно смрзли и умрли.

По највећој зими и смрзавици морали смо читав дан бити на пољу изван бараке. Изван бараке смо морали и јести, а у бараку смо смели ући само после вечере.

Једнога дана у другој половини фебруара 1942. ујутро наређен је такозвани наступ. Сви затвореници морали су се постројити у кругу логора. Тада је дошао командант логора усташки поручник Милош Љубо, који је издвојио око

100 Срба и Жидова затвореника и он их је лично, уз помоћ других усташа, поклао ножем. Неке су клали режући им ножевима вратове, а неким су ножевима распорили трбухе. Усташе, кољући заточенике, обесно су стављали разне примедбе као: „Ала си лип и дугачак“, или: „Србине, ала си се утојио“, или: „Ти си онај прави“ и слично. При томе су се поручник Љубо и усташе сулудо смијали. Након што су све издвојене заточенике поклали, окренуо се је поручник Љубо према нама а који смо стајали у строју и казао: „Шта је мени поклати хиљаду људи – хиљада или ниједан“. Имена тада покланих заточеника не знам.

23. или 24. марта 1942. између 2 и 3 сата после подне доведена је у логор једна група око 50 Срба сељака, а судећи по одећи, ови су сељаци доведени из Босне. Они су одмах одведени у саму циглану где су убијени и спаљени. У овој групи Срба сељака био је и један Хрват кога су усташе издвојили и нису га убили. У самој циглани, где се ово убијање и паљење врши, налази се електромеханичарска радиона и у тој радиони радио је тада Гадо Мирослав из Загреба, с којим сам се ја познавао, јер смо скупа доведени у Јасеновац. Ја сам се налазио код њега у радионици, када су усташе довели у циглану наведену групу Срба сељака, па сам чуо како су питали, да се јаве они који су католичке вере. Јавио се је само један и тога су издвојили и пустили из циглане. Затим сам чуо заповеди усташа: „Лези!“, „Убиј га!“, а затим сам чуо јаукање људи и комешање. Након свега тога сам чуо гдје један усташа виче: „Овај не може унутра“, а други му одговара: „Сасеци га“. Радило се наиме о томе да један убијени није могао бити убачен у пећ, јер је ваљда био велик, па су га морали сасећи и његове комаде тела бацати у пећ. Читава ова процедура клања трајала је око пол сата. Тако је ова доведена група Срба сељака убијена и у пећи спаљена.

Болесне заточенике усташе су од времена до времена ликвидирали на тај начин да су их у масама убијали. Тако су око 20. марта 1942. извели из логорске болнице око 25 болесних заточеника и убили их. Убијање болесних заточеника вршили су усташе по ноћи. Знам да је тако у једној групи болесника, међу осталим, убијен неки младић Цвијановић из Брчкога. Ово убијање болесних заточеника вршено је увек када би се у логорској болници накупио извешан број болесника.

Нису биле ретке појаве да су усташе при сусрету појединих заточеника у кругу логора без икаквог повода дебелим штаповима снажно ударили ове јаднике по глави и они су се онда срушили на земљу, а обесни усташе су отишли даље као да се ништа није догодило. Видео сам како је усташа убио једног заточеника само зато што је видео код њега један сиров кромпир.

Уопште може се казати да су у логору у Јасеновцу са стране усташа вршена убијања заточеника без икаквог повода и плана, онако како би се којим усташама када прохтелo и свидело. Нама је то објаснио поручник Љубо речима: „Можем убити хиљаду, а не морам нити једнога“.

Храна у логору у Јасеновцу била је врло лоша. За време мојег бављења тамо, добивали смо за храну два пута дневно купусово лишће кухано на обичној води. Хлеба уопште нисмо добивали. Трпели смо ужасну глад и ради тога су заточеници физички потпуно ослабили.

25. марта 1942. ја сам у групи око 200 заточеника премештен из Јасеновца у логор у Стару Градишку. Ту смо били смештени у ћелије у којима је било сламе за спавање, па је с те стране било боље него у Јасеновцу.

Храна је нешто била боља него у Јасеновцу. Добивали смо три пута дневно јести, а од тога два пута дневно добивали смо кашу од кукурузова брашна, коју су у логору звали пура, те триста грама кукурузовог круха.

Поступак усташа према заточеницима у овом логору био је нешто бољи него у Јасеновцу, али се је и овде убијало заточенике и то нарочито болесне. За време мојег боравка у логору у Старој Градишки усташе су у два пута извели по 50 заточеника из логорске болнице, стрпали их у један велики затворени камион, некуда одвезли и убили. Од овога убијања били су поштеђени болесни заточеници Хрвати.

За време мојег боравка у Старој Градишки било је смештено око 20 Хрвата у једној логорској згради и то сваки у посебној ћелији. Усташе су једног дана наводно открили да је код тих Хрвата постојао неки колектив, па су закључили да су они комунисти. Ради тога су усташе ове Хрвате осудили на смрт и то на смрт од глади. Све су их затворили у један подрум и нису им дозволили никаков излазак из подрума, а нити су им давали хране и воде. Сваки дан су прегледали подрум и оне који су од глади и жеђи умрли, износили ван из подрума. Након 42 дана још су нашли у овом подруму једног живог, који је без свести лежао на земљи.

У логору у Старој Градишки интерниране су и жене, те деца и то у посебном делу логора. Интерниране жене и деца у највећем делу су Срби. Жене и деца примају у овом логору много лошију храну него мушкарци. За моје време добивали су тамо жене и деца само крављу репу кухану на води без хлеба, тако да трпе ужасну глад и да су осуђени од глади на смрт јер уз такву храну дуже не могу издржати.

Осим тога, жене и децу такођер одводе са затвореним аутомобилом и убијају у групама. Где их убијају, није ми познато.

Главни усташки повереник и поверљива личност поглавника Павелића за све логоре у Хрватској јест Макс Лубурић, усташки сатник. Од усташа који су вршили дужност у женској казниони на Савској цести у Загребу, познајем по имену дра Мајценића, управитеља затвора, затим Кризманића, Беговића, Јурића Шиму, Кунца, неког Вида, којем не знам презиме, Видаковића, Матега Гргу и његовог брата, којем не знам име, те двојицу Зечевића.

Од усташа у логору у Јасеновцу поименце познајем Милош Љубу, усташког поручника и команданта логора, затим Матијевића, усташког заставника и Гачића, који је после постао заповедник логора у Старој Градишки. Овај Гачић је једном згодом, када су ме усташе тукли и када сам ја завикнуо: „Немојте ме тући, јер сам болестан“, он је на то казао окренувши се према мени: „Ми овде људе формално једемо“.

Од усташа који су вршили дужност у Старој Градишки поименце познајем наведеног Гачића, заповедника логора, затим неког Мустафу, усташког заставника, који је тамо дошао из Јасеновца, те Којића, усташког поручника.

Ја сам 25. маја 1942. у транспорту од око 600 до 700 заточеника отпремљен у Земун где смо сви били смештени у зградама на земунском сајмишту. Ту сам остао до 7. јула 1942. године када сам са више других заточеника преведен у Београд.

Ја сам услед лошег поступка и велике глади, те нереда у хрватским логорима био толико телесно ослабио, да сам по доласку у Београд по Комесаријату за избеглице смештен у санаторијум дра Живковића ради лечења. Сада се осећам већ много боље.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано могу се заклетити.

Д о в р ш е н о .

Саслушао и оверава:
Родић Буро, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Зеџ Милован, с.р.

Бр. 166

Изјава Илије и Мирка Србљанина, Николе Врлинића и Љубана Вујаковића о злочинима усташа у селима опћина Стаза и Мајур на Банији, о покрштавању православаца и одвођењу у логоре Јадовно и Јасеновац у времену од маја до августа 1941. године³⁶²

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 12. октобра 1943.

Села Доњи Храстовац и Побрђани јесу чиста српска и налазе се једно уз друго. У општини Стаза има две трећине Срба и једна трећина Хрвата.

Одмах после успоставе НДХ појавили су се у нашој општини усташе. У усташку организацију ступила је већина домаћих Хрвата.

Већ у првим данима хрватске државе, позвале су хрватске власти све Србе да одмах предају оружје под претњом смртне казне. Срби су ово наређење извршили и предали оружје, јер су мислили и вјеровали да ће бити заштитени од хрватских власти против свакога нападаја и насиља од стране усташа. У исто вријеме хрватске власти су наоружале хрватско становништво. Сваки Хрват добио је војничку пушку. Што више, дјељене су војничке пушке и малољетној дјеци од 14 године на више. Тако су се наједном Срби нашли сами голоруки напрем Хрвата који су сви били наоружани и ступили у усташке редове.

Неколико дана после Св. Ђурђа 1941. дошли су у Доњи Храстовац усташе из Сиска у једном камиону. Њима су се придружили домаћи усташе из Стазе и

³⁶² АЈ, ф. 910.

Ведрог Поља. Усташе су се одмах дали на посао. Хватали су Србе мушкарце, трпали их у камион и одвозили у правцу Сиска. Тада су ухваћени и одвезени: Ђукић Никола, Србљанин Трифун, Диклић Милош, Халагић Милан, Сужњевић Јанко, Мишић Тешо и Мраковић Душан, сви земљорадници из Доњег Храстовца. Сви ови Срби одведени су у логор у Копривницу, а одатле у Госпић а из Госпића на Велебит, где им се изгубио сваки даљњи траг. Исти дан су усташе ухватили у селу Побрђина³⁶³ Мрђеновић Јована и његовог синовца Стеву. И они су по усташама одведени у логор у Копривницу, а одатле у Госпић, па у Велебит, где се је и њима сваки даљњи траг изгубио.

У исто време вршили су усташе хватање и одвођење Срба и из других околних села. Тако су ухваћени и одведени: Очигрија Бошко, земљорадник из Папића, Јелић Стојан, земљорадник из Јасеновца,³⁶⁴ Ракић Милан, земљорадник из Костреша, те још многи други, чијих се имена више не сећамо. И ови су Срби преко логора у Копривници одведени у Госпић, а одатле у Велебит, где се је и њима замео сваки траг.

Истодобно са одвођењем Срба усташе су залазили у боље стојеће српске куће где су пљачкали новац, накит, ракију, пшеницу, кукуруз и робу. Све ове ствари су одмах трпали у кола и собом одвозили. Срби се за све ово нису смели ником потужити јер су знали да је усташама све дозвољено.

После овога нису усташе вршили даљње одвођење Срба све до Св. Илије 1941. године. За то време долазили су чешће пута у наша села, где су поједине људе тукли и куће пљачкали, а затим из села одлазили.

Око Св. Илије 1941. поновно су усташе извршили купљење и одвођење Срба. Тада су дошли у наша села усташе из Костајнице и Суње, па су уз помоћ домаћих усташа купили Србе, одводили и убијали. Одведени су из Доњег Храстовца: Сужњевић Васо, Михајловић Мићо, и његова мати Ана; из Побрђана: Бајић Бошко и Станојчић Миле; из Горњег Храстовца: Половина Јован, Радановић Драган, Шапоња Душан, трговац, Рудић Петар те још многи други чијих се имена не можемо сетити. Сви ови Срби убијени су и то неки у Суњи, а неки у Костајници.

После овога покоља о Св. Илији 1941. дошао је за усташког таборника у Стазу Крзнарић Перо, кројач из Ведрог Поља, који је уједно постављен и за општинског начелника. Он је нас Србе штитио колико год је могао. И Срби из општине Стаза могу њему захвалити да није било у оном крају већег покоља. Његовим заузимањем Срби су били поштеђени и од даљње пљачке са стране усташа. Силовања жена и девојака није било у нашим селима, али смо чули да је таквих случајева било у другим неким селима, као у Четвртковцу, општина Суња, среза Петриња.

У јесен 1941, одмах после Илинданског покоља, захтевали су усташе од Срба да сви морају прећи на римокатоличку веру ако желе остати на животу. Исто тако и општински чиновници позивали су Србе да пређу на римокатоличку

³⁶³ Побрђани.

³⁶⁴ Јасеновчани, Сисак.

веру, јер да ће се једино на тај начин моћи спасити од покоља и пљачке. У исто време долазио је у наша села и римокатолички жупник из Суње Орлић са двојцом римокатоличких капелана, па је и он позивао Србе, да пређу на римокатоличку веру, јер да је римокатоличка вера боља од православне, а осим тога, да у хрватској држави не сме бити Срба нити православне вере. Под овако тешким притиском, сви су се Срби из општине Стаза одлучили да пређу на римокатоличку веру, само да би спасили своје животе.

Некако концем месеца октобра 1941. извршено је покрштавање Срба у општини Стаза. У свако село дошао је од некуда по један римокатолички жупник у пратњи неколико наоружаних усташа. Народ је био сакупљен у школу, где су жупници одржали проповед, у којој су нарочито нагласили, да је римокатоличка вера једино спасавајућа, па да зато сви Срби морају да пређу у ту веру и да се убудуће прозову Хрватима. Затим су Срби морали пред жупницима положити заклетву, да добровољно прелазе из православне у римокатоличку веру. Следећи дан су римокатолички жупници одслужили римокатоличку мису, а потом причестили народ и тиме је прелаз Срба на римокатоличку веру био готов. Ово је извршено исти дан у свим селима. У Доњем Храстовцу покрштавање Срба извршио је римокатолички жупник из Суње Орлић са једним капеланом. Друге римокатоличке жупнике, који су у другим селима извршили покрштавање Срба, не знамо по имену, али смо чули да су дошли из Загреба.

После извршеног покрштавања Срби у општини Стаза нису више били нападани од усташа све до новијега времена.

У општини Мајур нису усташе никада пустили Србе на миру. Ова се општина налази одмах крај наше општине. Усташе су залазили у српска села мајурске општине и премлаћивали Србе и стално их пљачкали а поједине и убијали. Тако су пре два месеца дошли у кућу Дракулића, старца од 70 година у Горњем Храстовцу, којег су заклали на кревету, а затим опљачкали. У исто време још су двојицу Срба из истог села заклали у кући и опљачкали, али ми не знамо навести њихова имена.

Пре 14 дана дошли су у наша села усташе са хрватском војском. Народ је побегао из села, а они су купили све мушкарце које су случајно у селу нашли. Тада су покупљени и отерани из Доњег Храстовца: Бурнић Никола, Ковачевић Душан, Ковачевић Љубан, Личина Душан, те још више других. Исто тако покупили су и отерали доста Срба мушкараца и из других околних села. Куда су ови Срби отерани, није нам познато. Чули смо да су усташе у селу Брђанима, среза Петриња, затекли две жене у пољу крај блага и заклали их. Исто тако ухватили су у Кињачкој, среза Петриња, две жене које су случајно ишле путем, па су и њих заклали. Да ли је и у нашим селима овом приликом погинуло Срба, нама није познато, јер смо се на глас о доласку усташа, сви разбежали.

Усташе су из села покупили стоку и собом одагнали, а исто тако покупили су и собом одвезли и све живежне намирнице. Ми смо видели, да више никако не можемо остати у нашим селима па смо зато одлучили да бежимо у Србију. Потребне пропуснице купили смо за новац. На пут смо кренули 6. октобра 1941. а у Београд смо припели 7. октобра исте године.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Петровић Стево, земљорадник из Стазе, Брнад Иво, земљорадник из Стазе, Бађак Томо, земљорадник из Чапљана, општине Стаза, Томић Ђуро, столар из Стазе, Томић Стево, брат Ђурин, кројач из Стазе, родом из Костајнице, Ланц Јожа, земљорадник из Ведрога Поља, општине Стаза, Ланц Илија, брат Јожин, земљорадник из Ведрога Поља, Јелкић Фрањо, земљорадник из Ведрога Поља, Иванковић Иво, земљорадник из Словинаца, општине Стаза, Ивелић Фрањо, земљорадник из Ведрога Поља, општине Стаза, Петановић Тона, земљорадник из Тимараца, општине Стаза, Карановић Мато, столар из Ведрога Поља, општине Стаза, Чворак Никола, столар из Ведрога Поља, општине Стаза, Чворак Илија – брат Николин, кројач из Ведрога Поља, општине Стаза, Милапиновић Стево, земљорадник из Ведрога Поља, општине Стаза, Бален Перо, земљорадник из Ведрога Поља, општине Стаза, Бален Ђуро, земљорадник из Ведрога Поља, општине Стаза, Јелић Иво, земљорадник из Ведрога Поља, општине Стаза, Јелић Томо, земљорадник из Ведрога Поља, општине Стаза, Јелкић Иво, земљорадник из Ведрога Поља, општине Стаза, Мићић Иво, земљорадник из Ведрога Поља, општине Стаза, Мићић Фрањо, земљорадник из Ведрога Поља, општине Стаза, Дасовић Иво, земљорадник из Новоселаца, општине Стаза, Бален Стипе, земљорадник из Ведрога Поља, општине Стаза, Бален Мијо, земљорадник, брат Стипин, Бален Марко, отац Мијин и Стипин, земљорадник из Ведрога Поља.

Како смо већ то напред истакли, нарочито се је заузимао за Србе и штићио их, колико је то могао, Крзнарић Перо, кројач из Ведрога Поља, који је вршио дужност усташког таборника и општинског начелника у Стази. Само се њему може захвалити да су Срби у општини Стаза релативно добро досад прошли.

Друго ништа нам није познато, а на исказано и прочитано нам можемо се заклети.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Ђуро Родић, с.р.
Записничар:
Катанић Милена, с.р.

Илија Србљанин, с.р.
Мирко Србљанин, с.р.
Никола Врлинић, с.р.
Вујаковић Љубан, с.р.

Бр. 167

**Изјава Стеве Мусулина, Милана Прице и Бранка Вучковића
о хапшењу и одвођењу српског становништва с подручја општине
Градуса, из села Кињачка, Блињски Кут и Бестрма, у логоре
Даница, Госпић и Јасеновац у мају 1941. године³⁶⁵**

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 8. јула 1942.

Општина Градуса јест чиста српска општина. У целој општини имаде само 8 хрватских кућа и то у селу Бестрми.

Око Св. Ђурђа прошле године једне ноћи дошли су усташе у Кињачку, где су покупили 13 Срба и одвели их у логор у Копривницу. Из Копривнице су после одведени у Госпић и тамо им се замео сваки траг. Верује се да су убијени. Једино је из Копривнице пуштен кући услед старости Пејаковић Павле, док су сви остали одведени у Госпић. Тада су из Кињачке одведени у Копривницу у логор следећи Срби: Вујанић Јово, пензионер, Пешкир Ђуро, трговац и његов син Пајо, гимназијалац, Пејаковић Стево и његов брат Никола, земљорадници, Пешкир Богдан и његов син, земљорадници, Пешкир Душан и његов син, земљорадници, Смрлић Илија, земљорадник, Тркуља Милан, земљорадник, Пејаковић Павао, земљорадник и његов син Јово, Пејаковић Душан, син Павла, бавио се трговином блага и имао је код себе увек веће своте новца. Једнога дана прошлога лета позвале су га усташе да дође у Цапраг. Он је тамо отишао, али се није повратио јер су га усташе убиле, а сав новац који је имао код себе одузеле му.

Џвијановић Павле из Бестрме служио је пре рата као пол. агент у Сиску. После слома Југославије он је као Србин отпуштен из службе, па се је након тога настанио у своме родном месту Бестрми. Становао је у кући свога брата Стевана. Једне ноћи око Св. Ђурђа прошле године дошле су у Бестрму усташе из Сиска, провалили у кућу, где је становао наведени Џвијановић Павле, нашли Павла у кревету и убили га, а затим се повратили натраг у Сисак.

Једне ноћи прошле године, исто о Св. Ђурђу, дошли су усташе из Суње у мјесто Свиницу, општина Градуса, где су провалили у стан свештеника Бабића Дане и извели га из куће. После неколико дана његов леш нађен је у граби поред пута недалеко од села Свинице.

16. маја 1942. године партизани су дошли у хрватско село Комарево и собом одвели у шуму тамошњег учитеља, којему не знам име, али за којег знадем да је био усташки таборник и нарочито се истакао у прогону Срба.

17. маја 1942. дошле су усташе и хрватска војска у општину Градуса и опколили село Кињачку, Бестрму и Блињски Кут и одреда купили у овим селима све Србе заједно са женама и децом и собом одводили. Око половине житеља из

³⁶⁵ АЈ, ф. 910.

ових села побегло је у шуму, и то већином млађи и јачи људи, а остали код куће старији људи и то највише жене и деца, али су и њих усташе и војска са собом одвели.

У селу Бестрми у кући су болесни лежали Цвијановић Ђуро и његов брат Михајло. Усташе и хрватска војска, пошто их нису могли са собом одвести, бацили су у њихову кућу бомбу, па су их обојицу убили, а осим њих још и двије кћери Цвијановића Ђуре, које су се тада у кући налазиле. Још су убили у селу Бестрми и једну жену.

Све остале житеље у наведеним селима, које су нашли код кућа а међу њима и нас двојицу, Мусулин Милана и Прица Милана, повели су са собом и одвели на жељезничку станицу Блињски Кут, гдје су нас све потрпали у теретне вагоне и то посебно жене и децу, а посебно мушкарце. Са мнош, Мусулин Стеваном, одвели су моју жену Милку и шестеро деце, а са мнош, Прица Миланом, одвели су мога деду Васу, бабу Јоку, матер Милку и сестре Софију и Зорку.

Кад смо дошли у Јасеновац, жене и децу отпремили су исте вечери у Стару Градишку, а нас мушкарце у логор у Јасеновцу.

У логору у Јасеновцу одузели су нам усташе сав новац и све остале ствари које смо са собом имали. Одузети новац и ствари нису нам после никада повратили. У логору у Јасеновцу остали смо три дана и за то време нисмо ништа нарочито доживили. После тога отпремљени смо у логор у Земун, где смо били све до 7. јула 1942. године, када смо спроведени у Београд.

Ја, Вучковић Бранко, ухапшен сам од усташа 9. фебруара 1942. и то поводом палежа у општини Градуси. Наиме, непознати људи, неколико дана пре мога хапшења, запалили су општинску зграду у Градуси. Ја сам по жандармерији предан преком покретном суду у Петрињи али ме тај суд није ставио под суђење јер није било за то никаквог разлога, већ ме је предао полицији у Петрињи. Полиција ме је отпремила у логор у Јасеновац. У логору у Јасеновцу био сам све до 18. јуна 1942. када сам са 450 заточеника отпремљен у логор у Земун.

За вријеме мога боравка у логору у Јасеновцу видео сам како су усташе једнога дана концем месеца марта изабрали 40 Срба заточеника – сељака из Босне и одвели их на логорско гробље, које се налази крај Саве, и тамо их убили дрвеним маљевима. Иначе ми је познато да су усташе у логору у Јасеновцу убили много Срба. Неке убијене су закопали у логорско гробље, а некоје су спаљивали у пећи од циглане, али ја о томе поближе ништа не знам казати.

О нашим породицама које су отпремљене у логор у Стару Градишку ништа не знам. 7. јула 1942. преведени смо из Земуна у Београд.

Друго ништа нам није познато, а на исказано и прочитано можемо се заклет.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:
Родић Ђуро, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Мусулин Стево по
Таталовић Невенки
Бранко Вучковић, с.р.
Милан Прица, с.р.

Бр. 168

Изјава Лазара Чавића о злочинима усташа у Вукошевачкој парохији, котар Петриња, у времену од априла до јуна 1941. године³⁶⁶

Српска православна парохија
багрданска
бр. 115, 18/V–1942. у Багрдану.

АРХИЈЕРЕЈСКОМ НАМЈЕСНИКУ

Ј а г о д и н а

На позив тог намјесништва од 15/V тт. бр. 204/942, част ми је поново до-
ставити следеће податке о прогону Срба у парохији вукошевачкој и околини у
којој сам служио до свога преласка у ове крајеве.

Парохија вукошевачка (арх. нам. петровачко) са селима: Вукошевац, Бр-
ђани (крајишки), Петрињци, Паукова Мала, 12 домова, Кињачка и Блињски кут
броји 502 дома православна са 2.500 православних душа. Налази се на подручју
среза петрињског. Седиште пароха у Брђанима. Ту је и парохијски храм посве-
ћен св. Вел. муч. Георгију, који је од стране хрв. усташких власти до темеља ра-
зорен месеца јула 1941. год. На подручју ове парохије није било ни једне мусли-
манске душе или дома, осим свега неколико домова у Блињ. Куту, који су като-
личким живљем насељени. Српско православно елеменат живи у овим краје-
вима још од најстаријих времена – пре 4–5 стотина година.

I. Услијед незапамћенога терора које су хрв. усташке власти вршиле над
српским народом број домова и православних душа се врло осетно смањило. Тако
4. маја 1941. усташе из Суње и Цапрага, њих око 20, ухапсе мене, Вукобратовића
Богдана, жељезн. чиновника, и Петра Марјановића и Јовић Станка, пензионере
из Брђана, затим Вујанић Јову, пензионера (соколског старешину) и Јовичића
Станка, пешад. нар. који је живео у Кињачкој. Ови четворица су том приликом
одведени ноћу 5/V и наводно поубијани од усташа код Цапрага. О чему сведочи
и то што је било узалудно свако трагање за њима и од стране немачких власти, и
на иницијативу једнога Немца, који беше близак рођак пок. Богдана Вукобра-
товића. Усташе који су нас похапсили а потом ову четворицу наших виђенијих
Срба смакнули, предводили су усташки капетан Мајданчић и наред. жанд. ста-
нице Крамарић, обојица из Суње. Од тада почиње систематско чишћење и укла-
њање српског живља са те територије. Тако су 6/V одведени из села Кињачке 12
најугледнијих домаћина у заробљенички логор у Копривницу. После тога исе-
лили су Хрвати око 80 породица из села Бл. Кут, те у православне домове и на
српска имања населили Загорце. Без трага су нестали Кељчија Петар и син му
Перица из Бл. Кута и Пејаковић Душан, сва тројица трг. благом (стоком). Зна се
само то, да су похапшени од усташа из Сиска и Цапрага. Убијен је Очигрија Сте-

³⁶⁶ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 5510/45, кут. 71.

ван, домаћин из Брђана и Јован Војновић, домаћин из Петрињаца, јер се ови нису дали водити од кућа. Исто као Очигрија прошао је и неки млинар Крчмар, који је радио у кући са Очигријом. Исто тако убијен је и син Очигрије Стево.

II. Услијед ових прогона и убистава, настала је општа бежанија Срба из моје парохије, те поуздано сматрам да је што одведено што поубијано што одведено у логоре и што пребегло у Србију, износи преко хиљаду душа.

III. Поред порушених светих храмова у месту Брђани и околини Кињачка Црљаче³⁶⁷ и Свиница и Сл. Село³⁶⁸ – усташке власти су конфисковали сву покретну и непокретну имовину прогласивши је хрв. држ. својином.

IV. Слично су поступали и са имовином соколског друштва у селу Блињски Кут и Кињачка, чија се имовина рачуна у милионске вредности. Исто је учињено са имовином сточарских и кредитних задруга у селима целе парохије. Приликом хапшења дванесторице Кињачана, усташе су опљачкали и одведеног трговца из Кињачке Пешкира Ђорђа, одневши му све вредније из куће. Исто тако у ноћи кад су нестали Кепчија Петар и син му Перица, трг. стоком из Блињ. Кута и они су опљачкани. Том приликом однеле су усташе неки веш, маст, месо и од Перичине жене Олге отели знатну суму новаца. По казивању Пешкир Стојана, лутара из Блињ. Кута, а што би свакако потврдила и сама Олга која данас негде у Србији живи – усташе који су те ноћи на њену кућу напали били су из Цапрага и Сиска. Тројица усташа су је терали голу по компилуку, извршивши насилно полно опћење с њом. И што је најгоре усташе су пре извршеног блуда нагнали Олгиног јединца сина да са њом матером врши полни сношај. Стојан ми је нагласио да му је то сама Олга причала, са највећим гнушањем.

V. Прелаза Срба у ислам није било, али се баш тих дана крајем јуна 1941. год. када сам још био тамо имало по захтеву среских хрв. власти да изврши масовни прелаз Срба у католицизам, поводом чега су 18. јуна били позвани сви општински службеници у срез ради давања упута и формулара за превођење Срба у католицизам. Чуо сам и после да је одржавана велика „свечаност“ „присаједињења“ православних у католичанство под руководством петорице фратара, који су тада дошли у село Свиницу претворивши тамошњи храм православни у католички. То ми је рекла моја парохијанка Мачуловић, жена Стевана из Петрињаца.

VI. Од прогонитеља познајем напред споменутог жандар. нар. Крзнарића,³⁶⁹ усташког капетана Мајданчића и браћу Блажевиће, све из Суње. У Цапрагу је био неки прометник станице чије име не знам.

VII. Ретко, врло ретко, налазимо Хрвата, особито Муслимана, који су се заузимали за Србе. И они који су помагали, морали су то да кришом чине. Мени је и мојим парохијанима највише помогао неки Анђелко Часар, порес. ексекутор, који је тих дана био на терену у селима моје парохије. Да њега није било још би доста мојих људи заглавило, међу којима бих ја био први. Дапаче, он је фи-

³⁶⁷ Дрљача.

³⁶⁸ Старо Село, Сисак.

³⁶⁹ Крамарић.

нанц. помагао мене и моју кућу као и породицу месног учитеља Облаковића са 6 деце. И са његовом пажњом ми смо се ја и учитељ и још са неколицином људи крили у оближњој шумици у току месеца јуна док нисам сретно успео да се ноћу на возу пребацим за Србију. У Сиску су што ја знам особито истакли као врло пожртвовни за Србе католкиња гђа Пајић Јосифа, њена кћерка Рика и њена сестрична Блаженка Прпић. Интервенцијом, новцем и храном особито су помага-ли Србе цапрашког логора.

VIII. Никаквих фотографија не поседујем, осим што сам видео слику гну-сног сецирања тела пок. Милоша Теслића индустријалца из Сиска, којег си-сачки усташки прваци на превару изведоше из куће и мученички убише.

IX. Исто тако никаквих писмених аргумената нисам успео да собом преба-цим, јер ми је тамо остало све осим голог живота и једног пара одела с којим сам побегао.

Напокон вредно је истакнути да су хрв. власти особито усташе овај свој терор и насиље вршили у прво време тајно и кришом од немачких власти и вој-ске, јер нису никада могли пружити никаква стварна доказа да Срби у Хрват-ској нису Срби, или да су Срби ма што криви. Шта више Немци су се заузима-ли за Србе у тим крајевима. Познат је случај кад су усташе ухапсили попа Н. Вучковића из Дрљаче, те месног учитеља Рајића Милана и десетак виђенијих сељака и затворили их у суњски затвор, где су их тукли, мучили и попу чупа-ли браду и брке. Кад су за то сазнали Немци (Ортскоманда) ослободе све људе и пусте их кућама, давши попу писмени акт да њега и људе му усташе не дира-ју. Али после одласка немачке војске, усташе и хрватске власти до безумности су гонили, убијали и пљачкали Србе. Тако је страдао и поп Вучковић и поп Дане Бабић, кога су усташе ноћу нападе и измрцвариле.

Д О Д А Т А К

На подручју ове парохије има још 112 избеглих породица из срезова Сла-тина и Напице. Слично је и код њих вршен терор усташа. По казивању избе-глице Јанка Чиче и Ђуре Веина неки Ерговић, трг. вођа усташа са својим сином извршио је силовање двеју кћери неког Стеве у селу Ђерајлијама³⁷⁰ – пред ли-цем свих укућана. У заштиту тамошњих Срба истакла се по казивању Кулун-џије Саве и других Хрватица жена неког Итнера лугара, спречивши (интерве-нишући) код власти убијање и хватање свих мушкараца села Петровца, Подр. Слатине, рекавши нем. командан који је по жељи и оптужби усташа похапсио поменуте људе: „Молим немојте тући људе, они су прави и здрави, православ-ни и као такови ту рођени“, на што их је Немац ослободио од усташа нагрдивши усташе за прогоњење невиних Срба. Иначе у селу Петровцу и Миклеушу уста-ше су поубијали 11 људи и у селу Дреновцу убили неког жанд. наредника Сте-вана Ковачевића.

Јереј Лазар Ђ. Чавић, с.р.

³⁷⁰ Чералије, Подравска Слатина.

Бр. 169

**Изјава Љубе Србљанина и Љубана Голуба о хапшењу 40 Срба
из Доњег и Горњег Храстовца, убијању неких у Костајници
и одвођењу других у логоре Даница и Госпић
у јуну 1941. године³⁷¹**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 31. аугуста 1943. године.

Доњи Храстовац има око 45 домова, од тога око 35 српских и 10 хрватских. Одмах крај Доњег Храстовца налази се село Ведро Поље, које има око 30 домова а настањено је Хрватима.

Село Горњи Храстовац удаљено је од Доњег Храстовца око 5 км, а настањено је само Србима и има око 60 домова. У самој општини Стази Срби су у већини.

Око два месеца после успоставе НДХ дошли су усташе из Сиска и Суње у Доњи Храстовац на једном камиону. Међу њима био је и домаћи усташа Милашин [Милашиновић] Стево, земљорадник из Доњег Храстовца. Било их је свих скупа осам, а наоружани су били војничким пушкама и бомбама. Усташе су тада покупиле око 10 Срба мушкараца из Доњег Храстовца и одвели их собом. Ови Срби одведени су најприје у логор у Копривницу а одатле у Госпић и ту им се замео сваки траг. Тада су одведени из Доњег Храстовца: Србљанин Трифун, Диклић Милош, Ђукић Никола, Мишић Томо, Сужњевић Јанко, Мрђан Јово, Ракић Милан, сви земљорадници, те још некоји, којима се сада не сећам имена.

У исто време одведени су из Горњег Храстовца у Костајницу и тамо убијени: Рудић Петар, Половина Милан, Радановић Драган, Сужњевић Васо, Станојчић Миле, те још неки чијих се имена сада више не можемо сетити.

Одведено је тада из Горњег Храстовца укупно око 30 Срба мушкараца. Неколико дана после тога одвели су усташе из Доњег Храстовца Михајловић Ану и њеног сина Мићу, старог 19 година. Њих су убили у Суњи, њихове лешеве бацили у Саву.

После тога није било одвођења и убијања Срба из општине Стаза. Одмах у почетку НДХ постао је у Стази усташким таборником Крзнарић Перо, кројач из Ветрог Поља. Он је уједно био и општински начелник. Њему се једино можемо захвалити да Срби у општини Стаза нису горе страдавали. Он их је штитио и није дозволио усташама, да их одводе и убијају. Овакво стање потрајало је до 10. аугуста 1943. године.

10. аугуста 1943. дошли су у Горњи Храстовац усташе из Костајнице под водством неког усташког сатника. Народ је пред њима побегао у шуму. Усташе су тада ухватиле у селу два стара човека и три болесне жене, који услед боле-

³⁷¹ АЈ, ф. 910.

сти нису могли бежати, па су их заклали ножевима. Њихова имена не можемо навести јер се нисмо смели никуда кретати.

Већ у јесен 1942. издала је котарска област у Костајници наређење да сви Срби морају прећи на римокатоличку веру. Општински органи су такођер усмено позивали Србе, да пређу на католичку веру, претећи им се логорима и одузимањем имања. Исто тако долазили су у то време у Горњи Храстовец неки римокатолички фратри који су такођер позивали народ, да пређе на римокатоличку веру. И они су претили Србима да ће бити послани у логоре, а имања им одузети. Под оваквим притиском извешан број Срба, највише жена из Горњег Храстоваца, прешло је на римокатоличку веру.

Српско православна црква у Меминској, под коју парохију спадамо, већ је у почетку од усташа опљачкана и затворена, па се и сада налази у таквом стању.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Милапинавић Стево, земљорадник из Д. Храстоваца, Кекић Тома, земљорадник из Стазе, Ланц Јосо, земљорадник из Ведрога Поља, Брнад Иво, земљорадник из Стазе, Томић Марко, земљорадник из Стазе, Вујновић Станко, земљорадник из Стазе, Вујновић Мартин, земљорадник из Стазе, Иванковић Ђука, земљорадник из Словинаца те још много других, чијих имена не знамо.

Већина Хрвата из општине Стаза ступило је у усташке редове и непријатељски иступили према нама Србима. За Србе се заузимао и штитио их је Крзнарић Перо, кројач, усташки таборник и општински начелник у Стази, а који је родом из Ведрога Поља.

Ми смо пошли од куће 25. августа 1943. са пропусницама које смо добили од Котарске области у Костајници а за које смо платили сваки по 5 000 куна. У Београд смо приспели 29. августа 1943.

Друго ништа није нам познато, а на исказано и прочитано нам можемо се заклети.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Родић Ђуро, в.р.

Записничар:
Катанић Милена, с.р.

Србљанин Љубо, с.р.
Голуб Љубан, с.р.

Сјеверозападна Хрватска, Славонија и Срем

Бр. 170

Изјава Милана Стаменковића из Осијека о заточеништву у логору Госпић³⁷²

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 25. децембра 1942. године.

Приступа непозван Стаменковић Милан, стар 62 год, пекар и гостионичар из Осијека, сада са станом у Београду, те исказује:

Дана 12. априла о.г. ухапшен сам од стране хрватске грађанске заштите и то по заповести Ивана Штира, заповедника заштите, иначе трговца са дрвима те спроведен у полицијски затвор у зграду Градске полиције у Осијеку. Овде сам задржан 18 дана и за то време свега једном преслушан од стране Цветка Вишњића, политичког референта, који ме је углавном испитивао да ли сам се када и било чиме огрешио о хрватски народ и хрватске народне интересе. Референт Вишњић са мном је пристojно разговарао и поступао. Напомињем да је исти убрзо након што је мене преслушавао премештен од полиције градског поглаварства за сиротињског референта вероватно стога, што није био поверљив новој хрватској (НДХ) власти.

Из полиције сам са деветорицом других Срба једне ноћи премештен у гарнизонски затвор у тврђави, где је већ било ухапшено око 700 Срба и око 10 Хрвата. Ту сам као и сви остали провео око 2 и пол месеца под врло тешким околностима јер смо дневно добивали свега 150 гр. хлеба без икакве друге хране. Сви смо толико ослабили да нисмо могли на ногама стајати, поготово они слабији по конструкцији. Тек на интервенцију тадашњег заповедника хрватске војске у Осијеку допуштено је да они који имају родбину у Осијеку добивају храну извана. Овде у гарнизонском затвору били смо сви одреда злостављани и тучени од стране усташа батинама и кундацима. Надзор над овим затвором водио је Фрањо Лукач³⁷³ и он је сам лично више пута батинао многе затворенике. Са мном је лежао у истој соби бивши осечки градоначелник Душан Радановић, бивши народни посланик Никола Гавриловић из Тења и Јова Ђурђевић, управник житар. задруге. Приликом једног батинања начелнику Душану Радановићу пребијена су три ребра, претукао га је лично Фрањо Лукач, као и бившег народ-

³⁷² АЈ, Записници Комесаријата за избеглице и пресељенике у Београду, бр. евиденције V – XXXVIII/746.

* Протеривање Срба, 62; Милетић, I, 109.

³⁷³ Лукач.

ног посланика Николу Гавриловића. Овај потоњи имао је пребијене руке и сав је био отечен, тако да је по наредби лекара пренешен на носилима у болницу и стављен у гипс.

Колико је мени познато од 700 ухапшених Срба убијено је њих 12 и то у згради Сокола где су четворица закопана у башти крај послужитељевог стана. Из гарнизонског затвора одведено је 16 људи и сви су ти поубијани на обали Драве и потом бачени у воду. Који су људи били, поименично се не могу сетити, били су то Срби из Осијека, даље и ближе околице Осијека. Из Осијека су од ових 700 ухапшених Срба спроведени првим транспортом за Копривницу 125 људи, а из Копривнице за Госпић, па даље на оток Паг. Међу овима је био и мој брат Светозар Стаменковић. Други транспорт од 100 људи послан је равно у Госпић, а одатле за Паг. Трећи транспорт од 1100 људи, међу којима сам био и ја, упућен је такођер у Госпић. У Госпићу смо затекли у казниони Окружног суда око 1500 ухапшених Срба, који су били смештени што по собама затвора, а што у дворишту казнионе на земљи. Из Госпића су распоређивани транспорти за Паг, за Велебит и за Јадовно на Велебиту. Транспорти су ишли готово сваки дан и то у групама од 300–400 људи, па и више, већ према коме би ухапшенике доводили у Госпић. Велики део ових ухапшених Срба страдао је на путу између Госпића и Пага и то на једноме месту које се налазило по прилици на пола пута између Госпића и Пага, где су их са једне узвисине онако повезане са ланцима, у групама и од 50 људи, бацали у једну провалију. Међу овим ухапшеним Србима било их је из Босне и Херцеговине, Хрватске, Далмације и Словеније. Колико ја знам, у току једног месеца – августа – стизало је у Госпић сваки дан око 400–500 Срба и након задржавања од једног до два дана, чим би скупили 1000 људи, вршило би се транспортовање на већ споменута места, тј. Паг, Велебит и Јадовно. Нисам лично видео, али је познато да су у овим логорима многи Срби стрељани. Само они од ухапшених, који су доказали да нису Срби, односно да су страни држављани, извукли су живе главе. Ја сам у Госпићу, у казниони Окружног суда, провео месец дана и нисам био даље транспортован, јер сам рекао да сам Бугарин. После месец дана задржавања у Госпићу, транспортован сам са 500 Срба у Јастребарско, где смо затекли око 600 Јевреја. У Јастребарском ми Срби остали смо 22 дана и оданде смо, након диверзије на телефонску централу у Загребу, спроведени у Копривницу, где сам остао месец дана, а потом сам проведен полицијски по усташама у загребачку полицију, где сам преслушан и на интервенцију секретара бугарског посланства пуштен на слободу са четворицом Срба родом из јужне Србије, из околине Охрида и Кичева.

Тад сам стигао у Осијек и ту провео месец дана, но по осечкој полицији поновно сам ухапшен, те пошто сам 5 дана одлежао у затвору, полицијски сам пребачен у Србију. За време док сам се налазио у Осијеку у Гарнизонском затвору, побијени су од Срба: Живан Јовандић, чиновник болничке благајне, којега су ноћу одвели од куће тобоже у затвор, али га у затвор нису довели, него путем убили. Доцније установљено да је исти доведен на обалу Драве и ту убијен и бачен у воду, а усташе који су га убили јавно су говорили да су га бацили у Драву и послали Народној скупштини. Катихета Војновић, који је такођер уби-

јен пред капелом код католичког гробља, на сличан начин је платио главом. Убијен је такођер и Бранко Зорић, сувласник козметичке радње у Капуцинској улици, који је ударен пред соколским домом тако снажно кундаком по глави да му је одмах испурио мозак. Убијен је и Шакић Петар, бивши општински бележник, којег су одвели од куће и довели до пред само село Ретфалу и тамо га усмртили, а исте ноћи ухапсили су и његова сина Душана који је радио у једном млину у Петријевцима те су и њега на путу од Петријеваца према Ретфали усмртили. У то исто време једна група усташа отишла је у суседно село Чепин и ухапсила 8 Срба сељака те су ове људе везали ланцем за теретни ауто, а затим су их потерали према Осијеку, најпре лагано, а онда све брже, тако да су људима раскидана телеса и руке су им остале висети на ланцима аута, а остали делови тела остали су разбацани по цести. После тога су усташе покупили комаде њихових телеса, натоварили на кола и у једну рупу засули кречом и одозго набацали земљу. Док сам био у гарнизонском затвору у Осијеку, доведен сам са још двадесеторицом ухапшеника у зграду Соколског дома у Горњем граду и ту смо кроз 14 дана струтали зидове у великој дворани Соколане као и у споредним просторијама од крви. По овоме сам закључио да је у самој згради Соколане извршен велики број мучења и убијања. У Госпићу је надзор над нама имао те вршио расподелу транспората усташа по имену Миле Вркљан, који је по занимању месар. Он је људе везао у ланце, тукао и убијао. И у самом Госпићу је убијено доста Срба од оних који су се налазили у затвору за време док сам се ја тамо налазио.

Ја сигурно знам за тридесеторицу Срба које су ноћу убили и бацили у ауто који се налазио пред вратима дворишта казнионе. Обичавали су у тај мах, кад би ове убијене људе преносили кроз двориште казнионе, угасити светлост у читавој згради тако да ми не бисмо знали ко је све убијен и на какав начин. За моје време док сам се налазио у Госпићу убијено је једне ноћи 700 Срба сељака из околине Госпића. То су ми рекли некоји ухапшени Срби Личани, а међу овима убијенима било је много жена и деце. Те ноћи чуло се страшно пушкарање, као на фронту, и била је то борба између усташа и српског становништва које се није дало хапсити. Док сам био у логору у Јастребарском, стрељана су 4 Србина.

Један директор, Јеврејин, из Загреба, индустријалац, који је био на Пагу, те на нечију интервенцију враћен с Пага, причао ми је у Госпићу у затвору да је на Пагу по разним логорима око 16.000 Срба и нешто Јевреја. У логору у Јастребарском било је око 50 Хрвата ухапшених са нама Србима, већином интелигенције и нешто сељака. Кад сам дошао у Копривницу – Дрње, тамо се налазило у логору највише ухапшених Хрвата, око 400, и то понајвише интелигенције, професора, учитеља, учитељица, лекара а и знатан број сељака. Од Хрвата био је у копривничком логору ухапшен и бивши министар др. Лавослав³⁷⁴ Ханжек, и било је тамо и око 10 Муслимана, а међу њима и један хоџа. Најбољи поступак је био у копривничком логору, а ту смо добијали и по пола килограма хлеба, и једанпут дневно кухану храну, поврће без меса. Вероватно било је то

³⁷⁴ Ладислав.

зато што се у том логору налазило највише Хрвата. Међу Хрватима било је људи који су нам хтели помоћи или на било који начин олакшати тежак живот како у затвору у Госпићу тако и логорима у Јастребарском и Дрњу, али се на овакве Хрвате нарочито пазило. Ако је који примећен да нам хоће штогод рећи или дотурити са стране, одмах је ухапшен и делио је судбину са нама Србима. Тако је један Хrvat из Осијека са станом у Шамашкој улици донео неке хране за нас Србе Осјечане па и за мене, али су га у Госпићу приметили, те видећи да нам он хоће доставити храну, ухапсили су га и затворили са нама Србима. Тада је дошла његова жена из Осијека и некако је успела да га извуче из затвора.

На крају ћу навести још и ово: Поред споменутог Јосипа Ивана Штира и Фрање Лукца истакнуо се у прогањању и злостављању Срба у Осијеку и Миша Патарић, студент, син трговца Патарића из Горњег града, који је сарађивао са споменутом двојицом у свим злоделима у Осијеку, као и Драгутин Мајер, бивши полицијски службеник који је по доласку усташа постао полицијски надзорник и који је са Штиром, Лукцем и Патарићем имао највише удела у зверском убиству полицијског чиновника Агреса.

Саслушао:

Записничар:

Бранко Вук-Драговић, с. р. Стана Шуваковић, с. р. Стаменковић Милан, с. р.

Бр. 171

Изјава Аврама Гаона из Осијека о хапшењу и одвођењу у логор Госпић 31. јула 1941. године³⁷⁵

З а п и с н и к

састављен код градске комисије за утврђивање злочина
окупатора и њихових помагача у Осијеку, од 17. децембра 1945.

У кући гдје сам становао до 1941. године у Соколској ул. број 21 у приземљу становао је Ђуриловић Јосип. Исти ми је био познат као усташки симпатизер још 1941. г. јер је обдржавао везе са усташким функционерима у граду који су требали преузети власт по окупацији Југославије. Он је те везе обдржавао још почетком априла 1941. г.

Кад су Нијемци окупирали Осијек два дана иза тога у један сат по поноћи дошли су ми у стан четири припадника Културбунда са Хансом Бинером³⁷⁶ на челу, којег ја тада још нисам познавао, те су ми почели претресати по стану а мене су одвели у Јеврејску школу у Радићевој ул. бр. 13.

³⁷⁵ АХ, Zh-22247-250.

³⁷⁶ Биндер.

Послије сам сазнао, да је то било извршено на иницијативу Ђуриловићеву, јер је исти аспирирао на мој стан, док је у свој стан у приземљу желио довести једног Нијемца.

У Јеврејској школи био сам затворен десет дана, са мношћом се сурово поступало, плаћу коју сам имао код себе ми се је одузела, а након десет дана био сам пуштен кући. Кад су мене одвели из стана, моју жену су затворили у стан с неким патент кључем тако да није могла изаћи из њега све до другог дана у подне.

Чим сам био пуштен из Јеврејске школе морао сам као Јевреј према тадашњим прописима ставити траку на рукав, које су се траке добивале у Старчевићевој ул. бр. 2. Кад сам отишао по ту траку нашао сам опет тамо Ђуриловића који ми је рекао слиједеће: „Мени је особита част да могу вама као свом сусједу ставити Жидовску траку.“

Чим сам био пуштен из Јеврејске школе рекао ми је мој кућевласник Флисар да морам иселити из куће, јер да Ђуриловић жели уселити у мој стан, а он као усташа да има на тај стан веће право, него ја као Јевреј.

31. VII 1941. године у један сат по поноћи одведен сам из мога другог стана гдје сам се преселио по усташкој ђачкој сатнији и то: Зомбергеру, Веберу Павлу, Мађару Ници и Мелецки Мирославу у усташку касарну у Тврђи, а одатле у логор у Госпић.

Кад сам дошао у Тврђаву поред осталих Јевреја и Срба срео сам тамо и Лава Мирскога бившег диригента Осјечког казалишта, који ми се је почео жалити на Ђуриловића јер да му је исти наплатио за Жидовске траке 5 хиљада динара по комаду а морао је узети двије.

За моје хапшење, страдање, тјерање из стана и одвођење у логор, кривим понајприје Ђуриловића Јосипа и окупатора.

Исказ ми је прочитан, признајем га својим готов на њега се и заклети.

Преслушање извршио:
Др. Душан Дрндарски, в.р.
Записничар:
Славко Вукадиновић, в.р.

М. П.

Аврам Гаон професор, в.р.

Бр. 172

**Пријава Жидовске богоштовне опћине Осijek Комисији
за утврђивање ратних злочина окупатора и његових помагача,
поднета 22. јуна 1945. године, којом се захтева покретање поступка
против починилаца злочина над Јеврејима у Осijekу³⁷⁷**

Подношамо овиме пријаву против слиједећих лица, придржавајући си уједно право подношења сличне пријаве још и против других особа:

³⁷⁷ АХ, 475/45.

1. Станко Пуратић, усташа, шеф „жупског“ редарства у Осијеку, који имаде да одговара за многе злочине у Осијеку, треба да одговара за слиједеће злочине почињене према осјечким Жидовима: Од доласка НДХ издао је у Осијеку мноштво управо нечовјечних прописа према Жидовима, све у намјери да их прогони и да им онемогући сваки опстанак у граду. Услијед тих прописа Жидови Осијека били су изложени тешким и физичким и душевним патњама. Сви се ти прописи могу наћи у полицији, односно у Хрватском листу, почам од 10. IV 1941. године.

Дана 30. јула 1941. године тражио је од осјечких Жидова 20 милијуна динара „контрибуције“ јер су и Нијемци отели исту своту, тиме да уколико ова сума не буде плаћена, сви ће осјечки Жидови бити упућени у логоре и то посебно мушкарци, посебно жене и посебно дјеца.

У ноћи од 29. на 30. јула 1941. године, те цијели дан 30. јула 1941. године, дао је ухапсити око 150 Жидова, од којих су неки хватани на улицама, као пси, да би тиме застрашио Жидове и на тај начин присилио на исплату. Истога дана увече дао је људе отпремити у логор влаком за Загреб. Од истих отпремљених може се узети да је око 97% погинуло у Јасеновцу.

Главни је кривац за стријељање недужних људи путем пријеког покретног суда. Он је извео на оптуженичку клупу Аницу Адлер, Штефицу Нађи, Гутман Јулијану, Франк Фанику и супруга јој Франк Оскара, Франк Брацу, 70-годишњег душевног болесника, гостионичара Хаса, тешко болесног Мирка Бихлера, Бауера из Ретфале и Белу Крауса. Потоњи је у затвору у милицији звјерски мучен и дотучен. Остали су стријељани на темељу пресуде покретног пријеког суда, коме су били предведени директно са полицијом. Након уморства Гутман Јулијане, опљачкао јој је стан и себи пренио најбољи дио њеног намјештаја.

Детаљније податке дат ће поједина лица пригодном преслушања.

2. Анте Маршић, „шеф“ политичког одјељења жупског редарства у Осијеку, десна рука Пуратића, суодговоран је за стријељање нетом горе наведених лица. Као шеф политичког одјељења прогањао је сва лица, која нису била усташки настројена. Становао је прије и после осуде Гутман Јулијане код Рона Данила, ујака поменуте Гутман, код којег је и она становала. Тамо га је смјестио Капун Павао, повјереник фирме Фармација, интимни пријатељ и Маршића и Пуратића. Њему мора да је точно познат разлог хапшењу Гутман Јулијане и Штефице Нађи. Тиме у вези бит ће потребно да се преслушају и нека лица, којима је наводно познато да је именовани покушао силовати и Гутман Јулијану и Штефицу Нађи, то је наводно познато и Ивану Хочевару, бившем замјенику Пуратића.

3. Пенц Виктор из Осијека, високи дужносник њемачке народне скупине у Осијеку, бивши „доначелник“ града Осијека, криминални тип, који сноси највећу одговорност за нечовјечно прогањање Жидова у Хрватској. Радио је од самог почетка НДХ заједно с усташким властима, све до свога бјекства у Њемачку на прогањању Жидова. Стално је интервенирао код свих власти да се Жидови ставе у логор, да их се елиминира, тражио је да се шаљу на присилне

радове, које је затим у друштву са разбојницима, као што је и сам, надзиравао и контролирао. Крив је за погибију хиљаду Жидова у логорима. Организовао је демонстрације против Жидова и разне испаде. Његови су злочини небројени.

4. Биндер Ханс (раније Иван), бивши чиновник, ОУЗОР-а у Осијеку, некада велики Хрват а по оснивању НДХ дивљи Нијемац, хапсио је иза преврата и затварао у згради Жидовске Богоштовне опћине најистакнутије Жидове овога града, гдје их је мучио, подгрђивао и силио на понижавајуће радове, при чему је одлазио у њихове станове на пљачку. Стални сарадник ГЕСТАПО-а којем је непрестано пријављивао Жидове.

На свим сједницама и зборовима Нијемаца стално тражи елиминацију свих Жидова, па касније чак и Жидова из мијешаних бракова, тиме да уколико власти неће приступити, извршит ће он у сарадњи са својим пријатељима, односну ликвидацију. Стално је ухађао Жидове, нападао их јавно на улици, трамвају и гдје год их је нашао.

Наговарао је и сам учланио у Културбунд на хиљаде Осјечана. Ухађао је и Хрвате, у првом реду своје колеге из ОУЗОР-а и прогањао их због хрватства. Биндер је био иницијатор паљења жидовског храма у Осијеку, те рушења и опустошења жидовског гробља. Именовано се је сам комесаром жидовске богоштовне опћине у Осијеку, гдје је харачио по свом милом нахођењу.

5. Луц Јакоб, осјечки трговац мјешовитом робом, присилио је осјечке Жидове неколико дана иза преврата 1941. године на давање контрибуције од 20 милијуна динара, при чему их је злостављао и држао затворене у згради Жидовске Богоштовне опћине у Осијеку тако дуго, док сваки није помогао износ који му је био са његове стране наметнут. Био је комесар у радњи Самуела Крауса (Хуго) и колико је познато, ту је радњу опљачкао и робу носио у свој дућан.

6. Кајнрат Јосип, члан Културбунда и бивши подворник Жидовске Богоштовне опћине у Осијеку. Њему је познато тко је провалио у зграду исте опћине и тко је тамо опљачкао све ствари и благајну, надаље он знаде тко је судјеловао при палежу храма и рушења жидовског гробља.

Исти имаде обитељску кућу у Осијеку, Ружина улица 108. Сви горе именовани налазе се у бјекству. Станко Пуратић и Маршић налазили су се наводно у Загребу, дочим су остали негдје у Њемачкој. Молимо да се исти доведу у Осијек да би пред народним судом одговарали за свој злочин.

Смрт фашизму – Слобода народу!

Тајник
Потпис нечитак

Прочелник
Потпис нечитак

Бр. 173

**Изјава Мирослава Ауфербера о хапшењу Јевреја и Срба у Осијеку
и о њиховом страдању у логорима Јадовно и Јасеновац³⁷⁸**

Записник написан у Жидовској богоштовној опћини
у Осијеку 15. аугуста 1945. године.

Буде позван овој опћини Ауфербер Мирослав из Осијека, 32 год. стар, Јевреј, ожењен, који буде прописно опоменут на исказ истине, те након тога преслушан како следи:

Након што сам из Осијека отпремљен у Загреб о чему имадете лично знања, отпремљен сам на дан 2. аугуста 1941. год. даље из Загреба у Госпић. Отпремљен сам са првом групом Осјечана, који су били доведени у Загреб.

Следећег дана стигли смо у Госпић, те смо одавде одмах отпремљени на једну овчарску станицу на пустару звана „Овчара“, гдје смо смјештени у споредне зграде те пустаре по таванима. Тамо сам затекао Жидове из Вараждина, Копривнице и из разних мјеста Босне, укупно око 600 људи, а затекао сам и велик број Срба, који су у главном били из Лике, а касније су дошли и они из Мостара. Тавани на којима смо спавали били су пуни пацова.

Са Жидовима је поступак био релативно добар, те су Жидови одмах отишли на добровољни рад на село, но међутим ја сам остао у логору и радио сам на побољшању станбених услова. У логору од Жидова није нитко ликвидирао, нити је било тко умро, али за Србе је било другачије. Свакодневно су одвођени у непознатом правцу, но највише на Јадовно, одакле се нису више враћали, јер су тамо побијени. Знадем данас, да су тамо побијене и неке дјевојке из Госпића које сам лично познавао, но имена се више не сјећам.

И ако је поступак био добар према нама, ипак се усташке власти нису бринуле за нашу исхрану. Ми смо се хранили од онога, што смо још имали код себе а и куповали смо кришом, уколико смо имали новаца. У оно време био је заповједник тога логора усташки надпоручник Драгутин Пудић, који нам је рекао, да у случају да ма који побегне бити ће их стрељано стотину, осим тога да ће бити и фамилија дотичнога убијена. Услијед тога није нитко бежао, и ако је за то постојала могућност. У овом логору били смо сви Осјечани заједно.

Међутим некако 20 дана након нашег доласка у Госпић, позвани смо сви млађи да иступимо јер ће нас се даље транспортовати.

У том међувремену од 20 дана, дошло је још много Жидова у Госпић да их је на крају било око 3.000. Ови Жидови дошли су из Нашица, Бјеловара, Дервенте, Бањалуке, Сарајева те осталих мјеста.

Како рекох, након 20 дана ми смо слободно утоварени у вагоне и ту смо у вагонима стављени под локот, тако да из вагона није више нитко могао напоље. Сјећам се још и додајем горњем исказу, да је некако у оно време дошло у Го-

³⁷⁸ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 2235/5а 1-45, кут. 11.

спић око 200 Жидова из логора Дарувара, у којем су били смјештени Жидови емигранти из Њемачке и Аустрије.

Затворени вагон садржавао је 80-90 људи, мушких и женских помешано, у главном жене које се од мужева нису хтјеле растати, а који су вагони остали на станици Госпић 24 сата, наравно без хране. Након 24 сата стајања кренули смо коначно око 20. аугуста и стигли смо око 11 сати на вечер у Јастребарско. Напомињем, да целим путем уопште хране нисмо добили, а вагони били су отворани само онда, кад смо стигли у Јастребарско. Овдје су вагони први пута отворани, али хране уопште нисмо добили. Ондје су извадили напоље жене из вагона, нас опет закључали и након 1-2 сата кренули смо опет даље према непознатом одредишту. Са овим нашим транспортом прикључен је у Јастребарском и транспорт Срба на броју око 1.200 – што смо транспортирани у Јастребарско. Путем од Јастребарског до Јасеновца упадали су на пролазним станицама усташе у наше вагоне, те су нас потпуно опљачкали и тукли.

Са станице Јасеновац били смо одмах транспортирани за логор који се касније назвао Јасеновац II., а који се састојао од две бараке велике, око којих је била оплетена једноредна жица. Ове бараке биле су потпуно празне, те смо ми који смо овим транспортом стигли, били први заточеници логора Јасеновац. Стрпали су нас све скупа у ове две бараке, те су нас првих 5-6 дана пустили на миру и нису нас дирали. Једино што је учињено било је да су нас разврстали, тј. метнули су Србе посебно, а нас посебно. Храна се састојала у једном оброку дневно, када смо добили пасуља и на 6 особа 1 кг круха. У оно време није било још одређеног заповједништва логора, него је у логору била једна личка сатнија.

Након 5-6 дана пошто сам већ био у логору Јасеновац II. стигла је једна група заточеника њих око 800 на броју, који су дошли са отока Пага, те који су били у врло бедном стању. Било је ту само мушкараца у највећем делу Жидова, а једно десетак католика. Од католика били су скоро сви Загребчани. Од католика познавао сам само једнога а то је био неки Матијевић из Дарувара, који је касније амнестиран и који се кући повратио.

Од ове групе дошљака са Пага познао сам Мирослава Фридмана, новинара из Осијека, који је погинуо, односно убијен маљем у мјесецу децембру 1941. што сам ја лично видио у самом логору, затим др. Кајзер Јулијо одветник из Осијека, који је погинуо 27. новембра 1941. када је била поновна ликвидација логора Крапје, Хинка Киша који је из Осијека, такођер је ликвидиран истога дана у Крапју, Мирка Зоненфелда из Ђурђеновца, ликвидиран је у Јасеновцу у фебруару 1942. Јулијо и Аладар Фридрих, обојица из Загреба, који су пригодом бјегства из логора Јасеновац дана 22. априла 1945. погинули, Валент Полак, адвокат из Бјеловара, који је ликвидиран 14. новембра 1944. у Јасеновцу у такозваној комунистичкој афери у логору, инг. Шпицер – Милановић из Загреба, који је такођер ликвидиран истога дана. Нисим Пардо из Загреба, који је такођер погинуо 1944. Златко Карфоз из Загреба који је такођер страдао приликом ликвидације Крапја 27. новембра 1941. Др. Перих лечник из Сарајева, који је 1945. страдао у Ст. Градишци, Др. Бауер, лечник из Загреба, који је 1942. у пролећу умро од тифуса, дочим се сада више немогу сетити других имена до-

лазника са Пага. Надаље се ипак још сећам ових долазника са Пага: Голдштајн, трговац електричним прибором из Загреба (инг.), који је ликвидирао 1942. године у новембру, Крешић Мирко из Осијека и Др. Мајер, одветник из Загреба, који су оба двојица ликвидирани пригодном казних репресалија у септембру 1941. у Крапју, Силвио Алкалај из Загреба, Јулијус Гринвалд из Загреба, браћа Дојчер³⁷⁹ из Загреба, који су сви погинули тек сада у априлу приликом бјега из логора.

Кад су заточеници са Пага дошли, није било мјеста за толико људи, па смо си ствар уредили онда тако, да су старији спавали у баракама, а ми смо млађи спавали под ведрим небом вани.

29. аугуста 1941. г. неки водник именом Анте, који је руковао односном усташком личком сатнијом, рекао је, да се ми млади сврстамо, нас око 400 јер да ћемо отићи на рад у други логор. Тај Анте био је стар око 30 година имао је малу брадицу, висок, сух, а звали смо га „Брада“. Кад нас је извео пред логор, тада смо први пута видјели Максу Јубурића. Исти нам је одржао говор, да ми сада идемо основати радни логор, да не будемо заједно са четницима, те да ће нам у том логору бити боље, па ако се будемо држали добро и лојално према Н.Д.Х, бит ћемо ускоро пуштани кућама.

Пошто смо прешли око 16 км, отерали су нас на неку ливаду иза села Крапје, на којој се видио костур од две бараке. То је био костур логора Крапје.

Прва два до три дана живота састојао се у логору Крапје у том да смо дизали бараке и оплели жицом око логора. 2-3 дана иза тога пребачени су у тај логор сви Жидови из Јасеновца II, заједно са оним са Пага, а колико ми је познато, баш када су они полазили из логора Јасеновац II, долазили су тамо они заточеници логора Госпић, који су остали у другој партији, која је иза мене отпремљена. Тако нас је било у Крапју око 1.200-1.300 Жидова, а међу нама и оних 10 Хрвата. Испочетка је и овде заповедао горе споменути Анте, а иза тога је логор преузела посада села Крапје, која се је састојала такођер из Личана, али ми јединица није била позната. Незнам имена ономе ко је овде командовао, но био је то један усташки заставник, човек око 50 година. Он је међутим ретко долазио у логор, него је у логор долазио неки ројник Јосо Старчевић негде из Лике, који је стражу разводио. Храна у логору била је очајна. Испочетка добивали смо само граха и то врло водено, без масти и без соли и то двапут дневно, дочим круха уопће добили нисмо. Првих осам дана у селу Крапју још су неки имали новаца, па су сељаци долазили и могло се је још нешто куповати, али након тога било је и то забрањено, а логору није више нитко имао приступа. Након отприлике осам дана што сам био у логору Крапје, дошао је наједноч у исти неки усташки функционер именом Грегл из Вараждина, који нас је све постројио, одржао нам говор о томе, како смо ми увек били деструктивни елеменат, те да ће нас они научити радити. Поделио нас је у групе око 50 људи, а било је око 30 група и свака група је добила свога педесетара, који је том групом онда руководио.

³⁷⁹ Дојч.

Најпрво смо ишли на рад око копања једнога канала, који је спајао логор са Савом, те се при овом раду установило, да овај рад не ваља из разлога, што је у истим групама било и старих људи, који нису били у стању да врше ма какав физички рад. Пошто се установило након 3–4 дана, да овај рад на каналу неће бити никакав и никада готов, јер је почела да пада киша, која је канал затрпала, било је одређено да идемо на рад у шуму и то у Крапјанску шуму уз реку Струт, одакле се трасирало нови насип који је имао за циљ да заштити Јасеновац од поплаве. Рад се састојао у томе, да смо храстова стабла морали са коријеном водити напоље из земље. Посао је био напоран, а од алата добили смо једну лопату, један крамп и једну сјекиру. Ове радове је водио неки инг. којему се имена више не сјећам, био је Далматинац и био је необично суров. Исти се је звао Беретин,³⁸⁰ био је око 30 година, средњега стаса, чврст, црномањаст. Овај рад вршио се око 7 км далеко од логора, па то није могао сватко издржати. Ишли смо на рад нас око 500 физичких најјачи, дочим су остали остајали у логору. На рад су нас гонили страховито и ако смо ми већ прилично били исцрпљени. За ручак смо тада добивали само 4 кромпира, а радило се од 7 у јутро до подне и од 1/4 до 6 сати на вечер.³⁸¹ На посао смо увек ишли под јаком стражом, са пратњом од 50–60 људи добро наоружани који су осим тога имали још два митраљеза. Међутим унаточ свих ових тегоба, није нас се тукло и није дошло до никакове творне злоставе све до око 20. септембра 1941. када је најме покушавао бегство неки Абинун, тапетарски помоћник из Загреба.

Иза тога датума, одмах следећи дан почели су нас терати трчећим коракком на рад, па су они који су били напред у колони почели бежати, а они одострага нису могли да их пристижу и тако је настао страховити каос. Стража која нас је пратила отворила је ватру, а свакога онога који је пао, и који није могао даље, одмах су убили или заклали. То је било прво клање по моме знању у Јасеновцу.

Сјећам се добро да је прва Осјечка жртва, која је заклана био Ханс (Иван) Хорват и Гомбош Андрија, трг. путник из Осјека. Од Осјечана иначе знадем да су већ раније страдали Гомбош, пећар, и Давид Фишер, обојица у Јасеновцу II још у мјесецу аугусту 1941. јер су добили дизентерију, па су требали да оду у болницу. Стварно знадем да су утоварени у камион, али никада у болницу нису стигли, јер су путем убијени. Сјећам се још овом приликом, да су се такођер Кенит Бертолд и Ото обоје из Осјека у Госпићком логору пријавили као болесни, али су одведени умјесто у болницу на Јадовно и тамо мучки убијени.

Иза овога првога клања, како сам горе рекао, отпочело је свакодневно клање пригодом терања на посао, па се сећам следећих жртава у том времену: Клајн, трговац мануфактуром из Загреба, Колим из Загреба, браћа Леви из Бијељине, Фридман из Загреба, Шварц, кројач из Загреба, дочим других се не сјећам.

³⁸⁰ Фрањо.

³⁸¹ Цјелодневни рад је прекидан само на петнаест минута за објед, што је трајало од 12 сати до 12 и четврт.

Карактеристично је, да је пригодом овог убијања, добио неки Песах Саламон из Брода метак у леђа, али то није смио показати, јер чим би пао, одмах би га заклали, пошто је то било са свима онима који су пали. Издржао је тога дана на раду, па смо га некако навечер довели натраг у логор, гдје га је превео Др Пишта Полицер, те је исти уноточ претрпљене ране оздравио, али је у априлу 1945. пригодом бегства из логора погинуо. Он је из Бос. Брода.

Тако је то ишло све до конца децембра, када се наједном појавио у логору Љубо Милош и Матијевић, те баш када смо полазили на рад, зауставили су колону, сврстали у редове, заповедили да све ствари које имадемо изнесемо из барака, те је овдје почело немилосрдно одузимање свега, као и венчаног прстења, жилета за бријање и све остало.

Исто тако и медикаменте. У овој пљачки судјеловао је и поменути инг. Беретин. Међу нама истицао се и наш духовни вођа Др. Драго Бихлер, одвјетник из Загреба, те је он иступио и рекао Љуби Милошу, да смо и ми људи и да тражимо људски поступак, што је потоњег страшно разбјеснило.

Након два до три дана дошао је у логор опет Максо Љубурић, те нам је одржао говор како је са нашим радом задовољан и како ћемо ускоро ићи кући. Идући дан дошао је Љубо Милош и споменути Беретин те су прочитали 82 имена. Углавном се радило о самим интелектуалцима. Истодобно је питао који је онај, који је с њим прије два до три дана говорио. Следећег дана када се требало ићи на рад, ових 82 лица сврстано је на једну страну, а ми смо иза тога отишли на рад. Међу тим посебно сврстаним лицима био је инг. Феферман из Загреба, који је собом имао малог синчића. Ово дијете хтјело је да остане са оцем, међутим Милош га је послао нека се иде играти с нама у шуму. Ми смо сви били весели, јер смо сматрали да је ово прва група која ће из логора изаћи ослобођена.

Када нам је у подне један наш друг донео ручак, видели смо да је нерасположен, па кад смо га питали што је, рекао нам је, да није ништа. Међутим, чули смо навечер, кад смо дошли у логор, да су сви ови жицом повезани, један уз другога, одведени у шуму и митраљезом побијени. Пуцање митраљеза чули су они из логора.

Од оних који су побијени сећам се:

Осјечани: Перо Хорн, Владо Киш, Хајзлер, студент фармације, Голдштајн, трг. путник, Мирко Крешчић; Нашице: Др. Моган Дане; Загреб: Др. Бихлер Драго, Др. Мајер, инг. Феферман, инг. Рехницер, инг. Књажински, Осип, Др. Бихари, лијечник. Wien.³⁸² Др. Штајнер, лијечник, Др. Ланг, адвокат, Попер, инг. Шилинг, но било је још познатих лица, али им се имена не сећам.

Ово се одиграло некако крајем септембра односно почетком октобра 1941.

Неколико дана иза тога, долази у логор Крапје Дијамантштајн.

Морам примјетити, да је живот у Крапју био очајан. Нисмо се уопће бринули нити шишали, живот је постао потпуно безнадан. Нисмо очекивали да ћемо се икада ослободити.

³⁸² Беч (Аустрија).

Дијамантштајн, који је већ био усташки чиновник на Пагу, добио је налог, да организира Јасеновац. Он је био одговоран директно Лубурићу и никоме више. Када је дошао у Крапје, рекао је да се попишу сви занатлије и стручњаци, те да ће се у Јасеновцу основати један стварни радни логор.

Дана 12. октобра 1941. отишла је прва група пиланских стручњака за Јасеновац. Међу овима били су сви чиновници Напичке, као неки Радо, Владо Грос. Другог или трећег дана иза тога отишли су сви машински и механичарски стручњаци, преостали на животу инжињери. 5 дана иза тога ишли смо на сплав, на коју смо натоварили жицу бодљикаву и то: Ото Ротман, Палика Цимерман, Берика Шпицер, Жига Фелдман и његов отац, ја и Монтиљо из Бијељине. Сплав је била претоварена, па смо стајали до појаса у води, а један одред страже пратио нас је са обале са упереним пушкама. Тако смо путовали од раног јутра до другог дана у јутро, јер је то удаљеност од којих 30 км, а били смо непрекидно у води. На том путу обојили су Берика Шпицер и поменути Монтиљо и нису се више опоравили. Једно 14 дана иза тога умро је Берика Шпицер и поменути Монтиљо од посљедица тога путовања.

Тако смо стигли у Јасеновац I,³⁸³ гдје нас је примио Бруно Дијамантштајн, овај је био стар 30-35 год, висок, мршав, кестењаст, оштрога профила и страпан галамџија.

У Јасеновцу I био је предвиђен логор за око 400 људи. Међутим Дијамантштајн је био обавијештен са стране Лубурића, да ће стићи још Жидова тако, да је наједном било тамо око 1.400 људи, што логор није могао да прими. Заточеници су додуше градили бараке, при чему су страховито били батинани, али ипак их је било превише, па је стога логорска управа један дио пребацила у Јасеновац II, а један дио пак у Крапје, при чему су код пребачаја у други логор убијени сви старији, а из млађих су стваране радне екипе за градњу насипа.

У Јасеновцу бр. II радило је на насипу око 1.200 Жидова и исто толико православца.

Није пала ни једна жртва док је трајало љето, изузев два православаца, који су покушали бјегати. Међутим када су отпочеле јесење кише... убијени су најстарији Кауфер, Валерштајн, сви из Осијека, Др. Гавранчић из Загреба, дочим се других за сада не могу сјетити, али знадем да је овдје погинуо огроман број људи и ако се ту ради тек о првом т. зв. великом насипу, који је водио од реке Струг до жељезничке пруге.

Нарочито се повећало убијање када је у Јасеновац II стигло још око 2.000 Жидова.

Након мога одласка из Крапја, остао је тамо Симон Битл, који је након свога доласка у Јасеновац I. дана 14. новембра 1941, мени причао следеће:

Неколико дана иза мога одласка имали су заточеници логора Крапје мира, те их нитко није терао нити на рад. Но једне ноћи била је наједноч у логору узбуна, па кад су сви изашли у круг, почео им је тамо говорити неки усташки

³⁸³ Јасеновац III – Циглана. Ознаку Јасеновац I имао је логор у Крапју.

натпоручник који је дошао из емиграције, како се он зове, није ми познато. Још за време говора нетко је од усташке страже почео да пуца митраљезом и на тај су начин побијени многи људи, а многи тешко рањени. Међу рањенима био је и Др. Јулијо Кајзер, који је после неколико дана и умро. Рањеницима се није могло пружити никаква помоћ, јер није било потребног материјала и они су у великом броју иза тога умирали. Након неколико дана добили су сви млађи наређење да оду у логор Јасеновац I, те су се рушиле бараке у Крапју и сваки је од заточеника морао да носи 1 или 2 даске, већ према својој физичкој кондицији. Сви старци заточеници логора Крапје, те сви немоћни, свеукупно око 700 душа, остављено је у једној бараки без хране и без ичије помоћи, уз стражу. Између 21. и 25. новембра 1941. г. не сјећам се више тачно, ова је стража добила појачања од још једне сатније те је извршила покољ ових заточеника Крапја, тако да су без изнимно сви побијени. Том згодом је страдао Абрахамзон Мавро, Винхајм Роберт, те око 80 других Осјечана којих се имена не могу сјетити. Понављам, у главном сви старији и немоћнији.

Овако је свршило Крапје.

Тамо је била нека Личка сатнија, чини ми се 22 Личка сатнија која је овај покољ извршила.

Након доласка преживјелих из Крапја у Јасеновац I. логор се био страховито напунио и у њему је било око 1.500 људи. До 14. новембра 1941. у Јасеновцу I. није било у опће клања. Сви су заточеници били пометани у поједине струке, гдје су радили. Најпрво се основала економија, затим циглана, пилана и ланчара. Вођа економије био је Фелдбауер из Савског Марофа. Вођа пилане био је Шпицер из Копанице. Вођа циглане био је у прво време инг. Вељковић из Загреба, но после је био смјењен и постаје шефом циглане Штерн а његов замјеник Срећко Хирхл из Бјеловара. Вођа ланчаре био је инг. Саламон из Загреба и инг. Блаухорн из Загреба. Вођа цијелог радног логора био је пак Бруно Дијамантштајн, а његов замјеник Винер Бернارد из Вараждина.

Сви ови људи трудили су се да живот логора нормализују што им је донекле било у прво време успјело, све док није дошла маса заточеника Жидова и Православаца, те тада хране било све мање настао је у логору каос. Тако су се усташке власти, одлучиле једнога дана да изврше дјеломичну ликвидацију до које је стварно и дошло дана 14. новембра 1941. а то тада, када су морали ради поплаве да повуку људе из Јасеновца II и из Крапја. Управо оне ноћи када су стигли заточеници из Крапја побијено је жељезним шипкама око 150 људи, који су онда одлучени на хрпу и овде даље покопани по заточеницима.

Поменути је Шпицер иза тога следећи дан одлазио преко Саве чамцем у друштву са Чарковскијем из Напица те Грос Владом из Напица и Ивицом Полак из Напица, те Мандловићем из Вуковара као и са још двојицом-тројицом који се имена више не могу сјетити, јер је здруге стране Саве била Градина а у оно доба још настањено са Србима, па су ови горе споменути отишли преко да довуку дрва. У Шпицера су усташе имале повјерења, па је ишао без страже. Међутим исти је у заједници са осталима искористио прилику и побјегао на Козару. Након овога бегства управа логора ликвидирала је готово цијелу пилану

око 200 људи. Међу њима је био Славко из Напица, Виктор Шајбер из Загреба, те остали који се несјећам али углавном чиновници Напицке.

Првих 8 дана у логору Јасеновац I била је храна сношљива. Добијали смо у подне граха а на вечер крумбир те пола киле круха. Међутим круха смо добијали све мање и мање, док на крају нисмо више ништа добили, а у мјесто граха и кромпира добијали смо лишће од купуса без масти и без соли, тако да су људи од слабе хране већ почели да падају. Тако је од слабости погинуо Бено Кон из Осијека, Хандкер, Родер, Др. Зденко Кајзер, Кон, Лихтентал, обојица радници из Осијека, а било је такових доста. Може се казати да од глади некако крајем новембра 1941. почело да умире по 100 људи на дан, што Жидова што Срба.

Додајем још и ово: већ сам раније споменуо оних 10 Хрвата, који су с нама били у логору. Број Хрвата био се већ повећао још у Крапју са око 60 службеника Загребачког трамваја, који су већином били зачлањени у УРС, па ради тога прогоњени. Већ кад су дошли у Крапје били су јако испребијани, а многи од њих су у Крапју помрли, дочим је један дио њих око 25 до 30 дошло у Јасеновац I те тамо распоређени на посао. Ови људи заједно са већ раније споменути Хрватима били су једини Хрвати у логору Јасеновац до децембра 1941. г. Касније долазило још и других Хрвата, но за њих нисмо ништа знали јер су били од нас сасма одјељени и живили под својом властитом управом.

Стање у логору Јасеновац I постало је сваким даном све несносније, јер се број заточеника све више повећавао, те је наједноч стигао до цифре 7.000 одприлике. Није се знало шта да се са људима ради, па је зато Дијамантштајн и водство у опће одлучило да одвоји нестручњаке од стручњака, те да се барем један дио људи спаси од покоља, јер се видило да ће до тога свакако доћи. Основани су зато унутар логора Јасеновац I логори IIIа, IIIб и IIIц. У IIIа и IIIб стрпали су Жидове, а у IIIц Србе. Ови људи у овим логорима нису имали тако рећи крова над главом, храна им је била за половицу још горја од наше, људи су у масама умирали, а поврх тога сваке ноћи их је нестајало до 500. Но како су непрекидно долазили нови транспорти, ово се стање све више допуњавало, тако да су усташе људе почели убијати прије уласка у логор, те су на тај начин транспорте смањивали. Дијамантштајн је настојао колико је само могао да спасе људе за рад способне, те је у том погледу и успио, дочим су сви неспособни за рад потрпани у камионе и кола и превезени у Јасеновац II гдје је настало масовно клање и гдје је побијено око 3.000 људи из Јасеновца I.

На овај начин се све више број смањивао, премда су непрекидно долазиле нове и нове групе, тако да је почетком јануара 1942. г. стање логора I, За, Зб и Зц изнашало око 1.000 до 1.200 људи.

Након 14. новембра 1941. г. неки Клајн из Дубровника основао је међутим логор Јасеновац IV који се налазио унутар самога села Јасеновац, наравно од њега одјељен, а гдје су били смјештени шустери и шнајдери. Према осталим логорима овај је логор прошао одлично, јер је имао и бољу храну и уредан живот и јер су се заточеници слободно кретали по селу, а ликвидације у њему у опће није било. Овај је логор касније 1942. године пресељен потпуно у Стару Градишку.

Управу логора водили су од заточеника Дијамантштајн, Фелдбауер и Винер, те Клајн са стране Жидова, а неки Слободан, Милош и Бранко са стране Православаца. Њима је ишло боље од осталих заточеника, те су они током времена постали слободњаци изузев Срба. Видну улогу међу Жидовима играо је и Шпилер из Винковаца, те су ови људи око себе створили неку клику, која је боље живила од осталих заточеника. Др. Толнауер био је познат са своје говорничке вјештине, те био савјетник Дијамантштајна, који је био примитивац. Толнауер је постао шеф кухиње а поставио га је Дијамантштајн. Након што је постао шеф кухиње, није се уопште за никога више бринуо и живио је само за себе. Био је страховито омражен због горњег у логору, живио је само за себе тим више што није дозвољавао да се преостала храна раздјели, што су му највише замјерали јер су у логору сви били гладни а он сит. Толнауер је међутим умро од изнемоглости у јесени 1944. у Јасеновцу на тешком послу, након што се вратио натраг из Загреба гдје је био од 1942. до 1944. г.

Ја сам од доласка у Јасеновац I радио у погону гдје сам био ложач. Били смо само двојица, ја и Давид Бауер механичар из Осијека. Ту сам радио наизмјенично дан и ноћ, посао је био веома напоран а храна је била, како рекох, веома слаба. Настојали смо да се одавде извучемо. У међувремену поднео је Симон Вамошер реферат Љуби Милошу о томе да се оснује кефара, што је он и прихватио, те је основано на циглани кефара, камо ме је повукао Симон Вамошер који је исто управљао. Ми смо настојали да себи изаберемо око 60 здравих људи но Винер је то спријечио те нам је дао око 20 болесних од којих је један дио помро. Ту је умро и неки Сељан из Загреба, Зденко Хас из Пожеге, Мирко Ледерер из Загреба, Шандор Штајнер из Вуковара, неки Мусафија из Бијељине, Данон из Бијељине, Мандловић из Нове Градишке, Озмо из Зенице, дочим се других не сећам. По одласку шнајдераја у Градишку, ми смо се селили у њихову зграду у селу. У зору 1. јануара 1942. г. десио се важан догађај. Тога дана напали су партизани логор Јасеновац и то преко Саве. Пучњава је трајала цијели дан. Нас су усташе кундацима утјерале у бараке и поставили вани веома јаку стражу, тако да се нисмо могли макнути. Још за време нападаја почели су усташе да воде Србе из логора 3ц те је сваки усташа водио по једног везаног Србина а пратио га је сјекиром. Тога дана побијено је око 1.000 Срба и то изван логора, на мјесту гдје су касније подигнуте зидане зграде. Клање се вршило под заповједништвом неког усташког поручника, који се називао „Мујица“³⁸⁴ био је Босанац, око 25 г. стар, неписмен, јак, кратак човјек, више плав, те неки Драго „Бонзо“³⁸⁵ усташа као и под заповједништвом усташког поручника Матијевића и Модрића. Поменути Модрић био је стар око 24 године, по занимању strojбравар, мршав, црн средње висине.

У логору се спавало свакако. Највише по даскама, и то у шталама на цигларској пећи а у баракама тек касније. Спавао је свако гдје је стигао. У баракама смо почели спавати и то само један мали дио, тек када се почело вани смрза-

³⁸⁴ Мујо Јусић-Мујица.

³⁸⁵ Драган Гашпаровић-Бонзо.

вати. У баракама су били боксови а бараке су биле одређене за 420 људи. На боксовима је требало да спава по 3 човјека, на ширини од 1 и пол метра, а спава-ло их је 4 до 5.

Након доласка из Крапја 14. новембра 1941. г. основала се ткзв. централна болница, која је била једна просторија у самој циглани, застјеничена и заушена до скрајности. Ова болница примала је оне најтеже случајеве болесника. Напо-се они, којима су се смрзли удови од спавања под ведрим небом. Тамо се уми-рало у масама, а свако јутро када смо онуда пролазили, видио сам хрпу љешева од 30 до 40 људи. На њима се видило како гмижу уши, а то су били сами косту-ри. Тко год је дошао у болницу унутра ретко када се вратио ван жив. Храна је додуше била нешто јача у болници него за остале заточенике јер се нешто од нас одвајало, али то им није ништа помогло.

Лијечници су били следећи: Др. Конорте³⁸⁶ из Сарајева и Др. Дојч из За-греба.

Када је било одлучено улијед великог бројчаног стања Јасеновца извр-шити ликвидацију и извјесног броја људи, Дијамнтштајн да би спасио оне здра-ве и младе предложио је да се најприје ликвидира болница. Лубурић је наиме рекао Дијамантштајну да у логору не смеје остати више од 1.000 људи и да да-де људе који су за ликвидацију, на што је Дијамантштајн позвао вође свих гру-па и рекао им у чему је ствар и с њима се договорио како да се спасу барем они који су за живот способни да усташе не би потукли цјелокупни логор.

Тако је онда одлучено да се ликвидира болница и сви старији. Ликвида-ција је извршена крајем децембра 1941. г. када је иста започела а свршила се око 6. јануара. У овом међувремену побијено је око 5.800 људи. Видио сам сцену, када су се људи из болнице одводили, ствар је била страшна јер су људи зна-ли шта их чека.

Старце су ликвидирали на тај начин, да су их све метнули на гомилу и онда стрпали у камионе њих 40 до 50, а затим набијали пушкама и тако их усмрћивали. Међутим, ту се није чуо никакав јаук јер су људи од изнемоглости били потпуно апатични. Знадем, да је једном тако згодом Максо Лубурић ста-јао на прозору и смјешкао се је.

Сјећам се да су овако изгубили живот: Босковц Артур из Осијека, те мно-ги босански Жидови које нисам познавао.

Сјећам се следеће епизоде из средине децембра 1941: неки усташа упе-рио је био пиштољ у једног православца који је радио у мјесту. Тај усташа био је стар око 16 година, па га је поменути Бранко (Србин) ударио тим истим пи-штољем који му је отео. Сјетивши се али посљедица које би могле настати ба-цио је пиштољ. Поменути усташа почео се дерати, на што су скочили друге уста-ше и поменутог Бранка одмах заклали. Још истог дана чула се сирена у логору, што је значило да је то знак за „наступ“.

Када су сви заточеници наступили, сврстани у поједине њихове групе, сви усташе у логору опколили су их, те у њих уперили све расположиво оружје.

³⁸⁶ Конфорти.

На то је изашао Љубо Милош па је рекао, да се десио случај, да је један заточеник хтио да убије једног усташу па да ради тога осуђује на смрт 25 заточеника по његовом властитом избору. Почео је да обилази заточенике, те позвао напоље око 12 Жидова, и исто толико Срба, па пошто их је отјерао у један ћошак гдје су се морали поставити уза зид, стао је на једно 20 корака испред њих и једног по једног из пушке убио. Онај којег је само ранио преклали су накнадно усташе који су тамо остали. На сам Божић 1941. г. дошла је једна група Јевреја из Пакраца који су се сви морали постројити пред усташком канцеларијом. Ја сам се баш у оно време нашао горе у циглани, тако да сам видио шта се пред канцеларијом догађа. Љубо Милош примио је ове заточенике међу којима је био један који је носио тврди полуцилиндер. Колико сам чуо касније, то је био кантор³⁸⁷ из Пакраца. Присутни усташе почели су се рутати поменутом заточенику, те га је Љубо Милош звао у страну к једној хрпи цигли. Ту су нешто разговарали и видјео сам да је Љубо Милош извадио нож сасма полако, потпуно непримјетно те га на једноч ставио под грло споменутог заточеника и истоме га зави-нуо у врат и видели смо како је наједном потекао млаз крви и исти је полако почео да пада заклан од овог зликовца.

Било је још и много сличних овакових епизода, гдје су појединци изгубили живот.

Одмах на почетку 1942. г. након што су прешла разна горе споменута клања, побројили смо се ми Осјечани и тада смо установили, да нас је од неких 300 остало у свему око 50. Сви остали су погинули или су помрли.

Након свих ових масовних ликвидација, 1942. г. почела је са извјесним затишјем. Логор је био доведен на нормално бројно стање и првих 14 дана 1942. г. није било ништа. Но у међувремену почеле су да пристижу разне групе заточеника Жидова и Срба, које су биле по могућности одмах уврштене у посао али како се број опет повећао одпочеле су индивидуалне ликвидације. Тако се десио случај да је Љубо Милош из чистог мира убио 1 малог Јевреја старог 16 год. из Босне, којег је био послао по неку марамицу на жицу а затим у њега пуцао из пиштоља. Чешће су се усташе напили па су упадали у поједине радионице и ту почели да пуцају у тамо налазеће се заточенике, при чему су многи изгубили живот.

Кад је Бруно Дијамантштајн, да не би опет дошло до масовне ликвидације, услијед прекобројности људи, испословао је код управе да мање групе буду пребачене у Ст. Градишку, те му је то и успјело, па је у више наврата из Јасеновца отишло по 100 до 200 људи, и на тај се начин бројно стање смањивало.

Крајем јануара 1942. г. почели су стизати први заточеници Хрвати већином из Загреба и из Босне.

У фебруару 1942. г. прочуло се наједанпут да ће у логор доћи једна међународна комисија да га прегледа. Кад се то у управи сазнало, одлучено да се логор догјера, како би се замели сви крвави трагови његових срамота. По највећој зими тјерани смо боси и голи на рад око подизања барака, болнице, трпеза-

³⁸⁷ Изаак Фројдес, кантор (пјевач у синагоги).

рије, све смо просторије морали окречити и цијели логор уредити. Наједанпут се промјенио и режим хране, стајали су пуни казани на дворишту, било је у логору и месница и мяса, тако да су људи од добре хране наједноч добили дизентерију. Сви они, који су радили по радионицама добили су радно одијело, морали су се опрати и ошишати како би изгледали што уреднији. Болесни људи одведени су на један таван у мјесто гдје су их затворили и гдје им нису дали ништа. Старце које нису успјели у брзини ликвидирати, спремили су такођер на таван логора IV, гдје су их препустили својој судбини, све док комисија не прође. То су били претежно старци из Брода и из неких мјеста из Босне, а било је и Срба. Дапаче знадем да се у ту болницу донијело и неке кирушке инструменте, који су били опљачкани у разним мјестима. Јаче људе смјестили су као болеснике у кревете и болницу, који су кревети тако били бијело пресвучени. Лијечници су опет добили бијеле капуте и капе.

Међутим у исто време изашла је једна наредба у логору, да нико несмије говорити са односним члановима те комисије која ће доћи, под претњом смртне казне, једино смије да каже свој број.

Осим тога добили смо сви заточеници разне траке и то Жидови жуте, Срби плаве а Хрвати црвене.

Када је међународна комисија дошла, нашла је наравно све у најбољем реду, те је иза тога изашао онај чланак да Јасеновац није лијечилиште али да није ни мучилиште.

Чланови комисије присуствовали су и ручку у трпезарији у којој су били столови бело пресвучени са тањурима, једаћим прибором и пробали су храну која им се допала. На упит како сви заточеници стану у ову трпезарију одговорено је да ручају у групама.

Одмах по одласку комисије међутим усташе са заточеницима отишли по скривене старце и болеснике, те их довели натраг у логор у колико их је још било живих, те су их усташе иза тога ликвидирали.

Стање ових заточеника горе на тавану било је управо ужасно, јер нису смели уопће напоље, па пошто је зима била страховита, ови су људи управо скапавали. Ту је био и Др Шорш из Осијека, Теодор Лехт из Осијека, Копелман из Сарајева, Хајмер из Копривнице, којих се сада сјећам, а који су тамо умрли. Међутим Данка Салома из Сарајева смо успели спасити, и кад су сви одвежени њега смо узели к себи. У мјесецу мају међутим поменути Данко Салом оболио је од пјегавца, те је умро (1942).

У априлу 1942. дошло је до поплаве Саве. Сава је пробила насип, који смо ми градили и било је страховитог тјерања на рад. У оно вријеме било се опет накупило много логораша и тада је Дијамантштајн успио опет да се једна партија од 5-600 људи пребаци у Ст. Градишку, међу њима и Шпилер. Стање у логору остало је око 1.200 у мјесецу мају 1942. те се у самом логору није у оно вријеме вршила ликвидација. Али зато, није се примало нити једну партију нових заточеника, која је дошла у логор, него је ликвидација извршена вани. Тако ми је познато, да је у мају 1942. дошла партија заточеника из Напица, која је сва безизнимно ликвидирана.

Концем фебруара и марта 1942. дошло је све више жена из Ст. Градишке у Јасеновац. Те су жене одмах, чим су стигле у логор убијене и љешеве бацани у цигларску пећ и тамо спаљивани. Додајем, да се је од задњег чишћења болнице иста опет напунила била, те је стога извршена поновно масовна ликвидација болнице, непосредно у очи поплаве, а љешеве бацани у цигларску пећ.

У мају, када је настало прољеће и када је Сава мало спала, почело се пребацити жртве спремљене за ликвидацију преко Саве у Градину.

У исто доба састављен је нацрт за градњу још једног насипа изван логора, од Саве до жељезничке пруге, који је имао да заштити цијели Јасеновац од поплаве. У ту сврху подигнута је још једна жица изван логора и у њу су стјерани сви они који су у оно вријеме дошли у Јасеновац. На крају, прије него ли је отпочела градња насипа, у јуну 1942. било је овдје 6-7.000 људи, Жидова и Срба, на властито потоњих из Сријема. Ови несретници били су изложени страховитом поступку са стране усташа, те и најјачи сељаци нису могли посао дуље да издрже од 14 дана. Овдје је руководио масовним убијањем Маринко Полић, уст. поручник из Дервенте, те злогласни Маричић. Оданде је ишло по 5-600 људи на клање свакодневно, јер су горе именовани људе постројили након рада, слабије изабирали и одвојили, те наредили њихово усмрћење.

У то доба је нама занатлијама ишло добро. Нису имали времена да се с нама баве. Била је и офанзива на Козару, па су усташе довели сву имовину опљачканих села у логор. Храна је била лежала по дворишту и ми смо ју крали и на тај начин релативно добро живјели.

Градња тог насипа трајала је некако до краја новембра, почетка децембра 1942. Када је био готов, у том логору (Шц) је остало још око 600 људи и сада усташе нису знале, што ће с тим људима. Стога је Пичили и Матковић Ивица, сатник из Шибеника измислио да затакне натписну таблу пред логор на којој је писало „Пјегавац“. На тај начин се нитко логору није смио приближити и људи су у њему били препуштени својој судбини. Свакодневно их је умирало од исцрпљености, свакодневно се возило напоље гомилу љешева. Тајна је била, како су се људи ипак могли одржати. Једног дана видјело се је да гори мала баракица, која се једина налазила у том логору, а у којој је био спремљен провијант. Тако су се тамошњи заточеници гријали једно 14 дана. Иза тога их је остало још око 50. Једног дана су их покупили, превезли преко Саве у Градину, и ту смјестили у једну зграду. Шта је са њима даље било не знам, но видјели смо касније, да је односна зграда зазидана са свих страна. Јесу ли живи зазидани или су најприје убијени, не знам. Питали смо често гробљаре како то, да у логору Шц ипак могу бити људи тако дуго да живе, када нису имали намирнице. Нису нам хтели одговорити. Тек касније сазнали смо, а ја сам то сазнао од мог таста инг. Рајха из Осијека, који је извршио планирање тог логора, након његове ликвидације, да су заточеници резали поједине дијелове тијела својих мртвих другова, те су од тога живјели.

Надзор у том логору вршили су у главном кажњени агенти усташки из Загреба, који су били много крвавији од самих јасеновачких усташа, јер су људе немилосрдно малтретирали и приказивали.

У мају мјесецу Фелдбауер добио је овлашћење да оснује економије па су тако, основане економије у Феричанцима и у Окучанима. Вођа економије у Феричанцима био је Јановић, а у Окучанима Пајташ из Загреба. На овим економијама било је добро. У Феричанцима било је много жена из Винковаца. Храна је била боља него у логору, али је Фелдбауер, који је био повјерљива особа усташа, страховито гонио на рад. Имао је права као нитко.

Носио је оружја, имао је моторцикл и свог сталног пратиоца. Међутим и он је умро у јулу 1942. од пјегавца. Економије нису јако дуго трајале. Морале су се ликвидирати под партизанским притиском. Она у Феричанцима ликвидирала се подпуно, а заточеници дошли су у логор Шпц и тамо погинули. Ликвидација Окучана извршена је у више наврата и то тако, да су дјеломично заточеници пребачени у Шпц или Ст. Градишку. У Окучанима је дефинитивно ликвидирана тек 1944. г.

Из Феричанаца побјегли су у партизане: Феликс Хиршл, Штерн, Маутнер, Др. Голуб, Брацо Салом³⁸⁸ и Јановић, те још многи други које не знам.

У мјесецу јуну 1942. избила је у логору тзв. „златна афера“. Радило се о следећем:

Дијамантштајн одузимао је Жидовима, који су стизали у логор све злато, било милом било силом. То злато претварао је он преко својих људи и то Пајташа, Шпилера, Зора (из Осијека) и Керпнера³⁸⁹ (из Загреба) у готови новац. Био је ту умјешан и Фелдбауер, али је прије умро. Ови су најме имали релативну слободу кретања, па су заједно са логорником Клајном из Ст. Градишке злато продавали, јер је Дијамантштајну, који је био велики господин и који је около путовао требало много новца. Међутим усташке су власти откриле цијелу ствар и учеснике извргли страховитом мучењу, те су тада признали ову трговину. Иза тога пострелјани су сви, заједно са Шпилером и свим учесницима, те Дијамантштајн.

Већ сам горе напоменуо, да је Фелдбауер страдао од пјегавца. Могу рећи да је од те болести страдало од нпр. 40% логораша, јер је он у то доба т.ј. у мају, јуну 1942. страховито харао.

Послије ликвидације учесника „златне афере“ водство логора преузео је Винер из Вараждина. Настојао је да што боље организира рад и није био лош. Заштићивао је људе гдје је само могао. Успио је да доведе своју обитељ из Лоборграда у Јасеновац и живио је са њоме у селу Јасеновцу. Међутим је и он ликвидирао јер је 1944. био окривљен да је партизанима слао извјештај о стању у Јасеновцу. И фамилију су му побили. Истога дана је ликвидирао са њиме и Слободан³⁹⁰ из села Јање код Бјељине вођа православаца.

У јуну мјесецу стизали су на хиљаде цигана. Но они нису улазили у логор него су их задржали пред логором. Било је тамо као на вапшару. Долазили су влаком и својим колима и чергама. Скидали су их без разлике на спол, у гаће и кошуље и водили свакодневно преко у Градину, гдје су их клали. Њих су пре-

³⁸⁸ Цадик Данон-Брацо.

³⁸⁹ Кертнер-Чаруга.

³⁹⁰ Мицић.

ко како рекох поклали и бацали у јаме гдје су масовно закопани. Гробари преко су били 50–60 најснажнијих цигана, који су свакодневно копали јаме у које су бацани љешеви цигана. Крајем јуна међутим било је довршено и ликвидирање цигана и извршена је и ликвидација ових 50–60 људи, које су онда усташе закопали.

Накнадно је дошла још једна партија личких цигана. Усташе су их населили заједно са фамилијама у Градини, те су ти цигани све до '44. г. вршили дужност гробара. 1944. г. ликвидирани су међутим и они. Ти су цигани били добили усташке униформе и пушке. Да ли су они вршили ликвидацију, није ми познато. 1943. године када сам прелазио преко Саве на рад у шуму, видео сам да су они држали стражу на бункерима.

Од долазника током даљњих мјесеци 1942. г. вођени су сви занатлије и смјештени у радионице дотим су сви остали стално одлазили у логор Шц гдје су свакодневно ликвидирани. У логору је било добро јер ликвидације није било. Тек у новембру када се било накупило већ море занатлија и када се видјело да постоје тешкоће око исхране, извршена је опет масовна ликвидација људи у самом логору. Том згодом је страдало опет око 2.000 људи. Међу њима су били: Санто Монтиљо, Владо Дојч, Лео Фукс, месар Зелингер, син од месара Фишера, Хеџок сви из Осијека, Ткалчић млађи из Загреба, а других имена се не могу више сјетити. Њихова ликвидација извршена је у Градини.

20. аугуста 1942. допремљен је један транспорт Осјечана у сам логор. Било је мушкараца и жена. Међу њима била је и моја жена. Када смо то сазнали, Симон Битл и ја, јер смо заједно радили, одлучили смо да следећи дан дођемо до њих и то смо одлучили на тај начин, да смо кухаре замјенили код дјељења хране. Тако сам ја успио да говорим са мојом женом, а Битл са својом сестром удатом Пресбургер. Ми смо тада отишли до нашег заповједника поручника Ђерека који је био једини човјек с којим се могло говорити и молили га да нам помогне да се моја жена и Битлова сестра спасе. Стварно је он са нама одмах, отишао до Љубе Милоша и овај је обећао, да се наше родике неће дирати, него да ће отићи у Феричанце на економију, ријешење са којим смо били задовољни. Међутим након два до три дана мушкарци су сви издвојени а жене су послане у Ст. Градишку. Ми смо тада поновно отишли до Милоша и молили за наше, а он је наредио да се телефонира у Ст. Градишку, те да се ове двије жене издвоје и пошаљу у Феричанце. Тако али није учињено. Све те жене одведене су у шуму Јабланица³⁹¹ неких 10 километара. Међу Осјечанима видео сам: инг. Рајх Игњат, погинуо 21. априла 1945. Жена његова Едита (погинула у септембру 1942. г.), инг. Валис са женом и сином (он је погинуо у новембру 1942. г. син у јесени 1944. г., а жена у септембру 1942. г.) Јурковић и син (у септембру погинули 1942. г.) госпођа Шајн и гђа Артман, Оскар Ротман (који се је отровао у мјесецу октобру 1942. г.) његова жена и кћерка удата за инг. Кремена (које су обе погинуле 1942. у септембру), Лавослав Папај са женом и кћерком (Папај је умро од пјегавца у новембру 1943. г., а жене су погинуле са осталим женама), Мавро

³⁹¹ Код Јабланца.

Дојч са сином и снахом (погинули 21. априла 1945. приликом бјегства из Јасеновца), Магда Феферман са сином (погинула као и остале жене, а син страдао приликом бјегства 1945. г.), Ладислав Пресбургер и жена (погинуо приликом бјегства 21. IV 1945. а жена пак са осталим женама), инг. Кремен (такођер погинуо приликом бјегства 21. IV 1945. г.) Јакоб Штајн са женом (погинуо под конач 1942. а жена са осталим женама), трговац Кон из Осијека са женом, кћерком Кларом и сином (погинули и то отац и син 1944. г. у јесени а жене са осталим женама), Хауслингер Ернест са женом и дјететом (ликвидиран око фебруара 1945. г. а жена и дјете са осталим женама), Др. Киришнер са женом из Доњег Михољца (он је погинуо концем марта 1945. г. након доласка транспорта из Лепоглаве, а његова жена као лијечница погинула је 21. IV 1945.), Хехт старији апотекар из Осијека (умро је од пјегавца почетком 1943. а жена са осталим женама), Екштајн из Бјеловара са фамилијом (сви погинули), других се међутим за сада не могу сјетити, но када би чуо имена, сјетио би се свих.

Морам примјетити, да је из разговора са мојом женом следило, да је ова партија била наговорена у Осијеку са стране Пичилија да се добровољно јаве за Јасеновац јер ће тамо бити на раду и бити заједно читаве фамилије, па су се људи јављали добровољно и тако дошли раније.

Након тога 8 дана дошла је међутим велика партија Осјечких старца, међу којима је било само двојица млађих, а то су били Лангфелдер лимар из Д. г.³⁹² и Шилингер трг. путник од Шинта. Лангфелдер је погинуо приликом бјегства 21. IV 1945. дочим је Шилингер погинуо у логору Шц, недуго за његовог доласка још године 1942. Заборавио сам горе нагласити, да је претежни дио свих оних који су дошли из Осијека 1942. погинула у логору Шц.

Сви ови старци из старачког дома дошли су у Јасеновац пред вече некако око 28. аугуста 1942. те није их од нас нитко видјео, но једног од наших и то Давиду Салому који је убијен 1943. г. причинило се да је видјео своју пуницу стару Лихтентал.

Ови старци превезени су још исте вечери преко у Градину и тамо ликвидирани. Следећи дан имао сам могућности да чепркам по свим стварима које су од њих доведене, а које су се налазиле на великој гомили, јер сам знао да су моји родитељи били у старачком дому, па сам тако мислио и од њих нешто наћи, нарочито од моје мајке која је носила улошке у ципелама. Међутим од њих нисам нашао ништа, јер су они отишли у Њемачку, али сам зато нашао уложак од ципеле супруге надрабина Др. Унгара, па се из тога види, да су баш сви старци тамо погинули.

Још прије ове масовне ликвидације Осјечких Жидова, сјећам се да је у јуну 1942. г. допремљена једна партија Осјечана и то: Блум и његова жена, браћа Хан са женама и са сином Тибором, Додика Флутер и нека дјевојка Краус. Ја сам их лично све видио. Жене су све отпремљене одмах у Ст. Градишку, гдје су ликвидирани, а Ханови мушкарци и Блум живили су некако до краја 1942. када су сви ликвидирани.

³⁹² Доњи град.

Нисам видио, али сам чуо од некога Осјечанина, но не знам више од кога, да је видио Белу Фридмана, када је дошао у Јасеновац некако у јулу 1942. но ја га уопће нисам видио и не знам што је са њиме било.

У аугусту 1942, дошла је партија Жидова из Дервенте. Мени је само био познат Др. Хирш и његова жена, те кћерка са дјевојчицом те знадем да су сви ликвидирани.

Како сам већ раније споменуо, ја сам 29. јануара 1942. г. дошао на рад у кожару која се је налазила у једној згради изван села Јасеновца, али још увек у жици. Силвије Алкалај кожар из Загреба (који се је отровао 21. IV 1945, јер није могао бежати, пошто је инвалид), дошао је на идеју да се оснује кожара, то му је Лубурић и дозволио, те му доделио на рад око 30 људи. Истовремено је предао реферат и Симон Вамошер, да се оснује кефара, па је и то дозвољено и њему је додијељено 20 људи. Како је кожара и четкара била у истој згради, то нас је било око 50. Заповједник кожаре био је неки поручник Божо Ђерек из Имотског, усташки емигрант, а његов замјеник неки Јерко Грубешкић из Херцеговине. Поступак њихов према нама био је испочетка неповерљив, али се тај однос у кратко вријеме знатно побољшао, а то углавном захваљујући споменутом Алкалају. Овај поручник Ђерек штитио нас је касније гдје год је само могао и сходио нам је боље услове живота, бољу храну и боље спавање, тако да смо ми заправо у логору најбоље пролазили.

Тај однос трајао је тако све до године 1944. када је односни Ђерек престао да имаде ону важну функцију, коју је имао раније, а то с разлога што је те године кожара потпала под циглану, те је с њом била изједначена. Он је додуше остао и даље заповједник логора, али није више имао никакове моћи.

Морали смо ипак наизменце 1942. године и 1943. ићи на рад у шуму – посао необично тежак, иза којег се многи нису натраг вратили – али мање, ипак је релативно било добро.

Број заточеника у кожари повећао се је на крају на око 150 људи. Било је око 20 Срба, око 30 Хрвата, а остали били су Жидови. Ликвидација у кожари није било, изузев 4 Срба, који су одмах на почетку 1942. ликвидирани, иначе током 1942. и 1943. године није нико убијен. Умрло је око 12 људи Жидова – од пјегавца и то углавном босански Жидови, који су сасма исцрпљени дошли у логор. У мјесецу мају и почетком јуна 1942. било нас је око 90 људи у кожари, од којих нас је 50 имало пјегавца. Међу умрлим били су неки проф. Ешкенази из Сарајева, Леви зван „Гумија“ из Сарајева, Пардо из Сарајева и други.

У години 1944. у јануару, када је била велика ликвидација, одвели су од нас и Душана Данојловића из Зворника. Живот 1944. био је јако тежак. У октобру 1944. ми смо се јако бојали ликвидације јер нас је било превише. Стварно су истог мјесеца ликвидирали: Валента Полака из Бјеловара, Шандора Кираљкија из Бјеловара (Хрват, постолар), који су били оптужени, да су приликом чишћења усташке команде украли један партизански летак и пренијели у болницу (усташку). Осам дана након тога одвели су даљњих 25 лица, такођер у вези с том афером. Међу тим људим био је и брат од мало прије поменутог Полака, Песах Мило из Тузле, Лукенштајн Роман из Тузле (отац му је погинуо 1942. на

пјегавцу) Рознер Иван из Тузле, Лауфер Лео из Тузле, Леви Леон из Бихаћа, Лион Херман из Загреба, Катан Изидор из Загреба, Перера из Винковаца, Зримшек Фрањо (Хрват из Винковаца), Полак Руди из Вараждина, Данон Лео, електричар из Сарајева, инг. Милановић Драго из Загреба, а др. не сјећам се.

Осам дана након тога одведени су још осморица: Вајнер Геза из Загреба, Леви Јуда из Травника, Хајм из Бихаћа, Хелда Јакоб из Осијека, још један Леви из Бихаћа, још један Леви, кројач из Загреба, других се не сјећам.

Заборавио сам горе још напоменути, да је у јулу мјесецу 1944. одведен још и Емил Хас из Загреба.

Те исте године смо страшно гладовали, јер промет са Јасеновцем, није ишао а добивали смо само 20 дкг кукурузног брашна на дан, па је било јако тешко издржати, поред напорног посла од 12 сати дневно.

Под крај 1944. имала је бити кожара пресељена у Лепоглаву и били смо натоварили 4 вагона, који су и отишли, али смо ми остали. Баш у то доба била је ликвидација на циглани у пуном јеку, и то углавном људи, који нису имали запослења. Ми смо, иза одласка вагона, били беспослени, па смо се стога бојали, да би ликвидација могла и нас захватити. Међутим, поменути наш заповедник Берек спасио нас је, јер је ишао до Пичилија и тражио је, да се опет оснује кожара и кефара, те смо ми заиста и успоставили радионице и наново отпочели са радом.

Дана 18. децембра 1944. хтјели су да побјегну од нас са Кожаре браћа Лион, и то Славко и Драго из Загреба, дочим су свога оца оставили у логору. Хтјели су да се спасу преко набујале Саве, пливањем. То им није успело, него су на Сави ухваћени и побијени, а исто тако њихов отац. Ми смо се бојали репресалија, али је успјело ствар прикрити, тако да она уопће није дошла на циглану.

Иза тога ми смо се – нас 20 – организирали, да би опет било масовно ликвидације у логору, као што је било, те смо се хтели борити, јер могућност бијега није било. Међу нама био је и неки Јулијо Гринвалд из Загреба, који је једног дана нестао. Сада смо се побојали, да ако се га ухвати да ће нас све издати, па смо га и сами тражили у логору и случај нисмо пријавили. Усташе су овај случај нађушили, те да су нас натјерали да га свуда тражимо. Нашли смо га у утљу закопаног. Ми смо сами наговорили заповједника логора Берека, нека тај случај не пријави усташкој управи логора, него нека га само убије, то је он учинио. Ми смо се бојали, да нас Гринвалд не изда ако га муче.

Недалеко од Козаре преко Саве, налазило се је једно село звано Међеђе.³⁹³ Још год. 1942. ликвидирали су усташе цјелокупно становништво тога села и затим направили једну економију као анекс логора Јасеновац. Пошто је ту било јако много воћа, то се је овдје радио пекмез. Водили су овамо једну партију мушараца и једну партију жена. Међутим када је посао концем 1942. био готов, ликвидирани су сви заточеници, који су тамо радили. Из тог логора утекао је Др. Пишта Полицер, који се сада налази у Београду. Тамо је по мом рачуну страдало око 300 људи. Од год. 1942. па до год. 1944. у прољеће зидао се велики

³⁹³ Међеђа.

зид око логора. Исти је био 3 м висок, а на сваких 100 м имао је једну митраљеску извидницу. Испред тога зида и иза њега налазила се бодљикава жица.

На источној страни тога зида саградиле су се двије огромне зграде на два спрата и ми смо сви овдје радили са вољом, јер смо се надали да ћемо ми у те зграде доћи. Међутим када су биле готове, уселили су се унутра усташе, а ми смо даље остали у баракама. Сада су усташе били с нама скупа у логору, те је режим постао још строжи. Међутим када се почело евакуирати у логор Ст. Градишка, од партизанске опасности, и то некако у октобру 1944. усташе су морале логор испразнити, а овамо су усељени дошљаци, и то у једну зграду обртници и занатлије, а у другу жене. Ту их је било око 1200 жена и 1200 мушкараца. Било нас је тада у логору опет превише, те је тада започела опет ликвидација. Свакодневно се водило људе преко у Градину, док једног дана није све било испражњено. Међутим, није дуго остало празно. У оно вријеме почело се скидати путнике са воза, цијела хрватска села су се бацила у логор не као заточеници, него као притвореници. Људи су набијени у те двије зграде напоље скоро нико није смио ићи, а јести су добивали само једанпут дневно тако да је ситуација тих притвореника била очајна. Много је овдје умрло од болести. Да би се логор испразнио и опет се масовно ликвидирало, вођене су групе од 200-500 преко у Градину, тако да нас је на концу остало у логору опет око 2.000.

Напомињем, да су они који су ликвидирани а који су дошли из Градишке били претежно Жидови и Срби.

Након ових великих ликвидација, почем од децембра 1944. живот је у логору постао нешто сношљивији. Преко зиме је прилив логораша био мањи и живот се је нормализирао. Међутим у прољеће 1945. и то на велики петак, логор је бомбардован по Американцима и пали су пуни погоци на циглану, тако да су све радионице уништене и ми смо сви остали без посла. Једно 5-6 дана шетали смо се тако по логору, када је наједном дошао неки заставник Лисац, који је иначе био на служби у Јасеновцу те наредио, да се изабере из сваке екипе једно 10 Жидова и исто толико Срба, и то међу најснажнијим људима, који су са цијелом својом спремом отишли преко у Градину. Недуго иза тога, опазили смо, како се диже све већи и већи дим из Градине. Нисмо знали о чему се ради. Међутим, када је било вријеме повољно, осјетили смо задах изгорелих костију, па смо тако сазнали, да ови другови ископавају кости тамо покопаних жртава и да их спаљивају.

Како се је у прољећу број заточеника повећао с онима из Лепоглаве, а и с новим дошљацима, то је ликвидација опет масовно отпочела, те смо се ми сваког дана бојали да ће и на нас доћи ред, будући да посла нисмо имали. Видило се по свему, да ће усташе ликвидирати цијели логор. То смо тим учили, што смо дан прије провале из Јасеновца видјели, како су усташе дан прије запалили једну бараку, у којој је било 150 до 180 заточеника. Нису никоме дозволили, да из бараке изађе напоље, него су почели митраљезима да туку по тој бараци, тако да се нитко спасити није могао.

Из свих ових разлога, ми смо одлучили, да покушамо бијег. Организирано смо већ били. Но да ствар буде што дискретнија, није један за другога смио

знати. Нас десет били смо у водству у тој организацији и то: Битл Симон, Тибор Лебл, Лацика Пресбургер, Мориц Кабиљо из Сарајева, Ацо Данон из Сарајева, Завид³⁹⁴ Букуревић из Високог, Стево Богдановић из Сарајева, Посавец из Загорја, Розенцвајг Јакоб из Винковаца и ја. Улоге смо строго подјелили, ставили сваком од нас цедуљицу у џеп, са точно одређеним задатком. Било нас је око 130 у кожари. Тог истог дана је Богдановић отишао у усташку стражарницу, гдје је знао да леже бомбе и оружје. Тамо је нашао два усташе, које је заклао. Био је то 22. април 1945. Међутим баш у томе часу наишао је и злогласни усташки сатник Јоја Судар, један од највећих крвопија, па је Богдановић и њега заклао донесао нам је оружје и бомбе све је било спремно за удар, који смо били заказали у 1/2 8 на вече, након што су се усташке страже измјениле. Одлучили смо баш на тај дан, јер су усташе захтјевале, да још неке послове довршимо, па смо могли очекивати, да ће нас баш те ноћи ликвидирати, то тим више, што више никога на циглани видјели нисмо. Није било дакле могућности до тога.

Прије него што пређем на само бјегство из логора, хоћу још да споменем аферу насталу 1944. у јесени, која је избила у логорској болници. Тамо је био као усташки лијечник Др. Марин, а као заточеници лијечници Др. Клајн и Милановић (Шпицер) први из Винковаца, а други из Загреба. Они су унутар болнице створили неки „Одбор за помоћ заточеницима“, за случај ликвидације логора Јасеновац, те су имали везу и са цигланом. На неки начин усташке су власти откриле ову аферу, те су иза тога поубијали цијелу српску интелигенцију са циглане а око 30 људи повјешали су на канделабре у самом мјесту Јасеновац. Међу њима били су горе споменути, Мусафија из Завидовића, браћа Бошковић из Срема, Грбић и Живковић из Митровице, Хаџи-Смајић из Сарајева а у наставку ове афере страдали су Зденко Бихлер и Тито Вајс, обоје из Осијека.

Да још надопуним моја излагања следећим:

Браћа Мандл из Осијека, синови Мавре, отишли су једнога дана у прољеће 1943. г. на рад са трактором и са једним стражаром. Они су покушали бјегство, те су стражара убили и побјегли, али се до сада нису вратили.

Златко Вајлер и др. Лев обоје из Загреба једне ноћи у септембру 1943. пустили су се ужем доље из зграде са другог спрата. Прешли су неколико жичаних запрека, те су успјели да побјегну на Козару, па колико ми је познато, исти се налази и живи у Загребу. Послије овакових бијегова, увијек је дошло до масовне ликвидације, те је кадгод знало да страда по стотину људи. Ликвидирало се обично околину, која је спавала у близини бјегунаца.

Знадем, да је једноч било послје оваковог бијега тако, да су нам одузели храну на 3 дана, затим забранили пакете мјесец дана, а кроз исто вријеме нисмо добили ништа друго, него 20 дека кукурузног брашна на цијели дан, а осим тога стављени су нам на ноге окови.

Када је Ивица Волнер из Загреба покушао бјегство средином 1944. његов је љеш допремљен у логор, те је тадањи заповједник логора Шакић, младић од 21 године из Брода дао наређење за наступ свих Жидова. Кад смо наступили,

³⁹⁴ Захид.

исти је почео да чита 100 имена, те су се односни морали посебно постројити. Од ових 100 изабрао је 20, које је тјерао у затвор, те су ини сви ликвидирани. Већином били су интелектуалци. Тако је ликвидирао по моме знању др. Голдшмит из Загреба.

Од суботе на недељу тј. 21-22. IV 1945. видели смо како је минирана циглана, како је миниран и бачен у зрак велики димњак око 60 метара висок исте циглане, те смо знали да се нешто спрема и почели смо се договарати шта да радимо. Једни су били за то да се дочека усташе и да своју кожу што скупље продамо дочим су други били за то да се покушамо пребацити из Јасеновца.

Како сам већ горе навео, нисмо могли имати повјерења у све присутне заточенике, него смо се договарали нас 10 које сам горе означио.

У недељу прије подне дошао је један поп Филиповић-Мајсторовић, усташки бојник, те је хтјео да изврши поправак неких ципела, а исто тако је дошао и Јоја Судар, усташки сатник, да му се поправи нека ташка. Ми смо међутим били претрпани послом, па то нисмо хтјели преузети, а они су своју робу са собом узели и рекли, да ће се то поправити на другом мјесту.

И из ове околности смо видјели да нам се нешто спрема.

Поподне у недељу позвао је наш заповједник поменути Берек, који нам је био склон, нашега иначе руководиоца рада Алкалаја, рекавши му да се спреми да ће ићи с њиме на пут и да ће с њиме повести још неке које ће заједно изабрати, а осталима да неможе помоћи.

Тада смо закључили да ћемо подузети акцију. Неколико су били одређени да довуку у радионицу нафту, те да се истом радионице полију и запале док ће други и то 3 по 3 напасти одређене стражаре и покушати пробој.

Око 1/2 8 сати на вечер скочили смо ја, Јакица Салом из Јајца и Захид Букуревић из Високог на првог стражара, којег сам ја ударио чекићем по глави, а ова двојица пако дочекали на руке, те којег сам одмах заклао и почели смо да бјежимо сви у једном правцу, гдје смо видјели да је жица прорезана. Но како смо бјежали, на нас се отворила страховита палба и многи су падали погођени. Ја сам бјежао заједно са неким Алтарцем из Сарајева и Којеном из Земуна према жељезничком насипу, а с друге стране њега били су бункери који су одмах отворили на нас страховиту ватру. Ја сам био оборужан митраљезом и муницијом, коју сам отео од по мени закљаног стражара – усташе. На овом положају тј. на жељезничком насипу било је тешко пребацити се, но ја сам се пребацио ипак са овом двојицом, провукао се између бункера те смо наишли још на један ред бодљикаве жице, која је међутим такођер била пресечена и ми смо се провукли. Међутим када су усташе видели како ми бежимо, почели су за нама да јуре и да пуцају, а ја сам искористио једну јаму окренуо мој митраљез и почео да пуцам, те су се улијед тога још и многи други могли пребацити. Још смо били нас тројица скупа када смо наишли на једну мочвару испред цесте која води за Крапје, загазили смо у мочвару а наши прогонитељи су стали испред ње и почели на нас да пуцају уз поклике: „Станите предајте се“. Били смо већ до прса у води, са моје десне стране Алтарац, био је погођен уздахнуо је и изгубио се испод воде. Којен и ја стигли смо до цесте и требали да се пребацимо преко.

Међутим су цестом пролазили камиони, ми смо искористили моменат, пребацили се преко ње и спуштали се на Саву. Усташе су долазили са цесте, опазили нас, но ми смо већ били на Сави управо сам скочио у воду, кад је Којен рекао да не зна пливати, и потрчао низ насип. Ја сам препливао Саву, но како нисам митраљез даље могао носити, бацио сам га у воду. Када сам дошао преко, сакрио сам се у жбуње и чекао. Са друге стране сам чуо говор усташа, који су рекли: „Да сам сигурно нестао“. Тек онда сам се упутио у јужном правцу, знајући да морам наићи на реку Уну. Дошао сам у шуму, гдје сам лутао, те сам коначно изишао на жељезничку пругу према Бос. Дубици, гдје сам видео како се усташе на насипу шетају. Провукао сам се кроз један канал на пруги и упутио сам се на цесту, гдје је немачки саобраћај био велики. Поред цесте били су бункери, но ја сам ипак и унаточ јакој мјесечини прескочио цесту и пошао путем шуме. Тако сам прешао још један дан, када сам идућег дана на вечер дошао пред саму Уну. Наишао сам на село Баћин, те сам ту хтео да се одморим и легао сам поред једне куће. Наједноч осетио сам кораке, био сам опкољен и заробљен по усташама. Одвели су ме у кућу унутра, почели су ме испитивати, а ја сам тврдио да бежим од партизана, што ми међутим нису хтјели вјеровати. Хтјели су ме идућег дана ујутро пратити својој команди, ја сам зато одлучио на сваки начин да побјегнем. Када сам видео да зора долази, тражио сам да ме пусте да обавим нужду, па су ми то дозволили и дали као стражара једног усташу од 14 год. Када сам с њим изашао ван и дошао у близину Уне, снажно сам га ударио, пуном снагом потрчао према Уни и бацио се у воду. На дерање тога усташе остали су појурили напоље и почели да пуцају замном, но међутим ја сам реку сретно препливао и дошавши на другу страну отишао у шуму, гдје сам се од умора бадио на земљу и почео спавати. Тако ме је открила једна партиз. патрола 45. дивизије 23. бригаде, која ме је сумњичила и довела у команду, гдје сам случајно наишао на знанца и тако сам коначно био spaшен.

Знадем позитивно да су код пробоја 22. IV 45. погинули следећи: Кајица Зарић из Земуна, Станко Гаћеша из Земуна, Зоненберг Владо из Земуна, Битл Симон из Осијека, Лебл Тибор из Ђакова, браћа Мостер из Загреба, Песах Саламон из Брода, инг. Ловрић из Брода, Енгелман из Брода, Атијас Давид из Сарајева и Арнолд Атијас из Сарајева, Леви из Бјељине, Леви из Зенице, Вајсглас из Лајпцига, браћа Розенцвајг из Винковаца, Оскар Милер из Загреба, Дانون Аца из Сарајева, Маестро Јосеф из Сарајева, Кон Хуго из Загреба, Вамошер Симон из Осијека, Брацо Алтарац из Сарајева, Алексић из Брода, браћа Дојч из Загреба, Салтрач Никола из Крупе, Стево Богдановић из Хаџића код Сарајева, Подравац Ђирил из Лепоглаве, неки Марко радник у кожари из Осијека, Малосеја Антун из Загреба, Мр. пх. Леви из Сарајева, Леви жељ. чиновник из Зворника, инг. Кабиљо из Загреба са братом, дочим се других више сада не сјећам и не могу сјетити.

Довршено.
Дне, 6. X. 1945.

Ауфербер Мирослав, в.р.

Бр. 174

**Изјава Руже Немчевић о хапшењу Срба у Осијеку и упућивању
у логор Госпић у августу 1941. године³⁹⁵****З а п и с н и к**

састављен код Градске комисије за утврђивање злочина окупатора
и његових помагача у Осијеку, 10. I 1946. године.

Пригодом масовног скупљања Срба за логор, августа мјесеца 1941. године, дошле су усташе и агент осјечке полиције Милиновић Маријан у 2 сата ноћу, те су покупили мог мужа Немчевић Милана и сина Ратимира, одвели их на полицију одакле су били упућени у Загреб, затим у Госпић, гдје им се сваки траг замео. Ја сам се обратила за помоћ на мајора Лукца који је познавао мога мужа, те ми је он савјетовао да у Осијеку извадим свједоцбу понашања за мужа и сина, те ће на темељу истих бити можда пуштени.

Кад сам направила молбе за издавање свједоцаба о понашању, однијела сам их на пријавни уред гдје је тада био намјештен Шетушић мл. Други дан сам дошла по рјешење, те ми је Шетушић рекао, да свједоцбе не могу добити показавши ми молбе на којима је својом руком написао да свједоцбе тражим ради отпуштања из логора мога мужа и сина, те да ми се исте с тог разлога не могу издати, потписавши то рјешење на молбама. Кад сам га ја упозорила да он познаје мога мужа, који му је био претпостављени у служби, избацио ме грубо из канцеларије и тако ја нисам добила тражене свједоцбе, те су ми обојица, тј. муж и син, страдали у логору. Тај исти Шетушић постао је касније повјереник за Србе у доњем граду,³⁹⁶ а затим замјеник шефа полиције у Осијеку.

За страдање нашег народа у доњем граду велики дио одговорности сноси баш лично тај Шетушић којему је успјело додворити се народним властима те се је по ослобођењу Осијека вратио у Осијек из Земуна камо је био својевремено премјештен и гдје је наставио свој протународни рад, са титовком на глави, те данас уноточ свега почињеног за вријеме окупације наше земље, слободно шеће по Осијеку.

Мом мужу Немчевић Милану било би данас 60 година, родом из Слатине,³⁹⁷ вјере православне, народности српске, по занимању градски чиновник, ожењен, с пребивалиштем у Осијеку, а био би дужан уздржавати мене и наше двије неопскрбљене кћери: Мирославу стару 17 година и Наду којој је 22 године.

Моме сину Немчевић Ратимиру било би данас 32 године, родом из Петриње, вјере католичке, народности хрватске, по занимању стројобравар, ожењен, с пребивалиштем у Осијеку, а био би дужан уздржавати своју супругу Веру стару 30 година.

Немчевић Ружа, в.р.

³⁹⁵ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 5485/46.

³⁹⁶ Доњи град.

³⁹⁷ Подравска Слатина.

Бр. 175.

Изјава Милице Редлих о хапшењу њеног брата Светислава у августу 1941. године у Осијеку и његовом убиству у логору Госпић³⁹⁸

Записник градске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Осијек, 28. 11. 1945.

Око пола 12 сати ноћу 8. VIII 1941. године ухапшен је у моме стану по Осјечкој полицији мој брат Светислав Чодановић. Ухапсио га је детектив Стје-пан Илеш са десеторицом непознатих ми усташа. Најприје је одведен на поли-цију, а од полиције одмах пребачен у Гарнизонски затвор, одакле је идуће но-ћи одправљен с другим хапшеницима у мени непознатом правцу. Кад сам пи-тала тадашњег шефа полиције Пуратић Станка, камо су одправљени, одвра-тио је, да су одправљени у Госпић на рад и да ће ми се оданде моћи јављати, а ондје остати само каква три мјесеца, док се сврши сукоб с Русијом. Најмила сам и адвоката Др. Златка Матијевића, па је он направио молбу за мога брата, а пот-писали многи суграђани. Овако потписану молбу одпремио је даље Др. З. Мати-јевић, али рјешења нисам никад добила. Ни мој брат ми се није никада ни од куда јавио, већ му се је сваки траг замео.

Моме брату Светиславу Чодановићу било би данас 33 године, рођен је у Крчедину, вјере православне, народности српске, по занимању кројач, неже-њен, с пребивалиштем у Осијеку, а не би био дужан никога уздржавати.

За ово страдање и удес свога брата кривим Осјечку полицију на челу са тадашњим шефом Станком Пуратићем те Гашпара Шмита, нашег сусједа, који је био културбундаш, а стално нам пријетио, данас наводно у логору.

Исказ ми је прочитан, признајем га својим готова на њега се и заклети.

Милица Редлих, в.р.

Бр. 176

Изјава Ђуре Медића о хапшењу и одвођењу Срба из Славонског Брода у логоре Госпић, Јastreбарско, Копривницу и Јасеновац³⁹⁹

Концем месеца априла 1941. године, или почетком маја 1941, били су у Славонском Броду затворени први Срби. Њихово хапшење извршено је по усташким властима, а били су стављени у полицијски затвор у Славонском Бро-ду. Тада су ухапшени и затворени: Петровачки Владо, трговац, Жмирић Бран-ко, трговац, Јеркан Ђуро, полицијски наредник, Зрнић Стеван, железнички

³⁹⁸ АХ ЗКРЗ, ГУЗ, кут. 147.

³⁹⁹ АС, к. 24/25.

* Протеривање Срба, 74 (краћа верзија).

званичник, Жунић Стеван, трговац, Брзић Милан, жељезнички званичник, Илић Милутин, пекар, Протић Марко, полицијски агент, Тишма Божо, полицијски стражар – сви из Славонског Брода, те више других чијих се имена сада више не могу сетити. Они су у затвору по усташама страшно злостављани. Тукли су их са кундацима, пендрецима, воловским жилама и осталим другим предметима. Појединце су полагали на патос и са стола на њих скакали. У овом се нарочито истицао усташа Вебер Јосип, бифеџија из Славонског Брода, те Чоп Ђуро, без занимања, из Славонског Брода, као и Корајлија Јосип, бивши полицијски стражар из Славонског Брода. Од задобивених повреда умрли су још у затвору Јеркан Ђуро, Протић Марко и још један, чијег се имена не могу сетити.

Око 20 ових Срба били су суђени на затвор од 1 до 6 месеци и отпремљени у Стару Градишку. Од ових су после довршења затвора отпремљени у логор Јасеновац: Петровачки Владо, Тишма Божо и Паскаш Ђуро, а други су по издржавању затвора пуштени на слободу. Дознао сам да су поменута тројица, који су били одведени у логор у Јасеновац, тамо и убијени. Заборавио сам напоменути да су се у прогону Срба у Славонском Броду, осим већ наведених, још истицали и браћа Новосел, радници из Славонског Брода.

1. августа 1941. године ухапсили су усташе следеће Србе из Славонског Брода: Берића Саву, трговца, и његовог сина Владу, Жунића Стевана, трговца, Божића Стевана, трговца, Шимиковића Драгутина, трговца, Релића Милана, бачвара, те мене, Медића Ђуру, трговца, сви из Славонског Брода. Шимиковић је исти дан био пуштен на слободу на интервенцију једнога усташе, а нас шесторица остали смо у усташком затвору од 1. до 3. августа 1941. 3. августа 1941, у 2 сата у ноћи, дошао је у затвор усташа Радовановић, занимањем радник, и позвао нас да се припремимо за пут не говорећи куда ћемо путовати. Након 10 минута после овога дошли су у затвор два полицијска стражара, од којих нам је један саопштио да Берић Саво остаје и даље привремено у затвору, јер да ће бити пуштен на слободу, а нас петорицу је позвао да с њима идемо на жељезничку станицу. На жељезничкој станици одвезли су нас два полицијска стражара, те напред поменути усташа Радовановић, где су нас сместили у један путнички вагон 3. разреда и отпратили у Госпић. Исти дан, око 5 сати после подне, стигли смо у Госпић и одмах предани у казниону, те смештени у двориште казнионе. Казнионица је била пуна Срба, који су били смештени по ћелијама и дворишту, а могло их је бити укупно око 3 000, од тога око 300 жена и деце.

Исти дан увече дошао је ка нама у двориште усташки натпоручник Пудић, који је родом из Дервенте, а који је пре тога као трговачки помоћник дуже времена боравио у Славонском Броду, па је отуда и нас познавао. Он се је упутио с нама у разговор и на концу позвао једног узничког стражара и наредио му да нам подели једну ћелију за спавање, што је стражар и учинио. Пудић нас је допратио у ћелију и казао нам да из казнионе оду сваки дан два до три транспорта Срба у Велебит и за оток Паг. При том нас је упозорио да ако би ми били по коме одређени, да ми имамо остати у казниони до његовог наређења. Пудић нас је као наш знанац више поверљиво упозорио са речима: „У

транспорт за Велебит немојте никако, јер Вас тамо ништа добро не чека, а ја ћу повести о Вама рачуна па ћете ићи када и куда ја будем наредио.“ У казниони у Госпићу препознао је Релић једног усташу, којему се не сећам имена, а који је пре тога радио код Релића у Славонском Броду као бачварски помоћник. Релић је ступио у разговор са овим усташом, који је био мајстор у радиони казнионе, па је Релића узео к себи на рад. Овај усташа у разговору са Релићем описао му је грозоте које чекају Србе у Велебиту. Рекао му је да у Велебиту постоји неки понор у који усташе бацају убијене, а и живе Србе, па да је за нас једина срећа да смо у казниони наишли на њега и Пудића, а они ће све подузети, да избегнемо транспорту у Велебит.

Ми смо остали у Госпићу у казниони свега 17 дана, т.ј. до 20. августа 1941. За то време долазили су у казниону сваки дан нови транспорти Срба из свих крајева. Дневно их је пристизало од 700 до 1.000, а исто толико је сваки дан транспортима из казнионе отпремљено у Велебит. Казниона у Госпићу била је само сабиралиште и пролазна станица за све Србе, који су били одређени за Велебит и Паг.

Већина Срба који су транспортима долазили у казниону били су кржави, поломљених руку и ногу, разбијених глава, а многи с убодима и другим повредама по лицу и осталом телу. Тако се сећам да је једног дана стигао у казниону у Госпић транспорт Срба из срезова Зеница и Вишеград око 80 до 100 људи који су били скоро сви испретучени, кржави и са разним озледама.

Сваки дан су ишла из казнионе за Велебит два до три транспорта Срба, у сваком транспорту 200 до 300 људи тако да их је дневно одлазило у Велебит од 700 до 1 000 људи. Србе одређене за Велебит сваки пут су постројили у дворишту у редове, повезали за руке жицом два по два, а затим све са једним другим спојним ланцем или жицом и тако су их везане усташе пешке гонили у Велебит. Нити један од ових Срба није се вратио, а нити када коме јавио. Сећам се да су овим транспортима одведени у Велебит Пантић Коста, трговац, из Босанског Брода, са око 40 Срба сељака из Босанског Брода и околице, Рапајић Јово, трговац из Клокочевица, среза Славонски Брод, са око 60 Срба сељака из околице Славонског Брода. По мом мишљењу отпремљено је из казнионе у Госпићу у Велебит 35.000 до 40.000 Срба.

Стражу у казниони у Госпићу држали су усташе из Лике. Било их је и узничних стражара, али ти нису имали никакове власти и морали су се покоравати наређењима усташа. Поступак усташа према Србима био је веома бруталан. Често пута нису нам дозвољавали пити воде, иако је воде било доста, а велика врућина владала. Ако би који, натеран жеђом, ипак одлучио да се на чесми напије воде, тога су усташе на лицу места испребијали кундацима, а сећам се да су двојицу у пола дана устремили на самој чесми. Осим тога многе су одводили у посебне ћелије, где су их тукли воловским жилама, кундацима и газили по њима. Сећам се да су тако одвели у ћелију и испребијали Татомировића, трговца из Славонског Кобаши. Гледао сам сваки дан како су усташе кундацима и воловским жилама тукли поједине Србе на дворишту казнионе, те газили по њима.

Храна у казниони у Госпићу била је врло лоша, а хлеба смо врло мало и врло ретко добивали.

Не знам ко је био командант логора у Госпићу, а не знам нити појединих усташа, осим горе наведеног Пудића. Знам да су били из Лице.

20. августа 1941. пребачен је из Госпића у Јасеновац први транспорт Срба, око 1 500 људи. Међу њима био је и извешан број Жидова. 21. августа 1941. уследио је други транспорт из Госпића у Јастребарско. У овом транспорту било је око 1 200 људи и жена, а од тога око 400 до 450 Срба, а остало Хрвати и Жидови оба пола. У Јастребарском били смо смештени у једној властелинској господарској згради и то у подруму Срби, а остали на спратовима и на тавану. У Јастребарском од усташких власти нисмо примали уопште храну, већ су нас Србе и Хрвате хранили Жидови, који су од својих кућа добивали пакете, а и сами за новац набављали живежне намирнице.

1. септембра 1941. дошла је из Јасеновца у Јастребарско посебна усташка стража од 50 до 60 усташа, која је преузела Србе и отпремила их у Јасеновац. По наступу ових усташа, међу којима је било највише Муслимана из Босне, те Хрвата из Херцеговине, видео сам да све Србе, који иду у Јасеновац, чека тешка судбина, па сам користио мој ранији прелаз на евангеличку веру и пријавио се заповеднику логора са упитом куда ће мене као еванђелика уделити. Тада је био заповедник логора у Јастребарском усташки поручник Михаловић, који ми је одобрио да као евангелист останем са Хрватима. Тако сам остао и ја и још 6 Срба, који су били изјавили прелаз на рмк. веру.

14. септембра 1941. године отпремљени су сви Хрвати; те нас 7 Срба, у логор Копривницу, који је смештен у бившој фабрици уметног гнојива „Даница“.

У логору у Копривници био сам све до 5. фебруара 1942. Режим у овом логору био је сношљив. Храна је била доста слаба, али јер нисмо ништа радили, подносили смо лошију храну, а осим тога они који су имали новаца могли су набављати храну извана. Могли смо примати извана и новаца и пакета. Истина, усташе су при прегледу пакета сваки пут за себе извешан број задржали, а од приспелих новаца предавали су нам само до 100 куна, без обзира на висину суме, која је била дозначена. У овом логору било је дозвољено дописивање са породицом све до 27. децембра 1941. године када је нама из непознатих разлога то забрањено. Пакете, лично донешене, могли смо и даље примати.

Од Хрвата били су са мном у овом логору: Др Ханжек Лавослав,⁴⁰⁰ бив. министар, Др Шиме Јуричић, бивши секретар Југочелика, Пекар из Загреба, Др Бубањ Ремо, лекар из Крапине, Зохар, рестауратор из Дугог Села, Кокот Мишко, бивши председник општине из Дугог Села, др Бадовинац Никола, адвокат из Карловца, који је у месецу новембру 1941. године отпремљен у логор у Јасеновац и тамо нестао.

Имена осталих се не могу сада сетити. Од наведених је др Ханжек још у Копривници, др Јуричић је пуштен на слободу, а други су допремљени у логор у Јасеновац, где се и сада налазе.

⁴⁰⁰ Ладислав.

Заповедник логора у Копривници у последње време био је усташа Остриш Јосип, сељак из Копривнице. Он је био коректан. Прије њега, те прије мога одласка, био је заповедник логора у Копривници неки Херман,⁴⁰¹ по занимању берберин из Копривнице. Он се у више прилика хвалио да се је довољно одужио Независној Држави Хрватској, када је као заповедник логора у Копривници послао преко Госпића у смрт на Велебит преко 2 700 Срба у пет транспорта и то већином интелектуалаца и истакнутијих политичких личности.

Код поласка у логор у Копривницу затекли смо тамо 22 Србина, који су тамо задржани и нису отпремљени у Госпић, јер су имали католкиње за жене. То су били Козомарић Милан, трговац из Карловца, који је иза мене остао у Копривници, Воркапић Андрија, трговац из Карловца, који је у месецу децембру отпремљен у логор у Јасеновац и тамо је 2. јануара 1942. године по усташама убијен, Врцел Петар, жељезнички чиновник из Пакраца, који је остао у Копривници. Имена других се сада не сећам само знам да од нас 29 Срба остала су у Копривници тројица, а ми смо сви остали у разво време отпремљени у логор у Јасеновац.

5. фебруара 1942. кренуо сам са још 38 Хрвата и 4 Хрватице, те 4 Србина, у логор у Јасеновац. Сећам се, да су тада са мном отпремљени у логор у Јасеновац, међу осталима, већ напред поменути Др Бубањ, лекар из Крапине, и његова жена. Других Хрвата се поименице не сећам. Срби који су тада са мном отпремљени у Јасеновац, јесу: Чопорда Светозар, трговац из Крижеваца, који је 22. фебруара 1942. умро у Јасеновцу, Ступар Лазар и његов брат Михајло, сељаци из околине Пакраца, који су иза мене још остали у Јасеновцу као цигларски радници, док се имена четвртог Србина не сећам.

6. фебруара 1942. ујутро смо стигли у Јасеновац и предани усташком табору у Јасеновцу. Нисмо одмах предани у логор, већ смо задржани у усташком затвору пошто се је тај дан налазила у Јасеновцу интернационална комисија која је логор прегледавала. Ту у усташком затвору затекли смо двојицу усташа, званих Чаркама,⁴⁰² који су родом из Лике. Они су нам у разговору причали да су затворени зато што су без посебног наређења виших старешина убили двојицу Срба из транспорта који је дошао из Сарајева. Имена ових усташа не знам.

Исти дан касно увече били смо предани у логор који се налази на терену циглане Озрена Бачића, поседника из Јасеновца. Код примитка у логор прегледане су нам и одузете све ствари, а нарочито храна, новац, резервно рубље и сваки докуменат. Ту смо били смештени у једну бараку, која је дан пре долазка интернационалне комисије била довршена, те импровизирана као трпезарија за интернирање са столовима, клупама, прибором за питку воду, са сврхом да се интернационалној комисији лажно прикаже како у логору влада савршен ред и како се пази на хигијенске прилике интернирања. Међутим, у тој трпезарији никада нитко није ручао, или вечерао, или примио ма какве хране. Столо-

⁴⁰¹ Никола.

⁴⁰² Обични војник у усташкој војници имао је назив чаркар.

ви и клупе биле су сутрадан, по одласку интернационалне комисије, избачени из те бараке и постављени боксови за спавање.

Одмах у логору сам чуо да је била интернационална комисија дан пре тога и прегледала логор. У вези с тиме причали су нам интернирци, који су већ од прије тамо били, да су усташе све болеснике и немоћне из логорске амбуланте, којих је тада било око 120 – уклонили, а на њихова места поставили су здраве и крепке људе, које су изабрали из логора, те 17 њих од болничког особља. Они су сви били смештени у кревете и морали глумити улоге болесника пред члановима комисије. Из амбуланте уклоњени болесници и други немоћници нису се више никада повратили у амбуланту, а нит су се појавили у самом логору. Тврде да су њих усташе све убили.

До мојег доласка у логор, а према причању интернираца које сам затекао – усташе су вршили скоро дневно убиства интернираца у самом логору, и то у неке дане масовно, а у неке појединачно. Тако су 4. октобра 1941. године на једном убили 26 Срба и 70 Жидова. 13. и 14. новембра 1941. године убили су око 100 Срба. Приликом пресељења Срба из старих у нове бараке на разне и најбруталније начине убијено је око 20 Срба. Некоје су убили са више удараца ножем у прса или врат, а неке су ударали дрвеним маљевима и секирама по глави. Како је који Србин излазио из бараке, тако су га усташе на излазу дочекали те на горе описани начин убијали.

Много Срба убили су усташе на разним радовима изван логора, где су били запослени.

За време мојег боравка у логору, а то је било после одласка интернационалне комисије, убијање старијих заточеника у самом логору углавном је престало. Нестајале су само групе болесника и то 100 до 120 људи. Њих су усташе чешће пута ликвидирали. Како би се болница напунила са болесницима, тако су усташе те болеснике одводили, а неке који су теже били болесни, односили некуда и ти су сви нестајали и нису се више повраћали.

Међутим, тада су се усташе ограничили на масовна убиства Срба који су тада са новим транспортима пристизавали у Јасеновац. Чуо сам да су, прије мога доласка у Јасеновац, транспорти Срба одмах одвођени на једно поље изван логора, где су већ биле сваки пут припремљене јаме и ту су их усташе на разне начине убијали и покопавали.

После одласка међународне комисије, а за време мојег боравка у логору, нове транспорте Срба усташе су дочекивали на жељезничкој станици и одмах одводили у тзв. тунел код циглане, где су их клали ножевима, те убијали дрвеним маљевима и секирама по глави. Њихове лешеве су усташе палили у пећима од циглане. Усташе су тако код неких наново придошких транспората убијали 50%, а код неких 100%, тј. читаве транспорте.

По приповедању мојих друтова, Воркапића Вује, обућара из Карловца, и Огризовића Ђуре из Карловца, које сам ја затекао у логору у Јасеновцу, а који су иза мене још тамо остали – приспела је 25. децембра 1941. год. у логор у Јасеновац једна група Срба из Карловца од око 150 људи, међу којима су били и њих двојица. Сви Срби из овог транспорта убијени су одмах код доласка, а

остало је на животу тек око 10 њих, међу њима и наведена двојица. Чим је ова група Срба из Карловца приспела у Јасеновац, одведена је у тунел циглане и ту су по усташама убијени дрвеним маљевима, секирама и преклани ножевима. Међу убијенима из ове Карловачке групе били су и браћа Љоврићи – Милутин и Станко, трговци из Карловца. Имена се других не сећам.

Пар дана после тога доведена је у логор у Јасеновац једна група око 100 Срба из Пакраца и Липика. Срби из ове групе убијени су по усташама на исти начин, као и они из Карловца, а поштеђено је само њих 5-6. Тада је убијен из ове групе Дивјак Јоца, закупац кур-салона из Липика. Имена других не знам. Ово су ми причали Сувајчић Светозар, електричар, и Зјалић Никола, инжињир, оба из Пакраца који су са овом групом Срба били доведени и поштеђени, а које сам ја затекао у Јасеновцу. Они су 25. марта 1942, године отпремљени у Стару Градишку и остали су тамо.

22. марта 1942. године, у недељу око 9 и по сати пре подне, отишао сам у канцеларију пиране да се огријем. Ову су канцеларију водили интернирани Жидови међу којима сам још од прије имао познанике. Ова се канцеларија налази на поменутом тунелу где усташе врше убијања новопридошћлих група Срба интернираца. На пролазу у канцеларију видео сам пред главном усташком канцеларијом групу од 47 Срба сељака из околице Добоја у Босни. Непосредно после мога уласка у канцеларију доведена је ова група Срба сељака у сам тунел пред канцеларију, у којој сам се тада налазио, па сам чуо како су их тада усташе испитивали откуда су, јесу ли четници и јесу ли били у борби. Из одговора ових Срба разумео сам да су они били мирни домаћини код својих кућа, док је околица Добоја стајала под власти четника. Када су се четници повукли, дошла је тамо хрватска војска и усташе и позвали су ове Србе сељаке да дођу на жељезничку станицу Руданку, где ће бити отпремљени на рад. Они су поверовали и дошли, а тамо су их усташе једноставно прогласили ухапшенима, стрпали у вагоне и допремили у Јасеновац.

После овога испита, који сам добро чуо и разумео кроз једноставна врата дрвена, јер је говор био врло гласан, настало је клање и убијање дрвеним маљевима Срба из ове групе. Када је већ настало убијање и клање ових Срба, чуо сам гласну заповед заповедника логора Милоша Љубе, усташког поручника, који је казао следеће: „Убијајте четири по четири, а убијене нека носе осморица, тј. двојица по једног.“

Убијање и клање је настављено према заповеди команданта логора све док није задњи Србин из ове групе убијен. Овом приликом су животом платили и око 10 Срба старијих заточеника, који су случајно и на њихову несрећу тамо наишли и то убијање видели. Њих су усташе, према наређењу поручника Милоша задржали, уврстили у групу Срба из околице Добоја и заједно с њима убили.

За време овога убијања, које је трајало од 10 сати и 30 минута до 12 сати и 15 минута, чули смо ми у канцеларији заповеди усташа које су давали својим жртвама као „лези“, „сагни главу“, „дигни главу“, а после сваке заповеди падали су ударци дрвеним маљевима који су потмуло одјекивали и чули се добро у

канцеларији. Чули смо тада поједине усташе како су викали: „Да ти видим крв“ или „Где ти стоји срце“, а после тога јаук и роптање јадних жртава који су се под ударцима усташких ножева рушили на тле. За време овога убијања чуле су се са стране усташа и разне псовке које су биле израз страховите мржње на Србе и све што је српско. Лешеви убијених су после спаљени у цигларској пећи. Напомињем да су ова два сата и 45 минута била најужаснија у мојем животу. Већа бруталност и дивљаштво не може се уопште замислити.

Осим горе описаних масовних убијања и покоља, које су усташе за време мојег боравка извршили у логору у Јасеновцу, дешавали су се врло често и појединачна убиства Срба, а нарочито пре мојег доласка у логор. Поједини усташе, ако би срели појединог Србина, опсовали би му матер или што друго, збунили га тиме и ножем, или бајунетом или батом, или револвером убили. Појединачна убијања је радо вршио усташки заставник именом Мујо, који је Муслиман родом из Бихаћа. Поједини интернирци позивани су у главну усташку канцеларију и после тога нису се више враћали, нити у логору појављивали, иако су им њихове све ствари остале у баракама. Тако се догодило са др Бадовинац Николом, адвокатом из Карловца, Зрнић Иваном, професором из Сплита те уредником „Београдске илустрације“, те Миловановић Пером, жељезничким службеником од Копривнице. Бадовинац је на овај начин нестао око 20. новембра, Зрнић око 10. марта 1942, а Миловановић такође око 10. марта 1942. Имена других се не сећам. По мојем мишљењу и по приповедању оних малобројних другова који су провели у логору у Јасеновцу од оснутка па даље, убијено је и заклано до сада око 15.000 до 17.000 интернираца, а од тога сигурно 80% Срба.

Усташе, који су над нама вршили власт у логору Јасеновац јесу: Љубурић Макс, усташки сатник, родом из Херцеговине, који је Павелићев повереник за све логоре у Хрватској, а станује у Јасеновцу, Милош Љубо, усташки поручник и заповедник логора у Јасеновцу, који је родом из Љубушког, а који је најкрволочнији од свих усташа и он је са својом руком лично многе Србе убио, Матијевић, усташки сатник, родом из Госпића, Матковић, усташки поручник, неки Мујо, усташки заставник, Муслиман, родом из Бихаћа, који је такође врло крволочан и многе Србе лично убијао, неки Илија, звани „Татек“, стар око 55 година, а родом је из Далмације, који је био пре тога у Белгији у емиграцији. Он је међу осталима са усташким поручником Љубом извршио и напред описано убијање Срба из Добоја. Затим: Рогић, усташки заставник, Милош, старији, усташки заставник, стриц заповедника Милоша Љубе, Алтарац,⁴⁰³ усташки заставник, те Којић, усташки заставник, Гашић⁴⁰⁴ Јосип, усташки заставник, који је пре тога био шофер код фирме Круљац у Новој Градишци. Једини овај Гашић Јосип био је коректан, док су сви остали усташе-официри били страшно крволочни.

Обични усташе што су вршили стражу над нама често су се мењали, а било их је увек око 120. Регрутовани су већином између Хрвата из Лике, Далмације и Херцеговине, те Муслимана из Босне и они су били најкрволочнији.

⁴⁰³ Атарац.

⁴⁰⁴ Гашић.

30. марта 1942. године ја сам са још 12 мојих другова ослобођен из логора и транспортом, допремљен у Земун одакле смо други дан пребачени у Београд. Друго ништа немам казати, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Д о в р ш е н о !

САСЛУШАО И ОВЕРАВА:

Родић Ј. Љубо, с.р.

Аћимовић Јулијана, с.р.

Медић Ђуро, с.р.

Бр. 177

Изјава Катарине Радовић из Ориовца о хапшењу и транспортовању Срба у логор Госпић и о присилном прекрштавању удовица с дјецом⁴⁰⁵

КОМИСИЈИ за ратне злочине окупатора и његових помагача
Н-О-О. Ориовац, 20. јуна 1945.

С молбом у души част ми је поднети наслову слиједеће жалосно али по-све истинито извјешће:

Дана 2. аугуста 1941. године рано изјутра опколили су моју кућу у Ориовцу кбр. 60 слиједећи наоружани људи: Терзић Антон из Радовања, Бутина Иван из Ориовца, Башић Јозо из Ориовца, Милашин Стјепан из Ориовца, Милашин Антон из Ориовца и Ерпачић Иван из Ориовца и рекли мом покојном мужу Радовић Петру, финансијском инспектору у пензији:

„Пођите с нама у жандармеријску канцеларију у Ориовцу на преслушавање.“ Мој покојни муж пошао је са њима до жандармеријске касарне у Ориовцу, а тамо су били заједно са жандарима, начелник општине Ориовац Иван Недача и подначелник исте општине Иван Пршић. Мога мужа затворили са другима у шталу, тј. били су дотјерани у исту касарну људи српско-православне вјере из села: Ориовца, Радовање, Кујник, Малино Брдо, Ступник, Славонски Кобаш и Бебрина.

Преслушавања уопће никаквог није било. Истога дана у један сат иза подне слиједећи наоружани људи: Томо Мажар, жандармеријски наредник, Антон Терзић, Антон Милашин, Стјепан Милашин, подначелник општине Ориовац, Иво Пршић и други протјерали су поменуте православне Србе заједно са мојим мужем кроз цијели Ориовац до станице у Ориовцу, гдје су их увагонирали и с њима отишли возом у Госпић.

У Госпић су приспјели, како сам чула, 3. VIII 1941. године, рано изјутра.

Мој покојни муж Радовић Петар, финансијски инспектор у пензији, био је службеник и веома исправан и одличан службеник како за вријеме Аустро-

⁴⁰⁵ AX, Zh-23372-394.

угарске тако и за време бивше Југославије и није се бавио политиком, већ је био према сваком, без разлике на вјеру и народност, љубазан, никоме се није заме-рио, и многе је помагао.

Стога сам се чудила да се овако исправан и индиферентан човјек може ли-штити слободе и отјерати у логор, од куда се није никад вратио, већ је на прав-ди Бога мученички завршио свој живот у злогласном логору у Јасеновцу.

Ја сам тражила у аугусту мјесецу 1941. године пропусницу од општине Ориовац да одем у Госпић и код мјеродавних фактора објасним ствар, како би спасила свога покојног мужа од намерне смртне пропасти. Господин општински начелник Иван Недача и општински подначелник Иво Прпић нису хтјели о то-ме чути.

Молбу ми је правио др. Александар Милчић из Брода на Сави. Молбу сам предала великом жупану у Броду на Сави, а он ту молбу послао у општину Ори-овац, али су Иван Недача и Иво Прпић ставили запреку иако без разлога, да се молба не уважи и мој муж не пусти из логора.

У аугусту 1941. године довео је у моју кућу начелник општине Ориовац Иван Недача једног Словенца, жељезничара, његову жену и њихових двоје од-расле дјеце и ја сам морала, по налогу поменутог, бесплатно давати стан, храну и огрев кроз три мјесеца.

Концем 1941. године позвани су одрасли житељи српско-православне ве-ре из све општине Ориовац по истој општини да дођу нефаљено⁴⁰⁶ у Усташки дом у Ориовцу. Тамо су дошли римокатолички жупник из Ориовца, начелник Иван Недача, таборник усташа Прпић Милан и други.

Римокатолички жупник увијено, наоко пријазно и са смијешком саопћио је православцима поменутог дана то већим дијелом жене српско-православне вјере, мушкараца је било мало, пошто су отјерани у логор, да је жеља госпо-дина поглавника и хрватске владе да православци пређу у римокатоличку вје-ру, ако то неће, морат ће оставити своје покретнине и некретнине и отићи, зна се куда.

Из новина „Хрватски народ“ жупник је читао говор поглавника Павелића кога је говорио неким православцима из Сријема, који су пропагандом и инка-зицијом Великог жупана Ховера с православља прешли у римокатолицизам.

Надаље исти жупник довикнуо је: У Независној Држави Хрватској само је дозвољена римокатоличка и муслиманска вјера, осим тога немате свећеника, цркве су вам срушене.

Таборник Прпић довикнуо је православцима поменутог дана: „Ако не пре-ђете с православља на римокатолицизам, ми ћемо поступити усташки.“

Српско-православне жене поменутог дана плакале су и викале: „Повра-тите нам мужеве, нека они одреде прелаз.“

Опћински и и усташки функционери одговорили су: „Само се сви прија-вите за прелаз из православне у католичку вјеру, мужеви ће вам се сигурно повратити.“

⁴⁰⁶ Неизоставно.

Ваљда је римокатолички жупник из Ориовца добио налог од својих претпостављених да је овако поступио и мијешао се у вјерске ствари српско-православног народа.

И ја сам се пријавила за прелаз из православља у римокатолицизам у нади да ћу са тим спасити свога мужа, али то није ништа помогло. Мој муж је у децембру 1941. године умро мученичком смрћу у злогласном логору Јасеновац.

И друге су жене мислиле да ће прелазом спасити своје мужеве, али им то није помогло јер се ни један од отјераних никад није повратио.

Ја сам душевно, морално и материјално страдала поменутих прогонима и патњама мога мужа. Стога молим и тражим да се криви праведно казне.

Радовић Катарина, в.р.

Бр. 178

Изјава Светозара Ђералинца о прекрштавању и хапшењу Срба у Подравској Слатини и одвођењу у логоре Госпић, Јасеновац и Стара Градишка⁴⁰⁷

З а п и с н и к

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 21. октобра 1942. године.

Ђералинац Светозар, кројач из Подравске Слатине, стар 30 година, син Ђуре и Савете рођ. Бојагић, ожењен, отац једног детета, исказан избегличком легитимацијом број 114304 – исказао је:

После слома Југославије и успоставе Независне Државе Хрватске, појавили су се у Подравској Слатини усташе под водством Франка Боже, студента. У усташке редове ступили су без изнимно сви Хрвати – грађани из Подравске Слатине. Једино неколико хрватских сељачких породица у Подравској Слатини држало се је по страни. Усташе су одмах почели са прогоном Срба.

Одмах испочетка усташе су затварали све виђеније Србе и у затвору их батинама присиљавали да обећају да ће прећи на римокатоличку веру. Срби су под батинама морали обећавати, а усташе су их онда пуштали на слободу уз обавезу да одмах поднесу молбу за покрштење. Оне који су после тога одмах прешли на римокатоличку веру, пустили су на миру, а друге су поновно затварали и батинама силили да пређу на римокатоличку веру. Такво стање потрајало је првих неколико месеци.

У месецу јуну и следећих месеци 1941. године, долазио је у Подравску Слатину и околна села Шполц Силоније,⁴⁰⁸ фратар-фрањевац из Напица и он је

⁴⁰⁷ АЈ, фасц. 922.

* Протеривање Срба, 173.

⁴⁰⁸ Сидоније.

вршио покрштавање Срба. Срби онако преплашени, прелазили су у масама на римокатоличку веру, јер су гледали једино у томе спас за животе своје и својих породица. Овај фратар долазио је често пута у Подравску Слатину, као и околна села, и неуморно вршио покрштавања Срба. Испочетка нису се покрштавању противили, али мало после показали су Срби у селима Суомлака, Добровић, Доња Вуковица и Горњи Михаљац, да не желе прећи на римокатоличку веру јер су фратру Сидонију, када је к њима долазио, стално обећавали да ће прећи, али ипак нису прешли, нити своје обећање извршили. Фратар Сидоније заузео је тада према овим Србима претећи став. Он се је Србима јавно грозио да ће их хрватске власти све, или иселити, или отерати у логоре, ако одмах не пређу на римокатоличку веру. Виђенији Срби из ових села збиља су по захтеву фратра Сидонија почетком месеца новембра 1942. године одведени у затвор у Осијек, где су злостављани и када су обећали да ће се покрстити, онда су тек пуштени на слободу. У Подравској Слатини остало је непокрштених око 20 Срба, међу којима и ја, па је фратар Сидоније бацрио своје око на нас.

На 29. јуна 1941. ухапшени, су под изливком да су четници: Новаковић Милан, трговац коња, и Секерушевић Бранко, ременар, оба из Подравске Слатине. Њих су усташе одвели у Вировитицу, а из Вировитице у Копривницу откуда су након извесног времена отерани у Госпић и тамо им се изгубио сваки траг.

Некако почетком месеца августа 1941. године обављена је у Новој Буковици, среза подравско-слатинског, сахрана усташе Бабића, који је родом из Буковице, а погинуо је у Босни у борби. Тај дан подметнуо је неко експлозив под дрвени мост, преко потока у Новој Буковици, преко кога је требао да прође спровод. Експлозив је био врло слаб, јер је мост остао неопштећен, иако је дрвен, тако да је спровод преко њега могао несметано да пређе. Овај експлозив подметнули су под мост усташе само да би могли имати повода за покољ Срба. Одмах следећу ноћ усташе су убили у Новој Буковици и суседном селу Миклеуши⁴⁰⁹ 12 угледних Срба.

Неколико дана после тога дигнути су скоро сви Срби из Нове Буковице и Миклеуше и отерани у логор у Цапраг, а одатле пребачени у Србију. Један део српских посела у овим селима подељен је домаћим Хрватима, а на други део насељени су Хрвати из Загорја.

На 29. октобра 1941. године ухапшено је 12 Срба из Подравске Слатине, који нису хтели прећи на римокатоличку веру. Међу ухапшенима био сам и ја. Са мном су ухапшени још: Бачић Милан, гостионичар; Павловић Перо, обућар; Маровић Миле, обућар; Брајић Емил, обућар; Пекић Сава, опанчар; Тривић Сава, обућар; Буричић Дмитар, млинар; Јанковић Милан, приватни намештеник; Богосављевић Перо, ременар; Кривић Перо, столар – сви из Подравске Слатине, те Чакардић Томо, обућар из Бокана, општине Чералије. Исти дан смо сви отпремљени у Осијек и затворени у полицијски затвор. После нашега одласка из Подравске Слатине, казано је нашим породицама да ћемо бити пуштени на слободу, ако пређемо на римокатоличку веру. Наше породице доставиле су

⁴⁰⁹ Миклеуш, Подравска Слатина.

нам ове поруке у затвор и тројица су одмах дала изјаву да прелазе на римокатоличку веру и то: Павловић Перо, Брајић Емил и Маровић Миле и они су после тога пуштени на слободу, а ми смо остали задржани у затвору.

11. новембра 1941. године доведени су у полицијски затвор у Осијек: Давидовић Милан, месар; Умиљеновић Милан, месар; Мишљеновић Владо, месар; Прајда Војо, месар, и Влајинић Васо, земљорадник – сви из Подравске Слатине; затим: Мишљеновић Стево, земљорадник, и његов син Јово, богослов из Мељана, те Драгојевић Јоцо, земљорадник из Бистрице. У исто време доведена су још двојица Срба из Ораховице, среза Напице, од којих је један био обућар, а други кројач, а њихових се имена не сећам.

22. новембра 1941. године отпремљени смо сви скупа из Осијека, у Јасеновац у логор. Сећам се врло добро, да нас је у овој групи било 22.

Када смо стигли на жељезничку станицу у Јасеновац, било је око 5 сати после подне. Ту су нас дочекали јасеновачки усташе, и чим је наш вагон отворен, одмах су нас без икаквог повода почели кундачити. Тукли су нас кундацима и целог пута, све док нисмо дошли до неке школе у месту Јасеновцу, где су нас затворили у једну собу у којој смо преноћили.

Тај дан, око 11 сати у ноћи, дошао је у Јасеновац један транспорт Срба из Карловца, у којем је било око 180 људи. И они су доведени у исту школу, где су преноћили са нама. Ту ноћ усташе су нас ужасно тукли кундацима и батинама, па је од озледа исту ноћ умрло 12 Срба из Карловца. Сећам се добро да су међу њима умрла три жељезничара. Један жељезничар, стар око 45 година, имао је велике његоване бркове, а усташе су му чупали те бркове – длаку по длаку и уједно га тукли, те му комад усне ножем отсекли тако, да је овај жељезничар исту ноћ у највећим мукама умро.

Сутрадан су нас одвели све скупа у усташки табор, где су нас темељито претресли и одузели нам сав новац, сатове, ланце, прстење, резервно рубље, одећу, храну, што смо је понели, те све што су уопште код нас нашли. Тај дан смо поновно враћени у поменућу школу, где смо и другу ноћ преноћили. Јести нисмо добили ништа.

24. новембра 1942. године одведени смо сви скупа у логор у Бачићеву циглану. Ту смо код доласка поновно били темељито претресени, и ако су код кога штогод нашли, одузели су му.

25. новембра 1941. године сви смо ступили на посао. Градили смо у логору нове бараке. За време рада долазили су к нама усташе и тукли нас кундацима и штаповима без икаквог повода.

29. новембра 1941. године, око 4 сата после подне, када смо се налазили на раду при грађењу барака покушао је побећи Влајинић Васо, из Подравске Слатине. Усташе су за њим пуцали и убили га.

23. децембра 1941. један заточеник, Србин, именом Бранко, родом из Загреба, који је био наш опскрбник и као такав смео се слободно кретати, налазио се је са више усташа у друштву у једној гостиони, где су сви скупа пили и напили се. Настала је међу њима онако пијанима свађа и заточеник Бранко у тој свађи наводно је једног усташу убио, а једног ранио. Ради тога је 23. децембра 1941.

године, око 3 сата после подне, стрељано 24 Србина – заточеника и 4 Јеврејина. Од Срба, који су са мном дошли из Подравске Слатине, стрељани су: Рекић Саво, опанчар; Кривић Саво, обућар, и Ђуричић Дмитар, млинар, те Чакадрић Томо, обућар из Бокана, среза Подравска Слатина. Остали су били већином сељаци из среза бијељинског. Од ових сâм усташки поручник Љубо Милош убио је својом руком из револвера четворицу.

27. децембра 1941. налазили смо се такођер на раду око подизања нових барака. Тај дан око један сат после подне наређено нам је да се сврстамо пред бараком. Након тога усташе су између нас издвојили око 120 Срба којима су одмах жицом свезали руке на леђа и пред нашим очима неке заклали ножевима, а неке убили дрвеним маљевима по глави. Тада је двојицу Срба-заточеника зубима заклао пред нашим очима усташа Муслиман из Босне именом Хадих. Када их је заклао, онда се је окренуо према нама и казао: „Ј... вам мајку српску, јесте ли видели како Турчин коље Србина, овако ћу и вас заклати.“ Тада су заклани ножем: Гачић Милан, гостионичар; Кривић Перо, столар, и Јовановић Милан, приватни намештеник из Подравске Слатине, те Драгојевић Јоцо, земљорадник из Бистрице, среза Подравска Слатина, а убијен је маљем по глави Прајда Војо, месар из Подравске Слатине.

2. јануара 1942. године били смо на раду, а у бараки остаје око 70 до 80 наших другова који су били болесни и тај дан нису могли на рад. Око 5 сати после подне дошли су усташе у бараку и без икаквога разлога навалили на ове наше болесне другове и све их побили маљевима, секирама, пијучима, те поклали ножевима. Неке су побили и поклали у самој бараци, а неке су извукли пред бараку па их тамо побили, односно поклали. Познато ми је да је тај пут погинуо неки Марковић, поседник из Пакраца.

5. јануара 1942. године, било је у јасеновачком логору нас Срба-заточеника свих скупа 563. Тај дан пре подне одвојили су усташе нас 87 занатлија и казали нам да ћемо бити упућени у Стару Градишку, а осталих 476 заточеника извели су из логорског круга, да их тобож воде у логор у Ђаково. Међутим, они су, како смо накнадно дознали, одведени у шуму два километра далеко од Јасеновца и тамо сви побијени.

6. јануара 1942. издвојила је логорска управа нас 26 Срба-заточеника и то: кројача, обућара и столара, те једног ременара и упутила нас у логор у Стару Градишку. У логору у Старој Градишци ја сам са још 12 другова радио кројачки посао, шивао сам одела за усташе.

Када сам дошао у Стару Градишку, тамо нисам нашао никаквих заточеника, него само обичних кажњеника. Ми смо били први Срби-заточеници.

Први транспорт српских жена и деце стигао је у Стару Градишку концем месеца јануара 1942. године. У овом транспорту било је 400 до 500 жена и деце и то сељанки и грађанки, а дошли су од Сарајева и Зенице. Све су ове жене биле смештене са децом у три велике собе. Одмах после доласка, три су се жене породиле.

Одмах друго вече, усташе су ове жене и децу почели одвозити из казнице у великом затвореном аутомобилу који смо ми заточеници назвали „Црна

Марица“. Ове жене и децу одвозили су по ноћи у шуму која се налази између Старе Градишке и Окучана и тамо их убијали. Посебно су одвозили жене, а посебно децу. Призор је био ужасан када су мајке растављали од деце, деца су плакала, а мајке су ужасно врискале. За неколико дана на тај начин је ликвидирана ова партија жена и деце.

Други транспорт српских жена и деце стигао је у Стару Градишку око 10. фебруара 1942. Било је у њему око 100 сељачких жена и деце из околице Бијељине и Зворника. Ове партију српских жена и деце усташе нису одмах ликвидирали, него су их држали на животу у логору све до конца месеца марта 1942. Хранили су их ужасно лоше. Добијали су на води кухану крављу репу без масти и без хлеба и то само једном на дан тако да су трпили ужасну глад.

Трећа партија српских жена и деце стигла је у Стару Градишку око 10. марта. 1942. У овој партији било је око 200 жена и деце из околице Сарајева и Бање Луке. Биле су све сељанке те само неколико грађанки.

Концем месеца марта 1942. ликвидирале су обе ове партије у неколико ноћи на исти начин, као и прва партија.

Од 7. до 12. маја 1942. доведено је у више партија око 5.000 Срба – мушкараца, жена и деце, из среза Војнић и Вргинмост. Одмах после њиховог доласка, усташе су издвојили мушкарце, који су били способни за рад, и послали их у логор у Земун, а старе и за рад неспособне мушкарце, те жене и децу оставили су у Старој Градишки.

Тачно на Спасов Дан, 14. маја 1942. године, доведена је у Стару Градишку група Срба и то људи, жена и деце од Плитвичких језера. У овој групи могло је бити око 2.500 особа. И из ове групе издвојили су усташе за рад способне мушкарце и отпремили их у логор у Земун, а старе и за рад неспособне мушкарце, те жене и децу задржали су у Старој Градишки. Из ове напред наведене партије издвојили су и послали у Земун око 1.600 мушкараца и то у две групе, у првој групи нешто преко 800, а у другој око 700. Према томе остало је у Старој Градишки жена и деце, те старих и за рад неспособних људи, који су доведени из среза Војнић и од Плитвичких језера око 6.000. Још док сам се ја налазио у Старој Градишки, одвозили су усташе у „Црној Марици“ по ноћи жене и децу из ових група и убијали на исти начин као и претходне групе.

Ја сам 21. маја 1942. године са транспортом од око 750 људи отпремљен у Земун. У Земуну сам остао све до 15. октобра 1942. године када сам пуштен на слободу и исти дан пребачен у Београд.

Особито су се у прогону Срба и као усташе истакли: Франк Божо, студент; Петровићки Виктор, пекар; Марковић Стјепан, кројач; Џвијетић, писар у суду; Петровићки Пепа, трговац; Радановић Фрањо, земљорадник, Биргер, римокатолички жупник; Орешковић Младен, адвокат, и Лулић Стјепан, општински намештеник – сви из Подравске Слатине.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклетити.

Д о в р ш е н о.

Бералинац Светозар, с.р.

Бр. 179

**Изјава Иде Ханжек из Крижеваца о хапшењу њеног супруга
Ладислава и његовом злостављању у логору Јадовно 1941. године⁴¹⁰**

Записник Градске комисије за утврђивање ратних злочина окупатора
и њихових помагача у Крижевцима 2. септембра 1945. године

Дана 11. априла 1941. године, то јест одмах други дан по проглашењу НДХ, дошли су у наш стан у Крижевцима градски редари, Павић Алојз и Кавур Стјепан, гдје су мојега мужа дра Ханжека свезали у ланце и одвели у затвор. У Крижевцима у градском затвору задржан је 14 дана без да је саслушаван. Након 14 дана отпремљен је из Крижеваца у Загреб са осталим Крижевчанима који су били исто ухапшени. У Загребу је задржан око 15 дана под најтежим околностима а затим отпремљен у логор Даница у Копривницу.

У логору Даница био је дневно злостављан и сиљан на унижавајуће радове, како ми је то сам приповиједао и као што је утврђено исказом свједока који су истовремено као логорашки боравили у логору Даница, а нарочито др. Прауншпергер Фран који је поднио опширну пријаву о злодјелима у том логору.

Из Данице је отпремљен као једини католик са транспортом православаца у Госпић.

1. рујна 1941. састала сам се са мојим мужем, сада покојним Ладиславом Ханжеком, и тада ми је о том путу и боравку у Госпићу приповиједао слиједеће: У Копривници су нас затворили у марвинске вагоне без хране и воде. Путовали смо двије ноћи и два дана трпећи глад и жеђ јер нам кроз читаво вријеме путовања нису дали ни храну ни воду. У Госпић су стигли трећи дан навечер гдје су их од станице до затвора тољагама путем тукли.

У затвору исту ноћ отворила су се врата и на њима је један усташа повикао: Гдје је онај неизљечиви Југославен из Крижеваца? и након тога га са још двојицом усташа извукао из узе на ходник, гдје су га кундацима тако страховито тукли да су му четири ребра сломили након чега се је мој покојни муж онесвијестио. Држећи да је мртав, усташе су га зграбили и убацили натраг у узе на лежај.

О том злостављању причао је учитељ Црљењак Мартин мјесеца српња ове године да му је бивши усташа, сада учитељ у Војном Крижу, рекао: „Дра Ханжека смо у Госпићу добро удесили“.

Из тога закључујем да је тај учитељ из Војног Крижа, презименом Месић, а имена му не знам или судионик при злостављању или барем добро познаје починитеље.

Други дан након злостављања овако испребијаног отпремили су га у Јадовно на Велебит. Тамо је са сломљеним ребрима лежао под ведрим небом 19 дана, тј. док их неколицину нису отпустили а међу њима и њега као католика.

⁴¹⁰ АХ, бр. 437/45.

Вративши се у Госпић зауставили су их усташе и стрпале натраг у затвор. Узалуд су молили да се јаве обитељима због хране и одијела, јер су им усташе све одузели. Концем коловоза отпремљени су у логор Јастребарско, гдје сам се са њиме 1. рујна и састала и гдје ми је то све и испричао. У Јастребарском је задржан три тједна и поново упућен у Даницу. Пошто је био тешко болестан, успјело ми је подмићивањем и молбама смјестити га у болницу у Копривницу, гдје је остао три мјесеца, наравно под усташком паском. Почетком сијечња отпремљен је поново у логор гдје је остао до 20. травња 1942. године када је логор ликвидан, те је са осталим ухапшеницима отпремљен у логор Стару Градишку гдје је 20. липња 1942. године умро од злостављања и глади.

Хапшење мога покојнога мужа године 1941. уследило је по налогу котарског предстојника и усташког шефа градског редарства Хајма Владимира, али је познато да је усташки стан у Крижевцима доносио закључке о онима који се имају хапсити и то његов најужи круг а тај су сачињавали: Др. Бићанић Ђуро, замјеник заповједника усташког стана, др. Милетић Дане, логорник и заповједник усташког стана, Гиришек Фрањо, члан усташког стана, Петровић Фрањо, као члан усташког стана, а исто као такав и Ваљак Јосип, сви из Крижеваца, па све наведене окривљујем за смрт мојег покојног мужа дра Ханжек Ладислава.

Подносилац пријаве:

Ида Ханжек, в.р.

Бр. 180

Изјава Ивана Вуковића и Фрање Рабудића о хапшењу Срба и непоћудних Хрвата у Крижевцима у априлу 1941. године⁴¹¹

З а п и с н и к

Градске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Крижевцима 7. аугуста 1945. године.

Дана 23. травња 1941. год. одржана је у згради бактериолошког завода у Крижевцима сједница одбора (званог Батинашки одбор) којој су присуствовали: Северовић Томо, каноник, као предсједник, те Шомек Звонимир, трговац, Петровић Фрањо, Милетић Дане, др. судца, Бићанић Ђуро, др. градски начелник, Гиришек Фрањо, ветеринар, Ваљак Јосип, жупник, Лугомер Владимир, ветеринар, Хајм Владо, кот. претстојник и Першић, директор бакт. завода. Као што смо дознали, на тој сједници је састављен списак лица која се као режиму фашистичком непоћудна имаду похапсити.

Дана 26/4. отпутили су се у Загреб, на градском аутомобилу, Бићанић Ђуро др., Милетић Дане др., и Хајм Владо.

⁴¹¹ АХ, ЗКРЗ, Zh-15131a-15142/1.

Истога дана вратила су се сва тројица са аутоколоном, у којој су била два аута пуна усташа и полицајаца, под водством усташког часника Томић Виктора и један ауто зван Зелени Томаш. Сва тројица су један километар пред градом изишли из својега луксусног аута, који се празан вратио а они су споредним путем ушли у град.

На вечер тога истога дана ти су усташе и загребачки полицајци хапсили људе по граду са додијељеним им градским стражарима, као водићима. Ухапшеници су затварани у узе градског редарства, које су касно у ноћ биле све дупком пуне ухапшеника. Лежали смо постранце и ако се један хтјео окренути, то су морали и остали учинити.

Те исте ноћи око 11 сати, вођени су ухапшеници из тих уза на саслушање у котарску зграду. Преслушавање је вршио Хајм Владо, кот. претстојник, Томић Виктор, уст. часник а записничар је био Бенчак Стјепан надзорник редарства. На столу је била велика флаша са ракијом, од које је све заударало. По саслушању, ухапшеници су повраћани у узе камо су стизали сви испребијани са модрицама, ожиљцима а неки и кржави, па су нам казивали о грозотама и батинама кроз које су прошли, слиједеће:

Шумановић Анте др. исказао нам је, „испребијали су ме, убили су ме“ а затим је скинуо кошуљу и показао нам сва модра леђа и пругасте ожиљке, посљедице пендрека а при томе му је крв цурила из уха. Кошуља му је била сва подрапана.

Враћени Шимица Стјепан, Прауншпергер Фрањо др. Мартињак Драгутин др. Зорац Милан, исказали су нам исто што и Шумановић и показивали нам ожиљке, од којих је нарочито широк и дубок био онај на руци др. Прауншпергера.

Нарочито су били бијени чланови Југосокола и СДС странке те они, који су били демократски опредјељени и радили на братству народа Југославије.

Дана 27. травња од оних, који су те ноћи преслушани и од већ прије преслушаних отпремљени су у два аутомобила у пратњи Томића и његових људи слиједећи: Ханжек Лавослав др.⁴¹² Чопорда Светозар, трг. помоћник, Маргулит Милан, лекарник, Мартињак Драгутин, адвокат, Шимица Стјепан, суд. чиновник, Маниславић Трифун, токар, Шимун Хорват, творничар, Шумановић Анте др. Хорват Бранко професор, Прауншпергер Фран, лекар, Зорац Милан, ратар, и још неколико сељака, чијих се имена не сјећамо.

Истога дана када је било хапшење, тј. 26. травња осим ових које смо навели као отпремљене, били су ухапшени и привремено остали у Крижевачком затвору многи други, од којих се сјећамо: Рабудић Фрање, Херуц Крешка, Чаврљак Људевита, Лемпах Фрање, Вуковић Ивана, Смичиклас Дане, Јагар Бранка, Константиновић Јове и Дукић Стеве.

Они који су у Загреб отпремљени, задржани су у загребачком затвору под најстрашнијим околностима око 14 дана а затим отпремљени у копривничку „Даницу“ од куда су неки током времена пуштени на слободу а већина је раз-

⁴¹² Ладислав.

врстана у логоре Јадовно и Јасеновац од куда се нису ни вратили слиједећи: Ханжек Лавослав др. Маргулит Милан, љекарник, Чопорда Светозар, Маниславић Стјепан; Шимица Стјепан се је након године дана вратио из Јасеновца, али је након осам дана по повратку умро од изнурености.

Рабудић Фрањо, који је ухапшен горе наведеног дана и остао иза загребачког транспорта, наставља са исказом.

Преслушао ме је пети дан по хапшењу тј. 1. свибља, Стјепан Бенчак, надзорник редарства и по преслушању повратио у затвор. Трећи дан по преслушању, на вечер око 10 сати, дошао је по мене стражар не сјећам се који и одвео ме у уредовницу редарства. Тамо су ме дочекали стражари: Холт Иван и Чичак Иван. Холт Иван ми је рекао „о томе, што ће се овдје сад догодити несмијете никоме ништа говорити“. Ви сте пресуђени на три дана кућног затвора и сада ће те добити пет батина. Потом сам ја морао лећи преко стола а Чичак Иван ме је ударио са пендреком пет пута по бутини, након чега сам одмах био пуштен кући.

За вријеме окупације био сам стално под редарственим надзором а године 1944. мјесеца коловоза био сам поновно ухапшен а стан ми је био претрешен. Обтуживали су ме да сам у вези са партизанима, али како ми нису могли ништа доказати, овај пут су ме пустили након пет дана на слободу.

Од патња у затвору и вјечитога страха од прогона, а у доби својих 54 године оболио сам живчано тако, да сам још и сад потпунома неспособан за рад при мојем напорном столарском послу.

Фрањо Рабудић, в.р.
Иван Вуковић, в.р.

Бр. 181

Изјава Франа Прауншпергера о хапшењу у Крижевцима у априлу 1941, о злостављању затвореника у логору Даница и упућивању у логор Јадовно⁴¹³

З а п и с н и к

Градске комисије за утврђивање ратних злочина окупатора
и његових помагача у Крижевцима 9. аугуста 1941. године.

Ухапшен сам у Крижевцима дне 26. IV 1941. у јутро. 27. IV сам био на среском начелству „преслушаван“ тј. сав испребијан по агентима усташког редарства из Загреба, које је предводио злогласни сатник Виктор Томић, а преслушавање је вршио срески пристав Хајм, којег је крижевачки усташки одбор самовољно именовао „кот. претстојником“, премда је у Крижевцима био срески начелник Десентић.

⁴¹³ АХ, ЗКРЗ, Zh-15131a-15142/1.

Истог дана послје подне било нас је 14 отпремљено на редарствено равнатељство у Загреб, а пред одлазак нам је Томић рекао, да нас води у Загреб на стрељање. Но ипак нас нису стрељали, већ су нас стрпали у разне препуне собе, те сам ја на пр. био смјештен у I кату у соби бр. 7 гдје нас је оне ноћи било 105 ухапшеника.

У Загребу смо одавде отпращени: адвокат и бивши министар Др. Ханжек, адвокати Др. Мартињак и Др. Шумановић, лекарник Мр Маргулит, судски официјал Шимица, власник млина и посједник Ш. Хорват, посједници сељаци Зорац и Хржењак те ја из Крижеваца, опћ. лијечник Др. Болковац и посједник Јанкулица из Св. Ивана Жабног, те још три сељака из села Војаковца којима сам имена већ заборавио – дакле нас 14.

У Загребу нас није нитко преслушавао ни за нас уопће питао, само смо били евидентирани као обични криминалци – фотографирали нас и узели нам отиске свих прстију. Тамо смо били до 11. V кад смо нас 13 без Др. Болковца, који је остао у Загребу и наскоро био пуштен кући били отпремљени у логор „Даница“. У влаку нас је било 30 робијаша, како су нас звали.

Чим је влак стао на жељез. станици Даница, дошли су из логора усташе, који су нас окружили и формално потиснули на страну загребачке редаре, који су нас допратили. Сви су усташе били оборужани пушкама и бодежима, а један од њих је имао и пушкомитраљез. Тај овисоки сухоњави бријачни помоћник (мислим да се звао Првчић) истицао се највише, а наскоро смо га упознали као звијер. Он је био увјек у оној банди, која је ишла од настанбе до настанбе и тукла, сам је на своју руку долазио у собе и одређивао, што му се прохтјело, тучао, злостављао и био једини господар у настамбама и на кругу. То су видјели и знали сви заповједници, но нитко му није ништа приговорио. Од наше крижевачке групе трпио је од њега највише Др. Ханжек, те је Првчић управо садистички измишљао, како ће га понизити и злостављати. Тако му је одмах првих дана наложио да побире папире, који су пали крај латрина а не у јаму. Кад је Др. Ханжек узео дрвени штапић, да набоде ове изметинама замазане папире и да их овако скупи, био је тучен и морао их је голом руком побирати, јер да је то и „превећ фини посел за министра“.

Кад смо дошли у логор, одредили су нам двије собе у једној згради, гдје су прије били раднички станови. Стан смо морали сами уредити и сами смо морали купити метле и сламу за лежаје (а сламу је логор добивао као сљедовање), те смо на свој трошак морали дати поправити и заход, који је био оштећен, а водовод није функционирао.

Ја сам био именован логорским лијечником, те сам као такав могао више тога видјети, но мало учинити, што би било у интересу интернираца. Лијекова и завоја је било тек толико, да се баш могло рећи, да има лијекова, а нас је било гдјекад и до 3.000 интернираних. Одредили су двије собе за лежање болесника, но која је била корист, кад су усташе одређивали, тко ће тамо лежати, а доиста тешке болеснике бацили су ван. Тко је пак морао у болницу, тај је могао говорити о срећи, ако му је успјело, да добије овај згодитак на лутрији. Тако сам и ја требао ићи у болницу и с тим је била споразумна и управа као и поджупан, кад

је дошао на инспекцију, но један усташа емигрант ме бацио из аута и тек након његовог одласка могао сам у болницу. Често пак се догодило, да је управа логора једноставно телефонирала у гр. болницу у Копривници, да се сви болесници имаду смјеста упутити натраг у логор. Тако сам био и ја враћен, а исто и два тешка болесника (кљенути од капи) који су затим у логору умрли. Код интервенција у управи, да се неки тешки болесник има послати у болницу, чуо сам често: „Па нај цркне, бу један логораш мање!“

Особе, које су биле по свом положају одговорне за сва недјела и злочине, што су се догодили у логору, биле су:

1) Први логорник је био усташа емигрант Немец,⁴¹⁴ касније усташки сатник и заповједник војничког затвора у Новој Веси у Загребу. Он је ријетко долазио у логор, те су мјесто њега имали сву власт замјеници Шајатовић и бивши месар те сајамски мешетар Гажи, а уз њих Немчев рођак. заповј. страже Немец, усташа Згорелец и пред свима прије споменути Првчић те синови логорника – два скроз пропала и криминална типа.

2) Други логорник је био Копривнички бријач Херман, који је у почетку своје дужности обећавао преокрет на боље, но наскоро се испоставило, да је остало све при старом. Отпали су синови логорника Немца и Првчић, али су били ту усташа Згорелец и водитељ канцеларије, бив. опћ. биљежник негдје крај Копривнице, усташа Хорват. Херман је био редовито при вину, па је Хорват био *spiritus agens et movens*. Од Хермана смо штошта сазнали, кад је био добре воље, те нам је једном кад је већ био смењен, а још увек долазио у логор, приповједао, како је био без разлога смијењен с мјеста логорника, те након смрти „витеза Бабића“ рекао: „А ја сам им ипак за онога Бабића послао у Лику 2500 Влахов – и још им то није било доста.“

3) Трећи по реду логорник био је емигрант Пижета, који нас је све сазвао на круг логора и одржао нам велики говор, у којем је нагласио, да ми нијесмо никакви „робијаш“, које треба прогањати, него да смо само привремено лишени слободе ради својих идеја, које су у противном с идејом садање државе, па зато треба с нама добро поступати. Но и ту смо видјели, шта је на ствари! Њега у логор ни близу, а у почетку стара стража, а касније нови – све сами усташе емигранти – завели су терор, какав још нијесмо доживјели у логору. Сваки од нас је био ништица без икаквих права, подвргнут самовољи и најзадњег стражара. Имена њихова не знам, но сви су били покварењаци и злочинци до у срж, а све сами Далматинци и Херцеговци.

Толико о личностима, а сада нешто и о њиховим дјелима, од којих могу споменути само некоја, јер ми сва моментано не падају на памет, а моје би очекивање било и преопширно, те и ово неколико примјера илустрира довољно читав поступак у логору.

I. Потпуна несистематичност и неспособност у вођењу логора, била је главна карактеристика сваке управе. Књиге се нијесу водиле, те управа није никад знала, колико је људи у логору, кад је ко дошао, кад је упућен у болницу или

⁴¹⁴ Мартин.

отпуштен кући итд. Сваки би нас дан прозивали, но никад нијесу знали, тко је све у логору и колико нас има.

Хорватовић је био тако испретучен кроз неколико дана узастопце, да му је лице било посве деформирано, а по читавом је тијелу био отечен и сав модар као шљива те се једва мицао.

У истој настамби са мном био је котарски предстојник Петровић негдје из Славоније, који је носио протезу на једној нози и тешко ходао уз помоћ штапа те шепао. Једног дана дошли су у настамбу један од синова логорника Немец, усташа Згорелец и заповједник страже Немец, те пришли равно к предстојнику Петровићу и упитали га, зашто је он наложио своме подворнику, да мора покопати његовог цркнutoг пса. Он још није ни доспио да започне одговор на питање, кад су га нападачи срушили на под бараке, легли га потрбушке те почели ударати по стражњој страни тијела пендреком и шакама. Млади Немец је код тога урлао сав изван себе, лице му се сасвим изобличио те је и пјену косао, а заповједник страже Немец је стајао крај њих и све то мирно гледао. За неколико часака им је проклео Бога и рекао: „Сад мир! Кај вам за данас још није доста?“ Млади Немец онако сав избежумљен и изобличен – окренуо се к нама другима и одмах најближега једног свећеника старокатоличке цркве упитао, што је у цивилу. Добивши одговор да је свећеник, почео је сав дрхтати и викали: „Дечки дајте мудрите – јој как би рад нахарил ту дебелу поповску р...“ и већ је хтио насрнути на њега кад ли га је заповједник страже Немец одгурнуо кроз врата рекавши му да је за данас доста.

Највише су били православци, а међу њима поглавито православни свештеници, којима су чупали браде и бркове, те исто тако и Жидови, а поготово они млађи од 17 године, који су били доведени на „рад“ на 4 тједна. Од православаца је један у „кући ужаса“ био толико испретучен, да је подлегао озљедама, а службено је проведено да је умро од изљева крви у мозак (шлог).

Бивши лијечник у Копривници Др. Зелингер био је више пута тучен, а један пута у ноћи за тучњаве настријељен из револвера. Слиједећег дана до подне знали смо сви у логору, што се догодило но нитко није смио нити близу бараки, дапаче нити ја који сам био логорски лијечник. Тек после подне сам смио да му повежем рану а моја пријава надлежном уредовном лијечнику била је отпослана тек трећи дан и тад је тек добио ињекцију против тетануса и правилан повој, јер ја нисам имао доста повојне робе.

Једном је стигао један транспорт наводно из Сарајева, те је код примања био присутан и логорник Херман у доста припитом стању. Од придошких логораша био је један оптужен, да је поглавнику псовао оца и матер но код суда је наводно био рјешен. Унатоц тога је био у Даници сав испретучен те је од избитних зуби имао пуна уста крви. Кад га је логорник Херман питао, јели он у истину псовао поглавнику оца и матер, логораш није могао говорити јер су му уста била пуна крви. Један поштар до њега је рекао да јест, а нато је Херман извадио револвер и прострелио му чело. Кад се несретник срушио скочили су водитељ канцеларија Хорват (бивши опћ. биљежник негдје крај Копривнице) те усташе Згорелец и још један и већ у мртвог човјека на земљи испалише још

5–7 хитаца из револвера. Сви смо то гледали који смо се налазили у дворишту нашто су нас потјерали у собе, призвали неколико логораша и дали га крај латрина закопати по налогу Хермана с лицем окренутим доље.

У првој половини српња 1941. били су отпремљени у Лику готово сви православни (осим ожењених за католикиње), сви Жидови без разлике, а међу њима и они најмлађи, који су као радна бојна дошли из Загреба те знатан број католика – тзв. најопаснији. Укрцани су били у теретне вагоне који су били заклањани...

...Једног дана за прозивке зап. страже Остриш повикао: Дајте – вам Бога станите у ред и сваки нек се јави, да већ једанпут знамо, колико вас има – а Лондон је јучер рекел, да вас је 2536. А как би он могл боље знати. Кроз неко вријеме би нам дозвољавали пушити и читати новине или коју другу лектуру, да нам сјутра забране све. Исто је то било и с доношењем хране из вана, но и ту су једни бранили, а други нам доносили све – наравно уз масну наплату.

II. Пљачка је била на дневном реду. Пљачкали су сви и то појединци и од стране управе. Док смо ми дошли 11. V и још неко вријеме, могли смо имати код себе и новац и духан и све вриједности. Но касније је управа увела, да се код пријема у логор имаду предати све драгоцености (прстење, уре, дозе, итд.) но наскоро су одузимаи све.

Тако на пр. нитко није могао имати код себе новца више од 100 Кн. а ако би поштом добио случајно више новца, било му је предано 100 Кн. док је остатак ишао у благајну логора наводно „ради побољшања менаџе“. Но десило се да је неки усташа од наших рођака примио веће своте новца, а кад смо њему дали 2–300 Кн. дао нам је сав остали дио новца. Највише се у пљачки истицао замјеник заповједника Гажи.

Једном су син Др. Ханжека и мој син дошли у логор и донели нам пакете (пуне напртњаче) јестива, рубља и цигарета, те су дра Ханжека и мене звали у канцеларију да нам предају пакете. Кад смо тамо стигли рекоше нам да је већ прекасно за дјељење пакета па нека дођемо сутра. Кад смо стигли сутрадан до подне рекли су нам, да за нас није стигла никакова пошта и да је то била вјеројатно забуна, што су нас јучер звали. Но исти дан послје подне нудили су нам усташе на продају цигарете, а на кутијама које сам ја купио, било је руком моје жене написано моје име. За неколико смо дана сазнали да смо доиста добили пакете, али се рекло, да је тај дан стигло превише пакета, пак су их у опћој журби „украли логораши“?

III. Злостављање и тучење а с тиме у вези и тешке тјелесне озљеде били су на дневном реду. За читаво вријеме моје лијечничке праксе од 1920. па до тог доба у логору нијесам видио толико тешких тјелесних озљед а као у тих 6 мјесеци у логору. Највише се тукло у згради десно од главног улаза, гдје су били смјештени православци, а ову смо зграду ради тога и звали „кућа ужаса“. Осим тога је било најјаче тучење у бившој кемиској згради творнице усред дворишта, гдје су били одвојено смјештени сви они, које су сматрали тобоже најтежим преступницима.

Неколико примјера:

У логору су били отац, син и унук по презимену Царевић, јер је син имао високо југосл. одликовање (мислим Карађорђеву звијезду), те су сва тројица били тучени сваки дан. Син је био тако испретучен да су му на лијевој страни прса поврх срца била сломљена три ребра, која су код дисања гласно шкргутала. Уноточ тога су га и даље тукли, док није заједно са оцем и својим сином отпремљен у Лику. Сви моји предлози, да оштећени мора бити отпремљен у болницу, били су а *limine* одбијени.

Др. Ханжек, Др. Никола Бадовинац одвјетник из Карловца као и лекарник Мр. Маргулит из Крижеваца били су неколико пута тучени – нарочито Др. Ханжек и Др. Бадовинац те су сва тројица имали сломљена ребра.

Особито су били злостављани бивши шеф полиције у Копривници, Водинелић, те бивши његов надстражар Хорватовић, јер су своједобно за вријеме своје службе у Копривници водили поступак против синова логорника Немца, те су се сад ови освећивали уз асистенцу Првчића, младог Немца (заповједника страже) и Згорелца...

...Из Данице су отишла три овакова транспорта.

Међу отпремљенима је био и бивши министар Др. Ханжек који се у Даницу вратио у рујну те нам је приповједао да су били у Јадовном и у Госпићу гдје су осим неколико били сви поубијани. Херман већ није био логорник али је још долазио у логор те је један пута у нашем друштву приповједао како је био без разлога смењен, па је додао: „А ја сам им ипак за онога Бабића послао у Лику 2500 Влахов и још им то није било доста.“

По приповједању интернираца догађала се још исто тако тешка злодјела, док сам ја боравио у болници, а нарочито је била потресна слика кад су једне ноћи за вријеме тешке олује и тако рећи пролома облака доводили отвореним камионима све Жидове без разлике из Копривнице те су ови морали на дворишту стајати док су их сврставали. Дјеца су плакала јер су била скроз мокра и гладна а матере им нису могле дати ни капи мљека јер га нијесу имале. Слиједећег су дана сви отпремљени у друге логоре.

То је само кратка слика свега онога што сам проживио у Даници и чега се онако моментано сјећам, а дало би се још много приповједати, но и ово мало је доста, да покаже логор Даницу у правому свјетлу, премда смо већ онда знали, да је логор Даница један од најблажих логора.

На концу напомињем, да смо се од нас Крижевчана вратили из логора: посједник млина Шимун Хорват, адвокати др. Мартињак и др. Шумановић, посједници Зорац и Хржењак, те ја, као и посједник Јанкулица из Св. Ивана Жабног а као посљедњи судски официјал Шимица. Шимица је по прилици мјесец дана после повратка умро од опће тјелесне исцрпљености, а Др. Мартињак касније из Крижеваца одведен у њемачки гестапо и нетрагом нестао. Остали Крижевчани су нестали дјелом у Лици а дјелом у Јасеновцу и Градишки.

С. Ф. – С. Н.

Записничар: Душан Брумен, с.р.
Прочелник: Славко Шорак, с.р.

Преслушани:
Др. Праунишпергер, с.р.

Бр. 182

**Изјава Свете Лазић из села Ласовац, опћина Северин, котар Бјеловар,
о злочинима усташа над Србима током 1941. године⁴¹⁵**

20. априла 1941. године, на сам православни Ускрс, покупили су усташе из села Ласовац 28 Срба и одвели их у Копривницу у логор. Међу одведенима били су: Саболовић Миле, Зурна Јово, те Комленац Дамјан и Милан, браћа – сви земљорадници. Имена осталих не знам. О судбини ових Срба не зна се више ништа. Верује се да су убијени. Познато ми је да су тако у Копривницу, у логор, из села Трешњевице, општине Питомача, срез Ђурђевац, одведена 22 Србина, међу њима и син моје сестре Поповић Рајко. А из села Велике Барне, општине Грђевац, среза Грубишно Поље, одвели су усташе истодобно у логор у Копривницу 102 Србина. Нити о судбини ових Срба ништа се не зна, али се верује да су убијени. Имена ових одведених Срба не могу навести.

У месецу јулу 1941. хрватске власти су насилно дигле и пребациле у Србију из мојег села Ласовца 23 српске породице међу којима и моју породицу. Ја сам се тада склонила код мојега сина Лазића Бранка у село Велику Писаницу, општине исте, среза Бјеловар. Исељени су само најбољи и најбогатији господари. На њихове поседе населиле се хрватске власти Хрвате из Херцеговине. На посед мој и мојег мужа, насељен је неки Николић Тадија и његова жена Манда из Херцеговине. Ја сам једном после дошла у моје село и молила тога Николића да ми дозволи из куће изнети мој зимски капут, али ми ни то није дозволио.

Из села Велике Писанице усташе су у месецу априлу 1941. године одвели у логор у Копривницу 15–20 Срба. О њиховој се судбини исто тако ништа даље не зна. Из Велике Писанице су хрватске власти прошлог лета присилно иселили у Србију 43 српске породице и то најбогатије. На њихова имања насељени су Хрвати, сељаци из Подравине.

16. марта 1942. кренула сам са још неким женама Српкињама на пут за Србију јер су нас хрватске власти протерале. Пролазећи тај дан кроз село Сибеник, општине Велики Грђевац, среза Грубишно Поље, видела сам својим очима како усташе у том селу муче Србе. Усташе су тада, а могло је бити око 11 сати пре подне, сакупили све Србе мушкарце из тога села крај школе и наређивали им да више пута леже у блату и опет се дижу, те тако поновно по више пута. При том су ти Срби морали певати неку песму о краљу Петру и ијујикати. Затим су им наредили да отац туче сина, а син оца. Ако који при том не би јако ударио, онога би усташа ударио снажно и казао му: „Овако се мора ударати“. Напослетку су усташе овим Србима чупали бркове и тукли их кундацима. Када су се усташе мучећи овако Србе издовољили, онда су издвојили 12 Срба и некуда их одвели, а остале су пустили кућама казавши им да иду у суседно село Премущину да исто тако и тамо муче Србе па су онда и отишли у то село. Горе описано мучење Срба у селу Сибенику гледале су још са мношвом Богдановић

⁴¹⁵ АЈ, фасц. 219.

Босиљка, радница из села Бачковца, општине Велика Писаница, среза Бјеловар, Јајић Мара, сељакиња из Велике Барне, општине Велики Грђевац, среза Грубишно Поље, те још више других сељакиња из споменутог села Сибеника.

15. јануара 1942. усташе су почели рушити православну цркву у Великој Писаници. Гледала сам како су тада изнели из цркве све иконе и књиге и то све палили пред црквом. Црквени торањ је порушен, кров скинут и дрвена грађа одвежена.

На Св. Јована, тј. 20. јануара 1942. године, почели су рушити православну цркву у мојем селу Ласовац.

Исто тако порушена је православна црква у селу Рибњачка, општине Северин, срез Бјеловар. Православне цркве у селима Беденик и Северин нису још порушене јер су римокатолици замолили да им се те цркве уступе, да их претворе у римокатоличке.

Прошле јесени почеле су хрватске власти насилно покатоличавати Србе у оном крају. Општински начелници и бележници обилазили су села и наређивали Србима да поднесу молбе за прелаз на римокатоличку веру претећи се да ће сви они који то не учине, бити отпремљени у логор. Један мали део Срба се је покорио, али већина до сада то није хтела. Међутим и онима, који су прешли на римокатоличку веру, није то ништа користило јер су их усташе и после тога прогонили, тукли и злостављали.

Црквене одежде из православних цркава усташе су облачили на себе, када су ишли у машкаре, а после тога су их продали домаћим циганима.

Највише су се истицали у прогону Срба у мојем селу: два брата презименом САБАЦИЈА, ЗГЛАВНИК Драгутин, који је био именован повереником у мојој кући и сву ми кућу опљачкао, РУПЧИЋ Павел, Будровић ИВО, ТУДИЋ Мирко, сви земљорадници из Ласовца.

Они су у априлу месецу прошле године ишли по свим околним селима, купили Србе и одводили их у логор у Копривницу.

Мене и мојега мужа хрватске власти су у месецу јулу 1941. године насилно дигли са поседа са још 22 српске породице из Ласовца. Мој муж је после тога пребачен у Србију, а ја сам се склонила код мојега сина Лазића Бранка у Великој Писаници, где сам боравила све до 16. марта 1942. када су ме хрватске власти протерале из Велике Писанице овамо у Србију јер да немам права боравити у Хрватској. Са мном је тада протерано још 17 жена и деце из разних села. Стражарно смо допраћени у Земун те даље у Београд, камо смо стигли 18. марта 1942. године.

Ја сам се овде у Београду настанила код моје кћери Миле, удате Бинач, која је као бабица намештена у Државној болници, а мој муж који је још прошлог лета протеран из Хрватске, налази се у селу Селевац, срез Смедеревска Паланка.

Друго ништа немам казати, а на исказано и прочитано могу се и заклети.

30. март 1942.

Света Лазић, с.р.

Бр. 183

Изјава Драгице Бараћ о хапшењу у Бјеловару и заточеништву у логорима Госпић, Јастребарско, Крупчица, Лоборград и Горња Ријека⁴¹⁶**З А П И С Н И К**

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
18. априла 1942. године

Приступила је непозвана БАРАЋ ДРАГИЦА, стара 47 година, кћи пок. Илије и пок. Софије, рођ. Неговановић, домаћица, православне вере, из Бјеловара, доведена из Лоборграда (логор у Горњој Реци)⁴¹⁷ те изјавила:

Дана 3. августа 1941. у Бјеловару дошао је по мене поднаредник Плеша, којему имена не знам, већ и раније у жандармерији за време Југославије, и позвао ме да идем са њиме у општину. Ја сам с њим пошла, иако сам изразила чуђење што се сад на овај начин позива кад општина иначе упућује писмено позиве странкама. Он ми рече да ће то кратко трајати, но није ме одвео у општину, већ у жандармеријску станицу. Ту ме је увео у једну собу, упитао ме које сам вере, а кад сам му рекла, поставио ми је питање да ли би се хтела покрстити и прећи на католичку веру, на што сам одговорила да сам већ једном крштена. Плеша ме је ударио тако снажно шаком под прса, као и леђа, да сам се одмах срушила на земљу. Кад сам се подигла, одвео ме је у једну собу и наредио ми да легнем на земљу потрбушке, а кад сам тако легла, притиснуо је своју руку на моја уста, да не могу викати, и у том часу пришао је један други жандарм и стао ме немилице ударати једном грабовом мотком по леђима и задњим деловима тела тако да сам била од удараца сва црна. У један мах кад сам од бола у леђима подметнула десну руку на леђа на болно место, ударио ме је мотком по руци и то тако да су ми пребијена и осакаћена два прста услед напуклости, што је видљиво, јер су ми ова два прста остала згрчена.

Исти дан предана сам котарској области у Бјеловару и ту преслушана и пресуђена на 5 дана затвора на основу жандармеријске пријаве, али зашто сам пресуђена и што је наведено у тој пријави против мене, нити ми је речено, нити ми је садржај пријаве прочитан и предочен. По издржаном затвору код котарске области стражарно сам спроведена градском редарству у Загреб где уопште нисам саслушана и након три дана на загребачкој полицији упућена сам са једним транспортом у Госпић. У оном транспорту били су са мном још две Српкиње и то Милица Крајновић из Загреба и Сара Врањеш из Сиска.

У Госпићу смо са станице отеране у казниону Окружног суда и ту смештене у једној ћелији где смо биле затворене 8 дана али ми смо из своје ћелије могле видети шта се ради у згради казнионе. Храну смо примале једном дневно без хлеба, а надзор над нама имали су судски стражари. Приметила сам да

⁴¹⁶ АЈ, фасц. 919.

⁴¹⁷ Горња Ријека.

је затвор био претрпан ухапшеницима, као и затворско двориште. Ту су се налазили покупљени, позатварани Срби из свих крајева Југославије.

Из госпићке казнионе после 8 дана проведених у њој, упућена сам са једним великим транспортом од 1000 особа, мушкараца, жене и деце, од којег је броја била већина Јевреја, возом у логор Јастребарско. Пут до Јастребарског трајао је три дана у затвореним вагонима, из којих нас нису никако пуштали, па смо поднели управо страшне муке и патње на овом путу. Хране уопште за читавог дана нисмо добиле и налазећи се кроз три дана и три ноћи у затвореним теретним вагонима, нису нас пуштали из вагона ни ради вршења нужде. Воз је сатима стајао на свим станицама и изгледало је као да никада нећемо стићи у Јастребарско.

По доласку у Јастребарско, предане смо усташама и распоређене у једном великом магацину у коме се раније држала храна. Мушкарце су угурали у подрум ове зграде, а нас жене разместили по собама.

Храна нам је давана без хлеба, а усташе нас нису злостављали. После 14 дана проведене смо ми жене Српкиње и Јеврејке са децом бројем око 200-300 нас у логор Крушчица код Травника, где смо остале пет недеља. У овом логору било је најтеже јер је била слаба храна и формално је владала глад. Усташе су то искоришћавале на разне начине, нарочито према млађим женама, којима су нудили храну не би ли оне пристале да се Српкиње са њима пуне у односе. Међутим, не знам ниједног случаја да би се која Српкиња упустила у интимније односе са којим од усташа. Храна коју смо добивале састојала се ујутро од вруће воде, ручак у подне од чорбастог пасуља, без икаквог зачина, а увече за вечеру давале су по особи пола кромпира.

Поступак је био лош и сваки час вршене су преметачине код интернираних, па ако би се нашла каква вреднија ствар или новац, усташе су то одузимале. Догодило се чешће да нам је који усташа продао које јаје, мало хлеба или коју шаку шљива, или јабуку за скупе паре, али одмах по договору између усташа дошао би други усташа и оно што је која од нас купила, одузео би. Тако смо у овом трговању са усташама остале и без новца и без купљених ствари.

Из Крушчице смо почетком новембра пр. г. препраћене у Лоборград. Ја сам у Лобору провела три месеца, а затим заједно са једном партијом од 63 Српкиње премештена у село Горњу Реку, у један дворац. Надзор над нама имали су двојица Нијемаца, Загрепчана, чланова Културбунда, те хоћу рећи да је стање у овом логору било најсношљивије и живот интернираних обзиром на живот у другим најбољи. Ту смо биле смештене у собама у двору, а слободно смо се кретале око дворца и по самом селу. На пошту ради слања писама и примања пакета и новца ишле смо саме без њихове контроле. Исто тако слободно смо општили и са сељацима и сељанкама у Горњој Реци, од њих куповали животне намирнице. Загорски сељаци и сељанке су се с нама најлепше опходили, давали нам разне поклоне, а оно што би од њих куповали, било је по најјефтинијој цени. Они су жалили нашу судбину и говорили нам да ће све ово бити добро на крају. Морам нагласити да су двојица Нијемаца, који су водили надзор над нама у овом логору, поступали с нама обзирно и фино.

И хигијенски услови били су у логору у Горњој Реци бољи но у осталим логорима, а то се види и по томе што се међу нама интернираним женама није појавила зараза трбушног тифуса, као што је то било случајева у логору у Лоборграду.

О нама у логору у Горњој Реци водила је бригу гђа Дијана Будисављевић из Загреба, дајући нам разне пакете за Божић, свака поједина од нас примила је од ње и пакет с храном и другим за нас потребним стварима...

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Бранко Вукдраговић, с.р.

Записничар:
Стана Тепавац, с.р.

Бараћ Драгица, с.р.

Бр. 184

**Изјава Димитрија Романића, трговца из Бјеловара, о хапшењу Срба
22. априла 1941. године, злостављању у затворима у Загребу,
логору Даница и убиствима на Велебиту⁴¹⁸**

Записник Окружне комисије за утврђивање ратних злочина
у Бјеловару, од 22. јуна 1945. године.

Дана 22. априла 1941. године почело је у Бјеловару масовно хапшење углавном Срба, интелектуалаца, те трговаца и виђенијих грађана, а такођер неких појединаца Хрвата и Жидова.

Међу ухапшенима налазили су се професор Никола Бан који је ухапшен кад је излазио из цркве послје богослужења јер је то био други дан српског Ускрса, затим др Лазо Ковачевић, одвјетник, Бакиш Јово, професор, др Милан Омчикус, одвјетник, Дмитар Томић, трговац, Саво Хераковић и Ивановић Максим, трговци шурјаци, сва три брата Бакића, тј. Милан, Чачко и Никола, надаље др Мића Вукобратовић, судија среског суда у Бјеловару, судија Ивковић, као и много других Срба, а од Хрвата др Фран⁴¹⁹ Винтер, одвјетник, Екер Јулио, постолар, проф. Розгај, Осречки Вид, столар, Томица Ковачић, постолар (сада предсједник ЈНОФ-а), Милан Полак, одвјетник, Вали Полак, адвокат, Симо Грун, трговац (ова тројица од истакнутих бјеловарских Жидова).

Овима сам назначио само нека од тих имена јер нас је било свих скупа ухапшених око 70.

Први дан били смо смјештени у затвору код полиције и то тако натрпани да није било могуће ни сјести а камо ли лећи. Други дан смо били предани у двориште жандармерије гдје смо остали 6 до 8 дана. Затим смо били препраћени у бјеловарску гимназију гдје смо преноћили једну ноћ и други дан ујутро вла-

⁴¹⁸ АЈ, бр. 4092.

⁴¹⁹ Франко-Фран.

ком отпремљени у Загреб. Дошавши у Загреб истог дана отпремљени смо у домобранске војарне у Илици. Ондје смо остали један дан и у тој војарни су Нијемци одвојили сва лица, која су била у војничким одорама и преузели, док смо ми били препуштени надзору војске који су нас из ове војарне водили у Нову Вес.

Путем од Јелачићевог плаца до Нове Веси били смо нападнути од уличне руље, која нам је добацивала разне псовке, пријетње, плувала по нама а неки почели и бацањем камена.

Стигавши у Нову Вес, на улазу у само двориште опазили смо већи број лица чланова Мачекове сељачке заштите са познатим шеширима који су нас дочекали поготово са псовкама и претњама, а један од њих врло високог раста, снажне тјелесне конструкције, по изговору Далматинац, почео је да нас напада шакама у образе, нос и камо је стигао тако да је неке и озлиједио, неке свалио на земљу, а међу њима напосе професора Николу Бана те др. Франка Винтера којег је потоњи тако ударио да касније није био у стању да хода него смо га морали водити.

Ти чланови Мачекове сељачке заштите надзирали су нас у затвору и вршили над нама стражу. Код тога су се пријетили да ће нас потући и да живи из овог затвора изаћи нећемо.

Овдје смо преноћили једну ноћ, а да нам уопће храну нису дали, него ако си је који могао набавити што извана.

Слиједећи дан отпращени смо „Марицом“ у затвор у Петрињску улицу. У затвор нас нису одвели, јер су исти били већ препуни, него смо од раног јутра до касно поподнева простајали у дворишту на киши и хладном времену без хране.

Тај дан око 7 сати укрцани смо у вагоне и отпремљени у Копривницу. Припомињем, док смо још стајали у дворишту затвора, наишао је и син бјеловарског градског вртљара Кунст, којему имена не знам, који је дошао да испитује појединце како се зовемо, смјешкајући се иронично.

Из дворишта смо видјели кроз прозор и бјеловарског одвјетника др. Анту Каменара. Дознали смо да је дошао због нас у Загреб да интервенира да нас као исправне грађане пусти, што му није успјело, но увјерен сам да је ипак успио толико да смо били отпремљени за Копривницу.

На колодвор у Копривницу стигао је наш воз у ноћи те смо у нашем влаку остали до јутра. Стражари из Загреба што су нас пратили, њих око 10, дозволили су нам да си набавимо хране и пића а уједно смо између себе сабрали нешто новаца и дали им тиме да нека за нас у логору „Даница“ камо смо чули да идемо, кажу коју добру ријеч.

Ујутро смо стигли влаком до творнице „Даница“ која се налази пар км од града Копривнице. То је било 30. IV 1941.

Код доласка преузео нас је заповједник логора Гажи,⁴²⁰ којему имена не знам, но знадем да се је бавио купњом и продајом блага, и да је био из Копривнице.

⁴²⁰ Фрањо.

Слиједећи дан опазили смо да у једној згради имаде сва сила сељака и грађана који се нису уфали изаћи из те зграде. Дознали смо да су то људи доведени из котара Грубишнопољског. Када су ти људи изашли из својих настамби, видјели смо да су изударани и испребијани, пуни модрица, отечени, замотаних глава итд. Међу њима налазили су се такођер Орлушић Бранко, трговац из Грубишног Поља, његов зет којему имена не знам а који је био судбени пристав код суда у Грубишном Пољу, затим Бабић, намјештеник паромлина Нова, те Бркић, бријач из Грубишног Поља, и многи други. Већином су били сељаци, а свих заједно из Грубишног Поља односно околних села могло је бити у тим настамбама тада око 300. Ти су нам људи приповиједали да су били злостављани најприје у Загребу у Збору, гдје су морали цијели дан клечати на бетонском поду а затим да су их злостављали и овдје у логору када су дошли.

Тко их је злостављао у Збору, нису нам рекли, но причали су да је онамо долазио и др. Миле Будак да их види и да им се смијао, док су их у логору „Даница“ злостављали усташе.

Неколико дана по доласку у „Даницу“ био је за нас режим сношљив а затим је почела строховлада. Усташе су почеле да туку на све стране кога су дохватили или изабрали и то не само по дану него и по ноћи. Долазили би ноћу са батеријом, појединце осветлили, извукли их из настамбе на двориште, односно у гањак, па су их злостављали. Нарочито су од њиховог злостављања страдали Копривничанци, јер су их познавали лично, а напосе међу њима поп Марин, полицијски чиновник Јовић, лијечник др. Зелингер и многи други.

Једне ноћи у мјесецу липњу одредили су усташе да се Срби одијеле од Хрвата. У групу Срба били су уврштени и неки појединци Хрвати, напосе др. Мартињак, одвјетник из Крижеваца, др. Ладислав Ханжек, бивши министар, Шифтар Стјепан, бивши народни посланик из Бјеловара.

Од Срба и ових лица из те групе пописали су усташе новац, затим вриједносне предмете као прстење, уре, дозе и друго и онда све те ствари узели, које нисмо више никада ни видјели камо ли добили натраг. Знали смо да је то предзнак за неке драстичне мјере, а напосе смо представљали да ће сада почети са стријељањем.

Усташе су фактично знали формирати по три-четири партије, у сваку уврстили по десет лица, повезали их са дротом и извели их у ноћно доба у непознатом правцу.

Међутим су их наскоро повратили и ми смо дознали да се одустало од наума да их се стријеља у околици логора „Даница“ и то ради тога јер да то не би повољно дјеловало на околни народ.

Чули смо да је ради тога дошао у „Даницу“ и злогласни усташки кољач Мијо Бабић, те да је било управо на његово инсистирање одређено да се за ликвидирање нађе неко погодније мјесто, а то је како се касније доказало, било на Велебиту.

Док смо били у логору, првих дана су нам наши од куће, иако јако удаљени, могли каткада донијети хране. Касније их уопће нису више пуштали к нама односно ако су преузели од њих храну, ми је нисмо видјели. Тако је трајало

неко вријеме а затим је опет режим био нешто ублажен што се тиче доставе хране. Некако концем липња односно почетком српња 1941. био је из „Данице“ отпремљен први транспорт за Лику. У том транспорту налазили су се углавном интелектуалци. Од истакнутих лица спомињем др. Јадислава Ханжека из Крижеваца, др. Лазу Ковачевића, др. Мићу Вукобратовића, проф. Бана, проф. Бакиша, трговце Ивановића и Хераковића, сви из Бјеловара, попа Марина, те полицијског чиновника Јовића из Копривнице, председника народне скупштине односно министра Ђирића, др. Воју Бесаровића из Сарајева, те све православне попове који су се у логору налазили.

Додајем да су у логору „Даница“ били сабрани не само људи из бјеловарског округа него такођер и из других мјеста тако из Сарајева, Винковаца, Вуковара, Огулина, Плашког, Госпића, Пакраца и других мјеста, углавном Срби.

Након што је био отправљен први транспорт осјетило се и у логору поопштрене мјере.

Тако су знали усташе убити којег а из логора, па примјера наводим да је усташа логорник Херман, брицо из Копривнице, једноме пуцао у главу, а чиновник Хорват из логора, дотукао га са даљњих 5-6 метака. Још су убили, колико се зна, двојицу, тројицу, а међу њима једног жељезничара и то већином батинањем и мрцварењем.

Након неколико дана отпремљен је други транспорт. То су већином људи из Грубишног Поља.

Сада су услиједили даљњи транспорти, у свему 5 транспорта, док сам ја био у логору.

Ја и неколицина другова као на пр. Дмитар Томић, трговац из Бјеловара, били смо искључени из тих транспорта јер су нам жене биле Хрватице, дакле били смо у мјешовитом браку, а други су били излучени јер су били присташе ХСС, као др. Бранко, Милан Полак, Екер, сви из Бјеловара, те Шабић из Томаша.

Ми горе наведени били смо касније пуштени из логора кућама.

Додајем да смо за судбину наших другова отпремљених транспортима дознали да су отпремљени у Госпић по томе што су неки бацали цедуљице из вагона са тим обавијестима, а јавили су нам и Омчикусови из Бјеловара да су се трговци Хераковић и Ивановић оданде јавили.

Као главне кривце поступка и терора усташког у логору „Даница“ наводим усташу Немец Мартина, те његова два сина, Првчића, бријача из Копривнице, док остале усташе не познајем.

Ови су издавали налоге и наређења за злостављања, а и сами вршили злостављања.

Једини од усташа који су се у логору налазили, а чији поступак је за нас био углавном исправан, били су Јосип Вебер, месар, те Мишко Јакопанец, сељак из Копривнице.

Д о в р ш е н о.

Димитрије Романић, в.р.

Бр. 185

Изјава Милана Полака о хапшењу у Бјеловару и заточеништву у логору Даница, и о транспортовању заточеника у логор Јадовно⁴²¹

З а п и с н и к Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Загребу од 2. априла 1947.

Ја сам 22. травња 1941. ухапшен у Бјеловару као политички непоћудан и налазио се у усташком затвору у Бјеловару до 28. травња 1941. када сам са групом од 80 политички непоћудних прикључен транспорту разоружаних југославенских војника Србијанаца допремљен у Загреб и предан њемачким војним властима. Нас цивиле њемачке војне власти нису преузеле, већ смо предани усташком „министарству“ унутрашњих послова, које нас је дало ескортирати у војни затвор у Нову Вес, гдје су били стражари Мачекови заштитари. Под псовкама, ударцима кундака и пријетњама стријељањем након што смо од тих „заштитника“ темељито опљачкани, преноћили смо један дан у затвору у Новој Веси, други дан предани полицији, која нас је отпремила возом у Дрње дне 29. односно 30. травња 1941. гдје је формиран први концентрациони логор за политички усташама непоћудне елементе.

У логор, који се налазио у Дрњу у просторијама напуштене творнице Даница стигли смо 30. априла, гдје нас је примила усташка посада и спремила у настамбу.

Први транспорт у тај логор стигао је дан прије нас, а састојао се је из поприлици 600 сељака Срба из Грубишнопољског котара. Ти заточеници били су страховито злостављани, па је ријетко који од њих био тко није био пун масница по цијелом тијелу и није имао натечену главу, руке и ноге. Било је и таквих случајева злостављања да су појединци имали потпуно плаве главе и образе од подљева крви и лежали немоћни по подовима, а понеки су дан два касније изнешени мртви из логора.

Ускоро се је почео логор пунити и новим транспортима, тако да је половицом маја у том логору већ било око 2.800 заточеника. Заточеници били су по народности већином Срби, а било је и Хрвата доста велик број, а осим тога допремљени су у логор и једна група Жидова из Сарајева и Карловца. То су били већином привредници и интелектуалци, а посебно допремљена је у логор почетком маја група жидовских омладинаца, по прилици њих 150 који су покупљени у Загребу под изликом да иду на радну службу. Све скупа било је у том логору по прилици 400-500 Жидова.

У почетку биле су све народности смјештене испремијешано, али већ након неколико дана смјештавани су посебно Срби, посебно Хрвати, посебно Жидови, а нарочито су одјељено били смјештени жидовски омладинци, који су држани под нарочито строгом паском. Одмах по уласку у логор сви Жидови до

⁴²¹ АХ, ЗКРЗ, бр. 1872/47, к. 77.

темеља су опљачкани, одузете су им све драгоцености, готовина, одјевни предмети, налив пера, сатови и сва та имовина подијељена је међу усташама стражарима. Пљачке Жидова стално су се опетовале приликом ноћних рација, па је тако Жидовима одузета мало помало и она имовина и роба, коју су успјели код пријашњих пљачки сакрити. Поступак у логору био је нечовјечан, те се опетовано догађало, да су заточеници пригодном провођења тзв. ноћних рација од пијаних стражара страховито злостављани. Осим тога су заточеници, нарочито Срби интелектуалци и Жидови, тјерани на најгоре радове, тј. чишћење заходских јама и одчепљивање већ годинама зачепљених заходских канала, па су заточеници до кољена стајали у изметинама.

Једно вријеме било је дозвољено да заточеници примају храну и одјећу и рубље извана, али већи дио свега тога такоређи 90% опљачкано је од усташких стражара, који су преузимали пакете на логорском улазу и требали предавати заточеницима.

Гледе злостављања и поступка са заточеницима нарочито се сјећам једног случаја, гдје је један Жидов из Босне на мртво име изударан од усташког стражара, јер га је ухватио тај стражар да моли из жидовског молитвеника.

Иначе били су сви заточеници изврнути самовољи појединих стражара, јер ти стражари за своје чине никоме нису одговарали. Надодајем, да је осим наведених група Жидова дошла и једна група жидовских емиграната Њемаца, који су се налазили у логору у Керестинцу и који су по расформирању тога логора допремљени у наш логор. Ти емигранти били су махом интелектуалци и политички напредни људи, који су већ за вријеме Мачекове ере били конфинирани у Самобору.

Храна у логору била је посве недостатна, састојала се је из неке вруће воде, у коју је било усипано црвене паприке.

Следовање масти за свих 2.800 заточеника било је дневно око 2.50 кг, од које масти су али кухари преко половицу покрали и препродавали. Крух добивао се је једанпут на дан и то полупријесан, мијешан од кукуруза и мекиња, а количина му није никад била иста, па је повремено добивало по 10–14 заточеника један крушчић, који је био велик као мушки длан на дан. Да се није кријумчарила храна у логор заточеници би поумирали од глади.

Током мјесеца маја почело се с отпремањем заточеника у Госпић, те су у другом транспорту, који се састојао од по прилици 1.200 заточеника, отпремљени сви Жидови, а с њима и група жидовских омладинаца, који су касније сви поубијани на Јадовну. Од осталих Жидова заточеника остали су на животу тек двојица тројица, док су сви други погинули пролазећи кроз логоре Госпић, Паг, Јастребарско, Градишку и Јасеновац.

Мало помало логор „Даница“ потпуно је ликвидирањем, јер су из њега отпремљени прво сви Срби и Жидови, а преостали Хрвати отпремљени су у Ст. Градишку односно Јасеновац.

Заповједник логора био је у почетку неки Шајатовић, а замјеник му је био Фрањо Гажи, која су обојица ликвидирани по доласку Народно-ослободилачке војске у Копривницу. Врховни надзор имао је једно вријеме бјеловарски

логорник Пижета и копривнички логорник Немец, који је по нашем Окружном суду у Бјеловару суђен на смрт и јустифициран у самом логору „Даница“.

За вријеме мога боравка у логору поубијано је неких десетак заточеника, а како сам чуо након мога одласка догодили су се све чешћи и чешћи случајеви убијања заточеника било тољагама, било стрељањем.

Немам ништа друго навести.

Довршено.

Милан Полак, в.р.

Бр. 186

Изјава Наде Тодоровић из Нових Пављана, котар Бјеловар, о хапшењу њене породице 1941. и 1942. године⁴²²

Записник Окружне комисије за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача 29. јуна 1945. године.

Дана 27. IV 1941. године ухапшен је мој отац Стојан Тодоровић у свом дому у Новим Пављанима и отјеран у сабиралиште у Бјеловару у Војној болници. Ондје је остао 9 дана, а затим је отпремљен у логор „Даницу“ код Копривнице. У „Даници“ је остао око 2 мјесеца, оданле отпремљен једним од транспорта у непознатом правцу, но више се није вратио. Чуло се је да су сви ти били отпремљени у Лику и у Јадовном поклани.

Мојег оца дошао је ухапсити у кући у Пављанима Делач Павао и Немец Петар, обојица из Малог Коренова, тада чланови Мачекове сељачке заштите.

Дана 5. X 1942. године дошли су по моју мајку Еву Тодоровић, дједа Николу Тодоровића и брата Младена Тодоровића, те мене непознати усташе и дигли нас од куће. Ја и мајка отпремљене смо у Сисак у логор одакле смо се вратиле кући након три тједна, дочим су дјед и брат отпремљени у Јасеновац, одакле се више нису вратили па су сигурно ондје убијени.

Наша кућа је сва опљачкана. Код нашег хапшења судјеловали су непосредно старјешина Стево Талијан из Нових Пављана и Јосип Јајчек, усташки збирник, те Јанко Кнаус, усташки водник, сви из Нових Пављана.

Исти су се налазили са усташама у марофу камо смо доважани, а Јосип Јајчек и Стево Талијан су водили из наше штале јуницу и извели једно свињче, обоје заклали и приправили у кући Стеве Талијана и потропили са усташама. Изнијели су из куће лагав од 80 л. са вином и попили, и однијели канту од 25 л. са 15 кила масти и са том масти приправљали јело.

Припомињем да су Стево Талијан и Јанко Кнаус у затвору ОЗНЕ, а Јосип Јајчек у затвору Окружног народног суда, дочим се Делач Павао налази међу партизанима, а Немец Петар се налази код куће у М. Коренову.

Нада Тодоровић, в.р.

⁴²² АХ, Zh-15075-15079.

Бр. 187

**Изјава Феликса Хиршла из Бјеловара о злочинима усташа
у логорима Госпић, Јадовно, Јастребарско и Јасеновац⁴²³****З а п и с н и к**

Састављен пред Земаљском комисијом за утврђивање злочина
окупатора и њихових помагача у Шибенику 16. јануара 1945.

30. VII 1941. започео је лов на Јевреје у Бјеловару. Послије подне дигнута је омладина и отпремљена директним вагоном за Госпић. Исти онај дан дигнуто је око 180 фамилијарних старијих Јевреја, док дојдући дан 31. VII остатак. У Загребу у Збору чекало се на композицију и овдје је извјесним фамилијама путем веза а могуће и за добре паре успјело да добију емиграциону пропусницу за Италију. Ту је најжалоснију улогу одиграо др Вилко Кинел, шеф жидовског одсјека усташког редарства у Загребу. Остатак тих Јевреја отпремљен је у Госпић и смјештен на бивак на овчарску станицу (шталама и осталим господарским просторијама) гдје су до недавно били чопори оваца његовани за расплод. Овдје је било већ велико мноштво интернираних Јевреја, а напосе су ту били смјештани транспорти загребачких Јевреја, који су прије тога били заточени у Керестинцу, затим транспорти Јевреја из Лудбрега, Вараждина, Копривнице, Завидовића, Дубровника, Сарајева, Брчкога итд. Укупно нас је било око 1.600. Ту су се налазили заједно мушкарци и жене, младеж и старци, а било је ту и око 100 дјеце. Накнадно је на ту исту овчију станицу допремљено око 360 Срба из разних крајева, који су се до тада налазили у госпићкој казниони, те нису били као остали њихови другови и другарице отпремљени у Јадовно. Команданти логора били су: Макс Лубурић, а његов замјеник поручник Пудић, поручник Михаловић, нећак бившег бана Михаловића, те Стјепан Рубинић, који је у то доба био политички повјереник за Лику и шеф жупског редарства у Госпићу. Ја сам био запослен као шеф кухиње па сам се обратио на Пудића с молбом, да би нам прибавио казане, јер нисмо имали из чега кухати. За пар дана стигли су казани око осам до девет сати навече камионом. Упитао сам Пудића, како је смогао казане, јер ми је прије тога био рекао, да казана нема и нека их сами купимо. Пудић, који је био пијан, одговорио ми је: „Пути море, морао сам потући један читав логор, да вас могу снабдјети с казанима.“ То је била ликвидација логора у Јадовном. То је било средином коловоза 1941. Ту смо остали мјесец дана. Кроз то вријеме били су заточеници запослени пољским радовима у евакуираним српским селима, напосе код вршења и спремања жита.

Концем мјесеца коловоза, пошто су Талијани почели преузимати власт у Лици, премјештени смо у Јастребарско. На путу у Јастребарско прикључен нам је транспорт потпуно исцрпљених и болесних заточеника Жидова с отока Пага (Славо), који су приповиједали, да су 46 дана живјели углавном од воде.

⁴²³ АЈ, 291-690.

Путем су умрла од глади и изнемоглости два или три заточеника из те групе. Пут је био тегобан, јер смо били затворени у марвинским вагонима, у којима се налазило од 70 до 80 људи. Путем нам нису давали ни воде нити су нас пуштали на вршење нужде. Од силне врућине и спарине путем је многима позлило. Нужда се обављала у једном углу вагона. Заједно су смјештени мушкарци и жене, одрасли и дјеца. Када смо стигли у Јастребарско, транспорт је задржан пред станицом, гдје смо преко цијеле ноћи остали тако затворени.

У Јастребарском смо били смјештени на неком приватном имању и тамо смо остали свега два тједна. Уздржавали смо се приватним средствима, као што је то био случај такођер приликом нашег заточења у Госпићу. Заповједници логора су додуше примали службену храну за нас, али смо ми морали ту храну од њих куповати за скупе новце. Тада наине још није била уведена пракса, да се заточеницима одузима новац. Било је додуше случајева, да су неки усташе отели поједином заточенику сат или слично, али то су били чини личне самовоље, док службено у томе правцу још није било ништа одређено. У Јастребарском су руководили логором Михаловић и Стјепан Рубинић. У тај је логор знао доћи и Пудић, којег сам, како рекох, упознао у Госпићу. Пудић је био алкохоличар и патолошки тип.

Дан прије нашег одласка из Јастребарскога стигао је тамо шеф жупског редарства за Загорје, који је дошао погледати заточенике из своје жупе. Он нам је рекао цинички: „Преселити ћете се у мјесто, гдје ћете живјети у води, гдје ћете јести воду, спавати у води и цркнути у води.“

У Јастребарском нас се налазило око 2200. Нама је била прикључена група од каквих 140 комуниста, допремљених из казнионе у Лепоглави. Они су били смјештени у подрумским просторијама. Били су без икаквих новчаних средстава, а нису добивали храну као ни заточени Срби, те смо их ми Јевреји хранили. Комунисти су отпремљени из Јастребарског у логор Даница у Копривници.

У Јастребарском смо били раздвојени. Жене и дјеца отпремљени су у Крушчицу у Босни, док су мушкарци отпремљени у Јасеновац, дакле у оно мјесто, гдје су имали живјети и радити на води и умријети у води. Отпремљени смо у двије скупине. Први је транспорт отишао у Крапље⁴²⁴ крај Јасеновца, а други у припремљени логор Јасеновац-насип.⁴²⁵

Ја сам другим транспортом упућен у логор Јасеновац-насип. То је био логор, који се састојао од три велике дрвењаре са земљаним подом, свака у дужини од каквих 40, а ширини од каквих 10 метара. Били смо стиснути у тим баракама тако, да се могло лежати само на бок, и ако се нетко хтио окренути на другу страну, морао је прије тога устати. Ми смо Жидови имали двије бараке, а Срби једну.

У Јасеновцу су нам доскора провели преметачину, те су нам одузели сав новац, храну, цигарете, боље одјевне предмете, боље ранце итд. Под пријетњом смртне казне морали смо све то предати.

⁴²⁴ Крапје.

⁴²⁵ Логор Јасеновац II – Брочице.

На челу овога логора стајао је Љубо Милош, младић од каквих 22 године, високог стаса, јак, пропали правник са суботичког факултета, родом из Херцеговине, рођак Макса Лубурића, усташког повјереника за све сабирне логоре. Једнога дана зачула се у недалекој шуми велика пуцњава. Љубо Милош позвао нас је у наступ са свима стварима и одржао нам говор. Рекао нам је, да су неки заточеници покушали побјећи и да су поубијани. Због тога одређује, да морамо предати сав новац, драгоцености, храну, коју смо имали код себе, и остало, да нам се тако запријечи бијег. Људи су били силно импресионирани и усташени тим више, што су већ знали за Јадовно, у којему су вршена масовна убијања, и што су били свијесни, да су усташки крвници на све спремни. Стога су овом позиву и удовољили, али је било и изнимака.

Љубо Милош је извршио нови распоред и то тако, да су за рад неспособни и старији заточеници пребачени у Крапље, док смо ми остали задржани на досадашњем мјесту, одакле се ишло на рад на насип.

Били смо подијељени у радне педесетнине. Било је 20 педесетнина. До педесетнине састављене од Срба, радила је педесетнина састављена од Јевреја, до ње опет друга педесетнина, састављена од Срба и т.д. Циљ је био, да се међу тим педесетнинама развије натјецање, која ће више урадити. Осим тога циљ је био и тај, да Срби, односно Жидови, не буду на окупу и да се не могу договорити ради евентуалног покушаја масовног бијега. На рад се ишло трчећим кораком пет километара, од настамбе до насипа, и то два пута дневно тамо и назад. Храна је била врло слаба, водена, неслана и немасна. Круха се добивало врло ријетко. Ако се крух добио, онда се један крух у тежини од 60 дека дијелио на 24 особе, т.ј. 2 и пол деке по особи. Догађало се, да су усташе на штету осталих заточеника, запослених на насипу, одредили већу количину круха припадницима оних педесетнина, које су получиле већи ефект у раду. Радило се на насипу у дужини од 1.200 метара, а на њему је било запослено између 1000 и 1200 људи. Усташе су приликом рада ударали заточенике кундацима, плускали их и т.д. Догађало се такођер, да би усташе и убили неке заточенике, који би клонули од глади и умора. Ти су заточеници утрађени у сам насип. У овом насипу, као и у другом насипу, који је грађен крај самог логора у мјесту Јасеновцу, утрађено је између 7000 до 10.000 заточеника.

Поред логора Јасеновац-насип и Крапље постојали су још логори у самом мјесту Јасеновцу на бившој Бачићевој циглани и економији. Административна подјела логора била је од прилике ова: логор I звао се сабирни логор у Јасеновцу, логор II Крапље, логор III Јасеновац-насип, који се опет дијелио у три одјела – на а, б, и ц.

Некако концем мјесеца рујна или почетком листопада дошао је у логор Максо Лубурић, те нам је на насипу одржао говор истакнувши, како он увиђа, да је погријешио, што је Жидове запослио на насипу, и да би Жидовима требало дати прилике за кориснији рад. Он је због Жидова набавио нека индустријска подузећа, у којима их кани запослити и гдје ће добро живјети. Моћи ће довести своје жене и дјецу, примат ће плаћу, слободно ће читати новине, имат ће књижницу и т.д. Због тога је позвао све инжињере, градитеље, цигларске

стручњаке, пиланске стручњаке, механичаре, машинисте да се јаве. Том згодом јавило се око 80 људи. Они су били запослени у циглани и у ланчари, на пилани као предрадници, који су имали задатак организирати рад. У вези с тиме повучено је с насипа и из логора Крапље, а такођер из ново придошких транспортата више заточеника тако, да је у тим радионама са економијом, кухињом и интендантуром било запослено око 1.400 до 1.600 заточеника. Наравно да су побољшања живота о којима је Лубурић говорио остала пука обећања. Истодобно с формирањем, односно појачањем ових обртничких потхвата, започело је ликвидирање логора Крапље и Јасеновац-насип. Почели су падати јесенске кише, људи су били исцрпљени од глади и умора, стале су харати болести тако, да је у тим логорима дневно умирало само природном смрћу 5-8% заточеника. Како се ови логори нису више попуњавали, то су на тај начин престали постојати. Што није помрло природном смрћу или пребачено у обртничке радионе, то је поубијано. Познато ми је, да је логор Крапље ликвидирао на тај начин, што су усташе кроз 18 дана тобоже заборавили послати храну. Осамнаестог дана, што је затечено живо, било је потучено или поклано.

Средином мјесеца листопада 1941. дошла је из Загреба у логор скупина усташких дужностника из усташке обране, да погледају како изгледа ново формиран радни логор. Да им се на дјелу покаже, како се Жидови одгајају „за корисне чланове људске заједнице“, позвани су Жидови у наступ. Том је приликом Максо Лубурић одржао опет један од својих многобројних говора те је на крају извео 25 заточеника, који су већ прије означени као саботери, па их је дао свући и свакоме по голој стражњици ударити жељезном жицом 25 батина. Радило се углавном о познатим загребачким интелектуалцима. То су била понављана лица, која су већ од почетка окупације била заточена у Керестинцу. Сви су примили те ударце, а да нису нити писнули нити молили за милост. Њихово држање улило је међу остале заточенике морално ојачање.

Ово злостављање извршено је тако брутално, те је мени, који сам тада био запослен као стручни радник на циглани и све то гледао из канцеларије, дошао усташки поручник Павличевић, студент технике, и почео се згражати над том суровошћу. Тумачио ми је, како је он усташки покрет идеално замишљао и како осуђује овакве методе. Он то више не може гледати, те ће тражити боловање и настојати, ако му икако буде могуће, да се извуче из усташких редова. И заиста, тај је Павличевић на неко вријеме нестао из логора, да се поновно врати половицом вељаче 1942. у својству надзорника усташке часне радне службе. С њим је дошао такођер инг. Пичили. Тај исти Павличевић, који се згражао над батињањем интелектуалаца, почео је с инг. Пичилијем изграђивати познати јасеновачки крематориј на циглани. У међувремену он је боравио у Њемачкој, гдје је имао прилике ослободити се посљедњих остатака своје човјечности и увјежбати се у стручном ликвидирању тисућа и тисућа грађана и сељака.

Средином мјесеца студенога дошао је Максо Лубурић у посебну просторију цигларске стројарнице, у којој је лежало око 80 до 100 болесника. То су били људи, који су босонози радили на насипу и другдје и који су премрзли и од глади изнемогли. Лубурић им је рекао, да је управо телефонски разговарао с

ђаковачким бискупом Антуном Акшамовићем, који му је ставио на располагање једно бискупско добро, на којему ће се уредити санаториј за овакве болеснике, те је одредио, да се дотични болесници преселе у Ђаково. Одмах након тога дошла су два камиона по њих. Усташе су вукли болеснике преко степеница за ноге тако, да су главом ударили о тло, набацали их у камионе и одвезли их у бивши логор Јасеновац-насип и тамо их ликвидирали. Тако је настао познати логорски појам „отпремити у Ђаково“.

Као што сам већ споменуо, један логор налазио се је и у селу Крапљу, у којему је било око 1.000 заточеника. Дне 8. новембра по наредби Макса Лубурића позвао је неки усташки водник све заточенике у наступ. Пошто су томе позиву удовољили, имали су по налогу водника ступати у правцу капије. Чим су то учинили, осула се на њих киша танади из митраљеа. Убијено је неколико десетака заточеника, а исто тако их је много рањено.

У управу логора у Јасеновцу телефонирано је, да су заточеници тобоже покушали бјежати и напасти стражу, па да је због тога употребљено оружје. Резултат је био, да су здравији и јачи заточеници повучени у логор Јасеновац циглана, док су остали задржани у Крапљу и одузета им кроз 18 дана храна, како сам то већ прије навео.

У мјесецу студеном била је велика зима и већ је постао немогућим рад на насипу. Стога је одлучено ликвидирати логор Јасеновац-насип. Дне 14. студеноса пребачени су сви заточеници из тога логора у само мјесто Јасеновац, гдје се налазио логор циглана. Том приликом извршено је одабирање заточеника. Старији, слабији и болесни људи одвојени су и одређени за логор у Крапље. Већ приликом тога одабирања и приликом самог кретања у Крапље поубијано је путем око 300 заточеника. Морала су кренути посебна кола с Економије, која су побирала мртве. Они, који су стигли у Крапље, тамо су поубијани.

Међу осталим био је тога дана затучен и загребачки одвјетник др. Отон Гавранчић, који је за вријеме својега заточења био страховито мучен.

Код ових масакрирања судјеловали су или као наредбодавци или као непосредни починитељи Максо Лубурић, Ивица Матковић, Љубо Милош, Јозо Матијевић, Којић,⁴²⁶ Модрић,⁴²⁷ Мујица⁴²⁸ (којега су убили партизани), Алтарац⁴²⁹ и многи други, којима се не сјећам имена. Којић је био боравиштем из Загреба, стар око 32 године, висок, кестењасте косе. Алтарац је такођер дошао из Загреба, гдје је био наводно намјештен у Фројдовој творници папира. Он је средњег стаса, црномањаст, мршав, стар око 28 до 30 година.

Већ сам споменуо у току овога преслушавања, да се радило на два насипа. Први насип имао је служити исушавању Лоњскога поља. Други насип подизан је од Саве до струге,⁴³⁰ а требао је бранити од поплаве логор Јасеновац. Тај насип могао је бити дугачак око 800 метара. На томе насипу почело се радити по-

⁴²⁶ Анте.

⁴²⁷ Анте.

⁴²⁸ Мујо Јусић-Мујица.

⁴²⁹ Анте.

⁴³⁰ Канал Струг.

четком мјесеца студенога 1941. Сви, који нису били запослени у обртним радионама или у Економији, радили су на овом потоњем насипу уз врло слабу храну. У то вријеме било је на томе насипу запослено око 600 људи. Рачуна се, да је на томе насипу дневни помор био око 5%, и то због смалаксалости или због убијања. Међутим се број радника на насипу није смањивао, јер су се празнине испуњавале новим заточеницима, који су стално стизали у логор. На томе насипу радили су и Жидови и Срби и Хрвати.

У то вријеме у свима јасеновачким логорима било је око 2000 до 3000 заточеника и то само мушкараца. Дневно је умирало око 5% заточеника. У оно вријеме није било допуштено дописивати се ни с ким изван логора, а ако је код некога била пронађена цедуљица с неколико написаних ријечи, био је због тога убијен.

С обзиром на јаку зиму било нам је речено, да можемо на тисканицама, које су нам уручене, пописати одјевне предмете, који нам требају, те да ће те тисканице бити упућене нашој родбини, да нам пошаље робу. Ми смо те тисканице испунили, преко богоштовне опћине сакупљена је роба и стигла је у неколико камиона у Јасеновац, али нам уопће није била изручена.

Онога истог дана, када је извршен покољ заточеника, упућених у Крапље, искористило је седам заточеника велику мећаву и побјегло чамцем преко Саве те се придружило партизанима.

За одмазду одабрано је 50 заточеника, рођака и знаца побјеглих, те су подвргнути страховитом мучењу, а на Нову годину 1942. у 5 сати послје подне изведени су иза пилане, те су тамо маљевима дотучени. Код прегледа љешина видјели смо, колико су ти људи били мучени. Били су им истргнути нокти, зглобови сломљени, на кожи су се видјели трагови паљења и т.д. То су били углавном Жидови намјештени на пилани.

Први велики транспорт, који је одмах поубијан, стигао је у Јасеновац на сам Бадњак 1941., дакле 24. просинца. То је био транспорт из Слав. Пожеге, а у њему је могло бити око 100 мушкараца. Чим су дошли пред логорску канцеларију, одузете су им ствари, након чега је пијана хорда логорских усташких функционера навалила на њих кундацима, тољагама и ножевима, те их поубијала. Остала су жива свега двојица или тројица, но и они су касније изгубили живот. Тако је исто, дне 25. просинца страдао транспорт из Пакраца, у којему је било и Срба и Жидова од прилике подједнако, до 150 људи. Дне 26. просинца стигао је транспорт из Дарувара, који је био нешто мањи, након чега су дневно стизали транспорти, који често нису ни доспјели доћи у сам логор, него су потучени у самом мјесту Јасеновцу. Међу њима било је мањих и већих транспората, међу њима и таквих у којима се налазило и по неколико стотина људи. То је трајало некако до половине сијечња 1942. Жртве су покапане у близини Економије, затим на простору бившег логора Јасеновац-насип, а неке биле бачене и у Саву.

У мјесецу сијечњу или вељачи 1942. одстрањени су становници из села Градине, која се налази с друге стране Саве у Босни. Након тога почела је Градина служити као мјесто у којему су вршена масовна убијања заточеника. Догађало се, да су поједине скупине заточеника биле затворене у некој испражњеној

кући у томе селу, а затим заједно с кућом спаљени. Видјели смо, како је једна група из Слав. Брода била чамцима пребачена у Градину, а након становитог времена дигао се у томе селу велики ступ дима. Њихове су ствари чамцима допремљене у Јасеновац. Њима је наиме било речено, да одлазе у логор у Старој Градишци, те су се запутили са свима својим стварима.

Мислим, да је 8. вељаче 1942. дошла прва тзв. међународна комисија, да разгледа логор у Јасеновцу. Управа логора била је унапријед обавјештена о доласку те комисије, те је подузела све могуће мјере, да у што бољем свијетлу прикаже прилике у логору. У првом реду смањен је број заточеника и побољшана слика логора на тај начин, што је бројно стање логора снижено на око 1000 заточеника. Слабији, истрошенији заточеници и старци отпремљени су у „Бачково“, што значи, да су поубијани. Према томе остали су у логору они заточеници, који су били у нешто бољој физичкој кондицији. Неколико прије тога побољшана је храна, да се људи још више опораве. Неки су због тога и пострадали, јер су јели масне ствари, од чега су добили прољев. Дobili смо бројеве на врпцама, које смо носили преко десне руке, и то Жидови жуту врпцу, комунисти црвену, Срби плаву, а професионални предрадници, који нису били заточеници, добили су бијелу врпцу. Речено нам је ако би нам се нетко од комисије обратио с каквим питањем, да имамо само руком показати број. Дан прије него је стигла комисија, позвао је Максо Лубурић „групнике“ те им објаснио, да ће сваког власторучно затући, ако се усуди и само писнути пред којим чланом комисије, а исто тако да ће затући сву фамилију дотичнога, који се на нешто такво одважи. Усташко-часничка менажа била је за тај дан одређена као менажа за групнике и они су тога дана обједовали за простртим столовима. У баракама су побољшани лежаји, добили смо чак и умиваонике а и јастуке с чистим јастучницама. Комисија је дошла, прошетала кроз логор, ни с ким није разговарала, у логору је била добро погошћена, а лавори су одмах нестали из барака.

Неколико дана након одласка комисије започела је на циглани градња крематорија. Тада сам ја премјештен најприје на Економију у Јасеновцу, а одатле у сабирни логор у Стару Градишку. У Стару Градишку сам приспио концем вељаче или почетком ожујка.

Тада је био заповједником логора у Старој Градишци усташки поручник емигрант Мандушић.⁴³¹ Ја сам био запослен на Економији као радник. Становао сам у Економији на штали. У логору је у то доба харао тифус, али се то тајило, те се та болест називала у логорском жаргону „градишћанском грипом“ или скраћено грипа „ГГ“. Помор је од те болести био врло велик, тим већи, што су људи били изгладњели и исцрпљени услед тешког физичког рада. Осим тога сви су заточеници били испрехлађени, јер је зима била необично јака, а у настамбама није се ложило.

Од градишћанске грипе умирало је дневно 80 до 100 људи. У тако јакој форми зараза је трајала око 4 тједна. Концем мјесеца марта одвели су усташе под изликом локализације болести све болеснике из све три амбуланте, и то у

⁴³¹ Матија-Мате.

неколико наврата. Усташе су били закукуљени као Ку-Клукс-Клан кукуљице и одвели су у камионима жртве у Јасеновац, гдје су их маљем потукли и спалили у већ довршеном крематорију у циглани. Том згодом ипак је неким појединцима успјело да се спасе било на тај начин, да су првобитно побјегли или да су се приказали као стручни радници, који обављају становите послове за неке усташе из заповједништва.

У вези с тиме сјећам се једног случаја из Јасеновца. Било је то концем мјесеца студенога или почетком просинца 1941. у Јасеновцу. По одредби усташких власти лијечници су прегледали све заточенике, који су позвани у наступ, те су међу њима имали изабрати за рад неспособне. Пошто је то обављено, неспособни су у два камиона одвежени из логора Јасеновац-циглана у логор Јасеновац-насип. У трећем камиону возили су се гробари. Међу онима, који су као болесни отпремљени у Јасеновац насип, налазио се је и студент Ланг из Осијека. На моје запрепаштење ја сам га истога дана видео на циглани, сакривеног међу летвама за сушење цигла. Упитао сам га, зар није одведен у Ђаково, на што ми је он одговорио: па зар ти вјерујеш у Ђаково? Након тога ми је исприповједао, како су сви заточеници из прва два камиона поубијани маљевима у барацаи, међу осталима и његов стриц Срећко Ланг, такођер из Осијека. Споменути студент скочио је из камиона и умијешао се је међу гробаре, те је имао прилике видјети, како усташе убијају, а онда је сам судјеловао код покапања жртава. Наведени студент био је од ужаса сав изобличен. Живео је још десетак дана, а онда је умро од исцрпљености.

Концем мјесеца ожујка приповједао ми је друг Помпер,⁴³² тадашњи логорник у хрватском логору, како је добио обавјест из поузданог извора, да ће за 10. травња као на обљетницу проглашења НДХ бити пуштени на слободу он и његова група, тј. заточеници из Лепоглаве, који су тамо били интернирани под режимом Драгише Цветковића. У мјесецу травњу приликом наступа сјели су за један стол усташки поручник Никола Гаџић и усташа Иљко Буховац,⁴³³ који је радио у канцеларији, те су пописивали припаднике Помперове групе и од њих узимали податке. На темељу тога већ сам и ја повјеровао, да ће ти људи заиста бити помиловани, а у томе ме је увјерењу нарочито подржавао инг. Крајачић, такођер један од припадника те групе. Међутим се догодило нешто сасвим противно. Након неколико дана око 30 припадника те групе било је затворено у посебној самици у „К“ настамби, те им је одузета храна, а исто тако нису добивали нити воде. Ја сам у оно вријеме имао надзор над кухињом, па се сјећам, да сам добио налог, да се куха за 30 особа мање. Дотични су остали у самици тако дуго, док нису поумирали. Сваке ноћи долазили су у самицу Буховац и Гаџић, те су их злостављали. Колико се сјећам, први између осуђеника умро је тек након 18 дана, док је посљедњи издржао преко 40 дана, односно њега су дотукли.

У оно доба злостављали су и убијали заточенике поред Гаџића и Буховца такођер Анте Врбан, Станко Беванда, Никола Гагро, Бото, Анте Кордић, по-

⁴³² Жељко.

⁴³³ Буковац.

ручник Коренички,⁴³⁴ бивши свећеник Ивица Бркљачић. Управни заповједник био је поручник Бранко Слипчевић, који је водио картотеке и цијелу канцеларију. У логор је долазио такођер Максо Лубурић, Љубо Милош, Ивица Матковић, Пичили, а након њихових посјета увијек је вршено убијање. Сјећам се да је једнога дана особно убио Љубо Милош Херлингера и Штерна, власнике познате трговине у Загребу у Јуришићевој улици. Убио их је револвером у писарни. По мојему мишљењу сви су ови злочинци, многе заточенике поубијали из властите побуде, а свакако се може рећи, да нису убијали проти своје воље и да их на то нитко није силио. То закључујем одатле, што је било у логору и таквих усташких функционера, као што су Иван Васиљ и водник Мандушић,⁴³⁵ брат заповједника логора, који не само што нису људе злостављали него су им чинили и услуге.

Ја сам се непрестано бавио мишљу, како би побјегао. Како је из Градишке било готово немогуће побјећи, а почело се говорити о оснивању узорне фарме у Феричанцима и Обрадовцу,⁴³⁶ стао сам се и ја приказивати стручњаком за узгој блага. Тако ми је успјело, да будем послан концем мјесеца травња 1942. на већ формирану Економију у Феричанцима, и то на добру православне епархије. Тамо сам постао надзорником штала и у томе сам својству радио до конца мјесеца липња 1942., када сам премјештен у Обрадовац на манастирско добро, гдје је била формирана испаша блага. Тамо је пасло између 500 и 700 комада рогатог блага, напљачканог у селима испод Козаре и испод Псуња.

У Феричанцима се доста добро живјело, а ни храна није била лоша. Поступак је на тој Економији био бољи зато, јер онако огромне просторе није било могуће оградити жицом нити уз свакога заточеника држати стражу. Усташе су мислили на тај начин дјеловати на заточенике, да не бјеже. Поступак се погоршао, када је у Феричанце дошао на опоравак познати кољач бивши медицинар Сушак,⁴³⁷ патолошки тип и алкохоличар, који је међу осталим заклао заточеника студента Драгана Маутнера, три Јеврејке из Винковаца, два Србина испод Козаре, који су покушали побјећи и т.д. Споменуте три Јеврејке радиле су у кухињи, а Сушак их је заклао, што је од печенога пурана добио за вечеру комад оне врсте меса, коју он не воли. Драгана Маутнера је заклао, јер је *poste-restante* на пошти Славонске Баре добио сасвим недужан лист од својега оца из Загреба, који је сазнао за синово боравиште од једнога домобранскога часника. Сушак је такођер знао свлачити заточенике и за казну им давати по 25 удараца по задњици ако би окапајући кукуруз случајно отсјекао само једну стабљику.

У Обрадовцу сам био до мјесеца рујна 1942. Заповједником наше испаше био је ројник Љубић, Херцеговац, кријумчар, који се иначе према нама добро држао, никада нас није кажњавао и заштитивао нас је од других усташа. Тамо је било 29 заточеника и 29 усташких стражара, а поред тога и два усташка ројника. Дотични стражари судјеловали су у разним усташким подхватима на

⁴³⁴ Звонко.

⁴³⁵ Јуре.

⁴³⁶ Обрадовци.

⁴³⁷ Славко.

терену, те су дошли на Економију ради опоравка. Хвалили су се колико је који заклао Срба. Међутим се Љубић није тиме никада хвалио нити је спомињао своја тобожња јуначка дјела као остали. Он је приповједао, како се некоћ бавио кружумчарењем духана и како ће му бити најљепше, када се буде поновно могао бавити тим послом.

Како сам имао довољну слободу кретања, ухватио сам везу са партизанима, те сам у ноћи између 7 и 8 сати дне 12. рујна 1942. са 6 другова побјегао. Са мном је побјегао Мирко Маутнер и Душан Холцер, који су већ погинули у борбама, затим Зорко Голуб, шеф ветеринарског одсека ЗАВНОХ-а, Хуго Штерн, шеф информативног одсека ОЗНЕ за Славонију, Божо Шварц, политички комесар II батаљона 17. ударне бригаде, 28. дивизије и Брацо⁴³⁸ Данон, политички комесар Диљског подручја у Славонији.

На овај свој исказ спреман сам у случају потребе положити и прописану присегу.

Након прочитања закључено и потписано.

Др Јаковљевић, в.р.

Феликс Хиршл, в.р.

Бр. 188

Изјава Ота Брејера о злочинима усташа у Бјеловару и у логорима Госпић и Јасеновац⁴³⁹

З а п и с н и к

састављен у канцеларији Земаљске Комисије за утврђивање злочина
19. јуна 1945.

Дана 31. 7. 1941. године ухапшен сам по бјеловарској полицији приликом једне акције „непоћудних елемената“, којом је руководио тадањи „предстојник“ полиције Цукман. Ухапшено нас је око 30 грађана Бјеловара, углавном Јевреја, православца и Хрвата, који су били политички дифамирани.

Приликом хапшења истицао се нарочито дрскошћу и суровошћу надстражар редарствене страже Павлековић.

Заповједник сабирног логора у Бјеловару био је тада неки сатник Пенава, који је по налогу већ споменутога Цукмана још исте ноћи када смо ми ухапшени дао похапсити све бјеловарске Јевреје.

Ми смо одмах из редарства одведени на станицу, утоварени у вагон и отпремљени за Госпић.

⁴³⁸ Цадик Данон-Брацо.

⁴³⁹ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 1839/45, к. 7.

* Милетић, II, 893, објављује Изјаву од 25. априла 1945, дату Окружној комисији за утврђивање ратних злочина Баније.

Слиједећег дана ујутро приспјели смо у Госпић под стражом бјеловарске полиције уз надзор двојице мени непознатих усташа, гдје смо најприје одведени у казниону, којој је био управитељ неки Рубинић, који је уз то вршио дужност шефа полиције, односно усташког редарства у Госпићу. Тамо смо затекли већ мноштво заточених другова, понајвише Срба, нешто Хрвата и нешто Жидова. Из казнионе смо ми Јевреји одмах одијељени и смјештени у логор Градске куће, а ту нас је било понајвише Жидова из Вараждина, Копривнице и Бјеловара.

Други дан упућен сам ја са групом млађих другова на овчару Максимовићево, гдје смо имали уредити логор за Жидове, који су послје у тај логор и смјештени. Било је ту мушкараца, жена и дјеце свих доби из читаве Хрватске. Ми млађи смо упућивани након довршеног рада око уређења логора око 10. 8. на обављање вањских пољских послова.

У то вријеме постављен је заповједником госпићких логора злогласни усташки поручник Пудић, који је послје како сам од других другова могао сазнати, ликвидирао „Јадовно“. Чуо сам да је он дневно дао одводити другове везане два по два жицом и поновно читаву колону уздуж везаном жицом до провалије на Јадовну, гдје су ти несретници онда бачени у понор и услјед задобивених озледа поумирали. На Јадовном је углавном ликвидирао православни дио заточеника те жидовски омладинци, њих око 200.

Око 19. 8. отпућени смо на станицу Госпић гдје смо припојени групи Жидова која је била враћена са Сланог и у двије композиције упућени прва композиција директно за Јасеновац, а наша друга композиција у Јастребарско, гдје смо смјештени на неко напуштено властелништво.

Заповједник тога логора био је натпоручник Михаљевић.⁴⁴⁰ У Јастребарском држали су нас до 1. 9. 1941. године кад смо ми мушкарци раздвојени од жена и дјеце и отпремљени у логор Јасеновац.

Тај жидовско-српски транспорт приспио је у Јасеновац слиједећег дана ујутро.

Приспјевши у Јасеновац смјештени смо у тзв. логор II који се састојао од три рушевне бараке. Оне су додуше биле ново саграђене, али тако мањкаво да уопће од временских непогода нису заштићивале, под је био дрвен, али услјед подводног терена те су бараке биле саграђене на стубовима. Смјештај заточеника у баракама био је веома неповољан, јер су бараке биле пренатрпане, па су услјед тога настале најнеповољније хигијенске неприлике. Храна је била такорекућ никаква, добивали смо ујутро неку угријану воду из језера, на којој је пливала по која сламка, а од које су другови добивали прољев, а о подне се добивао грах на води а увечер исто тако. Крај тога су другови морали преко читавог дана обављати најтеже физичке послове, као на пр. изградња великог насипа и тешке шумске радове. Наравно крај горе описаног рада и хране, другови су из дана у дан пропадали успркос тога што су жидовске богоштовне опћине из разних мјеста слале читаве вагоне хране за заточенике, а стизали су и приват-

⁴⁴⁰ Михаловић.

ни пакети за поједине заточенике. Сву ту храну задржали су усташе за себе, тако да су се управо набацивали са најфинијим јестивима, док су другови од глади и изнемоглости умирали. Поврх свега тога усташки стражари за вријеме рада шиканирали би другове и тјерали их да раде брзим темпом. Уколико би тко мало сустао, они су их батинали и кундачили, а када би тко од изнемоглости пао или сустао, убијали би га.

Како су наилазиле увијек нове групе заточеника, углавном православци и Жидови из разних крајева Хрватске, приступило се почетком октобра сукцесивном убијању новопридошлих заточеника као и ликвидирању старијих и изнемоглијих заточеника. Концем септембра или почетком октобра је тако ликвидирана група од 80 Жидова.

Концем октобра односно почетком новембра пригодом градње „малог на-сипа“ почело је масовно умирање другова од изнемоглости и слабости.

Концем новембра присуствовао сам првом наступу, кад је пред читавим логором стријељано 25 другова и то 20 православаца и пет Јевреја због тога што је наводно један заточеник напао неког усташу. Стријељање је извршио сам Милош Љубо, усташки поручник, који је сваког појединца стријељао пиштољем. Одабирао их је за стријељање усташа Матеја Јосип, зван Хаџија.⁴⁴¹

Главни логорски крвници у оно вријеме били су поред споменутога: поп Бркљачић Ивица, Матковић, усташки поручник и Ременар Анте, усташки натпоручник, а с том бандом управљао је још тада злогласни Љубурић Максо, који је од времена на вријеме долазио у Јасеновац и издавао директиве за мучење и убијање.

Злостављањима другова за вријеме рада управљао је неки усташа Беретин,⁴⁴² чини ми се бивши чиновник Водне задруге у Сиску, који је тамо вршио функцију надзорника рада.

Масовна клања и ликвидације почеле су тек у мјесецу децембру 1941. године, након што је логор Крапље ликвидирао, у којему је око 400 изнемоглих стараца од глади помрло, а било је у том логору неколико младића. Напомињем да је у том логору Крапље био по тамошњим кољачима још прије ликвидације самога логора инсцениран т. зв. покушај бјег заточеника тј. заточеници су ноћи по усташама истјерани из барака до пред логорску жицу и онда митраљезом поубијани. Слиједећега дана се управа логора изјестила о покушају бјег заточеника, пригодом чега је 20 логораша убијено.

Почетком године 1942. почео је нови трик изабирања жртава за ликвидацију. Усташе су говориле друговима да се сви слабији, старији, односно болесни, јаве за премјештај у логор Ђаково. Они који су се јавили били су натоварени на камионе, покрити церадом и одвежени колико сам ја могао сазнати у правцу логора Јасеновац II, гдје онда већ није било логора, те су тамо постријељани.

Ја лично гледао сам како усташе маљевима убијају једну групу заточеника православаца на гробљу крај логора „Нових настамба“. У години 1942. при-

⁴⁴¹ Јосип Матаја-Хаџија.

⁴⁴² Фрањо.

дошла је још једна новост у логору, звана „керамика“. То је било по нацртима усташког крвника Пичилија⁴⁴³ саграђена специјална пећ у рингу за паљење људи. Колико је мени познато по причању људи, који су из властитог опажања видели манипулацију око те пећи спаљено је у њој у временском раздобљу од марта до конца маја 1942. године 5.000 заточеника, који су у већини случајева прије тога били убијени, а каткада још полу живи бачени у ту пећ.

Напомињем да је Пичили и послје дао изградити исту такву пећ у „Градини“, но та пећ није стављена у погон а срушена је 1944. године. Нама заточеницима говорило се је да се у тим пећима има пећи керамика и зато смо је назвали керамика.

Концем мјесеца маја почело је највеће клање у Јасеновачком логору које је трајало до конца новембра 1942. године.

Први на удару код тог клања били су Цигани који су одведени у Градину, тамо натјерани у ископане грабе и у грабама по усташама побијени. У том временском раздобљу поклано је међу њима 48.500 Цигана на горе приказани начин, а ово је клање трајало три тједна.

Слиједећи на удару били су православци Сријема и са Козаре који су транспортима допремани у Јасеновац, а у већини случајева нису били по логору ни запримљени, него одмах упућени у Градину на ликвидацију. Они који су ипак задржани у логору смјештали су их у тзв. логор 3ц, у којему су глађу потпуно уништени, а и тешким радом на насипу, па онда када су већ били потпуно изнемогли, одвучени у Градину и тамо ликвидирани. Бројчано стање код логора 3ц било је неколико хиљада људи, а након пар дана их је остало 400, након чега се логор поновно пунио новодовеженим заточеницима, а након кратког времена је био опет испражњен, и тако је то ишло све до конца новембра 1942.

Руководио је овим масовним убијањима усташки поручник Маричић,⁴⁴⁴ а главни помагач му је био усташки водник Ђукарић, родом из Вировитице. Радило се по налозима Лубурића, Мајсторовића, Пичилија и Милоша Љубе.

Да прикажемо какво је стање било у том логору 3ц, ваља ми истакнути да је концем новембра 1942. одузета кухиња том логору и сва могућност добивања хране, па су другови од глади почели резати комаде меса мртвим друговима и јести ово месо, најприје су то месо пекли, но када им је логорска управа одузела шибице, односно упаљаче, јели су то месо и сирово.

Главни мучитељ у том логору био је тзв. иследник Цивидини,⁴⁴⁵ усташки сатник, а по занимању трговачки помоћник.

Када је тај логор био готов посве ликвидиран остала је још група од 50 до 60 преживјелих напола мртвих заточеника тога оделења, углавном православци и Жидови, ти су били смјештени у Градину у једну кућу којој су зазидани прозори, а улаз био стављен под браву тако да нитко у ту кућу није могао улазити нити излазити. Ти су јадници тамо од глади умрли.

⁴⁴³ Доминик Хинко Пичили.

⁴⁴⁴ Јерко-Јере.

⁴⁴⁵ Бранко.

Нарочито мучилиште била је тзв. „Звонара“, тј. нека бивша шупа за угљен у којој су се разбијала реквирирана звона православних цркви, тј. само се похрањивао у њој метал тих звона.

Заточеници који су били због најситнијег прекршаја бачени у ту „Звонару“ након што су претходно избатинани или измучени на друге начине, пуштали су се тамо умирати, а ко не би од глади тамо завршио, њега би одвели у Градину и тамо га ликвидирали.

Током године 1943. вршиле су се ликвидације по мањим групама од 30 до 40 заточеника и то на тај начин да се друговима говорило да ће ићи кући или на неки лакши рад, но ти су људи сви ликвидирани у околици Јасеновца.

Концем године 1943. била је започета ликвидација тзв. „шумске групе“. Другови су тјерани на најтежу шумску сјечу и тамо су поубијани наглашујем да прва група одређена за тај рад уопће до шуме није дошла, већ је утоварена на лађу гдје су им одузете сјекире и други алат па су преведени у Градину гдје су усташе инсценирале партизански нападај властитом пуцњавом и другове једноставно поубијали. Тим клањима руководили су злогласни усташе Зринушић, Михаловић и други.

Углавном прилике у логору током године 1944. постајале су све горе и горе, па се опћенито клало и убијало гдје се је стигло све до мога бијега 26. септембра 1944. године. Тога дана успјело ми је са још једним другом изаћи из логора по неким службеним пословима, разоружати стражара који нас је пратио и побјећи у шуму. Мој бијег је започео у 10 сати прије подне а у 14 сати смо се већ налазили код првих предстража НОВ-а.

Иначе немам ништа да искажем, на мој горњи исказ, могу положити заклетву.

Потпис нечитак

Брејер Ото, в.р.

Бр. 189

**Изјава Цвете Јовановић о злочинима усташа у српским селима
у околини Пакраца током 1941. и 1942. године, о одвођењу
у логоре Даницу, Госпић и Јасеновац и о покољу
у православној цркви у селу Кукуњевци⁴⁴⁶**

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 6. новембра 1942. године

ЈОВАНОВИЋ ЦВЕТА, домаћица, жена Јовановића Стеве из Кукуњевца,
општине исте, среза Пакрац, стара 37 година, мати четверо деце, сада као из-

⁴⁴⁶ АЈ, фасц. 922.

* Протеривање Срба, 180.

беглица настањена у Београду, Бајлонова улица број 7, исказана избегличком легитимацијом број 113724 – исказала је:

У општини Кукуњевац живе Срби и Хрвати, те нешто Чеха и Словака, Срба има највише. Када је успостављена Независна Држава Хрватска, скоро сви Хрвати из ове општине ступили су у усташке редове, док су се Чеси и Словаци држали по страни. Усташе – Хрвати одмах су почели са прогоном Срба.

У месецу мају 1941. године ухапшено је око 25 Срба из Кукуњевца, који су били затворени у затвору среског начелства и злостављани, а након 14 дана отпремљени су у логор у Копривницу, а одатле у Госпић и тамо им се изгубио сваки траг. Тада су одведени из Кукуњевца у логор у Копривницу, а одатле у Госпић: Чанковић Милан, Врачаревић Љубоје, Врачаревић Јово, Пјевач Никола, Звечевац Симо, Кулаш Ђуро, Кулаш Милан, Чулић Никола, Штулић Стеван, Јелић Јоца, Роксандић Стева, Зајић Стева, Баста Стеван, Ракић Петар, сви земљорадници, те Рокић Алекса, жељезничар – сви из Кукуњевца. Осим наведених ухапшено је тада и одведено у логор у Копривницу, а одатле у Госпић још више Срба, али се ја сада не могу сетити њихових имена. Некоје Србе злостављали су усташе већ пригодом хапшења, као Чанковића Милана, а друге су злостављали у затвору Среског начелства. Када су усташе дошли у кућу Врачаревића Љубоја, затекли су га са укућанима код вечере. Усташе су тада пуцали из пушака у здјелу из које су Врачаревић и његови укућани јели, затим су га одвели у двориште куће, где су га истукли и после одвели у затвор.

Познато ми је да је у месецу августу Кулаш Јела из Кукуњевца добила карту од својег одведеног мужа Милана, у којој јој је јавио да се налази на отоку Пагу и да је још на животу. После тога се о њему више ништа није сазнало.

Некако одмах у почетку Независне Државе Хрватске, једнога дана био је Талић Љубан, бравар из села Брињана у Кукуњевцу, где је обавио неки посао и исти дан се је упутио к својој кући. Успут му се је придружио један усташа, који је био његов познаник, а родом је из Гаја. Идући тако заједно, на једном је тај усташа застао и Талића убо ножем у плећа. Талић тешко рањен срушио се је на земљу и одмах после тога умро а усташа га је опљачкао, однесавши му сав новац. Никакова истрага о томе није вођена јер се је радило о грабежном уморству извршеном од усташе на једном Србину.

Прошле године усташе су хапсили и одводили у логор многе Србе из околних села, као из Кричака, Рогоља, Субоцке, Чаглића, Корита и других места. Тако су из Субоцке одведени Богић Душан и Танасије, земљорадници; из Кричака одведен је Вујић Мића, земљорадник, а из Рогоља Родић Милан, бивши дугогодишњи председник општине чаглићке. Имена других се не сећам, али знам поуздано, да је из наведених села прошле године одведено много Срба у логор и за њихову се судбину даље више ништа не зна.

Познато ми је да су усташе на 24. децембра 1941. године у ноћи проваљивали у поједине српске куће у Пакрацу и одводили Србе. Тада су одвели преко 70 Срба из Пакраца и Липиска које су стрпали у вагоне и отпремили у логор у Јасеновац, где је већина убијена. Тада су покупљени и одведени у Јасеновац: Илић Владо, старешина среског суда, Лончар Владимир, срески шумарски ре-

ферент, Марковић Владо и његов брат Пајо, трговци, Блануша Ђуро, казанџија, Тодоровић Коста, месар, Вукобрадов Љубиша,⁴⁴⁷ хотелијер, Орозовић Лаза, кројач, Радић Ђуро, кројач, сви из Пакраца, затим из Липика: тројица из породице Дакић, један из породице Радаковић, те Врховац Стево, млинар, као и многи други из Пакраца и Липика, чијих се имена не сећам.

Једне ноћи у месецу фебруару 1942. године дошли су усташе у суседно село Корита, где су убили једнога сељака презименом Ђосић, а многе друге Србе су ту ноћ испребијали, а затим их отерали са собом у Липик. Познато ми је, да је тада испребијан и отеран у Липик Грбић Миле, бивши лутар. Усташе су се тада на његовим колима и коњима одвезли у Липик, па му после тога кола и коње нису никада повратили, иако му је то била једина имовина.

Око 10. априла 1942. године дошли су усташе у суседно село Бујавицу где су убили 8 Срба а многе друге премлатили и отерали у Липик. Тада су убијени: Пађан Ђуро, Стојановић Стеван, други Стојановић, којем не знам име, Илић Марко, и још један Илић којем не знам име, Остојић Спасоје, Савић Јоцо и Мијоковић Никола.⁴⁴⁸ Пађан Ђуро је на 12 места убођен ножем, а затим заклан. Двојици је била разбијена лубања, а обојицу Илића нашли су усташе код стоке на паши и тамо их убили.

23. априла 1942. године дошли су у камиону оборуђани усташе у село Кукуњевац где су ухватили Гајић Милу, земљорадника, свезали га и одвели у Липик, а затим се поновно повратили у Кукуњевац, ухватили Торбицу Милана, учитеља, Ивановић Стојана, Милковић Николу, Њежић Милана, Милановић Лазу и његовог синовца Николу, Косић Глишу, Славуљац Раду и Чулу Васу, све их свезали и одвели са собом у Липик и затворили у усташки затвор. Хтели су одвести још Срба, али су ови пред њима побегли у шуму. Сви наведени су из Липика одведени даље у Јасеновац и тамо убијени.

Два дана раније ухватили су усташе бившег општинског благајника Вулетиха Михајла и одвели га у Липик у усташки затвор. После је одведен у Слав. Пожегу пред преки покретни суд и тамо стријељан.

11. октобра 1942. године рано ујутро, била је недеља, дошла је из Липика у Кукуњевац једна усташка сатнија, која је била састављена од босанских Муслимана и херцеговачких Хрвата. Усташе су одмах опколили Кукуњевац. Док су једни усташе држали стражу око села, дотле су други ишли од куће и купили од реда све Србе – старо, младо, мушко и женско, па и болеснике. Говорили су нам да нас воде у цинтор⁴⁴⁹ месне православне цркве да ће нас тамо преслушати, а затим пустити. Многи Срби нису овоме веровали, јер су познавали усташку повареност па су побегли од кућа у шуме и тако се успели спасити. Усташе су тај дан сакупили и дотерали у цинтор православне цркве око 400 Срба из Кукуњевца. Међу овима била сам и ја.

Истодобно су усташе темељито опљачкали све српске куће у Кукуњевцу, однесавши са собом све живежне намирнице, робу, готов новац и уопште све до

⁴⁴⁷ Љубомир Вукобрадовић-Љубиша.

⁴⁴⁸ Миоковић.

⁴⁴⁹ Црквено двориште, порта.

чега су дошли и што им се свидело. Усташе су у црквеном цинтору одмах разлучили мушкарце испод 60 година старости и мушку децу од жена и женске деце и сатерали их у цркву. Могло их је бити затворених у цркви око 200. Ту су их најпре свукли, оставивши на њима само гаће и кошуљу, а када је пала ноћ, онда су их у цркви све поклали. Боља одела покланих Срба задржали су усташе за себе, а лошија су продавали у корист Независне Државе Хрватске.

Исти дан су нас жене и женску децу, те мушкарце старије од 60 година, отпремили на жељезничку станицу у Кукуњевац, где су нас стрпали у теретне вагоне и отпремили у Окучане. Каде смо дошли у Окучане, истерали су нас из вагона и терали пешке око 14 км до Старе Градишке.

У Старој Градишки оделили су од нас старце и старице и задржали их тамо где су их после, како сам чула, побили, а нас остале за рад способне жене са женском децом, након 3 дана отпремили у сабирни логор Сисак.

У Сиску су оделили од нас децу и затворили их у Соколану, а нас су жене затворили у двориште Теслићеве фабрике стакла.

Ја сам остала у Теслићевој фабрици стакла 20 дана. Било нас је ту свих скупа жена 5.700, које су биле доведене од Грубишна Поља и Бјеловара. Лежале смо на дворишту на голој земљи и на киши.

Добијале смо за храну једанпут дневно мало скроба од кукурузног брашна и неслана тако да смо трпеле ужасну глад, јер хлеба нисмо никада нити видели. Овај скроб делили су нам усташе око 4 сата после подне и тада су нас сваки пут ужасно тукли неким корбачима од коже. Нарочито су нас тукли неки усташе, младићи од 18 година и тиме се забављали. Многе жене нису смеле ићи по храну, већ су радије трпеле и тоталну глад, него да их млади усташе корбачима на најзверскији начин ударају.

За време мојег боравка у Сиску умрле су 4 жене од глади и батина. Биле су родом од Бјеловара.

Деца су била затворена у Соколани, а била су исто тако лоше храњена као и ми. Једино многи сисачки грађани ражалили су се над бедном судбином деце, па су им доносили добровољно хране. Осим тога, деца су онако гладна бежала из логора и по кућама у Сиску од грађана просили хране.

Међу децом је услед глади, нереда и прехладе био велики помор. Нарочито деца млађа испод 3 године умирала су масовно.

За мене се је заузео један мој рођак, који служи у хрватском домобранству и он ме је избавио из логора, те сам 28. октобра 1942. године пуштена на слободу. 4. новембра 1942. године кренула сам на пут за Београд и то без пропуснице и тако сам некако стигла у Земун. Из Земуна сам прешла у Београд 5. новембра. 1942. године са пограничком пропусницом коју сам си исходила у Земуну.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Кеч Фрањо, земљорадник из Кукуњевца, Лабек Фрањо, земљорадник из Кукуњевца, Плехач Фрањо, земљорадник из Кукуњевца, Шевег Јосип, земљорадник из Кукуњевца, Вундрак Фрањо, земљорадник из Кукуњевца, Рабушицки Јосип, земљорадник из Кукуњевца, Пашко Стипо, зидар из Кукуњевца, Фуњек Фрањо, зи-

дар из Кукуњевца, браћа Леваковићи, земљорадници из Липика, браћа Шимуновићи, земљорадници из Липика, те Немет Петар, ременар из Пакраца, као и многи други из пакрачког среза којима ја не знам имена.

Друго ништа ми није познато, а на изказано и прочитано ми могу се и заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Јовановић Цвета, с.р.

Бр. 190

Изјава Илије Шуркаловића и његове супруге Вукосаве о злочинима усташа у Пакрацу и Липику током 1941. године и одвођењу Срба у логоре Госпић и Јасеновац⁴⁵⁰

З А П И С Н И К

Комесаријата за избеглице у Београду 28. јануара 1942. године.

Концем месеца маја 1941. године усташе су ухапсиле 200 Срба и отерали у логор у Копривницу, међу којима су били: Др. Марковић Миленко, бивши народни посланик и адвокат, Цицвара Игњатије, гостионичар, Панавац Мића, свршени правник, Марковић Јовица, економ, те други чијих се имена сада више не могу сетити. Сви су они из Копривнице преведени у Госпић и од тада се за њих не зна ништа. Концем месеца јуна 1941. поновно су усташе хапсили Србе у Пакрацу и околини. Ухапшени су и одведени у Копривницу. Тада је ухапшено и одведено око 300 Срба из Пакраца и околице. Одведени су тада: Мркишић Брана, учитељ, Судар Мијо, гостионичар, Лабудовић Милан, гостионичар, Ковачевић Јово, гостионичар, Ољача Јово, гостионичар, Драгишић Миленко, кројач; Станојевић Јован, свештеник, Ивановић Мирко, учитељ, те многи чијих се имена сада више не сећам. И ови су Срби из Копривнице одведени у Госпић и од тада се за њихову судбину не зна.

Уочи Видовдана, 27. јуна 1941. године, усташе су били похапсили и остале Србе у Пакрацу, те две жене и то Благојевић Даницу и Врховац Јубу. Све похапшене држали су у затвору у Пакрацу три тједна, а затим их пустили. Некоје су у затвору и злостављали. Нису дозволили да им се носи храна извана.

Концем месеца новембра 1941. усташе су поновно наставили са прогоном Срба у Пакрацу и околини. Овај пут у много жешћој форми.

Концем месеца новембра убили су усташе у селу Скендеровцима, општине Липик, 11 Срба сељака. Истог дана убили су у селу Шеовици, општине Липик, 7 Срба сељака. Усташе су тог дана ишли пијани по наведеним селима, пљачкали и злостављали и убијали Србе. Исти дан су и у селу Чаглићу, исте општине, пљачкали и злостављали Србе не штедећи ни малу децу.

⁴⁵⁰ АЈ, фасц. 922.

Око 15. децембра 1941. године, дана се тачно не сећамо, усташе су у ноћи извели из куће Грдељевић Радивоја, чиновника Српске епархије у Пакрацу у пензији. Одвели су га у усташки стан тобоже ради саслушања. Том приликом су му усташе ишчупали браду, пребили му ноге и руке, тако да је исту ноћ на путу за болницу умро. Њега је злостављао Борош Винцилир из Пакраца, помагали су му и други усташе.

22. децембра 1941. усташе из Пакраца, Нове Градишке и Славонске Пожеге, под заповедништвом Прше Едуарда, студента из Првче крај Нове Градишке, Немета Петра, ременара из Пакраца, и Љевака,⁴⁵¹ студента из Пакраца, зашли су по околним српским селима и злостављали Србе. Тада су убили у селу Бучју 6–7 Срба. Убијене су прије тога злостављали. Везали су их за кола у којима су се они возили и терали коње све док они нису били мртви. Уједно су пљачкали и српске домове. Све што су нашли, однели су. Исти дан увече повратили су се у Пакрац, гдје су се напили и онако пијани створили одлуку да преостале Србе отерају у логор.

Исту ноћ 22. и 23. децембра настало је хапшење Срба у Пакрацу и Липику. Тада су ухапшени и по усташама одведени из Пакраца: Илић Владимир, судија, Лончар Владимир, шумар, Марковић Пајо и Владо, трговци, те синови Пајини Анатас и Александар, Вукобрадовић Љубомир, хотелијер, Хинић Никола, пензионер, Блануша Ђуро, гостионичар, Блануша Никола, трговац, Крлић Мирко, инвалид, Штулић Јово, трговац, Благојевић Михајло, трговац, Зјалић Нико, геометар, Тодоровић Идо, месар, Тодоровић Коста, месар и његов син Милан, Богојевић Михаило, економ, Мирковић Раде, пољодјелац, Орозовић Лазо, кројач, Радић Ђуро, кројач, Милаковић Јово, кројач, Сувајчић Никола, електричар, Мишчевић Божо, учитељ у пензији и његов син Раде. Тај дан сам био одведен и ја по усташама, те још неки други чијих се имена сада више не можемо сетити али знамо да је тада из Пакраца одведено 48 Срба. Из Липика су тада одведени: Дивјак Јоцо, те неки други чијих се имена не можемо сетити. Из Чаглића је тада одведен Арбутина, општински бележник. Свима овима усташе нису дозволили да се обуку изговарајући се да их воде само на саслушање.

Ту исту ноћ ја сам пуштен, а сви остали су стрпани у марвене вагоне и одведени у Јасеновац. У Јасеновцу су одвојени занатлије и отерани у казниону у Стару Градишку, а остали су задржани у логору у Јасеновцу. Чули смо да су у Јасеновцу убијени: Илић Владимир, судија, Лончар Владимир, шумар и Блануша Ђуро. У логору је умро Благојевић Михајло, трговац из Пакраца.

Четири дана након овога отишли су усташе у села: Грђевовица,⁴⁵² Амаатовци, Јаковци, Рогуље,⁴⁵³ Бјелајци и Цицваре, среза пакрачког. Усташе су ова села потпуно попалили. Народ се је спасавао бијегом у шуму. Кога су усташе нашле у селу, тога су убили. Рачуна се да је тада убијено само 94 деце. У самом селу Грђевици нађено је посве 50 непокопаних лешева. Усташе су ова села ујед-

⁴⁵¹ Матија Љеваковић.

⁴⁵² Грђевица.

⁴⁵³ Рогуље Забрдске.

но и потпуно опљачкали. Стоку су одвели и продавали на вашарима највише у Славонској Пожеги.

Помињемо да су станови одведених Срба из Пакраца, након њиховог одласка, опљачкани по усташама.

У месецу јулу 1941. почеле су хрватске власти и усташе вршити притисак на Србе да пређу на римокатоличку веру. Срби у Пакрацу су одмах попустили овоме притиску и сви одмах прешли на римокатоличку веру. Сељаци су се томе опирали. У месецу септембру 1941. затварани су сви виђенији Срби сељаци и њихове жене и држани пар тједна у затвору – све док нису дали пристанак за прелаз на римокатоличку веру. Овај притисак још увек траје. До сада је прешло на римокатоличку веру по исказу упућених око 15.000 Срба из пакрачког среза.

Прошло љето настанили су се у владичанском двору у Пакрацу братри-фрањевци. Они су дворску капелу претворили у римокатоличку и у њој покрштавали Жидове. Почетком јануара 1942. године братри су се иселили из владичиног двора – кажу по наређењу Свете Столице.

Највише су се истицали у покољу, прогону и пљачки Срба, те паљењу српских села: Немет Петар, ременар из Пакраца; Љеваковић, студент, логорник из Пакраца; Колп Јурај, пекар и општински начелник у Пакрацу, Абрамовић Лука, трговац у Пакрацу, Др. Динчећ Фрањо, адвокат у Пакрацу, Голубић Ото, циглар у Пакрацу, Херц Ђуро, обућар у Пакрацу, Маглајић, апсанција у суду у Пакрацу, Ковачић Стјепан, бравар у Пакрацу, Коренић Фрањо, економ у Пакрацу, Котарац Ђуро, трговац у Пакрацу, Деживирт, месар у Пакрацу, Иванишевић, шеф финансијске контроле у Пакрацу, Зечић, шеф пореске управе у Пакрацу, затим Љеваковић, бивши робијаш из Липика, надаље син апотекара из Липика, којему не знамо ни за име ни за презиме, те браћа Кризманчић из Шпановца.⁴⁵⁴

Ја, Шуркаловић Илија, отишао сам 1. јануара 1942. године у Загреб и склонио се у санаторијуму, на Сребрњаку. У санаториј сам дошао помоћу Др Самарције. Овде сам остао све до 18. јануара 1942. године. После изласка из санаторијума задржао сам се неколико дана у Загребу. Супруга и дете дошли су ми у Загреб. Котарска област у Пакрацу дала нам је пропусницу до Земуна, с којом смо кренули на пут 21. јануара 1942. године. У Земун смо стигли 22. јануара 1942. ујутро. У Земуну смо били два дана и за то време испоставили смо си од земунске полиције, помоћу једног пријатеља из Земуна, пропусницу за Београд, камо смо стигли 24. јануара о.г.

Илија Шуркаловић, с.р.
Вукосава Шуркаловић

⁴⁵⁴ Шпановица.

Бр. 191

**Изјава Данице Праштало из Грубишног Поља о хашпењу
и одвођењу Срба у логоре Даница и Госпић⁴⁵⁵**

Записник Комесаријата за избеглице у Београду
од 19. октобра 1942. године.

Године 1941. у лето усташе су ухапсили Торбица Лазу, земљорадника из Мале Ператовице. Њега су отпремили у логор у Копривницу, откуда је након извесног времена отпремљен у Госпић и тамо му се је замео сваки траг.

У исто време похапшени су многи угледни Срби из Грубишног Поља и осталих места у срезу и отерани у логор у Копривницу, а одатле после у Госпић. Из Грубишног Поља одведени су у логор у Копривницу: Вујковић Угљеша, срески пристав, Продановић Тихомир, наставник грађанске школе, Кавгић Емил, учитељ, Кљајић Бранко, студент права, Јаснић Васо, надлугар, Босанац Милан, берберин, Бркић, гостионичар, Бишкуп Божо, гостионичар, Кљајић Божо, гостионичар, Мандић Војислав, књижар, Кљајић Никола, земљорадник, Босанац Љубан, земљорадник, Шегвић Васо, надлугар и његов син Владо, абитуријент, Дражић Стево, колар, Гавран Ђуро, трговац, Пејновић, кројач, Грба, кројач, Радуловић Ђуро, судски чиновник, те много других, из Грубишног Поља и појединих села истог среза, чијих имена не знам, али знам поуздано да је из целог среза Грубишно Поље прошле године у лето покупљено и одведено у логор у Копривницу преко 500 Срба. Сви ови Срби после неког времена отпремљени су у Госпић и ту им се изгубио сваки траг.

На 4. августа 1941. године усташе су ухапсили Мушкињу Младена, грунтовничара, Јовића Душана, месара, оба из Грубишног Поља, Домитровића Филипа, земљорадника из Мале Јасековаче⁴⁵⁶ и два земљорадника из Велике Барне којима не знам име. Њих су све били затворили у Соколану у Грубишном Пољу и ту их ужасно мучили цео дан и следећу ноћ до пола ноћи када су их убили. Тукли су их пушкама, боли ножевима, бацали их са балкона Соколане на улицу и уопште мучили на све могуће начине. Прије него што су их убили, опљачкали су их, однесавши им сав новац, који су код себе имали.

5. августа 1941. године хрватске власти су дигле 15 богатијих и угледнијих српских земљорадничких породица и пребацили их у Србију. На њихова имања населили су Хрвате из Хрватског Загорја.

После свих горе наведених и описаних случајева, били су Срби у срезу Грубишно Поље углавном мирни све до 21. септембра 1942. године.

21. септембра 1942. око седам сати ујутро, упали су партизани у Малу Ператовицу и одвели са собом у шуму двојицу Мађара староседелаца. За освету дошли су исти дан после подне усташе из Грубишног Поља и собом одвели

⁴⁵⁵ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 2052.

⁴⁵⁶ Мала Јасеновача.

Отковића Саву, Вехића Тому и Лужајић Љубицу. Подједно су опљачкали кућу Лужајић Љубице, а потом је запалили и собом одагнали њена два вола и две свиње. За судбину одведених се не зна ништа.

27. септембра 1942. године, око 11 сати пре подне, поновно су дошли усташе из Грубишног Поља у Малу Ператовицу и собом одвели Лужајића Лазу, земљорадника, а његову кућу потпуно опљачкали и собом одагнали његову краву и две свиње. За његову се судбину такођер ништа не зна, али се тврди, да је убијен.

Ради горе наведених случајева, које су починили усташе, за освету навалили су партизани у ноћи од 27. на 28. септембра на Грубишно Поље и поубијали много усташа, а многе су са собом одвели у шуму. Говори се, да је само у паромлину Новака Ладислава, у Грубишну Пољу, погинуло 40 усташа, који су се тамо били утврдили и давали партизанима отпор. 28. септембра 1942. године после подне партизани су се повукли из Грубишног Поља у шуму.

Чим су се партизани повукли из Грубишног Поља, повратили су се тамо усташе који су били побегли пред партизанима. Усташе су одмах одреда купили све Србе из Грубишног Поља, заједно са женама и децом, одводили их у баште, или у кукурузе и тамо убијали. Некоје су побили из митраљеза, а некоје поклали ножевима. Око 20 Срба из Грубишног Поља спасило се је бекством, а ови су остали побијени. Рачуна се да их је убијено у Грубишном Пољу тада око 50. Имена убијених не знам навести.

28. септембра 1942. године дошли су усташе из Грубишног Поља у Малу Ператовицу гдје су такођер убијали одреда свакога кога су год нашли код куће. Срби су очекивали долазак усташа, па су се правовремено спасавали бекством, али је убијено ипак око 12 особа. Знам да су тада у Малој Ператовици убијени: Вукасовић Самуило и Тесла Миле, земљорадници.

У времену од 28. септембра до 6. октобра 1942. усташе су вршили масовне покоље над Србима и у свим осталим селима среза Грубишно Поље. Нарочито су страдала села: Велика Ператовица, Мала Ператовица, Лончарица, Велика Далчевица и Мала Далчевица.⁴⁵⁷ У свим овим селима усташе су извршили масовне покоље над Србима. Многе жене и деца из свих села одведени су по усташама и то један део према Вировитици, а други део према Грубишном Пољу и о њиховој се судбини даље више ништа не зна.

Усташе су истодобно сва наведена села темељито опљачкали, а потом већину кућа попалили. Истодобно су усташе у овим селима вршили и силовања малолетних девојака које су после силовања убијали. Не могу навести ни један случај поименично, али знам сигурно да су се ти случајеви у масама догађали.

Ја сам се спасила са мојом децом тако да сам побегла из Мале Ператовице и сакривала се у разним селима, те напослетку дошла у Загреб, где сам остала све до 15. октобра 1942. године, када сам кренула на пут за Београд са пропусницом коју сам добила од немачке војне команде. У Београд сам стигла на 17. октобра 1942. године.

⁴⁵⁷ Велика и Мала Далчевица.

Прошле године у љето, хрватске власти и усташе правили су велики притисак на Србе у срезу Грубишно Поље за прелаз на римокатоличку веру. У овој акцији нарочито се је истицао Сивијановић Перо, римокатолички жупник из Грубишна Поља, те неки Покопац Мирко и Чорак, званичници Котарског суда из Грубишна Поља. Нешто Срба из Грубишна Поља покрестило се је, али српска села нису хтела, већ су компактно остала у српско-православној вери.

Српско-православне цркве у срезу Грубишно Поље су затворене.

Особито су се истакли као усташе у прогону Срба: Сивијановић Перо, римокатолички жупник, Кезеле Вјекослав, апотекар, Стахуљак Лујо, адвокат, Покопац Мирко, судски званичник, Чорак, судски званичник, Фишл, лутар, Војковић Миле, општински стражар, Пејашиновић, кројач, сада усташки логорник и општински начелник, Межнарић, земљорадник, Урељак, земљорадник, Месић Јосип, слуга, Аџијевић, млинар, Вончина Милан, земљорадник, сви из Грубишна Поља, те Хајек, студент, који је родом из Вуковара, а дошао је у Грубишно Поље из Загреба и тамо вршио дужност усташког логорника.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклетти.

Прашталo Даница, с.р.

Бр. 192

Изјава Ђуре Мркишића и Михајла Ђаковића из Вировитице о терору усташа над Србима и одвођењу у логоре Даница и Госпић 1941. године⁴⁵⁸

Записник Комесаријата за избеглице и пресељенике у Београду
од 19. јуна 1943. године.

Трећи дан након успоставе Независне Државе Хрватске формиран је у Вировитици усташки стан. На челу усташа био је Бакић Фрањо, млађи земљорадник из Вировитице. Усташе су одмах започели са жестоким прогоном Срба. Србима је било забрањено отуђивање покретне и непокретне имовине. Нису смјели продати нити кокоши, нити јаје. Ниједан Србин није смио долазити на вашар.

Најприје су покупили из околних села виђеније Србе, а првенствено бивше солунске добровољце који су тамо били колонизирани. Њих су довели у Вировитицу и затворили у затвор среског суда, среског начелства и полиције.

Усташе су ове затворене Србе у затвору страшно мучиле и злостављале. Након неког времена некоји затворени Срби су пуштени кућама, а други су отјерани у Загреб, гдје су предани у затвор полицији. Тада су стјерани у логор „Даницу“ у Копривници: Миросављевић Јово из Вировитице, Затезало Петар,

⁴⁵⁸ АЈ, фасц. 921.

земљорадник из Вировитице, Рајчевић Момчило, грунтовничар из Вировитице, и његов брат Симо, жандарски наредник из Ивањске, те још више Срба из околних села Чевића, Борова, Сухопоља, Чабуна⁴⁵⁹ и други чијих се имена не сјећам.

У исто вријеме отјерани су у Загреб и предани у затвор више њих, чија имена не знам. Срби који су били отјерани у Копривницу у логор, послје извјесног времена отјерани су у Госпић, а одатле у Велебит и тамо побијени.

Уочи Видовдана 1941. године дигли су усташе све добровољце и колонисте Србе у вировитичком срезу и отјерали их преко Босне у Србију. Имања отјераних Срба заплена су. На њихове посједе насељени су Хрвати из Загорја.

Ја Таковић Михајло био сам ухапшен заједно са кћерком Душанком старом 17 година и одведени у логор Бјеловар. У логору смо били задржани осам дана, а након тога, на молбу моје жене, пуштени смо кући. Жена ми није била ухапшена, јер је била римокатоличке вјере. Када сам се вратио кући у Вировитицу, затекао сам у мојој гостионици већ намјештеног једног Хрвата из Загреба, који је водио гостиону за свој рачун. Ја сам хтио да уђем у радњу, али су ми усташе то забранили на молбу тога Хрвата.

Већ у почетку Независне Државе Хрватске вршен је велики притисак на Србе да пређу на римокатоличку вјеру. Овај притисак вршили су усташе, а редовито хрватске власти помагали им у том погледу. Многи су се Срби покрестили али им то није ништа помогло ни користило, јер су послје тога одведени у логор и убијани.

Српско-православне цркве у Вировитици, Боровој, Клисци и Терезином Пољу су од усташа већ у почетку опљачкане, а затим порушене. Грађевински материјал развукли су околни Хрвати.

Већ у почетку Независне Државе Хрватске бацили су се усташе на немилосрдну пљачку српске имовине. Проваљивали су у српске куће и обављали претресе под изговором да траже сакривено оружје, а у ствари тражили су и односили новац, накит, бољу робу, обућу, живежне намирнице и све што им се свидјело. На тај начин пљачкали су усташе већину имућнијих Срба у овом крају, а међу осталима и Марковића Алексу, свештеника из Борове. Особито су се истакли у прогона Срба и као усташе: Бакић Фрањо, Љубић Драго, механичар, Љубић Мирко, механичар, Јаковљевић Драго, порески егзекутор, Жупан Јосип, дезинфектор, Лангер Алекса, сајција, Кауф Јосиф, директор Прве хрватске штедионице, Петричић, срески школски надзорник, Бадовинац Милан, адвокат, Кордић, професор, Штефовић Владо, студент, син трговца, Бркљачић Јосип, млинар, Беговић Јосип, градитељ, и његов син Александар, шеф железничке станице, Дегориција Стјепан, грунтовничар, и његов син Борис, ђак гимназије, Вукасовић Живко, судија Среског суда, и његов син коме не знам име, Тајзл Владо, капетан у пензији, који је послје примљен у њихову војску, и Дукарић, радник, сви из Вировитице, затим Фет Мишко, поседник и опћински начелник у Сухопољу, који је био усташки таборник, Дајнер Драгутин, опанчар

⁴⁵⁹ Чабуна.

из Сухопоља, Мославац Мато, гостионичар из Ђурановца,⁴⁶⁰ те још многи други из разних мјеста среза вировитичког којима на знам имена.

Ја Мркшић Ђуро био сам 25. аугуста 1941. одведен у логор Бјеловар, гдје сам провео 33 дана и одатле пребачен у Србију. У логору у Бјеловару било је тада око 3.000 Срба из разних мјеста. Сви ови Срби били су тамо доведени ради протјеривања у Србију. Поступак усташа са Србима био је врло суров. Надзор над логором вршили су усташе који су доведени из Херцеговине, а они су Србе страховито злостављали. Ја сам скоро сваки дан добивао од њих батина без икаквог разлога. Тукли су ме на све могуће начине и чим су год стигли. У Србију сам пребачен 26. септембра 1941. године.

Ја Ђаковић Михајло прешао сам у Србију с породицом 12. септембра 1941. године и од тада се обојица стално налазимо овдје.

Друго нам ништа није познато, а на исказано и прочитано нам можемо се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и овјерава:
Родић Ђуро, с.р.

Записничар
Таталовић Невенка, с.р.

Мркшић Ђуро, с.р.
Ђаковић Михајло, с.р.

Бр. 193

Изјава Милке Ускоковић о хапшењу њеног мужа Станка и других Срба у опћини Пивница, котар Вировитица, у августу 1941. године⁴⁶¹

З А П И С Н И К

Опћинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача,
Пивнице, 24. новембра 1944. године.

Дана 8. коловоза 1941. године, око 24 сата, неко је лупао на наш прозор. Ја сам упитала тко је. На то се јавио усташа Вуковић Мато нека отворим врата да имаде нешто разговарати са мојим мужем Станком.

Ми смо отворили врата и у кућу су ушли усташе Вуковић Мато, са још двојицом мени непознатих усташа.

Станко је упитао што желе, нашто је Вуковић Мато рекао нека се спреми да иде с њим у Вировитицу на неко саслушање те када буде саслушан да ће бити пуштен кући.

Мени је познато да је те исте ноћи на исти начин похватано неколико људи из наших села те су отпремљени у Вировитицу. Када су из Вировитице от-

⁴⁶⁰ Турановац.

⁴⁶¹ АХ, Zh-14127.

премљени, мени познато није док нисам након неких 14 дана добила од њега карту из логора Госпић.

Од тога времена па до данас није ми о њему ништа познато. Који су били она двојица усташа што су дошли са Вуковићем, моћи ће посвједочити Ускоковић Сава из Пивнице.

Мој муж Станко који је по усташама отјеран био је стар 35 година и отац троје дјеце.

Друго ми ништа познато није.

Милка Ускоковић, в.р.

Бр. 194

**Изјава Милке Кнежевић из села Срдинца, котар Копривница,
о хапшењу Срба и одвођењу у логоре Даница и Госпић
у времену од априла до јула 1941. године⁴⁶²**

З а п и с н и к састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 13. маја 1942. године.

Ја сам са својим мужем након успоставе Независне државе Хрватске живела у мојој родитељској кући у селу Срдинци,⁴⁶³ општине Новиграда,⁴⁶⁴ среза Копривница, све до 17. јула 1941. године, када смо напустили Хрватску и прешли у Србију.

Одмах после успоставе Независне Државе Хрватске, усташе су почели прогонити Србе у срезу копривничком. Испочетка су Србе хапсили, затварали, у затвору тукли, а затим их пуштали на слободу.

На 27. априла 1941. године, ухапсили су усташе у селу Срдинци 8 Срба, које су у општинском затвору тукли, а затим их отпремили у Бјеловар, где су их хтели убити, али их је спасао др. Вондрачек, лекар из Новиграда, који је као Хрват отишао немачкој војној команди и тако ове Србе спасао од смрти.

После тога ови Срби су били из Бјеловара отпремљени у Копривницу и предани среском начелству, где су саслушавани. Пошто срески начелник није код њих могао пронаћи никакове кривице, хтео их је пустити на слободу, али је тада општински начелник из Новиграда Саболић казао среском начелнику, да их он не прима у своју општину. Срески начелник их после тога није смео пустити, већ их је одпремио у логор крај Копривнице. Овај логор се налази у згради фабрике умјетног гнојива „Даница“. Тада су ухапшени из мојега села и отпремљени у логор крај Копривнице: мој брат Грубачевић Јово, земљорадник, Шатајовић Милан, земљорадник, Вукмирић Милош, земљорадник, Обрановић Ду-

⁴⁶² АЈ, фасц. 921.

⁴⁶³ Срдинац.

⁴⁶⁴ Новиград Подравски.

шпан, земљорадник, Фајтовић Милан, лугар у пензији, Добринић Никола, земљорадник, Грубачевић Зарије, земљорадник, и Раданчевић Никола, земљорадник. Они су били у логору крај Копривнице све до 3. јула 1941. године, када су отпремљени наводно у Госпић и од тада се о њима ништа не зна.

Док је мој брат био у логору крај Копривнице, ја сам га сваки други дан посјећивала и носила му јести заједно са другим женама из мојег села, које су посјећивале своје рођаке и носиле им јести. Заточеници су морали затрпавати грабе између Копривнице и Брега,⁴⁶⁵ па смо чешће пута и тамо им носиле јести. Ако су усташе, који су над њима вршили стражу, били добре воље, онда су нам дозвољавали да им предамо донесено јело. Пре тога су сваки пут они прегледали јело и узели себи све оно, што је било најбоље. Ако су који дан усташе били хрђаво расположени, онда нас нису пуштали нити близу, већ су за нама пуцали из пушака, а ми смо бежале, куд је која знала. Двапут сам видела, како су усташе поједине заточенике на раду тукли кундацима. Чула сам, да су неке у логору и убијали. Командант логора Херман сам је лично из револвера убио једног заточеника. Приповедао ми је мој брат, да су усташе по ноћи долазили у баракe, у којима су спавали и тамо из злостављали.

Истодобно, када је поменутих 8 Срба одведено из села Срдинци, одвели су усташе више Срба и из суседних села Плавшинац, Јаворовац и Влајислав. Срби из ових села такођер су отпремљени у логор крај Копривнице, а одатле у Госпић и од тада се о њиховој судбини ништа не зна. Познато ми је, да су из села Плавшинац одведени у логор: Лишчић Јово и његов син Андрија, те његов зет Цигановић Милан, као и више других, којима не знам имена.

Из села Јаворовца одведени су Ројчевић Јово, Скуцореп Никола, Усорац Стево, Пријић отац и син, сви земљорадници, Маријан, капетан у пензији, Јаушић Никола и Јаушић Стево, земљорадници, те више других, чијих се имена не сећам.

Ја сам са мојим мужем напустила село Срдинце на 17. јула 1941. године, и прешла у Београд, те се од тада стално овде налазим. Примила сам од моје куће вести, да су прошле зиме стрељани из мојега села: Вучковић Стево, Цигановић Стево, Пуља Милан, те више других Срба из среза копривничког. Поближе о томе не могу ништа навести.

У прогону Срба и као усташе истакли су се: Саболић, општински начелник у Новиграду, Витковић Ђуро, земљорадник из Плавшинаца, Марцапан,⁴⁶⁶ без занимања из Плавшинаца. Овај последњи био је усташки таборник у Плавшинцима. Истакли су се као усташе у прогону Срба и многи други Хрвати из среза копривничког, али им ја не знам имена.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Д о в р ш е н о.

Милка Кнежевић, с.р.

⁴⁶⁵ Брега Копривнички.

⁴⁶⁶ Мартин.

Бр. 195

Изјава Драге Јагодић из села Плавшинца, котар Копривница, о одвођењу Срба у логоре Даница и Госпић, прекрштавању и затварању њихових цркава током 1941. и 1942. године⁴⁶⁷

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду 23. јула 1943. г.

Село Плавшинац има око 80 домова – од тога половина српских, а половина хрватских. У селу се налази православна црква, а само село је удаљено 12 км од Копривнице.

Неколико дана после оснотка Независне Државе Хрватске усташе су купили 10 угледнијих Срба из Плавшинца и одвели их у логор у Копривницу, који је основан, чим се је успоставила држава Хрватска. Тада су одведени Петровић Милутин, Цигановић Милан, Липчић Јован и његов син Андрија, Пуља Милан, Цигановић Стеван, Ројчевић Никола, Вучковић Стеван, Радановић Милош и његов брат Никола – сви земљорадници. Након извесног времена сви ови Срби одведени су са осталим Србима из копривничког логора у Госпић и од тада се о њиховој судбини ништа не зна. Верује се да су убијени.

У исто време одведени су у логор у Копривницу из села Јаворовца, општине Новиград: Алапа Никола, Јаушић Стеван, Вујичић Јован, Алапа Андрија, Јовичић Јован, Коцореп Милан, Јовичић Илија, Маринковић Никола, Поповић Никола и Алапа Милан – сви земљорадници. Из овог села одведено је у то време још више Срба, али се сада не могу сетити њихових имена.

Из села Срдинци, општине Новиград одведени су у исто време: Добринић Никола, Шојатовић Милан,⁴⁶⁸ Срдић Милош, Јовичић Андрија, Ђурковић Миле – сви земљорадници, те још неки, чијих имена се не могу сетити.

Из села Боровљани, општине Новиград одведени су: Калањ Стево, Калањ Никола, Барберић Љубомир – сви земљорадници, као и још неки други, чијих се имена не сећам.

Из села Јадушевци,⁴⁶⁹ општине Новиград одведен је Шајатовић Вељко, земљорадник, са још неколико других Срба, чија имена не знам.

Сви ови одведени Срби били су неко време затворени у логору у Копривници, а после извесног времена одведени у Госпић и од тада се о њиховој судбини ништа не зна, али је сигурно, да више нису у животу.

После тога усташе су купили поједине Србе и одводили у Копривницу, те тамо затварали у затвор котарске области и суда. Све ове затворене Србе усташе су у затвору тукли и злостављали, а након неког извесног времена пуштали кућама. Некоји су Срби и по више пута одвођени од кућа у Копривницу и тамо

⁴⁶⁷ АЈ, фасц. 921.

⁴⁶⁸ Шајатовић Милан.

⁴⁶⁹ Једушевац.

у затвору злостављани. Тако су Њежић Никола и његов син Велимир, земљорадници из Једушеваца по више пута од усташа одвођени у Копривницу и тамо у затвору злостављани, а затим пуштани кући. Њежић Никола био је у затвору толико изударан, да му је на нос и уста цурила крв и да је сваки пут, када је био пуштен кући, морао дуље времена одлежати у кревету.

Са одвођењем Срба у Копривницу, те њиховим злостављањем у затворима котарске области суда наставили су усташе и даље све до пролећа 1943. године. Срби су све ово мирно подносили и нису се никоме жалили, јер су знали, да су потпуно безправни и да их нико у ничем неће заштитити.

Усташе у оном крају нису вршили веће пљачке српске имовине. Одузели су од Срба само бицикле и вршаће машине, а другу имовину нису дирали.

Српско-православна црква у Плавшинцу је одмах у почетку од усташа опљачкана и затворена, а свештеник је пребачен у Србију. Исто тако су биле опљачкане и затворене православне цркве у селима Глоговцу и Јаворовцу.

О Ускрсу 1942. године дошао је у Плавшинце Белинкеј, грко-католички жупник из Крижеваца. Он је запосео стан парохијског звања, а српско-православну цркву претворио је у грко-католичку, те позвао све Србе, да се одмах упишу у грко-католичку веру. Срби се нису хтели уписати, изговарајући се, да је већина Срба-мушкараца одведена у логор, па да они, који су остали код куће, не могу сами одлучити. Међутим, гркокатолички жупник је вршио службу у православној цркви, а у цркву су долазили римо-католици из села Плавшинаца, јер они нису у селу имали своје цркве. Овај жупник је иза мојег одласка из Плавшинаца остао тамо у селу. Сви Срби морају му давати жито, кромпир, маст, брашно и све што му треба, а исто тако морају му бесплатно обављати све пољске послове. Римо-католици то не морају.

На нижу основну школу у Плавшинцу постављене су за учитељице римо-католичке опатице. Оне уче српску децу католичке молитве и српска деца морају поздрављати са католичким поздравом „Хваљен Исус“.

На 9. марта 1943. године дошли су у Плавшинац усташе са хрватском војском и дигли већину Срба и то једнако мушкарце, жене и децу. Дигли су такођер и мене и мога мужа Витомира. Мој син Војо, стар 21 годину одведен је још у месецу септембру 1942. године као војни обвезник у рудник „Голубовац“ крај Вараждина на присилан рад и о њему ништа не знам.

Исти дан су усташе дигли Србе и из других села среза копривничког као: Влајислава, Срдинаца и Једушевца, те и њих некуда одвели у логоре.

Мушкарце су одмах одвојили и некуда одвели, а нас жене и децу одвели су у логор у Тење⁴⁷⁰ крај Осијека. Неке жене и деца су остали у логору у Тењу, неке су жене отпремљене у Загреб у женску казниону на Савској цести, а ја сам одведена у логор у Земун, откуда сам на 27. маја 1943. године пребачена у Београд и од тада се стално овде налазим.

Како сам већ напред споменула, о мужу и сину ништа не знам, јер ми није било дозвољено у Хрватској да се распитујем о њиховој судбини.

⁴⁷⁰ Тења.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Марцапан Мартин, без занимања и усташки таборник, Берта Иван, Витковић Ђуро, Траванић Славко и његов брат Иван, Игрец Иван, Витковић Иван, Саболић Мартин, Кампардијер Иван и Месаров Винко, сви земљорадници из Плавшинца, Блажурац Мартин, земљорадник из Новиграда, Тропша, земљорадник из Клебине,⁴⁷¹ те још многи други из разних села општине Новиград, које не познајем по имену. Сигурно знам, да су већина Хрвата у општини Новиград били усташе и суделовали у прогону Срба.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

Д о в р ш е н о.

Јагодић Драга, с.р.

Бр. 196

Изјава Богдане Милојевић, учитељице из Великог Поганца, котар Копривница, о одвођењу Срба у логоре Даница и Госпић и њиховом прекрштавању током 1941. године⁴⁷²

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду 4. новембра 1942. године.

Мене је слом Југославије затекао на дужности у Вел. Поганцу. Село у којем сам службовала, јест потпуно српско, а сама општина Соколовац је пола српска, а пола хрватска.

Већ у почетку појавили су у копривничком срезу усташе под водством Немеца Мартина, емигранта, који се је са Павелићем вратио из емиграције. Овај Немец је одмах форсирао немилосрдни прогон Срба, али су се тамошњи Срби дуље времена спашавали на тај начин, што су поједине усташке функционере подмићивали. На челу општине налазио се је др Сурина Анте, који је из почетка појединим имућнијим Србима-сељацима, а после скоро свима слао писма у плавим ковертама, у којима их је позивао, да по њему одређену своту новаца положе код општине као добровољне прилоге за тобож сиромашну децу општинара. Срби су без икаквога протеста давали све, што се од њих тражило само да спасу своје животе. После су долазили поједини усташки функционери у село и пљачкали Србе. Односили су од њих живежне намирнице, обећавајући за то Србима, да ће их заштитити од прогона. Срби су и овима давали све, што су имали.

У месецу јулу 1941. године одведени су у логор у Копривницу Марин Адам, катихета из Копривнице, Јовић, полиц. чиновник из Копривнице и Левић

⁴⁷¹ Хлебине.

⁴⁷² АЈ, фасц. 921.

Лука, сељак из Вел. Грабичана. Они су након извесног времена одведени из Копривнице у Госпић и ту им се замео сваки траг.

У истом месецу присилно је исељено у Србију из среза копривничког више српских сељачких породица и то оних богатијих. Њихови поседи предани су на уживање некојим хрватским усташким породицама. Из Вел. Поганца исељене су две српске породице и то Вукалића Тодора и Пајтовића Стеве. Њихове поседе уживају усташке породице.

У месецу октобру 1941. године настао је јачи притисак на тамошње Србе, да пређу на римо-католичку веру. Сам општински начелник др. Сурина ишао је по српским селима и наговарао Србе, да се покрсте, обећавајући им, да ће их то спасити. Исто тако чинили су притисак и поједини усташки дужностници. У ту сврху приправљени су и штампани формулари, које је морао сваки потписати, а у којима је стајало, да сваки Србин сам својом вољом и без ичијега наговарања прелази на римо-католичку веру. Међутим Срби нису хтели прећи на римокатоличку веру, већ су и даље оклијевали.

Тако је дошао и месец април 1942. године, када су Срби добили позиве од општинске управе, у којима је стајало, да ће сви ићи на присилан рад у Немачку. Истодобно су у народ пуштени гласови, да неће ићи на рад у Немачку они Срби, који пређу макар у грко-католичку веру. Срби су се тада коначно одлучили, да сви пређу на грко-католичку веру.

У исто време добила је грко-католичка бискупија у Крижевцима генералну дозволу од Министарства богоштовља и наставе из Загреба, да преузме све српско-православне цркве у оним крајевима, као и манастир Лепавину. После тога грко-католичка бискупија из Крижеваца послала је у српске парохије у Великом Поганцу и Великој Мучни, среза копривничког, те у Дутој Ријеки и Болфану, среза лудбрешког, по једног свог свештеника, који је преузео цркве и тамо остао као месни грко-католички свештеник. Исто тако преузели су грко-католици и српски манастир Лепавину.

Српски народ се је томе покорио и пришао грко-католичкој цркви, гледајући у томе једино могуће решење тешке судбине. За жупника грко-католичке цркве у Вел. Поганцу дошао је неки свештеник презименом Јуриста, који је био побегао пред партизанима из околице Бања Луке. Народ и после тога скоро никако није посећивао цркву.

Непосредно после тога Срби су добијали позиве за такозвану „радну бојну“. Срби су се тим позивима одазивали и ишли су на разне радове, које су обављали о својој храни и у својем оделу.

На 27. и 28. августа 1942. године по налогу усташког стожера из Бјеловара ухапшени су и одведени у логор у Бјеловар сви Срби интелектуалци и полу интелектуалци из копривничког среза. Тада сам била и ја одведена. У Бјеловару у логору било нас је око 100 лица. Били смо затворени у жидовски храм и тамо смо остали 10 дана, а затим пуштени кући на интервенцију немачких власти.

У новије време појавили су се у нашем крају партизани, у чијим редовима су били у већини Хрвати. Хрватске власти у вези с тиме послале су онамо усташе са домобранцима ради чишћења терена од партизана. Долазило је не-

колико пута до сукоба између усташа и домобранаца с једне стране и партизана са друге стране. Чула сам, да је том приликом погинуло око 10 до 15 домобрана, а око 50 их је заробљено. Међу заробљенима домобранима био је и један официр, кога су заробљени домобрани сами оптужили партизанима, да је пре био усташа и он је за то убијен од партизана, а остали су домобрани свучени и пуштени кућама. Партизани су се после повукли у гору Калник.

Какове су последице наступиле за ондашње Србе није ми познато, јер сам ја после тога напустила село и кренула на пут за Србију.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Немец Мартин, сељак, пре тога емигрант са Павелићем заједно и усташки таборник за срез копривнички и његова два сина, Учбинац, професор из Копривнице, браћа Доленец, власници стакларске радње у Копривници, Херман, берберин у Копривници, Др. Сурина Анте, општ. начелник у Соколовцу, Др. Соколић Јосип, општ. лекар у Соколовцу и његова жена Соколић Марија, учитељица у Соколовцу, која обнаша част усташке таборнице, Лисац Радован, учитељ у Вел. Мучни; Пешела Драгутин, учитељ у Батиновцу, Смрчек Фрањо, без занимања а сада усташки таборник у Соколовцу, Кнапић Ђуро, бачвар, Мачелић Јосип, ковач, оба из Соколовца, Прокеш, учитељ на раду код среског начелства у Копривници, Гојковић, сељак из Соколовца, Магдић, општ. благајник из Соколовца, Џонер, општ. благајник из Соколовца, Бродар Ивица, општ. чиновник из Соколовца, те више других, чијих се имена не сећам.

Ја сам 29. октобра 1942. године кренула на пут са пропусницом, која је гласила на туђе име. Из Земуна сам прешла у Београд на 30. октобра 1942. године.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

Д о в р ш е н о.

Милојевић Богдана, с.р.

Бр. 197

Изјава Милана Вуксановића о хапшењу Срба у Сремској Митровици у мају 1941. године и њиховом одвођењу у логоре Даница и Госпић⁴⁷³

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
22. јануара 1943. године.

Мене је слом Југославије затекао у Срем. Митровици, где сам живео као дрварски трговац, а крај Срем. Митровице имао сам и добровољачку земљу као бивши добровољац из прошлог светског рата.

⁴⁷³ АС, бр. 30/І-4.

* Протеривање Срба, 214.

На 6. маја 1941. године око 11 сати пре подне, дошла су у мој стан 4 наоружана усташе из Срем. Митровице, који су ми најпре претресли стан, одузели од мене 11.000.– динара готовог новца, што су нашли, затим ми запленили 150 м горивог дрвета, којег сам имао на истовару на обали Саве и 56 м дрвета, којег сам имао у авлији мојег стана. Дрва су одмах одвезли у општину.

После тога мене су одвели у Среско начелство, где су ме затворили. У затвору сам затекао следеће Србе из Срем. Митровице: Др. Видића Јешу, јавног бележника; Раповића Лазара, адвоката; Др. Ханосека, лекара; Живановића Саву, општ. чиновника; Рапића, школског надзорника; Шкргића Милана, новинара; Рокића Стеву, економа; Баћановића Милана, општ. чиновника; Воркапића Милана, општ. благајника; Бачковића Петра, трговца; Бузумића Лазара, трговца; Јанковића Лазара, трговца стоком; Петаковића Милана, трг. путника; Бибића Срету, трговца, те још неке казнионичке стражаре чијих се имена сада не могу сетити, али се сећам врло добро, да нас је тада било свих скупа 28 у затвору.

Усташе су целу ноћ долазили к нама у затвор, изводили једног по једног у посебну собу и тамо тукли. Бибића Срету су ту ноћ у затвору и убили.

Сутрадан т.ј. на 7. маја 1941. године, усташе су нас повезали два по два, стрпали онако повезане у камионе и одвезли у Винковце, где смо били затворени у полиц. затвору. Ту смо остали два дана. И овде су нас усташе тукли. Једног казнионичког стражара из Срем. Митровице убили су у затвору, а други је пуштен кући, након што је у затвору био толико испребијан, да је трећи дан, након доласка кући – како сам то чуо – умро.

На 9. маја 1941. године отпремљени смо возом из Винковаца у Загреб. Тада нас је отпремљено свих скупа Срба 101, јер су нам били придружени многи похапшени Срби из Винковаца и околице.

У Загреб смо дошли око 8 сати у јутро и са жељ. станице одведени у управу полиције. Како у полицији није за нас било места, јер су све ћелије биле препуне Срба, морали смо читав дан стајати у полиц. авлији. Нико није смео сести. За то време долазили су до нас усташе који су нас пљували и чупали нам бркове и косе, те нас тукли. Нарочито су се били окомили на неколико свештеника, који су с нама били доведени.

Исти дан у вече око 6 сати, одвели су нас на жељ. станицу, потрпали у теретне вагоне и отпремили у логор у Копривницу. Напомињем, да на путу од Срем. Митровице, па до Копривнице, што је све трајало 4 дана, нисмо добили ништа за јести.

У Копривницу смо дошли на 10. маја 1941. године у јутро и одмах одведени у логор и смештени у бараке.

Првих 10 дана било нам је дозвољено, да си доносимо храну из оближњих гостиона, што смо и чинили. Осим тога били су нам оставили новац, сатове, прстење и све вредније ствари. Десетог дана након нашег доласка у логор, дошли су тамо из Загреба неки бивши усташки функционери да прегледају логор, па нам је тада забрањено доносити храну из гостиона, а осим тога одузет нам је сав новац, сатови, прстење и све вредније ствари, које смо код себе имали. Некима су

чак и златне зубе из вилица повадили. После тога су нам казали, да можемо писати кућама, да нам пошаљу други новац и пакете са јелом, али су усташе и то све на пошти дизали и за себе задржавали.

После тога добијали смо у логору за храну једанпут дневно на сваког човека по 80 грама хлеба од кукурузног брашна, те нешто топле воде, на којој је неколико крумпира било скухано тако, да смо трпили велику глад.

Усташе, који су над нама у логору држали стражу, сваки дан су се тотално опијали и онако пијани долазили су по ноћи у наше бараке и немилосрдно нас тукли кундацима и батинама.

Некако почетком јула 1941. године, почела је управа логора да у посебним транспортима отпрема Србе-заточенике из Копривнице у Госпић. Сећам се врло добро, да је последњи транспорт из Копривнице у Госпић отишао на 21. јула 1941. године и у томе транспорту отпремљени су у Госпић и Срби из Срем. Митровице, који су са мном били доведени. У том транспорту било је 1.400 Срба који су били смештени у 40 теретних вагона. Сваки транспорт пратили су усташе.

Ја сам и надаље остао у логору у Копривници и то вероватно зато што сам по рођењу Црногорац. Са мном је остало у логору у Копривници још осам Срба и око 800 Хрвата.

На 28. децембра 1941. године дошао је у логор у Копривницу неки виши усташки функционер и он је наредио да се ми Срби пустимо кућама. На 1. јануара 1942. године, спроведени смо у Загреб главном усташком стану, где смо добили пропуснице да можемо отпутовати својим кућама.

Ја сам дошао у Срем. Митровицу на 4. или 6. јануара 1942. године. Чим сам тамо дошао, одмах ме је лажно оптужио неки Муслиман именом Салко, који је држао хотел „Империјал“ у Срем. Митровици. Он ме је оптужио, да сам као четник вршио пљачке у Зворнику.

Ја сам видео, да ми прети погибел, да опет будем затворен, па сам одлучио, да побегнем у Србију. Око половине мјесеца јануара 1942. године пребацио ме је један Немац преко Саве у Мачву и од тада се стално налазим у Србији.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Др. Гвоздић Петар, адвокат из Срем. Митровице, Ципријановић, писар у адвокатској канцеларији др. Гвоздића, који је родом из Шида, ковач, хотелијер, те многи други чија имена ја не знам.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклет.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Родић Буро, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Вуксановић Милан, с.р.

Босна и Херцеговина

Бр. 198

Изјава Марије Радошевић о хапшењу Срба у Сарајеву и одвођењу у логоре Даница, Госпић, Јасеновац и Лоборград⁴⁷⁴

З а п и с н и к

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду, 17. априла 1942. године.

Приступила је непозвана Радошевић Марија, стара 49 година, кћи покојног Ристе Павића и пок. Соке Мијатовић, православне вере, домаћица, мати двоје деце, удата за Милана Радошевића, трговца из Сарајева, те изјавила:

Мој муж Милан Радошевић ухапшен је у Сарајеву још 3. маја прошле године по сарајевској полицији те стављен у полицијски затвор. У исто то време ухапшени су у Сарајеву и прота Милан Божић, бивши народни посланик, и др. Војислав Бесаревић, председник Трговачке коморе у Сарајеву, као и проф. Милутин Јањушевић, управник сарајевског позоришта. Мој муж задржан је у полицији 24 дана, а тада је са једним транспортом, већином Јевреја, послан у логор Копривницу. Овде је у логору боравио до почетка месеца аугуста прошле године и само ми се одатле једанпут јавио. Из Копривнице је са другим Србима пребачен у Госпић и то за Јадовно у Велебит.

Средином аугуста прошле године причала ми је гђа Рашета, жена једног чиновника Окружног суда за осигурање радника у Сарајеву, да је и њен муж ухапшен у Сарајеву од прилике у исто време, када и мој, те дознавши да се налази у једном од логора у Лици, отпутовала је у Госпић, те је дознала од једног кочијаша Личанина, да јој се муж налази у једном пустом крају у Велебиту, на крчењу једног пута кроз шуму и то 40 км далеко од Госпића. Овај кочијаш ју је, како ми је причала, одвезао колима на то место и доиста нашла је ту свога мужа као и све остале интерниране Србе на раду у тако бедном стању, измвршавеле и изгладњеле да их је било страшно погледати и једва их се могло препознати. Осим свога мужа затекла је ту на раду Воју Бесаровића, проту Милана Божића, те проф. Милутина Јањушевића, као и мог мужа Милана. Описала ми је паћенички живот ових људи који су лежали на шумском лишћу и њиме се покривали живећи стално под ведрим небом и под будном паском усташа.

Причање гђе Рашете уједно је и последња обавест о мојем мужу, те о њему нисам доцније ништа могла сазнати.

⁴⁷⁴ АЈ, Ф. 110, фасц. 922.

* Протеривање Срба, 108.

Дана 29. октобра 1941. године ухапсили су ме агенти сарајевске полиције и одвели у затвор саопштивши ми да сам ухапшена због тога, што сам тобоже прикривала духан у својој дуванциници и слала га четницима, као и со коју су пронашли код мене у већој количини, те што нисам на захтеве полицијских власти предала радио апарат.

Због задржавања радио апарата осуђена сам од стране полиције на 30 дана затвора, но већ после 16 дана издржаних у затвору, убачена сам у један транспорт за јасеновачки логор. У овом транспорту налазило се поред Срба највише Јевреја као и осам Хрватица и неколико Хрвата. Међу Србима било је 7 или 8 Срба стражара зеничке казнионе и сарајевског Окружног суда, од којих по имену познајем Ђорђа Булића, стражара у затвору Окружног суда у Сарајеву, и Душана Пикулића, раније стражара у Казненом заводу у Зеници, оца петеро (5) деце.

Од Сарајева до Јасеновца нисмо на путу ништа добили за јело а ни кап воде. Кад је транспорт стигао у Јасеновац, преноћили смо у возу, а на прузи, а сутрадан ујутро јавили смо се усташком логору у месту Јасеновац. Ту смо сви записани, а затим су нас жене одвојили од мушкараца и вратили на жељезничку станицу и возом даље отпремили у Лобор Град. Мушкарци из овог нашег транспорта задржани су сви у јасеновачком логору. У Лобор Граду налазила сам се 5 месеци, а о приликама у којима смо се налазиле, не би знала ништа друго и више рећи нег што су већ исказале друге преслушане Српкиње.

Морам са своје стране истаћи да нам је највеће добро учинила госпођа Дијана Будисављевић из Загреба, која нам је стално слала пакете са животним намирницама као и пакете од одеће и обуће, те водила рачуна о томе да пакете примају жене са децом или оне које нису добивале пакете или какве друге помоћи од своје куће.

Исхрана је била у логору слаба, али приватни пакети као и попиљке гђе. Будисављевић управо су спасиле нас интерниране Српкиње. Управник логора г. Карло Хегер био је врло пажљив, особито према нама Српкињама, а нарочито је водио обзира према деци да би сачувала здравље и боље се прехранила.

Околни хрватски сељаци и сељанке, уколико смо с њима долазили у додир, лепо су се с нама опходили и у разговору с нама жалили нас и нашу судбину, напомињући увек да би се ово што усташе чине према Србима могло једног дана на њима осветити.

Сада мислим отићи својој кћерки у Велико Градиште, која тамо живи уда-та за свештеника Гојка Ристића, раније свештеника у Високом. Више ништа немам изјавити, а на све речено могу се заклетити.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Марија Радошевић, с.р.

Бр. 199

Изјава Наде Трнинић о хапшењу и одвођењу 126 Срба из Сарајева у логор Госпић 26. јула 1941. године⁴⁷⁵

Записник састављен у Комесаријату за избеглице
у Београду 22. јануара 1942. године

Ја сам живела са својим родитељима у Сарајеву. На 23. јула 1941. године ухапсила ме је сарајевска полиција и одвела у полицијски затвор. У полицијском затвору у Сарајеву остала сам до 26. јула 1941. године, а да за то време нисам по ником била саслушана. Све ћелије у затвору биле су препуне Срба из Сарајева и околице.

На 26. јула 1941. године у пола ноћи одведено је 126 Срба мушкараца и нас 6 женских на железничку станицу, где смо смештени у железничке вагоне и отпремљени у Госпић. Са мном су тада транспортоване из Сарајева у Госпић: Јакшић Војна, инжињер агрономије, Човић Анкица, домаћица, Вујовић Мира, кројачица – све из Сарајева. Имена других двију не знам. Сјећам се, да су тада од мушкараца транспортовани у Госпић: Беговић Слободан, свршени матурант и Мучибабић, тишлер, оба из Сарајева. Имена других не знам.

У Госпић смо стигли на 28. јула ујутро. Са железничке станице одведени смо у затвор Окружног суда, где смо били смештени у двориште, јер су све ћелије биле препуне ухапшеника. Управник затвора казао нам је, да ћемо ми женске остати у казниони, а мушкарци да ће бити смештени у логор крај Госпића. Међутим од управника логора стигао је одговор, да је логор препун и да више нема места за нове. На дворишту казнионе затекли смо много света, међу њима и више православних свештеника. Два дана смо остали на дворишту, где смо и спавали на камену. За то време једном је падао јак пљусак читав један сат. Ми смо молили управника затвора, да нас пусти, да се склонимо од кише у ходник и под кров. Управник затвора није нам то дозволио, тако да смо сви били потпуно мокри.

Ја сам остала у казниони у Госпићу до 20. августа 1941. године. За то време усташе су сваки дан долазиле у двориште казнионе одбројили по 200 мушкараца, које су свезали ланцима два по два па затим све скупа са једним спојним ланцем и одводили их у Велебит. Колико би усташе одвели, толико би било дневно доведено нових Срба из разних крајева. Међу овима било је сељака босих, само у гаћама и кошуљи.

Сви мушкарци из мојег транспорта одведени су одмах други дан после нашег доласка у Велебит. За њих после нисам ништа чула. Уопће за судбину одведених у Велебит није се могло ништа сазнати.

Два дана после нашег доласка биле смо ми женске смештене у ћелије. Мушкарци су и надаље остали у дворишту затвора. Њима је било строго забра-

⁴⁷⁵ АЈ, фасц. 918.

њено свако кретање по дворишту. Могли су само лежати и седити. Ако је који хтио ићи на страну, морао је звати стражу. Једне ноћи – десетак дана после нашег доласка – један мушкарац са дворишта звао је усташку стражу, да га пусти на страну. Усташе су на то скочиле и из пушака убиле овог човека, јер да је то бож бунио народ. После овог случаја усташе су ишли од ћелије до ћелије и свима говорили да ће их стрељати, ако се буду само макли. Уопће на сваком кораку слушали смо само реч „стрељати“.

Одмах сутра дан око 3 сата после подне убили су усташе на дворишту затвора још једног човека само зато, што се је дигао са својег места. Имена стрељаних не знам.

У другом спрату затвора има неколико мрачних ћелија. У ове ћелије усташе су доводили поједине Србе и ту су их страховито злостављали, а потом убијали. Ја сам лично често пута слушала страховито јаукање и стењање појединих јадника, које су усташе у овим ћелијама злостављали и убијали.

Неколико пута усташе су долазили и у нашу ћелију, тамо сједили и претили нам смрћу.

У Госпићу смо добивали дневно једанпут јести и то парче црног хлеба и грахове чорбе. Били смо највише гладни.

На 20. августа испражњена је казниона у Госпићу и сви смо транспортовани у Јастребарско. Ту смо били смештени у једном властелинском житном магазину. Ту нас је било из свих крајева и то Срба, Хрвата и Јевреја. Стражу су држали усташе, а Српкиње и Јеврејке су морале кухати. Овај магазин био је ограђен жичаном оградом и ми смо смели кретати се у ограђеном простору. За Србе је био уведен строжији режим и то само за мушкарце. Они су били затворени у подруму овог магазина и нису били пуштани напоље, док су се Јевреји мушкарци и католици слободно кретали по ограђеном простору. Храна је била боља него у Госпићу. Добијали смо ујутро црну кафу, у подне кромпирову чорбу, а у вечер по један кухани кромпир. Круха нисмо добијали. Овде нас је било смештених око 2.000 особа.

На другога септембра 1941. године ми Српкиње и Јеврејке отпремљене смо у логор у Крушчицу крај Травника. Срби и Јевреји мушкарци отпремљени су у логор у Јасеновац, а Хрвати римо-католици остали су у Јастребарском.

У Крушчици смо биле смештене у четири бараке и двије куће. Било нас је свих скупа око 2.000 особа. Надзор над нама и овде су водили усташе.

У Крушчици био је за нас најгори режим, а храна је била такођер скроз слаба и недовољна.

Логорник је био неки Мандушић, око 30 година стар, а усташе, који су чували стражу били су све дечади од 16-18 година. Они су се регрутовали из оближњих села, а били су према нама страшно брутални. Шамарали су нас без икаквог повода и то врле често. Родбина је својима слала пакете и у пакетима храну и одијело. Усташе ове пакете нису уручивали ником, већ су их задржавали за себе. Храну су јели, а одјело за себе задржавали, а оно што сами нису требали, то су спаљивали. И мени је био од моје тетке послан један пакет у вредности од 700 динара. У пакету је било хране и одијело. Ја овај пакет никада ни-

сам примила. Ми се на тај поступак усташа нисмо смели ником притужити. За храну смо добијали само једном дневно крумпирову чорбу без круха и то у тако малој количини, да смо у пуном смислу речи гладовале. Круха уопште нисмо добијали. Два пута нам је послала круха жидовска Богоштовна општина из Сарајева. Нити рад лоше хране, односно боље рећи гладовања нисмо се смели ником притужити.

У логору је било и покушаја обљубе са стране усташа. Тако су једне вечери усташе наредили девојкама, да у 8 сати увече чекају њих пред бараком, па да ће неки посао обављати. Како по њиховим наређењима нитко после 8 сати увече није смио изићи из бараке, било је свима нама јасно шта усташе желе. Одмах су неке старије жене отишле до логорника и притужиле се ради овога, па је логорник ову одредбу усташа обуставио.

На 5. октобра 1941. године премештене смо све из логора у Крушчици у логор Лобор-град крај Златара. Овде смо биле смештене у једном старом властелинском дворцу.

У овом логору надзор су водили Немци и зато је у овом логору према нама био најчовечнији поступак. Побољшање се је осетило у сваком погледу. Поступало се према нама учтиво. Храна је била доста добра. Могле смо се јављати рођацима. Пакете, које су нам слали рођаци, примале смо у реду.

Примећујем, да су интернирци услед великог гладовања у Крушчици силно физички ослабили, тако да се је у задње време повећао број морталитета, нарочито међу старијим женама.

Имена логорника у Госпићу, као и усташа, који су над нама чували стражу не знам.

У Јастребарском логорник је био неки усташки официр Пудић. Он је био страшно бруталан и насилан према нама. Имена усташа не знам.

У Крушчици усташки логорник био је неки Мандушић. Он је био такођер према нама страшно бруталан и насилан. Имена усташа не знам само знам да су регрутовани из околних села и да су сви били стари од 16-18 година. И они су према нама такођер били брутални и насилни.

Напомињем, да је око 30 жена из Лобор-Града одведено у Горњу реку⁴⁷⁶ крај Копривнице где су смештене у логор.

На 31. децембра 1941. године ослобођена сам из логора на заузимање немачких војних власти. Из Лобора сам одведена у Загреб и стављена у затвор полиције, где сам била до 7. јануара, када сам по полицији спроведена за Земун. У Земуну ме је преузела немачка војна полиција и на 9. јануара 1941. године довела у Београд.

Иза мене су остале у логору у Лобор Граду на почетку мојег исказа споменуте Јакшић Војна, Вујовић Мира и Човић Анкица. Тамо су остале иза мене и многе жене Српкиње са малом децом, које су родом из Херцеговине, а чије су куће по усташама попаљене. Списак ових жена и деце достављен је овом Комесаријату са стране немачких војних власти.

⁴⁷⁶ Горња Ријека.

У Београду имам родитеље. Мој отац је овде намештен као катихета на основној школи у Марулићевој улици, а станује у улици Јована Петковића број 4. Ја ћу сада стално остати код својих родитеља.

Више немам ништа исказати, а на исказано и прочитано могу да се закунем.

Д о в р ш е н о.

Трнинић Нада

Бр. 200

Изјава Радојке Васиљевић о хапшењу Срба у предузећу Шипад 1. августа 1941. и транспортовању 280 Срба из Сарајева и околине у логор Госпић 8. августа 1941. године⁴⁷⁷

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду од 16. априла 1942. године

Ја сам била намештена као чиновница предузећа Шипада у Сарајеву од године 1922. као и мој муж Саво, благајник Шипада. Још у јулу месецу 1941. године приметили смо ми Срби чиновници и намештеници Шипада, да с нама неће бити добро и многи су почели напуштати своја места и одлазити у Србију. У Сарајеву су иначе у месецу јулу већ била извршена многа хапшења чиновника Шипада, па су тако одведени од усташа чиновник Шипада Владо Спајић, родом из Чапљине, прокуриста, и за његову се судбину ништа није могло дознати. Спајић је био у сваком погледу исправан српски националиста. Исто тако отпочело се и са прогонима Срба, чиновника Шипада, по филијалама: Дрвар, Оштрељ, Срнетица, Добрљин, Приједор, Устипрача, и Чајниче. Сви ови похапшени и одведени чиновници и намештеници Шипада махом су побијени од стране усташа. Многи од њих, нарочито из Крајине, побегли су у Сарајево, и причали нам о прогонима Срба чиновника Шипада.

Тако је у месецу јулу убијен Богдан Калаба, директор Шипадове железнице у Дрвару, као и машински инжињер Јовин из Дрвара, док се других сада не могу поименично сетити. Сигурно је једно према изјавама чиновника Шипада којима је успело да се на време склоне, да су сви они чиновници Шипада, које су усташе одвели, убијени.

У месецу јулу дошло је по свим предузећима Шипада у Босни до великих штрајкова међу радништвом, које су у већини сачињавали Срби и то услед тога, што је у великом опсегу био смањен рад предузећа као и услед оскудице у животним намирницама. За ове штрајкове хрватске усташке власти бациле су одговорност на Србе, па је ту и узрок страдањима Срба чиновника у Шипаду, над

⁴⁷⁷ АЈ, фасц. 918.

којима су се усташе освећивали немогавши да смире разбуктале штрајкове радника по разним Шипадовим предузећима нарочито у Крајини. Тако је дошло и до мојега хапшења као и хапшења мога мужа и осталих чиновника Шипадове централе у Сарајеву.

Дана 1. аугуста 1941. године, опколило је око 60 полицијских агената зграду Шипадове канцеларије у Сарајеву и у 8 сати ујутру на самоме послу ухапшени смо ја и мој муж као и још 11 других Срба чиновника Шипада. Након хапшења и дизања са посла без икаквог образложења одведени смо сви у зграду српске православне богословије у Сарајеву и ту предани у руке хрв. усташа. У овој згради био је логорник усташки Миле Антуновић из Макарске.

На првом кораку улазећи у зграду доживели смо сву бруталност усташа, који су одмах почели грозити се и претити небирајући ни најгоре изразе и речи, да нас и као људе и као Србе унизе. У рукама су имали неке гвоздене палице и запретили нам да нитко од нас неће изнети живу главу. Сместили су нас три жене одвојено од мушкараца у посебне собе, али одмах потом пуштени смо у двориште на шетњу. Усташе су нас питали да ли смо комунисти или четници, а када смо одговорили да нисмо ни једно ни друго, узвратили су нам, да ће нас без обзира на све то побити, па шта смо да смо. Од ухапшених чиновника Шипадових сем мене и мога мужа Саве били сту ту: Инж. Велимир Кос, в.д. генералног директора Шипада у Сарајеву, Милан Жица, директор Шипада, Милош Антонић, секретар Шипада, Константин Костић, шеф књиговодства, Емануел Љубичић, чиновник централе Шипада, Јефто Јовановић, инспектор Шипада, Душан Лакић, чиновник набављачког одељења Шипада, Арсен Јакшић, Недељко Шантић, обојица чиновници Шипада, а потоњи Шантић братић је пок. песника Алексе Шантића. Од жена чиновница ухапшена је том приликом Зорка Ивановић, родом Београђанка и Анка Баста, родом из Лике.

Истог дана око 11 сати пре подне дошли су у зграду богословије два Немаца, од њих један официр немачке војске а други у цивилном оделу и наредили одмах усташама да нас не малтретирају, нити да нас куда одводе те у наше животе не дирају. То нам је саопштио један млади усташа, који је био према нама одмах у почетку врло коректан, а зове се Марко Араповић, иначе ученик 7. разреда гимназије, који је након неколико дана напустио усташку организацију. Предпостављамо да је ова интервенција Немаца уследила на потицај наших колега Немаца из Шипада Рајхерта Макса и Хербета Макса.

У згради богословије провели смо осам дана и за све ово време поступак је са нама био добар, за разлику од она прва три сата, кад смо истом првога дана од стране пол. агената били предани усташама.

Да није било ове интервенције, у то смо сви увјерени, били би ми сви из ове групе још првога дана одведени и побијени од усташа.

Кроз ових 8 дана проведених у усташком затвору у згради богословије били смо живи сведоци бројних усташких злодела извршених над Србима сељацима, које су непрестано доводили у зграду богословије.

Својим очима сам гледала како усташе на улазу у зграду, затворе врата, ударају својим гвозденим палицама где стигну несретне сељаке, а највише и

најчешће ударали су гвозденом палицом у вилицу сваког појединог од доведених тако да је сваки ударац значајно и избијање неколико зуби. Ове људе размештали су по том по разним собама и просторијама богословије гдје су вршена даљна мучења. На свезане људе који су лежали скакали су усташе са ормара на трбухе, те се је по свој згради богословије разлегао јаук и запомагање ових мрцварених људи. Кроз осам дана које сам провела овде подлегло је у мукама тројица Срба, док су ноћу одвођени бројни Срби из зграде богословије полицијским аутом „Марицом“ ван града и ту убијани, а исто тако ауто је довозио све нове и нове групе Срба. Коло хапшења, мучења и убијања стално се обртало у једном непрекидном низу.

Храну смо добијали за то време од својих кућа или из ресторана, но са својом родбином нисмо могли имати никаквога додира.

Шестога дана по хапшењу приметили смо кроз прозор који је гледао на улицу двојицу наших колега Муслимана, и то Алију Граданчевића и Рамиза Капетановића, где се шећу испред богословије с очитом намером да нам хоће нешто да дотуре или саопште. Није прошло пола сата и један млади усташа донео нам је кутије са цигаретама и у једној кутији нашли смо цедуљицу следећег садржаја: „Инжињер Бишчевић и Анте Ледић јавили су се живи и здрави из Добрљина“.

Нама је одмах пукло пред очима, да смо узети као таоци за споменуто двојицу, јер су они на петнајест дана пре тога отишли из Сарајева у Дрвар и Оштрељ да угуше штрајк радника, па како се нису никако јављали у Сарајево, претпостављале су усташке власти да су убијени. Сада смо знали да је то био свакако повод нашем хапшењу и узимању за таоце.

Овде у Београду, по доласку из логора, дознала сам од колега из Шипада, који су за времена овамо избегли, да је предлог за наше хапшење и узимање за таоце дао полицији у Сарајеву и усташким властима намештеник Шипада Јукић, Хрват, којему име не знам, јер је исти говорио у неком друштву да се и он хоће да напије српске крви и освети.

Дана осмог аугуста 1941. године, саопштено нам је да будемо спремни за пут у Госпић и да од својих кућа прибавимо најпотребније ствари. Саопштено нам је ово од полицијских агената Дулчића и Рихтермоца. Ствари које су нам биле одузете првог дана хапшења приликом довођења у зграду богословије, као сатови, накит, новац, наливпера и т.д. враћене су нам и ми смо их по оном већ споменутом према нама исправном усташи Марку Араповићу послали својим кућама. Кад је за ово дознао логорник Миле Антуновић, дошло је пред очима нас хапшеника између њега и Марка Араповића до жучног објашњавања и препирке у којој је логорник Антуновић тргнуо и револвер и уперо на Араповића.

Увече, осмога аугуста после свих процедура сврстана је у дворишту богословије поворка од 280 Срба мушкараца и 3 жене Српкиње. Људи су све два и два, повезани жицама један за други и пребачени у групама по 20-25 „Марицом“ на жељезничку станицу, где су их одмах убацили у затворене теретне вагоне. Ствари и кофери које смо на станици добили од своје својте пре поласка воза одузете су нам, нарочито оне вредније ствари, боља одећа и т.д. као и новац

од којег нам је остављено по особи свега 200 динара. При овоме нашем транспортовању и целоце поступку имао је главну реч логорник Антуновић.

У самоце возу у сваки вагон постављена су два до три жандара са пушкама и три-4 детектива. За све време до Слав. Брода из вагона се није смело излазити и како су вагони били претрпани, људи су од муке падали у несвест, морали вршити велику и малу нужду и трпити страховиту жеђ. У Босанском Броду изашли смо из воза и праћени од 70 детектива прешли смо преко дрвенога моста у Слав. Брод, где смо на станици утоварени у вагоне треће класе и одатле посебном гарнитуром воза стигли у Госпић десетого аугуста око 10 сати. Ту смо допраћени у двориште казнионе Окружног суда и у овоме дворишту доживели смо страпан призор. Двориште казнионе било је препуно похапшених Срба, људи, жена, деце, свештеника, а понајвише сељака из крајева Југославије, но понајвише из Босне и Херцеговине. На прозорима затворених ћелија видели смо измучена бледа или подбула лица ухапшеника немирних очију. Над нама је извршена поновна преметачина од стране усташа и стражара Окружног суда, те сав новац који се нашао при нама одузет нам је, као и све оно из кофера што је представљало неку вредност.

Напомињем да нити на путу од Сл. Брода до Госпића нико од нас из транспорта није смео узети кап воде или нешто хране на местима где би воз застао, а били смо превише поносни да би молили за то наше спроводнике.

Нас три чиновнице Шипада биле смо одмах одведене и смештене у једну ћелију казнионе међу остале жене и у овој ћелији провеле смо петнајест дана. Кроз ово читаво време довођени су сваких пола сата транспорти Срба из разних крајева а исто тако и одвођене групе Срба из казнионе у разним правцима: на оток Паг, Велебит, Јадовно, Опшарије, и т.д. Језиве сцене дешавале су се у овоме затвору по разним мрачним собама и ћелијама затвора и то понајвише ноћу. Устапе су људе мучили, са клештима кидали месо, као на пр. једном старцу, који је у грозним мукама умро, а многе су Србе убијали и ту у казниони на лицу места. Тако је на пр. у дворишту казнионе убијен један жељезничар из Херцеговине само зато што је пришао бунару да се напије воде. Пошто није било места у затворским ћелијама двориште казнионе било је препуно интернираца, који су ту данима издржавали под ведрим небом и највећу врућину као и невреме. Насред дворишта био је постављен један митраљез, као претња ухапшенима да морају бити покорни, јер у противном да ће сви бити покошени из овог митраљеза.

Дана 12. аугуста одведен је мој муж Саво са осталим чиновницима Шипада, као и великим бројем Херцеговаца, грађана и интелектуалаца из овога затвора у непознатом правцу. Кључари затвора рекли су да су одведени у Јадовно или негде другде на Велебит а можда и на оток Паг. Шта је у ствари било није се могло дознати.

У Госпићкој казниони добијали смо једном дневно и то у подне по једну кутлачу граха и парче хлеба. Како или није било или нису хтели дати посуђе за примање хране, људи су, а нарочито сељаци, примали храну у ципеле, опанке или раширених шака и тако је гутали.

После 14 дана све похапшене и смештене по ћелијама и затворским собама покупили су и транспортирали у логор у Јастребарско, а они који су се налазили у отвореном простору казнионичке зграде остали су и надаље у Госпићу. У овоме транспорту упућеном за Јастребарско било је око 200 особа, а међу мушкарцима се је налазило и 7 Срба официра пуштених из немачког заробљеништва, који су у Загребу при повратку из Немачке скинути од стране усташа, опљачкани и у чарапама, везани, допраћени у Госпић. Ови официри провели су у ћелијама затвора извесно време и са транспортом у којем сам се и ја налазила допраћени су у Јастребарско. Од ових 7 официра, како сам касније у Београду сазнала, двојица су пуштена на слободу из Јасеновца, некако у септембру прошле године, а петорица су убијена у Јасеновачком логору.

У овом транспорту проведени су из Госпића у Јастребарско међу осталима и бивши министри др. Лавослав⁴⁷⁸ Ханжек и др. Људевит Ауер. Др. Ханжек био је сав испребијан и отечен но држао се хладно, стојички и око њега су се купили млађи ухапшени Срби, које је он храбрио и челичио. У овом транспорту налазио се је и адвокат Васиљевић, не знам да ли је из Тузле или Травника. Било је ту много других угледних Срба, интелектуалаца, трговаца, судија но ипак највише сељака из Бос. Посавине. По доласку у Јастребарско смештени смо у једну стару кућу и то ми Српкиње, Јеврејке и Хрватице, као и мушкарци Јевреји и Хрвати по спратовима куће, а у подруму зграде, нездравом и влажном, смештени су Срби мушкарци. Ова зграда била је сасвим запуштена са разваљеним прозорима и зидовима, шупљим подовима, у којој су раније пре нашег доласка имали склониште пацови, мишеви и тичурине.

У логору се у часу нашега доласка из Госпића налазило око 2000 особа, по највише Јевреја. Хрвата је било око 100, што мушкараца што жена, а Српкиња, жена са децом око 180. Стање у овом логору, уопште узевши, било је ипак сношљивије него у затвору у Госпићу. Морам одмах нагласити да је поступак према интернирцима био неједнак, што се види и одатле, да су Србе мушкарце сместили у влажни подрум зграде а пуштали су их у почетку свега на пола сата шетње и ради вршења нужде, док се са Јеврејима и Хрватима поступало обзирније и могли су да се више и слободније крећу. Кухињу у овом логору су имали у својим рукама Јевреји, па је и при давању хране њима и Хрватима увек допадао бољи део.

Накнадно хоћу да споменем да смо са нашим транспортом од Госпића до Јастребарског путовали возом три дана и три ноћи, затворени у вагонима, без воде и без могућности вршења нужде.

У Јастребарском смо провели 14 дана, а одавде смо ми Српкиње и Јеврејке спроведене возом у Крушчицу код Травника, док су мушкарци Срби и Јевреји одведени дан раније наводно у Јасеновац. Иза нас остали су у логору у Јастребарском само Хрвати мушкарци и Хрватице.

Пут од Јастребарског до Крушчице трајао је опет три дана и три ноћи и проведен је под најтежим околностима. У Крушчицу смо стигли 1. или 2. сеп-

⁴⁷⁸ Ладислав.

тембра те одмах смештени у провизорно направљене дрвене бараке на једној ливади, направљене на голој земљи без пода. У нашој бараци било је смештено 380 жена и деце, од тога око двеста Српкиња а остало Јеврејке, док се у осталима баракама налазило још око 500–600 жена и деце, већином Јеврејки. Сутрадан по нашем доласку доведен је у Крушчицу велики транспорт Јевреја и Јеврејки из Сарајева, спроведених од усташа. Ови Јевреји смештени су у остале слободне бараке. Овде је управљао логором логорник, неки Мандушић, негде од Макарске, врло неприступачан који нас је поред осталог мучио и глађу. Уз њега се налазило око 15–20 његових сарадника, све млађих усташа, људи без занимања, родом из Далмације, Лике и околине Травника. На први мах видело се да су то безкућници и моралне пропалице.

Управник логора који је водио бригу око исхране, дисциплине и реда у логору био је др. Најер, адвокат из Сарајева, иначе Јеврејин. Храну смо добијали једанпут дневно, и то у бедним оброцима, а било је дана кад нисмо примили ништа. Пакети који су нам стизали од родбине, или за Јевреје од њихове црквене општине у Сарајеву, никада нам нису предавани. Усташе су нам понекад продавали хлеб, сардине и друге намирнице, у ствари покрадене из пакета, који су нама били упућени, по баснословним ценама. Тако на пр. тражили су за мали хлеб 200–300 динара, а за кутију сардина 200 динара. Сваки час вршене су у логору преметачине не би ли се нашло новца, златнине или какве одеће, обуће и рубља и т.д. Све што су нашли, а њима се свиђало, одузимали су.

Усташе су врло често нападали и напастовали млађе жене и наоко згодније девојке. Ноћу за време спавања пролазећи кроз бараку подизали су ћебад и жене откривали, позивајући их да иду са њима. Ради чега, не треба зато питати. Тако су једнога дана рекли и наредили, трима девојкама, да буду спремне за девет сати увече, те да ће их одвести да с њима заједно проведу ноћ. Ја сам о овоме одмах обавестила управника логора др. Најера, а овај је одмах овај случај саопштио логорнику Мандушићу, који је, утврдивши да је достава истинита, затворио сву тројицу усташа, који су на своју одговорност хтели да изврше насиље над беспомоћним девојкама.

Било је много конкретних случајева да су над девојкама вршена силовања, но Српкиње су се у највећем делу томе опирале, па су ова насиља вршена углавном над Јеврејкама. Ових случајева било је доста у логору у Крушчици, а нарочито и у великом броју страдале су од оваквог усташког насиља Јеврејке на отоку Пагу, на Сланом, на Опшаријама, и у госпићком логору. Споменућу само једну Српкињу, којој име немогу навести, која је у Крушчици готово сваке ноћи излазила из бараке, и подавала се усташама, говорећи нам да то чини само зато, да би сачувала од усташког насиља у том погледу друге Српкиње.

У логору у Крушчици били смо месец дана, тј. до 5. октобра 1941. године, а онда смо у три транспорта спроведени у логор у Јасеновац, први транспорт самих Јевреја мушкараца, а ми жене Јеврејке и Српкиње превезене смо у два транспорта у Лобор, где смо стигле 7. октобра у поноћ. У Лобору смо смештене у један стари дворац. Било нас је ту смештено укупно 1450, највише Јеврејки, а Српкиња око 250 и 12 Хрватица.

Према осталима логорима ово је био управо узоран логор обзиром на поступак са нама. Логором су управљали Немци, чланови Културбунда. Командант логора био је Карло Хегер, урар из Загреба, са својим братом. Немаца у овоме логору било је пролазно око 10, док усташа у овоме логору уопште није било на дужности. Поступак био је над нама Српкињама врло тактичан и обазрив, премда је режим у логору био доста строг, ради одржавања реда над овако великим бројем интернираних. Ту смо први пут могли да успоставимо везу са својима и са својом родбином, те нам је било одобрено примање пакета са животним намирницама, одећом и обућом.

Посредством инж. Боровеца, курира Јеврејске општине у Загребу који је имао специјалну дозволу, да посећује логор у Лобору, ја сам поручила да се поведе акција међу Србима у Хрватској и Босни, да нам се шаље битна помоћ у логор. Исти инж. Боровец саопштио је све ово у Загребу гђи Дијани Будисављевић, супрути др. Јулија Будисављевића, која је одмах развила велику сабирну акцију у Загребу, као и у Сарајеву, па нам је убрзо затим већ у првој пошљици стигло 25 великих бала разних одјевних ствари, одеће и обуће сакупљене у Загребу и Сарајеву. Слично је било с расподелом пакета са живежним намирницама које нам је слала врло често гђа Будисављевић. Тек у последње време добијали смо пакете уредно у своје руке.

Крајем децембра 1941. год. појавио се у логору трбушни тифус, и захватио маха највише међу Јеврејкама. Њих је од тифуса помрло преко 90 кроз три месеца, а догодило се да је једнога дана 12 жена умрло од ове болести. И многе Српкиње боловале су од тифуса, али су га ове преболеле. Мишљења сам ја као и остале Српкиње из логора, да нас је од смртних последица ове болести спасао бели лук, који нам је слала гђа Будисављевић.

Гђа Будисављевић долазила је 4 пута у логор међу нас и доносила нам је све што је могла, а у новцу предала нам је око 13000.- дин. Ми Српкиње које смо биле интерниране у Лобору, сматрамо је својом мајком и она нас је највише храбрила. У логор су долазили и лекари из Загреба и то Јевреји, но нама Српкињама поклањали су слабу пажњу.

У месецу новембру 1941. год. одтерећен је логор у Лобору оснивањем једног мањег логора у селу Горњој Ријеци код Новог Марофа, камо је послано око сто Српкиња и Јеврејки и смештено у једном старом дворцу. Ту се није ни појавио трбушни тифус, али исхрана је била издашнија. У овом логору било је слободније кретање, а и домаће сељачко становништво чинило нам је у свакој прилици услугу, дајући нам све што су могли. На Божић добили смо у томе логору од сељака и сељакиња разне милоште, па и печеницу. Пажњу према нама показао је Месни општински начелник.

Хрватски сељаци и сељакиње у овоме крају, кад год су долазили у додир с нама, ограђивали су се од усташа и њихових поступака према нама Србима.

Имам евиденцију о смрти двадесет жена Српкиња и двоје деце, од којих је највећи део умро у логору у Лобору. Према списку који сам водила то су:

1) Анђа Таминчић, стара 65 година, из Стоца, коју су усташе приликом спровођења Херцеговки из госпићкога логора премлатиле на Оштаријама;

2) Цвета Пејиновић,⁴⁷⁹ стара 75 год, из Госпића, умрла у логору у Горњој Реки;

3) Биљана Радан, стара 16 год, из Стоца, умрла у логору у Загребу;

4) Љуба Јовичевић, стара 53 год, из Столца, умрла у Лобор граду;

5) Госпава Грубјеша, стара 60 год, из Љубиња, умрла у Лобор граду;

6) Јока Ћук, стара 71 год, из Љубиња, умрла у Лобор граду;

7) Перса Зеленовић, стара 60 год, из Мостара, умрла у Лобор граду;

8) Гутеша Слободан, дете рођено у Лобору које је и умрло у Лобору;

9) Ана Спајић, стара 51 год, из Стоца, умрла у Лобору;

10) Јованка Шајин,⁴⁸⁰ стара 60 год, из Мостара, умрла у Лобору;

11) Драгица Лалић, дете старо 1 год, из Мостара, умрло у Лобору;

12) Стана Топаловић, стара 65 год, из Столца, умрла у Лобору;

13) Мара Ковачевић, стара 65 год, из Невесиња, умрла у Лобору;

14) Јован Стајић, стар 15 год, из Мостара, умро у Лобору;

15) Аница Бјелић, стара 73 год, из Љубиња, умрла у Лобору;

16) Јелена Радуловић, стара 25 год, из Сарајева, умрла у Лобору;

17) Анђа Миличевић, стара 50 год, из Столца, умрла у Лобору;

18) Јелка Вукасовић, стара 60 год, из Мостара, умрла у Лобору;

19) Сава Врањешкић, стара 50 год, из Госпића, умрла у Лобору;

20) Момчило Гутеша, стар 8 год, из Бихаћа, умро у Лобору;

21) Стана Бачић, стара 55 год, родом из Јасеновца, умрла у Лобору;

22) Олга Делић, стара 60 год, родом из Петриње, умрла у Лобору.

На Цвијети саопштено нам је од Управе логора, да ћемо бити пуштене на слободу односно транспортом послане у Београд. Ноћу, 29. марта о.г. кренуле смо из Лобор града, превежене аутобусом са стварима у Златар, а одатле железницом у Београд. С нама је путовао Управник логора Карло Хегер у пратњи још двојице Немаца.

На пролазу кроз Загреб дочекала нас је на железничкој станици наша незаборављена добротворка гђа Дијана Будисављевић са својим сарадницама и сарадницима, који су са њом заједно учинили све што су могли у слању помоћи нама у Лобор град. И овом приликом добиле смо у возу од гђе Будисављевић много рубља, хране, а на путу, медикамената, цигарета и дописница.

Путујући из Загреба према Београду у једном месту ушло је у наш воз неколико усташа, који су нас почели провоцирати, али их је г. Хегер избацио из воза, тако да су посрамљени отишли. У Београд смо стигле 31. марта о.г. где нам је на железничкој станици приређен срдчан дочек од стране г. Максимовића, изванредног Комесара за избеглице и након тога упућене смо на одмор у зграду Богословије.

Више ништа немам изјавити, а на све што сам изјавила могу се заклетити.

Д о в р ш е н о.

Радојка Васиљевић, с.р.

⁴⁷⁹ Цвијета Пејиновић.

⁴⁸⁰ Шаин.

Бр. 201

**Изјава Уроша Милетића о хапшењу у Сарајеву и заточеништву
у логорима Госпић, Јастребарско, Даница и Јасеновац⁴⁸¹**

З а п и с н и к

састављен 14. јула 1945. године пред Земаљском комисијом за
утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Сарајеву.

Ја сам прије рата радио као машински ковач у Главној жељезничкој радионици у Сарајеву. Ја сам дуго времена сурађивао у радничком покрету и био члан радничког спортског клуба „Хајдук“ па стога непоћудан усташким властима од првог дана.

1. VIII 1941. године увече срела су ме на улици тројица усташких агената који су били сви моји познаници. Њихових имена се не сјећам, јер смо се познавали само површно. Изразили су жељу да са мном пар минута разговарају и позвали ме да уђем у неку гостиону гдје ћемо несметано разговарати. Чим смо унишли у гостиону, један од њих се је одвојио и убрзо се вратио са петорицом стражара. Они су ми јавили да сам ухапшен, не питајући ни за име, и тек онда тражили од мене легитимацију. Легитимацију је однио један у сепаре исте гостионе, гдје се налазио логорник Локмић Бећир, иначе усташки поручник. Тај је погледао легитимацију упоредио је са неким списком, и онда потврдио моје хапшење. Ја сам одведен одмах у усташки стан који се је налазио у интернату „Просвете“ на обали. Тамо су ме претресли и одузели ми све осим одела, а онда сам одведен у неку собу на други спрат. Од прилике сат касније ушло је пет младића, од које сам неке само из виђења познао из Сарајева па ме почели смијући се тући. Ја сам се бранио и они су отишли. Кратко иза тога унишло је 10 до 12 усташа, међу њима Андрија Буља. Он ме је поздравио са ријечима: Ево Уроша Мрњачевића. Одмах иза тога почели су ме тући кундацима, ногама, песницама, боксерима тако да сам био сав у крви. Те исте ноћи враћали су се неколико пута још тако да сам био у свему ту ноћ премлаћен 8 пута. Док су ме тукли, тражили су да им кажем боравиште четворице другова које ја нисам хтио одати. Пошто ми је успјело да се са прозора јавим брату који је случајно пролазио, послан ми је сутрадан ручак од куће. Због тога су се усташе разбјесниле па су ме „Црном Марицом“ премјестиле у Богословију. У „Марици“ сам приликом прелаза затекао четворицу Шипадових чиновника из Завидовића, међу њима некога Зеца, двојицу непознатих Јевреја из Сарајева, те неког младића који је био страховито изубијан и који се је наводно звао Голубан Савић. Кад смо дошли до Богословије и излазили из „Марице“, усташе су нас дочекали са повицима: Сад ће бити посла. Међу њима је био и Бећир Локмић, који нас је разврставао: Жидове међу Жидове, Голубана међу Србе, а за Шипадовце је рекао да их хапси Гестапо, па да ће са њима причекати док Нијемци одлуче с њима, те надодао: А

⁴⁸¹ АЈ, фасц. 912.

Уроша смјестите у ону собу, да га мало намјестимо, а онда ће међу „Црвендаће“. Одвели су ме у једну велику собу на првом спрату и наредили ми да се скинем. То је била соба за мучење. Када сам се скинуо, почели су ме тући као у Просвјети, тражећи од мене да им кажем гдје се налазе моји другови Кршуљ, Узелац, Ђук и Трумбић. Одговорио сам да не знам гдје су. Злостављање је водио Миле Антуновић из Сарајева који је био мој добар познаник. Кад сам био сав обливен крвљу, одвели су ме у самицу, а мало иза тога дошло је опет 7 усташа, који су ме почели тући и један ми је стао својом цокулом на грло. Међутим је Антуновић забранио даљње злостављање тврдећи да само он има право тући.

Сутрадан су у моју собу довели још четворицу. Мојој је кући јавио неко, ко ме случајно видио излазећи из „Марице“, да сам у Богословији, стога су ми моји слали храну. Са свог прозора који је гледао у двориште, видио сам у другој соби преко пута мене Лулу Фрковића, правника из Сарајева, који је касније убијен у Градишци. Почели смо разговарати, а он ми је нудио лијекове ако треба и јавио ми да ме више неће тући, јер је у том погледу подмитио Антуновића.

У Богословији сам остао 8 дана. Задњи дан је дошао неки полицијски чиновник, који је правио списак и рекао ми да сам требао бити стријељан али да имам срећу па да идем само за Госпић. По подне дошао је још један транспорт из полиције с око 40 људи. Увече су нас натјерали у двориште, гдје нас се скупило око 200. Донијели су сноп жице и ланце. Онда је дошао неки усташки натпоручник и почео нас повезивати. По два и два везани са жицом и у групама по 30 особа провођени Марицом пребацили нас на станицу. Међу нама су били сви Шипадовци, који су у оно вријеме хапшени и од којих познам ове: инг. Кос,⁴⁸² Љубибратић, Васиљевић Саво и жену му Раду, Вишњић, Жица,⁴⁸³ Лакић,⁴⁸⁴ Укропина и др. укупно око 20. Било је још 20 шумара. Сви су били везани жицом само су мене заједно са Грујом Самарџићем, скијашем са Пала, метли у ланце, тако смо и ми отпремљени на станицу.

Заборавио сам споменути да сам у Богословији суочен са Рудолфом Хопеком, мојим другом из клуба, који је ухваћен када је носио експлозив у Зеници. Приликом суочења су нас питали да ли се познајемо што смо потврдили и онда су нас раставили.

На станици смо стрпани у вагоне сточне, под јаком стражом и још током ноћи смо пошли пут Брода. У вагонима нас је било око 40 до 50 и до Босанског Брода се нико више није бринуо за нас.

У Босанском Броду смо изашли из вагона и морали пјешице на станицу у Славонски Брод. Ишли смо у поворци, а на њезином челу су биле 3 жене. Сви смо били везани. У Броду нас је напао неки бачвар са својим помоћницима и хтио нас побити брадвама што су усташе забранили. Нашу поворку сликао је неки младић, који је због тога једва спасио живот, јер су га усташе почеле гони-

⁴⁸² Велимир.

⁴⁸³ Милан.

⁴⁸⁴ Душан.

ти. На станици Славонски Брод стрпани смо опет у вагоне, као у Сарајеву, и наставили путем према Загребу.

На загребачкој станици свијет се је распитивао од усташа кога воде и усташе су рекли да смо банда, нашто су нас грађани почели вријеђати, и плљували су на нас и гађали нас камењем.

Из Загреба смо наставили пут за Госпић, на читавом путу нисмо добили никакве хране ни воде. Кад су нас водили са госпићке станице у казниону, сељаци су нас нападали батинама и неке од нас ударали по глави. То је било 10. аугуста 1941. године. У госпићкој казнионици примио нас је по броју управитељ Милан Старачек. Чим смо претресени, одвојили су одмах неке од нас и то све осим Шипадоваца за транспорт за Велебит који је требао тога часа поћи. Ту ме је спасио сарајевски полицијски агент Никола Брадарих који је био мој школски друг. Он је рекао управитељу да гарантира за мене и да ћу ја ускоро бити пуштен, јер су за мене велике интервенције. На моју интервенцију спасен је онда Бранко Војновић који је касније страдао у Јасеновцу. Мени је Брадарих фактично спасио живот, јер се од оних који су отишли у Велебит до данас није нико вратио.

У Госпићу сам остао до 20. VIII 1941. године. Био сам у казниони, у некој ћелији, а прије тога сам два дана и двије ноћи био у дворишту казнионе. Прилике су у Госпићу биле врло лоше, нарочито за оне који су били као и ја без новаца. Храна се је састојала од 6 дкг круха а једном дневно добивали смо мало ријетке грахове чорбе, у коју су, ако је почела нестајати, почели улијевати вреле воде. Пошто много заточеника није имало порције, видео сам како су неки скидали опанке или ципеле, па су у њих сипали чорбу и јели.

Сваке ноћи вршена су по ћелијама мучења и ми смо чули јаукање и тучњаву. Ћелија у коју сам био касније смјештен била је крвава. Да ли су вршена убијања, ја не знам, знам само да је постојала ћелија број 15, звана мрачна, у коју сам видео да су једнога дана бацили неколицину људи који су били мртви или без свијести.

Сваки дан су одвођени транспорти везаних људи у Велебит. Говорено им је да иду на рад и да ће им тамо бити боље. Док сам био у дворишту, видео сам 30 католика који су враћени са Велебита из села Међеђег Дола, гдје су поравнавали неку долину, међу њима је био Људевит Ауер, који је касније отишао кући, и министар Панђек⁴⁸⁵ који је касније умро у Градишци. Ти људи су са великим страхом и само шапућући причали некима од нас, који су им се чинили повјерљиви, ужас на Велебиту. Затвореници су тамо у оковима митраљезима тјерани да сами скачу у провалије, а касније када је окова нестало, они су клани и бацани у провалију. Говорило се је да је отјерано на Велебит око 100.000 људи. Ја сам чуо причу да је побјегао свега један младић, али нисам могао сазнати ко је и одакле је и да ли је то уопште истина. Мени је причао један чобанин, Србин са Велебита коме је запаљена кућа и поклана сва фамилија, да је својим очима гледао како је у Велебиту поклан један читави транспорт хапшеника а

⁴⁸⁵ Ладислав Ханжек.

љешеве бачени у провалију. Код тога су га усташе ухватили и дотјерали у Госпић гдје ми је то причао.

18. аугуста икупљен је у дворишту у Госпићу један транспорт око 3.000 људи, који су требали ићи за Велебит. Када је један дио тога транспорта изишао из логорске капије, дошло је наређење да се врати и од усташа који су псовали ја сам чуо да су дошли Талијани код Госпића и да траже Госпић. Дан прије тога отишли су Шипадовци са транспортом 80 до 100 људи за Велебит. У том транспорту биле су већином угледније личности које су одведене посебно.

Транспорт који је враћен био је сутрадан отпремљен за Јасеновац, док за групу у којој сам био ја, више није било вагона. Ја сам остао још пар дана у Госпићу, а онда су нас једно јутро постројили у двориште и неки нам је усташки натпоручник рекао да идемо кућама. По 40 су нас стрпали у камионе и отпремили за станицу. У Госпићу сам прије тога видио Пудића, за кога сам чуо да је руководиоц масовних ликвидирања на Велебиту, његов помоћник био је неки шофер Мила, фрљав на једно око. Он је у Загребу познат као шофер министра Артуковића. У Госпићу сам чуо и за Љубурића али га нисам видио. Причали су за њега да је велики крвлок и да је главни командујући на свим логорима.

Онога дана када су нас одвели на станицу око 3 сата ујутро обилазио је Пудић по хелијама и гледао нас и онда нам рекао: Покупите ствари јер одлазите за Аграм.⁴⁸⁶ На станици су нас стрпали по 10 гдје смо остали до 7 сати на вечер, на несносној врућини. Нетко нам је хтио додати канту воде, али су усташе забраниле и он је морао воду просути. Навече смо пошли за Огулин. У Огулину су усташе поставили само мало страже и пошли пити. Пошто нам је прозор од вагона био отворен ја сам хтио то искористити и побјећи. То ми је међутим спријечио бачвар Реџић из Брода јер је вјеровао да идемо заиста кући.

Сутрадан смо стигли у Јастребарско, тамо су нас неко вријеме помицали по станици горе доле, а онда је дошао чувени Јуцо Рукавина и наредио да се искрцају сви Жидови, који су били приклопљени нашем транспорту. Они су били прије тога у селу Овчари⁴⁸⁷ код Госпића, гдје су се слободно кретали, али су онда покупљени и заједно са нама транспортирани до Јастребарског. Исто тако је Јуцо Рукавина наредио да изађу католици а остали да наставе у Јасеновац. Голим случајем остали су на станици два вагона православаца, међу њима и ја, ми смо онда изашли из вагона и отишли према Јаски на имање грофа Ердедија. Имање је већ било ограђено жицом и требало је послужити као логор. Нас су све увели у неку велику коморну зграду, изгледа раније магацин, гдје су католици смјештени на I кату, Јевреји на II кату а ми православци по броју 184 бачени у тамни подрум, гдје смо лежали на голој земљи. Два дана остали смо уопште без хране и воде. Трећи дан су нас пустили у двориште да обавимо нужду. Тада сам видио да се католици и Јевреји слободно крећу по дворишту, па сам се помијешао међу њих. Нашао сам познатог Егона Фишера из Копривнице, који је касније погинуо у Јасеновцу. Он ми је дао 40 динара да сам се обријао и

⁴⁸⁶ Загреб.

⁴⁸⁷ Логор Овчара.

опишао и онда ми је дао још пар веша. Приметио ме је један усташа кога сам увјерио да имам дозволу од неког другог да будем међу католицима и Јеврејима и тако даље сам био по дану у дворишту а по ноћи спавао у подруму. Тако сам остао 8 дана. Од управе за све то вријеме нисмо уопште добивали хране већ смо ми јели само оно што би Јевреји као покварено бацали од својих пакета које су многи добивали.

Иза тога је био једног дана наређен општи наступ. Дошао је усташки поп Клајн из Вараждина да тражи људе за рад, подијелио нас је по вјерама. Мени је било нешто сумњиво па сам се помијешао међу католике. Ту ме је препознао неки Божо Кожоман и пријавио ме усташа, као и још једног православца, који се је са мном сакрио, међу католике. Због тога сам морао на неко преслушање гдје сам изјавио да сам католик и тако су ме пустили са оним другим православцем заједно. Сутрадан су издвојили све Жидовке и православке, међу њима 3 Шипадовке из Сарајева и послали у Лобор-Град. Остало нас је још 246, још неких 8 дана све су нас преслушавали у присуству неког емигранта и управитеља, хране нисмо добивали никакве од управе већ су они који су имали новаца куповали и дијелили нама. Ово је требао бити католички логор и речено нам је да ће криви за Јасеновац а прави кућама. Радили за све вријеме нисмо ништа. Једнога дана избио је опет Јуцо Рукавина и натерао да морамо у року једног сата бити сви у вагонима. То се је заиста десило и ми смо кренули у непознатом правцу и сутрадан ујутро осванули у Копривници. То је било 14. IX 1941. године. У Копривници смо затекли већи број Хрвата, око 300, међу њима др. Јуричића из Сарајева, који су сви били квалифицирани као југословенски националисти. Нас који смо дошли стрпали су у бившу фабричку кантину и око нас је постављена стража. Нама је био забрањен сваки излаз, а другима наређено да се не мијешају са нама пошто смо били опасни комунисти.

Овдје сам остао до 1. III 1942. године. За све то вријеме становали смо у тој кантини, спавали на голом поду а зими смо срушили неку стару циглану и тим дрветом ложили. У тој згради били су само комунисти и то већином они из Лепоглаве, који су били кажњени већ за вријеме Југославије, били су сами Хрвати, осим мене и оног другог православца, те једног Муслимана Сафета Филиповића. Међу њима познајем Маријана Крајачића, Николу Пејновића, неког Павлина. За све вријеме нисмо ништа радили, а за храну смо добивали једанпут дневно мало круха и мало грахове односно крумпирове чорбе. По ноћи су усташе тукли затворенике, колико сам ја видео нису убијали. Неки који су имали новаца, могли су си набавити храну извана. У Копривници није било болнице ни љекара, заточенике је прегледавао неки студент медицине, који је и сам био заточеник. Једнога дана су се сјетили да праве картотеку. Онда су прављени спискови, вршена саслушања, сликали су нас и узимали отиске прстију. Сваки од нас добио је свој број, ја нпр. 36.656. Иза тога почели су одводити у групама за које ми никада више нисмо чули, сумњали смо да иду у Јасеновац, а неки су изгледа одлазили кућама.

Задњи дан фебруара позвали су нас усташе и одвојили у двије групе. У већу у којој је било 36 људи и која је требала за Јасеновац расподијели су мене,

а друга мања, у којој је било 18 људи, отишла је кућама. Иза тога смо утоварени у вагоне и након 2 дана путовања без хране и воде у јакој зими стигли у Јасеновац. На путу су усташе тукли заточеника Милана Милановића, железничара из Копривнице.

У Јасеновцу смо доспјели у индустријски логор 3. Прво смо одведени у табор, гдје су нас пребројили и примио нас је пук. Матковић и одредио нас на страну. Одатле отишли смо у сам логор. На капији смо видјели прве логораше слабе, измучене и испијене, који су нам викали боље да сте мртви него да сте дошли овамо. Нас су одвели и стрпали у тзв. тунел, поткровље циглане, гдје се товари цигла, и разврстали у два реда. Када је дошло око 50 усташких часника и дочасника, који су нас испитивали и одузимали ствари и тукли нас кундацима, боксерима, ногама и сл. и мене је ударио Бонзо кундаком у леђа само зато јер сам гледао како друге туку. Када сам се након ударца окренуо видио сам одмах покрај себе заставника Мујицу са кривом тзв. Муратовом сабљом у руци. Касније сам чуо да је он том сабљом сјекао заточеницима главе. Он ме је упитао ко сам и одакле сам ја и једва ми је вјеровао да сам ковач. Имао сам срећу да ме је познао један заточеник који је потврдио мој навод. Из наше групе су тада извели Милановић Перу у ћошак истог тавана и заклали га. Чини ми се да је то учинио Љубо Милош али нисам сигуран. То се је десило због тога, јер је несретног Перу пратња из Копривнице нарочито препоручила. Одмах иза тога подијелили су нас по вјерама у бараке. У баракама сам видио многе своје познанике, који су данас већином сви мртви. Сутрадан сам отишао на рад на насип II. Тамо сам видио ужасне призоре. Старци који су се једва држали на ногама носили су земљу у врећама или чак на лопатама па се једва држали на ногама по 2 км далеко, други су копали и трпали земљу на насип а покрај њих су стајали усташе и тукли их. Међу онима који су носили земљу био је стари др. Радошевић из Загреба. Ја сам видио како је носећи земљу пао и како су прискочили усташе да га туку. Стога сам одмах пришао и дигао га а његов терет однио на насип. Старом сам савјетовао да иде на копање земље, јер је тамо лакше маркирати рад. Исти је отишао за Градишку, а што је било са њим, не знам. На насипу сам радио 5-6 дана а онда сам премјештен у ланчару, гдје сам остао до краја свог боравка у логору.

Ја се у свему слажем те исказујем сутласно као свједок Ристо Стјепановић само би још додао:

Истог прољећа наступила је изненадна опасност да Сава провали насип II. Стога је требало направити један мали насип код самих барака, који би спасао насип број II са насипом који је постојао од раније и штитити индустријски дио. Тај насип је требало завршити за један дан. Стога су усташе логораше скупиле све, који су опште било што могли радити на насипу. Батинали су сви усташе и официри уз помоћ сатније новака, који су том приликом требали положити испит у батињању логораша. Настала је страховита туча логораша. Љубо Милош попео се на гомилу дасака и викао да ће стријељати свакога онога ко само за трен ока престане радити. Око 8 сати навече, када су логораша почели падати од исцрпљености и умора, Милош је наредио да нам се подијели вечера и

да идемо на спавање. Као замјену довели су велику групу мјештана из села Јасеновца да доврше насип. Наређено је да се мјештанима нареди вечера. Мени је с обзиром на стање Саве било сумњиво па стога нисам хтио да легнем већ сам се јавио на тражење кухара, на рад у кухињи ради припремања вечере мјештанима. Око поноћи је Сава провалила у насип број II и излила се према баракама, тако да смо морали на брзину исељавати логор о чему је говорио Стјепановић кад је говорио о исељењу логора у Градишкку.

Љети и јесени 1942. године послјије козарске офанзиве покупљено је српско становништво, осим оних који су побјегли у шуму, из 7 срезова и то: Градишка, Бос. Дубица, Костајница, Приједор, Прњавор а имена друга два среза не могу се сјетити. Све становништво доведено је у Јасеновац гдје је постепено ликвидирано.

У прољеће 1942. почели су стизати у логор разни усташки агенти који су били ради криминалних дјела кажњени на 6 мјесеци поправка. Међу њима су били Цивидини,⁴⁸⁸ Ивица Ковачевић, Звонко Марјановић и Милушић Миле из Сарајева. Од других се сјећам Златка Канајета, Јерка Крњевића, неког Шоштариха и било их је много више.

Они су били иако логораши, у уској сарадњи са логорским усташким властима, они су били мајстори у цинковању. Сврха им је била да пљачкају и чим су негдје видјели добар комад одијела, па им га је дотични на њихово тражење није дао, пријавили су га и он је био одмах ликвидираан. Они су га одмах опљачкали и неки су од њих на тај начин себи сакупљали и по 6 великих куфера разне робе. Они нису ништа радили него су само измишљали нове пљачке. Увече су с батинама ходали по баракама и тукли логораше а понекад их дочекивали када су се враћали с посла и млатили. Нарочито су се исказали као надзорници на раду на великом насипу број III. Тамо су страховито тукли и често убијали заточенике. Нарочито се је истицао неки Кокић из Имотског и Стипе Дејановић који је касније погинуо, неки Кордунаш, Шиме Зурак и водник Славко Тукерић, који је само убијао а дао одрешене руке усташама да убијају.

Напомињем да сам у логору срео Рудолфа Хопека и његову групу. То су била три брата Шајер од којих су два погинула а трећи Едо спасио се је заједно са Стјепановићем, два брата Черкеза, Ферид Кулић, сви из Сарајева. Черкези су касније отишли кућама заједно са Хопеком док је Кулић отишао у Њемачку на рад.

Нарочита особина свих наших мучитеља у логору био је садизам. То се је испољавало на различите начине, што је већ спомињао Стјепановић а ја ћу споменути само два примјера од којих сам један сам видио. Дешавало се да су долазиле композиције возова 50-60 вагона до близу логора а кажњенике су касније искрцали, скинули им одјело па их везали по групама на тај начин да је сваки морао метнути руке своје предходнику на рамена. Руке су му онда везане испод браде претходника. Тако су везане групе од 100-200 људи, читава група је коначно опасана ужетом. Усташе би тада узеле крампове, лопате, колце и сл.

⁴⁸⁸ Бранко.

и млатили логораше потискујући их тако до припремљене јаме. Када су они пали у јаму, усташе би их дотукли. Овакве призоре могли смо често гледати са прозора бараке. Једном приликом кад сам ја случајно ишао кроз логор, видео сам како су се сакупили пор. Којић, Љубо Милош, Матијевић и други часници, они су покупили 20-30 младића скинули их и повезали све у хрпу а онда се залетили и крампима и лопатама тукли их по главама да су од њих дословно отпадали комади главе. Ја сам ужаснут побјегао али ме је један од њих видео и потрчао за мном. Ипак ми је успјело сакрити се.

У Госпићу су били интернирани углавном Срби, осим неколико стотина Хрвата, међу њима 700 старих комуниста из Лепоглаве. Добра половина одведена је одмах за Велебит и већином ликвидирана, док су остали преко Копривнице дошли у Јасеновац, а из Јасеновца премјестили су их у Градишкку. Од њих су многи страдали у Јасеновцу а други сви у Градишци. Њихово држање било је на завидној висини. Они су били сусретљиви и помагали су другима. И касније су у логор стизали Хрвати и Муслимани, чланови КП, и они који су помагали НОВ. У почетку су били заточеници кад су видјели што се у логору дешава, избезумљени, претрашени, свак се је држао за себе и био већином индиферентан према другима. Из почетка 1942. године, некако од прољећа даље, почела се је међу заточеницима дизати свијест и развијати другарство. Нажалост су истовремено почели пристизати криминалци, који су, да себи олакшају положај развили огромну шпијунажу. Били су нам тежи од усташа јер су увијек били међу нама. Ми то одмах нисмо примијетили, али чим смо наслутили њихово дјеловање, почели смо им се уклањати. С њима смо лијепо поступали а ново-придошле упозоравали на њих. Истакнути конфидент био је: Борис Штајнер, онда неки криминалац Дангубић из Загреба, звани Кум, Стево Башић из Загреба и др. Логорска управа се је трудила да нас завади по вјерама. Тиме мислим на логорске усташке власти. Усташе су понекад ласкале Србима грдећи при томе Хрвате, Муслимане и Јевреје а онда опет ласкали Хрватима псујући нас све остале итд. Они су успијевали само у врло ријетким случајевима, јер је слагање међу логорашима било увијек узорно без обзира на вјеру, са мањим изнимкама појединих слабића. То се је нарочито показало у радионицама. На вањским радовима било је ипак мало другачије. Они који нису никада физички радили, измотавали су се из посла често на штету својих најближих другова, код неких радова (сјеча шуме) била је најме количина рада дневно унапред одређена (четири човјека морала су насјећи дневно 4 метра дрва).

Другарство се је највише показивало када је неко био болестан. Многи су пожртвованошћу својих другова спашени од смрти, само нажалост до дана ликвидирања. Новембра 1942. године ја сам боловао од трбушног тифуса. Баш у то вријеме дошла је од домобранских власти наредба на 1.000 комада федера за тенкове. Јер сам ја заправо био једини стручњак за тај посао, поруцба се није могла извршити. Тада је Пичили наредио љекарској комисији за мене и чак набавио нешто лијекова и одредио ми мало бољу храну вичући да не смијем умријети док ова поруцба не буде готова, а касније нека ме ђаво носи. Поруцба међутим због слабог материјала и поред тога није била извршена.

О постотку логораша у Јасеновцу по вјерама врло је тешко говорити, јер уопште код нас није тачан број заточеника који су доведени у логор и који су у логору страдали. По причању другова који су радили у логорским канцеларијама, нарочито у тзв. картотеци, сазнали смо да је до почетка 1945. доведено и у логору поубијано од прилике 40.000 цигана, 20.000 Јевреја, 100.000 католика и Муслимана и око 650.000 Срба то износи око преко 800.000 људи. Тај број је међутим вјероватно виши јер ту нису убројани задњи транспорти, који су фебруара а нарочито у марту и априлу у великом броју стизали у Јасеновац и који нису нигдје завођени као ни транспорти који већ раније нису увођени у логор већ одмах приликом доласка одведени на губилиште и ликвидирани.

18. III 1945. године позвали су ме и рекли да узмем своје ствари јер идем на пут. О том путу чуо сам ја још пар дана раније. Скупило се је нас једанаест, од тога шест мушкараца и пет жена. Од мушкараца смо били Иван Здјеларац, Мијо Гргурић из Карловца, Златко Муко,⁴⁸⁹ Иван Краљ и неки Муслиман из Бања Луке. Од жена сам познавао Наду Саламон. Кад смо се сакупили, дошли су до нас сви наши стари крвници, био је наиме први случај да одлазе два стара заточеника, наиме Нада Саламон и ја. Сатник Матеј, а звани Хадија,⁴⁹⁰ ишао је у управу да нам поквари одлазак. Међутим је Лисац наредио да уђем у вагон. Напомињем да нас је до излаза испратила цјела ланчара и да су они када смо ми пролазили, остали махајући нам рукама.

Један од наше групе је био тако неопрезан да је тражио своје ствари иако сам му ја савјетовао. Добио је од усташа груб одговор да ствари нема нека их тражи преко власти.

На путу који је трајао два дана непрестано су нас нападали савезнички авиони митраљезима. Приликом сваког напада, усташе су закључали вагоне, сами побјегли а нас оставили на прузи. У Загреб смо стигли око 6 сати навечер. Љекарска комисија нас скоро није пустила у град јер смо долазили из Јасеновца, гдје је било заразних болести. Само на енергично тражење усташке пратње пропустили су нас у град. Наш су транспорт примијетили грађани и кад су сазнали да смо из Јасеновца, хтјели су знати зашто смо пуштени. Усташе су онда рекли да се логор распушта, због чега је ускоро читав Загреб вјеровао да ће логораше пустити кућама.

У Загребу су ме 36 дана водили по разним загребачким казнионицама, гдје сам се страшно напаatio, нарочито глађу. Затворени су онда добивали свега 6 дкг круха и пола порције ријетке гершле без соли и масти дневно, недјељом а често и понедјељком, уопште ништа. Већ након 8 дана сви су мушкарци били замијењени, само сам ја остао. Тек 26. 4. 1945. године изведен сам из ћелије и том приликом ми је речено да одлазим. У затворској канцеларији сам видео Наду Саламон. Тада ми је тек било јасно зашто сам чекао тако дуго на замјену, што ми је и касније потврђено. Наиме, да је Јасеновачка управа тражила да се ја и Нада вратимо као стари заточеници. Из шуме су нас поново енергично за-

⁴⁸⁹ Мунко.

⁴⁹⁰ Јосип Матаја-Хадија.

тражили и тако смо спашени. Из затвора одведени смо камионом у главну ње-мачку команду у Загребу, гдје нас је дочекао партизански курир, звани Борис,⁴⁹¹ а сада мајор командант ОЗН-е у Загребу. Код Нијемаца смо остали два дана а онда камионом одвезени на тзв. Милерову циглану, односно на тој циглани смо били два дана, одакле смо камионом били пребачени у партизанску зону и у Писаровини замијењени.

Ја немам више што да кажем, а на овај исказ се могу заклети.

Урош Милетић, с.р.

Бр. 202

**Изјава Дуње Ђокић о хапшењу у Сарајеву и заточеништву
у логорима Госпић и Лоборград током 1941. године⁴⁹²**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 20. априла 1942. године.

ДУЊА ЂОКИЋ, рођ. Тијанић, 44 г. стара, из Тобана у Црној Гори, кћи пок. Живка и пок. Илинке. Удата за пок. Глигорија Ђокића. Послужитељка у жељезничкој станици у Сарајеву. Има два сина – Вељка од 14 година и Николу од 12 година. Писмена.

Позвана да каже све што је доживела од почетка рата до данас и опомену-та да каже само чисту истину, она је изјавила:

Од почетка рата па до 2. августа прошле године ја сам живела као и раније у Сарајеву, са своја два сина, Вељком и Николом, и вршила свој посао као по-служитељка у жељезничкој дирекцији. Непрестано у послу било у дирекцији, било у кући, ја сам бринула своју бригу и не сећам се неких већих догађаја за то време у Сарајеву.

2. августа свршила сам свој посао у жељезничкој станици, дирекцији око 4 с. и отишла кући. Почела сам да спремам јело за децу, која су у том часу била одсутна. У то време дођу у стан два полицијска агента који су ми претресли ку-ћу и том приликом нашли једну малу краљеву сличицу и неколико соколских књига, које су деца покупила и донела кући из соколане. Међу другима слика-ма била је и једна четничка, коју су деца такође донела не знам откуда. Те ства-ри су агенти задржали и позвали ме да идем с њима у полицију. Ја сам се на брзу руку спремила, узела ташну и у њу ставила 40 динара колико сам имала ситнине. Хиљада и три стотине динара ми је остало код куће у сандуку. Кад смо изашли на врата, изашли су ми синови. Ја сам се плачући са децом опростила

⁴⁹¹ Борис Бакрач.

⁴⁹² АЈ, фасц. 919.

и изљубила. Један агент је запитао децу где су били, а они су одговорили да су зарадили 10 дин и да су били на Језеру на купању. Агенти су их оставили код куће, рекли им да ће мама доћи одмах чим је испитамо.

То је последњи пут када сам видела своју децу. Од тада па до данас нити сам их видела, нити што о њима чула (њихова ми је судбина сасвим непозната). У полицији су ми одузели ташну и одвели ме у ћелију у којој сам нашла више других Српкиња из Сарајева. Ту сам провела 12 дана непрестано мислећи на своју децу.

Дванаести дан су дошли по мене у ћелију, извели ме, везали ми руке чврсто жицом, тако да сам једва подносила болове и са једним транспортом ме одвели на станицу. Ја сам непрестано плакала и преклињала командира транспорта да ми доведу децу, но он се на то није освртао, него општро подвикнуо да идем са осталим транспортом а он да ми није крив.

У транспорту је било око 100 људи, везаних све два по два, а једина сам ја била жена. На станици, кад смо већ били смештени у вагоне, замолила сам једног усташу, кога нисам познавала, да ми мало попусти везе на рукама, што је он и учинио. Онда је узео ташну и питао ме шта има у њој. Ја сам знала да у ташни има оних 40 дин и још неке ситнице. Међутим, он је отворио ташну и поднео ми је под нос отворену, питајући ме шта је то у њој. Ја сам погледала и видела један мали округао предмет, као јабука. Била је то бомба коју ја пре тога часа у животу никад нисам видјела. Рекла сам му да не знам откуд је то у ташни и почела се клети да не знам откуда је то у ташни, те да о томе не знам ништа, јер су ми је у полицији мало пре тога дали, онако како сам је и предала. Усташа ми је на то запретио да ћу ја то запамтити па је извадио бомбу и метнуо је у свој џеп. Доцније су ми причали други заточеници из транспорта да је тај усташа пред њима говорио да ми је он сам подметнуо бомбу да види шта ћу ја на то.

Транспорт је путовао до Госпића 2 дана, без хране и без капи воде. Кад смо стигли на станицу у Госпић, Италијани су нам одвезали руке, на што су нас усташе одвели, и то мушкарце у казниону, а мене у затвор.⁴⁹³

Све што се касније са мном догађало и што сам доживјела било је оно исто што су исказале у својим записницима моје сапутнице, са којима сам дошла овамо из Лоборграда, а које су све већ раније преслушане. Ја немам томе шта ни додати, ни одузети, јер нам је свима било исто. Захваљујем Комесаријату за избјеглице и свим онима који су нам омогућили да се ослободимо. Молимо уједно Комесаријат за избјеглице да ми омогући да дознам судбину мојих синова Вељка и Николе, са којима ми је једина жеља да се што пре састанем.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Бранко Стражичић, с.р.

Записничар:
Стана Тепавац, с.р.

Дуња Докић, с.р.

⁴⁹³ Логор Овчара (прим. аутора).

Бр. 203

Одломци из дневника Радослава Грубора о његовом хапшењу, заточеништву и бијегу из логора Јадовно 12. августа 1941. године⁴⁹⁴

Извадак из Дневника Радослава Грубора, ученика 3. разреда трговачке академије из Турбета, среза Травник, о усташком терору.

5-IV-1941. Долазим из Сарајева кући у Турбе код Травника.

8-V-1941. Био сам ухапшен и у ланцима спроведен из Турбета у Травник. Спроводили су ме усташе: Скочибушић Перо, Божић Никола и Цезнер Јозо. Са мнош заједно био је везан један циганин. На путу за Травник тукао ме је кундаком и ударао ногом усташа Скочибушић Перо. У Травнику су ме тешком муком ослободили Шабан Перо и Руждић, судски приправник, који су ми израдили објаву за пут с тим да бежим за Сарајево.

24-V-1941. Враћам се из Сарајева кући са мојим другом Соколовићем Ратомиром, учеником V. разреда српске богословије.

30-V-1941. По наредби усташе Цезнера Фрање и жанд. наредника Ромића Драге, великог франковца и усташе, хапсе мене и мога друга Соколовића Ратомира и доводе на жанд. станицу у Турбету. Тамо нас туку говорећи: „Заборавите да сте Срби.“ Затим нас опет везане спроводе у травнички окружни затвор. У овоме затвору затекли смо много Срба. Сви они били су испребијани.

1-VI-1941. Усташе намеравају, да нас стрељају у Долцу. На нашу срећу избавља нас Шабан Перо, који нам је обећао, да ће нас сутра пустити из затвора. Око 11 сати ноћу усташе Котник и Бељан, са још четворицом других усташа, изводе нас једног по једног у једну нарочиту собицу где нас туку. Усташа Бељан том приликом повредио ми је једно ребро.

2-VI-1941. Пуштају нас изпребијане из затвора на слободу по наредби Шабана Пере. Враћам се после тога пешице са Ратомиром Соколовићем, Граховцем, Гаврићем и Окопником кући у Турбе.

3-VI-1941. Усташе хапсе у Травнику Шабана Перу по наредби неког Зеца, који преузима власт у травничком округу у своје руке.

12-VI-1941. Усташе хапсе Србе у Турбету. Ухапшене Србе, којих је било 48, а међу њима и ја, усташе превозе са камионом ноћу у Травник те их затварају у затвор среског суда. Те исте ноћи ухапшено је 30 Срба из самог Травника. Међу њима налазили су се: Др. Вељко Њужић, Махмуд Робовић, Турудија Вељко и његов син Мишо, као и неки Чавићи. Од усташа, који су нас хапсили и те ноћи одвезли у Травник, препознао сам и то: Котника, Цезнера Јозу, Вељана, Скочибушића Перу, Башкорада Јозу, двојицу браће Зеца и Ромића Драгу. Исте ноћи са мнош заједно усташе су отерали: Ратомира Соколовића, Граховаца Милоша, Брацу Гаврића, Уроша Мормило, двојицу Милетића и друге.

Сви ми ухапшени Срби били смо потиштени. У затвору нас је тешио и храбрио Робовић Махмуд са речима: „Наша садашњост је пуна патњи и стра-

⁴⁹⁴ АЈ, Ф. 110, фасц. 919.

дања; будимо храбри, јер смо Срби“ и т.д. Кад је Робовић доцније опазио мене и Ратомира Соколовића, кроз сузе је рекао: „Зар и нашу омладину, нашу наду, да упропасте?“

14-VI-1941. Долази к нама кључар затвора, који нам каже, да је чуо, да ће нас почети по групама стрелјати. Настаје запрепашћеност. Још нешто ведрине једино показује Робовић Махмуд, али не толико као прошлог дана. Изгледа да и он нешто страшно предосећа.

15-VI-1941. Долазе у затвор усташе, међу којима су били: Котник, Цезнер, Скочибушић, Зец, Бељан и други. У моменту, када су почели да изводе прву групу у коју су спадали: Граховац, Савановић Пана, Гаврић Брацо и Љубо, Робовић Махмуд и Никић, један од усташа издера се овим речима: „Наши другови, усташе из Бутојна, који су били увек за дом спремни, нападнути су на Комару од стране пљачкароша Срба. Ви ћете стога бити тамо поубијани заједно са оним горе сељацима. Они пак, који још остају овде у затвору, биће поубијани на другом месту.“

Након тога усташе су почели из затвора гурати једног по једног. Међу њима био је последњи из затвора извучен Махмуд Робовић, који нам је на поласку махнуо руком. Извучене Србе стрпали су у камионе и отерали пут Комара.

После сат-два долази кључар Алија и каже нам, да су одведени Срби већ поубијани на Комару, јер су се усташе вратили без њих у усташки стан. Још нам рече, да ће од данас кључеве од затвора преузети усташе, јер да ће они у року од два дана пострелјати све Србе који се налазе у затвору среског и окружног суда. Кључар Алија се са нама опростио и отишао. По његовом одласку упозорио ме је друг Ратомир Соколовић, да је кључар заборавио затворити врата од дворишта, које је било ограђено зидом високим пет метара, па да би било добро, да се покушамо спасити бекством из затвора. Ја сам му на то приметио, да је зид и сувише висок и да је немогуће побећи. Друг Ратомир одговорио ми је, да се ја због тога ништа не бринем. У погодном тренутку позвао је Ратомир у двориште пар сељака, којима је казао, да нам помогну побећи, а након тога, да ћемо ми њима пружити помоћ, да се и они спасу бекством. Сељаци су покрај зида попели се један на другога и тако створили у неку руку живе мердевине. Ратомир и ја пењали смо се помоћу сељака и на тај начин пребацили се тешком муком преко високог зида. Одмах смо почели да бежимо пут жељезничке секције и Баш бунара у правцу Влашић планине. Кад смо стигли на врх Влашића, било је 12 сати ноћу. Уморни и гладни потражили смо једну колибу у којој смо ту ноћ преспавали.

16-VI-1941. Око 7 сати у јутро крећемо даље са Влашића у правцу Витовља у коме селу се налази мој познаник Марић. Некако у подне стижемо у то село, где нас је Марић лепо примио. Њему смо испричали све што се је десило. Он је био са свим тим изненађен, јер о свим догађајима није био обавештен. Код Марића смо остали цео дан и тамо се добро окрепили.

17-VI-1941. Крећемо даље на пут према Бања Луци и Санском Мосту. Циљ нам је да дођемо у Бос. Петровац, где се налазе моји стричеви, а отуда је и мој друг Ратомир Соколовић родом. Марић нам је за пут спремио доста хране на чему смо му врло захвални.

29-VI-1941. Још увек се налазимо на путу. Тога дана стижемо у околину Приједора. Ту смо чули страшне вести о терору над Србима. Рекли су нам да су у Приједору и Санском Мосту пред три дана усташе извршили страشان покољ Срба под водством Виктора Гутића.

22-VII-1941. Стижемо у Бос. Петровац. Тамо наилазимо на италијанску војску. Италијани су се врло добро односили према Србима. Док су они били у Петровцу, нико није смео да дира у Србе. Моји стричеви такођер су много хвалили Италијане.

26-VII-1941. Из Бос. Петровца повлаче се Италијани, а на њихово место долазе усташе.

28-VII-1941. Почињу усташка зверства у Петровцу и околним селима над Србима. Настаје опсежно истребљење и убијање Срба. Затим усташе почињу са палењем српских кућа у околини. Усташе затварају у куће читаве српске породице, па куће потпаљују, а око њих чувају стражу да не би ко побегао.

1-VIII-1941. Усташе долазе и хапсе моје стричеве код којих смо се налазили мој друг Ратомир Соколовић и ја. С њима хапсе и нас. Затим одвајају нас мушкарце на једну страну, а женске на другу. Све женске убацују у једну кућу, коју су потпалили. Жесток пламен обухватио је целу кућу, а из пламена чуо се језив врисак мојих стрина и родица. Ми мушкарци били смо за то време везани и нисмо могли ништа учинити. После тога усташе су нас потерали у варош и затворили у основној школи. У школи је било много Срба. Усташе су стално изводили из школе Србе пред среско начелство на клање. После су нас пребацили из основне у грађанску школу одакле смо могли добро видети кога усташе убијају, пошто се среско начелство где су усташе убијали Србе налазило одмах преко пута. У грађанској школи су нас оделили од старијих људи.

2-VIII-1941. Из школе изводе усташе моје стричеве, а с њима изводе и неке Србе из Бихаћа. Сасвим добро сам видио, како су усташе заклали моје стричеве. Без икакве милости тако су усташе поубијали моје стричеве и то: Вида, Стеву, Милу, Илију, Владу, Николу, Вида млађег и Ђуру Грубора. Пошто су их све убили, усташе су набацали у једна кола њихове лепшеве и одвезли их у непознатом правцу. После тога усташе су из школе почели и нас младиће да изводе напоље. У моменту, када су нас усташе терали преко улице, спазио нас је неки усташки сатник, који је усташама повикао, да нас терају за логор, да тамо цркнемо. Њему се ваљда и самом сажалило, кад је видео нашу групу одређену за стрељање у којој се је налазило највише деце од осам до дванаест година. Према овом наређењу усташког сатника, стрпали су нас усташе у три камиона и повезли пут Госпића.

5-VIII-1941. Стижемо неких 15 км пред Госпић, где се налази концентрациони логор за Србе. Логор је подигнут на једној пустари испод планине Велебит. Са свих страна логор је ограђен бодљикавом жицом. У логору је била непрегледна маса Срба. У једном куту логора налази се усташки стан.

6-VIII-1941. Дознајемо, да усташе свакога јутра у рану зору одводе из логора Србе са камионима на неку Рисову Греду и тамо их кољу. Тога дана упознао сам се са новим друговима. Међу њима било је Херцеговаца, Босанаца, Славонаца и Личана.

12-VIII-1941. Усташе су почели извлачити на клање Србе са наше стра-не логора, тако да се је тога тренутка почела и к нама приближавати опасност. Брзо сам размишљао о томе, да би се нешто требало предузети, да би спасио свој живот, јер ме већ другог дана ујутро може усташка рука покосити. Нас 12 другова у логору скујемо план, да се бекством из логора спасимо. Остварењу на-шег плана поговодала је околност, што су усташе имали у свом стану неку про-славу, па је услед тога била слабија стража око логора.

Око 12 сати ноћу у савршеном трку нас 12-орица омладинаца, почели смо да се пребацујемо преко бодљикавих жица логорске ограде. Пребацивање пре-ко ових жица било је врло тешко и мучно. Општрице жица забадале су се сваком од нас у тело, али смо сви мушки трпили и ниједан од нас није јаукнуо. Мој друг Соколовић Ратомир запетљао се у жице у самом почетку прелажења у толикој мери, да се није могао из жица извући. У то је почео усташа, који је био неда-леко од тога места на стражи, пуцати и тако је било прелажење преко жице за мога друга Ратомира сасвим онемогућено. Са друге стране жице ја сам пришао к томе месту у намери да другу помогнем, али ме је у моменту када је усташа пуцао, гурнуо и опоменуо један други омладинац, да бежим, па сам се тако са осталима дао у бекство пут шуме, која је за нас у овој ситуацији била једини за-штитник. Мој друг Соколовић Ратомир, на жалост, остао је дефинитивно у ло-гору. Усташе су подигли читаву узбуну због нашег бекства, али нису били у стању да нам ма шта учине. У бежању наишли смо на велебитском кршу на једну колибу у којој смо до дана преспавали.

13-VIII-1941. Налазимо се на путу за Босну. Идући тихо и опрезно кроз једну непознату шуму, одједном смо чули некакву дреку. Знатижељни, шта би то могло бити, приближили смо се полако месту одакле је допирао жалостан јаук. Кад смо се томе месту приближили, пред нама се пружио страпан при-зор. Усташе су баш тада вршили покољ једне групе Срба на зверски начин, не задајући им одмах последњи смртни ударац. Ту се је налазила, како сам тада утврдио, чувена „Рисова Греда“, где је много и много Срба положило своје жи-воте у најужаснијим мукама и где је усташко крволоштво према недужним Србима дошло до највишег изражаја свирепог варварског зверства.

Изгладњели настављамо пут даље. У близини Плитвичких језера у јед-ном месту видели смо како су усташе убили на зверски начин једног српског свештеника. Њега су најпре попели на звоник цркве и везали му браду, а затим га протиснули кроз прозор, тако да је са торња пао на земљу. У томе моменту повикали су усташе, који су се налазили у порти цркве: „Неста крста од три прста!“, а затим су притрчали к свештенику и у трку га проболи бајонетама. Од силног страха пред тим призором, почели смо бежати из тога места што смо брже могли. После извесног пешачења, стигли смо у једно муслиманско село, где смо морали са себе дати три кошуље једном сељаку за мало проје. Јер нам ни овде није било сигурно, морали смо без оклевања напустити село.

29-VIII-1941. Стижемо у Комар где смо видели доста хрпача под којима су спавали свој вечни сан многи Срби који су на овоме месту по усташама уби-јени. Нешто касније, истога дана, стигли смо у село Требеушу код Турбета. У

томе селу налазиле су се још само српске жене, које су у великом страху очекивале да и њих усташе покољу. Оне нам причају да су усташе из других села одвукли и поубијали сав српски живаљ, а сада да је на њих дошао ред. Од жена смо добили доста хране. Одмах смо морали продужити пут, да нас усташе не би ухватили.

20-IX-1941. Коначно смо стигли у Сарајево, пошто смо се неприметно спустили са Требевић планине. Отишао сам код мога стрица Грубора Саве, који је живео у Сарајеву у улици Језеро број 3. Од њега сам чуо, да су усташе одвели 19. јуна 1941. године из Турбета моју сестру Радојку Грубор и убили је у селу Гори код Какња. Рекао ми је, да је њу убио усташа Скочибушић Перо. Од стрица сам још и то дознао, да су ми браћа: Драго, Вељко и Боро побегли у Србију.

21-IX-1941. У једном пределу Сарајева званом „Ковачи“ куда сам случајно пролазио кроз хладну и магловиту ноћ, наједанпут сам чуо вику жена и деце. Кад сам се окренуо према томе месту, видео сам како усташе трпају Србе у камионе и некамо одводе. Без икаквог даљег задржавања дао сам се у бекство и дошао у стан свога стрица.

22-IX-1941. Предао сам надлежним полицијским властима у Сарајеву молбу за пропусницу од Сарајева до Земуна. У молби сам навео да требама наставити у Земуну школовање у трговачкој академији.

23-IX-1941. Добијам пропусницу и спремам се на пут са доста ствари, које сам требао предати у Београду. Истога дана у 4 сата после подне полазим на пут преко Брода за Београд. Овај пут сам срећно прошао.

У Београд сам стигао 25. IX-1941. године.

Грубор Радослав, с.р.
ученик III. раз. трг. академ.

Бр. 204

Изјава Мирка Пајкића из Високог о заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац⁴⁹⁵

З А П И С Н И К

Сачињен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
14. априла 1942. год.

ПАЈКИЋ МИРКО, рођен 16. јуна 1914. год. у Високом, син пок. Максима и Маре, рођене Чађа, ожењен и има две кћерке којима је сада једној једна, а другој две године. По занимању машински бравар. Позван на преслушавање у Комесаријату за избеглице и том је приликом опоменут да говори само чисту

⁴⁹⁵ АВИИ, а. КДХ, к. 317, рег. бр. 6/1.

* Протеривање Срба, 96; Милетић, I, 249.

истину о свему чега се сећа из доба свога робовања у усташким логорима, изјављује:

28. јуна 1941. експлодирале су у сарајевској жељезничкој ложионици две бомбе. Ја сам тада радио у тој ложионици, али ме за то време није било на месту експлозије. Ја сам дошао на рад другог дана, 29. јуна, на посао око 6 сати навечер. У 10 сати навече дошао је по мене један агент полиције и ухапсио мене и Љубу Мирића, такође бравара у истој ложионици из Високог. У затвору смо одлежали 10 дана без саслушања.

Тада су нас саслушали и рекли нам да ћемо бити пуштени на слободу. Међутим, сутрадан смо повезани ланцима и жицом одведени на станицу, укрцани у теретне вагоне и у транспорту одвезени за Госпић. На том нас је путу пратио међу осталима и сарајевски полицијски стражар Шикара, Муслиман, родом из Високог, коме се имена не сећам. Поред њега и полицијски агент из Сарајева, Тузлак, иначе по занимању бријач. Они су поступали са нама сурово, а Тузлак нас је и тукао. У Дервенти је ушао у воз и један усташки наредник, коме је Шикара у часу његова доласка нешто поверљиво саопштавао и при том погледао више пута на мене. Било ми је јасно да му нешто говори о мени. О том сам се и уверио доцније, јер је тај усташа одмах након тога разговора дошао у наш вагон, приступио к мени и почео ме испитивати о томе како сам подбацио оне бомбе у сарајевској ложионици. Ја сам га уверавао да о томе не знам ништа јер тада нисам ни био на раду у ложионици него код куће у Високом. Он се на то није обазирао него је извадио једну бомбу из џепа, црвено бојадисану. Питао ме је да ли знам шта је то, ја сам му одговорио да не знам. На тај мој одговор ме је ударио три пута с њом у главу тако да сам пребројао све звезде. После тога је ту бомбу ставио у џеп, а извадио другу модре боје. Поновило се опет оно што и са црвеном бомбом малопре, само ме је са плавом ударио три пута у лево раме. Најзад је извадио једну бомбу црно бојадисану. Пошто сам и за њу рекао да не знам шта је, ударио ме је с њоме три пута усред прса, тако да ми је запео дах. Од тих и других многобројних удараца које сам примио доцније, нарочито у Јасеновцу, моја прса нису више равна и избочена као раније, него угнута и некако као слепљена.

У Славонском Броду смо пребачени у теретне вагоне нормалног колосека, по 80 у један вагон. У вагону смо били повезани по двојица заједно ланцима или жицом. Све до Госпића су вагони били затворени и ми смо чак и нужду вршили у вагонима, а целим путем од Сарајева до Госпића нисмо добили ни храну ни воду. У свему смо путовали до Госпића три дана и две ноћи. Изморени и прегладнели стигли смо у Госпић једне среде изјутра. Не сећам се датума. Два дана сам био смештен у хелији казнионе, а остатак до одласка у Јасеновац на дворишту са око 1.000 људи, заточеника. Видео сам у Госпићу многе људе које су тукли, видео сам транспорте од неколико стотина људи које су свакога дана одводили, како су говорили, на Паг, на Велебит и у Јадовно. Видео сам кад су усташе убили из револвера неког жељезничара. Он је био добио нервни напад па насрнуо на једног усташу који га је због тога убио из револвера с леђа. Једног дана смо дознали да долазе Италијани па су нас све који смо још остали у

Госпићу, пребацили транспортом што у Јастребарско а што равно у Јасеновац. Ми смо пребачени равно у Јасеновац и путем је 12 заточеника из нашега транспорта помрло до Јастребарског. Од тих помрлих не сећам се ни једног имена. У нашем је вагону умро само један. Знам да је био родом из Пала крај Сарајева, сељак. Приликом одласка из Госпића и у Јастребарском фотографисали су нас италијански војници. Наш је део транспорта проборавао у станици у Јастребарском цео дан од јутра до мрака, а само смо за време ручка изашли из вагона. Ручак су нам скували у казанима на станици и то за новац који су усташе купили од нас и купили пасуљ. Колико је год ко имао, морао је да даде за тај ручак. Неко и по неколико хиљада. Ја сам дао свега 22 динара, колико сам имао при себи. Ко није имао новаца, морао је да даде сат или прстен. Наравно да пасуља није купљено за сав тај новац, а да су усташе при томе добро прошле, видели смо доцније по томе што су се свакако са нашим новцем добро напили.

За време нашег боравка на станици у Јастребарском долазило је много света па и жена и деце да нас гледају. На многима смо приметили да нас жале, ваљда су то били Срби, а можда и Хрвати. Но било је међу њима и таквих који су нам псовали и претили нам убиством, нарочито су се тамошњи жељезничари окомили на нас, који смо били у жељезничкој униформи. Било је ту и жена и деце, који су нас радознало гледали. Видео сам и једну жену која је нешто викала против нас.

Навечер смо кренули из Јастребарског и тек сутрадан смо стигли у Јасеновац. У Јасеновцу су нас дочекали усташе са псовкама и кундацима већ на самој станици. Одмах смо видели наше добро јутро. Са станице су нас одвели у јасеновачки логор кроз шуму, тако да нас сељаци и грађани нису видели, бар колико ја знам. Путем су нас гонили да идемо што брже. Готово трком. Непрестано су нас тукли кундацима и викали на нас као на стоку. Ако је успут некоме спала ципела, није смео ни да помисли да се сагне и да је узме из блата, које смо газили. У логору су нас поредали уз бараке и све нам одузели што смо имали код себе. Ми смо смештени у логору број 3 на простору Бачићеве циглане.

Од тога дана започео је мучан живот у јасеновачком логору пун неизмерних патњи, душевних и физичких, у атмосфери непрестаног убијања и клања, сталног пролевања невинне српске крви, патња и умирања сваки дан.

Сећам се да смо у Јасеновац стигли 18. августа. У транспорту нас је било 940 Срба. У овом часу могу да се сетим да су тада са мном дошли Љубо Мирић, бравар из сарајевске жељезничке ложонице, родом из Високог, који је доцније убијен кундацима за време радова на насипу; Вукичевић Ђоко, бравар из Високог, који је умро у бараци у Јасеновцу пошто је пет дана пре тога био изубијан усташким кундацима; Дабих Бранко, жељезничар из Високог, који је умро у Јасеновцу; Бугарац Обрен, жељезничар из Високог, изнемогао од рада и глади, испребијан на мртво, умро у Јасеновцу; Шотра Милан, гостионичар из Високог, иначе диван човек, убијен у Јасеновцу; Беатовић Ранко из Високог, убијен; Билбија Милош из Брезе код Високог, убијен; Попара Бошко из Сарајева, убијен; Чабак Стојан, бравар из Хаџића код Сарајева, убијен; Тушевљак Славко, ложач из Сарајева, убијен; Васиљевић Јово, пекар из Високог, убијен; Бран-

ко Ђујић, бријач из Загреба, убијен, а ради њега је убијено још 25 заточеника, већином сељака, којима се имена не сећам. До ове репресалије је дошло због тога што је Ђујић убијен у сукобу с једним усташом на кога је био навалио. Приликом одабирања ових 25 људи, који су требали да буду убијени, био сам одабран и ја. Но срећом, усташа који ме је одабрао и повео запитао ме случајно шта сам по занимању. Кад сам му одговорио да сам бравар (а занатлије су они штедили, јер су нас требали), он ме је пустио и увео једног сељака који је стајао одмах иза мене. Тако сам том приликом за длаку остао на животу. Оних 25 људи је поубијао из митраљеза крволук Љубо Милош.

Сада не могу више да се сетим имена оних хиљада људи који су поубијани у Јасеновцу. Али врло често, каткада дан за даном, гледао сам групе по сто и више стотина људи, које су водили на убијање. Гледао сам и два „ликвидирања“ болесника из болнице. Једном сам у месецу марту био одређен да преносим тешке болеснике из једне бараке кад је нагло наишла вода и поплавила бараку. Ми смо се чудом чудили одкуд одједном усташе хоће да спашавају заточенике, и још при томе болесне. Но касније смо видели да је то стога што усташе нису хтели да допусте да се заточеници подаве у води, да их евентуално вода не би однела и одала свету њихову судбину. Радије су их сами дотукли. Била су тада око 2 сата после поноћи кад сам био позван из бараке да заједно са још више другова преносим те болеснике из поплавлених барака. Тих болесника је било око 120, а можда и више. Носили смо их из поплављене бараке преко насипа неких 150 метара далеко. Ту су их прихватили други и односили на циглану. Други дан навече све су те болеснике у циглани побили и спалили.

Усташе су убијали заточенике на различите начине и то пре доласка комисије, дакле до почетка фебруара, јавно пред свима нама. Убијали су их из митраљеза, пушака и револвера, али на тај начин најмање. Обично су их клали ножем, управо онако као што се коље стока. Често је читаве партије поклао само један усташа. У томе се нарочито истицао злогласни Љубо Милош, затим неки Матијевић, па онда Мујо (тако су га звали, а презимена му не знам).⁴⁹⁶ Он је чак имао и неку тешку сабљу и с њоме одсјецао главе. Он се уопште радо правio неким великим јунаком и то оним старинским како га описују народне песме и приче. Најзад је много клао и неки Павличевић.⁴⁹⁷ Поред тога усташе су убијали и маљевима, специјално израђеним за такво убијање. Ти су маљеви били велики и тешки, а имали су дугу дршку. Осим маљева, убијали су са неким специјалним жељезним и дрвеним моткама, а нарочито много и са секирама. Тврдило се да су давили и са жицом, али ја то нисам видео.

После одласка комисије, још су и спаљивали живе људе у циглани и то тако да би их угурали у простор за печење цигле, зазидали врата и запалили ватру. Ја сам то на своје очи видео, кад су једну групу тако зазидали и потпалили ватру те их сажегли. Ми смо тада спавали на „рингу“ циглане и све смо одозго гледали.

⁴⁹⁶ Мујо Јусић-Мујица.

⁴⁹⁷ Милован.

За време тешких радова на насипима гледао сам из дана у дан како људи падају измрцварени и изнемогли као и испребијани од кундачења. За време тих радова, на којима сам ја издржао пуних 6 месеци, умирало је и било убијено за време рада дневно око 10 до 20 људи најмање. И ја сам једном неким чудом остао на животу након тешког кундачења од чега су сви други умрли.

Ево шта се мени догодило, а што смо ми сваког дана гледали: 12. октобра ја сам радио са једном групом другова на цести и копао јарак. Одједном су у моју близину дошла тројица усташа који су међусобно тихо разговарали. На то ме позваше и кад сам ја приступио, заповедише ми да се окренем леђима према њима. Одмах затим осетио сам три ужасна ударца кундаком у плећку, а после тога шест удараца у крста. Већ након четвртог ударца сам пао на земљу и помислио да ми је дошао крај. Ударци су били ужасни тако да сам мислио да ми ни једна кост неће остати читава, али ипак нисам ни зајаукнуо, јер сам из искуства знао да сваки онај који у таквим приликама да ма и трачак гласа од себе, сигурно буде дотучен. Након деветог ударца ја сам се онесвестио. После су ми причали другови да су усташе, који су судећи по изговору били Личани, удаљили, на што су другови пришли к мени мислећи да сам мртав. Међутим, приметили су да још живим па су ме почели полевати водом, и ја сам дошао к себи. Срећом, била је близу наша барака па су ме унели у њу. Лежао сам 10 дана у непрестаном страху да ћу бити „ликвидиран“ као и сви болесници. Након 10 дана сам најзад успео да некако станем на ноге и уз највеће напоре кренуо сам на рад да би избегао покољу. Био сам сав искривљен, а страшни болови су ме мучили, но ја сам ипак издржао на оним страшним радовима. И данас осећам тешке болове у грудима и крстима од тих удараца.

Највећа убијања у масама настала су почевши од католичког Бадњег дана па до краја јануара. И доцније су та убијања настављена јавно, све до половине фебруара, само у мањој мери. После су како сам већ рекао убијали у масама и даље, али не више тако. Убијања су вршена у самој циглани, у којој су поред лешева спаљивали и живе. Према томе нисмо ни од гробара могли дознати колико је људи убијено, а поготово нам је тај број морао бити непознат стога што су убијали групе заточеника које су тек стизале у логор. Ми заточеници нисмо смели ни да долазимо ни близу циглане, око које су иначе били постављени стражари. Ако би стражар приметио да је неки заточеник, макар и случајно, видео убијање, одмах га је позвао и са њим је било готово. Ја сам лично видео такве случајеве и то неке сељаке за које сам по њиховој ношњи знао да су из околине Бијељине.

Убијања у циглани су се вршила у једној наткривеној шупи без зидова по страни. Око шупе су биле наслагане цигле. Поменути сељаци би, приликом проласка мимо циглане, случајно завирили иза цигала према шупи у којој је у тај час вршено клање. Сместа га је позвао стражар и угурао га у шупу гдје је и он био заклан са осталима. Ми смо морали пролазити поред саме циглане кад год смо ишли на посао и са посла. Користећи се искуством, ми смо сваки пут окретали главу на другу страну и прошли поред ње што је могуће брже, јер никада нисмо знали није ли у том часу било убијање у тој шупи.

Страшни су били моменти „наступа“, кад су се одабирали они који су требали бити убијени, из било ког разлога (због чишћења логора, неке репресалије, казне). Први пут сам био у „наступу“ приликом случаја Бранка Ђујића, о коме сам вам већ рекао; други пут сам позван са осталима у „наступ“ због петорице заточеника које је пред нама убио из пушке усташа Мујо. Знам да је један од њих украо два крумпира приликом истоваривања и преноса тога крумпира из кола у магазин, на чему је и сам радио; двојица су кажњена смрћу зато што су се ноћу помокрили у бараки, јер нису могли издржати до зоре, а све 4 кибле (за нас преко 200 људи) биле су препуне. За осталу двојицу не знам шта су скривили. Трећи пут сам био у „наступу“ због покушаја бекства једног заточеника, коме се имена не сећам. И том приликом убили су пред нама само њега, што је био редак случај, јер су уз пут редовно одабирали и већи број других заточеника из „наступа“ и поубијали их.

У логору је било поред Срба и доста Јевреја. И њих су доста тукли и убијали, али далеко мање него Србе. Јевреји су имали у рукама целу интерну управу у логору, били су „слободњаци“, тј. могли су самостално да излазе из логора и да обављају послове за логор. Многи су од њих путовали чак и у Загреб и задржавали се тамо до 8 дана. За двојицу Јевреја чак знам да су уопште стално ноћивали у Јасеновцу приватно, где су боравиле и њихове жене и деца. Многи су од њих уопште имали своје жене у Јасеновцу и често их посећивали. Добијали су споља и храну и цигарете. Као функционери логора ретко се који од њих исправно понашао. Имали су сви присне везе са усташама, често су тукли наше људе, а ја лично сам запамтио Јеврејина Хермана Шпилера из Осијека, јер ме је више пута немилосрдно истукао и без правог разлога. Имам утисак да су се он и неки други Јевреји хтели тако да улагују усташама. Нарочито су се рђаво понашали немачки и пољски Јевреји, док су наши босански Јевреји били најсношљивији, али зато су и највише страдали баш они не само од усташа него и од немачких и пољских Јевреја са којима су усташе углавном били на доброј нози.

За време целог мог боравка у Јасеновцу нисам ни једног часа мислио да ћу изаћи жив. Сав сам био обузет бригом шта ћу појести и да измакнем убијању. Тражио сам и прекопавао често по буњишту и тражио љуске од крумпира и било што што се може прогутати. Срећом био сам здрав и јак, па сам могао да поднесем све то, од чега су хиљаде других поумирали.

Нарочито сам био обузет мишљу, дању и ноћу, каквом ћу смрти умрети: од ножа, тољаге, метка, кундака, секире, изнемоглости и умора, болести или глади. Ни на крај памети ми није било да бих могао избећи једној од тих смрти па никада нисам ни памтио много тога, што сам стварно доживео. Од изнурености највише су умирали гробари, који су имали најтежи посао. Дању и ноћу морали су да копају раке и преносе мртваце са којих су морали претходно да скину одело и обућу. Сав тај посао морали су да раде увек врло брзо, без предаха. Усташе су сами знали како тежак посао ти људи врше, па су они примали дво-струку порцију хране. Упркос томе ја не знам ни једног заточеника, од стотине и стотине њих, који су били гробари, а који су на томе послу остали живи после

месец дана свог жалосног рада. И то је један од доказа у како великом броју су усташе убијали заточенике у Јасеновцу. Једини од гробара који је од почетка до данас још жив јесте шеф гробарске групе инжењер Данон из Сарајева, који лично није морао да ради него је само надзирао посао гробара. И после нашег одласка остао је он у Јасеновцу као шеф гробарске групе.

Више немам шта да кажем до то да сам од 27. фебруара па до 30. марта, тј. дана када сам са дванаест својих другова кренуо из Јасеновца према Београду, био поштеђен од свакога рада и добијао петоструку храну, уствари давали су нам хране колико смо хтели и уопште су према нама усташе благонаклоно поступали. Просто их нисмо препознавали. Павелићев повереник Лубурић је пре нашег одласка рекао неким од нас, са значајним нагласком: „Много ви знате, много сте чули и видели.“

Кад смо одлазили из Јасеновца, сви су Срби плакали, што је и разумљиво кад се помисли у каквом су паклу они остали да и даље живе...

Д о в р ш е н о !

САСЛУШАО И ОВЕРАВА:
Бранко Стражичић, с.р.

Записничар:
Стана Тепавац, с.р.

Пајкић Мирко, с.р.

Бр. 205

Изјава Миливоја Николића и Реље Билановића о хапшењу Срба из Високог, Бугојна и Тузле и о заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац⁴⁹⁸

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 13. априла 1942.

НИКОЛИЋ МИЛИВОЈ, рођен 27. септембра 1907. у Високом, син пок. Николе и пок. Јованке, рођ. Крстић, неожењен електроинсталатер.

БИЛАНОВИЋ РЕЉА, рођен 22. априла 1920. у селу Чипулићу, срез Бугојно, син Анђелка и Јелке, рођ. Дучић, неожењен, казаница.

Обојица су позвани да дају свој исказ о свему што су преживели од дана хапшења па до дана када су пуштени на слободу из логора у Јасеновцу. Опоменути су да кажу само чисту истину, а они су рекли ово:

Ја, НИКОЛИЋ МИЛИВОЈ, ухапшен сам у Високом 19. јула прошле године. До тада сам радио мирно свој електроинсталатерски посао. Нисам се бавио политиком нити се било како политички истицао, па сам се осећао релативно

⁴⁹⁸ АЈ, фасц. 922.

* Милетић, I, 275 (скраћено); Протеривање Срба, 118.

сигурно од усташа, иако су друге Србе у Високом и околини на велико хапсили. Мислим да сам ја ухапшен на иницијативу мога конкурента Хајдаревића, али нисам сигуран. У усташком затвору у Високом био сам до 1. аугуста без икаква саслушања. Не могу да се потужим на тамошњи поступак усташа – ни Муслимана, ни Хрвата. 1. аугуста кренуо сам у транспорту од 34 човека из Високог и среза височког у теретним вагонима према Госпићу. Пратио нас је један жандарски наредник, који је био исправан, два финанси и два усташе. У Зеници су се придружила 2 вагона са заточеницима, а и у Добоју два вагона са сељацима из Бијељине. Путовали смо равно у Госпић где смо стигли 3. аугуста ујутро и смештени у тамошњој казниони. Ту је већ било око 2.000 заточеника смештених половица у згради казнионе а друга половица у којој сам био ја у Госпићу, смештена је у двориште, под отвореним небом. Ту у дворишту казнионе у Госпићу нашао сам се са Билановић Рељом, са којим сам од тада био све до данашњег дана. Једино сам у Јасеновцу био растављен на различитим радовима тако да смо од 10. октобра до 27. фебруара доживели у Јасеновцу различите доживљаје.

Ја БИЛАНОВИЋ РЕЉА, живео сам на слободи до Видовдана прошле године у вароши Пурачићу, где сам радио као казација. Нисам се до тада бојао хапшења јер тамо до Видовдана нису никог ни хапсили. Хапсили су ме два пута. Први пут су ме након 4 дана пустили на слободу, док ме нису други пут ухапсили 3. аугуста у недељу ујутро.

За време тога хапшења нарочито се рђаво према мени понео и тукао ме усташа Циндрић, иначе опанчар из Лукавца. Њему је наређено да ме туче усташа Маријан Перић, који ми је приликом преслушавања тражио од мене да кажем тко у Пурачићу има четничку значку. Када ја то нисам хтео да кажем, иако сам знао, наредио је Циндрићу да ме туче, а он ме је душмански млатио. Са њим заједно ме је тукао и усташа Мујага Хајрић. Кад су ме други пут ухапсили, онда су ме већ након 20 минута спровели на станицу заједно са још 9 другова. Ми и још 17 заточеника Срба из Тузле кренули смо у вагонима треће класе према Броду а одавде у Госпић. Са мном из Пурачића кренули су: Гаврић Мирко, који је доцније заклан у Јасеновцу; Јово и Данило Благојевић, браћа, од којих је Данило стрељан у Јасеновцу, негде између католичког и православног Божића, док је Јово жив, и налази се сада у логору у Старој Градишци; Деспотовић Неђо, који је умро од изнемоглости у Старој Градишци неки 4 до 5 дана пре нашег ослобођења; Бојановић Милан, који је једнога дана одведен из логора у Јасеновац са 25 других заточеника након бекства наших другова Љубе Поповића и Бранка Белтовића.⁴⁹⁹ Не знам шта је било са тим људима, али су вероватно поубијани због поменутог бекства; Станковић Урош, који је убијен у Јасеновцу приликом једнога „чишћења“ логора, по католичком Божићу; Божић Јоцо, умро је у Јасеновцу негдје око 20. децембра прошле године од сепсе; Станковић Ђорђе, такођер је у Јасеновцу 23. децембра од изнемоглости умро; Светозар Ђук, убијен у Јасеновцу у месецу новембру приликом једне сеобе из једног логора у други. Од оних који су нам се придружили из Тузле сећам се Поповић

⁴⁹⁹ Беатовић.

Љубе, који је како сам горе рекао, избегао из Јасеновца и сада живи у Београду; Свете Радића, који је погинуо у Јасеновцу кад и Ћук; Згоњанин Бранка, који је погинуо у Јасеновцу у месецу новембру приликом присилног купања у води на које су нас натерали усташе о чему ћу доцније опширније говорити; Таљежића Ристе,⁵⁰⁰ родом из Лукавца, који је из Госпића одведен на оток Паг и тада му се изгубио траг; Стојановић Нике, који је такођер одведен на Паг; Гаврић Спасоја, одведеног такође на Паг. Поред њих, сећам се још Јеврејина Мила Песаха и Биња Алтарца. Алтарац је умро у Јасеновцу док је Мило Песак сада у Јасеновцу где ради у кожари.⁵⁰¹ У Госпић смо стигли 4. аугуста увече са још око 500 заточеника из Јајца, готово самих сељака, који су се придружили нашем транспорту у Добоју. Путем нисмо имали никаквих инцидената осим на станици у Перушићу. Ту смо се укрштали са једним возом пуним хрватских војника. Они су нам довикивали погрдне речи и претили нам да ће нас све поубијати.

У Госпићу смо смештени у двориште где сам се нашао са Николић Миливојем.

Ми двојица, Николић Миливој и Билановић Реља, провели смо на дворишту затвора у Госпићу 18 дана под ведрим небом, по сунцу и киши. Ту у дворишту нас је било око 1.000 људи. 4. аугуста увече убијен је из револвера с леђа на дворишту један заточеник, неки жељезничар из Вишеграда, коме имена не знамо. Усташе су одмах издале команду да полежемо. Настала је мртва тишина кроз коју се изненада проломила четничка песма о војводи Лунету. Запевала је то једна жена, негде на прозору казнионе. Доцније смо чули да је полудела. Иначе у Госпићу нисмо видели убиства, али смо видели како ноћу, кад су се погасила светла, преносе усташе лешеве из казнионе, замотане у ћебад. Износили су свакога дана око 5 до 6 лешева. Око нас у дворишту били су постављени митраљези стално уперени на нас. Један нас је усташа поручник стално провоцирао да се дигнемо и побијемо „оно мало Хрвата“. Очигледно је хтео да изазове наш покољ, но нико му од нас није насео. За време нашег боравка у Госпићу одводили су кроз неколико дана похапшене затворенике стражаре из Зенице на које су нарочито били кивни. Одводили су их у неки подрум. Одатле су се само неки враћали, али бедни, испребијани и кржави. Они су нам причали како су их у подруму злостављали. Долазили су из подрума без одела и босоноги, због чега смо им ми давали понешто од свега, да не би били онако голи. Око 15 тих стражара заглавило је у тим подрумима. Иначе свакога дана одводили су по неколико транспорта од двеста до триста људи. Тврдило се да их одводе на Јадовно, на Велебит, и на Паг у логор Слано. Међутим, ми смо наслућивали да са таквим неће бити добро, па су се многи од нас, којима је то било могуће, крили приликом скупљања људи за те транспорте. Сакривали смо се по нужнику, иза неких дасака и где смо стигли. Од овако одведених сећамо се имена: Тољегић Ристо из Лукавља,⁵⁰² Стојановић Нико из Тузле, Гаврић Спасоје, такођер из

⁵⁰⁰ Тељежић.

⁵⁰¹ Јасеновац IV – Кожара.

⁵⁰² Ристо Тељежић из Лукавца.

Тузле. Њихова нам судбина није позната. Тада смо чули да је пре нас био у Госпићу у истом затвору Владика Зимоњић,⁵⁰³ затим Богдан Стајић, бивши срески начелник у Високом, и пред рат управник полиције у Бањој Луци; Гојко Кајић, трговац из Високог; Никола Стојановић, чиновник у пензији у Зеници. Не знамо шта је са њима било. Друге нисмо упамтили, јер нас је било много, а ми смо се обично држали својих ближњих. За храну смо добивали само једном дневно пасуљ и око 10-12 дека хлеба.

18. августа ујутру зором почели су нас све у казниони сврставати у групе око 60 до 65 људи, поставили су нас поред једног ланца за који су нас везали. Томе везивању нас двојица смо опет измакли. Људи су тако везани стајали на дворишту до један сат после подне. Тада су их одвезли, а сутрадан ујутро, пре седам сати, испражњен је цео затвор, око 2.000 људи, од чега је било 1.200 Срба, а остало Јевреја и Хрвата. Потрпали су нас у камионе и одвезли на станицу. У казниони су остали само редовни кажњеници, криминалци. На станици смо остали без хране и воде све до 7 сати навече. Тада су нас утерали у теретне вагоне, у сваки по 80 људи. На станици у Госпићу су били италијански војници који су ту чували стражу. Сви су нас целога дана фотографисали. Када смо били утерани у вагон, јавио им се кроз вагонске прозоре Душан Вученац, лугар из Високог, који је знао талијански. Рекао им је да му дају цигарете и воде. Италијански војници су нам на то додавали цигарете, воде и хлеба. Поводом тога су се усташе бунили и свађали са Италијанима говорећи им: „Није ово Италија, ово је Хрватска“.

Међутим, Италијани се нису на то обазирали, јер нису разумели, него су им са своје стране италијански псовали и нешто викали на њих те наставили да дају хлеб, воде и цигарете. Целу смо ноћ путовали и ујутро стигли у Јastreбарско. Остали смо у вагонима на станици до око 4 сата после подне. Тада су нас извели из вагона, постројили нас и обећали нам, да нас неће везати и да нам ништа неће бити ако будемо мирни. Међутим, чим смо кренули са станице, у потпуном реду и миру, усташе не одржаше реч. Стали су нас немилице тући кундацима и цевима од пушака гонећи нас као стоку.

Док смо тако пролазили кроз варош, видели смо како многе жене и девојке по прозорима уз пут и око плотова стоје и плачу. Приметили смо опште саучешће према нама и негодовање против усташког поступка. Добацивали су нам цигарете и неке друге ствари, али се нико од нас није усудио да их узме. Мушкарца за време целог пута кроз Јastreбарско нисмо нигде видели. И у Јastreбарском су нас Италијани непрестано фотографисали као и у Госпићу. Овде су нас увели у бивши дворца грофа Ердедиа. Нас 170 Срба сместили су у подрум док су остале Србе спровели равно у Јасеновац. По осталом дворцу били су смештени Јевреји, неки католици и нешто жена и деце. Сви су они имали слободнији режим. Могли су шетати по парку. Ми нисмо смели никамо из подрума, а храну смо добивали из јеврејске кухиње која је била доста добра, али нисмо добивали хлеба. Ту смо остали десетак дана, нашта су нас Србе и Јевреје те-

⁵⁰³ Митрополит добробосански Петар (Зимоњић).

ретним вагонима пребацили у Јасеновац. У Јастребарском су остале само жене и деца и они католици.

У Јасеновац смо стигли 2. септембра изјутра. Одмах су нас са станице пребацили за логор уз ужасне псовке и тучњава. У логору су нам одузели све што смо имали уза се, уколико нам је шта преостало јер су нам усташе већ путем од станице до логора одузимали све што смо вреднога имали: новац, прстење, сатове и друго. Наместили су нас у логор број 2.⁵⁰⁴ У једној бараци нас је било укупно 500 људи. Храна је од самога почетка била врло слаба. Хлеба смо добили само каткада а од новембра па све до средине марта нисмо га ни видели. Радили смо на подизању насипа. Рад је био неописиво тежак, а поступак према нама више него бруталан. Сваког дана падало је најмање до 20 мртвих људи. Многи су умирали од изнемоглости, чак и у часу када су јели ручак. Знамо да је тако умро жељезничар Петар Којић из Сиска, Бошко Божић, поседник из Високог, Миле Бујан, рударски радник из Приједора, Васо Малић, бријач из Високог, Ђорђе Станковић, поседник из Пурачића, Ковачевић, школски надзорник из Невесиња, и још многи други којима се не сећамо имена.

Тада још усташе нису убијале у великом броју, него су само несмислено тукли, нарочито оне, који због слабости нису могли да раде онако како су то усташе желели. До 10. октобра смо били обојица заједно, једнако живели и радили. Тада смо се раставили.

Ја, НИКОЛИЋ МИЛИВОЈ премештен сам, као електроинсталатер, из тога логора број 2 у логор број 3, у Бачићеву фабрику,⁵⁰⁵ док је Реља Билановић остао и даље у логору број 2. Био сам запослен у електроинсталерској радиони. Ту је радило свега око 20 заточеника, све самих Јевреја, изузев нас двојице Срба. Поред мене други је Србин био ту на послу Милан Милановић из Вареша, који је сада у Старој Градишци. У радиони смо живели доста добро. Храну смо имали бољу него остали заточеници а и поступак усташких стражара према нама био је релативно добар. Нити су нас тукли као остале, нити су нас кога убијали као што су убијали оне у другим радовима. Из наше радионе умрло је додуше више Јевреја природном смрти, а само су двојица убијена, но не у радиони, него у болници приликом ликвидације болесника. Била су то два Јевреја, студента технике, који су се у часу ликвидације болесника затекли као тешко болесни у болници.

Ја лично нисам видео многе покоље и убијања. Но знао сам за њих, а и врло често сам наилазећи у послу кроз логор видео гомиле лешева које су усташе побили. Само сам једном доживео тешку сцену клања. Било је то на сам католички Божић. Управо смо примали ручак. Одједном су усташе позвали мене и Милановића и још неколико Јевреја и удаљили нас неколико метара. Тада су нам наредили да се сви окренемо. Иза нас су били два усташе, грозни крволок Љубо Милош и заставник Матијевић. Пред нама је стајало 5-6 заточеника Срба

⁵⁰⁴ Јасеновац II – Брочице.

⁵⁰⁵ Јасеновац III – Циглана.

и Јевреја. Како смо били окренути леђима према њима, нисам знао ко су. Они су уосталом тога часа били доведени у Јасеновац. Чуо сам како иза мојих леђа моле и преклињу усташе да их не кољу. Од времена до времена сам искоса погледао на њих. Један је Јеврејин, човек од око 30 година, и лепо одевен као и сви остали, горко плакао и говорио: „Мајко моја, нисам те последњи пут ни видео!“ Тада сам га чуо како му је Љубо Милош општро довикнуо: „Лези!“. Опет сам погледао искоса и видио како је несретник легао. Љубо Милош се сагнуо, зграбио га за браду, подигао га и заклао као јање. На то су он и Матијевић на исти начин заклали све остале. Ми смо после тога њихове лешеве однели на гробље и ту су их гробари сахранили.

Ми електричари смо радили наш посао у радиони, али смо често обављали различите поправке на електричарским инсталацијама у вароши по приватним и јавним зградама. Разуме се уз пратњу и надзор усташа. На тај смо начин имали прилике да дођемо у контакт са тамошњим становништвом, варошким као и код оно нешто Срба, наилазили посвуда на симпатију, сажаљење и осуду усташа. Грађани као и сељаци су нас даривали цигаретама и храном. Један Хрват ми је рекао, док сам код њега радио, да осуђује поступак усташа и да очекује за све Хрвате „црне дане“, који ће и њима доћи. Приликом рада у једној кући у којој су живели старци, муж и жена, доживео сам, међу многим осталим, такођер један дирљив моменат. Из логора се наине често чула пучњава. Иако су усташе говориле да се то воде борбе са четницима, који су били преко Саве, у Босни, Јасеновчани су добро знали, као и сви сељаци из околине, да то усташе убијају нас. Сељаци су то поготово знали, јер су нас виђали када смо копали раке и покапали лешеве. Чак су каткада и сами на својим колима морали превозити цестом мртваце до места сахране. Након једног дана, када је била нарочито јака пучњава у логору, радио сам у кући оно двоје стараца. Пратио ме један од бољих усташа, који ме је оставио насамо. Старица ме на то дочека сва заплакана и питала ме, да ли смо уопште остали живи после јучерашњег убијања, частила ме са цигаретама и испекла ми кафу, осуђујући тешко усташе и њихов поступак. И околни сељаци Хрвати били су према нама пажљиви и сусретљиви. Кад год су могли и где год су могли, давали су нам цигарете и храну. Ако је било прилике да са нама проговоре коју реч, одмах су нас уверавали да они нису усташе него „македонци“ и да осуђују рад усташа. Ако би усташе приметили хрватске сељаке да са нама говоре или да нам нешто дају, осуђивали су их на 15 до 30 дана боравка у логору, и тада су живели с нама заједно у баракама, јели исту храну као и ми, па су чак морали и да раде као и ми, једино нису били гробари.

Јевреји се нису добро понашали, изузев неке изнимке. Нарочито су се издвајали од осталих Јевреја, емигранти из Немачке и Пољске, који су били врло подли, па су чак и нама много напакостили, иако их усташе нису нимало штедили, него су их тукли и убијали као и нас. Много су Јевреји имали привилегије, о каквима ми нисмо смели ни сањати. Међутим, не може се готово ништа рђаво казати о нашим босанским Јеврејима, али су зато остали Јевреји их мрзели и презирали а и усташе су их гонили горе него остале Јевреје.

Да ли су клали жене и децу то не знам.

На крају имам још да кажем ово: Колико је мени познато, у Високом и срезу височком похапшено је нас 44 Србина. Ту је реч само о оном транспорту са којим сам ја одведен из Високог. Разуме се да су пре и после тога похапшени многи људи Височани, које ја не знам. Од тих се сећам тачно ових имена: Милан Шотра, гостионичар, убијен у логору Крапље⁵⁰⁶ код Јасеновца; Ранко Бетовић,⁵⁰⁷ трговац, убијен у Јасеновцу; Јово Васиљевић, лекар, убијен у Јасеновцу; Васо Марић, бријач, умро у Јасеновцу; Жалица, пензионер, одведен крајем септембра с групом од 26 заточеника након бјекства Љубе Петровић⁵⁰⁸ и Бранка Беатовић, за којег не знам шта је са њима било, али држим да је убијен; са њим заједно је одведен Корнелије Лазић, свршени правник; Душан Беланчић, свршени правник, и неки Слободан, техничар из Вареша. Такођер су одведени са том групом: Ковачевић Милан, школски надзорник из Невесиња, умро је у Јасеновцу; Карајовановић Михајло, писмоноша из Високог, умро је у Јасеновцу; Гошић Бошко, поседник, умро у Јасеновцу; Обрен Бокарац, жељезнички званичник, умро у Јасеновцу; Бранко Бабић, жељезнички званичник, умро у Јасеновцу; Кнежевић Јово, жив у логору у Јасеновцу; Милановић Милан, жив у Старој Градишки; Милан Брић, колар, умро у Јасеновцу; Гучевац Душан, жив у Јасеновцу; Карајовановић Алекса, убијен у Јасеновцу; Мекивић Милош, ковач, жив у Јасеновцу; Цигановић Милош, зидар, жив у Јасеновцу; Дубљевић Радован, рударски радник, жив у Јасеновцу; Билбија Милош, гостионичар, умро у Јасеновцу; Ђурђевић Панто, стројовођа, жив у Јасеновцу; Ђурђевић Перо, земљорадник, жив у Јасеновцу; Вукићевић Ђоко, жељ. телеграфиста, погинуо у Јасеновцу, и још два жељезничара из Какња, од којих знам да је једном име Лазо, обојица су умрли у Јасеновцу.

Од 27. фебруара о.г. до одласка из Јасеновца и доласка у Београд био сам и ја као и осталих мојих 12 другова, који су са мном стигли, поштеђен од рада и добивао сам двоструку храну. Уопште у свему сам прошао као и остали, који су већ о томе дали свој исказ.

Данас, на слободи, ја молим да се заведе у овај Записник моја дубока и искрена захвалност Српској Влади, српском народу и Комесаријату за избеглице и пресељенике што ми је омогућено да се одморим и опоравим те да тако могнем опет бити користан нашој српској заједници.

Ја, РЕЉА БИЛАНОВИЋ, остао сам после одласка Миливоја Николића и даље у логору број 2. Ту сам у месецу новембру први пут видео убијање навелико. То прво убијање, које сам видео, случајно је било убијање из пушака. Иначе пушкама, митраљезима и револверима усташе врло ретко убијају у Јасеновцу. Увек убијају само клањем ножевима или ударцем дрвеног маља и секире у главу. Каткада убијају и посебним жељезним моткама. Био је један усташки

⁵⁰⁶ Јасеновац I – Крапје.

⁵⁰⁷ Беатовић.

⁵⁰⁸ Поповић.

заставник, кога су сви звали „Мујо“,⁵⁰⁹ а родом је из Бихаћа. Он је себи дао да му се искује сабља, тешка 12 килограма са којом је убијао заточенике. Пасија му је била да одсјеца једним ударцем главу. Он, његов брат Шабан,⁵¹⁰ Љубо Милош, поручник Матијевић, поручник Којић,⁵¹¹ поручник Матковић,⁵¹² Алтарац,⁵¹³ заставник, Модрић,⁵¹⁴ заставник и још неке усташе, који су познати најкрволочнији и који су својом руком највише Срба поубијали за време мога боравка у Јасеновцу, и сада су тамо и уверен сам да и даље врше свој крвави посао. Поручник Матијевић је у почетку такође страшно клао и при томе цичао неким чудним гласом, сличним псу. Међутим, он је негде у децембру добио нервни напад, па су га одвели мислим у Загреб на лечење. После неких 20 дана се вратио из Загреба и од тада није више никога заклао. Ако неко не знам како скриви, због чега би га раније сигурно заклао, сада га само ишамара и не пријављује другим усташама.

Ово прво убијање, које сам малочас споменуо, изведено је овако: једнога дана у новембру био сам одређен са још деветорицом другова да пренесем на гробље неке лешеве. Стали смо недалеко једне камаре дрва која се налазила крај стражаре. Док смо ми ту стајали, доведена је једна група боље одевених омладинаца, Хрвата. Они су тога часа тек приспели у логор.

Ћутали су и очигледно нису ни слутили шта их чека. Довели су их двојица усташа, одма за њима је дошао крволук Љубо Милош, поручник и управитељ логора. Он је висок младић, има бујну црну косу, носи наочаре, лица доста лења, има крештав глас, готово женски, снажан човек и уопште наочит. Често сам га виђао како се пред канцеларијом смеје са усташама и врло често се игра са својим псом вучјаком. Родом је из Љубушког у Херцеговини, веле да је правник.

Усташе су наредили оним младима да се поредају један до другог, лицем окренути према камари дрва, која је од њих била удаљена око 20 метара. Тада им је иза леђа приступио Љубо Милош са једним од усташа. Стао је четири до пет корака иза њих. Усташа му је додао пушку из које је он почео да пуца редом на омладинце. Обарао је једног по једног и они су се без гласа рушили мртви на земљу. У понеког је пуцао до два пута, други пут би опалио из непосредне близине када је жртва већ пала, а притом се свака окренула око себе након првог пуцња и пала на леђа. Разуме се да му је тако унаказио лице, а притом се цинички смејао. Кад је испразнио једну пушку, овај усташа му је додао другу напуњену и са њом је наставио да убија. За десетак минута побио их је све, на што смо их ми тада однели на гробље где смо их предали гробарима да их сахране. Пре тега су скинули са њих до гола сва одела и рубље као и обућу. Мртваце преносе на неким даскама, посебно за то одређеним.

⁵⁰⁹ Мујо Јусић-Мујица.

⁵¹⁰ Шабан Јусић.

⁵¹¹ Анте.

⁵¹² Ивица.

⁵¹³ Анте Атарац.

⁵¹⁴ Јосип.

У новембру је један заточеник, неки Бранко Ђујић, бријач из Загреба, који је још пре рата био прешао на католичку веру ради жене, покушао да удари једног усташу. Наравно, усташе су га убиле. Али само зато, што је један заточеник покушао да насрне на једног усташу, извршена је репресалија и због тога је стрељано 24 Србина и 4 Јевреја из наше бараке. Били су то већином сељаци из Бијељине и не сећам се никоме имена. Поубијао их је на исти начин Љубо Милош, а сви смо то морали да гледамо. Несретни сељаци који су били одабрани за то стрељање, преклињали су да их не стрељају а многи су међу њима и плакали. После тога су заредала убијања, клања, и пребијања на сваке начине. Како је у новембру надошла вода и преплавилa логор број 2, усташе су одредиле да се цео логор пресели. Било је ту око 450 Срба и око 500 Јевреја. Један је део пресељен у логор број 1 у село Крапје, а други у Јасеновац, у Бачићеву фабрику. Од свих тих који су пресељени, на стотине су погинули приликом пресељавања, а они који су пресељени у Крапље, сви су на католички Бадњак поубијани.

У логору број 2 остало нас је 80 Срба који су добили дужност да растуре логорске бараке и материјал пренесу на цесту, удаљену око 2 километра. У тој бараци остало је још око 15 Јевреја, који су били болесни и нису могли да преселе. Њих су усташе поубијали пред нама летвама, колчевима и бодежима, а послије смо их ми сахранили. Одмах смо почели да рушимо бараке и да преносимо грађу. Доцније нам је дошло у помоћ још 16 Јевреја. Био је то страшан посао. Материјал смо носили на леђима, кроз већ на пола замрзнуту воду, дубоку, често до паса. Лако је замислити како нам је било онако мокрим на оној студени. Ако је неко носио мање греда или дасака него што се усташама чинило да треба да понесе, онда су га кажњавали тако, да су га присилили да се „купа“: морао је да се пружи у воду односно да зађе у једну бару у којој је вода била до врата. Ко би због изнемоглости преслабо радио, усташе би га присилили да почитав сат или два буде у води. Они који су тако кажњавани, остајали су у води мртви. Понеки је извучен на пола мртав, али је сваки од њих већ доцније за сат-два умро. Тако је погинуо, колико се сада сећам, и Згоњанин Бранко, ливац из Тузле.

За време таквог рада усташе су убијали батинама и моткама људе док су стајали или газили кроз дубоку воду. За време преноса овога материјала покушала су 4 Србина из Карловца, којима не знам имена, да побегну. Усташе су их стигли на десетак километара од логора те двојицу ту убили, а другу су двојицу ухапсили живе и довели их у логор. Тада су постројили нас око 140 Срба и око 200 Јевреја, већином стараца, које су тих дана довели из Сарајева. Стајали смо око пола сата у води до колена, док су нас пребројавали, да утврде да ли смо сви на броју осим оне четворице. Кад су то утврдили, убили су пред нама ону двојицу живих бегунаца, и то моткама. На то су казнили нас тиме што су нам наредили да по овој студени пливамо око целог логора, тј. око жице, којом је логор био ограђен. Требало је препливати нешто око 200 метара. Сада се сећам да је то било на 21. новембра, на Аранђелов дан, на моју крсну славу. Лепа ми је слава била! Пливање је трајало око пола сата. Када смо се након пли-

вања пребројили, видели смо да су 72 човека остала у води. Издато нам је наређење да опет идемо у воду и да их тражимо. Какав је то био посао кад се има на уму да је вода била често дубока преко врата. Тражили смо несретнике и како су били сви обучени, полумртви и мртви, морали смо их носити већ у ископану раку и слагати их тако да ноге једнога буду поред главе другог, тачно као сардине. Било је много живих и још при свести. Ми се нисмо смели на то обазирати, него смо их морали све затрпати земљом. Мени се догодило при томе да ме препозна Мика Ковачевић, бивши жандармеријски наредник из једног села у Босни, које се налази преко пута Бање Ковиљаче, преко Дрине. Он ми је викнуо, док је лежао још у раки и заклео да га извучем из раке. Мени се човек смилио, иако то ни за живу главу нисам смео, пошао сам да га извадим рачунајући да ме усташе неће видети јер се већ почео спуштати мрак. Међутим, приметио ме је један Јеврејин, кога смо звали „Бугар“. Он је био родом из Македоније, а живео је у Загребу. У логору је био заточеник али „слободњак“, т.ј. могао је слободно да одлази у варош и имао друге привилегије. Чак је доцније облачио и усташко одело. Жао ми је што му правог имена не знам. Он је тргао на ме нож, но ја сам успео да му умакнем и да се између послугане грађе провучем у бараку где сам се сакрио. Дуго сам се после пред њим крио, али ме он, изгледа у мраку није препознао и запамтио. И тако је и несретни Мика Ковачевић жив сахрањен, са много других.

Сутрадан нам је наређено да ископамо раку за 80 људи. Док смо ми ту раку копали, дотле је друга група превлачила 25 лешева, све самих стараца, највише Срба, и нешто Јевреја и Хрвата. Међу њима сам препознао свога десетара, Светозара Ђука, гостионичара из Пурачића. Те су старце поубијали дан раније на цести, код грађе од барака, коју смо ми ту пренели. Дотле су их довели камионом. Поубијали су их што ножем, што пушком. Док смо их сахранили, приметили смо да су страховито измрцварени. За чудо, било их је више који су још били напола живи, али тешко да су били при свести. Све смо их морали закопати. За то време питале су нас усташе да ли кога од њих познамо. Један се од нас залетео, не сећам се како се звао, и рекао да позна свога компију. Усташе су га на то пограбили и на месту га убили из пушке. Срећом ми смо сви остали ћутали и тако смо се и тај пут извукли иако су многи од нас понекога препознали, као и ја Светозара Ђука. То убијање стараца била је једна од многих ликвидација приликом чишћења логора.

Након тога били смо беспослени око 9 дана, за које време нисмо добили хране пуних шест дана за редом. Становали смо у једној од три бараке тога логора, која још није била срушена. Деветог дана наишао је Павелићев повереник Вјекослав, или како су га звали Макс Лубурић. Он је одабрао између свих нас присутних свега 23 и одвојио их на страну. Међу њима сам био и ја. Сви смо били млађи, здравији и јачи људи. Одредио нас је и послао у логор број 3, у Бачићеву фабрику. Пре тога смо морали ископати раку за 400 људи. Мислим, а доцније су сви то у логору тврдили, да је све оно што је иза нас остало у логору број 2, поубијано и закопано у ту раку. Свакако је истина да ни једног од њих нико никада није видео.

Овом приликом хтео би да испричам судбину и смрт соколског старосте из Загреба др. Отона Гавранчића. Ја сам био некада соколаш, па сам знао за др. Гавранчића, као и многи други заточеници. Сви смо га поштовали и жалили га због његових мученичких последњих дана и смрти. Негде крајем октобра, ваљда пола месеца пре селидбе логора број 2 прочуло се, да се у логору налази соколски староста Гавранчић. Ја сам га и виђао. Он је био врло слаб и једва се кретао. По дану је боравио у јеврејској бараци (јер Хрвати нису смели бити са нама). Радио није ништа, као ни један Хрват у то време. Ноћу је морао да преноћи у „жици“, коју вам је већ описао мој друг Жагарац⁵¹⁵ Вукашин. На жалост, са њим нико од нас није смео да говори ни дању ни ноћу. Ја сам га виђао свако вече када су га усташе отпратиле у „жицу“. Често сам га виђао и јутром када су га изводили. У „жици“ се човек није могао да исправи, јер је била висока само један метар. Није смео а ни могао да легне или седне, јер је тај простор који је био ограђен и покривен жицом био под водом дубоком до пола метра. Несретник у „жици“ није могао ни да се наслони на који од стубова, који су подупирали жицу повише главе, јер су и ти стубови густо оплетени бодљикавом жицом. Може се мислити, како је старцу Гавранчићу, болесном и изнемоглом, било његових 14 последњих ноћи које је на животу провео.

Једнога дана у новембру устао сам око 4 сата изјутра да наложим ватру у кухињи. Пролазећи недалеко „жице“ чуо сам јечање. Бацих око на ту страну и угледах изван „жице“ до самих њених врата испружено тело на земљи. Био је то др. Отон Гавранчић који је те ноћи случајно сам био у „жици“. Било му је позлило и он се некако извукао из „жице“ а да га стражар није приметио. Када је већ био напољу, клонуо је у јецај. Била је још ноћ и ја сам улетио у кухињу те позвао кухара Душана Кучевца да ми помогне да јадника унесемо у кухињу, иако смо знали шта при том рескирамо ако нас угледа стражар. Срећом није нас видео.

Др. Гавранчић је био бос и у самој кошуљи и доњим гаћама, како је навече морао да уђе на ноћење у „жицу“. А ноћи су биле врло хладне и већ је увељико стезао мраз. Ми смо га у кухињи положили поред пећи и покрили га једном деком. Ја сам му опрао ноге и руке које су му биле врло прљаве од блата. Био је при себи, јечао је, и све што смо му ми говорили или га питали, одговарао је само са „хвала“. Када се мало снашао и утоплио, замолио је чај. Ми смо му га сме-ста припремили и дали, јер смо га случајно у кухињи нашли, а припадао је једном логорском функционару. Пошто се тако нешто окрепио, пренели смо га у његову бараку. Усташе га нису тражили јер смо ујутро обично ми заточеници пуштали несретнике из жице. После тога часа нисам више видео др. Гавранчића. Чуо сам да је тога дана после подне умро.

Када смо најзад завршили посао у бившем логору број 2, прешли смо и ми у Бачићеву фабрику, или циглану, како смо је звали. Од око 450 Срба који су пре нас иселили из логора број 2 у циглану, затекли смо свега 25 живих људи. Сви су остали поубијани ради деветорице заточеника, који су били покушали

⁵¹⁵ Жагарац.

да побегну. Међутим, било је дошло око 160 нових заточеника из Карловца и околине од којих данас нема више од 5–6 живих.

То је било крајем новембра. Отада сам радио различите послове по логору број 3. Осим покоје убиство, ништа се нарочито није догодило у логору све до пред католички Божић. Ми православни били смо за то време у бараци број 3ц.

Негде око католичког Божића, не сећам се кога дана јер онда у оном вечном страху нисам могао да памтим датуме, дошли су два усташка заставника са неколико усташа у нашу бараку и затражили од нашега логорника, заточеника Слободана Мицића да им преда 30 људи из бараке за „ликвидирање“. Мицић је на то замолио, да му не узимају здраве људе. Усташе су на то покупили из бараке само болесне људе и то њих 27. Те су побили одмах пред баракама, а само оне који су могли да ходају, одвели су на гробље и тамо их побили у самој већ ископаној раци. Кад су оне, који нису могли ходати, изгурали једне усташе из бараке, други су их дочекали на бајонет или су их ударцем кундака по глави убијали. За то смо време ми остали били у бараки. Сутрадан извели су из бараке око 60 здравих заточеника, онако одреда, без одабирања, како су на кога наишли. Повезали су их жицом по двојицу, те их одвели на гробље, које је било удаљено од барака око 500 метара, и њих су над раком убили што ножем, што дрвеним маљем. Ти су маљеви били доста тешки и велики од прилике као дечја глава. Дршка им је дуга преко једног метра, а направљени су специјално за убијање.

Трећег дана покупили су све што је било у бараци, преко 130 људи, осим нас дванаесторице. И нас су истерали пред бараку са осталима, али међу нама су били логорник Слободан Мицић, лекар др. Паја Геренчевић, болничари. Мене су хтели да убију, али је логорник Мицић замолио да ме поштеде, јер да сам му јако потребан за све радове. И тако ми је спасио живот тај Мицић, већ не знам по који пут. Од свих заточеника из ове бараке убили су одмах пред самом бараком маљем и ножем око 40 људи. Остали су одведени на гробље и тамо поубијани. Том су приликом страдали, колико се сада могу да сетим имена, познати сарајевски богаташи Милутиновић и Ружић,⁵¹⁶ затим Воја Брић, коме су усташе пре одласка на гробље, а приликом везивања жицом, ножем расекли уши. Када је кренуо, био је сав крвав. То је била усташка завера.

Оних 40 који су поклани пред бараком, лежало је по тлу разбацано, а многи су од њих хроптали. Када сам ја бацио око на њих, мислио сам у први мах да су већ сви лешеви. Међутим, један је од њих подигао главу и лицем био окренут баш према мени. Гркљан и пола врата му били пререзани. Из страшне ране цурила је крв. Руке су му биле везане жицом, као и свима осталима. На моје запрепаштење препознао сам мога друга, Мирка Габрића, трговца из Пурачића. Он је муком отворио очи, препознао ме и кркљајући изговорио, пошто је мало сагнуо главу, да затвори пререзани гркљан: „Реља, молим те одвежи ми руке и макни ову жицу да лакше умрем“. Мени се срце стиснуло, нисам имао куд него сам клекнуо до њега и одвезао му руке. Да ме у том часу видео који усташа,

⁵¹⁶ Ђорђе.

за час би се нашао поред њега пререзана гркљана. У томе часу стајао је на вратима од бараке, једва два три корака од Мирка Габрића, заточеник др. Паја Геренчевић, који је вршио дужност лекара у бараци, јер тада још није било болнице. Габрић га је угледао и замолио га да му да неки отров. Лекар му га наравно није могао дати, јер га није имао. Сагињући главу да могне још говорити, Габрић је опет сврнуо очи на мене и замолио ме да поздравим све код његове куће и да им кажем да га освете. Ваљда је хтео још нешто да говори али је на место тога страшно закркљао. Ни ја нисам могао више да издржим него сам се склонио у бараку. Доцније су дошли „гробари“ и однели те лешеве да их сахране.

Из оне групе која је била одведена на убијање на гробље, побегао је и спасио живот успут Ацо Шилјут. Он је случајно био везан сам, док су други били повезани већином један за другога. Кад су пролазили поред врата од пећи циглане, где се суши цреп и пече цигла, врата су била отворена, а унутра су Јевреји у томе часу слагали циглу. Шилјут је искористио прилику и нагло улептио кроз та врата. Усташе га нису приметили, поворка осталих је кренула даље, а Јевреји су му доцније одвезали руке и он је и данас жив. Налази се као месар, на економији код Старе Градишке.

Много сам ја ужасних момената доживео за време мога боравка у Јасеновцу. Можда и више него ико други, јер сам био млад и здрав, и без икакве штете по здравље издржавао сам ужасе. Много сам пута измакао смрт за длаку, па чешће не могу ни данас да се снађем и тачно да сватим како сам жив, и како нисам полудио. Али најстрашнији моменат је био овај, који ћу сада приказати, али какав је ретко који човек доживео, одкада је света и века. Негде средином марта, када сам већ ја и мојих 12 другова били ослобођени од рада и спремили се да кренемо у слободу, покушао је да побегне из логора један од наших другова заточника неки Раде Фуртула, пећар из околине Сарајева. Бекство му није успело, он је пронађен у клозету где се скрио, и где се претварао да је пао у несвест у часу када је пронађен, т.ј. око 5 сати увече, кад нико није смео бити изван бараке. Приликом испитивања признао је да је хтео да побегне. Нас је спопао страх већ онога часа када смо у одређено време морали бити сви у бараци, а њега није било. Знали смо шта нас чека. Сто, двеста, па можда и сваки смо требали да будемо заклани. Тада су биле редовне репресалије за сваки покушај бекства којег заточника. Усташа су Фуртулу, овај пут изнимно, предали нама у бараки и наредили нам, да га ми сами морамо до ујутро убити, иначе да ћемо бити сви поклани. Изван сваке је сумње да се они нису претили на празно. Било је јасно да Фуртула не сме ујутру осванути жив, па ма шта било. Али ипак је био наш друг и лако је замислити како нам је свима било у души; или има да погине он сам од наше руке, или и он и ми сви од усташке руке. Дуго смо се саветовали шта да радимо. Најзад смо решили да га привежемо уз један стуб поред кибле. Сваки од нас који је током ноћи ишао да врши нужду у киблу, имао је дужност да га удари мотком и секиром, које су биле за њега припремљене јер нико није хтео сам да га убије. На киблу се много ишло због водене хране коју смо једино примали и јели. У бараци гори целу ноћ светло, а тада је горело чак и електрично светло које је уведено пред долазак комисије. Стиснута

срца и зуби сваки је од нас морао да допринесе са своје стране убијању Фуртуле, да би спасио себе и све остале. Фуртула је био већ напола мртав. У једном часу угледао је мене и пребијеним ми је гласом рекао: „Реља, удри ме добро да што пре свршим“. Мени се замаглило пред очима. Али видим ред је да се човеку прекрате муке. Више несвесно него свесно, са замагљеним очима од бола и јада, ја сам узео секиру и запитао га: „Раде, хоћеш ли ми алалити?“ „Хоћу, Реља“, одговорио је он, „само ме удри добро, да одмах свршим!“ Ја сам на то замахнуо и ушицом секире ударио га по глави. Њему је глава клонула и ја сам мислио да су његове муке довршене. Међутим, на запрепашћење моје и свију нас, након неких пола сата Раде је изненада опет подигао главу. Препашао је погледом по бараци, застао на мени и опет ме позвао: „Реља, оди овамо и удри јаче!“ Ја сам на то устао, опет узео секиру, чврсто решио да прекратим човеку муке. Замахнуо сам једном, па други пута – и тада је било заиста свршено...

Усташе су ујутру наишли и видели да је њихово нечовечно, крваво наређење извршено. За дивно чудо, овај пут су одржали реч и нико од нас није страдао ради оног покушаја бегача. То је први и задњи пут да је једном покушано бекство свршено овако „јефтино“ за све нас. Јефтино, али сам Бог и ми знамо како скупо. Нарочито ја.

Кад би све испричао што сам доживео и како ми је било, не бих довршио ни за годину дана. Мој душевни мир и моја могућност среће ишчезли су заувек у јасеновачком крвавом логору смрти.

У логору је вршена пракса, да су са свих лешева пре сахране поскидали гробари сву одећу и обућу, а лешеве сахрањивали голе. Одабирана су боља одела, рубље и обућа и то је слано на дезинфекцију а отале слагано у магацине. Неупотребљиве ствари и сељачка сукнена одећа замотавана је у посебне бале и некамо слато. Те су се бале делиле у „вунене прње“ и обично прње. Ја сам био одређен у сталној групи која је те ствари одабирала и слагала у магацин, односно паковала у бале.

Наша је група била под директном командом логорника-заточеника, Јеврејина Бруна Дијамантштајна из Загреба. Он је управљао целим логором као шеф интерне управе и имао велике привилегије. Иначе је исправан човек и није правио разлику између Јевреја и Срба. По њему је наша група прозвана „Брунова партија“. Како се види из свега што сам досада рекао, наша је група имала и сувише посла. Стога нисмо морали да долазимо у „наступе“, т.ј. зборове, који су често били и врло опасни јер су се том приликом вршила одабирања оних који су, углавном ради „чишћења“ логора, требали да буду поубијани. Слагајући тако ове ствари побијених, ја сам често познавао ко је убијен, и којом приликом. Тако сам препознао одело и ствари Милана Фотро, гостионичара из Високог. Он је био пребачен заједно са осталом партијом у логор у Крапље, у коме су сви до једнога поубијани. О томе убијању прочуло се дан-два раније, а ово је била потврда те вести, јер смо тога дана имали да средимо и одабирамо управо толико одела, колико је тих несрећника било пресељено из логора број 3 у Крапље. Та су одела, обућа и друге ствари довезене у наш логор на 12 крцатих кола. Кола су стигла на вечер и ми смо морали целу ноћ и сутрадан да радимо. Упо-

требљива одела, обућу, покриваче и друге ствари после дезинфекције и чишћења од крви слагане су у магацин 3ц који се звао „барака старих ствари“. Новија одела, обућу и рубље узимали су сами усташе за себе.

Од католичког Божића па све до пред сам долазак комисије, стизала су нам тако многобројна грађанска и сељачка одела, одреда сва крвава, сваког убога дана. По томе смо ми знали колико је којег дана убијано људи, у највећем делу одмах при доласку у логор, тако да их ми стари заточеници, нисмо имали прилике ни да видимо, осим ретких случајева. На сама два дана пред долазак комисије стигла је једна група сељака Срба из Рогатице и околине и они су одмах при уласку у логор сви поубијани. Да су били баш из Рогатице, дознали смо по њиховим оделима и ношњи, јер се у Босни сељачка ношња готово у сваком крају по нечему разликује. Њихова смо одела морали на брзу руку да смо тамо у беле вунене прње, као и сва друга сељачка одела. Требало је то брзо да се сврши да за комисију од тога не би остало ни трага, а нарочито да би се стигло очистити ова одела од крвавих мрља. Тих сељака је било око 60, и то је била последња већа партија поубијаних пре мога одласка. Након њих стизали су мање партије одела и ствари, мање од нас убијаних, а више од свих који су умيرали. Просечно било је дневно највише десет до петнаест одела. Додајем само то да у задње време више не копају раке за лешеве, него лешеве спаљују у циглани. У последње време, заправо последњих дана мога боравка у логору, нису више одела смакнутих и помрлих остајала у нашем логору него су их, чини ми се, слали у логор број 4, који је у самом граду Јасеновцу, где је и кожара.

Ја знам да нисам све рекао што сам доживео и видео, али сада се не могу одједном да сетим свега, а то није ни могуће.

На 6. фебруара стигла је у логор нека међународна комисија у којој су били по двојица Немаца, Италијана, Мађара, српског и хрватског Црвеног крста и два католичка свештеника од Ватикана. За долазак те комисије знало се раније па је логор на брзу руку сасвим преуређен и дотеран тако да је добио сасвим нови и другачији изглед. И ми смо заточеници добили боља одела. Све што је било болесно и уопште давало ружан изглед логору, све што је могло да укаже на страхоте које су у логору владале, било је поубијано и уклоњено. Павелићев повереник Макс Љубурић дао нам је свима упутства како се смемо понашати за време боравка комисије у логору. И кад је комисија дошла, било је тако да се и нама самима чинило да сањамо. Комисија је била свега око један сат у логору. Видио сам да су се поједини чланови комисије обратили на многе заточенике са питањем како се зовеш, које идеје и одакле је. Међутим, сваки се заточеник строго држао упутства Љубурићевог и могао је да одговори само то, да је он „заточеник број тај и тај“ (мој је број био 419), а за остале податке је заточеник могао рећи члану Комисије да ће их добити у канцеларији управе.

После одласка комисије углавном се вратио стари ред, али је ипак које-шта било боље, тако на пример, није више било масовног убијања пред очима свих нас. Убијања су вршили нешто у мањем броју, али у самој циглани, где су их у пећи спаљивали. Пећ је стално горела, а нико од нас заточеника није смео да дође ни близу тога места. Како тада цигле уопште није било, мора да је ци-

глана горела само ради спаљивања лешева. Имам права да закључим да су у циглани спаљивали и живе људе јер нам је у то доба одећа стизала на сређивање сасвим уредна и без крвавих мрља, што раније никада није било. По оделима сам видео да су у то последње време спаљивани готово сами грађани. Када је која нова партија заточеника стизала у логор, а нису доведени к нама, сви су ти били поубијани. Ми смо их виђали у часу када су их проводили на гробље или доцније у циглану. Разуме се, увек из далека. У задње време мога боравка у Јасеновцу пристигле су у логор нове партије, већином Хрвата, које су углавном све поубијане, односно спаљене.

Од 27. фебруара па до 30. марта ја и мојих 12 другова, који смо стигли овамо, били смо поштеђени од свакога рада. Добили смо двоструку порцију хране и према нама се уопште боље и човечније поступало, него према другима. Приликом одласка из логора добили смо из магацина одела и обућу, која је и сада на нама, јер смо своја стара одела и обућу морали да предамо приликом презимања другог. Ова су нам одела тешка као камен јер потичу од поубијаних наших другова и једва чекамо да их се решимо. Да су баш од поубијаних људи, ја то знам, јер сам их слагао баш у оне магацине, из којих смо их добили.

Стигао сам у Београд на начин који су вам већ рекли моји другови. Овде се опорављам, колико је то мени уопште могуће и дубоко сам захвалан српском народу, српској Влади и Комесаријату за избеглице што су ме прихватили и омогућили ми живот у слободи.

Д о в р ш е н о.

САСЛУШАО И ОВЕРИО:
Бранко Стражичић, с.р.

Записничар:
Станка Тепавац, с.р.

Миливој Николић, с.р.
Реља Билановић, с.р.

Бр. 206

**Изјава Добриле Мартиновић о рушењу православних цркава,
хапшењу Срба у Котор Вароши, Бањалуци и околним
мјестима и масовним злочинима усташа
током 1941. и 1942. године⁵¹⁷**

З а п и с н и к
састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 5. марта 1942.

Ја Добрила Мартиновић била сам учитељица основне школе у Шипрагама, среза Котор Варош. Када је настала Независна Држава Хрватска нисам по-

⁵¹⁷ АЈ, Дос. 1466.

ложила заклетву верности, дру Павелићу, па сам зато морала престати вршити учитељску дужност. У Шипрагама сам остала све до 21. јуна 1941. године када сам то место напустила и прешла у Бању Луку, где сам стално живела са родитељима.

Место Шипраге је највећим делом муслиманско. Срба има мање од десет процената. Околина је сва српска. За време мојег боравка у Шипрагама није било прогона Срба како у Шипрагама, тако нити у срезу которварошком. То се, по мом мишљењу, може захвалити Петричевић Матку тадањем котарском предстојнику у Котор Вароши, који је ближи рођак дра Гутић Виктора, усташког стожерника за бившу Врбаску бановину.

У месецу јуну 1941. порушене су српске православне цркве у Котор Вароши, Челинцу и Маславарима.⁵¹⁸ Рушење ових цркава морали су вршити домаћи и најугледнији Срби. Наређења за рушење српскоправославних цркава издао је поменути др Гутић Виктор.

У месецу јулу 1941. усташе су упали у приватни стан бањалучког владике Платона,⁵¹⁹ одвели га у затвор звани „црна кућа“, а одатле исту ноћ њега и Суботића,⁵²⁰ проту из Босанске Градишке, који је већ био тамо затворен, одвели у село Врбању, које се налази три километра од Бање Луке, где су их убили, а њихове лешеве бацили у реку Врбању. Ова уморства извршена су после пијанке Гутића и његовог крвника Белића.

После тога настало је хапшење и одвођење Срба. У месецу јулу 1941. ухапшени су и одведени у логор у Госпић: Тешановић Ђорђе, столар, Кошчица,⁵²¹ бивши српски начелник у Котор Варошу, те многи други Срби чијих се имена сада више не сећам. О њиховој се судбини до сада ништа не зна. Усташе су такођер у масама хапсили Србе тежаке из српских села у околици Бање Луке и затварали их у затвор звани „Кастел“ у Бањој Луци. Причају да су многи Срби у овом затвору убијени и бачени у ријеку Врбас, али ја не могу навести имена убијених. Причала ми је једна Словенка, која је тада путовала за Бању Луку, да је на путу код села Клашнице видела у реци Врбасу 30–40 људских лешева.

Током 1941. појединачно су нестајали многи Срби из Бање Луке. За судбину ових Срба се не зна. Имена њихова не знам навести.

На православни Божић 1942. усташе су дошли у српско село Челинац, крај Бања Луке, и тамо нашли у неколико српских кућа упаљене божићне свеће, као божићни обичај. Ради тога су усташе убили укућане код којих су нашли упаљене божићне свеће, а након тога неке су куће у том селу спалили.

У месецу децембру 1941. дошло је из Загреба у Бању Луку око 3 500 усташа из такозване Павелићеве „тјелесне бојне“.

8. фебруара 1942. једна група ових усташа под водством једног фратра-исусовца из манастира Петричевца⁵²² крај Бање Луке отишла је у српско село

⁵¹⁸ Масловаре, Котор Варош.

⁵¹⁹ Миливоје Јовановић, епископ бањалучки Платон.

⁵²⁰ Душан Суботић, протојереј у Босанској Градишки.

⁵²¹ Јово.

⁵²² Вјекослав Филиповић-фра Томислав, алијас Мирослав Мајсторовић.

Раковица-Рудник,⁵²³ крај Бање Луке. У овом селу радили су у руднику Срби радници заједно са радницима католицима и муслиманима. Усташе су по легитимацијама установили раднике Србе које су одмах одвели од радника католика и муслимана, те их одмах на лицу места у руднику секирама убили. Овде су усташе убили 30-40 Срба радника. После тога отишли су под водством истог фратра у село Дракулићи крај Бање Луке, одакле потичу и убијени радници рудари и где су се налазиле њихове породице. Овде су у овом селу усташе убиле 1500 Срба мушкараца, жена и деце. У овом селу убијени су сви житељи, једино се је спасила једна жена, именом Јенка и њених 5 дјеце, те још једно дете, чији су родитељи убијени. Ова жена је касније полудила.

Село Дракулићи, у којем су усташе извршили горе описани покољ, потпада под општину Буцак, срез Бања Лука. После извршеног покоља слала је општина буђачка у Бању Луку котарској области службени извештај у којем јавља да су Павелићеви усташе 8. фебруара 1942. упали у мирно село Дракулић и без икаквог разлога поклали 1 500 Срба чије су лешеве оставили да их по ноћи развлаче пси и крмци. Стоку и намернице убијених Срба одвезли су усташе у своје магацине у Бању Луку. Овако је гласио извештај општине о овом грозном покољу Срба који су извршили Павелићеве усташе. Ја сам лично видела усташе који су 9. фебруара 1942. увече дотјерали у Бању Луку стоку, коју су покупили у селу Дракулићи после извршеног покоља.

9. фебруара 1942. године усташе су клали Србе у селима Мотинама,⁵²⁴ Павловцу и Хан-колима среза бањалучког. Укупни број у та два дана покланих Срба износи 2 700.

После ових покоља настала је у Бањој Луци међу Србима паника, тим више што су им усташе поручиле да ће поклати све Србе у Бањој Луци, па су тада и блокирали Бању Луку. Тада је отишао у Загреб Бешлагих, првак бањалучких Муслимана и казао дру Павелићу да он не може дозволити да се покољу и Срби у Бањој Луци, јер да ће се у том случају Муслимани дигнути на отпор. Тако су Срби из Бање Луке спашени од покоља, али су натерани да пређу на римокатоличку веру, па их је већина под притиском прешла.

Многе српске породице из Бање Луке хрватске власти су још прошло лето пребацили у Србију. Станове ових Срба усташе су после тога потпуно опљачкали. Најбоље и најскупоцјеније ствари из српских станова добили су рођаци наведеног дра Гутића. Мандровић, Гутићев рођак иначе без икаквог звања, добио је кућу и намештај протераног Божића Косте, трговца. Он је могао да бира намештај и из других српских кућа. Његова кћерка Мира има сада врло лепе зимске капуте, те целу гардеробу, коју прије није имала. Појединци на њој препознају одевне предмете протераних Срба.

Још прошло лето усташе су порушили у Бањој Луци двије српско-православне цркве. Рушење цркава морали су вршити Срби и Јевреји, који су тада били затворени у „Црној кући“.

⁵²³ Раковац-Рудник.

⁵²⁴ Мотике.

Главни иницијатор свих прогона и покоља Срба у ономе крају јест већ поменути др Гутић Виктор, који у својим говорима проповиједа о уништењу српског народа.

Осим Гутића главни усташе у Бања Луци јесу: поменути Белић, Гутић Блаж, брат Гутић Виктор, Буторац Вилко, Гутићев секретар, Кан, шеф Гутићева кабинета, који је био југословенски добровољац, те неки усташе официри који су дошли из Загреба у Бању Луку а чија имена не знам. Сам покољ Срба обављали су по наређењима и упутама напред наведених усташа усташе који су дошли из Загреба из Павелићеве „тјелесне бојне“, а заједно с њом олош муслимански и католички који је у ту сврху узет из појединих босански места.

Ја сам напустила Бању Луку из горе наведених разлога 25. фебруара 1942. у намери да пређем у Србију. Живела сам у Срему и у Земуну све до 4. марта а тада сам са пропусницом, коју сам добила од полиције у Земуну, прешла у Београд. Овде сам се привремено сместила код сестре, а као дипломирана учитељица замолићу да ме се прими у учитељску службу.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми могу се заклетти.

Саслушао и оверава:
Ђуро Ј. Родић, с.р.

Записничар:
Д. Вујачић, с.р.

Добрила Мартиновић, с.р.

Бр. 207

Изјава Јелисавете Боцарић о хапшењу њеног оца Шпире, директора Етнографског музеја у Бањалуци, и његовом убиству у логору Госпић у јулу 1941. године⁵²⁵

Записник Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача од 28. јуна 1946. године

Мој отац Шпира Боцарић рођен је у Будви 1878. године, живио је дуго времена у Бања Луци и позна га цијели град као врло поштен и радног човјека. Када је дошао преокрет, многи су, нарочито православни житељи, бјежали било својевољно или присилно. Он испочетка није хтио никуда да оде, макар су га на то многи пријатељи нукали, а зашто, то се види из властитих његових ријечи: „Ја никоме никаква зла нијесам направио, зашто ме тјерате“. Но ускоро се увјерио да то није довољно и увидио је да ту не може опстати па је хтио отићи, али више није било могуће.

Најприје је био неколико пута од усташа затваран, па онда од Нијемаца као талац. 4. јула био је смијењен са дужности управитеља без икаквих права.

⁵²⁵ АХ, ЗКРЗ, ГУЗ 5414М/46, кут. 123.

12. VII 1941. године по одредби Виктора Гутића, отац је одведен у стожер, а стан у Пелагићевој улици је запечаћен. Тамо у стожерском подруму био је још 19. VIII 1941. године што може потврдити шофер Малић.

Осим ових потцртаних датума, нема више никаквих посве вјеродостојних вијести, по којим би могла судити нешто позитивно о очевој смрти. Нити знам до када је живио, нити како и на којем мјесту је убијен. То ће вјероватно, дапаче посве сигурно, моћи да каже сам Виктор Гутић, а сигурно је имао и помагача.

Ја са своје стране наводим и слиједиће, како би суду можда били олакшано истраживање.

Сигурно је једно да је шофер Малић познавао мога оца и да је сигурно да је скупа са њим био у стожерском подруму. Његова сестра била је намјештена у музеју, а мислим да је још на том мјесту. Тај шофер возио је тада дјевојке које су пригодом рођендана или имендана Гутићева ишле на излет. Аутобус се је тада преврнуо у Врбас стога што је исти цијелу ноћ прије тога превозио у логоре православне обитељи те је возач заспао.

Један фратар који је врло добро познавао Гутића пише ми 14. VIII 1941. године дословно слиједиће: „Ја службене потврде не могу добити ни од кога о трагичној судбини твога тате. Али што сам дознао јест, да га нема међу живима од 12. VII 1941. године. Исто сам дознао да је без икакве боли свршио. Кад је дјела та угледао, од страха га је кап ударила. Овако ми тврди један за кога вјерујем да је упућен. Ја сам везан за најстрожу тајну.“ Ја дакако у цијелу ту причу не вјерујем. Јасно је да је убијен и то не 12. VII 1941. године већ иза 19. VII 1941. године. Све остало је напричано како би мени било лакше, знајући како се ја мучим мислећи на све ужасе који су мога старога оца задесили прије саме смрти.

Ја сам се на све стране распитивала и тражила га чак и по логорима. Добијала сам којекакве одговоре.

Како је мој отац рођен у Будви, а иста је тад подпадала под Црну Гору, тражила сам од црногорског Комитета, да оцу даде путницу, како би могао да оде из Бање Луке. Исти комитет брзојавио је Гутићу што је са оцем направљено и гдје је. Гутић је тада одговорио да га је послао у Госпић и препоручује Комитету да је боље да се за њега не распитује.

Када сам тражила да се куће мога оца предају мени на управу, као једином наслједнику, одбила ми је Ризница молбу с мотивацијом: „Да се зна из вјеродостојних података да се отац сам иселио“. Државно равнатељство за понову је дало опет изјаву да „нити је исељен нити интерниран“. П. Бетунац је опет кажао да је у Београду. Није требало дуго времена па да ми буде јасно, да је све лаж, осим тога уистину да је отац убијен.

Сада када имате злочинца у рукама молим суд да проведе истрагу да се коначно дозна истина. Наду у његов живот сам посве изгубила, али би хтјела дознати барем за његов гроб.

Као свједоке могу навести једино обитељ Терзић, која је тада становала у кући мојега оца, па је видјела када су га Гутићеви људи одвели и шофера Малића који је с њим разговарао у стожерском подруму. Вјероватно има још

људи који би о томе нешто знали, али се нису усудили за вријеме усташа говорити, јер мога је оца познавало јако много људи у самом граду, а и у околици, гдје је сакупљао материјал за свој музеј.

Прилажем два преписа сасвим вјеродостојна иако нису овјеровљени ради мог сиромаштва. Но ако суд то изричито тражи, то ћу учинити.

Још једанпут, лијепо молим наслов да би удовољио мојој оправданој жељи.

Јелена Боцарић, в.р.

Бр. 208

Изјава Даринке Микичић, Мире Вујовић, Анке Човић, Мирјане Курилић и Добриле Крнете о злочинима над Србима, хапшењу у Модричи и Сарајеву и заточеништву у логорима Госпић и Лоборград⁵²⁶

З а п и с н и к

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 17. априла 1942.

Ја Микичић Даринка ухапшена сам 22. јуна 1941. године у вароши Модрича, срез Градачац. До тада је углавном у том крају прошло време без нарочитих хапшења и без убијања, колико је мени познато. Негде крајем маја издала је општина наређење којим је забрањивала муслиманима и католицима сваки саобраћај са православцима. Нису смели залазити у њихове радње нити уопште са њима радити под строгом претњом хапшења. У вароши Модрича већина је православних и како су у њиховим рукама биле готове све радње, све је било затворено. Тада је био председник општине неки Хрват, по имену Јозо, коме се не сећам презимена. Поводом ове забране и затварања свих радња, било је у вароши много негодовања и код муслимана и код католика, па се чак спремао једна депутација у Загреб да протестују против тога. Резултат тоге није ми познат јер сам била пре ухапшена. Српске радње су усташе почеле да одузимају Србима те их давали муслиманима и католицима, врло често намештеницима из тих радњи.

Десетак дана пред Видовдан почело је неких 20 усташа из Модриче и Оцака да редом хапсе све виђеније Србе, сви су осуђени на по 20 дана затвора, без икаквог разлога, који би мени био познат. За време затвора терали су их на присилан рад, да чисте улице, клозете итд. Након 20 дана неке су пуштали, а неки су продужавали затвор за 10 до 15 дана. Моме мужу и мени продужили су затвор на месец дана. Међутим, за време издржавања тога затвора већина нас је била транспортована. Док смо мој муж и ја били у затвору, настало је велико

⁵²⁶ АС, к. 54/55.

хапшење Срба у Модричи и Градачцу и околним селима. Међутим, након три дана они су углавном били пуштени на слободу. Чули смо да је до тога хапшења дошло забуном. У Загребу је наине погинуо један полицијац из Грачаца. Због његове смрти у Грачацу је требало да буде извршена репресалија хапшењем свих Срба. Забуном је то извршено у Градачцу, а када је то констатовано, пуштени су сви на слободу.

Ја сам била споменутог дана ухапшена заједно са својим мужем. У среском затвору у Градачцу провели смо око 29 дана, па смо тада у транспорту са још пет лица пребачени у Госпић. Поред мене, једине женске, у транспорту били су ту још: мој муж Ристо Микичић, Влајко Станишић, лимар, неки Веља, абаџија, Србијанац, коме се не сећам презимена, Александар Новошилов, син једног руског избеглице, студент, и један младић Јевреј по имену Изидор Абинум. Све су мушкарце везали и тако смо стигли после два дана у Госпић. Ту су мене одвојили од мужа после дана проведених на дворишту на што сам ја одведена к осталим женама у ћелију, а мој муж је заједно са многобројним људима у једном од транспората одведен у Велебит или на Паг. Онај Јеврејин је одведен међу Јевреје, а одвојен је и Веља који је био Србијанац, па је и он одведен некако као страни држављанин. Од када сам се одвојила од мужа и осталих мушкараца, никада их нисам више видела.

У Госпићу сам се састала са затвореницама из других крајева, са којима сам сада ослобођена. Са њима сам проживила све заједно, што су оне већ исказале у својим записима. Ја томе немам ништа да додам нити да одузmem са своје стране.

Ми, Вујовић Мира и Човић Анка, ухапшене смо у Сарајеву 23. односно 25. јула 1941. године. До тада је у Сарајеву било много хапшења и убијања нарочито пре Видовдана, као усталом пред све православне празнике. И грађани, а нарочито сељаци, од реда мушки и женске, старо и младо, хапшено је у великом броју. Пред сам Видовдан ухапшено је око 600 таоца. Усташе су одузимаи све радње Србима и предавали муслиманима и католицима. Није ми познато да је нетко у Сарајеву убијен док смо још биле на слободи. Познато нам је само да су много тукли оне које су ухапсили.

Кад смо ухапшене, одведене смо у такозвану „Хасан кулу“, где су нас стрпали у исте просторије са проституткама. Том приликом је ухапшено нас 5 женских и 30 мушкараца, углавном грађана и неколико сељака. Иначе су затвори били препуни. Оних 30 мушкараца и нас 5 жена одведени смо у транспорту 27. јула 1941. према Госпићу. Поред нас две жене, биле су још три од којих је овде у Београду на слободи Нада Трнинић, која је пуштена пре нас, а инж. Војна Јакшић и Ирена Кајон остале су у Лоборграду. Од мушких се сећамо само Јефте Мучибабића, колара, Слободана Беговића, сина познатог попа Беговића са Пале и више никога. Било је у транспорту много намештеника из железничке ложонице у Сарајеву и неколико познатих сарајевских Јевреја. Мушкарци су путовали везани, а нико од нас није добио ни хране ни воде до Госпића. Полицијски стражари из Сарајева и агенти су се путем опијали и поступали врло сурово са нама, а нарочито после Загреба на путу до Госпића. У вагону

је био мрак јер светло није горело и они су онако пијани дошли међу нас женске и напастовали нас. Ми смо им се једва отимали и склањали се до наших мушкараца, који нам додуше нису могли помоћи, јер су били везани, али ипак нам је било поред њих лакше и пријатније, па се наши пратиоци ипак нису усуђивали да нас нападају, у њиховом присуству. У Госпићу су нас сместили у дворшту казнионе, где смо и ноћили упркос киши, која је сву ноћ падала. Храна је била врло оскудна и рђава. Хигијенски услови никакви. Ту у Госпићу су људе убијали и тукли, многи су полудјели. Затворски стражари били су према нама доста коректни, али усташе су често насртали на нас жене. Но затворски стражари им нису дозволили да нам учине икакво зло. Негде крајем аугуста пребачени смо транспортом у логор Јастребарско, где смо се састале са свима овима који су данас с нама у Београду. Са њима смо преживили заједнички све дане, чуле и видиле све исто што и оне.

Курилић Мирјана и Крнета Добрила, обадве смо ухапшене у Сарајеву истог дана и истог сата, 6. новембра у 4 сата изјутра. До тога дана преживиле смо много црних тренутака, као и сви Срби у Сарајеву. Није нам познато да би у самом Сарајеву били грађани Срби убијани, али знамо да су многи сељаци поубијани.

Ја Крнета Добрила радила сам у среском суду и приликом своје службе видела сам и чула о многим страдањима сељака. Тако је једнога дана у месецу септембру, ако се не варам, дошла к нама у суд једна жена из Раковице. Она је дошла ради питања заоставштине, којој је она тада била једини наследник, након трагичне погибије њезиних укућана. Она нам је испричала да је у селу у којему је била удата чула да је њезино родно село Раковица попаљено, па је отишла тамо да види што је са њезинима. Нашла је кућу изгорену. У њој је изгорело свих тринаест њезиних рођака, родитељи, браћа, сестре и ближа родбина. Када су усташе палили сељачке куће у том и другим селима, опколили су те куће и ко год је покушао да побегне из запаљене куће, дочекали су га бајонетама и убили.

Нешто доцније дошао је у суд један сељак, Хрват, такође из Раковице. Он је отале довео у сарајевску болницу једно мушко дете од пет година са 7 тешких рана (то је дете доцније преболило и оздравило). Сељак је дошао да пријави суду да је то дете једини наследник попаљеног имања, јер су сви његови изгорели, па је тражио да се постави тотор, који би се бринуо о имовини и о детету. Тако су усташе потаманили многа српска села у околини Сарајева.

Ја Курилић Мирјана знам да је било велико убијање сељака у мјестима Илијашу, Алипашином Мосту, појединачно знам само то да су сви мушки чланови породице Јошило из једног села близу Сарајева побијени од усташке руке.

Кад су нас две ухапсили, одвели су нас у једну касарну у коју су редом стизали пуни камиони ухапшеника, док их се није накупило преко 200 мушкараца, жене и деце, без обзира на здравствено стање. Једна је жена чак истог дана родила у тој касарни. Од наших ухапшених су овом приликом и са нама одведени браћа овде присутне Мирјане Курилић, Драгиша, младић од 23 године,

чиновник у рударској дирекцији и Јован, гимназијалац, те брат присутне Добриле Крнете, Константин, студент економско комерцијалне високе школе. Осим њих, колико се сећамо, ухапшени су том приликом инж. Брана Јовановић, чиновник жељезничке дирекције, Љубо Константиновић, жељезнички чиновник, 23 жене које су сада у Лобору, затим многи судски стражари, сељаци, студенти, трговци и занатлије.

После 10 дана одведени смо у транспорту у теретним вагонима у Јасеновац, уз стално врло брутално понашање усташа. У транспорту нас је било око 200 људи, од тога нас 31 жена. До Јасеновца смо путовали двије ноћи и један дан, без воде и хране. Стигли смо на станицу после један сат после пола ноћи. Ту су нас сачекале усташе из Јасеновца под вођством једног њиховог официра, неког Љуба Милоша. Усташе су отвориле вагон у коме смо биле ја и Добрила Крнета и наредили нам да изиђемо из вагона. Љубо Милош нас је постројио у редове по четири, док су нас усташе стално грдили и тукли. Док нас је Љубо Милош постројавао, приступио му је један усташа, младић од 18 до 19 година, пијан као и већина осталих усташа. Он је тражио од Љубе Милоша да му да све нас Србе да нас побије псујући нам српску матер. Љубо је тада махнуо руком према нама и рекао му: „Доста ти је дајем ти сваки дан двојицу“. После тога нас је Милош опет вратио у вагон. Но нисмо се у њему дуго задржавали, опет су нас усташе звали и опет утеравали у вагон, и све тако лези-устани-лези целу ноћ до јутра. Усташе су обилазили вагоне и питали појединачно ко има тачан сат и колико је сати. Ко се преварио и погледао на свој сат, приступио му је усташа и рекао му показујући на сат: „Дај га амо и стрпао га је у џеп“.

Око 8 сати ујутро најзад су нас све истрпали из вагона, сврстали по четворицу у редове и брзим маршом потерали у Јасеновац. Ишли смо по врло блатној цести и нисмо смели да заобилазимо блато нити да и један часак застанемо, ако нам је напр. путем нешто испало.

У Јасеновцу су нас утерали у двориште усташког стана. Ту су нас постројили и онда је опет приступио Љубо Милош, који је наредио нама женама да се одвојимо од мушкараца, на што су нас одвели у једно суседно двориште. Тада смо се растали од наше браће и свих тих мушкараца који су са нама дошли у транспорту и више никада нисмо о њима ништа чуле ни виделе.

У том смо дворишту остали до 7 сати навечер без хране и без воде. Тада су нас одвели на станицу и преко Загреба пребацили у Златар. У Златару смо морале да саме скупљамо између себе новац и да платимо аутобус, који нас је пребацио у Лобор где смо стигли око 10 сати пре подне. Међутим, док су извршене све формалности око пријема у логор, којим управљају Немци, стигло је скоро и вече, тако да смо и тај дан остали без јела. Тек навече смо добиле јуху и то је било једино што смо окусиле од када смо отишле из Сарајева.

У поређењу са усташама у Лоборграду ми смо имали управо ванредан и коректан однос. Сваки дан смо морале радити у самом Лобору или изван њега. чистиле смо цесту од снега, пилили дрва, односиле ђубре, уређивале логор. У логору је било доста случајева смрти, а нарочито у последње време, када је завладала епидемија тифуса, од које су умирили углавном Јевреји и Јеврејке.

У главном логору су биле углавном само жене изузев 15 мушкараца Јевреја. Они су оправљали зграду, преносили болеснике, сахрањивали мртве, вршили различите занате итд. Посете нисмо могли примати, али смо се могле дописивати са својим и од њих примати пакете. Неколико пута нас је посетила госпођа др Будисављевић, жена из Загреба, даривала нас, доносила нам лекове и давала нам новац. Примали смо и од својих кућа новац.

Сада немамо више нарочито што да кажемо, него да изразимо нашу дубоку захвалност свима овима који су нам омогућили ослобођење и долазак у Београд.

Микичић Даринка, Мира Вујовић,
Човић Анка, Курилић Мирјана, и
Крнета Добрила, с.р.

Бр. 209

**Изјава Ђуре Дракулића, учитеља из села Језеро, котар Јајце,
о злочинима усташа над Србима и транспортовању у логор
Госпић у јуну и јулу 1941. године⁵²⁷**

Записник састављен у Комесаријату за избеглица и пресељенике
у Београду, 27. јула 1942. године.

За време слома Југославије налазио сам се као резервни официр у Смедеревској Паланци. Одмах сам се упутио у село Језеро, општине исте среза Јајце, где сам био стално са службом и где се је тада налазила моја породица. У Језеро сам стигао 24. априла 1941. Тада су усташе имале већ пуну власт у целом срезу Јајце.

Само место Језеро удаљено је од Јајца 10 километара. Оно је претежно муслиманско, а околица је 90% српска, а остало су Муслимани, те нешто мало Хрвати.

Главни вођа усташа за срез Јајце био је Коренички несвршени студент, родом од Нове Градишке. Он је био постављен усташким логорником за срез Јајце. У усташе ступили су Муслимани и Хрвати.

У другој половини маја 1941. усташе су почеле крстарити по српским селима среза јајачког и уцењивали богатије Србе претећи им се убиством. Тако су једнога дана дошли код Вукадина Ђуре, богатог сељака у селу Жаовине, општине Језеро, и изнудили од њега већу своту новца. На тај начин изнудили су веће своте новца и од других богатијих Срба, а опљачкани Срби нису се смели ради ове плјачке никоме потужити, нити су се смели удаљивати из својега села.

⁵²⁷ АЈ, фасц. 919.

Истодобно с пљачком, усташе су вршили по српским, селима и силовање жена и дјевојака. Тако ми је добро познато да је усташа Рамић Фехко из Језера, у селу Заовини⁵²⁸ силовао једну Српкињу-дјевојку, којој име не знам. Исто тако познато ми је да је у јулу 1942. године усташки таборник из Језера, Капетановић Фахрија, опанчар, силовао жену Малића Николе, пекара из Језера, којој је име Смиља. Овај усташа Капетановић најприје је Малића Николу одвео и убио, а његов лепш бацио у реку Пливу, а затим је дошао Малићевој жени Смиљи и рекао јој да је њенога мужа послао на присилни рад у Њемачку. Након тога је Капетановић Малићеву жену силовао. Оваквих и сличних случајева било је у целом срезу јајачком врло много, али се Срби ради овога нису смели никоме потужити.

Почевши од јуна 1941. године па надаље ишли су усташе по српским селима и злостављали људе, чупали им бркове и тукли их, а многе и убили. На тај начин погинуло је много Срба у срезу јајачком. Ово се је збивало у селима Жаовине, Ђумезлије, Присој, Ступна, Шипово, Стројнице, Јуша и другима.

У јуну и јулу 1941. ишли су усташе и купили по српским селима Србе мушкарце од реда, те их спроводили у Јајце гдје су их затварали. Овом приликом усташе су врло брутално поступале према Србима. Највише су купили људе са поља од рада и одводили у Јајце. Ако су нашли дружину код ручка, онда су ручак просули, суђе им полупали о главу и бацили, а онда мушкарце одводили у Јајце не дозвољавајући им да обуку хаљине, које су приликом пољског рада одложили. Све одведене Србе држали су неко време затворене у Јајцу где су их злостављали тако жестоко да су све просторије затвора биле сасма кржаве. После тога сви ови Срби одведени су у Госпић. Било је таквих који услед злостављања у затворима, нису могли сами отићи на жељезничку станицу, већ су их морали други Срби носити на носилима. Познато ми је да су отпремљени из Јајца у Госпић: Бобар Здравко, учитељ из Мујђића, Ђурђевић Никола, пензионер из Јајца, Вујић Богдан, полицијски стражар из Јајца и његов син Никола, богослов, Мартић Сава, земљорадник из Ступне, те многи други чијих се имена не могу сјетити. Знам поуздано да су прошлог лета у месецима јуни и јули отпремљени из Јајца у Госпић три транспорта Срба. У сваком транспорту било је најмање 150-200 Срба. Свим овим Србима који су отпремљени у Госпић, замео се сваки траг. Сигурно је да су убијени.

Пре тога многе Србе су усташе одводили у Травник и Бању Луку и тамо их затварали а након извесног времена пуштали кући.

Видећи да ће на овај начин сви изгинути, Срби су почели бежати у шуме само да би спасили голи живот од усташа. Испочетка су бежали у шуму само мушкарци, а када су усташе почели злостављати и чланове њихових породица, онда су читаве породице бежале у шуме.

Усташе су и надаље вршили насиља над српским селима. Када су у шуме избегли Срби почели да се бране, онда су усташе не могавши им учинити ништа, почели из освете палити српска села и убијати све Србе од реда: мушкарце,

⁵²⁸ Жаовине, Јајце.

жене и децу. Прије палежа они су српска села темељито пљачкали. Одвозили су из села живежне намирнице и робу те одводили стоку. У многим селима затворили су све укућане у куће и онда куће палили тако да су ови у њима изгорели. Тако су прошлог лета темељито попаљена села: Бумезлије, Перућица, Танковац, Присој, Жаовина, Јовићи, Љуша, Стројнице, Глоговац, Грбавица, Тодоровићи и Ваган. Све што није пре доласка усташа из ових села побегло у шуму, побијено је. Усташе су сва ова села пре палежа темељито опљачкали.

У месецу августу 1941. године усташе су покупили све српске православне свештенике из среза јајачког и њихове породице те их одвели у логор Цапраг, одакле су послје отпремљени у Србију. Свештеници су могли са собом понети само по 50 килограма ствари, а све остало усташе су опљачкали и разграбили.

Ствари које су свештеници били понели са собом, прегледане су у Јајцу, па су том згодом усташе одузимаи све ствари које су им се свиделе.

У септембру 1941. усташе су уз помоћ хрватске војске упали у српска села: Присој, Ступно,⁵²⁹ Шипово и Језеро и извршили у тим селима масовни покољ Срба. Све што није избегло у шуму, они су поклали. Тада је у овим селима поклано више стотина Срба. Било је породица са око 30 чланова од којих је после овог покоља остао само један или ни један. На пример, у породици Станковић у Присоју било је у једној кући 32 члана од којих је само на животу остао кућедомаћин, који се је пре доласка усташа спасио бекством у шуму. Двије друге породице Станковић, у истом месту, потпуно су поклане.

У исто време усташе су из осталих српских села покупили више стотина Срба мушкараца и довели их у Јајце, те затворили у Српско православно цркву, жидовску богомољу, зграду привредне банке, среско начелство и Соколски дом, где су их држали око 15 дана и за то време мучили глађу, те злостављали а затим одвели до римокатоличке цркве Св. Антуна која је удаљена два-три км од Јајца и тамо их све ножевима поклали. Они који су били затворени у соколском дому, усташе су тамо и заклали, а њихове лешеве побацали у подрум соколског дома, или у реку Пливу.

Једино су остали поштеђени Срби који су били затворени у згради привредне банке, где сам био и ја затворен. Од усташког покоља сачували су нас жандарми по наређењу великог жупана који је тада изјавио да је већ доста било покоља.

Усташе су и после тога врло често вршили покоље у српским селима среза јајачког. Залазили су у току 1941. и 1942. године у српска села под исприком да врше чишћење од партизана па су клали све оне Србе које су год затекли код кућа, а куће им пљачкали и потом палили.

На овај начин до сада је поклано у срезу Јајце најмање око 3 000 Срба. У прошлој години усташе су опљачкали, а затим попалили, српско православне цркве у селима: Језеро, Шипово, Стројнице, Грбавица и Глоговац. Православна црква у Јајцу је по усташама темељито опљачкана па онда затворена. У овој

⁵²⁹ Ступна.

цркви усташе су изболи ножевима све иконе, а у олтару на трпези вршили су нужду. После тога црква им је служила за затвор где су затварали Србе.

Усташе су прошлога лета и јесени силили Србе да пређу у римокатоличку веру претећи им се убиством и логорима. Под притиском извесан број Срба прешао је на римокатоличку веру.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Коренички, несвршени студент из Нове Градишке, који је у Јајцу био усташки логорник, Јурић, месар из Јајца, Витић, без занимања, из Јајца, Зјајо, Муслиман, без занимања, из Јајца, Капетановић Фахрија, опанчар из Јајца, Тој Дуба, несвршени ђак из Шипова, Башић Мујо, зидар из Шипова, Рамић Фехо, без занимања, из Језера, Рибић Сакиб, кочијаш из Језера, те многи други, нарочито из Јајца, чијих имена не знам.

Ја сам са женом и двоје дјеце, те мајком, напустио Јајце где сам се још прошле године био склонио и кренуо на пут за Србију, а у Београд сам приспео 25. јула 1942. године. До Земуна сам дошао са пропусницом, коју сам добио од Котарске области, а из Земуна у Београд са пропусницом коју сам добио од земунске полиције...

Дракулић Ђуро, с.р.

Бр. 210

Изјава Светозара Вујанића о хапшењу Срба у Босанском Шамцу већ у априлу и одвођењу у логор Госпић у августу 1941. године⁵³⁰

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду, 12. фебруара 1943. године.

Вујанић Светозар, лицитар из Босанског Шамца, општине исте, среза Брчко, стар 24 године, син Боже и Маре, рођене Дакић, ожењен, без дјеце исказан избјегличком легитимацијом број: 118111 исказао је:

Још у бившој Југославији вршио је дужност управитеља среске испоставе у Босанском Шамцу Врлић Иво, срески пристав, који је родом из села Труда, општине Босански Шамац. Он је ужасно мрзио Србе па је ту своју мржњу манифестовао одмах након успоставе Независне Државе Хрватске. Србима је забранио излазак из кућа после 6 сати после подне. Није им дозволио да посјећују пијаце, нити да што купују. У све српске радње поставио је комесаре, и то Хрвате и Муслимане, већином младиће од 15-20 година, који су српску имовину немилосрдно упропашћивали. Врлић је уједно одмах приступио безразложном затварању Срба.

⁵³⁰ АЈ, фасц. 110.

* Протеривање Срба, 238.

Концем априла 1941. године био сам затворен ја са више Срба. У затвору смо страховито злостављани. Сваки час долазио је у затвор Трабозајлија Алија, жандарски наредник у Босанском Шамцу, и он нас је немилосрдно тукао кундацима и пендреком те газио ногама по нама. Овај жандарски наредник, који је тамо службовао још за време Југославије, био је главни помагач среског пристава Врлића у прогону Срба. Такођер нас је тукао у затвору и Параџик Илија, служитељ испоставе среског начелства. Он је после постао чиновник у истом надлештву и издавао пропуснице за новац и на тај начин пљачкао народ. Но упљачкао је толико да си је у месту сазидао велику лепу нову кућу. Често пута долазио је к нама у затвор и управитељ среске испоставе, речени Врлић Иво, и он нас је лично тукао и газио ногама изговарајући нам сваковрсне псовке.

Са хапшењем и злостављањем Срба у затвору настављено је и даље тако да су једне пуштали из затвора, а друге истодобно доводили у затвор и тамо злостављали. Ја сам након 15 дана што сам проборавао у затвору, пуштен кући тиме да се не смијем од куће никуда удаљавати.

Концем априла 1941. затворен је и следеће ноћи некуд одведен и убијен Марковић Милан, хотелијер и староста Сокола из Босанског Шамца. О његовој се судбини даље ништа не зна. Хрватске власти су послје његове смрти посла-ле његовој жени Лили његов сат и ципеле.

На Св. Илију 1941. похапшени су и затворени сви Срби из Босанског Шамца те виђенији сељаци из околних села. Следеће ноћи одвојено је између ових Срба њих 17 и отпремљено у Госпић. Међу тим био је и мој отац Вујанић Божо, трговац из Босанског Шамца. Са мојим оцем одведени су у Госпић из Босанског Шамца: Малиновић Александар, абитуријент, Ружић Жарко, ђак осмог разреда гимназије, Саврић Ратко, студент ветерине, Николић Александар, пекар, и његов брат Јован, кројач, Илић Миха, кујунџија, Коста, гостионичар чијег се презимена не сјећам, жељезнички магационер, којему је било име Ђоко, а презимена му не знам, те још један младић који је у Босанском Шамцу био у гости-ма код своје сестре, Повирац Мита, банковни чиновник, те још неки угледнији сељаци из околних села чија имена не знам. Једино се сјећам да је међу одведе-ним Србима био и општински биљежник из села Црквине, којему је било име Ђоко, а презимена му не знам. О судбини и ових Срба се ништа не зна, али се опћенито, и то са правом верује, да су сви побијени.

Ја сам се много трудио да сазнам за судбину мога оца, али нисам о њему могао ништа сазнати.

Остали Срби који су на Св. Илију 1941. били ухапшени, држани су у затвору два до три месеца и за то време злостављани на све могуће начине, а затим пуштени кућама. Док су ови Срби били у затвору за то време су им усташе опљачкали њихове домове.

Усташе су залазили у српска села и пљачкали их, односећи собом све што им се свидело, а у првом реду новац. Осим тога вршиле су усташе у српским селима и силовања млађих жена и малодобних дјевојака. Срби су све ово морали мирно подносити, јер се нису имали, а нити смели, никоме потужити. После свих ових злочина, које су усташе а и хрватске власти починили над невиним

српским народом, почели су Срби у масама бежати у шуму. Одбегли Срби организовали су у шуми отпор против даљњих усташких злочина.

После организовања Срба на отпор, усташе су се мало примириле, јер су се бојали освете са стране Срба. Нису више вршили прогоне Срба у масама, већ су из заседа и то већином по ноћи, вршили убиства појединих виђенијих Срба. Тако је пре годину дана једнога дана пред вече стајао на капији своје куће у селу Српским Барама, мој братић Вујанић Марко, младић 20 година стар, који је баш тада дошао са пољског рада. Туда су пролазили један Муслиман и један Хрват, којим не знам имена. Муслиман, пролазећи крај Вујанића, упозорио је Хрвата са речима: „И оно је Србин“. Хрват је одмах с рамена скинуо пушку и на Вујанића опалио три метка и убио га на месту. После тога Хрват и Муслиман продужили су даље као да се није ништа догодило. Хрватске власти о овом догађају нису водиле никакву истрагу јер се је радило о насилној смрти једнога Србина, па је обичај у Хрватској, да хрватске власти о томе не воде никаквог рачуна.

Пре месец дана, једне ноћи у селу Баткуши, убили су усташе три угледна Србина – сељака и то Станојевића Стеву и његова брата којем не знам имена, те још једнога бившега добровољца из прошлога рата, којем је било име Михајло, а презимена му не знам. Нити о овом убиству хрватске власти нису водиле никакву истрагу. Оваквих је случајева до сада било врло много, али их ја појединачно не знам навести.

У љето 1941. године вршиле су хрватске власти, и то котарска област и општине, велики притисак на Србе присиљавајући их да пређу на римокатоличку вјеру. Срби који су били намештени у којој јавној служби, отпуштени су са изјавом да најприје пређу на римокатоличку вјеру па да ће онда бити опет враћени у службу. Остали Срби присиљавани су на прекрштавање тиме, што су посебни изасланици котарске области и општина ишли по српским селима и позивали Србе да одмах пређу на римокатоличку веру претећи им се одвођењем у логоре и одузимањем имовине. Успркос овако тешких претњи, од Срба нитко није хтио прећи на римокатоличку веру.

Српско православне цркве у Босанском Шамцу, Црквини, Слатини,⁵³¹ Обудовцу, Новом Граду, Дубици,⁵³² Милошевцу и Тишини још су љети 1941. године од усташа потпуно опљачкане и потом затворене, те се и сада овако затворене налазе.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Врлић Иво, котарски пристав и управитељ среске испоставе у Босанском Шамцу, који сада службује као котарски предстојник у Добоју, Трабозајлија Алија, жандарски наредник, који сада службује у Зворнику, Параџик Илија, бивши служитељ среске испоставе у Босанском Шамцу, а сада службује као чиновник у истом надлештву, Галић Илија, кројач из Босанског Шамца, који сада службује као активни усташа у Сремској Митровици, Једерер Мишо, молер из Босанског Шамца, а сада

⁵³¹ Слатина, Босански Шамац.

⁵³² Дубица, Босански Шамац.

активни усташа у Сремској Митровици, Микулаш Стево, шеширџија из Босанског Шамца, који је као активни усташа служио у Гор. Карловцу, Анђелко, син неког Марцике, који сада служи као активни усташа у Сремској Митровици, Борбер Драго, трговац из Босанског Шамца, који сада служи негдје као активни усташа. Јакша, полицијски комесар у Босанском Шамцу, којему не знам презимена, али знам да је родом из села Груда. Напомињем да су у усташе у Босанском Шамцу ступили Хрвати, док су се Муслимани држали по страни и нису судјеловали у прогону Срба, већ их штитили ако је то било могуће. Тако су се добро држали Муслимани према Србима из села Орашје и Оџак.

Још сам 7. фебруара 1943. године напустио Босански Шамац и отпутовао за Земун. До Земуна сам путовао теретним возом са једним жељезничаром Хрватом. Он ми је дао да обучем његову жељезничку бунду а на глави сам имао жељезничку капу па сам изгледао и ја као да сам жељезничар. Из Земуна су ме у Београд превезли рибари 11. фебруара 1943. године.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми могу се заклетити.

Д О В Р Ш Е Н О:

Саслушао и оверава:
Родић Ђуро, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Вујанић Светозар, с.р.

Бр. 211

Изјава Драге Свјетличића о хапшењу Срба у Добоју и заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац 1941. године⁵³³

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду 7. јула 1942. године.

СВЈЕТЛИЧИЋ ДРАГО, бријач из Добоја, општине и среза истог, стар 30 година, син пок. Јове и пок. Десанке, рођене Оцаковић.

Прво хапшење и одвођење Срба из Добоја проведено је 1. аугуста 1941. године. Тада су усташе затворили следеће Србе из Добоја: Трифковић Ненада, жељезничког чиновника, Перендија Светислава, жељезничког чиновника, Марковића, шефа катастарске управе, Ђокића Васу, кројача, Филиповића Милана, шофера, Богдановића Воју, геометра, те више других, чијих се имена сада више не сећам, али знам поуздано да је тада било затворено 28 Срба из Добоја.

⁵³³ АВИИ, а. НДХ, к. 317, рег. бр. 6/1.

* Милетић, I, 365; Протеривање Срба, 154.

Сви су ови Срби исти дан једним аутобусом одведени до жељезничке станице Руданка гдје су стрпани у воз и отпремљени у Госпић. О даљњој судбини њиховој више се ништа не зна. Верује се, да су из Госпића одведени у Велебит и тамо убијени као и многи други Срби.

2. августа 1941. усташе су на исти начин ухапсили и отпремили са жељезничке станице Добој у Госпић око 20 угледних Срба сељака из села Кожуха крај Добоја. Међу овим одведеним сељацима био је и Лукић Светозар, угледни сељак из Кожуха, а имена других не знам.

3. августа 1941. усташе су покупили и отпремили у логор у Славонску Пожегу 39 угледних српских породица из Добоја. Ове су српске породице из Славонске Пожеге отпремљене даље у Србију. Имовину ових српских породица усташе су разделили Хрватима и Муслиманима из Добоја, који су се такођер и у њихове станове уселили.

3. августа 1941. ја сам са прописном њемачком пропусницом сео у воз на жељезничкој станици Руданка са намером да отпутујем за Београд, јер сам видео, да ми у Добоју прети опасност по живот. Са мном је кренула на пут моја снаха Свјетличић Зора са двоје деце. На станици Руданка приметио ме је усташа Мујановић Хасан, иначе без занимања, из Добоја, који ми је прегледао пропусницу и казао ми да је исправна. Међутим, он је одмах телефонирао жељезничкој станици Лупљаница да ме жандарми скину с воза и доведу у Добој.

Жандарми су ме скинули са воза на жељезничкој станици Камен и исти дан довели ме у Добој и тамо предали котарској области. Котарски пристав Емкић казнио ме је са 5 дана затвора са изјавом да је тако наредио котарски предстојник.

8. августа 1941. увече један жандарм и један усташа преузели су ме из затвора котарске области, свезали руке и заједно са Кнежевићем Радованом, трговцем из Руданке и Флајшер Јакицом, гостионичарем из Добоја, спровели нас возом у Госпић.

9. августа 1941. године око 4 сата после подне приспјели смо у Госпић и одмах смо одведени у госпићку казнионицу.

У казниони у Госпићу затекао сам преко 1 500 Срба који су били смештени у казнионичким ћелијама и у дворишту. Ја сам био смештен најпре у једној ћелији, а после сам премештен у двориште.

Ја сам остао у казниони у Госпићу до 25. августа 1941. За то време сваки дан у 11 и пол сати формиран је у казнионичком дворишту један транспорт Срба за Велебит. У транспорту било је сваки пут 800 до 1.200 Срба. За транспорт одређени Срби били су сваки пут сврстани у казнионичком дворишту два по два, а затим везани дебелом жицом за руке, а потом још сви скупа једним дугачким спојним ланцем. Тако свезане пратили су их усташе у Велебит. Усташе који су отпратили Србе у Велебит, сваку вече су се враћали назад у казниону и са собом доносили спојне ланце, које су употребљавали сутрадан за следећи транспорт.

Сваки дан су стизавали нови транспорти Срба у казниону у Госпићу са свих крајева Хрватске државе (НДХ) тако да је казниона била увијек пуна Срба,

јер колико их је транспортом одвођено у Велебит, толико их је довођено у казниону. Казниона у Госпићу била је сабирна станица за све Србе из читаве Хрватске који су били одређени за Велебит.

За време мојега боравка у казниони у Госпићу, тј. од 9. до 25. августа 1941, одведено је на овај начин из казнионе у Госпићу у Велебит око 18.000 Срба.

Сви Срби, који су из казнионе у Госпићу отпремљени у Велебит, убијени су ударцима тврдим предметима по глави, а затим побацани у једну дубоку јаму. Ово сам све касније сазнао од самих усташа. То ми је казао усташа Ивица, којему не знам презимена, а који нас је пратио из Госпића у Јасеновац. Он нам је у возу из Госпића у Јасеновац казао: „Захвалите Богу што ћете остати живи, да нисте отишли у оним ланцима у Велебит. Да сте тамо отишли, данас би сви већ били на небу“. Ово сам такође касније сазнао од усташа у казниони на Савској цести, о чему ћу накнадно дати своју изјаву.

Срби који су били отпремљени из казнионе у Госпићу у Велебит, нису ми познати, јер су већином одмах након доласка у казниону отпремљени даље у Велебит.

24. августа 1941, била је недеља, формиран је транспорт Срба од 900 људи, који је требао тај дан кренути из казнионе у Велебит. У овом транспорту био сам и ја. Сви смо били повезани дебелом жицом за руке – два по два, а затим сви скупа још са спојним ланцем. Тако повезани чекали смо на одлазак у Велебит. Наједном је око 11 и по сати дошло наређење да транспорт неће ићи у Велебит па да се ми сви одвежемо и пустимо у двориште. Усташе су се ради овога наређења љутили, а усташа, именом Ивица, псовао је матер ономе који је то наређење издао говорећи: „Зар смо се ми забадава мучили вежући их, а сада да одвезујемо. Нека их одвезује ко хоће.“ Затим је љутито бадио клешта са којима нам је стезао жицу око руке. После тога дошао је други усташа који нам је казао да се сами одвежемо. Ми смо се сами одвезали.

Сутрадан око 4 сата ујутро сви смо били пробужени и камионима отпремљени на жељезничку станицу у Госпић и смештени у затворене теретне вагоне. У сваком вагону било нас је 80 тако да смо један на другом стајали. Вагони су после тога били блумбирани.

Након 36 сати вожње приспели смо на жељезничку станицу у Јastreбарско где су нам први пут отворили вагоне. Усташа Ивица из Госпића, који нас је на путу пратио, дошао је са још једним у цивилном оделу из Јastreбарског до нашега вагона и саопштио нам да ту можемо добити јести, па да зато између себе покупимо сав новац, који имамо и њему предамо, а он ће нам за тај новац купити и донети храну. Ми смо у нашем вагону између себе сакупили 8.500 динара и предали усташа Ивици. Тај дан, тј. на 26. августа 1941, око 4 сата после подне, добили смо сваки по нешто граха. После смо сазнали да нити онај грах нису нам купили усташе, већ да нам га је дала талијанска војска, која се је тада налазила у Јastreбарском...

27. августа 1941. ујутро приспели смо на жељезничку станицу у Јасеновац. Тај дан је падала киша. На жељезничкој станици у Јасеновцу дочекало нас је око 30 усташа са ножевима на пушкама. Међу овим усташама био је већи број

Муслимана са фесовима на глави. Усташе су одмах отворили наше вагоне и по двојица су уништили у сваки вагон и немилосрдно нас ударали кундацима и посуђем које смо имали код себе, псујући нам српску и четничку матер. После тога усташе су нас извели из вагона и постројили у поворку и тако водили у логор Јасеновац II који се налазио у пољу крај једне шуме, а удаљен је од железничке станице 4 до 5 км.

На челу ове наше поворке возио се је у сељачким колима један усташки поручник. Успут су нас усташе наговарали да им предамо сав новац, сатове, прстење, наливпера и друге вредније ствари, јер да их ионако не смијемо донети у логор, јер би за то могли и настрадати. Неки усташе су и претили ако им одмах не предамо новац и ствари. Многи наши другови побојали су се и предали усташама, који су нас пратили сав свој новац, сатове, прстење и друге вредније ствари, а усташе су нама осталима тада запретили да не смијемо некемо казати да су они од нас новац и ствари примили. Успут смо морали ићи трчећим кораком, а последњи у поворци добијали су и батина.

У логор Јасеновац II стигли смо око 9 сати ујутро где су нас постројили и извршили над нама претрес и одузели нам све ствари које смо још код себе имали. Затим смо морали одмах кренути на посао. Помагали смо мајсторима који су правили једну нову бараку.

На подизању бараке радили смо свега два дана и за то време добијали смо једанпут дневно чорбу од граха, те по два кухана крумпира.

30. августа 1941. допраћено је у Јасеновац у логор у којем смо били ми, партија Жидова, њих око 800. Они су били смештени у посебну бараку која је носила број III. Са овом партијом Жидова доведен је у логор и Дијамантштајн Бруно, трговачки путник из Загреба. Њега су усташе одредили за логорника читавог логора Јасеновац II. Овај Жидов Дијамантштајн одмах је поставио бодљикаву жицу између наше и жидовске бараке.

Жидови су добијали врло добру храну јер су им њихове црквене општине из Загреба и Осијека слале на вагоне животних намирница.

У исто време настала је међу нама Србима велика глад. Четири дана, тј. од 30. августа до 4. септембра 1941. нисмо добијали ништа за јело тако да су многи Срби заточеници од слабости падали у несвест и тражили по ђубришту отпатке од жидовске хране и то јели. Петог дана ујутро, тј. 4. септембра 1941, логорски кувари нудили су нам обичне вруће воде говорећи да је то добро за црева. Многи заточеници Срби примили су и ту врућу воду. Исти дан увече добили смо сваки по два кухана крумпира. Сутрадан и следећих дана добијали смо сваки дан по једанпут чорбу од граха и каткада по један мали комадић хлеба.

Половином месеца септембра 1941. почео је рад на подизању насипа око исушења Лоњског поља. Тај посао водио је инж. Беретин, који је након 14 дана, што смо код њега радили, наредио да нам се побољша храна тиме да се убудуће храна праведно дели између Срба и Жидова, тј. да се Србима даје половина приспеле хране, што се до сада није чинило јер су Жидови са усташким водником Прпићем делили сву храну онако како су то они хтели. Разуме се да су Срби увек били прикрађени.

До конца месеца септембра 1941. био је режим у логору сношљив јер су усташе који су нам држали стражу били све старији људи из Осијека и углавном доста пристојни.

1. октобра 1941. дошла је у Јасеновац 13. усташка сатнија у којој су били Хрвати из Херцеговине, 17. усташка сатнија, у којој су били Хрвати из Лике и 49. усташка сатнија, у којој су били Муслимани из Јајца и околине. Доласком ових усташа у Јасеновац настали су за Србе заточенике претешки дани.

Кад су нас усташе водили на посао на насип, морали смо ићи трчећим кораком око 2 км те још на себи носили крампове, лопате, тачке и друге ствари. Оне који би изнемогли, усташе су немилице ударали кундацима, стројницама, ногама газили по њима, а многе су и убили на путу.

На послу на насипу морали смо радити без предаха и нисмо се смели за време трајања рада исправити нити за моменат. Онај који би се случајно исправио, усташе су га бајонетом проболи, или су га из пушке убили. Морали смо тачке пуне земље возити уз насип трчећим кораком, а они који то нису могли, усташе су одмах убијали на лицу места. Кад смо у 6 сати увече ишли са рада у баракe, морали смо такође ићи трчећим кораком и певати песму: „Ој, ти вило Велебита“ – или неке босанске песме.

Сећам се врло добро да су једнога дана у месецу октобру 1941. усташе на раду на насипу убили 7 браће Срба из Лике, којима се сада не могу сетити имена. По мојем рачуну усташе су убили у месецу октобру 1941. на раду на великом насипу крај реке Саве око 60 Срба заточеника. Много их је више погинуло на раду на малом насипу крај Бачићеве циглане, који се је подизао у месецу новембру 1941. Рад на овоме мањем насипу трајао је од 3. новембра до 5. децембра 1941. и за то време усташе су сваки дан по најгорем времену гонили Србе на рад, тамо их тукли и убијали дневно 10 до 15 Срба тако да их је на раду на том месту убијено око 400.

У овај логор доведено је крајем месеца октобра 1941. дневно више партија Срба из разних крајева. Једнога дана доведено је у логор 8 Срба официра који су били пуштени из заробљеништва у Немачкој па су их усташе на загребачкој жељезничкој станици ухапсили и довели у логор Јасеновац. У овој групи Срба официра био је Немања Ђурица, срески пољопривредни референт из Добоја, као резервни официр, док имена других не знам. Немања Ђурица и још 4 официра морали су по одредби усташког водника Прпића преко дана радити са осталим заточеницима на насипу, а по ноћи од 8 сати увече до 4 сата ујутро, морали су проборавити у затвору у такозваној „жици“...

Почетком месеца октобра 1941. дошло је наређење да се логор Јасеновац II мора ликвидирати до 8. новембра 1941. јер је тамо надолазила вода.

Усташе су између нас издвојили око 150 Срба који су били стари и болесни, те за рад неспособни и њих су 4. или 5. новембра 1941. одвели у „логор Крапје“ да се тамо опораве. Касније смо сазнали да је тај логор, у којем је било неколико хиљада Срба и Жидова, потпуно ликвидиран на тај начин да су сви заточеници у њему побијени. Тамо су убијени и 150 Срба заточеника који су из логора Јасеновац II били тамо одведени, тобож ради опоравка. Сећам се врло

добро да су тада одведени у „логор Крапје“ и тамо убијени: Тодоровић Лазо, чиновник железаре у Зеници, Шотра, трговац из Високог, Беатовић Ранко, трговац из Високог, Бјелобаба, поседник из Коренице, Шаренац Дмитар, железнички пензионер из Добоја. Имена других се не сећам.

9. новембра 1941. дошло је наређење да сви остали заточеници имаду напустити логор Јасеновац II и преселити се у логор у Бачићевој циглани. Нас 240 Срба одмах смо се спремили и постројили пред бараком. Када смо дошли на главни пут, наједном је дошло ново наређење да се нас 62 Србина вратимо назад у логор Јасеновац II јер да ћемо тамо најприје порушити бараке, које су биле у води, а потом да ћемо се онда преселити у Бачићеву циглану. Међу овом групом Срба био сам и ја.

Сутрадан, тј. 10. новембра, дошла је из Бачићеве циглане к нама у логор Јасеновац II као помоћ група од 65 Жидова. 11. новембра 1941. дошло нам је у помоћ још 110 Срба. 13. новембра 1941. дошла је даља помоћ од 200 старијих Жидова, који су били родом из Сарајева. 14. и 15. новембра 1941. дошло је још 108 Срба и 135 Жидова тако да нас је тада било у логору Јасеновац II 280 Срба и 400 Жидова. Наша задаћа је била, да порушимо у овом логору све бараке и да том згодом пронађемо новац: драгоцености које су Жидови наводно сакрили у овим баракама.

У логору Јасеновац II налазио се је тада и један Жидов кога су звали „Бугар“. Но, не знам да ли му је то право име или надимак. Овај Жидов, звани „Бугар“, био је у усташкој служби и носио је после и усташко одело и слободно се кретао по месту. Становао је заједно са осталим усташама.

12. новембра 1941, око 9 сати ујутро, док смо се ми налазили на раду око рушења барака, дошао је к нама тај Жидов са усташким поручником, који је био командант тога логора, којему не знам име. Усташки поручник држао је у свакој руци по један револвер и био је окружен са усташама. Жидов „Бугар“ нам је тада саопштио да је видео како су из логора побегла два заточеника и то један Србин и један Жидов и да их он лично не позна. На то је одговорио Цветановић Бранко, Србин заточеник, кројач из Бијељине – испред свих Срба, да из српске групе заточеника нитко не мањка. За доказ тога довео је канцеларијске писаре заточеника Поповић Бранка и Мартиновић Гргу, који су му посведочили да од Срба заточеника заиста нитко не мањка. Усташки поручник и Жидов „Бугар“ остали су и даље код своје тврдње па су запретили упереним револверима Цветановић Бранку да ће га одмах убити, ако не каже име онога Србина који је побегао. Цветановић је и надаље остао код своје тврдње да нити један Србин не мањка. Након тога усташки поручник и Жидов „Бугар“ натерали су нас све Србе да легнемо у воду, која је била дубока око 75 цм, и то на улазу у логор, док је на другим местима била и дубља. Након тога смо једно краће време лежали у води тако да нам је из воде вирила само глава, наредили су нам да устанемо и трчећим кораком идемо по води која се је разлила око барака. Ми смо трчали како смо могли и цвочотали зубима од велике зиме. Усташе су нас тукли кундацима, штаповима и летвама, ходајући по скелама око барака. Каткада би се који тукући нас затрчао за нама, те загазио и он у воду. Морали смо

овако трчати по води око три четврт сата. Након тога усташе су нас натерали да трчећим кораком улазимо у једну бараку, а на вратима те бараке стајали су Жидов „Бугар“ и један усташа, сваки са једне стране, држећи у руци летве, с којима су нас немилосрдно ударали при улазу у бараку.

Два дана после тога, тј. 14. новембра 1941, тачно у девет и пол сати пре подне, постројили су нас усташе у реду пред бараком и наредили нам да поновно трчећим кораком идемо око бараке. Међу усташама који су се овако забављали био је и усташки поручник командант логора Јасеновац II. Дан је био врло хладан, а морали смо трчати по води непрекидно до 12 сати. Усташе су нас за време трчања тукли летвама. Тај дан је погинуло укупно 77 заточеника од којих су неки убијени од усташа, а неки су од умора и зиме пали у воду и угушили се. Ми остали који смо остали на животу, извадили смо тај дан из воде 77 лешева и покопали их у једну заједничку јаму крај усташке стражаре.

После тога једнога дана око 2 сата после подне, упали су у нашу бараку, у којој су се тада налазили само болесни и они који су остали да је почисте, и Жидов „Бугар“ и двојица усташа. Они су одмах почели у бараки да кољу Србе. Жидов „Бугар“ заклао је тада са обојицом укупно 16 Срба. Међу њима заклани су тада: Божић, столар из Тузле, Ивић Мишо, ђак гимназије из Добоја, Божић, пословођа „Бате“ из Добоја. Имена других не знам. Очевидац овога покоља био је Билановић Реља, из Пурачића крај Тузле, који је на друга врата бараке побегао и тако се спасио. Лешеве покланих Срба изнели смо из бараке и покопали крај усташке стражаре...

После 20. новембра 1941, када смо завршили рад на рушењу двију барака, добили смо наређење од усташког водника Прпића да крај усташке стражаре ископамо једну велику јаму, која ће служити за кречану. Јама је била управо толико велика, да су у њу могли стати, сви лешеве Срба и Жидова који су се још у то време налазили у логору Јасеновац III. То нас је испунило страхом и веровањем да ћемо сви бити побијени и у тој јами покопани. У то време наишао је у логор Павелићев повереник за све логоре, усташки сатник Макс Лубурић. Пред Лубурића ступили смо Цветановић Бранко и ја и казали му: „Је ли право г. поверениче, да ми Срби који смо до сада на насипу и свим радовима били први у послу, сада сами себи копамо гробницу, коју називају кречаном.“ На то нам је Лубурић одговорио да одмах изаберемо здраве Србе и с њима одемо у састав логора у Бачићевој циглани. Ми смо на то отишли у нашу бараку и саопћили то осталим Србима заточеницима. Спаковало се је 37 Срба заточеника који су с нама отишли у логор у Бачићеву циглану, а остали то нису хтели, јер нису веровали да ће у логору Јасеновац II бити убијени, већ су се напротив бојали да би могли бити убијени у Бачићевој циглани.

Сви они који су иза нас остали у логору Јасеновац II, убијени су приликом ликвидације тога логора на 28. новембра 1941. године. Тада су убијени тамо: Трифковић Миленко, пекар из Добоја, и његов брат Божо, свршени правник, и Мартиновић Грга, из Старе Градишке. Имена других убијених не знам.

Првих 5 до 6 дана били смо смештени са осталим Србима које смо затекли у Бачићевој циглани, у шуми саме циглане. Након 5 до 6 дана преселили смо

се у новоподигнуту бараку коју смо ми саградили када смо дошли у Бачићеву циглану.

Када смо дошли у логор у Бачићеву циглану, била је тамо заједничка кухиња за Србе и Жидове заточенике. Ову кухињу су водили све сами Жидови који су набављали храну, те делили заточеницима. Код тога смо ми Срби заточеници горе пролазили, јер су Жидови већи део хране узимали себи и тако нас Србе поштећивали. Да би се то стање поправило, замолио је Србин заточеник, Ђујић Бранко, берберин из Загреба, усташког поручника Милоша Љубу, да раздвоји кухиње српску и жидовску. Поручник Љубо услишао је молбу Ђујићеву и од тада смо ми Срби имали засебну кухињу и нешто бољу храну.

8. децембра 1941, око 2 сата после подне, упали су у нашу бараку око 12 наоружаних усташа на челу са усташким заставником Матковићем и још једним поручником, којему не знам име. Усташе су одмах почели клати и убијати Србе. Ја сам се тада исто налазио у бараки и видећи да ћу погинути, сакрио сам се у канцеларију бараке са још 7 других Срба. Усташе су тада убили и заклали у бараки и пред бараком 50 до 60 Срба, а око 35 су их свезали жицом и одвели на логорско гробље, које се налази крај Саве, где су их убили маљевима. Тада су убијени односно заклани: Гаврић Мирко, из Пурачића крај Тузле, Божић Јоцо, из Пурачића крај Тузле, Ђорђић Трипко, конобар из Добоја, Маринковић Саво, црквењак из Добоја. Имена других убијених не знам.

12. децембра 1941, око 10 сати пре подне, поново су упали усташе у бараку и што заклали, што убили, 86 Срба. Међу закланима био је Станковић Урош, из Пурачића, те Марко, из Добоја, којему презимена не знам, као и Комтић Перо, из Бијељине. Имена других закланих не знам.

15. децембра 1941. доведена је у Јасеновац у логор једна група Срба сељака из околине Сарајева – њих око 80. Сви су били млађи људи, у старости око 30 година. Ја сам тада са заточеником Мицић⁵³⁴ Слободаном, шофером из Јање, и Глушћем Владом, пословођом жељезничке радионице из Сарајева, стајао пред нашом бараком и гледао кад су усташе ову групу Срба сељака провели крај наше бараке према логорском гробљу. Двојица усташа ишли су на челу ове поворке и носили на раменима – сваки по један дрвени бат – с којим су сви сељаци на логорском гробљу убијени.

20. децембра 1941, око 4 сата после подне, засвирала је сирена на електричној централни у циглани, што је значило да сви морамо прекинути рад и постројити се пред логорском канцеларијом. Кад смо сви дошли и постројили се пред логорском канцеларијом, дошао је до нас повјереник логора, усташки поручник Милош Љубо, извео из строја 21 Србина и 5 Жидова и све их пушком пред нашим очима убио. Он нам је после тога стрељања казао да је заточеник Ђујић Бранко затечен да носи револвер, који му је дао један усташа, па да је он тога Ђујића пре пола сата убио, а сада, да је још убио ради тога 21 Србина и 5 Жидова. После овог убиства ми смо опет наставили са нашим радом. Тада су били стрељани све сами сељаци којима ја не знам имена.

⁵³⁴ Мицић.

На сам католички Божић, тј. 25. децембра 1941, око 12-и пол сати, устао је иза ручка усташки поручник Милош Љубо са још неколико усташа, међу којима је био и један старији усташа, кога су сви звали „Татек“, а који је са Павелићем дошао из емиграције. Милош Љубо је дао тада извести још око 20 Срба заточеника, које је постројио у строј пред канцеларијом и позвао усташу „Татек“ да сам изабере једног Србина кога ће убити. Почео је пунити пушку, али како није добро знао баратати с њом, пушка је сама опалила и тешко ранила другу двојицу Срба који су стајали у строју. После тога извадио је поручник Љубо свој револвер и рањене Србе доукао, а осим тога убио је и онога кога је усташа „Татек“ био изабрао да ће га убити.

26. децембра 1941, у 8 сати ујутро, налазио сам се у логорској болници број 2, где сам имао дужност да чувам седморо српске деце, који су тамо били доведени из разних места. У то време дошли су у болницу усташки заставници Лубурић, звани „Брко“,⁵³⁵ и „Мујо“ из Госпића. Они су пописали око 130 Срба заточеника, који су се тада налазили у овој болници на лечењу.

Исти дан после подне око 5 сати дошли су усташе у болницу и све ове Србе одвели на логорско гробље где су их дрвеним маљевима убили. Имена убијених не могу навести.

31. децембра 1941. дошао је у нашу бараку усташки поручник Матијевић и затражио од нашег логорског старешине заточеника Мичић Слободана, да одмах одреди 74 Србина заточеника за стрељање. Истодобно је затражио од логорског старешине Жидова Шпилера да он одреди 82 Жидова за стрељање. Логорске старешине ставили су поручнику Матијевићу одређени број Срба и Жидова на расположење. Матијевић је све ове Србе и Жидове одвео на логорско гробље где су их усташе маљевима убили. Тада је међу њима убијен Србин заточеник Копанџа Душан, приватни чиновник из Добоја. Имена других не знам.

2. јануара 1942. остало је у бараки око 30 Срба заточеника који су требали по одобрењу лекара, да се одморе, јер су се осећали слабима. Остали Срби били су тај дан на вањском раду. Истог дана око 11 сати пре подне дошао је у бараку усташки бојник Шабан, брат усташког заставника Мује, са више усташа и они су све ове Србе поклали у баракама. Тад је заклан и неки Станковић из Пурачића, имена других не знам.

4. јануара 1942. било је у логорској болници око 40 Срба заточеника. Њих су усташе тај дан око 4 сата после подне извели из болнице и одвели на логорско гробље, где су их све убили дрвеним маљевима по глави. Имена убијених не могу навести.

5. јануара 1942. године Срби заточеници радили су на вањском послу. У бараки је остало око 130 болесних Срба. Тај дан око 1 и пол сати после подне упао је у бараку усташки заставник Матковић, звани „Грбо“, са неколико усташа и они су у самој бараки поклали око 40 Срба заточеника који су били тешко болесни и нису могли ићи. Остале су све свезали дебелом жицом и одвели на логорско гробље где су их убили дрвеним маљевима. Тада су у овој партији

⁵³⁵ Фрањо Лубурић-Брко.

Срба убијени: Вукмировић Милан, трговац из Јошанаца⁵³⁶ крај Удбине и Тишма Божо, полицијски стражар из Славонског Брода. Имена других не знам.

8. или 9. јануара 1942. упао је у логорску болницу усташки заставник Мујо са још неколико усташа. Тада се у болници налазило око 60 болесних Срба и око 70 Жидова. Све ове болесне Србе и Жидове одвео је заставник Мујо, а оне који нису могли ићи одвезао на логорско гробље и тамо их све побио дрвеним маљевима. Имена убијених не могу навести, али знам да су били већином сељаци.

14. јануара 1942. доведена је у Јасеновац једна партија Срба сељака и грађана из Креке, крај Тузле – њих око 80 укупно. Ова партија сељака и грађана одмах је одведена у логорско гробље и тамо су сви убијени дрвеним маљевима. После 14. јануара 1942. г. престало је за неко време убијање заточеника, јер се је очекивао доласак међународне комисије која је имала да прегледа логор.

4. фебруара 1942. два дана пре доласка међународне комисије, уклоњени су из логорске болнице сви болесни заточеници, њих око 40 до 50. Усташе су све ове болесне заточенике на саонама одвезли у место Јасеновац и тамо их негде сакрили. Међу овим болесним Србима налазио се је и један болесник, Марковић из Пакраца, који је, док је био скривен у месту Јасеновцу тамо и умро, а остали су сви повраћени у болницу, након одласка међународне комисије.

Пре доласка међународне комисије сви заточеници добили су око леве руке траке са бројевима и то Срби су добили плаве, Жидови жуте, а Хрвати и Муслимани црвене траке. Свако од заточеника имао је на траци један измишљен број. Ја сам имао број 800 иако је на дан доласка међународне комисије било свега око 600 заточеника. Исто тако добили су заточеници око врата лимене плочице, које су носиле исти број као траке. Све су ове траке и лимене плочице после одласка међународне комисије покупљене од заточеника и негде спремљене. Нама заточеницима било је строго наређено да на питање којег члана међународне комисије имадемо само одговорити: „Ја сам заточеник број тај и тај“ и навести број, који је дотични имао на траки. На питање каква је храна, морали смо одговорити: „Добра“. На сва остала питања морали смо одговорити: „Питајте мога заповедника“.

Уочи доласка међународне комисије, у ноћи од 5. на 6. фебруара 1942, морали смо сви радити целу ноћ и други дан до 10 сати на подизању једне нове бараке која је била удешена као благаваона за заточенике. У овој бараци били су постављени столови и клупе, шоље, те сав остали прибор потребан за јело. Петровић Пане, Томић Дико, ја и још један заточеник, којему се имена не сјећам, били смо одређени да пред међународном комисијом одиграмо улогу конобара, који тобож код јела дворе заточенике. Разумије се да никада ни један заточеник није ручао у тој бараци. После одласка међународне комисије ова барака, која је носила број 8, служила је као нека чекаоница за новопридошле заточенике.

Логорска болница такође је посебно уређена. Уређена је посебна операциона сала, а болница је имала своја одељења. У болници је тада било свега 8 кревета. У кревете су били смештени здрави заточеници који су имали задаћу да

⁵³⁶ Јошан.

глуме болеснике. Др. Геренчевић Паја, лекар из Сремских Карловаца, који је као заточеник вршио дужност лекара у овој болници, позвао је и мене да легнем у један болеснички кревет и глумим улогу болесника пред члановима међународне комисије јер сам имао једну малу раницу на левој нози. Међутим, у задњем часу био сам одређен да дочекам међународну комисију као конобар у импровизационој благоваоници.

Усташки повереник за све логоре наведени Лубурић Макс казао нам је, пре доласка међународне комисије, да се морамо сви бринути да преглед логора испадне што боље па да ће онда и нама бити боље, а у противном случају да ћемо сви страдати.

6. фебруара о.г. дошла је у Јасеновац међународна комисија која се састојала од Немаца, Талијана, Мађара, делегата Ватикана и још неких других. Међународна комисија је прегледала логор и, разуме се, све нашла у реду. Усташки поручник Лубурић био је задовољан, а после одласка комисије опет је било све по старом.

После одласка међународне комисије усташе нису новодоведене групе Срба и Жидова одводили на логорско гробље и тамо убијали, већ су их доводили у циглану, где су им најпре одузели сав новац и остале ствари, а затим их одводили на спрат циглане, где су их ударцима жељезним полугама по глави онесвестили а затим их све бацали у усијану цигларску пећ и спаљивали.

Овај посао бацања онесвесних Срба и Жидова у цигларску пећ вршили су једанаест посебних заклетих гробара, који су изабрани између заточених Срба и Жидова. Шеф ових гробара био је инж. Данон, Жидов заточеник.

Пред крај месеца фебруара 1942. доведене су у Јасеновац две групе грађана и то једна из Сарајева и Завидовића, а друга из Загреба. Обе ове групе убијане су на горе описан начин, односно ударцима жељезним полугама омамљене и лепеви спаљени у циглани. Овако су ликвидирани многи Срби, односно читаве групе и новодоведени у Јасеновац.

На 18. марта т.г. излила се река Сава у логор у Бачићевој циглани и зато смо морали ноћу да бегемо из барака у саму циглану и били тамо распоређени по многим шупама циглане где вода није могла доћи. Ту ноћ оставили су усташе око 20 болесних Срба и Жидова у логорској болници, које смо након неколико дана нашли мртве. Ту исту ноћ, т.ј. 18. и 19. марта 1942, одвојили су усташе око 170 Срба заточеника, који су већином били старији и болесни, и некуда их одвели. Ови се Срби више никада нису појавили па се са сигурношћу рачуна да су убијени. Тада је међу осталима одведен и убијен заточеник презименом Даквић, за кога не знам шта је, нити откуда је.

21. априла о.г. премештен сам ја из јасеновачког логора у Загреб, у бившу женску казниону на Савској цести. Овде сам остао све до 19. јуна о.г. када сам из Загреба допраћен у Земун и преведен у Београд. У Загребу у женској казниони било је за моје време око 600 заточеника, од којих су била већина Хрвати. Тада су се налазили у казниони: Филиповић, домобрански сатник, Деура, свршени правник, и Чаклопић, књижевник из Загреба. Поступак у овој казниони био је углавном коректан.

Ја сам био одређен за бријача у бријачници за усташе и затворенике па сам за то добивао усташку храну.

Неко време спавао сам у ћелији број 27 у којој је било затворено 14 усташа из усташке жељезне бојне. Они су били затворени већином ради пијанства и лакоумног задуживања. Ови усташе хвалили су се у ћелији између себе који је више убио Срба. Тако је један од њих устврдио да је у једну јаму у Велебиту бачено 28.500 Срба који су на камионима из Госпића прошло лето били одведени у Велебит. Тај усташа, који је то причао, јест усташки водник Марковић из усташке бојне.

Колико је Срба убијено у Јасеновцу, није ми познато али је тај број свакако врло велик...

Бр. 212

Изјава Кристине Бурсаћ и Јање Дражић из села Отоке, котар Босанска Крупа, о злочину усташа над Србима и транспортавању у логор Госпић 1941. године⁵³⁷

После слома Југославије дошла је у Босанску Крупу и Оток⁵³⁸ немачка војска, која је тамо била око 3 тједна, а последице ју је замијенила талијанска војска, која је напустила овај крај половицом јула о.г. Док је тамо била немачка и талијанска војска, био је мир и ред. Немачка војска је од свих без разлике одузела оружје и свакоме је лична и имовна безбедност била осигурана.

Након одласка талијанске војске, хрватске власти су одмах наоружале са војничким пушкама све Муслимане среза Босанска Крупа. Ови су се Муслимани прогласили усташама.

Одмах после одласка талијанске војске усташе су почели купити све угледније Србе из Отока и свих села среза Босанска Крупа и отпремати их у Госпић – наводно на присиљан рад. Тада су покупљени и отпремљени у Госпић из Отока: Дражић Симо, трговац, и Гајић Душан, трговац. Из села Бушевић: Шкорић Мирко, трговац, Каран Стево, судски гласник, Тумић Никола, тежак, и Матијан Обрад, тежак. Из села Љусина: Николић Миле, пензионер, Марјановић Милан, судски гласник и Илић Пајо, пензионер; из села Глодина: Рапета Раде, тежак, Татић Васо, трговац, и Дакић Никола, тежак. Имена других се не сећамо. Тада је отпремљено у Госпић из Отока и околних села укупно око 150 угледних Срба. О њиховој судбини нико ништа не зна.

26. јула о.г. почели су усташе купити Србе из околних села, доводити их у Оток и тамо их убијати. Ово су наставили и следећих дана. Скупине Срба доводили су из околних села на мост у Отоку, који води преко реке Уне, тамо су

⁵³⁷ АС, к. 43/1-9.

⁵³⁸ Отока, Босанска Крупа.

их на мосту убијали секиром и њихове лешеве бацали у воду. Овај покољ у срезу Босанска Крупа трајао је непрекидно од 26. јула до 4. августа ове године.

27. јула о.г., био је понедељак – вашарски дан у Босанској Крупи, усташе су купили све Србе који су тај дан дошли на вашар и одмах их одводили до Краљева дома у мјесту где су већ биле ископане јаме. Ту су их убијали и њихове лешеве у ископане јаме бацали. Све јаме морали су још прије ископати на присилном раду ђаци Срби.

Из Отока су убијени тај дан у Босанској Крупи: Шкорић Алекса, трговац, Николић Тешо, тежак, Николић Павле, трговац, Зеџ Илија, тежак, Прауљац Никола, тежак, те многи други чијих се имена сада више не сећамо. Знамо да је тај дан на вашару у Босанској Крупи по усташама ухваћено и код Краљевог дома убијено око 1 000 Срба који су били дошли на вашар. Тај дан су још у три камиона Срби одведени Црном језеру и тамо убијени, а лешеве њихови бачени у језеро.

За читаво то време, тј. од 26. јула до 4. августа, усташе су убијали на лицу мјеста најприје људе, а послѣ све од реда, кога су год нашли, без обзира на спол и старост. По нашој оцени убијено је у срезу Босанска Крупа више од половине ових Срба.

У селу Отоку убијени су у то време следећи: Бурсаћ Петар, гостионичар, муж преслушане Кристине, Радошевић Мићо, жељезнички радник, Земзовић Ђорђе, тежак, Кнежевић Никифор, трговац, Мармут Никола, гостионичар, Гајић Мирко, трговац, Кантар Лука, пензионер, Боројевић Љубан, тежак, Ђулибрак⁵³⁹ Миладин, тежак, Реџија Ђукан, тежак, Сантрач Лука, пекар, и његова жена Савка, Микић Стака, гостионичарка, Стапар Марко, гостионичар, и његова унука Нада, стара 17 година, Ђулибрак⁵⁴⁰ Мирко, тежак, Ђулибрак⁵⁴¹ Душан, тежак, те многи други чијих се имена сада више не можемо сјетити. Тих дана убијено је у самом месту Отоку, према списку који су водили усташе, око 500 Срба, како су то они сами тврдили и хвалили се, а ми мислимо, да их је убијено много више, јер усташе нису све убијене уносили у списак, а нарочито не оне које су убијали у њиховим кућама. Срби су у месту Отоку потпуно истребљени. За време описаног покоља није се спасио нити један мушкарац, већ само неколико жена и деце.

Истодобно са покољем вршили су усташе по српским селима и силовања малодобних девојчица, које су после тога убијали.

Надаље су у то време усташе вршили и пљачку имовине по српским селима среза Босанска Крупа. Одвезли су сву покретну имовину као: робу, жито, ракију, сухо месо, кајмак, сир и све друго што су нашли по кућама, а стоку су из ових села одагнали у своја села.

После извршеног покоља и пљачке палили су куће те рушили и палили цркве. У Отоку вршили су усташе пљачку 31. јула о.г. Ми смо гледали како из наших домова износе животне намирнице, робу и све друго до што су год дошли.

⁵³⁹ Ђулибрк.

⁵⁴⁰ Ђулибрк.

⁵⁴¹ Ђулибрк.

Усташе су порушили цркве у Босанској Крупи, те селима: Иванска, Бањани и Бушевић, те уопште по свим српским селима. У селу Бушевићу су порушили соколски дом. Описане покоље и пљачке, силовања и палеже вршили су усташе Муслимани из села: Оток, Језерско, Бужим, Бушевић и Пишталине, среза Босанска Крупа. Предводио их је Омерчејајић Хуснија, брицо из Отока, и Бешић Ибрахим, пекар. Особито су се истицали у покољу и пљачки усташе: Рамић Ђемо, Братић Мустафа, тежак, Нешић Касим, тежак, Мујагић Кушим, тежак, Бешић Етхем, тежак, Братић Мухамед, столар, Суљић Хусеин, ђак грађанске школе, Комић Авдага, месар, сви из Отока.

Керкез Перо, бивши лугар, Србин, одмах се је придружио усташама, прешао на римокатоличку веру и метнуо на главу фес. Он је заједно са усташама Муслиманима убијао Србе. Сада се исти налази у Београду као кочијаш.

У Отоку су Србе заштићивали Хрвати: Тајић Славко и Станко, гостионичари, Биршл Јосип, надзорник путева, Лончарић Јошко и мати му Марија, поседници. Хрвати из Отока нису уопште суделовали у пљачки и покољу Срба, већ су то чинили само Муслимани.

Ми смо се спасиле тиме што смо се сакриле за време покоља у хрватске куће и то ја Бурсаћ Кристина била сам сакривена у кући Тајића Славка и Станка, а ја Дражић Јања била сам сакривена у кући Биршл Јосипа и његове пунце Лончарић Марије.

Ја Бурсаћ Кристина пошла сам из Отока за Београд 25. августа камо сам стигла 26. августа о.г. а ја Дражић Јања пошла сам из Отока 15. августа камо сам стигла 16. августа о.г.

Предњи исказ нам је прочитан и ми га усвајамо као наш и потписујемо.

Бурсаћ Кристина, с.р.
Дражић Јања, с.р.

Бр. 213

**Изјава Божане Орељ и Милице Вукојевић из Врнограча,
котар Цазин, о масовним убиствима Срба, хапшењу и одвођењу
у логор Госпић током 1941. године⁵⁴²**

З А П И С Н И К састављен у Комесаријату за избеглице
и пресељенике у Београду 22. марта 1943. године.

Општина Врнограч настањена је Србима и Муслиманима. Српска села у општини јесу Глиница и Бос. Бојна. Остала села су муслиманска. У месту Врнограч настањени су Срби и Муслимани. Село Глиница је велико српско село и

⁵⁴² АС, бр. 43/1-9.

* Протеривање Срба, 348.

има неколико стотина српских домова, а село Бос. Бојна је нешто мање. Хрвата у општини Врнограч уопште нема. Биле су у Врнограчу само три хрватске породице и оне су се после рата иселиле.

Одмах после успоставе независне државе Хрватске Муслимани из општине Врнограч без изнимке сви су ступили у усташе и преузели пуну власт.

Одмах у почетку Србима је било ускраћено примање монополских артикла као соли, петролеума, шибица и духана. Нити један трговац није смео Србима продати ове монополске артикле. Исто тако Срби нису смели куповати обућу. Србима је било забрањено испочетка напуштање својих кућа по ноћи, а после и по дану.

Исто тако Србима је већ у почетку независне државе Хрватске одузето оружје, па шта више одузети су и кухињски ножеви, те гвоздени пољопривредни алат, тако да су остали потпуно голоруки. Насупрот муслиманско становништво било је истодобно оборужено са војничким оружјем.

Некако у другој половини месеца јула 1941. године похапшени су неки Срби из општине Врнограч и одведени у Госпић и од тада се о њиховој судбини више ништа не зна.

Из Врнограча одведени су у Госпић: Бабић Марко, поштар; Пећанац Петар, гостионичар; Мареш Триво, ковач; Радић Душан, кафеџија и Стевић Јандре, обућар.

Из Глинице одведени су у Госпић: Шевић Перо, електричар; Зонић Никола, земљорадник; Романић Миле, земљорадник; Марић Миле, земљорадник; Опачић Илија, земљорадник; Пузић Стојан, земљорадник; Пузић Буро, земљорадник, те још више других, чијих се имена не сећамо.

Из села Бос. Бојне одведени су: Гогич Лазо, земљорадник; Кљајић Миле, земљорадник; Кљајић Спасо, земљорадник, те још неки, чијих се имена не сећамо. Како смо већ напред споменули о Србима, који су одведени у Госпић више се ништа није чуло, али се опћенито верује, да су сви убијени.

На 30. јула 1941. године дошли су Муслимани из Врнограча до села Глинице. С њима су дошли и многи Муслимани из Вел. Кладуше, Бос. Крупе, Цазина и Бихаћа. Били су наоружани војничким пушкама, а они, који нису имали пушака носили су у рукама секире, косе, гвоздене виле, те батине. Предводио их је тадашњи председник општине у Врнограчу, Касиповић Мехо, земљорадник. Муслимани тога дана нису ушли у само село Глиницу, већ су се зауставили на пољу код потока Глинице и позвали Србе, да к њима дођу ради помирења. Један део Срба поверовао им је и отишао на помирење, али други део Срба из Глинице није им веровао, већ су ти Срби, слутећи да би могли настрадати, радије побегли у шуму.

Чим су Срби из Глинице прешли преко потока истог имена и састали се са Муслиманима, ови су им предложили, да сви заједно пођу у Врнограч, па да ће тамо извршити помирење и о томе у општини написати и потписати записник. Срби су овоме поверовали и са Муслиманима отишли у Глиницу.

Када су Срби из Глинице доведени у Врнограч, одмах су били затворени у подрум амбуланте, школе и приватне зграде.

На исто овакав преваран начин доведени су у Врнограч и Срби из Бос. Бојне, те затворени.

Истодобно су затворени и Срби-мушкарци из самог места Врнограча.

Затворени Срби држани су у затвору два дана и за то време су их Муслимани страховито тукли и на све могуће начине злостављали. Трећег дана свукли су их до гола, затим повезали и трпали у камион, те одважали на брдо звано „Пољице“ крај Врнограча, где су их све побили. Убијање ових Срба на брду „Пољице“ извршили су са домаћим Муслиманима усташе, који су тај исти дан дошли у Врнограч из Петриње и Глине под командом некога Мисона, гостионичара из Глине. Срби су превезени из Врнограча на брдо „Пољице“ у камиону без одела. Оне, који нису могли стати у камион, везали су за камион и тако вукли. Говорили су им, да их воде у Карловац ради оправка жељ. пруге. Већ су их у камиону страховито тукли и нагонили да певају песму: „Краљу Петре курвин сине, нема више Југовине.“ Срби нису хтели певати ову песму, а Муслимани су их још више тукли. Када су тако сви Срби превезени из Врнограча на брдо „Пољице“, наредили су им усташе, да најпре ископају заједничку велику јаму, где ће бити покопани. После тога постројили су их у редове и побили ударајући их маљевима по глави. Тада је на брду „Пољица“ крај Врнограча побијено око 800 Срба из Врнограча, Глинице и Бос. Бојне. Спасао се је само један једини сељак из Бојне именом Вујасин Милан. Он није био потпуно дотучен, па се је преко ноћи извукао из јаме и дошао у село Глиницу код свога кума Ђиласа Милана и све испричао, шта се је догодило њему и осталим Србима, које су Муслимани били одвели у Врнограч. Он је иза нас остао још жив и сакривао се код својег кума Ђиласа Милана у селу Глиници, да буде као живи сведок ужасног покоља, који су усташе Муслимани и Хрвати извршили над Србима из општине Врнограч.

После извршенога покоља усташе, који су дошли из Глине и Петриње вратили су се опет у Врнограч и имали су сви кржаве руке, а нарочито је крвавих руку био њихов командант наведени Мисон. Ови усташе су исти дан се повратили у Глину и Петрињу.

Тада су убијени из Врнограча: Алексић Јанко, трговац, Вајагић Ђуро, земљорадник, Петровић Перо, пекар и Купрешчанин Лука, кафеџија.

Из села Глинице убијени су: Орел Стево, Орел Милош, Новаковић Стојан и његов син гимназијалац, којему не знамо име, Пађен Никола и његова браћа Миладин и Спасе, Орел Јово, Стевић Миле и његов брат Стојан, Пемац Марко и његова браћа Стево, Васо и Милош, Бороња Јово и његова четири брата, чијих се имена не сећамо, Бороња Миле, Бојација Станко, Медић Ђуро, Медић Марко, Остојић Ђуро, Дукић Ђуро, Гак Илија и његова браћа Јанко и Стојан, те син, чијег се имена не сећамо и његова два синовца Никола и Рајко, Гак Славко, Шевић Бранко и његов брат Душан, Шевић Милић, те још многи други презименом Шаша, Студен, Драшковић, Ћосић, Лукић, Шевић, Бојација, Бороња, Романић, Стевић и Бајић.

Из Бос. Бојне убијени су: Гогич Миле, Мишковић Марко, Зорић, бив. жан-дарм, Војновић Марко, сви земљорадници, те још многи други, чијих се имена

сада више не сећамо. Знамо поуздано да је тај дан побијено на брду „Пољице“ око 800 Срба из села Глиница и Бојна, те из самога Врнограча. Ово су признали и сами Муслимани, који су суделовали у одвођењу и убијању Срба.

После тога наставили су домаћи усташе-Муслимани са убијањем Срба, а помагали су им и страни усташе, који су од времена до времена долазили из Петриње, Глине, па чак и из Госпића. Кога су год од мушкараца ухватили код куће или у селу, тога су одвели у непознатом правцу и убили. Испочетка су одводили и убијали само одрасле Србе-мушкарце, а после и мушку децу од 12 година па на више.

На 2. августа 1941. године одвели су и убили Божу Ореља, земљорадника из Глинице, те још многе друге, чијих се имена не сећам.

На 4. септембра 1941. године одвели су од куће заједно са коњима и колима Ореља Милана, земљорадника из Глинице и убили га, а његове коње и кола присвојили. Исти дан су одвели и убили жену Бороје Станка из Глинице. Тај дан су провели кроз Глиницу и одвели на убијање једног човека и жену из села Бос. Бојне, чијих се имена не сећамо.

Крајем месеца септембра 1941. године одведен је и убијен Ковачевић Сава, земљорадник из Глинице, те неки још други.

У месецима августу и септембру 1941. године одведено је и убијено врло много Срба из села Глинице и Бојне, али се ми не сећамо њихових имена. Неколико Срба-мушкараца, који су се спасили од смрти бегством, склонили су се у шуму и тамо стално остали, јер се нису смели вратити својим кућама у село.

Истодобно са одвођењем и убијањем Срба усташе су вршили и пљачку српских кућа. Пљачкали су и односили новац, робу, обућу, кућни намештај, посуђе, пољопривредни алат, живежне намирнице и све до чега су год дошли. Исто тако пљачкали су и собом одводили стоку и живад.

Поновна и темељита, пљачка српске имовине од стране усташа извршена је у месецу септембру 1941. године, када су скоро сви Срби-мушкарци до тог времена били одведени и побијени, а један мали део на животу преосталих напустио је села и склонио се у шуму. Тада су усташе-Муслимани пљачкали од Срба и одвозили у своја села жито, кукуруз, крумфир из поља, те из кућа још оно мало ствари, што је било остало иза прве пљачке. У селима су остале само жене и деца без игде ишта.

Усташе су истодобно вршили и силовање српских жена и малодобних девојака. Тако су биле силоване кћери и унука Гогича Лазе из Бос. Бојне, кога су усташе пре тога убили. Исто тако силована је и кћер Вујасин Миле, земљорадника из Бојне, који је пре тога од усташа одведен у Госпић. Усташа Сарајлија Мехмед, кафеџија из Врнограча, силовао је Стевић Даницу, кћер Стевића Јандре, обућара из Врнограча, који је одведен од усташа у Госпић. Ова Стевић Даница била је стара 16 година. Након извршеног силовања убијене су по усташама наведена Стевић Даница, њезина мати Ђуја и сестра Деса, стара 9 година, и Дара, стара 7 година.

У години 1942. – времена тачно не знамо – одвела је жена Комана, жанд. наредника и командира жанд. станице у Врнограчу, тобож да их спаси од уста-

ша, у кућу Муслимана Кудузовића Суље, општ. бележника: Дмитровић Петру, жену умрлога Јанка, гостионичара и њезине три кћери: Мару, стару 18 година, Милку, стару 17 година и Драгицу, стару 16 година. Поменуте кћери Дмитровић Петре биле су познате као нарочито лепе девојке. Усташе дошли су у кућу наведеног општ. биљежника Кудузовића, те најпре заклали Дмитровић Петру пред очима њезиних кћери, а затим наредили њезиним кћерима, док је леш материн лежао још у кући, да им приреде ручак. После ручка су усташе одвели све три кћери Петрине у оближњу шуму звану „Понаре“ на путу према Цазину, где су их силовали, а затим заклали. Њихове лешеве су после пси развлачили по шуми. Ово су извршили усташе Садиковић Хашим, земљорадник из Врнограча и његов рођак, коме не знамо име, те још један усташа, који је пре тога дуго времена боравио у затвору у Зеници ради почињеног убиства.

За вреће најтежих покоља Срба у августу месецу 1941. године усташе-Муслимани позивали су Србе да одмах пређу на римокатоличку или муслиманску веру, јер да никако не смију остати у православној вери. Претили су са убиством свакоме који не би напустио православну веру. Како су тада остале код куће само жене и деца, то су жене, да би спасиле своје животе, као и животе своје деце прешле неке на римо-католичку, а већина на муслиманску веру. Међутим, нити то им није ништа користило, јер су усташе, како смо то чуле, у прошлој години попалили српска села у општини Врнограч, те побили у тим селима много преосталог народа који није избегао у шуму.

Српско-православна црква у Глиници је већ у почетку по усташама-Муслиманима опљачкана и затворена.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Ејуповић Хасан, земљорадник, који је обнашао част усташког таборника; Хамзић, кројач; Сарајлија Мехмед, кафеџија; Касиповић Садик, обућар; Паљуг Влатко, син пекара; Крухвук, обућар, сви из Врнограча, те многи други, из Врнограча, Цазина и других муслиманских места, чијих имена не знамо. Може се мирне душе казати, да су сви Муслимани из среза цазинског били усташе и суделовали у покољу и пљачки Срба, или то помагали. Једино бивши народни посланик из Цазина, Поздерац Нурија није био усташа, нити је суделовао у покољу и пљачкању Срба, већ их је спасавао и штитио, уколико је то могао.

Ја ОРЕЉ БОЖАНА напустила сам Глиницу на 10. октобра 1941. год. и допутовала у Београд, а ја ВУКОЈЕВИЋ МИЛИЦА напустила сам Врнограч на 18. септембра 1941. године и допутовала у Београд. Од тада живимо овде у Београду. О догађајима, који су се збили после нашег одласка, дознале смо од веродостојних сведока, па смо их ми тачно приказале.

Друго ништа није нам познато, а на исказано и прочитано нам, можемо се и заклети.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Родић Ђуро, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Орељ Божана, с.р.
Вукојевић Милица, с.р.

Бр. 214

**Изјава Јелице Мијатовић из села Рујнице, опћина Тржачка Раштела,
котар Цазин, о злочинима усташа над Србима и одвођењу
у логор Госпић током 1941. године⁵⁴³**

З А П И С Н И К састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 14. 3. 1945.

Мијатовић Јелица, домаћица, настањена из Рујнице, општина Тржачка Раштела, среза Цазин, стара 19 година, кћи пок. Пере и пок. Смиље рођ. Милеуснић, неудата, исказана избег. лег. број 23017 – сада као избеглица настањена у Београду – улица Краљице Марије број 43 – исказала је:

Место Рујница јест чисто српско село и доста велико. Општина Тржачка Раштела настањена је Србима и Муслиманима. Муслимана у општини има много више него Срба.

Чим је успостављена независна држава Хрватска, Муслимани су се уписали у усташе и преузели сву власт у своје руке. Хрватске власти су одмах повеле Србе, да предају оружје, претећи им смртном казном свакоме ономе ко не би предао оружје. Власти су подједнако гарантовале Србима, да се никоме ништа неће догодити и да ће свачији живот и имовина бити заштићени. Срби су поверовали и сви предали оружје. Морали су предати и ножеве, те гвоздене виле. Истодобно су сви Муслимани, па и муслиманска одраслија деца добили војничке пушке. Тако су већ у почетку независне државе Хрватске, Срби напали потпуно голоруки пред муслиманским становништвом, које је Србе мрзило, а уз то било до зуба наоружано.

Србима је већ у почетку било забрањено куповање монополских артикала, као соли, петролеума, шибица и духана и шећера. Нити један трговац није смео ове артикле продавати Србима. Срби нису смели никуда из села излазити. Шта више, Срби нису смели нити у млин да самељу брашно.

Чим су Срби предали оружје и остали голоруки, а Муслимани се наоружали, настало је нечувено пљачкање српске имовине. Наоружани Муслимани долазили су у српска села и одузимали стоку и одводили својим кућама. Исто тако одузимали су од Срба новац, робу, обућу, посуђе, живежне намирнице и уопште све до чега су дошли и што им се је свидело. Све ово су одвозили или односили у своја села и тамо делили међу собом.

Око десетак дана пред Св. Илију 1941. године општина је послала позив свештенику Илићу Илији, те земљорадницима Кнежевићу Петру, Грбићу Душану и Смиљанић Милошу, да одмах дођу ради важног саопштења. Када су сви дошли, саопштено им је у општини, да одмах оду кући и да се спреме за пут. Чим су ови дошли кући, за њима су дошли усташе и одвели их у Госпић. Од тада се о њиховој судбини даље ништа не зна. Али се верује да су убијени.

⁵⁴³ АС, бр. 40/І-3, кут. 40.

* Протеривање Срба, 354.

Два до три дана пред Св. Илију 1941. године дошли су оборужани усташе-Муслимати у село Рујницу и купили Србе мушкарце. Говорили су, да их воде на неки рад. Ово купљење Срба трајало је неколико дана. Један део купљених Срба одведен је у Цазин и тамо затворен, а други део одведен је у Врсту и ту затворен у жанд. касарну. У Цазину је одведено из Рујнице око 450 Срба а у Врсту око 300.

Срби, који су били одведени у Врсту, морали су ископати на брду „Курјакову“ у близини жанд. станице јаму дубоку два до три метра, тако исто ши року, те много метара дугачку. Када су Срби ову јаму ископали, усташе су их најпре свукли до гола, затим повезали жицом два до два, одвели на брдо „Курјаково“, где су их побили и у јаму закопали. Преко њих су посули креч. Одело убијених Срба усташе су између себе поделили.

Спасила су се двојица и то Шамија⁵⁴⁴ Ђука и Шивић Ђоко, земљорадници. Они случајно нису били убијени, него само рањени и тамо бачени у јаму. Причинили су се, као и да су и они мртви, па када се је спустила ноћ и усташе отишли, они су изашли из јаме и по ноћи дошли кући у село и све испричали, што им се је догодило њима и осталима Србима. Нису смели више остати код куће, па су побегли у шуму и тамо остали.

Срби, који су били одведени у Цазин, били су тамо затворени неколико дана. Усташе су их за то време тукли и на све могуће начине мучили, а јести им нису давали. Затим су их једног дана свукли до гола, извели на „Бело Брдо“⁵⁴⁵ близу Цазина, где су их побили и тамо покопали. Њихову робу усташе су између себе поделили. Тада су одведени из Рујнице и убијени на брду „Курјакову“ код жанд. станице Врсте: Бањац Пане, његов син Милан и браћа Раде и Душан, Кнежевић Велимир, Селак Јован, Селак Милован – Перин, Шамлија Јован, његов брат Миле и синови Петар и Никола, Селак Милован – Јованов, Мијатовић Миле, Копанић Вид, Пуђа Пепа, Пуђа Миле – сви земљорадници, те још многи други, чијих се имена сада не могу сетити. У исто време одведени су из Рујнице и убијени на „Бјелом Брду“ крај Цазина, мој отац Мијатовић Петар, Кнежевић Душан и његов син Миле, Глувајић Лука, Радић Владимир и његов син Миле и његова жена Милка, те много других, чијих се имена сада не могу сетити. Знам поуздано да је о Св. Илији 1941. године одведено из Рујнице свих скупа око 750 Срба и побијено.

Од овога покоља спасило се у селу Рујници свега 7 одраслијих мушкараца који су били побегли у шуму. У исто време купили су усташе и одвели на убијање све Србе, мушкарце из Тржачке Раштеле. Њих су одвели у Цазин и убили на „Белом Брду“ крај Цазина. Знам да су тада убијени и одведени из Тржачке Раштеле: Пановић Јанко, трговац, Ковачевић Перо, Дошен Ђуро, гостионичар, те још много других, чијих се имена не сећам.

Одмах после извршеног покоља Срба-мушкараца дошли су усташе муслимати у Рујницу, где су опљачкали српско-прав. цркву, а затим је спалили. Прије палежа цркве натерали су Србе, да пљују на иконе.

⁵⁴⁴ Шамлија.

⁵⁴⁵ Бјело Брдо.

После палежа цркве одвели су усташе–Муслимани српске жене и децу у Цазин, где су их силили, да пређу на католичку или муслиманску веру. Успут су много жена и деце побили. Жене су многе прешле и то највише на католичку веру, а неке и на муслиманску, желећи тиме спасити живот себи и својој деци. Међутим нити то им није користило.

Око Вел. Госпојине 1941. године поновно су дошли у Рујницу усташе Муслимани и дигли све жене, а мушкараца тада није било, те отерали преко Коране у село Липовачу, општине Дрежњик–Град, среза Слуњ. Када је на овај начин село Рујница остало потпуно пусто, онда су усташе Муслимани зашли по кућама и све опљачкали и превезли у своја села, а стоку отерали, тако да је село у пуном смислу речи остало без игде ишта.

Након два месеца боравка у Липовачи, повратили смо се у Рујницу, али смо нашли село потпуно опљачкано. Нигде ништа у селу није било. Неке куће су биле попаљене.

На потоку Топлици близу Рујнице постојао је млин Смиљанића Милутина. У овај млин долазили су мљети сељаци из свих околних села. Једнога дана у јесени 1941. године дошло је у млин Смиљанићев око 60 жена Српкиња и деце из села Крндија и Буковица да самељу жито. Када су за то сазнали усташе–Муслимани, дошли су у млин и све ове жене и децу поклали, њихове лешеве су сложили у млину а затим млин запалили.

Усташе–Муслимани вршили су и силовања малодобних српских девојака. Тако су једнога дана после извршенога покоља мушкараца ухватили и одвели у шуму девојку Шамлија Мику, стару 20 година, кћер Јованову, кога су пре тога убили. Мику су усташе у шуми силовали, а затим је пустили кући. Некако у исто време дошли су усташе у село Бугар, где су покупили све младе девојке и затворили у школу, а затим над њима у школи читав дан вршили силовања и оргијали. Кад се је приближила ноћ напустили су село, а девојке су онда сељаци ослободили и пустили из школе.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Делић Рифат, бакалин из Илице, Делић Бећо, ковач из Илице, те многи други, чијих се имена не сећам. Већином су долазили у наше село усташе–Муслимани из Цазина и Бићаха, чија имена ја не знам. Може се мирне душе утврдити да су сви Муслимани из цазинског среза ступили у усташе и суделовали у покољу и пљачки Срба, или то директно помагали.

Ја сам напустила село Рујницу на 6. децембра 1941. године и дошла у Београд и од тада се овде стално налазим, па ми зато није познато шта се догађало са мојим родним местом после мог одласка. Једино сам чула, да је после мог одласка село потпуно опљачкано и спаљено, а народ, који није избегао у шуму, побијен је.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклетти.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Родио Ђуро, с.р.

Записничар:
Таталовић Невенка, с.р.

Мијатовић Јелица, с.р.

Бр. 215

**Изјава Абдулаха Ибрахимпашића, начелника града Бихаћа,
о злочинима усташа над српским народом у Бихаћу и његовој
околини у времену од априла до августа 1941. године⁵⁴⁶**

З А П И С Н И К

Градске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових
помагача у Бихаћу 9. јуна 1945. године.

10. априла 1941. године налазио сам се на положају начелника града Бихаћа. Почетком маја дошао је Љубомир Кватерник на мјесто Великог жупана. Истога дана одржао је говор на великом мосту, који је био уперен против Срба, а сутрадан је сазвао конференцију коју је отворио ријечима: „Власима нема више јести“, а затим је говорио о рјешавању аграрног питања и о томе да ће сваки Муслиман имати најмање 50 дулума земље.

Ја сам тада узео ријеч и рекао да ме много чуди да један велики жупан може наступити са оваквим ријечима. тј. да „Власима нема јести“ а протестирао сам против његове изјаве да Срби неће добити апровизацију, те сам изјавио да ће сваки добити апровизацију док ја будем начелник, а у колико му је криво, да ћу ја дати оставку. Није ништа на то одговорио, али ме послје никада није звао на своје конференције.

Ја сам дао оставку и смијењен 10. VII 1941. године. Око 20. VI доведено је око 400 кола у којима је било 300 српских фамилија из околине Плитвичких језера. Наводно су хтјели да очисте тај крај од „влаха“ пошто ће ту бити поглавничко лјетовалиште. Тог дана забрањено је кретање послје 8 сати, а ја сам остао и видео сам те људе.

Сутрадан сам протествовао код Кватерника зашто људе из туђе жупе довози овамо, а он је одговорио да се то мене не тиче. Ти људи су одведени у правцу Петровца и Дрвара. Тада сам дао оставку, али ми није била уважена.

Одмах послје овога затворено је око 400 Срба из Бихаћа и ближе околине а међу њима је било 70 студената и ђака. Овим хапшењем су руководили логорник Перо Шимић, жандарски мајор Стево Виндакијевић, котарски предстојник Јаков Џал, а као саветодавац били су Стјепан Шимић и Ивица Мажар.

Једнога јутра изашао сам на игралиште гдје су ови људи били постројени да се с њима опростим. Један дио ових поубијан је негдје око Кулен Вакуфа, Мартинброда⁵⁴⁷ и Крњеуше (Рисовац), други се вратио у Бихаћ, а неки су побјегли у Београд.

5. VII 1941. године похапшено је око 15 људи, међу којима познам професора Влатковића, Вељка Мандића, инг. Михајла Мандића и неколико других чијих се имена сада не могу сјетити.

⁵⁴⁶ АЈ, Рег. бр. 463851.

⁵⁴⁷ Мартин Брод.

15. VII 1941. године у ноћи похапшено је око 100 виђенијих Срба који су одведени и поубијани на отоку Пагу или у Госпићу – Јадовну. Сјећам се да су међу њима били: Симо Илишевић, Васо Цвијановић, Трбојевић, Перо Хрваћанин, Раде Ковачевић, Павео Сучевић и Илија Билбија. Ујутро истог дана покупљене су жене, дјеца и нешто мушкараца, укупно око 1 000 особа и спроведени од капетана Вебера до Кулен Вакуфа. Рачунам да је од тих могло заглатити 885, као и нека друга лица, која су ухапшена 5. VII, побијена су мјесец дана касније у Гаравици. Те ноћи када су побијени, дошао је поджупан Хаџиалић Сали аутом под моју кућу да идем до Кватерника.

Чула се пуцњава од Гаравице, а он ми је рекао да су четници извршили напад и да дођем ради одбране града. Ја сам то одбио.

Доцније када сам био интерниран, чуо сам од Алића, благајника у Великој жупи, да су имали намјеру да ме измијешају са Србима и убију ме. Сутрадан сам отишао код великог жупана и код њега нашао Виндакијевића, Џала и Шимића Перу. Кватерник им је казао: Дакле, дјецо, ноћас их је 400 под ледином, а сада наставите и убите све од 18 – 60 година. Ја сам због тога протестовао а уједно сам тражио да ми се уважи оставка.

После овога су се заредала убиства сваког дана, што је трајало пет-шест дана. Цијеним да је за ово вријеме поубијано 7-8 хиљада Срба из Бихаћа и околних срезова (Крупа, Цазин и др.). Жена је поубијано око 15 а за дјецу нисам чуо.

Тада је било затворено и око 70 Муслимана и Хрвата под сумњом да су комунисти. Ја сам неколико пута интервенисао, а тек кад сам потписао гаранцију да нећу побјећи, пуштени су.

Октобра 1941. године смијењен је Кватерник на моју интервенцију. То је било послје пада Кулен Вакуфа. Тада је ишла једна депутација, коју је предводио Хусеинбег Ибрахимпашић, а били су још и Садик Ефендија, Рибић Ивица, Аливојводић, Мухамед Зјакић, Живко Перковић, Кадић из Крупе, Хуснибег Ћоровић из Цазина укупно око 30, ишли су наводно због наоружања Бихаћа и спасавања мухаџира, а стварно ради обуставе суспензије Кватерника. За ово посљедње знао је наводно сами Ибрахимпашић, који је настојао да Кватерник остане, да би „могао завршити започети рад“.

Кватерник је отишао из Бихаћа са три камиона робе, а на мјесто њега дошао је Јосип Баришић. Делегацију пратио је у Загреб поджупан Хаџиалић. Кватерник је већ отишао а у Бихаћу је остао само шеф жупског редарства др. Звонко Кренедић, који је хтио да ме ухапси и затвори сматрајући да би могао дигнути побуну.

Иницијативу за ову делегацију дао је сам Кватерник, а организирао је поджупан.

Нови жупан Баришић знам да је једанпут ухапсио око 80 лица међу којима се сјећам да је био Уршулски бивши муктар Мехметага, наводно да се ноћу пуцало, док су пуцали као и сваке ноћи војници. У затвору су задржани 9 до 15 дана и пуштени су појединачно. Баришић је остао до ослобођења Бихаћа 1943. године, када је отишао у Загреб.

Ја сам ухапшен и интерниран, а после је интернације живио сам у Бос. Градишци те ми није познато што се је дешавало у Бихаћу.

Напомињем: почетком августа 1941. године налазио сам се у вијећници кад ми је дошао Шермет, звани Аце, тежак из Краља, замолио ме да му дадем брашна, јер да није јутрос добио „никаких остатака од јела из влашких торби“. Ја сам га одбио а он ми је још рекао: „Не знаш бег што је ноћас било. Познаш ли ти Лазу Владетића?“ Кад сам му рекао да познам, рекао је: „Е, ноћас је свршио“, а када сам га упитао како, казао је: „Био је на стријељању, а ја како сам покопао мртве, дошао је до мене и похвалио се да је остао жив, а како сам имао мотику у руци, ударио сам га по глави, на што се он сложио. Наставио сам га даље тући псујући му краља.“ Ја сам га тада отјерао.

Д о в р ш е н о.

Председник Зем. комисије:
Шкорић Милош, с.р.

Записничар:
Лонић, с.р.

Потпис свједока:
Ибрахимпашић Абдулах, с.р.

Чланови комисије:
Сарачевић Е., с.р.
Мушановић Але, с.р.
Ћуртовић М., с.р.

Бр. 216

Изјава Касима Сарајлије, Барице Тркуље и Асима Муминагића о масовном убијању Срба у Великој Кладуши и њеној околини током 1941. године⁵⁴⁸

Записник Комисије за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача у Великој Кладуши, 16. јула 1946.

Након пет дана по одвођењу православца у логор Госпић тј. 25. јула 1941. почело је са масовним хапшењем православних мушкараца. Хапшења су се вршила у самом мјесту В. Кладуше као и по околним селима. Све православце усташе и жандари доводили су у затвор В. Кладуше, а исто тако и у православну цркву, из које су усташе направили затвор. Ухапшеници проводили би највише три дана у затвору, када би долазиле усташе са камионом и одводили на ликвидацију у протутенковски ров под брдом Ичунгаром, на граници Маљевац-Кладуша.

На граници Босне и Кордуна налази се протутенковски ров, којег је подигла стара Југославија 1939/1940. г. У том рову код села Маљевац и Буваче

⁵⁴⁸ АЈ, Инв. бр. 55259.

вршили су усташе ликвидирање православаца 1941. године. На тај протутенковски ров доводили су усташе православце из среза В. Кладуше, Слуњског и Војнића.

Ров се протеже од моста на граници Маљевац-Кладуша у правцу према Цетинграду. У том протутенковском рову налазе се три масовна гроба.

Први масовни гроб налази се удаљен од моста код Маљевца на 60 мт. Брдо које се непосредно диже код тог мјеста зове се Ичунгар. Народ процјењује да у том првом гробу има око 4000 љешева православних жена, дјеце и мушкараца. Прве жртве, које су бацане у тај гроб, убијане су ватреним оружјем, док остали су убијани хладним оружјем. У тај гроб бацани су православци из В. Кладуше и из Кордуна од 25. јула до 5. августа 1941. г. Дуљина тог гроба је 70 мт.

Други масовни гроб налази се у продужењу према Цетинграду на 200 метара од првога гроба. Дуљина тога гроба је 45 метара и у њему се налази око 400 жртава. Свих 400 жртава су православни мушкарци осим двије жене.

У продужењу тога канала на одстојању од 800 метара налази се трећи масовни гроб са 300 жртава. Његова је дуљина 20 метара и налазе се у њему закопани православни мушкарци.

У првом и другом масовном гробу налазе се жртве убијене хладним оружјем, а жртве су биле из Маљевца, Буваче, Широке Ријеке, Свињце⁵⁴⁹ и из Цетинграда.

Протутенковски ров има ширину одозго 5 метара, ширину дна 3 и по метра, док је дубок 2 и по метра.

У првом ликвидирању православаца из В. Кладуше 29. јула 1941. г. настрадало је око 70 одраслих мушкараца. Њихово ликвидирање извршила је усташка група Никице Видаковића из Глине, која је бројила око 40-50 усташа. Они су дошли у В. Кладушу из Загреба преко Карловца. На путу за В. Кладушу Видаковићева група ликвидирала је у Гејковцу 18 православаца, а у Маљевцу ликвидирали су око 30 особа.

Док су се жртве налазиле у затвору и у православној цркви В. Кладуше биле су мучене на разне начине од стране жандара из В. Кладуше, домаћих и Видаковићевих усташа. На ликвидирање изводили су из православне цркве на камион. Жртве су биле свезане. Усташе би узјахали на врат жртве ударали је ципелама о ребра и тјерали је из цркве тако до камиона. Дошавши до камиона и ставивши жртву на камион ударили би је свом снагом тако да је жртва пала. Жртве су слагали усташе у камиону једне на друге као цјепанице. Када би камион био пун, усташе су се попели изнад жртава, сјели на њих и бодући их са бодежима на пушкама одвозили их до првог масовног гроба на протутенковски ров. Код гроба вадили су усташе жртве из камиона те батовима, чекићима и сјекирама дотукли жртву и бацили је у ров. Само ликвидирање жртава извршила је Видаковићева група усташа.

Извршивши прво масовно ликвидирање православаца В. Кладуше један дио Видаковићевих усташа остао је у В. Кладуши, док други дио са Видакови-

⁵⁴⁹ Свиница Крстињска, Војнић.

ћем на челу отишао је у Врнограч гдје су извршили ликвидацију око 200-300 особа.

Видаковићева група усташа, која је остала у В. Кладуши, заједно са домаћим усташама и жандарима вршила је хапшење православаца по ближим селима и доводила их у затвор Велике Кладуше. Дана 31. јула 1941. године ти усташе извршили су ликвидацију око 80 православних мушкараца, које су побацали у први масовни гроб протутенковског рова.

Који су усташе припадали Видаковићевој групи није се могло установити, док имена домаћих оружника и усташа налазе се у приложеном „Попису злочинаца“. Тачан попис жртава које су страдале у тим покољима није се могао установити, јер је народ заборавио тачан датум када је ко ликвидиран, будући да је тих ликвидирања било више...⁵⁵⁰

Референт:
Хусинец, с.р.

Записничар:
Мира, с.р.

Свједоци:
1) Сарајлија Касим, с.р.
2) Тркуља Барица, с.р.
3) Муминагић Асим, с.р.

Члан среске комисије:
Вајагић, с.р.

Бр. 217

**Изјава Драге и Саве Хаџи-Чолаковића, Јоце Чолаковића,
Дике Томића и Пана Петровића из Бијељине о хапшењу Срба
и заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац⁵⁵¹**

З а п и с н и к

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду
13. априла 1942. године.

Хаџи-Чолаковић Драго, бивши секретар трговачког удружења у Бијељини, стар 44 године, син пок. Миће и Соке рођ. Митровић, ожењен, без деце, исказан објавом Комесаријата за избеглице бр. 29646/42, Хаџи-Чолаковић Саво, бивши намештеник у парном млину „Дрина“ у Бијељини, стар 39 година, син покојног Миће и Соке р. Митровић, ожењен, отац једног детета, исказан објавом Комесаријата за избеглице бр. 29652/42, Чолаковић Јоца, трговац из Бијељине, стар 40 година, син покојног Миће и пок. Милке р. Симић, нежењен, исказан са објавом Комесаријата за избеглице бр. 29647/42, Томић Дико, бивши званичник бановинске болнице у Бијељини, стар 32 године, син пок. Миле и пок. Анђе р. Максимовић, нежењен, исказан са објавом Комесаријата за избеглице бр. 29584

⁵⁵⁰ Даљи дио изјаве је испуштен пошто се не односи на логор Јадовно.

⁵⁵¹ А.Ј, бр. фац. 922.

* Протеривање Срба, 86 (скраћено); Милетић, I, 239 (скраћено).

и Петровић Пано, трговац из Бијељине, стар 30 година, син пок. Васе и пок. Ане рођ. Петровић, нежењен, исказан са објавом Комесаријата за избеглице бр. 29651 након што су напоменути на исказ истине исказали су следеће:

Прво хапшење Срба у Бијељини и околици извршено је по усташким властима на 23. јуна 1941. године. Тада су ухапшени: Степановић Растко, трговац из Јање; Станковић Милош, опанчар из Јање; Митић Томо, обућар из Бијељине; Мијатовић Спасоје, трговац и поседник из Хаса; Залић Љубо, опанчар из Јање; Хаци-Лазаревић Спасоје, колар из Бијељине; и Војић Милош, гостионичар из Бијељине; те Поповић Миленко, вероучитељ из Бијељине. Они су били стављени у затвор среског начелства где су некоји, како се је то говорило по месту, били и злостављени по усташама. Сви су морали по дану чистити улице.

Концем јуна, или почетком јула 1941. године сви горе наведени, осим вероучитеља Поповића, укрцани су у воз и отпремљени у логор у Керестинец, крај Загреба. Чули смо да су после из Керестинца премештени у логор у Копривницу и овде им се замео сваки траг те се о њиховој судбини даље ништа не зна.

15. јула 1941. ухапшени су по усташким властима у Бијељини: Катанић Павле, прота из Бијељине; Поп Ристо, свештеник из Загона; Госпић Ђорђе, свештеник из Црњелова; Чутурић Јован, свештеник из Велике Обарске; Јовановић Мико, свештеник у пензији из Бијељине; Поповић, вероучитељ из Бијељине; Шкорић Љубо, свештеник из Јање; Крњић Љубо, свештеник из Броца; Поповић Стево, свештеник из Балатуна; Видаковић Јово, учитељ из Бијељине; Петровић Јово, учитељ из Бијељине; Станковић Михајло, књиговођа српске штедионице из Бијељине; Товирац Перо, свештеник из Забрђа; Гашић Војо, свештеник из Тутњевца; Пантелић Димитрије, свештеник из Чађавице и Тодоровић Којо, свештеник из Угљевика. Имена других се не сећам, али знам добро да је тада ухапшено 25 православних свештеника и три световна лица из среза бијељинског. Сви ови ухапшени укрцани су у аутобус Ђукановић Благомира из Бијељине и одвезени у правцу Босанске Раче и отада се о њиховој судбини ништа поуздано не зна. Наводно су отпремљени у логор у Копривницу.

1. августа 1941. године ухапшени су по усташким властима: Остојић Мико, гостионичар; Милошевић Јово, трговачки помоћник; Стојановић Цвето, опанчар; Пајкановић Вуко, опанчар; Војаковић Милош, трговац; Докић Ристо, лицитар; Савић Стево, гостионичар; Аврамовић Драго, конобар; Стојисављевић Стево, пензионер; Јовановић Јово, лимар; Ристић Свето, опанчар; Николић Милан, опанчар; Вајић Душан, гостионичар; Јовановић Никола, кафеџија; Боснић Обрад, студент права; Татомировић Тихомир; Кондић Перо, гостионичар; Јовановић Љубо, трговац; Цветковић Душан, кројач; Митровић Бошко, кројач; Василић Војо, ђак гимназије; Пантић Тодор, гостионичар; Наранчић Ристо, опанчар; Тејић Мико,⁵⁵² гостионичар; Станковић Емилијан, трговац; Цветановић Бранко, кројач, те нас четворица поменути: Чолаковић Јоца, Хаци-Чолаковић Драго и Саво, Томић Дико, сви из Бијељине. Тада је ухапшено укупно из Бијељине нас 30 Срба. Исти дан увече ухапшено је и дотерано у Бијељину око 15 Срба сеља-

⁵⁵² Мирко-Мико.

ка из села Попова⁵⁵³ крај Бијељине. Имена њихова не знамо. Преноћили смо у војном логору у Бијељини. Сутрадан, 2. аугуста 1941. године, отпремљени смо сви возом у Госпић камо смо стигли 3. аугуста око 9 сати пре подне. У Госпићу смо одмах предани у казниону, где смо преко дана остали на дворишту, а увече смо смештени нас 42 заточеника у једну собу дугу 6 метара, широку 4 метра и толико високу. У тој смо соби провели укупно 12 дана. Три дана смо провели на ходнику затвора, а један дан на дворишту.

Ја Петровић Пано, ухапшен сам 8. аугуста 1941. године са Бошњакровић Јоцом, судским званичником из Бијељине. Задржан сам у затвору у Бијељини до 11. аугуста 1941. када сам заједно са преко 200 сељака и грађана из зворничког среза отпремљен у Загреб, где су нас преузели загребачке усташе, те агенти загребачке полиције и отпремили у усташку полицију. Успут од жељезничке станице до усташке полиције и полицијски агенти немилосрдно су нас тукли и удара­ли кундацима, и ногама. То је било око 8 сати увече. Успут нас је хтела да линчује маса света која је стајала по тротоарима и гледала нас, а један спроводник испалио је тада један метак у зрак и маса се је разишла. Када су нас довели у усташку полицију, одузели су нам сав новац и све ствари које више никад нисмо добили. Како усташе тада нису знали где ће нас сместити, позвали су полицију која нас је са аутомобилима пребацила у полицијско двориште где смо преноћили. Успут су нас полицијски стражари у аутомобилима тукли и наредили да певамо четничку песму. Ми нисмо певали.

У полицији смо остали до 13. аугуста 1941. на вече, када смо укрцани у вагоне и отпремљени у Госпић, где смо се нашли са осталим наведеним народом и од тада судбина нам је била заједничка.

За време нашег боравка у Госпићу дневно су пристизавали нови транспор­ти Срба довођених из свих крајева, а нарочито из Босне. Стизавало их је сваки дан по више стотина, који су смештени у двориште казнионе. Редовито су дневно отпремали из казнионе за Велебит и оток Паг по два транспорта Срба, а каткада и три. Један транспорт чекао је сваки дан у 9 сати пре подне, а други у 4 сата после подне. У сваком транспорту било је 300 до 400 људи тако да их је дневно одлазило 600 до 700 људи, а ако је био и трећи транспорт, онда и више. Трећи је обично одлазио камионима и то у рану зору. Колико је Срба транспор­том одлазило у Велебит, толико је редовито нових пристизало тако да је казни­она увек била пуна. Дневно стање било је око 2500 до 3000, а од тога 300 жена и деце. Било је нешто и Хрвата, око 10 до 15. Знамо да су тада у Госпићу били у казниони др. Ауер Људевит и др. Ханжек, бивши министар.

Србе који су били одређени за транспорт за Велебит, усташе су сваки пут постројили у дворишту казнионе два по два. Између њих провукли су дугачки ланац, затим са жицом везали их све за овај ланац и то тако, да су око руке за­везали жицу и онда жицу опет за ланац.

Знамо да су у то време у правцу Велебита одведени: Љубојевић Васо, ди­ректор банке; Богдановић Боко, баштован; Мијатовић Секула, поседник, сви из

⁵⁵³ Попови.

Бијељине. Они су пар дана после нас доведени у Госпић. Затим су одведени: Мршић Максим, тежак из Ђенгића, среза Бијељина; Миличевић Гавро, тежак из Крчина, среза Бијељина; Радовановић Цветко, тежак из Корените, среза Бијељина; Милошевић Никифор, чиновник рударске управе у Угљевiku, срез Бијељина; Милошевић Љубомир, предрадник у руднику Угљевик; Ранковић Ранко, тежак из Угљевика, срез Бијељина; Кићановић Страхиња, трговац из Броца, среза Бијељина; Ранковић Вукашин, тежак из Угљевика, среза Бијељина. Имена других одведених не знамо.

Срби који су тада довођени у Госпић транспортима били су скоро сви из-пребијани, изнакажени, рањави и кржави. Било их је са поломљеним рукама, те повређеним ногама, са видним ранама и модрицама по лицу и телу. Било их је, који су били по читавом телу модри од силних удараца. Затекли смо у Госпићу једног младића, сељака из среза јајачког, старог око 18 година, којему је било десно ухо потпуно одсечено до саме кости и био је сав крвав по лицу и врату. Крв се је на њему била већ скорила.

Стражу у казниони држали су усташе, а узнични стражари су били само кључари. Усташе су поступали са Србима врло брутално. Одводили су поједине Србе у посебне ћелије и тамо их злостављали. Једнога дана повели су усташе у ћелију једног жељезничара из Вишеграда. Он се је при улазу из дворишта у саму зграду отргнуо и викнуо: „Не дам се мучити, убијте ме.“ На то га је један усташа из револвера са леђа убио у затиљак. Остале усташе су тада изишли на двориште, поставили митраљезе, наредили нама да легнемо и питали нас: „Тко се буну.“ Ми смо сви шутили. Убиство овог жељезничара извршио је злогласни усташа именом Миле Вркљан а звали су га Милица, и родом је из Госпића. Ту ноћ један Србин, сељак из Јајца, од страха је полудео и викао: „Не бојте се браћо, Бог је с нама, живео Краљ Петар“. Овога сељака усташе су одвеле из дворишта у ћелију и од тада му се изгубио сваки траг. Верујемо да је убијен.

Усташе који су држали стражу, били су сви из Лике и већином малодобни, у старости од 16 до 20 година. Имена њихова не знамо, једино знамо за име наведеног усташе Миле, званог Милице. Исто тако не знамо име нити команданта логора.

Касније су нам причали Јевреји, који су дошли са отока Пага и Госпића, а с којима смо се састали у Јасеновцу, да су сви Срби који су из Госпића одведени у Велебит тамо убијени.

19. аугуста 1941. године, у рано јутро, отпремљен је из Госпића један транспорт Срба од око 950 људи, а међу њим и нас петорица, у логор у Јасеновац. Пут од Госпића до Јастребарског био је ужасан за све нас. У сваком вагону било нас је 80 до 100 људи тако да смо се у правом смислу речи гушили. 13 људи на том путу умрло је од угушења. Међу овима тада је умро и Благојевић Боја, власник аутобуског предузећа из Зворника. Имена других не знамо, али већина угушених били су сељаци, а међу овима и један гостионичар из Госпића, којему не знамо име. Нужду смо морали обављати у вагонима, а воде и хране нисмо никако добивали. Истом у Карловцу, и то на интервенцију једног талијанског официра, добили смо воде. Овај талијански официр приступио је нашем вагону и на

немачком језику запитао нас, колико нас има у вагону. Када смо му ми казали да нас има 80, он се је на то згрозио и дигао обе руке у вис у знак негодовања. Казали смо му да немамо нити воде, а он је тада интервенирао и на његову интервенцију добили смо воде. После ове интервенције донео нам је флашу воде већ поменути усташа Милица и ми смо му за ту флашу воде дали 500 динара.

У Јастребарском усташе су нам одузеле сав новац, који се је у нас нашао, као и све друге скупочене ствари, као сатови, прстење и налив пера. Казали су нам да ће нам за то набавити храну јер да ћемо ту остати неколико дана. У Јастребарском смо остали у вагонима 30 сати и за то време добили смо сваки само једанпут по једну кашику пасуља.

Док смо се задржавали у вагонима у Јастребарском, дошла је до наших вагона једна усташка сатнија састављена од Личана и ови су усташе ишли од вагона до вагона и хтели нас све побити. Спасили су нас тада од смрти усташе из Јастребарског те талијанска војска која се је тамо налазила. 20. аугуста увечер кренули смо из Јастребарског у Јасеновац.

21. аугуста 1941. ујутро стигли смо на жељезничку станицу у Јасеновцу где нас је преузела 17. усташка сатнија која је била настањена у Јасеновцу. Усташе су нас дочекали са погрдама и разним псовкама. Затим су одмах улазили у вагоне и тражили од нас новац, сатове, прстење, наливпера, лиснице итд. Ми смо им одговарали да смо све те ствари, које смо још имали, предали већ дан раније у Јастребарском. Они су се са тим одговором задовољили. Након један сат истоварени смо из вагона и сврстани два по два кренули према логору удаљеном од жељезничке станице око 5 км. Морали смо ићи скоро трчећим кораком. Тучени су били од усташа само они који нису могли издржавати темпо хода. Дошли смо у логор који је био смештен у баракама на пољу крај једне шуме близу потока Лоње. Одмах смо морали сести на мокру земљу два по два и ту је наново настајало претресање и одузимање ствари. Око 2 сата после подне пустили су нас у бараке да заузмемо места. Исти дан око 5 сати после подне дошла је у логор партија Јевреја, па смо ми заузету бараку морали напустити, јер су се у њу уселили Јевреји, а ми смо се сместили у једну још недовршену бараку, коју смо после сами морали довршити.

У овом логору од 21. аугуста 1941. па све до половине септембра 1941. ми Срби нисмо уопште добивали никакве хране од управе логора, а нити смо шта могли добити извана. Јевреји који су у истом логору били смештени, добијали су животне намирнице од својих богоштовних општина, па су нешто од тога откидали и нама давали. У то време владала је међу Србима у овом логору неопсива глад. Срби су сву траву у логору од глади појели, тј. све дивље зеље. Каткад су нам Јевреји скували љуске од кромпира које су за себе огулили и те кухане љуске нам давали, али и то је било врло мало. Људи су се при ходу љуљали од велике глади. Као карактеристику стања у ово време спомињемо следећи случај. Један сељак, младић из села зворничког, нашао је једног дана измеђине једног Јевреја који је имао пролив и у тим изметинама било је непрокуханих зрна пасуља, а овај сељак, младић, купио је из тих изметина зрње пасуља и јео.

30. августа 1941, око 10 сати пре подне одвојили су из наше групе све сељаке, њих око 500, повезали их жицом два по два за руке и одвезли према железничкој станици. После тога о тим одведеним сељацима нисмо никад ништа могли сазнати. Усташе су говорили да су ти сељаци отпремиљени у Немачку на рад, а други да су одведени у логор у Славоснку Пожегу и тамо побијени. Ти сељаци били су из срезова бијељинског и зворничког, те нешто из бјеловарског. Познајући методе усташа, вјерујемо да су ти сељаци побијени.

Ми, који смо остали у новом логору, морали смо сваки дан ићи на рад на насип реке Лоње. На раду је био страشان режим. Било је забрањено стати и одморити се, или говорити, морало се стално радити, а усташе, који су над нама држали стражу, ишли су кроз наше редове када смо радили, и држећи у рукама мотке, тукли су нас са овим моткама. Тачке пуне земље морали смо уз насип возити трчећим кораком, и ако тко не би могао, тај је био од усташа тучен. Једнога дана када смо ишли на рад, двојица су успут мало разговарали. То је приметио један усташа, извео их из реда, везао им руке позади жицом, бацио их на земљу, те их тукао, он, као и други усташе, и ногама газили по њима. То су били Гаљанић Војо, радник из жељезара у Зеници и неки Душан, шумар из Зенице. Почетком месеца новембра Душан је умро у логору, а Гаљанић Војо је убијен по усташама.

Половицом месеца октобра 1941. настала је у нашој групи велика смртност која је наступила као последица изнурености, глади и тешког физичког рада. Дневно је умирало 5 до 8 људи.

Концем месеца септембра 1941. побегли су са рада двојица Срба заточеника и то: Поповић Љубо, бравар из Тузле и Марковић Бранко, столар из Травника. Пригодом бекства отели су усташе, који је над њима држао стражу, пушку и озледили га по лицу. Након два до три дана одвојено је из наше групе 26 Срба заточеника и затворено у „жицу“. „Жица“ јест један мањи простор ограђен са бодљикавом жицом у висини од један метар. Овај простор и са горње стране у тој висини испреплетен је бодљикавом жицом тако да се они који се налазе у том простору не могу усправити, а не смеју сести, већ могу стално само чучати. У овакву „жицу“ били су затворени кроз осам дана напред поменућа група од 26 Срба. Стражу над њима вршили су заточеници Јевреји. У тој групи Срба били су: Др. Тодоровић Павле, лекар из Травника; Наранчић Ристо, опанчар из Бијељине; Берић Видо, трговац из Сл. Брода; Беланчић Душан, полицијски писар из Високог; Ирговић Данило, пензионер из Мостара; Лазић Корнелије, из Високог; Танасковић Мишо, из Високог; Челик Душан, пензионер из Сарајева; браћа Пикула – Ђорђе и Никола, трговци из Сарајева; Косановић Божо, из Високог; Сабљић Јован, трговац из Суње, среза Петриња; Мариновић Слободан, техничар из Високог; Бермановић Ђорђе, ученик учитељске школе из Приједора. Имена осталих више се не можемо сетити. Након 8 дана извели су усташе једног дана из жице ових 26 Срба, повезали их жицом за руке и тада су их немилосрдно кундацима тукли. Затим су их одвели изван логора у правцу пута за Јасеновац. Чим су их одвели, након десетак минута чула се је пучњава. О овима Србима није се више ништа дознало, али се верује да су тада убијени.

У другој половини месеца октобра 1941. дотеран је у логор у Јасеновац др. Гавранчић Ото, адвокат и староста Сокола из Загреба са једном групом заточеника од 10 до 15 људи. У овој групи био је Немања Ђурица, срески пољопривредни референт из Добоја и резервни официр, који је тада био дошао као ратни заробљеник из Немачке, па су га усташе у Загребу ухапсили и отпремили у Јасеновац у логор. У овој групи са др. Гавранчићем било је још резервних официра, који су као ратни заробљеници били дошли из Немачке, па су их усташе, као и Немању, пригодом њиховог проласка кроз Загреб, ухапсили и допремили у логор у Јасеновац. Др. Гавранчић Ото са овом групом заточеника морао је преко дана радити на насипу као и ми, преко ноћи су сви били затворени у „жицу“, коју смо већ напред описали.

Приликом одвођења у „жицу“ и довођења у „жице“ као и на самом раду др. Гавранчић и цела његова група били су немилосрдно од усташа тучени и злостављани. Тада је било наступило хладно и кишовито време. У „жици“ је било воде до колена и они су у томе простору проводили ноћи чучећи преко целе ноћи у води. Слободан Мицић, Србин заточеник, механичар, родом из Јање, среза бијељинског, био је заповедник православног логора и он је др. Гавранчића сам на своју руку, али да не види усташа, чешће пута рано ујутру доводио из „жице“ у кухињу, кухао му чај и сушио га, након чега је др. Гавранчић са осталима одлазио на посао.

Једнога јутра, а почетком месеца новембра 1941, др. Гавранчић је морао изићи из „жице“ услед велике изнурености. Заточеник Мицић Слободан дао га је по четири заточеника изнети из „жице“. Донели су га у кухињу, где су га привели к свести, а затим однели у бараку где је убрзо умро.

У првој половини месеца новембра 1941. наступиле су кише и хладно време. Сава је надолазила и претила је опасност од поплаве, а насип који смо ми заточеници тада радили да би заштитили циглану Озрена Бачића, још није био довршен. Тада је једнога дана дошао на насип Лубурић Вјекослав (Макс), усташки сатник, заповедник свих логора у Хрватској. Када је видео да насип још није готов разљутио се, извадио је револвер и пуцао на групу заточеника која је у томе моменту застала у намери да га поздрави. Том приликом рањен је од Лубурића у стомак Боснић Богољуб, свршени ђак гимназије из Бијељине, који је ову рану преболио, али је после од усташа убијен. Рањен је био још један Јеврејин који је подлегао ранама. Тада је Лубурић наредио усташама да сваког заточеника кога опазе да стане, одмах убију. После тога настало је сваки дан убијање заточеника на раду на насипу. Сваки дан их је убијано 10 до 12, а каткад и више. Једнога дана убијено их је 22. Нису их убили из пушака, него са дебелим моткама. Поред ових убијених, сваки дан је доношено 5 до 6 заточеника испремљених од усташа, па нису могли сами с радова доћи у логор. Знамо да су тада усташе на раду на насипу убили: Бобара, сељака из села Батра,⁵⁵⁴ и Перковића, сељака из Глоговца, те Цвијетиновића, сељака из Свињаревца, сви из среза бијељинског. Имена других не знамо.

⁵⁵⁴ Батар.

Пошто је око половине месеца новембра 1941. вода надошла на поље на којем су смештене бараке у којима смо се налазили, дошло је наређење да се овај логор испразни. Здравих заточеници морали су прећи у такозвани радни логор у Бачићевој циглани у Јасеновцу, а неспособни за рад у логор Крапје.

Једна група око 200 заточеника Срба неспособних за рад отпремљена је 14. XI 1941. у логор у Крапје. Ми здрави и способни за рад остали смо и даље у овим баракама до даљњег наређења. Пригодом поласка ових заточених Срба из бараке према Крапју усташе су их немилосрдно тукли и гурали у воду која је била око бараке. Из поступка усташа према овој групи болесних и немоћних Срба, ми смо остали закључили да ову групу чека тешка судбина, што се касније и обистинило, јер док су стигли до логора Крапје убијено их је успут око 30. У овој групи били су: Вуковић Вељко, трговац и поседник из Брезова Поља, среза Брчко; Вуковић Благоје, поседник из Брезова Поља, среза Брчко; Калајчић Маријан, тежак из Магнојевића, среза Бијељина; Шурдоња Пане, трговац из Нашица, истог среза; Мандрапа Спасоје, индустријалац из Сарајева; Докић Ристо, лицитар из Бијељине; Стојановић Цвијетко, опанчар из Бијељине; Пајкановић Вуко, опанчар из Бијељине; Бошњаковић Јоцо, судски званичник из Бијељине; Стојисављевић Стево, пензионер из Бијељине; Јовичић Милисав, пензионер из Бијељине; Јовановић Јово, лимар из Бијељине; Ристић Цвето,⁵⁵⁵ опанчар из Бијељине; Иванковић Никола, судски гласник из Бијељине; Иванковић Ранко, обућар из Бијељине; Обрад Боснић и његов брат Богољуб, студент из Бијељине; Вуцеља Симо, лугар из Бијељине; Текић Гавро, пензионер из Бијељине; Томић Милан, ђак гимназије из Бијељине; Мијојлић Васа, опанчар из Бијељине; Пантић Тодор, гостионичар из Бијељине; Тејић Мирко, гостионичар из Бијељине, те његови синови Ацо, електричар, и Божо, трговачки помоћник; Зарић Владо, опанчар из Јање, среза Бијељина; Лазић Мијат, тежак из Јање, среза Бијељина; Богдановић Јово, трговац из Ставне, среза Бијељина; Трајановић Драго, трговац из Брезова Поља, среза Брчко; браћа Грумић, трговци из Брезова Поља, среза Брчко; Беатовић Јанко, трговац из Високог; Шотра, гостионичар из Високог. Имена других се сада не сећамо. Сви ови Срби, који су били тада упућени у логор Крапје, који нису већ успут убијени, пребачени су почетком месеца децембра 1941. натраг у логор у којем су већ били и ту су одмах затим убијени.

Друга партија Срба заточеника, у којој смо били и ми, одведена је 15. новембра 1941. у радни логор у Бачићеву циглану. Већ са пута враћени смо били нас двојица, Томић Дико и Петровић Пано, са још 58 других Срба који су у овом првом логру задржани да сруше две бараке, и остали, међу њима и нас тројица – Хаџи-Чолаковић Драго и Саво и Чолаковић Јоца – продужили смо пут до логора у Бачићеву циглану. Ова група Срба морала је ићи убрзаним кораком према Бачићевој циглани. Иза групе ишло је више коњских кола и све оне који су од изнемоглости по путу падали, купили су и бацали у кола. На улазу у циглану све ове избацили су из кола на једну хрпу, и оне који се нису могли

⁵⁵⁵ Свето.

одмах дигнути и стати у ред са осталима, усташе су на очиглед нас свих других убили кундацима и изболи ножевима. Тада су у овој групи Срба убијени: Татомировић Тихомир, пекар из Бијељине, и Кулић Живко, ђак гимназије из Фоче. Имена других се не сећамо, али знамо да их је више тада убијено. Сви ми који смо стигли у циглану у овој групи, били смо смештени у једној отвореној шупи. Целу ноћ морали смо да седимо. Није био дозвољен нити најмањи покрет под претњом смртне казне. Стражу су чували усташе, који су ту ноћ из ове групе под шупом убили пет Срба. Тада су убијени Павловић Јово, болничар из Тузле, и још четири сељака из Босне.

Други дан премештени су Срби из ове групе у такозвани тунел, где се је пре сушио цреп. У овом тунелу затекли смо једну групу Срба од око 30 људи који су са првим транспортом били упућени у логор Крапје, али нису могли ићи, па су остали. У овом тунелу било је ужасно стање. Било је загушљиво и пуно упију. Сви Срби способни за рад морали су преко дана плести бодљикаву жицу око логора, а болесни и изнемогли остајали су преко целог дана у тунелу.

Док смо се ми још налазили у тунелу, а било нас је око 120, дошла је у Јасеновац нова група од 36 сељака који су родом из среза бијељинског, а који су били у Загребу на суђењу пред преким судом и били по суду ослобођени, али их је усташка полиција упутила у логор у Јасеновац. Са овом групом доведено је још 22 Србина, који су тада као ратни заробљеници дошли из Немачке, па су их усташе на пролазу у Загребу ухапсили и допратили у логор у Јасеновац. Међу овима био је и ђак наредник Чудић Чедомир, родом из Загреба, који је тада такође дошао као ратни заробљеник из Немачке. И ова група Срба смештена је са нама у тунел. Из групе ових Срба, који су доведени из Загреба, покушало је 8 сељака бекство а усташе су зато све сељаке из ове групе убили осим 12 поменутих ратних заробљеника од којих су неки после убијени. Међу овим сељацима тада је убијен из наше групе Јовановић Момо, студент права из Мачковца, среза Брчко. Међу овом групом сељака тада је убијен и сељак Шовић Вујадин из Балатуна, среза Бијељина, кога је усташки поручник Милош Љубо сам својом руком из револвера убио.

Група Срба која је остављена била у ранијем логору крај Лоње, а у којој смо били и нас двојица – Томић Дико и Петровић Пано – преживела је после одласка осталих Срба страшне дане. Овој групи Срба сутрадан, тј. 16. новембра 1941. послано је из радног логора у циглани још 60 Јевреја као помоћ. Осим тога дошла је у овај логор нова група заточеника Срба са Кордуна – њих око 100. Из ове групе Срба из Кордуна наводно су двојица покушали бекство, а то је могло бити 17. или 18. новембра 1941. Зато су усташе тога дана убили 9 заточеника Срба, а сутрадан још 67 заточеника. Имена убијених не знамо.

Заточеници који су били здрави и могли радити на рушењу барака у овом логору, добијали су бољу храну, те хлеба, а они који су били болесни и нису могли радити, добијали су лошу храну а нису добијали хлеба. Осим тога усташе су све ове болесне заточенике поклали за време рушења барака. Тада су међу осталима заклали: Јовановић С. Јоцу, трговца из Тузле; Ивић Милоша из Добоја, и Згоњанин Бранка, радника из Тузле.

У овом логору крај стражаре била је ископана једна јама која је била пуна воде. Заточеници, који су по оцени усташа штогод погрешили, били су некад у оделу, а некад голи, стављени у ову јаму са водом. Такав заточеник морао је стојећи у јами на себи држати једну даску, преко које су онда усташе прелазили. Сваки овакав заточеник био је у води све док није умро. Заточеник осуђен на ову казну могао је у овој јами у води издржати највише један до два сата јер је био месец новембар и хладно време. Под оваквом казном подлегао је међу оним и Поповић Славко, чиновник жељезаре у Зеници, те двојица Срба, сељака из села Трнова, среза Бијељина, чијих се имена не сећамо.

Рушење барака довршено је после 20. новембра и тада смо добили наређење да ископамо једну велику јаму, а усташе су казали да ће та јама служити за креч. Међутим, ова јама није била намењена за креч, већ за раку за заточенике који су после тога по усташама убијени. Одмах око 23. новембра 1941. послана је овамо једна група Срба који су дотада били у циглани. Половицу ове групе убили су усташе већ на путу из једног логора у други, а другу половицу убили су неколико дана после тога. У исто време убијали су и заточенике, који су се већ налазили у новоме логору, једино је остало око 25 заточеника, који су послани после завршеног рушења бараке у логор у циглану, а међу њима и нас двојица – Томић Дико и Петровић Пано. Тада су убијени: Ђук Светозар,⁵⁵⁶ гостионичар из Пурачића, среза Тузле; Савић Селимир, гостионичар из Пурачића, среза Тузла; Савић Селимир и Ристо, трговци из Зворника; Николић Милан, опанчар; Савић Свето, гостионичар; Цвјетковић Душан, гостионичар; Марковић Бранко, ђак гимназије; Лукић, кројачки научник – сви из Бијељине; Радишић Срећко, путар из Сухог Поља, среза Бијељина; Пекић Милорад, свештеник из Мачковца, среза Брчко; Др. Бараћ Бранко, свештеник из Сиска; Трифуновић, учитељ у пензији, из Босанског Шамца; Хаџи-Вуковић Стево, студент из Фоче; Даборчић Војо, кројач из Зенице; Крунић Марко, гостионичар из Отишића у Далмацији. Имена осталих се не сећамо.

Концем месеца новембра нас двојица – Томић Дико и Петровић Пано, преведени смо са још 23 Србина заточеника у логор у циглану и тамо смо се састали међу осталима опет са Хаџи-Чолаковићем Драгом и Савом и Чолаковићем Јоцом. Заједнички исказаше тад следеће:

Концем месеца новембра 1941. допраћена је у логор у Јасеновац једна група Срба од 142 из Карловца. Они су смештени у тунел где су остали шест дана, а затим прешли у бараку која је носила ознаку 3ц. Сви смо по дану радили на подизању нових барака. Усташе су за време рада тукли и убијали Србе. Догађало се да су усташе, када су у дворишту срели којег заточеника, истога одмах и без икаква повода убијали. Убијање и тучњава били су свакодневна и обична појава.

Некако почетком месеца децембра 1941. ја, Чолаковић Јоца купио сам од једног Жидова један хлебац за 50 куна. Жидов ми је тај хлеб понудио на продају. То су дознали усташе, односно овај Жидов, који је био усташки шпијун,

⁵⁵⁶ Светозар Ристе Ђук.

пријавио је овај случај сам усташама. Усташе су ме зато узеле на одговорност, одвели на стражару и тамо усијаним гвожђем пржили по голом телу силећи ме да признам где имам сакривен новац. Вратили су ме после тога у бараку, претражили да пронађу новац, али како нису нашли новац, одустали су од даљег мучења. И сада се на мојем телу познају озледе које сам задобио од усијаног гвожђа.

Између 20. и 24. децембра 1941. убијено је 25 Срба заточеника као одмазда за то што је Србин заточеник Ђујић Бранко из Загреба једног усташу ошамарио. То се догодило на једноме поселу у једној приватној кући, где је Ђујић с тим усташом и неким женским седио у приватном друштву и пио и онако пијани обојица се посвадили и Ђујић усташу ошамарио. Тада је убијен и сам Ђујић, а убио га је лично убодом ножа у срце управник логора Милош Љубо. Међу убијенима били су махом сељаци из среза бијељинског.

24. децембра 1941. год. дошла је у логор у Јасеновац група око 60 Срба из Сарајева. Из ове групе исти дан убијен је само један сељак кога је лично пригодом доласка групе заклао управитељ логора речени Милош Љубо.

25. децембра 1941. дошла је у логор група Срба из Пакраца – њих око 70. Пред управном канцеларијом већ је код доласка убијено из ове групе око 40 Срба, а преостала 32 предана су нам у бараку. Тај дан био је католички Божић и усташе пијане, заједно са управником логора Милошем Љубом, убили су из ове групе напред наведених око 40 Срба.

28. децембра 1941. из села Доње Градине преко Саве пуцали су наводно четници на усташе и том приликом убили двојицу усташа који су хтели чамцем прећи преко Саве, а трећег су ранили који је накнадно умро. Као репресалије на то усташе су првог, другог и трећег јануара 1942. приредили покољ Срба заточеника. 1. јануара 1942. убили су 135 Срба. 2. јануара 1942. убили су 55 Срба, а 3. јануара 1942. убили су 62 Србина. Укупно у та три дана убили су 262 Србина.⁵⁵⁷

1. јануара 1942. групу од 135 Срба повезали су усташе жицом, отерали их уз кундачење и бодење у леђа на логорско гробље и тамо их убили маљевима и секирама те доклали ножевима.

2. јануара 1942. убили су усташе пред самом бараком 25 Срба, а остале су везали жицом и отерали у логорско гробље и тамо убили. И ово убијање су извршили дрвеним маљевима и секирама по глави те клањем ножевима. Тада су пред бараком убили старије и болесне Србе који нису могли ићи на гробље, а остале су одвели.

3. јануара 1942. усташки сатник Лубурић лично је изабрао групу Срба, од 62 човјека, које је одредио за убијање. Ова група Срба одведена је у логор у којем смо ми пре били и тамо су они најпрво морали ископати јаме за Жидове, који су били одређени за убијање, а онда су ископали јаме за себе, а потом су од усташа убијени на исти начин као и пријашње групе. Њихова крвава одела била су са њих свучена, други дан доведена у циглану и похрањена у магацин,

⁵⁵⁷ Збир убијених у ствари износи 252.

након што су опрана од крви. Ово се је после тога стално практиковало. Ово убијање извршила је 14. усташка сатнија у којој су били усташе који су се већином регрутовали из Осека,⁵⁵⁸ а највише при том се истицао доројник неки Браднер.

Од сада па до конца месеца јануара 1942. године све нове групе Срба које су пристизавале у Јасеновац, нису нити пуштене у логор већ су их одмах са жељезничке станице одводили у усташки табор, где су их претресли и одузели им сав новац и остале ствари, а потом их одводили равно на логорско гробље и тамо убијали на исти начин као и пријашње. У три маха побијени су од усташа сви болесни и немоћни заточеници, који су се налазили у логорској болници.

Прва ликвидација болесних била је 20. јануара 1942. године. Тада их је било у болници око 120, што Срба, што Јевреја. Оне болеснике који су били нешто јачи, натоварили су на саонице, одвезли их у пријашњи логор крај Лоње и тамо их већ на описани начин убили, а оне који су били болеснији и слабији, извукли су само пред болницу и тамо их поклали.

Друго ликвидирање болесних и слабих било је непосредно пред долазак међународне комисије. Тада их је било у болници око 100 Срба и Жидова. Њих су убили и заклали на исти начин као и оне раније. Место убијених болесника усташе су овај пут у болницу сместили здраве људе те болнички персонал и заточенике који су били упослени у болници. Они су морали лећи у кревете, над њиховим главама биле су лажне означене повишене температуре и они су морали пред члановима међународне комисије глумити улогу болесника.

Трећа ликвидација болесника из болнице извршена је 23. марта 1942. Тада је било око 50 до 60 болесника и они су сви по ноћи преношени, под изликом спашавања од воде, у једну шуму где су сви задављени жицом око врата, а затим спаљени у пећи где се је цигла пекла, а која је пећ у ту сврху посебно предушана.

У то време дошле су две групе нових Срба заточеника. Једна група је дошла од Карловца – њих око 90, а друга из Босне, око 50 Срба сељака. Њих су одмах код доласка одвели у циглану, тамо жицом око врата удавили и по том спалили у пећи од циглане.

Интернационална комисија дошла је у Јасеновац 6. фебруара 1942. и прегледала логор. Прије доласка те комисије ми смо сви заточеници морали радити дању и ноћу на подизању једне нове бараке у којој је била импровизирана трпезарија за заточенике. Међутим у тој трпезарији никада нитко од заточеника није никаквог јела окусио осим на дан доласка комисије. Одмах други дан по одласку комисије столови и остале ствари из ове трпезарије су избачени, а нова група Срба заточеника, те нешто Хрвата, смештена је на спавање у ту бараку. Сви заточеници прије доласка интернационалне комисије добили су око леве руке траке и то Жидови жуте, Срби плаве, а Хрвати црвене. На свакој траци био је по један број. Исто тако добили су сви заточеници за тај дан и мале металне плочице које су морали објесити око врата, а на овим металним пло-

⁵⁵⁸ Осијек.

чицама били су исти бројеви који су били и на тракама око руке. Ове металне плочице биле су тобож зато да ако који заточеник умре, да му се знаде одмах установити идентитет. Ја Хаџи-Чолаковић Драго имао сам број 186; ја Томић Дико имао сам број 603; ја Петровић Пано имао сам број 801 и ја Чолаковић Јоцо имао сам број, али се сада не могу сјетити који. Добили смо наређење од усташкога сатника да са члановима интернационалне комисије не смемо уопште разговарати. Ако би нас који члан интернационалне комисије запитао за име, ми смо морали само одговорити: „Заточеник број тај и тај“. Ако нас је члан комисије што даље запитао, ми смо му морали одговорити: „Изволите се обратити управној писарни и тамо ћете под мојим бројем добити све потребне податке“. Ако би нас који члан комисије запитао каква нам је храна, ми смо морали одговорити: „Добра“ или „Врло добра“. Сваки даљњи разговор или одговор био нам је најстроже забрањен. Ово је све од усташа било удешено да прикажу пред интернационалном комисијом једно потпуно лажно стање у логору. Чим је интернационална комисија отишла, одмах смо предали и траке и плочице са бројевима и све је опет било по старом начину.

Концем месеца јануара 1942. ја Томић Дико и ја Петровић Пано са још 10 Срба заточеника били смо одређени да идемо у село Доњу Градину преко Саве ради пресовања сена. Ту смо радили око месец дана тако да смо свако јутро ишли у Доњу Градину на рад, а увечер се враћали у Јасеновац на спавање. Знамо да су за то време усташе довели у село Градину две групе заточеника. У првој групи било је око 120 жена и деце и то Срба, а у другој 300 до 400 мушкараца Срба, Хрвата и Муслимана. Обе ове групе усташе су ликвидирале на тај начин да су их најпре поклали ножевима, а затим њихове голе лешеве превуки у сељачке куће и те куће запалили. Ове ликвидације ових двеју група извршила је 49. усташка сатнија под командом усташког заставника Мује, чије презиме не знамо али знамо да је родом из околине Бихаћа. Усташе који су служили у овој сатнији, регрутовани су из Јајца и околице.

По нашем мишљењу убијено је за време нашег бављења у логору у Јасеновцу 10.000 до 12.000 Срба. Није нам познат број убијених Жидова.

У логору у Јасеновцу за Србе је био најстрашнији режим. Према Жидовима се поступало нешто блаже.

Усташки повереник за све логоре јест Лубурић Вјекослав, бивши чиновник берзе рада из Мостара. Управник логора јест Милош Љубо, усташки поручник, стар око 25 година, који је у сродству са Лубурићем, а који се је нарочито одликовао са својим крволоштвом. Даље су усташки официри: Матијевић, усташки заставник; Матковић, усташки поручник, иначе свршени правник; Модрић Јосип, усташки заставник; Којић, усташки поручник; већ поменути „Мујо“, родом од Бихаћа, усташки заставник; Рогић,⁵⁵⁹ усташки поручник, који је родом из Љубушког; Гашић Јожа, усташки заставник; Мује брат Шабан; усташки заставник, Павличевић, усташки поручник; Алтарац, усташки заставник, који је прије рата служио у Југословенској морнарици; усташки заставник

звани „Хоџа“. Стражу над логором вршила је 17. усташка сатнија. Од обичних усташа запамтили смо усташу којему је име Илија, а звали су га сви „Татек“. Он је родом од Бугојна, а био је у емиграцији. Његова се функција највише састојала у томе да је између нас ходао и тукао нас мотком. Сви горе наведени усташе, осим Рогоћа и Гашића, били су врло крволочни.

Чули смо приповеди, да је већ поменути усташки заставник Алтарац 25. марта 1942. отишао са полицијским аутомобилом „Марицом“ из Јасеновца у Стару Градишку и отуда из казнионе допремио 42 Српкиње заточенице, од којих је исту вечер њих 20 убијено у Јасеновцу и њихови лешеве спаљени у цигларској пећи. У овој групи Српкиња било је 5 женских из Брчкога.

30. марта 1942. ослобођени смо из логора и под пратњом једног усташког водника отпремљени у Земун, а одатле смо 31. марта 1942. прешли у Београд где се и сада налазимо.

Друго ништа немамо исказати, а на исказано и прочитано нам можемо се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:

Родић Ђуро, с.р.

Записничар:

Аћимовић Јулијана, с.р.

Хаџи-Чолаковић Драго, с.р.

Хаџи-Чолаковић Саво, с.р.

Чолаковић Јоцо, с.р.

Томић Дико, с.р.

Петровић Пано, с.р.

Бр. 218

Изјава Симе Ђурковића⁵⁶⁰ о хапшењу Срба у Зеници и заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац⁵⁶¹

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду, 12. јуна 1942. године.

Ђурковић Симо, стар 36 година, син пок. Максима и Савке рођ. Марић, православне вере, рођен, у Доњој Трнови, среза бијељинског, инжењер хемије у жељезари у Зеници где је и ухапшен, допраћен из логора Јасеновац, изјави:

Слом Југославије затекао ме у Зеници где сам био намештен као чиновник жељезаре, и све до 29. јула 1941. год. био сам на миру несметан у своме раду и ненадајући се хапшењу обзиром на уверавања и изјаве меродавних фактора у дирекцији жељезаре у Сарајеву.

⁵⁶⁰ У појединим документима се наводи и као Ђурковић.

⁵⁶¹ АВИИ, а. НДХ, к. 317, рег. бр. 6/1.

* Милетић, I, 309; Протеривање Срба, 134.

Ненадано 29. јула 1941. године ухапшен сам на раду у канцеларији по жандармерији и спроведен среском начелству у Зеници, где сам непреслушан остао у затвору до сутрадан, а тада сам полицијски спроведени у Сарајево и предан сарајевској управи полиције. Овде сам остао три дана и за ово време нисам призиван ради саслушања, а по томе упућен сам са једним транспортом од 10 Срба и 4 Јевреја из Сарајева у Госпић у казниону. Са мном од Срба у овом транспорту били су: браћа Ђорђе и Никола Пикула, и то Никола трговац у Трнави код Сарајева и Ђорђе, који је као добровољац по слому Југославије избегао из своје добровољачке земље у Бачкој у Сарајево.

Транспорт којим сам ишао до Госпића спроводила су два редара градске полиције, два жандарма и два полицијска агента. Путовали смо у III класи особног воза у једном вагону специјално резервисаном за овај транспорт.

У Госпић смо стигли рано ујутро 4. августа и одмах предани у казниону Окружног суда. Ту смо остављени у дворишту казнионе и сутрадан ујутро извршен је над нама свима претрес те су нам одузете све ствари осим новца. Нарочито су покупили ножеве, налив пера и друге ситнице. Овде смо затекли већу групу Срба сељака из околине Јајца, а исто тако и групе Срба интернираца из Бијељине, Тузле, Вишеграда и т.д. Појединци из ових група доведени су из логора у Копривници. Затекао сам ту трговца Никифора Васиљевића, браћу Марковиће, др Перу Тодоровића, лекара, све из Тузле; из Пурачића браћу Јову и Данила Благојевића, Уроша Станковића, Недељка Деспотовића и још неколицину из Бијељине Љубојевића Васка, поседника, Богдановића Ђоку, поседника, браћу и рођаке Чолаковиће, Војаковић Милоша, трговца, Станковић Емилијана, трговца и сестрића му Васића Илију из Јањине,⁵⁶² као и још многе друге чијих се имена сада не могу сетити. Из Бијељине било је ту око 60 Бијељинаца, те око 400 до 500 сељака из бијељинског краја.

Већ првога дана како сам дошао у госпићку казниону био сам сведоком усташког терора у овом логору. Усташе су из дворишта казнионе, у којем је било око 800 људи, одводили сваког часа поједине заточенике у затворске собе и ћелије и тамо их мучили и убијали, или, како рече један усташа, „вежбали се у гађању“. Једног од ових одведених, којег нису убили у затвору, вратили су на траг у двориште, али пред нашим очима на излазу у двориште убио га је једним метком у потиљак главе иза леђа усташа Милица.⁵⁶³ Одмах код улаза са улице у казнионичко двориште био је постављен митраљез уперен према средини дворишта и усташе су се стално врзмале око тога митраљеза претећи нам да ће нас све побити ако се који макне. Још првога дана по доласку дошао је до нас управник казнионе и саопштио нам да ћемо за три дана ићи својим кућама.

Међутим, другога дана по доласку у Госпић размештени смо из дворишта у затворске собе. Одмах је настала трговина, јер су нам усташе нудиле на продају све могуће животне намирнице као и духан знајући да имамо при себи доста новца. Ова трговина у ствари је била пљачка, јер су усташе најскупље

⁵⁶² На подручју среза Бијељина постоје мјеста Јања и Јањари.

⁵⁶³ Миле Вркљан-Милица.

продавали сваку ствар коју смо хтели купити. Тако је то потрајало 15 дана и мене са мојом групом није нитко призвао било ради саслушања, а нити су нас куда упућивали, што нас је све чудило, јер су свакога дана долазили транспорти нових интернираца, а исто тако и транспорти који су доцније пристигли од транспорта којим сам ја дошао, били су одмах упућивани у разне личке логоре, као Јадовно, Опшарије итд, као и на оток Паг, а то у ствари нису били логори него места одређена за „ликвидирање“ Срба.

Међутим, након 15 дана ипак су и моју групу одредили за транспорт на Велебит. Скинути смо у двориште и већ повезани били све два и два у ланце, када је одједном дошло наређење да се одустаје од даљег слања транспорта за Велебит и то услед доласка талијанске војске у Лику. Одмах су нам скинули ланце с руку, стрпали у камионе и пребацили су нас на жељезничку станицу у Госпићу, где су нас стрпали у теретне вагоне и то у сваки вагон по 80 људи. Образован је тако транспорт од око хиљаду Срба згруваних у 13 вагона, и ова композиција кренула је у Јастребарско. Пут до Јастребарског био је страшан, јер су вагони били претрпани и у вагонима смо се формално гушили од врућине и смрада. Воде нисмо смели тражити и док смо стигли до Јастребарског, умрло је од жеђи 12 људи.

По доласку у Јастребарско оставили су ове мртваце у вагонима и тек кад смо следећег дана из Јастребарског продужили истом композицијом теретног воза пут за Јасеновац, изbacили су ових 12 мртваца из воза. Који су људи били међу овима мртвим људима и одакле, не знам, јер у вагону у којем сам се ја налазио није се десио ни један смртни случај.

Иза нас у Госпићу у казниони остало је још око 120 Срба и то већином утледнијих Срба грађана из Сарајева, Тузле и Пурачића, и њих су такођер из Госпића упутили за Јастребарско, где су остали до 12. септембра, а тада су упућени у Јасеновац.

Транспорт којим сам ја ишао стигао је у Јасеновац 21. августа, праћен по усташама. Ту смо предани усташкој управи логора и били смо први заточеници у јасеновачком логору. Било нас је око 900, све сами Срби. У то време налазиле су се у логору три нове бараке у које смо смештени. Но истог дана дошао је за нама из Јастребарског и један транспорт Јевреја са Сланог, који су Јевреји дошли као већ организовани логор, па су и у Јасеновцу по наређењу усташа преузели унутрашњу организацију логора на челу са својим логорником.

По уласку у логор извршена је над нама потпуна преметачина и одузет нам је сав новац, накит и прстење и т.д. под претњом да ће сваки онај бити стрељан, ако се код њега нађе новца или ако било шта прикрије.

Првих 4-5 дана провели смо у баракама и за то време нисмо уопште добијали хране тако да су људи од глади падали у несвест. Усташки функционери у логору рекли су нам да храна још није стигла и да се чека на неко одобрење кредита за издржавање јасеновачког логора. Од Јевреја интернираца били смо потпуно одељени.

Трећег дана по доласку у логор успело је четворици Срба заточеника да побегну из логора и срећом то бекство није изазвало никакве теже последице за

нас остале, но усташки дужносници рекли су нам да ће убудуће стрељати нас по 10, 20 па и 100 ако се понови још који случај бекства.

Петог дана појавио се међу нама први пут поглавников повереник за све логоре у Хрватској (званична титула) Лубурић Вјекослав, по рођењу Херцеговац, раније чиновник Окружног уреда у Мостару и одржао нам говор рекавши нам да ћемо као интернирци провести у Јасеновцу на радовима на подизању насипа неколико недеља а после тога да ћемо бити пуштени кућама. После тога је наредио да се одвоје сељаци на једну страну од грађана и од прилике две трећине нас били су сељаци, који су се одвојили, њих око 600. Одмах су ове људе формирали у две партије и одвели из логора у непознатом правцу те за њих касније нисмо ништа могли сазнати где су и шта је са њима. Ипак смо чули са разних страна да су ови људи одведени у Славонску Пожегу и тамо убијени. Пошто је доиста 26. августа 1941. у Славонској Пожеги извршено „ликвидирање“ неколико стотина Срба интернираца сељака, није искључено да су то били они наши другови интернирци из јасеновачког логора, јер се временски поклапа одлазак сељака интернираца из јасеновачког логора са извршеним убијањима у логору у Славонској Пожеги.

По одласку ових сељака упућени смо ми грађани на рад на лоњском насипу крај Струга – рукавца Саве. Почели су нам тада давати и нешто бољу храну, а ми надајући се да ћемо према обећању повјереника Лубурића, бити по свршеном послу пуштени својим кућама радили смо с вољом и залагањем. За време ових радова на лоњском насипу посетио нас је једнога дана и Еуген Кватерник, шеф усташког редарства, син Војсковође Славка Кватерника, па нам је и он обећао да ћемо по свршеном раду на насипу бити пуштени кућама.

За време ових радова били смо и филмовани. Како смо чули биоскопској публици саопштено је преко платна да су то Срби, који су побегли од четничко-комунистичког насиља, а којима су хрватске власти дале уточиште и хлеба те сада марљиво раде на обнови Хрватске.

У месецу септембру издвојили су од нас занатлије који су распоређени на рад на Бачићеву циглану, у ланчари, пилани и циглани и ту је приметак и основ логору Јасеновац III у који смо и ми касније смештени након ликвидације логора Јасеновац II.

Концем септембра успело је двојици Срба побећи из логора и то Марковић Бранку, столару из Травника и Поповић Љуби, столару из Тузле, који су са једним усташом отишли у једну оближњу шуму да сасеку неколико дрвета из којих би се направили маљеви за радове на насипу. Последица тога бекства била је у томе да су пописани сви они који су се у тај мах затекли унутар логора, тј. онога дела логора ограђеног жицом и списак ових пописаних људи послан је усташком табору у село Јасеновац, па је табор у списку пописаних потцртао имена 26 интернираних Срба, који су одмах стављени у усташки затвор где су држани 4 дана а после тога су их све повезали ланцима и одвели их без ствари у правцу једне оближње шуме. Кратко време иза тога чули су се пуцњи из пушака, а то је значило да су сви ови људи побијени. У овој партији побијених налазили су се др Перо Тодоровић, лекар из Тузле, Јово Сабљић, трговац из Суње,

Берић, син трговца Саве Берића из Славонског Брода, Беланчић, полицијски пристав из Високог, браћа Пикуле из Сарајева, Марковић Бошко, бивши народни посланик из Власенице. Других се сада поименично не могу сетити, а радио сам у то време на насипу. То је уосталом била срећа за мене и за све остале који нисмо приликом пописивања налазили унутар логора, јер би многе од нас захватило ово прво ликвидирање у јасеновачком логору.

Услед рада на насипу и слабе хране почело је већ почетком октобра умирати дневно по 5 до 8 људи. Око 10. октобра настале су прве кише па је услед подводног земљишта прекинут даљи рад на лоњском насипу а нас су пребацили са прављења насипа (лоњског) на прављење једног новог насипа који би имао да штити логор Јасеновац II.⁵⁶⁴

У међувремену пристизале су у логор мање партије Срба заточеника. Долазили су углавном транспорти са Јеврејима, а од Срба дошао је један транспорт Херцеговаца, њих око 70, као и она заостала партија од 120 Срба из Јастребарског. Ови су попуњавали празнине у првој партији с којом сам ја стигао и која је већ била проређена тако да нас из те прве партије није било више од педесет

Логор Јасеновац III био је смештен на Бачићевој циглани недалеко железничке пруге Суња – Новска. Овде смо на подизању логора радили под неиздрживим околностима ради сталних киша тако да је проценат умирања био све већи, а и поступак према нама од стране усташа све се већма погоршавао. Људи су на раду тучени и убијани, а једном приликом и сам повереник Љубурић опалио је из револвера према једној групи која је радила и једнога Србина интернирца ранио. С нама су на овом послу радили и Јевреји, али је према Србима примењиван далеко гори поступак и Србе су и више тукли и више гонили на рад него Јевреје. Било је за време рада доста случајева да су усташе изнемогле људе и потпуно исцрпљене од посла убијали на лицу места.

Болница уопште није постојала. Тешко болеснима су давали логорски лекари поштеду и ови болесници остајали су у баракама. Лекари су били Јевреји интернирци, а од Срба једини медицинар Геренчевић Паја из Сремских Карловаца, којег смо сви звали Доктором.

10. новембра надошла је поплава у логор Јасеновац II тако да је 13. новембра упућена једна партија заточеника од 250 људи за Крапје, где је привремено импровизиран логор, а од осталих 200 заточеника њих 80 је пребачено 14. новембра у логор Јасеновац III, док их је око 120 остало у логору Јасеновац II да руше бараке. Ових 280 заточеника Срба упућених у Крапје побијено је, и то сви до једног ликвидирани. Већ на њиховом путу од логора Јасеновац II до села Јасеновца убијено их је око 50, а по ликвидирању у Крапљу у месецу децембру побијени су од партије и сви преостали.

Ми који смо дошли у логор Јасеновац III остали смо поштеђени осим неколицине, док оних 120 заточеника у логору Јасеновац II побијени су сви осим двадесеторице, који су дошли к нама у логор Јасеновац III.

⁵⁶⁴ Јасеновац III.

Међу одведенима и ликвидиранима у логору Крапје налазили су се међу осталима: Текић Гавро, судија, Богдановић Јово, трговац, Тејић Мика,⁵⁶⁵ кафеџија, са синовима Ацом и Божом, браћа Богољуб и Обрад Боснић, Ванић Тодор, кафеџија, Остојић Мика, кафеџија, Милошевић Јово, приватни намештеник, Бошњаковић Јоца, судски чиновник, Стојисављевић Стево, жандармерисјки наредник у пензији, сви из Бијељине, а из Високог: Беатовић Ранко, раније по-словођа „Бате“. Колико се сећам, ту су још били Мандрапа Спасоје и Черик Никола из Сарајева. Имена других убијених Срба не могу се сада сетити.

Од оних 120 Срба заточеника који су остали ради рушења барака у логору Јасеновац II побијено их је 100, а знам да су међу њима побијени браћа Трифковић из Добоја. После свих ових ликвидирања било нас је у логору Јасеновац III, тада једином логору, још у свему око 100 људи, заједно са оних 20 из логора Јасеновац II.

Прве ноћи кад смо пребачени у логор Јасеновац III преноћили смо под једном шупом у Бачићевој циглани и онако прозобли, промрзнути и мокри, остали смо изложени снегу и ветру, јер је шупа била отворена. Чували су нас усташе и ни један преко ноћи није смео ни да макне, а свакога онога који би се макар мало телом покренуо с места или покушао да испружи ноге или учини какав покрет руком немилосрдно су ударали и убијали на лицу места. Тако је те прве ноћи у логору Јасеновац III убијено под овом шупом 5 Срба заточеника. Напомињем подједно да је одмах приликом доласка у логор Јасеновац III, на самој капији куда се улази у логор, убијено њих неколицина болесних и изнемоглих који су били довежени колима.

Сутрадан ујутуру распоређени смо на рад и то на плетењу жице око логора. Радили смо по блату до колена а напољу је падао снег. Како није било доста барака, становали смо у једној озиданој просторији, управо ходнику на циглани, који смо прозвали „тунел“. Лежали смо на голој земљи без икакве простирке и покривача.

У то време пристижу поновно у логор мање или веће групе Срба. Тако је допраћено и 40 Срба из среза Бијељина, сељака, који су дотерани из Загреба где су били пред неким покретним судом, који их је ослободио, али унаточ томе хрватске власти су их послале на „рад“ у Јасеновац. Кад су ови, махом млади људи, видели патње које их чекају, запрепастили су се и згрозили над судбином која их чека, те њих седморица за време рада покушали су одмах првога дана побећи из логора и неколицини је то и успело, док их је неколико ухваћено и одмах на лицу места „ликвидирано“.

Поводом тога сазван је збор свих Срба заточеника код тунела, осим занатлија по радионицама, и ту су пред нашим очима усташе поклали око 50 заточеника.

Од ових 40 Бијељинаца допраћених из Загреба остало их је након клања на зборном месту свега 15 и њих су, скинувши их до гола, одвели у затвор, где су их држали голе у затвору неколико дана, а затим и њих све до једнога побили.

⁵⁶⁵ Мирко.

Један од важних радова у логору за заточенике био је и рад на копању рака за побијене и умрле као и на укапању и сахрањивању мртвих. Постојала је и радна партија гробара са „групником“ на челу, који су копали јаме, носили мртваце и затрпавали их. Ови гробари били су Срби и Јевреји, на челу им је био као вођа групе „групник“ Данон, Јеврејин из Сарајева, иначе по занимању геометар.

Најгори месеци за заточенике били су новембар, децембар и јануар. У овим месецима људи су убијани без разлике, па и на самом раду из чиста мира. Тада и транспорти који су стизали за логор нису више читави улазили унутар логора, него су већ на улазу у логор усташе убијали или клали ножевима добар проценат пристиглих. Тако је партија заточеника из Славонске Пожеге од 60 људи сва побијена у дворишту Бачићеве циглане пред самом канцеларијом логора. Наравно, да се није могло сазнати који су људи били у овој партији. У то време стигла је из Карловца једна велика партија од 160-180 људи, који су убрзо сви осим двојице „ликвидирани“ и то остали су на животу Вујо Воркапић, обућар, и Огризовић Ђуро, трговачки помоћник. Знам да су из карловачке групе убијени Мудринићи, отац и син. Како су људи стално гоњени на рад, а исхрана је била више него бедна, број изнемоглих и болесних све је већма растао, тако да је поред усташког убијања сваки дан и умирало по 10-15 људи.

Дана 24. децембра, на католички Бадњак, дошао је транспорт Срба интернираца из Сарајева, њих око 60, међу њима Прњатовић Војо, Ерић Војо и Ружић Ђорђе, сви из Сарајева. Ова партија при улазу сретно је прошла. Међутим, 2. јануара побијени су из ове партије мање-више сви, односно поклани у баракама.

Дана 25. децембра, на сам католички Божић, стигла је партија од 72 Србина из Пакраца, њих је тада одмах убијено 27, а убијање је вршио углавном или клао ножем сам заповедник логора поручник Љубомир Милош, сестрић Вјекослава Лубурића, повереника свих логора у Хрватској.

Црни дани за Србе заточенике били су 1, 2. и 3. јануар 1942. године. Први јануара одведено је из бараке на тзв. „рупе“ 66 Срба, гдје су их све побили маљевима и у „рупе“ затрпали, а сутрадан 2. јануара поклали су усташе и убили у једној бараки, где су се налазили болесни и изнемогли, око 40 до 50 људи, док су их 136 одвели на „рупе“ и ту их све побили маљевима. Тада је страдала и поменута група Срба из Сарајева која је стигла у логор 24. децембра 1941. године, а у којој је био и Прњатовић Војо, Ерић Војо и Ружић Ђорђе, сви из Сарајева, док се других по имену више не сећам.

Трећег јануара 1942. дошао је међу нас заточенике повереник Лубурић и лично издвојио на страну све осим занатлија и то идући од једног до другог и питајући сваког појединог шта је по занимању. Сви они који нису били или нису изјавили да су занатлије стрпани су у камионе и одведени у логор Јасеновац II и ту сви убијени.

Значајно је споменути да су усташе у месецу јануару преко смрзнуте Саве прелазили у Босну и оданде из опљачканих српских села доносили доста плена, нарочито много стоке, хране и разноврсних животних намирница и ову

храну смештали у две велике просторије које су биле дупке пуне сухога меса, сланине, масти итд. Заточеници изгладнели све су то видели и некоји од њих нису се могли уздржати и у погодном моменту искористили су прилику кад није било у близини усташа на стражи, те понеки комад сухог меса украли из просторија гдје је месо било остављено. Међутим, усташе су за ову крађу сазнале и све ове несретнике убили на лицу места. У овом убијању учествовао је и сам заповедник логора Љубо Милош, који је убијао из револвера или клао ножем несретне и гладне заточенике, а уз њега секундирали су му у овоме клању и друге усташе.

У месецу јануару по највећој зими, морали смо склапати нове бараке. Температура је била до минус 26 испод нуле и преко целог дана остајало се на раду напољу, па и за време ручка. При подизању ових барака а нарочито при постављању пилота,⁵⁶⁶ страдало је такође доста заточеника, које су усташе већ изнемогле и премрзнуте убијали на лицу места при самом раду.

У јануару стигла је једна партија Срба сељака из околине Сарајева, њих око 50, и они су одмах директно одведени на „рупе“ и сви побијени маљевима. Судаћи по њиховој ношњи и црвеним чалмама око главе, били су то сељаци негде од Пала.

Под крај јануара проширио се глас о доласку једне интернационалне комисије, која би имала да на лицу места установи стање заточеника у јасеновачком логору. Тим поводом на неколико дана пред доласак комисије сазвао је повереник Љубурић све „групнике“ на састанак и изјавио групницима, да ће логор посетити неки „његови пријатељи“ из Немачке те од њих затражио да учине све за времена да логор пре доласка комисије буде са свим својим радним одсецима у реду. У првом реду имало се довести у ред спољно уређење логора: чишћење логорског круга, барака, подизање једне бараке за трпезарију, као и подизање једне централне кухиње, те уређење болнице са амбулантом.

Сва радна одељења имала су на дан доласка комисије да раде пуном паром, па су тако и она радна одељења као на пр. пилана, која уопште није радила, поновно прорадила. Свим заточеницима наређено је да се пред члановима Комисије хитро и жустро крећу, да би оставили утисак свежине и да су добро храњени, уопште узевши, да комисије стекне уверење, да је јасеновачки логор радни логор, а не мучилиште.

Као доказ добре организације у вођењу евиденције о заточеницима, добили су заточеници траке и бројеве, а на брзу руку сређена је картотека за заточенике и спискови. Срби су добили плаве траке, као знак четништва, Јевреји жуте траке, а Хрвати и Муслимани црвене, јер су њих све окарактерисали као комунисте и ако то није било у ствари тако.

Сви заточеници добили су упутства какве ће одговоре давати члановима комисије ако би били о чему питани. Сваки заточеник морао је рећи број под којим се води и који му је исписан на траци на руци а све податке о њему да ће

⁵⁶⁶ Стубови који се забијају у земљу да би носили конструкцију, посебно на мочварном терену (пилони).

дати канцеларија логора. Да би иронија и камуфлажа била још већа пред комисијом уведено је у две бараке као и у централну кухињу електрично осветљење. Сваки заточеник морао је бити чист, умивен, обријан у чистом вешу и најбољем оделу. На пет дана пред долазак комисије храна је толико побољшана, да смо имали јести колико год смо хтели и то меса тако, да уопште нисмо били у стању појести онолико колико нам је давано.

Пошто се у логору у то време налазио велики број болесних у две бараке и тзв. амбуланти, то су ови болесни заточеници једноставно „ликвидирани“ и брисани са списка. Поубијано их је тада најмање око 120. Да би се болници ипак дао стварни болнички изглед, импровизована је у дотадашњој амбуланти једна болница са 15 кревета, и у њу су стављени потпуно здрави заточеници. Импровизована је и операциона сала, а комисији је имао давати обавести о стању болесних лекар др. Лајдерфер,⁵⁶⁷ Јевреј заточеник.

Уочи доласка комисије старије и изнемогле заточенике, њих око 120, одвели су у село Јасеновац у тзв. логор Јасеновац IV. У крвничком раду усташа ово је чак један светлији моменат јер по иначе уобичајеној пракси очекивало се да ће и ови стари и изнемогли заточеници бити ликвидирани.

Пред сам долазак комисије повереник Лубурић сазвао је све „групнике“ и између осталог рекао им: „Ви стари заточеници много сте видели и много знате. Чињене су грешке и са Ваше стране, али више с наше стране. Желим да логор буде у реду, иначе ћу га ликвидирати.“ Шта су ове његове речи значиле, и шта је значило „логор ликвидирати“ било је нама свима сувише јасно. Сем тога Лубурић је дао појединим „групницима“ техничке упуте шта и како да раде у радионицама, у ланчари, циглани, пилани, економији итд., како би комисија добила збиља утисак да је јасеновачки логор радни логор.

Бројно стање заточеника на дан доласка комисије износило је 1.450 људи, од тога 250 Срба, а остало Јевреји. Међутим, Хрвата и Муслимана није у тај мах ни било, јер су сви они одведени још у другој половини децембра, њих око 300 у Стару Градишку. Од Хрвата и Муслимана налазили су се у логору само поједине занатлије, а били су обележени са црвеним тракама на руци.

Комисија се задржала у логору и прегледавању разних просторија и радионица и барака око 2 сата и прошла је углавном кроз оне просторије за становање и радионице кроз које их је провела управа логора. У овој комисији било је око 30 лица.

По одласку комисије настало је нешто боље стање у логору, а то се видело и по држању самог повереника Лубурића. Он је очито био задовољан са резултатом „комисијског прегледа“, али није нама усмено изразио то своје задовољство.

Одмах сутрадан по одласку комисије узети су од 13 Срба заточеника подаци ради пуштања на слободу, али тек 26. фебруара ослобођени су од рада и добили побољшање хране. Дана 30. марта ова тринаесторица Срба одведени су из логора и упућени у Београд.

⁵⁶⁷ Густав Владимира Лајндорфер.

У месецима фебруар и март стизали су и даље транспорти Срба из разних страна, али се не могу сетити и навести одакле су све. Биле су то све мање групе, углавном Срба и понешто Јевреја. Март месец је важан због тога, што тада настаје нови систем „ликвидирања“, а то је спаљивање и убијање у циглани. Исто тако доводећи тада са камионом и групе жена које су такођер спаљиване. Тако је још концем фебруара доведена преко залеђене Саве група од 50 жена и деце у Јасеновац и стављена у затвор 7-8 дана, и поновно одведена на траг преко Саве и тамо вероватно ликвидирана. Међу овим женским било је доста врло лепих девојака и колико сам могао лично приметити из прикрајка, усташе су се дуго времена задржавали у једној просторији где су ове женске биле смештене, и може се као највероватније претпоставити да су их усташе изводили ноћу и над њима вршили насилну обљубу.

Концем марта појавила се опет поплава у логору Јасеновац III и поново се форсираним радом имао подићи још један попречни насип. При подизању тога насипа опет је настало кундачење заточеника. Радило се непрекидно по дану и по ноћи. Међутим, надолазак воде био је толики да је вода провалила насип, а како су заточеници већ били потпуно исцрпљени од рада, довели су усташе Србе сељаке из Јасеновца, који су место заточеника наставили радом на насипу. Како је вода унаточ томе продрла у логор и поплавила бараке за становање тако да није било места за заточенике, приступило се опет „ликвидирању“.

Том приликом убијено је, а потом спаљено, око 120 заточеника, Срба и Јевреја. Услед поплаве логора један део Срба и Јевреја одведен је у Стару Градишку а преостали су смештени на узвиситијем земљишту у шупе на циглани и радионице. После десетак дана, кад се вода повукла, враћени смо у бараке.

У априлу све више и више долазили су и довођени по усташама на камионима транспорти и групе жена и деце. Како смо чули довођени су из ђаковачког логора и из Старе Градишке. Све групе ових доведених жена и деце смештене су у тзв. тунел на циглани и у партијама од по 20 особа након убијања гвозденим полугама бачене су у пећ и спаљиване. Морам напоменути да ми заточеници нисмо могли нити смели ишта знати о томе кога све и одакле довозе камионима, па поближе о спаљивању ових жена и деце не могу ништа навести осим напред што сам навео.

Од већих партија мушкараца која је допраћена у логор у месецу априлу, била је партија Срба сељака из Грачанице и Градачца. Било их је ту око 180. Од тога је одмах одведено у „тунел“ ради спаљивања њих око 60, и то одмах их је издвојено 40 пред канцеларијом логора, а 20 након цепљења (да иронија буде већа) такођер су гурнути са оних 40 у „тунел“ и ту су сви спаљени.

У априлу је доведена једна партија Срба сељака од Тузле, која је сва ликвидирана спаљивањем осим једног јединог сељака, по имену Илије Маричића, но који је међутим после неколико дана умро.

Са Кордуна је у другој половини априла доведено око 450 Срба сељака и 4 жене. Ова партија је преслушавана у логору од стране неких цивилних лица међу којима се налазио и шеф полиције из Карловца. Људе су при испитивању мучили усташе и полицијски агенти. Импутирало им се, да су имали везе са

партизанима у Петровој гори. Ови заточеници са Кордуна били су из срезова Војнић, Вргинмост и Карловац. Знам да је било и међу њима сељака из Г. и Д. Сјеничака,⁵⁶⁸ Тушиловића и других села на Кордуну.

Од ове партије њих најмање 60–70 „ликвидирано“ је спаљивањем, остали су пробрани и одређени за рад у Немачку, сем старца и болесних. За то време од споменуте 4 жене које су стигле са овом партијом, једна је полудила и усташе су је пустили да онако луда слободно хода по читавом логору.

У априлу су стигле и две партије Срба из среза бијељинског, у свему око 100 људи, од којих је највећи део транспортован на рад.

У месецу априлу пада и ликвидирање села Млаке у близини Јасеновца и то због тога што је у сеоској гостиони дошло до сукоба између усташа и домаћих сељака, којом приликом су сељаци убили тројицу усташа, а једног усташког часника ранили. Усташка реакција састојала се у томе, да су сви мушкарци Срби и све жене са децом одведени по усташама у непознатом правцу. За жене и децу говори се да су одведени у Стару Градишку, а једном делу мушких становника из села Млаке успело је да побегне пред усташама преко Саве у Босну.

Надодајем, да су осим ових већих партија са заточеницима које су стигле у јасеновачки логор, долазиле и мање групе заточеника из разних крајева, тако на пр. Липика, Пакраца и Загреба.

У априлу пристижу већ и групе и то у све већем броју Хрвата и Муслимана, које више не издвајају као што је то било раније, од Срба, него их стављају у заједничке баракe са Србима. Карактеристично је и то да ове Хрвате више и не категоришу као комунисте него их подводе под исти режим под којим се налазе Срби и Јевреји. Међу Хрватима доведеним у Јасеновац у то време је било доста официра и војника домобранаца у униформи, па чак и усташа у униформи, као и усташких агената. Са ових униформисаних лица одмах су скидање униформе.

У месецу мају поред мањих група које су стигле у јасеновачки логор, дошла је и једна већа група из Нове Градишке, њих 76, углавном Срба и десетак Хрвата, као и партија из Сарајева са 180 људи Срба, Хрвата и Муслимана, од којегa је броја било половина Срба. Ова је група била врло мешовита по своме саставу, јер је у њој било поред интелектуалаца и доста занатлија и сељака. У овој партији налазио се инжињер Черни као и инж. Стипетић из Сарајева, који су били Хрвати а од Муслимана били су ту судија Мехмедагић и Налић, члан сарајевског позоришта, сви из Сарајева. У овој партији било је и доста домобранаца, војника хрватске војске. Све ове партије, као и мање, одмах су се формирале и упућиване у Земун, и са овом партијом као и партијом Срба из Јасеновца, пошли смо и нас неколицина старих заточеника и стигли у Земун 26. маја т.г.

Наводим неколико карактеристичних момената из јасеновачког логора, који илуструју прилике у томе логору, који су усташе звали „логором смрти“, као и најважније усташке функционере.

⁵⁶⁸ Горњи и Доњи Сјеничак Ласињски.

УСТАШЕ: 1) Поглавников повереник за логоре у Хрватској био је споменути Лубурић Вјекослав, а његов заменик и један од најкрволочнијих био је Матковић,⁵⁶⁹ усташки поручник.

2) Милош Љубомир, усташки поручник и управник, односно заповедник свих логора у Хрватској, сестрић Лубурића Вјекослава.

3) Лубурић звани „Брко“, стриц Лубурића Вјекослава, усташки заставник, управитељ логора у Јасеновцу.

4) Инж. Пичили, усташки поручник, технички управник логора Јасеновац.

5) Усташки функционери: Којић Анте, усташки поручник, једно време управитељ ланчаре. Заставници: Мујо Јусић од Бихаћа, Матковић,⁵⁷⁰ брат споменутог напред Матковића, Матијевић Матија, Бодрић Анте,⁵⁷¹ Алтарац Анте⁵⁷² (један од најкрволочнијих), Јаков Гашић, Којић II Жарко, брат напред споменутог Којића. У рангу заставника био је и неки Илија звани „Татек“. Додајем, да су се у логору налазили раније још неки усташки официри, али су ови из логора премештени. Један од најпристојнијих међу њима био је усташки поручник Рогић.

Логору су биле додељене три сатније усташа, њих око 300, а били су размештени у селу Јасеновцу, одакле су долазили на службу у сам логор.

Убијање маљевима вршили су усташе, а убијање гвозденим полугама пред спаљивање вршио је заставник Алтарац и „Брко“ Лубурић. Убијене Јевреје убацивали су у пећ заточеници Срби, а Србе Јевреји, а тако је то било и раније приликом затрпавања мртвих Срба и Јевреја у „рупе“.

Маљем је ликвидирао заточенике својом руком чувени „Мујо“ од Бихаћа.

СЛУЧАЈ ОТОНА ГАВРАНЧИЋА

Отон Гавранчић доведен је у логор почетком новембра из Загреба и послан у једну бараку међу Јевреје. Он је био осуђен да заврши живот у најтежим патњама, а казна му је била што је морао ићи свако вече у „усташки затвор“, који се састојао из оплетене жице под ведрим небом у логорском кругу. Жица је била оплетена са свих страна у окрут а исто тако испреплетена и одозго у висини по прилици од 60-80 центиметара, тако да човек у жицу стављен није могао усправно стајати него је морао или клечати или чучати. Гавранчићу је наређено да имаде ићи у жицу свако вече са сумраком, а из жице излазити ујутро о сванућу.

У време, кад је Гавранчић издржавао овај „усташки затвор“ терен је био под водом у висини од 20 до 30 центиметара и он је морао читаву ноћ провести у чучећем положају у жици. Тако је издржао 5 дана узастопце, а шести дан ујутру некако је успео да се извуче из жице, где га је нашао без свести један кувар заточеник, који га је пошто је још била ноћ, одвео у кухињу и ту га повратио

⁵⁶⁹ Ивица.

⁵⁷⁰ Љубо-Дулфо.

⁵⁷¹ Анте Модрић.

⁵⁷² Анте Атирац.

к свести, грејањем ногу у топлој води. Из кухиње је у зору одведен у бараку, али је истог дана сав исцрпљен и измучен у бараци умро.

Осим овога случаја било је још доста случајева, да су заточеници кажњавани стављањем у жицу, да у њој проведу по једну или две ноћи, а разлози за овакву казну били су, рецимо, што поједини заточеник није на послу добро радио и слични посве ништавни разлози. Ова је жица постојала само у логору Јасеновац II.

КАКО ЉУБО МИЛОШ ЛИКВИДИРА

У крвничком убијању Срба истакнуо се изнад свих осталих управник логора Љубо Милош. Он је сам својом руком што побио из револвера што из кратког пушкомитраљеза или заклао ножем читаве групе Срба у исти мах поред бројних појединаца. Број по њему побијених Срба пење се на више стотина.

Један заточеник очевидац, чије име не могу споменути, причао ми је о Милошу овај случај.

У логор је била стигла једна група од 12 Срба, све млади људи. Како је Љубо Милош случајно пролазио поред канцеларије логора спазио је ову групу тек стиглих заточеника и видећи их где стоје у врсти један поред другог, пришао им је и упитао: „Јесте ли Власи?“. Они су сви мраморком ћутали, стојећи усправно, скрштених руку на прсима. Пришао је тада првоме од њих у врсти и упита га: „Говори јеси ли Влах?“ Кад му овај није ништа одговорио, тргнуо је махином из џепа револвер и спрашио метак у груди овоме првом заточенику. Пришао је тада другоме, трећем и осталима и као са првим, свршио је са свима осталима. Ниједне речи они му нису одговорили и као од шале Милош Љубо их је „ликвидирао“.

Из других партија заточеника он је по доласку и при издвајању у логору сам ликвидирао читаве десетине заточеника у појединим партијама, некада пиштољем, а некада малим усташким ножем.

Приликом бекства седморице од оних 40 доведених Срба заточеника Босанаца који су у Јасеновац послани из Загреба, где их је преки суд ослободио, после клања и убијања које је извршио сам Љубо Милош међу овом 40-торцом, окренуо се неколицини из ове групе издвојених и рекао им: „Мајку вам влашку што се и ви сви не буните да вас једном све ликвидирам“.

Он је био главни ликвидатор и оне 27-орице Срба из Пакраца, које је убио и заклао на Божић, што му није ништа сметало.

Он је својом руком убио судију Илића из Пакраца.

Поновило се то више пута, а равни су му били у томе и браћа Матковићи, усташки функционери и највећи крволоци у јасеновачком логору.

СЛУЧАЈ ПЕТРА ЗРНИЋА, ПРОФЕСОРА ИЗ БЕОГРАДА

У месецу јануару 1942. пошао је из Београда са уредним пасошем за Сплит преко Загреба Петар Зрнић, професор из Београда.

У Сплиту му је живела жена Јелена, позната као уредница једног женског часописа у Београду. У Загребу је међутим био скинут с воза по усташком редарству и ухапшен те спроведен у јасеновачки логор.

По доласку у логор пријавио се одмах управнику логора Љуби Милошу, рекавши му да је Србин који је живео у Београду те да са путном исправом путује жени у Сплит и да не види разлога зашто се њега ухапсило и довело у логор. Милош му је одговорио и рекао му да сачини једну молбу у којој ће све то навести и на основу тога да затражи у молби да га се пусти на слободу. Усташе су га тада довели у бараку у којој сам се ја налазио. Ту је пред нама заточеницима испричао свој случај и уједно саставио на две или три стране молбу упућену на управу логора ради пуштања на слободу. После два сата проведена у нашој бараци однео је Милошу своју молбу и убрзо после тога видели смо да је отпућен из Милошеве канцеларије у усташку стражару. Сутрадан нам је саопштено, тј. мени који сам водио списак заточеника у својој бараки, да га бришем из списка живих.

СРБИН СА „ДВА СРЦА“

У новембру или децембру доведен је с једном групом Срба у логор и један врло леп, висок и снажан човек. Двојица усташа гледајући га, повели су разговор, па један од њих рече другоме: „Овај сигурно има два срца.“ Други му на то одговори да то не може бити, на што онај први рече: „Уверићеш се да овај има два срца“, и тада је извадио свој усташки нож и с њиме је полако копкао по прси-ма овога човега све дотле док га није ножем повредио у срце и док овај снажан човек није пао мртав на земљу.

Наравно да је ова игра усташа била унапред договорена, јер им је сметало да виде овако здравог и снажног човека пред собом.

СЛУЧАЈ СА АВДОМ ТРБОЊОМ

Некако у зиму доведен је у логор и један муслиман из Мостара, по имену Авдо Трбоња, и исти остављен у бараку међу нас Србе заточенике. Случајно је прошао испред бараке повереник логора Љубурић Вјекослав и Авдо, кад га видје, одмах му је пришао као староме пријатељу. И доиста, по свему се видело да се они добро познају, јер је и њега Љубурић одмах препознао и с њим остао у разговору скоро пола сата. Авдо му се је потужио због тога што је доведен у логор, а Љубурић му је рекао да дође у његову канцеларију па да ће нешто учинити за њега. Авдо је затим и отишао до логорске канцеларије, али мало затим видели смо где га усташе воде у стражару. Сутрадан ујутру саопштено је да се Авдо Трбоња има брисати из евиденције. Важно је при томе оно што је нама у бараци Авдо Трбоња испричао за свога побратима Љубурића. За Љубурића је рекао да га познаје из Мостара гдје је Љубурић био 1934. намештен као чиновник у Окружном уреду и тада због неких малверзација и злоупотреба с новцем отпуштен из службе. Како је Љубурићу, по речима Авдиним, предстојало хапше-

ње, одлучио је да оде у емиграцију и том приликом, Авдо тако тврди, дао је свом пријатељу 7000 динара за пут. Како Авдо нама рече, Лубурића у емиграцију нису одвели никакви политички мотиви него бекство пред затвором због про- невере у Окружном уреду. За све добро што је Авдо учинио Лубурићу овај му је вратио тиме, што га је једноставно „ликвидирао“.

ИСХРАНА У ЈАСЕНОВАЧКОМ ЛОГОРУ

У логору је исхрана заточеника била углавном лоша и испод сваке крити- ке. Хлеба смо добијали и то нередовно у месецима септембру и октобру и то по шестину, деветину или десетину хлеба тежине око 600 грама. Кроз месеце но- вембар, децембар, јануар, фебруар и март нисмо уопште примали хлеба, изу- зев занатлија који су опћенито боље се хранили од осталих заточеника. Но од половине децембра сви су у погледу хлеба били изједначени тако да ни занат- лије више нису примале хлеба. Храна је била: редак пасуљ, крумфир, купус и сточна репа, некада мало зачињена с масти али углавном без икаквог зачина. То је био ручак а таква је била и вечера. Доручка или уопште није било, или нам је понекад давана прокувана топла вода. Крумфир смо добијали као чорбу или неољуштен куван, највише три крумфира на једног човека. Пошто је крумфир преко зиме у траповима иструо или промрзнуо, нису људи могли ни њега више да једу. У децембру и јануару добивали смо кисели купус. То је сасвим разумљи- во довело до формалне глади и умирања од глади у логору и на стотине и стоти- не заточеника умрло је због овако слабе исхране. Какво је стање с исхраном би- ло види се по томе што су људи по ђубришту тражили отпатке купусног листа или љуске од крумфира и тиме се хранили.

Међутим од месеца априла па на овамо почело се давати заточеницима дневно по 240 грама кукурузног хлеба.

Вода је била лоша и нездрава, тако да су људи добијали пролив.

БРОЈ ЛИКВИДИРАНИХ СРБА У ЛОГОРУ

Од месеца августа 1941. до средине маја 1942. године убијено је или по- мрло у јасеновачком логору и то унутар самог логора, што је ноторно и познато око 10-12 хиљада заточеника, а од тога две трећине Срба, дакле око 8.000 (осам хиљада).

Ако се узме да је од овога броја, тј. 8.000, око 40% умрло од глади и боле- сти, онда се број убијених Срба унутар самог јасеновачког логора креће између 5 и 6 хиљада.

Колико је пак Срба побијено изван логора и оних бројних партија и тран- спората који су упућивани у Јасеновац, не зна се, али се сигурно зна да су многе партије стизале и ушле у логор, али су одмах одвођене право на „рупе“ и ту маљевима „ликвидиране“. Ваља напоменути да се о овим „ликвидираним“ ни- су уопште водили никакви спискови, па је зато немогуће навести неку реалну цифру на овај начин побијених Срба. Канцеларија логора води спискове само

оних заточеника који су се налазили унутар логора и који нису одмах приликом доласка у логор „ликвиђирани“.

СРБИ ЗАРОБЉЕНИЦИ У ЈАСЕНОВАЧКОМ ЛОГОРУ

Било је доста случајева да су Срби заробљеници, официри и војници по повратку из Немачке из заробљеништва, ухапшени у Загребу и допремљени у јасеновачки логор. Према овим заробљеницима поступало се је као и са осталим заточеницима. Њих је до половине маја дошло укупно око 50, а међу њима налазила су се и два Србијанца. Судбина ових заточеника бивших заробљеника била је иста као и осталих интернираца. Многи од њих су убијени, а многи умрли од изнемоглости и болести.

КАКО СЕ ИШЛО НА РАД

Приликом одлажења на рад усташе су заповедале да идемо трчећим кораком уз певање најувредљивијих песама за Србе, као: „Ој, Србијо, проклета Цгадијо, да си знала не би ратовала“ или „Павелићу, живела ти рука, што ти уби српскога хајдука“, или „Александар у гробу се хлади, младом Пери сандучић се гради“. Усташе су нам иначе давали текстове оваквих или сличних песама ругалица које смо морали приликом одлажења на рад или на самоме раду гласно певати, јер у противном био је свакоме живот у питању.

МОЈ РАД У ЛОГОРУ

Од мога доласка у логор, тј. од 21. августа до 11. децембра 1941. године, радио сам са осталима на насипу, а по доласку у логор Јасеновац III радио сам на једној грађевини, а после тога постао сам писар који је водио списак Срба у логору. Све промене достављао сам логорској канцеларији у којој су радили сами Јевреји и у којој се водила евиденција о целом логору као и картотека. Логорник и шеф канцеларије био је Јеврејин Бруно Дијаманштајн, а доцније Винер Бернارد. Поред ове унутрашње канцеларије постојала је и усташка, којој је био на челу управник логора Љубо Милош. Усташки табор налазио се у месту Јасеновцу и исти је водио усташки поручник Матковић.

Дајем на крају следећи попис живих Срба који су на дан 17. маја 1942. године још остали у логору Јасеновац:

Мићић⁵⁷³ Слободан, Стјепановић Ристо, Радић Цвјетко, Лазић Симо, сви из Јање, среза Бијељина; Петровић Бранко из Зенице; Ђорђевић Панто и Ђорђевић Перо, из Какња; Поповић Стево, Милшић Михаило, Милетић Урош, Шитун Младен, Љубура Јово, Кусмук Дамјан, Војновић Бранко, Ћулук Душан, Мацановић Саво, сви из Сарајева; Гаврић Милан, Митровић Исаило, оба из Тузле; Поповић Влајко, Данојловић Душан, браћа Ракићи, сви из Зворника; Жужа Лу-

⁵⁷³ Мицић.

ка, Жуџа Тодор, Станковић Ристо, сви из Градачца; Кнежевић Јово, Ђурић Неђо, оба из Градачца; Дубљевић Радован, Макивић Милош оба из Брезе; Огризовић Ђуро, Воркапић Вујо, оба из Карловца; Тодоровић Ицо, Давидовић Милан, оба из Подравске Слатине; Босанац Лазо из Грубишног Поља; Бановић Милан, из Прњавора; Ивановић Перо, Ивановић Ђорђе, Станковић Емилијан, Бабић Тешо, Кајмаковић Милан, сви из Бијељине; Орезовић Божићар, из Добрљина; Стефановић Светозар, из Крчедина; Кресојевић Обрад и Милинковић Лука, из Боботе; Јелић Никола из Пакраца; Катић Никола из Никшића; Цигановић Милош и Гучевац Душан из Високог; Јанковић Жарко, Париповић Илија из Загреба.

На економији Феричанци код Напица налазе се: Кајмаковић Милош, Бучевац Душан и Релић Милан, бачвар из Славонског Брода. На економији Војновића, код Окучана, налазе се: Богдановић Вукан, из Приједора, Шилјут Алекандар, из Пазарића, те Васић Илија, из Јање, као и Чалић Никола, за којег не знам одакле је.

Више ништа не бих имао навести а на све напред наведено прочитано ми могу се по потреби и заклетити.

Д о в р ш е н о

Саслушао и оверава:
Бранко Вукдраговић, с.р.

Записничар:
Стана Тепавац, с.р.

Ђурковић Симо, с.р.

Бр. 219

**Изјава Ристе Стјепановића из села Јање, котар Бијељина,
о хапшењу Срба у времену од јуна до августа 1941. године
и заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац⁵⁷⁴**

З а п и с н и к

састављен пред Земаљском комисијом за утврђивање злочина окупатора
и његових помагача 5. 7. 1945. у Сарајеву.

Ја сам прије рата био југословенски официр у аутомобилском пуку Мин. војске и морнарице. Када је почео рат с Њемачком, ми смо кренули из Београда и то 7. IV 1941. године с јединицом пут Сарајева. Када смо стигли на Плоче на Јахорини, доживјели смо јак напад из талијанских авиона. Тада сам ја из митраљеа рањен у ногу и пребачен у болницу у Рогатицу. У Рогатици су ме посјетили потпуковник Светозар Јовановић с ађутантом Петром Стојановићем, који су имали наређење повлачити се према Грчкој. У Рогатици сам остао око 15 дана у болници. Из Рогатице пошао сам неким аутомобилом који је ишао према

⁵⁷⁴ АБиХ, ЗКЗР за БиХ, бр. 10838.

Црној Гори и стигао до Подујева, гдје смо наишли на Нијемце. Ја сам онда побјегао у шуму, па сам се онда пјешке преко шума и планина, кријући се, вратио у Јањ.⁵⁷⁵ Од тог пута погоршала ми се рана на нози тако да сам код куће лежао и непријављен се крио од маја када сам стигао до 2. VII 1941. године. Ја знам да су за Видов дан купљени Срби као таоци, а касније пуштени кући, тиме да се јављају властима три пута дневно, што су морали и прије тога. 2. VIII 1941. године рано ујутро, већ око 4 сата, дошао је у сваку кућу по један усташа који је из сваке куће одвео по једног мушкарца и одвео га у жандарску касарну. Мене је лично одвео тадањи командир жандарске станице, коме имена не знам, али знам да је касније погинуо. Сада сам се сјетио да се је звао Мујановић. Кад нас се је у жандарској станици скупило 25 до 30, добили смо наређење да морамо отићи у Бијељину на саслушање па да ћемо се одмах вратити кући. До Бијељине отишли смо колима која су дале фамилије оних који су одведени. Чим смо дошли у Бијељину, то је било око 9 сати навечер, одведени смо у полицијску станицу и стрпани у једну собу, која је када смо ми дошли, већ била пуна хапшеника. Нешто иза нас доведена је у ту собу група од 15 људи из Брезовог Поља код Брчког. Сви су били везани жицом тако да су им руке биле све црне и на-текле. Међу њима сам препознао попа Саву, који је раније био у служби у Јању. Око 10 сати дошао је у собу равнатељ полиције Иван Тољ са неким усташом. Усташе су били наоружани са пушкама, пендрецима, моткама и лопатама. Чим је Тољ ушао, почео је разговарати с једним од хапшеника и одмах га почео ту-ћи. То су одмах прихватили остали усташе, па су почели млатити хапшенике редом с оним што су имали у руци. Док је та тучњава још трајала, извели су једну групу у којој сам био ја и у којој су били сви из Јање, Брезовог Поља и неки Бијељинци. Из Јање су онда били у тој групи и Слободан Мицић, Илија Влашић, Илија Лазотић, Симо Лазић, Милан Перковић, Љубо Зарић, Милан Туло и још неки чијих се имена данас више не сјећам. Ми смо одведени на станицу у Бијељину. Пратили су нас усташе, полиција и културбундовници, тако да је пратње било више него хапшеника. На станици су нас стрпали у сточне вагоне, вагоне затворили и воз је кренуо пут Шида. До Шида је поступак са нама био добар, односно, кад су нас затворили у вагоне, више се нису бринули за нас. У Шиду су нас искрцали на станицу гдје смо чекали композицију. Ту је почело избијати непријатељско држање грађана и усташа из Шида. Усташе су почели ударати појединце, псовати их и вређати, док су грађани пошли вријеђати. Падале су примједбе као „Што их водите кад и овде има мјеста за њих“, и слично. Након чекања од прилике два сата укрцани смо опет у вагоне и онда смо наставили пут према Загребу. Наша пратња је вагоне затворила и до Загреба се није бринула за нас.

У Загребу нас је предала загребачкој полицији, а да нас нису ни избројали. Одмах смо наставили пут за Госпић. На путу до Госпића нико се није бринуо за нас, а на читавом путу од Јања до Госпића, који је трајао два дана, нитко нам није дао ни храну ни воду.

⁵⁷⁵ Јања.

Када смо стигли у Госпић, изашли из вагона, одмах смо везани два и два ланцима. Још док смо излазили из вагона, почели су мјештани на вагоне бацати камење, псовати и вријеђати и викати што их водите, што их нисте поубијали тамо и слично. Када смо везани ишли кроз град до казнионе, нападали су нас физички грађани преко цијелога пута, бацали на нас камење и слично. Када смо дошли до казнионе, изишао је тадањи управник да нас прими. Питао је заповједника пратње колико нас има, а тај му није знао одговорити на то, већ је нагађао 50, 60 или 70. Иза тога је управник потврдио пријем хапшеника и полицајци из Загреба су отишли. Ми смо уведени везани два по два у двориште казнионе, која је са свих страна ограђена зградама и то троспратним.

Двориште је већ било пуно хапшеника. Чим смо ушли видјели смо неколицину српских попова, како су четвороношке ходали у круг, а на њима су јахали усташе и тукли их ногама. Вукли су их за бркове и браду, чупали им исто, а једном од њих полили браду бензином и запалили. Попу је касније успјело да загаси ватру дланом. У то је један од хапшеника, који су већ били у дворишту полудио, и почео викати на сав глас: „Побједа је наша, Бог је с нама“. Тако је викао неких пола сата и хапшеници га нису могли никако ућуткати. Коначно га је један усташа убио мотком. Док смо још били на дворишту, викнуо је неки стражар са простора на другом спрату, да ли се међу хапшеницима налази један његов познаник из Зенице, који је раније био чувар у зеничкој казниони. Тај је заиста био међу нама и јавио се је. Дотични усташа га је позвао да дође на други кат. Овај је отишао и убрзо иза тога чуле су се са ката батине и јаукање. Мало иза тога настала је галама и ми смо видјели како су усташе тога хапшеника тукли и ћушкали низа степенице. Када је стигао у двориште, тај се је хапшеник окренуо и ударио песницом најближег усташу таквом снагом да је усташа пао. Друге су усташе тада навалиле на њ, али пошто је хапшеник био врло јак, нису га могли савладати и коначно га је један усташа убио метком. За све вријеме док смо били на дворишту, били су сви прозори на казниони пуни хапшеника као и двориште, а чули смо из ћелије и женске гласове. Женске су пјевале пјесму „Волга, Волга“. Нешто касније почела је падати киша и усташе су дозволиле да један дио хапшеника уђе у зграду уколико још има мјеста. У тој партији која је ушла био сам и ја. Ја сам са неких 40 других ушао у једну ћелију на спрату у којој осим неких столова није било никаквог намјештаја. Ми смо спавали што на столовима, што на поду. Тада смо први пут добили нешто хране и то неку грахову јуху без круха. У тој ћелији остао сам пет дана. За све вријеме ми смо могли видјети кроз прозор како свакодневно долазе транспорти и тако свакодневно одлазе нови транспорти везани за Велебит.

Међу онима који су накнадно дошли био је неки стари професор из Загреба са својим сином Жарком, учеником VII разреда гимназије, имена му не знам. Он је био с нама мислим три дана, а онда је одведен речено му је да се враћа кући, је ли то било точно не знам. Једном приликом сам видео када је дошла једна партија хапшеника из околине Бијељине, међу њима је било читава фамилија Брамановић из Модрана њих пет, даље читава фамилија Бобара такођер пет из неког села крај Јања и Васо, кројач из Јања. Сељаци су били обуче-

ни у сељачке ношње, које су биле све укрућене од усирене крви. Ови сви наведени осим Васе одведени су за Велебит, док је Васо остао и отишао касније с нама за Јасеновац. Он ми је причао да су сви они у Бијељини ужасно премлаћени, те да су тада били међу њима још Алекса Станковић из Јање, и Миле Васић из Јање. Ова задња двојица су исто премлаћени, али су на интервенцију неког ваздухопловног официра пуштени кући. Заједно с њима био је ухапшен Нико Благојевић-Радић из Јање, који је на интервенцију тадашњег претсједника општине Мухарембега Чемерлића пуштен кући. Тај Мухарембег Чемерлић је сада нека уважена личност у срезу бијељинском. Он је био предсједник општине 1941, 1942, 1943. год. када је дочекао чувеног Адамагу Месића, доглавника.

За вријеме док смо били у госпићкој казниони добивали смо једном дневно мало грахове чорбе и мали комадић хљеба и ништа друго. Преко читавог дана и читаве ноћи чули смо јаукање из ћелије, а нарочито женских, а ујутро понекад видјели смо како износе мртваце на носилима. Масовних убијања није било, али дешавала су се појединачна убиства. Ја сам видио да су изнијели осим горе наведене двојице, које су убили у дворишту још неких 20 мртваца.

7. VIII су нас ујутро извели све из зграде, сврстали нас у двореди, везали жицом по двојицу скупа, а кроз читав дворед провукли су дугачки ланац тако, да смо били везани уздуж и попречице. Читава та колона почела је излазити из казнионе и можда је изашла једна трећина, када је одједном дошло наређење да се сви врате у двориште. У колонама нас је било око 3.000. Када се је тај дио колоне вратио, они су нас развезали, а онда смо чекали у дворишту док су се спремили камиони. Онда су нас стрпали у камионе и одвезли нас на станицу. Укрцали нас и то по 80 и 90 у један вагон. Из Госпића је један дио, који је могао бити стрпан у прву гарнитуру отишао одмах пут Јастребарског, док је други ишао сат или два иза нас. До Јастребарског током цијелога пута није нас нитко нити погледао, нити су нам ишта дали за јести или пити. У вагонима смо стајали стиснути као сардине тако, да се нисмо могли ни макнути. Многима је позлило. Пут је трајао преко читавог дана и када смо дошли у Јастребарско избачено је из вагона 12 мртвих, међу њима неки Благојевић из Зворника. У Јастребарском су нам отворили вагоне, али нам нису дали да изађемо. Покупили су од нас новац наводно да ће нам купити хране. Касније су нам донијели у једном бурету за шљиве, нешто скуханог граха. Буре су метнули пред вагон и онда онима, који су имали суђе дали им у порције тога граха, док се за остале, који нису имали суђе нису ни бринули. У Јастребарском је дошао на станицу усташки пуковник Јуцо Рукавина. Он је у пролазу питао: „Је ли и ови иду у логор смрти“, ја сам тек касније дошао на то да је мислио на логор Јасеновац. У Јастребарском смо чекали од прилике три сата и тада наставили пут за Јасеновац. Она група која је ишла из Госпића иза нас и у којој је био Урош Милетић из Сарајева – он ради у жељезничкој радионици у Сарајеву и Бранко Војновић из Сарајева, који је касније објешен у Јасеновцу, остала је у логору у Јастребарском. У Госпићу су били још Никифор Васиљевић из Тузле кога су Нијемци одвели у Београд и браћа Марковићи из Тузле, који су на интервенцију из Тузле мјештана пуштени кући.

Иза тога како су нам подијелили грах затворили су нам вагоне и воз је пошао из Јастребарског до Јасеновца. И тај пут је трајао од прилике један дан. Пратња се за нас за читаво то вријеме није уопште бринула. У Јасеновац смо стигли пред вечер. Када смо изашли из вагона опколила нас је многобројна стража, почела нас одмах тући, а онда смо ишли неких шест км пјешке према једној шуми у којој је био један простор ограђен само бодљикавом жицом без и једне зграде, уопште без ичега осим само траве на земљи. То је био тзв. логор Јасеновац II.

Напомињем још да је иза нас када смо изашли из вагона остало нешто мртвих, али не могу рећи колико нити тко, јер нисам видио. Када смо пошли са станице дошли су неки новинари из Загреба, прошли покрај нас са аутомобилом и фотографирали. Касније сам чуо из разговора усташа да је мало иза тога ишао у загребачким новинама чланак и слика под насловом „Први транспорт заробљених четника стигао је у Јасеновац“, а на слици која је била у новинама био је наш транспорт.

Настављено 6. јула 1945. године.

Присутни: Члан комисије: Милић-Плесковић Крстислава, записничар Божана Венцол.

Приступа поново Стјепановић Ристо (ген. као раније) и наставља:

У тај логор смо стигли после подне око 3 сата. Тај дан и још два дана у логору нисмо добили никакве хране, а од трећег дана даље добивали смо неко вријеме једанпут дневно око 16 сати неку житку чорбу без масти и круха, а у њој је било мало репе, кромпира или граха. То је трајало неких осам дана.

Одмах други дан иза нашег доласка почели су радови око утврђивања самог логора. У то вријеме приспјела је и друга партија из Госпића од које је један дио остао у Јастребарском. Радови су се састојали у томе, да смо појачали жицу око логора те у извјесним размацима постављали стражарнице. То су биле дрвене бараке. Осим тога смо одмах у почетку поставили једну бараку за логорску посаду изван оградe. Дрво за те баракe сјекли смо у оближњој шуми, исто је отпремљено у пилану у Јасеновац гдје је разрезано а готове даске враћене у логор. Под ведрим небом смо спавали око 15 дана. Онда смо поставили прво једну бараку за логораше и то на ступовима пола метра од земље јер је терен био толико мочваран да се на самој земљи није могло градити. Барака је имала омјер 20×6 метара. Кроз читаву бараку ишао је ходник а са сваке стране били су лежаји и то на поду, на другом спрату и тз. подкровље. У ту бараку је стрпан један дио заточеника око 800 док су остали морали још спавати под ведрим небом. Заповједник страже у логору био је у то вријеме бивши југословенски наредник Прпић, који је са нама заточеницима поступао тако добро, колико му је у даним приликама било могуће. Он није дозвољавао, да у сам логор улазе усташке посаде, и када је био присутан он је увјек тјерао, па у његовом присуству није нитко тучен. Он је касније отишао из логора и био заповједник неке бојне.

У то вријеме били су заточеници у логору искључиво само Срби и Јевреји. Ако је била која изнимка из редова Муслимана и Хрвата, били су то нацио-

налисти, док Муслимана и Хрвата комуниста у логору није било бар колико ја знам.

Јевреји и Срби су имали одвојене казане. Слиједовање које смо добили од управе логора било је све једнако. Јевреји су међутим боље материјално стајали, јер им до тада још нису одузели новац и вриједности, па су због тога могли побринути се за побољшање своје изхране. Они су одлазили под стражом у град Јасеновац и тамо на пијаци куповали све што су стигли. Тако им је храна била боља, а са Србима нису никада ништа дијелили. Ми смо спавали на голом поду без икаква покривача. Од одијела нисмо за све вријеме док сам био у логору добили ништа. Заточеници су своју гардеробу понављали на тај начин да су облачили одијела од умрлих другова или им је управа дала по који комад одијела који је био одузет новајлијама приликом њиховог доласка.

Постепено су саграђене још двије бараке у које су онда стрпани сви логораши, одвојено по вјерама. У логор су свакодневно стизали нови транспорти. Саградили смо у логору малу амбулантицу без икаквих лијекова у којој је радио лијечник заточеник али не знам имена.

Стјефановић Ристо, с.р.

Бр. 220

Изјава Антонија Церовића о хапшењу Срба у Рогатици током 1941. године и њиховом одвођењу у логор Госпић⁵⁷⁶

Записник састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 19. маја 1942. године.

Срез рогатички има према последњем попису око 44.000 становника, од тога половина су Срби, а друга половина Муслимани. Хрвата има врло мало, тек неколико стотина и то дошљака – радника и чиновника.

У Рогатици била је немачка војна управа до половине месеца јуна 1941. године, и за то време биле су прилике у рогатичком срезу углавном нормалне. Нитко није нападао Србе и они су и надаље остали у државној служби. У то време није било у рогатичком срезу усташких организација, а нити су тамо долазили усташе са стране да уредују. У то време дошао је у рогатички срез само један једини усташа и то на пролазу. У Рогатици се је свратио у једну кавану и тамо изјавио, да се он чуди да у срезу рогатичком до тада није нитко од Срба погинуо, па да их зато треба све побити, и да је он тај, који ће их убијати. Срби су за ово чули и овога усташу пријавили немачкој војној команди и молили заштити. Командант места наредио је преко месне полицијске власти, да му се овај усташа предведе. Тадањи командир полиције Бараковић Ђамил, Муслиман, потражио је овог усташу, нашао га у кавани и хтео га предвести команданту

⁵⁷⁶ АЈ, фасц. 918.

места, али се овај усташа није хтео покорити, већ је извадио револвер и убио командира полиције уз изјаву: „И ти си Србин и штитиш Србе и зато те треба убити.“ Овај усташа, отишао је после тога у Сарајево. Знам да је име овоме усташе Смајо, да је Муслиман и да се је бавио лаком атлетиком, а прижењен је у срезу рогатичком.

Половицом месеца јуна 1941. године, немачка војна власт напустила је Рогатицу и после тога је организован у Рогатици усташки логор. Организацију је провео Јамаковић Мустафа, земљорадник из Рогатице, који је постао уједно и усташким логорником. Усташе су били махом Муслимани из Рогатице и околине и тек по који римо-католик.

После успоставе усташке организације у Рогатици, настао је прогон Срба у рогатичком срезу. Одмах у почетку, оборужани усташе пресретали су на путевима, као и у самој вароши Србе и Српкиње, који су доносили робу на продају и ту им робу отимали. Тако су отимали сир, масло, месо, јаја, жито, горива дрва и све што би им се допало.

Концем месеца јуна 1941. године, дошао је у Рогатицу неки усташки инспектор из Сарајева, који је у пратњи месних усташа, оборужан, ишао по свим српским кућама и радњама и од Срба силом одузео сав новац, који је код њих нашао. Знам, да је тада одузео од Тошовића Милоша, златара из Рогатице, 12000 динара. Колико је од других Срба одузео, није ми познато, али знам, да је тада од Срба одузето врло много новца.

У ноћи од 11. на 12. јула 1941. године, усташе су похапсили све свештенике и њихове породице, из среза рогатичког и отерали их у Рогатицу. Држали су их један дан у Рогатици, а затим отерали у правцу Сарајева, наводно ради пресељења у Србију.

Пар дана после прогона свештеника, усташе су похапсили у Рогатици око 30 угледнијих грађана, Срба, те још око 30 Срба сељака из околице. Ове похапшене Србе, усташе су држали око 10 дана у затвору, где су их страховито тукли и злостављали, а затим их спровели у правцу Сарајева. После је родбина ових Срба трагала за њима, и двојица су пронађени у Госпићу и то Будимир Јово, пензионер и Спајић Милан, гостионичар. За остале није се ништа могло сазнати. Међутим, и споменутој двојници у Госпићу се је после замео траг.

Тада су после злостављања одведени: Остојић Ђуро жанд. капетан у пензији; Обрадовић Симо, пензионер; Спајић Милан, гостионичар; Јовановић Милош, столар и његов брат Драго, цревар; Ђокић Раде, млинар; Ђокић Лазар, гостионичар; Планинчић Марко, гостионичар; Глуховић Ђорђе, пензионер; Маловић Урош, кафеџија; Перендија Ристо, кафеџија; Божић Милан, земљорадник; Маријановић Васо, кафеџија – сви из Рогатице. Имена други се сада више не сећам.

После тога усташе су оборужани војничким оружјем, залазили у околна српска села, где су убијали и пљачкали Србе, те их злостављали. Обављали су код Срба претресе и отимали им сав нађени новац, као и све друге ствари, које су код њих нашли. Тада су и хапсили поједине виђеније сељаке и доводили их у Рогатицу, где су их затварали и у затвору злостављали.

Око половине месеца јула 1941. године, усташе су поновно одвели у правцу Сарајева једну групу Срба, њих око 40, и то већином сељака из околице Рогатице. У овој групи одведени су: Ђурђевац Јанко, колар из Рогатице; Томић Симо, обућар из Кукавице крај Рогатице; Лимић Перо, земљорадник из Крвојевића; Лимић Душан, финанц из Рогатице; Палавестра Спасоје, лугар из Семећа; Вранић Светозар, гостионичар из Месића. Имена других се не сећам. Наведени Томић Симо, био је пуштен из Сарајева, јер је био болестан, али су га усташе доцније убили у његовој кући. О судбини других тада одведених Срба, ништа се не зна.

Једног дана прошлог љета, дошло је неколико домаћих усташа кући Ристановић Јове, поседника у селу Пешурићима. Ристановић је усташама, а на њихово тражење, приредио гозбу. Када им је Ристановић поставио јело и пиће на сто, они су га свезали за једно дрво и тукли га до изнемоглости, те се за то време чистили и гостили. Ристановић је после тога око 3 месеца одлежао у постељи. Међу овима усташама био је и Хасечић Касим, кафеџија из Рогатице. Исти овај Хасечић Касим, после неколико дана, дошао је са још неколико усташа у село Пешуриће, тамо отео новац од Крсмановића Филипа и након тога усташе су везали Филипа и његовог сина и везане гонили до села Лијеске, а затим их вратили натраг и гонили према Рогатици. Када су дошли у село Доброушчићи,⁵⁷⁷ пресрели су их Срби сељаци и у борби ослободили Филипа, а Филипов син је погинуо од усташа.

Србима из среза рогатичког, додијала су ова зверства усташа па су почели бежати у шуме и организовати отпор. Овако организовани Срби, пресретау су усташке банде, када су полазиле у српска села да врше покољ и пљачку и упуштали се са њима у борбу. Борбе су најприје вођене по планинама у подручју села: Жепе, Соколца, Соколовића и планине Романије. Срби су после више окршаја очистили споменуте крајеве од усташких банди и домогли се њиховог оружја.

На 3. септембра 1941. године, Срби су опколили Рогатицу са три стране, а 6. септембра 1941. године, ушли су у Рогатицу, пошто су се усташе и хрватска војска повукли из Рогатице, према жељ. станици Месићи.

Исти дан, тј. на 6. септембра 1941. године, хрватска војска, под командом надпоручника Вркљана Марка, заједно са усташама, напала је Рогатицу и присилила Србе, који су били слабо оборужани на повлачење. Том приликом, убили су усташе и хрватска војска у околним селима око 100 Срба, мушкараца, жена и деце, које су нашли код кућа.

После заузимања Рогатице од стране усташа и хрватске војске, настало је хапшење свих Срба у Рогатици. Усташе су похапсили све српско становништво у Рогатици, без обзира на доб и спол. Многе од ухапшених су одмах убили, а друге су држали у логору. Убијени су тада: опанчар Павле, којему се не сећам презимена; Васиљевић Василија, бабица, те многих других, чијих се имена више не сећам.

⁵⁷⁷ Доброушчићи.

На 12. октобра 1941. године, Срби су поновно навалили на Рогатицу, а на 24. октобра 1941. године, после борбе од 12 дана, освојили је. Сада су Срби били господари Рогатице, као и среза рогатичког, све до 19. јануара 1942. године, када су се повукли. На 21. јануара 1942. године, усташе су са хрватском војском поновно ушли у Рогатицу.

Ја сам напустио Рогатицу на 20. јануара 1942. године, и повукао се у брда изнад Рогатице. Тада сам видео, да су усташе и хрватска војска у Рогатици рушили српске куће до темеља.

Усташе су после тога у селу Сјеверском затворили у школску зграду око 70 Срба – жена, деце и стараца и бацили у зграду најприје бомбу, а потом зграду запалили и Срби су у овој згради изгорели. Три жене, успеле су побећи из горуће зграде и дошле су у Ужице, опаљена лица и пријавиле случај команданту немачке војске. Овај командант послао је одмах један одред војске на лице места, где је затекао усташе код покоља и пљачке. Војска је на лицу места, тада неколико усташа убила, а 37 њих је спровела у Ужице.

Истакли су се у прогону Срба, те као усташе: Ситаревих Ђуро, циганин-робијаш; Хоџић Мујо, земљорадник; Чаушевић Ејуп, трговац; Јамаковић Мустафа, трговац, уједно усташки логорник; Јамаковић Ахмед, трговац, уједно усташки таборник; Чаплић Ешреф, ђак гимназије; Хасечих Касим, кафеџија; Хафизовић Хабдулах, поседник; Златунић Алојз, кројач, сви из Рогатице; Фабић Емил, ђак из Месића крај Рогатице, Смољан, рударски радник из Кукавице, те много других, чијих имена не знам.

Ја сам се сакривао по шумама, све до 24. априла 1942. године, када сам прешао у Србију. У Београд сам допутовао на 10. маја 1942. године.

Друго ништа није ми познато, а на изказано и прочитано ми могу се и заклети.

Довршено.

Церовић Антоније, с.р.

Бр. 221

Изјава Невенке Мићић из Власенице о злочинима усташа и о хапшењу 200 Срба и њиховом одвођењу у логор Госпић 28. јула 1941. године⁵⁷⁸

Записник састављен у канцеларији Комесаријата за избеглице у Београду 20. марта 1942. године.

Након слома Југославије у Власеницу је дошла немачка војска и тамо остала све до 22. јуна 1941. године. За време боравка немачке војске у Власеници и околним местима владао је свуда ред и мир. Србима се за то време није ништа лоше догодило, нити их је ко прогонио.

⁵⁷⁸ АЈ, фасц. 919.

22. јуна 1941. године преузели су управу Хрвати и тада су у Власеницу дошле хрватске усташе из Сарајева. Истодобно су почели и домаћи Муслимани да се облаче у усташке униформе.

Истодобно с преузимањем власти од стране Хрвата настао је покољ Срба. Истог дана увече, тј. 22. јуна 1941. године усташе су ухапсиле 7 најугледнијих Срба, одвели их у шуму звану „Рашића гај“ крај Власенице, и тамо их убили. Тада су по усташама убијени: Бобар Душан, прота, Мићић Јова, трговац, Ждерић Бранко, геометар, Јолић Данило, трговац, Митровић Душан, земљорадник, Дракулић Новица, земљорадник и његов брат Анђелко.

Усташе су са убијањем Срба у Власеници и околици и даље наставили. Преко целе недеље доводили су Србе из околних села у Власеницу и тамо их затварали заједно са Србима из Власенице. Затворене Србе изводили су сваке недеље из затвора, водили их по Власеници, а по ноћи одводили у шуму звану и „Рашића гај“ и тамо их убијали. Тако су у међувремену од 22. јуна до 20. јула 1941. усташе убиле око 80 Срба. Знам да су тада убијени: Јакшић Љубо, свештеник из Пијеска,⁵⁷⁹ Савић Милош, свештеник из Милића, Маскијевић Драго, свештеник из села Дервенте крај Власенице убијен је код своје куће заједно са својим парохијаном Делићем, земљорадником, затим су убијени: Дрљић Војин, председник општине у Пијеску, Цецул Радован, судски чиновник из Власенице, Вучковић Ђорђе, власник пилане из Власенице, Чалмић Марко, општински бележник из Власенице, Ђурић Глигор, земљорадник из Власенице, Дрљић Лука, земљорадник из Пијеска, Јакшић Драго из Милића, трговац, те много Срба сељака из околице, чија имена не знам. Сви су ови убијени, како сам већ то навела, у шуми званој „Рашића гај“ крај Власенице.

28. јула 1941. усташе су похватале око 200 Срба из Власенице и околице и одвеле их у Госпић у логор. О судбини ових Срба не зна се ништа. Поведени су тада у Госпић из Власенице: Марковић Слободан, чиновник полиције и његов брат Бошко, Остојић Чедо, чиновник Пореске управе и његов брат Владо, гостионичар, Маскијевић Чедо, опанчар, и његов брат Десимир, ђак, Мићић Ђока, гостионичар, и много других чијих се имена више не могу сјетити. Из околице одведено је из сваке општине по 15 угледних сељака, чија имена не могу навести.

Осим тога усташе су многе Србе из Власенице и околице хапсиле, стављале их у затвор, на најгори начин мучиле. Тако су Ђурићу Глигору у затвору разбиле главу, коју су онда пешкиром замотале и онако крвавог водиле га кроз Власеницу. Наведени Ђурић који је земљорадник из Власенице, накнадно је убијен, како сам то већ напред истакла. Исто тако злостављали су Ћившића Мехмеда, Муслимана, бившег среског начелника, који се је признавао Србином, он је сав испребијан успео побјећи у Сарајево. Момчила Мићића, правника, злостављали су у затвору усташе. Када је његова мајка Јованка позвала једнога лекара Хрвата, који је тамо дошао ради регрутације, да га прегледа и ране му превеје, овај лекар га је још и сам тукао.

⁵⁷⁹ Хан Пијесак.

Усташе су мучиле и тукле и Савића Љубомира, пекара из Власенице.

Усташе су уцењивале поједине боље стојеће Србе. Тако су ухапсиле Јокића Данка, трговца из Власенице, а његовој жени Петруши поручили да ће јој пустити мужа на слободу ако положи 100 000 динара у готовом новцу, те осим тога и преда сав златни накит што је имала. Она је дала новац и злато, али су јој мужа још прије уцене убиле, што она није знала. Мићића Милорада, трговца из Власенице, уценили су са 500 000 динара. Он је овај новац положио, а након тога побјегао у Дубровник.

Још прошле године усташе су опљачкале Српске православне цркве и однеле из њих све вредније ствари, а након тога цркве запечатиле.

Србе су силпиле да пређу на римокатоличку веру, грозећи им се убиством. Тек неколицина је предала молбу за прелаз.

10. аугуста 1941. српски четници заузели су Власеницу, држали је до 15. аугуста 1941. када је у Власеницу ушла хрватска војска под командом пуковника Бегића. Хрватска војска је тада попалила српско село Рогосију и хтјела попалити и друга српска села, али је тада један хрватски пуковник, који је од српских четника 10. аугуста био заробљен изашао пред хрватску војску са поруком да не пале српска села јер да ни српски четници нису палили муслиманска села. Тако је хрватска војска одустала од даљњег палежа српских села.

Концем мјесеца аугуста 1941. године српски четници су поново заузели Власеницу и околицу и држали све до 14. јануара 1942. године када су се повукли.

Највише су се у прогону Срба и као усташе истицали: Куртовић Славко, надзорник путева, Мутевелић,⁵⁸⁰ који је родом из Сарајева, а био је у Власеници усташки логорник. Његово се име још држале у строгој тајности. Затим Кадих Рагиб и Суљага, браћа, поседници, Беговић Расим, трговац и председник општине, Спалалић Суљо, шеф суда, Сушић Суљо, студент медицине и заменик логорника, Ђулић Салко, поседник, Топчић Аљо, ђак, Бргуља Хасан, земљорадник, сви из Власенице. Затим усташа Драго из Сарајева којему не знам презимена, те више других Хрвата и Муслимана из Сарајева чија имена не знам.

Ја сам 13. јануара 1942. године напустила Власеницу и прешла у Србију код Љубовије без пропуснице. У Београд сам дошла 7. фебруара 1942. године и настанила се код своје сестре Ленке, удате Вучковић, са станом у Зориној улици бр. 28 која ће ме уздржавати.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми могу се заклетти.

Д О В Р Ш Е Н О.

Саслушао и оверава:
Ђуро Родић, с.р

Мићић Невенка, с.р.

⁵⁸⁰ Мушан.

Бр. 222

Изјава Маре Церовине, Јованке Грубјеше, Анике Новокмет, Анђе и Душанке Биберџић и Фимије Тохол о покољу Срба из Љубиња и села у околини Стоца у јуну 1941, о хапшењу 2. августа 1941. године и заточеништву у усташким логорима⁵⁸¹

З а п и с н и к

састављен у Комесаријату за избеглице у Београду 16. априла 1942.

Ми српске жене и деца живели смо у Љубињу несметано до 2. аугуста. Међутим од почетка рата па до тада стално смо живели у страху за наше животе и животе наших мужева, очева и браће. Све до тога дана усташе су често проваљивале дању и ноћу у наше куће, вршили претресе, испитивали нас о нашим мушкарцима. Често су нам пљачкали станове и односили све вредније ствари. До краја маја тога свега није било, јер су тада у Љубињу били Италијани. Тек крајем маја стигли су први пут у Љубиње усташе из Требиња. Тада су извесили хрватске заставе, које смо тада први пут видели у Љубињу, јер тамо нема Хрвата, сем неколико католика и то досељеника или чиновника. Када су усташе дошле из Требиња, дочекали су их сви Муслимани из Љубиња и том је приликом одржао пред усташама говор Михо Козлић, раније општински бележник у Љубињу, а за ово време усташки полицијски референт. Не знамо колико је тај пут дошло усташа, али су стигли у два аута. Михо Козлић им је у свом говору рекао да је дошао час ослобођења од српске тираније, која је трајала 20 година. Истицао је како су се они за то време мучили, а сада да им је гранула слобода, те са радошћу поздрављају хрватске заставе, итд.

Усташе су одмах ту поставиле за усташког повереника Јуру Бороја, гимназијалца старог 18 година из села Равнога, а за његовог заменика Јуру Грандића из Љубушког. Већ при самом доласку у Љубиње усташе су ухапсили двојицу Срба: Владу Поповића и једног финанца Душана коме се презимена не сећам. Обојица су били Црногорци. Њих су усташе одвели са собом у Столац и страшно их избатали.

Владо Поповић, подворник у среском начелству, вратио се истог дана сав испребијан и крвав. Ономе финанцу се од тада изгубио сав траг. Пошто су усташе отишле из Љубиња да тако преузимају власт у другим местима, организовали су се домаћи Муслимани у усташке организације, наоружале су се и тада је почела страхота за све Србе у Љубињу и околици. Већ првога дана по одласку усташа, ови Муслимани усташе почели су да траже по Љубињу и околини све виђеније Србе и да их редом хапсе. Том су приликом ухапсили свештеника Недељка Мијановића, трговца Перу Камовића, трговца Миха Батинића, пореског чиновника Ђорђа Турањанина, управника поште Душана Јанковића, над-

⁵⁸¹ АС, бр. 43/1-9.

зорника путева Станка Новокмета и бојацију Стеву Ликића. Њих су задржали у затвору два дана и онда их пустили на слободу под условом да се јављају у усташком стану три пута дневно. За то су време заредали са претресима по кућама скоро сваког сата. Одрасли мушкарци разбежали су се из Љубиња и сакрили у брда. Усташе су на све могуће начине варањем и лагањем настојали да ове из брда на неки начин намаме да се врате својим кућама. Међутим нико им није наседао осим бившег народног посланика и трговца Славка Ратковића. Усташе су дали његовој жени часну ријеч да му се неће ништа догодити, ако оде у брда и доведе га кући. Она их је послушала и довела га, на што су га усташе сместа ухапсиле. То исто се догодило Гојку Козићу, месару. Друге жене нису хтеле да послушају усташе, иако су многима турали цев пушке под врат и претили им смрћу, ако не нађу где су им мужеви и синови.

Тако је потрајало неколико дана док нису ухапсили другу већу партију виђенијих Срба из Љубиња: свештеника Неђу Мијановића, који је сутрадан пуштен на интервенцију Италијана, Тому Грубјешу, радника, Милана Турањанина, жандарма, Јахора Обрена, учитеља Бору Обрадовића, шефа шумске управе, Гојка Козића, месара и гостионичара, Ђорђа Тохоља судског гласника, Тома Јахору, земљорадника, Пера и Лазара Турањанина, земљораднике, Данила Шија, ковача, земљорадника Вукана Турањанина, земљорадника, Јована Бјелибрка, Петра Пецеља, земљорадника, Влада Новокмета и сина му Ђорђицу од 14 година, Саву Пешута, трговца, Илију Пецеља, земљорадника, и још многе друге из околних села којима се сада имена више не можемо сетити. Из Стоца су довели у Љубиње у затвор и среског начелника из Стоца Хрвата Мика Зоковића. Похапсили су у Љубињу и околини све што није на време избегло у брда.

После 4 дана стигли су из Загреба тројица усташа, којима не знамо имена. Они су поново организовали усташе. Давали им своје крваве инструкције и уопште дириговали читавим радом усташа, који је следио после њихова доласка. Организовали су све Муслимане из Љубиња и католике из Равног, Требиња и уопште из свих католичких села на Поповом пољу. Тамо су их свега накупили пет до шест стотина. Од католика сећамо се само имена зидара Вида Прце и његовог сина Пере. Нешто пре нашег одвођења из Љубиња ступили су у усташе Карло и Звонко Хајнош, радници, синови пензионираниог жандарма Антуна Хајноша. Но нама је свима било познато да су они били присиљени да ступе у усташе, јер су иначе према нама били добри и пажљиви, колико су могли бранили су нас од усташа и упозоравали на све опасности од њих. Нарочито је много добра учинио њихов отац. Ради тога били су и они затворени. Интересантно је да су Хајноши били једини који нису били Срби, а никада нису метнули на себе хрватску тробојницу.

Пошто су они загребачки усташе тако организовали у усташке организације све Муслимане и католике из околине, раселили су их по српским селима да хватају и убијају све мушке Србе од 16 година на даље на кога год наиђу. Најпре су посетили село Ранковце, па Капавицу и онда редом сва српска села. Пошто су наватали на стотине и стотине Срба, сами су убили у селу Капавици

једног Муслимана, младића од 18 година, иначе сакатог и просјака, који је такођер био организован као усташа. На то су прогласили да су тога усташу убили Срби. Све похватане Србе којих је било четири до пет стотина људи, који нису стигли да раније побегну у брда, одвели су у једну долину између села Дубочице и Капавице. Зову је „Купинова долина“. Ту су их убијали нека два до три дана. Ми смо чули пуцњаву, па су их вероватно поубијали из пушака. Како су усташе били наоружани ножевима, вероватно да су их и клали. Многе су бацили и у јаме у околини, које су тако дубоке да народ верује да немају дна. Нарочито су их бацали у јаму „Голубинка“ где су заглавили и сви они које смо споменули да су по други пут ухапшени у Љубињу, међу којима је и био срески начелник из Стоца, Мико Зоковић. По причању Вукана Клименте, који се неким чудом спасио од погибије у тој јами, знамо како су несретне жртве бачене у ту јаму. Једнога дана је тога Вукана Клименту срела у брду овде присутна Јованка Грубјеша. Био је вас подеран и само са једним опанком на нози. Он јој је рекао да је измакао смрти код те јаме, али није имао времена да каже како. До те јаме усташе ду доводиле несретнике везане, по двојицу заједно. Пошто би двојицу везане довели на сам руб јаме, једнога су убили из пушке или револвера. Тај се на то суновратио у јаму и повукао са собом онога живог, који у безданој дубини јаме није остао жив. Вукан Климент се одметнуо у брда и не знамо више што је са њим било, као ни са осталима који су се са њим крили.

Оне друге које су поубијали у поменутој долини и кршу око ње, закопали су у раку у самој долини и над хумку набацали грмље да сакрију траг. Међутим, много је лешева остало несахрањено по околном кршу где су их доцније налазили и сахрањивали њихове мајке, сестре и жене. Након тога покоља неописив смрад од лешева, ширио се дуже времена целом околином па чак све и до Љубиња. Стока није хтела у близину, а небо су прекрила густа јата гавранова. Кад је ово прво крвопролиће завршено, заредали су усташе опет по српским селима и опљачкали из њих све до чега су долазили: стоку, храну, намјештај, одјећу, дјевојачко рухо, сваку вреднију ствар коју су угледали. Ни кило брашна нису нигде оставили. Све су то довели у Љубиње пред усташки стан и послагали у магацине али много су тога пред нашим очима разнели усташе својим кућама.

И даље су хапсили и убијали свакога Србина до кога су могли доћи. Пред ових ухапшеника из Љубиња, за које смо споменули да су поубијани у јами „Голубинка“, сећамо се још имена ових Срба из околних села који су изгубили главу у овом покољу: Стеван Пецељ, који је погинуо на прагу своје куће и поред њега су још тројица његових рођака изгинула, а тројица су рањена и побегла у шуму, браћа Марко, Милан и Максим Гордић, Милан Ђурић, Вукан Климент, и синови му Владо и Крсто (ово није онај Вукан Климент, за кога смо рекле да се је спасио), Јово Ђурић, Илија Ђурић, Славко Ђурић, Данило Шкорић и син Радосав од 15 година, Вељко Перишић, општински биљежник, Бркљача Митар (њега су сестре нашле мртва у кршу и сахраниле га), Данило Ђурић, Милорад Пецељ и још многи други, у свем 150 мртвих из самог села Капавице. Из тог је села успело да побегне једно 4-5 људи. Из села Ранковца су

убијени приликом овога истог крвопролића: Дмитар Милојевић, син му, његова жена је погинула бранећи сина од усташа. Поред њих је и много других из тога села поубијано, но ми им сада не знамо имена. Из села Влаховића поубијано је седам Перишића, тројица Церовина, пет Павића, око десет Чолића, уопште сви одрасли мушкарци. Колико је нама познато, осим жене Митра Милојевића нису убили ни једну жену, али су их усташе све тукли, да дознају од њих где су им мужеви и браћа. Када су по селима хватали Србе, говорили су њиховим женама да им се неће ништа догодити, јер да их гоне само на испитивање и да ће их онда пустити на слободу. А водили су их равно на убијање. Како рекосмо, велики их је број поубијан у Купиновој долини а мноштво их је побацано што убијених што живих у јаму „Голубинку“, као и неке друге јаме и провалије.

Овај покољ Срба из Љубиња и околних села био је у месецу јуну и трајао је пет до шест дана. Највише их је поубијано на Павелићев рођендан. Ми се више не сећамо на који је то дан било. Тога дана су одведени из затвора 49 затвореника из самога Љубиња, заједно са среским начелником из Стоца Зоковићем. Одведени су ноћу камионима и побацани у јаму.

Све су српске радње биле позатваране, сва роба и сва стока опљачкана. Јер говорили су да Срби не смију ништа да имају. Пред сам Видовдан ухапсили су преостатак Срба у Љубињу, међу њима и Јову Новокмета, мужа присутне Анике. После тога се догодило нешто интересно. Ове ухапшене су наскоро пустили на слободу и завели режим мира и слободе. У прво време нисмо знали што то значи и готово смо поверовали да су све страхоте прошле. Чак су извесили плакате у којима је стајало да су Јевреји измислили и растурили лажну вест да ће на Видовдан бити велики покољ Срба. Влада у Загребу је одредила да сваки поданик хрватске државе, ма које вере био, само ако је миран и лојалан, има да ужива сва права и нико га неће дирати. Стога треба сви Срби да се врате својим кућама и да слободно обрађују своја поља. На другим плакатима је стајало да ће поубијати 100 Срба, ако који усташа погине од српске руке. Зато су се упозоравали Срби да добро отворе очи и пазе што раде.

Поред тих плаката разилазили су се усташе по српским кућама у Љубињу и по селима, претили женама да ће им одузети све што имају и да ће целокупна имовина припасти држави Хрватској, ако се мушке главе не врате кућама. Одређивале су и рокове до којих се они имају да врате. Нешто због тих претња, а нешто због обустављања хапшења, прогона и убијања у то време многи су поверовали, да им се збиља неће ништа догодити и стали се враћати својим кућама. Неки су то време затишја искористили и умакли, добивши редовним путем пропуснице, те се доцније пребацили у Србију, као нпр. Јово Новокмет. Да би заиста усташе показале како престаје сваки терор, скидали су униформе и показивали се без оружја, но тај престанак страховладе трајао је само до 1. аугуста, до Илијин дана. Тада смо се сви уверили како је цео поступак усташа за то време као и они плакати било само варка и мамац за оне из горе да би их се што више вратило кућама. Јер тога су дана усташе поново ударили на Србе и почели да хапсе на брзу руку одреда све: мушкарце, жене и децу, здра-

ве и болесне. Позатварали нас у затвору, одузели нам кључеве од станова, тамо су нам рекли да ће нас пребацити у Србију и да сваки може да пренесе по 500 динара у новцу и 50 кг робе из куће, али само меку робу, тј. постељину и одећу. Више новаца, а нарочито злато и накит, нико није смео да узме собом. Пуштали су нас из затвора у пратњи усташа да одемо до своје куће и узмемо те ствари. Неке куће су још биле закључане, али у већини затекли су у својим становима усташе, који су цео стан прекопали као да пописују ствари које су у њему. Покупили смо што смо могли и посљедњи пут се опростили са својим домом. Усташе су нам говорили да смо сви требали да будемо побијени, али да нас је помиловао Павелић. Рекли су да је то Павелић учинио на њихову молбу, и да ће нас пребацити у Србију у замену за неке Хрвате из Србије, у чије куће и на чија имања ћемо ми доћи, а они да ће доћи у наше куће и на наша имања. Тепили су нас да ће нам у Србији бити добро и да ћемо тамо спасити себе и своје људе.

На 2. аугуста, око 4 сата после подне, укрцали су нас у камионе. Кренули смо према Мостару, где су нам рекли да ће нам дати пропуснице за Србију. У транспорту у којему смо ми кренули, било је 9 породица из Љубиња и околине, пет чланова породице Биберџић, четири Новокмета, два Церовине, два Скучића,⁵⁸² два Тохоља, седам Бијелића, девет Грубјеша, два Ђука,⁵⁸³ пет Козића, у свему 38 лица. Остали Срби нису кренули са нама у транспорту, него су у часу нашега одласка остали пред читаоницом окружени наоружаним усташама, не знамо ни данас што је са њима било. Тих који су остали у Љубињу пред читаоницом после нашег одласка, биле су у свему 54 фамилије. Ваљда око 200 мушкараца, жена и деце. Тврдило се да су требали да крену за нама следећег дана, али нико од њих није стигао.

Кад смо стигли у Мостар, речено је да ту нема више места за нас, па смо одмах продужили пут и негде после пола ноћи стигли у Јабланицу. Одмах после нас стигао је транспорт од око 400 људи, жена и деце из Мостара. Мушкарци су били повезани. Сместили су нас у касарну у којој су прозори били заковани даскама, тако да је по собама био и по дану мрак. Сутрадан је била недеља. Нас нису пуштали из соба. Но међутим стигла је немачка војна комисија из Сарајева пред коју су нас извели у двориште. Немци су нас фотографисали, прегледали просторије у којима смо били смештени и наредили усташама да дигну даске са прозора, а нас да пуштају на чист ваздух на двориште. Када су Немци отишли, усташе нису дизали даске са прозора, а нас су пуштали на двориште, на тако кратко време да једни нису успели да изађу а нас су већ позивали да се вратимо у зграду.

Храна је била релативно добра, ту смо остали 8 дана. Усташе су се понашали према нама доста добро.

После осам дана позвали су нас да се спремамо на пут. Рекли су нам да можемо узети само један дио од својих ствари, а остали да ће доћи за нама у Мостар јер да тамо путујемо. Никада више нисмо видели те наше ствари. На

⁵⁸² Секулић.

⁵⁸³ Ђук.

станици смо се укрцали у вагоне треће класе и наместо у Мостар кенули према Сарајеву и Броду. Храну нам нису давали путем, па ни воду, не само за нас, него ни за децу. На станицама су усташе говорили да су то кланице, тако да смо били престрашени у страху да нас успут не покољу. У Броду смо прешли у теретне вагоне и стигли у Госпић у понедељак ујутро и након пута од два дана и три ноћи без хране и воде.

У Госпићу су нас најприје одвезли у двориште казнионе, а након два сата су нас одвојили од наших мушкараца и одвели нас жене и децу у логор који се звао „Овчарска станица“, недалеко Госпића. Мостарце и неке друге повезали су и одмах одвели на Велебит, док су наши мушкарци дошли за нама у „Овчарску станицу“. Ту смо затекли око 1 500 Јевреја, мушкараца, жена и деце. Кад смо стигли преморени гладни и жедни, Јевреји су нам скували крумпира, а деца поделили млека и колача. То је било прво што смо окусили после одласка из Јабланице.

Сутрадан су нам одузели и онај остатак хране и ствари, што смо донели собом, као и новац, па чак и венчано прстење, затим ножеве и уопште све до последње ситнице. Ту смо остали на миру 12 дана. Хранили смо се са Јеврејима добро, само хлеба није било.

Негде око 20. аугуста одвојили су нас жене и децу од одраслих мушкараца, укрцали нас у камионе и одвезли према Карлобагу. Повезени смо у више камиона. Прва два камиона су стигла на време у Карлобаг и они који су били у њима пребачени су на острво Паг. Било је међу њима жена и деце из Љубиња, Требиња, Мостара, Стоца и нешто из Госпића. Трећи камион је стигао до морске обале. У том камиону смо биле и ми са децом. Пре но што ћемо ући у Карлобаг, дошао нам је у сусрет један аутобус. Шофер из аутобуса рекао је нашем шоферу нешто, на што смо се вратили и остали пред гостионом „Велебно“ око 4 км испред вароши Опшарија. У тој су се гостионици наш шофер и двојица усташа који су нас пратили напили. Онако пијани, повезли су нас даље. Но ауто је прешао тек неколико метара и стао, шофер је рекао да му се камион покварио. Усташе су нас позвале да изађемо из камиона псујући нам све и тукући нас као стоку кундацима, а да нас заплаше, стално су пуцали у зрак претећи нам да ће нас све поубијати. Све смо мислиле да нам је дошао крај.

Једна старица, нека Анђа⁵⁸⁴ из Стоца, није могла због старости и изнемоглости да са нама сиђе с камиона, на што су је усташе гурнуле па је са кола пала на цесту. Нас су одвели према Опшаријама, а стара Анђа је остала на цести, и никоме од нас није било допуштено да јој помогнемо. Старица је остала тако целу ноћ на цести, а сутрадан су и њу донели у Опшарије. Ми смо били смештени у неку шталу. Анђу нису донели к нама, него су је положили подаље од нас на неку ледину. Нико од нас није смио да јој приђе. Усташе су говориле, да је старица имала код себе бомбе. Након два сата је умрла онако сама. Кад је умрла, морале су наше младе дјевојке из наше групе да је пренесу на кола којима су је некамо одвели.

⁵⁸⁴ Анђа Таминчић.

У оном поквареном камиону остало нам је нешто ствари које више нисмо вадили. Остале смо сада без ичега потпуно, у оно нешто лаке летње робе што је била на нама и на деци. Без хране и воде остале смо ту два дана. Само су за децу дали један кувани крумпир, али из тога није дотекло за сву децу. Били смо врло гладни и то смо подносили још теже што су пред нама секли свиње и пекли месо и топили маст од свиња, које су пред нама убијали из пушака.

За време ноћи коју смо ту провели, дошле су усташе у шталу, мислимо да су била четири, док је више њих било пред вратима. Ми смо биле смештене у двије просторије. Усташе су пролазиле кроз те просторије, газили нам ноге и руке немилице, јер су пролазили у потпуном мраку. При томе су говорили безобразне речи, питали су где су те лепе девојке и жене, где су те лепе Српкиње, звали их да изађу напоље и говорили такве речи да их ми не можемо понављати. Мислимо да вам је јасно шта су хтели, као што је и нама тада било јасно. Нама је запео дах. Збиле смо се једна до друге, а све младе девојке и жене посакривале су старије тако, да су на њих легле и тако их сакриле својим телима. Кроз прву просторију усташе су прошле, не палећи своје електричне лампе. У другој просторији су осветлили и даље на исти начин безобразно позивали жене и девојке. Претрнуле смо од страха, помишљајући на најгоре, срећом нашла се једна, која је и раније била „шарена“. Она је сама устала, нешто шапутала са усташама и изашла са њима кроз прозор. Ми смо је презреле, било нас је срам у неку руку због ње, што се упустила са нашим крвницима – усташама, али опет биле смо јој захвалне, јер је ипак она, на крају крајева одвукла усташе, задовољила њихову потребу и спасила част наших девојака и жена, част до које нам је више стало но до живота. Те нас ноћи нису више дирали у том смислу.

Пре нашег одласка из Опшарија, стигла су из Госпића два камиона са нашим мужевима и браћом. Камиони су стали око 30 м далеко од нас и ту су наше мушкарце искрцали и некамо их одвели. Ми смо их све препознале, али нам нису допустили да им се приближимо или проговоримо са њима коју реч. То је било последњи пут што смо их видели. Међу њима били су од наших из Љубиња: Симо Биберџић са сином Озреном, отац и брат овде присутне Анике⁵⁸⁵ и Душанке и брата Душана, Гаврило Грубјеша, овдје присутне Јованке, Владо Грубјеша, Гаврилов братић, Ристо Тохол, муж овде присутне Фимије, Душан Козић, Данило Бијелић, чија је жена била са нама али је остала са четворо деце у Лоборграду, Михо Ђук,⁵⁸⁶ Гојко и Душан Секулић. С њима су били, колико смо могли препознати, књижар из Дубровника Тошовић, са своја два сина, чија је жена тада била са нама и пре месец дана пуштена на слободу из Лоборграда. На списку је Милан Милушић из Мостара, Милан Месаровић из Мостара, Михо Ножица из Мостара и још неки други којих се не сећамо. Свега их је било 36.

Са тим истим камионима вратиле смо се ми у Госпић у онај исти логор Овчарска станица. Ту су нам опет Јевреји дали хране, коју већ трећи дан нисмо видели.

⁵⁸⁵ Анђа.

⁵⁸⁶ Ђук.

Након два дана кренули смо опет на станицу, где су нас укрцали у теретне вагоне које су на то блиндирали. С нама су кренули и Јевреји, тако да је Овчарска станица остала празна. Без хране и воде путовали смо два дана и ноћ, те смо стигли у Јастребарско, другог дана око 10 сати пре подне. Ту су нас сврстали у поворку те смо кренули у дворца Ердеди. Прошли смо кроз варош Јастребарско. Успут су нас фотографирали Италијани, ради чега су се усташе много буниле. Док смо пролазили кроз варош Јастребарско, излазиле су жене на прозоре и на улице. Осетиле смо да нас жале, а многе су и горко плакале.

У дворцу грофа Ердедиа затекли смо много Јевреја, Срба и Хрвата, мушких и женских. Са Србима нисмо могли да говоримо, јер су они били затворени у подруму. Али смо их виђали. Страшно су изнемогли. Испаћени, јадни, обрасли у дуге браде. Многи су од њих били у официрској и војној униформи. Ми жене Српкиње, Јевреји и Хрвати и њихове жене и деца били смо смештени у самоме двору и смели смо да излазимо у парк, који је био ограђен бодљикавом жицом. Храна је била доста добра. Јевреји су имали доста новаца и свега другог. Ми смо послуживале Јевреје и тако зарађивале нешто новаца, одеће и обуће. Једино хлеба није било. До нашег парка били су у једној кући Италијани. Син Маре Церовине, Миленко, који је овде присутан са мајком, разговарао је једнога дана са једним од Италијана, на француском језику, колико је знао из школе (он је свршио 7 разреда гимназије). Један усташа по имену Миле, кога су звали „Милица“, приметио је то и пошао према Миленку. Миленко га је на време видео, па је побегао и помешао се међу жене, мислећи да ће му тако некако умаћи.

Но „Милица“ га је пронашао и ухватио, те га је пред свима нама, дакле и пред мајком, стао тако душмански тући неким гуменим штапом, да га је за час свега облила крв коју је доскора почео и да пљује. Затим га је „Милица“ онако испребијаног одвео у подрум међу остале Србе и ту га опет тукао. Из тога се подрума Миленко срећно извукао тек после осам дана. Отишао је у амбуланту ради зуба, јер је био отекао. Из амбуланте се више није враћао у подрум, него опет мајки, међу жене. После га није више нико дирао.

У Јастребарском смо провели доста добро 13 дана. За то време су Срби из подрума одведени у Јасеновац. Након 13 дана одвели су и нас заједно са Јеврејима, тако да су у дворцу остали само неких 150 Хрвата, мушких и женских.

Опет на исти начин у теретним вагонима, без хране и без воде путовасмо два дана и две ноћи до станице Витез у Босни, недалеко од Травника. Са станице смо по блату и страшној киши, гладни и жедни, преморени, пешачили 5 км до села Крушчице. Ту смо стигли око подне. Бараке одређене за нас још нису биле готове. Нису биле покривени нити попођене, него су само изграђени зидови са страна. У те су нас просторе увели и сместили се како смо знали на мокрој земљи. Тако смо остали и без хране три дана, тек трећи дан добили смо око 4 сата после подне мало пасуља. То је био пети дан, од када нисмо ништа окусили, ни ми ни мала деца. Многе су од нас често падале у несвест од глади. У Крушчици смо редовно добијали храну само једном у 24 сата и то или мало крумпира или мало пасуља. Скупљале смо по сметљу кору од крумпира, брали траву

и то кували, па и то су нам усташе отимали и бацали кад су приметили. Док смо ми тако гладовале, Јеврејима је било нешто боље, јер су они имали увек новаца и подмићивали усташе, па тако долазили до хране. У то време је од жидовске општине из Сарајева стизало често много хране и одеће за логор.

Но усташе им то нису предавале, него су задржали за себе или од времена до времена копали јаме и сву храну бацали у њих, те је палили. Мирис те хране која је горила још нас је више мучио онако гладне.

Поступак према нама од стране усташа у Крушчици био је више него страшан. Нарочито је био бруталан неки Грга. Логор се је састојао од 5 барака у којима смо биле ми Српкиње измешане са Јеврејкама, те две зидане куће у којима су били само Јевреји. Међу нама је било жена и нека девојка. Једнога дана увече, око 7 сати, када смо морале бити све у баракама, ушла су 4 усташе у нашу бараку, ту нас је било 150 Српкиња и око 80 Јеврејки. Спремале смо се за спавање. Усташе су заредале од једне до друге, осветљавали нас електричним лампама и свакој младој и лепшој наредили да се те вечери у 11 сати имаде јавити у усташком стану ради присилног рада. Било је јасно о чему се радило, па су све старије жене на сваки могући начин, својим скутима и телима, сакривали млађарију од усташких погледа. Када су усташе отишле, ми смо се престрављене почеле договарати што да радимо да сачувамо образ и срећу наших жена и девојака. За време док су усташе још обилазиле бараку и одабирали младе жене и девојке, протестовале су мајке против тога, и нудиле се да ће оне мјесто својих кћери да обаве тај ноћни рад. Нарочито се узбунила против тога Стана Марковић, чија је кћерка међу осталима била одабрана. Она је устала и храбро довикнула усташама: „Тај се рад могао обавити и дању. Шта има да се ради сад усред ноћи. Ми мајке и све старије жене спремне смо да саме обавимо тај посао, оставите нам нашу млађарију.“ Усташа јој је на то општро подвукао: „Пути!“ и опсовао јој „Крв Исусову“.

Пошао је да је удари, на то је викнула старица Мара Ковачевић, такођер из Мостара, које је доцније умрла у Лоборграду: „Лако ти је овде бабу убити! Ајде у гору и уби јунака!“ Усташа је насрнуо на старицу, жестоко је опшамарио, опсовао јој српску мајку и чак махнуо на њу бајонетом.

Неописиво узбуђење настало је међу нама због овога потхвата усташа, који су изабрали и девојке од 14-15 година. Решиле смо да Рада Васиљевић, која је овде са нама иначе из Сарајева, оде до Јевреја дра Најера лекара из Сарајева, и да га замоли да њих неколико мушкараца оду до усташког команданта и да му прикажу целу ствар. Др Најер је на то одмах пристао и рекао команданту што се то вече догодило, понудивши уједно да мушкарци замијене жене и обаве неки посао, ако је тај ноћни рад тако силно потребан. Усташки се командант пред њима изненадио и рекао да му то ништа није познато, те да ће ствар извидети. Заиста, те се ноћи није ништа догодило, а шта је командант уредио са својим усташама нама није било познато. Сутрадан, и још неколико дана послје тога, ни један усташа није дошао ни близу нашој бараци. Тек доцније су почели да долазе али само да продају воће, и то јабуке од 5-8 динара, шљива једна до две за динар, комад круха до 150 динара. Јеврејке су имале новаца и плаћале те

цене, док је нама то било врло тешко иако смо понешто новаца зарађивале тиме што смо Јеврејкама прале веш, редиле им бараке, истресале постељину, кувале за њих, воду носиле за њих итд. Гладовале смо много. Јеле смо траву и све до чега смо стигле. У близини је било дивљих крушака, но ми их нисмо смеле брати, ни сакупљати по тлу, јер су их усташе скупо продавали. Овде присутна Јованка Грубјеша пошла је једнога дана да набере глогиња, којих је било недалеко барака. Хтела је да их да своме петогодишњем детету, које се било онесвестило од глади. Приметио ју је један усташа и упозорио другог усташу. Тај је притрчао, опсовао јој српску матер, шамарао је немилице и тукао ногама. Од шамара јој је отекло лице и помодрило и потекла јој је крв. Тако ју је изударао да је 10 дана лежала непомична, а модрица на лицу познала се је месец дана.

Усташе су нас у Крушчици уопште злостављале и тукли из дана у дан. Нема ни једна међу нама, па ни жена ни дете, које они нису изударали.

Често су долазиле у логор неке посете, неке комисије но ми их никада нисмо виделе. Чим би се појавила нека таква комисија, нас су хитно на брзу руку терали у бараке, а ко се није брзо уклонио, тукли су га кундацима. Колико знамо било је таквих комисија за време нашег боравка у Крушчици око пет до шест пута. Једнога дана, а био је лепи сунчан дан, опет су усташе навалили на нас да се што брже можемо склонимо у бараке. Ми смо биле полегале на траву на једном брежуљку недалеко бараке. Похитале смо све што смо брже могле, док су нас усташе гониле и викали на нас као на стоку. Само је заостала једна старица, Госпава Грубјеша из Љубиња. Од старости и изнемоглости од гладовања није могла да устане и крене у бараку тако брзо како су то усташе тражили. Стога су је усташе на мртво име испребијале ногама и кундацима псујући јој српску мајку и све што јој је свето. Јадна се је старица једва довукла до бараке где је пала и дуго јецала. Нешто после тога умрла је у Лоборграду од изнемоглости. У Крушчици нас, осим наведеног случаја, усташе нису напастовале из похоте. То је било зато што су многе Јеврејке, а на жалост и неке млађе жене, одржавале са њима везу. Оне су ноћу излазиле усташама, али су и усташе долазиле у наше бараке често ноћу и лежале са нашим женама у пркос нашој присутности. Разуме се да смо их ми осуђивали, али опет како смо раније рекле, заправо њима имамо да захвалимо то што су нас усташе пустиле на миру. Нарочито су много такве везе подржавале Јеврејке, јер је то доносило њима многобројне користи а нарочито хране.

Гладујући тако ми смо у Крушчици често за комадић хлеба давале и оно последње што је понека од нас успела да скрије приликом многих одузимања ствари. Јевреји су давали усташама новац и злато, па је сваки усташа имао најмање три до четири златна сата. Ако није добио друкчије, он је једноставно сваким затворенику или заточеници одузео све што му је запело за око.

Из Крушчице смо кренули тридесет и трећи дан. Неких 5–6 дана прије нашег одласка изменио се усташки командант. Нови сатник је стигао из Загреба и он је много бољи него први. Скоро свакога дана он нам је давао хлеба и уопште бољу храну. Приликом одласка из Крушчице снабдео нас је са доста хране, и нас и децу. С том храном смо се сви до сита најели, али како нисмо били навикнути

на храну, скоро смо се сви поразбољели. Из Крушчице смо кренули у Лоборград, преко Загреба. На загребачкој станици нас је сачекао загребачки Црвени крст да не може бити боље. У Загребу смо се купали и дезинфицирали ствари, добили смо за децу млека, чоколаде, добили смо хране, итд.

Лоборград се налази једно 12 км далеко од Златара, у Хрватском Загорју. У Златар смо стигли око подне. На станици су нас сачекали Немци а не усташе. Они су тако лепо и добро са нама поступали да ми нисмо могли да дођемо к себи. Преносили су нам децу и ствари до камиона, а старицама и немоћнима помагали. При том су нас тешили и говорили тако љубазне ствари какве одавно нисмо чули. Навикнуте на псовке и бруталан поступак усташа, нама се чинило да сањамо. Сместили су нас лепо у камионе, заправо у аутобусе, и превезли нас у Лоборград. Од тада је почео за нас људски живот и хумани, културни, поступак према нама. Ни у чему се не можемо потужити на Немце који су нас чували. Деца су примала какао, млеко, гриз, кексе и друге колаче и то три пута дневно. И ми смо јели три пута дневно и то доста добро. Доцније се храна нешто погоршала, али тешког гладовања као прије није било. Често нас је посећивала госпођа Будисављевић. Увек нам је доносила хране и поклоне за децу, одеће и обуће а каткад би нам оставила по пет хиљада динара у новцу. Из Загреба нам је слала пакете. Све је било добро, само су просторије, у које смо биле смештене, биле врло хладне. Све боље просторије заузели су Јевреји и Јеврејке који су пре нас стигли у Лоборград. Али као да нас је бог чувао. Никоја од нас Српкиња није се ту разболела од неке тешке болести, док су се Јевреји и Јеврејке у великом броју разболевале од тифуса и других болести.

У Лоборграду умрло је од нас Српкиња и српске деце деветнаест чељади. Од тога један младић од 18 година, Јован Стајић, носач из Мостара, кога су раније испребијале усташе. Затим једно дете од 8 година, Момчило Гутеша из Бишаћа, он је уопште био изнемогао и болешљив од ранијих мука. Умрло је једно дете од две године, а остало су биле одрасле жене, од реда све старице, које су умрле од старачке слабости, због претрпљених патња и усташких удараца. Од млађих девојака је умрла само једна девојка двадесетих година, Јелена Радловић из Сарајева. Она је боловала од упале плућа и једне ноћи је, док су сви спавали, неопажено у високој температури скочила кроз прозор са другог ката. Кад смо приметили да је нема, потражили смо је и пријавили тај случај стражи. Стража ју је нашла како лежи на снегу укочена од зиме. Унели су је оне-свештену у собу за болеснике, трљали је и дозивали је к свести. Живела је још три дана, и причала је да је сањала, као да је неко гони, да је много трчала и скакала по снегу. Није знала да је скочила кроз прозор и то јој нико није рекао. Приликом пада са прозора добила је тешке унутарње озледе, непрестано је питала што је то њој у трбуху, што је боли.

Из Лоборграда, смо поред примања пакета, могле се дописивати са својима у Љубињу и Стоцу, и тако смо биле обавештене о њима. Неколико дана прије нашег одласка из Лоборграда саопштио нам је командант да идемо на слободу у Београд. У неописивом весељу ми смо све биле, спремале се за тај пут и на 30. марта, у један сат послерије поноћи, кренуле смо аутобусима према Златару,

а одатле истог дана у 11 сати пре подне кренуле смо према Загребу. Било нас је свега 133 жене и деце.

За пут смо добиле у Лоборграду довољно хране за нас и децу до Загреба. У Загреб смо стигли око 2 сата после подне. Ту нас је опет дочекао загребачки Црвени Крст и гђа Будисављевић и још неколико Срба и Српкиња. Гђа Будисављевић нас је даривала свакога са једним пакетом. Разделила је ципеле онима који их нису имали, и нешто одеће. У сваком пакету је било нешто круха, два јаја и друге хране и колач. Црвени Крст нам је дао ручак. У Загребу смо се окупали и сву робу дезинфицирали. Навечер, око 7 сати, кренули смо из Загреба и стигли овамо сутрадан 31. марта око 10 сати пре подне. У Београду су нас дочекали представници Комесаријата за избеглице који су нас смјестили у свој дом, где смо се физички опоравили и душевно разведрили.

Дубоко смо захвалили Комесаријату за избеглице као и свима онима који су нам омогућили ослобођење од усташког пакла. Већина од нас има овде у Србији своје ближе рођаке који нас жељно очекују, тако да је већини живот у Србији обезбеђен.

Д о в р ш е н о.

Саслушава и оверава:
Бранко Стражичић, с.р.
Записничар:
Стана Тепавац, с. р.

Церовина Миленко, с.р.
Церовина Мара, по Миленку
Душанка Биберџић, с.р.
Анђа Биберџић, по Душанки
Аника Новокмет, с.р.
Фимија Тохол, по Бранку Стражичићу,
Јованка Грубјеша, по Стражичић Бранку

Бр. 223

Изјава Госпаве Сворцан и других свједока о хапшењу Срба у Мостару и заточеништву у логору Госпић.⁵⁸⁷

ГОСПАВА СВОРЦАН, рођ. Самарџић, 58 год. из Добоја, крај Стоца, кћи пок. Јована и пок. Јеке Бјелајац, удата за Спасоја, земљорадника, има 4 деце, од којих је троје овде присутно и то: Даница 21 год., Лепосава 17 год. и Љубица 15 година, четврто син Томо од 27 година, по занимању бравар, одведен је из Госпића, заједно са оцем Спасојем у непознатом правцу. Радница. Неписмена.

ДАНИЦА СВОРЦАН, 21 г. из Мостара, кћи Спасоја и Госпаве, неудата, радница, писмена.

ГОСПАВА ПЕЈОВИЋ, рођена Достинић, 45 год. из Фојнице, кћи пок. Јазара и Гоше Ковачевић, удата за Перу, има 4 деце, који су овде присутни: Нада 14 г., Вера 10 г., Даница 5 г., и Бранко 2 и пол г. Домаћица. Неписмена.

⁵⁸⁷ АЈ, фасц. 919.

ИЛИНКА БАРСЕГА,⁵⁸⁸ рођена Сјерак, 42 г. из Чапљине, кћи пок. Спасоја и Милице Прелог, удата за Ристу ковача, има двоје деце који су овде присутни: Јованка 17 година и Ђорђе 15 г. Домаћица. Писмена.

МИЛИЦА САВИЋ, рођ. Петковић, 29 г. из Невесиња, кћи пок. Симе и Томане Ивковић, удата за Божа, радника, има двоје деце, обоје овде присутни: Љубо 9 г. и Рајка 5 год. Радница. Писмена.

ТОМАНА СТАЈИЋ, рођ. Ковачевић, 48 г. из Невесиња, кћи пок. Драге и пок. Илинке Пикула, удата за Јанка, радника, има 2 деце, који су овде присутни: Драгица 20 г. и Владо 4 г. Радница. Неписмена.

ДРАГИЦА СТАЈИЋ, 20 г. рођена у Невесињу, кћи Јанка и Томане, не-удата, радница, неписмена.

ЛАЛИЋ МИЛА, рођена Дрвенција, 38 г. из Мостара, кћи пок. Цвијете, удата за Сима, писара на жељ. станици, има троје деце, која су овде присутна: Загорка 12 г., Драго 8 г. и Анђелија 3 године. Са њом је било и четврто дете, кћи од 2 године, која је умрла у логору. Домаћица. Неписмена.

БУХА НОВКА, рођена Ковачевић 32 г., из Невесиња, кћи Милана и Маре Миловић, која је умрла у Лобору, удата за Симу, кафеџију, има 4 деце, која су овде присутна: Даница 9 г., Милорад 6 г., Олга 4 г. и Раде 2 г. Домаћица. Неписмена.

ЈОКА ГОВЕДАРИЦА, 35 г., из Невесиња, неудата, кћи пок. Тодора и Стане Миланова. Радница. Неписмена.

ЈОВАНОВИЋ ДАНИЦА, 15 год., из Красног, кћи Ђурђа и Вукосаве Корач, овде без икога свога. Ученица занатске школе, писмена.

ПАИН МИЛАН, 14 г., из Мостара, син Ристе и пок. Јоване рођ. Милић, која је умрла у Лобору, бојаџиски шегрт, овде без родитеља.

ПАИН МИЛАНКА, 8 г., из Мостара, кћи Ристе и пок. Јованке Милић, ученица основне школе, овде са братом Миланом.

ЗЕЛЕНОВИЋ САВЕТА, 30 г., из Мостара, кћи Спасе и Персе (умрла у Лобору) има једно ванбрачно дете, које је овде присутно: Предраг од 8 г. Радница, писмена.

МЕСАРОВИЋ АНИКА, рођ. Телебак, 31 год., из Мостара, кћи пок. Ђорђа и Милке Ајваз. Удата за Милана чиновника народног здравља, има троје деце која су сва овде присутна: Лазо 10 г., Ђорђе 8 г. и Србољуб 15 месеци. Домаћица, писмена.

ИВКОВИЋ РАДОЈКА, 22 г., из Невесиња, кћи Благоја и пок. Божане Ремета, домаћица, писмена, неудата.

Сви наведени су позвани да искажу све што су доживили и чули од почетка рата до данас. Опоменуће да искажу истину, оне су изјавиле.

Све до пред Видовдан ми смо живеле у Мостару и вршиле своје редовне послове. До тада нас није нико дирао, као ни наше мушкарце. Но, чули смо да има хапшења по граду, па смо живеле стално у страху. Колико ми знамо, на

⁵⁸⁸ Барзета.

10/15 дана пред Видовдан почела су прва хапшења Срба. Пре њихова доласка домаћи Муслимани и католици понашали су се додуше сурово према Србима, али никога нису хапсили ни гонили. Једино су српске радње позатварали. Међу првим познатим људима који су ухапшени једне ноћи, био је познати мостарски хирург др. Феодор Лукач, затим Миле Бланић, поседник, Милан Вујадиновић, гостионичар, и Лука Кулаш, послужитељ у суду. Према причању наших родитеља, који су се лично уверили о судбини ове четворице првих ухапшених Мостараца, они су аутомобилом одведени изван града према селу Отујаж.⁵⁸⁹ Пратило их је неколико усташа. Ухапшени Миле Бланић био је чувен због своје необичне снаге. Успут је њему успело да раскине ланце којима су му биле везане руке и да навали на усташе. Ауто је стао и он се је сам голорук дуго времена рвао са усташама. Ту гужву је искористио др. Лукач и побегао у мрак, скочио недалеко у реку Неретву, и упркос томе што су за њим пуцали и ранили га, препливао је реку и нестао. Доцније се јавио жив и здрав из Сплита. Свима нама је драго да се он спасио, јер је био ванредно добар човек и омиљен у целом Мостару. Миле Бланић и остала двојица ухапшеника том приликом су убијени. Усташе су их мртве бацили у Неретву. На месту њихове погибије био је сутрадан отац овде присутне Данице Јовановић, који је видео тешке кржаве трагове на мосту где је извршено ово убијање за које ми знамо.

Од тог дана заредала су хапшења и убиства Срба у целом граду. Усташе су многе убијали на обали Неретве, те их мртве и рањене често везали да се не би могли спасити пливањем и бацали у Неретву. Упркос томе неки су успели да се спасу пливањем преко реке. Нама је познато да се тако спасио Душан Аничич, гимназијалац. Усташе су и њега довеле на обалу реке са једном групом Срба. Сви су били везани. Усташе су почели на то маљевима да бију у главе, и како су кога ударали, онако је и падао у воду и тонуо. Када је дошао на ред Душан Аничич, он се сам бацио у воду пре него га је маљ могао захватити свом снагом. Био је само мало ошамућен. Ипак и са везаним рукама, он је препливао и умакао сигурној смрти.

Ја, МЕСАРОВИЋ АНКА, знам да је мој копија Муслиман Есад Фејић, кога су усташе такође ухапсиле, утекао из камиона. Била је ноћ и он је успео да се реши веза на рукама. Шапнуо је и осталима ухапшеницима да се и они реше веза и да беже, јер их сигурно воде на убијање. Други га нису послушали, на што је он сам искочио у ноћ из јурећег аутомобила и спасио се и тако рањен.

Доцније се крио у околини Мостара, где су га сељаци прихватили и кад се опоравио, умакао је жив и здрав у Сарајево. Не знамо шта је са њим било, али знамо да су сви они са којима је он био ухапшен, поубијани негде у Широком Брегу,⁵⁹⁰ крај Мостара, и бачени у јаму.

Уопште смо све чуле да многе Србе тако убијају у околини Широког Брега и бацају у јаму. Многи су се спасили са руба тих јама на различите начине и они су причали о таквим ужасима убијања, које су вршиле усташе. Свака од

⁵⁸⁹ Отријеш.

⁵⁹⁰ Широки Бријег.

нас сећа се имена по неког од Срба који је убијен од стране усташа у Мостару. Тако су погинули, било бацањем у Неретву, или у јаму ови: браћа Душан и Митар Хамовић, трговци, браћа Цветко и Илија Тохол, браћа Брано и Миле Черкековић, трговци, браћа Ђока и Ристо Чоловић, трговци, Душан Комад, трговац, Томо Буњић, трговац, Љупко Круљ, трговац у дуванској фабрици, Љубо Шаин, трговац, Радослав Витковић, индустријалац (одведен и изгубио му се траг), Ранко Семиз, чиновник фабрике дувана, Трајко Тркља, чиновник фабрике дувана, Васо Ивела, фабрички стражар, Владо Стајић, фабрички стражар, Влајко Самарџић, надгледник у фабрици дувана, Љубо Којо, писар у фабрици дувана, Илија Шакота, радник, Ђорђе Ајваз, син му Божо, Сава Лојпур, радник, Живко Ивела, радник, Ђоко Марић, радник, Бранко Митриновић, лимарски занатлија, Ђорђе Пророк, радник, Михајло Кузман, радник, Алекса Самарџић, главар мостарског предграђа Бјелушине, Ђорђе Пешко, трговац, Шпиро Продановић, радник и кафенар, Јефто Ковачевић, рударски радник, Новица Вратић, рудар, Ђоко Миљанић, рудар, Васо Комљеновић, трговац, Душан Супић, рудар, Ристо Радић, рудар, Марко Продановић, богослов, Бранко Кантар, послужитељ на жељезничкој станици, Миле Кадијевић, трговац, Драшко Павић, чиновник, Душан Ашкрабић, свештеник, Огњен Радић, свештеник, Владо Гроздановић⁵⁹¹ свештеник, Перо Дејановић,⁵⁹² свештеник, Мито Петковић,⁵⁹³ свештеник. Убијено је још много других, али им не знамо имена.

Од мостарских усташа, и оних који су њима помагали, сећамо се ових имена: фабрички радници Анте Манић, Шћепан [Стјепан] Жељко, Мујо Ускоковић, Омер Божо, Ахмед Буцкан. Ови именовани су покупили Србе раднике из фабрике дувана и одвели их камионима званим „црна марица“. Осим њих сећамо се још ових усташа: Мирко Бухаћ, рудар, радник, Рафо Ондељ, радник на аеродрому и усташки старешина, неки Муслиман Дрљевић Адам, келнер који је за време Југославије живио у Београду, а који се као усташа у Мостару крвнички понео према Србима. Јуре Микулић, бравар на жељезничкој станици, Салко Мирица, бивши полицијски агент, неки Савко, коме имена не знамо, католик, Муслиман Паво, полицијски агент, који је много јада задао, браћа Франо, Нико и Ивица Прусина, Будак, полицијски агент, Муслиман Таслица којем се имена не сећам, старац Травар, који је водио усташе по нашим становима и проказивао им Србе за хапшење, Шимун Бенић, полицијски агент, Станко Лодић, ђак. Било је још врло много мостарских усташа Муслимана и католика, који су одводили и убијали и на све друге начине мучили Србе, али их не можемо навести по имену.

Све ове које смо овде навели, знамо лично, а памтиле смо их нарочито због њихове суровости и крволоштва. Осим Мостараца долазили су у град и многобројни сељаци Муслимани и Хрвати из околних села, наоружани пушкама и ножевима. Њих су мостарске усташе организовали у групе и помоћу њих ха-

⁵⁹¹ Владимир Гвозденовић-Владо.

⁵⁹² Петар Пејановић.

⁵⁹³ Вукашин Петковић.

псили, одводили и убијали Србе. Нарочито су крволочни били ти сељаци. Било је нешто мало Муслимана и католика којих се ми не сећамо, а који су ишли на руку Србима. И они су били уплашени од усташа. Од тих који су стварно помагали Србима, можемо навести Блашка Олишковића,⁵⁹⁴ гостионичара. Он је спа-сио у свом стану 15 Срба, и кад су усташе за то дознале, био је затворен. И после затвора он је помагао Србима где је могао. Памтимо и име др. Вјекослава Словинића, лекара у Дому народног здравља, који је такође чинио шта је могао, као и фамилије трговца Илије Фоића и др. којима се сада не можемо сетити имена. Свакако било их је врло мало.

Од мушких чланова фамилија нас овде присутних нико није у Мостару страдао, осим што су неколицина били хапшени и пуштени све до 8. августа прошле године. Тога дана је већина наших мушких чланова фамилија била интернирана у основној школи „Краљица Марија“. Као и сваког дана раније, ми смо им и тога дана донеле ручак. Међутим, они су нас обавестили да тога дана не требају ручак и да им је речено да ће те вечери у транспорту бити пребачени за Србију. Тада смо ми отишле код сатника, усташког команданта, и он нам је рекао да је то истина што су нам наши рекли и да се и ми спремамо са децом и свим својим укућанима јер да ћемо и ми у Србију. Рекао нам је да понесемо за свакога члана фамилије по 500 дин. и 50 кг робе по особи. Запретио нам је да ћемо сви бити пострелани не будемо ли навече у 11 сати на станици. Ми смо замолили сатника да пусти наше мужеве кући, да нам се помогну спаковати. Он је то обећао и заиста око 5 сати после подне они су дошли кућама.

Спаковали смо се како смо знали и могли, опростили се по посљедњи пут са својим домовима и кренули на станицу заједно са децом, старцима и немоћнима, јер у кући није смео да остане нико. Није нам било допуштено да било шта уклонимо из куће, или да продамо. Кључеве од куће морале смо однети на полицију и тамо предати. На станици су нас укрцали у воз и одвезли уместо у Србију у Госпић. Једино смо од нас присутни ја Јока Говедарица и ја Даница Јовановић, одведене најпре у Јабланицу, а отале са другим транспортом и нас одведоше у Госпић, где смо се састале са осталим Мостаркама и Мостарцима и другима из Херцеговине. Многе су од нас понеле и важне и скупocene ствари, јер смо мислиле да што више тога пренесемо у Србију. Ја Иљинка Барзета, понела сам нпр. и шиваћу машину. Међутим, усташе су нам у Госпићу, Јастребарском, Оштаријама, Крушчици и уопште путем, док нисмо стигли у Лобор, све то поодузимали, као новац, прстење и све што смо вредног код себе имале тако да смо стигле у Београд само са оним што видите на нама.

После три дана путовања стигао је наш транспорт у Госпић, мислимо 11. или 12. августа. У Госпићу, односно Оштаријама, одвојени су од нас сви наши одрасли мушкарци: мужеви, очеви, браћа, одведени некуд и никада их више не видесмо, нити смо о њима што чуле. Том приликом су одведени: Барзета Ристо, муж овде присутне Иљинке, Пејовић Перо, муж овде присутне Госпаве, Јанко Стајић, муж овде присутне Томане, Божо Савић, муж овде присутне Милице,

⁵⁹⁴ Блашко-Блаж Слишковић.

Спасоје Сворцан, муж овде присутне Госпаве и њихов син Томо. Симо Буха, муж овде присутне Новке и њезин брат Мирко Ковачевић, Милан Месаровић, муж овде присутне Анике, Лалић Симо, муж овде присутне Миле, Ђорђе Јовановић, отац овде присутне Данице, Ристо Шаин, отац овде присутне деце Милана и Миланке, те његов брат Анђелко Шаин, Марко Зеленовић, брат овде присутне Савете. Осим њих сећамо се још оних Мостараца који су том приликом одведени, па се и њима изгубио траг: Милан Милушић, Вељко Сорзић и његов син Васко, Неђо и Јово Спремо, Дејан Голубовић, Страјко Сорзић, Жарко Марковић, Љубо Радић, Ђока Мићевић, Ђока Гутић, Ђорђе Самарџић, Гојко Грчић, Саво Самарџић, Мирко Ивковић, Душан Ивковић, Никола Ковачевић, Ристо Ковачевић, Тихомир Митрашиновић, Мирко Петковић, Урош Чекрлија, Боро Чалија и још много других, којима се не сећамо имена, а нарочито жељезничара. Већина је од њих одведена везана ланцима.

Све што смо доцније проживјеле у Госпићу и Опшаријама, у Јастребарском, у Крушчици, у Лоборграду, те на путовањима до тих места, било је управо онако како су казале у својим записницима наше путнице из Стоца, Љубиња и Требиња, са којима смо ми заједно биле. Ми томе немамо шта да додамо ни да одузмемо. Једино имамо још да наведемо оне наше путнице из Мостара, које су у том времену поумирале, то су: Јелка Бусаковић, умрла од премрзлости, Јованка Шаин, умрла од истог разлога, Мара Ковачевић, старица, која је умрла од последица злостављања усташа у Крушчици, Перса Зеленовић, Драгиња Лалић, двогодишња кћерка овде присутне Милке Лалић, Јован Стајић, син Томана Стајића, младић од 17 г. који је умро од тешких последица батина које је у Крушчици добио од усташа.

Више немамо шта да кажемо, него да захвалимо српском народу и српској влади, Комесаријату за избеглице и свима онима који су нам помогли да се ослободимо логора, те да се овде опоравимо и нађемо у слободи очекујући вести о нашим милима, са којима су нас усташе раставили. На крају напомињемо да већина нас жена и деце из Мостара нема никог свога у Београду ни у Србији. Стога молимо Комесаријат за избеглице да нам помогне да сместимо себе и децу у Београду или негде у унутрашњости и да нам омогући толику зараду да преживимо до краја рата.

Д о в р ш е н о.

Саслушао и оверава:
Бранко Стражичић, с.р.

Записничар:
Стана Тепавац, с.р.

Говедарица Јока, с.р.
Јовановић Даница, с.р.
Барзета Илинка, с.р.
Месаровић Аника, с.р.
Лепосава Сворцан, с.р.
Даница Сворцан, с.р.
Госпава Сворцан с.р.
Радојка Ивковић, с.р.

Пејовић Госпава, с.р.
по Лепосави.
Мила Лалић, с.р.
Драгиња Стајић, с.р.
Савић Милица, с.р.
Буха Новка, с.р.
Савета Зеленовић, с.р.
Шаин Мила, с.р.

Бр. 224

Изјава Салка Ефице Црног и других свједока о одвођењу људи из Мостара у логор Госпић у јулу и августу 1941. године⁵⁹⁵

Записник Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача у Мостару, 31. јула 1946.

Одмах по уласку непријатељске војске у Мостар, које је услиједило ноћу између 16. и 17. априла 1941. године, овдје је постао усташки повјереник Иван Хочевар, бивши гардијски официр и заповједник редарствене страже из времена до окупације, који је по доласку Италијана узео цивилну власт у своје руке, а из Загреба је добио декрет којим је постављен за усташког повјереника у Мостару.

У исто вријеме у Мостару је формиран усташки стожер, на челу са стожерником Станком Шарцем, бившим банкарским чиновником из Мостара, сада непознатог боравишта, сада вјероватно у Италији. Чланови његовог стожера били су: организатори тога стожера: Спужевић Ђуро, судија из Мостара, непознатог боравишта, Станко Шарац и Хочевар Иван, затим су били чланови тога стожера: Барбарић Стјепан, свршени правник из Мостара, сада непознатог боравишта, вјероватно у Италији, који је имао положај логорника у Мостару, а уједно је био најактивнији сарадник у усташком стожеру, Петар Врдољак, професор, родом из Имотског, наводно убијен, Мато Бунтић, директор занатске школе у Мостару, сада наводно живи у Сарајеву или у Загребу, Мирко Удиљак, геометар, родом из Дувна, сада непознатог боравишта, Шимун Бунтић, трговац из Чернија,⁵⁹⁶ који је наводно 1944. год. погинуо, Крижан Остојић, звани „Калаба“, шофер, сада у одметништву, Анте Зличарић, чиновник Напреткових задруга, родом из Травника, наводно погинуо, Јозо Бабић, директор учитељске школе, сада непознато боравиште, Славко Зовко, професор гимназије из Коњица, наводно сада у затвору у Мостару, Ахмет Баџак, трговац из Мостара, непознатог боравишта.

Поред тога у усташком стожеру били су као савјетодавци и инспиратори свих усташких акција у Мостару 1941. год.: Др. Иво Кордић, адвокат из Мостара, боравиште непознато, др Божо Николић, адвокат, осуђен од Окружног суда у Мостару, др Драго Марушић, љекар, сада у бекству. Главни савјетодавац и духовни иницијатор свих усташких злочина у томе периоду у усташком стожеру у Мостару, био је фра Радослав Главаш, проф. гимназије у Широком Бријегу, родом из Љубушког, наводно је ликвидиран по осуди Народног суда у Загребу. Већ почетком јуна 1941. године, велики жупан у Мостару постао је Јосип Тројер, сада непознатог боравишта, по свој прилици живи у Риму у Италији. Котарски предстојник постао је тада Крешимир Крталић, бивши полицијски

⁵⁹⁵ ИА Мостар, ЗКРЗ, Инв. бр. 55802.

⁵⁹⁶ Черин, Читлук.

чиновник, родом из села Гнојница, срез мостарски, сада непознатог боравишта, казнени референт у Котарској области Петар Будак, родом негдје из Хрватског приморја, који је лично учествовао у пљачкању имовине и убиствима, а сада му је боравиште непознато.

Још прије капитулације бивше југославенске војске, одмах пошто је загребачки радио 10. априла увечер објавио да је успостављена Независна Држава Хрватска, што је прогласио Кватерник Славко, у Мостару је на основу тога прогласа долазило до нереда, јер су мјесне усташе хтеле да преузму сву власт. У раздобљу између 10. и 17. априла 1941, дакле још за вријеме рата против Њемачке, у Мостару је проводио организацију усташа Иво Хочевар, до тада заповједник полицијске страже у Мостару. Под његовом командом усташе у Мостару разоружавале су војнике бивше југославенске војске, чак је Хочевар од команданта Армије, генерала Милоја Јанковића, затражио да му преда сву власт у Мостару, али је генерал то одбио. Усташе су и поред тога на основу радио прогласа о проглашењу НДХ наставили са разоружавањем југославенских војника и преузимањем цивилне власти. Међутим, на 12. априла 1941. наишао је у Мостар из Дрвенте планински батаљон бивше југославенске војске, под командом мајора Тадића, који је уз помоћ ђачке чете и извјесног броја добровољаца из града растерао усташе под командом Хочевара, те је у околини Мостара неколико дана са њима водио борбу. Још док је Хочевар у току рата организовао усташе, њему су долазили у помоћ као усташе сељаци из среза мостарског и љубушког.

Између 16. и 17. априла 1941. године у Мостар су ушли њемачка и талијанска војска. Њемачка војска је у Мостару по своме доласку имала војну власт свега 3–4 дана, а затим су исту преузели Талијани. Усташке власти су се тада коначно формирале као што је напред наведено.

Међу прве усташке злочине по стварању тз. НДХ, забиљежен је злочин који су усташе извршили у Мостару ноћу између 31. маја и 1. јуна 1941. год. Тада су ухапсили др Феодора Лукача, управника бан. болнице у Мостару, Михајла Бланића, Луку Кулаша, служитеља среског суда, Љубу Кулаша, жељезничког чиновника, и Милана Вујадиновића, трговца. Ову петорицу људи које су одвели мостарске усташе, довели су до села Отријеша па су им на обали Неретве наредили да се свуку, јер да су осуђени на смрт. Тада је др Лукач замолио да се помоли Богу, што су му допустили. Он је клекао на обалу па је користећи један тренутак отиснуо се у ријеку Неретву, заронио и испливао на другу обалу. Тако се је др Лукач спасио.

По нападу Њемачке на СССР мостарске усташе су започеле са својом страховладом. У уторак 24. јуна 1941, око 4 сата послје подне, почело је хватање и одвођење Срба и то само одраслих мушкараца, већином интелигенције. Усташе су хапсили свуда: по кућама, канцеларијама, радионицама и ово хапшење је настављено дању и ноћу, све до Видовдана. Они који су били ухапшени у уторак, среду и четвртак, тј. 24, 25. и 26. јуна 1941, одмах су исте ноћи, када су ухапшени, и побијени. Ове жртве су убијали на разним мјестима у околини Мостара, тако на мјесту званом „Скакала“, на мостовима Неретве, а највећи део од-

веден је камионима ка правцу села Читлука и тамо побијени и бачени у јаму тзв. „Голубара“ и остале. Ову групу жртава, усташе су убијали у селу Илићима и на руднику. Убијали су их на разне начине, разним тупим предметима, клали их ножевима и касапили. Тада је на тај начин побијено по прилици око 150 Срба. То су били људи из свих друштвених редова, интелектуалци, радници и трговци. Имовину ових побијених лица су усташе дјеломично опљачкали, а куће Борозана на Бијелом Бријегу који прпада граду Мостару, усташе су запалили.

У овој акцији одвођења и убијања наведене групе Срба из Мостара, били су иницијатори, савјетодавци тих злочина сљедећи: Иван Зовко, предрадник дуванске станице у Мостару, родом из Широког Бријега, који је у то вријеме био усташки стожерник у Мостару, Цвитан Зовко, жељезнички званичник из Мостара, сада непознатог боравишта, као и остали који су горе наведени, као активни усташе и чланови усташког стожера.

Из групе која је била побијена и бачена у јаме, у посљедњем тренутку успио је да се спаси Стево Милићевић, чија је жена била Њемица, па је на њену интервенцију Стево враћен са јаме непосредно прије него што је требао бити у јаму бачен. У овом покољу један од најактивнијих злочинаца био је Хочевар Иван, организатор тога покоља, Шимун Бунтић и Крижан Остојић.

Жртве овог усташког покоља наведене су у списку жртава које је прикупила Земаљска Комисија, те нам је исти приликом овога саслушања предочен.

Половином јула 1941. године у Мостар је дошао са пратњом из Загреба, Иво Херенчић, усташки емигрант, сатник, стар око 35 год., родом из Хрв. Загорја, сада непознатог боравишта, у циљу формирања усташке војнице.

Овим горе наведеним Видовданским хапшењима било је ухапшено укупно око 500 Срба. Они су били затворени у затвору жандармеријске станице, од којих је наведена група побијена и бачена у јаме, а на Видовдан т.г. дошао је у Мостар хрватски подмаршал Лакса и издао проглас, да свима грађанима без разлике гарантује личну имовну безбедност. У понедељак 30. јуна т.г. из затвора жандармеријске станице, по прогласу подмаршала Лаксе, пуштено је на слободу око 300 Срба.

Одмах по доласку Иве Херенчића, половином јула 1941. поновно је започео прогон и масовно хапшење Срба, као и осталих слободољубивих грађана па је у раздобљу од 19. јула – 4. августа т.г. ухапшено и у логор у Госпић одведено са 4 транспорта, око 750 лица из Мостара. Први транспорт отишао је без задржавања за Госпић и у томе транспорту било је 174 заточеника. Други и трећи транспорт задржани су у Јабланици, гдје су сви похапшени људи требали бити убијени, јер су и јаме већ биле ископане, али је на нечију интервенцију то спријечено, јер су дошли Нијемци из Сарајева, те је око 50 људи добило од њемацких власти пропуснице, те су отишли у Србију, а остали су упућени у логор Госпић. Четврти транспорт отишао је 3. VIII 1941. директно за Цапраг. Похапшени људи, који су били у Мостару, држани су у затвору у основној школи Краљице Марије, гдје су појединци страховито мучени, а путем за логор скроз до Госпића, врата од вагона била су затворена, а људи везани. Из ових

транспорта вратили су се Ћорић Иво,⁵⁹⁷ Раић Мијо, Алајбеговић Мујо и Дугалић Хакија, те Јово Иванишевић, сви из Мостара. По доласку у логор, затвореници су одвајани по вјери и народности, мушке од женских. Затвореници су свакодневно везани по два и два од 200–300 људи у ланце, изјутра вођени негдје ван Госпића и више се нису враћали. Убијени су на тај начин да је десетак људи пред неким повором убијено, који су за собом повукли и друге живе људе. Овим одвођењем за логоре, руководио је Фрањо Судар, порески чиновник, родом из Лике, сада непознатог боравишта, који је заменио Иван Хочеvara у дужности шефа редарства. Затим су том акцијом одвођења управљали наведени Иво Херенчић, Крешо Крталић, као и сва остала лица, која су наведена поводом акција у Видовдану. Поред њих, као помагачи Херенчића у овој послу видно су се истакли сљедећи: Мухамед Јахић, суд. тех. из Мостара, сада у Аустрији (Лебен), Илијас Исо Омерагић, студент из Мостара, сада наводно заробљеник у Енглеској, Есад Котло, студент из Мостара, боравиште непознато. Као органи и извршиоци хапшења и мучења, како у овој одвођења тако и у акцији пред Видовдан, били су: Мирко Бухаћ, ковач на жељезничкој станици, сада у бекству у Трсту, Мирко Бебек, стројовођа из Мостара, осуђен на смрт од стране народног суда, Марко Зеленика, полицајац, родом из среза мостарског, сада у бекству, Станко Зеленика, полицајац, родом из мостарског среза, сада у бекству, Иван Зеленика, полицајац, родом из мостарског среза, сада у бекству, Славко Сердарушић, ђак из Мостара, непознатог боравишта, Мујо Омерика, полицијски служитељ, наводно погинуо у току рата, Миличевић Нико, бојација из Илића, Божо Комадина из Цима, непознатог боравишта, Алојз Матић, месарски помоћник из Мостара, осуђен од народног суда на смрт, Марко Цвитковић, тежак из Цима, непознатог боравишта, Марко Дрм, полицијски агент из Родоча, сада у бекству, Кека Комненовић, брицо из Мостара, осуђен од народног суда у Мостару, Ћосић Здравко, студент из Мостара, таборник усташке младежи, сада у бекству, Алија Демировић, трговац из Мостара осуђен од народног суда у Мостару, Салко Диздар, погинуо за време рата, Стојан Цвитковић, полицијски агент, родом из Родоча, непознатог боравишта, Стјепан Жељко, бравар дуванске творнице, непознатог боравишта, Ахмет Бацак, трговац из Мостара, непознатог боравишта, који је одводио људе на убијање, Вицко Барбарих Цото, брат логорника Стјепана Барбариха, био усташки сатник у Јасеновцу, непознатог боравишта, Фрањо Јурица, зидар из Илића, непознатог боравишта, Салко Уремовић, посједник из Мостара, осуђен на смрт од народног суда, Шћепол Солдо, зв. „Бан“, бравар у жељезничкој радионици у Мостару, касније убијен од Талијана, Мартин Зовко, вратар бан. болнице, осуђен од народног суда у Мостару, Салко Мирица, полицајац из Мостара, осуђен на смрт од народног суда, Рафо Ондељ, ликвидирани, Асим Рамић, службеник творнице дувана, наводно ликвидирани, Хамид Тасламан, наводно у току рата убијен, Авдија Муратагић, службеник жељезничке секције, наводно убијен, Вицко Мијан, звани „Киселина“, радник из Мостара, ликвидирани, Карло Кљаје из Илића, борави-

⁵⁹⁷ Иво Чорић.

ште непознато, Поповић Јуре, родом из Мостара, наводно сада у Сарајеву, Хусеин Јусић, полицијски агент из Мостара осуђен на смрт од стране народног суда, Иван Зовко, жељезнички службеник, непознатог боравишта, Паво Маган, машиновођа из Мостара, ликвидираан, Јозо Крижан из Мостара, непознатог боравишта, Мехмед Ново, полицијски агент из Мостара, непознатог боравишта, Судар Фрањо, из Лике, бив. порески чиновник, касније постао усташки пуковник, непознатог боравишта, Анте Мандић, радник творнице дувана из Мостара, доцније био службеник у логору Јасеновац, сада боравиште непознато, Томо Фалак, службеник из Мостара, ликвидираан, Турк Аугуст, полицајац из Мостара, осуђен на смрт од стране народног суда, Јулиус Хофер, полицијски шофер, родом из Хрватског Загорја, касније отишао у Њемачку као фолксдојчер, Андрија Буљан из Чапљине, ликвидираан, Звонко Мичетић, службеник творнице дувана, непознатог боравишта, Андрија Јарак, ком. полицајац из Мостара, осуђен од народног суда, Анте Розић, жељезнички бравар из Мостара, сада у бекству, Трпимир Смољан, зв. „Трупа“, наводно ликвидираан у Загребу, Драгоје Силвестар, жељезнички службеник, осуђен од народног суда у Мостару, Раић Мијо, чиновник творнице дувана, осуђен од стране народног суда у Мостару, Цемал Коњхоџић, чиновник из Мостара, био замјеник Херенчића, сада у затвору у Мостару, Јуришин, гостионичарка из Мостара, ликвидирана, Хакија Беговић из Мостара, сада осуђен на смрт од стране народног суда у Мостару, Борис Смољан, ђак из Мостара, касније усташки часник, сада непознатог боравишта, Шимун Бенић, полицијски агент из Мостара, ликвидираан, Ђуро Остојић, ликвидираан, Никола Књезовић, поштар, ликвидираан, Трбоња Мујо, полицијски агент из Мостара, ликвидираан, Фрањо Јакиша, зв. „Мазало“, бојација из Мостара, осуђен од народног суда у Мостару, Иво Грил, механичар из Мостара, наводно сада у затвору у Мостару, који је интернирце из другог и трећег транспорта у Јабланици требао пуштањом струје да убије, Фрањо Мајснер, пословођа радионице творнице дувана, сада у бекству, који је давао усташама податке о радницима. Затим су још били Фрањо Кикаш, полицијски писар, наводно погинуо, Шимуновић Перо, зв. „Регрут“, сада у затвору у Мостару, Чемић Махмут, трговац, сада у бекству, Пашић Фехим, трговац из Автовца, сада у бекству, Омер Сефић, новинар из Мостара, сада борава у Трсту.

За све горње вријеме, док су усташе вршили описане злочине, војну власт у Мостару имали су Талијани, а њихов командант мјеста био је пуковник Козимо Русо, који није ништа предузимао, да би се ови злочини спријечили. Они су све осматрали са задовољством па се чак говори да су фотографисали јаме у којима су усташе бацали своје жртве да би тако створили непријатељско расположење код Срба према хрватском живљу. На тај начин да би створили четнички покрет.

У исто вријеме, када су усташе по граду хватали и одводили људе за логоре, у кући Вуковић Злате усташе су наишли на одбор, којом приликом је дошло до сукоба са усташама и полицајцима. Том приликом су ранили двојицу усташа. Због тога су у Мостару убијени на основу пресуде усташког пријеког суда, сљедећи: Вуковић Злата, њен син Слободан, Поповић Вера, брат јој Дејан, Сефић

Ахмет, ђак средње техничке школе и Чевро Јусуф, кројач. Стријељање ових лица објављено је грађанству путем плаката са потписом Ивана Херенчића.

Послије одвођења око 750 одраслих и за рад способних мушкараца Срба за логор у Госпић, изишао је под потписом предстојника редарства Крталића „Позив Србима“ под број прес: 1119/41, у којем се позивају сви Срби са члановима својих породица по абecedном реду, да се сакупе на жељезничкој станици ради иселења у Србију, с тим да имају право са собом понијети 50 кг пртљаге по особи, као и новац и драгоцености, док да станове са осталим имањем имају оставити нетакнуте и кључеве предати Предстојништву редарства соба број 5. Уједно је у овоме позиву запријеђено, тко му се не одазове или покуша да бјежи, да ће бити по проналаску ухваћен и најстроже кажњен. Истим прогласом забрањено је свима и свакоме, под најстрожом казном примати било што од Срба на поклон, похрану или обрачун, или на било који начин за њих интервенисати или се распитивати. Нарочито строгом казном запријеђено је Србима ако покушају своју покретнину или непокретнину да на који начин униште.

Ови транспорти нису, као што је речено у позиву, упућени у Србију, већ у сабирни логор у Цапраг, гдје су испитивани, да ли им је већ тко одведен, па би у случају да је то потврђено, дотични остао у логору, а један мањи део пребачен је у Србију. Они, који су остали у Цапрагу, отпремљени су за Госпић, Двор на Уни, а жене у Мартиновића логор. Успут су им новац и драгоцености усташе опљачкали, а у самоме логору у Госпићу су им вадили златне зубе и вилице из уста. Од 174 одведена Мостарца у Госпић из првога транспорта, свега су се четворица вратили живи и то: Ђорић Иво, Мијо Раић, пекар, Мујо Алајбеговић и Хакија Дугалић. Још се је вратио и Јоца Иванишевић, жељезничар.

По наредби усташке полиције, из Мостара се иселило у Србију, по абecedном реду, око 2 500 лица, од којих је један део из сабирног логора у Цапрагу упућен у друге логоре и отуда се више нису вратили. За вријеме најстрашнијег терора у Мостару, Срби су покушали да се спасу прелажењем на ркт. вјеру, па су се од прилике 200–300 лица пријавили са молбама ради прелаза на ркт. вјеру, али су ускоро са тиме прекинули, када су видјели да то ништа не помаже.

У то вријеме бискуп мостарски био је фра Алојзије Мишић, који је умро у Мостару почетком 1942. године.

Колико су усташке власти један део грађана потпуно ставили ван закона, види се из једног „упозорења Жидовима и Србима“ који је објављен 26. јула 1941. год. у сарајевском Новом листу, у коме је наведено: „Поводом чињенице да се неки Срби и Жидови обраћају на редарствено предстојништво, због разних разлога, упозоравају се сви Срби и Жидови, да се убудуће не смију обраћати на власт, јер осим тога што се неће удовољити њиховим тражењима, бити ће још к томе и приведени казни“.

Усташке власти у Мостару, и то већ у мају 1941. године, наредиле су свима Јеврејима да морају носити на леђима и на прсима посебне знакове (Солмунове), а касније је то замијењено са плочицом на којој је стајало слово „Ž“.

У једном дијелу српских радњи и у свим јеврејским радњама, постављени су усташки повјереници који су са радњама управљали, а власници су доби-

вали мале мјесечне плате. По наређењу усташког стожера из ових радњи је одношена роба без икакве накнаде. Исто тако ови власници нису више располагали са својим некретностима, већ су кирајџије кирије плаћали повјереницима. Готов новац у благајни, драгоцијености, и све хартије од вриједности, као и улоге у банкама, морали су предати усташама.

На једно десетак дана (17. августа 1941. године) прије преузимања власти од стране Талијана, обустављено је присилно исељавање Срба, те су задњи транспорт тога дана, у коме су били лица по абecedном реду од слова К до Њ, враћени са станице својим кућама. То је било на интервенцију Талијана. Међутим и поред овога иселили су се многи Срби још раније, прије него што је на њих стигао ред по абecedи, јер су хтјели да се спасе.

7. септембра 1941. године Талијани су преузели сву власт у Мостару од усташа тако да су од тога момента усташке власти биле готово немоћне.

Прочитано, одобрено и потписано.

Свједоци:

Ефица Салко, с.р.	Ћорић Фрањо, с.р.	Мандрапа Драго, с.р.
Јелачић Миливој, с.р.	Даниловић Јово, с.р.	Алајбеговић Мустафа, с.р.
Данон Аврам, с.р.	Тута Ристо, с.р.	Калајџић Омер, с.р.
Барбарић Илија, с.р.	Шкробић Јозо, с.р.	Ћорић Иво, с.р. ⁵⁹⁸
Куртовић Срећко, с.р.	Павић Васо, с.р.	Чемаловић Мујо, с.р.

Бр. 225

Изјава Ангелине Ковачевић о хапшењу њеног супруга Данила, брата Илије и 400 Срба из Мостара и њиховом транспортовању у логор Госпић 22. јула 1941. године⁵⁹⁹

З А П И С Н И К

Састављен дана 17. 7. 1945. године пред Комисијом за испитивање злочина окупатора и њихових помагача у Мостару.

19. 7. 1941. године дошла 4 усташе мени посве непознати у 10 сати ноћу у моју кућу и одвели ми мужа. Сјутра-дан сам пошла да видим шта је са мојим мужем па су ми неки рекли да идем Шефкији Балићу који је тада био под-жупан.

Сачекала сам га и замолила за објашњење. Рекао ми је у присуству моје заове Десанке Ковачевић да су добили наређење из Загреба да покупе све истак-

⁵⁹⁸ Иво Ћорић.

⁵⁹⁹ АБиХ, кут. Мостар.

нуте Србе, капиталисте и комунисте и интернирају на принудан рад у концентрациони логор Госпић.

Муж ми је био затворен са још 400 Срба у школи „Краљица Марија“, гдје је била усташка бојница.

Не знам ко је био шеф усташке бојнице. Трећи дан, тј. 22. јула, одведена је цијела партија ухапшених у концентрациони логор Госпић. Сви су били везани жицом и одведени. Од тада до данас из тога се транспорта нико није јавио нити се је жив вратио. Тражила сам их преко њемачке команде и усташких власти, али без успјеха. Међутим, чује се да су сви из логора у Госпићу побијени још 1941. године и побацани у јама на Велебиту.

Мој брат, Недељко Кокотовић, око 26 година стар, чиновник казнионице у Зеници, одведен је од усташких власти 25. или 26. јула 1941. с посла с транспортом одакле се није више вратио.

Молим да се на ове околности саслуша Љубица Семиз, супруга управника казнионице у Зеници Мише Семиза. 2. августа 1941. године, у 6 сати навечер одвеле су неке непознате усташе мога оца и одмах га транспортовали за Јабланицу гдје је остао 8 дана, али сам успјела да га вратим као тешког болесника и отпремили смо га одмах у Србију. Везан је био у жици два пута а осим тога мучили су их глађу. Он ће доћи скорих дана па ће дати изјаву.

26. јула 1941. године одведени је мој брат Илија Кокотовић, стар 22 године, ђак, наредник Југословенске војске, по усташама међу којима је био Бурић Звонко Љубин, који је с пушком стајао пред кућним вратима. Овај је Бурић (сада у бјекству) рекао мојој куми Рези Пичути, која ће за који дан доћи у Мостар, да чека Илију којег ће сад усташе извести па ако покуша бјежати да га убије. Одвели су заједно Илију са Бранком Мрчићем, старим 23 године, студентом, у усташки стан, гдје су их саслушали а затим стрпали у лимузине у пратњи четворице усташа и једним усташким официром те одвели за Бијело Поље да их стријељају. Међутим, у часу припрема за стријељање на обали Неретве у Бијелом Пољу, успјела су обојица да се баце у Неретву и сретно испливају. Усташе су за њима пуцали, али без успјеха.

Тако се Илија спасио и дошао кући а Бранко се некуда прикрио, али је након неколико дана опет ухваћен и одведен у полицијски затвор одакле је нестао, а Илија се успио пребацити у Србију и сада је у Штабу Треће српске пролетерске бригаде у Лесковцу.

Ковачевић Ангелина, с.р.

Бр. 226

**Изјава Десанке Тупоње о злочинима усташа у Мостару
и хапшењу и одвођењу њеног супруга Бранка у логор Госпић⁶⁰⁰**

З А П И С Н И К

Градске комисије за злочине окупатора и његових помагача,
Мостар од 18. априла 1945. године.

Дана 19. јула 1941. године дошле су усташе Хочевар, Судар и Нико Миличевић у моју кућу у 2 сата после пола ноћи. Ту су ухапсили мога мужа Бранка и спровели га у усташку бојницу. Ту је био три дана, а затим је транспортован са још много ухапшеника према Госпићу, али ја о њему нисам ништа сазнала и сва су моја трагања остала без успјеха.

Дана 18. аугуста 1941. године ја сам под притиском усташа морала бјежати из Мостара оставивши кућу са намјештајем, а кључ од куће предала сам на полицију. Собом сам понијела једну балу најскупоцјенијег покућства (ћилим, постељина и рубље) и 13.000 динара у готовини. Све те ствари и новац су ми усташе опљачкале оставивши мени само 500 динара, тако да сам оштећена укупно за 30.000 динара.

Напомињем да је онда са мојим мужем одведено око 1.600 људи, претежно Срба и то неки су побијени на градским мостовима и пећинама Неретве од стране усташа, други живи побацани у провалију код Читлука, а један дио је отпремљен у интернацију у Госпић. Цијелим тим покољем руководио је усташки сатник Иво Херенчић, шеф полиције Хочевар, затим његов насљедник Крешо Крталић, неки злогласни усташа Судар, који је касније по погибији Јуре Францетића постао заповједник усташке бојне. Ови су људи организовали усташку бојницу у којој су биле усташе из Љубушког и Читлука.

Напомињем да је мој муж уздржавао мене и троје дјеце.

Тупоња Десанка, с.р.

⁶⁰⁰ АБиХ, кут. Мостар.

Бр. 227

Изјава Иве Чорића о хапшењима у Мостару и о транспортовању и заточеништву у логорима Госпић, Јастребарско и Даница⁶⁰¹

Записник Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Сарајеву од 5. августа 1946. године

Дана 19. јула 1941. године дошли су у мој стан у Мостару, Лиска 11. усташе: Нико Миличевић, бојација из Илића, који је касније погинуо, Ново Мехмед, полиц. агент и један непознати полицајац, те су ме позвали да пођем с њима, ради неког саслушања. То је било око 10.30 сати ноћу, па је хтјела и моја жена да ме прати, да би видила куда ме воде. Међутим усташе су њу вратиле натраг и нису јој дозволили, да пође са мном. Одведен сам у основну школу Краљице Марије, гдје сам већ затекао једну групу од 6-8 Мостараца, међу којима сам препознао: Мију Рајића, Фрању Шимића, и још 4 чији се имена сада несјећам. Одмах по моме доласку усташа Сердановић Иво извршио је надамном претрес и одузео ми новац, документе и све личне ствари. Још док сам се налазио у затвору у школи усташе су стално доводили нове хапшенике, који су били крвави и испребијани на путу. Мене је претресао усташа Сердановић, а након тога ми је наредио и да нигдје несмијем чак ни гледати. Цијеле ноћи и сјутра дан цијели дан усташе су у школу доводили људе које су хапсили по граду. Кад су тако скупили око стотину људи, усташе су нам наређивали да један другог – хапшеници шамаарају, па је Сердановић мени наредио да опшамарим Оскара Мандлбаума, који је такођер био доведен. Пошто ја то нисам хтјео да учиним, наређено је Мандлбауму, да он мене удари, што је овај и учинио, тако да сам се од његовог ударца скоро занесвјестио. Усташе су у школи хапшенике страховито тукли шакама, кундацима, а мени је усташа Сердановић наредио да правосл. попа Крљевића пољубим у палац ноге, па да више нећу бити католик и да ће ме поп прекрижити да postanем православни. Ја сам то наређење извршио али сам на питање Сердановића ипак одговорио, да сам католик и да ћу као такав умријети. Овај ми је наредио да сједнем. Судију Мују Пашића који је такођер био доведен, усташе су тешко испребијале, тако да је био сав обливен крвљу. Њега су тукли с тога, јер се он прије рата декларисао као Србин. Затим су му наредили, да своју властиту крв лиже и да несмије ни једна кап крви на поду да остане. Док је Пашић још лежао овако крвав и испребијан, наишао је Иван Херенчић, усташки сатник, па је питао Пашића одакле та крв и јели злостављен. Пашић му је одговорио, бојећи се још већих посљедица, да није тучен. Херенчић је наредио присутним усташама да несмију никога злостављати, али ја сам опазио да је при томе усташама дао један примјетан знак оком. У уторак 22. јула исте године све нас хапшенике у основној школи, а било нас је укупно 174, везали су по два жицом и то десну руку првога за лијеву руку другог, па су нас провели на же-

⁶⁰¹ АБиХ, кут. Мостар, бр. 55807.

љезничку станицу. Спроводио нас је Фрањо Судар, доцније усташки пуковник са још око 20 наоружаних усташа, те су нас укрцали у три особна вагона једне путничке композиције. Тако смо путовали од Мостара од 6.30 ујутро, а стигли смо у Бос. Брод у 1.30 ујутро.

Кроз то вријеме усташе нам нису давали никакве хране нити пића, већ су поједине хапшенике успут тукли. У Бос. Броду смо изашли из наших вагона, те смо морали пјешке прећи преко једног понтонског моста у Сл. Брод. Успут су нас усташе стално ударањем кундацима тјерали да брже идемо, а неки цивили успут на које смо наишли довикивали су: Бацајте их у Саву. У Сл. Броду један њемачки капетан питао је нашег спроводника Фрању Судара шта је са овима, а Судар му је одговорио да смо ми сви четници и комунисти из Херцеговине. У Сл. Броду поновно су нас укрцали и то сада у марвене вагоне, чија су врата блонбирали а решетке на прозорима су такођер затворили са капцима тако да нам уопште ваздух није долазио. Никакву храну за пут као ни воду нису нам дали. Из Сл. Брода кренули смо у сриједу ујутро око 3.30 сати, а у Госпић смо стигли у четвртак у 4.30 сати поподне. По доласку у Госпић усташе су наш транспорт смјестиле у један ограђени простор и ту су нас чували неколико сати. Премда смо били изнемогли од жеђи, наша је група добила једну канту од 15 лит. воде. Приликом искрцавања из вагона усташе су нас тукли кундацима, ногама, а пошто смо били везани ми смо падали један преко другог, тако да су многи хапшеници били испребијани. Учитељ Леовац из Мостара разбио је том приликом ногу, а Четко Вукосав сломио је руку, стари фабрикант Витковић био је тако премлаћен да више није могао ходати. Истог дана по доласку усташе су нас везане жицом по два спровели у Госпић у судски затвор. Ту смо затекли најмање хиљаду људи које су усташе довели из разних мјеста и то Србе, Хрвате, Муслимане и Јевреје, али је већином било Срба. Двориште затвора, као и сам затвор, било је претрпано хапшеницима. На прозорима затвора, као и дворишту били су постављени митраљези и јаке усташке страже. Ту смо преноћили у затворском дворишту, а сјутра дан видели смо да су усташе одвојили једно 250 Срба, које су повезали једним дугачким ланцем, тако да су сви били рукама причвршћени за ланац. Ова група није понијела своје ствари, већ их оставила у затвору, а усташе су им рекли, да ће ствари за њима послати. Међутим чим су ови људи одведени из затвора, усташе су одмах приграбили њихове ствари, и међусобно су дијелили, па су чак и нама који смо остали бацали нека слабија ћебад. Ови одведени људи више се нису вратили у затвор. Сви су они убијени и бачени у јаме на Велебиту, што сам ускоро сигурно утврдио, тако кад су везали групу Мостараца и ја сам се хтјео њима прикључити мислећи да их воде у неки радни логор. У задњи моменат мене је упозорио затворски кухар неки Прпић са ријечима: Измакни се земљаче, што сам ја и учинио, а послје ми је Прпић рекао када сам му дошао у кухињу, да сви ови везани људи иду у јаме.

Сви одведени људи из затвора били су везани ланцима, али се ланци никада нису враћали, тако да су за сваку групу узимани нови ланци и локоти, па кад је истих нестало хапшеници су везани жицом и спровођени на Велебит, Јадовно и оток Паг. У затвору сам успио да се приближим усташки спроводнику

Милици,⁶⁰² иначе месару из Госпића, који је спроводио хапшенике из затвора. Радио сам за њега неке столарске радове, па сам га једног дана упитао гдје су они моји Мостарци који су одведени из затвора. Он ми је на то одговорио, да то више никад не питам, а ако желим могу и ја с њима отићи, а да је за мене боље да останем у радионици. Из тога сам недвојбено закључио, да су сви ови моји земљаци побијени. Тако исто ми је дао до знања неки Јуре Рукавина, пословођа столарске радионице, да су сви одведени људи побијени, па да је за мене боље да останем у затвору.

Усташе су у затвору стално вршили неко одвајање хапшеника по вјерама, па су Србе свакодневно одвајали по групама из појединих мјеста и на описани начин их изводили из затвора, који се више нису враћали. Јевреје су одвојили и спровели у логор Максимовића три клм. од Госпића, док су католици и Муслимани којих је био мањи број остали у затвору. У Госпићу смо ми последња група остали око 26 дана. Кроз то вријеме у Госпић је свакодневно долазило по неколико стотина па и хиљада људи, великом већином Срби и сељаци, који се уопште нису задржавали у затвору, већ су их одмах по доласку спроводили на Велебит, Паг и Јадовно, гдје су их поубијали, како сам то у затвору могао сигурно да утврдим. Како је који транспорт долазио усташе су их одмах даље спровели, јер су усташе говорили да нема за њих хране, па нека иду даље. За вријеме мога боравка у Госпићу, а то је свега око 26 дана кроз Госпић је прошло у многобројним транспортима око 50.000 људи, а можда и више по казивању Мате Светића из Госпића и његовог сина Мише и Ивице Алара, исто из Госпића, који су касније с нама одведени из Госпића.

Пошто је Госпић ушао у такозвану јадранску зону под талијанском окупацијом стога су сви преостали затворени евакуисани из затвора и пребачени смо у Јastreбарско код Загреба. Успут нам се је прикључио и транспорт Јевреја који су били у логору Максимовићи, међу којима је било жена и дјеце од бешике све до немоћних стараца. Од Госпића до Јastreбарског путовали смо 26 сати у пломбираним вагонима, па нам усташе кроз то вријеме нису давали ни хране ни пића, премда је било љето. На некој станици између Карловаца и Огулина успио је један затвореник по имену Борис Микуш, студент филозофије из Загреба, да јави Талијанима, да има међу нама једна носећа жена и да смо без воде, па су талијански војници силом отворили наше вагоне и донијели нам воде за пиће. Када је воз кренуо и дошао у слиједећу станицу усташе су упале у наше вагоне, тукли нас све редом и тражили да одамо ко је молио код Талијана воду. На то се је сам јавио Борис Микуш и рекао им да он није тражио воду за себе, него само због оне жене која је била носећа. На то су га усташе тукли и запријетили му да ће за то платити када дођемо на мјесто.

Наша композиција стигла је на станицу Јastreбарско послвије подне око 4 сата, те су нас усташе спровели на имање грофа Ердедија и смјестили нас и то Србе у подрум, а Хрвате и Јевреје по спратовима неке велике зграде за држање хране, која је изгледала као силос.

⁶⁰² Миле Вркљан.

Кад смо стигли на станицу и док су нас усташе спроводили кроз град стално су нас фотографисали Талијани и смијали се. Тада су талијанске трупе држали Јастребарско под својом окупацијом. Након једно десетак дана, ноћу све Србе из подрума, а било их је око 200, међу којима два Мостарца и то: Бранко Грковић, пензионер, и Војин Бјелица, трговац из Мостара, одведени су у непознатом правцу и више се нису вратили. Само тројицу Срба из те групе и то: Бранка Војиновића, Уроша Милетића и један из Госпића непознатог имена остали су у затвору и то двојица у Јастребарском, а трећега је усташа Милица предао часним сестрама на рад. Ми који смо остали у томе логору ишли смо на разне радове чистили згаришта и на разним пољским радовима на имању грофа Ердедија. Усташе нам никакву храну нису давали, већ смо исту добивали од Јеврејске вјероисп. општине из Загреба. Након 15 дана одведени су из овога логора сви Јевреји и то са женама и дјецом у непознатом правцу и више се нису вратили. Тако смо остали у логору католици и Муслимани, свега укупно 250. Након 22 дана нашег боравка у Јастребарском дошао је усташки пуковник Јуцо Рукавина и наредио нам да се сви спремимо за транспорт. Одмах иза тога ми смо били спаковани и отпремљени на станицу, укрцани у вагоне и одведени у Копривницу логор Даница, гдје је била фабрика умјетног гнојива и завртака. Ту смо већ затекли око 2.000-3.000 интернираца из разних мјеста. Ту су први пут од нас узели генералије и смјестили нас по разним просторијама фабрике. Свакодневно су усташе после подне по неком списку прозивали људе и ти су ноћу одвођени, а да се више нису враћали. На тим списковима, приметио сам да пише Јас. и то је по свој прилици значило да су одведени у Јасеновац. На неким списковима је писало НН. Трг. и то је значило да се ти људи одведу у Загреб усташкој надзорној служби. Ова партија са ознаком на списку Н. Трг. била је углавном пуштана кући. У логору Даница био сам укупно око 5 мјесеци и кроз то вријеме су долазили скоро свакодневно транспорти из разних крајева НДХ који су сви на описани начин даље отпремљени, па се за њихову судбину није ништа знало. На интервенцију Блажа Слишковића, који је доцније и сам убијен од усташа, на молбе моје фамилије ја сам из Данице спроведен у Загреб на Н. Трг. гдје сам био 3 дана, а затим сам био ослобођен.

Након тога вратио сам се у Мостар, гдје су већ Талијани имали цјелокупну власт.

Д о в р ш е н о !

Свједок:
Иво Чорић, в. р.

Бр. 228

**Изјава Јованке Јањић из Мостара о хапшењу и транспортовању
њеног супруга Стојана у логор Госпић у јулу 1941. године⁶⁰³****З А П И С Н И К**

Градске комисије за злочине окупатора и њихових помагача,
Мостар 14. априла 1941.

Дана 20. 7. 1941. године мени непознате усташе одвели су мог мужа Стојана са жељезничке станице у усташку бојницу, одакле је трећи дан отпремљен са једним великим транспортом заточеника, њих око 700, у Госпић. Чула сам од Јове Иванишевића, који је такођер с њима транспортиран у Госпић, да је и мој муж био тамо у логору и ту му се сваки трг замео. Он ми је приповиједао да су их у Госпићу усташе одводиле у непознатом правцу по 30 и 40 заточеника, одакле се исти нису враћали, нити су се коме јављали. Иванишевић је по повратку из Госпића побјегао у Србију и не знам гдје се сада налази.

Половицом аугуста 1941. и ја сам морала са осталим Србима, по налогу мостарске полиције, напустити боравиште и селити транспортом у концентрационе логоре.

Напомињем да је сеоба вршена по абецеди, свакако сам морала за 2 сата узети са собом 50 кг прљага и селити. Кључ од стана са осталим стварима предала сам полицији. У интернацији сам била два мјесеца и то у логору Цапраг и Двору на Уни одакле сам се повратила кући уз помоћ Талијана.

Истичем да нисам била присутна када ми је муж одведен и не знам које су биле усташе, само знам да је био заповједник усташа Иво Херенчић. Приликом сеобе пропао ми је дио покућства у вриједности од 3 000 динара. Муж је одржавао мене и моју мајку Мару.

Јованка Јањић, с.р.
(отисак прста)

⁶⁰³ АБиХ, кут. Мостар.

Бр. 229

**Изјава Хакије Дугалића из Мостара о хапшењу и одвођењу
у логор Госпић 21. јула 1941. године⁶⁰⁴****З А П И С Н И К**

Градске комисије за утврђивање ратних злочина окупатора
и њихових помагача, Мостар, 27. јуна 1945.

Дана 20. јула 1941. године када је било у Мостару масовно хапшење родољубивог грађанства, највише Срба православаца од стране усташа, ухапшен сам и ја, везан у жицу и стрпан са осталим у усташку бојницу у згради школе „Краљице Марије“. Ту су у бојници усташе тукли људе и злостављали на разне начине. Видио сам гдје су усташе у бојници истукли судију М. Пашпића, Мују Алајбеговића, као и остале, па су им касније наредили да са пода лижу властиту крв. Пушку су пребили ударајући неког Савића.

Заповједник ове бојнице и руководилац кроз читаве акције био је усташки сатник Иво Херенчић. Нарочито су тукли Алберта Папу, те двојицу синова Жиге Мандлбаума. Наређивали су да брат брата бије. Ове злоставе и мучења су вршили највише усташе из Читлука, Љубушког и Широког Бријега, а и усташки часници лично. Долазио је к нама и тадашњи предстојник Крешо Крталић, који је сам злостављао хапшенике.

Сутра на вече Херенчић је са ријечима „Псине преко Дрине и ове са Стаљинове линије“ (тако је звао партизане), наредио је да нас повежу у жицу, што су ови и учинили и смјестили нас у воз, нас 185 људи. Тако везани и набијени у воз, путовали смо 4 дана до Госпића. Путем нам нису давали нити мрву хране нити кап воде. Са мношћу су у том транспорту били: Драшко Павић, Јово Миљевић, Савић, благајник из пореске управе, Алберт Папо Гаврин, један православни парох из Мостара, Имшир Гигић, Мехо Шеаковић, Катица син Салков стар 18 година и још многи други, чијих се имена и презимена не сјећам. Међу нама су била четворица католика који су се након пар дана вратили својим кућама у Мостар. Кад смо стигли у Госпић, тамо су нас сместили у једно ограђено двориште, а остале у казниону у град.

Смјестили су нас у двориште казнионице и забранили да нико не смије ни у гањак ући. Сваку ноћ је падала киша, а ми смо били вани. Међу нама је било много Сарајлија. Сваки би дан усташе довели неки велики ланац и за овај ланац привезали жицом једну партију хапшеника за стријељање које су отпремили некуда у Велебит, откуда се ни један није вратио, а нити се што за њих чуло. Чим би ове одвели, одмах би усташе њихове ствари разграбили.

Добивали смо за храну дневно по једну кашику прокуханог замашћеног граха без хљеба. Интервенцијом мојих пријатеља ја сам након осам дана пуштен. Из ове цијеле групе од 185 интернираца, вратили смо се живи ја, Мујо

⁶⁰⁴ АБиХ, кут. Мостар.

Алајбеговић, те још један православац чијег се имена не сјећам. Напомињем да је са мном био и геометар Васиљевић и син му, те др. Вуко Јелачић, Витковић, творничар платна из Мостара, те Владо и Илија Којо.

Свједок:
Хакија Дугалић, с.р.

Бр. 230

**Изјава Божице Мркић из Мостара о хапшењу и транспортовању
њеног супруга Михајла у логор Госпић 22. јула 1941. године⁶⁰⁵**

З А П И С Н И К

Градске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача,
Мостар, 15. априла 1941. године.

Дана 21. 7. 1941. године усташе Бухаћ Мирко, Фалаћ Перо и Славко Мартиновић ухапсили су са посла у ложоници Мостар мога мужа Михајла и многе друге Србе који су радили на станици и спровели у затвор у школи „Краљица Марија“. Ту је преноћио и одмах сутрадан транспортом упућен према Госпићу.

Да је заиста стигао у Госпић, знам јер ми је причао Иво Чорић, радник ложione у Мостару, који је био заједно с њим у Госпићу, а као Хрват и римокатолик након 7 мјесеци дошао кући.

Напомињем да је мој муж издржавао мене и дијете.

Дана 16. 8. 1941. послѣје прогласа о присилном исељавању Срба из Мостара, морала сам транспортом ићи у логор, најприје у Цапраг, крај Сиска, затим у Огулин, Двор на Уни, Босански Нови и напокон након три мјесеца вратила сам се у Мостар, захваљујући Талијанима.

Божица Мркић, с.р.

⁶⁰⁵ АБиХ, кут. Мостар.

Бр. 231

**Изјава Милке Крстовић из Мостара о хапшењу
и транспортовању њеног супруга Радослава у логор Госпић⁶⁰⁶****З А П И С Н И К**

Састављен пред Градском комисијом за испитивање ратних злочина
окупатора и њихових помагача за град Мостар, 20. октобра 1945.

Приступа Крстовић Милка, супруга Радослава, из Мостара, стара 35 година, вјере православне, Српкиња, мајка двоје дјеце, прописно опоменута на казивање истине исказује:

31. јула 1941. године одвео је мога мужа Радослава агент Никола Накић. Одмах га је стрпао у полицијски затвор гдје је остао 5-6 дана. Напомињем да је мој муж био болестан, лежао је у кревету кад је по њ дошао Накић. Није му допустио ни да руча тврдећи да ће се одмах вратити. Међутим, из полицијског затвора пребацили су га у затвор усташке бојнице којом је командовао Херенчић Иво, усташки сатник, а одавде након неколико дана у Јабланицу, гдје се скупило 500-600 похватаних Срба из Херцеговине. Из Јабланице су их након 6-7 дана отпремили у логор Госпић.

Јавио ми се једном картом из Добоја обавјештавајући ме да иде за Госпић у логор. Послије тога од њега нисам добила никаквог одговора.

Трагала сам на све стране да нешто сазнам о његовом животу, али нисам могла ништа сазнати.

Имам двоје дјеце па сам губитком мужа ја и дјеца остали без средстава за живот. Његове су принадлежности биле за вријеме Југославије 2.200 мјесечно. 15. аугуста 1941. године ја сам са дјецом отишла у Србију у избјеглички логор у Београд. Тамо сам остала два мјесеца, до 15. октобра, када сам се вратила.

У том избјегличком логору није било лоше, јер су поступали с нама пристојно, а храна и спавање није било рђаво. Кад сам селила у Србију да би избјегла интернацију у хрватске логоре, кућу сам закључала, кључ предала полицији, па сам узела само оно најнужније. На повратку из Србије углавном сам нешто ствари нашла осим неких.

Крстовић Милка, с.р.

⁶⁰⁶ АБиХ, кут. Мостар.

Бр. 232

**Изјава Наталије Милушић из Мостара о хапшењу и заточеништву
у логорима Госпић, Јастребарско, Крушчица и Лоборград⁶⁰⁷**

Дана 1. 8. 1941. године ухапшена сам заједно са својим мужем Миланом и отпремљена у усташку бојницу у школи „Краљица Марија“. Налог за хапшење је дао усташки сатник Иво Херенчић, а он је истовремено био заповједник бојнице и наше хапсане. Кад се прикупило неколико стотина нас Срба у школи и поред ње, онда су нас повезали жицом, и отпремили у Јабланицу. Ту су били ископали једну велику јаму, ту су намјеравали да нас побију и побацају у јаму.

Међутим Нијемци су то спријечили и дошао је њемачки „Гестапо“ из Сарајева који је све нас и усташе сликао и узео генералије, тако смо тада били спашени. Те слике су се налазиле у њемачком „Гестапоу“ у Сарајеву. Усташа који је заповједао тим логором у Јабланици звао се Кос, стар око 30 година. Видила сам међу усташама једног Косовића из Невесиња и једног малог ковача, цигана, такођер из Невесиња. Остале су усташе биле из Широког Бријега, Љубушког и Далматинци. Ту су биле у Јабланици с нама и породице: Сворцан, Марковић, Сорајић, Буха и многе друге чијих се презимена не сјећам. У Јабланици смо били 7 дана, док је дошао к нама још један транспорт Срба из Мостара, Стоца, Љубиња, па су нас опет даље транспортовали у логор у Госпић.

Ту су раздијелили неочењене од очењених, оставивши потоње у госпићком логору са Жидовима, док су све друге отпремили на Велебит – логор Јадовно, гдје им се замео сваки траг. То је било у мјесецу аугусту. Нас, мужеве, жене и дјецу су након три седмице упутили на оток Паг, гдје су убијали људе масовно. Међутим, тек су отпремили два камиона са људима, а убрзо смо чули да су их побили и бацили у море, а међу страдалницима је била и Олга Неић што је радила у Шотрића апотеци у Мостару. Са транспортима преосталих нас прекинули су јер су тада Талијани запосјели оток Паг.

Нас су наиме жене и дјецу раставили од мужева у Башким Оштаријама, па су нас вратили у госпићки логор, а одмах нас затим пребацили у логор Јастребарско јер су ускоро Талијани били у Госпићу. За мужеве су нам рекли да су их отпремили у Јасеновац, међутим муж ми се није јавио нити из Јасеновца нити одакле другдје. Они су побијени и бачени у јаму на Ступачинову код Башких Оштарија.

Постоји жандармеријски капетан Марковић, син Катице са станом у Шверовој улици 9/III у Загребу. Он ми је приповиједао да је чуо од једног усташког поручника, који се случајно нашао у затвору са капетаном, о догађају који се баш односи на ме и моју породицу и остале наше сапатнике. Наиме поручник му је причао како је имао намјеру да као заповједајући официр потопи, побије, све оне интернирце које је он отпремио са четири камиона из Госпића на Паг. Признао је да је подавио два камиона интернираца о којима сам ја мало прије гово-

⁶⁰⁷ АБиХ, кут. Мостар.

рила. Његов исказ се и датумски подудара са извршеним дјелом и моментом извршења.

У логору Јастребарско нашли смо још доста католика и католикиња. Ту су опет извршили раздиобу па су Србе и Жидове отпремили у Јасеновац, католике и католикиње у Копривницу, а Српкиње и Жидовке у Крушчицу код Травника. Ту се у Крушчици нарочито истакао терором усташки заставник чијег имена и презимена не знам, иначе раста нискога, смеђа коса, Далматинац, по свом изгледу одавао је тип разбојника, ожењен је био и имао једно дијете, стар између 40–45 година.

Храна у свим логорима била је најнесретнија што може бити. Сјећам се да су Жидови из Сарајева слали камионима храну у Крушчицу, али су то ждерале усташе, а што нису могли пождерати, то су затрпавали у јаме и палили.

Једино се истакао као пристојан човјек неки усташа Јуре, Далматинац, али је зато морао ићи из логора. Након двомјесечног боравка у Крушчици пребачени смо у Лобор-Град крај Загреба. Тамо нас је преузео „Културбунд“, али и ови су нас плљачкали, јер нам никада нису уручивали пакете ни новац који нам је слат. Но, живот је био нешто сношљивији него код усташа.

Касније сам ја успоставила везу са женом дра Будисављевића (Србина), Дианом, која је иначе родом Швабица, па је она успјела преко Нијемаца да нам се шаљу пакети и новац и радила је свим силама да нас ослободи. Њезиним заузимањем након три мјесеца логор је распуштен и ми смо се вратили својим кућама, осим једног дијела који је отишао у Србију, пошто овамо нису имали гдје.

Концем марта ове године усташе су у Коњицу извршиле обилније хапшење. Међу ухапшеницима била је и моја кћерка Убавка, стара 18 година, свршена ученица VI разреда гимназије. Приликом повлачења из Коњица повели су је са собом, а затим су се задржали у Сарајеву, похапсили још неколико стотина и отпремили преко Брода. Мени је рекла г. Марковић, иначе Коњичанка, да је она видјела између осталих и моју кћерку с осталима вођеним у Брод, гдје се послом нашла. Када се она интересирала куда их воде, они су јој рекли да их воде у Лепоглаву. Од тада о мојој кћерки никада ништа нисам чула.

Милушић Наталија, с.р.

Бр. 233

**Изјава Јеле Јањић о хапшењу и одвођењу њеног супруга Марка
у логор Госпић и о томе како је са петоро дјеце била
интернирана из Мостара⁶⁰⁸**

З А П И С Н И К

САСТАВЉЕН ПРЕД Градском комисијом за испитивање
ратних злочина окупатора и њихових помагача за град Мостар,
20. X 1945. године.

1. аугуста 1941. године мој муж Марко, машиновођа управе, дошао је с посла у 3 сата ујутро кад су га усташе ухапсиле и стрпале у затвор усташке бојнице са још много похватаних Срба Мостараца. Ноћу је отпремљен у Јабланицу са великим транспортом похапшених Срба из града Мостара па су их задржали у Јабланици 6-7 дана. Ја сам ишла за њим у Јабланицу и тамо сам видјела између осталих Крсту Сокнић, пок. Риста, Милоша Јањића Стојанова, Милана Телебака из Бијелог Поља, Гојка Судара, Ристина, Ливњајића, жељезничара родом из Лике, а тада је живио у Мостару.

Тих дана биле су им ископане велике заједничке гробнице ту у Јабланици, биле су усташе одлучиле да их електричном струјом побију. Међутим до убијања није дошло, јер су неки наши поштени људи интервенисали преко њемачке команде и то је ту спријечено. Након 7 дана боравка у Јабланици отпремили су их у Лику у логор Госпић. Из Госпића ми се није никада јавио, нити сам о његовој судбини било што чула. Ја сам се интересирала на све стране, али ништа о његовом животу нисам могла сазнати.

Губитком мужа остала сам ја и моје петоро дјеце без хранитеља, јер других прихода немамо. Мој муж је зарађивао 2 500 динара мјесечно.

15. 8. исте године ја сам са своје петоро дјеце: Десанком, рођеном 1930, Васом, рођеним 1932, Василијом, рођеном 1935, Стевом, рођеним 1938, и Бранком, рођеним 1941. године кренула по усташком наређењу са другим похватаним Србима у интернацију у Глину. Код куће сам оставила све своје осим нешто мало ручног пртљага. Кућу сам закључала, кључ предала полицији. У Глини су нас држали 10 дана, затим су нас одпремили у Цапраг, одавле пребачени у Босански Нови, затим у Двор на Уни гдје смо били распоређени по разним сеоским фамилијама. Укупно сам остала два мјесеца. Ако није имао својих средстава за издржавање, а то није имао готово нитко, логорски живот, још с малом дјецом, био је врло тежак.

Храна је била веома рђава, нечистоћа велика. Свраб, прехладе, болести. Након два мјесеца када су Талијани позвали српски народ да се враћа у своје домове, ја сам се са дјецом вратила у Мостар. Поводом бомбардирања Мостара 14. I. 1944. године ја сам избјегла са својом дјецом из куће, па су усташе опљач-

⁶⁰⁸ АБиХ, кут. Мостар.

кале и оно што смо још имали. Не знам поближе ко је тад извршио крађу, јер имена нисам могла сазнати. Претрпјела сам штету, осим мужа, само за ствари од 30 000 динара.

Јањић Јела
(отисак прста)

Бр. 234

Изјава Зорке Радовановић из Мостара о хапшењу 2. августа 1941. године и заточеништву у логорима Јабланица, Госпић, Крушчица, Лоборград и у затвору у Загребу⁶⁰⁹

З А П И С Н И К

састављен код Комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача за град Мостар од 18. јуна 1945.

Дана 2. 8. 1941. године после подне дошао је усташа Делић Никола са још двојцом, тројцом усташа и тражио да води мог мужа и синове, јер су тих дана водили све Србе из Мостара. Међутим, ја сам била сакрила мог мужа у Хасадедића кућу, синови Славко код Хафифе Јакировића, а Ђорђе код Мухамеда Хациосмановића у комшилуку. Поменути усташа Нико Делић, који је иначе био мој дућански муштерија и коме сам много добра учинила, био је киван на мене што сам ја склонила мушкарце па је повео мене у бојницу. Кад ме је повео истрао је мој најмлађи син Млађен од 11 година, полетио к мени, али га је Нико ударио кундаком у прса, на што је мали запомагао. У бојници сам била тај дан до навече, а онда су ме са још масом интернираних и ухапшених Срба отпремили у Јабланицу, гдје смо остали седам дана.

Ту су нам припремили двије велике гробнице и спровели електричне воде да нас побију струјом. Међутим, неки грађани су интервенисали то код Шваба па је то њихова комисија спријечила. Код Шваба је интервенисао неки Муслиман, кафеџија из Јабланице. Након седам дана отпремили су нас у Госпић.

У путу нам нису давали ни хране ни воде од петка навече до понедељка ујутро. У Госпићу смо нашли у логору 1 500 интернираних људи. Ту смо добивали нешто хране, а помагали су нас интернирани Јевреји, јер су они добивали пакете. Ту смо остали осам дана, а затим су нас одвели на оток Паг, односно упутили су четири камиона нас на Паг. Од тога су два камиона мушкараца, жена и дјеце потопили у море, а два камиона враћена на Башке Општарје, јер су већ Талијани дошли на Паг и упутили се даље према унутрашњости.

У Башким Општарјама смо остали два дана без хране а затим су нас отпремили опет у Госпић, а одатле у Јастребарско, гдје смо остали 12 дана.

⁶⁰⁹ АБиХ, кут. Мостар.

Одатле су нас упутили у логор Крушчицу крај Травника. Путем који је трајао три дана нису нам дали хране ни воде, нити да нужду обављамо, него смо морали, по наређењу усташа, нужду обављати у своје порције, а кад су нам дали храну друти дан након доласка у Крушчицу, онда смо опет у те исте порције које смо опрали морали фасовати храну.

Ту су смјестили нас 1800 у четири бараке и један подрум. На све нас дневно је давано 30 кг хране. Ту смо били 33 дана. Одатле смо кренули у Лоборград. У Лобор-граду смо почели добивати мало хљеба, по 12 дкг на дан. Ту смо иначе оскудијевали водом и патили од нечистоће.

Након укупно шест и по мјесеци отпустили су нас из логора и када смо дошли у Загреб у полицију да узмемо пропусницу за Мостар, ту су ме поновно ухапсили и задржали у затвору два и по мјесеца. Ту смо нашли много жена ухапшених, ту су све нас мучили на разне начине. Тукли нас, тражили неке изјаве о партизанском раду у Мостару, мене су испржили цигаретом по лицу, неке су врућом пеглом пеглали на моје очи, некима су жилетима резали табане, а све нас изреда тукли. Тада је био управник тога затвора у Загребу неки Мајденић а лијечник затворски је био др. Трговац. Ту нас је посјеђивао и Јуцо Рукавина и неки Лисац, усташки главар, као и сам Анте Павелић.

Дана 12. марта 1942. усташе су довукле неке велике ланце и узеле једну велику групу мушкараца и жена као таоце, да их воде на стријељање, међу којима сам била и ја. Међутим, мене је спасила једна интернирка, Јелена Печец, која се изгледа није слагала с Павелићевом политиком иако је била с њиме у интернацији.

Она је замолила неког усташу Јерка, који ме је био повео, па ме овај оставио и мјесто мене узео другу, која се више није вратила. Ово се све догађало у затвору на Савској цести.

Из логора ме коначно курталисала г. Будисављевић Дијана која је преко Нијемаца интервенисала и испословала нам отпуснице из затвора. Она ми је чак дала путни трошак и храну. Када сам дошла у Мостар, установила сам да су ми кућа и обје радње опљачкане по усташама. Тиме сам претрпјела штету од 300 000 динара. Радње су биле шпецерајске и мјешовитом робом.

Зорка Радовановић, с.р.

Бр. 235

**Изјава Драгиње Рељин из Мостара о хапшењу и одвођењу
њеног супруга Јове у логор Госпић 2. августа 1941. године⁶¹⁰**

З А П И С Н И К

Састављен пред Градском комисијом за испитивање ратних злочина
окупатора и њихових помагача за град Мостар од 18. октобра 1945.

2. августа 1941. године усташе су узеле мог мужа Јову, жељезничара, са жељезничке станице и заједно с осталим тад похапшеним Србима повезали у жицу прикупили их у усташкој бојници и ноћу транспортовали за Јабланицу.

У Јабланици их се сакупило око 750 људи. Ту су им усташе припремили један заједнички гроб а усташа Иван Грил, аутомеханичар из Мостара, као стручњак, припремио је електричне водове да електричном струјом побије све. Неки кафеџија, Муслиман из Јабланице, на неки је начин обавијестио њемачку команду у Сарајеву па су ови послали на лице мјеста једну комисију која је узела генералије од свих похапшених Срба, фотографисала их те усташе које су их чувале, као и ископану јаму и направе за убијање. Из тих разлога до убијања није дошло у Јабланици него су их отпремили у Госпић.

Како се је из Госпића вратио интернирац Лабало, који је касније умро, из његовог причања сазнали смо да је ова група у којој је био и мој муж, у Госпић дошла жива, али о даљној њиховој судбини не зна се ништа.

Мој супруг својом платом уздржавао је мене и наше двоје дјеце. Он је имао редовита берива са километражом око 5 000 предратних динара.

15. августа 1941. године усташе су објелоданиле проглас по коме су сви Срби из Мостара морали селити било у Србију, било у концентрационе логоре. Собом су могли понијети 50 кг пртљаге и препоручено нам је да понесемо драгоцености. Тако сам ја 15. кренула с дјецом, оставила кућу и намјештај а кључ куће предала полицији. За неколико сати смо се морали спаковати.

У Србији смо остали два и по мјесеца, до талијанског прогласа да је слободно вратити се. Губитком мужа као и осталих покретних ствари општећена сам за 300 000 предратних динара.

Рељин Драгиња, с.р.

⁶¹⁰ АБиХ, кут. Мостар.

Бр. 236

Изјава Олге Покрајчић из Мостара о хапшењу и одвођењу њеног супруга Душана у логор Госпић 2. августа 1941. године⁶¹¹

З А П И С Н И К

Састављен пред Градском комисијом за испитивање ратних злочина окупатора и његових помагача за град Мостар 19. октобра 1945.

Мој муж Душан стар 42 године био је машиновођа државних жељезница у Мостару. 2. августа 1941. године усташе су га одвеле с осталима Србима и стрпали у затвор усташке бојнице. Тога дана су га најприје тражили код куће и то дошао је у кућу усташа жељезничар Мирко Бебек, довезао је био и ауто којим је шоферирао неки Омер. Међутим, код куће га нису нашли него су га одвели у 6 сати из жељезничке радионе.

У затвору усташке бојнице остао је 3 дана, док се је прикупила једна већа група Срба, па су их затим ноћу повезали и отпремили у логор за Јабланицу. Ту, у привременом сабирном логору остао је 7 дана са осталим хапшеницима и то претежно онима који су похапшени у Мостару, затим је отпремљен у Госпић.

Из Госпића ми је јавио по Сави Хрњезу и тражио да му пошаљем пропусницу. Иако сам му ја послала три пропуснице, ипак од тога свега није било никакве користи јер се из Госпића више никада није јавио нити повратио.

Једино сам чула да су их једне ноћи повезали у ланце и одвели у непознатом правцу. Друге никакве податке о његовој судбини не знам.

Његовим губитком моја обитељ је остала без хранитеља јер је он имао укупно припадљености 4-5000 мјесечно.

Половицом мјесеца августа 1941. ја сам кренула на сеобу у Београд да би тако избјегла интернирање. Наиме, усташке власти су издале писмени налог према коме су сви Срби морали по абecedном реду селити, односно ићи у интернацију у разне сабирне логоре. Ко је успио да добије пропусницу, тај се пребацио у Србију. Тако сам учинила и ја са својом дјецом. У Србији сам остала, у Београду, све до пред мјесец дана одакле сам се вратила у Мостар.

Када сам пошла могла сам са собом узети до 50 килограма најнужнијих ствари, док сам све остало оставила у кући, кућу закључала, односно у кући ми је остао са својом фамилијом наредник, водник хрватске глазбе, Влад Ковач. Како сам обавијештена, један дио намјештаја одnio је са собом, а један дио ствари је остао.

Претрпљену штету сам пријавила Комисији за ратну штету. Као што сам горе навела, нисам могла поближе установити имена нити адресе усташа који су тражили и одвели мог мужа.

Покрајчић Олга, с.р.

⁶¹¹ АБиХ, кут. Мостар.

Бр. 237

**Изјава Стаке Вулић из Мостара о хапшењу и одвођењу
њеног супруга Душана, сина Миодрага и свекра Гаврила
у логор Госпић 3. августа 1941. године⁶¹²**

З А П И С Н И К

Састављен пред Градском комисијом за испитивање ратних злочина
окупатора и њихових помагача за град Мостар од 18. X 1945.

3. августа 1941. године мој муж Душан са својим оцем Гаврилом, старим 65 година, и својим сином Миодрагом, старим 14 година, пошао је с њемачком пропусницом возом за Србију.

Као што је опште познато, тих дана су били у јеку масовни прогони и убијања Срба у Мостару и околици па је мој муж на овај начин покушао да спаси себе, своје дијете и оца, јер су тако чинили многи остали. Међутим, усташе су га на другој станици од Мостара вратили у Мостар и стрпали у усташку бојницу, одакле је исту ноћ око поноћи са једним великим транспортом Срба који су тај дан похапшени, везани у жицу, стрпани у препуне железничке вагоне и отпремљени према Загребу.

Из Загреба ми се јавио једном картом и цедуљом по усташки Бацаку из Буне, ниже Мостара. Овај им је Бацак између осталог био спроводник до Загреба, односно до Цапрага. Ту их је овај Бацак, како ми је приповједао, предао добранима.

Тек касније, када су се вратили из интернације Ђерић Иван,⁶¹³ железничар, приповједао ми је да су и мој Душан, Гаврило и Миодраг, након 4 дневног боравка у Цапрагу, пребачени у сабирни логор у Госпић, гдје су остали 20 дана а тада су раставили Србе православце од осталих интернираца.

Србе су повезали жицом и некуд отпремили а међу овима да су била и моја сва тројица. Шта је даље било са њима, позитивно не знам јер нема за то података. Познато је да су усташе тада у масама убијали Србе и то баш ове одведене из Госпића према далматинским отоцима и на подручје Велебита. У оно вријеме када су у Мостару усташе вршиле терор, хапшења и интернације био је шеф усташке бојнице Иво Херенчић, усташки сатник.

Ја мислим да је могао спасити мога мужа и муфтар Мујо Чишић само да је хтио. Ја сам поменутог Чишића молила да интервенише, али није хтио.

12. августа 1941. године ја сам успјела испословати пропусницу и пребацити се са кћерком Ксенијом у Србију да би тако избјегла интернацију јер је већ сутрадан изишао абецедни ред по којем би и ја била интернирана.

Собом сам понијела само 50 кг најнужнијег пртљага док су све остале ствари: кућни намјештај, постељина, радио-апарат, писаћа машина, бицикл остали

⁶¹² АБиХ, кут. Мостар.

⁶¹³ Иво Чорић.

у Мостару и када сам се вратила након 2 и по мјесеца, нашла сам само ствари од дрвета, док је све остало разнешено.

Мислим да сам овим претрпјела штету од 30.000 динара.

Стака Вулић, с.р.

Бр. 238

**Изјава Загорке Лалић о хапшењу њеног оца Симе у Мостару
8. августа 1941. године и о свом и заточеништву њене мајке Миле
у логорима Јабланица, Госпић, Јастребарско, Крушчица и Лоборград⁶¹⁴**

З А П И С Н И К

састављен код Комисије за утврђивање ратних злочина окупатора
и њихових помагача у граду Мостару, 23. јуна 1945. године.

Дана 8. 8. 1941. године непознате усташе одвеле су мога тату Симу са железничке станице, гдје се налазио на својој редовној дужности. Ко га је одвео, не знам, само знам да је одведен у школу „Краљица Марија“ гдје се налазио затвор усташке бојнице којим је руководио и заповиједао усташки сатник Херенчић Иво. Кад му је мама однела ручак, Херенчић јој је рекао да се и ми спакујемо да ћемо са татом заједно у Србију. Тата је остао у бојници три дана одакле је транспортован за Јабланицу, а у међувремену смо и ми стигли у Јабланицу и мјесто да кренемо у Србију, како нам је то било казано, отишли смо у концентрациони логор Госпић. Ту смо са татом били четири дана, а тада су нам рекли старешине логора да се мушкарци издвоје од женских, да иду у Србију а да ћемо ми касније.

Како су га тада одвели, са још много интернираца, више га никада нисмо видјели, нити се када јавио, сигурно је убијен у Велебиту. Исти дан када су ми тату одвели и нас су пребацили за Башке Опшарије гдје смо остали три дана а затим су нас опет повратили у Госпић, пошто нису имали с нама куда. Долазак Талијана их је спречио да нас побију. Ту смо остали опет три дана, а затим смо пребачени у Јастребарско гдје смо остали 15 дана, а одатле смо отпремљени у Крушчицу код Травника. Ту смо били у логору. Иза тога пребачени смо у Загреб па у Лобор-град, гдје смо остали 7 мјесеци под командом Нијемаца.

Испочетка нам није било тако лоше, али касније када се логор напунио са много интернираца, било нам је врло слабо. Ту смо јели највише репу немасну и неслану, хљеб нисмо никада добивали. Иза тога су нам наредили да се спакујемо и да идемо у Србију. Тада су нас Нијемци транспортовали за Београд гдје смо остали три године и недавно смо се повратили у Мостар.

Лалић Загорка, с.р.

⁶¹⁴ АБиХ, кут. Мостар.

Бр. 239

**Изјава Стане Марковић из Мостара о одвођењу ње и њене дјеце,
Жарка и Бранке, 8. августа 1941. године и заточеништву
у усташким логорима⁶¹⁵**

З А П И С Н И К

Градске комисије за злочине, Мостар 16. маја 1945. године.

Дана 8. 8. 1941. године мостарске усташе у споразуму с полицијом су нас интернирали и отпремили у логор Госпић. Ту смо били заједно двије седмице. Тада су одвојили Жарка, а нас пребацили преко Велебита у Башке Опшарије гдје смо остали три дана. Трећи дан дошли су камиони са интернираним мушкарцима, већином Србима. Недалеко од нас скинули су мушкарце с камиона, међу њима и мога сина Жарка, одвели их између двије куће и више их никада нико није видио. Нашу су пртљагу ставили у неку кућу, а нас поново отпремили камионима у Госпић. Ту смо били неколико дана, затим нас пребацили у Јастребарско па у Крушчицу код Травника. Читаво вријеме смо гладовали, негдје смо добивали кашику топле воде и један кромпир. На ногама смо једва стајали. Одатле су нас опет пребацили у Хрватско Загорје, у Лобор-град. Ту смо остали шест мјесеци гдје је умрло наших 25 лица, заточеника. Коначно су нас отпремили у Загреб на опоравак у дом глухонијемих гдје смо остали седам недјеља. Иза тога смо се ја и кћерка вратиле у Мостар. Отпратили су нас Нијемци.

Дана 4. октобра 1944. године усташе су ми одвеле кћерку Бранку у логор Јасеновац. Од тада нема од ње никаквог гласа.

Када сам пошла у логор понијела сам собом постељине, нешто пртљаге, Бранкино рухо и Жарков веш, све у укупној вриједности 1.694 динара.

Стана Марковић, с.р.

⁶¹⁵ АБиХ, кут. Мостар.

Бр. 240

**Изјава Јованке Тешановић и Милеве Перковић о хапшењу
и убијању Срба из Требиња током маја, јуна и јула 1941. године
и о свом заточеништву у усташким логорима⁶¹⁶**

З А П И С Н И К

Састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду 17. априла 1942.

Од почетка рата па до нашега хапшења, тј. до 28. јула 1941. године, када сам ухапшена ја Јованка Тешановић, и до 1. аугуста, када сам хапшена ја Милева Перковић, ми смо живеле несметано у Требињу. За то време починиле су усташе много зла и поубијале много Срба. До 1. јула било је све мирно и никоме се није ништа догодило. Негдје у другој половини маја стигло је у Требиње осам усташа из Загреба. Међу њима био је и један злогласни Ивица, коме се презиме-на не сјећамо. Он је приповедао да су му за време Југославије Срби расјекли мајку и сестру на два дела и да су га онда фотографисали између њихових делова тела. Он је неку такву фотографију и показивао. Осим тога је тврдио да су му Срби избили вилицу и да је ради тога замрзео Србе. Говорио је да Србе може живе пећи на ражњу и када је залазио у коју гостиону или у официрски дом, на место вина тражио је српске крви. Говорили су једним дијалектом, који је нама стран и тврдили да су из Загреба. Чим су они стигли у Требиње, заредали су по српским кућама и почели да врше претрес. При томе су се понашали врло пристojно, никоме ништа нису учинили, нити су што дирали. Чак су остављали и четничке униформе а да власника нису хапсили. То је тако трајало све до маја. Кроз то време домаћи Муслимани понашали су се рђаво, док за католике то не бисмо могли да кажемо.

30. маја 1941. стигла је у Требиње прва чета хрватске војске које су домаћи Муслимани и католици свечано дочекали. Тај и наредни дан било је све мирно. 31. маја око 10 сати навече чули смо кроз град велику пуцњаву из пушака и митраљеза. Дознали смо послје извесног времена да су то на Требиње навалили четници, које је хрватска војска одбила. Одмах после пуцњаве заредале су усташе по српским кућама, док је на улицама била војска. Ми Срби смо добро знали да није било никаквих четника, који би ту ноћ наваљивали на Требиње, него су то усташе инсценирале да би имале повод за почетак убијања и прогањања Срба.

Обилазећи српске куће убијали су домаћине по тим кућама на очиглед њихових жена, дјеце и родитеља. Тако су убили: Милана Брковића, општинског чиновника, Васу Бабића, старца од 75 година, угледног трговца и врло омиљеног човјека, Гаша Ковачевића, електромеханичара, Влајка Паликућу, обућара, Душана Ногулића, гостионичара, Владу Поповића, општинског бележника,

⁶¹⁶ АС, бр. 43/I-9.

Илију Кукурића, трговачког помоћника, Шћепа Бурића званог „Жути“, месарског помоћника, Милована Лечића, овога последњег су убили на цести изван Требиња, док је бјежао пред усташама. Поповића и Бабића Илију убили су у просторијама суда, камо су их били одвели. Тражили су и Стевана Бретића, војног лиферанта, али га нису нашли код куће, јер је он дан раније умакао у Црну Гору. Када је настало то убијање, његова се жена склонила у стан полицијског стражара Хакије Шарана, који је становао у њиховој кући заједно са троје дјеце. Кад су усташе дошле пред њену кућу, те стали лупати и изазивати на вратима, она се није јавила. Пошто су усташе отишле не напавши никога у кући, Хакија ју је присилио да напусти с дјецом његов стан. Она се склонила код мене. Кад је свануло, предала ми је кључеве од дућана и од свога стана и кренула из Требиња пјешнице да се састане са својим мужем. Међутим је на цести утледала леш Шћепе Бурића, који је био месарски помоћник у радњи њенога мужа. То је на њу толико деловало да се почела понашати као да је померила памећу и наместо да пође за својим мужем, заредала је пешке по селима и викала Србима да беже, јер да изгинуше. То је узбунило српска села па су се људи дали у бекство према Црној Гори. То је била срећа јер су тада многи спасили главе.

До 2. јула сви су лешеве били што у њиховим кућама, што у болници. Нико их није смео сахрањивати док усташе нису за то дале дозволу. Другога јула сахранили су их све, и то већином Цигани. Свештеник је испратио само до гроба Влада Поповића и Шћепу Бурића.

Ја Јованка Тешановић била сам у кући моје пријатељице Стоје Брковић, мајке петеро дјеце, којој су убили мужа Милана Брковића. Посетила сам је са неким другим женама, док је леш њезиног мужа био још у кући. Она нам је причала да су усташе провалиле пред зору у њихов стан и извршиле претрес. Тражиле су војничке ствари, оружје и друго. Нису ничега нашле, јер ничега и није било. Међутим је она видела како је један усташа извадио из џепа неколико пушчаних метака и турио их у фиоку ноћног ормарића. На то су јој оштро подвикнули како говори да нема ништа од оружја када су ето нашли те патроне. После тога су из пушке убили мужа јој и отишли.

Са усташама који су те ноћи обилазили куће и убијали, био је стално и Хакија Шаран, раније обични полицијски стражар, а од доласка усташа наредник. Убијања су вршили оних осам усташа што су дошли из Загреба.

После тог убијања заредала су хапшења Срба. У неколико дана ухапшено је 120 Срба из Требиња и околних села. После извесног времена један део ухапшених Срба је пуштен кући док је један дао ухапшених раније био некамо одведен. У први мах се није знало шта је с њима било, тек сутрадан по одвођењу јавиле су млекарице да су лично виделе усташе како су неке мушкарце побацали у неку познату јаму између села Придворци и Тодорић. Како је била ноћ, млекарице су тврдиле да су познале по гласу Стева Миљковића, полицијског стражара из Требиња, јер је нешто викао. Тада још нису знали кога су све убили и бацили у ту јаму. Млекарице су причале да су их пре бацања у јаму убијали маљевима. Тек неколико дана доцније стигло је из Црне Горе неким породицама из Требиња писмо, које су написали Јефто Шкоро, телеграфски

радник из Рупјева, Влашић Златан, жељезнички чувар, Бурић, земљорадник из села Полица и још један коме се имена не сећам. Ти су људи исто тако не-стали. Они су писали да су их једне ноћи одвели из затвора заједно са групом других ухапшених Срба. Довели су их до поменуте јаме, млатили маљевима и бацили у јаму. Њима је успело да побегну да се иако тешко рањени пребаце у Црну Гору, одакле се сада јавише. Навели су и имена људи које су убиле уста-ше и бациле у јаму. Описали су како су усташе оне вечери, пре него што су их одвели, ушли у затвор напола пијани. Донели су мокре конопце, везали их те их извели из затвора у аутобус којим су онда кренули до јаме. Када су их довели до јаме, убијали су их једног по једног камењем и маљевима у главу и гурали у јаму, која је врло дубока.

Међу побијеним и баченим у ту јаму били су: Божо Пицула и његов син, Јово Мађар, гостионичар, Стево Миљковић, полицијски стражар из Требиња, Бошко Шакота, полицијски наредник из Требиња, Михајло Андријашевић, трговац, Јаков Миљановић, једини син у оца и мајке из Јасике, Благоје Бурић, гостионичар из Требиња, Соколовић, пензионер, Лазар Кукурић, гостионичар и Трифко Бабић, жељезнички чиновник.

Ја Јованка Тешановић знам да су тада у мом родном месту у Ластви уста-ше убиле Јову Бегенешкић са два сина и братом. Било је то једне суботе када је тамо пазарни дан. Жене су биле на пазару и када су се вратиле нашле су сву четворицу у кући мртве. Путем су среле дванаестогодишњег Јову кога је спа-сила од смрти једна учитељица Италијанка.

Тада су усташе и у селу Зубцима⁶¹⁷ убиле 12 Ратковића, и то ноћу у њи-ховим кућама. Убиле су их усташе из Загреба са више домаћих Муслимана.

Усташе су из села одвеле сву крупну и ситну стоку и сву имовину коју су могле да однесу. Тада су усташе убиле свештеника Илариона Деретића, управ-ника манастира у Завали, рођака Јованке Тешановић и још неке којима се име-на не сећам.

Поменутих дана када смо ми ухапшене, ухапшени су са нама још четири жене и 9 мушкараца. Те четири жене су касније пуштене на слободу из Лобор-града и налазе се сада у Требињу. Од поменутих похватаних Срба сјећам се да су с нама били: Филип Чучковић, богати трговац и кућевласник из Требиња, Јефто и Душан Мајковић, богати сељаци из Зубаца, Марко Паовић из Јасена, Митар Тарковић, остали су били земљорадници чијих имена не знамо.

2. аугуста 1941. године после пола ноћи повезале су усташе нас жене и мушкарце, затворили нас у један вагон за стоку и одвезли у Мостар. Ту смо сти-гли у 11 сати пре подне. Путем од станице до школе „Краљица Марија“ сусре-тале су нас усташе из Мостара који су нам псовале српску мајку и српског кра-ља. Када су нас утерале у ту школу, усташа Мирко Баришић из Буне крај Мо-стара, тукао је и шамарао заточенике, а од наших трговца Душана Рајковића који је рекао да је прешао на католичку вјеру и да је Хрват. Тукао је и друге, нарочито сиромашног и болесног Ђорђа Калебића.

⁶¹⁷ Зупци.

Ту у школи било је поред Срба затворено и нешто Муслимана и католика које су нарочито тукли као пријатеље Срба и комуниста.

Истог дана пред ноћ везали су око 400 мушкараца те их заједно са нама превезли у јабланички логор. Ту су нас мучили осам дана. Били смо гладни и жедни. Ту је било много других затворених Срба и Српкиња из Мостара и остале Херцеговине.

Након давет дана потрпали су нас у вагоне и одвези у логор у Госпић кама смо путовали око три дана без хране и воде.

У том логору претрпјеле смо многа зла и понижавања. Према нама женама усташе су се понашале животињски, али не можемо да кажемо да су вршили насиља из похоте над млађим женама и дјевојкама.

Ја Јованка Тешановић, имам још да кажем, како сам дошла до детета, мале Олгице Јерковић, којој су сад две године и која се и сада налази код мене. Једнога дана доведена је од усташа у логор код Госпића „Овчарска станица“ (Максимовићеве штале), Српкиња из села Дивосела са своје двоје дјеце, Јела Почуча. Донијела је и једно од око годину дана старо које није било њено.

Јела Почуча се данас налази с нама и са својом децом. Она нам је причала када су је довеле усташе у логор, да је бјежала са својом дјецом и другим Србима из Дивосела пред усташама. С њима је био и Митар Јерковић са својом женом и седморо (7) дјеце од којих је била најмлађа Олгица. У бекству су их достигле усташе, у једној шуми, припуцали на њих и убили Митра Јерковића. Митрова жена Аница полетјела је с осталим избјеглицама али није могла да носи малу Олгицу, јер је дете врискало и тако одавало усташама куда се избјеглице крећу. Да би спасила живот својој осталој дјечи и бјегунцима, Аница је оставила малу Олгицу поред мртвог оца Митра и побегла с осталом децом и сусељанима.

Усташе су Олгицу нашле и дале Јели Почучи када су и њу ухватиле с њеном децом, па је тако она донијела у логор и малу Олгицу.

Како је Јела имала много кубуре и са својом децом у логору, није је могла да задржи иако јој је Олгица кумче, она је у Башким Опшаријама малу Олгицу дала неким другим женама заточеницима да је пазе.

Када су нас усташе довезле до Башких Опшарија, нису нас могле водити даље у логор на отоку Пагу јер су тамо већ били Талијани. Рекли су да ће нас вратити нашим кућама. Тада сам се ја одлучила да узмем малу Олгицу са собом и да водим бригу о њој.

Међутим су нас превариле усташе и ми нисмо пошли својим кућама, него су нас даље вукли у логоре, Јастребарско, Крушчицу, Лобор-град. Све до сада. Али ја нисам хтјела да напустим Олгицу, јер сам је заволела као своје дете, и задржаћу је посве ако је једнога дана не затражи њезина мајка по материнском праву.

Док се не вратим кући у Требиње, ја ћу моћи да водим бригу о овом детету, јер сам здрава и јака и моћи ћу да зарађујем за нас обе.

Много сам у логору испатила због тога детета за време бруталних усташких поступака и гладовања. Кад смо били у логору Крушчици и кад сам видела

како нас слабо хране, како нас пате, побојала сам се за Олгицу, па сам решила да преварим усташе. Рекла сам им да су ми усташе предале Олгицу, да је чувам и пазим јер да је то усташко дете које свагдје мора да добије довољно хране. Усташки старешина у Крушчици је то поверовао и наредио да моја Олгица има право да сваки дан добива храну из усташке кухиње.

То је углавном и било, иако су се неке усташе често противиле, па ми чак понекад нису дали храну за дете, ако сатник случајно није био у логору.

Више немам шта да кажем.

Јованка Тешановић, с.р.

Милева Перковић, с.р.

Бр. 241

Изјава Босиљке Радан и других свједока о заточеништву у усташким логорима⁶¹⁸

РАДАН БОСИЉКА, домаћица из Стоца, стара 40 год., удова иза пок. Радан Бранка, кројача, мати троје деце.

КНЕЖЕВИЋ ЈОВАНКА, домаћица из Стоца, стара 60 год., удова иза пок. Кнежевић Ђуре, намештеника банке, мати шестеро деце.

КНЕЖЕВИЋ ВИДОСАВА, домаћица, кћи напред наведене Кнежевић Јованке и пок. Ђуре из Стоца, стара 25 год., неудата.

КНЕЖЕВИЋ ЉУБИЦА, чиновница Дуванске станице у Стоцу, кћи напред наведене Кнежевић Јованке, и пок. Ђуре, стара 24 год. неудата.

КУРИЛИЋ ЈЕЛКА, домаћица из Стоца, супруга Курилић Илије, сликара из Стоца, стара 45 година, мати троје деце.

КУРИЛИЋ РАНКА, домаћица из Стоца, кћи напред наведене Курилић Јелке и Илије, стара 22 године, неудата.

ДРЕКАЛОВИЋ ЉУБИЦА, домаћица из Стоца, удова иза пок. Дрекаловић Јове, порезника, стара 46 година, мати троје деце.

ДРЕКАЛОВИЋ БРАНКА, домаћица из Стоца, кћи напред наведене Дрекаловић Љубице и пок. Јове, стара 19 година, неудата.

ДРЕКАЛОВИЋ ДОБРИЛА, свршена ученица грађ. школе из Стоца, кћи напред наведене Дрекаловић Љубице и пок. Јове, стара 15 година, неудата.

МАРИЋ ЛЕЈЛА, домаћица из Стоца, супруга Марић Јефте, судског чиновника, стара 35 година, мати троје деце.

МАРИЋ ДАНКА, ученица грађ. школе из Стоца, кћи напред наведене Марић Леле и Јефте, стара 14 година, неудата.

МИТРИНОВИЋ ЦВИЈА, домаћица из Стоца, супруга Митриновић Саве, казанције, стара 57 година, мати петеро деце.

⁶¹⁸ АЈ, фасц. 919.

МИТРИНОВИЋ ЗОРА, ткаља из Стоца, кћи напред наведене Митриновић Цвије и Саве, стара 27 година, неудата.

МИТРИНОВИЋ ЦВИЈА, стара 22 године, радница у дуванској станици, кћи горе наведене Митриновић Цвије, неудата.

МИТРИНОВИЋ СТАНИСЛАВА, ученица стручне школе из Стоца, кћи горе наведене Митриновић Цвије, стара 18 година, неудата.

ХАМОВИЋ БОСИЉКА, домаћица из Стоца, удова иза пок. Хамовић Ристе, трговца, стара 46 година, мати троје деце.

ХАМОВИЋ ЗИНАИДА, бивша чиновница код адвоката из Стоца, кћи горе наведене Хамовић Босиљке и пок. Ристе, стара 18 година, неудата.

ХАМОВИЋ ТИЈАНА, свршена ученица грађ. школе из Стоца, кћи горе наведене Босиљке и пок. Ристе, стара 15 година, неудата.

ХАМОВИЋ ЉИЉАНА, домаћица из Стоца, кћи пок. Хамовић Илије, трговца и Ане, стара 21 годину, неудата.

ЈОВИЧЕВИЋ АНЂЕЛИЈА, домаћица из Стоца, удова иза пок. Јовичевић Васа, гостионичара, стара 62 године, без деце.

ЈОВИЧЕВИЋ ЖАРКО, ђак грађ. школе из Стоца, син пок. Јовичевић Ристе и Љубе, стар 15 година, нежењен.

ГРАХОВАЦ БОЈКА, домаћица из Стоца, кћи пок. Граховац Панте и пок. Милице, стара 18 година, неудата.

ГРАХОВАЦ ЉУБИЦА, домаћица из Стоца, сестра горе наведене Граховац Бојке, а кћи пок. Панте и пок. Милице, стара 16 година, неудата.

ОКУКА МИЛКА, домаћица из Стоца, кћи пок. Окука Луке и пок. Јелке, стара 32 године, неудата.

МРАВУШИЋ КРСТИЊА, домаћица из Стоца, супруга Мравушић Ђорђа, црквеног послужитеља, стара 48 година, мати једног детета.

ГИГА ДАРИНКА, домаћица из Стоца, супруга Гига Ристе, учитеља у пензији, стара 71 год., мати четворо деце.

ГИГА ЗОРКА, радница у дуванској станици из Стоца, кћи горе наведене Гиге Даринке и Ристе из Стоца, стара 32 године, неудата.

ГИГА ЉУБИЦА, домаћица из Стоца, стара 30 година, супруга судског официјала у пензији, без деце.

БЈЕЛИЋ БОСИЉКА, радница у дуванској станици из Стоца, кћи пок. Бјелић Гојка, монополског чиновника, стара 15 година, неудата.

Сви напред наведени, након опомене на истину, исказали су сугласно слиједеће:

Ми смо сви били у Стоцу у време успоставе Независне Државе Хрватске и тамо остали све док нисмо отпремљени у концентрационе логоре.

Од почетка Независне Државе Хрватске појавили су се у Стоцу и околици усташе. У усташке редове ступили су домаћи Муслимани, Хрвати, католици и цигани. Претежна већина усташа били су Муслимани, а мањи део били су цигани и Хрвати католици. Хрвата католика било је најмање, јер и њихов број је најмањи. Усташе су одмах почеле прогонити Србе из Стоца и околине. Најпре су наредили Србима мушкарцима да се не смеју никада удаљавати из ме-

ста, те да се морају сваки дан два пута пријављивати у усташком стану. Било је забрањено Србима да се скупа састају.

29. маја 1941. ухапшени су у Стоцу: Гига Јово, судски официјал у пензији, Шковић Никола, бивши срески начелник, Михаић Вељко, Михаић Станко, гостионичар, Михољевић Ристо, шофер, Васковић Марко, трговац, Богдановић Васо, дечак од 15 година, Бркић Радован, радник у дуванској станици – сви из Стоца. Осим ових тада је ухапшено и више Срба сељака из околице, а међу њима и Бјелица Јанко, тежак из Берковића. Били су затворени у једној штали усташког логора и држани у затвору до 20. јуна 1941. године. За то време су били страшно злостављани од усташа.

Сваку ноћ су усташе улазили у шталу и немилосрдно их тукли пендрецима и кундацима. Двојица Срба тада су од злостављања умрли у затвору и то: Михаић Вељко и Михољевић Ристо.

2. јула 1941. одвели су из затвора Михаић Славка у жанд. касарну, где су га исти дан убили. Једне ноћи после 20. јуна 1941. сви остали су по усташама из затвора изведени и некуд одведени, те се о њиховој судбини више не зна. Сигурно је да су сви побијени.

21. јуна 1941. сви Срби мушкарци, те Српкиње девојке из Стоца, позвани су на присилни рад. Девојке су одведене у усташки логор, где су рибале патос, а усташе су их за то време псовале најпогрднијим псовкама. Мушкарци су морали рушити неке старе куће и чистити улице.

22. јуна 1941. године увече поновно је настало хапшење Срба мушкараца. Ово хапшење продужило се и 23. јуна до подне. Тада су ухапшени: Милиновић Чедо, писар у суду, Дрекаловић Жарко, студент филозофије, Курилић Илија, сликар, и његови синови, Јефто, дипломирани правник, и Страхиња, трг. помоћник, Чурбабић Јово, књијар, и његов син Добросав, казанџија, те други син Властимир, књијар, Ружић Емил, гостионичар, Ружић Сергије, ђак трг. академије, Михаић Марко, студент права, и његова два млађа брата, Митриновић Шћепо, казанџија, Марић Драган, ђак учит. школе, Хамовић Перо, златар, Благоје Душан, свештеник, Гига Лазо, чиновник катастарске управе, Радојевић Неђо, столар у дуванској станици, Гига Мито, мајсторски научник, сви из Стоца. Затим Васовић Илија, трговац из Берковића, те више других Срба из околице Стоца. Сви су они 23. јуна 1941. године увече повезани и у два камиона одвезени према селу Љубињу и иза тога се о њиховој судбини више ништа не зна. Према причању Реџић Мује из Стоца, који их је возио, сви су они крај села Ластве близу Љубиња делом убијени и мртви бачени у јаму, а делом живи побацани у ту јаму. Та јама је огромна.

25. јуна 1941. поновно је настало хапшење Срба. Тада су ухапшени: Кокотовић Станко, шумар, Милчевић Видоје, гостионичар, и његов брат Љубо, млинар, Благоје Милић, радник, и његов син Лука, ђак грађ. школе, Окука Ђорђе, гостионичар, Јовичевић Сава, трговац, и његови синови: Шћепо и Славко, Перишић Лука, велепоседник, Поповић Бранко, банковни чиновник, Павић Гојко, казанџија, Шелада Светозар, кројач и његов брат Ђетко, чиновник и Гига Ристо, учитељ у пензији, Врећа Михо, гостионичар, Кашиковић Неђо, кројачки

помоћник, Богдановић Сава, малтар,⁶¹⁹ Вујновић Симо, пензионер, Радовановић Саво, тежак, Поповић Илија, поседник, Радан Бранко, кројач, Биберчић Перо, поштар, његов брат Ратко, столар, Кунић Ђорђе, столар, Шутвић Перо, поштар, његов брат Ратко, столар, Шутвић Берислав, ђак трг. академије, Јовичевић Перо, кројач, Кнежевић Крсто, пекар, Скочајић Илија, пошт. намештеник, Шаровић, пошт. чиновник, Курилић Нико, радник, Марковић Перо, грунтовничар, Сунајко Душан, чиновник среског начелства, Мићић Сава, гостионичар, Ружич Миho, поседник, и његов син Драган, Бркић Мико, млинар, и његов син Видоје, Мићић Илија, радник у дуванској станици, Спехић Драго, ученик технике, те сви сељаци из села Ошакић⁶²⁰ и Попрати.

Сви они држани су у усташком логору те затворима среског суда и начелства где су уз усташке страхоте злостављани и тучени.

27. јуна 1941. године су у затвору умрли од задобивених озледа Поповић Илија и Ружич Миho, а Поповић Бранко покушао је самоубијство резањем жила на руци са зубима. Усташе су им у затвору давали слану воду да пију по највећој врућини.

27. јуна 1941. године око 5 сати после подне изведени су из затвора Радан Бранко и Биберчић Перо, одведени у оближњу шуму звану „Дубраве“ и ту убијени. Возио их је шофер Ђупела Адам, а убио их је Булат Анте, усташа из Љубушког, по занимању шофер.

Исти дан увече одведени су камионима сви остали на пола мртви и убијени на Видовом Пољу код Стоца. За њих је три дана унапред на овом пољу ископана заједничка јама. Тада је убијено на овом пољу 275 Срба из Стоца и околине. Међу убијеним било их је који су били теже рањени, а још нису умрли. Тако је Милутиновић Ристо, када је већ са другима био бачен у јаму, онако рањен затражио од усташе Муслимана воде. Усташа му је из свог феса дао воде а затим га убио.

24. и 25. јуна 1941. године око 300 усташа из Стоца и Љубушког на челу са усташким логорником Ђорићем Марком, ушли су у српско село Берковићи и тамо приредили општи покољ Срба. У овоме селу поклане су читаве породице да нико није остао жив. Тако су поклана деца породице Вуковић Милана од 6 чланова, породица Душана Хајровића од 5 чланова, Биберчић Трипе од 17 чланова, Васковић Марка од 5 чланова. Скоро цело село је поклано, а спасио се бекством тек врло мали број људи. Усташе су тада међу осталима заклали и Хајровић Душана, трговца из Берковића, исекли га на комаде и кували месо у котлу, те нагнали његову жену и децу да једу то месо, а после и њих заклали. Усташе су Србима вадили очи, и те очи су доносили у Столац и показивали другима, те се хвалили, колико су српских очију извадили у селу Берковићи. Читаво село ишло је крваво. Усташе су чешће тако одлазиле и у друга суседна српска села и вршили покоље и пљачке, а када би се са пљачком враћали у Столац, онда су се враћали са песмом: „Бој се бије за слободу Хрватске“ или „Марширала, мар-

⁶¹⁹ Службеник управе сточне пијаце који наплаћује таксу на увођење стоке.

⁶²⁰ Ошањићи.

пирала Павелића гарда“. Тако су поклана села Опћани, Опшанићи,⁶²¹ Попрате, Влаховићи, Дубрава.

31. јула 1941. године било је у Стоцу треће хапшење. Тада су ухапшени: Митриновић Сава, казанџија, Мравушић Ђорђе, служитељ у цркви, Перишић Милан, трговац, његов син Марко, свршени ђак школе, Јањић, учитељ, Марић Јефто, судски чиновник, Авдаловић Војо, учитељ, Кашиковић Ђорђе, трг. помоћник и Хамовић Милан, намештеник Бате.

Сви су исто вече одведени у село Дубраве крај Стоца и тамо убијени у једној шуми.

1. августа 1941. године увече било је поновно хапшење Срба у Стоцу. Усташе су по ноћи проваљивале у српске куће и одводили поједине Србе.

Тада су одведени: Мичевић Миро, трафикант, и његова жена Босилка, Којо Ђурђа, домаћица, њен син Миле и две кћери: Драгица и Милена. Сви су они исто вече убијени али не знамо где.

2. августа 1941. ухапшени су: Богдановић Митар, учитељ у пензији, Радан Тихомир, ђак трг. академије, Павић, казанџија, и његов унук Ђорђе, Курилић Славко, бријачки научник и његов брат Миле, стар око 8 година, Поповић Јово, трг. помоћник, стар 14 година, Павић Душан, стар 10 година, Граховац Лазо, стар 14 година, Курилић Љубица, домаћица, и њена кћи Макрена, Павић Драгиња, домаћица, и њене кћери: Миленија и Гина, те свекрва Елка, стара 80 година, Радовановић Цвијета, радница у дуванској станици, Вујновић Јованка, домаћица, Јовичевић Тодора, са двоје деце, те ми: Радан Босилка и њена кћи Биљана, која је оболела у логору у Лоборграду, а умрла у Загребу, Кнежевић Јованка са кћерима: Видосавом и Љубицом, Курилић Јелка, са кћери Ранком и свекрвом Росом, која је умрла у логору у Горњој Ријеци, Дрекаловић Љубица, са кћерима Бранком и Добрилом, Марић Лада,⁶²² са кћерима Бранком и Данком, Митриновић Цвија, са кћерима Зором, Косом и Станиславом, Хамовић Босилка, са кћерима Зинаидом и Тијаном, Хамовић Биљана, Јовичевић Анђелка, са сестром Љубом, која је умрла у Лоборграду, и сином Жарком, Граховац Бојка, са сестром Љубицом и братом Лазом, Окука Милка, Мравушић Крстиња, Гига Даринка, са кћерком Зором и унуком Босом Бјелић, Гига Љубица. Затим су ухапшени Ковачевић Десанка, домаћица, са кћеркама Дивном и Миром, Хамовић Малина, са кћерком Тамаром и Окука Љубица са сестром Зором. Ковачевић Десанка са кћерима пуштена је из Лоборграда, а Хамовић Малина са кћерима из Загреба. Окука Љубица и њена сестра Зора пуштене су успут из Сарајева.

Истодобно са нама била је ухапшена и затворена Поповић Љубица, гостиничарка, са кћерком Драгицом и сином Јовом. Она је била у логору Лоборград све до 20. јануара 1942. када је са кћерком и сином отпремљена у Загреб у усташки затвор и после се није вратила. Још су са нама ухапшене и доведене и после умрле у Лоборграду Топаловић Стана, Миличевић Анђа и Спајић Анета.

⁶²¹ Опшанићи.

⁶²² Лела.

Усташе су нам казале приликом хапшења да нас само воде у цркву, где ћемо прећи на римокатоличку веру. Међутим, то је била лаж јер су нас одмах стрпали у затвор.

Пригодом стављања у затвор одузели су нам од наших кућа и станова кључеве јер нико није остао код куће пошто су мушкарци пре нас одведени и убијени. Одузели су нам још тапаше, новац, накит и све друге вредније ствари. Затворили су нас у две мале собе у затвору среског суда тако да смо се гушили од спарине.

Око пет сати после подне дошли су домобрани и од усташа преузели власт над затвором и нама дозволили да изађемо на зрак на двориште, те нам чак донели и хране и рекли нам да ће нас они заштитити од усташа. Након пола сата дошли су поновно усташе и тражили од домобрана да им предају власт над нама. Домобранци на то нису пристали, али након дуљег објашњења морали су пристати да им изруче мушкарце.

Тада су усташе одвели из затвора Богдановић Митра, Радан Тихомира и Курилић Славка, њих су извели и убили исто вече, како су нам то причали домобранци. Око два и по сата после пола ноћи преузели су нас усташе из Мостара и исту ноћ отпремили у Мостар.

Из Мостара кренули смо према Загребу. С нама је тада кренуло неколико стотина Срба из Мостара и околице повезани ланцима. Усташе су ове Србе успут страховито тукли, а претили су нама, да нити једна неће остати жива. Преко Загреба смо стигли у Цапраг 6. августа 1941. где смо остали у логору два дана. Ту нам је казано да смо пуштене на слободу и по двојици усташа отпремљене смо до Нове Градишке. Из Нове Градишке, поновно смо враћени у Загреб, а из Загреба смо отпремљене у Госпић у логор.

Кад смо стигле у ГОСПИЋ, а то је било 9. августа. 1941, мушкарци су одведени у казниону, а ми женске и малодобна мушка деца у логор у „ОВЧАРСКУ СТАНИЦУ“, која се налази крај ГОСПИЋА. Шта је даље било са мушкарцима, ми не знамо.

Код доласка, у логор у ГОСПИЋУ поновно смо претресане и ту нам је одузето и оно мало новаца и накита што смо биле сакриле у Стоцу. Претрес су извршили двојица Жидова, који су били логорници, и то по наређењу двојице усташа. У овом логору нашле смо много Српкиња из ЛИКЕ. Прву ноћ након нашег доласка у овај логор некоји усташе наваљивале су у логор на Српкиње из Лике. Један усташа спавао је ту ноћ са једном Српкињом из ЛИКЕ за коју је казао да је то његова заручница. Сутрадан је усташки натпоручник забранио усташама да улазе у штале у којима смо спавале.

У овом логору било је врло много Жидова мушкараца и жена. Жидови су се добро хранили, те смо ми Српкиње из њихових кухиња добивале јести.

16. августа 1941, око 3 сата после подне, укрцане смо ми Српкиње у 4 теретна камиона, а усташе су нам тада казале да идемо на ОТОК ПАГ. Три камиона наводно су отишла за ОТОК ПАГ, а наш се камион покварио на 4 км пред ОПШТАРИЈАМА У ВЕЛЕБИТУ и ми смо после тога пјешице дошле на ОПШТАРИЈЕ. У ОПШТАРИЈАМА смо нашле много усташа. На ОТОК ПАГ тада су од-

ведене: Јовичевић Тодора и њених двоје деце, Радовановић Цвета⁶²³ и Вујновић Јованка, све из Стоца.

Имена осталих Српкиња не знамо које су тада одведене на ОТОК ПАГ. О судбини оних које су одведене на ОТОК ПАГ, не знамо ништа, а нити смо ка-да штогод сазнале.

Једна Српкиња из Мостара полудила је у ГОСПИЋУ у логору. Њу су усташе некуд одвеле.

На ОПТАРИЈАМА смо биле два дана и две ноћи. Спавале смо у једној штали пуној смећа. За то време добиле смо оброк само једанпут, и то неку је запао један кромпир, а неку половица крумпира. Ту је у ОПТАРИЈАМА умрла Теминкић⁶²⁴ Анђа из Стоца. Она је била пошла за оток Паг другим камионом па је враћена у ОПТАРИЈЕ. Усташе су је довеле на колима и бациле на ледину гдје је кратко после тога умрла. Њу су усташе окривили да је имала са собом бомбе па су је тукли, па је од задобивених озледа умрла. Док је лежала на ледини, нису нам усташе дозвољавале да јој се приближимо, нити да јој онако болесној што помогнемо. Кад је умрла, један усташа ју је ударио ногом и казао: „Мртва је“. Њен леш је некуда одвежен.

Прву ноћ нашег боравка у ОПТАРИЈАМА долазили су усташе к нама у шталу, светлили са цепним лампицама и тражили млађе девојке захтевајући од њих да изађу из штала с њима напоље. Тада су мајке ових девојака, те друге старије жене, почеле викати и притисле својим телесима младе девојке и тако их одбраниле од усташа. После тога усташе су упрле електричне цепне лампице на девојку Граховац Бојку, јер им се свиђала и тражили од ње да с њима изађе ван, али им се она одлучно одупрла и тако су усташе одустале од даљњег нападавања девојака.

19. августа 1941. године враћени смо из ОПТАРИЈА поновно у логор ГОСПИЋ. Ту нам је један хрватски војник, који је био на стражи у логору, казао да смо више сретне него смо тешке што нисмо отишле на оток ПАГ.

Некоје Жидовке су се вратиле са отока ПАГА, али Српкиња није нити једна. Једна Жидовка која се вратила са отока ПАГА, причала је у логору у Крушчици да је на отоку ПАГУ био врло лош поступак и лоша храна. Даље је причала да је на отоку ПАГУ била доведена једна православна попадија са кћерком од 16 година, која је била врло лепа. Усташа је једном на раду нешто њеној кћери заповидио, а она му је јачим тоном одговорила. Навече је тај усташа кћерку од попадије из бараке одазвао и она се више није никада вратила у бараку. Њена мајка је после тога стално и страшно плакала, као и Жидовке, јер су и оне жалиле пошто је била врло лепа.

21. августа 1941. кренули смо из логора ГОСПИЋ за Јастребарско, камо смо стигли у петак 22. августа 1941. У Јастребарском смештени смо у једну властелинску господарску зграду и тамо смо остале 19 дана. Режим у Јастребарском био је донекле подносив и немамо ништа нарочито казати.

⁶²³ Цвијета.

⁶²⁴ Таминчић.

2. септембра 1941. кренуле смо за логор у Крушчицу крај Травника камо смо стигле 4. септембра 1941. Целог пута нисмо добиле јести, нити ми, а нити деца, а исто тако нити онај дан кад смо стигли у Крушчицу. У Крушчици смо затекли страшно стање. Биле смо најпре смештене у бараку број 5 која је скроз прокишњавала, без дрвог патоса, у њој је било ужасно блато, а ми смо дошле мокре, голе и гладне. Ту је међу нама одмах настао страшан плач, јер смо предосећале тешку нашу судбину. Жидовке које су с нама биле доведене из Јастребарског у Крушчицу, добиле су бараку бр. 4, која је била боља од наше, јер је имала бољи кров и половица бараке имала дрвени патос. Ми смо након боравка од два сата у блату у бараки бр. 5 молили усташе да нам дозволе да се преселимо у бараку бр. 4 где су биле Жидовке. Они су дозволили да се преселимо у бараку бр. 4. Ми смо тада у бараки бр. 4 заузеле слабију страну, у којој није било дрвог патоса, а Жидовке су остале у другом делу бараке, гдје је био дрвени патос. Ми смо тада покосили зелену кукурузовину са поља, донесли и стерале себи у бараке. Како смо биле страшно гладне сисали смо сок од зелене кукурузовине да би ублажили глад. Тада су мајке давале својој деци трску од кукурузовине, да из ње сисају сок, јер су им деца била силно гладна, а оне нису имале ништа да им даду осим те трске. Сутрадан 5. септембра 1941. у подне, био је петак, добиле смо истом свака по једну кашику чорбе од граха у којој је требало тражити које зрно од граха. Круха нисмо добили. Следећи дан у подне опет смо добиле чорбе од граха без круха и тако редом сваки дан. Међу нама завладала је страшна глад. Све смо биле од глади и напора потпуно изнурене, а многе су падале у несвијест. Да би како тако утолиле глад, купиле смо љупине од кромпира, које су усташе себи гулиле, лишће од тикве, коприву и зелени купус, те смо то кухале на жару који смо припремили и онако неславно и без масти јеле и давале деци, али нити тога није било увек довољно. Често пута, кад смо овако јело приредили и хтели да једемо, дошао је неки усташа и све нам ово јело ногама преврнуо и просуо, а нас у бараке потерао. Жидови и Жидовке у том погледу боље су пролазиле од нас, јер су имали новаца, па су од усташа куповали хлеба и воћа. Њихова жидовска црквена општина из Сарајева слала им је живежне намирнице. Од посланих живежних намирница усташе су највећи део себи задржавали, али су нешто и Жидовима давали. Од добивених живежних намирница Жидови су један део и нама уступили. За нас Српкиње није се имао ко да брине.

Стражу над нама у Крушчици вршили су усташе. Усташе су скоро свако вече залазили у бараку и светлећи цепним лампама тражили младе девојке. Мајке су своје кћери сакривале и на њих бацали своје хаљине. Многе мајке су тада полегале на своје кћери и тако их од усташа заштићивале. Једне вечери дошло је у нашу бараку око 10 усташа и наредили нам да девојке, које су они звали „пуце“, морају у 11 часова по ноћи доћи к њима, па да ће носити дрва. Ми смо одмах знале о чему се ради. Марковић Стана из Мостара, која је имала са собом кћер Бранку стару 17 година, одмах је казала да она не да својој кћери, на то јој је један усташа поднео под врат бајонету, опсовао јој српску мајку са речима: „Шта не даш, српску ти мајку...“. Васиљевић Рада, чиновница Шипада из

Сарајева, одмах чим су усташе напустиле бараку дозвола је Жидова др. Хајера,⁶²⁵ адвоката из Сарајева, који је вршио дужност логорника и замолила га да оде до усташког сатника и замоли га да то спречи. Он је одмах отишао и сатник је то спречио, те забранио усташама залазити у нашу бараку. Усташе су међутим и после тог залазили у нашу бараку те светлећи лампицама тражили девојке.

Усташе су према нама иначе поступали сваки пут врло окрутно. Многе жене и децу шамарали су и тукли кундацима. Тако су тукли Јовичевић Анђелку, Јовичевић Љубу, Курилић Јелку, Васиљевић Раду, Грубеш⁶²⁶ Јованку, Живковић Радојку, те многе друге. Ивковић Радојка је један пута тако страшно претучена да је пала у несвест и после тога морала је лежати.

Неколико пута усташе су по авлији побацали комаде старог плеснивог хлеба и гњилих шљива. Деца, а и одрасле заточенице Српкиње ишле су да то купе и једу, јер смо сви трпили страшну глад, а усташе су их онда дочекали и корбачима тукли.

Усташе су по целе ноћи око наше бараке ходали и певали, пуцали из пушака, ударали кундацима о даске бараке, провлачили бајонете кроз рупе између дасака, звали да наше девојке изађу из бараке к њима, те свакојаким најпогрднијим и најбезобразнијим речима псовали нас. Осим тога у бараци је владала страшна нечист. Барака је била пуна ушију и нисмо се могле од њих очистити, два пута смо добили сламе од усташа, али је та слама била пуна ушију. Ми смо покушавали излазити из бараке и требити уши из одела, али нам усташе то нису дозвољавали, већ су нас тукли и терали даље у бараку.

Од силне глади, нечистоће и злостављања многе Српкиње су толико биле изнурене, да су после у Лоборграду умрле. Логор у Крушчици био је право мучилиште.

Од велике изнурености, након одласка из логора у Крушчици, умрле су после у Лоборграду: Јовичевић Љуба, стара 53 године, из Стоца, Грубјеша Госпава, стара 60 година, из Љубиња, Ђук Јока, стара 71 годину, из Љубиња, Зеленовић Перса, стара 60 година, из Мостара, Спајић Ана, стара 51 год., из Стоца, Шаин Јованка, стара 60 год., из Мостара, Лалић Драгица, стара 1 год., из Мостара, Топаловић Стана, стара 65 год., из Стоца, Ковачевић Мара, стара 65 год., из Невесиња, Стајић Јован, стар 15 год., из Мостара, Бјелић Аница, стара 73 године, из Љубиња, Радуловић Јелена, стара 25 година, из Сарајева, Миличевић Анђа, стара 50 год., из Стоца, Вукасовић Јелка, стара 60 год., из Мостара, Врањеш Сава, стар 50 год., из Госпића, Гутеша Момчило, стар 8 год., из Бихаћа, Бачић Стана, стара 50 год., из Јасеновца, и Лалић Олга, стара 60 г., из Петриње. Надаље умрли су у Горњој Реци⁶²⁷ од изнурености, који су запатили још у Крушчици: Пејновић Цвијета, стара 75 год., из Госпића и Курилић Роса, стара 70 год., из Стоца, а у Загребу у болници умрла је Гутеша Мара из Бихаћа. Она је у

⁶²⁵ Најер.

⁶²⁶ Грубјеша.

⁶²⁷ Горња Ријека.

логору Лоборград родила мушко дете, које су Српкиње заточенице саме крстиле и наделе му име Слободан. Међутим ово је дете након шест недеља умрло.

5. октобра премештене смо из логора Крушчица у Лоборград, камо смо стигле после путовања од 2 дана, 7. октобра 1941. Путујући из Крушчице у Лоборград задржали смо се краће време у Загребу и ту смо од загребачких Жидова добили хране и чаја. Усташе су нас на путу пратили до жељезничке станице Златара страшећи нас да ће нас у Лоборграду преузети Немци, и да ћемо тек онда видети шта су Немци. Тврдили су нам да ће Немци старије жене поубијати, а младе девојке одвести себи под шатор. Међутим, то је све била лаж, јер су нас Немци преузели али су с нама коректно и добро поступали.

На жељезничкој станици у Златару преузели су нас немачки војници и са аутобусима одвезли у Лоборград, где смо смештене у напуштени властелински дворца. Управу овог логора водили су немачки војници. Они су с нама поступали врло лепо и уљудно, а храна је била много боља, него у свим досадашњим логорима, кроз које смо прошли, а нарочито у Крушчици. У Лоборграду било је међу нама много случајева смрти, али то је све била последица гладовања и злостављања, које смо претрпили у логору у Крушчици. Имена умрлих већ смо навели напред. У логору Лоборград могли смо се дописивати са нашом родбином, а могле смо примати новац и пакете.

У логору Лоборград често пута нас је обилазила и доносила нам дарове Будисављевић Дијана, супруга др. Будисављевића Јулија, Србина, познатог хирурга из Загреба. Она је рођена Немаца и организовала је помоћ нама Српкињама са Милић Чедом и још неким другима из Загреба.

18. децембра 1941. један део заточеника Српкиња, премештен је из Лоборграда у логор, који је тада наново основан у Горњој Реци крај Новог Марофа. Међу осталим у овај логор премештене су Радан Босиљка, Курилић Ранка, Курилић Јелка, Кнежевић Јованка, Кнежевић Видосава, Кнежевић Љубица, Дрекаловић Бранка, Дрекаловић Добрила, Митриновић Цвија, Митриновић Зора, Митриновић Сена, Митриновић Станислава и Гига Љубица. Управу овог логора водили су Немци и они су са Српкињама у сваком погледу поступали нарочито лепо и хумано. Околно хрватско становништво било је према нама врло добро расположено. Хрватице жене, сељанке, долазиле су к нама у логор и даривале децу са храном. Уопште хрватско житељство се тамо с нама са особитим симпатијама опходило. Нарочито се је према нама благонаклоним показао Турак Антун, трговац у Горњој Реци.

Истакли смо одмах у почетку да су у Стоцу одмах после формирања НДХ ступили у усташке редове највише Муслимани и цигани, а Хрвати католици у мањем делу, јер их у томе крају мање има. Усташки стожерник у Стоцу био је Ћорић Марко, студент, који има жену учитељицу, која је службовала у околини Стоца, и она га је пре тога хранила. Затим су се истицали у прогону Срба усташе: Смоле Фрањо, директор бивше хрватске сељачке банке у Стоцу, који је био и усташки повереник. Његови земљаци били су Рагуш Илија, бакалин, Пужић Божо, гостионичар, и Хрле Хамид, малтар, који је био главни помагач логорника. Даље су се истицали: Хаџић Хамид, пол. стражар, који је лично мно-

го Срба убио, Башић Мујо, општински чиновник и његов брат Џафер, послужитељ среског начелства, Басарић Дамил, послужитељ среског начелства, Пељац Смајо, пол. стражар, који се нарочито истицао као крволок, Потуровић Омер, пол. стражар, Харачић Але, пол. стражар, Секо Мехо, управник поште, који је био главни подстрекач покоља Срба, Перић Нико, без занимања, Пуљић, земљорадник, Бечевић Абид, циганин који се нарочито истицао својим крволостством, Рецић Хасан, месар, и његови синови Авдо и Мамуд, те његова кћер Изрета, који су се нарочито истицали у прогону Срба, Ђенгић, носач, Жуна Назиф, столар, Домировић Мехо, без занимања, Сидрак Џафер и Осмо, млинари. Лето Ибро, без занимања, Турковић Риста и Мустафа, месари, Ђелко, циганин, Бајро, циганин, Еминовић Мапо, без занимања, Ризванбеговић Омер-бег, поседник и општински начелник, који се особито истицао у прогону Срба, Пашалић Бајро и Салко, кафеџије, Басарић Хамо, столар, Пјевић Сулејман, без занимања, те многи други Муслимани и цигани које познајемо, али се не сећамо њихових имена.

У оно време долазило је из Љубушког у Столац много усташа, а под водством Булат Анте, шофера из Љубушког, извршили су у заједници са усташама из Стоца напред описани покољ Срба у селу Берковићи, у којем селу су скоро све Србе поклали.

У логору у Госпићу био је командант Пудић Драгутин, усташки натпоручник, који је пре тога био трг. путник, те усташа Миле Вркљан, звани „МИЛИЦА“, који се много истицао својем бруталношћу. Других усташа из Госпића не знамо. У Јастребарском био је командант логора неки Михаловић, усташки натпоручник.

У логору Крушчица крај Травника био је командант логора неки усташки сатник, којему имена никако нисмо могле дознати. Тај сатник био је особито окрутан и немилосрдан према нама Српкињама, био је уз то врло прост и неотесан, те без икакве интелигенције, што се на њему већ на први поглед могло приметити.

Усташе у логору били су: Грга Иван, Врбан Иван, Шмит Дане, Јаклић Петар, Шупер Милан, Шупер Никола, Дошен Ивица, Дошен Марко, Дошен Стипе... петорица, родом из Брушана, срез Госпић.

Некима од ових усташа који су били у Крушчици било је име: Паладин, Милан, Јозе, али им не знамо презиме.

У Лоборграду у Горњој Реци није било усташа, већ су управу логора вршили Немци. У Лоборграду командант логора јест Хегер Карл, Немац из Загреба, који је према нама био врло коректан, као и остали Немци, који су тамо вршили службу.

У логору у Горњој Реци управник логора био је Пелц Карл из Загреба, који је нарочито коректан и добар био према нама као и његов заменик Куруц Ханс. Пелц Карл указивао је нарочиту доброту према нашој деци, те је био несретан ако када не би могао којем детету дати јести.

Ми смо ослобођени из логора 30. марта 1942. и допутовали у Београд 31. марта 1942. године.

Друго ништа немамо казати, а на исказано и прочитано можемо се заклети.

Д о в р ш е н о:

Саслушао и оверава:
Родић Ђуро, с.р.

Записничар:
Аћимовић Јулијана, с.р.

Хамовић Зинаида, с.р.
Хамовић Тијана, с.р.
Хамовић Љиљана, с.р.
Јовичевић Анђелка, с.р.
Јовичевић Жарко, с.р.
Граховац Бојана, с.р.
Граховац Љубица, с.р.
Окука Милка, с.р.
Мравушић Крстиња, с.р.
Гига Даринка, с.р.
Гига Љубица, с.р.
Гига Зорка, с.р.
Бјелић Босиљка, с.р.
Радан Босиљка, с.р.
Кнежевић Јованка, с.р.

Кнежевић Видосава, с.р.
Кнежевић Љубица, с.р.
Курилић Јелка, с.р.
Курилић Ранка, с.р.
Дрекаловић Љубица, с.р.
Дрекаловић Бранка, с.р.
Дрекаловић Добрила, с.р.
Марић Лела, с.р.
Марић Данка, с.р.
Митриновић Цвија, с.р.
Митриновић Зора, с.р.
Митриновић Сена, с.р.
Митриновић Станислава, с.р.
Хамовић Босиљка, с.р.

Бр. 242

Изјава Милке Тошовић о хапшењу Срба у Дубровнику током јула и августа 1941. године и о свом заточеништву у усташким логорима⁶²⁸

З А П И С Н И К

Комесаријата за избеглице у Београду од 25. фебруара 1942. године.

После слома Југославије Дубровник је запосела талијанска војска и док је год она тамо била, био је мир и ред. Усташе су и тада били у Дубровнику, али су били мирни, јер нису смели од талијанске војске чинити никаква злодјела.

28. јуна 1941. ушла је у Дубровник хрватска војска и преузела власт, а кратко време после тога усташе су почели прогонити Србе како православне тако и римокатолике.

Почетком месеца јула 1941. ухапшени су по усташама: Митровић Бошко, српско-православни прота, Кандић Мирко, поморски капетан, Херцеговић Ми-

⁶²⁸ АХ, 1764/47, кут. 149.

* Протеривање Срба, 65.

хо, књижар, др. Буцонић, адвокат и др. Венциловић Милан, лекар. Прва двојица су православне вере, а потоња тројица римокатоличке. Они су били отпремљени у Сарајево у затвор одакле су након неког времена пуштени на слободу.

1. августа 1941. ухапшени су по усташама: Тошовић Јово, књижар, ја, његова жена, и наши синови Душан и Богдан, Корчуланин, приватни чиновник, његова жена и кћерка; један поморски капетан из Цавтата, којему не знам име, те још неколико Срба сељака римокатоличке вере из околице Дубровника, којима не знам име.

Сви ми ухапшени 1. августа стрпани смо у један камион са везаним рукама на леђима и спроведени у Мостар. Пригодом везања у Дубровнику мој муж се је жалио да су му јако стегнули руке, а један усташа га је зато руком ударио по устима тако снажно да му је цурила крв из уста. И мене је тада један усташа ударио по лицу. У Мостару смо били 2 дана па смо спроведени са још много других ухапшених у Јабланицу крај Коњица. У Јабланици смо били у логору 10 дана, а потом смо сви отпремљени у Госпић.

У Јабланици смо били смештени у некој старој тврђави. Двојица усташких сатника, којима не знам име, али знам да је један био Муслиман, а други Словенац, долазили су по ноћи у просторије у којима су спавале женске и из тих просторија изводили су млађе женске и доводили их у своје канцеларије и тамо се са њима забављали. Тако су одвели једну свирачицу из Дубровника, којој не знам име, а сви су је звали „Црнка“, затим су извели Клајн Аду, Жидовку из Дубровника. Мој муж је против тога протестовао, а усташе су га зато истукли и забранили му да спава у просторијама где су биле женске.

Осим већ наведених из Дубровника, тада су с нама у Госпић отпремљени: Милушић Милан, трговац из Мостара, са женом Наталијом, Радовановић Зорка, супруга трговца из Мостара, Месаровић Анка, супруга чиновника из Мостара са троје деце. Имена других се не сећам.

У Госпићу смо били смештени у један логор који се налазио одмах крај Госпића. Тај логор био је смештен у неким овчарским шталама. Лежали смо ту на голој земљи, једанпут дневно примали смо храну и то у подне по 250 грама круха и куханог кромпира. Стражу над нама су држали усташе. Овде смо остали око 10 дана. Једног дана одвојили су нас око 30 женских, стрпали нас у два камиона и преко Велебита возили у правцу отока Пага. Када смо били већ близу мора, наједном су шофери стали и након неког објашњења, усташе, који су нас пратили, казали су нам да су се на камионима догодили дефекти па да зато не можемо даље путовати. Тада је већ била ноћ. Од овог места вратили смо се пешке назад под пратњом усташа и након пешачења од 3 километра дошли смо до места Опшарије у Велебиту, где је био усташки логор. Овде су нас усташе заклањали у једну шталу, где смо преноћили на голој земљи. За храну смо добили свака по два кувана кромпира. У штали, где смо биле смештене, била су два одебла. У једном смо спавале ми старије жене, а у другом девојке са својим мајкама. По ноћи дошао је к нама један усташа и упозорио нас, да морамо бити мирне и спавати јер да ће доћи један усташки сатник. Одмах после тога заиста је дошао к нама у шталу један усташки сатник. Он је прошао кроз просторију у којој смо

лежале ми старије женске и одмах отишао у просторију у којој су лежале девојке са мајкама. У овој просторији тада је баш умирала једна старија жена, а друге жене су јој држале свећу. Усташки сатник је наредио да се свећа одмах угаси па кад је настао мрак, тражио је са усташама младе девојке. Мајке су своје кћери са својим телима сакривале од усташа. Ипак је усташки сатник извео једну удовицу којој се не сећам име. С овом удовицом се усташки сатник некуда изгубио.

Сутрадан прошла су кроз Општару у правцу Карлобага два усташка камиона натоварена мушкарцима. У једном камиону били су мој муж и моја два сина, али ја с њима нисам могла говорити, јер су нас усташе одмах затворили у шталу. Тада сам задњи пут видела свога мужа и синове и после тога за њихову судбину више не знам.

Исти дан су нас женске натоварили на камионе и отпремили нас натраг у Госпић у логор. Пред логором у Госпићу дочекао нас је један усташа са речима: „Да сам ја био с вама, не би се нити једна жива вратила.“ У Госпићу смо остале још неколико дана, па смо спроведене у Јастребарско.

У Јастребарском смо биле смештене у једном властелинском магазину. Ту смо остале око 15 дана, а након тога отпремљене у Крушчицу крај Травника. У Јастребарском била је храна доста слаба, а иначе немам ништа нарочито да истакнем.

У Крушчицу смо отпремљене само ми женске, и то Српкиње и Жидовке. У Крушчици смо биле смештене у дрвеним баракама које се налазе у једној долини, па је у кишно време било ужасно велико блато. Тамо нас је било око 250 Српкиња и око 1.000 Жидовки.

У Крушчици је храна била нарочито слаба тако да смо у правом смислу речи гладовале. Хлеба уопште нисмо добивале. Дневно смо добијале само један-пут чорбу од граха, или кромпира.

Двапута нам је жидовска богоштовна општина у Сарајеву послала круха и само смо га тада јеле. Ако је која добијала пакете са храном од куће, или родбине, усташе ове пакете нису уручивали, него су их за себе задржавали, или су спаљивали ако се јело покварило. Нити покриваче, који су од куће неким послани, нису усташе уручивали, него су их за себе задржавали. Притуживати се зато нисмо смеле.

Стражу над нама држали су све млади усташе у старости од 16 до 18 година. Они су према нама били нарочито груби. Тукли су нас без икаквога разлога шакама и кундацима. И ја сам једном била тучена од једног усташе. Усташе су по ноћи обилазили бараке и при том певале разне безобразне песме.

Усташе су се са појединим млађим женама забављали. Оне су по ноћи излазиле из бараке и проводиле ноћ са усташама. Зато су добијале бољу храну.

У Крушчици је полудела једна Српкиња – кћерка једног генерала из Загреба. Име сам јој заборавила.

Половином месеца октобра 1941. све смо отпремљене из Крушчице у Лоборград крај Златара. Овде смо биле смештене у властелинској згради. У Лоборграду су нас преузели Немци и они су овде над нама водили надзор. Они су с

нама поступали коректно и добро. Храна је била такође добра. Добијали смо 3 пута дневно јести.

Ја сам пуштена из логора у Лоборграду 12. фебруара 1942. године. Била сам отпремљена у Загреб на полицију, где су ме спровели на немачку војну команду. Овде су ми немачке војне власти испоставиле пропусницу с којом сам 16. фебруара допутовала у Београд.

Овде сам се настанила код свога зета Поповић Радоја и кћери Љубице. Зет ми је чиновник у дирекцији државних железница, па ће се он бринути за моје уздржавање.

Друго ништа немам исказати и на исказано и прочитано могу се заклетити.

Тошовић Милка, с.р.

Бр. 243

Изјава Раде Станојевића о заточеништву у логорима Госпић и Јасеновац⁶²⁹

ЗАПИСНИК састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике
у Београду, 22. маја 1943.

Станојевић Раде, кројачки помоћник из Отипића, Врлика, среза Сињ, стар 29 година, исказао је:

Ја сам за време рата као војни обвезник ступио у 54. пешадијски пук у Книну. После капитулације Југославије цео пук се је повукао из Книна у Дрвар и ту се је растурио.

Ја сам са осам мојих другова из пука отпутовао из Дрвара у Јајце у намери да се пребацим у Србију. Кад смо тамо дошли, већ су усташе преузели целокупну власт. У Јајцу нам рекоше да можемо у усташком стану добити пропуснице за Србију. Ја сам са тројицом својих другова отишао у усташки стан да тражимо пропуснице за Србију. На пољу су пред усташким станом остала четири наша друга, чекајући да и њима донесемо пропуснице. Чим смо ушли у усташки стан и казали тко смо и што смо, те што желимо, одмах су нас прогласили ухапшенима и затворили у затвор усташког стана. Са мном су тада били затворени моји другови Марко Крунић, носач из Београда, који је родом из Отипића, општине Врлика, среза Сињ, а друга двојица су били из Дрниша, од којих је једном било име Ђуро, а презимена му не знам, док другоме не знам нити имена, нити презимена.

У затвору у Јајцу остали смо око месец дана. За то време су нас усташе често пута тукли, псујући нам српску матер, краљицу и краља. Нагонили су нас

⁶²⁹ АВИИ, Ф. НДХ, к. 39, рег. бр. 61/5.

* Милетић, П, 616; Протеривање Срба, 424.

да певамо четничке песме, а после тога су нас опет тукли. У затвору с нама било је више Срба из Јајца и околине, који су иза нас тамо остали.

Након месец дана преведени смо нас четворица из Сиња са још неким другим Србима из Босне у Бања Луку и тамо предани у затвор усташког стана. У Бањој Луци у затвору смо остали око два и по месеца, овде је био према нама поступак нешто бољи, јер нас нису тукли али смо трпели велику глад, јер смо добијали само једном дневно јести и то нас осморица по један килограм хлеба, те врло мало варива.

Почетком аугуста 1941. године отпремљена је једна већа група Срба из Бања Луке у Госпић. Са овом групом отпремљени смо и нас четворица. У Госпићу смо смештени у казниону Окружног суда. Ја сам са три моја друга одмах био затворен у ћелију затвора, а остали Срби, који су из Бања Луке с нама доведени остали су у авлији затвора. Пригодом нашег доласка у авлију Окружног суда нашли смо тамо пуно Срба који су пре нас доведени. Исто тако биле су ћелије од затвора пуне Срба.

Нас четворица смо затворени заједно у једну ћелију и тамо смо остали све време нашег заточеништва у Госпићу.

Из ћелије се нисмо могли нигде кретати, нити пуно видјети, већ смо једино проматрали како су усташе тамо доведене Србе везивали жицом у авлији а затим спојним ланцима и тако их тјерали на Велебит. У сваком овако приређеном транспорту могло је бити више стотина људи. Сећам се да сам у транспортима за Велебит видео највише сељака, затим жељезничара, а било је и под-официра југословенске војске, те цивила.

У Госпићу смо трпели праву глад. Добивали смо јести једном дневно мало чорбастог пасуља без хлеба тако да смо у правом смислу гладовали. Мислим да је било 18. аугуста 1941. године када су нас извели из ћелије, а исто тако извели су тај дан и остале Србе из ћелија, који су били затворени. Све су нас постројили у авлији и везали жицом ради одвођења у Велебит. Најједном је дошло неко наређење да се одвежемо и опет пустимо у ћелије, што је и учињено.

Сутрадан су нас поновно све извели из ћелија, потрпали у камионе и одвезли на жељезничку станицу у Госпићу, гдје су нас сместили у теретне вагоне и то у сваки вагон по 80 људи, тако да смо се унутра гушили и стајали једно на другом. Након три непуна дана путовања стигли смо на жељезничку станицу у Јastreбарско. Успут нисмо добили ништа јести, а нити воде за пити иако је владала велика врућина. На путу од Госпића до Јastreбарског угушио се је у мојем вагону неки студент из Сарајева, којем не знам име, а у читавом транспорту угушило се осам људи.

У Јastreбарском отворили су усташе вагоне и тражили да им изручимо сав новац, сатове, ланце, прстење, па да ће нам за то купити хране и дати да једемо. После тога добили смо за јести неку чорбу од пасуља без хлеба. Чули смо да усташе ову чорбу нису купили, већ да су је добили бесплатно од талијанске војске и нама дали, а наш новац, сатове, прстење и драгоцености задржали за себе. После тога дали су нам и воде. Следеће ноћи кренули смо даље заједно са осам лешева наших умрлих другова.

Следећег јутра дошли смо на жељезничку станицу у Јасеновац.

На жељезничкој станици у Јасеновцу дочекали су нас јасеновачке усташе. Падала је киша. Неки од Срба, који су заједно са нама путовали у вагону, пружали су кроз прозор руке и кашике, да би ухватили коју кап воде и овлажили сухе језике. Усташе су то видели и псовали нам српску мајку и забранили да хватамо кишне капљице. Затим су провалили у неке друге вагоне и тражили да им се изручи новац, сатови, ланци и друге вредније ствари. Уједно су страховито псовали и млатили пушкама по Србима. Чула се је само њихова псовка и јаукање Срба. На жељезничкој станици у Јасеновцу остали смо неколико сати трпећи горе описана мучења.

После тога су нас истерали из вагона, постројили у ред и терали у логор. Морали смо ићи трчећим кораком. Усташе су нас успут поново тукли кундацима, пушчаним цевима и ногама. Многи су слабији по путу падали, а усташе су их и даље тукли и газили ногама. Иза нас ишла су кола која су ове наше другове купила. Дошли смо у логор звани „Јасеновац број 2“ око три сата после подне. Овај логор налази се покрај једне шумице уз реку Саву у близини жељезничког моста, а удаљен је од жељезничке станице у Јасеновцу око три километра.

У транспорту који је тада стигао у логор било нас је свих скупа око 700 људи. Било нас је из свих крајева, а највише из Босне.

Кад смо стигли у логор, постројили су нас поново и темељито претресли. Ту су нам одузели све што су код нас нашли оставивши на нама само одело у којем смо дошли, те рубље које је било на нама. Ако је ко од нас имао на ногама боље ципеле, томе су их скинули и дали му лошије.

После тога су нас сместили у две дрвене бараке, у сваку око 350 људи. Ја и већ мој друг Крунић Марко, били смо одређени за собне старешине у једној бараци. У другој бараци одређени су за собне старешине Цветиновић Бранко, абација из Зворника, и неки Слободан,⁶³⁰ шофер, који је родом из Босне.

Други дан после нашег доласка, доведена је у логор „Јасеновац III“ једна група Јевреја, њих око три стотине. Јевреји су били смештени у засебну бараку и добијали су много бољу храну, јер су им живежне намирнице слале њихове црквене општине. Ми, који смо били одређени за собне команданте, добијали смо храну из јеврејске кухиње, а сви остали Срби хранили су се засебно. Срби су за храну добивали дневно једанпут чорбу од куваних љусака од кромпира, који је љуштен за јеврејску кухињу. Хлеба уопште нису добијали. Срби су за то трпели највећу глад од које су ужасно ослабили и у већем броју почели умирати.

Некако средином месеца септембра 1941. године почео се је подизати насип од земље уз реку Саву. На том насипу били су запослени заточеници Срби и Јевреји.

Када је почео рад на насипу, ми собне старешине замолили смо усташког сатника Љубурића, кад је једанпут међу нас дошао, да би нам се побољшала храна, јер да не можемо радити уз досадашњу храну која је више него лоша. Он нам је обећао и заиста после тога храна је била нешто боља. Добијали смо ујутро

⁶³⁰ Слободан Мицић.

чај, или црну кафу, у подне пасуљ, а увече кухани кромпир. Хлеба уопште нисмо добијали ни тада.

На насипу смо морали радити од раног јутра до касне вечери. Усташе су од нас захтевали, да сваки мора дневно извести на насип најмање 100 тачака (колица) земље. Зато су нам наређивали да морамо тачке пуне земље возити трчећим кораком, а ко то није могао, тога су немилосредно тукли у баракама.

После извесног времена наређено нам је да радимо на насипу код циглане Озрена Бачића. Становали смо и даље у логору „Јасеновац II“ а ишли смо радити сваки дан код Бачићеве циглане. На овоме раду многи су заточеници страдали животом јер се режим над нама, који је и онако био општар и несношљив, још више поопштрио до неслућене окрутности. Усташе, које су вршиле над нама надзор, тукли су нас безразложно свагде, где су нас стигли. Тукли су нас кундацима и дебелим колцима. Осим тога многе су једноставно оборили на земљу и заклали. У овој окрутности нарочито се истакао један усташа – Муслиман из Босне звани Мујо, те сам командант логора, усташки поручник Милош Љубо. Тада су скоро сви Срби из Кордуна и Срема, који су радили на насипу, поклањени. Не сећам се њихових имена.

Некако почетком месеца новембра 1941. године дошла је река Сава и претила поплавом. Командант логора је одлучио да ликвидира логор „Јасеновац II“, а све заточенике да премести у логор на Бачићевој циглани.

Одмах после тога ја сам са једном већом групом Срба заточеника преведен у логор у Бачићевој циглани. Једна група Срба заточеника, њих око 180, остала је и после тога у логору „Јасеновац II“ са задатком да поруше бараке после чега су и они требали да дођу к нама у Бачићеву циглану. После извршеног посла, Срби-заточеници из ове групе побијени су сви и закопани у једну јаму крај самог логора. У овој групи био је и мој друг наведени Крунић Марко, те остала двојица који су са мном у Јајцу доспели усташких шака. Имена других не знам. Кад смо били преведени из логора „Јасеновац II“ у логор у Бачићевој циглани, смештени смо преко ноћи у једну отворену шупу и ту је по нама падао снег. Читаву ноћ смо морали седети и нисмо се смели никуда мицати, а усташе су над нама држали стражу.

Одмах с вечери дошла је к нама у шупу група усташа, који су питали где су четници. Нико се није јавио. Одмах су нас почели тући кундацима и цевима од пушака. Након тога двојица усташа су почели да кољу. Заклали су тројицу Срба који су се налазили близу мене и то двојица са десне, а један са леве стране. Повалили су их на земљу и пререзали им гркљане. Након тога приступили су и мени, који сам био најближи и наредили ми, да пијем и лижем крв из ране једног закланог друга. Ја сам по њиховом наређењу морао клекнути крај закланог друга, нагнути се над њега те пити и лизати крв из ране на врату. Усташе су за то време стајали нада мном. Један од њих нагнуо се је, присветлио електричном лампицом и загледао се да се увери да ли ја заиста пијем крв и лижем рану мог закланог друга. Након тога наредили су ми, да обилижем крвави нож, којим су заклали моје другове. Морао сам облизати нож тако да се на њему уопште више није крви нашло. Ја сам то наређење у целости извршио.

Сутрадан су нас преместили из отворене шупе у један подрум циглане. У овом подруму смо остали око три недеље. По дану смо радили на насипу или плели жицу око логора, а по ноћи смо спавали у подруму. Подрум је био пун ушију, па смо и с те стране много трпели. Усташе, који су над нама ноћу чували стражу, разваљивали су прозоре од подрума који су били направљени од цигле и ми смо морали после тога, место да спавамо, да те прозоре поновно зазиђујемо, и тако свако вече. Било је случајева да су објесни усташе чувајући над нама стражу, позивали поједине да се покажу на прозору тобож да виде да ли се налазе у подруму. Када би се ови показали, они су онда из пушака на њих пуцали и убијали их, јер да су тобоже хтели да беже. Тиме су се усташе забављали.

Након три недеље били смо премештени у једну бараку која је била ново подигнута. Собни старешина у овој бараки био је већ поменути Слободан Мицић, шофер из Босне. Када смо прешли у ову бараку, ја сам на заузимање собног старешине био одређен да помажем у кухињи.

На сам католички Божић 1941. године позвао је командант логора Милош Љубо у канцеларију собног старешину и наредио му да одреди 150 Срба-заточеника за стријељање. Собни старешина Слободан покушао је ово наређење извршити, али није могао јер није знао кога би одредио, пошто му је свакога било жао.

После тога око 10 сати пре подне, дошао је у бараку лично усташки поручник Милош Љубо са десетак усташа и истерао све из бараке и постројио пред баракком. Затим је са осталим усташама почео ударати по глави поједине Србе заточенике са дрвеним маљевима које су собом донели. Како су кога ударили по глави, тако се је тај срушио на земљу. На овај начин убили су око 30 Срба. Затим су око 150 других свезали жицом и одвели на логорско гробље крај Саве и тамо побили. Ја сам све ово што се је догађало пред баракком, гледао из кухиње заједно са Чолаковићем⁶³¹ Драгом, који је родом из Бијељине, те Симићем Стевом из Цепелиша крај Петриње. Имена тада убијених Срба не знам, али се добро сјећам да су међу њима била два свештеника.

Познато ми је да је било убијања Срба у логору Јасеновац још 1. и 2. јануара 1942. године. Тада су такођер убијене веће партије Срба-заточеника, али ја то нисам гледао, па ми поближе о томе није познато.

Управа логора у Старој Градишци тражила је да јој се из Јасеновца пошаље извештај број занатлија. Тако сам ја као кројач 6. јануара 1942. године са неколико још својих другова премештен из Јасеновца у Стару Градишку.

У логору у Старој Градишци одређен сам као кројач за шивање усташких одела. Сам логор смештен је у зградама постојеће казнионе. Са мном је радило још око 10 Срба – кројача. Прекрајали смо одела бивше југословенске војске за усташе, а тако исто шивали за њих и нова одела.

У пролеће 1942. некоји Срби заточеници били су послани у Немачку по сопственој жељи, па сам се и ја био пријавио да желим отпутовати у Немачку

⁶³¹ Хаџи-Чолаковић.

на рад, али ми то усташе нису дозволиле. То исто нису дозволиле ни осталим мојим друговима – кројачима.

Већ у фебруару 1942. усташе су почели доводити у логор у Стару Градишку велике групе српских жена и деце. То довођење настављено је и после, преко читавог пролећа и лета 1942. године. Сећам се да су тада доведене велике групе српских жена и деце из окупационог среза, затим из срезова Новска и Нова Градишка, те из других разних места.

Све ове жене и децу сместили су усташе у „Кулу“. Из „Куле“ су их ноћу одводили и трпали у велики затворени аутобус којим су их одводили у Јасеновац и тамо убијали и спаљивали у цигларској пећи Бачићеве циглане. Ово одвођење српских жена и деце из Старе Градишке у Јасеновац и њихово убијање и спаљивање вршено је скоро сваку ноћ почевши од месеца фебруара, па непрекидно до краја маја 1942. године. На овај начин је убијено најмање 10.000 српских жена и деце.

Крајем месеца маја 1942. престали су усташе углавном са убијањем и спаљивањем српских жена и деце. Тада на животу преостале жене упућивали су на рад у Немачку, а децу у логор у Јастребарско.

Морам напоменути да су усташе српске жене и децу, пре него што су их из Старе Градишке одвели у Јасеновац и тамо спалили у цигларској пећи, пре тога нечовечно мучили са ужасном глађу. Давали су им једанпут дневно јести и то само на води куване кравље репе без хлеба. Ову храну не би могле јести ни најгладније свиње, а камоли људска створења.

У логору у Старој Градишци било је и мушкараца Срба, који су тамо доведени као заточеници. Испочетка их је било неколико стотина, а после преко хиљаду. Ови Срби-мушкарци заточеници, услед претешког живота који су проводили у логору, почели су у већем броју побољевати. Чим би се накупио већи број болесних Срба, који су били неспособни за рад, усташе су их по ноћи потрпали у затворене камионе, одвезли у логор Јасеновац и тамо ликвидирали на исти начин као и српске жене и децу, тј. спалили у цигларској пећи. На овај начин ликвидирано је најмање три хиљаде оболелих Срба-мушкараца, који су били као заточеници у Старој Градишци.

Ми заточеници занатлије примали смо доста добру храну. Добијали смо три пута дневно јести, а примали смо и хлеб. Остали затвореници, како сам то већ напред истакао, добијали су дневно само једанпут за јести на води куване кравље репе и то без хлеба.

Из логора у Јасеновцу познајем од усташа по имену Лубурића, усташког сатника, и Милоша Љубу, усташког поручника, те некога усташког заставника, именом Мујо, који је родом из Босне. Сва три њих били су ужасно крволочни, нарочито су се истицали Милош Љубо и заставник Мујо. Остале по имену не знам, само знам да их је већина била родом из Лике, Далмације, Херцеговине и Осијека, а било је међу њима много босанских Муслимана.

У логору Стара Градишка био је командант неки Матковић, усташки поручник. Друге по имену не знам, али знам да су највећим делом родом из Херцеговине.

Ја сам као кројач чешће пута уз пратњу једног усташе излазио из логора у варош и тамо куповао кројачки прибор за усташка одела. Тако сам 9. априла 1943. године изишао у варош са усташом коме је име Иван, да купим кројачки прибор. Усташа Иван навратио се у гостионицу па је и мене позвао, да ме почастим вином. Кад смо сели, он је поручио за себе и мене пола литра вина. Усташа Иван је већ пре тога био доста пијан. Ја сам неко време с њиме седео за столом, а затим сам замолио усташу Ивана да ме пусти да изиђем у нужник, да обавим нужду и он ми је то дозволио. Ја сам изашао и више се нисам повратио. Побеглао сам и сакрио се код једне госпође у месту, код које сам преноћио и сутрадан цео дан остао. Следеће ноћи упутио сам се пешице у Босну и идући по шумама наставио сам пут правцем Дрине.

Након путовања од 22 дана дошао сам на Дрину, коју сам препливао и прешао у Србију. 1. маја 1943. дошао сам у Ниш и пријавио се полицији. Полиција ме је саслушала и предала Испостави избегличког Комесаријата. Пошто нисам имао средстава да даље путујем, а желио сам ићи у Београд, јер сам овде пре рата радио а имам и брата грађевинара, то сам замолио нишку полицију да ме стражарно препрати у Београд и преда полицији, што је и учињено. У Београд сам стигао 1. маја 1943.

Иза мене остали су у Старој Градишци још 24 Србина – интернирца и то двојица родом из Зворника, неки родом из Бијељине, неки из Срема, а неки из Загреба. По занимању су кројачи и обућари, један бравар и један столар. Њихова имена не могу навести, јер сам више од 2 године боравка у хрватским логорима живчано потпуно оболео и не могу да упамтим имена.

Друго ми није ништа познато, а на исказано и прочитано ми, могу се заклети.

Д О В Р Ш Е Н О:

САСЛУШАО И ОВЕРАВА:
Родић Ђуро, с.р.

ЗАПИСНИЧАР:
Таталовић Невенка, с.р.

Станојевић Раде, с.р.

III

ИТАЛИЈАНСКИ ДОКУМЕНТИ

Документи о акцији италијанских санитараца

Бр. 244

Извјештај потпоручника лијечника Виторија Финдерлеа о стању јама на Велебиту у које су усташе бацали Србе и Јевреје и масовних гробница на отоку Пагу, упућен 6. септембра 1941. године Војној здравственој дирекцији 5. армијског корпуса 2. италијанске армије⁶³²

Дирекција за здравство задужила ме је да у нашој зони испитам привремена гробља да би се спријечило евентуално загађење вода те да се изврши испитивање уз помоћ обојених кемикалија. Извјештавам:

П р в и д а н:

1. IX 1941. – Кретање: Цриквеница – Сењ – Госпић – Перушић – Пазариште – Перушић – Бунић – Перушић – Госпић.

Отпутовао сам из Цриквенице у 6,30 сати аутомобилом бр. 1514 стигао у Сењ у 8 сати, гдје сам се представио у Команди дивизије „Ре“ предавши им писмо бр. 03/4145 с датумом од 31. аугуста упућено од ове Дирекције (види прилог), овдје сам предао писма упућена командама гарнизона Госпић, Карлобаг и Паг, а која су писма садржавала овлаштења за контролу вода и захтјев за војну асистенцију.

Истог јутра прослиједио сам за Госпић гдје сам стигао у 11 сати.

Команда пјешачке јединице ставила ми на располагање једну групу од три наоружана војника и посуде за прављење раствора бојаних кемикалија.

На повратку у Перушић прибавио сам одређене корисне информације од појединих грађанских особа у погледу локалитета жртава, опће ситуације и расположења грађанства. Одмах затим упутио се у Пазариште.

Становништво редом одбија сваку обавијест, негира да су у овом предјелу били довежени или убијани Срби а такођер и с тог разлога што су ови крајеви искључиво католички.

Успркос томе један ме је сељак пратио према Леваровој коси гдје изгледа да се налази јама у коју су бачени Срби.

У Леваровој коси су ми показали само један базен текуће воде која долази из те сумњиве зоне. Овај се локалитет налази изнад села Доње Пазариште а зо-

⁶³² Земљар Анте, Харон и судбине, 234-242, факсимил оригиналног документа 222-228.

ве се Леваров бунар. Овдје сељаци узимају воду за дневне потребе (види фото бр. 1, 2, 3).⁶³³

У овај базен улио сам кемикалију растворену у 50 литара воде.

На повратку у Перушић с великим опрезом сазнајем од сељака неодређене обавијести, често супротне. Међутим, увјерен да у близини мора бити нека јама, доспјевам у село Кланац и увидјевши да с лијеписим манирима нећу стићи циљу морао сам према једном сељаку примјенити присилу да би ме он довео на једну јаму кружног облика. У пратњи овог лица и с још једним дјечаком стигао сам до јаме Плана која се налази изнад села Буџак, опћина Кланац. Овдје нема ни цесте ни приступа путем. Ауто с једним стражаром, оставио сам на путу (види фото 4, 5, 6).

Да бисмо стигли на споменути локалитет морали смо превалити око сат хода. Током пута наилази се на бројне чахуре војних и ловачких пушака. У подручју јаме наилазим на комаде ланаца, катанаца различитих облика и величина, ознаке жељезничких чинова, лампасе (на хлачама)⁶³⁴ за југославенске финансијске службенике, четкице за зубе, џепна огледала, чешљеве и што је врло занимљиво, новчанике (и новчарке за метал)⁶³⁵ испражњене и подеране. На једном мјесту налазим дјелове лубање које би према анатомским карактеристикама а по мојем мишљењу, припадале одраслим људима, доби између 30-50 година, а убијених одприлике пре два мјесеца.

Отвор јаме димензије 8 × 5 м а дубина је бездана. Бачени камен се не зауставља него пада тако дубоко да се звук слушно губи. Ободи јаме и унутрашње стране заливени су кречом који је бачен, како се чини, пред неколико дана. Успркос томе по читавом се рејону шири одвратан мирис љешина у распадању. Изгледа у ову је јаму бачено око 500 жртава. Приправио сам кемијски раствор и бацио га у јаму.

На повратку сељаци из околних села показују ми много непријазности и праве ми потешкоће из два разлога: боје се усташке освете, а боје се и да изгубе што су добили (као) на чување или што су покрали послје масакра Срба (говеда, житарице, одјећу итд.).

Осим ове описане, у близини мора да се налазе и друге јаме, управо: прво, Личко Лешће, иза гостионице Мацола, друго, Кузмановац, треће, Јадовно (са врло много жртава), четврто Рибник, пето Доњи Лапац (крајња граница наше зоне), шесто Медак, близу Грачаца (териториј VI армијског корпуса).

Кад сам се вратио у Перушић, установио сам да су уз правац пута који води према Бунићу разорена многа села и да има несахрањених љешина. Зато сам одлучио да ово посјетим (види фото бр. 7, 8).

Уствари, на правцу цесте која води за Бунић многа су села дјеломично или сасвим разорена или спаљена. Понека нетакнута кућа још је насељена а припа-

⁶³³ Истражујући у италијанским архивима, у вријеме док је припремао књигу о логорима на Пагу Харон и судбине, Анте Земљар није успио да пронађе наведену фото-документацију. Види: Земљар Анте, *н. д.*, 220 и Јадовно I, 364.

⁶³⁴ Прим. прев.

⁶³⁵ Прим. прев.

да Хрватима. Не налазим ни једне српске куће поштеђене од вандализма. По цести сусрећем бројне наоружане грађане а послјије неколико километара достижу ми до уха пуцњеви пушака са даљине од неких триста четристо метара.

Посјетивши неколико сеоских кућа, увјерио сам се да су ове потпуно празне као и пусте стаје. Све оставља слику насиља.

У околишту кућа наилазим на хрпе набачене земље које дају дојам јама с љешинама.

Срео сам обитељ Срба који су се склонили у шуму, ови су ме обавијестили да су јаме ископали сами да би покопали љешине Срба (види фото 9, 10, 11, 12). У ствари, ја нисам нашао ниједан несахрањен леш. Такођер у Бунићу спаљене су и куће и српска црква.

Вратио сам се у Госпић.

Д р у г и д а н

2. IX 1941. Кретање: Госпић – Оштарије – Карлобаг – Трибаљ⁶³⁶ – Карлобаг.

У зору послјије снабдјевања бензином отпутовао сам за Оштарије. Чим сам стигао нашао сам се са чобанима и сељацима које сам срео. Нитко од њих „не зна“ да ми да било какву обавијест о транспорту Срба и сви ми понављају исте фразе, како ништа незнају јер нису били присутни. Схватио сам узалудност покушаја да би нашао на траг околних јама те наставих за Карлобаг гдје сам се с писмом представио госп. пуковнику Стањи.

Око 11,30 сати слиједећи савјет пуковника Стања⁶³⁷ нашао сам се у Трибаљу, послјије кратког задржавања у друштву поручника Цука Лелија и 6 војника нашао сам се у Мандалини⁶³⁸ да би се путељком управлио према једној великој јами, званој Јамина. Ради веће сигурности савјетовано ми је да ауто вратим у Трибањ.

На почетку се налази стрма проходна стаза која води према јами, међутим касније треба наставити преко пећина и с једног на други камен (види фото 12, 13, 14, 15). Посљедње насеље које се сусреће – названо Ливадице – на малој је удаљености од саме јаме и овдје сам се послужио са двојицом сељака да нам покажу пут.

Да би се стигло требало је два и по сата врло напорног хода, и не могу схватити како су жртве, жене и дјеца стигли на ово мјесто, тим више – као што кажу – да су одвођени ноћу.

Сама јама налази се на источном рубу мале ливаде и има отвор 8 × 6 м. Не могу прецизирати дубину, али је точно да се камен који сам бацио није зауставио све док се звук падања није изгубио из нашег слушног поља. У понеком удубљењу на унутарњој западној страни јаме запажа се огољело и изблиједјело корјење и предпоставити је да је то усљед падања жртава, које су, падајући, гребле земљу. Није ми могуће прецизирати број жртава али је разумљиво да је

⁶³⁶ Трибањ.

⁶³⁷ Анариоло Гвидо Стањо.

⁶³⁸ У оригиналном документу (на италијанском) стоји: S. Maddalena – Света Магдалена.

бачено на стотине жртава међу којима многи несретници из концентрационог логора на Пагу.

Са стране хрватске власти није проведен ниједан чин дезинфекционе профилаксе.

Направио сам мјешавину кемикалија и убацио у бездан.

На повратку из описаног положаја, упитани сељаци нису ми описали догађаје, а можда и зато што су многи прије масакра били удаљени из кућа. Из Мандалине упутио сам се у правцу Карлобага.

Т р е ћ и д а н

3. IX 1941. Кретање: Карлобаг – Оток Паг – Слана.

У 7,30 сати напустио сам Карлобаг са моторним бродом Краљевских поморских граничара⁶³⁹ у пратњи госп. пуковника Стања.

Челно Карлобагу налази се сјевероисточна страна отока Пага, названа Слана, у облику каменог језика са најоскуднијом вегетацијом на ријетким мјестима.

Не постоји никаква цеста и мора се прелазити преко камених громада. Ми смо с бродом ушли кроз Пашка врата и наставили до мале увале која се налази фронтално граду Пагу. Наишли смо на један импровизирани камени моло (без уграђеног цемента) уз који је лако пристао наш брод.

Кад смо се искрцали, на размаку око 100 метара утледали смо два концентрациона логора (види фото 16, 17, 18).

Први, већи, смјештен је десно у једној долини и окружен је двоструким укриженим редом бодљикаве жице са два отвора (улазна врата) један насупрот другоме. Ова су врата опскрбљена фризијским коњићем да би се логор потпуно затворио.

Овај логор – како је доказао један оточанин – припадао је Србима а у неким је данима достигао бројку до 1 200 особа. У центру је била подигнута барака капацитета око 180 људи (!), што значи да су остали морали боравити на отвореном грубом камењару изложени сунцу. У овој зони као што сам рекао, нема вегетације ни сјене. Сада је барака демонтирана а плоче леже по центру логора. Овдје су саграђена и два примитивна логорска WC-а, који, закључујем садрже мало материје.

Други логор смјештен лијево, окружен је једноструким редом бодљикаве жице и примитивне је конструкције. Овдје су прво били затворени Јевреји а затим жене.

Испред, а међу логорима, налази се једна кућа у изградњи. И материјал.

Лијево од другог логора је једна цеста у изградњи коју су градили заточеници.

На молу, у сјени, под громадом, налази се јама која садржи воду. Ово је једини базен воде који мора да је служио за све потребе заточеника. Полазимо преко десног логора и непосредно у близини овога наилазимо на бројне јарке

⁶³⁹ R. G. Finanza di mare.

покривене земљом и камењем гдје су несумњиво сахрањене жртве умрле у логору.

Кад се прође бријег који се пружа јужно од логора стиже се на малу удубину гдје наилазимо на ископе земље и камена које је заправо масовна гробница. Овај ископ дугачак је око 150 метара а широк око 20 м (види фото 19, 20, 21).

Из знатижеље заграбим по трансверзалном јарку и на дубини око 50 цм налазим жену покривену неким јастуком а у њеној близини један кишобран. Уз овај леш леже бројни други – укључиво и дјеца – сви у стању јаког распадања уз испаравање оштрог и неподносивог смрада. Усмрћени су поприлици од око мјесец дана, тешко би било одредити број мртвих који се налазе у овом јарку, али је сигурно да их је много и да су у разним положајима. Један дио јарка је још празан и намјењен новим жртвама (види фото бр. 22).

Ове су јарке ископали заточеници логора а довлачени су да раде с обећањем да ће истраживати боксит. Други су из логора довлачени с обећањем да иду на рад у Њемачку, уствари су доведени у близини јарка гдје су убијени а затим бачени унутра. Видљиво је да су многи били сахрањени везани и још у животу. Размак од мора и ове масовне гробнице није већи од 200 м и кажу, да су многи, на путу овамо били бачени у море (види фото 23).

На 150 метара од овог гробља налази се једно омање гробље величине око 10×2 м, на мјесту које се нагиње према мору. Радознао и овдје, копам и откривам леш мушкарца од по прилици 18 година, врло мршава изгледа, у стању распадања. До њега, више је група других лешина у немогућим позама некоји још везани. Први леш покривен је са свега 15 цм земље и с понеким каменом. Јарак је дубок око један м, а садржава мањи број лешина у свим могућим положајима. На рубовима јарка налазим много пушчаних чахура.

У истој зони отока мора бити више других појединачних гробова, у којима су несретници који су умирали на раду.

Оцјењујем да број особа допремљених у логор достиже цифру од 8-9000. На оток су довођени из Карлобага са четири брода по 200 људи при сваком превозу. Често су у логор стизали директно са сјевероисточне стране отока, искрцавани у зони фронталној од Карлобага, одакле су у логор стизали прелазећи бепуће по оштром камењару (види фото бр. 24).

Логорску стражу вршило је седамдесетак усташа под командом поручника Девчића а стражарили су са митраљезима смјештеним на висовима који су доминирали над читавом зоном (7 митраљеских гнијезда).

Нитко од цивила није се смио приближити а било је забрањено и рибарити у близини. Често су логори били препуњени и тада су усташе одводили жене (српске и жидовске) у једно село звано Барбат – гдје су живјели у двјема кућама (у једној од ових кућа убили су кћерку једног српског генерала из Загреба која је претходно силована).

Храна је била више него оскудна. Почесто је комад круха дијељен на дванаест особа.

Лешине нису биле довољно укопане. Понегдје сам их налазио на дубини од свега 15 цм и закључујем да јесенске кише могу откопати лешеве који су та-

ко слабо укопани. Од стране хрватских власти није до сада примјењен ниједан систем профилаксе.

У ровове великих гробља међу камење, улили смо отопину кемијског центра.

На повратку с отока за Карлобаг успио сам прелистати документе нађене у близини једне јаме близу Оштарија, њих је сакупио капетан Асти Луиђи који је данас кренуо да с војницима прокрстари терен због истраге за јамама у овој зони. Привучен неодрживим смрадом успио је открити једну јаму коју зову јама на Плочама.

Овдје су лични документи, картице за храну, писма рођака жртава, а међу осталима и једна пресуда коју је суд изрекао због крађе дрва, адресирана на становника села блиског јами, на име усташе Бабурић Луке.

Ч е т в р т и д а н :

4. IX 1941. Кретање: Карлобаг – Оштарије – Карлобаг – Цриквеница.

У 6 сати ујутро на путу сам скупа с госп. капетаном Асти Луиђијем и са 30 наоружаних војника Г.А.Ф.-а.⁶⁴⁰ Кад сам стигао у Оштарије оставио сам транспортна средства на цести и кренуо стазом према селу Ступачиново. Нашавши брата споменутог Луке Бабурића на којег се односи докуменат који је јучер пронађен, и са још 4 сељака из истог села, послје кратког хода стигосмо до јаме Јама на Плочама. Ова се налази на сјевероистоку села Ступачиново, окружена је стаблима и добро скривена. Из ње се диже као нека пара која штита због оштрог мириса. Улаз у јаму величине 9 × 6 м и отворена је. Кад сам убацио камен – послје дугог падања – осјетио сам да је пао у воду. На дијелу улаза одроњена је земља и трава је погњечена. Овдје налазимо дијелове кошуља и мушког одијела. Поред саме јаме има људских коса, писама, фотографија, празних и распараних новчаника за ситан новац као и лисница, чажура итд. (види фото бр. 26, 27, 28).

Прича се, да се у неколико наврата овдје довело и бацило у јаму око 2 000 Срба мушкараца, а да је посљедњи покољ био унатраг три седмице.

Од стране хрватске власти није извршен никакав санитарни поступак.

Приправио сам раствор и с водом из једног сусједног извора убацио га у јаму.

Док су нас сељаци до Јаме на Плочама допратили без поговора знајући да смо је јуче открили, ови исти одбили су да нас припомогну и покажу нам другу јаму. На наше инсистирање сељаци су се разбјежали у планину у правцу запада супротно од села Ступачиново. Остали смо без резултата.

Вратио сам се на мјесто поласка и с војском сам кренуо у претрес, успјело нам је открити други бездан, назван Дулиба Јама (види фото...).

Ова (јама)⁶⁴¹ прекривена је грањем стабала и лишћем, добро је скривена, на стази у близини јаме налазимо дијелове људске одјеће, рупчиће, личне доку-

⁶⁴⁰ Gvardia dalla frontiera.

⁶⁴¹ Прим. прев.

менте, чахуре војничких пушака, различите четкице за зубе, чак и мушки ручни сат, покварен.

Наредио сам сељацима да открију јаму. Истогачаса подигао се жесток и продоран задах карактеристичан за већ зрело распадање меса (види фото бр. 29, 30).

Улаз у јаму величине 8×8 м. Камење које је у непосредној близини отвора прекрито је мрљама крви и масним састојцима. На једном се мјесту распознају трагови крви настали од крвавих прстију.

У ову је јаму такођер бачено око 200 особа и убиство је извршено недавно (око мјесец дана).

Ни у ову јаму нису до сада бачена никаква дезинфекциона средства.

И овдје сам убацио растопину кемикалија.

Послије подне сам кренуо натраг и увече стигао на сјевер (Цриквеница).

З а к љ у ч а к

I Хрватске власти за горе наведене јаме нису подузеле никакву превентивну мјеру, изузев за прву јаму (Плана над Буџаком) гдје су у врло занемаривој количини усули живог вапна. Наслаге лешина представљају опасност загађењу текућих вода за Лику и Приморје.

II У гробљима Слане – оток Паг – лешеве су сахрањени врло плитко те за јесењих и нових киша постоји могућност да их раскрију, тако да представљају интоксикациону и инфекциону опасност.

Војна пошта 41 – 6. септембра 1941./XIX

Видио:

Пуковник лијечник директор
(Муцио Фјорини)

Потпоручник лијечник Q. G.⁶⁴²

V армијског корпуса
(Финдерле Виторио)

Бр. 245

**Приједлог Војно здравствене дирекције 5. армијског корпуса
за асанацију стратишта на којима су усташе убијали Србе и Јевреје⁶⁴³**

ВОЈНО ЗДРАВСТВЕНА ДИРЕКЦИЈА V. АРМИЈСКОГ КОРПУСА
Војна пошта 41.

Прегледавши извјештај потпоручника лијечника Дра Финдерлеа, предлагем:

– да се у јаму Плана изнад Буџака (опћина Кланац), у Јамину, у Јадовно, у Кузмановац, у Личко Лешће и у Јаму на Плочама те у Дулиба јаму убаци ве-

⁶⁴² Quartiere generale – главни штаб.

⁶⁴³ Земљар Анте, н. д., 242, факсимил оригиналног документа 229.

лика и обилна количина живог вапна на начин да се са довољним слојем те заштите прекрију лешине.

– да се лешине сахрањене у Слани на Пагу откопају и сакупљене на ломачама да се натопе запаљивим и сагоривим текућинама. Раскопане шанчеве треба прекрити живим вапном. Санирање треба извршити припадајуће Одјељење за дезинфекцију потпомогнуто војницима сусједних мјеста. Санирање схватити као хитно.

Војна пошта 41 – 6. септембра 1941/XIX

Поручник кемичар-фармацист
Марио Споте

Пуковник лијечник директор здравства
Муцио Фјорини

Бр. 246

Наређење Војно здравствене дирекције 5. армијског корпуса да се у неке јаме на жртве баци креч, а да се из других лешеве ископају и спале⁶⁴⁴

КОМАНДА V АРМИЈСКОГ КОРПУСА

Уред С. М. – Службе

Бр. 3910/ Помоћне службе, ТАЈНО

Војна пошта 41 – 8. септембра 1941 /XIX

Прилог бр. 2

П Р Е Д М Е Т: Хигијенска заштита

... наслови...

Према извјештају одвојено приложеном за дивизију „Ре“ (прилог бр. 1), посебан прилог за Дирекцију здравства – одјел за дезинфекцију – (прилог бр. 2) – којег је доставио поручник лијечник Др. Финдерле а који је имао дужност да на територију Армијског корпуса утврди мјеста гдје су сахрањене лешине жртава последњих политичких догађаја у Хрватској, у складу са спречавањем евентуалног загађења вода, потребно је хитно порадити на:

– убацивању креча у јаме, оне према прилогу бр. 3 и друге за које се то укаже потребно,

– на ископавању лешина сахрањених у Слани (оток Паг),⁶⁴⁵ њиховом спаљивању и асанирању опкопа.

Асанирање према прилогу бр. 1. спровест ће дивизија „Ре“ преко своје здравствене службе. Количина креча за јаме мора бити обилата: 8-10 квинтала по јами.

⁶⁴⁴ Земљар Анте, н. д., 243-244, факсимил оригиналног документа 230.

⁶⁴⁵ Прим. прев.

Креч ће се потражити у околини.

За санирање према прилогу бр. 2. побринут ће се Дирекција здравства која ће укључити Дезинфекциони одјел, а који ће бити из Краљевице морским путем пребачен на Паг те одавде сваког дана на радове у Слану.

Транспорт ће се извршити са моторним бродом „Венус“ који ће бити у Краљевици дана 9. о. мјесеца у 7 сати на располагању Одјелу за дезинфекцију.

Одјел за дезинфекцију понијет ће собом своје следовање бензина и петролеја (заправо 450 и 100 литара). На повратку у базу затражит ће од Техничког уреда Армијског корпуса надокнаду утрошене количине.

Креч ће се купити на лицу мјеста.

Одјел за дезинфекцију понијет ће собом допунских живежних намјерница за пет дана. За крух, месо, дрва и осигурање следовања ослонит ће се на војну команду у Пагу, коју је већ обавијестила Дирекција Комесаријата Армијског корпуса.

По налогу шефа Главне управе
пуковник Кlemente Примигери

ВОЈНО ЗДРАВСТВЕНА ДИРЕКЦИЈА V АРМИЈСКОГ КОРПУСА

Бр. 01/1657

Војна пошта 41 – 9. септембра 1941/XIX

ДИРЕКЦИЈИ I. ДЕЗИНФЕКЦИОНОГ ОДЈЕЛА

... на извршење.

Пуковник лијечник директор
(Муцио Фјорини)

Бр. 247

Извјештај поручника лијечника Санта Стација о ископавању лешева на отоку Пагу и њиховом спаљивању у септембру 1941. године⁶⁴⁶

I. ОДЈЕЛУ ЗА ДЕЗИНФЕКЦИЈУ, ДИРЕКЦИЈИ!

Војна пошта 41 – 22. септембра 1941/XIX

ПРЕДМЕТ: Хигијенска заштита и асанација гробља на Малину у Слани (оток Паг).

Примивши од дирекције за здравство V Армијског корпуса налог за покрет, дана 11. септембра 1941. – XIX, потписани са једним подофициром и 34 човјека из чете, моторизираним једрењаком „Венус“ из Краљевице упућујем се на Паг. Полази се у 7,30 с, стиже у 19,30 с, распоређује се чета и материјал.

⁶⁴⁶ Земљар Анте, н. д., 244–248, факсимил оригиналног документа 231–234.

У зору слиједећег дана упућујем се из Пага према зони Малин која се налази као у неким устима Пашке увале гдје нам је назначено да се налази највеће гробље.

Стиже се отприлике послје једног сата пловљења. Брод због плитке обале не може прићи тако да се пребацивање људи и материјала обавља помоћу чамца (види фото бр. 1, 2)⁶⁴⁷ доведеног на мјесто те ће тако остати за даљњих десет дана рада.

Већ у зони гдје се брод усидрио, а још више у близини гребена гдје смо пристали, наишли смо на један одвратан смрдеж који је карактеристичан за органске материје у распадању. Успевши се неким путањем по гологолцатом трагичном терену, нашли смо се изнад 400 м (види фото бр. 3) пред јамом дугом 32 метра а широком 2 м, а дубоком 1 и пол метар (види фото бр. 4, 5). Током пута били смо присиљени употребити плинске маске јер је смрдеж постао неподношљив а успињање нас је силило да дишемо дубоко. Јама која тече паралелно с долиницом, преко које смо прешли, на крајевима је затворена са два сухозидића, ископана земља која је била постранце подржавана је сухозидићем. Дно је кршевито на што указује неколико удараца с пијуком. У удаљености од око 15 м, налази се једна друга јама у тангентном положају према првој, дугачка око 15 метара а једнако дубока и широка као ова прва.

Унаоколо ових двију јама опажа се одстрањена земља а покривена бројним камењем да би се изазвао дојам конфигурације терена. Међутим кише су изазвале улегнуће рахлог терена оголивши камења и са малим сондирањем прати се како се ров наставља у два правца: према мору 8 метара а према брду око 35 метара и како овом посљедњем краку припада још шест рукаваца. Из овог терена пробија врло јак смрадеж материја у распадању, а из помакнуте земље избијају згрчене руке, ножни прсти већ врло трули а на неким се мјестима већ јасно указују обриси човјечих тјела слабо прекривених земљом. У једном дијелу, гдје је терен показивао необичну еластичност, бушењем од само неколико центиметара открило се женски трбух.

Послије даљњих 400 м долази се на врхунац долине. Прешавши га, спушта се у другу долину названу Карлобашки Малин која гледа према Карлобагу. Кад се пређе око 300 м зоном сасвим каменитом гдје нема никаквог пута, налази се на један ходник помакнуте земље ширине 50 цм, а дужине 20 метара. Ова помакнута земља покривена је камењем да би се маскирао терен, те је и овдје карактеристично већ познато заударање.

На некојим мјестима избијају руке и ципеле. Подјељујем људе у двије групе. Приступа се методичном раду. Одмиче се све камење с помакнуте земље, опрезно с лопатама одмиче се слој по слој по читавој дужини гробља. Послије одстрањења првих 5 до 20 цм земље, указују се бројне руке, често везане (види фото бр. 6), босе ноге, а који пут обуване, главе с лицем окренуте према горе или које показују шију.

⁶⁴⁷ Фото-документација наведена у овом извјештају није пронађена у италијанским архивима.

Иако смо већ навикли на извирање удова и главе, овдје је ово указивало на извјесну изнимност у покапању. Готово је било правило да се после одстрањења земље на лешинама нађе слој камења које је требало макнути да би се с ископом лешина могло наставити.

Настојали смо себи протумачити ову присутност камена те смо испробали на ископу који још није био испуњен (!). Дошли смо до закључка да су укоп вршили на овај начин: оне које је требало побити, свезаних горњих удова или повезаних по двојицу или тројицу заједно (увијек са жицом за електричну струју) поставило се на куп земље, одгрнуте код ископа јаме, у коју су онда падали убијани митраљезом или смртно рањени хладним оружјем. У тим случајевима, кад врло вјеројатно – што показује положај лешева – смрт још није наступила, било је срушено највеће камење из подножја сухих зидова са обје стране које је у паду повукло за собом земљу, па је тако укоп био извршен с мало мукe и брзо. Да су били укопани смртно рањени али још живи, доказује изобличени и трагични изражај лица већих дјела ових лешева (види фото 7 и 8).

Извлачење лешева било је стога нарочито мучно, јер нису били смјештени по неком реду него набачени, некоји с главом према доле, други згурени (види фото бр. 9), други опет с удовима испремјешаним с онима других лешева (види фото бр. 10), некоји међусобно везани и поразмјештени у положајима који се не могу ни замислити.

На некојим су мјестима лешеве чак у пет слојева један над другим, у другим их има мање, већ према томе како је то дозвољавала дубина јаме с каменим дном. Готово сви мушки лешеве имали су горње и доње удове везане (види фото бр. 11, 12). У близини јаме нађене су митраљеске чакуре, а код многих лешева који су још били врло уздржани, било је могуће констатирати смртне ране од хладног оружја на прсима, на леђима, на врату (види фото бр. 13). Једној младој жени одрезане су потпуно оштрим оружјем дојке. У двјема јамама нашли смо само жене и дјецу али у другим јамама били су испремјешани мушкарци, жене и дјеца.

Стање издржавања лешева било је различито у разним зонама јер су укопи извршени у разном вријеме, па док су неки лешеве могли бити стари око мјесеца дана, други су опет два или три мјесеца. Када би извадили који леш употребом трозуба (види фото бр. 14, 15) поставили би га на импровизирани носилке и пренесли на ломачу од дрвља (види фото бр. 16, 17) у ту сврху и припремљену гдје је био обилно натопљен горивим текућинама и спаљен. Свака ломача служила је за спаљивање око 20 лешева (види фото 18, 19, 20). Ради стања сапонификације неких лешева, као и ради импрегнирања са земљом, сагорјевање се одвијало полагано, али потпуно, тако да није преостало ништа, него пепео потпуно уништених органских материја.

Тако је спаљен 791 мртавац нађен на разним мјестима:

716 у главном гробљу на Малину

20 у малом гробљу на Карлобашком Малину

2 у зони Малин близу једног врела

1 на десно од обале пристајања у Малину

52 у једном гробљу на лијево од мјеста Слана које нам је касније показано.
Од ових лешева било је:

407 мушкараца

293 жене

91 дијете у доби од 5 до 14 година.

Међу овима било је једно дијете у повоју од, предвидиво 5 мјесеци.

На једном другом мјесту и то јужно од жичане оgrade која је затварала концентрациони логор Срба, нађено је једно друго малено гробље гдје је бушењем утврђено да су ондје лешеве затворени у дрвене сандуке и то доста дубоко. Ради тога ово нисмо ископали. Врло вјероватно да се овдје ради о заточеницима који су умрли природном смрћу, те су их њихови другови покопали сами.

Од особе која ми је служила као разборит водич код проналажења разних зона које је ваљало уредити, сазнао сам да је највећи број депортираних у Слану био бачен у море, везан уз велико камење, а многи су и себи сами одузели живот, утопивши се.

На мјестима ископања пронађене су понеке фотографије те жељезничке и трамвајске карте у врло лошем стању, нечитке ради брзог труљења те неупотребиве за идентификацију а особито послје дезинфекционог поступка без којега се није могло.

Послије ослобађања гробова од њихових мртвих становника, по дну опкопа полаган је слој живог вапна разрјеђен у води. Над вапном положио би се прах (мртвих),⁶⁴⁸ на њу ново вапно те слој од 20 цм земље. Није било потребно додати више јер ће скоре кише које наступају на овај тако уређен терен и саме извршити своје. Остављено је на бригу Команди Г.А.Ф.-а⁶⁴⁹ у Пагу да послје неколико дана киша потпуно прекрије опкопе.

Људи у овој служби били су обучени радним комплетом, у чизмама са високим дрвеним поплатом, специјалним капама – реквизитима добивеним од Одјела. Сви су били опскрбљени маскама које су употребљиване за рада кад се указала потреба.

Посао се почињао у јутарњим раним сатима и за 8 сати није га се прекидало ни због ручка, јер у таквим околностима нитко није могао јести па затим настављати овај укупнички рад. Кад би завршили посао, људи су се испрали са довољно сапуна и сапунске смјесе, а са памучним туферима натопљеним у алкохолу чистили би слезнице носа и устију.

За горње радове (спаљивање лешева и уређење терена) употребљено је:

70 квинтала дрва

250 кг петролеја

550 кг бензина

45 квинтала живог вапна.

Читав потребан материјал морали су преносити на леђима од мјеста пристајања до мјеста гдје га је требало употребити.

⁶⁴⁸ Прим. прев.

⁶⁴⁹ Gvardia dalla frontiera.

Рад је потрајао укупно 10 дана за 2 720 радних сати. Понашање људи на овом деликатном и толико ужасном послу, толико новом и неочекиваном за све – било је врхунско по свим критеријима. Сви су у овом упокојничком и жалосном послу здушно прионули задатку и исказали високи дух хумане пожртвованости.

ДИРЕКТОР I. ДЕЗИНФЕКЦИОНЕ СЕКЦИЈЕ
(Поручник лијечник Стаци др. Санто)

Извјештаји италијанских војних органа

Бр. 248

Извод из извјештаја о злочинима над српским народом и црквеном хијерархијом у НДХ у времену од успоставе хрватске власти до 20. јула 1941. године⁶⁵⁰

Убојства

На територију државе Хрватске били су убијени многи православни свештеници. Тешка ситуација која влада у тој држави, наша немогућност да провјеримо лично сва недјела и да се упознамо са сваким случајем који се догодио, насиље и терор који онемогућавају не само пролаз из једног села у друго него и из једног котара у други или преко државних граница, придоносе потпуности података којима располажемо, па је то само блиједа слика онога што се тамо догађа.

А) Свештеници:

1) једна од првих жртава усташког терора био је бањалучки Владика Платон⁶⁵¹ са протом Душаном Суботићем из Босанске Градишке. Били су убијени ноћу на цести Бања Лука – Варош⁶⁵² и бачени у ријеку Врбас⁶⁵³ која је избацила на обалу њихове лешеве. Кад је нађен леш владике Платона није му се знало за идентитет и однесен је у болницу у Бања Луку због аутопсије. Била је формирана комисија која је требала саставити одговарајући записник о томе. Али

⁶⁵⁰ Државни архив Рим, Дипломатско историјски архив Министарства иностраних послова – Фонд Политички односи – Југославија 1931-1945. године.

⁶⁵¹ Миливоје Јовановић – епископ Платон.

⁶⁵² Котор Варош.

⁶⁵³ Врбања.

када је мало по мало у лешу препознат владика Платон одмах је било наређено да се аутопсија не обави и да се обустави даљња истрага. Леш је закопан на војном гробљу. Истовремено су почела убијања свештеника Срба и на другим подручјима хрватске државе. Ниже дајемо попис убијених свештеника о којима смо до сада дознали:

2) Прота Милош Мандић из Котара Грачац;

Прота Богдан Опачић из Глине. Његово тијело бачено је на обалу Саве.

Свешт. Никола Вучковић из села Дрљача.

Свешт. Дане Бабић из Свињице,⁶⁵⁴ убијен, његов леш бачен у једну бару.

Свешт. Јован Грозданић из Радуча – Лика.

Свешт. Петар Мајсторовић из Дољана. Био је тако малтретиран у затвору у Госпићу да се из очаја објесио.

3) Прота Бранко Добросављевић из Вељуна котар Слуњ. Усташе су му наредили да ископа јаму за сина студента. Кад је завршио пред њега су довели сина и почели су га мучити тако страшно да је младић од тога умро. Онда су усташе наредили оцу да говори молитве за мртве. За вријеме службе прота Бранко онесвијестио се три пута али су га они ударцима пушке присилили да заврши. И он је подлегао због њихове окружности на истоме мјесту.

4) Прота Павле Обрадовић, бивши посланик из Брувна код Грачаца.

Дамјан Штрбац, свештеник из Босанског Грахова.

Илија Будимир, свештеник из Црног Луга одведен је у непознатом правцу и сигурно убијен.

Прота Илија Бањац из Дрвара

Прота Ратко Јелић из Дрвара

Оба одведена у Книн и убијени.

Прота Ристо Ћатић (Катић?)⁶⁵⁵ из села Сојковић,⁶⁵⁶ котар Ливно био је одведен заједно са 8 грађана у шуму крај Ливна, убијен и бачен заједно с њима у једну јаму.

5) Свешт. Ђорђе Богић из Напица (?).⁶⁵⁷ Био је убијен 17. липња пред очима сељака Пејановића⁶⁵⁸ из Брежица⁶⁵⁹ који бијаше сакривен иза једног дрвета. Пејановић прича: „Усташе су свезали Богића за једно дрво и почели га мучити. Одрезали су му уши, нос, језик и браду. Несретни свећеник урлао је од боли али будући је био млад и јак могао је остати усправан за вријеме мучења. Затим су му пробушили очи и кад су видјели да се он још држи отворили су му прсни кош. Тек тада је пао на земљу. Пејановић је из свог скровишта чуо како нетко каже: „Још му срце куца“ – и онда су пуцали и тако окончали муке тог човјека.

6) Воја Војновић, катихета из Осијека – убијен.

⁶⁵⁴ Свињица, Градуса.

⁶⁵⁵ Ристо И. Ћатић (Губин, Ливно).

⁶⁵⁶ Сајковић.

⁶⁵⁷ Георгије-Ђорђе И. Богић, родом из Субоцке код Пакраца, свештеник у Напицама.

⁶⁵⁸ Проко Пејновић.

⁶⁵⁹ Брезик (Напички).

Слично томе, зна се, да су сви свештеници из Осијека били ухапшени и подвргнути мучењу. Ријека Драва избацила је на обалу три леша православних свештеника али се њихов идентитет није могао утврдити.

Прота Живко Даниловић, бивши посланик из Љубије, убијен.

Прота Богдан Враћешевић: убијен 19. јуна у Крупи на Врбасу крај Бања Луке.

7) Прота Стеван Ђурчић: убијен у Јадовном. Прије убојства отргнута му је брада, извађене очи, сломљене ноге и руке.

Свештеник Душан Клипа из Плашког: убијен.

Свештеник Милан Тришић из Врлике – ухапшен 10. јула и убијен у усташком табору у Книну.

Свештеник Михајло Минић из Ваљева (Зеница): убијен.

Свештеник Милош Петровић из Лужана (Дервента): убијен с леђа приликом бијега.

Свештеници: Душан Бобар; Милош Савић; Јанко Савић; Љубо Јакшић и Драгољуб Маскијевић.⁶⁶⁰ Сви убијени 22. јула у Власеници.

Свештеник: Боривоје Божић из Палача⁶⁶¹ (Вуковар).

Прота Шпиро Старовић, Бачко – (Брчко?)⁶⁶²

Прота Вида Вишњевац⁶⁶³ из Гацког – извучен болестан из кревета и убијен заједно са протом Старовићем.

Прота Влада Гвозденовић из Мостара

Прота Јефто Вујовић из Мостара

Свештеник Огњен Радић из Мостара

Свештеник Пејановић⁶⁶⁴ из Мостара

Ђакон Душан Ашкрабић из Мостара

Монаси Деретић Иларион, Манастирлић Станко из Љубиња.

Свештеник Богуновић из Доњег Лапца: убијен са женом и двоје дјеце⁶⁶⁵ и бачен у један понор између Лапца и Боричевца у који су били бачени и други убијени Срби из Лапца и Кулен Вакуфа.

б) Особе које нису црквене личности

Уз бок клера, утврђена су и убијања вјерника. На неким мјестима Хрватске проводила су се масовна убијања. О томе дајемо кратак преглед по котарима:

Бјеловар: Убијено око 189 људи из пушке, бајунетама итд. То се догодило у селу Гудовац.⁶⁶⁶

Босанска Костајница: Кунић Станко, Крнета Стојан, Јајчанин Лазо (или Божо):⁶⁶⁷ зашили су му ноге и руке за рамена.

⁶⁶⁰ Драгомир-Драго Ј. Маскијевић.

⁶⁶¹ Палача, Осијек.

⁶⁶² Спиридон-Шпиро Старовић (Автовац, Гацко).

⁶⁶³ Видак Вишњевац.

⁶⁶⁴ Петар Пејановић.

⁶⁶⁵ Никола-Никша Јове Богуновић, супруга Дара и синови Пајо и Ђокица.

⁶⁶⁶ Ријеч је о првом масовном покољу Срба у НДХ, који је у Гудовцу крај Бјеловара почињен 27-28. априла 1941. године.

⁶⁶⁷ Лазо.

Бихаћ: много угледних грађана убијено. Други одведени у непознатом правцу. Међу њима: Михајло Мандић, инжењер; Вељко Мандић, трговац; др Матавуљ; браћа Козомарић Жарко и Јово; Димитрије Петровић, директор гимназије; др Милан Војводић, предсједник котарског суда и други. За све постоји бојазан да су убијени.

Борово: У ноћи од 26. на 27. јула 1941. убијено је 16 Срба и бачено у Дунав. Један је бачен још жив и извукао се на обалу. У помоћ му је притекао др Јован Елер, Нијемац.

Гацко: Убијено око 500 мушкараца, жена и дјеце. Међу њима Глигор Луцић из Михаљца;⁶⁶⁸ Лазар Мостировић из Изгора; Благоје и Лазар Шаровић из Тепена; Никола Шаровић из Црница;⁶⁶⁹ Божо Дивљан из Краварева; Михо Поповић из Грачанице; браћа Манојловић из Рудо Поља, Вељко Вишњевац бивши посланик из Маднице; Грујо Вишњевац из Гацког; Милорад Старовић из Автовца; Тришко и Јован Лајовић из Липника; Спасоје Ненадић из Автовца.

Село Корита (подручје Гацко): Посебно злостављано. Убијено 160 људи и бачено у понор Голубњача. Муслимани и усташе позвали су их у Соколски дом под изговором да разговарају о начину одржавања, заједнички, реда и мира. Зграда је била опкољена оружаном бандом; људи су били повезани и одведени крај оближњег понора Голубњача, бачени у њега а затим убијани ручним бомбама. Један од тих несретника остао је чудом жив и касније се успио склонити у Црну Гору. По ноћи још су се 6 преживјелих успјели спасити. Смрад је био тако неподношљив да је талијанска војска морала полити бензином и спалити лешеве.

Глина: На најстравичнији начин убијено око 450 Срба.

Грахово Босанско: Одведено и вјеројатно убијено 56 особа.

Двор на Уни: Убијено неколико Срба међу којима и Јово Јорешенин, Милан Драгосављевић, Младен Дурман, Васо Мркохад,⁶⁷⁰ Смољановић, Милан Костер, Стеван Дунда, Милан Бодловић. Наредбу за смрт дао је официр Ђурић.

Дрвар: 16. и 17. септембра убијена 32 Србина међу којима Богдан Калаба, директор „Шипада“ и Јово Крецо, градоначелник мјеста.

Карловац: убијено неколико Срба међу којима: Душан Докмановић. Сvezали су му руке и ноге и бацили га у Купу. Доктор Вујчић,⁶⁷¹ адвокат, капетан Гојко Јањанин.

Њих су нашли пастири напола закопане. Јосип Јевран био је убијен на прагу властите куће пред читавом обитељи. Из села Вељун одведено је у оближње шуме и убијено око 300 људи – Срба.

Коњиц: убијено око 370 људи – Срба.

Кореница: убијено више сељака. Усташе су им потпуно одрезали уши и носеве и присилили их да пасу траву.

Крупа на Врбасу: убили су Душана Бранковића, посланика.

⁶⁶⁸ Михољаче.

⁶⁶⁹ Црница.

⁶⁷⁰ Васо Мркоход.

⁶⁷¹ Милан Вујчић.

Љубиње: У само два понора (Голубиња и Ластва) било је бачено 311 Срба. Сматра се да су у селу Ђуковцу убијени сви; у цијелом котару сматра се да је убијено укупно 2500 Срба.

Љубушки: у цијелом котару није остао нити један Србин.

Мостар: Између 24. и 28. липња у непознатом правцу одведено 200 грађана, многи су били убијени. Познат је попис од 68 убијених Срба.

Напице: 16. липња убијени су у Гавриловцу: Предраг Мамузић, професор у школама у Напицама; Перо Ковачевић, учитељ из Његошеваца; Раде Вукобратовић, жандармеријски подофицир у пензији. У селу Сусина (или Сушине?)⁶⁷² убијени: Рајко Новаковић, Петар и Лазо Симић (Шимић?),⁶⁷³ Ђорђе Јањатовић (Игњатовић?) и Владо Жижич.

Личко Ново Село (котар Напице) – убијени: Бранко Срдић, Раде Радаковић, Милош Радаковић, Ђуро Гавриловић, Буда Кљасуја, Јово Жигић, Новак Вукобратић, Сима Делић, Никола Делић, Спасоје Орлић. Кад су пали покошени пушчаним мецима, усташе су их довршили бајунетама и разбили им главе ударцима кундака пушке. Мозгови су се распршили по земљи.

Невесиње: У самом граду на почетку липња убијен је млади син посредника Ниђевића пред очима мајке. У селу Удрез⁶⁷⁴ убијено 27 особа. У цијелом котару (подручју) 400 до 500 особа.

Нова Градишка: убијени многи Срби. Посебно у селу Старо Тетово⁶⁷⁵ одакле је одведено 30 Срба и убијено. Међу њима налазе се: Гавро Ковачевић и власник каване Протић. На интервенцију вође немачког културбунда обављена је аутопсија овог посљедњег али од стране двојице хрватских лијечника који су констатирали смрт због фрактуре лубање.

Осијек: Убијени многи Срби, међу којима браћа Станковић познати у Пироту. Били су најприје опљачкани а потом масакрирани. Бачени у Драву око 170 особа Срба, међу којима и један Рус, некад котарски челник тог мјеста. На српски Ускрс убијено је 17 Срба на православном гробљу.

Крај села Врбав⁶⁷⁶ убијено је 27 Срба доведених из Старе Слатине и бачених у заједничку јаму. Нијемци су обавили откопавање и наставили с аутопсијом и одредили да се достојно покопају сваки посебно.

У селу Чепински Марчинци 18 Срба било је привезано за један камион и тако су били вучени. Они који нису умрли убијени су крај села Ливане.

Пакрац: И у том котару било је убијања, али нема точних података. 26. травња из Пакраца у Липик доведен је доктор Миленко Марковић, адвокат, у Липику је био звјерски мучен: повријеђени су му бубрези и одрезани сполни органи. Доведен је у Загреб а затим поновно у Пакрац гдје се још сада налази између живота и смрти.

⁶⁷² Сушине.

⁶⁷³ Симић.

⁶⁷⁴ Удрежње.

⁶⁷⁵ Село овог имена није идентификовано на подручју Нове Градишке.

⁶⁷⁶ Село овог имена није идентификовано, можда је реч о неком од следећих села: Врбања (Жупања), Врбица (Баково) Врбова (Нова Градишка).

Подравска Слатина: 16. липња убијено је 16 сељака: Миле Буква отац 6 дјеце; Ђорђе Турдуља (Тркуља?)⁶⁷⁷ отац 8 дјеце; Илија Богуновић отац 7 дјеце; Дане Превача отац 3 дјеце, Сима Сормаш отац 3 дјеце, Лазар Крнета, отац 2 дјеце, Илија Миљуш отац 5 дјеце, Гојко Баконић, отац 1 дјетета, Божо Митић, отац 1 дјетета, Лука Чуча, отац 1 дјетета.

Сви су бачени у заједничку јаму, поливени живим вапном иако су неки од њих давали још знакове живота.

Звјерства

У селу Петровац⁶⁷⁸ убијен је пред очима жене и дјеце Мишко Стојановић.

У селу Сопља⁶⁷⁹ нађен је леш Милића Милића из Мартинца (котар Доњи Михољац).⁶⁸⁰ Аутопсијом је утврђено да му је разбијена лубања, откинута лијева рука, одрезан нос и уста и да је био кастриран.

Приједор: Убијена 4 сељака из села Љубија.

Славонски Брод: У селу Дубочац побијено на једном пољу 30 Срба; након тога свезани су за велико камење и бачени у Саву.

У Старом Слатнику убијено 20 Срба. Често из Саве бивају извађени лешеве везани по два.

Славонска:⁶⁸¹ У току травња убијено око 200 Срба у селу Александровац.⁶⁸²

Сремски Карловци: на почетку српња убијени су Милан Гостовић и Славко Савић по занимању кројачи.

Доњи Лапац: села Срб и Суваја била су готово потпуно разрушена а у њима бијаше око 3.000 Срба. Тај злочин извршен је 1. и 2. српња и то након свечаних Павелићевих изјава да више неће бити убијања и отимачине без суда.

Столац: у том котару (подручју) усташки сатник Мијо Бабић извршио је страшно харање. Била су уништена читава села заједно са становницима, мушкарцима, женама и дјецом; тј. села Чапљина, Габела, Берковићи, Тасовчићи, Домановићи, гдје год је било православних.

Требиње: Пред крај свибња у граду је убијено 9 особа. То су била прва убојства у Херцеговини након чега су почели масовни покољи у Кориту (Гацко).

Дервента: Мирко Радовановић из села Мала Врусница⁶⁸³ био је објешен на једно дрво само зато што се жалио код њемачке команде и окружних власти у Оцаку на понашање хрватских војника који су му однијели имовину и наредили сељацима да пријеђу на католицизам.

Власеница: Према свједочењу два Србина Ђорђа Висковића и Лазе Радаковића који су се чудом спасили, 22. липња убијено је више од 40 особа. Осим

⁶⁷⁷ Није идентификовано о којем је презимену реч.

⁶⁷⁸ Петровац, Подравска Слатина.

⁶⁷⁹ Сопје.

⁶⁸⁰ Мартинци Михољачки.

⁶⁸¹ Славонска Пожега.

⁶⁸² Александровац Пожепски.

⁶⁸³ Брусница Мала.

свећеника о којима говоримо напријед, били су уморени: Бранко Ждерић, геометар, Јово Мицић,⁶⁸⁴ трговац, Глигор Ђурић, пољопривредник, Анђелко Дракулић, Коста Дракулић, Новица Дракулић, Душан Дракулић, Данко Јокић, Ристо Ђуковић, Војин Дрљић, градоначелник општине Хан Пјесак,⁶⁸⁵ Марко Ђамић, Милан Пејић, Милутин Јефтић, Љубо Вукашиновић, градоначелник општине Папрц (?),⁶⁸⁶ Радован Чечура, судски достављач, Лука и Васо Демић, Душан Јовић, Обрад Пејчић, Драго Јокшић.

Међу усташама који су водили горе споменуте на стријељање били су ПУЉО (СУЉО?) СУШИЋ,⁶⁸⁷ студент и АЉО ТОПЧИЋ,⁶⁸⁸ ученик, оба познати као комунисти.

Злостављања

Осим нанесених мучења која су завршавала убијањем (јер бијаше мали број смрти а да им није претходило мучење или злостављање), сваког дана су се догађала премлаћивања, резање дијелова тијела, ломљење руку и ногу.

Наводимо само неке конкретне случајеве:

Мостар: У једну малу бараку бијаше затворено 130 особа у неподношљивој врућини и прљавштини. Стари Љоле је ту умро а многе особе су падале у не свијест. Десетине људи било је затворено у једној пећини у којој је било 10 цм воде и у коју није продирала ни зрака свјетла.

Забилежени су случајеви избодености, запрљаности изметом, стављање жељезног обруча око главе. Сељаку Поповићу савијали (шарафили) су гениталне органе.

У затвору у Осијеку по налогу усташког суца МИТАЈКОВИЋА (МИХАЈЛОВИЋ?)⁶⁸⁹ бившег кожарског радника направљене су слиједеће окрутности: забијање игала под нокте, батинање штаповима, везање за клупе. Тако везани имали су до максимума раширене ноге. То је изазивало неподношљиве болове. Ухапшенике су приморавали да плују на српску заставу; да је тргају зубима и да је поједу. За вријеме тога стално су их тукли по глави. Били су приморани да босоноги ходају по једном столу на којем је била постављена бодљикава жица. Некима је на главу стављена круна од трња и по њој су онда ударали. Трње би улазило у месо и из њега су текли поточићи крви. Затвореницима се врло ријетко дијелила храна а још рјеђе вода.

Кад су многи од њих не могавши издржати почели губити свијест давали би им 200 гр круха по особи. Храну коју су њихове обитељи слале од куће, употребили су усташе за себе.

Свештеници су били приморавани да чисте заходе и док су то радили бацили би им измет у лице. Близу Грачаца убијен је др. Вељко Торбица, лијечник.

⁶⁸⁴ Мићић.

⁶⁸⁵ Хан Пјесак.

⁶⁸⁶ Могуће да је реч о мјесту Папратно, Какањ.

⁶⁸⁷ Суљо.

⁶⁸⁸ Топчић.

⁶⁸⁹ Није идентификовано о којем је презимену реч.

Њему су усташе изрезали дубоке дугачке траке мяса с груди, ставили сол на рану и запили је. Након завршене операције питали су жртву „да ли је операција добро успјела“.

Милош Теслић, индустријалац из Сиска (Сусак?)⁶⁹⁰ био је дивљачки мучен. Сава је на обалу избацила његов леш с пробупшеним очима, непрепознатљивим лицем, цијелог тијела избоденог убодима ножа.

Концентрациони логори

У свим мјестима гдје су били Срби, сваког дана су се догађала хапшења. Хапсило се без суђења и без истраге, масовно.

О многим се више ништа не зна гдје су; многи су одведени у концентрационе логоре. Други, према сигурним индицијама, одведени су у непознатом правцу и убијени.

Осим многобројних свештеника који су убијени, одмах након што су усташе преузели власт у Сарајеву, био је ухапшен стари митрополита Петар Зимоњић, највећи ауторитет српске цркве. На почетку је био интерниран у Керестинцу а данас изгледа да је заједно с другима свештеницима и угледним грађанима одведен у Лику. Говори се да су животи свих њих у опасности.

Исто је тако био злостављан српски митрополит Доситеј⁶⁹¹ из Загреба којег су усташе малтретирали, одрезали му браду и батинали га.

Према изјави Михајла Ровачевића, службеника црквеног суда у Плашком, усташе су дана 17. српња одвели бискупа⁶⁹² Саву Трлајића у непознатом правцу. Том су приликом однијели новац и опљачкали куће. У црквеном суду смјештена је опћина и направљени су станови за усташе.

За вријеме хапшења, усташке власти нису Србима допуштале да собом носе ни храну ни одјећу.

У Даљу (Даљ?) ухапшено је око 100 српских обитељи без икаква повода. Приликом дугачког пута до Брчког нису добили храну. У селу Вељун ухапшено је 350 Срба од којих се 50 након неописивих мучења вратило кућама. Према изјавама очевидаца дошло се и до нагодбе о присилној емиграцији из Бања Луке, Бихаћа и свих мјеста око Плитвичких језера.

Приликом те присилне депортације догађале су се тешке сцене, јер су се усташе брутално понашали. Обично иду по кућама и нареде да се особе у року од пола сата припреме за пут, да понесу са собом пртљагу, новац, вриједности, да предају кључеве кућа усташама: дакле, пријетњама их присиле да дарују свој посјед хрватској држави. Након тога сакупе депортиране на било каквом мјесту, изврше над њима преметачину и одузму им новац, огрлице, вриједности, остављајући у најбољем случају 500 динара по обитељи.

Посебно трагичан је случај Зорке Козомарић жене Жарка Козомарића, трговца из Бихаћа. Он је већ био одведен и о њему се ништа није знало. Због ве-

⁶⁹⁰ Сисак.

⁶⁹¹ Васић.

⁶⁹² Епископ (владика).

ликог страха жена се отровала оценом киселином, кад су јој рекли да се заједно са дјецом за пола сата мора спремити за одлазак. Најстарије дијете је имало 8, а најмлађе 4 године. Тај посљедњи умро је исте ноћи од упале мозга.

Има још случајева мушкараца и жена који су умрли од великог страха.

У посљедње вријеме усташке власти подузимале су депортацију цјелокупног православног клера са њиховим обитељима. Тако српски народ остаје без својих духовних пастира.

Присилна конверзија на католицизам

Од почетка усташке власти почели су се са терором многе православне обитељи присиљавати на прелазак на католичку вјеру. Позната је блиска веза која постоји између католичке цркве и усташких власти. То је појачано и чињеницом да се међу усташким руководиоцима налазе и многи католички свештеници. Позив да пређу на католицизам упућен је прије свега државним службеницима православне вјере. Сви су они добили формуларе на којима су требали одговорити на питања и провјере. Пажњу је привукла чињеница да у државној служби могу остати само они који су католичке вјере. Према изјави Јанка Бјегојевића, пароха Епархије Карловац долазе с усташама наоружани, затварају православне цркве, односе парохијалне регистре и све црквене драгоцености.

Прота Атанасије Богић, тајник црквеног суда из Пакраца, свједочи да су католички свећеници ушли у зграду пакрачке епископије, заузели уреде и запечатали митрополитску цркву. Да је то реализација једног систематског плана хрватских власти види се добро из говора који је Виктор Гутић, руководилац из Бања Луке одржао 9. липња у Прњавору пред представницима котарске власти. Гутић је рекао: „На овом подручју су три цркве које су одузете хрватском народу, од којих је једна у Прњавору. Из тог разлога заузмите сутра те три руско-православне⁶⁹³ цркве и на њима напишите 'Хрватски дом'. Они који су примили православну вјеру требају одмах прећи на католичку без да ја донесем посебне одлуке о томе. Томе српском гнијезду у Прњавору шаљем ову поруку: 24 сата су довољна за разрушити ово гнијездо србизма.“

Већ од 10. липња поподне православни свештеници су отјерани. Одузета им је црква а на становима написано „Хрватски дом“. Осим тога, недавно је Миле Будак изјавио да на територији хрватске државе могу постојати само двије религије: католичка и муслиманска. То значи да она православна треба бити уништена.

Разарање православних цркава

Из чињеница које се знају до сада су разорене православне цркве у Бања Луци, Бихаћу и Новој Градишци. Двије су запаљене: у Баштијаку и у Спасовини (околицы Дрвара). Друге двије су спаљене у Србу и Суваји (Доњи Лапац).

Бањалучка црква оштећена је 12. априла. Православни Срби су је хтјели поправити али су усташке власти одлучиле да је разоре. Прича се да ће на

⁶⁹³ Српске православне.

њеном мјесту бити подигнут споменик једној хрватској личности. Рушење бихаћке цркве почело је на дан Светог Вита (Видовдан) по изреченој наредби локалнога префекта Кватерника. Будући да је црква била солидно саграђена било је потребно употребити мину. Није искључено да има још разрушених цркава. Али сада не располажемо сигурним подацима. Знамо само да у многим мјестима католички свећеници затварају православне цркве.

Пљачке и уцјене

Од почетка своје власти, усташке су власти без милости пљачкале и уцјењивале грађане које су сматрали богатима. У почетку се могло вјеровати да је то протуправна активност појединаца али се касније видјело да је то био начин да се униште православни Срби.

Има много примјера који су се догодили у многим мјестима у којима су поједине трговце уцјењивали великим свотама (прилозима) и смртном казном ако не плате на вријеме. Иако је хрватска власт издала приопћење којим такве акције проглашава илегалнима, оне су се наставиле. На кућама свих депортираних свештеника причвршћен је лист са натписом: одузето за потребе хрватске државе.

Српске трговине биле су конфисциране и опљачкане или су у најбољем случају били именовани комесари. Обитељима које су присиљене да емигрирају у Србију одузима се све. Њима се оставља само 500 динара. Неке особе биле су милионери али су голи, без ичега, били пресељени у Србију.

Тежак је случај браће Стаменковић из Осијека. Они су силом морали замијенити своју кућу у Осијеку за ону у Крагујевцу која је припадала једном усташу. Били су мучени, одузето им је 200.000 динара и знатна количина злата.

Милан Дивић, адвокат из Нове Градишке, био је пуштен из затвора тек кад је пристао да поклони хрватској држави све што је имао: 1.900.000 динара. Према изјави Младена Стаића⁶⁹⁴ пароха из Жировца неког Бороњу посланика из Двора на Уни глобили су са 30.000 динара а његово село са 56.000 динара.

Према изјави Стевана Јањатовића, пароха из Окучана посланику Бранку Кнежевићу из Недара⁶⁹⁵ наметнута је глоба од 100.000 динара.

Трговца Косту Гнатића из Мале Бруснице батинали су све док није одлучио да преда сав свој новац. Тошо Ставрић, Боро Васић, Мило Марковић⁶⁹⁶ из истог села морали су платити 100.000 динара.

Илија Билбија из Бихаћа заједно са сином Драгим одведен је у непознатом правцу, вјеројатно су убијени. Читава имовина од око 10.000.000 конфисцирана. Његова жена са двоје дјеце, женским од 13 и мушким од 11 година били су протјерани из Бихаћа. Жени је било осим тога наређено да плати 3 милијуна динара. Док не плати дјеца остају као таоци. Кад је мајка запитала гдје да нађе ту суму, усташе су одговорили: „Знамо да имаш кућу у Београду, продај је

⁶⁹⁴ Стајић.

⁶⁹⁵ Медари.

⁶⁹⁶ Миле Марковић.

и плати нам.“ Милану Дракаловићу из Зенице одузета је имовина у вриједности већој од неколико милијуна динара.

Дозволили су му да пресели у Србију само намјештај. Кад је дошао на Алипашин Мост, изbacили су га из вагона и одузели му остатак осим одијела и 2.000 динара. Једном доктору који је путовао с њим узели су све осим 3 динара, тако да су сами опљачкани избјеглице направили сабирну акцију да му помогну.

Изјаве представника владе Хрватске

Да се ови случајеви насиља и незаконитости не догађају због иницијативе неодговорних елемената, него да су у сугласју са систематским искорјењивањем српског елемента, чиме управљају највиши функционери хрватске државе видљиво је из слиједећих изјава:

Министар др. Милован Жанић на збору који је одржан у Новој Градишци 2. липња рекао је: „Ово је наша домовина, ова наша држава мора бити хрватска и ничија друга. Због тога они што су овдје дошли извана, морају одавде и отићи. Догађаји који су се дешавали стољећима, а посебно у посљедњих 20 година показују да је сваки компромис искључен. Не кријемо да је то политика ове државе. Кад је будемо проводили, проводићемо по ономе што је записано у усташким начелима. Не заборавимо да изван наших граница само у Америци живи 800.000 Хрвата. Тај народ треба се вратити у земљу коју ћемо ми очистити и ту формирати огњиште.“

Министар Миле Будак рекао је на једном банкету у Госпићу: „Један дио Срба ми ћемо убити, други дио ћемо преселити изван граница, а оне који остану преобратит ћемо на католицизам и тако их стопити с хрватским елементом.“

На састанку у Крижевцима, одржаном 6. српња исти Будак је рекао: „Хрватска држава је кршћанска... али она је и исламска гдје наш народ исповиједа исламску вјеру. Изјављујем то да би се знало да смо ми држава са двије религије, католичком и исламском. Наши противници комунисти и Срби нападају прије свега религију јер они знају да кад би она била уништена од нас би могли радити што их је воља.“

Министар Мирко Пук рекао је на истом збору: „Срби су дошли у нашу земљу слиједећи турске банде, као плачкаши, као олош и измет Балкана. Не можемо дозволити да у нашој држави заповиједају два народа. Један је Бог и један је народ који заповиједа, а то је хрватски народ. Они који су дошли у нашу домовину пред 200 или 300 година нека се врате одакле су дошли.“

Доглавник др. Будак рекао је на једном збору да за њега важи хрватска пословица: „Или иди или се покори“ – и ја вам кажем: „Или ћете ви напустити нашу земљу вашом вољом или ћемо ми вас истјерати силом.“

Већ споменути министар Жанић рекао је како је објављено у Хрватском листу од 5. липња: „Међу нама имамо особа које никада нису биле лојалне нама. Дошли су у ове крајеве када су у турским ратовима изгинуле многе особе и опустјеле многе куће. Дошли су овдје и расули се као зло сјеме и почеше нам чак и пријетити. То су Срби. Из свега тога смо научили да нам од њих ништа добро није дошло и не може ни доћи од њихове стране.“

Ми усташе знамо да док се тај проблем не ријеши наша држава никада неће бити мирна. Знамо да смо у праву кад кажемо: „Преко Дрине! Због тога се позивамо на наше виталне интересе и зато понављамо – „С ону страну Дрине!“

Вођа усташа из Бања Луке др. Виктор Гутић, био је посебно богат у изјавама: 25. маја вративши се из Загреба гдје га је примио Поглавник изјавио је: „На моје задовољство и за добробит народа ријешено је у Загребу велика и важна питања. Сада се морам бацити на грандиозни подухват чишћења хрватске босанске регије од непожељних елемената, посебно у Бања Луци јер ће она постати најважнији град Независне Државе Хрватске.

Без сумње, бит ће употребљене најоштрије и најенергичније мјере. Ово што сам до сада обавио су ситнице, које би се само микроскопом могле примјетити. Али из њих се може закључити што очекује оне који су непријатељи хрватске државе у нашим чистим босанским регијама. Што се тога тиче дате су ми одријешене руке. Желим служити Господу и вољи народа. Сви непожељни елементи бит ће у најкраћем року уништени, тако да ће им се брзо изгубити сваки траг осим ружних сјећања која су оставили.“

На усташком збору у Бања Луци Гутић је рекао: „Сутра ћемо почети сте-зати кочнице, сломит ће им се кичма. Реците то нашим противницима. Почет ће чишћење без милости...

Поглавник и хрватски министри само чекају да дођу у очишћену Бања Луку. То ће бити направљено чим прије. Ја ћу бити снажна жељезна метла и нека нитко не долази молити милост за наше противнике.“

На скупу у Санском мосту 30. маја Гутић је рекао: „Нема више српске војске. Нема више Србије. Отишла је са циганском династијом Карађорђевића: Срби ће тражити пут да оду одавде. Издао сам строге наредбе за њихово потпуно економско уништење а улиједит ће и друге за потпуно искорјењивање. Сјетите се да су они били наши гробари, немојте бити слаби, уништите их гдје год стигнете а Поглавников и мој благослов неће вам узмањкати... Нека Срби немају наде у никога. Боље је за њих да се преселе, да оставе нашу земљу и нашу Домовину.

Исти Гутић, као видљив знак својих заповиједи дао је 2 000 динара Хасану Шабићу јер је убио највећи број Срба у селу Кијево крај Бања Луке.

9. јуна Гутић је на збору у Прњавору рекао: „У овом крају постоје три цркве отете хрватском народу. Сутра их поновно узмите и на њима напишите „Хрватски дом“. Они који су примили православну вјеру морају се одмах вратити католичанству, прије него ја подузем посебне мјере. У овом центру Прњавора ја кажем: „Доћи ћу и у року од 24 сата разрушит ћу српско гнијездо. Ја ћу их убити а ви ћете бити са мном.“

Бр. 249

**Извјештај генерала Рикарда Балока и пуковника Клементе Примијерија
о усташком логору на отоку Пагу упућен команди 2. армије⁶⁹⁷**Политички
1511/По1. аугуст 1941-ХИХ^оОток Паг: концентрациони логори
КОМАНДИ ДРУГЕ АРМИЈЕ
ВОЈНА ПОШТА 10

На отоку Пагу су припремљени концентрациони логори за Жидове, то-
чније један у близини Барбата за мушкарце а други у близини Метаина⁶⁹⁸
за жене. Непожељни (српског поријекла) требали би бити смјештени у другом
логору око километар југо-источно од коте 122 према карти Ј Рис. мод. 12 Сењ
(унутар правокутника који је омеђен словима ФИ – ЗР).

Транспорт затвореника са копна на оток одвија се ноћу. Затвореници сли-
једе слиједећи итинерер: за непожељне Карлобаг – Жал Вруља (фјорд који
гледа према Карлобагу); за Жидове, Карлобаг – Пунта Кристофор – Пунта
Малин. Нема точних података о броју затвореника али се претпоставља да је
тамо концентрирано 4.000 особа.

Најстроже и апсолутно је забрањено било коме да се приближи логорима
и да се интересира за увјете живота затвореника; чини се, међутим, да је по-
ступак према њима све прије него хуман. Они су употреједљени за радове на
изградњи цеста и припремању барака и других зграда јер је у Барбат стигло
много грађевинског материјала.

Број војника употреједљених за чување концентрационих логора је око 50
којима командира капетан Пивац и потпоручник Девчић. Број је приближан
јер се ради о промјењивој снази која се појачава или смањује према потреби.

На отоку, осим жандармерије и финансијске страже, налази се око 15
хрватских војника распоређених на Пагу: и те су снаге промјењиве. Војници
стражари и они за Гарнизон долазе из Карлобага.

Жена једног српског жандара која ради као чуварица у концентрационом
логору на Пагу рекла је да се свакодневно убија четрдесетак Жидова и да се ле-
шеви бацају у море. Та информација, међутим, није могла бити провјерена.

Задржавамо право да саопћимо накнадне новости.

ПУКОВНИК ШЕФ С.М.⁶⁹⁹ штаба
(Клементе Примијери)
ПотписГЕНЕРАЛ АРМИЈСКОГ КОРПУСА
К о м а н д а н т
(Рикардо Балоко)

⁶⁹⁷ Државни архив Рим, Дипломатско историјски архив Министарства иностраних посло-
ва, Фонд Политички односи – Југославија 1931-1945. године.

⁶⁹⁸ Метајна.

⁶⁹⁹ Stato maggiore – главни штаб.

Бр. 250

Информација пуковника Морозинија о убиствима Срба и Јевреја
заточених у логору Слана на отоку Пагу⁷⁰⁰...⁷⁰¹

Уред шефа Врховног штаба Одјел L.

Бр. I/607/S протокола

В. П. 33 13. аугуста 1941. XIX^oПредмет: Информације
Команди V. армијског корпуса

Политички одјел (уред)

ВОЈНА ПОШТА 41

Позив на лист бр. 1589/ПО од 6. (е.м. ...⁷⁰²)

Командант Гарнизона Карлобаг доставља слиједеће интерне информације о жидовским и српскоправославним елементима који пролазе реченим подручјем на путу у концентрационе логоре на отоку Пагу:

Последњих дана констатира се обустављање транзита затвореника кроз Карлобаг на оток Паг. У вези с тим локалне усташе изјављују да ће, узевши у обзир тешкоће у испоруци живежних намирница зими због буре преко канала, бити евакуирани концентрациони логори за Србе, који би с Пага били пребачени на копно. На Пагу би оставили логоре само за Жидове, које би, будући да их има мање него Срба, хранили резервама хране којима већ располажу.

Капетан ⁷⁰³ изражава увјерење да је, иако није примјеђено никакво сељење Срба с Пага, маса Срба и непожељних елемената која је концентрирана на Пагу већ убијена. То увјерење темељи се на бројним причањима и на честим митраљеским рафалима и пуцњима из пушака који се ноћу чују у Карлобагу из правца Пага у времену од краја јуна до конца јула текуће године, али и на све мањој количини живежних намирница које се из Карлобага одвозе на Паг.

Међу цивилним становништвом Карлобага прича се да је већи дио жидовских жена раније концентrirаних на Пагу већ убијен.

Укупан број затвореника интернираних на отоку Пагу процјењује се на око 4.000 за Србе, око 6-700 за Жидове, око 200 за Жидовке а осим њих и стотинак дјеце обају сполова.

Што се социјалног статуса интернираних тиче може се рећи да су Срби готово сви сељаци, док је већи дио Жидова слободне професије и трговци.

Чини се да се прехрана свих интернираних на отоку Пагу састоји само од круха и воде. Из луке Карлобаг види се да се на Паг не одвози друго осим вели-

⁷⁰⁰ Државни архив Рим, Дипломатско историјски архив Министарства иностраних послова, Фонд Политички односи – Југославија 1931-1945. године.

⁷⁰¹ Први ред нечитак.

⁷⁰² Нечитко.

⁷⁰³ Име нечитко.

ке количине хљебова и мало меса (по три – четири козе) које очито служи само за војнике – чуваре логора. Моментално види се да се за Паг утоварује само 60-70 хљебова на дан, која врећа тјестенине, вино, дрво и око 30 кг меса.

По заповједи
ПУКОВНИК ШЕФ С.М. ф⁷⁰⁴
Л. Морозини

КАПЕТАН ШЕФ ПОЛИТИЧКОГ УРЕДА
(Г. Булдрини)

Бр. 251

Извод из изјаве потпуковника Ђузепе Гала из Оперативног одјела
команде 2. армије о злочинима усташа над Србима⁷⁰⁵

ПОТПУКОВНИК ГАЛО ЂУЗЕПЕ

Документ 0096

Предмет: Талијански ратни злочини према мишљењу Југословена

МИНИСТАРСТВУ РАТА

Р.Е.⁷⁰⁶

С.М. Одјел за иноземство

В.П. 3 800

Као резултат листа бр. 64732/3/1, који ми је уручен 27. маја о.г. на усмени захтјев замјеника шефа Одјела I, изјављујем да сам службовао у Хрватској у времену од априла 1941. до јуна 1943. најприје као мајор у Штабу (с.С.М.)⁷⁰⁷ додијељен Оперативном одјелу (уреду) Команде Друге армије (април 1941. – мај 1942), а затим као потпуковник шеф Штаба у пјешадијској дивизији „РЕ“ (јуни 1942 – јуни 1944).

Нисам могао сачувати документе који се односе на моје активности или мојих потчињених, због опћепознатих мјера опреза или дужности у уреду, које су ми браниле да задржим оригинале или направим копије бројних докумената који су прошли кроз моје руке. Само зато, на темељу личних сјећања која су добро урезана у моје памћење и понеке биљешке, спреман сам дати свој допринос раду који овај Уред (Одјел I) обавља; та сјећања која нису прецизна што се неких датума тиче и неких назива моћи ће бити поткријељена оним што ће о томе изјавити официри и функционари који су се борили прије 8. септембра. ...⁷⁰⁸

⁷⁰⁴ Главни штаб пјешадије.

⁷⁰⁵ Државни архив Рим, Дипломатско историјски архив Министарства иностраних послова – Фонд Политички односи – Југославија 1931-1945.

⁷⁰⁶ Reperto esteri – одјел за иноземство.

⁷⁰⁷ Sede Stato maggiore – сједиште главног штаба.

⁷⁰⁸ Дио изјаве је изостављен, пошто се не односи на нашу тему.

III – БАРБАРСКА ДЈЕЛА КОЈА СУ ПОЧИНИЛЕ ЈУГОСЛАВЕНСКЕ ФОРМАЦИЈЕ

У почетку (прољеће – јесен 1941) осим усташких формација, касније уведених у састав усташке милиције и ових српских које су водиле герилски рат против Нијемаца и Хрвата или су се придружиле нашим трупима (четници), јављају се у Југославији многе друге формације а међу њима и праве правцате банде разбојника, као на пр. оне дивљих усташа које су биле смјештене на подручју Сарајева.

Све су се у почетку бориле против Нијемаца и Хрвата, али изашло је на видјело да постоји жестока унутрашња борба за вријеме које су се оне од времена до времена прегрупирале према различитим локалним ситуацијама, различитим политичким тенденцијама, утјецајима вођа итд. све док нису превладале оне боље организоване и боље снабдијеване. У тој међусобној борби која је трајала дуго и у 1942. и 1943. години, различите формације бориле су се жестоко чинећи репресалије и протурепресалије, а онда често приписивале одговорност за своја недјела талијанским трупима.

Изнијети све што су те формације учиниле је врло тешко ако не и немогуће; ограничит ћу се на набрајање неких барбарских дјела која су усташе учиниле над Србима и Жидовима, партизани над цивилним становништвом и над нашим трупима. За та дјела сазнао сам читањем службених списа док сам био у војсци или пак изравним виђењем за вријеме боравка у дивизији „РЕ“.

1) – Почињено од усташа против Срба, Жидова и цивилног становништва

Извори: службени рапорти писани од стране Команде војних корпуса V, VI, Брзих одреда и од стране Прве армије која је томе додала и опширну збирку фотографија.

а) – Команда Прве дивизије брзих одреда (генерал Ломало – шеф Штаба пуковник Требизани) скренула је више пута пажњу Команди Армије на пролазак кроз станицу Карловац у лети 1941. влакова са сточним вагонима, сасвим затворенима, натоваренима Србима и Жидовима упућенима у концентрационе логоре смјештене у зони око Загреба с друге стране демаркационе линије. Приликом заустављања у Карловцу често су из вагона били извучени лешеве депортираних које је стража (пратња) убила или умрлих од слабости за вријеме путовања.

б) – У том истом Карловцу усташе су ухапсили и депортирали Србе и Жидове, заплијенивши њихову имовину коју је присвојила хрватска власт или приватно поједини усташе. Сам шеф Штаба армије, генерал Де Блазио, који је становао у једној жидовској кући, као и већи дио официра, био је замољен да исели јер је та зграда била намијењена за префектуру.

ц) – У Карловцу на једном тргу на периферији одржавали су се јавни процеси, против комуниста или псеудокомуниста (Срба и Жидова) међу којима је било много младих студената обају сполова. Осуђени на најтежу казну били су стријељани близу гробља након што су прије тога били присиљени ископати заједнички гроб.

д) – У Огулину у љети 1941. нађени су у шталама једне коњичке регименте (Piemonte Reale?) лешеве српске дјеце коју су заклали усташе и бацили их кроз прозоре по ноћи у тај простор.

е) – На отоку Пагу, једном од малог броја отока који су остали Хрватској, био је логор за интернацију Срба и Жидова. Због чврстог става италијанских трупа на копну и бојазни да ћемо интервенирати на отоку, усташе су распустили логор, масакрирали интернирце, бацивши их у шпиље након што су их у маси митраљирали.

ф) – У зони око Плашког усташе су побили скоро све православне свећенике.

г) – У Госпићу многи Срби и Жидови били су ухапшени и убијени хицем из пиштоља или боджом од стране усташа који су лешеве бацили у понор ријеке Лике.

х) – Исто тако у љето 1941. усташе су упали у српско село Медак, масакрирали мушкарце, жене и дјецу, и запалили многе куће. Село су касније обновили наши војници (2. пјешадијска) и преживјели становници који су се вратили из збјегова у планини Велебит.

л) – У јулу 1942. док су капелан дон Лино Лацари и један официр из 2. пјешадијске ишли испред, с једних амбулантних кола у којима је било 10 партизанских заробљеника које је требало замијенити за исто толико наших (види одломак II бр. 5) неки усташе зауставили су амбулантна кола, извукли заробљенике ван и пуцали у цијелу групу. Било је двоје мртвих међу којима и сестра адвоката Блажевића, познатог партизанског руководиоца родом из Госпића, неки су били рањени међу којима и мама истог адвоката. Два одмах пронађена усташка кривца била су ухапшена и по наредби из V. армијског корпуса предани хрватским властима јер као припадницима оружаних снага нисмо били компетентни да им судимо.

Послани су у Загреб и у дивизију никада није стигла никаква вијест о пресуди која им је изречена. Размјена се тог пута није обавила, а партизани који су најприје били љути, дознавши за истините чињенице, изразили су своје задовољство дивизијом у једној другој размјени.

Падова, 31. јула 1945.

ПОТПУКОВНИК

Гало Ђузепе

ТЕРИТОРИЈАЛНА ВОЈНА КОМАНДА УДИНЕ

Уред одговорног генерала

ПАДОВА

Жиг

За тачност копије

мајор

(Доменико Ло Фазо)

потпис

Бр. 252

Извјештај генерала Фурија Монтичелија о догађањима у Далмацији припојеној Хрватској у времену од 20. маја до 29. јула 1941. године⁷⁰⁹

КОМАНДА ПЈЕШАДИЈСКЕ ДИВИЗИЈЕ „САСАРИ“ (12)

– УРЕД – Секција „I“ В.П. 86; 12. аугуста 1941.
Бр. 625/I. Протокола

ПРЕДМЕТ: Извјештај о чињеницама које су се догодиле у Далмацији припојеној Хрватској од 20. маја до 29. јула 1941. XIX –

КОМАНДИ VI. АРМИЈСКОГ КОРПУСА

ВОЈНА ПОПШТА 39

У часу окупације територија јужне Лике, јужне Босне, Сјеверне Далмације (котари Грачац, Бос. Грахово, Дрвар, Книн и Дрниш) народ тог краја у апсолутној већини српско-православни прихватио је с видљивом симпатијом талијанске трупе и сви без разлике су показали своју одлуку да остану подређени Италији.

Угледници из Книна, Дрвара, Бос. Грахова, Врлике, Грачаца и из бројних других мјеста дошли су у Команду дивизије „Сасари“ и изразили жељу цјелокупног становништва да буде припојено Италији.

Такви осјећаји очито су изражени због интереса, јер како је рекла једна утјецајна православна личност из Книна, чим је судбина одлучила о распаду Југославије становници географске Далмације и околних територија видјели су једини спас у Италији, која осим што је могла дати њиховим селима економско благостање, могла је гарантирати ред и сигурност спречавајући неизбежне репресалије од стране Хрвата, за које су предвиђали да ће бити врло окрутне.

Понашање православног живља у кратком раздобљу окупације било је заиста за примјер: осјећаји искрене симпатије према Италији, никакво шиканирање хрватске мањине која је мирно наставила обављати своје активности. Супротно таквом понашању било је понашање хрватских елемената који су јасно исказивали аверзију према свему што је било италијанско.

21. маја почиње за тај народ раздобље мучеништва које траје непрекидно све до данас претварајући се неизбежно у побуну из очаја.

Дневно Команда дивизије извјештавала је Армијски корпус о деликтима и неправилностима на територији под властитом јурисдикцијом (управом).

Збирка – дневних новости – садржи комплетну документацију до које су војне власти могле доћи.

⁷⁰⁹ Државни архив Рим, Дипломатско историјски архив Министарства иностраних послова – Фонд Политички односи – Југославија 1931-1945. године.

Прилажем један дневник у којем су дан за даном дати сажетци највећих окружности које су се догодиле на том подручју од 20. свибња до 29. српња.

Уз дневник приложени су и разни извјештаји и нека свједочења која употпуњују слику ужасних прогона који су се сручили на православни живаљ те не-легалне и барбарске системе које су прогонитељи употребљавали.

Треба напоменути да су усташе увијек покушавали сакрити своје нелегалне подухвате од талијанских проматрача. Због тога, ово што је изнесено вјеројатно је само дио можда не и највећи онога што је учињено.

Те злочине који су извршени треба проматрати у склопу једног система којег ако није наредио био је познат и толериран од свих хрватских власти.

Наиме, особе које је влада из Загреба послала да преузму цивилну власт у граду и у зони око Книна, дошле су 22. маја у Команду дивизије и изјавили како Хрвати имају у плану жестоку елиминацију читавог српског елемента на територији која је рецентним уговорима припала Хрватској.

Први усташки елементи који су дошли на то подручје, осјећајући да немају снаге суочити се с голоруким цивилним православним живљем, ограничавали су се на пријетње репресалијама и обећањима освете. У почетку је изгледало да ће само четници бити прогоњени од стране нове хрватске власти, тим више што су локални хрватски елементи скупљали елементе за попуњавање листа за ту сврху.

У те листе је међутим сваки Хрват могао укључити кога је хтио и тако је број проказаних због особне освете био много већи. Правих четника уписаних у организацију, по ономе што су рекли сами Хрвати било је мало. Листе су укључивале и особе које се никада нису бавиле политиком, безопасне особе у поодмаклој животној доби, али све криве што су „Срби“, који су толико година tlačили Хрвате.

...У посљедњој декади у мају почели су се у тој зони појављивати усташе који су обично дошли из других крајева и који су почели са застрашивањем и заплашеном добара.

Крајем маја сазнаје се већ о првим актима насиља над особама, о ноћним експедицијама у селима с отимањем вриједности и хапшењем људи, за које се говорило да ће бити упућени у Госпић гдје је дјеловао суд који је судио „четницима“.

У првим данима јуна сазнаје се и о првим злочинима извршеним на том подручју. Бројне групе жена долазиле би дневно у Команду дивизије да пријаве извршена убојства својих мужева, пљачку имовине, бесрамне окружности према женама и непрекидне пријетње цијелом православном живљу од стране усташа који су свагдје увјеравали да ће у ноћима што слиједе наставити неумољиво свој посао.

Већ у првој декади јуна бестијалност усташа попримила је импресиван ритам. Нити једно село настањено православнима није било поштеђено. И у граду Книну, иако су покушавали прикрити своје злочине привидном законитошћу, усташе су изводили шиканирања свих врста. Мушкарци који нису на вријеме побјегли били би послани у Госпић или Дрниш. У овом посљедњем пе-

тог дана догодио се масакр око 34 православца. Појединости о тој нечувеној акцији описани су у прилогу бр. 1 дневника и у документу на хрватском језику који је нађен у Поглаварству у Книну и прослијеђен Команди VI. армијског корпуса с листом бр. 636/I од 6. аугуста ове године.

У другој декади јуна конституирано је у Книну Поглаварство и почеле су функционирати разне команде и државни уреди. Понадали смо се да ће долазак одговорних органа послужити да се заустави бјесомучност којом су опијени све више. Нада је била узалудна.

На бројне протесте и пријатељске позиве да се постигне интервенција која би окончала безбројне изопачености које су се још догађале сви су одговарали да воде рачуна о томе и да ће се све легализирати чим прије. У ствари, сви, или због наредби или због пријетњи „одозго“ избјегаваху било какву интервенцију, и макар у властиту срцу нису одобравали оно што се догађало остали су ниједи проматрачи. Виши хрватски официри и функционари иако су се трудили да нађу неко оправдање и законско објашњење за оно што су радили усташе, давали су јасно до знања, да би их свака њихова интервенција да обуздају злочиначку акцију банди, изложила уништењу од стране војника или њиховом уклањању с положаја.

Значајно је да многи одговорни цивили долазе из слободних професија и да би осигурали и учврстили високе и неочекиване положаје на које су дошли, морали су избјежавати сукобе с усташким формацијама које су чиниле једину праву активну силу у новој хрватској држави несумњиво радо виђену од власти у Загребу. Пасивно и можда попустљиво држање власти учврстило је у усташама увјерење да су у праву, а понеки је можда осјећао да је његова дужност према домовини Хрватској да настави с окрутним прогоном православних елемената.

Већ пред крај јуна српски живаљ тог подручја бијаше распршен. Може се потврдити да је убијено много стотина људи. Други или су се потајно склонили на територији која је припојена Италији или су побјегли на село. Неке жене, и старци и дјеца остали су у опљачканим кућама и живјели у биједи и најцрњој глади и били су предметом непрекидног и упорног прогона од стране усташа: неки други су међутим побјегли да се склоне или у Италију или у Србију или код неке обитељи од које су се надали заштити.

Један закон хрватске државе прописао је да сва имовина избјеглих Срба или оних који нису присутни у властитом дому буде конфисцирана у корист Државе.

Та одредба која је имала законску форму готово свуда се проводила неправилно. Сваки усташа сматрао је да је легитимно свако присвајање свега што је припадало православнима или се осјећао позваним да присвоји колико му се свиђа.

Тај познати проблем окончао је Поглавник 26. липња давши прецизне упуте за окончање тог жалосног стања ствари.

У очима православних сијевнуо је трачак наде да ће се моћи вратити мирно у цивилни живот и законитост, али се та нада врло брзо изјаловила.

Отворена оружана побуна православних већ прије се ту и тамо спорадично јављала, тек се у посљедњој декади српња манифестира већом бројчаношћу, свеобухватније, у ствари је природна посљедица због свега што се догодило и што сам горе навео.

Од стране хрватских власти може се са злоробом примијетити да вјерују и желе да и други вјерују да је устанак који је у току комунистички.

Тако не мисли тко је, изузевши борбе, био присутан болним догађајима и који је видео јадно становништво погођено у сам живот и имовину и којем је отворено речено да је одређено за потпуно истребљење.

Мислим да мало значења могу имати апстрактне идеологије које проперирају комунисти у успоредби са страшним и болним приликама у којима се нашло то становништво.

Данас нема православца који не мисли на Италију с ганућем и дубоком и искреном захвалношћу због моралне и материјалне подршке коју је примио, нема православца који не гледа према Италији као на своју спаситељицу и који није спреман да јој се преда са пуном лојалном оданошћу.

Сви гледају у Италију и жарко призивају њезину интервенцију не због скривених политичких циљева, него само зато што знају, да неће моћи више заједно у Далмацији живјети с хрватским елементима и виде да свој спас могу наћи само под влашћу закона Рима.

Православни живаљ већ је обузет дубоким очајем који се не може ни повећати ни смањити. Између двију популација православне и католичке створила се непремостива баријера од много стотина православних жртава.

Суживот двају народа с надмоћношћу хрватске политике у Далмацији апсолутно није више могућ. Ако православно становништво не нађе заштиту од стране Италије, пријећи ће масовно комунистичкој идеологији и потражити помоћ у Србији или у Русији.

ГЕНЕРАЛ КОМАНДАНТ ДИВИЗИЈЕ
(Фурио МОНТИЧЕЛИ)

За тачност копије

МАЈОР

(Доменико Ло Фазо, с.р.)

Жиг

Бр. 253

**Извод из дневника⁷¹⁰ генерала Фурија Монтичелија, команданта
пјешадијске дивизије „Сасари“, о злочинима усташа
над српским народом у НДХ током 1941. године⁷¹¹**

⁷¹⁰ Дневник је вођен као табела. Напомене за документ су дате на крају табеле.

⁷¹¹ Државни архив Рим, Дипломатско историјски архив Министарства иностраних послова – Фонд Политички односи – Југославија 1931-1945. године.

БРОЈ	ЛОКАЛИТЕТ	ДАТУМ	ЖРТВЕ (оштећени)
1	2	3	4
1.	Фоча	нов. 1940–мај 1941.	200 Срба
2.	Разне локације у Хрватској	април–јул 1941.	Бањалучки епископ и прота Суботић Душан
3.	Разне локације	април–јул 1941.	31 свећеник
4.	Вељун (Слуњ)	април–јул 1941.	Прота Бранко Добросављевић и син
5.	Гудовац	април–јул 1941.	189 људи
6.	Билећа	април–јул 1941.	13 угледних грађана
7.	Босанска Костајница	април–јул 1941.	Кунић Станко Крнета Стојан Јајчанин Лазо
8.	Бихаћ	април–јул 1941.	многи угледни грађани
9.	Борово	27. VI 1941	16 Срба
10.	Гацко	април–јул 1941.	500 Срба
11.	Корито (Гацко) ^[1]	април–јул 1941.	160 мушкараца
12.	Глина	април–јул 1941.	450 Срба
13.	Грахово Босанско	април–јул 1941.	56 особа
14.	Двор на Уни	април–јул 1941.	неки Срби

НАЧИН ИЗВРШЕЊА	КРИВАЦ (ИЗВРШИЛАЦ)	ТКО ЈЕ ЈАВИО ДЈЕЛО	ПРИМЈЕДБА
5	6	7	8
убијени и мучени	устапе	команда ловачке дивизије	док. 0034
убијени и бачени у ријеку Врбања		црквене власти православне патријаршије	005. стр. 1
убијени након разних малтретирања			005. стр. 1-3
убијени након злостављања			005. стр. 3
убијени			
убијени			005. стр. 3
мучени			
убијени и депортовани			
убиј. и бачени у Дунав			
убијени и бачени у јаму – заклани			005. стр. 4
убијени и бачени у јаму			
убијени на страшан (гадан) начин			
депортовани и вјероватно убијени			
убијени	група усташа под командом официра Ћурића		

1	2	3	4
15.	Карловац	април–јул 1941.	неки Срби
16.	Вељун	април–јул 1941.	300 мушкараца
17.	Корњић (?) ^[2]	април–јул 1941.	370 мушкараца
18.	Кореница	април–јул 1941.	више сељака
19.	Крупа на Врбасу	април–јул 1941.	посл. Душан Бранковић
20.	Љубиње	април–јул 1941.	311 мушкараца
21.	Котар ^[3]	април–јул 1941.	2 500 Срба
22.	Котар ... ^[4]	април–јул 1941.	сви Срби
23.	Личко Ново Село	април–јул 1941.	10 особа
24.	Осијек и околица	април–јун 1941.	бројни Срби
25.	Пакрац	26. април 1941.	Др Миленко Марковић
26.	Љубија	април–јул 1941.	4 сељака
27.	Дубовац ^[5]	април–јул 1941.	30 Срба
28.	Стари Слатник	април–јул 1941.	20 Срба
29.	Александровац ^[6]	април 1941.	200 Срба
30.	Чапљина	април–јул	све становништво
31.	Габела	април–јул	све становништво
32.	Берковићи	април–јул 1941	све становништво православно
.			

5	6	7	8
бачени у Купу са везаним рукама и ногама	група усташа	црквене власти православне патријаршије	док. 005. стр.
убијени			док. 005. стр.
убијени			
убијени након мучења			
убијен			
бачени у двије јаме			
убијени			
склоњени (побјегли – скривени)			
варварски убијено			док. 005. стр. 5
убијени			
мучен			док. 005. стр.
убијени			
убијени			
убијени			
убијени			
убијено			
убијено			
убијено		сјећања на свирепости усташа у редакцији православних црквен. власти	док. 005 стр. 6

1	2	3	4
33.	Тасовчићи	април–јул 1941.	све становништво православно
34.	Домановићи	април–јул 1941.	све становништво православно
35.	Мала Урусница ^[7]	април–јул 1941.	Мирко Радовановић
36.	Мостар	април–јун 1941.	многобројне особе
37.	Градац ^[8]	април–јун 1941.	Др Вељко Торбица
38.	Сушак ^[9]	април–јун 1941.	Милош Теслић
39.	Лика	април–јул 1941.	Митрополит Петар Зимоњић
40.	Загреб	април–јул 1941.	Митрополит Доситеј
41.	Даљ	април–јул 1941.	100 српских породица
42.	Вељун	април–јул 1941.	350 Срба
43.	Бања Лука и сусједна села	април–јул 1941.	становништво
44.	Територија Хрватске	април–јул 1941.	
45.	Осијек	април–јул 1941.	браћа Стаменковић
46.	Нова Градишка	април–јул 1941.	Милан Дивић

5	6	7	8
убијено	група усташа	сјећања на свирепости усташа у редакцији православних црквен. власти	док. 005 стр. 6
убијено			док. 005 стр. 6
објешен			
мучене, убијене, малтретиране			док. 005 стр. 7
мучен и убијен			
послије тортуре убијен и бачен у Саву			док. 005 стр. 8
интерниран заједно са осталим православним свећеницима			
малтретиран			
ухапшено, депортовано и остављено без хране			
депортовани и већином...			
силом депортовани и опљачкани, подвргнути најтежем насиљу. Многе цркве опљач. и разорене			док. 005 стр. 9
мучени и опљачкани за 200.000 динара			док. 005 стр. 10
ослобођен из затвора по предаји имовине НДХ			

1	2	3	4
47.	Бихаћ	април–јул 1941.	Илија Билбија, син Браје
48.	Зеница	април–јул 1941.	Милан Днакаловић ^[10]
49.	Требиње	мај 1941.	9 особа
50.	Дрвар	16–17. јун 1941.	32 особе
51.	Подравска Слатина	16. јун 1941.	16 сељака
52.	Нашице	17. јун 1941.	Свећеник Ђорђе Бикић ^[11]
53.	Разна места у Хрватској	18. јун 1941.	српско становништво и Јевреји
54.	Хрватска територија	20–22. јун 1941.	5.000 Хрвата
55.	Власеница	22. јун 1941.	40 особа
56.	Мостар	24–28. јун 1941.	200 особа
57.	Нашице	јун 1941.	3 особе
58.	Жегар	26. јун 1941.	Србин Драгичевић ^[14]

5	6	7	8
депортован у непознато мјесто, његова имовина од 10.000.000 (10 милиона) динара конфисцирана	усташа	сјећања на свирепости усташа у редакцији православних црквен. власти	док. 005 стр. 10
опљачкана му имовина			005 стр. 10
убијено	група усташа		005 стр. 6
убијено			005 стр. 4
варварски убијено			005 стр. 5
убијен након мучења	усташа		005 стр. 2
опљачкани и на разне начине малтретирани	ушташка милиција	команда II Арм. Дневник хисторијских догађаја – Краљевска итал. војна мисија у Хрватској	док. 001 док 0039
ухапшени пошто нису фашисти	ушташе	Хроника ком. до до VI. С. d' А	док. 003
убијено	група усташа међу којима Паљо Сушић ^[12] Аљо Топшић ^[13]	православне црквене власти	док. 005 стр. 6
депортовани и неки убијени	група усташа		док. стр. 5
убијене			
убијен	хрватски оружници	Из хронике команде VI. С d'А пар. 60	док. 003

1	2	3	4
59.	Врбица	27-6-1941.	двје дјевојке
60.	Столац	28-6-1941.	135 Срба
61.	Мостар	28-6-1941.	православни Срби
62.	Мостар	јун 1941.	српско становништво
63.	Автовац	јун 1941.	гђа Паповић
64.	Сусина ^[15]	јун 1941.	5 особа
65.	Дист. Невесиње	јун 1941.	око 500 особа
66.	Нова Градишка	јун 1941.	30 Срба
67.	Петровац ^[16]	јун 1941.	Миска Стојановић ^[17]
68.	Сопља ^[18]	јун 1941.	Милић Милица
69.	Корито ^[19]	јун 1941.	све становништво
70.	Суваја	1-2. јул 1941.	3.000 Срба
71.	Грачац	2. јул 1941.	4 Срба, 1 Јеврејин и 1 дјевојка
72.	Загреб	4-7-1941.	10 комунистичких агитатора
73.	Тенин ^[20]	6-7-1941.	православни калуђер
74.	Имотски	6-7-1941.	166 политичких затворе- ника међу којима жене и дјеца

5	6	7	8
силоване, затворене у кућу и запаљене	усташе између којих извјесни Хадил Володер	Из Хронике Ком. VI. С d'A пар. 61	док. 003
заклани	усташе		
масовно smakнути		пар. 60	
ухапшени и ликвидирани по кратком поступку	хрватски оружници		
ухапшена и злостављана	усташе		
убијено	група усташа	православне црквене власти	док. 005 стр. 5
убијено			
депортовани – убијени			
убијен пред очима жене и дјеце		православне црквене власти	док. 005 стр. 6
убијена након мучења			
убијено			
убијено			
убијени	усташе	Извадак из Хронике ком. VI. С d'A параграф 61	док. 003
објешени		пар. 80	
стријелан		пар. 65	
затворени у неприкладним просторијама, малтретирани и без хране – 2 затвореника полудила		параграф 67	

1	2	3	4
75.	Грачац	6-7-1941.	10 православаца
76.	Разна мјеста у Хрватској	8-7-1941.	српско становништво и Јевреји
77.	Грачац	9-7-1941.	10 младих комуниста
78.	Грачац	10-7-1941.	1 стари Србин
79.	Имотски	13-7-1941.	2.000 Срба
80.	Грачац	13-7-1941.	2 стара Србина
81.	Грачац	15-7-1941.	старац Растовић Марко
82.	Плашки	17-7-1941.	Епископ Сава Трлајић
83.	Подоне (?) и Оцестово ^[21]	29-7-1941.	сеоско становништво – Срби православци
84.	Љубошки ^[22]	29-30-1941.	60 комуниста
85.	Тенин	30-7-1941.	православно станов- ништво (укључиво жене и дјеца)
86.	Ливно	30-7-1941.	око 500 Срба православ.

5	6	7	8
ухапшени, мучени и бачени у једну јаму	ушаше	Извадак из Хро- нике ком. VI. С d'A параграф 67	док. 003
опљачкани и на разне начине мучени	ушашка милиција	Дневник II Армије	док. 002
објешени	ушаше	Хроника команде V. С. d'A пар. 73	док. 003
уморен		Извадак из Хро- нике VI. С. d'A пар. 70, 71, 72	
присиљени да напусте своје куће и са женама и дјецом сакупљени у близини мјеста		пар. 75	
жестоко тучени		Извадак из Хро- нике VI. С. d'A пар. 72	
ухапшен јер је изгово- рио реченицу пријетећу у односу на Хрвате и убијен		пар. 74	
депортован		православне црквене власти	док. 005 стр. 8
нагнани у бијег пуцњавом из оружја	група ушаша	Хроника VI С. d'A параг. 90	док. 003
окрутно убијени (за- клани) и бачени у јаму		пар. 96	
поубијано		пар. 96	
поубијани		пар. 94	

1	2	3	4
87.	Тенин-Дрниш Грачац	јул 1941.	Срби
88.	Метковић	јул 1941.	380 Срба – правосл.
89.	Имотски	јул 1941.	400 четника
90.	Метковић	јул 1941.	неколико десетина Срба
91.	Фоча	јул 1941.	комунистички елементи
92.	Мостар	јул 1941.	четници
93.	Паг	јул 1941.	бројни Јевреји
94.		јул 1941.	српско становништво – православни
95.	Грачац	јул 1941.	Срби – православ.
96.	Сремски Карловци	јул 1941.	2 кројача
97.	Чапљина	3-8-1941.	28 Срба – православ.
98.	Грачац	4-8-1941.	12 старих жена и дјеце
99.	Срб-Тенин	7-8-1941.	многи православни
100.	Мостар	август 4.	6 православаца
101.	Загреб	12-14-8-1941.	6 Хрвата

5	6	7	8
секвестрирани имања, стока и храна	група усташа	Хроника VI С. d'A пар. 67	док. 003
заклани		пар. 70	
стријељано			
убијени и бачени у Наранта ^[23]		пар. 70-73	
ухапшени и објешени		пар. 73	
поубијани ради репресалија		пар. 75	
интернирани на оток који није био при- премљен за пријем		пар. 82	
поубијани (масакрирани)	усташе	пар. 87	
		пар. 88	
убијени	група усташа	православне црквене власти	док. 005 стр. 6
поубијани у једном жељезничком вагону		Хроника ком. VI. С. d'A пар. 102	док. 003
заклани а лешеви масакрирани		пар. 100	
подвргнути мучењу, рањени и осакаћени		пар. 100	
објешени	усташе	пар. 105	
стријељани пошто их извршиоци сматрају дисидентима	усташка власт	Краљевска италијанска мисија у Хрватској	док. 004

1	2	3	4
102.	Госпић	13-14-8-1941.	730 Срба, комуниста и Јевреја
103.	Грачац	август 1941.	православ. становништво
104.	Мостар	август 1941.	Срби и Јевреји
105.	Госпић и Мук	август 1941.	жене и дјеца
106.	Ливно	август 1941.	50 Срба
107.	Ливно	август 1941.	сви мушкарци православ. изнад 16 год. и жене,
108.	Ливно	август 1941.	Хрвати, странке др Мачека
109.	Веџин Мост	авг. 1941.	неколико православаца
110.	Имотски	авг. 1941.	200 правосл.
111.	Госпић	авг. 1941.	Дукић и син шеснаестогодишњак
112.	Топуско Вргинмост	септ. 1941.	стотињак православ. међу којима жене и дјеца
113.	Сјеничак – Габрићи	септ. 1941.	много особа

5	6	7	8
депортовани из Загреба у Госпић	усташка власт	Краљевска ита- лијанска мисија у Хрватској	док. 004
погубљени			
тјерани и убијени	група усташа	Хроника ком. VI. С. d'A пар. 96	док. 003
терорисани и приси- љени побјећи на италиј. териториј			
заклани		пар. 97	
стријељани у присут- ности младежи из усташке организације		пар. 98	
ухапшени и малтретирани		пар. 98	
затворени, пуштени након неколико дана без хране, а затим су им дали да једу људско печено месо		Издак из Хро- нике ком. VI. С. d'A параг. 103	
ухапшени и злостављани		пар. 105	
мучени и окрутно убијени (заклани)	усташе	Коман. V. С. d'A	док. 0028
варварски уморени, Православна црква у Топуском оскврнута и опљачкана		Команда V.C. d'A Ком. I. дивизије „Евгеније Савојски“	док. 0027
мучене и убијене, куће запаљене		Ком. V. С. d'A	док. 0026

1	2	3	4
114.	Габрићи	30-9-1941.	14 жена и дјеце
114. bis	Д. Лапац	октоб. 1941.	500 особа укључиво жене и дјеца
115.	Зона Чемерница	4. окт. 1941.	480 особа
116.	Славско Поље	14-10-1941.	38 особа
117.	Крс (Сосињи) ^[24]	27-10-1941.	3 мушкарца
118.	Смилианско Поље (?) ^[25]	16-20-10-1941.	—
119.	Зона Коиница Коњиц (?) ^[26]	24-12-1941.	2 особе
120.	Зона Карловац	24-12-1941.	становници разних села
121.	Челебићи	28-12-1941.	становништво
122.	Регија Долње Село Церић – Ћелебић ^[27]	23-12-1941.	становништво
123.	Дјево ^[28]	29-12-1941.	становништво
124.	Загреб	29-30-12 1941.	36 младића
125.	Зона Скака- вац-Сјеничак	31-12-1941.	српско становништво
126.	Регија Кордун	4-1-1942.	хиљада православаца (међу којима такође жене и дјеца) Петриња-Топуско-Вргин- мост-Војнић

5	6	7	8
бачено у ватру запаљених кућа	устапе	Ком. V. C. d'A	док. 0026
заклани и неки бачени у бездан		Ком. V. C. d'A	док. 0031
ухваћени, ухапшени без даљњих сазнања		Ком. V. C. d'A	док. 0026
убијени			
заклани	устап. жандарми		док. 0029
куће 11 православаца			док. 0030
заклани и бачени у Неретву	група усташа	Команда II. Армије	док. 0011
убијени куће запаљене	Батаљон Поглав- никових усташа	Команда II. Армије	
убијено, села спаљена	устапе	Команда Див. „Cacciatori delle Alpi“	док. 006
заклано, стока отета и село спаљено		К-да II. Армије	док. 007 док. 0011
убијено, стока одузета	устапе „Cacciatori dele Alpi“	К-да II. Армије К-да Див. „Cacci- atori delle Alpi“	док. 0011 док. 008
ухапшени и убијени тако да су им пререзане вене на ногама	усташка полиција	„PAN“ (информатор)	док. 0012
поубијано	трупe усташке	Ком. II. Армије	док. 0011
убијено	групе усташа	серв. инф. R. E	док. 009

1	2	3	4
127.	Новиград	јан. 1942.	16 сељака
128.	Териториј Хрватске	феб. 1942.	Јевреји
129.	Драгулић ^[29] и Мотике	феб. 1942.	више од 100 Срба-правос. (мушки, жене и дјеца)
130.	Фориан	23-3-1942.	60 Срба (укључиво жене и дјецу)
131.	Зона Бања-Лука	22-6-1942.	муслиманско становништво
132.	Зона Козара	19-7-1941.	124 партизана
133.	Зона Козара	јул 1942	59 партизана међу којима и двије жене
134.	Набресе (?) ^[30]	11-8-1942.	3.000 становника
135.	Дивосело	авг. 1942.	—
136.	Станица између Студенци и Јањче	авг. 1942.	—
137.	Бихаћ	септ. 1942.	неколико Јевреја (укључујући жене)
138.	Посавски Бријег ^[31]	септ. 1942.	20 особа

5	6	7	8
погубљени	ушташка власт	серв. Инф. Цент. 73	док. 0013
ухваћени док су покушали побјећи на територију окупиран по италиј. групама и смртно злостављани	групе ушташа	серв. информ. RE	док. 0010
поубијани	ушташки милиционари	Кр. италијанско представништво у Загребу	док. 0014
убијани и покапани у заједничку јаму	ушташки жандари под команд. пор. Дубмоца. Буковина	Ком. II. Армије	
ухапшено и злостављано	ушташка полиција	дојављено од једног бившег аустријског офиц.	док. 0016
стријељани		Информат. офиц. R.E. (италијански)	док. 0018
стријељани			док. 0017
ухапшени и транспортовани у конц. логор Јасеновац, стока опљачкана			док. 0019
куће порушене	ушташка милиција	P.A.N. (информатор)	док. 0020
спаљено			
погубљени			док. 0021
стријељани ради одмазде за 2 погинула њемачка војника		S. M. R. E. (служба информација)	док. 0022

1	2	3	4
139.	Рашковићи-Рајићи, Дубница Буковина ^[32]	окт. 1942.	—
140.	Приједор	окт. 1942.	200 православаца (укључиво жене и дјеца)
141.	Хрватска	неодређено	хиљаду Срба

БРОЈ	ЛОКАЛИТЕТ	ДАТУМ	ЖРТВЕ (општењени)
1	2	3	4
1.	ОБРОВАЦ	2. 5. 1941.	2 куће, српско становништво
2.	ГОСПИЋ ГРАЧАЦ	5. 5. 1941.	српско становништво
3.	Трибањ (?)	10. 5. 1941.	10 Срба
4.	ГРАЧАЦ	30. 5. 1941.	српске жене
5.	МЕДАК	крај маја 1941.	један Србин

5	6	7	8
куће спаљене ради репресалија	усташка полиција	S. M. R. E. (служба информација)	док. 0023
убијени	усташка милиција	Италијанска војна мисија у Хрватској	док. 0024
окрутно убијено (заклано)	усташе	национални Комитет за слободу Сплит	док. 0025

НАЧИН ИЗВРШЕЊА	КРИВАЦ (ИЗВРШИЛАЦ)	ТКО ЈЕ ЈАВИО ДЈЕЛО	ПРИМЈЕДБА
5	6	7	8
запаљене подвргнуте насиљу	усташе	Команда VI C. d'A Уред I	док. 00120
подвргнути казненој експедицији		Команда VI C. d'A Уред I	док. 00120
убијени, опљачкани и спаљени		Команда VI C. d'A Уред I	док. 00120
дошле у Команду 73. <i>Legione CCNN</i> да затра- же интервенцију коман- данта за своје мужеве, који су ухапшени и послије кратког саслу- шања транспортовани у Госпић гдје су осуђени на смрт (погубљени)		Извјештај генерала Монтичелија	док. 0081
одведен из своје куће и убијен неколико метара од куће убодом бајонете у гркљан и бичем у трбух			

1	2	3	4
6.	КНИН, ДРНИШ ГРАЧАЦ, МЕДАК ГОСПИЋ	20. маја до 1. јуна 1941.	грађани Срби
7.	ГРАЧАЦ	3. 6. 1941.	11 Срба међу којима и православни прота
8.	ДРНИШ	6. 6. 1941.	32 православна Србина (двадесетак према попису)
9.	ТЕНИН ^[33]	7. 6. 1941.	32 Србина транспорто- вана у Госпић
10.	ТЕНИН	7. 6. 1941.	извјесни Јоина Лазо Јурин, Србин
11.	ГРАЧАЦ	8. 6. 41.	поп Србин и лијечник (хонорарни)
12.	ДРНИШ	9. 6. 41.	24 Србина
13.	ТЕНИН	9. 6. 41.	2 дјевојке Српкиње ухап- шене и пребач. у једну шу- му у околици Книна
14.	ТЕПЉУК ^[34] (ДРНИШ)	10. 6. 41.	тридесет Срба
15.	БОС. ГРАХОВО	10. 6. 41.	17 Срба
16.	ДРНИШ	10. 6. 41.	њемачки инжењер Фарник директор рудника Велесић ^[35] и други његови подређени

5	6	7	8
подвргнути мучењу и насиљу, многи ухапшени и отјерани на непозната мјеста	устапе	Извјештај генерала Монтичелија	док. 0081
ухапшени и батинани до крви			
митраљирани и бачени у јаму (понор) у околини Велушић-Промина. Три жртве побјегле и о чину испричали италиј. властима у Кистању			
један дио стријељан а други објешен			
убијен			док. 0..?
убијени			
ухапшени и стријељани			
пошто су силоване одрезане су им дојке – искрвариле			
злостављани, мучени и ноћу пребачени на друго мјесто. Осуђени на смрт			
стријељани и бачени у јаму			
подвргнути насиљу			

1	2	3	4
17.	ДРВАР	15. 6. 41.	45 Срба
18.	ДРНИШ	15. 6. 41.	13 везани ланцима
19.	ЗИТНИН (?) ^[36]	16. 6. 41.	српске жене и дјеца и супруге претходно ухапшених Срба
20.	КРЦАД (?) ДРНИШ	16. 6. 41.	једна трудна жена и два младића
21.	ВЕЛИКА (ТЕНИН) ^[37]	16. 6. 41.	Једна жена из обитељи Тришић
22.	БАЈДЕР (ДРНИШ) КРИЦКО(?) (ДРНИШ) ^[38]	18. 6. 41.	села
23.	ДРНИШ	18. 6. 41.	Срби убијени и рањени
24.	ДРНИШ	18. 6. 41.	ЦОКАНИКО (?) пок. Теодора, 69 година
25.	РОШКИ СЛАП (ДРНИШ)	18. 6. 41.	ВУЗИЋ МИЛКА (?), млади бријач – Србин
26.	ТЕНИН	21. 6. 41.	преко 100 особа
27.	ДРНИШ	23. 6. 41.	16 Срба праћених од 5 усташа транспортов. ноћу камионом према Тенину

5	6	7	8
стријељани	усташе	Извјештај генер. Монтичелија	док. 0..?
ноћу транспортовани у Куни (?). Исти усташе објавили да су одређени за осуду на смрт			
силоване нељудски претучене			
стријељани			
бачена на улицу с првог ката			
опљачкана			
транспортовани ноћу у једном камиону у правцу дрнишког гробља			док. 0081
претучен до крви			
стријељан			
од којих 42 стријељано на планини Промина, а 22(?) у близини Велушића. Непозната судбина преосталих.			
послије неколико сати камион се је вратио са траговима крви			

1	2	3	4
28.	ГОЛУБИЋ (ЖЕГАР)	26. 6. 41.	Драгичевић Сава Србин од 26 год.
29.	ВРБИЦА (АУТОВАЦ) ^[39]	27. 6. 41.	Белоговић Нада ^[40] Северарица Базилика (?)
30.	ОТРИЋ	27. 6. 41.	4 Србина, 1 Јеврејин и једна дјевојка
31.	ТОПОЉЕ (Тенин)	28. 6. 41.	4 Србина међу којима извјесни Гиурги Сава (?)
32.	ТЕНИН	28. 6. 41.	једна дјевојка Српкиња
33.	ГОСПИЋ	јун 41.	грађани Срби
34.	ТЕНИН	јун 41.	жртве српско-право- славно становништво
35.	МЕТКОВИЋ	јун 41.	стотињак обитељи

5	6	7	8
убијен ударцем кундака у властитој кући	усташе	Извјештај ген. Монтичелија	док. 0081
силоване, затим са њиховим рођацима затворене у кућу и запаљене	усташа Хадир Володер ^[41]	Команда VI С. А. Уред I Извјештај је већ предан са док. бр. 65107/3/1 са датумом 4. 10. 45. (док 0065 – види фото 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70 и 71)	док. 00136
убијени	усташе	Извјештај ген. Монтичелија	док. 0081
ухапшен и тучен. Није познато како је завршио			
бацила се са прозора како би избјегла силовање од једног усташе.			
подвргнути многим (разним врстама) мучења. Многи затворени и одведени на непозната мјеста.		Изјава поручника Завала (лијечник)	док. 0080
подвргнути разним криминалним радњама, убиствима, пљачки, силовању итд.		Извјештај команде дивизије „Сасари“	док. 0097
убијене, злостављане и бачене у Неретву. Пошто су документи о овим масакрима дошли до италијанских власти Влада Хрватске успоставила је мир око Метковића. Прије уласка ријеке на териториј Далмације на једном су мјесту сакупљени лешеве и сахрањивани у заједничку јаму. За сваки леш који је извучен Влада је плаћала 100 куна (Види документе-фотографије).		Извјештај поручника Албертинија	док. 00140

1	2	3	4
36.	ГРАЧАЦ	1. 7. 41.	ЈОВИЧИЋ ЕЛИА (?) ^[42] и других (9) Срба
37.	ПОЛАЧА (ТЕНИН)	5. 7. 41.	православни поп из Полаче
38.	ГРАЧАЦ	9. 7. 41. 12. 7. 41.	Србин Дане НУМИЗАТА (?) 10 особа
39.	ТЕНИН	13. 7. 41.	ГЕБИЋ САВА, мајка 6 синова у млађим годинама
40.	ГРАЧАЦ	14. 7. 41.	РАСТОВИЋ Марко
41.	С. НИКОЛА (ВУЛИЦАН)	28. 7. 41.	АМОНОВИЋ Никола (40) АМОНОВИЋ Милица (65) ВУЦАЛИН Марко (39) ВУЈАТОВИЋ Сима (70)
42.	ТЕНИН	29. 7. 41.	13 особа рањено 4 особе, међу којима три везане ланцима
43.	МОКРОПОЉЕ (?) ^[43]	29. 7. 41.	становништво Педона (?) и Оцестона (?) ^[44]
44.	МЕТКОВИЋ	29. 7. 41.	у селима ИНИТОВО (?) и БРАСНО (?) у ГАБЕЛИ 104 Срба у Опузену 400 Срба међу којима многе жене и дјеца
45.	ТЕНИН	30. 7. 41.	15 грађана Срба
46.	МЕТКОВИЋ	30. 7. 41.	лешеве Срба

5	6	7	8
стријељани и бачени у једну јаму	устапе	Извјештај ген. Монтичелија	док. 0081
ухапшен и стрijeљан			
убијен			
ухапшена			
убијен			
нађени у једном подруму Префектуре			
нађене рањене у једној улици			
		Команда VI. С. А. Уред I.	док. 00118
све српско становништво било поубијано (масакрирано)			док. 00124
убијени масакрирани (поубијани)			
злостављани и поубија- ни на најтежи начин у Хрватској команди			док. 00119
ношени ријеком Неретвом			док. 00119-00120

1	2	3	4
47.	ПОЛАЧА (ДУРИЋ?) ^[45]	30. 7. 41.	40 Срба много кућа
48.	ПОЛАЧА ЛАЗИЋ	31. 7. 41.	један мушкарац и једна жена
49.	КОРИТА	јул 41.	цијело село
50.	ГРАЧАЦ	4-5. августа 1941.	бројне особе 12 стараца, жене и дјеца
51.	СРБ	7. 8. 41.	двадесетак православаца, већином старих, жене и дјеца
52.	ГРАЧАЦ	8. 8. 41.	4 жене, 4 дјеце
53.	ВРГИНМОСТ	14. 8. 41.	неколико затвореника држано неколико дана без хране
54.	МОСТАР	16. 8. 41.	6 особа
55.	ПОЛАЧА (ТЕНИН) ОРЛИЋ ПЈСЕНПИА(?) ПТИКОВО (ДРНИШ) РУСИЋ (ДРНИШ) ^[46] ВРЛИКА РУЗИЋ ^[47] РУЗИЋ ПАГ ГОСПИЋ	17. 8. 41. 17. 8. 41.	120 Срба 70 Срба 6 чланова породице ЛУНИЋ многе жене око 3.000 Срба међу којима старци и дјечаци око 1.000 особа интерни- рано у конц. логор

5	6	7	8
убијени спаљене	устапе	Извјештај ген. Монтичелија	док. 0081
заклани (ножом бајунетом)			
поубијано. Многи станов- ници бачени у један бу- нар. У школском двори- шту нађено много леше- са разбијеним луба- њама (помоћу маља)		Извјештај поручника Албертинија	док. 00140
убијени и заклани		Команда VI. С. А. Уред I.	док. 00116
рањени бајунетом и заклани ножем			
убијени			док. 00115
били су храњени са људ- ским печеним месом. Међу затвореницима био и отац жртве којему показана глава сина			док. 00122
стријељано			док. 00115
убијено			док. 00125
убијено уморени и бачени у јаму			
одрезане дојке поубијани			
убијено			док. 00127

1	2	3	4
56.	ГРАЧАЦ	20. 8. 41.	47 Срба, међу којима жене и дјеца
57.	БАЊА ЛУКА	21. 8. 41.	много особа много особа
58.	ПАЛАНКА (ГРАЧАЦ)	23. 8. 41.	4 или 5 особа фамилије ДОШЕН, Срби
59.	ГЛАВЦО (?) ^[48]	25. 8. 41.	6 Срба рањени, скло- њени у болници Ливно
60.	КЛВИЦ (?), ЛИВНО	31. 8. 41.	више стотина православ.
61.	ГЛАВЦО (?)	1. 9. 41.	више станова (кућа)
62.	КИЈЕВО	2. 9. 41.	48 особа
63.	ГРАЧАЦ	10. 9. 41.	један Србин у приједлу Љубовић (?)
64.	Дубровник МОСТАР	11. 9. 41.	Недевици ^[49] -Серђеви- ћи ^[50] -Кула ^[51]
65.	ЧЕЛЕБИЋ (Ливно)	12. 9. 41.	једно дијете и 13 жена
66.	ЛИВНО	13. 9. 41.	45 особа
67.	ЛИВНО	13. 9. 41.	23 особе из Бујани
68.	БАЊА ЛУКА	17. 9. 41.	становништво
69.	МОСТАР	20. 9. 41.	више од 480 Срба за више од 6.000 Срба
70.	МОСТАР	20. 9. 41.	отац, мајка и 5 синова

5	6	7	8
убијено	устапа Дошен Иван	Команда VI. С. А. Уред I.	док. 00115
убијено одведено на присил. рад	устапе	Команда VI-С. А.	док. 00123
убијени			док. 00128
били убијени у току ноћи у истој болници			док. 00129
поубијано			док. 00129
запаљено			док. 00130
убијено			док. 00131
убијен			док. 00134
спаљено и опљачкано			док. 0011..
пронађени живи у једној јами		Команда VI. С. А. Уред I.	док. 0011..
бачени у један бездан близу Сарицани (?)			док. 0013..
бачени у јаму, неки успјели побјећи и испричали згоду			
живот у терору под устапама			док. 0013.
убијено нема трага			док. 00112
свезани, поливени бен- зином и живи спаљени			док. 00110

1	2	3	4
71.	ЦОБАРА (?) ^[52]	21. 9. 41.	
72.	ПОНОР (Шомилав град)	21. 9. 41.	Ивањ Љубица Митровић
73.	СПЛИТ	24. 9. 41.	српска дјеца извађена из мајчине утробе
74.	НЕВЕСИЊЕ	25. 9. 41.	удовице, сирочад и мајке Срба
75.	ПЛАШКИ	љето 1941.	православни свећеници (попови)
	ГОСПИЋ	љето 1941.	многи Срби и Јевреји
	МЕДАК	љето 1941.	мушкарци, жене и дјеца – Срби многе куће
76.	КАРЛОВАЦ	љето 1941.	Срби, Јевреји, депорто- вани према конц. логорима Загреба
77.	ОГУЛИН	љето 1941.	српска дјеца
78.	ПАГ	љето 1941.	конц. логор за Србе и Јевреје
79.	СУМЊАЦИ, ВАГАЊ, ИВИЋИ, ОДЗАТ, ПОДГРАДИНА ДЕБЕЉА ^[53]	2. 10. 41.	највећим дијелом села

5	6	7	8
	устапе	Команда VI. С. А. Уред I.	док. 00110
убијен	Мадурнић Антон		
објешена (окачена) на зид уз натпис „српско месо по 1 динар за кг“	устапе		док. 00114
убијени, пријављено команди италијанског војног гарнизона			док. 00113
заклани		Извјештај потпуков. Гала	док. 0096
убијени и бачени у Лику			
поубијани			
спаљене			
љешине извучене из вла- ка на успутној станици. Били су уморени од прат- ње или мртви због муче- ња за вријеме путовања			
поклана и бачена кроз прозор коњушнице једне итал. коњичке регименте (Piemonte Reale?)			
Интернирци су ограђени зидом у пећини након што су на брзину митраљирани			
разорена по муслиманима нахушканим по усташама		Команда VI. С. А. Уред I.	док. 00138

1	2	3	4
80.	ИВИЋИ ОЦАК ПОДГОРИНА ПОДГРАЈ ПОДГРАДА ДУБРАВА ИГАКОВЦИ ПОДГРАЈ ^[54]	2. 10. 41. 2. 10. 41. 2. 10. 41. 2. 10. 41. 2. 10. 41. 2. 10. 41. 2. 10. 41.	86 сељака неколико кућа скоро све куће дио кућа становници преостали (преживјели)
81.	ВРТОЧЕ (Бос. Петровац) ПЕТРОВАЦ	4. 10. 41. 4. 10. 41.	многим Србима град стотина особа
82.	ГРАЧАЦ	4. 10. 41.	3 дјеце од којих једно тек рођено
83.	ТРСТЕНО (Дубровник)	4. 10. 41.	лешеве 13 особа
84.	ГЛИНА	4. 10. 41.	више од 1.800 Срба. У православној цркви у Глини 417 Срба. Исте су се ствари дого- диле у околици Вргин- моста, Удбине, Петриње, Сиска
85.	МОСТАР	6. 10. 41.	150 особа међу којима жене, старци и дјеца
86.	ПРИЈЕДОР	6. 10. 41.	Ковачевић Душан
87.	БОС. ПЕТРОВАЦ	6. 10. 41.	Новаковић Јован
88.	ПРИЈЕДОР	6. 10. 41.	преддио: Бихаћ-Кључ-Бос. Крупа- Сански Мост-Бос. Нови- Гламоч-Петровац

5	6	7	8
поубијани и бачени у једну јаму	устапе	Команда VI. С. А.	док. 00137
запаљено			
разорене			
разорен			
причали су ужасне епизоде масакра			
ископане очи и на спец. начин конзервиране	устапа Маљевић		док. 00139
разорен поубијано	устапе		
пронађени у јами за гној			док. 00111
пронађени у једној јами			
убијено			док. 0098
заклано			
одведени из града и нису се више вратили			док. 0099
убијен			
пошто су му извађене очи – жив спаљен			
уништено и попаљено			

1	2	3	4
89.	МОСТАР	7. 10. 41.	око 3.000 српских лешева
90.	ГЛАМОЧ	8. 10. 41.	неки Срби из разних села у зони Ливна и Гламоча
91.	КАРЛОВАЦ	8. 10. 41.	око 1.500 лешева
92.	ШИБЕНИК	11. 10. 41.	КОСТАР Антон
93.	ГАЦКО	12. 10. 41.	16 српских лешева
94.	ЈАЈЦЕ (СПЛИТ) [?]	14. 10. 41.	110 Срба, највећим дијелом испод 17 година затворени 26 дана у цркви
95.	БАЊА ЛУКА	22. 10. 41.	12.000 Срба и српски метрополита
96.	КОСТАЈНИЦА	22. 10. 41.	3.500 Срба
	БОС. ДУБИЦА	22. 10. 41.	4.000 Срба
	ПРИЈЕДОР	22. 10. 41.	7.000 Срба
	МРКОЊИЋ ГРАД	22. 10. 41.	1.500 Срба
97.	САНСКИ МОСТ	30. 10. 41.	2.000 Срба православаца
98.	МАЗИН	1. 11. 41.	16 особа
	ПТИКАДА		271 особа
	ГРАЧАЦ		79 особа
	БРУВНО		26 особа
99.	ТЕНИН	2. 11. 41.	жене и дјеца

5	6	7	8
покопано у заједничкој јами	ушташе	Команда VI. С. А. Уред I	док. 00100
убијени свезани			
виђени како плутају на утоку Врбаса у Саву концем мјес. септембра			
убијен			док. 00102
убијени у периоду јун- септембар, ексхумирани (ископани). На лешевима су видљиве разне ране (маљем у потиљак, пре- резани гркљан, сломље- не руке, итд.)			док. 00103
приклани и полуживи закопани у Подми- лаија (?) ^[55] у близини жељезничког моста на лијевој обали Врбаса			док. 0083
убијени убијен и бачен у Врбас		Команда VI. С. А.	док. 00103
убијено			док. 00104
поубијано (масакрирано)			док. 00108
убијено			док. 00107
поубијани (масакрирани)			док. 00117

1	2	3	4
100.	МОСТАР	3. 11. 41.	више од 1.000 лешева Срба
101.	САНСКИ МОСТ	3. 11. 41.	куће муслимана
102.	РЕЗАНОВЦИ ^[56]	5. 11. 41.	православни грађани
103.	ИМОТСКИ	5. 11. 41.	један Србин од 75 год.
104.	ТРЕБИЊЕ	6. 11. 41.	ВЛАЧИЋ ОБРЕН православац
105.	МЛИНИЦИЦ (?) ^[57]	14. 11. 41.	око 60 Срба првославаца
106.	ГРАЧАЦ	7. 12. 41.	више православаца
107.	ВАРЦАР ВАКУФ ^[58]	11. 12. 41.	много кућа
108.	БИЈЕЛО ПОЉЕ	16. 12. 41.	цивили православци у разним селима
109.	КАЛАМОВИЦ (?)	16. 12. 41.	Срби злостављани и уби- јени. Четнички поручник КОГОЛИЋ показао нашој команди фотографску документацију свире- пости усташа
110.	ЛИШАНИ (Бијело Поље)	18. 12. 41.	Максим Гатало, 62 год. и кћерка Сорта ^[60] од 19 год, те њихова кућа

5	6	7	8
бачени у једну јаму 100 м од 56 км цесте Мостар-Метковић. У овој зони постоје још бројне друге јаме	устапе	Команда VI. С. А.	док. 00109
спаљене			
пријавили крађе и пљач- ку на њихову штету			док. 00105
уморен			док. 00116
ухапшен и нађен обје- шен у српској ћелији			док. 00106
свучени (опљачкани) стријељани и бачени у Пливу и Врбас			док. 0085
убијени по усташама, ексхумирани и покопани. Све није било могуће ексхумирати			док. 0086-0087
запаљене у зони Густанара ^[59] и Бјелајце			док. 0093
убијени јавили о дјелима насиља и пљачке			док. 0088
злостављани и убијени			
убијени			док. 0094
запаљена			

1	2	3	4
111.	НЕВЕСИЊЕ	18. 12. 41.	137 српских лешева од којих је 70 идентифицирано
112.	КОЊИЦ	21. 12. 41.	бројне куће
113.	КОЊИЦ	23. 12. 41.	извјесни Ристо КОКЕЗ и један други Србин
114.	КОЊИЦ	28. 12. 41.	села: Доње Село, Церић, Челебић ^[61] скоро сви становници
115.	ЧЕЛЕБИЋ ^[62]	29. 12. 41.	(стан)-насеље
116.	ДЈЕВО (Коњиц) ^[63]	29. 12. 41.	насеље сви становници
117.	ДРНИШ	30. 12. 41.	један православац
118.	БОС. ГРАХОВО	11. 2. 42.	породица МИЧИЋ од 7 чланова

НАПОМЕНЕ:^[1] Корита, Гацко.^[2] Коњиц.^[3] Нечитко.^[4] Нечитко.^[5] Дубовац Окучански.^[6] Александровац Пожешки.^[7] Брусница Мала.^[8] Грачац.^[9] Сисак.^[10] Милан Дракаловић.^[11] Георгије-Ворђе И. Бोगић.^[12] Суљо Сушић.^[13] Аљо Топчић.^[14] Сава Драгичевић.^[15] Сушине, Напице.^[16] Петровац, Подравска Слатина.^[17] Мишко Стојановић.^[18] Сопје, Подравска Слатина.^[19] Корита, Гацко.^[20] Книн.^[21] Пађене и Оџетово, Книн.^[22] Љубушки.^[23] Неретва.^[24] Крш, Косињ.^[25] Смиљанско Поље.^[26] Коњиц.^[27] Регија Доње Село, Церићи, Челебићи (Коњиц).^[28] Дјевор, Јабланица.^[29] Дракулић.^[30] Набрђе.^[31] Посавски Бреги.^[32] Рапковићи, Рајићи, Дубница, Буковина Доња и Горња (Власеница).^[33] Книн.^[34] Тепљух, Дрниш.^[35] Велушић.

5	6	7	8
ексхумирани	устапе	Команда VI. С. А.	док. 0095
запаљене, много насиља против православног становништва			док. 0089
заклани и бачени у Неретву			док. 0090
запаљена			
остављени затворени у кућама које су затим запаљене			док. 0091
запаљено убијени			
расјечен на 2 комада и стављен у једну врећу			док. 0092
поубијана			док. 0082

[36] Житић, Дрниш.

[37] Врлика, Книн.

[38] Бадањ и Кричке, Дрниш.

[39] Автовац.

[40] Нада Бјелогрлић.

[41] Хадил.

[42] Илија Јовичић.

[43] Мокро Поље, Книн.

[44] Пађене и Оџестово, Книн.

[45] Полача (Ђурић), Книн.

[46] Ружић, Дрниш.

[47] Ружић, Дрниш.

[48] Главице.

[49] Недавић, Калиновик.

[50] Срђевићи, Ливно.

[51] Кула, Коњиц.

[52] Цебара, Дувно.

[53] Шумњаци, Ваган, Ивићи, Одак,
Подградина и Дебељак (Гламоч).[54] Ивићи, Одак, Подгорина, Подкрај,
Подгреда, Дубраве, Исаковци
и Подкрај (Гламоч).

[55] Подмилачје, Јајце.

[56] Ресановци, Босанско Грахово.

[57] Млиниште, Мркоњић Град.

[58] Варцар Вакуф = Мркоњић Град.

[59] Густовара, Мркоњић Град.

[60] Зора Гатало.

[61] Челебићи, Коњиц.

[62] Челебић, Ливно.

[63] Дјевор, Јабланица.

Регистар имена

А

Абинум (Загреб) 458
Абинум Изидор (Градачац) 602
Абрамовић (Старо Село, Топуско) 399
Абрамовић Ивица (Брушани) 168
Абрамовић Лука (Пакрац) 532
Абрахамзон Мавро 461
Авдаловић Војо 728
Аврамовић Драго 637
Агбаба Милан 192
Агрес (Осијек) 451
Адамовић (Брушани) 111
Адамовић Полдо (Доњи Лапац) 137
Адлер Аница 453
Ајадиновић Бранко 354
Ајваз Божо, Ђорђевић 690
Ајваз Ђорђе 690
Ајдиновић Јанко 408
Ајдиновић Миле 406
Ајдиновић Петар 408
Ајдуковић Анка 184
Ајдуковић Јованка 184
Ајзенштадтер Божица 363
Ајзенштадтер Зорица 363
Ајзенштадтер Ерна 363
Ајзенштадтер Јела 363
Акшамовић Антун 85, 517
Алагић Буро 246, 257, 258
Алајбеговић Мустафа-Мујо 696, 698-699, 707-708
Алапа Андрија 540
Алапа Милан 540
Алапа Никола 540
Алар Божо (Госпић) 144
Алар Ивица (Госпић) 144, 704
Алар Никола (Госпић) 144
Алар Петар (Госпић) 144
Албахари (логор Јасеновац) 363
Албертини (итал. пор.) 805, 809
Алексић (Брод) 476
Алексић Јанко (Врнограч) 626

Алексић Љубомир-Љубиша (Госпић) 102, 109, 115, 129-130
Алексић Милан (Госпић) 8, 113, 128, 130
Алексић Светозар (Сисак) 42, 45
Алиловић Франо 360
Алиловић Иван 360, 373
Алић (Бихаћ) 633
Алић Матан, Јандрин (Госпић) 157
Аливојводић (Бихаћ) 633
Аливоједић Милан (Доњи Лапац) 137
Алкалај Силвије 457, 471, 475
Алтарац Аврам 365
Алтарац Анто, в. Атарак Анто
Алтарац Бињо 583
Алтарац Брацо 475-476
Алтарац Изаак, Садиков 43
Алтарац Изаак, Самуелов 44
Алтарац Јакица 330
Алтарац Јакоб 370
Алтарац Јозеф, И. 48
Алтарац Хаминко 367-368
Алтарац Мико, М. 48
Алтарац Нисим 371
Алтарац Рафо 369
Алтарац Саламон, Калмој 44
Амић Илија 239
Амић Јосо 162
Амоновић Милица 806
Амоновић Никола 806
Андоновић Мате 110
Андријашевић Михајло 722
Анрић Чедомир, Јовин 38
Анричевић Ивица 375
Аничич Душан 689
Антић (Кореница) 240
Антолић Јуре 272
Антолић Јуре, Јурин 272
Антолић Марко, Јурин 272
Антоновић Милош 94, 553
Антоновић Мато 8, 97, 98
Антуновић Миле 553-555, 561

Арамбашкић Душан (Дивосело) 8, 147-149
 Арамбашкић Марија (Дивосело) 148-149
 Арамбашкић Марија (Госпић) 109
 Араповић Марко 553-554
 Арбутина (Чаглић) 531
 Арбутина Ђуро (Глина) 416
 Арбутина Ђуро, Душанов (Глина) 416
 Арбутина Јанко (Глина) 416
 Арбутина Јазо (Глина) 416
 Арбутина Миле (Глина) 416
 Арбутина Никола (Глина) 417
 Арденовић Богдан 354
 Арко (Огулин) 246
 Армут Хелена 41
 Армут Марко 42
 Артман (Осијек) 469
 Артуковић Андрија 25, 33, 35, 40, 106, 563
 Арчабић Стјепан-Стево 356
 Арчевић Стево, в. Арчабић Стево
 Асанчајић Јосо, Мирилов 110
 Асић Драго, Милинов 157
 Асић Иван 121
 Асти Јуиђи 750
 Атавац Анто 361, 373, 485, 517, 588, 648-649, 660
 Атијас (логор Јадовно) 344
 Атијас Арнолд (Сарајево) 476
 Атијас Давид, Аврамов (Бањалука) 43
 Атијас Давид (Сарајево) 476
 Атијас Самуел, Јозефов (Бањалука) 44
 Атијас Шимун, Изаков (Бањалука) 44
 Аугустиновић (Карловац, ђак) 384
 Аугустиновић (Карловац, пеширција) 391-392
 Ауер Јудевит 556, 562, 638
 Ауфербер Мирослав 14, 455, 460, 476
 Аћимовић Јулијана (Ком. за изб.) 122, 152, 212, 486, 649, 735
 Аџибаба Милан 249
 Аџија (Госпић, свршени матурант) 114
 Аџија Анте (Јипе) 157
 Аџија Божићар 383
 Аџија Владе (Јипе) 157
 Аџија Иван (Госпић) 105
 Аџија Јосо-Јоко, Лукин (Госпић, студент) 104, 110, 114, 121
 Аџија Јосо (Јипе) 157, 163, 179, 187
 Аџија Јосо (Госпић, ковач) 102, 108, 110
 Аџија Лука (Госпић) 104, 110
 Аџија Миле (Госпић) 110, 170
 Аџија Никола (Јипе) 157, 179, 183
 Аџија Петар (Јипе) 157
 Аџија Полде (Јипе) 110, 157
 Аџијевић (Грубишно Поље) 535
 Ашкрабић Душан 690, 759

Б

Бабац Алекса, Павла 288
 Бабац Андрија, Марков 288, 292
 Бабац Аница, Алексина 288
 Бабац Владимир, Јованов 281, 283, 288
 Бабац Дмитар, Марков 290
 Бабац Драгица, Андријина 288, 291
 Бабац Душан, Тодоров 288
 Бабац Ђуро, Андријин-Јандријин 286, 288, 292
 Бабац Ђуро, Тодоров 288
 Бабац Јека, супруга Алексина 288
 Бабац Маријана, Маркова 288
 Бабац Милица, Андријина-Јандријина 11, 288, 290, 292
 Бабац Никола, Андријин 288
 Бабац Павле, М., (аутор) 283
 Бабац Пера, супруга Дмитрова 290
 Бабац Раде, Јандријин 286
 Бабац Смиљана, супруга Тодорова 288
 Бабац Тодор, Андријин 288
 Бабић (Грубишно Поље) 508
 Бабић (Загреб) 317, 318
 Бабић Александар (Глина) 415
 Бабић Бранко (Високо) 587
 Бабић Бранко (Глина) 415
 Бабић Васо (Требиње) 720
 Бабић Горан (аутор) 24
 Бабић Дане (Свиница) 441, 445, 758
 Бабић Иван-Иво (Топуско) 396-399, 412
 Бабић Илија (Требиње) 721
 Бабић Јозо (Мостар) 693
 Бабић Катица (Глина) 13, 414-415, 418-419
 Бабић Марко (Врнограч) 625
 Бабић Мијо-Ђовани (Нова Буковица) 35, 489, 498, 501, 508, 762
 Бабић Милан (Огулин) 249, 258
 Бабић Момир (Широка Кула) 133
 Бабић Нина (Вребац) 171
 Бабић Стево (Топуско) 396-397, 399, 412
 Бабић Тешо (Бијељина) 665
 Бабић Томо (Топуско) 399
 Бабић Трифко (Требиње) 722
 Бабурић Лука 750
 Бабурић Милан 159
 Багар Владимир 251
 Бадњак Миле 250
 Бадовинац Марта 388
 Бадовинац Милан 536
 Бадовинац Никола 383, 386, 388, 391, 481, 485, 501, 536
 Бадрић Гојко (Сисак) 42, 45
 Бадрић Јово (Глина) 415
 Бадрић Марко (Глина) 416
 Бадрић Стево (Глина, кројач) 416

- Бадрић Стево (Глина, фотограф) 417
 Бађак Томо 440
 Бајић (Глиница) 626
 Бајић Бошко (Доњи Храстовац) 438
 Бајић Жарко (Доњи Лапац) 136
 Бајић Јова (Славонски Брод) 48
 Бајић Никола (Глина) 416
 Бајро Циганин (Столац) 734
 Бакић Милан (Бјеловар) 506
 Бакић Никола (Бјеловар) 506
 Бакић Фрањо (Вировитица) 535-536
 Бакић Чачко (Бјеловар) 506
 Бакиш Јово (Бјеловар) 506, 509
 Баконић Гојко 762
 Бакрач Борис 569
 Балаћ Вукашин, (Круте) 219
 Балаћ Ђуро (Круте) 218
 Балаћ Јово (Круте) 219
 Балаћ Никола (Круте) 219
 Балач (Госпић), в. Бален
 Балашан (Карловац) 384
 Буддрини Г. (итал. кап.) 771
 Бален, Тонин (Госпић) 144, 202, 204, 208
 Бален Ђуро (Ведро Поље, Стаза) 440
 Бален Јосип (Грачац) 193
 Бален Лука, Тонин (Госпић) 110, 142-144, 202, 204, 208, 230
 Бален Марко (Личко Церје) 176
 Бален Марко (Ведро Поље, Стаза) 440
 Бален Мијо, Марков (Ведро Поље, Стаза) 440
 Бален Мирослав, Тонин (Госпић) 110, 142-144
 Бален Перо (Ведро Поље, Стаза) 440
 Бален Стипе (Врановача, Кореница) 240
 Бален Стипе, Марков (Ведро Поље, Стаза) 440
 Баленовић Марица 339
 Балић Шефкија 699
 Балиш Јово 327
 Балоко Рикардо 18, 769
 Балтић Петар 416
 Балтић Родољуб 416
 Баљак (Вињерац, Задар) 298-299
 Бан Никола 38, 327, 506-507, 509
 Банић (Оточац, лугар) 215
 Банић Анте (Оточац, бријач) 212
 Банић Иван (Госпић) 97, 105, 110, 114, 155, 166
 Банић Милан (Храстовица, Петриња) 422
 Бановић Милан (Прњавор) 665
 Бањац Алекса 42, 45
 Бањац Душан 630
 Бањац Илија 758
 Бањац Милан 630
 Бањац Пане 630
 Бањац Раде 630
 Бањанин (супруга Данилова) 343, 346
 Бањанин (мајка Данилова) 343, 346
 Бањанин (кћерка Данилова) 343, 346
 Бањанин Богдан (Карловац) 385
 Бањанин Васо (Карловац) 385
 Бањанин Дане (Госпић, опанчар) 99, 109
 Бањанин Дане (Госпић, поседник) 101, 129
 Бањанин Данило (Загреб, судија) 326, 343, 346
 Бањанин Јово (Госпић) 101
 Бањанин Петар (Томингај, Грачац) 9, 200-201
 Бараковић Бамил 670
 Бараковић Ивица 320, 333, 345
 Баранон Дудо 359
 Бараћ Бранко 427, 433, 645
 Бараћ р. Неговановић Драгица, Илијина 504, 506
 Бараћ Драгица 14, 120, 504, 506
 Барбали (Бапка, Крк) 206, 207
 Барбарић (логор Јасеновац, опскрбник) 330
 Барбарић Вицко-Џото 696
 Барбарић Илија 699
 Барбарић Стјепан 693, 696
 Барберић Љубомир 540
 Барић Злата 354
 Барић Мате-Вико 160
 Барић Мирко 299
 Баричевић Ловре 110, 157, 183, 187
 Баришић Јосип 633
 Баришић Мирко 722
 Барковић Јуре 162
 Барзета Ђорђе, Ристин 688
 Барзета р. Сјерак Илинка, Спасојева 688, 691, 692
 Барзета Јованка, Ристина 688
 Барзета Ристо 688, 691
 Баргулац Мика 162
 Барух Исак, Ј. 48
 Барух Салом, Јозефов 43
 Басарић (Богданић, 2 г., унуче Миличино) 188
 Басарић (Богданић, 4 г., унуче Миличино) 188
 Басарић, син Мојин (Госпић, студент) 116
 Басарић Аница (Богданић, 65 г.) 188
 Басарић Анка, кћи Мицина (Богданић, 3 г.) 188
 Басарић Анка (Богданић, 30 год.) 188
 Басарић Богдан, Јовин (Госпић, 6 г.) 118
 Басарић Божићар-Божо (Госпић) 109, 129
 Басарић Бранко (Госпић, студент) 99, 129-130
 Басарић Бранко, Јовин (Госпић, 8 г.) 118
 Басарић Бранко, Мијин 109
 Басарић Владо, Јовин (Госпић) 118
 Басарић Данило (Барлете) 133
 Басарић Даница (Госпић) 118
 Басарић Дмитар (Госпић) 118-119
 Басарић Ђуро, син Мицин (Богданић, 10 г.) 188
 Басарић Ђуро, Савин (Богданић, 12 г.) 188
 Басарић Ђуро (Барлете) 133

- Басарић Ђуро (Госпић, гостионичар) 99, 109, 116, 128-129, 171
- Басарић Илија (Барлете) 133
- Басарић Илија (Богданић, 20 г.) 188
- Басарић Исо (Богданић) 188
- Басарић Јанко (Барлете) 133
- Басарић Јелена, Дмитрова (Госпић) 8, 117, 122, 145, 147, 152, 212
- Басарић Јелка, кћи Миличина (Богданић, 20 г.) 188
- Басарић Јово, Дмитров (Госпић) 118, 121
- Басарић Кока (Богданић, 58 г.) 188
- Басарић Кока (Богданић, 7 г.) 188
- Басарић Лука (Богданић) 188
- Басарић Милан (Барлете) 133
- Басарић Миле, син Мицин (Богданић, 7 г.) 188
- Басарић Миле (Госпић, трговац) 99
- Басарић Милица (Богданић) 188
- Басарић Мијо (Госпић, трговац) 109
- Басарић Мијо (Госпић, пекар) 128
- Басарић Мица (Богданић) 188
- Басарић Мојо (Госпић) 116
- Басарић Пајо, Гаврилов (Барлете) 133
- Басарић Пера (Госпић) 118
- Басарић Сава (Богданић) 188
- Басарић Софија, Дмитрова (Госпић) 118
- Басарић Хамо (Столац) 734
- Басарић Цамил (Столац) 734
- Баси Алесандро 166
- Баста Анка-Анкица (Сарајево, родом из Лике) 120, 553
- Баста Богдан (Липово Поље) 178
- Баста Ваја (Липово Поље) 178
- Баста Вујо (Липово Поље) 178
- Баста Дара (Липово Поље) 178
- Баста Маниша 228, 235
- Баста Миле (Липово Поље, 30 г.) 178
- Баста Миле (Липово Поље, 35 г.) 178
- Баста Миле (Липово Поље, 41 г.) 178
- Баста Петар (Липово Поље) 178
- Баста Стеван (Кукуњевац) 527
- Бастајић Пајо 410
- Батало (дјевојке из Топуског) 411
- Батало Глишо (Огулин) 10, 244, 246
- Батало Даница (Топуско) 156
- Батало Дмитар (Топуско) 395, 400
- Батало Драган (Топуско) 395, 400
- Батало Илија (Топуско) 13, 395, 406, 413-414
- Батало Јанко, Никин (Топуско) 396, 400
- Батало Јелена (Топуско) 156
- Батало Љубица (Топуско) 156
- Батало Матија (Топуско) 396, 400
- Батало Милан (Топуско, земљорадник) 395, 400
- Батало Милан (Топуско, 13 год.) 156
- Батало Миле (Топуско, опанчар) 395, 400
- Батало Милић (Сисак) 42, 45
- Батало Милка (Топуско) 13, 395, 399
- Батало Милош, Матијин (Топуско) 396, 400
- Батало Мирко (Топуско) 396, 400
- Батало Никола-Нико, Никин (Топуско) 396, 400
- Батало Никола-Нико (Топуско) 396-397, 400
- Батинић Михо 676
- Батистић (Љубушки) 64
- Бауер (Загреб) 456
- Бауер (Ретфала, Осјек) 453
- Бауер Давид (Осијека) 463
- Баум Јавослав, И. 47
- Баћановић Милан 545
- Бачић Јосипа 296
- Бачић Мате 159
- Бачић Милан 489
- Бачић Никола, Фрање 12, 313, 314,
- Бачић Озрен 425, 426, 482, 642, 741
- Бачић Стана (Јасеновац) 559, 732
- Бачковић Петар 545
- Баџак (Буна, Мостар) 717
- Баџак Ахмет, (Мостар) 693, 696
- Башић Јозо 486
- Башић Јурај 190
- Башић Мујо (Шипово) 608
- Башић Мујо (Столац) 734
- Башић Стево (Загреб) 567
- Башић Џафер (Столац) 734
- Башкорада Јозо 571
- Беатовић Бранко 582, 587
- Беатовић Јанко 643
- Беатовић Ранко 577-587, 616
- Бебек Мирко 696, 716
- Беванда Иван 59, 239
- Беванда Станко 340, 380, 520
- Бегенишић Јово (Јаства) 722
- Бегић (домобр. пук.) 675
- Бегић Дане (Удбина) 232
- Беговић (Загреб) 436
- Беговић (Пале) 602
- Беговић Александар, Јосипов (Вировитица) 536
- Беговић Гертруда (логор Јасеновац) 363
- Беговић Иван (логор Јасеновац) 363
- Беговић Јосип (Вировитица) 536
- Беговић Милан (Јабучевац, Петриња) 429
- Беговић Расим (Власеница) 675
- Беговић Слободан (Пале) 549, 602
- Беговић Хакија (Мостар) 697
- Бедковић Жељко 97, 110, 155, 166
- Беланчић Душан 587, 641, 653
- Белач Јово 48
- Белинкеј (Крижевци) 541

- Белић (Кореница, обућар) 228
 Белић (Бањалука) 597, 599
 Белић Ђуро (Кореница, седлар) 235
 Белић Лазо (Славонски Брод) 428
 Белушић Иван 364
 Бељан (Травник) 571-572
 Бељан Јосип (Вргинмост) 393-394, 405
 Бенедик (Загреб) 319
 Бенић Шимун 690, 697
 Бенчак Стјепан 495-496
 Берберовић Хилмија 393
 Бергман Алфред 383
 Беретин Фрањо 355-356, 372, 458-459, 524, 614
 Берић Видо 641
 Берић, Владо, Савин 479, 653
 Берић Саво 479, 653
 Берић Спасо 235
 Бермановић Ђорђе 641
 Бернер Јосип 51
 Бериња (Двор на Уни) 766
 Бериња (Глиница) 626
 Бериња Јово (Глиница) 626
 Бериња Миле (Глиница) 626
 Бериња, супруга Станкова (Глиница) 627
 Бериња Станко (Глиница) 627
 Берта Иван 542
 Бесаровић Војислав 345, 509, 547
 Бетунац П. 600
 Бечевић Абид 734
 Бешпић Едхем 624
 Бешпић Ибрахим 624
 Бешлагић (Бањалука) 598
 Бешлић Н., 157, 165, 168, 328, 333, 335, 338-339, 344
 Визик Мијо 35
 Биберчић Перо (Столац) 727
 Биберчић Ратко (Столац) 727
 Биберчић Трипо (Берковићи, Столац) 727
 Биберчић (Љубиње, породица) 680
 Биберчић Анђа (Љубиње) 16, 676, 682, 687
 Биберчић Душан (Љубиње) 682
 Биберчић Душанка (Љубиње) 16, 676, 682, 687
 Биберчић Озрен (Љубиње) 682
 Биберчић Симо (Љубиње) 682
 Бибић Срето 545
 Бига Ђуро 77
 Бијелић (Љубиње) 680
 Бијелић Данило (Љубиње) 682
 Бијелић Евица (Гређани, Топуско) 401
 Бијелић Миле (Гређани, Топуско) 400
 Бијелић Никола (Топуско) 399, 410
 Билановић Реља, Анђелков 16, 581-583, 585, 587, 592, 594, 596, 617
 Билбија Драго, Илијин 766
 Билбија Илија, Брајин 633, 766, 784
 Билбија Љубо 43
 Билбија Милош 577, 587
 Билић Дује (Паг) 12, 315
 Билић Иван (Паг, лучки пељар) 294, 296
 Билић Иво (Паг, свјетионичар) 11, 302, 304
 Билић Иво-Дујо (Паг, поручник) 297
 Биловић Мане 387, 390
 Биљак, Марка, (Мушалук) 128
 Биљак Марко (Мушалук) 128
 Биљан Миле (Госпић) 110
 Биљан Милан (Горњи Косињ) 173, 178
 Биљетина Мара 219
 Биљетина Стево 219
 Биндер Ханс (Иван) 451, 454
 Бинички Фране (Лички Осик) 78, 132, 134-135
 Биондић Блаж 212
 Биондић Перо 212
 Бирач р. Лазић Мила 503
 Биргер (Подравска Слатина) 492
 Биркић (Загреб) 432
 Биршл Јосип 624
 Битл Симон (Осијек) 460, 469, 474, 476
 Виторајац Стјепан 235-236, 240
 Бихари (Загреб) 459
 Бихлер Драго 453, 459
 Бихлер Зденко 474
 Бихлер Мирко 453
 Бићанић Ђуро 325, 494
 Бишкуп Божо 533
 Бишкуповић (Пазариште) 165
 Бишчевић (Сарајево) 554
 Бјеговић (Госпић, учитељ) 114
 Бјеговић Димитрије (Госпић) 99
 Бјеговић Дмитар (Дивосело) 145
 Бјеговић Јован, Стевин (Дивосело) 38
 Бјеговић Перо (Ведро Поље, Госпић) 150
 Бјеговић Смиља (Дивосело) 182
 Бјегојевић Јанко (Карловац) 765
 Бјелајац Јека 687
 Бјеланчки Душан 428
 Бјелибрк Јован (Љубиње) 677
 Бјелица Јанко 726
 Бјелица Војин 705
 Бјелић (Сјеничак, Вргинмост) 391
 Бјелић Аница (Љубиње) 559, 732
 Бјелић Босиљка, Гојкова (Столац) 725, 728, 735
 Бјелић Гојко (Столац) 725
 Бјелобаба, (Кореница) 616
 Бјелобаба Дане (Грачац) 200-201, 204
 Бјелобрк, син Ангунов (Грачац, студент) 201
 Бјелобрк Антун (Грачац, обућар) 201
 Бјелобрк Бука, Ђукин (Грачац) 197, 202, 204, 206, 208, 268

- Бјелобрк Бука, (Грачац, трговац) 197, 202, 208, 268
- Бјелогрлић Нада 804, 821
- Благоје Душан, С. (Столац) 726
- Благојевић Боја (Зворник) 639, 668
- Благојевић Даница (Пакрац) 530
- Благојевић Данило (Пурачић) 582, 650
- Благојевић Јово (Пурачић) 582, 650
- Благојевић Михајло (Пакрац) 531
- Благојевић-Радић Нико (Јања) 668
- Благушки Валентин 76
- Блажевић (Госпић, мајка и сестра Јакова) 773
- Блажевић (Суња, браћа) 444
- Блажевић Јаков (Госпић) 106, 150-151, 773
- Блажевић Мирко (Карловац) 392
- Блажић (Зелигман) (Загреб) 333
- Блажурац Мартин 542
- Блајвајс (кап. бојног брода) 195
- Бланић Михајло-Миле 689, 694
- Блануша Ђуро 528, 531
- Блануша Никола 531
- Блаухорн (Загреб) 461
- Блашковић (Огулин) 275-276
- Блашковић Боро (Загреб) 384, 388
- Блашковић Мате (Свети Јаков, бр. 24) 260
- Блашковић Мате (Свети Јаков, бр. 65) 260
- Блидовић (Глина) 417
- Блуевајс Бруно 329
- Блум (Осијек) 470
- Бобан Љубо 83
- Бобар (Батар, Бијељина) 642
- Бобар (породица, Јања) 667
- Бобар Душан (Власеница) 674, 759
- Бобар Здравко (Мујђићи, Јајце) 606
- Бобић Боја (Крушчица, Косињ) 175
- Бобић Вајо (Крушчица, Косињ) 175
- Бобић Вујо (Крушчица, Косињ) 175
- Бобић Илија (Крушчица, Косињ) 175
- Бобић Мане (Крушчица, Косињ) 174
- Бобић Марија (Крушчица, Косињ) 175
- Бобић Миле (Крушчица, Косињ, 38 г.) 175
- Бобић Миле (Крушчица, Косињ, 40 г.) 175
- Бобсић Милан 42, 45
- Богдан (Острвица) 171
- Богдан Никола (Острвица) 132
- Богдан Саво (Острвица) 132
- Богданић Делко 157, 212, 215-217
- Богданић Илија 212
- Богдановић Босиљка 502
- Богдановић Васо 726
- Богдановић Војо 611
- Богдановић Владимир 433
- Богдановић Вукан 665
- Богдановић Воко 638, 650
- Богдановић Јово 643, 654
- Богдановић Милан 8, 98, 101
- Богдановић Митар 728-729
- Богдановић Петар 48
- Богдановић Сава 727
- Богдановић Стево 474, 476
- Богић Аница 188
- Богић Атанасије-Тане 765
- Богић Георгије-Ђорђе, И. 758, 784, 820
- Богић Дане 188
- Богић Душан 527
- Богић Бука 188
- Богић Ђуро, син Ђукин 188
- Богић Илија 188
- Богић Јандре 188
- Богић Јелена 188
- Богић Јован, Илијин 188
- Богић Милан 187, 189
- Богић Миле, Илијин 188
- Богић Милица, кћи Ђукина 188
- Богић Пера 188
- Богић Сава, кћи Ђукина 188
- Богић Сека 188
- Богић Сока 188
- Богић Танасије 527
- Боговац Буде 178
- Боговац Мошо 178
- Богојевић Михаило (Пакрац) 531
- Богосављевић Перо 489
- Богуновић Дара (Доњи Јапац) 199, 218, 759
- Богуновић, Ђокица, Николин (Доњи Јапац) 199, 218, 759
- Богуновић Илија (Глина) 416
- Богуновић Илија (Подравска Слатина) 762
- Богуновић Никола-Никша, Јовин (Доњи Јапац) 38, 129-130, 136, 199, 218, 759
- Богуновић Пајо, Николин (Доњи Јапац) 199, 218, 759
- Богуновић Станко (Глина) 416
- Бодловић Милан 760
- Божич (Тузла) 617
- Божич (Добој) 617
- Божич Боровој (Палача, Вуковар) 759
- Божич Бошко (Високо) 585
- Божич Јоцо (Пурачић) 582, 618
- Божич Коста (Бањалука) 598
- Божич Милан, Милана (Сарајево) 38, 327, 547
- Божич Милан, (Рогатица) 671
- Божич Миладин (Сарајево) 36
- Божич Милева 84
- Божич Никола (Турбе) 571
- Божич Стеван-Стево (Славонски Брод) 428, 479
- Божо Омер 690
- Бојанић Перо 354
- Бојановић Милан 582

- Бојаџија (Глиница) 626
 Бојаџија Станко (Глиница) 626
 Бокарац Обрен 587
 Болковац (Крижевци) 325, 497
 Болтек Густав 422
 Болфек (Маја, Глина) 420
 Бољевић Милан 7, 81
 Бољковац Мате 157
 Бомбелес, гроф 326
 Бонасизи Умберто 47
 Борас Драго 378
 Борас Стево 42
 Борбер Драго 611
 Боровец (Загреб) 558
 Боровић Шиме, Андријин 11-12, 294, 296, 315
 Борозан (Бијели Бријег, Мостар) 695
 Бороја Јуре 64, 676
 Боројевић Љубан 623
 Борота Милан 403, 404
 Борота Стево 404
 Борош Винцилир 531
 Борчић Мате 275, 277
 Босак Штефица 381
 Босанац Лазо 665
 Босанац Љубан 533
 Босанац Милан 533
 Босковц Артур 464
 Боснић Богољуб 642-643, 654
 Боснић Владимир-Владо 243-244, 249, 253, 255-256, 274, 279
 Боснић Душка 280
 Боснић Обрад 637, 643, 654
 Ботић Илија 69
 Бото (логор Стара Градишка) 520
 Боцарић Јелисавета-Јелена, Шпирина 16, 599, 601
 Боцарић Шпиро 599
 Боцо Симо 252
 Бошковић (Срем, браћа) 474
 Бошковић Душан 48
 Бошковић Мило 364, 377
 Бошковић Дмитар-Митар 364, 377
 Бошњаковић Јоцо 638, 643, 654
 Бравар Иван 157
 Бравар Јосип 229
 Брадарић Никола 562
 Брадићић Томо 138
 Бранер (Осијек) 647
 Брајић Емил 489
 Брајковић 346
 Бракус Данило 38, 229, 235
 Бракус Мића 211
 Брамановић (Модран, Бијељина, породица) 667
 Бранко (Бјеловар) 509
 Бранковић Вукосава (КЗР) 170
 Бранковић Душан 760, 780
 Бранковић Никола 386
 Бранковић Перо 211, 214
 Бранковић Стеван-Стево 415, 420
 Бранковић Станко 417
 Братић Јово 416
 Братић Мустафа 624
 Братић Мухамед 624
 Браун Јулио, М. 48
 Брачић Никола 369, 370, 374,
 Брејер Ото, Хутин 15, 522, 526
 Брека Марко 417
 Брекало Звонимир 380
 Бретиг Стеван 721
 Брешки (Бријешки) Илија 395, 399, 402, 412, 413
 Брешки Перо (Бријешки) 406
 Брешки Томо (Бријешки) 412
 Брешки (Бријешки) Шиме (Перо) 406, 413-414
 Бргуља Хасан 675
 Брзић Буро 48
 Брзић Милан 479
 Брзица Петар-Перо 360, 362, 372
 Бритвић Иво 321
 Брић Милан 587
 Брић Воја 592
 Бркић (Грубишно Поље, бријач) 508
 Бркић (Грубишно Поље, гостионичар) 533
 Бркић Божо (Глина) 416
 Бркић Видоје, Микин (Столац) 727
 Бркић Владимир, Токе (Мостар) 38
 Бркић Мико (Столац) 727
 Бркић Радован (Столац) 726
 Бркљача Митар (Капавица, Љубиње) 678
 Бркљачић (Госпић, казн. страж.) 129
 Бркљачић Анте (Канижа Госпићка) 97
 Бркљачић Анте-Пић (Госпић) 157, 166
 Бркљачић Анте, Карлов (Новосело, Госпић) 103
 Бркљачић Драго (Госпић) 128
 Бркљачић Иван (Госпић, ђак) 229
 Бркљачић Ивица-Бела (Госпић) 111
 Бркљачић Ивица (Брушани, жушник, уст. бој-ник) 129, 158, 330, 362-363, 369-371, 376-377, 521, 524
 Бркљачић Јосип (Вировитица) 536
 Бркљачић Карло (Новосело, Госпић) 103, 104
 Бркљачић Миле (Госпић) 414
 Бркљачић Палијан (Госпић) 129, 139
 Бркљачић Стипе (Госпић) 157
 Брковић Милан (Глина, месар) 416
 Брковић Милан (Глина, мјерник) 416
 Брковић Милан (Требиње) 720, 721
 Брковић Милош 416

- Брковић Никола 416
 Брковић Стоја 721
 Брлић Звонко 110
 Брнад Иво 440, 447
 Бродар Ивица 544
 Бролих Леонид 13, 352-353
 Брујић Благоје 178
 Брујић Богдан 99, 103, 106, 116-117, 129, 153-154, 384
 Брујић Дане 107
 Брујић Душан 180
 Брујић Миле 178
 Брујић Мошо 178
 Брумен Душан (КРЗ) 501
 Брчан (Госпић, 2 дјетета, Јелина) 129
 Брчан Јела (Госпић) 129
 Бубањ, супруга Ремина (Крапина) 482
 Бубањ Ремо (Крапина) 481-482
 Бубањ Иван, Матин 110
 Бубањ Ратимир, Матин 110
, -Бугар (логор Јасеновац) 590, 616, 617
 Бугарац Обрен 577
 Будац (Мостар, пол. агент) 690
 Будац Дивко (логор Керестинец) 383
 Будац Карло (Карлобаг) 160
 Будац Миле (Свети Рок, Ловинац) 27, 33, 88-89, 102, 108, 112, 158, 210, 508, 765, 767
 Будац Петар (Мостар, р. Хрватско приморје) 694
 Будимир (Огулин, машиновођа) 275
 Будимир Аугуст (логор Јасеновац) 360
 Будимир Богдан (Топуско) 395
 Будимир Богдан (Топуско) 395
 Будимир Илија, М. (Црни Лут) 38, 758
 Будимир Јаков (логор Јасеновац) 360
 Будимир Јово (Рогатица) 671
 Будимир Мате (логор Јасеновац) 360
 Будимлија Смиља (Горња Плоча) 184
 Будисављевић Дијана 506, 548, 558-559, 605, 686-687, 711, 714, 733
 Будисављевић Јулије 558, 711, 733
 Будисављевић Лазо 48
 Будисављевић Петар 48
 Будровић Иво 503
 Буждон – Сломљих Маја 341, 380
 Бузумић Лазар 545
 Бујан Миле 585
 Бујановић Јосип 163
 Буква Миле 762
 Буковац Илко-Иљко 340, 380, 520
 Буковац Мирко 340, 349
 Букуревић Захид 474-475
 Букша Анте 11, 293-294
 Букша Јеролим 294
 Булат Анте 727, 734
 Булат Дане 394
 Булат Марко 407
 Булат Милош 407
 Булатовић Петар 48
 Буддрини Г. 771
 Булић Ђорђе 548
 Буља Андрија (Сарајево) 560
 Буљан Андрија (Чапљина) 697
 Буљан Јаша (Загреб) 349
 Буљић (уст. заст.) 402
 Бунтић Мато 693
 Бунтић Шимун 693, 695
 Бунчић (Пушњар) 415
 Бунчић Дане (Подлапац) 60
 Бунчић Иван (Подлапац) 226-227
 Бунчић Ружа (Подлапац) 226
 Буњић Томо 690
 – Бура (Удбина) 234
 Буретић Петар 263
 Бурић (Сењ, бискуп) 297
 Бурић, (Полице, земљорадник) 722
 Бурић Благоје (Требиње) 722
 Бурић Шћепо-Жути (Требиње) 721
 Бурић Звонко, Љубин (Мостар) 700
 Буричић Дмитар 489
 Бурнић Никола 439
 Бурсаћ Кристина 16, 622-624
 Бурсаћ Петар 623
 Бусаковић Јелка 692
 Бусија Миле 172
 Бусић Душан 400
 Бусић Никола 245-256
 Бусић Симо 245
 Бусић Светозар 245
 Бутина Иван 486
 Бутина Јово 213, 214
 Бутковић Анте 76
 Бутковић Мато 12, 328, 347-348
 Буторац Вилко 599
 Буторац Паве 157
 Буторац Францек 418
 Буха (Мостар, породица) 710
 Буха Даница, Симица (Невесинје) 688
 Буха Милорад, Симин (Невесинје) 688
 Буха, р. Ковачевић Новка, Миланова (Невесинје) 688, 692
 Буха Олга, Симица (Невесинје) 688
 Буха Раде, Симин (Невесинје) 688
 Буха Симо (Невесинје) 688, 692
 Бухаћ Мирко 690, 696, 708
 Буцкан Ахмед 690
 Буцонић (Дубровник) 736
 Бучевац Душан 665

В

- Вајагић (Велика Кладуша, КРЗ) 636
 Вајагић Ђуро (Врнограч) 626
 Вајић Душан (Бијељина) 637
 Вајлер Златко 474
 Вајнер Геза (Загреб) 472
 Вајнер Јула (Загреб) 329
 Вајс (логорац у Јасеновцу, лимар) 363
 Вајс (Загреб, породица) 319
 Вајс Александар (Завидовићи) 354
 Вајс Вилко (Загреб) 323
 Вајс Едита (ЗКРЗ) 414
 Вајс Теодор, Конаса (Бањалука) 44
 Вајс Тито (логор Јасеновац) 365, 474
 Вајсглас (Јајпци) 476
 Валенчић Фрањо (Филипчић Звонко) 217
 Валерштајн (Осијек) 460
 Валис (Осијек) 469
 Ваљак Дмитар (Обљај) 419
 Ваљак Јосип (Крижевци) 325, 494
 Ванић Тодор 654
 Вамошер Симон 463, 471, 476
 Варда Милан 213
 Варда Милутин 100
 Варда Раде 211, 214, 216
 Варићак Дана 178
 Варићак Вујо 178
 Варићак Манда 175
 Варићак Мара 174
 Варићак Милка 175
 Варићак Милан (КРЗ) 175, 178
 Василић Војо 637
 Василъ Иван 521
 Васиљевић (Тузла или Травник, адвокат) 556
 Васиљевић (Мостар, геометар) 708
 Васиљевић (Мостар, син геометров) 708
 Васиљевић Василија (Рогатица) 672
 Васиљевић Јово (Високо) 577-587
 Васиљевић Никифор (Тузла) 383, 650, 668
 Васиљевић Радкоја-Рада (Сарајево) 15, 552, 559, 561, 577, 684, 731, 732
 Васиљевић Саво (Сарајево) 552-553, 555, 561
 Васић Боро 766
 Васић Доситеј 764, 782
 Васић Илија 650, 665
 Васић Миле 668
 Васковић Марко (Столац) 726
 Васковић Марко (Берковићи) 727
 Васовић Илија (Берковићи) 726
 Вебер (Бихаћ) 633
 Вебер Јосип (Славонски Брод) 479, 509
 Вебер Павле (Осијек) 452
 Вељнер Александар 42
 Везмар Илија 271
 Веин Ђуро 445
 Вељан (Травник) 571
 Вељковић (Загреб) 461
 Венциловић Милан 736
 Венцолъ Бојана 669
 Верзон Анте 162, 230, 235
 Верзон Звонко 139
 Вернер Иван 320
 Верхас (Дервента) 63
 Веслај Мирко 385, 392
 Вехић Томо 534
 Видаковић (Загреб) 436
 Видаковић Ивица (Доњи Лапац) 224
 Видаковић Јово (Бијељина) 637
 Видаковић Мате (Глина) 418
 Видаковић Никола-Никица (Глина) 412, 418, 420, 635-636
 Видаковић Стјепан (Глина) 418
 Видић Јеша 545
 Видовић (Старо Село, Топуско) 399
 Видојка (логор Јасеновац, болничарка) 367-368
 Вијук Никола 416
 Вијук Павле 416
 Вилк Вера 351
 Вилк Златко 12, 350-353
 Вилк Карло 12, 350-351
 Виловић Мане 384
 Вилхар Иван 78-79, 155, 166
 Виндакијевић Стево 632-633
 Винер Арнолд (Вараждин) 363
 Винер Бернанд (Вараждин) 363, 461, 463, 468, 664
 Винер Елизабета (Вараждин) 363
 Винтер Франко-Фран 506-507
 Винхајм Роберт 461
 Висковић Ђорђе 762
 Витић (Јајце) 608
 Витковић Ђуро 539, 542
 Витковић Иван 542
 Витковић Радослав 690, 703, 708
 Вичевић Оскар 246, 248
 Вишпал Јурај 315
 Вишњевац Грујо 760
 Вишњевац Вељко 760
 Вишњевац Видак 759
 Вишњић (Сарајево) 561
 Вишњић Ђуро (Горње Дубраве) 254, 256
 Вишњић Токо (Горње Дубраве) 245, 256
 Вишњић Милан (Оток, Огулин) 249, 261
 Вишњић Милан-Милета (Горње Дубраве) 246, 256
 Вишњић Никола (Горње Дубраве) 246, 256
 Вишњић Сава (Огулин) 254
 Вишњић Симо (Горње Дубраве) 245, 256
 Вишњић Цветко (Осијек) 448

- Владетић Лазо 634
Владетић Стевица 136
Владић Стојан 407
Влаић Ацо 354
Влаић Анте 180
Влајинић Васо 490
Влаисављевић Буре 171
Влаисављевић Марко 242
Влаисављевић Миле 242
Влаисављевић Никола 242
Влаисављевић Раде 242
Влаисављевић Стево 229, 235
Влакинић Звонко 110
Влатковић (Бихаћ) 632
Влатковић Јандра-Андро (Доњи Лапац) 106, 136, 218
Влатковић Савка (Доњи Лапац) 136
Влачић Обрен 818
Влашић Златан 722
Влашић Илија 666
Водинелић (Копривница) 501
Војаковић Милош 637, 650
Војвода Катарина 418
Војводић Ика 185
Војводић Иван 185
Војводић Милан 760
Војводић Милиша 172
Војводић Никола 99, 103, 109, 115, 118, 129
Војиновић Бранко 705
Војић Милош 637
Војковић Миле 535
Војнић Ивица 232
Војновић Бранко 364, 664, 668, 705
Војновић Воја 449, 758
Војновић Ђуро 99, 116, 129
Војновић Јела 278
Војновић Јован 444
Војновић Марко 626
Војновић Перо 279
Војновић Раде 408
Војновић Стево 242
Волнер Иван-Ивица 363, 377, 474
Володер Хадил 787, 805, 821
Волф (логор Јасеновац) 366
Вондрачек (Новиград Подравски) 538
Воркапић Андрија (Карловац) 391, 482
Воркапић Вујо (Карловац) 391, 483, 655, 665
Воркапић Јово (Топуско) 395, 399, 410
Воркапић Љубан (Топуско) 400
Воркапић Милан (Сремска Митровица) 545
Воркапић Миле, м.л. (Јанчићи) 258, 263
Воркапић Миле ст. (Јанчићи) 263
Воркапић Никола (Војновац) 253
Воркапић Никола (Топуско) 400
Воркапић Петар (Глина) 420
Воркапић Радован (Јанчићи) 258, 263
Воркапић Станко (Глина, пошт. чиновник) 416
Воркапић Станко (Глина, радник) 417
Воркапић Стојан (Воркапић Село) 400, 410
Враговић Ђуро 422
Вранеш Перо 242
Вранеш Сава 109
Вранић Светозар 672
Врањеш Никола 211
Врањеш Сава 732
Врањеш Сара 504
Врањешевевић Богдан, Ђ. 759
Врањешкић Сава 559
Вратић Новица 690
Врач Мијо 108
Врачаревић Јово 527
Врачаревић Љубоје 527
Врбан Анте 330, 340, 380-381, 520
Врбан Иван 734
Врга (супруга Павлова) 409
Врга Матија 408
Врга Никола 407
Врга Павле 409
Врга Перо 406
Врга Раде 394
Врга Станко 408
Врга Стеван 406
Врдољак Петар 693
Врзић (Врзић Село) 214
Врећа Михо 726
Вркљан (Пазариште) 139
Вркљан Илија (Пазариште, лугар) 173
Вркљан Марко (Рогатица) 672
Вркљан Миле-Милица (Кланац) 120, 135, 190, 352, 379, 450, 639-640, 650, 683, 704-705, 734
Вркљан Никола (логор Госпић) 339
Врлић Иво 608, 609, 610
Врлинић Никола 13, 437, 440
Врховац Љуба 530
Врховац Стево 528
Врцељ Петар 482
Вугрин Јосип 76
Вузић Милка 802
Вујадиновић Милан 689, 694
Вујаклија Драган 416
Вујаклија Ђуро 416
Вујаклија Перо 416
Вујаклија Стојан 416
Вујаковић Љубан 13, 437, 440
Вујанић Божо 608, 609
Вујанић Јово 441, 443
Вујанић Мара 608
Вујанић Марко 610
Вујанић Светозар, Божин 16, 608, 611
Вујановић (Госпић) 105

- Вујасин, кћи Милина (Босанска Бојна) 627
 Вујасин Милан (Босанска Бојна) 626
 Вујасин Миле (Босанска Бојна) 627
 Вујасиновић Марко 416, 420
 Вујасиновић Мојсија 416
 Вујатовић Симо 806
 Вујачић Д. (Ком за изб.) 419, 599
 Вујић Богдан (Јајце) 606
 Вујић Мићо (Кричке, Пакрац) 527
 Вујић Никола, Богданов (Јајце) 38, 606
 Вујичић, супруга Миланова (Карловац) 384, 388
 Вујичић Василије-Васо (Кореница) 228, 235
 Вујичић Јован (Јаворовац, Новиград Подравски) 540
 Вујичић Милан (Карловац, р. Градуса) 383-384, 386, 388, 391, 760
 Вујичић Стојадин (Глина) 415
 Вујковић Угљеша (Грубишно Поље) 533
 Вујновић (Госпић, породица) 140
 Вујновић (Витуњ, кљобучар) 279
 Вујновић (Госпић, трговац) 105
 Вујновић кћи Бранкова (Дивосело) 125
 Вујновић Андрија (Дивосело) 146-147
 Вујновић Аница (Дивосело) 146, 182
 Вујновић Бранко (Дивосело) 125
 Вујновић Дане (Дивосело) 150
 Вујновић Данило (Госпић) 115, 134
 Вујновић Дмитар (Дивосело) 146
 Вујновић Ђуро (Госпић) 109
 Вујновић Јандро (Дивосело) 138
 Вујновић Јованка (Столац) 728, 730
 Вујновић Марија (Дивосело) 8, 120, 145-147, 152, 212
 Вујновић Марко (Дивосело) 146
 Вујновић Марко (Витуњ) 279
 Вујновић Мартин (Стаза) 447
 Вујновић Миле (Дивосело) 181-182
 Вујновић Милан (Витуњ) 279
 Вујновић Милица (Дивосело) 8-9, 120, 145-147, 152, 181-182, 212
 Вујновић Милош (Витуњ) 279
 Вујновић Мићо, Пајин (Госпић) 109
 Вујновић Никола (Дивосело) 146, 182
 Вујновић Пајо (Кевић Брдо) 122
 Вујновић Пајо (Госпић) 109
 Вујновић Пајо (Дивосело) 146, 182
 Вујновић Петар (Дивосело) 146, 181-182
 Вујновић Петар (Госпић) 106, 116
 Вујновић Ружица (Дивосело) 146
 Вујновић Симо (Столац) 727
 Вујновић Станко (Стаза) 447
 Вујовић Јефто, М. (Мостар) 759
 Вујовић Мира (Сарајево) 16, 549, 551, 601-602, 605
 Вујошевић Милутин (Топуско) 399, 410
 Вујчић Никола (Ћутина) 327
 Вукадин Ђуро 605
 Вукадин Марко 51
 Вукадиновић Данило 107
 Вукадиновић Јово 196
 Вукадиновић Петар 235
 Вукадиновић Славко 452
 Вукалић Тодор 543
 Вукас Дане 265
 Вукасовић Јелка 559, 732
 Вукасовић Самуило 534
 Вукасовић Живко 536
 Вукашиновић Љубо 763
 Вукдраговић (Вукодраговић, Вук-Драговић) Бранко 451, 506, 665
 Вукелић Богдан 271
 Вукелић Петар 42
 Вукић Милан 38
 Вукић Шиме, Јурин 281-282
 Вукичевић Ђоко (Високо) 577, 587
 Вукмановић Милан 228, 235
 Вукмир Боја 238
 Вукмир Гајо 238
 Вукмирић Милош 538
 Вукмировић Илија 408
 Вукмировић Милан 231, 233, 620
 Вукмировић Вујо 235
 Вукобрадовић Љубомир-Љубиша (Пакрац) 528, 531
 Вукобратић Новак (Љичко Ново Село) 761
 Вукобратовић Бранко (Ком. за изб.) 127
 Вукобратовић Богдан (Брђани) 443
 Вукобратовић Мића (Бјеловар) 327, 506, 509
 Вукобратовић Раде (Нашице) 761
 Вуковић (Бовић) 403
 Вуковић Благоја (Брезово Поље) 643
 Вуковић Вељко (Брезово Поље) 643
 Вуковић Злата (Мостар) 697
 Вуковић Иван (Крижевци) 14, 494-496
 Вуковић Маријана (Госпић) 110
 Вуковић Мато (Пивница) 537-538
 Вуковић Милан (Берковићи) 727
 Вуковић Никола (Дебело Брдо) 242
 Вуковић Петар (Сисак) 45
 Вуковић Раде (Дебело Брдо) 242
 Вуковић Раде (Сисак) 42, 45
 Вуковић Рацко (Грачац) 192
 Вуковић Сергије (Загреб) 329
 Вуковић Слободан (Мостар) 697
 Вуковић Хрвоје (ЗКРЗ) 354, 375
 Вукојевић Милица (Врнограч) 16, 624, 628
 Вуксан (Швица) 168
 Вуксан Иван (Огулин) 246
 Вуксан Милош (Огулин) 243-244, 249, 255, 279

- Вуксановић Милан 15, 544, 546
 Вулетих Михајло 528
 Вулић Душан, Гаврилов 17, 717
 Вулић Гаврило 17, 717
 Вулић Ксенија 717
 Вулић Миодраг 17, 717
 Вулић Стака 17, 717-718
 Вундрак Фрањо 529
 Вурдеља (супруга Бранкова) 396, 401
 Вурдеља Бранка, Бранкова 397, 401, 411
 Вурдеља Бранко 395, 397, 399, 401, 410-411, 413
 Вутуц Мирко 49
 Вуцалин Марко 806
 Вуцелић Никола 246, 256
 Вуцелић Раде 245, 256
 Вуцеља Симо 643
 Вученац Душан 584
 Вучић (Госпић) 111
 Вучић Марко (Загреб) 352
 Вучинић Благоје (Српске Моравице) 273
 Вучинић Душан (Српске Моравице, авизер) 273
 Вучинић Душан (Српске Моравице, ложач) 274
 Вучинић Илија, Михајлов (Српске Моравице) 273
 Вучинић Јосип (Српске Моравице) 273
 Вучинић Михајло (Српске Моравице) 273
 Вучинић Петар, Радин (Српске Моравице) 38, 257, 264
 Вучинић Раде (Српске Моравице) 273
 Вучинић Тоде (Грачац) 195
 Вучковић, супруга Илијина (Карловац) 391
 Вучковић Ана (Оток, Огулин) 10, 249, 250
 Вучковић Бранко (Градуса) 14, 441, 442
 Вучковић Боро, Миланов (Оток, Огулин) 249
 Вучковић Гојко (Оток, Огулин) 247, 258, 261
 Вучковић Ђорђе (Власеница) 674
 Вучковић Илија (Српске Моравице) 273
 Вучковић Илија (Карловац) 391
 Вучковић Јован (Српске Моравице) 11, 273, 275
 Вучковић Јован (Карловац) 386
 Вучковић р. Мићић Ленка 675
 Вучковић Милан (Оток, Огулин, железничар) 249
 Вучковић Милан (Огулин, гостионичар) 249
 Вучковић Никола (Српске Моравице, ложач) 273
 Вучковић Никола (Српске Моравице, кочничар) 274
 Вучковић Никола (Карловац, посједник) 392
 Вучковић Никола, Г. (Дрљача, свештеник) 445, 758
 Вучковић Радивоје (Огулин) 255
 Вучковић Симеон (Српске Моравице, жељ. радник) 273
 Вучковић Симеон (Српске Моравице, возово-ђа) 274
 Вучковић Стеван-Стево (Срдинац) 539-540
- Г**
 Габрић Мирко 592-593
 Габрић Стјепан 133, 135
 Гавран Ђуро 533
 Гавранчић Н. 348
 Гавранчић Отон 431-432, 434, 460, 517, 591, 642, 660
 Гавриловић Јосиф 416
 Гавриловић Ђорђе (Глина) 416
 Гавриловић Ђуро (Личко Ново Село, Нашице) 761
 Гавриловић Никола (Осијек) 448
 Гаврић Брацо 571-572
 Гаврић Љубо 572
 Гаврић Милан 664
 Гаврић Мирко 582, 618
 Гаврић Спасоја 583
 Гагић Никола 416
 Гагро Никола 520
 Гадо Мирослав 435
 Гажи Фрањо 380, 498, 500, 507, 511
 Газић Шиме 60
 Гаић Боја 188
 Гаић Дане 188
 Гаић Пера 188
 Гајић Душан 622
 Гајић Љубомир 416
 Гајић Миле 528
 Гајић Милица 415
 Гајић Мирко 623
 Гајић Стево 416
 Гак, Илијин (Глиница) 626
 Гак Илија (Глиница) 626
 Гак Јанко (Глиница) 626
 Гак Никола (Глиница) 118, 626
 Гак Рајко (Глиница) 626
 Гак Славко (Глиница) 626
 Гак Стојан (Глиница) 626
 Гаковић Богољуб, Марков 38, 265
 Галац Анто 111
 Галац Миле, Јандрин 158
 Галиновић Вељко 418
 Галић Илија 610
 Галић Петар 360
 Гало Ђузепе 18, 771, 773, 813
 Галовић Ковиљка 186
 Галовић Милка 186
 Галогаша Вукосава 13, 403, 406

- Гаљанић Војо 641
 Гаљарди Емануел 434
 Гаон Аврам 14, 451, 452
 Гаон Нада 340
 Гарић (Бањалука, бискуп бањалучки) 87
 Гарсон Борис 354
 Гатало Зора 818, 821
 Гатало Максим 818
 Гатковић Марко 134
 Гаћеша Васо 7, 80
 Гаћеша Драгица 80
 Гаћеша Душан 196, 264
 Гаћеша Раде 195
 Гаћеша Стево 196, 203, 208
 Гаћеша Станко 476
 Гачић (логор Стара Градишка) 436
 Гачић Милан (логорац, Јасеновац) 491
 Гаџић Никола-Месершмит (логор Стара Градишка) 340, 380, 520
 Гаџо Драго (логор Стара Градишка) 380
 Гашић Војислав-Војо, Ђ. 38, 637
 Гашић Јаков 660
 Гашпаровић Драган-Бонзо 372, 463, 565
 Гашић Јосип-Јожа 485, 648-649
 Гвоић Миле 416
 Гвозденовић Владимир-Влада 690, 759
 Гвоздић Петар 405, 546
 Гебић Сава 806
 Гембић Ђуро 145
 Генераловић Јово 391
 Геренчевић Паја 592-593, 621, 653
 Геровац (Загреб) 342
 Гига Даринка 725, 728, 735
 Гига Зорка, Ристина 725, 728, 735
 Гига Јово 726
 Гига Лазо 726
 Гига Љубица 725, 728, 733, 735
 Гига Мито 726
 Гига Ристо 725-726
 Гигић Имшир 707
 Гинић Петар 109
 Гиришек Франьо 325, 494
 Главаш Андрија Радослав 40, 88, 693
 Гледић (Госпић) 118
 Гледић (Бовић) 403
 Гледић Вујо (Бовић) 404
 Гледић Вујо (Липово Поље) 178
 Гледић Дамјан (Бовић) 404
 Гледић Ђуро (Госпић) 99, 109, 116, 129
 Гледић Мато (Липово Поље) 178
 Гледић Миле (Липово Поље) 178
 Гледић Милка (Липово Поље) 178
 Гледић Никола (Липово Поље) 178
 Гледић Пантелија (Липово Поље) 178
 Гледић Перо, Вујин (Бовић) 404
 Гледић Сава (Глина) 416
 Глувајић Лука 630
 Глумац Богдан (Липово Поље) 178
 Глумац Владо (Брлог) 213
 Глумац Дара (Липово Поље) 178
 Глумац Душан (Липово Поље) 178
 Глумац Илија (Липово Поље) 178
 Глумац Лука (Липово Поље) 178
 Глумац Мара (Липово Поље) 178
 Глумац Марко (Липово Поље) 178
 Глумац Мица (Брлог) 213
 Глумац Миле (Липово Поље, 57 г.) 178
 Глумац Миле (Липово Поље, 29 г.) 178
 Глумац Никола (Липово Поље) 178
 Глумац Обрад (Липово Поље) 178
 Глумац Саво (Липово Поље) 178
 Глумац Симо (Липово Поље, 17 г.) 178
 Глумац Симо (Липово Поље, 36 г.) 178
 Глумац Славко (Јореница) 10, 240, 241
 Глумац Стево (Липово Поље) 178
 Глумац Стево (Врановача) 210
 Глумац Тодор (Липово Поље) 178
 Глумичић Вујо (Крушчица, Косињ) 175
 Глумичић Јово (Коса, Млаквa) 175
 Глумичић Јово (Крушчица, Косињ) 173
 Глумичић Милка (Крушчица, Косињ) 175
 Глумичић Невенка (Крушчица, Косињ) 9, 173-175
 Глумичић Стево (Коса, Млаквa) 175
 Глумичић Стево (Крушчица, Косињ) 173
 Глуховић Ђорђе 671
 Глушац Владо 618
 Гнатић Коста 766
 Ђатовић (Ѓатовићи, Ловинац) 201, 210
 Ѓатовић Ђуро (Ѓатовићи, Ловинац) 176
 Ѓатовић Јања (Ѓатовићи, Ловинац) 176
 Ѓатовић Јека (Ѓатовићи, Ловинац) 176
 Ѓатовић Јово (Ѓатовићи, Ловинац) 9, 176
 Ѓатовић Марија (Ѓатовићи, Ловинац, 18 г.) 176
 Ѓатовић Марија (Ѓатовићи, Ловинац, 12 г.) 176
 Ѓатовић Миле (Ѓатовићи, Ловинац) 176
 Ѓатовић Петар (Ѓатовићи, Ловинац) 176
 Ѓатовић Сока (Ѓатовићи, Ловинац) 176
 Гобац Лука 110
 Говедарица Јока, Тодорова 688, 691-692
 Говедарица Стана 688
 Говедарица Тодор 688
 Гогић, кћи Лазина (Босанска Бојна) 627
 Гогић, унука Лазина (Босанска Бојна) 627
 Гогић Лазо (Босанска Бојна) 625, 627
 Гогић Миле (Босанска Бојна) 626
 Гојак Јања 389
 Гојковић (Соколовац) 544

- Гојмерац Терка 12, 339, 341
 Голдшмит Славко 363, 475
 Голдштајн (Осијек) 459
 Голдштајн Иво (Загреб) 383, 457
 Голеш Анте 302
 Голић Адам 42, 45
 Голнер Хуго 280
 Голуб Љубан 14, 446-447
 Голуб Зорко 329, 468, 522
 Голубић (Госпић) 105
 Голубић Ото (Пакрац) 532
 Голубовић Дејан 692
 Голубовић Ђорђо 65
 Гомбач Иван 388, 391-392
 Гомбач Јосо, Ивана 384, 388
 Гомбош (Осијек, пећар) 458
 Гомбош Андрија (Осијек, трг. путник) 356, 458
 Гордић Максим 678
 Гордић Марко 678
 Гордић Милан 678
 Госпић Ђорђе, М. 38, 637
 Гостовић Милан 762
 Готлиб Хинко 320
 Гошић Бошко 587
 Граданчевић Алија 554
 Грандић Јуре 676
 Гранић Војислав 51
 Граовац Никола 171
 Граховац Бојка, Пантина 725, 728, 730, 735
 Граховац Лазо, Пантин 728
 Граховац Лазо (Столац, 14 г.) 728
 Граховац Љубица, Пантина 725, 728, 735
 Граховац Милица 725
 Граховац Милош 571-572
 Граховац Панто 725
 Граховац Стеван 259, 263
 Грачанин Јосо 254
 Грашо Шиме 12, 315
 Грашчанин Миле в. Орешчанин Миле
 Грба (Грубишно Поље, кројач) 533
 Грба Јосо (Поджум, Плашки, власник пиране)
 258, 262
 Грба Јосип (Плашки, земљорадник) 271
 Грба Михајло (Личка Јасеница) 271
 Грбавац Иван 374
 Грбић (Митровица) 474
 Грбић (Плитвичка Језера) 390
 Грбић Ана 226
 Грбић Васо 10, 225, 227
 Грбић Душан 629
 Грбић Миле 528
 Грбић Мирко, Васин 226-227
 Грбић Никола, Васин 226-227
 Грбић Реза 226-227
 Грдић Миле 73
 Грга Иван 684, 734
 Грегц (Петриња) 412
 Гргурић Брђо 157
 Гргурић Иван 158
 Гргурић Јосип 275
 Гргурић Мијо 568
 Гргурић Тоне 277
 Гребљеновић Јоцо 416-417
 Гределевић Радивоје 531
 Грегл (Вараждин) 457
 Грегорић Марија 412
 Грегуриччић Јосо 423
 Грегурић Ладислав 413
 Грегуровић Вера 13, 379, 381
 Гривичић Јосип 136
 Гријаковић Божо 392
 Гријаковић Владо 392
 Грил Иван-Иво 697, 715
 Гринвалд Јулиус (Загреб, погинуо у пробоју
 1945.) 457
 Гринвалд Јулио (Загреб, убијен 1944.) 427
 Гринфелд Теодор (Загреб) 321
 Грисогоно Првослав 7, 83, 85
 Грковић Бранко 705
 Грковић Фина 349
 Грозданић Ангелина-Ѓина (Оточац) 9, 211-212,
 216
 Грозданић Ђуро, Савин (Понори, Оточац) 38
 Грозданић Јован, Савин (Радуч) 38, 100, 134,
 758
 Грозданић Стеван, Савин 100, 211, 216
 Гроздановић Владо в. Ѓвозденовић Владимир
 Гроздановић Станко (Славонски Брод) 48
 Громес (Карловац) 382
 Грос Владо 460, 461
 Гроспић Владо 110, 158
 Гроспић Иван 377
 Грубачевић Зарије 539
 Грубачевић Јово 538
 Грубешпић Јерко 471
 Грубић (Глина) 416
 Грубић Лазо (Дарувар) 432
 Грубић Мане (Госпић) 235
 Грубишић Јерко (Имотски) 340
 Грубјеша (Љубиње) 680
 Грубјеша Владо (Љубиње) 682
 Грубјеша Гаврило (Љубиње) 682
 Грубјеша Госпава (Љубиње) 559, 685, 732
 Грубјеша Јованка (Љубиње) 16, 676, 678, 682,
 685, 687, 732
 Грубјеша Томо (Љубиње) 677
 Грубор Боро (Турбе, Травник) 575
 Грубор Вељко (Турбе, Травник) 575
 Грубор Вид, мл. (Босански Петровац) 573
 Грубор Вид, ст. (Босански Петровац) 573

- Грубор Владо (Босански Петровац) 573
 Грубор Драго (Турбе, Травник) 575
 Грубор Ђуро (Босански Петровац) 573
 Грубор Илија (Босански Петровац) 573
 Грубор Миле (Босански Петровац) 573
 Грубор Никола (Босански Петровац) 573
 Грубор Радојка (Турбе, Травник) 575
 Грубор Радослав (Турбе, Травник) 15, 571, 575
 Грубор Саво (Сарајево) 575
 Грубор Стево (Босански Петровац) 573
 Грудих Ђуро (Карловац) 391
 Грујић Илија 51
 Грујићић Анђа (Крушчица, Косињ) 175
 Грујићић Боја (Крушчица, Косињ) 175
 Грујићић Гојко (Крушчица, Косињ) 175
 Грујићић Ђуро (Крушчица, Косињ) 175
 Грујићић Јека (Крушчица, Косињ) 175
 Грујићић М., (Крушчица, Косињ) 175
 Грујићић Мика (ж) (Крушчица, Косињ) 175
 Грујићић Миле (Крушчица, Косињ, 73 г.) 175
 Грујићић Миле (Крушчица, Косињ, 64 г.) 175
 Грујићић Петар (ЗКРЗ) 164, 175, 178, 181
 Грујићић Сока (Крушчица, Косињ, 40 г.) 175
 Грујићић Сока (Крушчица, Косињ, 30 г.) 175
 Грумић (Брезово Поље, браћа) 643
 Грун Симо 506
 Грчић Гојко 692
 Гулан Тривун 427
 Гутеша, син Теодоров-Тинов (Госпић) 129
 Гутеша Вељко (Глина) 417
 Гутеша Мара (Бихаћ) 732
 Гутеша Марија (Госпић, супруга Теодорова) 99, 129
 Гутеша Момчило (Бихаћ) 559, 686, 732
 Гутеша Слободан (син Марин) 559, 733
 Гутеша Теодор-Тошо-Тешо-Тин (Госпић) 99, 109, 115, 129
 Гутић Блаж 599
 Гутић Виктор 573, 597-600, 765, 768
 Гутић Ђоко 692
 Гутман (Белишће) 433
 Гутман Јулијана 453
 Гучевац Душан 587, 665
- Д
- Дабих (Комоговина) 429
 Дабих Бошко (Госпић) 103
 Дабих Бранко (Високо) 577
 Дабих Јован (Комоговина) 429
 Дабих Симо (Комоговина) 429
 Дабичник (Загреб) 326
 Даборчић Војо 645
 Давидовић Милан 490, 665
 Давидовић Светозар 415
 Дадасовић Буде (Јосипдол) 252
- Дадасовић Ђуро (Оток, Огулин, писар) 258
 Дадасовић Ђуро (Оток, Огулин, земљорадник) 247, 249, 258, 260-261
 Дадасовић Илија (Оток, Огулин) 258, 260
 Дадасовић Миле (Оток, Огулин) 249, 258, 261
 Дадасовић Симо (Оток, Огулин) 247, 258, 260
 Дазгић Нектарије (јеромонах Нектарије) 257
 Дајвер Драгутин 536
 Дакић (логорац у Јасеновцу) 621
 Дакић (Липик, породица) 528
 Дакић Никола (Отока, Босанска Крупа) 622
 Даковић Јован 48
 Дамаскин (епископ банатски) 199
 Дангубић, -Кум (логор Јасеновац) 370, 567
 Даниловић Живко 759
 Даниловић Јово 699
 Данојловић Душан 471, 664
 Данон (Бијељина) 463
 Данон (Сарајево, гробарска група) 581, 621, 655
 Данон Аврам (Мостар) 699
 Данон Ацо (Сарајево) 474, 476
 Данон Јакоб-Јакица (Завидовићи, р. Олово) 13, 354, 367-368, 375-376
 Данон Јакоб (Сарајево) 363
 Данон Лео (Сарајево) 472
 Данон Мориц (Завидовићи) 354
 Данон Самуел (Завидовићи) 354
 Данон Цадик-Брацо (Сарајево) 329, 468, 522
 Данон Шалом (Завидовићи) 367-368
 Дасовић Иво 440
 Датковић Иван, Гргин 306
 Датковић Јосип, Шимин 306
 Двока Милка 48
 Двока Стеван 48
 Де Блазио Е. (итал. генерал) 80, 772
 Девчић Габре (Равни Дабар) 159
 Девчић Иван (Јуково Шугарје, уст.) 160
 Девчић Иван (Кореница) 235
 Девчић Иван-Жишар (Госпић) 230, 240
 Девчић Иван-Ива (Баћинац) 157, 162
 Девчић Иван-Пивац (Јуково Шугарје) 158, 160, 297-298, 301, 306, 333, 346-347, 769
 Девчић Ивица (Јуково Шугарје, заст.) 160, 281
 Девчић Јосип (Госпић, сведок) 8, 155, 161, 163
 Девчић Јосип (Госпић, ЗКРЗ) 166-167, 170, 182
 Девчић Јурај (Глина) 418
 Девчић Марко (Јуково Шугарје) 160
 Девчић Мате (Јуково Шугарје) 160
 Девчић Миле (Госпић) 121
 Девчић Павео (Јуково Шугарје, пор.) 160, 749, 769
 Девчић Павео (Јуково Шугарје, уст.) 160
 Девчић Павео-Жила (Јуково Шугарје, допук.) 305
 Дегориција Борис, Стјепанов 536

- Дегориција Стјепан 536
 Деживирт (Пакрац) 532
 Дејаковић Јован 100
 Дејановић Душан 13, 393, 395
 Дејановић Стипе 566
 Делач Давид-Дава 173, 178
 Делач Павао 512
 Делач Петар 375
 Делић (Бјелополје) 239
 Делић (Дервента крај Власенице) 674
 Делић Бећо (Илица, Сански Мост) 631
 Делић Марија (Богданићи) 188
 Делић Миле (Богданићи) 188
 Делић Никола (Мостар) 713
 Делић Никола (Личко Ново Село, Нашице) 761
 Делић Олга (Петриња) 559
 Делић Рифат (Илица, Сански Мост) 631
 Делић Симо (Личко Ново Село, Нашице) 761
 Демић Васо 763
 Демић Лука 763
 Демировић Алија 696
 Деретић Иларион 722, 759
 Десентић (Крижевци) 496
 Деспотовић Марко 48
 Деспотовић Недељко (Бијељина) 650
 Деспотовић Неђо (Пурачићи) 582
 Деспотовић Филип 48
 Деура (Загреб) 621
 Дивић Милан 766, 782
 Дивјак Душан 106, 136, 218
 Дивјак Јоцо 484, 531
 Дивјак Милан 136
 Дивјак Нена 136
 Дивљан Божо 760
 Дивун Станко, в. Ливун Станко
 Диздар Салко 696
 Дијамантштајн Бруно 333-334, 360, 459-466, 468, 594, 614, 664
 Диклић Милан, Радин 38, 129, 199
 Диклић Милош 438, 446
 Димић Анђа (Широка Кула, 38. г.) 185
 Димић Анђа (Широка Кула, 50. г.) 186
 Димић Боја (Широка Кула) 186, 187
 Димић Босиљка (Широка Кула) 186
 Димић Дане (Грачац) 196
 Димић Димитрије (Карловац) 382
 Димић Драган (Карловац) 391
 Димић Душан (Карловац) 391
 Димић Илија (Широка Кула, 40. г.) 186
 Димић Илија (Широка Кула, 38. г.) 186
 Димић Исо (Широка Кула) 185-187
 Димић Јанко (Госпић) 109, 118
 Димић Јањо (Госпић) 99
 Димић Јека (Широка Кула) 185
 Димић Јово (ЗКРЗ) 187
 Димић Кока (Широка Кула) 186
 Димић Лука (Широка Кула) 185-187
 Димић Максим (Острвица) 132
 Димић Мара (Широка Кула) 186
 Димић Марија (Острвица) 132
 Димић Мика (Широка Кула) 186
 Димић Милан (Госпић, гостионичар) 109
 Димић Милан (Госпић, посједник) 129
 Димић Милан (Широка Кула) 186
 Димић Милан (Грачац) 192
 Димић Миле (Широка Кула, 48. г.) 186
 Димић Миле (Острвица) 132
 Димић Милош, Данин (Грачац) 196
 Димић Н. (Госпић) 99
 Димић Нада (Дивосело-Стара Градишка) 340
 Димић Никица (Широка Кула) 186
 Димић Неда (Широка Кула) 186
 Димић Пејак (Широка Кула) 186
 Димић Петар (Широка Кула) 186
 Димић Сава (Широка Кула) 185
 Димић Симо (Острвица) 132
 Димић Стана (Широка Кула) 186
 Димић Тоде (Широка Кула) 186
 Димић Тодор (Острвица) 132
 Димић Тодор (Госпић) 109
 Димитријевић Леонтије 326
 Динчећ Фрањо 532
 Димитрашиновић Вујо 238
 Димитрашиновић Милан 10, 228, 230
 Димитрашиновић р. Грубић Милица 10, 228, 230
 Димитрашиновић Тодор 228
 Димитровић Драгица 628
 Димитровић Ђуро 416
 Димитровић Јанко 628
 Димитровић Мара 628
 Димитровић Милка 628
 Димитровић Никола 416
 Димитровић Петра 628
 Добринић Никола, Адамов 539-540
 Добрић Миле 247, 249, 258, 261
 Добрић Перо 258
 Добрић Станко 109
 Добрић Фране-Канета 177
 Добросављевић Бранко Б. 758, 778
 Добросављевић Јубо 266
 Добросављевић Небојша, Бранков 758, 778
 Добровић Никола 218
 Добровић Пајо 218
 Додоја Томислав-Тома 294, 296-297, 302-304
 Догић (логор Јасеновац) 378
 Дозет Вождар 388
 Дожић Душан 326
 Дожудић Коста 433

- Дојч (Загреб, браћа) 457, 476
 Дојч (Загреб, лекар) 464
 Дојч Берислав (Сисак) 41
 Дојч Владо (Осијек) 469
 Дојч Људевит (Сисак) 42
 Дојч Мавро (Осијек) 470
 Дојч Максо (Сисак) 42
 Дојчер в. Дојч (Загреб, браћа)
 Докић Ристо 637, 643
 Докмановић Данило, в. Докмановић Милан-Љути
 Докмановић Душан (Карловац) 386, 760
 Докмановић Љубомир (Српске Моравице) 273
 Докмановић Милан-Љути, Илијин (Крушевице, Требиње; Плашки) 38, 249, 257, 259, 263-264, 269, 271, 363
 Докмановић Миле (Војнић) 393
 Докмановић Никола (Беговац, Плашки) 270
 Доленец (Копривница) 544
 Домић Иван 268
 Домић Миле 65
 Домировић Мехо 734
 Домитровић Драгутин (КРЗ) 259
 Домитровић Филип 533
 Допуђа Мара 10, 230, 232
 Допуђа Петар 231
 Допуђа Раде 231, 233
 Дориано (итал. кап.) 288
, Дорица (логор Јасеновац, болничарка) 367-368
 Дорчић Мато 279
 Дошен (Грачац-Паланка, породица) 810
 Дошен (Грачац, сестре) 204
 Дошен (Ловинац) 193
 Дошен (Госпић, Новосело) 103-104
 Дошен, Томин (Госпић) 144
 Дошен Анте (Ризвануша) 157
 Дошен Божо (Дошен Дулиба) 159
 Дошен Дане (Госпић) 110, 185
 Дошен Ђуро (Тржачка Раштела) 630
 Дошен Иван (Грачац) 197, 202, 204-205, 208, 811
 Дошен Иван I (Дошен Дулиба), 159
 Дошен Иван II (Дошен Дулиба) 159
 Дошен Иван III (Дошен Плана) 159
 Дошен Ивица (Брушани) 734
 Дошен Јосо (Госпић) 145
 Дошен Јосо (Дошен Дабар) 159
 Дошен Јосип (Аланак) 181
 Дошен Јуре (Дошен Дулиба) 159
 Дошен Марија (Опланак) 123
 Дошен Марко (доглавник) 78
 Дошен Марко (Брушани) 734
 Дошен Марко (Ризвануша) 147
 Дошен Мате (Дошен Плана) 159
 Дошен Мате (Дошен Дулиба) 159
 Дошен Милан (Госпић) 111
 Дошен Милан (Дошен Дабар) 159
 Дошен Милан (Дошен Плана) 159
 Дошен Милојко, Мане (Почитељ, Госпић) 38, 99, 128-129, 134, 138, 199
 Дошен Никола (Госпић) 110
 Дошен Никола (Дошен Дулиба) 159
 Дошен Пере, Данин (Госпић) 110
 Дошен Стипо (Ризвануша) 147
 Дошен Стипо (Брушани) 734
 Дошен Тона, Данин (Госпић) 110, 114, 185, 187
 Дошен Тона, (Госпић, шофер) 164, 169, 182, 183
 Дошен Тома-Тоне, Николин (Госпић, гостионичар) 121, 128, 145
 Дошен Фабијан (Дошен Дулиба), 159
 Драгаш Милан 11, 262, 264
 Драгаш Милован 258, 262
 Драгијевић Душан 416
 Драгић Душан 271
 Драгићевић (Доњи Јапац) 224
 Драгичевић Анте 354
 Драгичевић Сава 784, 804, 820
 Драгишић Миленко 530
 Драгојевић Јоцо 490
 Драгојевић Раде 406
 Драгосавац Јанко 171
 Драгосавац Саво 171
 Драгосављевић Милан 760
 Дражић Јања 16, 624
 Дражић Мане 238
 Дражић Михајло 416
 Дражић Симо 622
 Дражић Стево 533
 Дракаловић Милан (Зеница) 767, 784, 820
 Дракулић (Горњи Храстовац) 439
 Дракулић Анђелко (Власеница) 674, 763
 Дракулић Бранко (Кореница) 229, 235
 Дракулић Војислав-Војин (Кореница) 229, 235
 Дракулић Дане (Кореница, поседник) 229, 235
 Дракулић Дане-Овчара, Миланов (Кореница, гостионичар) 229
 Дракулић Дмитар (Кореница) 240
 Дракулић Душан (Грачац) 105, 202, 208
 Дракулић Душан (Власеница) 763
 Дракулић Ђуро (Језеро, Јајце) 16, 605, 608
 Дракулић Илија (Кореница) 228, 239
 Дракулић Илија (Калеговац) 235
 Дракулић Коста (Власеница) 763
 Дракулић Милан (Кореница) 229
 Дракулић Никица (Кореница) 241
 Дракулић Никола (Карловац) 391
 Дракулић Новица (Власеница) 674, 763
 Дракулић Проко (Кореница) 241
 Дракулић Стеван (Карловац) 386

Драмер Ернест, Р. 48
 Драшковић (Глиница) 626
 Драшковић Мирко (Госпић) 99
 Драшчић Антон-Анте 97, 155, 166
 Држић (Огулин, трговац) 246
 Држић Милан (Огулин, студент) 248
 Држић Томислав (Огулин, таборник) 260-261
 Дрекаловић Бранка, Јове 724, 728, 733, 735
 Дрекаловић Добрила, Јове 724, 728, 733, 735
 Дрекаловић Жарко 726
 Дрекаловић Јово 724
 Дрекаловић Јбуица 724, 728, 735
 Дрекић Миле 416
 Дреновац Јаков 135
 Дрљевић Адам 690
 Дрљић Лука (Хан Пијесак) 674
 Дрљић Војин (Хан Пијесак) 674, 763
 Дрм Марко 696
 Дрндарски Душан 452
 Дробац Буде 138
 Дубљевић Радован (Бреза) 587, 665
 Дубовац (Рибник) 171
 Дугалић Хакија 17, 696, 698, 707-708
 Дуганџија (Карловац) 389
 Дуганџија Лазо (Славонски Брод) 48
 Дуић (Дујић) (Госпић, студент) 110
 Дуић (Дујић) Иван (Госпић, свједок) 164
 Дуић (Дујић) Јандре (Госпић, КРЗ) 189
 Дуић (Дујић) Јосица (Госпић) 157
 Дуић (Дујић) Јосо (Госпић, трг. пом.) 110
 Дуић (Дујић) Јуре-Риба 190
 Дуић (Дујић) Ловро мл., Ловрин (Госпић) 97, 166, 197, 230, 232
 Дуић (Дујић) Ловро, ст. (Госпић, трговац, логорник) 97, 110, 114, 155, 157, 166, 197
 Дуић (Дујић) Фрањо (Пазариште) 173
 Дујаш (Пријебој) 240
 Дујић Владимир П. (Модруш, Огулин, Српске Моравице) 38, 257-258, 273-274
 Дујмовић Јура-Јука-Јукса (Остојић Јуре) 216-217
 Дукарић (Вировитица) 536
 Дукић (Грачац, жељезничар) 200
 Дукић Ђуро (Глиница) 626
 Дукић Лука (Глина) 416
 Дукић Марко (Горња Плоча) 184
 Дукић Милан (Доњи Лапац) 106, 218, 792
 Дукић Никола (Госпић) 98-99, 101, 105, 109, 112, 115, 129, 154, 792
 Дукић Раде (Грачац) 200
 Дукић Станка (Горња Плоча) 184
 Дукић Стеван, Николин 99, 115, 130, 792
 Дукић Стево (Крижевци) 495
 Дукић Стојан (Глина) 416
 Дуковац (Медак, пред. опћ.) 100

Дуковац (Рибник, трг. пом.) 105
 Дуковац Давид (Рибник, цестар) 157
 Дулчић (Сарајево) 554
 Думанџић Јозо 33
 Дунда Стеван 760
 Дупин (Карловац) 390
 Дупор (Грачац, књижар) 202, 204, 209
 Дупор Саво (Грачац, жељезничар) 196
 Дурман Младен 760

Ђ

Ђаковић Душанка, Михајлова 536
 Ђаковић Михајло 15, 535-537
 Ђаковић Станко 416
 Ђале Ката 401
 Ђале Саво 401
 Ђеић Јоја 173
 Ђекић Божо 196
 Ђелко Циганин (Столац) 734
 Ђенгић (Столац) 639
 Ђералинац Светозар, Ђурин 14, 488, 492
 Ђеран Миладин 416
 Ђерек Божо 469, 471-472, 475
 Ђерић (Тузла) 138
 Ђерић Спасоје (Кореница) 229
 Ђивановић (Карлобаг) 75, 297
 Ђидовић (Карлобаг) 162
 Ђиковић (Госпић) 97, 155, 166
 Ђилас Милан 626
 Ђокић Васо (Добој) 611
 Ђокић Вељко, Глигоријев (Сарајево) 569-570
 Ђокић Глигорије (Сарајево) 569
 Ђокић р. Тијанић Дуња, Живкова (Сарајево) 15, 569, 570
 Ђокић Јуре (Јасеновац, Стара Градишка) 330, 366
 Ђокић Лазар (Рогатица) 671
 Ђокић Никола, Глигоријев (Сарајево) 569-570
 Ђокић Раде (Рогатица) 671
 Ђорђевић Панто 664
 Ђорђевић Перо 664
 Ђорђић Трипко 618
 Ђормарковић Ђуро 178
 Ђубалић Божо 193
 Ђујић Бранко 578, 580, 589, 618, 646
 Ђујић Момчило 205-207
 Ђујић Никола 228
 Ђукановић Благомир 637
 Ђукарић (Вировитица) 525
 Ђукић Владимир 42, 45
 Ђукић Гојко 42, 45
 Ђукић Максим 43
 Ђукић Милан, Тодора 38, 264
 Ђукић Никола 438, 446
 Ђукић Светислав 343

Ћукић Станко 416
 Ћукић Стеван 42, 45
 Ћукман Алојз 389-390, 392
 Ћулић Салко 675
 Ћулкић Алага 365, 374
 Ћупела Адам 727
 Ћурђевац Јанко 672
 Ћурђевић Јова 448
 Ћурђевић Никола 606
 Ћурђевић Панто 587
 Ћурђевић Перо 587
 Ћурица Немања 615, 642
 Ћурић Глигор 674, 763
 Ћурић Данило 678
 Ћурић Илија 678
 Ћурић Јово 678
 Ћурић Милан 678
 Ћурић Неђо 665
 Ћурић Славко 678
 Ћуричић Димитар 491
 Ћуришић Ћука 231
 Ћурковић Миле 540
 Ћурковић Симо, Максимов (Доња Трнава, Би-
 јељина) 16, 51, 649, 665

Е

Егић Бранко 417
 Ејуповић Хасан 628
 Екер Јулио 506, 509
 Екштајн (Бјеловар) 470
 Елер Јован 760
 Елијас Изидор, Абрахамов 44
 Еминовић Машо 734
 Емих Рудолф 320
 Емкић (Добој) 612
 Енгалман (Брод) 476
 Ерговић (Петровац, Подравска Слатина) 445
 Еремић Буро 415
 Еремић Ева 13, 414-415, 418-419
 Еремић Петар, М. (ЗКРЗ) 409
 Еренфројнт Милан 42
 Ерић Војо 655
 Ерпачић Иван 486
 Ећимовић Драгица 12, 317-318
 Ећимовић Буро 12, 317
 Ефица Салко-Црни 17, 693, 699
 Ешканази (Сарајево) 471

Ж

Жабек Марица 381
 Жагар Богдан 280
 Жагар Јосо 181
 Жагор (Госпић) 114
 Жаја Андрија 383
 Жакула Јово 235

Жакула Стеван 240
 Жалица (Високо) 587
 Жанић Милован 25, 27, 29, 31, 767
 Жарковић (Загреб) 343
 Ждерић Бранко 674, 763
 Жегарац Вукашин 591
 Жегарац Душан-Дућа 99, 109, 116, 129
 Жегарац Никола 99, 101, 109, 115, 129
 Жегарац Стево 211
 Жељко Стјепан 690, 696
 Живадиновић Лазар, Чедин 38, 327
 Живановић (Огулин, Плашки) 249, 279
 Живановић Маријан (логор Јасеновац, усташ-
 ки напоручник) 369
 Живановић Сава (Сремска Митровица) 545
 Живичић Јосип 407
 Живковић (Београд) 437
 Живковић (Сремска Митровица) 474
 Живковић, супруга Гајина (Топуско) 401
 Живковић Гајо (Топуско) 401
 Живковић Милан (Глина) 415
 Живковић Миле (Сарајево) 36
 Живковић Никола (аутор) 24
 Живковић Радојка (логор Крушчица) 732
 Живојиновић Драгољуб (аутор) 83
 Жигић (Госпић, наредник) 140
 Жигић Васо (Кореница) 228, 235, 239
 Жигић Војо (Кореница) 239
 Жигић Јово (Личко Ново Село, Напице) 761
 Жигић Младен, Војин (Кореница) 228, 235, 239
 Жигић Пане (Госпић) 109, 129
 Жижич Владо (Сушина) 761
 Жилић Живко 260
 Жинић Звонко 418
 Жинић Јосо 418
 Жиц Лудвиг 251, 269
 Жица Милан 93, 553, 561
 Жмирић Бранко 478
 Жубринић Драго 212, 215
 Жубринић Ивица 212
 Жуна Назиф 734
 Жунић Стеван 479
 Жупан Иван (Пазаришни Кланац) 164
 Жупан Иван-Прле (Липе) 158
 Жупан Јосо (Барлете) 135
 Жупан Јосип (Вировитица) 536
 Жупчић Анте 161, 166-167
 Жутић Ђурађ (Дрежница) 257
 Жутић Матија (Топуско, гостионичар) 400
 Жутић Матија (Топуско, месар) 413
 Жутић Милош (Топуско) 395, 400
 Жутић Никола (Грачац) 196
 Жутић Никола (Глина) 416, 420
 Жуџа Лука 664
 Жуџа Тодор 665

З

Завађа Богдан 233
 Завађа Мирко 234
 Завалџа (итал. поручник) 805
 Зајц (Загреб) 433
 Зајић Стева 527
 Залић Љубо 637
 Зарић Владо 643
 Зарић Кајица 476
 Зарић Љубо 666
 Затезало Милош 264, 265
 Затезало Нико-Џоје 245
 Затезало Петар 535
 Затезало Симо-Шорга 245
 Затезало Тоде 245
 Затлер (логор Јасеновац) 365
 Звечевац Симо 527
 Звиншћак (Загреб) 411, 412
 Зглавник Драгутин 503
 Згоњанин Бранко 583, 589, 644
 Згорелец (Копривница) 498-499, 501
 Згурић Јосо 390
 Здјелац Раде 48
 Здјелар Милош 386, 389
 Здјеларац Иван 568
 Здунућ Анте 158
 Здунућ Јура 176
 Здунућ Мате 176
 Здунућ Милан 224
 Здунућ Никола 230, 232
 Здунућ Фране 176
 Зеленика Иван 696
 Зеленика Марко 696
 Зеленика Станко 696
 Зеленовић Марко 692
 Зеленовић Перса 559, 688, 692, 732
 Зеленовић Предраг, Саветин 688
 Зеленовић Савета, Спасина 688, 692
 Зелигман, в. Блажић
 Зеликовић Самуел, А. 48
 Зелингер (Копривница) 327, 499, 508
 Зелингер (Осијек) 469
 Земзовић Ђорђе 623
 Земљар Анте (аутор) 745-746, 751-753
 Зеремски Зорка 421
 Зеџ (Завидовићи) 560
 Зеџ (Травник) 571, 572,
 Зеџ Илија (Отока, Босанска Крупа) 623
 Зеџ Миливој-Чико (Госпић) 99, 109, 116, 129, 140
 Зеџ Милован (Петриња) 13, 432, 437
 Зеџ Ружица (Госпић) 170
 Зеџ Светозар (Госпић) 99
 Зечевић (Загреб) 436
 Зечић (Пакрац) 532

Зимоњић Петар, Богданов 38, 138-139, 584, 764, 782, 816
 Зјајо (Јајце) 608
 Зјакић Мухамед 633
 Зјалић Никола 484
 Златунић Алојз 673
 Зличарић Анте 693
 Злокас Душан, Симин 411
 Змаиловић Стјепан 193, 195, 197, 202, 204-205, 208-209
 Зобеница Анђа 186
 Зобеница Душан 186
 Зобеница Марта 186
 Зовко (усташа у Јасеновцу) 366, 381
 Зовко Иван (Широки Бријег, стожерник у Мостару) 695
 Зовко Иван (Мостар, жељ. служб.) 697
 Зовко Марко (Загреб) 349
 Зовко Мартин (Мостар) 696
 Зовко Славко (Коњиц) 693
 Зовко Станко (Илићи, Мостар) 366, 373
 Зовко Цвитан (Мостар) 695
 Зоковић Мика 677-679
 Зомбергер (Осијек) 452
 Зоненберг Владо (Земун) 476
 Зоненфелд Мирко (Ђурђеновац) 456
 Зоненфелд Павло (Завидовићи) 354
 Зонић Никола (Глиница) 625
 Зор (Осијек) 360, 468
 Зор Пали (Завидовићи) 354
 Зорац Милан 495, 487, 501
 Зорица Јуре 137
 Зорић (Загреб) 343
 Зорић (Босанска Бојна) 626
 Зорић Бранко (Осијек) 450
 Зорић Ђуро (Славско Поље) 406
 Зорић Ивша (Колаковица) 158
 Зохар (Дуго Село) 481
 Зринушић Анте 365-366, 370-371, 376, 526
 Зрнић Иван 485
 Зрнић Јелена 662
 Зрнић Петар 661
 Зрнић Стеван 478
 Зубовић Ловро 159, 220, 296-297, 299, 301
 Зубовић Смајо 419-420
 Зупчић Сладе, Крстин 292
 Зурак Шиме 566
 Зурна Јово 502

И

Ибрахимпашин Абдулах 16, 632, 634
 Ибрахимпашин Хусеинбег 633
 Иваниш Јосип 191
 Иванишевић (Пакрац) 532
 Иванишевић Јово-Јоцо (Мостар) 696, 698, 706

Иванковић Ђука 447
 Иванковић Зора 120
 Иванковић Иво 440
 Иванковић Миленко 265, 279
 Иванковић Никола 643
 Иванковић Ранко 643
 Ивановић Ђорђе 665
 Ивановић Зорка 553
 Ивановић Јура 269
 Ивановић Максим 506, 509
 Ивановић Мирко 530
 Ивановић Перо 665
 Ивановић Стојан 528
 Иванчевић Грујо 180
 Ивањ Љубица (Митровић) 812
 Ивас Петар (Љубушки) 48
 Ивас Петар, Јаковљев (Сиверић) 6, 63
 Ивезић Марко 77, 205
 Ивелић Фрањо 440
 Ивеља Васо 690
 Ивеља Живко 690
 Ивеса (Загреб) 343
 Ивић Марко 384, 392
 Ивић Милош 644
 Ивић Мишо 617
 Ивковић, (син и супруга подбанови) 102
 Ивковић (Бјеловар) 506
 Ивковић Душан (Мостар) 692
 Ивковић Лазо (Горње Дубраве) 256
 Ивковић Марко (Вргинмост) 407
 Ивковић Михајло (Липово Поље) 178
 Ивковић Миладин (Липово Поље) 178
 Ивковић Милош (Горње Дубраве) 245, 256
 Ивковић Мирко (Мостар) 692
 Ивковић Мошо (Липово Поље) 178
 Ивковић Никола (Горње Дубраве) 245
 Ивковић Радојка, Благојева (Невесиње) 688, 692, 732
 Ивковић Ружа (Карловац) 389
 Ивковић Симо (Горње Дубраве) 245-256
 Ивошевић Илија 249
 Ивошевић Јанко 7, 80
 Игњатовић (или Јањатовић) Ђорђе 761
 Игрец Иван 542
 Израел (Фојница) 365
 Иле Вјекослав 363
 Илеш Стјепан 478
 Илић (Бујавица) 528
 Илић Владимир-Владо (Пакрац) 527, 531, 661
 Илић Илија, Вученов (Рујница) 38, 629
 Илић Марко (Бујавица) 528
 Илић Миха (Босански Шамац) 609
 Илић Милутин (Славонски Брод) 479
 Илић Пајо (Бушевић, Босанска Крупа) 622
 Илић Синиша (Карловац) 385

Илић Станиша (Оточац) 211-212, 214, 216
 Илић Станко (Госпић) 97
 Илишевић Симо 633
 Импер (Глина) 418, 420
 Ирговић Данило 641
 Итнер (Петровац, Подравска Слатина) 445
 Ишек Иван 397

Ј

Јавор Божо 226
 Јавор Иван 76, 77
 Јавор Стипе 163
 Јаворина Анђа 175
 Јаворина Ђуро 175
 Јаворина Јека 175
 Јаворина Марта 175
 Јаворина Милан 175
 Јаворина Миле 9, 180, 181
 Јаворина Милета 175
 Јаворина Стево 175
 Јаворина Стоја 175
 Јагар Бранко 495
 Јагодић Витомир 541
 Јагодић Војо 541
 Јагодић Драга 15, 540, 542
 Јајић Мара 503
 Јајчанин Лазо (Босанска Костајница) 759, 778
 Јајчек Јосип 512
 Јакировић Хафифа 713
 Јакиша Фрањо-Мазало 697
 Јаклић Петар 734
 Јакман (Госпић) 193
 Јаковић Лазо 245
 Јаковић Михајло 245
 Јаковић Никола 245
 Јаковљевић (ЗКРЗ) 522
 Јаковљевић Драго (Вировитица) 536
 Јаковљевић Милош (Коњиц) 65
 Јаковљевић Перо (Коњиц) 65
 Јаковљевић Трифко (Коњиц) 65
 Јакопанец Мишко 340, 353, 509
 Јакоповић Фабијан 392
 Јакша (Груде, Босански Шамац) 611
 Јакшић (Загреб, прота) 343
 Јакшић Арсен (Сарајево) 553
 Јакшић Бранко (ЗКРЗ) 227, 238, 254
 Јакшић Војна (Сарајево) 549, 551, 602
 Јакшић Димитрије (Српске Моравице) 273
 Јакшић Драго (Милићи) 674
 Јакшић Лазо (Српске Моравице) 273
 Јакшић Љубомир-Љубо, А. (Хан Пијесак) 674, 759
 Јакшић Матија (Пецка) 400
 Јакшић Станко (Глина, кројач) 416
 Јакшић Станко (Глина, обућар) 416

- Јамаковић Ахмед 673
 Јамаковић Мустафа 671, 673
 Јандалић Јосо 254
 Јанић Јеја (Лички Читлук) 9, 172, 173
 Јанковић (Београд) 69
 Јанковић Душан (Љубиње) 676
 Јанковић Ђуро (Глина) 417
 Јанковић Лазар (Сремска Митровица) 545
 Јанковић Милан (Подравска Слатина) 489
 Јанковић Милоје (Мостар) 694
 Јанковић Светислав, Ђурин (Глина) 417
 Јанковић Слободан (Сарајево) 36
 Јанковић Жарко (Загреб) 364, 665
 Јанкулица (Свети Иван Жабно) 325, 497, 501
 Јановић (логорац, у Феричанцима) 468
 Јановски Фрањо 136, 224
 Јанчић (Војновац) 268
 Јанчић Јован (Оток Опшаријски) 247, 258, 261
 Јанчић Кокан (Јанчићи) 258, 263
 Јанчић Лазо (Јосипдол, одведен у Јадовно) 252
 Јанчић Лазо (Јосипдол, убијен у школи у Јосипдолу) 253
 Јанчић Мане (Јанчићи) 258, 263
 Јанчић Милан (Јосипдол) 10, 251, 254
 Јанчић Миле (Јосипдол) 252
 Јанчић Милета (Јанчићи) 258, 263
 Јанчић Раде (Јанчићи) 258, 263
 Јанчић Сава (Јанчићи) 263
 Јанчић Симо (Јанчићи) 258, 263
 Јањанин Војин 384
 Јањанин Гојко 383, 386, 388-389, 760
 Јањанин Михајло 383
 Јањанин Петар 407
 Јањанин Стојан 395
 Јањатовић (или Игњатовић) Ђорђе 761
 Јањатовић Стеван 766
 Јањић (Госпић, уч. гимназије) 114
 Јањић (Столац, учитељ) 728
 Јањић Бранко (Лички Читлук) 145
 Јањић Бранко, Марков (Мостар) 712
 Јањић Василија, Маркова (Мостар) 712
 Јањић Васо, Марков (Мостар) 712
 Јањић Десанка, Маркова (Мостар) 712
 Јањић Звонко, Јосипов (Госпић) 97, 110, 121, 128, 158, 166
 Јањић Јела (Мостар) 17, 712-713
 Јањић Јосип (Госпић) 110, 114
 Јањић Јованка (Мостар) 17, 706
 Јањић Марко (Мостар) 17, 712
 Јањић Милош, Стојанов (Мостар) 712
 Јањић Н. (проф., сатник, дужносн. у Јасеновцу) 369
 Јањић Стево, Марков (Мостар) 712
 Јањић Стојан 17, 706
 Јањушевић Милутин 345, 547
 Јапунчић Драгојла 142
 Јапунчић (Госпић) 197
 Јарак Андрија 697
 Јарћов Милан 407
 Јаснић Васо 533
 Јаушић Никола 539
 Јаушић Стеван-Стево 539-540
 Јахић Мухамед 696
 Јахор Обрен 677
 Јахор Тома 677
 Јевран Јосип 760
 Јевтић Атанасије (аутор) 69
 Јевтић (Огулин) 255, 256
 Јегдић Драго 51
 Јелача, супруга Миланова (Госпић) 109
 Јелача Душко (Госпић) 128
 Јелача Ђуро (Госпић) 129
 Јелача Јосо (Лички Нови) 158
 Јелача Јуре (ЗКЗР) 161, 166-167, 182
 Јелача Марко (Госпић) 109, 129
 Јелача Милан (Госпић) 109
 Јелача Никола-Нико, Томин (Госпић) 158, 183
 Јелачић Вуко 708
 Јелачић Миливој 699
 Јеленић Анте 177, 183
 Јелић Вера 340
 Јелић Иво 440
 Јелић Јоца 527
 Јелић Никола 665
 Јелић Ратко 758
 Јелић Стојан 438
 Јелић Томо 440
 Јелкић Иво 440
 Јелкић Фрањо 440
 Јенгић Иван-Магуд 158
 Јенгић Никола-Мафуд 158
 Јенгић Томо, Рожин 110
 Јеремић Ђуро 415
 Јерец Мирко 394, 418
 Јеркан Ђуро 478, 479
 Јерковић, седморо дјеце Митрове (Дивосело) 124, 125, 723
 Јерковић Аница (Дивосело) 127, 723
 Јерковић Дмитар-Митар, Дмитров (Широка Кула) 38, 99, 102, 104, 133, 100
 Јерковић Митар (Дивосело) 124, 723
 Јерковић Милан (Радуч) 38, 129
 Јерковић Милан (Дивосело) 125
 Јерковић Милица (Дивосело) 125
 Јерковић Олгица, Митрова (Дивосело) 124, 127, 723, 724
 Јерковић Тодор-Тоде (Дивосело) 138, 146
 Јеросимовић Ђуро 407
 Јеросимовић Миле 407

- Јеросимовић Никола 408
 Јеросимовић Раде, Ђурин 405
 Јефтанић Душан 433
 Јефтић Милутин 763
 Јовандић Живан 449
 Јовановић (Загреб) 433
 Јовановић Бране (Сарајево) 604
 Јовановић Даница, Ђурђева (Красно) 682, 688–689, 691
 Јовановић Драго (Рогатица) 671
 Јовановић Ђорђе-Ђурђе (Красно) 688, 692
 Јовановић Ђуро (Сисак) 42, 45
 Јовановић Јефто (Сарајево) 553
 Јовановић Јоцо, С. (Тузла) 644
 Јовановић Јово (Бијељина) 637, 643
 Јовановић Јубо (Бијељина) 637
 Јовановић Михајло-Мико, Р. (Велико Село, Бијељина) 38, 637
 Јовановић Милан (Подравска Слатина) 491
 Јовановић Миливоје – епископ Платон (Бањалуча) 597, 757, 758
 Јовановић Милош (Рогатица) 671
 Јовановић Момо (Мачковац, Брчко) 644
 Јовановић Недељко (Глина) 416
 Јовановић Никола (Бијељина) 637
 Јовановић Симо (Сисак) 45
 Јовановић Слободан (пред. Владе) 83
 Јовановић Спасоје (логораш у Јасеновцу) 369
 Јовановић Стево (Кукуњевац, Пакрац) 526
 Јовановић Светозар (Рогатица) 665
 Јовановић Цвета (Кукуњевац, Пакрац) 15, 526, 530
 Јоветић (Копривница) 327
 Јовин (Дрвар) 552
 Јовић (Копривница) 327, 508–509, 542
 Јовић Душан (Грубишно Поље) 533, 763
 Јовић Мићо (Госпић) 129, 142
 Јовић Никола (Глина) 417
 Јовић Севастијан, С. (Дрниш) 38
 Јовић Станко (Брђани) 443
 Јовичевић Анђелија 725, 728, 732, 735
 Јовичевић Васо 725
 Јовичевић Жарко, Ристин 725, 728, 735
 Јовичевић Јуба 559, 725, 728, 732
 Јовичевић Перо 727
 Јовичевић Ристо 725
 Јовичевић Сава 726
 Јовичевић Славко, Савин 726
 Јовичевић Тодора 728, 730
 Јовичевић Шћепо, Савин 726
 Јовичић Андрија (Срдинац) 540
 Јовичић Илија (Јаворовац) 540
 Јовичић Илија (Грачац) 806, 821
 Јовичић Јован (Јаворовац) 540
 Јовичић Милисав (Бијељина) 643
 Јовичић Станко 443
 Јоина Лазо, Јурин (Книн) 800
 Јојић Милош 417
 Јојић Остоја 386
 Јока Раде 48
 Јокић Данко 675, 763
 Јокић Петруша 675
 Јокшић Драго 763
 Јолић Данило 674
 Јонић Иво 367–368
 Јутовић Томица 236
 Јорешенин Јово 760
 Јукић (Сарајево) 554
 Јула (логор Јасеновац, болничарка) 367–368
 Јурак (Вребац) 171
 Јурак Марко (Госпић) 110
 Јурак Перо (Госпић) 110
 Јурановић (Загреб) 326
 Јурасовић Стипе, Чипајин 239, 241–242
 Јурековић Александар 432
 Јурелин (Госпић) 111
 Јуриста (Велики Поганац) 543
 Јурица Фрањо 696
 Јурић (Јајце, месар) 608
 Јурић (логор Јасеновац, уст. заставник) 381
 Јурић Шиме (Загреб) 436
 Јуричић Јерко-Учо (Херцеговина) 369, 373
 Јуричић Шиме (Сарајево) 481, 564
 Јуришин (Мостар) 697
 Јурјевић Иван 158
 Јурјевић Раде 245–256
 Јурковић (Осијек) 469
 Јурчев Марин 364, 474
 Јурчев, Марина 364
 Јурчић Милутин 343
 Јусић Хусеин (Мостар) 697
 Јусић Мујо-Мујица 431, 463, 485, 517, 565, 578–588, 619–620, 648, 660, 741, 743
 Јусић Шабан 371, 375, 588, 619, 648
- К**
 Кабиљо (Загреб, бријач) 357
 Кабиљо (Загреб, инж.) 476
 Кабиљо Алберт (Завидовићи) 354
 Кабиљо Алберт Јозеф (Завидовићи) 354
 Кабиљо Елјас, А. (Бањалуча) 48
 Кабиљо Елиша (Завидовићи) 354
 Кабиљо Елиша, Изаков (Завидовићи) 354
 Кабиљо Израел (Завидовићи) 354
 Кабиљо Изак (Завидовићи) 354
 Кабиљо Јозеф (Завидовићи) 354
 Кабиљо Максо (Завидовићи) 354
 Кабиљо Мориц (Сарајево) 474
 Кабиљо Рафаел (Завидовићи) 354

- Кабиљо Рафо (Високо) 366
 Кавгић Емил 533
 Кавур Стјепан 493
 Кадић (Бос. Крупа) 675
 Кадић Рагиб (Власеница) 675
 Кадић Суљага (Власеница) 675
 Кадијевић Миле 690
 Кајзер Вилхелм 334
 Кајзер Зденко 462
 Кајзер Јулио 456, 461
 Кајић Гојко 584
 Кајкаља (Госпић) 108
 Кајмаковић Милан (Бијељина) 369–370, 376–377, 431, 665
 Кајмаковић Милош (Славонски Брод) 665
 Кајнрат Јосип 454
 Кајон Ирена 602
 Кајфеш Јосип 215
 Кајфеш Милан 215
 Калаба Богдан 552, 760
 Калајчић Маријан (Манојевићи, Бијељина) 643
 Калајчић Драго (Глина) 418
 Калајчић Омер (Мостар) 699
 Калањ Божо 165
 Калањ Никола 540
 Калањ Стево 540
 Калебић Ђорђе 722
 Калембер Бранко 107, 229
 Калембер Драган 10, 234, 238
 Калинић Милан 422–424
 Калуђер Лука 198
 Калуђеровић Раде 245–256
 Камбер (Загреб) 432
 Каменар Анте 507
 Камовић Перо 676
 Кампардијер Иван 542
 Кан (Бањалука) 599
 Канајет Златко 566
 Кангрга (Старо Село, Оточац) 214
 Кангрга Коста (Госпић) 109
 Кангрга Станко (Обљај) 13, 419, 421
 Кандић Мирко 735
 Кантар Бранко 690
 Кантар Лука 623
 Капац Лука 412
 Капетет Ђуро 247, 249, 258, 260–261
 Капетановић Рамиз 544
 Капетановић Фахрија 606, 608
 Капун Павлао 453
 Капус Јосеф 51
 Карабаић Иван 300
 Карађорђевић (династија) 768
 Карађорђевић Александар (краљ Александар I) 102, 422
 Карађорђевић Петар (краљ Петар I) 252
 Карађорђевић Петар (краљ Петар II) 84, 104, 107, 113, 117, 138, 226, 252, 353, 424–425, 502, 626, 639
 Караичић Владо 99
 Карајовановић Алекса 587
 Карајовановић Михајло 587
 Каран Петар 391
 Каран Стево 622
 Карановић Мато 440
 Кардун Никола-Никица (Босанско Грахово) 372
 Каргачин 112, 114
 Карић Душан 129
 Карл Хинко 387
 Карлеуша Владо 211, 214
 Карлић Ђорђе 411
 Карнелути Јосип 275
 Карфош Златко 456
 Касиповић Мехо (Врнограч, Цазин) 625
 Касиповић Садик (Врнограч, Цазин) 628
 Касунић Мате 10, 215, 217
 Катан Изидор 472
 Катанић Милена (Ком. за изб.) 201, 440, 447
 Катанић Павле 38, 637
 Катица (логор Јасеновац, болничарка) 367–368
 Катић (Дарувар) 365
 Катић Адолф (Сисак) 42
 Катић Борка (Заблате, Госпић) 189
 Катић Душан (Госпић) 110
 Катић Јово (Глина) 416
 Катић Мара (Заблате, Госпић) 189
 Катић Миле-Милкан (Заблате, Госпић) 187–189
 Катић Никола (Никшић, Врбовско) 665
 Катић Ристо, в. Ђатић Ристо
 Катић Стана (Заблате, Госпић) 189
 Катнић Томо (Приквеница) 310
 Катунар Берислав 329
 Каурић Стјепан-Стјепко 335, 349
 Кауф Јосип 536
 Кауфер (Осијек) 460
 Качавенда Петар (аутор) 24
 Кашиковић Ђорђе (Столац) 728
 Кашиковић Неђо (Столац) 726
 Кватерник Еуген-Дидо 35, 432, 652
 Кватерник Љубомир 236, 632–633, 766
 Кватерник Озрен 48
 Кватерник Славко 5, 23, 33–34, 56, 101, 195, 321, 396, 652
 Квесић Стипе 364, 373
 Квочка Милан 235
 Кеба Ђуро 263
 Кезеле Вјекослав 535

- Кекић Богдан 105, 109, 150, 179
 Кекић Дане 179
 Кекић Драг(утин) 296
 Кекић Душан 99, 109, 179
 Кекић Илија 109, 116, 179
 Кекић Јека 179
 Кекић Ката 9, 179-180
 Кекић Марија 116
 Кекић Маша 179
 Кекић Никола 99, 179
 Кекић Пајо (гостионичар) 109
 Кекић Павле Пајо-Пајица (ученик гимназије) 99, 116, 129
 Кекић Станко 179
 Кекић Тома 447
 Кениг Бертолд 458
 Кениг Јулије 321
 Кениг Ото 458
 Кепчија Олга 444
 Кепчија Перица, Петров 443-444
 Кепчија Петар 443-444
 Керкез Перо 624
 Кертнер-Чаруга (Загреб) 360, 468
 Кершовани Отокар 383
 Кесић Душан 42, 45
 Кесић Станко 129
 Кеснер Перо 254
 Кеч Фрањо (Кужуњевац) 529
 Кеча Дане (Кореница) 229
 Кеча Јово (Кореница) 107, 229, 235
 Кићановић Страхиња 639
 Кикаш Фрањо 697
 Кинел Вилко 320, 322, 513
 Кираљи Шандор 471
 Киршнер (Доњи Михаљац) 470
 Киш Владо 459
 Киш Хинко 456
 Клаић Петар 48
 Клајн (Винковци, лекар) 365, 474
 Клајн (Загреб, трговац) 458
 Клајн (Дубровник, логорник у Кожари) 462-463
 Клајн (Вараждин, ркт. жупник) 564
 Клајн Ада (Дубровник) 736
 Клајн Леон (Сарајево) 51
 Кларић (Карловац) 384
 Клеменчић Јосип 394, 405, 407, 409
 Климек (Топуско) 402, 412
 Климент Владо, Вукана II (Капавица) 678
 Климент Вукан I (Капавица, изашао из јама) 678
 Климент Вукан II, (Капавица) 678
 Климент Крсто, Вукана II (Капавица) 678
 Клипа (Кунић) 271
 Клипа Душан (Старо Село, Сисак) 422, 423
 Клипа Душан (Плашки) 759
 Клипа Јово (Јосипдол) 252
 Кљајић Божо 183
 Кљаић Вујо (Маличка, Вргинмост) 408
 Кљаић Јека (Маличка, Вргинмост) 408
 Кљаић р. Линта Сава (Маличка, Вргинмост) 408
 Кљаић Симо (Маличка, Вргинмост) 408
 Кљаје Карло (Илићи, Мостар) 696
 Кљајић, супруга Божица 183
 Кљајић, супруга Јазина 183
 Кљајић, супруга Милина 183
 Кљајић Анка (Горња Плоча) 184
 Кљајић Боја (Горња Плоча) 183
 Кљајић Божо (Горња Плоча) 183
 Кљајић Божо (Грубишно Поље) 533
 Кљајић Бранко (Грубишно Поље) 533
 Кљајић Јово (Горња Плоча) 183
 Кљајић Лазо (Горња Плоча) 183
 Кљајић Мара (Горња Плоча) 183
 Кљајић Миле (Горња Плоча) 183
 Кљајић Миле (Босанска Бојна) 625
 Кљајић Никола (Грубишно Поље) 533
 Кљајић Пера (Горња Плоча, 28 г.) 184
 Кљајић Пера (Горња Плоча, 50 г.) 184
 Кљајић Сава (Горња Плоча) 183
 Кљајић Спасо (Босанска Бојна) 625
 Кљаковић (Загреб) 434
 Кљауја Буде 761
 Кнапић Ђуро 544
 Кнаус Јанко 512
 Кнежевић (Бунин) 239
 Кнежевић (Глина) 416
 Кнежевић (Тонковић, Бунин) 238
 Кнежевић Божо (Грачац) 195, 197
 Кнежевић Бранко (Глина) 416
 Кнежевић Бранко (Медари) 766
 Кнежевић Велимир (Рујница) 630
 Кнежевић Видосава, Ђурина (Столац) 724, 728, 733, 735
 Кнежевић Дане, (Грачац) 197
 Кнежевић Дане (Тонковић, Бунин), 238
 Кнежевић Даша (м) (Госпић) 111
 Кнежевић Душан (Рујница) 630
 Кнежевић Ђуро (Столац) 724
 Кнежевић Иван (Госпић) 109
 Кнежевић Ивица (Грачац) 197
 Кнежевић Јован (Мутилић, Удбина) 231, 233
 Кнежевић Јованка (Столац) 724, 728, 733, 735
 Кнежевић Јово (Високо) 587
 Кнежевић Јово (Грачац) 665
 Кнежевић Крсто (Столац) 727
 Кнежевић Љубица, Ђурина (Столац) 724, 728, 733, 735
 Кнежевић Мане (Мутилић, Удбина) 231

- Кнежевић Мићо (Буних) 239
 Кнежевић Милан (Косињ) 107
 Кнежевић Милан (Грачац) 191
 Кнежевић Миле, Душанов (Рујница) 630
 Кнежевић Милка (Срдинац, Копривница) 15, 538-539
 Кнежевић Милутин (Јосипдол) 252
 Кнежевић Мита (Госпић) 129
 Кнежевић Нада (Буних) 238
 Кнежевић Никифор (Оток, Бос. Крупа) 632
 Кнежевић Никола (Грачац) 191
 Кнежевић Остоја (Буних) 238
 Кнежевић Пајо (Грачац) 191
 Кнежевић Петар (Мутилић, Удбина) 231
 Кнежевић Петар (Рујница) 629
 Кнежевић Проко (Тонковић, Буних) 238
 Кнежевић Раде (Мутилић, Удбина) 231
 Кнежевић Радован (Руданка) 612
 Кнежевић Стево (Мутилић, Удбина) 231
 Кнежевић Томо (Буних) 238
 Књажински (Осијек) 459
 Књезовић Никола 697
 Ковач Влад 716
 Ковач Симо 156
 Ковачевић (Петриња) 423
 Ковачевић Ангелина (Мостар) 17, 699-700
 Ковачевић Гавро (Нова Градишка) 761
 Ковачевић Гапо (Требиње) 720
 Ковачевић Данило (Мостар) 699
 Ковачевић Десанка (Мостар) 699
 Ковачевић Десанка (Столац) 728
 Ковачевић Дивна (Столац) 728
 Ковачевић Душан (Висућ, Удбина) 233
 Ковачевић Душан (Доњи Хростовац) 439
 Ковачевић Душан (Приједор) 814
 Ковачевић Бурађ (ЗКРЗ) 242
 Ковачевић Иве-Пешелија (Смиљан) 111, 158, 164, 187
 Ковачевић Ивица (Госпић) 158
 Ковачевић Ивица, (логор Јасеновац, усташки агент) 566
 Ковачевић Јефто (Мостар) 690
 Ковачевић Јово (Пакрац) 530
 Ковачевић Лазо (Бјеловар) 327, 506, 509
 Ковачевић Љубан (Доњи Хростовац) 439
 Ковачевић Мара (Мостар) 684, 692
 Ковачевић Мара (Невесиње) 559, 732
 Ковачевић Мика (бивши жанд. наредник, из Босне) 590
 Ковачевић Милан (Невесиње) 585, 587
 Ковачевић Мира (Столац) 728
 Ковачевић Мирко (Невесиње) 692
 Ковачевић Мирко (Српске Моравице) 275
 Ковачевић Никола (Личка Јасеница) 271
 Ковачевић Никола (Мостар) 692
 Ковачевић Перо (Његошеви, Напице) 761
 Ковачевић Перо (Тржачка Раштела, Цазин) 630
 Ковачевић Раде (Бихаћ) 633
 Ковачевић Ристо (Мостар) 692
 Ковачевић Сава (Глиница) 627
 Ковачевић Стеван (Дреновац, Подравска Слатина) 445
 Ковачевић Стипан (Баричевац) 224
 Ковачевић Стјепан (Обљај, Глина) 419
 Ковачевић Стјепан (Пакрац) 532
 Ковачевић Стоја (Јопани) 234
 Ковачић Томица (Бјеловар) 506
 Кожоман Божо 564
 Козић (Љубиње, породица) 680
 Козић Душан (Љубиње) 682
 Козић Гојко (Љубиње) 677
 Козлић Михо (Љубиње) 676
 Козомарић Жарко 760, 764
 Козомарић Зорка 764
 Козомарић Јово 760
 Козомарић Милан 382, 386, 388, 391, 482
 Којен (Земун) 475-476
 Којић Анте 372, 415, 485, 517, 567, 599, 648, 660
 Којић Жарко 372, 660
 Којић Петар 585
 Којо Владо 708
 Којо Драгица 728
 Којо Ђурђа 728
 Којо Илија 708
 Којо Љубо 690
 Којо Миле 728
 Којо Милена 728
 Кокез Ристо 820
 Кокић (Имотски) 566
 Кокић Радивој (Загреб) 343
 Кокот Мишко 481
 Кокотовић Буде (Љипово Поље, Косињ) 178
 Кокотовић Вујо (Љипово Поље, Косињ) 178
 Кокотовић Илија (Мостар) 700
 Кокотовић Мане (Љипово Поље, Косињ, 45 г.) 178
 Кокотовић Мане (Љипово Поље, Косињ, 60 г.) 178
 Кокотовић Недељко (Зеница) 700
 Кокотовић Никола (Љипово Поље, Косињ) 178
 Кокотовић Никола (Перушић) 224
 Кокотовић Станко (Љипово Поље, Косињ) 178
 Кокотовић Станко (Столац) 726
 Колаковић (Пријебој) 162
 Колаковић Јоса, Јосанов (Госпић) 110
 Колаковић Марко (Пријебој) 235, 240
 Коларић Златко 369, 371, 378

- Колачевић Брацо, Никин (Канижа Госпићка) 110
 Колачевић Иван (Госпић, ђак) 229
 Колачевић Иво (Госпић, књижар) 102, 110
 Колачевић Нада (Госпић) 110
 Колачевић Нико (Канижа Госпићка) 97, 102, 110, 155, 166
 Колачевић Никола, Томичин (Госпић) 107, 110
 Колачевић Томица (Госпић) 107, 110
 Колић (Огулин) 246
 Колић Иве (Огулин) 250
 Колић Мате (Огулин) 260
 Колић Никола (Српске Моравице) 276
 Колим (Загреб) 458
 Колобарић Јосип 372
 Коломбу Драгутин 277
 Колп Јурај 532
 Колунчић Милан 132
 Комад Душан 690
 Комадина Божо 696
 Комадина Никола 391
 Коман (Врнограч) 627
 Комерски (логор Јасеновац) 369
 Комић Авдага 624
 Комленац Дамјан 502
 Комленац Милан 502
 Комленић Јазо 273
 Комленић Симеон 273
 Комљеновић Васо 690
 Комненовић Кека 696
 Комтић Перо 618
 Кон (Осијек, син и кћерка Кларини) 470
 Кон (логораш у Јасеновцу, зубар) 367-368
 Кон (Осијек, радник) 462
 Кон (Осијек, трговац) 470
 Кон Бено (Осијек) 462
 Кон Клара (Осијек) 470
 Кон Хуто (Загреб) 476
 Кондић Перо 637
 Конфорти Јосип (Сарајево, лекар) 464
 Конић Бранко 364
 Константиновић Јово 495
 Константиновић Љубо 604
 Констатиновић Ристо 391
 Кончар Илија 192
 Кончар Јазо 192
 Кончар Раде 192
 Коњиковић Стјепан 110, 153
 Коњхоцић Цемал 697
 Копанић Вид 630
 Копанџа Душан 619
 Копелман (Сарајево) 466
 (Копилан)..... Јуре-Копилан (Саборско) 272
 Корајлија Јосип 479
 Корак Адам 415
 Кораћ Вукосава 688
 Кораћ Дане 233
 Кораћ Душан 233
 Кораћ Ђуро 416
 Кораћ Јазо 230, 233
 Кораћ Миле 230, 233
 Кораћ Милка, Данина 233
 Кордић (Вировитица) 536
 Кордић Анте (логор Стара Градишка) 520
 Кордић Иво (Мостар) 693
 Кордић Милутин (Гређани, Топуско) 400, 411
 Кордић Никола (Топуско) 411
 Кордић Петар, Милутинов (Гређани) 400
 Кордић Стана (Гређани, Топуско) 401
 Коренић Фрањо 532
 Коренички Звонко 521, 605, 608
 Корга Раде 210
 Коргић (логор Јасеновац) 369
 Корица (Госпић) 114
 Коричанин (Загреб) 432
 Коркут Љубомир 407
 Коркут Милош, Љубомиров 407
 Корчуланин (Дубровник) 736
 Корчуланин (Дубровник, супруга и кћерка) 736
 Кос (логор Јабланица) 710
 Кос Велимир (Сарајево) 93, 553, 561
 Косановић (Глина) 416
 Косановић Божо (Високо) 641
 Косановић Душан (Плашки) 265
 Косановић Марица (Огулин) 280
 Косановић Милан (Војновац, Плашки) 269
 Косановић Миле (Кунић) 258, 262
 Косановић Никола (Грачац) 9, 194, 197
 Косановић Никола (Српске Моравице) 273
 Косановић Стево (Компоље, млинар) 235
 Косановић Стево (Кореница, земљорадник) 228
 Косановић Тасило (Доњи Лапац) 136
 Косановић Теофан (Гомирје) 38, 243, 257
 Коситер Томо (Бунић) 76
 Косић (Грачац) 191
 Косић Глишо (Кукуњевац) 528
 Косић Љубица (Госпић) 109
 Косић Мане (Суваја, Доњи Лапац) 135
 Косић Милан (Штикада) 158
 Косовић (Невесиње) 710
 Костар Антон (Шибеник) 816
 Костелац Грга 162
 Костелац Петар 162
 Костелић Владо 254
 Костелић Иван 244
 Костер Милан (Двор на Уни) 760
 Костић Константин 93, 553
 Костић Петар 69
 Котарац Ђуро 532

- Котло Есад 696
 Котник 571-572
 Коџијан (логор Јасеновац, усташа, болничар) 368
 Коџијан Нада (убијена у Ст. Градишкој) 340
 Коцман Антун-Анте 402, 412
 Коцореп Милан 540
 Коголић (поручник) 818
 Кошутећ Стојан 406
 Кошчица Јово 43, 597
 Краварић Иван 397
 Краварић Ићо 397
 Крајачић Маријан 335, 340, 349, 520, 564
 Крајиновић Јоја (Вребац) 171
 Крајиновић Александар, Буре (Бјеловар) 38
 Крајиновић Буро (ЗКРЗ) 173
 Крајиновић Марко (Лички Читлук) 145, 172
 Крајиновић Мика (ЗКРЗ) 173, 187
 Крајиновић Милица, Јованова (Загреб, р. Лички Читлук) 8, 152, 504
 Крајиновић Милка (Лички Читлук) 9, 172-173
 Крајиновић Никола (Лички Читлук) 145, 172
 Крајиновић Перо (логор Јасеновац) 364
 Краљ Иван 568
 Краљица (логор Јасеновац) 369
 Краљић Стјепан 139
 Крамарић (Суња) 443-444
 Крамарић (Старо Село, Топуско) 399
 Крамарић Иван (Топуско) 399
 Крамарић Илија (Врановина) 402
 Крамарић Ица (Топуско) 399, 402
 Крањчевић Алекса 186
 Краус (Осијек) 470
 Краус Александар, И. (Бањалука) 47
 Краус Бела (Осијек) 453
 Краус Самуел, Хуго (Осијек) 454
 Крга Дане 228, 235
 Крга Саво 240
 Крзнарић Перо (Ведро Поље, таборник у Суњи) 438, 440, 446, 447
 Кремен (Осијек) 469, 470
 Кренедић Звонко 633
 Кресојевић Обрад 665
 Кресојевић Никола 386
 Крецо Јово 760
 Крешић Мирко 457, 459
 Крешић Твртко 365
 Крештелица (Глина) 415
 Крештелица Никола (Глина) 418
 Крештелица Пајо (Глина) 418
 Крештелица Стјепан (Глина) 418
 Кривић Перо 489, 491
 Кривић Саво 491
 Кривокућа Јова 416
 Кривокућа Раде 200
 Крижан Јозо 697
 Кризман Томислав 314
 Кризманић (Загреб) 436
 Кризманић (Шпановица) 532
 Кричковић Саво 145
 Кришковић Јосип-Јожа (Госпић) 97, 155, 166
 Кришковић Младен (Огулин) 281
 Крлић Мирко 531
 Крљевић (Мостар) 702
 Крмпотић (Госпић) 110
 Крмпотић Лука (Удбина) 232
 Крмпотић Фрањо (Карловац) 387
 Крндељ Иван 383
 Крнета Добрила 16, 601, 603-605
 Крнета Константин 604
 Крнета Лазар 762
 Крнета Стојан 759, 778
 Крнић Петар 48
 Крњаић Раде 231
 Крњајић Милош 416
 Крњајић Стеван 416
 Крњевић Душан, Лукин 38
 Крњевић Јерко 566
 Крњић Љубо, Ц. 38, 637
 Кроупа (Карловац) 384
 Крпан Анте 9, 177
 Крпан Дујо 410, 422
 Крпан Марко 224
 Крпан Мато 108
 Крпан Перо 109
 Крсмаровић Филип 672
 Крстовић Милка 17, 709
 Крстовић Радослав 17, 709
 Крталић Крешимир-Крешо 693, 696, 698, 701, 707
 Кртинић Божо 10, 217, 220
 Круљ Љупко 690
 Круљац Никола 181
 Крунић Марко 645, 738, 740-741
 Крухвук (Врнограч) 628
 Крчадинац (Загреб) 343
 Крчмар (Брђани) 444
 Кршуљ (Сарајево) 561
 Кудузовић Суљо 628
 Кузман Михајло 690
 Кузмановић Љубан 42, 45
 Кукић Јован-Јово 228, 235
 Кукић Марко 255
 Куколеча Никола 416
 Куколеча Петар 416
 Кукољ Драгутин 140
 Кукољ Милан 42, 45
 Кукурић Илија 721
 Кукурић Лазар 722
 Кукућ Драган 42, 45

Кулаш Ђуро 527
 Кулаш Јела 527
 Кулаш Лука 689, 694
 Кулаш Љубо 694
 Кулаш Милан 527
 Куленовић Смаил 354
 Кулић Живко 644
 Кулић Ферид 566
 Кулунџија Саво 445
 Куљанин Алекса 65
 Куљанин Данило 65
 Куљанин Ђуро 65
 Кумбатовић Филип 277
 Кунић (Топуско) 412
 Кунић Ђорђе (Столац) 727
 Кунић Станко (Босанска Костајница) 759, 778
 Кункера Анте (Новаља) 295
 Кункера Јосип (Новаља) 295
 Кункера Јуре (Новаља) 294-295
 Кунст (Бјеловар) 507
 Кунц (Загреб) 436
 Купрешанин Љубомир-Љубо 99, 109, 129
 Купрешчанин Лука 626
 Курилић Драгиша 603
 Курилић Илија 724, 726
 Курилић Јефто, Илије 726
 Курилић Јелка 724, 728, 732-733, 735
 Курилић Јован 604
 Курилић Јулка 121
 Курилић Љубица 728
 Курилић Макрена 728
 Курилић Миле 728
 Курилић Мирјана 16, 601, 603, 605
 Курилић Нико 727
 Курилић Ранка, Илијина 724, 728, 733, 735
 Курилић Роса 728, 732
 Курилић Славко 728-729
 Курилић Страхиња, Илијин 726
 Куртовић Славко 675
 Куртовић Срећко 699
 Куруц Ханс 734
 Курчић Владимир 110
 Кусмук Дамјан 664
 Кустић Анте, Петров 306
 Кустић Иван 12, 304, 306
 Кустурин Душан 277
 Кусуља Милан 237
 Кучевац Душан 591
 Кушић Душан 245, 256
 Кушлан Рудолф 197

Л

Лабало (Мостар) 715
 Лабек Фрањо 529
 Лабудовић Милан 530

Лаврња Спасо 38
 Лазић (Српске Моравице) 277
 Лазић Боја (Горња Плоча) 184
 Лазић Бранко (Велика Писаница) 502-503
 Лазић Драган (Славонски Брод) 48
 Лазић Данило (Барлете) 133
 Лазић Дмитар (Горња Плоча) 182, 185
 Лазић Корнелије (Високо) 587, 641
 Лазић Лазо (Барлете) 133
 Лазић Мијат (Јања) 643
 Лазић Милева (Горња Плоча) 184
 Лазић Милка (Горња Плоча) 184
 Лазић Петар (Сисак) 42, 45
 Лазић Симо (Бијељина) 664, 666
 Лазић Света (ж) (Јасовац) 14, 502-503
 Лазотић Илија 666
 Лајндорфер Густав, Владимиров 365, 657
 Лајовић Јован 760
 Лајовић Трипко 760
 Лакић Душан 94, 553, 561
 Лакса Владимир 6, 54, 695
 Лалић Анђелија, Симина (Мостар) 688
 Лалић Богдан, Јовин (Сарајево) 38
 Лалић Драгиња-Драгица, Симина (Мостар) 559, 688, 692, 732
 Лалић Драго, Симин (Мостар) 688, 718
 Лалић Загорка, Симина (Мостар) 17, 688, 718
 Лалић Игњатије (Горње Дубраве) 245, 256
 Лалић, р. Дрвенџија Милка-Мила, Цвијетина (Мостар) 17, 688, 692, 718
 Лалић Олга (Петриња) 732
 Лалић Проко (Грачац) 192, 196, 203, 208
 Лалић Симо (Мостар) 17, 688, 692, 718
 Ламбић Ристо 65
 Ландуп Пантелија 38
 Ланг (Беч, адвокат) 459
 Ланг (Осијек, студент) 520
 Ланг Срећко (Осијек) 470
 Лангер Алекса 536
 Лангфелдер (Осијек) 470
 Ланц Илија 440
 Ланц Јосо-Јожа 440, 447
 Лапчевић Павао 407
 Лапчевић Радован 394
 Лапчевић Сава 408
 Ласло Игњат, М. 48
 Лауфер Лео 472
 Лацари Лино 773
 Лаци Матео 364
 Лацковић Никола 417
 Лебл Тибор 474, 476
 Лев (Загреб) 474
 Лев Павел (Загреб, кап.) 330
 Леваковић (Јипик, браћа) 530
 Левар Владо 158, 169, 183

- Левар Петар 159
 Леви (Бихаћ) 472
 Леви (Бјељина) 476
 Леви (Бијељина, браћа) 357, 458
 Леви (Загреб, власник фирме Леви) 294
 Леви (Загреб, синови власника фирме Леви, логораши у Сланог) 295
 Леви (Загреб) 472
 Леви (Зеница) 476
 Леви (Зворник) 476
 Леви (Сарајево) 476
 Леви-Гумија (Сарајево) 471
 Леви Абрахам, Мајеров (Бањалука) 43
 Леви Алберт, Леонов (Бањалука) 43
 Леви Алберт, М. (Бањалука) 47
 Леви Боро (Бијељина) 366
 Леви Хајим, И. (Бањалука) 48
 Леви Исак, Ј. (Бањалука) 47
 Леви Исак, Т. (Бањалука) 48
 Леви Јозеф, М. (Бањалука) 47
 Леви Јуда (Травник) 472
 Леви Леон (Бихаћ) 472
 Леви Леон, М. (Бањалука) 47
 Леви Мајер, Ј. (Бањалука) 48
 Леви Мајер (Олово) 358
 Леви Мамо, Ј. (Бањалука) 47
 Леви Михаел, Мојсијев (Бањалука) 44
 Леви Мориц, Ш. (Бањалука) 48
 Леви Рафаел, Задиков (Бањалука) 43
 Леви Садо (Олово) 358
 Леви Саломон, Хајимов (Бањалука) 43
 Леви Саламон, Леонов (Бањалука) 43
 Леви Садик, Тодоросов (Бањалука) 44
 Левић Лука 542
 Ледерер Драго (Завидовићи) 354
 Ледерер Мирко (Загреб) 463
 Ледерер Мишо (Босански Шамац) 610
 Ледић Анте 554
 Лекчевић Мате 105, 110
 Лелић Јово 395
 Лемаић Даница (Подлапац) 60
 Лемајић Дане (Госпић) 110
 Лемајић Драга (Селишта, Госпић) 188
 Лемајић Ђуро-Ђукан (Госпић) 99, 109, 129
 Лемајић Ката (Селишта, Госпић) 188
 Лемајић Јелка (Селишта, Госпић) 188
 Лемајић Лука (Госпић) 109
 Лемајић Лука (Селишта, Госпић) 188
 Лемајић Милан (Госпић) 116
 Лемајић Миле (Госпић) 431
 Лемајић Милка (Селишта, Госпић) 188
 Лемајић Милица (Селишта, Госпић) 188
 Лемајић Никола (Селишта, Госпић) 188
 Лемајић Петар (Селишта, Госпић) 188
 Лемпах Фрањо 495
 Лео (Госпић, усташа, наредник) 141
 Леовац (Мостар) 703
 Летић Душан (Глина, ђак гимназије) 416
 Летић Душан, Илијин (Глина) 417
 Летић Илија (Глина, лекар) 420
 Летић Илија (Глина, пекар) 417
 Лето Ибро 734
 Лехт Теодор 466
 Лечић Милован 721
 Леш Марија 276
 Лешевић Анте 73
 Ливњајић (Мостар, родом из Лике) 712
 Ливун Станко 42, 45
 Ликић Стево 677
 Лимић Душан 672
 Лимић Перо 672
 Линенберг Јакоб 42
 Линта Јанко (Подгорје, Вргинмост) 408
 Линта Максим (Подгорје, Вргинмост) 417
 Линта Марко (Подгорје, Вргинмост) 13, 406, 409
 Линта Милош (Подгорје, Вргинмост) 408
 Линта Милош, Марков (Подгорје, Вргинмост) 408
 Линта Петар, мл. (Подгорје, Вргинмост) 407
 Линта Петар, ст. (Подгорје, Вргинмост) 408
 Линта Стојан, Марков (Подгорје, Вргинмост) 408
 Линта Теодор (Подгорје, Вргинмост) 408
 Лион Драго 472
 Лион Херман 472
 Лион Славко 472
 Липковић Руди 367, 368
 Лисац (Загреб) 714
 Лисац (Госпић) 128
 Лисац Владимир-Владо (Српске Моравице) 275, 277
 Лисац Миле 111
 Лисац Радован 544
 Лисац Славко (Славонски Брод) 367, 372, 473, 568
 Лист Александар 320
 Лихтенал (Осијек, радник) 462
 Лихтенал (Осијек, старица) 470
 Лихтенштајн Јозеф, И. 48
 Личина Душан 439
 Лишкор Иван 244
 Лишчић Андрија, Јовин 539-540
 Лишчић Јован-Јово 539-540
 Ловрић (Брод на Сави) 476
 Ловрић (Карловац, супруга Станкова) 385
 Ловрић Милутин (Карловац) 385-386, 389, 391
 Ловрић Павао-Павле (Приквеница) 12, 310, 312
 Ловрић Станко (Карловац) 385-386, 389
 Лодић Станко 690

- Лојпур Саво 690
 Локмер Крунослав 212
 Локмић Бећир 560
 Ломало (итал. генерал) 762
 Лонгер Ђуро 402, 410, 412
 Лонић (Бихаћ, ГКРЗ) 634
 Лончар (Сјеничак) 391
 Лончар Ђуро (Госпић) 109, 116, 129
 Лончар Милан (Обљај) 419
 Лончар Миле (Топуско) 395
 Лончар Владимир (Пакрац) 527, 531
 Лончаревић (Петриња) 423
 Лончарић (Барбат) 301
 Лончарић Јела (Метајна) 305
 Лончарић Јошко (Отока, Бос. Крупа) 624
 Лончарић Јурај, Јурин (Метајна) 12, 304, 306-307
 Лончарић Марија (Метајна) 304
 Лончарић Марија (Отока, Бос. Крупа) 624
 Лончарић Тоница (Метајна) 304
 Лорковић Блаж 40
 Лотина Милан 273
 Ло Фазо Доменико 773, 777
 Лубура Јово (Сарајево) 364, 377, 664,
 Лубурић Вјекослав-Макс 322, 329, 340, 359-363,
 365-366, 371-373, 377-378, 380, 431, 436, 457,
 459, 460, 464, 471, 485, 513, 515-517, 519,
 521, 524-525, 563, 581, 590, 505, 617, 621, 642,
 646, 648, 652-653, 655-657, 660, 662-663, 740,
 743
 Лубурић Нада (Танић-Лубурић, удата Ша-
 кић) 341, 380
 Лубурић Фрањо-Брко 329, 619, 660
 Лугомер Владимир 325, 494
 Луђајић Лазо 534
 Луђајић Љубица 534
 Луђић Стјепан 375
 Лујак (Српске Моравице) 277
 Лукац Фрањо 448, 451, 477
 Лукач Катарина 394
 Лукач Федор 689, 694
 Лукенштајн Роман 471
 Лукић (Бијељина) 645
 Лукић (Глиница) 626
 Лукић Ана (Шибубљина) 11, 286, 287
 Лукић Борислав (Сисак) 42, 45
 Лукић Дарко (Шибубљина) 286
 Лукић Драган, Јованов (Шибубљина) 281, 283,
 288
 Лукић Илија, Николин (Шибубљина) 289
 Лукић Јован, Николин (Шибубљина) 289
 Лукић Јован, Пилипов (Шибубљина) 286
 Лукић Марко, Мелентијев (Шибубљина) 281,
 283, 288
 Лукић Миле (Грачац) 196
 Лукић Миле (Шибубљина) 287
 Лукић Михајло (генерал, зап. госпићког здру-
 га) 60, 73, 74, 76
 Лукић Никола (Госпић) 117
 Лукић Соња (Шибубљина) 286
 Лукић Светозар (Кожух, Добој) 612
 Лулић Иван-Ићо (Госпић) 98, 158
 Лулић Стипе-Драјица (Перушић) 180
 Лулић Стјепан (Подравска Слатина) 492
 Луне, војвода 583
 Луц Јакоб 454
 Лучић Дејан (аутор) 83
 Лучић Глигор 760
- Љ**
 Љеваковић (Липик, бивши робијаш) 532
 Љеваковић Матија (Пакрац, логорник) 531-532
 Љиљак Милан (Госпић, трговац) 114, 118, 134,
 140
 Љубанић Стево 43
 Љубибратић (Сарајево) 561
 Љубић (Херцеговина) 521, 522
 Љубић Драго (Вировитица) 536
 Љубић Мирко (Вировитица) 536
 Љубичић Ђуро 416
 Љубичић Емануел 553
 Љубичић Јанко 419
 Љубобратовић Милан (Брлог, земљорадник)
 213
 Љубобратовић Милан (Брлог, лугар) 213
 Љубовић Миле 218
 Љубојевић Васо-Васко 638, 650
 Љубојевић Дамјан 99
 Љуботина Никола 216
 Љуботина Симо 213
 Љутица Никола-Нино 229, 235
 Љуштина Вељко (Доњи Лапац) 140
 Љуштина Десанка (Доњи Лапац) 9, 140
 Љуштина Десанка, Миланова (Госпић) 169
 Љуштина Ђуро (Доњи Лапац) 140
 Љуштина Кристина (Госпић) 169
 Љуштина Милан (Госпић) 99, 109, 115, 129,
 169
 Љуштина Милан, Ђ. (Доњи Лапац) 135, 139,
 141
 Љуштина Ненад (Доњи Лапац) 139, 140
 Љуштина Ненад, Миланов (Госпић) 109, 115,
 129, 169
 Љуштина Никола, Миланов (Госпић) 99, 115,
 129
- М**
 Маган Паво 679
 Магарашевић Јован, Душанов 38, 138-139

- Магаш Љубо 299, 301, 307
 Магдић (Соколовац) 544
 Маглајић (Пакрац) 532
 Мадурнић Антон 813
 Мађар Јово 722
 Мађар Ници 452
 Мађарац Бранко, Милошев 417
 Мађарац Перо, Милошев 417
 Мађарац Милош 417
 Маестро Алберт 369
 Маестро Давид, Мојсијев 43
 Маестро Јозеф 476
 Мажар (Пријебој) 162
 Мажар Иван (Раџанови) 230, 240
 Мажар Ивица (Бихаћ) 632
 Мажар Милан, Стипана глувог (Кореница) 240
 Мажар Петар-Пекара (Кореница) 240
 Мажар Томо (Ориовац) 486
 Мажуран Мате 111
 Мајданчић (Суња) 443-444
 Мајденић (Загреб) 714
 Мајер (Загреб) 457-458
 Мајер Драгутин (Осијек) 451
 Мајер Станко (Сисак) 42
 Мајетић Дане 375
 Мајетић Јосип 275
 Мајетић Маријан 277
 Мајић Јосип 95
 Мајић Крепимир-Крепо 363
 Мајковић Душан 722
 Мајковић Јефто 722
 Мајлер Златко 330
 Мајоранац Антун 404-405
 Мајснер Фрањо 697
 Мајсторовић (Удбина) 231
 Мајсторовић Илија (Удбина) 392
 Мајсторовић Јово (Удбина) 231
 Мајсторовић Милојко, Петров (Доњи Лапац) 100, 129, 136
 Мајсторовић Петар, Илијин (Дољани) 38, 100, 129-130, 136, 199, 758
 Мајсторовић Стојан (Удбина) 230, 233
 Мајсторовић – Филиповић Мирослав (Филиповић Вјекослав – фра Томислав, алијас Мајсторовић Мирослав) 340, 360-361, 374, 380, 475, 523, 525, 597
 Мајцен Љуба 73
 Мајценић (Загреб) 436
 Макивић Милош 665
 Максимовић Матија (Госпић) 161, 169
 Максимовић Милан (Госпић) 99, 109, 115, 129
 Максимовић Сара (Госпић) 115
 Максимовић Стево (Борово) 433
 Максимовић Томо (Борово) 432-433, 559
 Маланчећ Владо, Матин 12, 327, 330
 Малбаша Светозар 271
 Малешевић (Карловац) 389
 Малинац Иван (Топуско) 397, 399, 412
 Малинац Мато (Хрватско Село) 401-402, 411
 Малиновић Александар 609
 Малић (Бањалука) 600
 Малић Никола (Језеро, Јајце) 606
 Малић Смиља (Језеро, Јајце) 606
 Малић Васо (Високо) 585
 Малнар Мартин 275
 Малобабић Васо 406
 Малобабић Јанко 407
 Малобабић Петар 393
 Маловић Урош 671
 Малосеја Антун 476
 Маљевић (Врточе) 815
 Мамузић Илија 410
 Мамузић Предраг 761
 Мамула Дане (Огулин) 249
 Мамула Јово (Гомирје) 243, 257
 Мамула Марко (Гомирје) 243, 257
 Мамула Миле (Гомирје) 243, 257
 Мамула Стево (Гомирје) 243, 257
 Манастирлић Ставро-Станко 759
 Мандекић Никола 111
 Мандић Анте 373, 697
 Мандић Бошко, Милошев 206-207
 Мандић Вељко 632, 760
 Мандић Војислав 533
 Мандић Дане 195
 Мандић Ђордана 367-368
 Мандић Јово 42, 45
 Мандић Милош, Тривунов 38, 100, 107, 114-115, 192, 196, 199-200, 203, 206, 208-209
 Мандић Михајло 632, 760
 Мандић Софија 266-267
 Мандић Светозар 196
 Мандл, Маврин (Осијек) 474
 Мандл Мавро (Осијек) 474
 Мандлбаум Оскар 702
 Мандлбаум Жига 707
 Мандловић (Вуковар) 461
 Мандловић (Нова Градишка) 463
 Мандрапа Драго 699
 Мандрапа Спасоје 643, 653
 Мандровић (Бањалука) 598
 Мандровић Мира (Бањалука) 598
 Мандушић Матија-Мате (Макарска) 330, 340, 519, 521, 550-551, 557
 Мандушић Јуре 330, 521
 Маниславић Стјепан 496
 Маниславић Трифун 495
 Манић Анте 690
 Манојловић (Рудо Поље, Гацко) 760
 Манојловић (Сјеничак) 391

- Манојловић Душан 249, 261
 Манојловић Ђуро (Оток Општарјски) 247, 249, 258, 261
 Манојловић Златко, Николин (Оток Општарјски) 10, 247, 248
 Манојловић Илија (Оток Општарјски) 247, 249, 258, 261
 Манојловић Марија-Мара (Оток Општарјски) 10, 247, 259, 262
 Манојловић Милан (Оток Општарјски, Огулин) 261
 Манојловић Невенка-Беба (Оток Општарјски, Огулин) 260
 Манојловић Никола-Нико (Оток Општарјски) 243, 245, 247, 249, 255, 260, 261
 Манојловић Перо (Оток Општарјски) 261
 Манојловић Перо (Подвељун Општарјски) 261
 Манојловић Петар-Пеко-Перо (Оток Општарјски) 247-249, 258, 261
 Манојловић Раде (Оток Општарјски, Огулин) 248, 258, 260
 Манџе Милан 173, 178
 Маодуш Мићо 72
 Маравић Ђуро 249
 Маравић Мића 249
 Маравић Нико 243, 257
 Марас Марко, Цигин (Брушани) 98, 168
 Мараш Мартин-Жицар 302
 Маргулит Милан 326, 495-497, 501
 Маренић Петар 173
 Мареш Триво 625
 Маржић (Паг, браћа) 300
 Маржић Шиме 11, 297, 299
 Маријан (Јаворовац) 539
 Маријановић Васо 671
 Марин Адам, Јовин 38, 327, 508-509, 542
 Маринковић Аница (Шибубљина, супруга Николе Лукиног) 288
 Маринковић Анка (Шаламунић, Бунић) 238
 Маринковић Боја (Шибубљина, супруга Николина) 289
 Маринковић Босилјка, Николина (Шибубљина) 288
 Маринковић Божица (Шибубљина, супруга Јованова) 290
 Маринковић Божо, Николин (Шибубљина) 289
 Маринковић Вера, Милићева (Шибубљина) 289
 Маринковић Винко (Доњи Лапац) 136, 220, 224
 Маринковић Даринка (Шибубљина, супруга Милића) 289
 Маринковић Даринка, Пилипова (Шибубљина) 290
 Маринковић Душан (Шибубљина) 287
 Маринковић Ђуро (Шаламунић, Бунић) 238
 Маринковић Љуба, Николина (Шибубљина) 289
 Маринковић Љубица (Шибубљина, супруга Божина) 289
 Маринковић Марта (Шибубљина, супруга Јована) 289
 Маринковић Милан, М. (Брувно) 9, 198, 200
 Маринковић Милица, Владина (Шибубљина) 290
 Маринковић Милић (Шибубљина) 289
 Маринковић Милка, Николина (Шибубљина) 288
 Маринковић Никола (Јаворовац) 540
 Маринковић Никола, Јованов (Шибубљина) 289
 Маринковић Никола, Лукин (Шибубљина) 288
 Маринковић Пилип, Душанов (Шибубљина) 287
 Маринковић Пилип, Пилипов (Шибубљина) 281, 283, 286, 288
 Маринковић Пилип, Пилипов (Шибубљина, 22 г.) 290
 Маринковић Пилип, Радин (Шибубљина) 289
 Маринковић Радојка, кћи Даринке (Шибубљина) 290
 Маринковић Саво (Добој) 618
 Маринковић Стоја (Шибубљина, супруга Пилипова) 290
 Маринковић Шпиро, Радин (Шибубљина) 289
 Мариновић Слободан 641
 Марић (Оточац) 213
 Марић (Витовље) 572
 Марић Бранка, Јефтина (Столац) 728
 Марић Васо (Високо) 587
 Марић Дане-Фрањић (Госпић) 102
 Марић Данка, Јефте (Столац) 724, 728, 735
 Марић Драган (Столац) 726
 Марић Ђоко (Мостар) 690
 Марић Иван-Ицо (Госпић) 170
 Марић Јефто (Столац) 724, 728
 Марић Јела (Столац) 724, 728, 735
 Марић Миле (Глиница) 625
 Марић Петар-Перица (Госпић) 103, 109, 116
 Марић Томо (Загреб) 364
 Марић Фране (Госпић) 102
 Маричевић Шиме 12, 315
 Маричић Илија 658
 Маричић Јеролим-Јерко-Јере (Анто) 360, 372, 380, 467, 525
 Марјан Георгије-Ђуро, Гојков 38, 214
 Марјановић Звонко (уст. агент, логор Јасеновац) 566
 Марјановић Милан (Глина) 416

- Марјановић Милан (Јбусина) 622
 Марјановић Петар (Брђани) 443
 Маркић Иван 375
 Марковац Павао 383
 Марковина Вилко, Јосипов 12, 313
 Марковић (Добој) 611
 Марковић (Коњиц) 711
 Марковић (Мостар) 710
 Марковић (Огулин, биљежник, брат Јуриичин) 250, 264, 278
 Марковић (Пакрац) 620
 Марковић (Пакрац, посједник) 491
 Марковић (Тузла) 650, 668
 Марковић (Загреб) 710
 Марковић (уст. вод., жель. бојна) 622
 Марковић Алекса (Борова, Вировитица) 536
 Марковић Александар, Пајин (Пакрац) 531
 Марковић Анатас, Пајин (Пакрац) 531
 Марковић Анте (уст. дочасник, Јасеновац) 366, 378
 Марковић Бошко (Власеница, бив. нар. посл.) 653
 Марковић Бошко (Власеница, брат Слободанов) 674
 Марковић Бранка (Мостар) 17, 719, 731
 Марковић Бранко (Травник, столар) 641, 652
 Марковић Бранко (Травник) 641, 652
 Марковић Бранко (Бијељина) 645
 Марковић Владо (Пакрац) 528, 531
 Марковић Душан (Вргинмост) 407
 Марковић Жарко (Мостар) 17, 692, 719
 Марковић Јовица (Пакрац) 530
 Марковић Јурица (Огулин) 243-244, 246, 248, 250, 256, 259, 261, 265, 275, 280-281
 Марковић Коста (Завидовићи) 354
 Марковић Милан (Босански Шамац) 609
 Марковић Миле (Мала Брусница) 766
 Марковић Миленко (Пакрац) 530, 761, 780
 Марковић Пајо (Пакрац) 528, 531
 Марковић Перо (Столац) 727
 Марковић Рацо (Дебело Брдо) 10, 241-242
 Марковић Ристо, Ј. (Загони, Бијељина) 38, 637
 Марковић Слободан (Власеница) 674
 Марковић Стана (Мостар) 17, 684, 719, 731
 Марковић Станко (Илићи, Мостар) 373
 Марковић Стипе (Бунић) 239
 Марковић Стјепан (Подравска Слатина) 492
 Марковић Стјепан-Мацола (Личко Лешће) 156, 158
 Маркотић Станко 366
 Мармут Никола 623
 Маровић Миле 489
 Маројевић Душан 391
 Маројевић Јозо 330
 Мартиновић Бранко (Петриња) 425, 427
 Мартиновић Добрила (Шипраге, Котор Варош) 16, 596, 599
 Мартиновић Грга (Стара Градишка) 616-617
 Мартиновић Милан (Госпић) 121
 Мартиновић Славко-Цар (Илићи, Мостар) 365, 373
 Мартиновић Славко (Мостар, логор Јасеновац) 365, 708
 Мартиновић Стево (Глина) 417
 Мартињак Анђа 12, 324
 Мартињак Драгутин 12, 324, 326, 495, 497, 501, 508
 Мартић Митар 42, 45
 Мартић Сава 606
 Марушић Драго 693
 Марушић Мирослав 36
 Марцапан Мартин 539, 542
 Марчетић Борђе 46
 Марчић Васо 403
 Маршић Анте 453-454
 Маскијевић Десимир (Власеница) 674
 Маскијевић Драгомир-Драго, Ј. (Дервента, Власеница) 674, 759
 Маскијевић Чедо (Власеница) 674
 Матавуљ (Бихаћ) 760
 Матаја Јосип-Хаџија (Босанска Крупа) 371, 376, 378, 524, 568
 Матаија Винко (Госпић) 110, 128, 134, 144, 158, 171
 Матаија (Матајија) Иван (Госпић) 110
 Матаија Милан-Миле, Винка (Госпић) 110, 114, 121, 128, 134, 139, 142-144, 158, 171, 183, 224
 Матанић Јосо 226
 Матанић Лука 225
 Матега Грга 436
 Матијан Обрад 622
 Матијашевић (Загреб) 326
 Матијевић (Госпић) 170
 Матијевић (Дарувар) 456
 Матијевић (Небљуси, жанд.) 220
 Матијевић (логор Јасеновац) 251, 329, 459, 567-578, 586
 Матијевић (логор Јасеновац, заставник) 434, 618, 648
 Матијевић (логор Јасеновац, поручник) 463, 588, 619
 Матијевић (Госпић, логор Јасеновац, сатник) 485
 Матијевић Златко (Осијек, адвокат) 478
 Матијевић Јозо 517
 Матијевић Јосип (логор Јасеновац, натпоручник) 363
 Матијевић Јосо (Личко Церје) 176
 Матијевић Јосо (логор Јасеновац, усташа) 378

- Матијевић Јосип-Јозо (Доњи Андријевици) 517
 Матијевић Јоцо (Кутина, логор Јасеновац, нат-
 поручник.) 358, 373
 Матијевић Јуре-Беле (Госпић) 111
 Матијевић Мане (Дебело Брдо, ЗКРЗ) 242
 Матијевић Матија (логор Јасеновац, застав-
 ник) 660
 Матијевић Миро (Врточа, Кулен Вакуф, ло-
 гор Јасеновац, бојник) 371
 Матијевић Пavao-Пава (Личко Церје) 176
 Матић (Небљуси) 224
 Матић Алојз (Мостар) 696
 Матић Владимир (Српске Моравице) 273
 Матић Ђуро (Српске Моравице) 274
 Матић Звонко (Прозор, Оточац) 73, 162, 240
 Матић Исо (ЗКРЗ) 180
 Матић Јован (Глина) 420
 Матић Марица (Доњи Лапац) 218
 Матић Никола (Госпић, ђак) 114, 116
 Матић Никола (Српске Моравице) 274
 Матић Раде (Доњи Лапац) 218
 Матић Стојан (Небљуси) 219
 Матковић-Грбо, (логор Јасеновац, застав.)
 619
 Матковић Ивица (Зларин, Шибеник) 329, 340,
 359, 360-362, 371, 378, 380, 467, 517, 521,
 524, 565, 588, 648, 660-661, 743
 Матковић Љубо-Дулфо (Зларин, Шибеник)
 660-661
 Матковић р. Јурић Мира (Јасеновац) 371
 Матовинових Владимир 158
 Маутнер Драгутин (Загреб) 521
 Маутнер Иво (Загреб) 329
 Маутнер Мирко (логораш у Феричанцима)
 329, 468, 522
 Мацановић Саво 664
 Мацут Милан 13, 390
 Мачак Милан 252
 Мачек Влатко 329, 792
 Мачелић Јосип 544
 Мачковић Јосип (Јасеновац) 375
 Мачуловић (Петрињац, супруга Стевано-
 ва) 444
 Мачуловић Стеван (Петрињац) 444
 Машић Никола 148
 Машић Петар 176
 Меанџија Божо 416
 Меанџија Јово 417
 Меанџија Никола 416
 Медаковић Михајло 382
 Медварић Ђуро 347
 Медвед Јанко 296
 Медвед Стево 418
 Медић Ђуро (Славонски Брод) 14, 418, 479, 486
 Медић Ђуро (Глиница) 626
 Медић Марко (Глиница) 626
 Медић Милица (Доњи Лапац) 10, 221
 Медић Петар (Глина) 416
 Межварић (Грубишно Поље) 535
 Мекивић Милош 587
 Мелецки Мирослав 452
 Менџл Владимир 193, 197
 Меов Бењамин 42
 Мерц (Горња Плоча) 60
 Месаров Винко 542
 Месаровић р. Телебак Анка-Аника, Ђорђева
 688-689, 692, 736, 769
 Месаровић Ђорђе, Миланов 688
 Месаровић Јазо, Миланов 688
 Месаровић Милан 682, 688, 692
 Месаровић Србољуб, Миланов 688
 Месић (Удбина) 232
 Месић (Војни Криж) 493
 Месић Адемага (Тешањ) 134, 668
 Месић Ивица (Српске Моравице) 276-277
 Месић Јосо (Острвица) 132, 134
 Месић Јосип (Грубишно Поље) 535
 Месић Јуре, Госин (Острвица) 185
 Месић Маркина (Острвица) 185
 Месић Мартин (Госпић) 229
 Месић Миле (Кулен Вакуф) 73
 Месић Томо (Бовић) 404
 Метикош Божо 416
 Метикош Дамјан 416
 Метикош Драгиња 11, 278
 Метикош Милан 417
 Мехмедагић (Сарајево) 659
 Мештровић Иван 434
 Мијан Виџко-Киселина 696
 Мијановић Недељко 676-677
 Мијатовић Јелица, Перина 16, 629, 631
 Мијатовић Миле 630
 Мијатовић Петар 630
 Мијатовић Секула 638
 Мијатовић Сока 547
 Мијатовић Спасоје 637
 Мијојлић Васа 643
 Микан Иван 243-244, 246, 248, 250, 256-257
 Микашиновић Илија-Барон 245, 256
 Микеџ Никола 56-57
 Микић Стака 623
 Микичић Даринка 16, 601, 605
 Микичић Ристо 602
 Микулаш Стево 611
 Микулић Јуре 690
 Микуш Борис 704
 Милаковић Јово 531
 Милаковић Миљенко 271
 Милановић (Загреб, зубар), в. Шпицер-Мила-
 новић

- Милановић Данило-Дане (Кореница) 228, 235
 Милановић Драго (Загреб, инж.) 472
 Милановић Илија (Огулин) 255
 Милановић Лазо (Кукуњевац) 528
 Милановић Милан (Копривница) 565
 Милановић Милан (Вареш) 585, 587
 Милановић Никола (Кукуњевац) 528
 Милановић Никола (Огулин) 255
 Милановић Перо (логорап Јасеновац) 565
 Милашин Антон 486
 Милашин Стјепан (Ориовац) 486
 Милашиновић Маша 188
 Милашиновић Стево (Ведро Поље) 440
 Милашиновић (Милашин) Стево (Доњи Хра-
 стовац) 446-447
 Милер Оскар 476
 Милета Јосип 300
 Милетић (Травник) 571
 Милетић (Плешки) 264, 268
 Милетић Антун (аутор) 29
 Милетић Дане (Крижевци) 325, 494
 Милетић Иван (Госпић) 110
 Милетић Ивица-Бађанин, Јукин (Госпић) 104,
 110
 Милетић Перо (Глина) 416
 Милетић Урош (Сарајево) 15, 560, 569, 664, 668,
 705
 Милетић Фрањо (Јовинац) 158
 Милеуснић (Крушчица, Косињ, дете) 174
 Милеуснић Ањђа (Крушчица, Косињ) 174
 Милеуснић Анка (Крушчица, Косињ) 174
 Милеуснић Боја (Крушчица, Косињ) 174
 Милеуснић Буде (Крушчица, Косињ) 175
 Милеуснић Дане (Липово Поље) 178
 Милеуснић Данило (Карловац) 385
 Милеуснић Душан (Липово Поље) 178
 Милеуснић Илија (Крушчица, Косињ) 174
 Милеуснић Мане (Крушчица, Косињ) 174
 Милеуснић Миле (Крушчица, Косињ) 175
 Милеуснић Пејо (Крушчица, Косињ) 175
 Милинковић Бранко (Кланац) 158, 190
 Милинковић Вицко (Пазариште) 190
 Милинковић Ивица (Оточац) 216
 Милинковић Лука (Бобота) 665
 Милинковић Никола (Кланац) 139, 158
 Милинковић Стјепан (Кланац) 156
 Милинковић Стјепан-Стипо (Госпић) 97, 139,
 166
 Милинов (Загреб, породица: муж, жена и кћер-
 ка) 329, 346
 Милинов Светозар (Загреб, трговац, са четири
 сина и супругом) 343
 Милиновић Анте 135
 Милиновић Маријан 477
 Милиновић Чедо 726
 Милисдорфер (Карловац) 390
 Милић (Карловац) 386
 Милић Благоје (Столац) 726
 Милић Лука, Благоје (Столац) 726
 Милић Милица (Сопје, Подравска Слатина)
 786
 Милић Милић (Мартинци Михољачки, Доњи
 Михољак) 762
 Милић-Плесковић Крстислава (ЗКРЗ) 669
 Милићевић Стево (Мостар) 695
 Миличевић Ањђа (Столац) 559, 728, 732
 Миличевић Гавро (Крчин, Бијељина) 639
 Миличевић Никица (логор Јасеновац, водник)
 365, 370
 Миличевић Нико (Илићи, Мостар) 696, 701-
 702
 Миличић Слободан (Јања) 431
 Милак Лука 282
 Милковић Јуре 180
 Милковић Мартин (логор Јасеновац) 372, 375
 Милковић Мића 180
 Милковић Никола 528
 Милковић Петар 158, 180
 Милковић Петар (Перушић) 66
 Милобара Милан 232, 235
 Милобара Перо 232
 Миловановић (Дерингај, Грачац) 200-201
 Миловановић Перо (Копривница) 485
 Миловић Мара 688
 Миловић Милан 688
 Миливојевић (супруга Дмитрова) 679
 Милојевић (син Дмитров) 679
 Милојевић Богдана 15, 542, 544
 Милојевић Давид 416
 Милојевић Дмитар 679
 Милојевић Ђорђе-Брацо 38, 327
 Милојевић Глишо 422
 Милош Дане (Хумац, Љубушки) 330
 Милош ст. (стриц Љубе Милоша) 485
 Милош Љубо 329, 335, 340, 357-359, 367-368,
 371, 378, 380, 429, 431, 434-436, 459, 463, 465,
 469, 484-485, 491, 515, 517, 521, 524-525,
 565, 567, 578, 585-589, 604, 618-619, 661, 644,
 646, 648, 655-656, 660-662, 664, 741-743
 Милошевић Бранко 233
 Милошевић Јанко 416
 Милошевић Јово 637, 654
 Милошевић Лазар 10, 232, 234
 Милошевић Љубомир 639
 Милошевић Мане 232
 Милошевић Миле 73
 Милошевић Никифор 639
 Милутиновић (Сарајево) 592
 Милутиновић Ристо (Столац) 727
 Милушић Милан 682, 692, 710, 736

- Милушић Миле 566
 Милушић Наталија 17, 710-711
 Милушић Убавка 711
 Милчевић Видоје (Столац) 726
 Милчевић Љубо (Столац) 726
 Милчић Александар 487
 Милшић Михајло 664
 Миљанић Ђоко 690
 Миљановић Јаков 722
 Миљевић Даринка 400
 Миљевић Ђуро 400
 Миљевић Илија 400
 Миљевић Јово 707
 Миљевић Милан 396, 400
 Миљевић Никола 400
 Миљковић Дмитар 42, 45
 Миљковић Јован 48
 Миљковић Миле 42, 45
 Миљковић Стево 721-722
 Миљуш Илија 762
 Минић Михајло 759
 Миоковић Ђуро (Грачац) 209
 Миоковић Лазо (Грачац) 209
 Миоковић Милан 192
 Миоковић Милош (Грачац) 196
 Миоковић Никола (Бујавица) 528
 Мирица Салко 690, 696
 Мирић Љубо 576-577
 Мирић Никола 245, 256
 Мирић Симо 245,
 Мирјевић (Загреб) 326
 Мирковић Јово 416
 Мирковић Раде 531
 Миросављевић Јово 535
 Мирски Лав 425
 Мирчета Милош 109
 Мисон Јосип (Глина) 418, 626
 Митајковић (или Михајловић) (Осијек) 763
 Митић Божо 762
 Митић Томо 637
 Митрашиновић Тихомир 692
 Митриновић Бранко (Мостар) 690
 Митриновић Зора, Савина (Столац) 725, 728,
 733, 735
 Митриновић Коса, Савина (Столац) 728
 Митриновић Саво (Столац) 724-725, 728
 Митриновић Сена (Столац) 733, 735
 Митриновић Станислава, Савина (Столац) 725,
 728, 733, 735
 Митриновић Цвија (Столац) 724-725, 728, 733
 Митриновић Цвија м.л., Савина (Столац) 725
 Митриновић Пђепо (Столац) 726
 Митровић, капетан 212
 Митровић Бошко 637
 Митровић Бошко (Дубровник) 735
 Митровић Душан 674
 Митровић Исаило 664
 Михајловић (или Митајковић) 763
 Михајловић Ана (Побрђани, Доњи Храстовац)
 438, 446
 Михајловић Ђуро (Оток, Огулин) 258
 Михајловић Јанко (Карловац) 388
 Михајловић Мићо (Побрђани, Доњи Храсто-
 вац) 438, 446
 Михајловић Миладин (Оток, Огулин) 258
 Михајловић Милан (Оток, Огулин) 258
 Михајловић Никола (Оток, Огулин) 258
 Михалец (Госпић) 114
 Михаловић (логор Јасеновац) 526
 Михаловић (Керестинец, бан) 383
 Михаловић Јанко (Госпић) 335, 340, 351, 353,
 379, 481, 513-514, 523, 734
 Михаљевић Иван 251, 269
 Михаљевић Марко 363, 366, 369, 374, 381
 Михаљевић Миле 375
 Михаљевић Милан 254, 270
 Михаљевић Нико 254
 Михаљевић Стево 418
 Михаљевић Фрањо 251
 Михелчић (Грачац) 268
 Михић Вељко 726
 Михић Илија 727
 Михић Иво 440
 Михић Марко 726
 Михић Миленко 384
 Михић Никола 99, 101, 105, 109-110, 115, 117,
 129, 200
 Михић Пајо 363, 374
 Михић Сава 727
 Михић Славко 726
 Михић р. Јолић Софија 385
 Михић Станко 726
 Михић Фрањо 440
 Михић Чедо 733
 Михаљевић Ристо 726
 Мицић Никола 255, 279
 Мицић Слободан 434, 463, 468, 592, 618-619,
 642, 664, 740, 742
 Мићевић Ђоко 692
 Мићић Ђоко (Власеница) 674
 Мићић Јованка (Власеница) 674
 Мићић Јово (Власеница) 674, 763
 Мићић Милорад (Власеница) 675
 Мићић Момчило (Власеница) 674
 Мићић Невенка (Власеница) 16, 673, 675
 Мишић Алојзије 698
 Мишић Тешо 438
 Мишић Томо 446
 Мишковић Марко 626
 Мишкулин (бив. министар) 102

- Мишкулин Божо (Госпић) 162
 Мишкулин Грга (Госпић) 110
 Мишкулин Јосипа-Пепа (Кланац) 8, 163-164
 Мишкулин Јуре (Госпић) 162
 Мишкулин Петар (Кланац) 102, 163
 Мишљеновић Владо 490
 Мишљеновић Јово 490
 Мишљеновић Стево 490
 Мишћевић Младен (Славонски Брод) 48
 Мишчевић Анка (Топуско) 13, 399, 401-402
 Мишчевић Божо (Пакрац) 531
 Мишчевић Душан (Војновац) 11, 268, 270
 Мишчевић Буро, Љубанов (Топуско) 395, 400
 Мишчевић Јован (Топуско, земљ.) 395, 400
 Мишчевић Јово (Плашки, учитељ) 265, 279
 Мишчевић Јово, Анкин (Топуско) 402
 Мишчевић Љуба, Стојанова (Топуско) 401
 Мишчевић Љубан, Јованов (Топуско) 395, 400
 Мишчевић Мара (Љипово Поље) 178
 Мишчевић Мара (Топуско) 13, 399, 401-402
 Мишчевић Марица (Топуско) 401
 Мишчевић Мица, Маричина (Топуско) 401
 Мишчевић Мира, Марина (Топуско) 402
 Мишчевић Мошо (Љипово Поље) 178
 Мишчевић Петар-Перо (Војновац) 253, 257, 269
 Мишчевић Петар (Топуско) 400
 Мишчевић Раде, Божин (Пакрац) 531
 Мишчевић Стојан (Топуско) 401
 Мичевић Босилка 728
 Мичевић Мире 728
 Мичетић Звонко 697
 Мичић (Босанско Грахово, породица) 820
 Модрић Анте (Дрвар, логор Јасеновац, натп.) 358, 372, 463, 517, 660
 Модрић Јосип (логор Јасеновац, заставник) 588, 648
 Модрић Јуре (Госпић, Оточац) 162
 Моган Дане 459
 Могуш Мате 230, 232
 Момић Миле 416
 Момчиловић (Огулин, жанд. нар.) 245, 255
 Момчиловић Буро (Огулин) 245, 255, 279
 Момчиловић Жарко, Ђурин (Огулин) 245, 255, 279
 Момчиловић Цица, Ђурина (Огулин) 279
 Монтијас Давид, Аврамов 44
 Монтијас Исак, Х. 47
 Монтијас Јозеф, Аврамов 43
 Монтијас Јозеф, И. 47
 Монтијас Леон, Х. 48
 Монтијас Мошо, Хаймов 43
 Монтијас Рафаел, Х. 47
 Монтијас Самуел, Хаймов 44
 Монтијас Соломон, Аврамов 43
 Монтиљо (Бијељина) 460
 Монтиљо Санто (Осијек) 469
 Монтичели Фурио 18, 774, 777, 799, 801, 803, 805, 807, 809
 Морача Душан 43
 Морбер Миливој 205-206
 Мормило Урош 571
 Морозини Ј. 18, 770-771
 Мославац Мато 537
 Моско Салом, Абрахамов 43
 Мостер (Загреб) 476
 Мостировић Лазар 760
 Моцнај Велимир 387
 Мочиларац Милован 259, 263
 Мравушић Ђорђе 725, 728
 Мравушић Крстиња 725, 728, 735
 Мраковић Душан 438
 Мраовић Адам (Бовић) 404
 Мраовић Дамјан (Бовић, трговац) 404
 Мраовић Дамјан (Бовић, лугар) 404
 Мраовић Јован (Бовић) 404
 Мраовић Јукан (Билај) 172
 Мраовић Милан (Бовић) 403
 Мраовић Станко (Бовић) 404
 Мраовић Стеван (Бовић) 403
 Мраовић Светозар (Бовић) 404
 Мрваић Недјељко 65
 Мрвош Богдан (Љубошина) 10, 242, 244
 Мрвош Бранко (ЗКРЗ) 151, 194
 Мрвош Владо (Гомирје) 243-245, 255
 Мрвош Мане (Оштарије) 261
 Мрвош Раде (Огулин, лугар) 255
 Мрвош Раде (Огулин, трговац) 243
 Мрвош Раде (Оштарије, кбр. 308) 261
 Мрвош Раде (Оштарије, кбр. 144) 261
 Мрвош Раде (Српске Моравице) 274
 Мрвош Стојан (Српске Моравице) 274
 Мрган Павао 418
 Мрган Славко 418
 Мрдаљ Томо мл. (Томин Гај) 200
 Мрдаљ Томо ст. (Томин Гај) 200
 Мрђан Јово 446
 Мрђеновић Јован 438
 Мрђеновић Стево 438
 Мркаљ Стево 417
 Мркић Божица 17, 708
 Мркић Михајло 17, 708
 Мркобрада Боровој 394
 Мркобрада Војо 416
 Мркобрада Даница 394
 Мркоход Васо 760
 Мркишић Бране 530
 Мркишић Буро 15, 535, 537
 Мрњавчевић Урош 560
 Мрчић Бранко 700

Мршић Максим 639
 Мудрић Милан 269
 Мудрић Милован 257, 269
 Мудрић Никола 257, 269
 Мудрић Петар 257, 269
 Мудринић (Карловац) 655
 Мудринић Јован (Обљај) 421
 Муждека Стево 416
 Мујагић Кушим 624
 Мујановић (Јања) 666
 Мујановић Хасан (Добој) 612
 Муминагић Асим 16, 634, 636
 Мунижаба (Подкокирна) 201
 Мунижаба Јово (Грачац) 196
 Мунижаба Раде (Грачац) 196
 Мунко Златко 568
 Мунчанов (Загреб) 343
 Муњас Јелка 174
 Муњас Миладин 248, 258, 261
 Муњас Миливој 175
 Муњас Раде 245, 256
 Муратагић Авдија 696
 Муретић Ивица 418
 Мурковић Иван 102, 104
 Мусафија (Бијељина) 463
 Мусафија Јозеф (Завидовићи) 354
 Мусафија Рафаел (Завидовићи) 354
 Мусафија Хаим (Завидовићи) 354
 Мусафија Хајрих (Завидовићи) 364, 474
 Мусулин Милан (Огулин) 249
 Мусулин Милан (Бестрма) 442
 Мусулин Милка (Бестрма) 442
 Мусулин Милош (Карловац) 391
 Мусулин Стево (Бестрма) 14, 441-442
 Мутевелић Мушан 675
 Мутић Марко 246, 257, 279
 Мухар (Грачац, брат Јосин) 209, 268
 Мухар Иван (Брувно) 198
 Мухар Јосо (Грачац) 209, 268
 Муцић Станко 48
 Мучибабић (Сарајево, тишљер) 549
 Мучибабић Јефто (Сарајево, колар) 602
 Мушановић Але 634
 Мушкиња Младен 533

Н

Наглић Јуре, Мартинов (Госпић) 128, 142-144, 150
 Наглић Мартин (Госпић) 110, 128
 Наглић Миле, Мартинов (Госпић) 142-144
 Наглић Звономир-Звонко, Мартинов (Госпић) 110, 114, 128, 142-144, 158, 202, 204
 Наглић Цицо 158
 Наглић Фердо (Српске Моравице) 275-277
 Нађи Штефица 453

Најбах Хуто, Б. 47
 Најер (логор Крушчица) 557, 684, 732
 Накарада Василије 199
 Накић Никола 709
 Налетилић Божо 369
 Налић (Сарајево) 659
 Наранчић (Штикада) 209
 Наранчић (Госпић, супруга Миланова) 116
 Наранчић Владимир-Владо (Вребац) 109, 133, 171
 Наранчић Милан (Госпић) 116, 130
 Наранчић Милка, Миланова (Госпић) 116
 Наранчић Никола (Госпић) 130
 Наранчић Раде (Госпић) 99, 101, 109, 115, 129
 Наранчић Ристо (Бијељина) 637, 641
 Наранчић Стеван (Вребац) 171
 Насадил Станислав, Франтишеков 38, 265, 271
 Наташић Никола 406
 Нахмијас Хаим, Јозефов 44
 Нахмијас Јозеф, Д. 48
 Нахмијас Јозеф, С. 48
 Нахмијас Самуел, Ј. 48
 Недача Иван 487
 Недић Емилијан 38
 Недић Милан 7, 69, 70
 Неић Олга 710
 Некић Иван-Иво 361, 374
 Немет Петар (Пакрац) 530-532
 Немец (Копривница, запов. страже, рођак Мартинов) 499, 501
 Немец Винко, Мартинов (Копривница) 327, 353, 498-499, 501, 509, 544
 Немец Мартин (Копривница) 35, 327, 353, 498, 501, 509, 512, 542, 544
 Немец Мартин, Мартинов (Копривница) 327, 353, 498, 501, 509, 544
 Немец Петар (Мало Кореново) 512
 Немчевић Милан 477
 Немчевић Мирослава 477
 Немчевић Нада 477
 Немчевић Ратимир 477
 Немчевић Ружа 14, 477
 Немчевић Вера 477
 Неорчић Владимир-Владо-Лајчо 364-365, 373
 Несто Арон 354
 Нећак (Госпић) 171
 Нешић Касим 624
 Нешковић Тихомир 38
 Ниђевић (Невесиње) 761
 Никић (Травник) 572
 Никовчић Петар 173
 Николић Александар (Босански Шамац) 609
 Николић Божо (Мостар) 693
 Николић Јован (Босански Шамац) 609

Николић Љубинко (Миклеушка) 327
 Николић Манда (Јасовац) 502
 Николић Миле (Отока, Босанска Крупа) 622
 Николић Миливој, Николе (Високо) 16, 581, 583, 585, 587, 596
 Николић Милан (Бијељина) 637, 645
 Николић Павле (Отока, Босанска Крупа) 623
 Николић Тадија (Јасовац) 502
 Николић Тешо (Отока, Босанска Крупа) 623
 Николиш (Сјеничак) 391
 Николиш Ђорђе (Глина) 416
 Николиш Јово (Петриња) 422-423, 428
 Никшић (Грачац) 193
 Никшић Анте (Карловац) 386-387, 390
 Никшић Јосип (Госпић) 111
 Никшић Јован (Барлете) 133
 Никшић Маријан, И. (Загреб) 31
 Никшић Р. (ЗКРЗ) 272
 Никшић Томо (Госпић) 111
 Нинковић Петар 393
 Новак Божо 418
 Новак Виктор 23
 Новак Ладислав 534
 Новаковић (Госпић) 118
 Новаковић, Стојанов (Глиница) 626
 Новаковић Андрија (Карловац) 386
 Новаковић Јанко (Карловац) 386
 Новаковић Јован (Босански Петровац) 814
 Новаковић Милан (Госпић, кафеџија) 99, 129
 Новаковић Милан (Госпић, трговац) 109
 Новаковић Милан (Подравска Слатина) 489
 Новаковић Миља (Карловац) 386, 389
 Новаковић Никола (Глина) 417
 Новаковић Никола-Лонга (Книн) 205
 Новаковић Рајко (Нашице) 761
 Новаковић Симо (Глина) 416
 Новаковић Стојан (Глиница) 626
 Новковић (Загреб) 343
 Новковић Мане, Мићков (Павловац) 171
 Новковић Мићко (Павловац) 171
 Новковић Нино (Вребац) 171
 Новковић Новак (Карловац) 386
 Ново Мехмед 697, 702
 Новокмет (Љубиње) 680
 Новокмет Аника (Љубиње) 16, 676, 679, 687
 Новокмет Владо (Љубиње) 677
 Новокмет Ђорђе-Ђорђица, Владин (Љубиње) 677
 Новокмет Јово (Љубиње) 679
 Новокмет Станко (Љубиње) 677
 Новосел (Славонски Брод) 479
 Новосел Стјепан (Загорац) 366, 374
 Новошилов Александар 602
 Ногулић Душан 720
 Ножица Мико 682

Нојберг Егон (Сисак) 42
 Нојбург Милан (Сисак) 41
 Нојмар (Загреб) 323
 Нојмар Зденка (Загреб) 323
 Нумизата Дане 806

Њ

Његомир Јоцо, Д. 9, 171-172
 Њежић Велимир (Једушевац) 541
 Њежић Милан (Кукуњевац) 528
 Њежић Никола (Једушевац) 541
 Њужић Вељко (Травник) 571

О

Обертински (Загреб) 35
 Облаковић (Брђани) 445
 Обрадовић Боро (Љубиње) 677
 Обрадовић Бранко (Госпић) 99, 109, 129
 Обрадовић Божена-Божича (логор Стара Градипка) 341, 380
 Обрадовић Данило (Острвица) 8, 130, 135
 Обрадовић Илија (Госпић) 109, 118
 Обрадовић Јанко (Госпић, столар) 99, 102, 109, 115, 129
 Обрадовић Јован (Дивосело) 145
 Обрадовић Јово (Госпић) 99, 109, 115
 Обрадовић Јово (Доњи Лапац) 10, 217, 220
 Обрадовић Јово (Небљуси) 136
 Обрадовић Матија (Топуско) 400, 410
 Обрадовић Милан (Госпић) Јанков 99, 109, 115, 129
 Обрадовић Миле (Вргинмост) 407
 Обрадовић Милица (Госпић) 118-119
 Обрадовић Никола (Госпић, поседник) 99
 Обрадовић Никола (Госпић, трговац) 102, 117
 Обрадовић Обрад, Стојанов (Госпић) 99
 Обрадовић Павле-Пајо, Т. (Небљуси, р. Брувно код Грачаца) 38, 199, 209, 218, 758
 Обрадовић Симо (Рогатица) 671
 Обрадовић Стојан (Госпић, сељак) 99, 110, 129
 Обрадовић Стојан (Госпић, стражар) 109, 118, 129
 Обрановић Душан (Срдинац) 538
 Обреновић Јоца (Велики Шушњар) 422-423
 Огриз (Загреб) 342
 Огризовић (Брлог, отац Лукин) 213
 Огризовић Бранко (Беговац) 270
 Огризовић Душан (Беговац) 271
 Огризовић Ђуро (Беговац) 271, 483
 Огризовић Ђуро (Карловац) 483, 655, 665
 Огризовић Лука (Брлог) 213
 Огризовић Марко (Брлог) 215
 Огризовић Милан (Беговац, сведок) 11, 270, 272
 Огризовић Милан (Беговац, убијен) 270

- Одобашић Илија 48
 Озмо (Зеница) 463
 Озмо Аврам (Олово) 358
 Озмо Елијас (Олово) 358
 Озмо Исо, Аврамов (Олово) 358
 Озмо Леон (Олово) 358
 Оклобџија Владо (Кореница) 229
 Окопник (Турбе) 571
 Окука Ђорђе 726
 Окука Јелка 725
 Окука Лука 725
 Окука Љубица 728
 Окука Милка, Лукина 725, 728, 735
 Окука Зора 728
 Олга (логор Јасеновац, болничарка) 367-368
 Олишковић Блашко, в. Слишковић
 Ољача (Госпић) 74
 Ољача Јово (Пакрац) 530
 Омчикус Милан 327, 506, 509
 Омерагић Илијас-Исо 696
 Омерчејајић Хуснија 624
 Омерика Мујо 696
 Ондељ Рафо 690, 696
 Опајић Милан (Глина) 416
 Опалић Марко (Глина) 416
 Опалић Страхиња (Глина) 416
 Опачић, син Стевин (Загреб) 343
 Опачић Александар, Илијин (Госпић) 98, 103, 109, 116, 129, 153, 154
 Опачић Богдан (Глина) 416, 420, 758
 Опачић Васо (Доњи Лапац) 136
 Опачић Илија (Госпић) 98, 103, 109, 116, 129, 153-154
 Опачић Илија (Глиница) 625
 Опачић Милак (Доњи Лапац) 136
 Опачић Станко-Ћаница (Тушиловић) 402
 Опачић Стево (Загреб) 343
 Опсеница Раде 109
 Орезовић Божићар 665
 Орељ Божена 16, 624, 628
 Орељ Божо 627
 Орељ Јово 626
 Орељ Милан 627
 Орељ Милош 626
 Орељ Стево 626
 Орешков (Огулин) 279
 Орешковић (Грачац) 60
 Орешковић Јандре-Носоња (Широка Кула) 135
 Орешковић Јосо (Широка Кула) 158
 Орешковић Миле (Јешће) 158, 380
 Орешковић Младен (Подравска Слатина) 492
 Орешковић Стипан (Личко Осик) 131
 Орепчанин Миле 42, 45
 Орепчанин Стево (Глина, надлугар) 416
 Орепчанин Стево (Глина, трговац) 416
 Орлић (Суња) 439
 Орлић Богдан (Кореница) 107, 228, 235
 Орлић Коста (Јосипдол) 252, 257, 264, 269
 Орлић Никола (Јосипдол) 252, 257, 264, 269
 Орлић Спасоје (Личко Ново Село, Нашице) 761
 Орлић Стево (Глина) 417
 Орловић Анте 281
 Орловић Стојан 185
 Орлушић Бранко 508
 Орозовић Лазо 528, 531
 Осип (Загреб) 459
 Острчки Вид 506
 Остарчевић, ђак уч. школе 384
 Остерман Ђукица (Грачац) 205-207, 209, 268
 Остерман Радослав (Грачац) 205-207, 268
 Остојић Владо 674
 Остојић Буро 626, 671, 697
 Остојић Јуре (Дујмовић Јукса) 217
 Остојић Крижан-Калаба 693, 695
 Остојић Мико 637, 654
 Остојић Петар 201
 Остојић Спасоје 528
 Остојић Чедо 674
 Остриш Јосип 340, 349, 482, 500
 Отковић Саво 534
 Очигрија Бошко 438
 Очигрија Стеван 444
 Очић Максим-Макс 306-307
- ## П
- Павелић Анте 5-6, 23-25, 27, 29, 31, 33, 38, 40, 54, 72, 82, 117, 126, 144, 170, 194, 206, 251, 269, 278, 314, 319, 396, 400, 412, 436, 485, 542, 544, 581, 590, 595, 597-599, 617, 619, 664, 679, 680, 714, 728
 Павелић Звонко, Марков (Госпић) 110
 Павелић Јосо (Трновац) 72, 158
 Павелић Лука (Госпић) 111, 121, 145, 181
 Павелић Мате, Ђурин (Госпић) 110
 Павелић Милан (Госпић) 102
 Павер Вјекослав 58, 93, 94
 Павица (устапа у логору Слана) 298, 299
 Павић (Влаховићи) 679
 Павић (Столац, казанџија) 728
 Павић Алојз (Крижевци) 493
 Павић Васо (Мостар) 699
 Павић Драгиња (Столац) 728
 Павић Драшко (Мостар) 690, 707
 Павић Душан (Столац) 728
 Павић Ђорђе (Столац) 728
 Павић Елка (Столац) 728
 Павић Гина (Столац) 728
 Павић Гојко 726, 728

- Павић Јуре (Загреб) 163
 Павић Миленија (Столац) 728
 Павић Ристо (Сарајево) 547
 Павичић (Боричевац, супруга Грцина) 137
 Павичић (Госпић, трг. помоћник) 145
 Павичић Анте 194–195, 197, 202, 204, 208–209
 Павичић Иван (Госпић, трговац) 114, 128
 Павичић Иван-Ивица, Иванов (Госпић) 100, 110, 114, 128
 Павичић Драган (Јосипдол) 254
 Павичић Грга-Грцо (Боричевац) 137, 224
 Павичић Ивица (Боричевац) 224
 Павичић Миле (Боричевац) 223
 Павичић Мирко (Госпић) 171
 Павичић Никола (Лички Осик) 158
 Павичић Никола (ЗКРЗ) 176, 177, 185
 Павичић Пavaо (Луково Шугарје) 160
 Павичић Петар-Перо (Брушани) 364, 366, 374, 376
 Павичић Роко-Рокица (Луково Шугарје) 160
 Павичић Шиме (Луково Шугарје) 160
 Павички Грга 220
 Павички Ивица 220
 Павлековић (Бјеловар) 522
 Павлин (логор Даница) 564
 Павлица Буде (Горња Плоча) 184
 Павлица Дане (Горња Плоча) 184
 Павлица Буро (Горња Плоча, 70 г.) 184
 Павлица Буро (Горња Плоча, 47 г.) 184
 Павлица Илија (Муњава, Огулин, р. Подум, Плашки) 38
 Павлица Илија (Јосипдол) 257, 269
 Павлица Илија (Горња Плоча) 184
 Павлица Миле (Горња Плоча) 185
 Павлица Милка (Горња Плоча) 184
 Павлица Сека (Горња Плоча) 184
 Павлица Симо (Јосипдол) 252
 Павлица Смиља (Горња Плоча) 184
 Павлица Тривун (Горња Плоча) 184
 Павличевић Милован 365, 372, 516, 578, 648
 Павловић (Вргинмост, жанд.) 394, 409
 Павловић (Стара Градишка, пор., студ.) 330
 Павловић Гојко (Вргинмост) 407
 Павловић Душан (Липово Поље) 178
 Павловић Дане (Студенци) 180, 181
 Павловић Буро (Липово Поље) 178
 Павловић Јово (Тузла) 644
 Павловић Марко (логор Јасеновац) 362–363, 365–366, 380–381
 Павловић Милка (Студенци) 9, 180–181
 Павловић Пајо (Липово Поље) 178
 Павловић Перо (Подравска Слатина) 489–490
 Павловић Раде (Подгорје) 407
 Падеж Казимир 277
 Пађан Буро 528
 Пађен Миладин 626
 Пађен Никола 626
 Пађен Спасо 626
 Пазић Никола 394
 Пајић Борђе 386
 Пајић Јосифа 445
 Пајић Лука 129
 Пајић Љубица 408
 Пајић Рика 445
 Пајић Ружица 408
 Пајкановић Вуко 637, 643
 Пајкић Мирко, Максимов 15, 575, 581
 Пајко (Доњи Лапац, бријач) 136
 Пајташ 333, 360, 468
 Пајтл Маријан 390
 Пајтл Матилда 259
 Пајтовић Стево 543
 Палавистра Спасоје 672
 Паладин (логор Крушчица) 734
 Паластер Павле 48
 Паликућа Влајко 720
 Палчић Стјепан (КРЗ) 293, 304, 307
 Паљевић Томо 192
 Паљут Влатко 628
 Памић Мито 48
 Панавац Мића 530
 Пандрић Милорад 186
 Пандрић Петар 186
 Пандуровић Божо 36
 Панић Димитрије 48
 Панић Никола 48
 Пановић Јанко 630
 Пантелић Димитрије, Лукин 38, 637
 Пантелић Милан 192
 Пантелић Смиља 9, 191, 194
 Пантић (комесар у Недићевој влади) 70
 Пантић Дмитар (Острвица) 132
 Пантић Коста (Босански Брод) 480
 Пантић Тодор (Бијељина) 637, 643
 Панцић Дуде 186
 Пањан Перо 422
 Пањевић Томо 196
 Пањковић Јован (Крбавица) 99, 115, 130
 Пањковић Вујадин (Дебело Брдо) 38, 138, 199
 Пањковић Пепо 213
 Паовић Марко 722
 Папо Славко 417, 418
 Папај Лавослав 469
 Папић Васо 48
 Папо Алберт, Гаврин 707
 Папо Јозеф, С. (Бањалука) 48
 Папо Леон (Бреза) 369
 Папо Самуел, Сантин (Бањалука) 43
 Папо Сумбул, А. (Бањалука) 48
 Паповић (Автовац) 786

- Парадик Илија 609, 610
 Пардо (Сарајево) 471
 Пардо Нисим (Загреб) 456
 Парипац Љубан 395
 Парипац Нино 396
 Париповић Дане 196
 Париповић Илија 665
 Паскаш Данило 133
 Паскаш Буро 479
 Паскаш Илија 133
 Паскаш Марко 133
 Паскаш Стојан 133
 Патарић Мишо 451
 Пауновић Никола 425, 427
 Пауновић Синиша 425
 Пашалић Бајро 734
 Пашалић Сејко 734
 Пашић Мујо 702, 707
 Пашић Фехим 697
 Пашко Стипо 529
 Пезељ Марко 155, 166
 Пезељ Мартин 158
 Пезељ Звонко 171, 172
 Пејаковић Душан, Павлов (Кињачка) 441
 Пејаковић Душан (Блињи Кут) 443
 Пејаковић Буро (Јошавица) 429
 Пејаковић Јово, Павлов (Павао) (Кињачка) 441
 Пејаковић Никола (Кињачка) 441
 Пејаковић Павао (Кињачка) 441
 Пејаковић Павле (Кињачка) 441
 Пејаковић Стево (Кињачка) 441
 Пејановић Петар (Мостар) 690, 759
 Пејашиновић Грубишно Поље) 535
 Пејиновић Милан-Мајик (Смиљан) 158
 Пејић Адам 416
 Пејић Бошко 385
 Пејић Мане 107
 Пејић Милан 763
 Пејић Петар 419
 Пејић Предраг 384
 Пејић Стана 417
 Пејновић (Грубишно Поље) 533
 Пејновић Аница (Богданић) 189
 Пејновић Иван (Јовинац) 176
 Пејновић Исо (Плашки) 257, 264-265
 Пејновић Јована (Богданић) 188
 Пејновић Лука (Богданић) 188
 Пејновић Мара (Госпић, гостионичарка) 109
 Пејновић Мара (Богданић, дијете, 15 г.) 188
 Пејновић Марија, Аничина (Богданић) 189
 Пејновић Миле (Богданић) 188
 Пејновић Милка, Аничина (Богданић) 189
 Пејновић Нико (Госпић, усташа) 187
 Пејновић Никола (Госпић, трговац) 99, 103, 105, 109, 115
 Пејновић Никола (Сисак) 364, 377, 564
 Пејновић Пепа, Аничина (Богданић) 189
 Пејновић Пера (Госпић) 109
 Пејновић Проко (Брезник, Мартин, Нашице) 758
 Пејновић Сека (Богданић, Заблате) 188
 Пејновић Цвијета (Госпић) 559, 732
 Пејновић Цука (Богданић) 188
 Пејовић Бранко, Перин 587
 Пејовић Вера, Перина 587
 Пејовић Даница, Перина 587
 Пејовић р. Достанић Госпава, Лазарева 591, 687, 691-692
 Пејовић Нада, Перина 587
 Пејовић Перо 587, 691
 Пејчић Обрад 763
 Пекар (Загреб) 481
 Пекић Милорад 645
 Пекић Сава 489
 Пелц Карло 121, 734
 Пелигро Рафаело 155, 160, 166
 Пеливановић Суљо 222
 Пељац Смајо 734
 Пемац Васо 626
 Пемац Марко 626
 Пемац Милош 626
 Пемац Стево 626
 Пенава Драгутин 522
 Пенавић Мато 376, 378,
 Пенавић Томица 376, 378
 Пенц Виктор 453
 Перендија Ристо 671
 Перендија Светислав 611
 Перера (Винковици) 472
 Перић Леон 356, 357, 456
 Перић Маријан 582
 Перић Нико 734
 Перић Петар 245, 256
 Перишић (Влаховићи) 679
 Перишић Вељко 678
 Перишић Лука 726
 Перишић Марко, Миланов 728
 Перишић Милан 728
 Перковић (Глоговац) 642
 Перковић Живко (Крупа) 633
 Перковић Марко (Ливно) 366, 374
 Перковић Милан (Јања) 666
 Перковић Милева (Требиње) 17, 720, 724
 Перовић (Дејановићи) 429
 Персен Јурај 294, 303-304
 Перши Иван 60
 Першић (Крижевци) 325, 494
 Песак Мило (Тузла) 471, 583
 Песак Саламон (Брод) 357, 459, 476, 537
 Петак Стјепан (КРЗ) 293, 301-307, 313-315

- Петаковић Милан 545
 Петановић Тона 440
 Петковић Анђелија (Горња Плоча) 184
 Петковић Аница (Горња Плоча, 45 г.) 183
 Петковић Аница (Горња Плоча, 40 г.) 184
 Петковић Вукашин-Мито (Мостар) 690
 Петковић Дане (Острвица) 132
 Петковић Ђуро (Горња Плоча) 183
 Петковић Ђуро (Острвица) 132
 Петковић Зорка (Горња Плоча) 182, 185
 Петковић Јелка (Горња Плоча) 184
 Петковић Љуба (Горња Плоча) 183
 Петковић Љубомир-Љубиша (Медак) 100, 115, 128
 Петковић Марија (Горња Плоча) 183
 Петковић Марко (Горња Плоча) 183
 Петковић Милка (Горња Плоча) 183
 Петковић Мирко (Мостар) 692
 Петковић Никола (Горња Плоча) 183
 Петковић Пајо (Горња Плоча) 183
 Петковић Тошо (Топуско) 413
 Петраковић Јово 238
 Петричевић Матко 597
 Петричић (Вировитица) 536
 Петричић Раде (Госпић) 109
 Петровачки Пепа 492
 Петровачки Виктор 492
 Петровачки Владо 478-479
 Петровић (из Славоније, кот. пред.) 499
 Петровић Анђелко (Сисак) 42, 45
 Петровић Анте (Грачац) 9, 202, 207
 Петровић Бранко (Зеница) 327, 664
 Петровић Гајо (Карловац) 385
 Петровић Гаврило (Српске Моравице) 273
 Петровић Димитрије (Бихаћ) 760
 Петровић Ђуро (Карловац, гостионичар) 386
 Петровић Ђуро (Карловац, месар) 391
 Петровић-Кошовић Антим (Тавна, Бијељина) 38
 Петровић Јован (Српске Моравице, машиновођа) 273, 274
 Петровић Јован (Српске Моравице, жел. радник) 273
 Петровић Јово (Бијељина, учитељ) 637
 Петровић Љубо, в. Поповић Љубо
 Петровић Милош (Љужани, Дервента) 759
 Петровић Милутин (Плавшинац) 540
 Петровић Пане, Васин 16, 620, 636-638, 643-645, 648-649
 Петровић Перо (Врнограч) 626
 Петровић Рагислав В. (аутор) 83
 Петровић Симеон (Српске Моравице, машиновођа) 273
 Петровић Симеон (Српске Моравице, трговац) 273
 Петровић Стево (Стаза) 440
 Петровић Урош (Карловац) 391
 Петровић Фрањо (Крижевци) 494
 Пеурача Миле 393
 Пехар Никола-Пудо 364, 370, 372
 Пехар Петар 360
 Пецељ Илија 677
 Пецељ Милорад 678
 Пецељ Петар 677
 Пецељ Стеван 678
 Пећанац Петар 625
 Пећина (Перушић) 122, 145-146
 Пећина Јосип-Јосо (Госпић) 97, 110, 155, 166
 Пећина Јуре (Карловац) 390
 Печанић Паула 310, 312
 Печец Јелена 714
 Пешић Антонија 343
 Пешић Бранко 12, 343, 345
 Пешић Ксенија 343
 Пешке (Карловац) 390
 Пешкир Богдан (Кињачка) 441
 Пешкир Душан (Кињачка) 441
 Пешкир Ђорђе-Ђуро (Кињачка) 441, 444
 Пешкир Пајо, Ђурин (Кињачка) 441
 Пешкир Стево (Моштаница) 429
 Пешкир Стојан (Блињски Кут) 444
 Пешко Ђорђе (Мостар) 690
 Пешут (Ловинац) 193
 Пешут Божо (Плашки) 259, 263
 Пешут Ђуро (Клипина Драга) 263
 Пешут Ловро (ЗКРЗ) 176, 177, 185
 Пешут Мане, Николин (Плашки) 259, 263, 265-266
 Пешут Мане (Сисак) 42, 45
 Пешут Милан (Грачац) 197
 Пешут Никола (Плашки) 259, 263, 265
 Пешут Раде, Николин (Плашки) 259, 263, 265
 Пешут Саво (Љубиње) 677
 Пихлер Анте (Госпић, трговац) 111
 Пихлер Антун (потпуковник, зап. уст. ред. бојне) 72, 78, 97, 155, 166
 Пихлер Брацо (Госпић, студент) 110
 Пичили Доминик Хинко 329, 359, 365-366, 371, 381, 428, 467, 470, 472, 516, 521, 525, 567
 Пичута Реза 700
 Пицула, син Божин (Требиње) 722
 Пицула Божо (Требиње) 722
 Пјевац Драган (Глина) 415
 Пјевац Ђуро (Глина, свршени богослов) 415
 Пјевац Ђуро (Глина, земљорадник) 416
 Пјевац Илија (Глина) 415
 Пјевац Петар (Глина) 415
 Пјевач (Госпић, породица) 140
 Пјевач (Госпић, столар) 114
 Пјевач Јово (Госпић) 134

- Пјевач Милош-Мишо (Госпић) 99, 103, 109, 115, 118, 129
 Пјевач Никола (Пакрац) 527
 Пјевић Сулејман 734
 Пижета Стјепан 498, 512
 Пикула Ђорђе 51, 641, 650, 653
 Пикула Никола 51, 641, 650, 653
 Пикулић Душан 548
 Пилић Марија 130
 Пиљуга Митар 391
 Пинто Самуел (аутор) 49
 Пије XII, папа 40
 Пишкур Иван 260, 280
 Планинчић Марко 671
 Плачич Ото 42
 Плећаш Божо (Госпић, управник казн. у пен-зији) 99, 104, 109, 115, 117
 Плећаш Бошко (Госпић, пенз. затвор. чувар) 101, 109, 129
 Плећаш Васо (Госпић) 99, 101, 110, 115, 117-118, 129, 130
 Плећаш Дмитар (Госпић) 110, 129,
 Плећаш Драгица (Госпић) 100, 110, 115, 118, 130
 Плећаш Душан, Милошев (Госпић) 129
 Плећаш Илија (Госпић) 99, 101, 109, 115, 117
 Плећаш Љубица (Госпић, супруга Бошкова) 99, 109, 129
 Плећаш Љубица, Милкина (Дивосело) 124
 Плећаш Мијо (Госпић, пензионер) 129
 Плећаш Мићо (Госпић, пекар) 129
 Плећаш Милан (Госпић) 110
 Плећаш Милка (Дивосело) 124
 Плећаш Милош (Госпић) 99, 109, 115, 129
 Плећаш Стево (Госпић) 99, 109, 118
 Плехач Фрањо 529
 Плеша (Бјеловар) 504
 Плеша Иван-Јарац (Горњи Косињ) 178
 Плеша Милан (Перушић) 181
 Плеше, Стипин, (Плашки) 268, 272
 Плеше Стипе (Плашки) 268, 272
 (Пљуца) Перо-Пљуца (Плашки) 264, 268
 Пован Мићо 400
 Поднар Павао-Паво 158, 216
 Подравац Ђирил 476
 Пожар Петар (аутор) 23
 Поздерац Нурија 628
 Поје Фрањо 110
 Покопац Мирко 535
 Покрајац Богдан 416
 Покрајац Јанко 99, 106, 115, 129, 134
 Покрајчић Душан 17, 716
 Покрајчић Олга 17, 716
 Покорни (инж., отац и син) 358
 Полак Валент-Вали (Бјеловар) 456, 471, 506
 Полак Ивица (Нашице) 461
 Полак Милан (Бјеловар) 14, 506, 509-510, 512
 Полак Павао, Фрањин (Бањалука) 44
 Полак Руди (Вараждин) 472
 Полак Рудолф (Сисак) 42
 Полгар Фрањо, Р. 47
 Полицер Пишта 459, 472
 Полић Илија 110
 Полић Лука 187
 Полић Лука, Фрањин 110
 Полић Маринко 360, 371, 467
 Полић Фрањо, Фрањин 110
 Полимац Милан 406
 Половина Јован 438
 Половина Милан 446
 Половина Пајо 132
 Половина Стево 109, 132
 Полојан Вујо 408
 Полојан Раде 408
 Пољак Алекса, Јованов 289
 Пољак Анђа, супруга Алексина 289
 Пољак Аница, супруга Лукина 289
 Пољак Божица, Васина 289
 Пољак Божица, супруга Милошева 289
 Пољак Дане, Тривунов 289
 Пољак Даница, Марка Тривуновог 286
 Пољак Даница, супруга Маркова 288
 Пољак Дара, Петрова 289
 Пољак Даринка, супруга Тодорова 289
 Пољак Дмитра, супруга Тривунова 289
 Пољак Драгица, Тривунова 291, 289
 Пољак Ђуро, Марков 289
 Пољак Ика, Милина 291
 Пољак Ика, Милошева 289
 Пољак Ика, Милутинова 291
 Пољак Ика, супруга Петрова 289
 Пољак Јагода, Милошева 289
 Пољак Јека, Маркова 289, 291
 Пољак Јека, Петрова 289, 291
 Пољак Јован 11, 292
 Пољак Лазо, Лукин 289
 Пољак Лука, Симин 289
 Пољак Љубица, супруга Васина 289
 Пољак Максим, Симин 286, 289-292
 Пољак Манда, Милошева 289
 Пољак Манда, супруга Николина 288
 Пољак Марија, Маркова 289
 Пољак Марко, Марков 288, 291
 Пољак Марко, Тривунов 286
 Пољак Марта, супруга Максимова 289
 Пољак Миле, Тодоров 289
 Пољак Милица, супруга Лукина 289
 Пољак Милица, Тодорова 289
 Пољак Милош, Марков 289
 Пољак Никола, Ђурин 288

- Пољак Никола, Јованов 281, 283, 288
 Пољак Никола, Тодоров 289
 Пољак Павица, супруга Маркова 289
 Пољак Петар, Јованов 289
 Пољак Серђо-Серђе, Ђурин 11, 281, 283-286, 288
 Пољак Стеван, Дамјанов 11, 281, 283, 288
 Пољак Стоја, супруга Јованова 286, 289
 Пољак Тодор, Николин 289
 Пољак Тривун, Лукин 289
 Пољокан Исак, Р. 47
 Пољокан Јакоб, Р. 47
 Помпер Жељко 342, 520
 Понковић Јован 129
 Попара Бошко 577
 Попер (Беч, инж.) 459
 Попић (Старо Село, Топуско) 399
 Попов (Загреб) 343
 Поповић (Војновац) 268
 Поповић (Мостар) 763
 Поповић (Глина, судија) 417
 Поповић Адам (Славонски Брод) 48
 Поповић Бранко (логор Јасеновац, заточеник) 616
 Поповић Бранко (Столац) 726, 727
 Поповић Вера (Мостар) 697
 Поповић Владо (Љубиње) 676
 Поповић Владо (Требиње) 720, 721
 Поповић Влајко (Зворник) 664
 Поповић Дара (Небљуси) 218
 Поповић Дарко (Славонски Брод) 48
 Поповић Дејан (Мостар) 697
 Поповић Драгица, Љубичина (Столац) 728
 Поповић Ђуро (Поповићи) 252
 Поповић Илија (Столац) 727
 Поповић Јован (Поповићи) 252
 Поповић Јово (Оточац) 214
 Поповић Јово (Јосипдол) 252
 Поповић Јово (Столац трг. пом., 14 г.) 728
 Поповић Јово, Љубичин (Столац) 728
 Поповић Јосо-Јосица (Оток, Огулин) 248-249, 258, 260
 Поповић Јуре (Мостар) 697
 Поповић Јука (Грачац) 201, 204
 Поповић Љубица (Столац) 728
 Поповић р. Тошовић Љубица (Београд) 738
 Поповић Љубо (Тузла) 582, 587, 641, 652
 Поповић Марко (Славонски Брод) 48
 Поповић Миле (Грачац) 201, 204
 Поповић Миле (Јосипдол) 252
 Поповић Миле (Поповићи) 252
 Поповић Миленко (Бијељина) 38, 637
 Поповић Милош (Славонски Брод) 48
 Поповић Михаило (Славонски Брод) 48
 Поповић Михо (Грачаница) 760
 Поповић Никола (Поповићи) 252
 Поповић Никола (Јаворовац) 540
 Поповић Паун (Оток, Огулин) 247, 249, 258, 261
 Поповић Перо (Јосипдол) 253
 Поповић Перо (Топуско) 410
 Поповић Раде (Поповићи) 252
 Поповић Радоје (Београд) 738
 Поповић Рајко (Трепшјевица) 502
 Поповић Саво (Брезово Поље, Брчко, р. Сребреница) 430, 666
 Поповић Симо (Поповићи) 252
 Поповић Славко (Зеница) 645
 Поповић Стеван, Ђ. (Балатун, Бијељина) 38, 637
 Поповић Стеван (Доњи Лапац) 218
 Поповић Стево (Војновац) 268
 Поповић Стево (Јосипдол) 252, 257
 Поповић Стево (Сарајево) 664
 Поповић Чедо (Оток, Огулин) 247, 249, 258, 260
 Порецки Адалберт (Огулин) 259, 261, 279
 Посавац (Петриња, жанд. пор.) 432
 Посавац (Загорје) 474
 Посавац Славко (Горње Дубраве) 246
 Потисак Антон 246, 257,
 Поткоњак Зорка (Госпић) 109
 Поткоњак Јово (Читлук) 99
 Поткоњак Јово (Горња Плоча) 184
 Поткоњак Михајло-Мићо (Госпић) 99, 115, 129, 130
 Поткоњак Милан (Госпић) 109
 Поткоњак Миле (Дивосело) 145, 150
 Поткоњак Милица (Горња Плоча) 184
 Поткоњак Петар (Дивосело) 145
 Поткоњак Симо (Госпић) 109
 Поточњак Владо 329
 Потребих Милош 159
 Потуровић Омер 734
 Почуча (Госпић) 118, 424
 Почуча, отац Даничин 116
 Почуча Богдан, Миланов-Микин (Госпић, студент) 109, 116
 Почуча Богдан (Госпић, ученик) 113, 116
 Почуча Божо-Бошко (Дивосело) 146, 182
 Почуча Даца, Миланова-Микина (Госпић) 109
 Почуча Даница (Госпић, кројачица) 116
 Почуча Ђуро (Госпић) 99, 118
 Почуча Јелена-Јела (Дивосело) 8, 122, 127, 723
 Почуча Јово (Липово Поље) 178
 Почуча Марко (Вребац) 99, 109, 115, 129, 171
 Почуча Милан-Мика (Госпић, звонар) 109, 116
 Почуча Миле (ЗКРЗ) 187, 180
 Почуча Миле (Госпић) 150
 Почуча Мићо (Госпић) 129

- Почуча Сава (Госпић) 129
 Почуча Свето (Дивосело) 122
 Почуча Стево (Дивосело) 127
 Почуча Тодор (Липово Поље) 178
 Пражић Але 174
 Пражић Анка 174
 Пражић Бика 174
 Пражић Јово 174
 Прајда Војо 490, 491
 Прауљац Никола 623
 Прауншпергер Фран-Фрањо 14, 325-327, 493, 495-496, 501
 Праштало Даница 15, 533, 535
 Првчић 497-498, 501, 509
 Превача Дане 762
 Прентовић Милош 400, 411
 Пресбургер (ж) р. Битл (Осијек) 469
 Пресбургер Ладислав-Лацка (Осијек) 470, 474
 Прибанић Јосо 250
 Прибанић Милка 341, 380-381
 Прибанић Милан 250
 Прибанић Тоне 250
 Прибичевић Раде 432-433
 Пријић (Јаворовац, отац и син) 539
 Приммијери Клементе 18, 753, 769
 Приморац Силвестар 364-365, 367, 370, 372
 Прица Васо 442
 Прица Душан 48
 Прица Зорка 442
 Прица Јока 442
 Прица Јово 107, 228, 235
 Прица Илија 48
 Прица Милан 14, 441-442
 Прица Милка, супруга Миланова 442
 Прица Милка, мајка Миланова 442
 Прица Огњен 383
 Прица Софија 442
 Прњатовић Војислав-Војо 655
 Продан Божица, Божина 289
 Продан Божо, Илијин 289
 Продан Илија, Божин 289
 Продан Манда 289
 Продановић Ђуро 253
 Продановић Јазо 253
 Продановић Марко 690
 Продановић Петар 51
 Продановић Тихомир 533
 Продановић Шпиро 690
 Прокеш (Копривница) 544
 Пророк Ђорђе 690
 Протић (Нова Градишка) 761
 Протић Марко (Славонски Брод) 479
 Прпић (логор Јасеновац, браћа) 381
 Прпић (затворски кувар у Госпићу) 703
 Прпић Блаженка (Сисак) 445
 Прпић Вјекослав (казнионица Госпић) 104
 Прпић Иван (Госпић, брицин) 162
 Прпић Иван-Шућо (Госпић) 162
 Прпић Јаков (Равни Дабар) 159
 Прпић Марко-Путаљ (Јовинац) 177
 Прпић Милан 487
 Прпић Миховил (логор Јасеновац) 356, 364, 369, 374, 614-615, 617, 669
 Прпић Павао (казнионица Госпић) 140
 Прпић Петар (Пазариште, Косињ) 173
 Прпић Стипе (логор Јасеновац) 365, 371
 Прхлик Иво 418
 Прша Едуард 531
 Прша Милан 173, 178
 Прпић Иван-Иво 486-487
 Прус Иво 412
 Прус Славко 412
 Прус Стево 399, 412-413
 Прусина Ивица 690
 Прусина Нико 690
 Прусина Франо 690
 Прца Перо, Видов 677
 Прца Вид 677
 Пудић Владо 344
 Пудић Драгутин-Парализа 328, 333, 335, 338, 340, 344-345, 355, 360, 366-367, 370-371, 379, 455, 479-481, 513-514, 523, 551, 563, 734
 Пуђа Миле 630
 Пуђа Пепа 630
 Пузић Ђуро 625
 Пузић Стојан 625
 Пужич Божо 733
 Пук Мирко 23, 82, 394, 415, 767
 Пулић Милан 416
 Пуља Милан 539, 540
 Пуљић (Столац) 734
 Пуња (Јеврејка у логору Метајна) 306
 Пуповац Раде 242
 Пуратић Станко 453-454, 478
 Путрић Јуре 402
 Путрић Мартин 402
 Путрић Томо, Мартинов 402, 412
 Путровић Милутин 540
 Пухало, супруга Вукашинова 213
 Пухало Вукашин 213
- Р**
 Рабатић Дмитар (Липе) 179
 Рабатић Ђуро (Госпић) 99
 Рабатић Ђуро (Липе) 179
 Рабатић Илија (Липе) 179
 Рабатић Каја (Липе) 9, 179, 180
 Рабатић Којо (Липе) 179
 Рабатић Коста (Госпић) 99

- Рабатић Милан (Липе) 179
 Рабатић Миле (Липе) 179
 Рабатић Милка (Липе) 179
 Рабатић Никола (Липе) 179
 Рабатић Пера (Липе, ж. 45 г.) 179
 Рабатић Петар (Липе, 33 г.) 179
 Рабатић Сава (Липе) 179
 Рабудић Фрањо 14, 494–496
 Рабушицки Јосип 529
 Радаковић (Липик, Пакрац) 528
 Радаковић (Отрић) 130
 Радаковић Давид (Бубањ) 223
 Радаковић Лазо (Власеница) 762
 Радаковић Милош (Личко Ново Село, Нашице) 761
 Радаковић Раде (Личко Ново Село, Нашице) 761
 Радаковић Теодора (Госпић) 144
 Радан Биљана 559, 728
 Радан Босилка 17, 724, 728, 733, 735
 Радан Бранко 724, 727
 Радан Ото 12, 332, 335
 Радан Тихомир 728–729
 Радановић Драган (Доњи Хростовац) 438, 446
 Радановић Душан, Николин (Бовић) 404
 Радановић Душан (Осијек) 448
 Радановић Фрањо (Подравска Слатина) 492
 Радановић Милош (Плавшинац) 540
 Радановић Никола (Плавшинац) 540
 Радановић Никола (Бовић) 404
 Радановић Стеван (Бовић) 404
 Раданчевић Никола 539
 Радеј Славко 12, 318, 324
 Радека Милан 13, 382–386
 Радић Владимир (Рујница) 630
 Радић Ђуро (Пакрац) 528, 531
 Радић Душан (Врнограч) 625
 Радић Љубо (Мостар) 692
 Радић Миле, Владимиров (Рујница) 630
 Радић Милка (Рујница) 630
 Радић Огњен (Мостар) 690, 759
 Радић Ристо (Мостар) 690
 Радић Свето (Пурачић) 583
 Радић Цвјетко (Јања) 431, 664
 Радичић Радослав 42, 45
 Радишић Ђоко 129
 Радишић Светозар 99–101, 105, 109, 110, 115
 Радмановић Дане 186
 Радмановић Глипо 132
 Радмановић Даринка 8, 142, 144
 Радмановић Миле 133
 Радмановић Петар 132
 Радмановић Сока 186
 Радмановић Стеван (69 год.) 186
 Радмановић Стеван (70 год.) 186
 Радовановић (Славонски Брод) 479
 Радовановић Анђа (Глина) 13, 414–415, 418–419
 Радовановић Ђорђе (Мостар) 713
 Радовановић Зорка (Мостар) 17, 713–714, 736
 Радовановић Јован (Глина) 415
 Радовановић Ката, Петрова (Глина) 418
 Радовановић Марта, Петрова (Глина) 418
 Радовановић Мирко (Брусница Мала, Дервента) 762, 782
 Радовановић Млађен (Мостар) 713
 Радовановић Петар (Глина) 415
 Радовановић Саво (Столац) 727
 Радовановић Славко (Мостар) 713
 Радовановић Цветко (Кореница, Бијељина) 639
 Радовановић Цвијета (Столац) 728, 730
 Радовиновић Пајо (Госпић) 108, 109
 Радовић Дане 175
 Радовић Катарина (Ориовац) 14, 486, 488
 Радовић Никола (Горње Дубраве) 245, 256
 Радовић Перо (Огулин) 255–256
 Радовић Петар (Ориовац) 486
 Радојевић Милош (Славонски Брод) 48
 Радојевић Неђо (Столац) 726
 Радојчевић Живко (Глина) 414–415
 Радојчевић Зорка (Глина) 13, 414, 419
 Радојчић Никола (Славонски Брод) 48
 Радошевић (Загреб) 565
 Радошевић Ђуро (Оток Оштаријски) 261
 Радошевић Јован (Јосипдол) 257, 269
 Радошевић Мане (Јосипдол) 257, 269
 Радошевић р. Павић Марија, Ристина (Сарајево) 15, 547–548
 Радошевић Марко (Пазариште) 190
 Радошевић Милан (Сарајево) 547
 Радошевић Миле 257, 269
 Радошевић Мићо (Отока, Босанска Крупа) 623
 Радошевић Павле (Јосипдол) 257, 269
 Радошевић Петар (Јосипдол) 257, 269
 Радошевић Томо (Крупчица, Косињ) 9, 173, 175
 Радуловић Ђуро 531
 Радуловић Јелена 559, 686, 732
 Рагуш Илија 733
 Ражић Драган 181
 Рајак Миле (Оток, Огулин) 247, 258, 261
 Рајак Раде (Огулин) 249
 Рајак Триве (Оток, Огулин) 247, 258, 261
 Рајаковић Душан 722
 Рајаковић Миле 232
 Рајачић Велимир 255
 Рајић Мијо (Загреб) 349
 Рајић Мијо (Мостар, пекар) 696, 698, 702
 Рајић Мијо (Мостар, чиновник) 697
 Рајић Милан (Дрљача, Суња) 445
 Рајновић Илија 42, 45

- Рајновић Симеон 274
 Рајх Едита (Осијек) 469
 Рајх Игњат (Осијек) 467, 469
 Рајхерт Макс 553
 Рајчевић Ана, Симина (Богданић) 189
 Рајчевић Богдан (Госпић) 109, 115, 129
 Рајчевић Боја, Ђурина (Богданић, 30 г.) 189
 Рајчевић Даница, Симина (Богданић, 15 г.) 189
 Рајчевић Даница (Богданић, 11 г.) 189
 Рајчевић Ђорђе-Ђуро, Богданов (Госпић) 99, 109, 115, 129
 Рајчевић Ђуро, Јурин (Богданић) 189
 Рајчевић Иван (Плашки) 257
 Рајчевић Јела (Богданић) 189
 Рајчевић Љубица (Госпић, супруга управника поште) 115, 129
 Рајчевић Љубица (Госпић, супруга официра) 116
 Рајчевић Маца, кћи Маријина (Богданић) 189
 Рајчевић Мара, супруга Ђурина (Богданић, 80 г.) 189
 Рајчевић Марија, Николина (Богданић, 30 г.) 189
 Рајчевић Марија (Богданић, 70 г.) 189
 Рајчевић Марица, унука Симина (Богданић, 1 г.) 189
 Рајчевић Марко (Госпић) 99
 Рајчевић Марко (Богданић, 6 г.) 189
 Рајчевић Милан, Јованов (Дивосело) 38, 264
 Рајчевић Милка, Симина (Богданић, 18 г.) 189
 Рајчевић Милка, унука Ђурина (Богданић, 18 г.) 189
 Рајчевић Момчило (Вировитица) 536
 Рајчевић Никола (Богданић) 189
 Рајчевић Симо (Богданић) 189
 Рајчевић Симо (Ивањска) 536
 Рајчевић Урош, С. (Могорић) 38, 99, 129, 134, 138
 Рајшић Васо 133
 Рајшић Данило 133
 Рајшић Димитрије 133
 Рајшић Ката 398
 Рајшић Лазо 133
 Рајшић Мила 398
 Рајшић Стеван 133
 Ракар (Загреб) 352
 Ракас Миле 419
 Ракић (Крижевци) 326
 Ракић (Зворник) 664
 Ракић Милан (Костреш) 438, 446
 Ракић Петар (Кукуњевац) 527
 Ракић Невенка (ЗКРЗ) 250
 Рако Иван 330
 Ракоци (Грачац) 207
 Рамић Асим 696
 Рамић Ђемо 624
 Рамић Фекко 606, 608
 Ранковић Вукашин 639
 Ранковић Ранко 639
 Рапајић Богдан 228, 235
 Рапајић Драган 249
 Рапајић Јово 480
 Рапајић Никица 9, 207, 210
 Расте Јово 149
 Растић Миро 239
 Растовић Марко 788, 806
 Ратковић (Зупци) 722
 Ратковић Јаков (Брушани) 8, 164, 166-168
 Ратковић Раде (Глина) 415, 417
 Ратковић Марко (Јички Осик) 132-133
 Ратковић Милица (Топуско) 401
 Ратковић Невенка (Топуско) 401
 Ратковић Славко (Љубиње) 677
 Рашета (Госпић) 105
 Рашета (Сарајево) 547
 Рашета Војо, Петров (Бунић) 138, 238
 Рашета Јанко (Барлете) 133
 Рашета Јово (Барлете) 133
 Рашета Петар (Бунић) 38, 138, 199, 238
 Рашета Раде (Глодин, Босанска Крупа) 622
 Рапић (Сремска Митровица) 545
 Рашковић Богдан, М. 7, 69-70
 Рашовић Лазар 545
 Раппица Јосип 259
 Ребац Антун (Бањалука) 44
 Ребац Г. (Бањалука) 47
 Ребац Ремзија (Зеница) 364
 Ребок Јурај 418, 420-421
 Ребрача Бошко 417
 Ребрача Миле 416
 Ребрача Сека 417
 Ребрача Станко 415
 Редлих Милица 14, 478
 Рекић Саво 491
 Релић Живко (Петриња) 422-424, 427
 Релић Милан (Славонски Брод) 479-480, 665
 Релић Перо (Глина) 417
 Рељин Драгиња 17, 715
 Рељин Јово 17, 715
 Ременар Антун-Анте (логор Јасеновац, натпо-
 ручник) 329, 524
 Ренђео Држислав 372
 Репац (Нова Градишка) 367-368
 Репац Гаврило (Рујница) 133
 Репац Лазо (Рујница) 133
 Репац Никола (Сисак) 42, 45
 Репац Симо (Рујница) 133
 Репац Стојан (Рујница) 133
 Ресановић Адам 415
 Рехницер (Загреб) 459

- Реџија Ђукан 623
 Реџић (Брод) 563
 Реџић Авдо (Столац) 734
 Реџић Изрета (Столац) 734
 Реџић Мамуд (Столац) 734
 Реџић Мујо 726
 Реџић Хасан (Столац) 734
 Рибар Никола 100, 115, 128, 145, 148
 Рибић Ивица 633
 Рибић Сахиб 608
 Ривели Марко Аурелије (аутор) 83
 Ризванбеговић Омербег 734
 Ристановић Јово 672
 Ристић Гојко (Високо) 548
 Ристић Свето (Бијељина) 637, 643
 Рихтермоц (Сарајево) 554
 Рихтман Александар 42
 Риц Руде 111, 114, 128, 140, 157, 162, 180, 232, 240, 285, 344
 Риц Томо-Томица 111, 162, 230, 235
 Робовић Махмут 571-572
 Ровачевић Михајло (Плешки) 764
 Родер (Осијек) 462
 Родић (Плитвичка Језера) 390
 Родић Драган (Вргинмост) 408
 Родић Ђуро, С. (Ком. за изб.) 122, 152, 212, 215, 220, 230, 232, 246, 248, 250, 264, 268, 272, 275, 402, 437, 442, 447, 537, 546, 599, 611, 628, 649, 735, 744
 Родић Љубо, Ј. (Ком. за изб.) 486
 Родић Милан (Роголи) 527
 Рогић Звонко (Љубушки) 648, 649, 485, 660
 Рогић Петар (Врановина, Пазариште) 189-190
 Рожанковић (Бучица) 403
 Розгај (Бјеловар) 506
 Розенбергер Јојел 320
 Розенраух Адолф, Михајло 44
 Розенцвајг Јакоб 474, 476
 Розић Анте 697
 Рознер (Загреб) 329
 Рознер Давид (Сисак) 42
 Рознер Иван (Тузла) 472
 Рознер Фриц (Завидовићи) 354
 Ројчевић Јово 539
 Ројчевић Никола 540
 Роквић (Госпић) 110
 Рокић Алекса 527
 Рокић Стево 545
 Рокнић (Карловац) 391
 Рокнић Јока (Топуско) 411
 Роксандић Стева 527
 Романић (Глиница) 626
 Романић Димитрије (Бјеловар) 14, 506, 509
 Романић Миле (Глиница) 625
 Романо Јаша (аутор) 49
 Ромић Драго 571
 Ромић Фердо 432
 Ромчевић Бранко 407
 Рон Данило 453
 Рончевић Марко 177
 Рончевић Никола 177
 Рончевић Петар 177
 Росандић Јосо (Подлапац) 226
 Росандић Јосип-Јосо-Попо (Госпић) 97, 155, 166
 Росандић Маркан (Госпић) 111
 Росандић Миме 210
 Росић Благо 373
 Росташ Фердинанд-Фердо 380
 Рот Јосип, М. 47
 Ротман Ото 460
 Ротман Оскар 469
 Рубинић Стјепан 43, 328, 333-335, 344, 352, 379, 513-514, 523
 Руделић Иван (Госпић, шофер) 110-111
 Руделић Иван-Вијуба (Госпић, фин. прегл.) 111
 Руделић Јуре (Госпић) 111
 Руделић Никола (Дебело Брдо) 158
 Рудић Петар (Доњи Храстовић) 438, 446
 Руждић (Травник) 571
 Ружић Буде (Оточац) 211
 Ружић Винко (Паг) 297
 Ружић Драган, Михин (Столац) 727
 Ружић Ђорђе (Сарајево) 592, 655
 Ружић Емил (Столац) 726
 Ружић Жарко (Босански Шамац) 609
 Ружић Орен-Јегор (Сплит) 11, 300
 Ружић Михо (Столац) 727
 Ружић Сергије (Столац) 726
 Рукавина Анте (Трновац) 8, 164, 166
 Рукавина Дујо (Госпић, стражар) 110
 Рукавина Фрањо (логор Јасеновац) 364
 Рукавина Јерко (Госпић) 104
 Рукавина Јосо (Кланац) 173
 Рукавина Јосо-Ганга (Косињ) 181
 Рукавина Јурај-Јуцо (Перушић) 108, 158, 182, 230, 563-564, 668, 714
 Рукавина Јуре (Госпић, посл. стол. рад.) 704
 Рукавина Марко (Пазариште) 190
 Рукавина Миле (Косињ) 181
 Рукавина Никола (Госпић) 98
 Руњалић Рада (Ком. за изб.) 268
 Руњаш Мирко 378, 380
 Руњаш Ружица 381
 Рупе Вјекослав 277
 Рупчић Ђуро 244
 Рупчић Крешо 352
 Рупчић Лавослав 111
 Рупчић Павел 503

Рупчић Стево 162

Русо Козимо 697

Рухер Јурај 307

С

Сабалић Иво 294

Сабација (Ласовац) 503

Сабљић Дамјан (Велика Градуса) 422

Сабљић Душан (Бањалука) 43

Сабљић Илија-Стриц (Јивно) 373

Сабљић Јован (Суња) 424, 428, 641, 652

Сабљић Марко (Карловац) 382-383, 386, 388

Сабљић Перо 424

Саболи Игнац 277

Саболић Иван-Блажурац 538-539

Саболић Мартин 542

Саболовић Миле 502

Савановић Пане 572

Саватовић Жарко 132

Саватовић Јово 132

Саватовић Илија 132

Саватовић Марко 99, 109, 115, 129-130

Саватовић Милан, Јовин 132

Саватовић Миле 132

Савић (Мостара) 707

Савић Ацо (Завидовићи) 354

Савић Божо (Невесинье) 688, 691

Савић Голубан (Сарајево) 560

Савић Јанко, С. (Кнежина, Власеница) 759

Савић Јоцо (Бујаница) 528

Савић Јљубомир (Власеница) 675

Савић Јљубо, Божин (Невесинье) 688

Савић р. Петковић Милица, Симица (Невесинье) 688, 691-692

Савић Милош, В. (Милићи) 674, 759

Савић Рајка, Божина (Невесинье) 688

Савић Ристо (Зворник) 645

Савић Свето (Бијељина) 645

Савић Селимир (Пурачићи, гостионичар) 645

Савић Селимир (Зворник, трговац) 645

Савић Славко (Сремски Карловци) 762

Савић Стево (Бијељина) 637

Савко (Мостар) 690

Саврић Ратко (Босански Шамац) 609

..... Садик (Ефендија, Бихаћ) 633

Садиковић Хашим 628

Сајдл Адолф 76, 155

Саламон (Загреб, инж.) 461

Саламон (Огулин, трговац) 248

Саламон Аврам (Завидовићи) 354

Саламон Драган (Огулин, син трговца) 248

Саламон Иван (Огулин) 260

Саламон Нада (логор Јасеновац, заточеник) 568

Салваторес Умберто 78

Салом Алберт, Бертин (Бањалука) 48

Салом Аврам, А. (Бањалука) 48

Салом Брацо, в. Данон Цадик-Брацо

Салом-Буки (логор Јасеновац) 367-368

Салом Данко (Сарајево) 466

Салом Давид (Осијек) 470

Салом Јакица (Јајце) 475

Салопек (Огулин, бравар) 246

Салопек Иван (Огулин, пиљар) 250

Салтрач Никола 476

Самац Саво 417

Самац Стака 417

Самарџија (љекар) 532

Самарџија Јосип (Госпић) 97, 155, 166

Самарџија Јосо (Госпић) 110-111

Самарџија Лука (Госпић) 110, 162

Самарџија Милан (Глина) 416

Самарџија Милош (Глина) 416

Самарџић Алекса (Мостар) 690

Самарџић Влајко (Мостар) 690

Самарџић Грујо (Пале) 561

Самарџић Ђорђе (Мостар) 692

Самарџић Саво (Мостар) 692

Самлаић (Сарајево) 363

Санички Ђуро 412

Сантрач Лука 623

Сантрач Савка 623

Сарајлија Касим 16, 634, 636

Сарајлија Мехмед 627-628

Сарапа Ђуро 42, 45

Сарапа Лазо 416

Сарафић Јозеф, Изидоров 44

Сарачевић Е. (КРЗ) 634

Сатлер Иван 413-414

Сауха Франо 432

Саџак (Карловац) 392

Саџак Софија 388

Свагуш Андрија 369

Сважић-Марковић Драгутин 42, 45

Светић Иван 129

Светић Лука 171

Светић Мате 704

Светић Миле 111

Светић Мишо, Матин 704

Светић Никола 139, 141, 164

Светић Роко 111

Свјетличић Драго, Јовин 16, 611

Свјетличић Зора 612

Сворџан (Мостар, породица) 710

Сворџан Даница, Спасојева (Мостар) 697, 692

Сворџан р. Самарџић Госпава, Јованова (Мостар, р. Добој крај Стоца) 17, 687, 692

Сворџан Лепосава, Спасојева (Мостар) 687, 692

Сворџан Јљубица, Спасојева (Мостар) 687

Сворџан Спасоје (Мостар) 687, 692

Сворџан Томо, Спасојева (Мостар) 687, 692

- Себрек Алојз 277
 Северовић Томо (Крижевци) 325, 494
 Седлан (Томингаја) 206
 Секерушевић Бранко 489
 Секиз (Оточац) 211
 Секиз Васо (Тонковић) 238
 Секо Мехо 734
 Секулић (Госпић, шумар) 134
 Секулић (Госпић, ђак гимназије, син шу-
 мара) 134, 224
 Секулић Дане (Рибник) 158
 Секулић Душан (Љубиње) 680, 682
 Секулић Гојко (Љубиње) 680, 682
 Секулић Иван (Госпић, свршени матурант
 гимназије) 224
 Секулић Мишо (Оток, Огулин) 249, 261
 Селак Јован (Рујнице) 630
 Селак Милован, Јованов (Рујнице) 630
 Селак Милован, Перин (Рујнице) 630
 Сељан (Загреб) 463
 Семиз Љубица 700
 Семиз Мишо 700
 Семиз Ранко 690
 Сердановић Иво 702
 Сердар Вера, Илијина 238
 Сердар Душка, Илијина 238
 Сердар Илија 238
 Сердарушић Славко 696
 Сертић Анте (Удбина) 232
 Сертић Дане (Госпић) 110
 Сертић Илија (Удбина) 162, 230, 232
 Сертић Миле (Удбина) 158
 Сертић Милан (Госпић) 76
 Сертић Никола (Удбина, пошт. служ.) 232
 Сефић Ахмет 697
 Сефић Омер 697
 Сивијановић Перо (Грубишно Поље) 535
 Сидрак Цафер 734
 Сидрак Осмо 734
 Силвестар Драгоје 697
 Симеон, епископ шабачки 421
 Симић (Тузла) 433
 Симић Глиго, Стевин (Цепелиш) 422
 Симић Лазо (Сушине, Напице) 761
 Симић Петар (Сушине, Напице) 761
 Симић Стево (Цепелиш) 13, 422, 431, 742
 Сингер (Загреб) 323
 Ситаровић Ђуро 673
 Сјаус (Сјауш) Анте 292
 Сјаус (Сјауш) Јуре 292
 Сјаус (Сјауш) Миле, Томичин 292
 Сјаус (Сјауш) Миле, Шимин 281-282, 287
 Сјерић Ђуро 414
 Скочајић Илија 727
 Скочибушић Анте 340
 Скочибушић Перо 571-572, 575
 Скрбин Јанко 342
 Скуцореп Милан 540
 Скуцореп Никола 539
 Скучић (Љубиње) 680
 Славуљац Раде 528
 Сладић Душан 10, 238-239
 Слијепчевић Стојан 415
 Слипчевић Бранко 380, 521
 Слишковић Блашко-Блаж (Мостар) 691, 705
 Словинић Вјекослав 691
 Смарлић Илија 441
 Смиљанић Лазо 354
 Смиљанић Милош 629
 Смиљанић Милутин 631
 Смичиклас Дане 495
 Смојвер (Барбат-Зубовићи) 314
 Смоле Фрањо 733
 Смолић (Огулин) 248
 Смолчић (Госпић) 197
 Смолчић Иван (Широка Кула) 76
 Смолчић Томо (Огулин) 259, 261
 Смољан (Кукавице, Рогатица) 673
 Смољан Борис (Мостар) 697
 Смољан Трпимир-Трупа (Мостар) 697
 Смољановић (Двор на Уни) 760
 Смољановић Драгутин (Бовић) 403
 Смерчек Фрањо 544
 Соду Франческо Мило 67, 72, 78, 155, 166
 Соколић Божо 110
 Соколић Жарко 121
 Соколић Јосип 544
 Соколић Марија 544
 Соколовић (Требиње) 722
 Соколовић Ратомир (Турбе, Травник) 571-574
 Сокнић Крсте, Ристин 712
 Сокуп Брацо 158
 Солдо Шћепо-Бан (Мостар) 696
 Сорајић (Мостар) 710
 Сорзић Васко, Вељков 692
 Сорзић Вељко 692
 Сорзић Страјко 692
 Сормаш Сима (Подравска Слатина) 762
 Сотингер Морис, Игнацов 43
 Сошић (логор Јасеновац) 360
 Спајић Ана (Столац) 559, 728, 732
 Спајић Владимир (Сарајево) 94
 Спајић Владо (Чапљина) 552
 Спајић Вукан (Сарајево) 94
 Спајић Милан (Рогатица) 671
 Спалалић Суљо 675
 Спехић Драго 727
 Споте Марио 752
 Спремо Јован 692
 Спремо Неђо 692

- Спужевић Буро 693
 Србљанин Илија 13, 437, 440
 Србљанин Љубо 14, 446-447
 Србљанин Мирко 13, 437, 440
 Србљанин Трифун 438, 446
 Срдић Бранко 761
 Срдић Милан 259, 263-264, 271
 Срдић Милош 540
 Сретих Јован 274
 Срића (Карловац) 390
 Сркулић Илија 48
 Ставрић В. (КРЗ) 348
 Ставрић Тошо 766
 Стајић Богдан (Бањалука) 43
 Стајић Богдан (Високо) 584
 Стајић Владо (Мостар) 690
 Стајић Владо, Јанков (Невесинје) 688
 Стајић Драгиња-Драгица, Јанкова (Невесинје) 688, 692
 Стајић Јанко (Невесинје) 688, 691
 Стајић Јован, Томанов (Мостар) 559, 686, 692, 732
 Стајић Младен (Жировач) 766
 Стајић р. Ковачевић Томана, Драгина (Невесинје) 688, 691-692
 Стакић Бранко (Студенци) 180
 Стакић Глигорије (Студенци) 180
 Стакић Илија (ЗКРЗ) 164, 175, 178, 181
 Стакић Рацо (Студенци) 180
 Стакић Стана (Крушчица, Косињ) 175
 Стакић Триво (Студенци) 180
 Стаменковић Милан (Осијек) 14, 448, 451, 766, 782
 Стаменковић Светозар (Осијек) 449, 766, 782
 Станболија Марко 42, 45,
 Станисављевић Никола (Грачац) 451268
 Станисављевић Раде, Исин (Јореница, р. Грачац) 38, 107, 199, 229, 235
 Станић (Госпић, супруга Љубина, са двоје дјеце) 110
 Станић (Госпић, професорица) 136
 Станић Богдан (Госпић, трговац) 98, 101, 109, 112, 115, 117, 129
 Станић Богдан (Госпић, пекар) 99
 Станић Бранко (Госпић, професор) 113, 130
 Станић Дмитар (Ведро Поље) 8, 149, 151
 Станић Димитрије-Дмитар, Петров 98, 101, 109, 129
 Станић Јован (ЗКРЗ) 180
 Станић Јован (Госпић, упр. казн.) 115
 Станић Јово (Госпић, чин. окр. суда) 99
 Станић Јово (Госпић, пекар) 116
 Станић Јово (Удбина) 230, 233
 Станић Љубо (Госпић, сељак) 110
 Станић Мико (Госпић, пензионер) 109
 Станић Милан (Госпић, пензионер) 99
 Станић Милан-Миле, Петров (Госпић, гостионичар) 109, 115
 Станић Никола-Нико (Госпић, шеф поште у пензији) 99, 115, 129
 Станић Перо (Сисак) 42, 45
 Станић Петар (Госпић, гостионичар) 98, 101, 109, 115, 129
 Станић Симо (Госпић, суд. чин.) 109
 Станић Симо (Госпић, пензионер) 99, 115, 129
 Станишић Влајко 602
 Станков Мара 279
 Станков Милица 279
 Станков Перо 279
 Станковић (Пирот, Осијек ?) 761
 Станковић (Присој) 607
 Станковић (Пурачићи, заклан 2. I 1942.) 619
 Станковић Алекса (Јања) 668
 Станковић Ђорђе (Пурачићи) 582, 585
 Станковић Емилијан (Бијељина) 637, 650, 665
 Станковић Јанко (Острвица) 132
 Станковић Мисајло (Бијељина) 637
 Станковић Милош (Јања) 637
 Станковић Ристо (Градачац) 665
 Станковић Станко (Славонски Брод) 48
 Станковић Урош (Пурачићи, заклан 12. XII 1941.), 582, 618-619, 650
 Станојевић Јован (Јакшић) 38, 530
 Станојевић Јован (Бовић) 403
 Станојевић Марко (Студенци) 404
 Станојевић Раде (Отишић, Врлика) 17, 615, 738, 744
 Станојевић Стево (Баткуша, Босански Шамац) 610
 Станојчић Миле 483, 446
 Стањо Анариоло Гвидо 166, 747-748, 755
 Стапар Марко 623
 Стапар Нада 623
 Старачек Милан 98, 110, 137, 153, 156, 180, 562
 Старовић Милорад (Автовац, Гацко) 760
 Старовић Спиридон-Шпиро (Автовац, Гацко) 759
 Старчевић (ЗКРЗ) 414
 Старчевић (Подлапача, жанд. наредник) 172
 Старчевић Анте (Госпић) 105, 110-111
 Старчевић Иван-Ивица, Антин (Госпић) 110, 158
 Старчевић Јосо (Јлика) 457
 Старчевић Мате, Јоканов (Калиновача, Доње Пазариште) 190
 Старчевић Мијат (Подлапач, оружник) 76
 Старчевић Мирко (Косињ) 173, 174
 Старчевић Никола (Госпић) 111
 Стахуљак Лујо 535

- Стаци Санто 18, 312, 753, 757
 Стевић (Глиница) 626
 Стевић Даница (Врнограч) 627
 Стевић Дара (Врнограч) 627
 Стевић Деса (Врнограч) 627
 Стевић Ђуја (Врнограч) 627
 Стевић Јандре (Врнограч) 625, 627
 Стевић Миле (Глиница) 626
 Стевић Стојан (Глиница) 626
 Степанов Јаша, Савин 38, 257, 264
 Степановић Растко 637
 Степинац Алојзије 7, 38, 83, 87, 296-297
 Стефановић (супруга Јованова) 341
 Стефановић Александар, Јованов 341
 Стефановић Иван-Иве 110, 114, 128
 Стефановић Јован 12, 341, 343
 Стефановић Светозар 665
 Стијачић Матија, В. 38, 99, 104, 129-130, 134, 138
 Стилиновић (Госпић) 129
 Стилиновић (логор Јадовно) 328
 Стилиновић (логор Јасеновац) 129
 Стилиновић Драго (Госпић) 8, 97-98
 Стилиновић Иве (Госпић) 97
 Стилиновић Иван-Чавлина (Госпић) 102, 104
 Стилиновић Милан, Полдин (Госпић) 193, 197
 Стилиновић Миле (Канижа Госпићка) 98, 102, 158
 Стилиновић Миле-Мајикин 111
 Стилиновић Полде (Госпић) 197
 Стилиновић Стипо (Госпић) 121, 158
 Стилић Аница 184
 Стилић Боја 184
 Стилић Милка 184
 Стилић Стана 184
 Стилић Стевко 184
 Стипановић Марко 243, 257
 Стипановић Милош 280
 Стипетић (Сарајево) 656
 Стипетић Златан (Загреб) 164
 Стјепановић Вукашин 8, 111, 117
 Стјепановић Ристо 16, 565-566, 664-665, 669-670
 Стјепанчевић Миле 42, 45
 Стожинић Јосип 57
 Стојисављевић (Стојисављевић) Миле-Црни (Отрић, Грачац) 104, 192, 195, 203, 209
 Стојадиновић Шпиро 73
 Стојаковић (Мацари, Петриња) 433
 Стојановић (Бујавица) 528
 Стојановић Ђорђе-Ђуро, Петров (Плешки) 38, 265
 Стојановић Мишко (Петровац, Подравска Слатина) 762, 786, 820
 Стојановић Нико (Тузла) 583-584
 Стојановић Никола (Зеница) 584
 Стојановић Петар (официр ВКЈ) 665
 Стојановић (Пелеш) Петар (Глина) 416
 Стојановић (Пелеш) Славко (Глина) 416-417
 Стојановић Стеван (Бујавица) 528
 Стојановић Цвијетко-Цвето (Бијељина) 637, 643
 Стојисављевић Сава (Грачац, сведок) 9, 194, 197
 Стојисављевић Стево (Бијељина) 637, 643, 654
 Стојић Јанко 416
 Стојчевић Марко 422
 Стојчић Јозо 362, 369, 372
 Стошек Божо 328
 Стражикић Бранко (Београд, Ком. за изб.) 570, 581, 596, 687, 692
 Стрениј (берберин, отац Богомиров) 264
 Стрениј Богомир (берберин) 263-264, 268
 Стрижак Бранко 42, 45
 Стрижић (Загреб) 326
 Стрилић Петар 172
 Студен (Глиница) 626
 Ступар Лазар 482
 Ступар Михајло 482
 Суботин Методије 38, 257
 Суботић Душан 597, 757, 778
 Сувајчић Никола (Пакрац) 531
 Сувајчић Светозар (Пакрац) 484
 Судар Гојко, Ристин (Мостар) 712
 Судар Фране (Брушани) 158
 Судар Фрањо-Осман (Мостар, р. из Лике) 696-697, 701, 703
 Судар Јосип-Јоја (Брушани) 366-368, 372, 474-475
 Судар Мијо (Пакрац) 530
 Судар Миле мл. (логор Јасеновац) 365, 369, 373
 Судар Миле ст. (Прућане, логор Јасеновац) 364-365, 373
 Суђуковић Мане 99
 Сужњевећ Васо 438, 446
 Сужњевећ Даница 13, 414, 418-419
 Сужњевећ Душан, Илијин 417
 Сужњевећ Ђуро 414-415, 419
 Сужњевећ Јанко 438, 446
 Сужњевећ Илија 417
 Сужњевећ Небојша 415
 Сужњевећ Перо 230, 240
 Сужњевећ Ратко 415
 Сужњевећ Симо 415
 Сужњевећ Стево 417
 Сукнајић Јосо-Јоца, Јосипов 110, 158
 Сулеман Јеролим 303-304
 Суљић Хусеин 624
 Сунајко Андрија (КРЗ) 170, 190

Сунајко Душан 727
 Сунајко Јово 99, 106, 129, 133
 Сунајко Коста 416
 Сунајко Никола 416
 Сушић Душан 690
 Суприна (Загреб) 320
 Сурина Анте (Соколовац) 542-544
 Сучевић Павао 633
 Суша Лазо 196
 Сушак Славко 521
 Сушић Ловро 246, 255, 268, 279
 Сушић Суљо 675, 785, 830

Т

Тадих (мајор БЈВ) 694
 Тадих Илија (Доњи Лапац) 218
 Тајић Славко 624
 Тајић Станко 624
 Тајал Владо 536
 Талијан Стево 512
 Талић Љубан 527
 Тамерлан 84
 Таминчић Анђа 558, 681, 730
 Танасиловић Спасоје 36
 Танасковић Мишо 641
 Тарбук Михаило 48
 Тарковић Митар 722
 Тасламан Хамид 696
 Таслица (Мостар) 690
 Таталовић Ђуро (гостионичар) 243, 245, 249, 255, 279
 Таталовић Ђуро (ћак) 279
 Таталовић Јосиф 256
 Таталовић Милан, Јосин 245, 255
 Таталовић Невенка (Ком за изб.) 144, 151, 194, 215, 220, 230, 232, 238, 246, 248, 254, 264, 275, 399, 402, 437, 442, 546, 548, 611, 628, 631, 744
 Таталовић Ратко 255
 (Татек) Илија-Татек (Бутојно) 485, 619, 649, 660
 Татић Васо 622
 Татомировић (Славонски Кобаш) 480
 Татомировић Тихомир 637, 644
 Тедић Војислав (Вргинмост) 407
 Тедић Стево (Вргинмост) 407
 Тејић Ацо, Мирков 643, 654
 Тејић Божо, Мирков 643, 654
 Тејић Мирко-Мика 637, 643, 654
 Текић Гавро 643, 654
 Тељежић Ристо (Јукавац) 583
 Телебак Милан (Бијело Поље) 712
 Тенцер (Петриња) 412
 Тепавац Стана (Ком. за изб.) 127, 197, 412, 570, 581, 596, 665, 687, 692

Тепшић (Сјеничак) 391
 Тепшић, унук Павлов (Вргинмост) 407
 Тепшић Никола (Вргинмост) 407
 Тепшић Павао (Вргинмост) 407
 Тепшић Раде, Николин (Вргинмост) 407
 Тепшић Перо (Сисак) 42, 45
 Тепшић Стеван (Вргинмост) 408
 Терзић (Бањалука) 600
 Терзић Антон 486
 Терзин Божо 48
 Тесла Миле 534
 Тесла Никола 113
 Теслић, Симин (Госпић, ученик) 110, 115
 Теслић, отац Дмитров (Госпић) 118
 Теслић Дмитар (Госпић, ученик) 118
 Теслић Јанко (Широка Кула) 186
 Теслић Јован (Острвица, Госпић) 9, 170
 Теслић Марија-Мара (Госпић, трговац) 109, 116, 129
 Теслић Марија-Мара (Госпић, домаћица) 99, 118, 170
 Теслић Милан (Госпић, железничар) 99
 Теслић Милорад (Сисак) 42, 45
 Теслић Милош (Сисак, индустријалац) 445, 529, 764, 782
 Теслић Никола (Сисак) 42, 45
 Теслић Перо (Острвица, Госпић) 170
 Теслић Симо (Широка Кула, 32 г.) 186
 Теслић Симо-Симача (Госпић, гостионичар) 110, 115, 129
 Теслић Софија (Острвица, Госпић) 170
 Теслић Сока (Широка Кула, 80 г.) 186
 Теслић Сока (Широка Кула, 68 г.) 186
 Тешановић Ђорђе 597
 Тешановић Јованка (Требиње) 17, 127, 721-722, 724
 Тешић Јован (Вргинмост) 407
 Тешић Станко (Вргинмост) 407
 Тиљак Анте 197, 201-202, 204, 208
 Тиљак Људевит 583
 Тиљак Гавро 193
 Тиљак Мато 418
 Тисеран Еуген 91
 Тишма Божо 479, 620
 Ткалчић мл. (Загреб) 469
 Ткалчић Срећко (логор Јасеновац) 361
 Тоболски Лео 321
 Тоболски Маријан 321
 Товирац Петар-Перо, Цвијанов 38, 637
 Тодоровић Ева (Нови Пављани) 512
 Тодоровић Идо (Пакрац) 531
 Тодоровић Ицо (Подравска Слатина) 665
 Тодоровић Коста (Пакрац) 528, 531
 Тодоровић Константин-Којо, Максимов (Јања) 38, 637

- Тодоровић Лазо (Зеница) 616
Тодоровић Милац, Костин (Пакрац) 531
Тодоровић Младен (Нови Пављани) 512
Тодоровић Нада (Нови Пављани) 15, 512
Тодоровић Никола (Нови Пављани) 512
Тодоровић Павле (Травник) 641
Тодоровић Перо (Тузла) 650, 652
Тодоровић Стојан (Нови Пављани) 512
Тој Дуба (Шипово) 608
Толнауер (логор Јасеновац) 463
Тољ Иван 666
Тољанић Анте (Новаља) 295
Томинац (Сисак) 361, 380
Томић (логор Јасеновац, усташки водник, зап. оружничког вода) 368
Томић Бранко (Суња) 429
Томић Вељко, Милошев (Српске Моравице) 276
Томић Виктор (Ауспанд, Аустрија) 325, 495-497
Томић Дико, Милин (Бијељина) 16, 620, 636-637, 643-645, 648-649
Томић Дмитар (Бјеловар) 506, 509
Томић Драгомир (Глина, трговац) 416
Томић Драгомир (Глина, банк. чин.) 417
Томић Душан (Глина, трговац I) 416
Томић Душан (Глина, трговац II) 417
Томић Ђуро (Стаза) 440
Томић Исо (Брлог) 213
Томић Лука (Брлог) 213
Томић Марко (Стаза) 447
Томић Милан (Бијељина) 643
Томић Милош (Српске Моравице) 273-274, 276-277
Томић Нада (Српске Моравице) 11, 276-277
Томић Никола (Загреб) 352
Томић Никола, Милошев (Српске Моравице) 273
Томић Симо (Кукавице, Рогатица) 672
Томић Стево (Стаза) 440
Томичић (Госпић, стражар у казнионици) 110
Томичић Винко (Госпић) 104
Томичић Јуре (Грачац) 197
Томичић Никола (Ричице) 176
Томљеновић (Загреб, шофер) 433
Томљеновић Ива (Госпић) 110
Томљеновић Иве (Госпић, судија) 262-264, 272
Томљеновић Ива (Госпић) 110
Томљеновић Иван, Јуришин (Госпић) 166
Томљеновић Иван-Ивица, Матеше Стојкина (Новосело) 104, 106, 111
Томљеновић Иван-Иво (Госпић, тужилац) 108, 110
Томљеновић Ивица (Госпић, погинуо 1942.) 98
Томљеновић Јосип, Ивин (Плашки, таборник) 26-265, 268, 270-272
Томљеновић Јосо (Подоштра) 111, 158
Томљеновић Јожа (Госпић) 108, 110
Томљеновић Јурица (Госпић) 144
Томљеновић Лука-Шапа (Смиљанско Поље) 111, 158, 164
Томљеновић Марко (Црни Дабар) 159
Томљеновић Мате (Госпић) 108
Томљеновић Матеша, Стојкин (Новосело) 104
Томљеновић Милан (Карловац, гостионичар) 387
Томљеновић Милан (Карловац, опанчар) 392
Томљеновић Никола-Амброз (Башке Опшарије) 159
Томљеновић Стипан-Стево (Госпић, стожер-ник) 110, 155, 166
Томљеновић Шиме (Карлобаг) 300
Томпић Габријела 418
Тонковић Иван 162
Тонковић Никола 162
Тонковић Стево 162
Топаловић Стана 559, 728, 732
Топчић Альо 675, 763, 785, 820
Торбица Лазо 533
Торбица Вељко 100, 107, 192, 203, 208, 763, 782
Торбица Милан 528
Тохоль (Љубиње) 680
Тохоль Ђорђе (Љубиње) 677
Тохоль Фимија (Љубиње) 16, 676, 682, 687
Тохоль Илија (Мостар) 690
Тохоль Ристо (Љубиње) 682
Тохоль Цветко (Мостар) 690
Тошовић Богдан 736
Тошовић Душан 736
Тошовић Јово 682, 736
Тошовић Милка 17, 735, 738
Тошовић Милош 671
Трабозајлија Алија 609, 610
Траванић Иван 542
Траванић Славко 542
Травар (Мостар) 690
Трајановић Драго 643
Трајбар Звонко 110
Трампуж Милан (КРЗ) 301-302, 307, 310, 312-315
Траутман Мирослав 42
Траутман Фрањо 42
Требизани (италијански пуковник) 772
Трбовић Јосо (Огулин) 243, 255
Трбовић Јово (Гомирје) 243, 257
Трбојевић (Славонија) 433
Трбојевић (Бихаћа) 633
Трбојевић Илија (Српске Моравице) 274
Трбојевић Јован (Плашки) 11, 264, 268
Трбоња Авдо 662

- Трбоња Мујо 697
 Тресић (Сплит) 349
 Трговац (Загреб, лијечник) 714
 Тривић Сава 489
 Тринајстић (Петриња) 432, 434
 Триплат 302, 305-306
 Трифковић Божо 617, 654
 Трифковић Миленко 617, 654
 Трифковић Ненад 611
 Трифуновић (Босански Шамац) 645
 Тркла Трајко 690
 Тркуља Барица 16, 634, 636
 Тркуља Бранко 386, 389, 391
 Тркуља Гојко 109, 115, 129
 Тркуља (или Турудија) Ђорђе (Подравска Слатина) 762
 Тркуља Ђуро 8, 101, 111
 Тркуља Илија 108
 Тркуља Милан 441
 Трлајић Светозар, Стефанов – епископ Сава 38, 83, 249, 257, 265, 269, 271, 424, 764, 788
 Тројер Јосип 693
 Тропам Лујо 12, 349
 Тропша (Хлебине) 542
 Трошељ Бецо, Матин (Шибуљина) 292
 Трошељ Иван (Дивосело) 145
 Трошељ Иван, Јосин (Шибуљина) 292
 Трошељ Иве, Јандрин (Шибуљина) 292
 Трошељ Јосо, Иванов (Шибуљина) 286
 Трошељ Лука (Аланак) 181,
 Трошељ Лука (Дивосело) 111, 145, 148
 Трошељ Мате (Шибуљина) 286
 Трошељ Рок (Дивосело) 148
 Трошељ Роко (Шибуљина) 292
 Трнинић (Комоговина) 429
 Трнинић Нада (Сарајево) 15, 549, 552, 602
 Трнинић Нико (Петриња) 432, 433
 Трипић (Врлика, Книн, ж.) 802
 Трипић Милан, П. (Врлика) 759
 Тртањ Милан 232
 Трумбић (Сарајево) 561
 Тудић Марко 503
 Тужбовић Стјепан 73
 Тузлак (Сарајево) 576
 Тукерић Славко 566
 Туло Милан 666
 Тумић Никола 622
 Тупњанин 83
 Тупоња Бранко 701
 Тупоња Десанка 17, 701
 Турак Антун 733
 Турањанин Вукан 677
 Турањанин Ђорђе 676
 Турањанин Лазар 677
 Турањанин Милан 677
 Турањанин Перо 677
 Турк Аугуст 697
 Туркаљ Јосо (Јосипдол) 254
 Туркаљ Јурица (Јосипдол) 251-252, 254
 Туркаљ Марко (Јосипдол) 254
 Туркаљ Милан (Јосипдол) 254
 Туркаљ Миле (Јосипдол) 254
 Туркаљ Фрањо (Јосипдол) 254
 Турковић Јосо (Огулин, бравар) 250
 Турковић Јосо (Огулин, земљорадник) 250
 Турковић Мустафа (Столац) 734
 Турковић Ристо (Столац) 734
 Турудија Вељко 571
 Турудија (или Тркуља) Ђорђе (Подравска Слатина) 571, 762
 Турудија Мишо, Вељков 571
 Тута Ристо 699
 Тутек Дане 216
 Тушевљак Славко 577
- Ћ**
 Ћамић Марко 763
 Ћатић Ристо, И. (Губин, Ливно) 758
 Ћелап (Глина) 416
 Ћеранић Лука 192
 Ћеранић, син Лукин 192
 Ћившић Мехмед 674
 Ћирић Стеван (Нови Сад) 168
 Ћирић Стеван (Сарајево, бив. пред. Нар. скупштине), 345, 509
 Ћорић Марко 727, 733
 Ћорић Фрањо 699
 Ћорковић Пера 417
 Ћоровић Хусеинбег 633
 Ћосић (Глиница) 626
 Ћосић (Корита, Пакрац) 528
 Ћосић Здравко 696
 Ћосовић Дамјан 51
 Ћосовић Неђо 51
 Ћук (Љубиње, породица) 680
 Ћук Мико (Љубиње) 682
 Ћук (Сарајево) 561
 Ћук Јока (Љубиње) 559, 732
 Ћук Светозар, Ристин (Пурачић) 582-583, 590, 645
 Ћуковић Ристо 763
 Ћулибрк Бранко (Сисак) 42, 45
 Ћулибрк Душан (Отока, Босанска Крупа) 623
 Ћулибрк Миладин (Отока, Босанска Крупа) 623
 Ћулибрк Мирко (Отока, Босанска Крупа) 623
 Ћулук Душан 664
 Ћулумовић Антим 38
 Ћупић Јозо 361
 Ћурић (Двор на Уни) 760, 779

Ђуриловић Јосип 451, 452
 Ђурковић Симо, в. Ђурковић Симо
 Ђуртовић М. (КЗР) 634
 Ђурувија Ђуро 247, 255
 Ђурчија Михајло 13, 386-387
 Ђурчић Илија (Подум) 139
 Ђурчић Стеван, Ђурин 38, 258, 421, 759
 Ђутић Мате-Јуричев 180
 Ђутић Миле-Штукмет 180

У

Угарак Душан, Милин (Вребац) 133
 Угарак Миле (Вребац) 133
 Угарковић Јурица-Јуцо (Госпић, гимназија-
 лац) 106, 110, 128, 162, 235
 Угарковић Јурај (Госпић, студент) 121
 Угарковић Јуре (Госпић, надзорник путева)
 110
 Угарковић Никола (Госпић) 344
 Угрица (Грачац, син Даринкин) 209
 Угрица Даринка (Грачац) 196, 203, 209
 Удиљак Мирко 693
 Удоровић Миле 138
 Ужичанин Рашид 360, 374, 376
 Узелац (Лички Осик) 132
 Узелац (Сарајево) 561
 Узелац (Грачац) 204
 Узелац (Медак) 171
 Узелац Вујо (Липово Поље) 178
 Узелац Гајо (Липово Поље) 178
 Узелац Дане (Липово Поље) 9, 178
 Узелац Душан (Широка Кула) 197
 Узелац Коста (Липово Поље) 178
 Узелац Никола (Карловац) 390
 Узелац Никола (Липово Поље) 9, 178
 Узелац Никола (Цапраг) 156
 Узелац Никола ст. (Глина) 416
 Узелац Никола мл. (Глина) 416
 Узелац Раде (Госпић) 116
 Узелац Саво (Госпић) 99, 109, 129
 Узелац Стјепан (ЗКРЗ) 189
 Ујчић Јосип 7, 86, 92
 Укиковац Ђуро 397
 Укропина (Сарајево) 561
 Улемек Милош 386, 388, 391
 Умић Миле-Мишина 180
 Умиљеновић Милан 490
 Умиљеновић Никола-Мигин 158
 Унгар (логор Јасеновац) 361
 Унгар (Осијек, надрабин) 470
 Урељак (Грубишно Поље) 535
 Уремовић Салко 696
 Уршулски Мехметага 633
 Ускоковић Милка 15, 537, 538

Ускоковић Мујо 690
 Ускоковић Саво 538
 Ускоковић Станко 538
 Усорац Стево 539
 Учбинац (Копривница) 544

Ф

Фабац (Глина) 418
 Фабијанац (логор Јасеновац) 368-369
 Фабијанић Анте, Матин (Паг) 12, 307, 309
 Фабијанић Јосип (Паг) 12, 315
 Фабић Емил 673
 Фавала Јосип 216
 Фадилевић Јосо 178, 181
 Фајдетић Миховил 72
 Фајст – Радужков Зора 367-368
 Фајтовић Милан 539
 Фајфер Стјепан 418
 Фалак Томо 697
 Фалаћ Перо 708
 Фаркаш Роберт 12, 335
 Фарник (Дрниш) 800
 Фарфара Јосо 212
 Фачини Вјеко 302
 Фејић Есад 689
 Фелдбауер (Савски Мароф) 461, 463, 468
 Фелдман, отац Жигин (логор Јасеновац)
 460
 Фелдман Жита (логор Јасеновац) 460
 Фелициновић Јосо 11, 296-297
 Фердербар (Старо Село, Топуско) 399
 Фердербар Иво (Топуско) 397
 Фердербар Томо (Топуско) 397
 Фестини Иван, Петров 11, 301-302
 Фербер (Српске Моравице) 277
 Фет Мишко 536
 Феферман (Загреб, инж.) 459
 Феферман (Загреб, син инж.) 459
 Феферман (Осијек, инж.) 459
 Феферман, син Магдин (Осијек, погинуо у
 пробоју 1945.) 470
 Феферман Магда (Осијек) 470
 Филипац Петар 389-390, 392
 Филиповић (Загреб, домобр. сатник) 621
 Филиповић Вјекослав, фра Томислав, в. Мај-
 сторовић – Филиповић Мирослав
 Филиповић Милан (Добој) 611
 Филиповић Сафет (логор Копривница) 564
 Филипчић Звонко (Валенчић Фрањо) 215-217
 Финдерле Виторио 18, 745, 751-752
 Финци Јозеф-Чучо 367-368
 Финци Мориц 370
 Фирст Маргита 367-368
 Фишбергер Никола 362
 Фишер (Осијек, син месаров) 469

- Фишер Давид (Осијек) 458
 Фишер Егон (Копривница) 563
 Фишер Златко (Сисак) 42
 Фишер Изидор (Сисак) 42
 Фишер Јосип (Сисак) 42
 Фишер Паул (Лекеник) 41
 Фишер Стјепан (Сисак) 41
 Фишл (Грубишно Поље) 535
 Фјорини Муцио 751-753
 Флајдић Мирко 352
 Флајшер Јакица 612
 Флисар (Осијек) 452
 Флугер Додика 470
 Фоглар Бела 111
 Фоић Илија 691
 Фојерајзен Нада 12, 345, 347
 Форентић Стјепан 375
 Фотро Милан 594
-Фрајлица (Лешће) 217
 Франић Нико 111
 Франк Божо 488, 492
 Франк Брацо 453
 Франк Оскар 453
 Франк Фаника 453
 Францетић (Лички Нови) 102
 Францетић Јуре (Прозор, Оточац) 6, 38-39, 54, 102, 701
 Фрањола (Широка Кула) 135
 Фригановић Анте 375
 Фригановић Јосип-Жиле 360
 Фридман (Загреб) 458
 Фридман Бела (Осијек) 471
 Фридман Мирослав (Осијек) 456
 Фридрих Аладар (Загреб) 456
 Фридрих Јулијо (Загреб) 456
 Фринет, отац Јулијев (Олово) 358
 Фринет Јулије (Олово) 358
 Фрковић Анте-Јурела (Госпић) 187
 Фрковић Анте, Јурелин (Госпић) 111
 Фрковић Ивица (Госпић, министар шума) 102, 112
 Фрковић Јуре (Госпић, ременар) 110
 Фрковић Јурица, (Госпић, велики жупан) 97, 102-103, 110, 112, 117, 119, 121, 135, 140, 144-145, 155-156, 164, 166, 169, 180, 183, 188, 202, 205-207, 241, 287, 344
 Фрковић Луле (Сарајево) 561
 Фрковић Марко (Госпић, таборник) 98, 102, 104-105, 110, 183, 202, 207
 Фрковић Марко, Гуцин (Госпић) 157
 Фрковић Марко-Прде (Лички Нови) 157
 Фрковић Михо (Канижа Госпићка) 176
 Фрковић Милан (Лички Нови) 157
 Фрковић Миле (Канижа Госпићка, општ. бел.) 110, 155, 166
 Фрковић Миле (Лика, логор Јасеновац) 366, 374
 Фрковић Миле-Брле (Канижа Госпићка) 157
 Фрковић Никола (Госпић) 139
 Фрковић Никола, Лукин (Лички Нови) 157
 Фрковић Стипе (Госпић) 110
 Фукс Јосип (Сарајево) 51
 Фуks Лео (Осијек) 361, 469
 Фундук Богдан 229
 Фундук Ева 13, 388, 390
 Фуњек Фрањо 529
 Фурстер (пуковник) 70
 Фуртула Раде 593-594
- Х**
 Хабел Никола 414
 Хајдаревић (Високо) 582
 Хајдуковић Јово 231
 Хајдуковић Петар 231
 Хајек (Грубишно Поље, р. Вуковар) 535
 Хајзлер (из Осијека) 459
 Хајм (Бихаћ) 472
 Хајм Владимир-Владо 325, 494-496
 Хајмер (Копривница) 466
 Хајнош Антун 677
 Хајнош Звонко, Антунов 677
 Хајнош Карло, Антунов 677
 Хајрић Мујага 582
 Хајровић Душан 727
 Халагић Милан 438
 Халар Јуре 225
 Халаси Хајнрих 320
 Халер Стојан 415
 Халупа Пуба 163
 Хамбургер (Загреб) 333
 Хамзић (Врнограч) 628
 Хамовић Ана 725
 Хамовић Биљана 728
 Хамовић Босиљка 725, 728, 735
 Хамовић Душан 690
 Хамовић Зинаида, Ристина 725, 728, 735
 Хамовић Илија 725
 Хамовић Љиљана, Илијина 725, 735
 Хамовић Малина 728
 Хамовић Милан 728
 Хамовић Митар 690
 Хамовић Перо 726
 Хамовић Ристо 725
 Хамовић Тамара 728
 Хамовић Тијана, Ристина 725, 728, 735
 Хан (Осијек, браћа) 470
 Хан Бранко (Сисак) 42
 Хан Тибор (Осијек) 470
 Хандкер (Осијек) 462
 Ханжек Ида (Крижевци) 14, 493-494

- Ханжек Ладислав (Крижевци) 14, 168, 325-327, 450, 481, 493-497, 500-501, 508-509, 556, 562, 638
- Ханжек Берислав (Петриња) 432-433
- Ханжек Марио (Петриња) 432-433
- Ханих Јосип 417-418
- Ханосек (Сремска Митровица) 545
- Харачић Але 734
- Хас (Осијек) 453
- Хас Емил (Загреб) 472
- Хас Зденко (Славонска Пожега) 463
- Хас Феликс (Дуга Реса) 101
- Хасадедић 713
- Хасечић Касим 672-673
- Хаупт (Глина) 418
- Хауслингер Ернест 470
- Хафизовић Хабдулах 673
- Хафнер Зора 323
- Хаџиалић Сали 633
- Хаџи-Вуковић Стево 645
- Хаџија (логораш у Јасеновцу) 364, 377
- Хаџи-Лазаревић Спасоје 637
- Хаџиосмановић Мухамед 713
- Хаџи-Смајић (Сарајево) 474
- Хаџић Хамид 733
- Хаџи-Чолаковић Драго, Мићин 16, 636-637, 643, 645, 648-649, 742
- Хаџи-Чолаковић Саво, Мићин 16, 636-637, 643, 645, 649
- Хегедушић Крсто 349
- Хегер Карло 121, 548, 558-559, 734
- Хелда Јакоб 472
- Хераковић Саво 506, 509
- Хербет Макс 553
- Херенда Вид 307
- Херенчић Иван-Иво 343, 695-698, 701-702, 706-707, 709-710, 717-718
- Херлингер (Загреб) 521
- Херлингер Бранко (Сисак) 41
- Херман Никола 35, 348, 482, 498-501, 509, 539, 544
- Херуц Крешко 495
- Херц Ђуро 532
- Херцеговић Михо 735
- Херцог Леополд, М. 48
- Хехт (Осијек) 470
- Хецок (Осијек) 469
- Хећимовић Грга 269
- Хинић Ђурађ (Дебело Брдо) 242
- Хинић Мане (Дебело Брдо) 242
- Хинић Никола (Пакрац) 531
- Хинић Никола (Шаламунџ, Бунић) 239
- Хинић Стево (Дебело Брдо) 242
- Хирхл Срећко (Бјеловар) 461
- Хирш (Дервента) 471
- Хиршбергер Никола 369-370, 372, 378
- Хиршл Феликс 15, 329, 468, 513, 522
- Ховер (Вуковар) 487
- Холт Иван 496
- Холцер Душан 329, 522
- Хољевац Милан 248, 250
- Хопек Рудолф 561, 566
- Хорн Перо 459
- Хорват (Копривница) 498-499
- Хорват Бранко (Крижевци) 495
- Хорват Вилма (Вировитица) 380
- Хорват Иван (Вировитица) 374
- Хорват Јожа (Метајна) 206
- Хорват Мато (логор Јасеновац) 373
- Хорват Ханс-Иван (Осијек) 458
- Хорват Шимун-Шиме (Крижевци) 501, 509, 325, 495, 497
- Хорватовић (Копривница) 492, 501
- Хофер Јулиус 697
- Хофман Ела 349
- Хофман Филип, М. 48
- Хохштетер Бела 12, 338
- Хочевар Иван 453, 693-696, 701
- -Хоца (логор Јасеновац, уст. заставник) 694
- Хоџић Латиф 365, 374
- Хоџић Мујо 673
- Хрваћанин Перо 633
- Хржењак (Крижевци) 497, 501
- Хрисафовић Урош 48
- Хрле Хамид 733
- Хрњак Јован 238
- Хрњез Саво 716
- Хусинец (Велика Кладуша) 636
- Ц
- Цајдл (Госпић) 117
- Цар Никола, Николин 12, 310, 312
- Царевић (логор Даница) 327, 501
- Царевић (Глина, фин. прегледник) 416
- Царевић Илија (Српске Моравице) 273
- Царевић Наранча (Српске Моравице) 276
- Царевић Ненад (Глина) 416
- Царевић Радован (Српске Моравице, лажач) 273
- Царевић Радован (Српске Моравице, пензионер) 273
- Царић Дмитар 416
- Царић Јосиф 416
- Цветановић Бранко (Бијељина, кројач) 616-617, 637
- Цветиновић Бранко (Зворник) 740
- Цветичанин Мирко 42, 45
- Цветковић Драгиша 329, 520
- Цветковић Душан 637

- Цветковић Раде 196
 Цвијановић (Брчко) 435
 Цвијановић Васо (Бихаћ) 633
 Цвијановић Буро (Бестрма) 442
 Цвијановић Јово (Крушчица, Косињ) 175
 Цвијановић М. (Крушчица, Косињ) 175
 Цвијановић Марица (Липе) 9, 179, 180
 Цвијановић Мићо (Крушчица, Косињ) 175
 Цвијановић Михајло (Бестрма) 442
 Цвијановић Милан (Госпић) 99, 109, 115, 128
 Цвијановић Павле (Бестрма) 441
 Цвијановић Петар (Крушчица, Косињ) 175
 Цвијановић Стоја (Крушчица, Косињ) 175
 Цвијановић Симо (Крушчица, Косињ) 174
 Цвијановић Стеван (Бестрма) 441
 Цвијетиновић (Свињаревац) 642
 Цвијетић (Подравска Слатина) 492
 Цвитановић Шиме 369
 Цвитић Рудолф 277
 Цвитковић Марко (Мутилић) 232
 Цвитковић Марко (Цим, Мостар) 696
 Цвитовић Миховил (Глина) 418
 Цвитковић Стојан (Родоч, Мостар) 696
 Цвјетановић (Свињаревац) 642
 Цвјетичанин Жарко 10, 213, 215
 Цвјетковић Душан 645
 Цвјетковић Никола 210
 Цезнер Фрањо 571
 Цезнер Јозо 571-572
 Цекуш Мира 332
 Церовић Антоније 16, 670, 673
 Церовина (Љубиње) 680
 Церовина (Влаховићи) 679
 Церовина Мара (Љубиње) 16, 676, 683, 687
 Церовина Миленко (Љубиње) 683, 687
 Церовски Божидар 35, 38, 40, 42, 320
 Цесарац Аугуст 383
 Цецул Радован 674
 Цивидини Бранко 525, 566
 Цигановић Исо 99, 102, 109, 129
 Цигановић Јово (Барлете) 133
 Цигановић Милан (Барлете) 133
 Цигановић Милан (Плавшинац) 539-540
 Цигановић Милош (Високо) 587, 665
 Цигановић Пајо (Барлете) 133
 Цигановић Стеван-Стево (Срдинац) 539-540
 Цигић Невенка 380
 Цимерман Палика 460
 Цинцар-Марковић Александар 69
 Цинцар Милан 178
 Цинцар Пајо 173, 178, 181
 Циндрић (Лукавац) 582
 Циндрић Бранко (Јосипдол) 269
 Ципријановић (Сремска Митровица) 546
 Ципцара Игњатија 530
 Цоканико (?) Теодоров (Дрниш) 802
 Цоњар Марко 272
 Преvar Драган 416
 Преvar Душан 394, 407
 Преvar Марко 407
 Преvar Миле 391
 Преvar Перо 406
 Преvar Раде 417
 Преvar Симо 408
 Црљенак Мартин 493
 Црљеница (Људбрег) 424
 Црнковић (шеф жел. ст. Оштарије) 245, 256
 Црнковић Антон (Српске Моравице) 276
 Црнковић Иван (Госпић) 229
 Пувај (бан) 106
 Пука Јелио 747
 Цукман (Бјеловар) 522
- Ч**
 Чабак Стојан 577
 Чавић (Травник) 571
 Чавић Лазар, Ђ. (Брђани) 14, 443, 445
 Чавић Марко, Шимин (Стариград) 281-283
 Чавић Ранко 416
 Чавић Славко 416
 Чавић Танасије 416
 Чаврљак Људевит 495
 Чадиф Андрија 409
 Чакара Никола 42, 45
 Чакардић Томо 489, 491
 Чаклопић (Загреб) 621
 Чалија Боро 692
 Чалић Ђорђе 425
 Чалић Никола 431, 665
 Чалмић Марко 674
 Чанак (Карловац) 386, 389
 Чанак Буде (Широка Кула) 102
 Чанак Мане (Широка Кула, побјегао из Јадов-
 на) 102, 130
 Чанак Мане (Широка Кула, убијен) 133
 Чанак Милета (Госпић) 99, 102, 110, 115, 118,
 129, 171
 Чанак Милка (Госпић) 110, 129
 Чанић Анте (Канижа Госпићка) 157
 Чанић Иван, Инов (Канижа Госпићка) 157
 Чанић Брацо, Антиан (Канижа Госпићка) 157
 Чанић Драгутин (оружн. пук.) 61, 79
 Чанић Јосо-Јокан (Канижа Госпићка) 157
 Чанковић Милан 527
 Чанковић Петар 106, 231
 Чаплић Ешреф 673
 Чарковски (Нашице) 461
 Часар Анђелко 444
 Чаушевић Ејуп 673
 Чачић Ана 140

Чачић Вид 157
 Чачић Иван 381
 Чачић Јосип 381
 Чачић Миле 185
 Чачић Никола 381
 Чачић Пиља 185
 Чачић Нина 185
 Чворак Илија 440
 Чворак Никола 440
 Чечура Радован 763
 Чевро Јусуф 698
 Чекрлија Урош 692
 Челани (итал. пор.) 301
 Челик Душан 641
 Чемаловић Мујо 699
 Чемерлић Мухарембег 668
 Чечић Махмут 697
 Черекловић Бране 690
 Черекловић Миле 690
 Черик Никола 654
 Черкез (Сарајево, два брата) 566
 Черни Јарослав 659
 Четко Вукосав 703
 Чикада (бискуп скопски) 382
 Чича Јанко 445
 Чича Милан 192, 196
 Чичак Иван 496
 Чишић Мујо 717
 Човић Анкица-Анка 16, 551, 601-602, 605
 Чодановић Светислав 478
 Чолаковић Јоцо, Мићин 16, 636-637, 643, 645, 648-649
 Чолић (Влаховићи) 679
 Чоловић Ђоко 690
 Чоловић Ристо 690
 Чоп Ђуро 479
 Чоп Лука 369, 373
 Чопорда Светозар 482, 495, 496
 Чорак (Грубишно Поље) 535
 Чорак Звонимир 9, 169-170
 Чорак Ивица 134, 185
 Чорак Јаков 185
 Чорак Јосо, Томин 185
 Чорак Каја 185
 Чорак Ружица 185
 Чорак Тома 185
 Чорић Иво 17, 496, 696, 698-699, 702, 705, 708, 717
 Чорко Љубомир 43
 Чортан Вељко (Карловац) 384, 385
 Чортан Драган (Карловац) 384
 Чортан Буде (Дебело Брдо) 242
 Чортан Драган (Дебело Брдо) 242
 Чортан Милкан (Дебело Брдо) 242
 Чрчек Јожа 373

Чубелић Никола 77
 Чубрило Вујица 99, 106, 134
 Чубрило Милан 99, 103, 109, 116, 129
 Чубрило Марија-Марица 99, 109, 116, 129
 Чудић Н. 129
 Чудић Стеван 99, 109
 Чудић Чедомир 644
-Чукље (Прекопа) 418
 Чуковић Велимир 36
 Чуковић Михаило 36
 Чула Васо 528
 Чулић Никола 527
 Чулиновић Фердо 8, 153, 154
 Чуповић Александар 38
 Чупић Јозо 374, 381
 Чурац 40
 Чурбабић Властимир, Јовин 726
 Чурбабић Добросав, Јовин 726
 Чурбабић Јово 726
 Чутурило Никола 184
 Чутурић Јован 38, 637
 Чуча Лука 762
 Чучковић Лазар 419
 Чучковић Филип 722

Ц

Цакула (Брлог, бивши општ. биљеж.) 213
 Цакула Милан (Брлог, земљорадник) 213
 Цакула Милош (Глина) 416
 Цакула Перо (Глина) 416
 Цакула Стеван (Брлог, земљорадник) 213
 Цал Јаков 632
 Џеговић Јоцо (Добој) 375
 Џингис кан 84
 Џонер (Соколовац) 544
 Џумур Стојан 48
 Џунио (Загреб) 342, 343

Ш

Шабан Перо 571
 Шабић (Томаш) 502
 Шабић Хасан (Бањалука) 768
 Шаин Анђелко 692
 Шаин р. Миличић Јованка-Јована 559, 688, 692, 732
 Шаин Љубо 690
 Шаин Мила 692
 Шаин Милан, Ристин 688, 692
 Шаин Миланка, Ристина 688, 692
 Шаин Ристо 688, 692
 Шајатовић (логор Даница) 498, 511
 Шајатовић Милан (Срдинац) 538, 540
 Шајатовић Вељко (Једутшевац) 540
 Шајбер Виктор 462

- Шајер Едо 566
 Шајн (Осијек) 468
 Шакић Бранко (Липово Поље) 178
 Шакић Буде (Липово Поље) 178
 Шакић Буде, Данин (Удбина) 230, 233
 Шакић Дане (Удбина) 230, 233
 Шакић Динко (Студенци, Имотски) 363-364, 371, 376-377, 474
 Шакић Душан (Липово Поље) 178
 Шакић Душан, Петров (Ретфала, Осијек) 450
 Шакић Јово (Липово Поље) 178
 Шакић Љубиша (Госпић, гостионичар) 103, 109
 Шакић Милан (Удбина) 106, 230, 233
 Шакић Пајо (Липово Поље) 178
 Шакић Петар (Удбина) 450
 Шакић Славко (Липово Поље) 178
 Шакота Бошко 722
 Шакота Илија 690
 Шамиља Ђука 630
 Шамлија Јован 630
 Шамлија Мика, Јованова 631
 Шамлија Миле 630
 Шамлија Никола, Милин 630
 Шамлија Петар, Милин 630
 Шанковић Марко 375
 Шантић Никола (Луково Шугарје) 282
 Шантић Алекса 553
 Шантић Александар, Стјепанов 384, 388
 Шантић Недељко 553
 Шантић Стјепан (фотограф) 388, 391-392
 Шапоња Душан 417
 Шапоња Јанко 42, 45
 Шаран Хакија 721
 Шарац Анто-Венда (Илићи, Мостар) 373
 Шарац Бранко (Доњи Лапац) 136
 Шарац Станко-Анте (Мостар) 362, 371, 693
 Шаре (Широка Кула) 135
 Шаренац Димитар 616
 Шаринић Јосип 110
 Шарић (логор Јасеновац) 356, 357
 Шарић (Јовинац) 193
 Шарић Буро (Карловац) 391
 Шарић Иван (Госпић, затв. стражар) 129
 Шарић Иван (Сарајево, надбискуп врхбосански) 87, 382
 Шарић Ивица (Смиљан, Госпић, уст. повј.) 111, 188
 Шарић Милан-Шаре (Госпић) 111, 158
 Шарић Стјепан (Грачац) 202, 208
 Шарић Томо-Томија-Џота (Госпић, казн. стражар) 98, 104, 110
 Шарић Фрањо-Фрањић (Госпић) 106, 110
 Шаровић (Столац) 727
 Шаровић Благоје (Тепен, Гацко) 760
 Шаровић Лазар (Тепен, Гацко) 760
 Шаровић Никола (Црница, Гацко) 760
 Шапа (Глиница) 626
 Шапић Димитар 132
 Швабениц Марко 42
 Шварберг Јозеф 354
 Шварц (Загреб, кројач) 458
 Шварц Александар (Сисак) 42
 Шварц Божо (Загреб) 12, 327, 330, 522
 Шварц Јосип (Сисак) 42
 Шварц Леополд (Сисак) 42
 Шеаковић Межо 707
 Шевег Јосип 529
 Шевер Јован 238
 Шевеић (Глиница) 626
 Шевеић Бранко (Глиница) 626
 Шевеић Душан (Глиница) 626
 Шевеић Ђоко (Рујница) 630
 Шевеић Милић (Глиница) 626
 Шевеић Перо (Глиница) 625
 Шево Јазо 43
 Шеган Јован 247, 249, 258, 260-261
 Шеган Перо 252
 Шеган Стево 261
 Шегеић Васо 533
 Шегеић Владо 533
 Шелада Ђетко 726
 Шелада Светозар 726
 Шенцер Јожа 367-368
 Шеовић Стеван 416-417
 Шеповић Мијо 375
 Шербедија Ђуро, Шпирин 195, 208
 Шербедија Шпиро 103, 192, 195, 208
 Шерић Иван (Барлете) 134
 Шерић Илија (Барлете) 158
 Шерић Томија (Смиљан) 158
 Шермет-Аде (Краље, Бихаћ) 634
 Шетушић (Осијек) 477
 Шешелја Драгутин 544
 Шешлија (Сарајево) 345
 Шија Данило 677
 Шијан Димитар 200-201, 204
 Шикара (Сарајево) 576
 Шикиновић Иванка 170
 Шикић (Госпић, лекар) 128
 Шикић Габро-Гавро (Госпић) 107, 110, 128, 158, 183, 202-204, 208
 Шикић Дане (Сравац) 224
 Шикић Дујо (Госпић) 187
 Шикић Иван (Башке Оштарије) 159
 Шикић Јаков (Грачац) 191, 195, 197
 Шикић Марко (Грачац) 197
 Шикић Мемо (Грачац) 191, 197
 Шилинг (Беч) 459
 Шилингер (Осијек) 470

- Шиლობод (Бучица) 403
 Шилић Александар-Аца 593, 665
 Шиматовић Миле 180
 Шимица Стјепан 495-497, 501
 Шимић (Крижевци) 325
 Шимић Мићо (Госпић) 110
 Шимић Перо (Бихаћ) 632-633
 Шимић Стјепан (Бихаћ) 632
 Шимић Фрањо (Мостар) 702
 Шимковић Драгутин 479
 Шимунац Мирослав 104, 110
 Шимуновић (Липик) 503
 Шимуновић Перо-Регрут (Мостар) 697
 Шинт (Осијек) 470
 Шипка Нада 136
 Шитун Младен 664
 Шифтар Стјепан 508
 Шкара Јелка (Топуско) 13, 410, 412
 Шкара Никола (Топуско) 395, 399, 410, 432
 Шкара Станко (Топуско) 395, 399, 410, 432
 Шкарић Бранко (Грачац) 196
 Шкарић Дане (Липово Поље) 178
 Шкарић Ђевица (Глина) 417
 Шкарић Миле (Липово Поље) 178
 Шкарић Митар (Липово Поље) 178
 Шкарић Милош (Глина) 417
 Шкарић Петар (Липово Поље, 27 г.) 178
 Шкарић Петар (Липово Поље, 40 г.) 178
 Шковић Никола (Столац) 726
 Шкорић (Небљуси) 224
 Шкорић Алекса (Отока, Босанска Крупа) 623
 Шкорић Данило (Капавица) 678
 Шкорић Илија (Срб) 218
 Шкорић Јљубомир-Јљубо (Јања) 38, 637
 Шкорић Милош (Бихаћ, КРЗ) 634
 Шкорић Мирко (Бушевић) 622
 Шкорић Радослав, Данилов (Капавица) 678
 Шкоро Јефто 721
 Шкргић Милан 545
 Шкрињар Лука 77
 Шкробић Јозо 699
 Шкундрић Илија 395, 400, 411, 413
 Шкунца Иван 12, 295, 315
 Шлат Драго 277
 Шлезингер Марко 321
 -Шљивар (заменик команданта логора Сла-
 но) 298-299
 Шмисл Јошко 423
 Шмит Гашпар 478
 Шмит Дане 734
 Шмуклер Силвије 354
 Шњарић Лука 239
 Шовић Вујадин 644
 Шолаја Драго 238
 Шолаја Милош 252, 257, 268
 Шолаја Стево 210, 239
 Шоле Пера 135
 Шолц Сидоније 488-489
 Шомек (Карловац) 387
 Шомек Звонимир (Крижевци) 494
 Шоп Иван 187
 Шорак Славко 501
 Шорман Стево 45
 Шорш (Осијек) 466
 Шотра (Високо, трговац) 616
 Шотра Милан (Високо, гостионичар) 577, 587,
 643
 Шоштарић (логор Јасеновац) 566
 Шпалъ Иво 77, 205
 Шпалъ Јулиус 259, 261
 Шпелић Никола (Дебело Брдо) 98, 111
 Шпелић Никола (Колаковица) 158
 Шпицер Херман 360, 434, 463, 466, 468, 580,
 619
 Шпирановић Милан 46
 Шпица Милан 42, 45
 Шпицер (Копаница) 461
 Шпицер (логор Јасеновац, лекар, интерниста)
 367-368
 Шпицер Берика (логор Јасеновац, пилањски
 стручњак) 460
 Шпицер-Милановић (Загреб) 256, 364, 456, 474
 Шпољарић, Златков (Госпић) 128, 130
 Шпољарић Златко (Госпић) 128
 Шпољарић Јосип (Доњи Лапац) 137
 Шпољарић Пајо (Косињ) 173
 Шпорчић Матија (Српске Моравице, бравар)
 275
 Шпорчић Матија (Српске Моравице, жељ.)
 275
 Шпрајц Антон 394, 407, 409
 Шпрајнер Армин 321
 Штајн Јакоб (Осијек) 470
 Штајнер (Беч) 459
 Штајнер Андро, Самуелов (Бањалука) 43
 Штајнер Борис (логор Јасеновац) 567
 Штајнер Вилим (Сисак) 42
 Штајнер Шандор (Вуковар) 463
 Штајнлауф Давид, Ј. (Бањалука) 48
 Штајнлауф Изидор, Х. (Бањалука) 48
 Штајнлауф Израел, Хаимов (Бањалука) 43
 Штакић Марија 178
 Штековић Перо 416
 Штефанов (Јовинац) 74
 Штефановић, син Агнезин (Госпић) 139
 Штефановић Агнеза (Госпић) 139
 Штефановић Владо (Вировитица) 536
 Штефанчић Драган 415
 Штернбергер Карло 324
 Штерн (логор Јасеновац, убијен 8. IV 1945.) 366

- Штерн (логор Јасеновац, руководиолац циглане) 461
Штерн (логор Јасеновац, болничар) 369
Штерн (Загреб, трговац) 521
Штерн (Загреб, кројач) 357
Штерн Драго (Загреб) 362
Штерн Карло (Завидовићи) 354
Штерн Руди (Завидовићи) 354
Штерн Хуго (Ђуловац) 329, 468, 522
Штефовић Владо 536
Штиглић Јосо 275, 277
Штиглић Рудолф 275
Штилер Александар 42
Штимац Иван 97
Штимац Ивица-Унгар 180
Штимац Јосип 275
Штимац Миле 111
Штимац Стипан 66
Штир Јосип Иван 448, 451
Штолцер (породица) 363
Штолцер Вивијана 363
Штрбац Дамјан, Панин 38, 758
Штрбе Исо 287
Штула Васо 417
Штула Ђуро 417
Штулић Јово 531
Штулић Стеван 527
Шубалић Стјепан 418
Шуваковић Стана 451
Шухарт Зигфрид 323
Шукут Милан 235
Шумановић Анте 326, 495, 497, 501
Шуменковић Илија 83
Шупер Милан 147, 734
Шупер Никола 147, 734
Шупут Раде 228
Шурбат (Глина) 415
Шурдоња Пане 643
Шуркаловић Вукосава 15, 530, 532
Шуркаловић Илија 15, 530, 532
Шустер Зигфрид 354, 365
Шутвић Берислав 727
Шутвић Перо 727
Шутвић Ратко 727
Шутија Брацо 232
Шутија Јосо 232
Шутија Перо 232
Шушњар (Госпић) 104
Шушњар Душан (Војнић) 393
Шушњар Стојан (Глина) 417

Регистар географских појмова*

А

Автовац 697, 759-760, 786, 804, 821
Аграм (Загреб) 563
Азија 84
Аланак 181
Александровац Пожешки 762, 780, 820
Алипашин Мост 603, 767
Аматовци 531
Америка 767
Анкара 83
Анкона 46
Аустрија 49, 456, 459, 696
Аустроугарска 486
Аушвиц 322-324
Африка 84

Б

Бадањ (Дрниш) 802, 821
Багрдан 443
Бајдер, в. Бадањ
Бајер (логор Јасеновац – Циглана) 370
Балатун (Бијељина) 637, 644
Балкан 84, 90, 767
Банат 385
Банатско Карађорђево 199-200
Банија 12, 20, 22, 24, 112, 278, 317, (319-447), 395, 522
Бањалука (Бања Лука) 6, 16, 20, 22, 35, 43, 47-49, 58, 69, 86-87, 387, 390, 455, 492, 543, 568, 572, 584, 596-600, 606, 739, 757, 759, 764-765, 768, 778, 782, 796, 810, 816
Бања Ковиљача 590
Бањани 624
Бањица (логор) 70
Барбат 159, 299, 301, 314, 749, 769
Барбат – Зубовићи (средње село) 299, 307, 314
Барбат – Кустићи 307
Бари 345
Барић Драга 299, 312

Барлете 79, 118, 131, 133-135, 158, 172, 355
Басарићи 124
Батајница 246
Батиновац 544
Баткуша 610
Батар (Бијељина) 642
Баћин 476
Баћинац 157, 162
Бачићева циглана, в. Јасеновац логор
Бачка 650
Бачко – Брчко, в. Гацко
Бачковац 503
Башка (Крк) 206
Башке Опшарије (Госпић) 75, 127, 156, 158-159, 161, 162, 166-167, 282-283, 555-558, 681-682, 691-692, 710, 713, 718-719, 723, 736-737, 747, 750
Баштијак 765
Бебрина 486
Беговац 11, 270-272
Беденик (Бјеловар) 503
Белгија 392, 485
Белишће 433
Београд*
Берлин 56, 91
Бестрма 14, 441-442
Верковићи 726-727, 734, 762, 780
Веч (Wien) 388, 459
Бијеле Воде 278
Бијели Бријер (Мостар) 695
Бијело Поље (Мостар) 700, 712, 818
Бијељина 16, 35, 52, 357, 376, 427, 430-431, 458, 460, 463, 468, 476, 492, 579, 582, 589, 616, 618, 636-639, 641-645, 650, 654, 664-668, 742, 744
Билај (Госпић) 172, 185, 186
Билајски мост (на путу Госпић–Медак) 74
Билећа 778
Бисаг (Нови Мароф) 325

* Географски појмови означени * нису индексирани због фреквентности.

- Бистрица (Подравска Слатина) 490, 491
Бихаћ 16, 67, 72, 98, 136, 219-220, 236, 238, 371, 374-375, 390, 472, 485, 559, 573, 588, 625, 631-634, 648, 660, 732, 760, 764-766, 778, 784, 796, 814
Бјелајце (Мркоњић Град) 819
Бјелајци (Пакрац) 531
Бјело Брдо (Цазин, стратиште) 630
Бјеловар 14-15, 35, 205, 260, 277, 321, 326-327, 389, 455-456, 461, 470-471, 502-504, 506-513, 522-523, 529, 536-538, 543, 641, 759
Бјелопоље (Кореница) 181, 229, 237, 239
Бјелско 281
Бјелушине (Мостар) 690
Блатине (Велебит, шума) 336
Блатуша 401, 408, 409
Блиња 429
Блињски Кут 14, 441-444,
Бобота 665
Бовић 13, 401, 403-405, 409
Богданић 187
Бојна (Глина) 419, 421
Бокане 489, 491
Болфан 543
Борик, плантажа код Медака 59
Боричевац 10, 137, 141, 163, 217-220, 224, 759
Борова 536
Боровљани 540
Борово 432-433, 760, 778
Босанска Бојна 624-627
Босанска Дубица 35, 363, 375, 476, 566, 816
Босанска Градишка 566, 597, 634, 757
Босанска Костајница 6, 55, 566, 579, 778
Босанска Крајина 83, 552-553
Босанска Крупа 16, 378, 476, 622-625, 633, 814
Босанска Посавина 556
Босанска Рача 637
Босански Брод 347, 354, 371, 459, 480, 555, 561, 703
Босански Нови 708, 712, 814,
Босански Петровац 219, 239, 443, 632, 572-573, 814
Босански Шамац 16, 49, 608-611, 645
Босанско Грахово 372, 758, 760, 774, 778, 800, 820-821
Босна 24, 38-39, 70, 84, 135, 138, 156, 195, 198, 201, 225, 227-228, 236, 240, 298, 339, 349, 358, 371, 378, 382, 411-412, 421, 424, 427-431, 435, 442, 455, 464-466, 471, 481, 484-485, 489, 491, 511, 514, 518, 528, 536, 552, 558, 574, 580, 586, 595, 599, 634, 638, 644, 647, 655, 683, 739-741, 743-744, 768, 774
Босна и Херцеговина (БиХ) 6, 15, 20, 22, 38-39, 49, 54, 87, 114, 318, 324, 449, 481, (547-743), 555, 665, 686, 699, 701-702, 706-710, 712-713, 715-718
Браник 106
Брасно (?), Метковић 806
Брђани 439, 443, 444
Бреги Копривнички 539
Брежице, в. Брезик Нашички
Бреза 369, 577, 665
Брезик Нашички 758
Брезовица 323
Брезовица (Сисак, шума, стратиште) 410, 413
Брезово Поље 52, 53, 643, 666
Брестовац 280
Брињани 527
Бриње 138, 163, 214
Бризик (шума код с. Заблате, стратиште) 187
Брлог 10, 59, 213-215
Броце (Бијељина) 637, 639
Брод, Брод на Сави (Босански и Славонски Брод) 52, 70, 341, 354-355, 371, 459, 466, 474, 476, 487, 561, 563, 575, 582, 681, 711
Бродски Ступник 486
Бродско подручје 329
Брувно 9, 59, 198, 267, 258, 816
Брусница Мала (Дервента, Босански Брод) 762, 766, 782, 820
Брушани 8, 72, 98, 111, 125-127, 158-159, 164, 166, 168, 282-283, 372, 374-375, 734
Брчко 6, 49, 52-53, 360, 374, 376, 435, 513, 608, 643-645, 649, 666, 764
Бубањ 219, 221, 224
Бувача 634-635
Бугар (Бихаћ) 631
Бутојно 16, 57, 572, 581, 649
Будак 131
Будачки мост (на путу Госпић-Перушић) 74
Будва 599-600
Бужим (Госпић) 106, 157
Бужим (јаме у Бужиму) 106
Бужим (Босанска Крупа) 624
Бујавица 528
Бујани 810
Буковац (Широка Кула) 131
Буковица (Цазин) 631
Буковица (Подравска Слатина), в. Нова Буковица
Буковина Доња и Горња (Власеница) 798, 820
Буна 717, 722
Бунић 59-60, 71, 73, 76-78, 138, 199, 225, 229, 236, 238, 239, 241-242, 745-747
Бучица 403
Бучје 531
Буџак (Бањалука) 598
Буџак (Кланац, Пазариште, Перушић) 190, 746, 751
Бушевић 622, 624

В

- Ваганац 190, 236
 Ваган (Гламоч) 812, 821
 Ваган (Јајце) 607
 Ваганац (Пазариште) 190
 Ваљево 69
 Ваљево (Зеница) 759
 Вараждин 35, 60, 162, 321, 455, 457, 461, 468, 472, 513, 523, 541, 564
 Вареш 585, 587
 Варош, в. Котор Варош
 Варцар Вакуф, в. Мркоњић Град
 Ватикан 40, 90, 595, 621
 Ведро Поље (Госпић) 8, 111, 123, 149
 Ведро Поље (Стаза, Сисак) 438, 440, 446-447
 Велебит (планина)*
 Велебит (село) 118
 Велебит (шума) 187
 Велебитско подгорје 283
 Велика Барна 502-503, 533
 Велика Градуса (Сисак) 422
 Велика Дапчевица (Грубишно Поље) 534
 Велика жупа Винодол и Подгорје у Сењу 7, 74
 Велика жупа Врхбосна у Сарајеву 6, 7, 50, 81
 Велика жупа Гора у Петрињи 41
 Велика жупа Дубрава у Дубровнику 6, 54
 Велика жупа Лашва и Глаж у Травнику 68
 Велика жупа Лика и Гацка у Госпићу 75, 111-112, 155, 241
 Велика жупа Модруш у Огулину 278
 Велика жупа Посавје у Броду на Сави 6, 52
 Велика жупа Хум у Мостару 5, 7, 37, 65
 Велика Капела (планина) 242
 Велика Кладуша 16, 84, 402, 625, 634-636
 Велика Мучна 543, 544
 Велика Обарска 637
 Велика Ператовица 534
 Велика Писаница 502-503
 Велики Грабичани 543
 Велики Грђевац 502-503
 Велики Поганац 15, 542-543
 Велики Шушњар 422
 Велико Градиште 548
 Велушић 801, 803, 821
 Велушић – Промина (јама, понор) 801
 Вељун (Слуњ) 758, 760, 764, 778, 780, 782
 Вељун (Јосипдол) 251-252
 Већин Мост 792
 Видово Поље (стратиште код Стоца) 272
 Винковци 468, 472, 474, 476, 509, 521, 545
 Вињерац 298
 Вировитица 15, 374, 489, 525, 534-537
 Високо 7, 15, 16, 68-69, 366, 474, 475, 548, 575-577, 581-582, 584-585, 587, 594, 611, 616, 641, 643, 653-654, 665
 Високо (Нови Мароф) 325
 Височица (врх) 285
 Висућ 10, 230-234
 Витез 57, 683
 Витовље 572
 Витуњ 278, 279
 Вишеград 227, 480, 583, 639
 Влајислав 539, 541
 Власеница 16, 653, 673-675, 759, 762, 784, 820
 Влаховићи 679, 728
 Влашић (планина) 572
 Војаковац 497
 Војводина 279
 Војна 412, 419
 Војни Кривж 493
 Војнић 387, 393, 402, 406-407, 482, 492, 535, 635, 659, 794
 Војновац 11, 251, 253, 257, 263, 268, 269
 Војновић економија (економија логора Јасеновац код Окучана) 665
 Волга (ријека) 667
 Воркапић Село 398, 400
 Воркапићи 269
 Врановача (Кореница) 210, 229-230, 240
 Врановина (Топуско) 402, 410
 Врановина (Пазариште, Перушић) 189-190
 Вратник 59
 Враце (Грачац) 163, 201
 Враце (јама), в. Тучић понор
 Врбав (?) 761
 Врбања (Бањалука) 597
 Врбања (Жупања) 761
 Врбања (ријека) 597, 757, 779
 Врбас (ријека) 597, 600, 759-760, 817, 819
 Врбаска бановина 48, 597
 Врбица (Автовац) 786, 804
 Врбица (Ђаково) 761
 Врбова (Нова Градишка) 761
 Врбовско 274, 277-278
 Вргинмост 13, 390-391, 393-394, 400-410, 417, 421, 425, 427, 482, 492, 659, 792, 794, 808, 814
 Вргорац 64
 Вребац 78, 98-100, 106, 133-134, 161, 171
 Вребачка Стаза 9, 172, 185
 Врело 210, 237, 241
 Врело Кореничко 229
 Врзић Село 10, 213-214
 Врлика (Книн) 759, 774, 802, 808, 821
 Врлика (Сињ) 738
 Врнограч 16, 624-628, 636
 Врста (Цазин) 630
 Врточе (Босански Петровац) 814
 Врховине 67, 77, 237, 266, 270
 Вујновићи 123

Вукманић 387
 Вуковар 156, 461, 463, 509, 535, 759
 Вуковићи (јама код Вуковића, Саборско) 271
 Вукошевац 14, 443
 Вукшић 131
 Вучипоље 92

Г

Габела 762, 780, 806
 Габрићи 592, 794
 Гавриловац 761
 Гај 527
 Гај (шума крај Висућа, стратиште) 231
 Гај (шума крај Удбине, стратиште) 233
 Галге (стратиште под Клеком крај Огулина) 274, 280
 Гаравица (стратиште код Бихаћа) 633
 Гацко 759-760, 762, 778, 816, 820
 Гејковац 635
 Генералски Стол 255
 Главице 810, 821
 Гламоч 814, 816, 821
 Глина 13, 83, 278, 280, 372, 393-394, 398, 400-403, 405-406, 408, 411-412, 414-415, 417-423, 626-628, 635, 712, 758, 760, 778, 814
 Глина (глинска православна црква, стратиште) 84
 Глиница (Цазин) 421, 624-627
 Глиница (поток) 625
 Глоговац (Бијељина) 642
 Глоговац (Јајце) 607
 Глоговац (Копривница) 541
 Глогово 267
 Глодин 622
 Гнојница 694
 Ђатовићи 9, 176, 210
 Гојак 258
 Голи врх 285
 Голице 176
 Голубара (јама код Читлука, Мостар) 695
 Голубинка (јама код Капавице, Љубиње) 678-679
 Голубиња (понор код Љубиња) 761
 Голубић 804
 Голубњача јама (Корита, Гацко) 760
 Голубњача јама (код Пријебоја, Лика) 162
 Голубовац (рудник крај Вараждина) 541
 Гомирје 10, 242-245, 255, 257, 279
 Гомирје манастир 243, 246
 Гора (Какањ) 575
 Горићи (Швица, Оточац) 213-214, 216
 Горња Плоча 9, 60, 74, 182
 Горња Ријека 14, 121, 322-323, 325, 504-506, 551, 558-559, 728, 732-734
 Горње Дубраве 245-246, 255-258

Горњи Бабин Поток 77
 Горњи Карловац 611
 Горњи Косињ 163, 173, 178
 Горњи Лапац 137
 Горњи Михољац 489
 Горњи Сјеничак 404, 659
 Горњи Храстовац 14, 438-439, 446-447
 Горњокарловачка епархија 38, 83, 149, 265, 393, 765
 Горски котар 20, (77-281), 281
 Госпић (мјесто, логор)*
 Граб (Грачац) 46, 92
 Грабово (објект на Велебиту) 59
 Градачац 602, 658, 665
 Градина, в. Доња Градина
 Градишка, в. Стара Градишка
 Градуса (Мала и Велика Градуса, Сисак) 14, 383, 441-442
 Грац 320
 Грачаница (Гацко) 760
 Грачаница 658
 Грачац 46, 59-60, 73, 77-78, 92, 100, 103-104, 107, 114-115, 138, 163-164, 191-210, 220, 236-237, 264, 266-268, 602, 746, 758, 763, 774, 602
 Грачац (јама близу Грачаца) 746
 Грачачко гробље (стратиште) 210
 Грбавица (Јајце) 607
 Гргин бријег (јама) 348
 Грђевац, в. Велики Грђевац
 Грђевица (Пакрац) 531
 Гређани (Топуско) 400-401, 412
 Грубишно Поље 15, 35, 236, 502-503, 508-510, 529, 533-535, 665
 Груде 611
 Грчка 665
 Губавчево Поље 267
 Гудовац 83, 759, 778
 Гудура (Грачац) 202, 205, 207, 266-267
 Густовара 819, 821

Д

Дабар 215
 Далматинско Косово 267
 Далмација 46, 92, 94, 108, 114, 119, 136, 138-139, 151, 156-157, 165, 192-193, 206-207, 237, 263, 374, 406, 449, 458, 485, 498, 507, 557, 645, 710-711, 717, 743, 774, 777
 Даљ 764, 782
 Дарувар 49, 329, 345, 364, 432, 456, 518
 Двор на Уни 698, 706, 708, 712, 760, 766, 778
 Дебела Главица 123
 Дебела Коса 402
 Дебело Брдо 10, 98, 138, 158, 199, 208, 241
 Дебелњак (Гламоч) 812, 821

- Дејановићи 429
 Делнице 273
 Дервента 6, 49, 62, 360, 371, 374, 455, 467, 471, 479, 576, 694, 759, 762
 Дервента (Власеница) 674
 Дерингај (Грачац) 201
 Дивосело 8, 9, 60, 100, 111, 118-120, 128, 134, 138, 144-152, 161, 172-173, 181-182, 189, 198, 212, 723, 796
 Дјевор 794, 820-821
 Добој 16, 149, 375, 484-485, 582-583, 610-612, 615-619, 642, 654, 709
 Добој (Столац) 687
 Добрљин 552, 554, 665
 Добровић 489
 Добро Село 198
 Доброушчићи 672
 Долац 571
 Дољани 136, 129, 198-199, 758
 Домановићи 762, 782
 Доња Вуковица 489
 Доња Градина 359-361, 367, 371-372, 374-376, 378, 430, 451, 467-470, 473, 518-519, 525-526, 646, 648
 Доња Трнова 649
 Доње Дубраве 245
 Доње Пазариште 159, 190, 745
 Доње Село (Коњиц) 794, 820-821
 Доњи Вакуф 137
 Доњи Косињ (јама у Доњем Косињу) 163
 Доњи Лапац 8, 10, 73, 129, 135-138, 141, 163, 193, 194, 198-199, 208, 217-221, 224, 236-237, 746, 759, 762, 765, 794
 Доњи Лапац (јама између Лапца и Боричевца) 746, 759
 Доњи Михољцац 470, 762
 Доњи Сјеничак 404, 659
 Доњи Храстовац 14, 437-439, 446-447
 Дошен Дабар 159
 Дошен Дулиба 159
 Дошен Плана 159
 Драва (ријека) 84, 449, 759, 761
 Драганић 49, 347
 Дражица (стратиште код Метајне на Пагу) 305-306
 Дракулић 598, 796, 820
 Дрвар 137, 228, 361, 372-373, 552, 554, 632, 738, 760, 758, 765, 774, 784, 802
 Дрежник-Град 631
 Дрежница 255, 257, 281
 Дреновац 445
 Дреновача (шума) 220
 Дрина (ријека) 227, 251, 278, 590, 707, 744, 768
 Дрина (парни млин у Бијељини) 636
 Дрљача 444-445, 758
 Дрниш 6, 63, 231, 374, 738, 774-775, 790, 800, 802-803, 808, 820-821
 Дрње (Копривница) 243, 391, 510
 Дубица (Доња и Горња Дубица, Оџак, Вос. Шамац) 610
 Дубица, в. Босанска Дубица
 Дубница (Власеница) 798, 820
 Дубовац (Карловац) 385
 Дубовац Окучански 780, 820
 Дубоко 231
 Дубочац 762
 Дубочица 678
 Дубраве (Горње и Доње, Огулин) 279
 Дубраве (Гламоч) 814, 821
 Дубраве (Столац) 728
 Дубраве (шума), стратиште код Стоца 727-728
 Дубровник 17, 54, 84, 372, 433, 462, 513, 675, 682, 735-736, 810, 814
 Дувно 693
 Дуга Реса 101, 382
 Дуга Ријека 543
 Дуто Село 481
 Дулиба (јама) 750, 751
 Дунав (ријека) 84, 760, 779
- Ђ**
 Ђаково 85, 88-89, 322-323, 358, 378, 476, 491, 517, 519-520, 524, 761
 Ђекићи (Грачац) 201
 Ђенгић 639
 Ђуковац 761
 Ђуловац 329
 Ђумезлије 606-607
 Ђурђевац 502
 Ђурђеновац 456
 Ђурић (Полача, Книн) 808, 820
- Е**
 Европа (Еуропа) 28-29, 49, 84
 Енглеска 696
- Ж**
 Жабица 158
 Жажуће 73
 Жал Вруља 769
 Жаовине (Јајце) 605-607
 Жегар (Бенковац) 267, 784, 804
 Жегар (Огулин) 260
 Жепа 672
 Жепче 372
 Житнић (Дрниш) 802, 821
 Жупања 155, 372, 761
 Жута Локва 10, 213-214
 Жути бездан (јама код села Лешће) 213

З

Заблате 9, 72, 187-188
 Забрдо (Швица, Оточац) 162
 Забрђе (Угљевик) 637
 Завала, манастир 722
 Завале (Бихаћ) 163
 Завидовићи 354-355, 372, 474, 513, 560
 Завође (Госпић) 171
 Завртница (сабирни логор, Загреб) 321
 Заглава (Паг, жало, стратиште), 307
 Загон 637
 Загорје, в. Хрватско Загорје
 Загреб*
 Загреб – Завртница (сабирни логор,) 321
 Загреб – Зеленгај 31
 Загреб – Јанкомир 323
 Загреб – казнионица на Савској цести 321, 349, 380, 383, 432-433, 436, 541, 613, 621, 714
 Загреб – колодвор Сава 341
 Загреб – Кустошија 375
 Загреб – Мирогој 326
 Загреб – Прекрижје 31
 Загреб – Сплавница 31
 Загреб – Сребрењак 532
 Загреб – Стењевац 279, 323
 Загреб – Трње 152
 Загреб – Шестине 31
 Загребачки Збор (сабиралиште, сабирни логор) 321, 333, 335-336, 338, 341, 343, 345, 355, 508, 513
 Задар 6, 11, 22, 46, 141, 195, 209, 267, 281, 286-288, 290-292, 296, 302, 314
 Зајечар 332
 Залужница (Оточац), 168
 Зворник 471, 476, 492, 546, 610, 638-641, 664-645, 668, 740, 744
 Зелина 325
 Земун 7, 83, 85, 88, 121, 151, 161, 194, 215, 220, 227, 232, 234, 238, 244, 246, 248, 254, 264, 275, 277, 365, 398, 437, 442, 475-477, 486, 492, 503, 529, 532, 541, 544, 551, 575, 599, 608, 611, 621, 649, 659
 Зеница 16, 367, 476, 480, 491, 548, 561, 582-584, 616, 628, 641, 645, 649-650, 664, 667, 700, 759, 767, 784
 Златар 97, 375, 551, 559, 604, 686, 733, 737
 Зрмања 205-207
 Зрмања (ријека) 192, 291
 Зупци 722

И

Ивановић Јарак (стратиште, Војнић) 407
 Иванковић 80
 Иванска 624
 Ивањска 536

Ивићи (Гламоч) 812, 814, 821
 Ивић јама (иза с. Барбат – Кустичи) 307
 Ивошевић 80
 Изгори 760
 Илијаш 603
 Илићи (Мостар) 373, 375, 695-696, 702
 Илица (Сански Мост) 631
 Имовина (шума код Метка, стратиште) 150
 Имотски 330, 471, 566, 693, 786, 788, 790, 792, 818
 Инитово (Метковић) 806
 Исаковци (Гламоч) 814, 821
 Италија 100-102, 106, 108, 110, 115, 119, 141, 144, 196, 251, 256, 267, 268, 272, 281, 288, 290, 292, 300, 413, 513, 584, 693, 774, 776, 777
 Ичунгар (брдо код Велике Кладуше, стратиште, противтенковски ровови) 634

Ј

Јабланац 380
 Јабланац (шума) 469
 Јабланица 17, 56-57, 469, 565, 680-681, 691, 695, 697, 700, 709-710, 712-713, 715-716, 718, 723, 736, 820-821
 Јабуковац 429
 Јаворовац 539-541
 Јадовно (логор)*
 Јадовно (јама) 79, 165-166, 283, 288, 745, 751
 Јадовно (село) 72, 156, 165
 Јадовно (шума) 344
 Јагњило 395
 Јагодина 443
 Јажорина (планина) 665
 Јајце 16, 424, 475, 583, 605-608, 615, 639, 648, 650, 738-739, 741, 816, 821
 Јаковци 531
 Јакшићи 276
 Јамина (јама) 747, 751
 Јанчићи 258, 262-263, 269
 Јања 16, 430-431, 468, 618, 637, 642-643, 650, 664-668, 796
 Јањари 650
 Јањче (Госпић) 98
 Јањче (јаме) 98, 106, 155
 Јасен (Требиње) 722
 Јасенак 265
 Јасеновац (мјесто изнад с. Крижац) 160
 Јасеновац (јама) 160, 162
 Јасеновац (логор и мјесто)*
 Јасеновача (јама крај Боричевца) 217-218
 Јасеново 176
 Јасеновчани (Сисак) 438
 Јасик 722
 Јасиковац 172, 240

Јасиковац (шума) 119, 148
 Јастребарско, Јаска 70, 117, 120, 147, 152, 168,
 212, 328-329, 349, 351-353, 355-356, 379, 414,
 425, 449-451, 456, 481, 494, 504-505, 511,
 513-514, 523, 550-551, 556, 560, 563, 577,
 584-585, 603, 613, 639-640, 651, 668-669,
 683, 691-692, 702, 704-705, 710-711, 713, 718,
 723, 730-731, 734, 737, 739, 743

Једушевац 540-541

Језеро (Јајце) 16, 605-608

Језеро (Сарајево) 570, 575

Језерско 624

Јелар понор (јама) 193

Јовићи 607

Јосипдол 10, 243, 251-255, 257, 269, 270-272

Јошавица 429

Јошан (Удбина) 73, 231, 233-234, 620

Јошаница (шума, Глина) 419

Југославија 49, 83, 86, 112, 142, 155, 221, 225,
 228, 244, 255, 281, 287, 314, 317-318, 320,
 334, 349, 374, 386, 391, 413, 423, 432, 441,
 451, 487-488, 493, 495, 504-505, 542, 544, 555,
 564, 605, 608-609, 649-650, 673, 720, 738, 772,
 774

Јукинац 418

К

Какањ 575, 587, 664, 763

Калебовац 210, 229, 235

Кали (Задар) 291

Калиновача 190

Калник (планина) 544

Камен 612

Камењуша (шума) 125

Канижа Госпићка 97, 155, 157-158, 176

Капавица 677-678

Капела (планина) 100

Карлобаг 7, 11, 60, 71, 74-75, 283, 287, 293, 295-
 301, 305, 312, 314-316, 333, 335-337, 345-347,
 745, 747-750, 754, 769, 770

Карлобашки Малин 754, 755

Карловац 12, 13, 20, 22, 35, 67, 74, 80, 159, 275-
 277, 310, 311, 316, 317, (319-447), 345, 382-
 393, 404, 424, 481-485, 490, 501, 510, 568,
 589, 592, 635, 639, 645, 647, 655, 658, 665,
 760, 769, 772, 780, 794, 812, 816

Катиновац 402

Кастел (Бањалука, затвор) 597

Кварнерско оточје 300

Кевић Брдо 122

Керестинец 106, 320, 383, 511, 513, 516, 637,
 637, 764

Кијани 92, 267

Кијево (Бањалука) 768

Кијево (Книн) 810

Кињачка 14, 439, 441, 443-444

Кирин 404

Кистање 46, 141, 801

Кичево 449

Кладуша, в. Велика Кладуша

Кланац (Пазариште) 102, 111, 155, 158, 163-164,
 173, 190, 746, 751

Кланац (јама у околици Кланца) 163, 746, 751

Клашнице 597

Клек (стратиште под Клеком, крај Огулина)
 245-248, 256, 258, 263, 274

Клечке Драге (јаме) 280

Клипина Драга 263

Клиса 123

Клиска 536

Клокочевик 480

Кључ 814

Книн 67, 108, 112, 192, 194, 205, 207, 267, 413,
 738, 758-759, 774-776, 786, 788, 790, 800, 802,
 804, 806, 808, 816, 820-821

Ковачи (Сарајево) 575

Кожух 612

Козара (планина) 376, 461, 467, 474, 476, 521,
 525, 796

Козарац (Вргинмист) 404

Колаковица 158

Колан 314

Комар (Травник) 574

Комар (превој) 572

Комарево 441

Комоговина 429

Компоље 72, 208, 213-214, 229, 235

Коњиц 65, 693, 711, 736, 760, 780, 794, 820-821

Копаница 461

Копривница (мјесто, логор Даница)*

Корана (ријека) 631

Кордун 12, 20, 24, 38, 208, 237, 317, (319-447),
 334, 349, 385, 412, 419, 566, 634-635, 644,
 658-659, 740, 794

Коренита (Угљевик) 639

Кореница 10, 71-73, 107, 162, 194, 199, 208, 210,
 228-229, 234-241, 616, 760, 780

Корита (Пакрац) 527, 528

Корита (Гацко) 760, 762, 778, 786, 808, 820

Корњић, в. Коњиц

Коса (заселак села Млакве) 173

Косе (шума, Топуско, стратиште) 411

Косињ 9, 107, 129, 173-174, 178, 181, 199

Косово 278

Костајница, Хрватска Костајница 429, 438, 440,
 446-447

Костреши (Костреши Бјеловачки, Костајница)
 438

Кочићева Крајина 69

Кошутарица 359

- Котор Варош 596-597, 757
 Књажевац 101
 Крагујевац 70, 130, 149, 766
 Крајина, в. Босанска Крајина
 Краље (Бихаћ) 634
 Краљев дом (Босанска Крупа, стратиште) 623
 Краљевица 310, 312, 753
 „Краљица Марија“, школа у Мостару, сабирни
 логор 691, 695, 700, 702, 707-708, 710, 718,
 722
 Крањ 297
 Крапина 379, 481-482
 Крапјанска шума 458
 Крапје 356, 456-457, 459-462, 464, 475, 481-482,
 514-518, 524, 587, 589, 594, 615, 616, 643-
 644, 653-654
 Красно 59, 688
 Крбава 147
 Крбавица 130, 229
 Крбавско поље 231
 Крварево 760
 Крвојевићи 672
 Крека 620
 Кристофор пунта (рт Криштофор) 310, 769
 Крижац, залив 162
 Крижевци 14, 160, 236, 325-327, 482, 493-497,
 501, 508-509, 541, 543, 676, 767
 Крим 323
 Кричке (Новска) 527
 Кричке (Дрниш) 802, 821
 Крк (место) 295
 Крк (оток) 206, 273
 Крнић 421
 Крндија (Цазин) 631
 Крњак 407
 Крњеуша (Рисовац, Босански Петровац) 632
 Крпељ (шума крај Огулина, стратиште, јама)
 280
 Круге 218-219
 Крупа, в. Босанска Крупа
 Крупа на Врбасу (Бањалука) 759-760, 780
 Крушевац 332
 Крушковача (бара) 123
 Крушковача (пропанак) 150
 Крушковача (шума) 8, 122
 Крушчица (Травник, логор) 8-9, 14, 17, 57, 67,
 117, 120-121, 147, 212, 323, 347, 380, 504-
 505, 514, 550, 551, 556-557, 683-686, 691-692,
 710-711, 713-714, 718-719, 723-724, 730-734,
 737
 Крушчица (Трибањ) 281, 283
 Крушчица (село, Косињ) 173, 190
 Крцад (Дрниш ?) 802
 Крчане 231
 Крчедин 478, 665
 Крчина Горња и Доња (Угљевик) 639
 Крш (Госпић) 794, 820
 Кузмановац (јама) 746, 751
 Кујник 486
 Кук (јама на Куку) 10, 162, 217, 218
 Кук (планина) 106, 218
 Кукавице 672, 673
 Кукуњевац 12, 15, 317, 526-530
 Кула (Ливно) 810, 820
 Кула, в. Широка Кула
 Кула (логор Стара Градишка) 340, 378, 380,
 743
 Кулен Вакуф 73, 137, 219-220, 222, 632-633,
 759
 Кулица 118
 Кунић 251, 258, 262, 271
 Купа (ријека) 388, 404, 760, 781
 Купинова долина (стратиште код Капавице)
 678-679
 Курјаково брдо (Врста код Цазина, стратиште)
 630
 Кутерево 158, 216
 Кутина 327, 373
 Л
 Лајпциг (Њемачка) 476
 Лапац, в. Доњи Лапац
 Ласовац (Северин, Бјеловар) 14, 502-503
 Ластва (Љубиње) 722, 726
 Ластва (јама, понор) 726, 761
 Лебен (Аустрија) 696
 Леварова коса (Доње Пазариште) 745
 Леваров Бунар (Доње Пазариште) 746
 Лекеник 41
 Лепавина, манастир 543
 Лепоглава 67, 323-324, 329, 335, 349, 380, 418,
 427, 470, 472-473, 476, 514, 520, 564, 567,
 711
 Лесковац 700
 Ливадице 747
 Ливана 761
 Ливно 373-374, 758, 788, 792, 810, 821
 Личка Јасеница 271-272
 Лички Нови 66, 102, 157-158, 186
 Лички Осик 8, 72, 78-79, 130-132, 134-135, 158,
 185, 225
 Лички Рибник 105, 114, 157-158, 171, 353, 355,
 746
 Лички Читлук 9, 61, 99, 111, 123, 144-145,
 148-150, 152, 161, 172
 Личко Лешће 155-156, 746, 751
 Личко Лешће (јама) 155, 162, 746, 751
 Личко Ново Село (Нашице) 761, 780
 Личко Петрово Село (Кореница) 199, 236
 Личко Церје 176

Лешће 157-158, 162, 180, 213, 215-217
 Лијеска 672
 Лика*
 Лика (ријека) 100, 813
 Липе 9, 101, 113, 118, 144, 157, 161, 163, 179, 183, 187
 Липик 15, 49, 484, 527-528, 530-532, 659, 761
 Липник 760
 Липовача 631
 Липово Поље 9, 178
 Литица Кесић 201
 Лишани (Бијело Поље, Мостар) 818
 Лобор, Лобор град, Лоборград 14-17, 121, 212, 322-324, 356, 380, 468, 504-506, 547-548, 551, 557-559, 569-570, 601-602, 604, 682, 684-688, 710-711, 713-714, 718-719, 722-723, 728, 732-734, 737-738
 Ловинац 9, 73-74, 106, 158, 176-177, 182, 193, 201, 207, 208, 210, 234
 Ломост (Огулин) 260
 Лондон 364, 500
 Лончарица 534
 Лоња 368
 Лоња (ријека) 425-426, 640-641, 644, 647, 652
 Лоњско поље 517, 614
 Лоскуња (шума, стратиште) 393
 Лудбрег 205, 321, 424, 513, 543
 Лукавац 582-583
 Луково Шугарје 156, 158, 160, 163, 281-282, 298
 Луково Шугарје (јама) 156
 Лупљаница 612

Љ

Љубија 759, 762, 780
 Љубиње 7, 16, 54, 64, 559, 676-682, 685-686, 692, 710, 726, 732, 759, 761, 780
 Љубљана 242
 Љубовија 675
 Љубовић 267
 Љубово (Госпић) 76, 77
 Љубово (објект на Велебиту, Бунјић) 59
 Љуботић 292
 Љубошина (Врбовско) 242-244, 257
 Љубушки 6, 48, 63, 371, 373, 431, 485, 588, 648, 676, 693-694, 701, 707, 710, 727, 734, 761, 788, 820
 Љусина 622
 Љуша 606, 607

М

Мадалена, в. Света Магдалена
 Магнојевић 643
 Мадница 760
 Мазин 267, 816
 Маја 419, 420

Мајске Пољане 415, 417
 Мајур 13, 437, 439
 Макарска 64, 553, 557
 Македонија 590
 Максимовића имање, Максимовића штале, в. Овчара
 Мала Брусница, в. Брусница Мала
 Мала Брусница, в. Брусница Мала
 Мала Дапчевица (Грубишно Поље) 534
 Мала Јасеновача (Грубишно Поље) 533
 Мала Моравица 375
 Мала Паукова 443
 Мала Ператовица 533-534
 Мала Урусница, в. Брусница Мала
 Мали Алан 73
 Мали Бубањ 163
 Малин (Паг, стратиште) 297, 753-755
 Малин пунта (рт Малин) 769
 Малино Брдо (Славонски Брод) 486
 Маличка 408
 Мало Кореново 512
 Маљевац 634-635
 Марибор 364, 369, 372, 374, 389
 Мартин Брод 632
 Мартинци Микољачки (Доњи Микољач) 762
 Мартиновића логор 698
 Марчинци Чепински 761
 Масленица 59
 Масловаре (Котор Варош) 597
 Матићи 123
 Мацолина јама (Јичко Лешће) 156, 162, 746
 Мачва 546
 Мачковац 644-645
 Маџари 433
 Медак (ген. Метка) 59-60, 72, 74, 78, 98-100, 106-107, 115, 128-129, 133, 150, 161, 171, 192, 196, 203, 208, 266, 746, 773, 798, 800, 812
 Медак (јама) 746
 Медари 766
 Медачка плантажа (шума, стратиште) 100, 107, 171, 192, 196, 203, 208
 Медвјеђи Брлог – логор Јадовно 331
 Међеђа 472
 Међеђи Дол 562
 Мекињар 225
 Мексико 88
 Мекушје 388
 Мелнари 277
 Мељани 490
 Меминска 447
 Месићи (Рогатица) 672, 673
 Метајна 12, 299, 304-307, 334, 337, 346, 769
 Метковић 297-298, 790, 804-806, 819
 Метла, гробен 283, 285
 Меченчани 429

Михаљевац 210, 229
 Михољаче 760
 Миклеуш (Подравска Слатина) 445, 489
 Миклеушка (Кутина) 327
 Милано 311
 Милићи 674
 Милошевац 610
 Младеновац 111, 117
 Млака 363, 377, 380, 381, 659
 Млаква 173
 Могорић 99, 129, 134, 138
 Модран 667
 Модрича 601, 602
 Модруш 255
 Мокро Поље (Книн) 806, 821
 Мостар 5-7, 17, 20, 22, 54, 65, 680-681, 687, 689-691, 693-710, 712-719, 722, 729, 730-732, 736, 761, 763, 782, 784, 786, 790, 792, 808, 810, 814, 816, 818, 819
 Мотике 598, 796
 Мочила (Слуњ) 38
 Моштаница 429
 Мркоњић Град 816, 818, 821
 Мујђићи 606
 Мук 792
 Муњава 280
 Мутилић 231-233
 Мушалук 128, 131

Н

Набрђе 796, 820
 Наберзе, в. Набрђе
 Нашице 445, 459, 461-462, 466, 488, 490, 643, 665, 758, 761, 784, 820
 Небљуси 136, 199, 218-220, 221, 224
 Небљушка јама 136
 Невесиње 559, 585, 587, 688, 710, 732, 761, 786, 812, 820
 Недавић (Калиновик) 810, 820
 Неретва (ријека) 689-690, 694, 700-701, 791, 820
 Нетретић 159
 Никшић 83
 Никшићи (Врбовско) 665
 Ниш 744
 Нова Буковица (Подравска Слатина) 489
 Нова Вес (Загреб) 498, 507, 510
 Нова Градишка 144, 340, 367-368, 463, 485, 531, 605, 608, 659, 729, 743, 761, 765-767, 782, 786
 Новаља на Пагу 67, 294-296, 313-314
 Нови Град (Оџак, Босански Шамаци) 610
 Новиград Подравски 538-540, 542, 796
 Нови Мароф 121, 558, 733
 Нови Пављани 15, 512

Нови Сад 20, 22, 168
 Ново Село, Новосело (Госпић) 71-72, 103-104, 111
 Новоселци (Стаза) 440
 Новска 373, 378, 430, 653, 743

Њ

Његошевац 761
 Њемачка, Немачка 49, 60, 84-85, 92, 98, 106, 203, 279, 322, 389, 391-392, 403, 425, 429, 431, 433, 453-454, 456, 470, 516, 543, 556, 566, 586, 606, 615, 641-642, 644, 656, 659, 664, 694, 697, 742-743, 749

О

Обљај (Глина) 419-420
 Обрадовић Варош 144
 Обрадовићи 123
 Обрадовци 329, 521
 Обровац 195, 209, 291, 798
 Обудовац 610
 Овчара, овчарска станица, Максимовића штале, имање (логор) 118, 127, 161, 169, 355-356, 360, 371, 379, 455, 513, 523, 563, 570, 683, 704, 723, 729
 Огулин 10-11, 35, 242-250, 252-253, 255-265, 268-269, 272-281, 421, 509, 704, 708, 773, 812
 Огулинска (Франкопанска) кула (затвор) 10, 243-247, 249, 255-258, 260, 273, 279, 347
 Огулински Хрељин, в. Хрељин Огулински
 Окучани 468, 492, 529, 665, 743, 766
 Олово 354, 358
 Омиш 64
 Омсица 267
 Опланак 123
 Опузен (Метковић) 806
 Опћани (Столац) 728
 Орахова 375
 Ораховица 490
 Орашје 611
 Ориовац 486-488
 Орлић (Книн) 808
 Орлова (шума) 398
 Орнице 111, 144, 148, 150
 Осијек 276, 323, 329, 360, 448-458, 460, 462-464, 466-470, 472, 474, 476-490, 520, 541, 580, 614, 615, 743, 758, 759, 761, 763, 766
 Осијек – Гарнизонски затвор у Тврђави 448-449
 Осијек – Горњи град 450-451
 Осијек – Доњи град 470, 477
 Осијек – Ретфала 450, 453
 Осијек – Тврђа, Тврђава 452
 Острвица (Госпић) 9, 118, 129-134, 161, 170-171, 185

Острвица (Кулен Вакуф) 222
 Острожин 404
 Остроље манастир 326
 Отишић 645, 738
 Оток, Оток Општарјски (Огулин) 10, 243, 247-250, 255, 257-261
 Отока (Босанска Крупа) 16, 622-624
 Оточац 9-10, 72, 77, 126, 132-133, 138-139, 156, 162, 210-217, 228, 230, 237, 375
 Оточац (јама код Оточца) 132
 Отријеш 689, 694
 Отрић 130, 203, 208-209, 804
 Отућа (ријека, Грачац) 195
 Охрид 449
 Оћесово (Книн) 788, 806, 820-821
 Оџак (Босански Шамац) 611, 762
 Оџак (Гламоч) 812, 814, 821
 Опањићи 727-728
 Општарје (Госпић), в. Башке Општарје
 Општарје (Огулин) 46, 245, 247-248, 250, 255-256, 258, 260, 261
 Општарски Подвељун 261
 Оптрель 552, 554

П

Падова 773
 Павловац (Бањалука) 598
 Павловац, в. Павловац Вребачки
 Павловац Вребачки (Госпић) 171
 Паг (оток, логор)*
 Паг (мјесто) 287, 293-297, 299-302, 307, 310, 312, 315-316, 337, 748, 753-754, 756
 Пађене (Книн) 788, 806, 820-821
 Пазарић 665
 Пазаришни Кланац, в. Кланац 155
 Пазариште 79, 120, 128, 139, 140, 155-156, 158-159, 163, 165, 169, 173-174, 189-190, 665, 745
 Пазариште (јама у Пазариштима, в. и јама Плана и Шевих јама) 156, 169
 Пакрац 12, 15, 106, 317, 345, 375, 465, 482, 484, 491, 509, 518, 526-528, 530-532, 620, 646, 659, 661, 665, 758, 761, 765, 780
 Палача 759
 Паланка, в. Смедеревска Паланка
 Паланка (Грачац) 810
 Пале 561, 577, 602, 656
 Палестина 320
 Папићи 438
 Папратно (Какањ, ?) 586
 Паукова Мала, в. Мала Паукова
 Пашка врата 748
 Пашка увала 754
 Пашки залив 315
 Перна 407-409
 Перућица 607

Перушић 9, 61, 66, 74, 77, 79, 107, 120, 122, 133, 145-146, 158, 163, 174, 178, 180-181, 190, 198, 201, 204, 212, 224-225, 583, 745-746
 Перушић (јама код Перушића) 133
 Петеранец 347
 Петријевци 450
 Петриња 13-14, 84, 345, 400, 408, 412, 422-423, 427, 429, 432, 439, 442, 477, 559, 626, 627, 641, 732, 742, 794, 814
 Петрињици 443-444
 Петричевац, самостан 597
 Петрова гора 13, 395, 398, 401, 402, 405, 659
 Петровац, в. Босански Петровц
 Петровац (Подравска Слатина) 445, 762, 786, 820
 Петрово Село, в. Личко Петрово Село
 Пећина (Буних) 239
 Пецка 395, 398, 400, 408-409
 Пешурићи 672
 Пивница 537-538
 Пијесак, в. Хан Пијесак
 Пирот (Осијек ?) 761
 Писаровина 49, 569
 Питомача 502
 Пишаћ 225
 Пишталине 624
 Пишталска Драга 219
 Пјешчаница 390, 394, 404-405
 Плана (јама изнад с. Буџак, Кланац, Пазариште) 746, 751
 Плавча Драга 270
 Плавшинац 539-541
 Плашки 11, 249-250, 255, 257, 259, 262-266, 268-272, 279, 424, 509, 759, 773, 788
 Плива (ријека) 606-607, 819
 Плитвичка Језера 72, 228, 235-236, 240, 390
 Плитвичка језера (језера) 228, 239, 492, 574, 632, 764
 Плитвички Љесковац 229
 Плоче (јама на Плочама, код Ступачинова) 750-751
 Плоче (на Јахорини) 665
 Побрђани (Сисак) 437-438
 Подвељун, в. Општарски Подвељун
 Подгорина (Гламоч) 814, 821
 Подгорје (Вргинмост) 394, 405-409
 Подградина (Гламоч) 812, 821
 Подгрета (Гламоч) 814, 821
 Подкокирна 201, 206, 209
 Подкрај (Гламоч) 814, 821
 Подлапац 10, 60, 76-78, 185, 225-227
 Подлапача 172, 232
 Подмилачје 817, 821
 Подови 72, 111
 Подоштра 158

- Подравина 502
 Подравска Слатина 14, 445, 477, 488–492, 665, 762, 784, 820
 Подујево 666
 Подум (Оточац) 139, 211
 Подхум, Подхум Плашчански (Плашки) 258–259, 262–263
 Пожега, в. Славонска Пожега
 Полача (Книн) 806, 808
 Полице 722
 Пољице (брдо крај Врнограча, стратиште) 626–627
 Пољска 49, 586
 Понаре (шума) 628
 Пониквари, Пониквари–Пољани 406, 413–414
 Поникве (Огулин) 246, 279
 Понор, Понор Коренички (Кореница) 210, 229
 Понор (Оточац) 214
 Понор (Шомилов град) 812
 Понори у Криваку (јама код села Гудура) 266
 Попови (Бијељина) 638
 Поповићи (Јосипдол) 252
 Попово поље 677
 Попрати 727–728
 Посавски Бреги 796, 820
 Посавски Бријег, в. Посавски Бреги
 Почитељ (Госпић) 61, 72, 99, 128–129, 134, 138, 161, 189, 199
 Прапуће (Огулин) 260
 Првча 531
 Преграда 392
 Прекопа 418, 420
 Придворци (јама код с. Придворци) 721
 Пријебој (Кореница) 72, 162, 228–230, 235–236
 Пријебој (јама крај Пријебоја) 72, 162, 240
 Приједор 69, 552, 566, 573, 585, 641, 665, 762, 798, 814, 816
 Примипшаљ 247, 257, 269
 Приморје, в. Хрватско приморје
 Присој 606–607
 Прњавор 39, 566, 665, 765, 768
 Продановићи 251
 Прозор (Оточац) 162
 Прокике 214–215
 Промина (планина) 801, 803
 Прућане 373
 Псуњ (планина) 521
 Пухалово Село 214
 Пурачић 582, 585, 590, 592, 617–619, 645, 650–651
- Р**
 Равни Дабар 159
 Равно 64, 676–677
 Радаковићи 123
 Радовање (Славонски Брод) 486
 Радосевићи 251, 253, 263
 Радуч 99, 106, 115, 129, 134, 151, 758
 Раздоље (Бунић) 71
 Рајићи (Власеница) 798, 820
 Раковац (Карловац) 392
 Раковац – Рудник (Бањалука) 598
 Раковица (Сарајево) 603
 Ранковци (Љубиње) 677–678
 Рачиновци 52
 Рашић гај (шума код Власенице, стратиште) 674
 Рапин понор 7, 71–72
 Рашковићи (Власеница) 798, 820
 Ребијача (бара) 124
 Редине (Луково Шугарје) 282
 Ресановци (Бос. Грахово) 818, 821
 Ресе (стратиште код Јосипдола) 253
 Речица (Карловац) 383
 Рибник, в. Лички Рибник
 Рибник (јама) 746
 Рибњачка 503
 Ризвануша 147, 157
 Ријека 293–294, 297, 300–301, 304, 306–307, 310, 312–313, 315
 Рим 757, 769–771, 774, 777
 Рипачки кланац 219
 Рисова греда 284, 573–574
 Рисовац (Босански Петровац) 632
 Ричица (поток, понире у Тучић понор) 196, 200
 Ричице (Грачац) 176, 191, 193
 Рогатица 595, 665, 670–673
 Рогољи 527
 Рогосија 675
 Рогуље Забрдске (Пакрац) 531
 Родоч (Мостар) 696
 Романија (планина) 672
 Рошки Слап 802
 Рт св. Кристофора, в. Кристофор пунта
 Руданка (Добој) 484, 612
 Рудановац (Кореница) 73, 230, 240
 Рудо Поље (Гацко) 760
 Рудопоље, Рудопоље Брувањско (Грачац) 59, 176
 Ружић (Дрниш) 808, 821
 Рујница (Тржачка Раштела, Цазин) 16, 629–631
 Рујница (Широка Кула, Госпић) 131, 133
 Рујно (планина, пашњаци) 285, 292
 Рума 49
 Руњавица (поље на путу Оточац–Шкаре, стратиште) 211
 Рупјево 722
 Русија (Совјетска Русија, СССР) 88, 91, 478, 777, 694

С

- Саборско 258, 262, 270-272
 Савски Мароф 378, 461
 Сајковић (Јивно) 758
 Сајмиште (логор) 70
 Самобор 329, 511
 Самош 385
 Сански Мост 372, 572-573, 768, 814, 816, 818
 Сарајево*
 Сава (ријека) 70, 84, 323, 340, 347, 256, 365, 378, 381, 391, 430, 442, 446, 458, 461, 463, 466-467, 469, 472, 476, 517-518, 545-546, 565-566, 586, 615, 618, 621, 642, 646, 648, 652, 655, 658-659, 703, 740-742, 758, 762, 764, 783, 817
 Света Ана (јама код цркве св. Ана у Горњем Косињу) 163
 Света Магдалена, Мадалена 75, 747
 Света Магдалена (јама изнад Св. Магдалене) 75
 Свети Иван Зелина 325
 Свети Иван Жабно 497, 501
 Свети Јаков 260
 Свети Јурај 59
 Свети Никола (Вулицан) 806
 Свети Рок (Ловинац) 73, 106, 210
 Свиница (Градуса) 441, 444, 758
 Свиница Крстињска (Војнић) 635
 Свињаревац 642
 Сврачково Село 10, 225-226
 Северин (Бјеловар) 502-503
 Селевац 503
 Селина, залив 162
 Селине (Задар) 291
 Селиште (Смиљан, Госпић) 72, 187
 Семећи (Рогатица) 672
 Сењ 7, 59, 74, 197, 214, 215, 297, 745, 769
 Сибеник (Грубишно Поље) 502-503
 Сиверић 6, 63
 Синац (Оточац) 150, 156
 Синац (јама код Синца) 150
 Сињ 738
 Сисак (мјесто, логор) 6, 41, 44, 46, 322-323, 361, 364, 368-369, 378, 391, 400, 405, 410, 413, 427, 433, 437-438, 441, 444-446, 504, 512, 524, 529, 645, 764, 782, 814, 820
 Сјеверско 673
 Сјеничак (Горњи и Доњи Сјеничак Ласињски, општина Карловац) 391, 792, 794
 Скакавац (Карловац) 794
 Скакала (стратиште на Неретви код Мостара) 694
 Скендеровци 530
 Скрадин 73, 141
 Славонија 14, 20, 24, 49, 114, 156, 267, 294, 329, 432-433, (448-545), 499, 522
 Славонска Пожега 518, 528, 531-532, 612, 641, 652, 655, 762
 Славонски Брод 14, 48, 70, 332, 347, 354, 361, 371-372, 374, 428, 478-480, 519, 555, 561-562, 576, 620, 641, 653, 665, 703, 762
 Славонски Кобап 480, 486
 Славонске Баре 521
 Славско Поље 394, 405-406, 409, 794
 Слана (Славо), логор, локалитет*
 Слано (увала на Пагу) 300, 336
 Слатина (Бањалука) 49
 Слатина Доња и Горња (Босански Шамац) 610
 Слатина, в. Подравска Слатина
 Сливница (Задар) 291
 Словенија 86, 369, 449
 Словинци 440, 447
 Слуњ 38, 247, 631, 758, 778
 Смедерево 199
 Смедеревска Паланка 393, 503, 605
 Смиљан 47, 72, 99, 102, 104, 111, 113, 129-130, 134, 138, 144, 158, 163-164, 181, 187-188, 198-199
 Смиљанско Поље 158, 794, 820
 Смокрић 9, 177
 Совјетска Русија, в. Русија
 Соколац 672
 Соколовац 542, 544
 Соколовићи 672
 Сопје (Подравска Слатина) 762, 786, 820
 Спасовина 765
 Сплит 64, 101, 204, 251, 300, 349, 485, 661-662, 799, 812, 816
 Сравац 224
 Срб 10, 198, 219, 221, 762, 765, 790, 808
 Србија*
 Срдинац 15, 538-541
 Срђевићи (Коњиц) 810, 820
 Средња Гора 225, 231
 Срем (Сријем) 14, 20, 24, 39, 49, 85, 114, 155, 425, (448-545), 467, 474, 487, 525, 546, 599, 741, 744
 Сремска Митровица 15, 544-546, 610-611
 Сремски Карловци 85, 345, 621, 653, 762, 790
 Срнетица 552
 Српске Баре 610
 Српске Моравице 11, 258, 265, 273-277, 280
 СССР, в. Русија
 Ставна 643
 Стаза 13, 437-440, 446-447
 Стан Алексе Бабца (локалитет у планини, то-рови) 290
 Стара Градишка 12-14, 67, 322-324, 327, 329-331, 339-340, 349, 356, 359, 376, 378-381, 389, 392, 398, 430-433, 436, 442, 456, 462-463, 465-467, 468-469, 470, 473, 479, 484, 488,

491-492, 494, 501, 511, 519, 521, 529, 531,
561-562, 565-567, 585, 617, 649, 657-659,
742-744
Стара Пазова 215
Стара Слатина 761
Стариград (под Велебитом) 11, 59, 75, 281, 288,
290, 291
Стари Слатник 762, 780
Старо Село Оточко (Оточац) 10, 211-214
Старо Село (Петриња) 422
Старо Село Топуско (Топуско) 13, 395, 397-399,
405, 409-410
Старо Село (Сисак) 422, 444
Старо Тетово 761
Стипан 404
Столац 16, 558-559, 676-679, 681, 686-687, 692,
710, 724-730, 732-734, 762, 786
Сточац, Сточина (јама код Стоцца, Сточина)
132-133
Стројнице 606-607
Струг, Велики Струг (ријека, канал) 356, 458,
460, 517, 652
Студенци (Перушић) 9, 61, 180, 796
Ступачиново (Башке Оштарије: село, логор, ја-
ме) 155-156, 158-159, 167, 710, 750
Ступна 606-607
Ступник, в. Бродски Ступник
Суботица 373
Субоцка 527
Суваја (Доњи Лапац) 10, 135, 138, 141, 198, 219,
221, 762, 765, 786
Суња 378, 428-429, 438-439, 441, 443-446, 641,
653
Суомлака (Подравска Слатина) 489
Сухопоље 536-537
Сухо Поље (Бијељина) 645
Сушак 49, 92, 94, 139, 199, 265-267, 350, 353
Сушац (увала на Пагу) 308, 315
Сушине 761, 786, 820

Т

Табаца 84
Танковац 607
Тасовчићи 762, 782
Тења (Осијек) 323, 448, 541
Тенин, в. Книн
Тепен 760
Тепљух (Дрниш) 800, 820
Терезино Поље 536
Тилков Гај (Грачац) 202, 204
Тимарци 440
Тишина 610
Тобан 569
Тодорићи (Требиње) 721
Тодоровићи (Јајце) 607

Толић 225
Томаш (Бјеловар) 509
Томингај (Грачац) 9, 198, 200, 206
Тонковић (заселак) 238
Топлица (поток) 631
Топоље (Книн) 804
Топуско 9, 13, 202, 395-402, 405-406, 408-414,
432, 792-794
Топуско (црква, стратиште) 411
Тоуњ 255
Травник 67-68, 120, 383, 472, 505, 542, 550,
556-557, 571, 606, 641, 652, 693, 711, 714,
718-719, 731, 734, 737
Требеуша (Турбе) 574
Требевић (планина) 575
Требиње 17, 64-65, 676-677, 681, 692, 720-723,
762, 784, 818
Трешњевица 502
Тржачка Раштела 16, 629-630
Трибањ 11, 20, 60, (281-317), 282, 286-288, 290-
292, 747, 798
Трнава (Нова Градишка) 144
Трнава (Сарајево) 650
Трнавац (Кореница) 229
Трнова (Доња, Средња и Горња, Бијељина)
645
Трновац (Госпић) 8, 72, 125-127, 158, 161-162,
164
Трст 103, 116, 267, 296, 696-697
Трстеница 404
Трстено (Дубровник) 814
Труде 608
Тузла 16, 35, 138-139, 383, 433, 471-472, 556,
581-584, 589, 617-618, 620, 641, 644-645,
650-652, 658, 664, 668
Тук 144
Тупола 267
Турановац 537
Турбе 571, 574-575
Тутњевац (Угљевик) 637
Тучић повор (јама код села Враце, Грачац)
163, 192, 196, 294, 208
Тушиловић 402, 659

Ћ

Ћуприја 332

У

Удбина 10, 73, 77-78, 106, 158, 162, 194, 225,
230-234, 236-237, 620, 814
Удбина (православно гробље, стратиште) 230-
231
Угљевик 637, 639
Угљевик рудник 639
Удрежње (Невесинје) 761

Ужице 332, 673
 Уна (ријека) 476, 622
 Устипрача 552
 Уштица 356, 430

Ф

Фашића Стијена (локалитет на Пагу) 307
 Феричанци 329, 468-469, 521, 665
 Фес (Крушчица, Травник) 347
 Фојница 365, 687
 Фориан 796
 Фоча 644-645, 778, 790
 Фурнажа (стратиште) 302, 305, 313, 315-316

Х

Хан Кола (Бањалука) 598
 Хан Пијесак 674, 763
 Хас 637
 Хасан кула (Сарајево, затвор) 602
 Хаџићи 476, 577
 Хвар 102
 Херцеговина 24, 138-139, 156, 360, 363, 371-372, 375, 471, 481, 485, 502, 515, 528, 537, 551, 555, 588, 615, 691, 703, 709, 723-743, 762
 Хлебине 542
 Хомољац, Хомољац-Брезовац (Кореница) 210, 229
 Храстовица 422
 Хрватска – Независна Држава Хрватска – НДХ*
 Хрватска: Бановина Хрватска 349
 Хрватска: Народна Република Хрватска 318
 Хрватска: Слободна Држава Хрватска 36
 Хрватско Загорје 370, 389, 392, 474, 489, 505, 514, 533, 536, 686, 695, 697, 719
 Хрватско приморје, Приморје 75, 279, 293-294, 207, 300-301, 304, 307, 310, 313, 315, 751
 Хрватско Село (Топуско) 401-402, 410, 412
 Хрељин Огулински 278-280
 Хумац 64

Ц

Цабуна 536
 Цавтат 736
 Цазин 16, 624-625, 628-631, 633
 Цапраг 156, 265, 383, 394, 405, 441, 443-445, 489, 607, 695, 698, 706, 708, 712, 717, 729
 Цебара (Дувно) 812, 820
 Цепелиш 13, 422, 742
 Церемушина 502
 Церићи (Коњиц) 794, 820
 Церник – Чавке 345
 Церница 760
 Церовник 251
 Цесарица (Карлобаг) 296

Цетинград 635
 Цим 696
 Цицваре 531
 Цреварска Страна 393, 405
 Приквеница 195, 310, 312, 745, 750-751
 Прквени Бок 378
 Црквина 609-610
 Прљача, в. Дрљача
 Црна Гора 377, 569, 600, 666, 721-722, 760
 Црна кућа (Бањалука, затвор) 597-598
 Црни Дабар 159
 Црни Луг 758
 Црни Поток 402, 408
 Црно језеро (стратиште, Босанска Крупа) 623
 Црњелово (Доње и Горње) 637

Ч

Чаглић 527, 530-531
 Чаглин 329
 Чађавица 637
 Чајниче 552
 Чанак 225, 230
 Чапљани (Стаза) 440
 Чапљина 552, 688, 697, 762, 780, 790
 Чевих (Вировитица) 536
 Чехословачка 49
 Челебић (Ливно) 810, 821
 Челебићи (Коњиц) 794, 820, 821
 Челина брдо 189, 190
 Челинац 597
 Челић (Брчко) 52
 Чемерница 400-401, 404-405, 407, 409, 417, 794
 Чепин 450
 Чералије (Подравска Слатина) 445, 489
 Черин (Читлук) 693
 Четвртковац (Суња) 438
 Чипулић 581
 Читлук (Лика), в. Лички Читлук
 Читлук (Мостар) 693, 695, 701, 707
 Чремушница 404

Ш

Шаламунић 10, 238
 Шаранова јама 129, 138, 178
 Швица (Забрдо, Оточац) 10, 162, 168, 211, 213-216
 Швица Горићи, в. Горићи
 Шврачково, Шврачково Село, в. Сврачково Село
 Шехић јама (на брду Челина, код с. Буцак и Врановина, Кланац) 9, 189-190
 Шегановац 235
 Шеготинка јама (Швица, Забрдо) 162
 Шедрван (шума) 126
 Шеовица 530

Шибеник 64, 73, 141, 330, 363, 371-372, 375, 467, 513, 816

Шибуљина (Трибањ) 11, 20, 59, (281-317), 283-287, 290, 292

Шид 404, 425, 546, 666

Шипово 606-608

Шипраге 596-597

Широка Кула 71-73, 76-79, 99, 102, 111, 129-131, 133, 135, 156, 158, 161, 171-172, 185, 199

Широка Ријека 635

Широки Бријег 378, 689, 693, 695, 707, 710

Шкамлица (шума, јама на врху шуме Шкамлица) 163

Шкаре 211, 215

Шпановица 532

Штикада 92, 158, 163, 193, 196, 200, 204, 209, 266-267, 816

Штикадске баре (стратиште) 200, 204, 209, 267

Штиково (Дрниш) 808

Шумњаци (Гламоч) 812, 821

Шушњар 415

Шушњарев Гај (Удбина) 231

ИЗВОД ИЗ РЕЦЕНЗИЈА

Све чланице тројног савеза Рајха, као и њихове сизеренске државе, имале су логоре смрти, у којима су животе губили невини људи. Али, оно што је створила и организовала тзв. Независна држава Хрватска (НДХ), монструозношћу и нељудским поступцима према затвореницима превазилази животињску суровост оног што се дешавало у логорима Трећег Рајха.

Основно питање јесте: одакле толико нељудског и атаквистичког у човеку средином XX века? Како то да цела државна организација НДХ буде таква и да јој физичко уништење једног народа, само зато што не припада истој нацији и вери, буде, ако не основни, оно један од примарних циљева?

То што се дешавало у овом логору смрти, а сваки је био Јадовно, човек не може да схвати нити прихвати, још мање да објасни. Једноставно, то је био ужас који не могу да чине људи. Толико нељудски да превазилази све оно што човек свесно може да учини другом људском створу. Проблем је у томе што није био геноцидан само усташки покрет, геноцидна је била цела државна организација НДХ.

Ко је стајао иза тога нељудског? Могу ли религија, идеологија и национализам толико да изобличи ум човека и униште све људско у њему и да створе и остваре такву државу?

Човек мора да има неизмерно велику духовну и физичку снагу, поготову ако је све то доживео и преживео, да се ових ужаса сећа и о њима остави сведочанство, а морална и интелектуална обавеза је да о овим ужасима пише објективно, без емоција и пристрасности, што је природни порив припадника прогоњеног народа. Др Ђуро Затезало је нашао у себи снаге да се издигне изнад националне свести и оптерећења припадника и савременика прогоњеног народа и људима и историји остави сведочанство о Јадовном и многим другим Јадовницама у тзв. Независној држави Хрватској, о неделима нечовека.

Проф. др Миодраг Зечевић

* * *

Карактер НДХ најбоље изражава став објављен у листу „Усташа“ 13. јуна 1941. године: „У усташкој хрватској држави, коју су створили поглавник и његове усташе, мора се усташки мислити, усташки говорити и што је најглавније

ушашки радити. Једном ријечи, читав живот у Независној Држави Хрватској мора бити ушашки.“ Реализација овог програма вршена је масовним погромом и низом „расних закона“, којима су не само Јевреји и Роми, као неаријевци, већ и Срби (трећина становништва), као „реметилачки фактор“, стављени изван закона и изложени прогонима, терору и масакрима, као и сви политички неистомишљеници.

НДХ је извршила злочин геноцида над српским народом, Холокауст Јевреја и геноцид над Ромима, а сву бруталност показала је и према политичким и идејним противницима из редова властитог народа. Најизразитији облик организованог злочина хрватске државе били су логори уништења (*Vernichtungslager*). То се нарочито односи на јасеновачку групу логора, а пре но што су они формирани, и на госпићку.

Од успоставе НДХ, започео је организовани терор над становништвом, темељен на националној, верској, расној и идеолошкој искључивости. Најбољи пример овако организованог злочина хрватске државе представља госпићка група логора (Госпић, Јадовно, Паг), формирана од стране државног органа (Жупско редарствено равнатељство Госпић), уз сарадњу државних, војних, полицијских и партијских органа, који са читавог простора НДХ допремају Србе и Јевреје ради уништења. Ови логори нису имали, као неки каснији, нити одредницу „радни“. Били су искључиво у функцији уништења. Они су формиран и већи део своје функције обавили и пре било каквог отпора „нелојалног“ становништва, што је очигледна потврда намере да се униште одређене заједнице. Управо злочин геноцида, као најтежи вид злочина против човечности, карактерише постојање свесне намере да се уништи нека етничка, верска, расна или национална група.

Зборник докумената „Јадовно“, који представља други том дела др Ђуре Затезала, управо доказује тај организовани злочин Независне Државе Хрватске. Зборник садржи групе докумената: законске одредбе и наредбе којима се озакоњује терор, документа хрватских војно-полицијских државних и партијских (ушашких) органа којима се документује спровођење терора, изјаве и сведочења жртава које су преживеле злочин, дате у Комесаријату за избеглице (у току рата) или пред комисијама за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у току рата и непосредно после рата, и групу докумената италијанске провенијенције.

Овај Зборник представља дело које документује и остварени злочин геноцида над српским и јеврејским народом на самом почетку Независне државе Хрватске, злочин који су починили не само припадници одређене политичке групације – усташе, већ и хрватска држава, настала на идеолошким премисама ушашке идеологије. Зборник на једном месту даје преглед релевантне грађе и представља значајну помоћ у изучавању овог сегмента наше прошлости.

Јован Мирковић

Др Ђуро Затезало
ЈАДОВНО – ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА
Књига II

1. издање

Издавач
Музеј жртва геноцида
Београд, Трг Николе Пашића 11/III
Tel/faks: ++ 381 11 339-88-83
E-mail: yumg@bitsyu.net

Уредник
Јован Мирковић

За издавача
Ненад Ђорђевић

Рецензенти
Проф. др Миодраг Зечевић
Јован Мирковић

Лектор и коректор
Раша Станисављевић
Јелена Затезало

Сажетке приредио
Јован Мирковић

Превод на енглески
Др Зоран Јањетовић

Корице и омот
Лука Тадић

Графичко уређење
Велимир Бранковић

Повез и штампа
Штампарија „Александрија“, Ваљево, 15. септембра 4
Тел/факс: ++ 381 11 334-15-94
E-mail: alexandria5@eunet.yu

Тираж
1.000 комада

ISBN 978-86-906329-4-7

Београд, 2007.

CIP – Каталогизација у публикацији,
Народна библиотека Србије, Београд

343.819.5(497.13)"1941"(093)
341.322.5(497.13)"1941"(093)

ЗАТЕЗАЛО, Ђуро

Јадовно, Књ. 2, Зборник докумената /
Ђуро Затезало. – 1. изд. – Београд : Музеј
жртва геноцида, 2007 (Ваљево :
Александрија). – 902 стр. : илустр. ; 21 cm

Тираж 1.000. – Summary: From the Preface to
the Colletion of the Documents. – Напомене
и библиографске референце уз текст. –
Регистри.

ISBN 978-86-906329-4-7

а) Концентрациони логори – Независна Држава
Хрватска – 1941 – Историјска грађа б)
Усташе – Злочини – Независна Држава Хрватска
– 1941 – Историјска грађа

COBISS.SR-ID 145796108